

ОЛЕНА СЕЛІВАНОВА

СУЧАСНА ЛІНГВІСТИКА

ТЕРМІНОЛОГІЧНА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ОЛЕНА СЕЛІВАНОВА

СУЧАСНА
ЛІНГВІСТИКА:
ТЕРМІНОЛОГІЧНА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Полтава
Довкілля-К
2006

ББК 81.0

C29

Рецензенти:

Кочерган Михайло Петрович - доктор філологічних наук, професор
(Київський національний лінгвістичний університет);

Колегаєва Ірина Михайлівна - доктор філологічних наук, професор
(Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького. Протокол № 2 від
16 листопада 2005 р.*

Селіванова Олена

C29 Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. - Полтава:
Довкілля-К, 2006. - 716 с.

ISBN 966-8791-00-2

*Енциклопедія містить тлумачення 1290 термінів і понять
традиційних і новітніх лінгвістичних галузей. Особливу увагу приділено
термінології маргінальних мовознавчих дисциплін. Енциклопедування
багатьох термінів і понять здійснене вперше. Із цією метою використана
найновіша наукова література українською, російською, англійською,
польською, чеською й ін. мовами. У статтях подано етимологію термінів,
хронологію виникнення й розробки понять, аналіз дискусійних питань і
ключових проблем відповідних мовознавчих дисциплін; сучасний стан
дослідження, головні ознаки й типи представлених лінгвістичних реалій;
їхні синонімічні й антонімічні кореляти, англомовні еквіваленти.*

*Енциклопедія адресована широкій філологічній аудиторії, усім, хто
досліджує й любить мову*

Автор: **Селіванова Олена Олександрівна** - доктор філологічних наук,
професор Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького,
заслужений працівник освіти України.

ББК 81.0

ISBN 966-8791-00-2

© Селіванова Олена, 2006

*Світлій пам'яті моїх батьків
присвячую*

**Сліпа прихильність до теорії
зовсім не є достоїнством розуму -
це злочин розуму**

ІмреЛакатос

ПЕРЕДМОВА

Лінгвістика початку ХХІ століття являє собою еклектичний симбіоз різних методологій і наукових парадигм, що є цілком закономірним наслідком методологічних переворотів і наукових революцій попереднього століття. Розширення сфери мовознавчих досліджень за рахунок створення маргінальних лінгвістичних дисциплін, експансії до лінгвістики теоретичного потенціалу різних галузей науки перетворили мовознавство на макронауку, яка прагне до всеєдності цілісного знання. Глобалізація наукових пошуків і доступність будь-якої інформації у сучасному світі зумовили формування відносної терпимості до різноманітних напрямів і течій у мовознавчій спільноті. Це не означає досягнення якогось консенсусу в поглядах на мову (можливо, у надрах певних лінгвістичних шкіл визрівають нові методологічні повстання), а є свідченням гігантського прориву лінгвістики за власні межі, що, безумовно, має позитивні наслідки для вивчення природи її об'єкта.

Згідно з концепцією прогресу Т. Куна, зміна наукових парадигм неминуха і саме вона визначає динаміку, розвиток і самозбереження науки в цілому, а конкуренція вчених у межах парадигми й поза її межами стимулює науковий пошук і прогресивні зрушення. На наш погляд, руйнація однієї парадигми і революційне становлення іншої є екстенсивним шляхом науки. Насправді ж уся історія лінгвістики характеризувалася перманентним поверненням до концепцій попередників, незважаючи на декларовану науковцями прихильність до певної нової наукової парадигми. Будь-який крок уперед супроводжувався лозунгом "Назад до Гумбольдта, Декарта, Соссюра і т. ін.!" Як здається, справжній прогрес лінгвістики полягає не в революціях і не в упередженості щодо нових теорій, консерватизмі й клановості "своїх" щодо "чужих", що завдало і продовжує завдавати чимало шкоди будь-якій науці, а у прагненні до неупередженого пізнання і "свого", і "чужого",

намаганні віднайти в цьому раціональне зерно істини, повазі до чужого розуму й наукового пошуку. Обстоювання мовознавцями власної консервативної позиції нерідко відбувається на тлі проголошення концепції "чистої лінгвістики" і відмежування від міждисциплінарних досліджень. Такий стан справ іронічно прокоментував А. Кібрик у статті "Лінгвістичні постулати": "Важко уявити собі більш кастову, масонську науку, ніж лінгвістика. Лінгвісти постійно від чого-небудь відмежовуються. Улюблений спосіб знищити ідейного супротивника - проголосити: "Це не лінгвістика". Однак таке є лише тимчасовим тактичним обмеженням, тактичним вивертом, а не суттю справи, не природою речей". Отже, все, що має відношення до пояснення такого поліфонічного феномена, яким є природна мова, є компетенцією мовознавства, про що свідчить і досвід попередників, і сучасна тенденція експансіонізму.

На нашу думку, саме зараз у лінгвістиці складаються всі передумови для інтенсивного шляху її розвитку, і це потребує від мовознавчої спільноти поміркованого поєднання накопиченого досвіду з досвідом наукових революцій. Нагальна потреба зібрання й інтеграції традиційного й нового в сучасній лінгвістиці стимулювала появу нашої книги, метою якої стали подання та систематизація поглядів на мову, відображених у підходах, течіях, концепціях різних парадигм і мовознавчих дисциплін традиційної й нової генерації.

Представлена термінологічна енциклопедія містить 1290 термінів і понять, серед яких є давно відомі, але такі, що отримали нові аспекти розгляду, а також чимало зовсім нових, які не були об'єктом лексикографічного опису і потребували пояснення, зважаючи на їхню вживаність у науковій лінгвістичній літературі. До кола понять сучасної лінгвістики залучені терміни міждисциплінарного характеру, актуалізовані в мовознавстві його проміжними галузями: соціолінгвістикою, психолінгвістикою, лінгвокультурологією, теорією мовної комунікації, етнолінгвістикою, когнітивною, комп'ютерною та прикладною лінгвістикою тощо.

Виклад статей енциклопедії має стислий або розгорнутий вигляд залежно від характеру пояснюваної лінгвістичної реалії, її новизни й багатоаспектності в мовознавчих студіях. Стаття містить дефініцію, диференціацію аспектів вивчення, головні проблемні питання, історію дослідження поняття й сучасний стан його аналізу, а також супроводжується поясненням походження терміна, способу введення його до кола лінгвістики й англomовним відповідником у разі його наявності в англomовній науковій літературі. При потребі статті демонструють структуру енциклопедованого поняття, його можливі типи, зв'язки з іншими поняттями у більш широкій структурі, ілюстративні приклади і т. ін. Чимало лінгвістичних термінів і понять

має два й більше значень, що знайшло відображення в енциклопедії із супровідною вказівкою відповідної мовознавчої сфери або напряму, у яких застосовується кожне з цих значень. Енциклопедія має й ідеографічний рівень репрезентації лінгвістичних реалій: у додатках до неї наявний тематичний показчик, у якому представлена рубрикація описуваних понять і термінів за належністю їх до відповідних лінгвістичних галузей, а алфавітний показчик містить позначки віднесеності терміна до певної тематичної сфери (шифр цих позначок подається окремо). Подібний спосіб дасть змогу читачам представити цілісну картину галузей і напрямів мовознавства, систематизувати й узгодити енциклопедичні знання.

При написанні енциклопедії ми керувалися найбільш авторитетними словниками й довідниками, список яких подається в додатках книги. Вони допомогли нам зорієнтуватися у виборі списку традиційних термінів і понять. Уся література, якою ми користувалися, не подана нами у бібліографічному переліку через її значний обсяг (понад 2000 джерел). Список представленої в енциклопедії літератури свідомо обмежений найбільш репрезентативними, інформативно насиченими монографічними дослідженнями та збірниками наукових праць періоду останніх п'ятнадцяти років. Хронологічні рамки бібліографії не означають ігнорування наукових джерел попередніх років. При написанні книги ми застосовували чимало не менш вагомих лінгвістичних праць різного періоду й різного характеру. Зважаючи на відсутність в енциклопедії прямої цитації відповідних положень дослідників, ми здебільшого супроводжували вказівки на думки науковців їхніми прізвищами або посилалися на їхню колективну позицію в межах школи чи течії. До того ж за ступеневим принципом пошуку літератури з певної проблеми, дуже легко розширити її коло, оскільки кожна подана монографія містить свою бібліографію, що конкретизує джерела з відповідної проблематики. У ряді статей енциклопедії ми висловили власні погляди на деякі проблеми й окреслили можливі перспективи їхнього дальшого дослідження, керуючись своїм науковим і викладацьким досвідом, а також авторськими розробками певного кола лінгвістичних проблем.

Автор енциклопедії висловлює глибоку й щиру вдячність рецензентам: лектору філологічних наук, професору Київського національного "інгвістичного університету *Кочергану Михайлові Петровичу* та доктору філологічних наук, професору Одеського національного університету *Колегаєвій Ірині Михайлівні* - за нелегку працю прочитання рукопису, псорозичливу критику, конструктивні зауваження й допомогу у створенні цієї книги. Автор буде вдячний своїм колегам за зауваження та побажання, які сприятимуть покращенню й удосконаленню енциклопедії.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

амр. - американський варіант англійської мови

англ. - англійська мова

араб. - арабська мова

балт. ~ балтійські мови

біл. - білоруська мова

букв. - буквально

вип. - випуск

гр. - грецька мова

д.гр. - давньогрецька мова

д.рус. - давньоруська мова

дангл. - давньоанглійська мова

дат. - датська мова

двн. - давньоверхньонімецька мова

див. - дивіться

діахр. - діяхронічний

жарг. - жаргонізм

за ред. - за редакцією

запозич. - запозичене

іє. - індоєвропейська мова

ірон. - іронічне

ісл. - ісландська мова

ісп. - іспанська мова

істор. - історичне

італ. - італійська мова

лат. - латинська мова

лит. - литовська мова

н.нім. - нижньонімецька мова

ндл. - нідерландська мова

перв. - первинне

плат. - пізньолатинська мова

плз. - полінезійська мова

пор. - порівняйте

прост. - просторіччя

псл. - праслов'янська мова

рос. - російська мова

скр. - санскрит

ер.лат. - середньолатинська мова

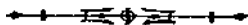
суч. - сучасне

тюрк. - тюркські мови

укр. - українська мова

фр. - французька мова

А

АБДУКЦІЯ (від лат. *abductio* - виведення від) - 1) у логічній семантиці різновид міркування, який передбачає визнання істинним найбільш вірогідного пояснення якихось фактів, хоч воно може бути й помилковим (наприклад, *Оскільки мені треба взяти квиток, то я їду кудись*)’;

2) у лінгвістиці тексту мисленнєва операція, що забезпечує розуміння тексту зі змістовною неповнотою шляхом відновлення редукованої чи пропущеної інформації як найбільш імовірної щодо відповідного описаного в тексті стану справ. У лінгвістиці тексту підґрунтям А. вважаються референційна зв'язність і фонові знання. **Abduction**

АБЗАЦ (від нім. *Absatz* - відступ) - структурно-змістова одиниця членування тексту" що характеризується єдністю теми та графічно позначена відступом початкової строки праворуч. А. відповідає одиниці синтаксичного членування - надфразній єдності або складному синтаксичному цілому (періоду), значно рідше-одному висловленню. Засобами створення єдності А. є міжфразові зв'язки, опосередковані сполучниками і сполучниковими словами, тематично інтегрованими словами, кореферентними рядами, повторенням морфем і слів, актуальним членуванням, видовою й часовою послідовністю, а також логічними конвенційними імплікатурами й фоновими знаннями. **Paragraph**

АБЛАТИВ (від лат. *ablativus*) - відмінок деяких мов із значенням відділення чи віддалення (наприклад, у фінно-угорських мовах є одним із місцевих відмінків віддільного значення чи семантики віддалення). В українській мові відповідає відношенням у конструкціях "дієслово + прийменники *від* або *з* + іменник у родовому відмінку". **Ablative case**

АБЛАУТ (від нім. *Ablaut* - чергування голосних) - морфологічне чергування голосних, які розглядаються як внутрішня флексія. А. разом з умлаутом є найважливішими різновидами чергувань, які за функцією можуть бути морфологічними, тобто супроводжувати регулярність формо- та словотворення, і граматичними, що служать для розрізнення граматичних форм (наприклад, нім. *ver-lier-en* - "утрачати", інфінітив; *ver-lor-en* - "утрачений", дієприкметник II (забезпечує формотворення); *Ver-lus-t* - "утрата", іменник (чергування внутрішніх флексій супроводжує зміну суфіксів, тобто пов'язане з позицією)). А. виражає словозмінні граматичні значення (наприклад, у даргинській мові А. є показником виду: *б-а-ркьес/б-у-ркьес* - "зробити / робити") або є словотворчим формантом (англ. *sing* - "співати", *song* - "пісня"). А. нерідко є допоміжним засобом передачі граматичного значення (укр. *збираю* - *зберу* - значення виду). Розмежовують якісний і кількісний А.: перший фіксується у зміні фонемі, другий - у зміні довготи звучання до рівня повного зникнення (нульовий кількісний А.:

укр. *зібрати-збирати*). Поняття було введене німецьким лінгвістом Я. Гриммом із метою опису граматики індоєвропейських мов. Його співвітчизник Ф. Шлегель розглядав А. як флексію (1808 р.), що згодом стала базою терміна "внутрішня флексія". Реконструкція А. у деяких випадках потребує зіставлення споріднених мов і пошуку праформи, адже А. є одним із найдавніших явищ індоєвропейської прамови. **Ablaut**

АБРЕВІАТУРА (від лат. *abbrevio*-скорочую)-звичайно іменник, творений шляхом скорочення простого слова або компонентів складного слова чи елементів твірного словосполучення до рівня звуків або букв, складів чи інших фрагментів слів. Типами А. є 1) ініціальна зі звуковим (укр. *ЦУМ, ЗМІ, НАН*) і літерним (укр. *СБУ, НДП, ЧНУ*) різновидами; 2) складова, представлена початковими складами або частинами слів сполук (укр. *комбат, сількор, Укртелеком* \ складом першого слова й початковим і кінцевим складами другого (укр. *військокомат, есмінець*), початковим складом першого слова і кінцевим другого (телескопією) (рос. *кармат* = *картофель* + *томат*; англ. *motel* = *motorist* + *hotel*; *ескалатор* - *escalator* = *escalating* + *elevator*; рос. *транзистор* від англ. *transistor* = *transfer* + *resistor*), а також скороченням цілого слова до одного чи двох складів (рос. *баки, маг; зам*, англ. *Metro, phone*); 3) поєднання скороченого до складу (у деяких мовах до звука чи букви) першого слова й цілого слова у прямому або непрямих відмінках (укр. *запчастини, завкафедри, стінгазета, держслужбовець* \, нім. *D-Zug* від *Durchgangszug*); 4) мішана (укр. *Утел, райуо*; рос. *лавсан, ИМЛИ*). А. неініціального типу називають складноскороченими словами. А. створюються шляхом транскрипції чи транслітерації іншомовних відповідників (укр. *НАТО, ніар, мотель*). А. служать базою творення похідних іменників, прикметників, дієслів афіксального типу (укр. *райцентрівський, ніарити*). А. отримують певні граматичні ознаки в різних мовах, які мають синтетичний або аналітичний спосіб репрезентації (наприклад, рід, число, відмінок). У кожній мові переважає відповідний тип А. **Abbreviation**

АБРЕВІАЦІЯ (від лат. *abbrevio* - скорочую) - морфологічний спосіб творення слів шляхом усічення простого або компонентів складного слова чи елементів твірного словосполучення до звуків і букв, складів та інших фрагментів слів. Типами А. є ініціальна зі звуковим (укр. *ЦУМ, ЗМІ, НАН, ГЕС*-скорочення елементів композита) і літерним (укр. *СБУ, НДП, ЧНУ*) різновидами; складова, представлена початковими складами або частинами слів сполук (укр. *комбат, сількор*), складом першого слова та початковим і кінцевим складами другого (укр. *військокомат, есмінець* \), початковим складом першого слова і кінцевим другого (телескопізмами) (рос. *кармат* - *картофель* + *томат*; англ. *motel* - *motorist* + *hotel*; *ескалатор* - *escalator* = *escalating* + *elevator*; рос. *транзистор* від англ. *transistor* = *transfer* + *resistor*), а також скороченням цілого слова до одного чи двох складів (рос. *баки, маг*; англ. *Metro, phone*); поєднання скороченого до складу (у деяких мовах до звука чи букви) першого слова і цілого слова у прямому або непрямих відмінках (укр. *запчастини, завкафедри, стінгазета, держслужбовець*, нім. *D-Zug* - *Durchgangszug*); мішана (укр. *Утел, райуо*; рос. *лавсан, ИМЛИ*). Результати А. неініціального типу називають складноскороченими словами. А. стала активним способом словотворення

на початку XX ст. Вона є виявом закону мовної економії. У кожній мові переважає відповідний тип А. Треба відрізнати А. від скорочень слів (укр. / *т.* />/, рос. *т.* є., нім. *usw*). **Abbreviation**

АБРУПТИВАЦІЯ (від англ. *abrupt* - різкий) - 1) фонетичне явище зімкнення або зближення голосових зв'язок в останній фазі артикуляції. А. може супроводжуватися усіченням попереднього голосного (розм. англ. *up, it*). **Abrupt closure**

2) Артикуляційний процес, що полягає у підйомі зімкнутої гортані для нагнітання повітряного тиску в роті, який при розімкненні зумовлює різкий шумовий відступ. А є підґрунтям зімкнуто-гортанних (тоталізованих, абруптивних) звуків. **Ejection**

АБСОЛЮТИВ - протиставлений ергативу відмінок, що позначає суб'єкт неперехідних й об'єкт перехідних дієслів у мовах ергативного строю, на відміну від мов номінативного строю, де ці функції розподіляються звичайно між називним відмінком (номінативом) на позначення суб'єкта перехідної й неперехідної дії та знахідним (акузативом) для прямого об'єкта. А. наявний у більшості кавказьких, папуаських, чукотсько-камчатських, амеріндських мов. **Absolutive case**

АБСОРБЦІЯ - 1) поглинання одного звука чи сполучення звуків при поєднанні звуків-або морфем у слові (наприклад, голосного в контактній позиції із сонантом);

2) історичний процес спрощення морфемного складу слова, яке перетворюється з похідного й членованого на непохідне й нечленоване. Те саме, що і спрощення морфем. Термін "морфологічна абсорбція" як еквівалент спрощення морфем використовували представники Казанської лінгвістичної школи М. Крушевський і В. Богородицький. **Absorption**

АБСУРД (відлат. *absurdus*-безглуздий, нерозумний)- 1) суперечливе висловлення, в якому одночасно щось стверджується й заперечується. А. поширений у фразеологізмах різних мов і, можливо, є мовною універсалією. Змістом абсурдного висловлення може бути заперечення часу ((буде) як виросте гарбуз на вербі (груші); як виросте трава на помості; як п 'явка крикне; як на долоні волосся виросте - "ніколи"); інтелектуального стану ((розбирається, розуміється, знається)я/с баран в аптеці; як цап у зорях; як свиня в апельсинах; як ведмідь на зорях; як теля на пирогах; як свиня на перці), різноманітних дій ((бачити) як свої вуха; як свою потилицю, (виріс) як кіт навсидячки (забив) як ведмедя жолудь, (захистив) як вовк овець; (любить) як собака палицю; (набрав) як бориду на шию; (поживився) як Сірко паскою; (допоможе) як коневі засць); ознак ((гарний) як свиня вдоіц; (делікатний) як панський хорт; (жвавий) як рак на греблі; (здібний) як віл до карети; (прямий) як свинячий хвіст; (чорнобрива) як руде теля); оцінки ((гарно) як теляті в мішку; (щастить) як утопленому); наявності чогось (яку цапа вовни; яку решеті води; яку оісаби пір 'я, яку карася вовни; як з козла молока; аж голому поза пазухою повно - "н і чого нема"); схожості з чимось ((схожий) як батіг на мотовило; як свиня на коня; як макогін на ночви; як батіг на мотовило); модального стану ((потрібен) як зайцеві бубон, як лисому гребінь; як п 'яте колесо до воза; як діра в мості; як корові сідло; як собаці оругий хвіст; як собаці п 'ята нога; (правда) як пси траву їдять; (буде) як жениться сич на сові) тощо. На відміну від безглуздя як логічної категорії, абсурд є >свідомленим протиріччям і ґрунтується на логічній формулі: *x А у є істинним,*

коли x є істинним xy є істинним. A . відрізняється від безглуздя, яке не є ані істинним, ані неістинним. **Absurd**

2) Художній прийом побудови текстового сюжету, оповіді, де поєднуються принципово не поєднувані ситуації або складники цих ситуацій. **Absurd, nonsense**
АВТОЕТНОНІМИ-самоназви різних етнічних груп, на відміну від алоетнонімів-назв етносів, наданих їм чужими етносами A вивчаються етнонімікою - розділом історичної ономастики.

АВТОКОМУНІКАЦІЯ - мовлення, спрямоване на самого адресанта як внутрішній монолог мовця із самим собою. Дослідники називають A . інтрасуб'єктною квазікомунікацією. **Autocommunication**

АВТОМАТИЧНА ОБРОБКА ПРИРОДНОЇ МОВИ - напрям комп'ютерної лінгвістики, який передбачає створення, перетворення й аналіз текстів із застосуванням природної або штучної мов, результатом чого може бути формування машинних фондів національних мов, автоматичних словників, термінологічних банків, комп'ютерних картотек, баз даних, комп'ютерних граматик тощо. Створення текстів відбувається у процесі автоматичного синтезу на підставі семантичного, синтаксичного й лексемно-морфологічного представлення вихідної інформації. Перетворення текстів здійснюється при автоматизованому редагуванні - внесенні виправлень і доповнень, форматуванні - членуванні тексту, введенні заголовка, нумерації сторінок і т. ін.; при лексикографічній обробці - введенні щодо кожного слова словникової дефініції й іншої потрібної інформації або підготовці на базі текстів автоматизованих лексикографічних систем (лематизації); реферуванні - скороченні вихідного тексту відповідно до програми. Аналіз текстів передбачає членування тексту на одиниці, доступні комп'ютерній лексикографічній обробці, виділення ключових слів, персоналій, термінів. Аналіз і синтез текстів здійснюється на базі лінгвістичних процесорів - програмно-лінгвістичних комплексів багаторівневого типу, орієнтованих на граматичний, семантичний або когнітивний аналіз текстової інформації та діалог із користувачем. Процесори останнього покоління спрямовані на самонавчання шляхом гіпотез відносно явищ і категорій мови. Аналіз є складовою операцією машинного перекладу з однієї мови на іншу, а також перетворення текстів природною мовою на мови програмування, комп'ютерні кодові системи. Перші спроби розробки теорії і прикладних систем A . о. п. м. відносять до 50-х р. р. XX ст. (США, Франція, ФРН, СРСР та ін.). **Automated language processing, language data processing**

АВТОМАТИЧНЕ РОЗПІЗНАВАННЯ ЗВУКОВОГО МОВЛЕННЯ - напрям прикладної лінгвістики, зокрема, її фонетичної галузі, метою якого є створення систем штучного інтелекту, здатних розпізнавати звукові повідомлення. Перші спроби в цій галузі здійснювалися у 40-х р. р. XX ст у СРСР: були створені перші спектральні аналізатори-електричні пристрої, які могли аналізувати спектральні ознаки мовних звуків. Складність проблеми полягала у розбіжності лінійного фонемного ланцюга з фізичним членуванням звукового сигналу, диференційних ознак фонем з їхніми фізичними відповідниками. В A . р. з. м. застосовуються два

способи розпізнавання. 1) попередня сегментація мовленнєвого сигналу; 2) повна чи часткова фонетична ідентифікація або розпізнавання слова як цілісного звукового образу, що зберігається у пам'яті машини, на підставі спектральних ознак. Більшість систем використовують другий підхід, який не потребує спеціальних фонетичних знань, однак важливим є обчислення міри схожості варіативних сигналів з еталоном. Алгоритми перетворення фонем на фонетичне слово в системах розпізнавання мають статистичний характер, що ґрунтується на ланцюжках Маркова.

Розпізнавання звукового потоку, на відміну від розпізнавання обмеженого набору слів, є проблемою більш складною. Перші спроби в цій галузі відносяться до 70-х р. р. XX ст., коли в межах державної програми ARPA над цією проблемою працювали кілька наукових центрів США. Розпізнавання ж окремих звуків і слів відбулося ще у 1941 р., коли радянський учений Л. М'ясников запропонував схему автоматичного аналізатора, розрахованого на розпізнавання деяких звуків, і сформулював принцип квантування сигналів у часі. У 1950 р. швейцарець Дрейфус-Грааф сконструював сонограф для графічного розпізнавання звуків мови. Головною стратегією сучасних програм А. р. з. м. стало зниження ваги фонетичного компонента й налаштованість на семантичні та синтаксичні обмеження структури повідомлень. Найкращою була визнана система HARPY типу "аналіз на базі синтезу" (analysis-by-synthesis), спрямована на аналіз звукового мовлення, що ґрунтується на гіпотезах щодо будови досліджуваного об'єкта як цілого, якому передусе розгляд найбільш релевантних ознак цього об'єкта. Відомими комерційними системами розпізнавання усного звукового мовлення є ARIAL II, OFFICE XP, DRAGON Dictate, Speaking Mouse і т. ін. Подальші дослідження в цій сфері застосовували лінгвістичний і статистичний підходи для покращення розпізнавання еталонів.

Сучасний стан проблеми полягає в можливості розпізнавати ключові слова підготовленого зв'язного мовлення, команди, вимовлені власні імена й числові послідовності. Загальний обсяг систем, до яких уведено синтаксичні й семантичні обмеження близько 1000 слів, однак вони практично не підлягають розширенню, хоч успішно розв'язують деякі прикладні завдання. Сьогодні існують системи, здатні розпізнавати словник на 100-1000 слів, вимовлених кількома дикторами і словник на 10000 слів, вимовлених одним диктором. У 1996 р. на міжнародних конгресах демонструвалися системи розпізнавання, орієнтовані насубмови певних галузевих сфер із словником понад 32000 слів і 2000 сполук при швидкості диктування 70-100 слів за хвилину. Сьогодні здійснюються спроби створити моделі із словником понад 50000- 100000 слів, наближаючись до середнього обсягу слів людини. А. р. з. м. застосовується у сферах транспорту, менеджменту, банківської справи, навігації, діловодстві тощо. **Automatic speech recognition**

АВТОМАТИЧНИЙ СИНТЕЗ ЗВУКОВОГО МОВЛЕННЯ - напрям прикладної лінгвістики (зокрема, фонетики), метою якого є комп'ютерне програмування людьми породження усного звукового мовлення системами штучного інтелекту. Ідея синтезу звукового мовлення виникла ще у XVIII ст. і була втілена у перші механічні синтезатори мовлення (однією з перших машин, яка могла вимовляти п'ять голосних, був синтезатор, створений співробітником Санкт-Петербурзького університету

В. Кранценштейном наприкінці XVIII ст, приблизно в цей же час В. фон Кемпелен спроектував машину, яка відтворювала 20 мовоподібних звуків). У 1922 р. Стюарт опублікував результати розробки статичного електросинтезатора-форманта. Першим електричним синтезатором був вокодер американця Х. Дадлі (20—30-ті р. р.), який спочатку здійснював спектральний аналіз мовленнєвого сигналу й виділяв його акустичні параметри, а потім синтезував вихідний сигнал на підставі цих параметрів. Вокодером управляв оператор за допомогою клавіш, які пов'язувалися з 10 смуговими фільтрами, що охоплювали весь спектр звукових частот. На такому ж принципі ґрунтувався формантний синтезатор, який керувався звуковими формантами. Для зміни дзвінкого мовлення на глухе оператор користувався наручним браслетом, а висоту тону змінював за допомогою ніжної педалі. Синтезоване таким способом мовлення звучало неприродно, кількість звукових сигналів була досить обмеженою.

На початку 60-х р. р. А. с. з. м. мав два напрями: артикуляційний й акустичний (формантний). Другий був випереджувальним, а перший намагався створити аналог мовленнєвого тракту й потребував також акустичних методик синтезу. Сучасні типи синтезаторів "Текст - Мовлення" ґрунтуються на розробках акустичного напрямку, застосовують ЕОМ і містять два блоки: 1) лінгвістичної обробки, за допомогою якого для будь-якого повідомлення будується повна фонетична транскрипція із сегментними та просодичними характеристиками; 2) акустичного синтезу, що озвучує фонетичну транскрипцію за правилами або на підставі акустичних зразків у пам'яті комп'ютера. Однак системи потребують додаткових удосконалень для надання сигналу людського живого тембру, емоційних відтінків. Дослідники виділяють три методи генерування мовлення, які мають різну швидкість біт на секунду, обсяг пам'яті для збереження слова з п'яти фонем і повну кількість одиниць мовлення для збереження у пам'яті обсягом 48 Кб: 1) кодування сигналів із прямим відновленням мовлення; 2) фонетичний синтез за допомогою аналогових і цифрових формантних синтезаторів; 3) математичне відновлення мовлення методом лінійного предикативного кодування.

Найбільш відомими системами акустичного синтезу є англomовна MITALK та багатомовна INFOVOX, створена шведськими вченими. Більшість синтезаторів є комерційними й застосовувалися у навігації, військовій техніці, банківській справі, транспорті, діловодстві тощо. Існують також синтезатори мовлення за текстом (метод перетворення вхідного тексту шляхом послідовних обробок за допомогою лінгвістичного, просодичного, фонетичного, акустичного процесорів на звуки мовлення білоруського професора Б. Лобанова), а також компіляційні синтезатори, що ґрунтуються на вилученні звуків із пам'яті, де фіксуються відрізки мовленнєвого потоку шляхом мікрохвильового методу (це уможливорює наближення якості синтезованого мовлення до природного, однак потребує значної бази фіксації алофонів, що є трудомісткою працею програмістів). Застосування синтезаторів необхідне для людей, що погано бачать або втратили зір, для німих, для створення автовідповідачів, довідкових систем у місцях загального користування, управління складними об'єктами в аварійних ситуаціях, комп'ютерних ігор тощо. **Automatic speech synthesis**

АВТОСЕМАНТИЗМ (від гр. *autos* - сам, *semantikos* - той, що позначає) - властивість мовної одиниці бути незалежною, мати самостійний окремий зміст. А. проставлений синсемантизму - ознаці залежності, пов'язаності з іншими одиницями за змістом і граматично. **Autosemantic (word, sentence)**

АГЕНС (від лат. *agens, agentis* - діючий) - семантичний відмінок; мисленнєвий аналог активного діяча-істоти (за Ч. Філлмором) або суб'єкта дії у структурі пропозиції чи предикатно-аргументній структурі *{Студент складає іспит. Мати пече пиріжки}*. Термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічної семантики, історичної типології (у теорії діатез). У структурі висловлення мов номінативного строю А. звичайно відповідає підметові, вираженому номінативом (активний стан), в ергативних мовах А. позначається ергативом (при двовалентних дієсловах) або абсолютивом (при одновалентних). **Actor, agent**

АГЛЮТИНАТИВНА МОВА (від лат. *agglutinatio* - склеювання) - різновид мов згідно з їхньою типологічною класифікацією за якістю морфем і характером їхнього поєднання у слові, у яких граматичні значення передаються регулярними, переважно однозначними афіксами, що приєднуються до кореня чи основи. Протиставлена кореневим (аморфним), полісинтетичним (інкорпуючим) і флективним мовам, за класифікацією В. фон Гумбольдта, який спирався на розробки мовної типології братів Ф. й А. Шлегелів. До А. м. належать тюркські, фінно-угорські й ін. мови.

Agglutinative language

АГЛЮТИНАЦІЯ (від лат. *agglutinatio* - склеювання) - 1) спосіб творення слова чи словоформи шляхом приєднання до незмінної основи без внутрішньої флексії стандартних афіксів, які передають одне значення, в аглютинативних мовах - граматичне. Приєднання афіксів здійснюється в певному порядку (наприклад, у тюркських мовах спочатку приєднується афікс множини, потім посесивності й відмінка: кирг. *ата-лар-ышыз-да* - "у наших батьків"). Іноді на межі морфем виникають незначні зміни, викликані здебільшого сингармонізмом.

2) У діахронічному словотворі явище приєднання до слова чи його основи іншого службового слова, яке перетворюється на афіксальну морфему (наприклад, постфікса *-ся* у слов'янських мовах). У цьому значенні А. розглядається під кутом зору гіпотези компаративіста Ф. Боппа, який у першій половині XIX ст. обґрунтував ідею походження індоевропейських флексій імені й дієслова від незалежних займенникових форм, що приєдналися до коренів шляхом А. Гіпотеза не була прийнята багатьма лінгвістами, а помилковість деяких її положень згодом була доведена. **Agglutination**

АГРАФІЯ (від гр. *a-* - не і *grapho* - пишу, креслю, малую) - психофізіологічний розлад, що призводить до втрати здатності писати. А. протиставлена алексії- втраті здатності читати. Термін нейро- і психолінгвістики. **Agraphia**

АГРЕГАТУВАННЯ (від лат. *aggregatio* - приєднання) - паралельний словотвірний процес формування значень полісемантів шляхом приєднання до однієї твірної основи багатозначного словотворчого форманта, що зумовлює сприйняття похідного слова як багатозначного: укр. *братство* зі значеннями збірного іменника й абстрактної назви ознаки. Термін уведений російським лексикологом Н. Котеловою.

АД'ЕКТИВАЦІЯ (від лат. *adjectivum* - прикметник) - різновид морфологічно-синтаксичного неморфологічного способу творення прикметників як перехід з інших частин мови чи їхніх словоформ без участі морфем. Ознаками А. є набуття словом значення ознаки, якості предмета, явища, поняття й утрата деяких граматичних категорій вихідної частини мови. Разом з цим ад'єктивоване слово може отримати властивості якісних прикметників (творення ступенів порівняння, сполучуваність із прислівниками міри і ступеня, включення до синонімічного ряду й антонімічної опозиції тощо). **Adjectivization**

АД'ЮНКТ (від лат. *adjunctus* - приєднаний) - компонент предикатно-аргументної структури, який представляє різні обставини ситуації, фіксованої цією структурою, або факультативні валентності предиката. У "Філософії граматики" О. Єсперсена А. уживається у значенні вторинного, залежного від іменника слова (*розумна людина, біла стіна* тощо). Таке саме значення отримав А. у германістиці поряд із більш уживаним - вільним членом речення, який поширює речення в цілому (те саме, що й детермінант). **Adjunct**

АДВЕРБІАЛІЗАЦІЯ (від лат. *adverbium* - прислівник) - різновид морфологічно-синтаксичного неморфологічного способу творення прислівників як перехід з інших частин мови чи їхніх словоформ без участі морфем. Ознаками А. є набуття словом незмінності, нової синтаксичної функції в реченні, а також нових синтаксичних зв'язків. У східнослов'янських мовах А. прийменниково-відмінкових і відмінкових форм іменників, прикметників визнають не всі дослідники, адже за умови розмежування словотвірної діакронії й синхронії багато прислівників утратили вихідну твірну сполуку чи форму. До того ж А. супроводжується лексикалізацією, зміною наголосу й морфемного статусу колишніх флексій іменників або прикметників. **Adverbialization**

АДЕСИВ - один із локативних відмінків, який виражає значення перебування на чомусь, на поверхні чогось. Властивий фінно-угорським мовам. В українській мові переважно відповідає давальному відмінку (*Він залишався на березі*). **Adessive case**

АДРЕСАНТ - один із комунікантів; той, хто породжує висловлення, тобто мовець або автор тексту. У дискурсі відбувається розщеплення А. на реальну особистість того, хто породжує повідомлення; функцію А. (автора) як відображення в тексті його світогляду, оцінок, позицій і сприйняття такої функції реальним адресантом. З. Тураєва функцію автора називає локацією, тобто абстрактним відношенням, що виникає навколо творчого Я як центрального орієнтира часу та простору. І. Колегаєва розрізняє поняття автора й А. як текстового аналога відсутнього автора. Цей А. є відповідником автора-функції (у термінах М. Бахтіна). Розщеплення А. розглядалося російським філологом М. Бахтіним як дві стадії об'єктивації автора-людини в художньому тексті: вираження самого себе для інших і вираження свого відношення до себе як об'єкта. Існують ще три позиції представлення авторської функції у вигляді персонажів художнього тексту: образу наратора (оповідача), образу автора й ліричного героя в ліриці, - які не належать до типів розщеплення А., хоч і реалізують його інтерпретаційну програму.

А. може бути колективним (два автори тексту або колектив авторів); невідомим через значну часову віддаленість режимів породження й інтерпретації; неактуальним, коли дискурсивна локація обмежується автором-функцією і не потребує авторської актуалізації (рекламний, юридичний, релігійний та ін. типи дискурсу); узагальненим (народна творчість, автор-функція якої співвідноситься з колективним носієм етнічної свідомості). А.-функція може бути рефлексом відчуження реального автора й перемикання кодів мовлення (у творах із містифікованим А., у художніх дискурсах, у яких навмисно створюється образ автора або ліричного героя, відчуженого від реального автора з метою занурення їх до імітованого подійного світу тексту). До того ж текст має вбудовану програму інтерпретації адресанта-функції, яка по-різному сприймається реальним читачем залежно від часової дискретності, установки читачької свідомості, світоглядних й етичних позицій, що створює умови для фіксації третьої сторони розщеплення А. - фігури А. (пор. фігуру адресата, яка є результатом взаємодії гіпотетичної моделі адресата із свідомістю конкретного реципієнта). Відповідність А.-функції фігурі А. визначає міру ефективності комунікації, гармонізацію свідомості автора й читача.

У сучасній лінгвістиці тексту проблема А. проектується на вивчення тексту на фоні особистості автора, його біографії, тобто з урахуванням психологічного контексту. Нові аспекти дослідження взаємодії авторської особистості та творчості були виявлені у психоаналізі З. Фрейда, позитивізмі І. Тена (ідея зв'язку особистості автора з головним характером певної епохи, відображеним у творчості), герменевтиці В. Дільтея (розгляд біографії як чинника досягнення особливої інтимності розуміння), інтуїтивізмі А. Бергсона (положення про авторську інтуїцію як єдиний оригінальний і безкорисливий критерій справжньої художності твору). У різних напрямках сучасної комунікативної лінгвістики А. також розглядається у відповідних аспектах: особистісному, соціальному, культурному, етнічному тощо. А. має певні статусні, позиційні й ситуаційні ролі, керується певними мотивами, інтенціями, установками, програмує власну комунікативну діяльність на підставі стратегій, реалізує їх у тактиках проведення й корекції спілкування. Діалогічна комунікація передбачає адресантно-адресатну інверсію. **Addressant, speaker, producent**

АДРЕСАНТНІСТЬ - текстова категорія, представлена трансформацією в тексті світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій, емоцій і т. ін. реального автора у вигляді автора-функції, що інтерпретується реальним читачем як фігура адресанта. А. виходить за межі тексту й розглядається як текстово-дискурсивна категорія, що відображає розщеплення адресанта тексту на реального автора, автора-функцію й фігуру адресанта у сприйнятті автора-функції читачем. Розщеплення А. розглядалося російським філологом М. Бахтіним як дві стадії об'єктивації автора-людини в художньому тексті: вираження самого себе для інших і вираження свого відношення до себе як об'єкта. З. Тураєва функцію автора називає локацією, тобто абстрактним відношенням, що виникає навколо творчого Я як центрального орієнтира часу та простору. І. Колегаєва розрізняє поняття автора й адресанта як текстового аналога відсутнього автора. Цей А. є відповідником автора-функції (у термінах М. Бахтіна). Ланкою зв'язку між автором тексту й імовірним читачем є вбудована в текст авторська

програма адресованості, яка повинна сприяти оптимізації й інтерпретації тексту читачем, уособлювати прагнення до гармонізації свідомості адресанта й адресата. Існують ще три позиції представлення авторської функції у вигляді персонажів художнього тексту: образу наратора (оповідача), образу автора і ліричного героя у ліриці, - які не належать до типів розщеплення адресанта, хоч і реалізують його інтерпретаційну програму.

Адресант може бути колективним (два автори тексту або колектив авторів); невідомим через значну часову віддаленість режимів породження й інтерпретації; неактуальним, коли дискурсивна локація обмежується автором-функцією і не потребує авторської актуалізації (рекламний, юридичний, релігійний та ін. типи дискурсу); узагальненим (народна творчість, автор-функція якої співвідноситься з колективним носієм етнічної свідомості). Адресант-функція може бути рефлексом відчуження реального автора й перемикання кодів мовлення (у творах із містифікованим А., у художніх дискурсах, де навмисно створюється образ автора або ліричного героя, відчуженого від реального автора з метою занурення їх до імітованого подійного світу тексту). До того ж текст має вбудовану програму інтерпретації адресанта-функції, яка по-різному сприймається реальним читачем залежно від часової дискретності, установки читачької свідомості, світоглядних й етичних позицій, що створює умови для фіксації третьої сторони розщеплення адресанта - його фігури (пор. фігуру адресата, яка є результатом взаємодії гіпотетичної моделі адресата із свідомістю конкретного реципієнта). Відповідність адресанта-функції фігурі адресанта визначає міру ефективності комунікації, гармонізацію свідомості автора й читача.

АДРЕСАТ - один із комунікантів, на якого спрямована й розрахована мовленнєва дія того, хто породжує висловлення, тобто співрозмовник або читач, реципієнт повідомлення. У комунікативній ситуації відбувається розщеплення А. на реального одержувача інформації, гіпотетичного адресата-функцію, програма адресованості якого створена автором і закладена в тексті повідомлення, а також фігуру А., тобто сприйняття гіпотетичного А. реальним читачем. Увага до чинника адресата спостерігалася ще в семіотичній концепції Ч. Пірса, який виокремлював у семіозисі інтерпретанту-дію на інтерпретатора у процесі позначення різних чинників: емоцій, логічних міркувань, поведінки, енергетики тощо. Дослідник розглядав інтерпретанту як значення, але особливе, віднесене до наслідків, практичних результатів, що сприяють успіху комунікативних дій. У знаковій моделі К. Бюлера мовне явище піднімається до рівня знака на підставі трьох функцій: репрезентативної, що співвідносить його із предметами й ситуаціями дійсності; експресивної, яка представляє волевиявлення й думку відправника повідомлення; апелятивної, що визначає мовне явище як звернення до одержувача. У передмові до "Аксіоматики" К. Бюлера Е. Штрекер зазначав, що повторне відкриття партнера мовлення являло собою спеціальну заслугу Бюлера перед лінгвістикою. У той самий час Е. Сепір виокремив особливу функцію мови - функцію впливу. У моделі Р. Якобсона А. повідомлення пов'язаний із конативною функцією, а у його цільовій моделі мови адресантові й А. приписуються різні комунікативні цілі, що визначають

результат їхнього спілкування. Чинник А. отримує особливий вектор - перлокуції-у теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна, П. Стросона, Дж. Сьорля й ін.

Українська дослідниця чинника адресата у художньому тексті О. Воробйова, посиляючись на думку О. Кубрякової, наголошує на тому, що додатковим стимулом звернення лінгвістів до проблеми адресованості стало усвідомлення важливості для породження мовлення оцінки мовцем стану, знань, належності до тієї чи іншої соціальної верстви тих, на кого розраховане мовлення. Це зумовило становлення особливої дисципліни - поетики адресата, що враховувала теоретичний доробок трьох літературознавчих течій: рецептивної естетики, поетики сприйняття й деконструктивізму, які аналізували психічні й семантичні механізми рецепції художнього тексту. О. Воробйова розрізняє декілька типів А., зважаючи на чотири виміри художньої комунікації: 1) реального (емпіричного) читача; 2) передбачуваного читача, уявлення щодо якого будується з урахуванням властивостей реальної читачької аудиторії і містить гіпотетичну модель ідеального адресата, детермінованого особливостями кожного тексту; 3) текстового читача, однією з реалізацій якого є образ читача як особливий оповідний модус художнього тексту, що інтегрує дві форми: образ ідеального читача, що належить відображеному вимірові художньої комунікації, й образ фіктивного читача як ознаки зображеного виміру. І. Колегаєва розглядає ще один бік розщеплення А. - фігуру А., що є наслідком взаємодії гіпотетичної моделі зі свідомістю конкретного реципієнта. Від міри відповідності гіпотетичного А. з його фігурою залежить комунікативний ефект, гармонізація свідомості реципієнта і змісту тексту. Дослідниця встановлює, що фігура А. з часом може значно відхилитися від гіпотетичної моделі, прикладом чого є зміна вікового статусу читачької аудиторії романів Ф. Купера, В. Скотта, Д. Дефо.

Залежно від способу адресованості реальний А. може бути конкретним, груповим (діти, соціальна, професійна й ін. групи реципієнтів тексту) або масовим за умови адресованості будь-кому. У різних напрямках сучасної комунікативної лінгвістики А. розглядається у відповідних аспектах: особистісному, соціальному, культурному, етнічному тощо. А. має певні статусні, позиційні й ситуаційні ролі, керується певними мотивами й установками, організовує власну рецептивну діяльність шляхом побудови, доведення або спростування гіпотез. У деяких типах дискурсу А. дорівнює адресантові, репрезентуючи гомогенну інтерактивність (таке явище відзначається Н. Кравченко, дослідницею міжнародно-правових текстів, творцями й адресатами яких є суб'єкти їх застосування - повноважні представники держав). Діалогічна комунікація передбачає адресантно-адресатну інверсію. Addressee, hearer, receiver, audience

АДРЕСАТНІСТЬ-текстова категорія, представлена вбудованою в текст програмою його адресованості гіпотетичному читачеві, яка повинна сприяти оптимізації розуміння й інтерпретації тексту реальним читачем. А. виходить за межі тексту й розглядається як текстово-дискурсивна категорія, що відображає розщеплення адресата на реального одержувача інформації, гіпотетичного адресата-функцію, програма адресованості якого створена автором і закладена в тексті, а також фігуру адресата, тобто сприйняття гіпотетичного А. реальним читачем. Українська

дослідниця А. художнього тексту О. Воробйова розрізняє декілька типів адресата, зважаючи на чотири виміри художньої комунікації: 1) реального (емпіричного) читача; 2) передбачуваного читача, уявлення щодо якого будується з урахуванням властивостей реальної читачької аудиторії і містить гіпотетичну модель ідеального адресата, детермінованого особливостями кожного тексту; 3) текстового читача, однією з реалізацій якого є образ читача як особливий оповідний модус художнього тексту, що інтегрує дві форми: образ ідеального читача, що належить відображеному вимірові художньої комунікації, й образ фіктивного читача як належності зображеного виміру І. Колегаєва розглядає ще один бік розщеплення А. - фігуру адресата, що є наслідком взаємодії гіпотетичної моделі зі свідомістю конкретного реципієнта. Від міри відповідності гіпотетичного адресата з його фігурою залежить комунікативний ефект, гармонізація свідомості реципієнта і змісту тексту. Дослідниця встановлює, що фігура адресата може значно відхилитися від гіпотетичної моделі, прикладом чого є зміна вікового статусу читачької аудиторії романів Ф. Купера, В. Скотта, Д. Дефо. У різних типах художніх текстів в наявну свою специфіку А. Так, у ліриці гіпотетичний А. має тенденцію до розширення й неозначеності, що служить основою для "втягування" до структури повідомлення реального читача шляхом спеціальних маркерів наказового способу, займенників другої особи, абстрагованих звертань, питальних речень тощо. Це сприяє співпереживанню ліричного героя і реального адресата, є засобом комунікативної ефективності.

АДСТРАТ (від лат. ad - біля, stratum - шар) - сукупність рис мовної системи як результат нейтрального, порівняно із субстратом і суперстратом, типу взаємодії мов, при якому обидві мови не змішуються, не відбувається асиміляції етносів, а лише формується прошарок між цими мовами в умовах тривалого співіснування й контактів народів. Термін уведений італійським дослідником Дж. Бартолі у 1939 р. (праця "Субстрат, суперстрат, адстрат"). **Adstrat**

АККУЛЬТУРАЦІЯ - процес засвоєння людиною чужої культури, адаптації до нових культурних умов із метою досягнення сумісності із соціокультурним середовищем. А. почала досліджуватися у перші десятиліття ХХ ст. американськими культурними антропологами Р. Редфілдом, Р. Ліптоном, М. Херсковіцем у ракурсі взаємодії різних культурних груп як змішування і досягнення стану етнічної й культурної однорідності (наприклад, формування американської культури). А. розглядалася ними як процес контактування відмінних у культурному відношенні етнічних груп, в результаті чого одна з них змінює свою первинну культурну модель. Причому більш розвинені культури змінюються менше, ніж менш розвинені. Автори концепції А. вважали, що невідворотним і неминучим результатом такої взаємодії культур є стан етнічної однорідності, однак така категоричність розглядалася як спрощений погляд на етнокультурну взаємодію. Сьогодні А. вивчається на рівні психології індивіда. Дослідники виокремлюють чотири головних форми А.: 1) асиміляцію як прийняття людиною чужої культури при відмові від власної, первинної; 2) сепарацію - заперечення чужої культури при збереженні власної культурної ідентичності; маргіналізацію-утрату власної первинної культурної ідентичності при відсутності

зацікавлення в чужій культурі через дискримінацію чи сегрегацію з боку чужої культури; 4) інтеграцію-поєднання своєї і чужої культури. Найбільш оптимальною формою, на думку сучасних дослідників проблеми, є інтеграційна, що зумовлює формування двокультуральної особистості. А. здійснюється шляхом формування комунікативної та лінгвокультурної компетенції.

АКОМОДАЦІЯ (від лат. *accomodatio* - пристосування) - термін фонетики, часткове пристосування артикуляційних жестів двох контактних звуків (звичайно наголошеного голосного до приголосного чи навпаки). Так, при вимові непередніх голосних після м'яких приголосних спостерігається підйом середньої частини язика до твердого піднебіння. А. приводить до вимови цих голосних із більш високим і більш переднім положенням язика порівняно з ізольованою їхньою вимовою. Типами А. є прогресивна як пристосування початку артикуляції (екскурсії) наступного (голосного) звука до кінця артикуляції (рекурсії) попереднього приголосного (*люба, ряд*), регресивна як пристосування рекурсії попереднього звука до екскурсії наступного (*доля, статъ*) і прогресивно-регресивна, яка характеризується одночасним пристосуванням голосного до контактних м'яких приголосних (*дядько*). У фонетичній літературі А. розглядається і в широкому розумінні як тип коартикуляції, тому залежно від різновидів контактних звуків акомодация поділяється на власне акомодацию (для приголосного та голосного) й асиміляцію (для двох приголосних або голосних). **Accommodation**

АКРОЛЕКТ (від гр. *akron* - кінцівка і *lexis* - слово) - найбільш престижна мова у процесі змішування мов при креолізації та створенні нового етнічного субстрату. Термін соціолінгвістики. **Acrolect**

АКСІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ (від лат. *axis* - вісь) - різновид вербальної комунікації за способом адресованості; характеризується адресованістю конкретній особі чи особам, персональна комунікація. Протиставлена ретіальній комунікації-надперсональній, масовій, розрахованій на будь-якого адресата.

АКСІОЛОГІЧНІСТЬ (від гр. *axia* - цінність і *logos* - слово, наука) - принцип дослідження, спрямований на вияв ціннісних орієнтацій мовця й відображення їх у мові та мовленні. А. у мовній системі фіксується у вигляді конотації одиниць іоцінного, емотивного компонентів), а у висловленні представлена модальністю елективної оцінки (модусом пропозиції як мисленнєвого аналога ситуації, позначеної висловленням). Текст репрезентує А. у текстових категоріях оцінки й емотивності, які мають багатопланову структуру (авторської, адресантної оцінки ? персональної - у художньому тексті), представлені оцінними й емоційними одиницями, текстовою імплікацією. А. визначає ціннісно-естетичну вартість тексту > семіотичному універсумі культури етносу чи цивілізації. **Axiological principle**

АКТАНТ (від лат. *ago* - дію) - семантичний (мисленнєвий) аналог особи чи предмета, який репрезентує обов'язкову валентнісну ознаку предиката й корелює з ним у певній ситуації, представлений структурою висловлення. До актантів належать відповідники "глибинних семантичних відмінків" підмета, додатків, а іноді ? обставин різних типів. А. у судженні співіснують із сірконстантами, які мають

факультативний семантичний зв'язок із предикатом Термін уведений французьким лінгвістом Л. Теньєром у книзі "Основи структурного синтаксису", виданій посмертно у 1959 р. за сприяння Р. Якобсона. Л. Теньєр уважав центром речення дієслівний вузол, тобто присудок, а саме речення - позначенням типізованої ситуації, маленькою драмою із притаманними їй учасниками. А. він називав "істоти чи предмети, які беруть участь у процесі в будь-якому вигляді і в будь-якій ролі, навіть як прості фігуранти або пасивно" Найважливішим із них був підмет (перший А.). Дослідник розумів А. як структурно залежні елементи, і вже згодом у семантичному синтаксисі (у русистичі в концепції О. Холодовича) і відмінковій граматиці Ч. Філлмора вони набули семантичної кваліфікації як глибинні відмінки. А застосовуються в алгоритмах семантичних і синтаксичних аналізаторів при машинному перекладі, при моделюванні структур репрезентації знань у комп'ютерній і когнітивній лінгвістиці (наприклад, пропозицій, фреймів, семантичних сіток, структур концептуальних залежностей тощо). **Actant**

АКТИВАЦІЯ - збудження певних ділянок мозку у процесі мисленнєвої чи мовленнєвої діяльності (при породженні та сприйнятті мовлення) під впливом відповідних стимулів, що супроводжується фокусуванням уваги на певних структурах знань. Термін застосовується при поясненні механізмів пам'яті в конекціоністських і процедурних моделях, зважаючи на здатність людини активувати фрагмент певної мережі вузлів, які перебувають один з одним в асоціативному зв'язку. А. передбачає поширення збудження на ці зв'язки з подальшим затуханням, *що*, на думку представників конекціонізму, значно прискорює когнітивні процеси й оптимізує їхню продуктивність. Поширена А. є механізмом, що забезпечує ефективність мережі пам'яті. Згідно з положеннями конекціонізму, репрезентація якоїсь ментальної структури не є постійною й не записана у пам'яті, а виникає завдяки активації та збудженню взаємно пов'язаних елементів (асоціативності). Активация може передаватися від одного вузла до іншого й одночасно блокувати інші фрагменти мережі, гасити непотрібну чи неактуальну інформацію. У конекціоністських моделях застосовуються різні підходи до структурування вузлів мережі, способів й особливостей поширення активації і т. ін. (наприклад, локалістські моделі розглядають безпосереднє кодування концептів у вузлах мережі, а паралельні пов'язують концепти з усією моделлю активованої сукупності конекцій). А служить поясненням, наприклад, процесу внутрішнього програмування мотиваційної бази номінативних одиниць і подальшого вибору мотиватора, а також будь-яких процесів переробки й обробки інформації. А. Пейвіо зазначає, що А. може відбуватися на трьох рівнях обробки: репрезентаційному (збудження мовноподібних структур такими само і відповідно картиноподібних такими само), референційному (коли вербальні стимули активують невербальні й навпаки), асоціативному (збудження різних асоціацій під впливом стимулу). Дослідник ґрунтується на концепції подвійності кодування пам'яті, яка містить як вербальні одиниці (логогени), так і невербальні (імагени). 3. Пилішин розглядає два способи А.: пропозиційний (збудження фрагмента пропозиції або пропозицій у цілому) й аналоговий (А. асоціацій за аналогією). **Activation, Activization**

АКТИВНИЙ СЛОВНИКОВИЙ ЗАПАС- 1) ядро лексикону певної мови, яке вільно використовується в усіх сферах спілкування й позбавлене архаїчності чи новизни. А. с. з. протиставлений пасивному і протягом розвитку мови може переходити до нього й навпаки. До А. с. з. належать як загальноновживані слова, так і терміни, професіоналізми, які мають обмежені умови використання, однак належать до активних сфер спілкування. Ядром А. с. з. мови є стилістично нейтральні одиниці з розвинутою системою значень, високим словотвірним і синтагматичним потенціалом. Фіксація А. с. з. у словниках здійснюється на підставі статистичних методів установлення частотності, обчислення відповідних індексів, соціолінгвістичних методик.

2) У психолінгвістиці А. с. з. уживається зі значенням сукупності лексичних одиниць, якими мовець вільно оперує у спонтанному мовленні. **Active vocabulary**

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ- комунікативно-змістовне членування речення в живому (актуальному) мовленні, містить із позицій адресата дане, відоме й нове, повідомлюване, тобто тему й рему. Початок вивчення А. ч. р. пов'язують із дослідженнями представників Празькоголінгвістичного гуртка В Матезіуса(який спирався на ідеї французького лінгвіста А. Вейля), Я. Фірбаса, Ф. Данеша, хоч подібний поділ в інших термінах застосовувався й раніше у Ф. Буслаєва, О. Потебні (пор. психологічний підмет і присудок), Г. Габеленца, Г. Пауля, О. Шахматовата ін. Чеські лінгвісти протиставляли А. ч. р. формальному, яке передбачало виокремлення граматичних суб'єкта та предиката: вони вважали А. ч. р. способом залучення речення до предметного контексту, у якому воно виникає Засобами А. ч. р. можуть бути інтонація (фразовий наголос, паузи), порядок слів, видільно-обмежувальні прислівники, артиклі, ремовидільні конструкції (непрямий додаток у пасивній конструкції із значенням агенса), контекст Празькі лінгвісти вважали домінантою мовця саме рему, а Г. Пауль, О. Есперсен стверджували, що головна увага мовця зосереджена на темі. Дослідники визначили третій складник А. ч. р. -дифузну зону, яка має подвійний зв'язок (дулексив) як із темою, так і з ремою і представлена дієслівним присудком або його дієслівною частиною з умістом часових і модальних ознак. Чимало висловлень живого мовлення можуть складатися лише з реми (наприклад, при тематичності попереднього речення або імплікатурі). Вони названі моноремними і представлені загальноінформативними повідомленнями, висловленнями з імпліцитною темою, неповними реченнями. Вторинна рематизація може відбуватися за рахунок парцеляції, присудково-підметових речень (*Два пишем, три помічаєм. Розношена щоденна проста математика* (Костенко)). Виокремлюють три підходи до кваліфікації А. ч. р.: семантичний, який надає перевагу чиннику відомого / невідомого; синтаксичний, що ґрунтується на синтаксичних категоріях речення; логіко-граматичний, представлений опозицією логічного суб'єкта та предиката; комунікативний, що пов'язує членування із тричленним поділом мовного акту (ілокуцією, локуцією, перлокуцією). **Actual division of the sentence**

АКУСТИЧНА ТЕОРІЯ МОВЛЕННЯ (від гр. akustikos - слуховий) - концепція фізичних особливостей діяльності мовця як побудови звукового повідомлення через звукові коливання. Підґрунтя цієї теорії було закладене у працях німецького фізика

XIX ст. Г. Гельмгольца. У XX ст. найбільш авторитетними розробниками А. т. м. стали Г. Фант і Дж. Фланаган. Головними положеннями теорії є такі: 1) мовленнєві органи створюють аеродинамічні умови для виникнення звукових коливань, а ініціатором коливань є дихальна система людини, джерелом звука є голосові зв'язки й артикулятори; 2) мовний тракт діє як акустичний резонатор, що фільтрує й коригує спектр звукових коливань; 3) різноманітність звуків пояснюється зміною розмірів і форми повітряних порожнин (площі поперечного розтину тракту) за допомогою мовленнєвих органів, що забезпечує трансформацію резонансних особливостей; 4) амплітудно-частотний спектр результируючих звукових коливань $P(f)$ вимірюється за формулою: $P(f) = S(f) \cdot T(f)$, де $S(f)$ - амплітудно-частотний спектр коливань джерела звука, а $T(f)$ - передаточна функція резонаторної системи мовленнєвого тракту; 5) акустична модуляція повітряного струменя здійснюється трьома способами: голосовим, турбулентним (шляхом утворення вихорів) й імпульсним (раптову зміною тиску повітря) і т. ін. Для дослідження акустичного аспекту звукового мовлення використовуються різноманітні пристрої (синтезатори, осцилографи, спектрографи, аудіометри тощо). А. т. м. має прикладне значення і застосовується при синтезі звукового мовлення комп'ютерними системами, при вдосконаленні засобів звукозапису, зв'язку. **Acoustic phonetics, acoustic speech theory**

АКЦЕНТНА ПАРАДИГМА - 1) система розподілу наголосу в межах словозмінної парадигми слова, що залежить від ряду чинників: частиномовного статусу, словотворчої похідності, засвоєння слова мовою тощо. Схему розподілу наголосу в А. п. називають акцентною кривою. Виокремлюються такі типи А. п.: колумнальна, або баритонеза - із нерухомим наголосом на основі у всіх формах слова; окситонеза - А. п. з нерухомим наголосом на флексії у всіх формах; рухома - із рухомим типом наголосу, який у межах парадигми може розподілятися як на основі, так і на флексіях або переходити на клітики. Кожна мова характеризується відповідною кількістю А. п. у частин мови. Так, сучасна українська літературна мова має сім А. п. іменників.

2) Система розподілу наголосу у співвідношенні похідного та твірного слів. **Accentual paradigm**

АКЦЕНТОЛОГІЯ (від лат. *accentus* - наголос і гр. *logos* - слово, наука) - галузь фонетики, яка вивчає просодичні засоби мови, зокрема, систему наголосу (монотонію, політонію, сингармонізм), залежність її від ознак фонологічної та морфологічної підсистем, історичні закономірності системи наголосу, її функціональні властивості. Головними завданнями А. є встановлення типів наголосу за різними параметрами, співвідношення просодичних характеристик наголошених і ненаголошених складів, типу просодичного контуру слів; дослідження залежності наголосу від типу морфем і морфологічних класів, словозміни (акцентних парадигм) і словотворення. А. вважається одним із розділів просодеміки поряд із тонологією, яка вивчає специфіку тону мовлення. Типами А. є описова, діахронічна (історична) і контрастивна. Перші дослідження наголосу й тону (свари) простежуються ще в давньоіндійських граматиках (VIII - VI ст. до н. е.). Термін А. уведений російським лінгвістом Р. Брандтом (книга "Нарис слов'янської акцентології", 1880 р.). Перші

фундаментальні акцентологічні розробки різних мов були здійснені у XIX ст. (Ф. де Соссюр, І. Бодуен де Куртене, А. Мейє, О. Потебня й ін.). **Accentology**

АЛАТИВ - один із локативних граматичних відмінків у фінно-угорських мовах, який виражає значення напряму руху куди-небудь, наближення до чогось. В українській мові переважно відповідає родовому відмінку (*Він прямував до міста*).

Allative case

АЛЕГОРІЯ (від гр. *allegoria* - іносказання) - символічна передача змісту шляхом співвіднесення абстрактного поняття з якимось конкретним образом при використанні його найменування (наприклад, хитрість позначається А. лиса, тупість - А. барана, мужність - А. лева). А. ґрунтується на культурних стереотипах, традиціях і звичаях народу. Підґрунтям А. є мисленнева операція аналогізації абстрактних понять із певними реаліями, а потім фіксація за такими реаліями змісту цих понять. А. застосовує також гештальти - закріплені за певними поняттями стійкі фігури (фігура серця і стріли є А. кохання, змія й чаша - А. медицини). На принципі А. будуються деякі фразеологізми, байки, притчі, гумористичні твори тощо. Корені А. варто шукати у давньогрецькій міфології. У риториці А. є потужним прийомом аргументації.

Allegory

АЛЕКСІЯ (від гр. *α-* - не і *lexis* - слово, висловлення) - психофізіологічний розлад, що призводить до втрати здатності читати. А. протиставлена аграфії - утраті здатності писати. Термін нейро- і психолінгвістики. **Alexia**

АЛТЕРАЦІЯ (від лат. *ad* - до, *litera* - буква) - фонетична стилістична фігура, звукова організація мовлення шляхом повторення однотипних приголосних чи їхніх сполук: *Черніг страшний, він дулсе чорний. Як звечоріє на Дніпрі, Черніг сідає в чорний човен і ставить чорні ятері* (Костенко). А. характерна для ритмічно організованого мовлення, зокрема поезії. А. розглядається також у лінгвістичних працях, присвячених звуко символізму. **Alliteration**

АЛОГІЗМ (від гр. *α-* - не-, без- і *logismos* - розум, міркування) - стилістичний прийом навмисного порушення логічних зв'язків у тексті з метою створення іронії, комічного ефекту, підкреслення жанрових і стилістичних особливостей.

АЛОГРАМА (від гр. *alios* - різний, інший і *gramma* - літера) - використання в одній мові знаків іншого, запозиченого цією мовою письма (наприклад, скорочення латинської мови / *e. -id est* в англійській мові читається як /*La*/5- "тобто", в українській мові латинське скорочення *etc* - *et cetera* читається як / *take inше*). **Allogram**

АЛОГРАФ (від гр. *alios* - різний, інший і *grapho* - пишу, креслю, малюю) - конкретний позиційно зумовлений варіант буквенної графеми. А. об'єднані спільністю фонемами, яку вони позначають на письмі. У такому випадку А. представляє фонографему, що об'єднує різні буквенні позначення однієї фонем (у німецькій мові фонема *f* позначена літерами *f, v, ph* - *-fur, vor, Phoneiik*), що є ілюстрацією поліграфемності графіки мов. Фонографема протиставлена графофонемі, що виходить зі спільності букви, яка може відповідати різним фонемам (у німецькій мові літера *s* позначає фонему *s, z, s* - *Preis, Saal, Speck*), що розглядається дослідниками як явище поліфонії графіки мови. **Allograph**

АЛОЕТНОНІМИ - назви різних етнічних груп, надані їм представниками інших етносів, на відміну від автоетнонімів - самоназв етносів. Вивчаються етнонімікою - розділом історичної ономастики.

АЛ ОЛЕКС (від гр. alios-різний, інший і lexis-слово)- 1) варіантні представники лексики, які можуть відрізнятися стилістично (рос. *картошка* - *картофель*)\

2) рідше словоформа граматичної парадигми будь якого слова. АНоіех

АЛОМОРФИ (від гр. alios - різний, інший і morphe - вигляд, форма) - морфи однієї морфеми, які ототожнюються за дериваційним значенням і протиставлені позицією, звуковим складом сусідніх морфів у словах, тобто мають різну дистрибуцію. Об'єднання А. однієї морфеми визначається критеріями семантичної тотожності, формальної схожості, дистрибуції, морфологічної функції у слові і для афіксів - спільності словотворчого типу. Однією з дискусійних проблем сучасної морфемики й морфонології є визначення статусу А. для суплетивних форм слова. Американські лінгвісти розглядають їх як А., європейські - здебільшого як різні морфеми. З метою ідентифікації морфів однієї морфеми та встановлення рядів А. розроблені описово-аналітичний і генеративно-синтетичний методи Д. Ворта, В. Чурганової. Різний графічний вигляд А. зумовлений переважно історичними чергуваннями, реконструкція яких доводить аломорфний статус морфів однієї морфеми. А. протиставлені варіантам морфеми, які є еквівалентами або стилістично відмінними і перебувають в однакових позиціях. **Allomorphs, morpheme alternants**

АЛОФОН (від гр. alios —різний, інший і phone -звук) - варіант фонем, конкретний звук як одиниця мовлення, у якому реалізується фонема як одиниця мови в певній позиції. **Allophone**

АЛЮЗІЯ (від лат. alludo - натякати, жартуючи) - вияв текстової категорії інтертекстуальності, прийом художньої виразності, що змістовно збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації за рахунок натяку на події, факти, персонажів інших текстів. А. є виявом безперервної діалогічності текстопородження, зокрема, художньої творчості. **Allusion**

АЛЬФА-ПЕРЕМІЩЕННЯ(а-переміщення)-узагальнене універсальне правило трансформації глибинних структур у поверхневі в генеративній концепції Н. Хомського на етапі мінімалістської переглянутої синтаксичної теорії, яке дає змогу переміщати будь-який елемент на будь-яке місце в реченні, якщо на його позиції в реченні залишається певний підпорядкований йому слід. Наприклад, а-переміщення дозволяє переміщати глибинний додаток на позицію підмета (глибинний відмінок називний) у пасивних конструкціях за правилом пасивізації.

Alpha movement, a-movement

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ (від лат. ambo - обидва, valentia - сила) - психологічний термін, уведений Е. Блейлером, позначає подвійність чуттєвого сприйняття як наявності протилежних почуттів при сприйнятті певного об'єкта (задоволення - незадоволення, симпатії- антипатії тощо). У лінгвістиці використовується зі значенням подвійності протилежних змістів мовного знака. У рецептивній естетиці позначає поєднання подібності художнього тексту до дійсності з його умовністю,

орієнтованістю на вигадку, ідеал. Принцип А. використовується в мистецтві при композиційній й емоційній побудові художнього твору на підставі зіткнення протилежностей життя і смерті, добра та зла, батьків і дітей, носіїв протилежних якостей (Христос та Іуда, Фауст і Мефістофель). Традиції й витоки А. обґрунтовані російським філологом М. Бахтіним. **Ambivalent**

АМБІФІКС (від лат. *ambo* - обидва і *affixus* - прикріплений) - афіксальна морфема, яка має здатність приєднуватися до твірної основи чи кореня як у препозиції, так і в постпозиції (англ. *outcome, come-out*). **Ambifix**

АМОРФНА МОВА (від гр. *a* - не, без і *morphe* - форма) - безафіксальна мова чистих коренів, у якій граматичні відношення виражаються за допомогою службових слів і зв'язку смислового прилягання. Протиставлена аглютинативним, полісинтетичним (інкорпуючим) і флективним мовам, за класифікацією В. фон Гумбольдта, який спирався на типологічні класифікації мов братів Ф. й А. Шлегелів. У чистому вигляді трапляються рідко, хоч деякі мови мають потужну тенденцію до цього типу. Близькі до А. м. в'єтнамська, еве й ін. Те саме, що й **Ізолюючі, кореневі мови. Amorphous (formless) language**

АМПЛІФІКАЦІЯ (від лат. *amplification* - поширення, збільшення) - 1) стилістична фігура, що ґрунтується на нагнітанні (висхідній градації) синонімічних тропів (квазісинонімів) або однорідних конструкцій: *Криши, ламай, троци стереотипи!* (Костенко). А. протиставлена антиклімаксу - спадній градації за принципом зменшення значимості.

2) Явище збільшення обсягу тексту при перекладі його іншою мовою.

Amplification

АМФІБОЛІЯ (від гр. *amphibolia* - двозначність, подвійність) - 1) термін логіки; висловлення, підґрунтям якого є двозначність семантики деяких компонентів, побудована на полісемії або омонімії знаків мови; різновид логічної помилки;

2) у поезії фігура мовлення, що ґрунтується на омонімії граматичних відношень, яка виникає через можливе подвійне членування синтагми (морфологічна А.) або через подвійний зміст речення залежно від його членування (синтаксична А.): *Він божевільний, кажуть. Божевільний! Що ж, може бути Він - це значить я. Бооїсе -вільний... Боже, я -вільний!* (Костенко); *Ходити /тривалий час /не міг.* **Amphibology**

АНАГРАМА (від гр. *ana* - пере- і *gramma* - буква) - етилістична фігура, представлена графічним шифруванням слова шляхом перестановки букв, складів, зворотного прочитання: *Скала - ласка*. А. використовується у загадках, ребусах, шарадах.

Anagram

АНАДИПЛОСИС - стилістична фігура, що ґрунтується на повторенні слова наприкінці й на початку двох контактних речень: *Що в нас було? Любов і літо. Любов і літо без тривоги* (Костенко).

АНАКОЛУФ (від гр. *anakoluphos* - непослідовний) - стилістична фігура, що будується на відсутності граматичного узгодження у висловленні (відмінкових і числових форм) при наявності смислового узгодження або на порушенні формально-синтаксичного зв'язку, що надає фразі певного прагматичного змісту. Наприклад,

розрив висловлення вставним реченням: *Людина прийде і - ти чуєш ? - ти все їй поясниш.* **Anacoluthon.**

АНАЛІЗ (від гр. analysis - розклад) - загальнонауковий метод як спосіб дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки, що полягає у розділенні цілого на частини й описі кожної з частин і зв'язків між ними. Протилежним методом є синтез, який передбачає поєднання частин у ціле. А. і синтез перебувають у єдності й забезпечують адекватне пояснення об'єкта. Виокремлюють такі види А.: механічне членування; установлення хімічного складу; вияв форм взаємодії елементів цілого; вияв причин явищ, що вивчаються; рівневе членування; розкриття структури знань тощо. Типами А. є елементарний, що передбачає виокремлення складників цілого, та реляційно-логічний, що ґрунтується на встановленні й описі зв'язків між складниками. А. часто вживається у нетермінологічному значенні процесу дослідження взагалі. У мовознавстві А. застосовується щодо опису структури системи мови, одиниць різних рівнів, їхньої ролі у мовленні й тексті і т. ін. **Analysis**

АНАЛІЗ ДИСКУРСУ - сукупність течій, лінгвістичних шкіл, окремих досліджень, спрямованих на всебічний опис і характеристику мовного спілкування людей у конкретних, зокрема, і стандартних комунікативних ситуаціях з урахуванням соціальних, культурних, когнітивних, психологічних, етнічних і т. ін. детермінантів. Підходи до дослідження об'єкта А. д. залежать від розуміння поняття "дискурс". Уведення до обігу мовознавства терміна "дискурс" американським лінгвістом, філософом і дистрибутивним та трансформаційним аналізом 3. Харрисом визначило первинне спрямування А. д. на дослідження послідовності речень, трансфрастичних одиниць, ланцюжків фраз в аспекті їхньої семантичної дистрибуції. У лінгвістиці тексту 70-х р. р. терміни "дискурс" і "текст" звичайно ототожнювалися, що пояснювалося відсутністю у деяких європейських мовах слова, відповідного франко-англійському "дискурс", яке замінювалося терміном "текст". Отже, А. д. збігався зі структуралістськими орієнтованими граматикую тексту, лінгвістикою зв'язного тексту (В. Дресслер, П. Сьюрен, С. Шмідт, Р. Гарвег, Р. Богранд, О. Москальська, І. Беллерт, Ф. Данеш та ін.).

У 80-ті р. р. з метою розмежування тексту й дискурсу використовувалося розрізнення їхніх аспектів: мовного й соціального, статичного й динамічного відповідно. Цьому сприяли концепції Е. Бенвеніста, який уважав дискурс мовленням, невіддільним від мовця; Т. ван Дейка, який розглядав дискурс як спосіб актуалізації тексту в певних ментальних і прагматичних умовах; К. Пайка, який убачав у дискурсі результат процесу взаємодії в соціокультурному аспекті. Під впливом теорії мовних актів, лінгвопрагматики, когнітивної лінгвістики А. д. отримав функціональне спрямування. Дискурс почав трактуватися як комунікативна подія, ситуація, що інтегрує текст з іншими її складниками, зокрема, екстралінгвістичними соціальними чинниками, референційними чинниками (обставинами, часом, простором комунікації), когнітивними і психологічними чинниками, які опосередковують взаємодію учасників спілкування, їхні мотиви, цілі та стратегії. Завданнями А. д. стають дослідження соціальної, текстуальної та психологічної контекстуалізації

дискурсу, його зразків і жанрів із певним набором змінних (соціальних норм, ролей, статусів комунікантів, їхніх конвенцій, стратегій, показників інтерактивності й ефективності спілкування); вивчення закономірностей досягнення комунікантами комунікативної кооперації або чинників породження комунікативного конфлікту, способів реалізації комунікативного суперництва; опис інституціональних форм і типів дискурсів тощо. Головними рисами дискурсу визнаються соціалізація, контекстуальність, антропоцентричність, процесуальність, ситуаційність, замкненість.

Увага до соціальної контекстуалізації дискурсу зумовила появу етнографічного напрямку А. д., який мав на меті дослідити правила конwersаційної взаємодії, процедури інтерпретації з урахуванням фонових знань учасників спілкування, особливості зміни комунікативних ролей і їхньої соціокультурної зумовленості і т. ін. (Ф. Ериксон, Дж. Шульц, А. Сикурел, Дж. Гамперц, Дж. Куктаін.). Етнографічний напрям А. д. сформувався на підставі етнографії мовлення Е. Гоффмана. Одним із методів А. д. є конwersаційний аналіз - сукупність процедур емпіричного дослідження діалогічного усного мовлення. Методика конwersаційного аналізу розробляється у 70-ті р. р. ХХ ст. і ґрунтується на висунутій у 1967 р. соціологом Х. Гарфінкелем теорії способів і прийомів організації повсякденної діяльності членами певної соціокультурної спільноти, а також на соціологічній концепції Е. Гоффмана й теорії мовної гри Л. Вітгенштейна. Розробниками конwersаційної методики вважаються вчені Г. Хене, Г. Рейбок, Е. Хеві, Х. Закс, Г. Джефферсон, Ч. Гудвін й ін. Конwersаційний аналіз досліджує стандартизовані форми ведення розмови, зумовлені відповідними зразками соціальних дій, специфіку й екстралінгвальні чинники переходу від одного мовленнєвого ходу до іншого, а також моделює та прогнозує перебіг спілкування, можливості управління поведінкою партнера. Він спрямований на обґрунтування вибору мовцями мовних і немовних засобів спілкування з урахуванням наявних в адресата попередніх знань і очікувань, а також на пояснення можливих порушень зміни комунікативних ролей, переходу від одного ходу до іншого.

У межах А. д. формується також напрям критичного дискурс-аналізу, орієнтований на емпіричне дослідження відношень між дискурсом і соціальним і культурним станом суспільства, а також їхнім розвитком. Головними його положеннями є такі: 1) процеси творення текстів й їхнє споживання відтворюють і змінюють соціум і культуру; 2) дискурс не лише сам творить соціальний світ, а й соціальні практики творять дискурс; 3) фізичні об'єкти набувають певного значення завдяки дискурсу; 4) суб'єкт є децентрованим, його дискурсивні вияви визначає панівний дискурс, що залежить від панівної ідеології влади; 5) суб'єкт здатний діяти креативно й перетворювати соціальні практики та дискурси через критичний перегляд установлених панівним дискурсом значень і т. ін. Критичний дискурс-аналіз ґрунтується на філософській концепції М. Фуко щодо влади як сили, що створює суб'єктів й агентів дій, а також на положеннях лінгвістичної філософії щодо сприйняття реальності на підставі мови, яка не лише відображає реальність,

а й конструює її. Головними представниками цього напрямку А. д. є Т. ван Дейк, Н. Феркло, Р. Водак та ін.

Одним з основних тематичних напрямів критичного дискурс-аналізу, найбільш актуальним у сучасній лінгвістиці, є аналіз політичного дискурсу, який став підґрунтям формування особливої галузі мовознавства – політичної лінгвістики. К. Гакер вважає головним завданням політичного дискурс-аналізу розкриття механізму взаємовідношень між владою, пізнанням, мовленням і поведінкою. Російська дослідниця політичного дискурсу О. Шейгал характеризує три підходи до аналізу політичної комунікації: deskриптивний, пов'язаний із вивченням мовної поведінки політиків (мовних засобів, риторичних прийомів, маніпулятивних стратегій) і характеристикою змістовного боку політичних текстів; критичний, спрямований на критичне вивчення мовних засобів представлення соціальної нерівності, використання мови як засобу влади й соціального контролю, знаряддя боротьби ідеологій; і когнітивний, орієнтований на моделювання когнітивної бази політичної комунікації. **Analysis of discourse**

АНАЛІТИЧНА А МОВА – різновид мови затипалогічюю класифікацією В. фон Гумбольда, який властиве окреме вираження лексичних і граматичних значень: перше представлене повнозначними словами, друге – службовими, допоміжними словами, зв'язками, порядком слів, інтонацією тощо. А. м. протиставлена синтетичній, яка передає лексичне та граматичне значення в одному графічному слові. До А. м. належать англійська, німецька, французька, італійська, іспанська, болгарська, датська тощо. Однак А. м. у чистому вигляді не існує. У мовах синтетичних виявляється тенденція до аналітизму і навпаки. **Analytical language**

АНАЛІТИЧНИЙ СПОСІБ ВИРАЖЕННЯ ГРАМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ – спосіб передачі граматичного значення двома і більше графічними словами, на відміну від синтетичного, який закріплює граматичне значення за одним графічним словом. Засобами аналітичного способу є прийменники, частки як службові слова, порядок слів, синтаксичні конструкції, зв'язки, допоміжні слова тощо. Мовний аналітизм є виявом мовної асиметрії. На його базі можуть у процесі еволюції мови формуватися альтернативний синтетичний спосіб передачі граматичного значення. Наприклад, згідно з гіпотезою аглютинації компаративіста Ф. Боппа індоєвропейські флексії імені й дієслова походять із незалежних займенникових форм, що приєдналися до коренів шляхом аглютинації. Зворотний шлях розвитку мови від синтетизму до аналітизму також простежується у ряді мов (пор. теорію прогресу мов, тобто розвитку мов від флексійного типу до аналітичного, розроблену О. Есперсеном).

АНАЛОГІЗАЦІЯ – у когнітивній лінгвістиці одна з найважливіших когнітивних операцій, що опосередковує процеси метафоризації, результатом яких є використання знака однієї предметної (концептуальної) сфери на позначення іншої. А. керується подібністю гештальтів, сценаріїв, понять, відчуттів, почуттів, культурних кодів, що значно розширює знаковий потенціал мови. Звичайно, А. розглядається у двох різновидах: симіляції й синестезії. Перша демонструє механізм понятійної, мисленнєвої подібності, друга є психологічним явищем пов'язування одного відчуття

під впливом неспецифічного для нього подразника іншого. С. Ульманн уважав синестезію найдавнішою формою метафори. **Analogy**

АНАФОРА (від гр. anaphora- винесення вгору)- 1) вияв мовної економії, семантико-синтаксичне й мисленнєве встановлення співвідношення займенника з його вербальним відповідником із попереднього або наступного контексту чи невербальним (глибинним) антецедентом - фрагментом змісту, фонових знань, який замінюється займенником: *Корабель швидко наблизився **Він** прямував до причалу. У моїй* (у якій я директор, вчитель, учень, або в якій учаться мої діти *тощо) школі гарний колектив. **Anaphor***

2) Семантико-синтаксичне явище встановлення лексичної або референційної тотожності займенника з його вербальним відповідником, який знаходиться у попередньому контексті, на протигагу катафорі, що потребує співвідношення з вербальним антецедентом, який перебуває у наступному контексті. Протиставлення анафоричних і катафоричних відношень розроблене австрійським лінгвістом і психологом К. Бюлером **Anaphor**

3) Стилїстична фігура, що ґрунтується на повторенні початкових звуків, їхніх сполук, слів, синтаксичних конструкцій у двох контактних реченнях: *Барикади цегли - проти бездомності. Барикади поезії-проти бездумності. Барикади совісті - проти берії* (Костенко). Розмежовують фонетичну, морфемну, лексичну, морфологічну та синтаксичну А. У поезії повторення елементів на початку строф розглядають як строфічну А. **Anaphora**.

АНТЕЦЕДЕНТ (від лат. antecedens - попередній) - вербальний чи невербальний фрагмент змісту, який заміщується займенником. Термін використовується в теорії референції, логічній семантиці, лінгвістиці тексту, запозичений з логіки, де А. поєднується з консеквентом у межах складного імплікативного висловлення на кшталт "якщо ..., то ...". А. є частиною такого висловлення з елементом *якщо* (підставою подальшого змісту), консеквент - наслідком з елементом *то*. А. займенника може бути словом, сполукою, предикативною одиницею, складним реченням, фрагментом тексту й невербальним елементом змісту, декодування якого ґрунтується на фонових, енциклопедичних, дискурсивних знаннях (глибинна анафора). У лінгвістичній літературі існує загальновизнана думка про лівобічний контекст А., тобто А. названа лише попередня одиниця повідомлення, із якою співвіднесена наступна, виражена займенником з анафоричною функцією (для правобічного заміщення використовується термін "постцедент"). Однак таке положення значно спрощує зв'язок займенників із тим, що вони заміщують. Як слушно зазначала російська дослідниця О. Вольф, відношення А. і повтору лише в деяких випадках є семантично простими. О. Падучева, слідом за У Куайном, відкидає тезу про те, що займенник - це свого роду скорочення для дублікатора-антецедента, проілюструвавши власну позицію висловленням *Колений хоче, щоби всі його поважали*, неможливість перетворення якого на *Колений хоче, щоби всі поважали кожного* є очевидною. Тому відношення заміщення є доволі складними. Особливо, це стосується присвійних, кванторних, дистрибутивних, вказівних займенників, які часто реалізують глибинні анафоричні зв'язки (наприклад, *Вона*

працює в моїй школі, тобто в тій, де я директор або член колективу, або яка розташована поряд із моїм помешканням залежно від ситуації). **Antecedent**

АНТИКЛІМАКС (від гр. *klímax* - драбина) - стилістична фігура, що ґрунтується на перерахуванні слів за принципом зменшення значимості шляхом спадної градації. Висхідну градацію демонструє ампліфікація або клімакс, які відрізняються між собою простою однорідних членів градації для першої й ускладненістю конструкцій другого. **Anticlimax**.

АНТИМЕТАБОЛА (від гр. *metabole* - зміна) - гібридна стилістична фігура, що ґрунтується на протилежності понять, що порівнюються (антитезі) і водночас на синтаксичному перехрещенні позицій двох суміжних відрізків тексту (хіазмі): *Не для того ми живемо, щоб їсти, а їмо для того, щоб жити*.

АНТИТЕЗА (від гр. *antithesis*- протилежність)-стилістична фігура, яка ґрунтується на протилежності понять, що порівнюються; одна з форм контрасту. Лексичною базою А. є антонімія, синтаксичною - паралелізм: *Добро довго пам'ятається, а лихо ще довше* (присл.); *Гірко поробиш - солодко з "їси"* (присл.). А. може бути простою за умови одного протиставлення і розгорнутою, якщо вона має кілька протиставлень або пронизує весь текст. В останньому випадку А. є чинником концептуалізації. А. використовується у фразеологізмах і пареміях, є ознакою окремих жанрів. **Antithesis**

АНТИЦИПАЦІЯ (від лат. *anticipo* - передбачаю, випереджаю) - 1) психологічна здатність людини передбачати майбутні події та явища, при читанні тексту прогнозувати подальший розвиток сюжету на підставі власного досвіду, дискурсивної й культурної компетенції, установки. Термін уведений німецьким психологом В. Вундтом на позначення уявлень про результати дій до їх здійснення. В естетиці художньої творчості розглядається як проникливе засвоєння та прогнозування майбутнього засобами художньої творчості на підставі установки на випереджувальне уявлення ймовірних і переважаючих варіантів. Й. Гете кваліфікував А. як "передзнання" і вбачав у ній силу людського розуму та продуктивність художнього таланта. У лінгвістичній герменевтиці А. перегукується з теорією інтерпретаційної гіпотези (Е. Бетті) і положенням М. Гайдеггера щодо прогностичного читання тексту з очікуванням певного змісту. Психолінгвісти також використовують тезу про ймовірнісне прогнозування предметного змісту чужого мовлення шляхом аналізу всієї ієрархії смислових зв'язків висловлення й наступного просторового синтезу всіх попередніх рішень (І. Зимня).

2) Семантико-синтаксичне явище встановлення лексичної або референційної тотожності займенника з його вербальним відповідником, який знаходиться у наступному контексті (те саме, що й Катафора), на противагу анафорі, що потребує співвідношення з вербальним антецедентом, який перебуває у попередньому контексті. А. є підґрунтям побудови багатьох складнопідрядних речень із займенниково-співвідносним і корелятивним зв'язком. У стилістиці А. може розглядатися як особливий стилістичний прийом афективного виділення, що ґрунтується на знаннях мовцем й адресатом антецедента виділеного займенника (*Образили його, таку святу людину*). **Anticipation**

АНТОНІМИ-однорівневі одиниці мови чи мовлення, значення яких перебувають у відношенні протилежності. За ступенем залежності від контексту А. поділяються на контекстуальні, семантична протилежність яких виявляється лише в контексті, та мовні, протилежне значення яких можливе в ізольованому вигляді. Мовні А. можуть існувати в межах значень однієї форми (енантіосемія) і бути міжслівними за умови протилежності значень різних мовних знаків. За якістю протиставлення виокремлюються А. комплементарні, протилежність яких представлена лише двома членами, які взаємно доповнюють один одного {чоловік -о/сілка, живий-мертвий, платний - безплатний), контрарні, або градуальні, що мають опозиції, представлені шкалою градуальності, яка має середні ланки - мезоніми (*гігантський, величезний, великий, не великий і не малий, малий, мізерний* і т. ін.), конверсійні (векторні), які виражають протилежну спрямованість або взаємну зворотність дій чи ознак (*продати - купити, вмикати - вимикати, вперед-назад*). А. можуть бути не лише лексико-семантичні варіанти лексем, а й морфеми, що реалізують цю властивість у словах-антонімах, грамеми як мінімальні граматичні значення (однината множина, доконаний і недоконаний вид і т. ін.), фраземи і сполуки у мовленні. А. є підґрунтям стилістичних фігур антитези, контрасту, паралелізму, хіазму, каламбуру **Antonym**

АНТОНІМІЯ - вияв мовної парадигматики, мовна універсалія; наявність у двох знаків відношень протилежності: комплементарних (при відсутності третього члена опозиції), контрарних, або градуальних (за умови їхнього включення до шкали опозицій), векторних, або конверсивних (при наявності змісту спрямування дій чи ознак) і т. ін. А. може виникати в контексті (контекстуальна) і бути представленою в межах лексико-семантичних варіантів однієї лексеми (енантіосемія). Антонімічними можуть бути відношення між морфемами та граматичними значеннями слів (однина і множина, доконаний і недоконаний вид і т. ін.), фраземами і сполуками у мовленні. О. Тараненко відмічає деякі відмінності антонімічних пар у граматичних характеристиках, лексичній сполучуваності, частотності вживання, у порядку слів, у різній семантичній і словотвірній активності. **Antonymy**

АНТОНОМАЗІЯ (від гр. antonomasia - заміна імені епітетом) - перифрастична, метонімічна чи метафорична номінація людини без використання її власного імені, із яким устанавлюється скрита кореференція. Наприклад, *ваша світлість, громадянин, колега, ромео, Дон Кіхот, батько діалектики* тощо. **Antonomasia**

АНТРОПОМЕТРИЧІСТЬ(від гр. anthropos-людина і metros-міра)-принцип мовного семіозису, згідно з яким знаки, що представляють людину, її тіло, властивості, дії, поведінку й інші ознаки, застосовуються на позначення інших предметних сфер. А. лежить в основі антропоморфної метафори. Уперше цей принцип був декларований давньогрецьким філософом Протагором у положенні: "Людина є мірилом усім речам*" існуванню існуючих і неіснуванню неіснуючих". А. є виявом антропоцентризму мови.

АНТРОПОМОРФІЗМ (від гр. anthropos - людина і morphe - вид, форма) - семіотичний принцип метафоризації, згідно з яким найменування людини, частин її тіла, ознак і дій за аналогією використовуються на позначення інших предметних сфер, зокрема, явищ природи, штучно створеного світу, тварин, рослин тощо.

АНТРОПОНІМ (від гр. *anthropos* - людина і *onuma* - ім'я) - будь-яке власне ім'я людини (або групи людей), у тому числі ім'я, по-батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім (таємне, зашифроване ім'я), андронім (найменування дружини прізвищем чоловіка), гінеконім (найменування чоловіка прізвищем матері, дружини), патронім (найменування людини від імені чи прізвиська батька або предків).

А вивчаються особливою галуззю ономастики - антропонімікою. Розмежовують індивідуальні та групові А.: перші властиві конкретній особі, другі - роду, родині. У художніх текстах автор створює вигаданий антропонімікон, складники якого нерідко виконують функції характеристики героя, стилістичну, соціальну й ідеологічну, служать засобами створення гумору й сатири. Такі А. мають прозору мотивацію й апелюють до фонових знань читача, прецедентних імен і ситуацій. Дискусійними є питання про наявність і специфіку значення А., правопис іншомовних А. **Personal name**

АНТРОПОНІМІЗАЦІЯ (від гр. *antropos* - людина й *onuma* - ім'я) - перехід апелятива (загального імені) до розряду власних імен (антропонімів) шляхом зміни функції та значення.

АНТРОПОНІМІКА (від гр. *antropos*-людина і *onuma*- ім'я) -розділ ономастики, що вивчає власні імена людей (імена, прізвища, по-батькові, псевдоніми, прізвиська) в аспектах їх виникнення, унормування, розвитку систем іменування, номінативних структур, специфіки значення, способів творення, історичних, соціальних, територіальних, культурних й ін. чинників функціонування. А. пов'язана з історією, Етнографією, соціологією, культурологією тощо. А. виділилася з ономастики у 60-ті р. р. XX ст.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ (від гр. *antropos* - людина) - методологічний принцип дослідження, згідно з яким людина розглядається як центр і найвища мета світобудови. У лінгвістиці цей принцип застосовується при дослідженні мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини посередника спілкування, засобу зберігання її досвіду, знань, культури. За влучним висловом В. Гака, мова існує в людині для людини і реалізується через людину А. упроваджувався ще античними філософами (Сократ, Платон, Геракл іт, Протагор, Демокрит, Аристотел ь), які розглядали людину як мірило всім речам. У часи Середньовіччя і практично до початку XIX ст. А. ігнорувався науками про людину

Особливої ваги він набув у лінгвістичній концепції В. фон Гумбольдта, хоч і мав у цілому націоцентричну спрямованість, зумовлену потребою об'єднання германської нації (мова є одночасно витвором нації та витвором індивідів за умови, що кожна людина покладається на розуміння всіх, а всі виправдовують її очікування). Дослідник поєднав колективний й індивідуальний А. на ґрунті взаєморозуміння носіїв однієї мови, що було потім розведене по різних лінгвістичних школах, і до середини XX ст. до А. лінгвісти практично не поверталися Гумбольдтівське розуміння А. співіснувало з положенням про зворотний вплив мови на людське сприйняття світу ("людина живе з предметами, як подає їй її мова [...] Кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, звідки людині дано вийти лише

постільки, поскільки вона вступає до кола іншої мови"). Це положення стане у XX ст. основою для неогумбольдтіанської гіпотези мовної відносності, підґрунтям американської антропології.

У період структуралізму А. був відкинтий як принцип дослідження на користь системоцентризму, який розглядав мову як готовий продукт *sui generis*. І. Бодуен де Куртене закликав викоринити забобони, названі А., Л. Блумфілд також висловлював негативне ставлення до цього принципу. Російські дослідники М. Бахтін і В. Волошинов свого часу вважали відхід від А. одвічною властивістю науки про мову за винятком гумбольдівської традиції. Однак навіть у найбільш крайніх виявах структуралізму лінгвісти висловлювали думки про невіддільність мови від людини, від її діяльності (Ф. деСоссюр, Л. Єльмслев). Неогумбольдтіанці ж утілювали принцип А. непослідовно або взагалі відмовлялися від нього. Своєрідну забарвленість А. отримав у японській школі мовного існування М. Токієда, який уважав відхід від А. в лінгвістиці XX ст. відмовою від споконвічних традицій, а існування мови пов'язував із духовним досвідом людини. Перспективною для сучасної когнітивної семантики була ідея М. Токієда про виокремлення двох точок зору на мову: із позиції суб'єкта і з позиції спостерігача.

Відродження А. у лінгвістиці пов'язано із впливом антропологічної філософії Д. Юма і М. Шелера. У другій половині XX ст. А. повертається до лінгвістичних студій у якісно новому сприйнятті - з позицій функціональної й комунікативної лінгвістики - і стає одним із головних принципів сучасної лінгвістичної епістемології, показником загальної тенденції науки до гуманізації. Дослідник тексту В. Інґве проголошував: "Коли ми поєднаємо людину та процес спілкування і поставимо їх у центрі нашої уваги, ми тим самим одночасно гуманізуємо й соціологізуємо нашу науку та врятуємо її від бездушного вивчення форм і структури мови". Принцип А. є базовим для галузей мовознавства, що сформувалися у другій половині XX ст./теорії мовленнєвих актів, лінгвопрагматики, психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики, теорії мовної комунікації, лінгвістики тексту тощо.

Натомість, у деяких сучасних течіях дискурс-аналізу під впливом філософської позиції М. Фуко, Л. Альтюссера висловлюється думка про децентрованість суб'єкта комунікації, його підкорення мові й панівній ідеології. Однак незважаючи на те, що людина є певним чином рабом мови, яка нав'язує їй свій погляд на світ, категоризацію й концептуалізацію досвіду, людина є й хазяїном мови, здатним керувати нею як засобом впливу на свідомість і поведінку іншої людини, збагачувати її, визначати напрями її функціонування тощо. Отже, А. є невикорінною тенденцією розгляду мови. А. кваліфікується як релятивний і містить два вияви: колективний й індивідуальний, - ознаки яких і способи поєднання з мовою є специфічними.

АОРИСТ (від гр. *aoristos* - невизначений) - проста граматична форма минулого часу, що позначає нетривалу завершену дію в минулому без указівки на її межу (на відміну від перфекта). А. був категорією праіндоевропейського дієслова, властивою всім прамовам цієї сім'ї, зокрема, й спільнослов'янській, у якій мав дві парадигми (тематичну кореневу і сигматичну). Зберігся у грецькій, болгарській,

сербській, лужицьких мовах, де протиставлений імперфекту, який позначає минулий час дії або стану як тривалого та повторюваного процесу безвідносно до моменту припинення й завершення. Кореляція А. й імперфекта розмежується шляхом розбіжності основ, флексій або виду. У східнослов'янських мовах був цілком утрачений. Залишком А. є умовна частка *би* (від др. *byxъ* - форми 2 і 3 особи дієслова *byti*). **Aorist**

АПЕЛЯТИВ (від лат *nomen appellativum*) - загальне ім'я на протипагу власному імені. **Appellative**

АПЕЛЯТИВАЦІЯ (від лат *apellare*-називати)- перехід власного імені у загальне без афіксації. Те саме, що й **Деонімізація**.

АПЕРЦЕПЦІЯ (від лат. *ad* - до і *perseptio* - сприйняття) - філософський і психологічний термін, уведений Г. Лейбніцем із метою розмежування підсвідомого і усвідомленого сприйняття, відповідно- перцепції та А. У сучасній психології є синонімом сприйняття, що вживається у вузькому значенні сенсомоторного акту свідомості, безпосереднього контакту людини з навколишнім світом, результатом якого є формування уявлення, та в широкому, що містить і наступний етап узагальнення сенсорного досвіду, накопичення знань про довкілля. **Apperception**

АПЛІКАТИВНО-ПОРОДЖУВАЛЬНА МОДЕЛЬ - концепція формального двоступеневого представлення мови й мовних рівнів, розроблена у 60-ті р. р. XX ст. радянським лінгвістом С. Шаумяном у ракурсі структурної лінгвістики під впливом деяких принципів і методів глосематики, зокрема, строгості й абстрактності аналізу, математичної логіки К. Айдукевича і Г. Каррі. Головними положеннями цієї концепції були такі: 1) у мові наявні два рівні: генотипний (абстрактний, універсальний для всіх мов) і фенотипний, притаманний конкретним мовам як реалізація в них логічних конструктів генотипного рівня; 2) механізм мови ґрунтується на формальній операції зв'язування мовних одиниць у більш складні нові одиниці через поєднання оператора й операнда, що є суттю аплікації; 3) лінійний порядок мовних одиниць фіксується виключно на фенотипному рівні; 4) установлюються два типи правил породження: фразовий і частиномовний. А. м. була використана при описі словотворчої системи мови у наукових працях П. Соболевої та її послідовників. Через еміграцію С. Шаумяна із СРСР головні його наукові роботи були вилучені з бібліотек. Сьогодні А. м. застосовується при описі словотвірних парадигм і словотвірного потенціалу мовних одиниць. **Applicative generative model**

АПОЗИЦІЯ (від лат. *appositio* - прикладка) - у граматиці слов'янських мов тип синтаксичного зв'язку, що передбачає відмінкову тотожність означуваного іменника та його означення - прикладки за умови змінюваності останньої. А. близька до предикативного зв'язку й, на думку О. Шахматова, є наслідком предикації. Незмінюваність прикладки перетворює А. на прилягання. Дослідники вважають такі випадки умовними прикладками. **Apposition**

АПОКОЙНУ - явище усного розмовного мовлення, представлене об'єднанням двох речень в одне на підставі спільного члена речення: *Там сидить людина тебе чекає*. А. є виявом мовної економії. **Apocoinu**

АПОКОПА (від гр. арокоре - усічення) - 1) у фонетиці усічення кінцевих звуків або складів у слові, зокрема, у ненаголошеній позиції та під впливом наступних слів, що може бути зафіксоване графічно (укр. *щоби* - *щоб*; англ. сполучник *and* утрачає кінцевий приголосний у сполучі *snakes and ladders*). **Ароскопе**

2) У дериватології творення слів шляхом скорочення кінця слова (англ. *lab* від *laboratory*, *doc* від *doctor* укр. *снец* від *спеціаліст*, *опер* в *лоперуповноважений*). А. характеризується функціонально-стилістичною забарвленістю та служить базою для аналогічної деривації "скорочене слово + ціле слово" (*морфлот*, *хімволокно*, *держсекретар*, *медпрацівник*). **Ароскопе, clipping**

АПОСІОПЕЗИС (від гр. aposiopsis - замовчування) - явище мовлення або стилістична фігура, представлена ненавмисно або навмисно не завершеним висловленням: *Він повернеться, і тоді...* Причиною А. може бути раптове припинення мовлення через вплив різних почуттів, посилену афектацію, невпевненість у дальшій розмові тощо. У художньому тексті А. може служити втіленням авторського задуму навмисної незавершеності висловлення з метою апеляції до фонових знань читача, до його вільної варіативної інтерпретації, почуттів й емоцій тощо. А. є виявом мовної економії поряд із прозіопезисом, представленим опущенням початкового слова стійкої сполуки або початкової частини висловлення звичайно у фамільярному швидкому мовленні. **Aposiopsis, pul-up sentence**

АПОСТРОФ (від гр. aprosophos - повернений у бік або назад) - надрядковий знак у вигляді коми, що вживається з метою відділення слів (часток) в іншомовних словах (*О'Брайєн*, *д'Аламбер*), пропуску слів (*I'll come back*), відділення твердих приголосних від наступного м'якого *й* (укр. *п'ю*, *солов'їний*), указівки на м'якість як знак фонетичної транскрипції. **Apostrophe**

АПРОКСИМАЦІЯ (від англ. approximate - приблизний) - мовна категорія приблизності, одна з універсалів що поєднує в собі означеність точки відліку й неозначеність межі. Дослідники А. розглядають її як логіко-мисленнєву категорію, пов'язану з неповнотою наших знань, як семантичний процес часткової актуалізації значення мовного знака, як функціонально-семантичну категорію мови, представлену засобами різних мовних рівнів (префіксами, суфіксами неповноти, лексемами із значенням приблизності, службовими словами, синтаксичними конструкціями, інтонацією, порядком слів). Лінгвісти виділяють кілька семантичних відтінків А.: односпрямованість приблизності або в бік зменшення, або в бік збільшення від точки відліку; різноспрямованість без указівки напрямку; подібність приблизності. **Approximation**

АРГО (фр. argot - жаргон, початкове значення - жебрацтво) - соціальний різновид мовлення, лексикон відносно замкнених професійних (ремісників, торговців) і соціальних груп (сезонних робітників), у тому числі декласованих (злочинців, жебраків, картярів тощо), призначений для конспіративних (езотеричних, криптофорних) потреб відокремлення групи від суспільного загалу, а також для збереження таємниць ремесла, роду занять, власної безпеки і т. ін. На відміну від жаргону, А. є засекреченою, таємною мовою й незрозумілою

пересічним мовцям. Перші свідчення про А. відносяться до XIII ст. (у Німеччині мова жебраків). У словнику П. Палласа XVIII ст. наявні деякі слова з А. російських офеней (суздальська мова). Лексикон А. досить обмежений (до 500 непохідних основ), а його формування відбувається шляхом запозичень з інших мов і місцевих діалектів, а також креації на підставі перестановки складів, звуків і т. ін. А. має власні моделі словотворення. **Argot**

АРГУМЕНТ- компонент предикатно-аргументної структури; мисленнєвий аналог особи, предмета, поняття, який корелює із предикатом у певній ситуації, репрезентований висловленням. А. протиставлені ад'юнктам, як актанти - сірконстантам у предикатно-актантній рамці. А., як і актанти, репрезентують обов'язкові позиції предиката (ад'юнкти, як і сірконстанти, - факультативні, необов'язкові). Дослідники часто ототожнюють А. й актанти, проте висловлюють думку щодо розмежування предикатно-актантних рамок як об'єкта семантичної орієнтації досліджень і предикатно-аргументних структур як об'єкта синтаксичного аналізу. Загалом, А. використовуються у семантичному синтаксисі, когнітивному словотворі йономасіології, а також у глибинній семантиці, комп'ютерній лінгвістиці, ситуаційному моделюванні й управлінні (Л. Теньєр, Ю. Апресян, Ю. Мартем'янов, Д. Поспелов, Ч. Філлмор, Р. Шенк й ін.). **Argument**

АРЕАЛЬНА ЛІНГВІСТИКА (від лат. *area*- площа, простір)- маргінальна галузь на межі соціолінгвістики й зіставного мовознавства, що вивчає територіальне поширення певних мовних явищ різних рівнів, їхню міжмовну й міждіалектну взаємодію і фіксує ці закономірності шляхом картографування. А. л. виявляє діалектні й мовні ареали, просторові зони їхнього поєднання в мовні союзи як вторинну спорідненість мов незалежно від їх генетичної спільності. А. л. пов'язує просторові межі мовних і діалектних ареалів переважно з гідронімічними та топонімічними об'єктами. Для встановлення межі діалектів А. л. застосовує принципи діалектології. Завданнями А. л. є 1) ареальна характеристика особливостей мов і діалектів, що взаємодіють у певному регіоні; 2) установлення й опис закономірностей мовних контактів; 3) дослідження типологічних корелятивів мов, що взаємодіють у певному регіоні чи в межах мовних союзів (ареальна типологія); 4) побудова теорії мовних союзів; 5) визначення ролі субстратів в ареальних зв'язках; 6) аналіз мовної інтерференції й атракції у мовах, що територіально межують, 7) діахронічна характеристика діалектів прамов, опис процесів архайзації й неологізації в контактних мовах тощо. А. л. застосовує метод лінгвогеографії, у тому числі, діалектографії. Межа між діалектами або мовами встановлюється на підставі пасма ізоглос-ліній на географічній карті, кожна з яких указує межу поширеності певного мовного явища. Залежно від мовного рівня позначуваних ними явищ ізоглоси поділяються на ізофони, ізолекси, ізосеми, ізоморфи тощо. Розрізняють зв'язані та конвергентні ізоглоси: перші демонструють мовні явища генетично споріднених контактних мов певного регіону, другі свідчать про тривалі мовні контакти на відповідній території або паралельний розвиток територіально ізольованих одна від одної мов. Ізоглоси першого типу виявляються шляхом порівняльно-історичного методу, другого типу - за допомогою типологічних методик. За методом картографування розмежовуються

карти, що містять безпосередній запис у транскрипції або орфографії слів поряд із номерами населених пунктів, і карти, які застосовують умовні позначки біля кожного населеного пункту або ізгласи, сітки, штрихування тощо. Центральним поняттям А. л. є мовний (або діалектний) ареал - площа поширення мов, діалектів, мовних союзів або певних мовних явищ. При описі архайзмів й інновацій у межах ареалу виділяють центральну зону, маргінальну й перехідну (дифузну). Результати ареальних досліджень фіксуються в лінгвістичних і діалектологічних атласах. Першими діалектними атласами вважаються атласи німецької мови Г. Венкера (1881 р.) і французької мови Ж. Жильєрона й Е. Едмона (1902-1910 р. р.). Термін А. л. уведений італійськими лінгвістами М. Бартоліта Дж. Відоссіу 1943 р., хоч головні положення цієї галузі були розроблені у 1925 р. М. Бартолі у "Вступі до неолінгвістики", а засади А. л. сформувалися ще у концепції мовної безперервності А. Пікте (1859 р.) й у хвильовій теоріїтворення та поширення споріднених мов Г. Шухардта й І. Шмідта (60—70-ті р. р. XIX ст), а також у методиці реконструкції прамови А. Шлейхера. Іноді А. л. ототожнюють із лінгвогеографією, хоч завдання першої значно ширші.

Areal linguistics

АРТИКЛЬ (від лат. *articulus* - член) - службова частина мови, що представляє референцію означеності / неозначеності сполучуваного з ним слова. Означеність передбачає референцію конкретного предмета дійсності, неозначеність указує на абстрактного представника певного класу предметів. Незважаючи на свій службовий статус, у деяких мовах (німецькій, романських та ін.) А. може мати відмінкову зміну форм роду, числа і навіть ставати головним виразником відмінкових відношень поєднаного з ним іменника. А. наявний у багатьох мовах, типологічно різномірних: германських, слов'янських, полінезійських тощо. Залежно від позиції А. щодо іменника диференціюються препозитивні й постпозитивні А.: перші вживані в англійській, німецькій, романських мовах, другі - в албанській, болгарській, румунській, скандинавських мовах. А. формує бінарну опозицію, а відсутність одного з показників опозиції зумовлює нульовий статус А. з урахуванням можливої надмірності А. у визначених конкретних іменників, наприклад, власних назв. У деяких мовах А. поєднує свою функцію з іншими (етикетними, актуалізацій, акцентування, стилістичними). А. був виділений ще в античних граматиках як окрема частина мови. Історично він походить або із займенників, або з числівника *один* залежно від мови. **Article**

АРТИКУЛЯТОР (від лат. *articulo* - членую, вимовляю членороздільно) - орган мовлення, що бере участь у вимові звука (язик, губи, зуби тощо). **Articulator**

АРТИКУЛЯЦІЙНА БАЗА - 1) сукупність особливостей артикуляції певної мови (положення й системи рухів органів мовлення при усній звуковій вимові). **Basis of articulation**

2) Органи мовлення, які виконують функцію творення звуків. Розрізняють активні та пасивні органи мовлення. До активних органів, що є рухомими і створюють перешкоди для повітря, яке видихається, належать гортань як модулятор повітряного потоку, джерелом якого є легені, голосові зв'язки, глотка (фаринкс) із трьома відділами (гортаноглоткою, ротоглоткою й носоглоткою), язик, губи, маленький

язичок (увула), піднебінна завіса, нижня щелепа. До пасивних, які є нерухомими, однак беруть участь у творенні звуків, належать зуби, ясна, тверде й м'яке піднебіння. Носова й ротова порожнини, порожнина горла є резонаторами, від об'єму та форми яких залежить якість звука. Діяльність органів мовлення названа артикуляцією, а відповідні характеристики цієї діяльності – артикуляційними ознаками. **Movable organs of speech**

3) Діяльність органів мовлення при вимові певного звука. **Articulation**

АРТИКУЛЯЦІЙНА РЕДУКЦІЯ – послаблення артикуляційних рухів для певних звуків у швидкому мовленні, у результаті чого межа між кінцевими й початковими фазами контактних артикуляційних жестів може стиратися, перекриватися й навіть зовсім зникати. Таке явище описано російським лінгвістом Л. Щербою, який увів поняття повного й неповного типів вимови. Французький мовознавець А. Мартіне досліджував залежність звукових змін від чинника економії мовленнєвих зусиль. А. р. залежить від потреб мовленнєвого спілкування, коли необхідно увиразнити якісь звукові комплекси, редукуючи інші (теорія артикуляції*шведського фонетиста Б. Ліндблома). До того ж звичайно метою мовця є не демонстрація виразної вимови звуків, а передача повідомлення. **Undershooting**

АРТИКУЛЯЦІЙНИЙ ЖЕСТ – скоординований рух органів мовного апарату, за допомогою якого реалізується цільова артикуляція певного звука. Іноді А. ж. ототожнюють із цільовою артикуляцією, однак він протиставлений даному терміну як динамічний бік вимови статичному. А. ж. складається із трьох дискретних у часі фаз: екскурсії як переходу артикуляційних органів від стану спокою або попереднього А. ж. до стану руху, характерного для наступного звука; витримки, протягом якої зберігається відносно стабільне положення мовленнєвих органів (стан цільової артикуляції); і рекурсії – переходу до стану спокою або реалізації екскурсії наступного звука. У звуковому потоці не відбувається послідовної зміни А. ж.. Їхні контактні фази перетинаються, глибоко нашаровуються і, за результатами експериментів, впливають не лише контактено, а й дистантно, що забезпечує плавність і безперервність вимови, відсутність різких меж. Крім того, залежно від потреби слухача в увиразненні деяких звукових комплексів, у звуковому мовленні відбувається як гіперартикуляція, так і гіпоартикуляція, або артикуляційна редукція, тобто послаблення артикуляційних рухів для певних звуків (пор.: дослідження ролі чинника економії звукових змін А. Мартіне; неповний тип вимови у працях Л. Щерби; теорію артикуляції шведського фонетиста Б. Ліндблома, спостереження звукової редукції Л. Бондарко). Це коригує специфіку А. ж. **Articulator^ gesture**

АРТИКУЛЯЦІЯ (від лат. articulatio – членороздільна вимова) – діяльність органів мовлення, спрямована на вимову звуків. А. має такі етапи: 1) побудову програми вимови; 2) скорочення м'язів у результаті нейростимуляції; 3) рух органів мовлення, що приводить голосовий тракт у стан вимови звука. Дослідники вважають, що в пам'яті людини записані не лише акустичні зразки, за якими він контролює вимову шляхом слухового зворотного зв'язку, а й артикуляційні жести поряд з альтернативним набором моторних програм, що варіюються залежно від темпу мовлення й контекстних умов і коригують поєднання артикуляційних жестів за рахунок коартикуляції й акомодатії.

А. звука складається із трьох дискретних у часі фаз: екскурсії як переходу артикуляційних органів від стану спокою або попередньої А. до стану руху, характерного для наступного звука; витримки, протягом якої зберігається відносно стабільне положення мовленнєвих органів (стан цільової А.); і рекурсії – переходу до стану спокою або реалізації екскурсії наступного звука. У звуковому потоці не відбувається послідовної зміни цих фаз, вони перетинаються, глибоко нашаровуються і, за результатами експериментів, впливають не лише контактено, а й дистантно, що забезпечує плавність і безперервність вимови, відсутність різких меж. Крім того, залежно від потреби слухача в увиразненні деяких звукових комплексів, у звуковому мовленні відбувається як гіперартикуляція, так і гіпоартикуляція, або артикуляційна редукція, тобто послаблення артикуляційних рухів для певних звуків. **Articulation**

АРХАЇЗМИ (від гр. archaios-давній)-застарілі слова, що належать до пасивного словникового запасу мови, позначають наявні реалії й у сучасній мові замінені синонімічними словами активного запасу. Виокремлюються А. лексичні – цілком застарілі слова, лексико-словотвірні – із застарілим словотворчим формантом, лексико-фонетичні – слова із застарілим звуковим оформленням; семантичні – застарілі значення наявних в активному запасі слів; фразеологічні – фраземи, що вийшли з ужитку; граматичні – застарілі граматичні форми. А. використовуються як стилістичні засоби мови з метою відтворення реальної історичної обстановки, колориту епохи, мовлення історичних персонажів, для підвищення урочистості, надання патетичності стилю, а також як засіб створення комічного, пародіювання тощо. **Archaisms, obsolete words**

АРХЕТИП (від гр. arch e – початок і typos-образ)-первісна вроджена психічна структура, вияв родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого, що забезпечує цілісність і єдність людського сприйняття й виявляється у знакових продуктах культури (у вигляді архетипних образів). Термін уведений швейцарським психологом К. Юнгом у 1919 р. і розглядався як гіпотетична наслідувана психологічна властивість, що не може сприйматися чуттєво й наочно, а у випадку переходу до сфери свідомості перестає бути рефлексом колективного позасвідомого й архетипом. К. Юнг наголошував на тому, що А. позасвідомого можуть виявлятися лише у творчо оформленому матеріалі як регулятивні принципи його формування, а реконструкція А. може здійснюватися зворотним шляхом – від завершеного твору мистецтва до його витоків. Головними рисами архетипу дослідник уважав мимовільність, автономність, генетичну зумовленість, належність сфері позасвідомого. За К. Юнгом, А. поділяються на психологічні, якщо вони виходять із пам'яті роду (наприклад, А. свого, духу, Его, тіні, анімі й анімусу, води, матері, регенерації), і культурні, створені культурним досвідом людства (наприклад, трійці, життя, смерті, мадонни, вічного мандрівника, героя). Склад висунутих К. Юнгом А. згодом був поповнений Н. Фраєм. Зміст цих А. може бути універсальним й етнокультурним.

Поняття А. виходить із давніх філософських традицій Філона Іудея, Іринія, Діонісія Ареопагіта. Платон ототожнював його з ейдосом у психіці безсвідомого.

До К. Юнга П. Флоренський застосовував поняття схем людського духу з метою тлумачення образів християнської міфології. У XIX ст. О. Веселовський розглядав сталі формули, корені яких містяться у культовому мисленні, народній творчості, пам'яті людства. У XX ст. структуралізм доклав зусиль до того, щоб довести, що безсвідоме як сфера стихійного ірраціонального досвіду людини являє собою систему підкорених відповідним правилам регулярних залежностей, яка підлягає раціональному аналізу. Першою до поняття А. звернулася Кембріджська школа порівняльної антропології Дж. Фрезера (У. Батлер, Г. Меррей, Дж. Харрисон). У "Золотій гілці" Дж. Фрезера проведені архетипні паралелі образів Нового Завіту та християнських обрядів. Домінантою вивчення архетипної проєкції різних текстах стала ідея відповідності структурації безсвідомого природній мові, тому у XX ст. мова стала привілейованим полем антропологічних, культурологічних, психологічних досліджень (К. Леві-Стросс, М. Фуко, Ж. Лакан, Р. Варт та ін.). На думку К. Леві-Стросса, реконструкція А. дає змогу зрозуміти образи міфологічного мислення, які зазвичай кваліфікувались як абсурдні й безмістовні.

Реконструкція архетипних образів на текстовому матеріалі, опис мовних засобів вияву А. є метою архетипного аналізу тексту, процедура якого передбачає глибинну когнітивну обробку текстів, зіставлення їхнього концептуального простору зі списками А., висунення гіпотези А., її доведення шляхом опису способів репрезентації А. у вигляді тем, сюжетів, метафор, символів, парадигматики асоціацій, стилістичних прийомів тощо. Архетипний аналіз сучасної лінгвістики тексту ґрунтується на теоретичному доробку антропологічного, психологічного, культурологічного й літературознавчого напрямів дослідження А. **Archetype**

АРХІСЕМА (від гр. arch i- - головний, старший) - головна сема у структурі значення слова, що демонструє віднесення позначеного словом видового поняття до певного класу; ознака роду понять. Цей тип сем доповнив диференційні семи у 60-ті р. XX ст. на підставі розроблення однієї з методик компонентного аналізу - побудови лексичних полів (Ю. Найда, Д. Шмельов, М. Толстой та ін.). **Archisema**

АРХІФОНЕМА (від гр. archi- - головний, старший) - фонема в сигніфікативно слабкій позиції нейтралізації, що об'єднує диференційні ознаки фонем при неможливості розпізнання основного виду. Наприклад, диференційні ознаки твердості та м'якості, дзвінкості та глухості не виражені в А. <з/з'/с/с'> у рос. слові *радость*. Термін уведений Р. Якобсоном і розроблений російським лінгвістом, одним із засновників Празької школи М. Трубецьким у посмертній книзі "Основи фонології" (1939 р.). Дослідник виходив із напряму виведення фонем від слова на підставі його опозитивності іншому слову, де фонема служить засобом розрізнення змісту першого і другого слова. А. він називав сукупність смислорозрізнявальних ознак, спільних для двох фонем у позиції нейтралізації. Згодом фонетисти дещо відхилилися від такого тлумачення, використавши його як базу для нового метонімічного значення А. Архіфонема отримала інші позначення: слабкої фонем (Р. Аванесов), гіперфонем (у Московській фонологічній школі). Останній термін став більш уживаним. **Archiphonema**

АСЕМАНТЕМА - частина слова, що виділяється при морфемному членуванні, однак позбавлена будь-якого значення. До А. відносять переважно інтерфікси. До інтерфіксів у слов'янських мовах належать сполучні голосні й колишні флексії та суфікси у складних словах, що застосовуються для поєднання твірних основ або коренів, а також структурні компоненти вторинних похідних суфіксів (М. Шанський) ^"міжморфемні прокладки", які служать для зручності вимови й виявляються шляхом аналогії (О. Земська, М. Панов). О. Тихонов відносить до інтерфіксів також тематичні основотворчі морфеми дієслів (суфікси інфінітивів) і деяких іменників, однак такі морфеми можуть бути виразниками граматичних значень однини чи множини для іменників й неозначеності дії для інфінітива. Деякі дериватологи вбачають у сполучних голосних й елементах, що з'єднують твірні основи композитів, значення особливого типу - синтагматичне (значення сполучення). Асемантичність спостерігається не лише в інтерфіксах, ай у деяких афіксах (здебільшого уніфіксах) або навіть у коренях зв'язаного типу (радікоїдах). Отже, проблема асемантичності морфем є дискусійною і потребує спеціальних досліджень у ракурсі синхронії та діахронії, адже більшість А. походять від колишніх морфем.

АСИМЕТРИЧНИЙ ДУАЛІЗМ МОВНОГО ЗНАКА - принцип мовного семіозису, впроваджений представником Женевської школи С. Карцевським; виявляється в порушенні однозначної відповідності між знаком і його змістом, тобто наявності в одного знака двох і більше значень (полісемія, омонімія) і, навпаки, можливості позначення одного змісту двома чи більше знаками (синонімія). Цей принцип є виявом загального принципу мовної асиметрії.

АСИМЕТРІЯ СИСТЕМИ І СЕРЕДОВИЩА - закономірність мови, яка репрезентує в мовленні не лише аналогії системи, а й аномалії, синкретичні явища, що підтримують існування й розвиток мови, дають змогу традиційними засобами передати більшу кількість смислів, забезпечують її креативну спроможність пізнання й позначення нової інформації. Цей принцип покладений в основу концепції деавтоматизації літературної мови в середовищі художньої комунікації, розробленої засновником Московсько-Тартуської семіотичної школи Ю. Лотманом.

АСИМІЛЯЦІЯ (від лат. *assimilatio* - уподібнення) - фонетичне явище, артикуляційне уподібнення (коартикуляція) звуків один одному (голосних голосному, приголосних приголосному) у межах слова чи синтагми. Різновидами А. є 1) за напрямом впливу регресивна як уподібнення в результаті впливу екскурсії наступного звука на рекурсію попереднього (нім. *Freundschaft*, рос. *просьба*) і прогресивна як уподібнення в результаті впливу рекурсії попереднього звука на екскурсію наступного (англ. *dogs*); 2) залежно від ступеня тотожності уподібнених звуків повна (нім. *Handtasche*, рос. *сумка*) і часткова (уподібнення за окремими артикуляційними ознаками при збереженні відмінностей - рос. *трубка*, нім. *gesagt*)\ 3) контактна й дистантна залежно від позиції уподібнених звуків. А. приголосних відбувається за способом і місцем творення, твердістю, м'якістю, дзвінкістю, глухістю; А. голосних - за рядом, піднесенням, лабіалізацією. Сучасній українській літературній мові притаманна переважно регресивна часткова асиміляція за дзвінкістю чи глухістю, за м'якістю й за місцем і способом

творення (свистячі перед шиплячими стають шиплячими і навпаки- *i[ʃu]ʃuʃiti, у книж[з]ці*). Асимілятивні фонетичні перетворення відбуваються й у процесі еволюції мови і впливають на графічний вигляд слів (рос. *свадьба* від *сватати*, укр. *бджола* від *бъчела*). **Assimilation**

АСИНДЕТОН (від гр. *asyndeton*-безсполучниковість)-стилістична фігура мовлення, відсутність сполучників у реченні: *Волоссямокре, на щоках росинки. Блідий од смутку, тихий од думок, близький до сліз, реальний до ворсинки* (Костенко). **Asyndeton**

АСОНАНС (від лат. *assono*- відгукуюся) -фонетична стилістична фігура, звукова організація мовлення шляхом повторення однотипних голосних чи їхніх сполук: / *в чорних сльозах стояла, в солодких сльозах шовковиця* (Костенко). А. характерний для ритмічно організованого мовлення, зокрема поезії, що надає їй виразності, мелодійності, образності й навіть сприяє передачі певного змісту, зважаючи назвукосимволічні потенції мови У поезиці А позначає збіг наголошених звуків неточної рими. **Assonance**

АСОЦІАТИВНА СТРУКТУРА СЛОВА - фрагмент семантичної структури слова, представлений сукупністю (мережею) найбільш частотних асоціацій, що складають ядро асоціативного поля. А. с. є інваріантним асоціативно-смісловим комплексом, закріпленням за словом і сформованим на підставі наявної в суспільстві традиції його вживання. Термін уведений американським психолінгвістом Дж. Дізом у 1965 р. у книзі "Структура асоціацій у мові й думці", де асоціативне значення розглядалося як найбільш адекватне психологічній структурі значення. Дослідник застосував щодо дослідження асоціативного поля факторний аналіз, результати якого уможливили опис взаємних асоціативних відношень між словами однієї семантичної групи та створення асоціативного словника. Високо оцінюючи внесок Дж. Діза у вчення про значення, О.О. Леонтьєв зазначив, що концепція Дж. Діза може служити одним із доказів принципової єдності психологічної природи семантичних й асоціативних характеристик слова. О. Залевська відмічає прогностичність цієї концепції, яка передбачила появу глибинних когнітивних структур, конекціоністський принцип активації компонентів мережі пам'яті, кластерний принцип об'єднання значень. Треба зазначити, що такий підхід до значення був закладений ще у концепції внутрішньої форми слова українського лінгвіста О. Потебні. У межах сучасної Тверської психолінгвістичної школи під керівництвом О. Залевської розробляється проблема організації внутрішнього лексикону як лексичного компонента мовленнєвої організації людини шляхом застосування методик асоціативного структурування значення слова. **Associative structure**

АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ-сукупність асоціатів, реакцій на слово-стимул, виявлених шляхом асоціативного експерименту. А. п. має ядро (найбільш частотні реакції) і периферію (одиночні реакції). Дослідники розрізняють індивідуальне й колективне А. п. Друге встановлюється при узагальненні й обробці результатів експерименту й назване асоціативною нормою. Термін А. п. уведений ІІІ. Баллі. **Associative field**
АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ-у лінгвістиці методика досліджень мовних реакцій на слова чи сполуки (стимули), що виявляє рефлексорні тимчасові зв'язки

відчуттів, почуттів, образів, понять і їхніх позначень у ментальному лексиконі носіїв мови з метою конструювання мережі асоціацій у свідомості індивіда й етносвідомості. А. є. передбачає анкетування інформантів через списки стимулів і подальше встановлення найбільш частотних реакцій. Слід відрізнити А. є. з виявом мовних реакцій від нейропсихолінгвістичної методики вияву фізіологічних реакцій, упровадженої радянським психологом О. Лурія (через подразнення шкіри інформанта слабким електричним струмом у процесі вимови слів досліджувалася асоціативна близькість слів на підставі наявності / відсутності судинної реакції, розширення зіниць, зміни частоти пульсу).

Процедура А. є. детально розроблялася у біхевіористській психології, психолінгвістиці, зокрема, у необихевіористському напрямі американського дескриптивізму (Ч. Осгуд, Б. Скіннерта ін.), хоч ще у 1879 р. англійський дослідник Ф. Гальтон (двоюрідний брат Ч. Дарвіна) першим провів сам із собою А. є., установивши три групи асоціацій (сенсорних, емоційних і вербальних). Вагомий внесок у розробку А. є. внесли В. Вундт, К. Юнг, Т. Ціген, А. Тумб, К. Марбе (закон залежності частоти відповідей і тривалості часу асоціації Тумба і Марбе) та ін. У 1910 р. було видано перший словник асоціативних норм англійської мови, укладений американськими психологами Дж. Кентом й А. Розановим. Першим російським словником такого типу став "Словарь ассоциативных норм русского языка" 1977 р. за ред. О.О. Леонтьєва. Загальновідомими є англomовний словник Дж. Діза "The Structure of associations in Language and Thought" 1965 р., "Русский ассоциативный словарь" 1994–2002 р. р. (Укладачі: Ю. Караулов, Ю. Сорокін, Є. Тарасов, Н. Уфімцева, Г. Черкасова). На матеріалі української мови створено "Словник асоціативних норм української мови" 1979 р. Н. Бутенко й її ж "Словник асоціативних означень іменників в українській мові" 1989 р.

У сучасному мовознавстві А. є. використовується у психолінгвістиці, етнолінгвістиці, лінгвокультурології, контрастивній, тендерній лінгвістиці, когнітології, теорії навчання тощо. Головними умовами А. є. є відбір стимулів залежно від мети й завдань дослідження, визначення складу інформантів (кількісного й якісного-стать, вік, професія і т. ін.), форми проведення А. є. (усної чи письмової); вироблення інструкції організації експерименту. А. є. потребує концентрації уваги, готовності до сприйняття стимулу. Розрізняють вільний і спрямований (контрольований) А. є. Перший застосовує порядок довільних асоціацій, другий передбачає певне обмеження вибору реакцій інформантів (пор. методику семантичного диференціала Ч. Осгуда). Ланцюжковий А. є. застосовує кілька асоціативних реакцій на стимули у певний проміжок часу. Найсучасніші дослідження асоціативних норм у різних галузях мовознавства свідчать про становлення нової галузі мовознавства – асоціативної лінгвістики, представленою асоціативною лексикографією, лексикологією та граматиною (Ю. Караулов). **Associative experiment**

АСОЦІАЦІЯ - динамічний тимчасовий нервовий зв'язок між двома й більше психічними явищами (відчуттями, уявленнями, почуттями, думками, образами тощо), а також їхніми позначеннями в мові, який утворюється за певних умов на підставі рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули. А. є одним

із засобів експлікації внутрішнього лексикону й організації його вербальної мережі. Деякі дослідники вважають можливими архетипні А., що виникають при актуалізації безсвідомого. Вивчення А. дало змогу по-новому підійти до способів зберігання знань, процесів породження й розуміння мовлення, організації внутрішнього лексикону й пам'яті людини. Поняття А. було відоме ще з часів Аристотеля та Платона. Платон розглядав можливості пригадування образів за схожістю й суміжністю. Аристотель вважається фундатором першої класифікації А. за схожістю, часовою послідовністю й контрастом. Р. Декарт, Б. Спіноза, Т. Гоббс кваліфікували це поняття в межах механістичного психологічного підходу як зв'язки, зчеплення відчуттів, образів свідомості/"типівдумки". У XVIII ст. англієць Д. Гартлі створив механістичну теорію А., кваліфікуючи її механізм як вібрацію найменших часток нервів і мозку. Термін А. уведений Дж. Локком на позначення випадкових, довільних об'єднань ідей. Представник суб'єктивного ідеалізму Д. Юм пояснював А. внутрішнім причинним зв'язком явищ свідомості, класифікуючи їх за схожістю, суміжністю та причиною (А. за контрастом розглядалася ним як поєднання причини та схожості).

Для західноєвропейської течії асоціативної психології базовим стало вчення А. Бена та Г. Спенсера, яке заклало підґрунтя для переходу від теоретичного аспекту вивчення А. до експериментального. Американські психологи у вивченні асоціацій спиралися здебільшого на англійську традицію розгляду А. у ракурсі пригадування та забування, механізмів пам'яті. Фізіологічний аспект А. досліджувався в Росії в межах рефлексорної теорії І. Павлова й І. Сеченова, згідно з якими основою А. вважалися тимчасові нервові зв'язки. У мовознавстві А. як явище індивідуальної свідомості вперше з'явилася у працях В. фон Гумбольдта. Цікаву думку висловив Ф. де Соссюр, звівши стан мови до теорії синтагм і теорії А., інтуїтивно передбачивши головні механізми синтаксичного поєднання слів (пропозиційний й асоціативно-метафоричний). У дослідженнях вербальних А. виокремлюються два підходи; лексикоцентричний та текстоцентричний: перший спрямований на аналіз асоціативного поля лексичних одиниць, семантичної близькості між словами, дослідження вербальної мережі внутрішнього лексикону, пам'яті тощо, другий – на характеристику асоціативних стратегій побудови текстів, асоціативного поля ключових слів у тексті, асоціативних процесів, пов'язаних із породженням мовлення іт. ін.

Типологія вербальних А. є однією з найбільш дискусійних проблем психолінгвістики. До XX ст. класифікації А. виходили з логічного, психологічного й лінгвістичного принципів, у XX ст. домінуючим виявився психолінгвістичний. Диференціація А. залежить насамперед від орієнтації на тип зв'язку чи реакції, рівневого статусу останньої, стратегій тощо. Г. Шур поділяє А. на онтологічні, психічні й емпіричні залежно від актуалізації досвіду людини. О. Клименко виокремлює такі типи реакцій: фонетичні, словотвірні, парадигматичні, тематичні, синтагматичні, цитатні. За формальними відношеннями Н. Уфимцева розмежовує синтагматичні, парадигматичні, тематичні, дериваційні й фонетичні типи реакцій. Ю. Караулов виділяє 5 типів зв'язку: предикацію, номінацію, локацію, оцінку й елементи пропозиції. Однак незважаючи на значну кількість типологій А., проблема

потребує подальшої розробки, перспектива якої полягає у формуванні матриці класифікаційних ознак, що враховуватиме різні принципи поділу, зокрема, й когнітивний параметр. **Association**

АСПЕКТОЛОГІЯ (від лат. *aspectus* - зовнішній вигляд, погляд, зір) - розділ граматики, що вивчає дієслівний вид (аспект) у системі його опозиції й кореляції, спектр значень і функцій дієслів, які не мають видових пар, і суміжні з видом категорії (роди дії), а також аспектуально важливі засоби контексту. Уперше поняття виду застосував Аристотель при поділі дієслів на обмежені й необмежені. Термін "вид" (гр. *eidos*) уживається Діонісієм Фракійським, але в іншому значенні. Видові значення дієслів у давньогрецьких, римських і середньовічних граматах замінюються часовими й надовго стають неактуальними. До проблеми виду повертаються у XVII ст. (В. Роса, Чехія, М. Смотрицький, Росія; Ю. Крижанич, Хорватія), XIX ст. (В. Копітар, Югославія; Г. Курціус, Ф. Діц, Німеччина; Ф. Міклошич, Словенія; А. Беліо, Чилі; І. Фатер, О. Болдирев, Росія; О. Потєбня, Україна й ін.). Лише на початку XX ст. у наукових працях Х. Педерсена (Данія) й А. Нурена (Швеція) видова опозиція отримує обґрунтування на матеріалі германських мов.

Термін "аспект", уведений швейцарським мовознавцем Ф. Рейфом у 1828 р., має значення "погляд, кут зору, під яким сприймається те чи інше явище, предмет, подія, перспектива, у якій вони виступають" й є відповідником категорії виду. У XX ст. на матеріалі різних мов вид розглядається як граматична категорія дієслова, що виражає відношення процесу до внутрішньої межі або представлена в різних мовах опозиціями обмеженості / необмеженості, результативності / нерезультативності, цілісності / нецілісності, завершеності / незавершеності, тривалості / нетривалості, багаторазовості / одноразовості тощо. В основу видової опозиції (бінарної чи іншої) у лінгвістиці були покладені різні критерії.

У сучасній слов'янській А. протиставлення недоконаного й доконаного видів пов'язується із критерієм внутрішньої межі як деякої критичної точки в розвитку дії, із досягненням якої дія вичерпує себе та припиняється (уведений В. Виноградовим). Внутрішня межа у лінгвістиці розглядалася ще Ф. де Соссюром, який відзначав, що доконаний вид представляє дію в її завершеності як деяку точку поза всіляким становленням. Визначення виду дієслова на підставі межі пропонували С. Карцевський, А. Мейє, Л. Размусен. Критерій видової опозиції дотепер залишається дискусійною проблемою А. Оригінальною видається думка українського лінгвіста О. Соколова, який розглядав вид дієслова на підставі фазовості. Процес може бути представлений такими фазами: початку початку дії, кінця початку дії, плинності дії у часі, початку кінця дії, кінця дії, - хоч не всі вони можуть мати позначення у дієсловах одного понятійного змісту. Отже, початковість дії й її плинність є ознаками недоконаного виду, а кінець дії пов'язаний із доконаним.

Дослідники розрізняють видову пару, кореляцію й опозицію. Опозиція виду існує або не існує в системі мови залежно від типу мови. Дієслова однієї семантики, які мають протиставлення за видом, є парними й послідовно представляють видову опозицію в мовній системі. Протиставлення виду дієслів із урахуванням родів дії створює видові кореляції, які не є парами, а протиставлені модифікацією змісту одного за загальною

семантикою дієслова за кількістю, часом і результатом. Певна кількість дієслів не має видової пари й існує у вигляді того чи іншого виду, маючи лише корелятивні опозиції. Способами творення видових пар є перфективізація (творення дієслів доконаного виду від недоконаного), імперфективізація (творення дієслів недоконаного виду віддоконаного), суплетивізм, наголос, чергування суфіксів, чергування основ (внутрішня флексія), редуплікація. Функціональна граматики розглядає дієслівний вид як домінують функціонально-семантичного поля аспектуальності.

Категорія виду наявна не у всіх мовах, нерідко не розмежовується з часом (в арабській, китайській, африканських мовах). До того ж видова опозиція в деяких мовах може бути представлена лише у формах минулого часу. Типами видових форм можуть бути в певних мовах доконаний / недоконаний вид, багатократний (ітератив, фреквентатив), загальний і прогресивний (континуативний).

Сьогодні А. спрямована на аналіз системного й функціонального спектра видових значень дієслів, співвідношення виду та родів дієслівної дії, інших категорій дієслова, імпліцитних видових значень іменників, закладеного ще Л. Размусеном контрастивного аспекту семантики й форми виду, генезису видових значень, їхнього когнітивного підґрунтя тощо. **Aspectology**

АСПИРАЦІЯ - фонетичне явище, зумовлене появою довгої фази шуму наприкінці звучання звука, що викликана значним вдихом повітря. Наприклад, в азербайджанській мові простежується А. зімкнених глухих [п], [т], [к] на початку та наприкінці слова.

Aspiration

АСТЕРИСК (від гр. aster - зірка) - 1) знак у вигляді зірочки (*), що позначає неможливість існування в мові певної форми;

2) знак у вигляді зірочки, що позначає реконструйовану гіпотетично етимологічну форму слова. **Asterisk.**

АТОМІЗМ (від гр. atomos - неподільний) - 1) логічна філософська методологія, що виходить з учення про атомарність світу (V ст. до н. е.) й ідей Р. Декарта, згідно з якою дослідження об'єкта будь-якої науки повинне дотримуватися принципів простоти й подільності від складного до елементарного (Р. Карнап, С. Крипке).

2) У лінгвістиці принцип дослідження, згідно з яким мовні одиниці, переважно найменші структурно й семантично неподільні (звуки й морфи) вивчаються незалежно від інших, без урахування їхнього місця у структурно й семантично ширших неграничних одиницях (словах, сполуках, реченнях). А. був одним із відправних принципів дескриптивізму, за що той отримав назву "граматики болтів і гайок" (Дж. Лакофф). Цей принцип покладений в основу структуралістських методик: компонентного аналізу у фонології й семантиці, морфологічного аналізу. Однак А. не може визначити адекватні результати, пояснити системні зв'язки між елементами, проектувати семантику до сфери концептуалізації і т. ін. **Atomism**

АТРИБУТ (від лат. attributum - додавання) - означення, що є знаком властивостей відповідного предмета чи поняття. **Attribute**

АТПТЮД - сукупність уявлень й оцінок, думок мовця щодо обговорюваного стану справ; установка, яка відображається в семантичній і прагматичній структурі мовних

висловлень і керує діяльністю людини, зокрема, й мовленнєвою. Когнітивні психологи вважають, що А є відображенням універсальних пізнавальних процесів і сталих ментальних структур, які репрезентують версії дійсності. Дискурсивна психологія наголошує на тому, що А. формуються в соціальній взаємодії людей, які застосовують при цьому пізнавальні ресурси сформованих дискурсів як джерел інтерпретації світу. Отже, А., що ґрунтуються на пізнавальних механізмах дискурсів, дають змогу людині запобігти когнітивному дисонансу, тобто неузгодженості мислення мовців, або послабити цей дисонанс. А. застосовується як термін у лінгвопрагматичі, когнітивній науці, дискурсології. Це поняття близьке розробленому грузинським психологом Д. Узнадзе поняттю установки, хоч уживається в інших контекстах. В англomовній науковій літературі існує термінологічна сполука *attitudinal adverb* – прислівник установки, який містить оцінку мовцем змісту пропозиції (*дивно, цікаво, смішно* тощо). *Attitude*

АУГМЕНТАТИВ (від лат. *augmentum* – збільшення) – 1) слова, що виражають значення збільшення й нерідко мають відтінки негативної оцінки, зневажливості, Зфубілої, розмовної стилістичної забарвленості. А.єформамисуб'єктивноїоцінки, лексичними та словотвірними синонімами. Значення збільшення передається за допомогою відповідних афіксів або редуплікації. Дискусійною проблемою є статус А. як форм слова чи окремих слів щодо твірних основ. А. протиставлені демінутивам – зменшувальним словам.

2) Компонент предикатно-аргументної структури, мисленнєвий аналог збільшувального значення. Термін семантичного синтаксису. *Augmentative*

АФАЗІЯ (від гр. *a-не і phasis* — висловлення) – розлад мовлення й різних видів мовленнєвої поведінки залежно від осередку ушкодження зони перекриття аналізаторів мозку людини, де відбувається інтеграція знакової інформації від різних аналізаторів. А. не пов'язана з ушкодженням органів мовлення і слуху. При А. нерідко зберігається можливість механічного повторення почутого чи прочитаного без розуміння змісту. Перші спостереження розладів мовленнєвої поведінки відомі ще з часів Середньовіччя. У 1885 р. у праці "Із патології й ембріології мови" ця проблема розроблялася І. Бодуеном де Куртене, виходячи з трьох складників мовної діяльності: фонації, аудиторії церебрації, тобто вимови, слухання та процесів у мозковому центрі. У вченні про А. існує дві течії (локалізаціоністська й антилокалізаціоністська), які по-різному розглядають зв'язок подібних розладів мовлення з локалізацією ушкоджень у корі головного мозку. А. є одним із предметів дослідження нейролінгвістики та патопсихолінгвістики. Значний доробок вивчення А. має нейролінгвістична школа О. Лурія, яка виникла у 60-ті р. р. XX ст. у СРСР (Москві). О. Лурія розрізнявав такі типи А.: еферентну (при ушкодженні нижніх відділів премоторної кори лівої півкулі – розлад граматики висловлень, труднощі перемикання з одного складу або слова на інше); динамічну (ушкодження середньо- і задньолобних відділів кори лівої півкулі – порушення планування мовлення, зв'язності); аферентно-моторну (ушкодження нижніх відділів постцентральної кори лівої півкулі – труднощі з вибором звука,

повторення за співрозмовником слів і жестів). Означені типи виникають при ушкодженні центру продукування мовлення (центру Брока). Ушкодження центру сприйняття мовлення (центру Верніке) призводять до А. сенсорної (порушення фонематичного слуху при ушкодженні задньої третини скроневоїзвивини лівої півкулі); акустико-гностичної (утрати здатності розуміння звукового мовлення), акустико-мнеетичної (труднощів розуміння довгих висловлень); оптико-мнеетичної (порушення зорової пам'яті при ушкодженні задньонижніх відділів скроневої області лівої півкулі); семантичної (порушення розуміння змісту граматично складних фраз, відношень між словами, атрибутивних конструкцій і т. ін. при ушкодженні зони третинної кори тім'яних і скронево-потиличних відділів лівої півкулі) й амнеетичної (порушення номінативної функції мовлення та предметних образів-уявлень при ушкодженні тім'яних і скронево-потиличних відділів лівої півкулі). Існують інші класифікації А. Наприклад, залежно від локалізації та ступеня ушкодження С. Спринтер і Г. Дейч виділяють експресивну (афазію Брока), рецептивну (афазію Верніке), провідникову А. (порушення зв'язків між зонами Брока та Верніке), словесну глухоту (у результаті від'єднання зони Верніке від слухових входів), аномічну (труднощі номінації через ушкодження кутової звивини) і глобальну (відсутність мовленнєвих функцій через значне ушкодження лівої півкулі). Дослідження А. дає змогу встановити механізми формування мовної компетенції, зосереджені у правій і лівій півкулі головного мозку, і нейрофізіологічне підґрунтя мовленнєвої поведінки. Наприклад, спостереження за мовною поведінкою афатиків привели до висновку про наявність двох ієрархій складності граматики у правій і лівій півкулях (Т. Чернігівська, В. Деглін). **Aphasia**

АФЕКТИВНА СЮЖЕТНА ОДИНИЦЯ - елемент структури оповідальних текстів, що застосовується в комп'ютерній обробці тексту для опису когнітивно значимого зв'язку між позитивно й негативно оцінюваними станами персонажів тексту. Сукупність сюжетних одиниць, які описують афективний стан одного персонажа (монадичних), й одиниць афективної взаємодії героїв твору (діадичних) відображена у вигляді графів афективних станів (affective state graph) у концепції комп'ютерного моделювання тексту В. Леннерт. **Affective plot unit**

АФЕКТИВНІСТЬ (від лат. affectus - душевне збудження, пристрасть) - здатність людини до вияву бурхливої короточасної емоції як реакції на певне подразнення. А. відображається в мові у категорії оцінки, яка може бути складником значення мовних одиниць. А. у процесі номінації може ставати чинником псевдомотивації-випадкового вибору умовного мотиватора знака. А. формує модальні показники оцінки в тексті. **Affective evaluation**

АФЕРЕЗА - 1) у фонетиці утрата початкового приголосного або голосного ненаголошеного звука слова під впливом кінцевого звука попереднього слова (утрата *к* в англ. *knife*);

2) у дериватологіїтворення слів шляхом скорочення елементів початку слова (англ. *phone* від *telephone*). **Aphaeresis**

АФІКС (від лат. *affixus* - прикріплений) - службова морфема, яка, на відміну від кореня, має асоціативне дериваційне значення, служить засобом уточнення чи зміни його лексичної та граматичної семантики при творенні слів чи словоформ. На відміну від кореневих морфем, А є закритим класом морфем, які, порівняно із словами, лише відтворюються, а не створюються. А. мають певний склад фонем, який може дещо варіюватися на морфемному шві під впливом закономірностей певної мови, утворюючи аломорфи. А. мають фіксований порядок розташування відносно кореня. До А. належать префікс, суфікс, постфікс (його називають аглютинативним суфіксом), конфікс (циркумфікс), інфікс, трансфікс. Виділяються також амбіфікси - афіксальні морфеми, які мають здатність прикріплюватися до твірної основи чи кореня як у препозиції", так і в постпозиції (англ. *outcome, come-out*).

На думку деяких дериватологів, до А. залучається флексія, що розширює функціональний зміст А. як засобу синтаксичного зв'язку з іншими словами та словозміни. Дискусійним є питання афіксального статусу інтерфікса, який кваліфікують, з одного боку, як не морфему, а лише фонетичну прокладку, що служить для зручності вимови, з іншого, - як афіксальну морфему, що поєднує корені у складних словах. А. поділяються за представленістю на матеріальні й нульові (переважно суфікси і флексії), за функцією творення - на словотворчі, формотворчі й основотворчі, за вживаністю у слові - на регулярні й нерегулярні (унікальні), за активністю у дериваційних процесах - на продуктивні й непродуктивні. А. мають властивості одно- й багатозначності залежно від типу мови (аглютинативним мовам притаманна афіксальна однозначність, флективні мови мають як однозначні, так і багатозначні А.) і типу семантичної прозорості А. *Affix, affixal morpheme*

АФЖСАЩЯ-морфопогічний спосіб творення слів за допомогою афіксів. До А. належать префіксальний, суфіксальний, постфіксальний, конфіксальний, інфіксальний і безсуфіксний (флексійний) способи (за умови невизнання нульових суфіксів). Кожна частина мови застосовує певні способи А. *Affixation*

АФІКСОЇД (від лат. *affixus* - прикріплений і гр. *eidos* - подібний) - синкретична за місцем і роллю у слові морфема, проміжна між кореневими та службовими морфемами, колишня коренева морфема, що втратила свою мотиваційну роль у семантиці слова й отримала ознаки службової морфеми. Виокремлюються два типи А.: префіксоїди та суфіксоїди. Запозичені з інших мов кореневі морфеми отримують статус А. за умови не сприйняття пересічними носіями мови їхнього змісту та відсутності їх як вільних коренів у мові, що запозичує. До А. іноді залучають і регулярні кореневі морфеми складних слів, у тому числі й іншомовного походження, які створюють продуктивні моделі й відзначаються частотністю, однак їхнє значення бере участь у мотивації значення складного або складноскороченого слів. Дискусійність цієї проблеми зумовлена різними підходами до виділення А. *Affixoid*

Б

^_*—ГзГФХі—*_-+

БАЗА ЗНАНЬ - система логічних структур, що служать для зберігання позамовних знань про світ і предметну сферу застосування. У комп'ютерній науці виокремлюють п'ять основних типів таких систем: 1) навчальна, 2) експертна, 3) планувальна; 4) креативна (формування нових знань), 5) розуміння природної мови. Експертна система оперує нетривіальними знаннями в певній предметній галузі, які не є відомими широкому загалу і служать для прийняття адекватних нестандартних рішень у нестандартних ситуаціях. Такі знання вилучаються із професійної компетенції експертів, переводяться у потрібну форму і переносяться до Б. з. експертної системи. Складною проблемою є вербалізація цих знань, адже вони існують часом у неусвідомленому, інтуїтивному вигляді або є погано структурованими логічно. Для вилучення експертних знань використовуються інтерв'ю, протокольний аналіз, ділова гра. Система розуміння природної мови забезпечує контекст для адекватного сприйняття повідомлення, усунення неоднозначності та ґрунтується на принципах типової референції, здорового глузду, наївних знань світу, фонових знань. При комп'ютерному моделюванні цієї Б. з. застосовуються сценарії, сцени, схеми, скрипти, плани для репрезентації процедурних знань у типових ситуаціях, глибинні семантичні структури, фрейми для представлення декларативних знань, семантичні сітки. База лінгвістичних знань містить лексикон (словники) і знання алгоритмів автоматичного аналізу й синтезу, правил різних мовних рівнів: фонологічного, морфологічного, синтаксичного - і використовується для створення лінгвістичних процесорів, комп'ютерних граматик, машинних фондів національних мов, різноманітних словників й автоматизованих картотек, автоматизованих робочих місць лінгвіста для дослідницької діяльності. **Knowledge base**

БАХУВРИХ (від скр.) - складні слова з підрядним зв'язком між мотиваторами в мотивуючій дефініції, що виражають належність ознак, позначених твірними основами, посесору (наприклад, укр. *русокоса, чорноокий, довгоногий*, англ. *blue-eyed, black-shirt* - "фашист", *red-cap* - "1) червона шапка (про людину); 2) амер. Носильник; 3) жарг. Військовий, поліцейський"). Г. Марчанд відносить англійські Б. до екзоцентричних композитів через те, що значення Б. не виводиться із семантики його мотиваторів. Дослідник вважає їх не властивими давньоанглійській мові й датує активізацію їхнього творення XVIII ст.

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА-сукупність лексем певної мови, що не мають однослівних відповідників в іншій мові при перекладі і здебільшого позначають специфічні для певного етносу явища матеріальної та духовної культури, суспільного життя, науки, техніки і т. ін. Відсутність точного відповідника не є свідченням неможливості передати зміст слова при перекладі описовим зворотом або того, що відповідник не з'явиться у мові в майбутньому. Переклад Б. л. може ґрунтуватися на коментарях, примітках, застосовувати прийом прямого запозичення шляхом

транскрипції або транслітерації (повної чи часткової), передавати слово його персонімом у мові перекладу або приблизним відповідником (сполукою). **Gap БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА** –дієслова, ідо позначають процес безвідносно до особи його суб'єкта (його виконавця або носія). Вони є виявом універсальної семантико-синтаксичної опозиції особовості й безособовості та передають стан природи й навколишнього середовища, стихійні явища природи, фізіологічні та психологічні стани людини, модальні оцінки наявності, відсутності, існування, небуття, необхідності, заборони, можливості, успіху і т. ін. Особа суб'єкта в реченнях із значеннями станів людини, модальних оцінок різних типів може позначатися лексично – типологічно давніми формами, наприклад, в укр. мові давальним або родовим відмінком особового займенника або іменника {*меле лудить, лай ле віриться, батька ле стало, дурням щастить*) Дискусійним залишається питання еволюції безособових форм на позначення явищ природи. О. Потебня вважав, що вони є результатом усунення первинного підмета {*Морозморозить*}, К. Бругман і Я. Ваккернагель наголошували на вторинності підмета, який у випадках контамінації іменного й дієслівного речення утворюється від кореня дієслова. Б. д. мають неповну парадигму словоформ, обмежену інфінітивом, формами 3-ї особи однини теперішнього й майбутнього часу та середнього роду однини минулого часу й умовного способу. До безособових іноді відносять неозначено-особові й узагальнено-особові значення дієслів. Деякі особові дієслова у контексті можуть отримувати статус Б. д., що супроводжується збереженням семантики або виникненням нового значення.

Б. д. представляють один бік категорійної опозиції особи / безособовості, яку Ю. Степанов назвав універсальною, семантико-синтаксичною категорією мови, що характеризує віднесеність суб'єкта до якогось предмета у зовнішньому світі й водночас відокремленість цього предмета у часі та просторі. Він розглядає опозицію особи / безособовості як градуальну, тобто між Я і нульовим суб'єктом наявні проміжні компоненти. У референційному просторі третьої особи, найбільш віддаленої від учасників акту мовлення, існують найбільш абстрактні екзистенційні речення, що мають безособову форму, тому дієслово в них збігається з формою третьої особи однини. Означена категорія пов'язана з іншими дієслівними категоріями: способом, видом, часом, станом. Дослідники розглядали її як проміжне явище між активним і пасивним станами дії (М. Сандман). Т. Ломтсв проектував безособовість на категорію деміактивності й на конвертованість відношень між предикатними предметами. Вивчення категорії особи / безособовості має понад трьохсотрічну історію і здійснювалося в морфології, синтаксисі, трансформаційній, генеративній граматиці, когнітивній лінгвістиці. **Impersonal verbs**

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ РЕЧЕННЯ – тип складного речення, предикативні одиниці якого можуть перебувати в різних семантичних відношеннях (рівнозначності чи нерівнозначності), інтегруються інтонаційно та змістовно за умови відсутності формально виражених показників зв'язку (сполучників або сполучникових слів). Безсполучниковий зв'язок у таких реченнях не є граматичним, за винятком випадків >згодження присудків у висловленнях потенційного й ірреального типу {*Не опишиш*

я на тому місці, *все мо?по бути інакше*). Залежно від характеру інтонування Б. р. поділяються на перелічувальні, протиставні, зумовлені, пояснювальні. За характером відношень між предикативними одиницями Б. р. класифікуються на речення з однофункціональними та з різнофункціональними частинами. Засобами смислового зв'язку цих частин можуть бути не лише інтонація, а й займенники, вставні слова, прислівники, частки тощо. Однофункціональні частини близькі до складносурядних речень і є рівнозначними. Серед них виокремлюють Б. р. з перелічувальними та зіставно-протиставними відношеннями. Різнофункціональні частини наближені до складнопідрядних речень, нерівнозначні, залежні одна від одної й виражають відношення з'ясувальні, часові, причинові, умовні, наслідкові й ін. Можливими є й синкретичні випадки семантичного зв'язку частин, наприклад, пояснювального. Дослідники розглядають і зіставно-протиставні відношення у Б. р. по-різному: як одно- й різнофункціональні, що зумовлене, з одного боку, сурядною природою цих відношень, а з іншого, закритістю їхньої структури. **Asyndetic sentence**

БЕЛЕТРИСТИЧНА ЛАКУНА - ненавмисне або інтуїтивне включення автором до тексту опису події, явища, що не відповідають фактам дійсності чи науковим уявленням про світ. Б. л. є порушенням референційної зв'язності тексту. Причинами Б. л. можуть бути неувважність автора, його необізнаність у предметі опису, аксюлогічна невідповідність культурним стандартам (наприклад, шуліка, що загрожує Царівні-лебідь, у казці О. Пушкіна замінює сокола, культурна оцінка якого не дозволяє авторові використати цього птаха у такій ситуації). **Fiction gap**

БЕНЕФАКТИВ - глибинний семантичний відмінок, мисленнєвий аналог особи, на користь якої здійснюється відповідний процес. Термін відмінкової граматики.

Benefactive case

БЕХАБІТИВ (від англ. behave - поводитися і habit - звичка) - тип мовного акту за ілокутивною силою; згідно з класифікацією Дж. Остіна, є виявом вибачення, подяки, співчуття, вітання, похвали, лайки. **Behabitive**

БІЛІНГВІЗМ (від лат. bi - два і lingua - мова) - двомовність як ознака мовної ситуації країни, регіону чи мовного стану індивіда, тобто володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами: однією як рідною, іншою набутою, але важливою для спілкування в деяких комунікативних сферах. Проблемою в таких випадках інколи є визначення рідної мови (як вважають, мови думки), адже деякі білінгви можуть вільно володіти двома мовами, перемикаючи кодові системи мов, які засвоєні, наприклад, із дитинства. Іноді друга мова може витіснити першу і набути статусу мовної домінанти. Розрізняють природний (побутовий), який виникає у відповідному мовному оточенні й завдяки широкій мовленнєвій практиці, і штучний (навчальний) Б. У соціолінгвістичному аспекті важливими є питання щодо сфер використання другої мови, ступеня вільного володіння нею, частотності вживання тощо. Уважається, що Б. є проміжною ланкою переходу до одномовності. Залежно від вікової стадії оволодіння другою мовою виокремлюють ранній та пізній Б. За статусом дій Б. поділяється на рецептивний, який дає змогу приблизно розуміти другу мову; репродуктивний, що уможливорює

сприйняття й переказ текстів другою мовою; продуктивний, який зумовлює не лише перше і друге, а й продукування мовлення другою мовою (вільне володіння). Типами Б. є також субординативний - при розмежуванні сфер і ситуацій користування двома мовами й перевазі однієї мови, координативний - у випадках інтерференції двох мов, і чирий (Б. в ідеалі) - без зв'язку двох мов і їхньому рівноправному використанні у всіх сферах мовлення. За сферами вживання форм двох мов Б. поділяється на горизонтальний (за умови рівноцінних у користуванні форм існування двох мов), вертикальний (перевага у користуванні літературною мовою й діалектом однієї мови, а друга мова функціонує лише в літературній формі) і діагональний (користування літературною формою однієї мови й діалектом іншої). У сучасному мовознавстві теорія двомовності набуває нового когнітивного й комунікативного пояснення (наприклад, застосовується модель продукування мовлення В. Левелта або теорія принципів і параметрів у нативістській концепції Н. Хомського). Зокрема, досліджуються когнітивні стратегії оволодіння другою мовою й користування нею, механізм зіставлення процесів оволодіння рідною та другою мовою; питання формування проміжної мови при Б., мовленнєвих помилок, специфіки ментального лексикону двомовного індивіда, вплив культурних чинників на двомовність і т. ін. **Bilingualism**

БІМОРФЕМА ДИСТАНТНА - службова морфема, що одночасно у процесі творення слова приєднується до твірної основи і складається із префікса, суфікса, або префікса, суфікса й постфікса, або префікса й постфікса. Те саме, що й **Конфікс, циркумфікс**.

БІХЕВІОРИЗМ (від англ. behaviour - поведінка) - течія психології, основні постулати якої були перенесені у психолінгвістику, зокрема, американського дескриптивізму. Б. у мовознавстві розглядав мовленнєву діяльність людини як реакцію на стимули зовнішнього середовища на підставі інтуїції (мислення не бралось до уваги, свідомість як предмет психологічних досліджень узагалі заперечувалася). Основоположником Б. був американський психолог Дж. Вотсон, який на початку ХХ ст. під впливом ідей функціоналізму та прагматизму Дж. Дьюї розробив головні положення біхевіоризму як альтернативи інтроспективній психології- науки про зміст свідомості (програмна стаття 1913 р. "Психологія з точки зору біхевіориста", книга 1925 р. "Біхевіоризм"). Уважаючи психологію експериментальною наукою, дослідник представляв поведінку людини як сукупність різних реакцій на певні стимули при панівній ролі інтуїції. Праці Дж. Вотсона та його співвітчизника Е. Торндайка стали підґрунтям розвитку необіхевіористських течій (Е. Толмен, К. Халл, Б. Скіннер, Ч. Осгуд та ін.), хоч до багатьох положень раннього Б. послідовники поставилися критично. Наприклад, Е. Толмен уважав схему "стимул-реакція" наївною й недостатньою для опису поведінки, яку він розглядав як цілеспрямований акт, що використовує м'язові рухи, організовані відповідно до мети і спрямовані когнітивними чинниками, зокрема, когнітивною картою, створеною на підставі досвіду. К. Халл запропонував видозмінену схему поведінки "стимул - організм - реакція", а головною детермінантою поведінкової діяльності він уважав потребу. Концепція К. Халла викладена у вигляді математичних формул, теорем, постулатів і ґрунтується на емпіриці експериментальних досліджень.

Б. Скіннер висунув теорію оперантного Б., у якій відмовився від будь-яких внутрішніх детермінант поведінки й виокремив три типи поведінки: безумовно-рефлекторну, умовно-рефлекторну й оперантну, -остання не пов'язана з відповідним стимулом й є довільною спробою адаптації. Дослідник розробив технології управління поведінкою, головною з яких є контроль за режимом позитивних оперантних реакцій людини, що дало змогу маніпулювати нею

У мовознавстві прямий вплив Б. мали погляди американського лінгвіста Л. Блумфілда, який розвинув біхевіористську теорію мови як форми реактивної поведінки. Ця теорія стала підґрунтям американської дескриптивної лінгвістики. У дескриптивізмі рефлексамі Б. були констатація залежності засвоєння мови дітьми від потреб поведінки; розгляд мовленнєвої діяльності як інтуїтивної поведінкової реакції на стимули зовнішнього середовища, функціонально співвіднесені з деякими оперантними змінними; заперечення пояснювальною зв'язку мовних одиниць із категоріями мислення; оперування при дослідженні мовлення атомарними одиницями (фонами й морфами) при ігноруванні семантики, оскільки вона не підлягає прямому спостереженню. Під опосередкованим впливом Б. перебували і Ч. Моррис (семіотична прагматика), Дж. Міллер (суб'єктивний обчислювальний Б.), Н. Хомський (принцип асемантизму). У другій половині ХХ ст. зросло розчарування у Б. і його необіхевіористських течіях. Альтернативою їхній ортодоксальності й ігноруванню психічного у поведінковій діяльності стала когнітивна психологія, яка все ж таки не обійшла увагою деякі ідеї Б. щодо ролі когнітивних аспектів в організації поведінки й розвинула їх. Деякі положення й розробки Б. зберігають своє значення і досі в когнітивній лінгвістиці, дискурсології, прикладному мовознавстві. *Behavio(u)rism*

БЛЕНД (з англ.) - термін загальної теорії інтеграції, у лінгвістиці застосовується як для аналізу метафоричних аномалій, так і для опису граматичної й синтаксичної інтеграції. Термін використовується в концепції ментальних просторів Ж. Фоконьє (книга "Mental Spaces" 1985 р.) і М. Тернера, які є основоположниками теорії інтеграції. Ментальний простір трактується як гіпотетичне середовище мислення й концептуалізації, яке відображає уявний стан справ і не проєктуються на об'єктивний світ; але актуалізується в умовах пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом, зокрема, у процесі породження або сприйняття повідомлення. Взаємодією ментальних просторів дослідники пояснюють метафоричні аномалії, утворені шляхом *blending* (змішування, інтеграції) двох вихідних когнітивних моделей (*input spaces 1 і 2*), на базі якого формується породжувальний простір (*generis space*) і змішаний простір (*blended space*), що містить елементи вихідних просторів і генерує нову власну структуру. Процес концептуальної інтеграції складається з таких етапів: а) композиції, б) завершення, або доповнення, й в) уточнення, або розширення, - кожний з яких може привести до створення нової структури. Інтеграція ґрунтується на здатності людини до образного мислення, до встановлення зв'язку між ментальними просторами, який, на перший погляд, видається неможливим.

У відповідь на закиди опонентів щодо інтуїтивізму й абстрагованості концепції інтеграції Ж. Фоконьє та М. Тернер вводять деякі обмеження на її застосування. Інтеграція ментальних просторів повинна відповідати принципам

оптимізації: 1) інтеграції (єдності змішаного простору); 2) топології (відношення елементів у змішаному просторі повинне корелювати з відношенням відповідних елементів в інших просторах); 3) сітки (збереженню зв'язку з елементами вихідних просторів); 4) розпаковування (за інтегрованим простором легко встановити структуру інших); 5) здорового глузду (елементи змішаного простору повинні бути значимими); 6) метонімічного ущільнення (наявність близьких відношень між метонімічно пов'язаними елементами, які проектується у змішаний простір). Теорія Б. ґрунтується на теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона, близька до семантики можливих світів фінського логіка Я. Хінтіки. Різні типи метафоричного Б. знайшли відображення у встановленні зв'язку теми й носія метафори. Цей зв'язок розглядався як схожість (А. Ортоні, А. Тверські), взаємодія (М. Блек, Р. Стернберг, Д. Нігро), атрибуція рис (Д. Джентнер, Дж. Лакофф), включення до класу (С. Глаксберг, Б. Кейсар) тощо.

Теорія інтеграції застосовується у семантиці для пояснення формування значення мовної одиниці (значення інтегрованого простору не дорівнює сумі значень вихідних просторів) і процесів розуміння значення висловлень на підставі інтеграції структур власного знання з новою інформацією (І. Світсер, Л. Талмі). Теорія Б. претендує на універсальність і прикладається до пояснення різних мовних явищ: до морфології й синтаксису (Н. Манделбл іт, Д. Хофстатт, Д. Мозер, Р. Ленекер), символу, метонімії, аналогії (Ш. Коулсон, Т. Оуклі), до фразеологічних одиниць (Е. Каві, С. Глаксберг, Д. Добровольський), різних типів дискурсів. Зокрема, Т. Оуклі застосовує Б. щодо наративного аналізу літературного твору, розгортання якого він пояснює змішуванням просторів події й оповіді, ментального простору Ареальний світ" із наративним простором і т. ін. Загалом, у теорії Б. міститься багато положень, уже давно відомих і розроблених у російській і вітчизняній лінгвістиці, однак її перевагою є узагальнення й універсалізація інтеграційного механізму в "мові й мовленні. **Blend**

БУСТРОФЕДОН (від гр. bus-бик і strepho-повертаю)-спосіб письма, при якому перший рядок пишеться справа наліво, другий - зліва направо, третій - справа наліво подібно до первісного способу орання землі. Б. застосовувався у ранньому грецькому, етрусському, хетському й ін. письмі. **Boustrophedon**

В

+.*—ГГ ФХі—н-^

ВАЛЕНТНІСТЬ (від лат. valentia - сила) - потенціал семантико-синтаксичної сполучуваності лексичних одиниць, що є виявом системно-мовної синтагматики. При описі значення слова В. виступає змінною, яка відображає здатність слова до семантичного зв'язку з іншими словами. В. є терміном семантики й синтаксису, що увійшов до наукового обігу в середині ХХ ст. під впливом граматики

залежностей Л. Теньєра, де В. ототожнювалася із синтаксичною здатністю предиката-дієслова сполучатися з актантами в межах актантної рамки. У відмінковій граматиці поняття В. відповідає поняттю семантичної ролі як актанта певного предиката (пор шестивалентний предикат *відрядити* - *Керівник відрядив підлеглого до Києва з Черкас за відомостями на два тю/сні*). У Лондонській школі Дж. Фьорса поняття В. розглядається обмежено, як колігація - сукупність морфолого-синтаксичних умов, що забезпечують сполучуваність мовних одиниць і виявляють їхню полісемію (наприклад, *писати картину, писати про картину*), на відміну від колокації (семантичної зв'язності, узгодження значень - *заєць стрибає, думки стрибають*). Поняття колокації наближене до понять сутнісних семантичних відношень В. Порцига, лексичних солідарностей Е. Косеріу

Загальна концепція В. детально розроблена С. Кацнельсоном (уважається, що саме він уперше ввів поняття В. до лінгвістики), Л. Теньєром, О. Холодовичем, М. Степановою, Г. Гельбігом, В. Адмоні й ін. Із метою розмежування В. у системі мови й мовленні нерідко вживаються терміни "валентність" і "сполучуваність". Типами В. як здатності мовної одиниці сполучуватися з іншими такими само одиницями є 1) активна й пасивна залежно від статусу слова (головного чи залежного відповідно); 2) обов'язкова й факультативна; 3) за кількістю виділяються одно- й більше валентнісні слова; 4) за напрямом - ліва та права В.; 5) за типом члена речення, валентного предикату, суб'єктна, об'єктна, обставинна, предикативна Розробки В. мовних одиниць застосовуються в автоматичній обробці мови (при аналізі й синтезі речень) у вигляді бази валентнісних можливостей слів у правильних синтаксичних конструкціях (І. Мельчук, Ю. Мартем'янов, В. Труб, Г. Ярова й ін.). Valency

ВАРВАРИЗМ (від гр. barbarismos) - іншомовне слово або вираз, ще не засвоєні мовою, що запозичує, через труднощі граматичного засвоєння (наприклад, незмінність для флективних мов, невідповідність нормам реципієнтної мови). В. використовується для опису звичаїв, побуту, реалій життя іншого народу, для передачі мовлення чужоземців. В. зберігають національно-культурні конотації донорської мови В. служать для створення етнічного колориту, комічного ефекту тощо. Barbarism

ВАРІАНТ ФОНЕМИ (від лат. variantis-той, що змінюється)-різновид фонему у вигляді звука в мовному потоці, який змінюється у сигніфікативно слабкій позиції й не розрізняється як певна фонема через нейтралізацію диференційних ознак. Наприклад, у рос. мові варіантами фонем є випадки якісної редукції голосних, асиміляції й оглушення в кінці слова приголосних і т. ін. Із метою встановлення основного виду фонему всі В. ф. потребують постановки їх у сильну позицію. Якщо такої позиції у системі мови немає, то фонологічна транскрипція відображає гіперфонему (архіфонему, у термінах М. Трубецького та Р. Якобсона), яка представляє ряди опозицій диференційних ознак. В. ф. використовується представниками Московської фонологічної школи поряд із термінами "головний вид фонему", "варіація", "гіперфонему", згідно з морфематичним принципом установа фонему. Санкт-Петербурзька школа оперує терміном "алофон". **Variant of phoneme**

ВАРІАНТИ МОРФЕМИ-морфи однієї морфему, які ототожнюються за дериваційним значенням, мають однакову позицію у сполученнях з іншими морфемами,

можуть бути еквівалентними або протиставленими стилістично. **Variants of morpheme**

ВАРІАНТНІСТЬ МОВИ - 1) явище видозміни якоїсь рівневої ознаки мовних одиниць, що приводить до існування їхніх паралельних форм і є виявом мовної надмірності чи економії, тенденцією розвитку мови, наслідком її функціонально-стилістичного й територіального розшарування. Виокремлюють варіанти: фонетичні (фонологічні) із різним звуковим складом; акцентуаційні, які різняться наголосом; морфологічні, пов'язані зі специфікою морфологічних показників того самого слова (наприклад, родом, типом відмінкового закінчення чи формотворчого афікса); орфоепічні, що визначаються диференціацією вимови слова; семантичні, представлені різними значеннями полісемантів; орфографічні, що різняться написанням без відображення у вимові; морфемні, зумовлені чергуванням аломорфів і варіантів морфеми; фразеологічні, що розрізняються лексичною повнотою складу фраземи (повний і компресивний) або за умови тотожності значень і структури варіюють один із складників звороту; синтаксичні, представлені різною модифікацією структурних і позиційних схем речення або структур семантично тотожного словосполучення. У лінгвосинергетичному аспекті В. м. є параметром самоорганізації суперсистеми мови, який сприяє внормуванню одного з варіантів (стабілізації), з одного боку, а з іншого, уможливорює вивільнення знакових ресурсів, які згодом можуть отримати нове значення або поповнити різні сфери спілкування.

2) Фундаментальна ознака мовної системи й мовлення, що передбачає різноманітність мовленнєвих реалізацій, яка може бути штучно уніфікована до комплексу спільних ознак. За принципом онтологічного дуалізму мовне варіювання реалізується в опозиції варіантів й інваріанта як абстрактної одиниці або ознаки, представника класу об'єктів, що виявляється в ряді різних конкретних виявів - варіантів, які мають ознаки класу. Інваріант мовних одиниць не має матеріального представлення в мовленні, а є лише класифікаційним засобом інвентаризації одиниць мови, яка не складається з інваріантів, а лише впорядкована ними. В. м., виходячи з концепції дихотомії мови й мовлення Ф. де Соссюра, застосовувалася спочатку у фонології, де інваріантом виступала фонема, а фони були її варіантами. Американський дескриптивіст К. Пайк запропонував розмежування емічного й етичного рівнів: перший був репрезентований інваріантами, другий їхніми мовленнєвими реалізаціями. Його колега, дескриптивіст Ч. Хоккет у 1947 р. увів термін "морф" як варіативний корелят інваріантної морфеми.

ВАРІАЦІЯ ФОНЕМИ- різновид фонем у вигляді звука в мовному потоці, який змінюється, але розрізняється як фонема. В. ф. має перцептивно слабку, але сигніфікативно сильну позицію, тобто упізнається як фонема, але не сприймається так само (наприклад, випадки акомодатії голосних після, перед або між м'якими приголосними, кількісної редукції голосних в укр. мові). Термін використовується \ Московській фонологічній школі згідно з її морфематичним принципом \ становлення основного виду фонем. Різновидами фонем є також варіант і гіперфонема у позиції нейтралізації диференційних ознак.

ВЕЛЯРИЗАЦІЯ (від лат. *velum* - завіса) - додаткова артикуляція приголосних, зумовлена зближенням задньої частини спинки язика з м'яким піднебінням, що різко знижує тон і шум і зумовлює отвердіння приголосного. В. звичайно властива задньоязиковим приголосним (велярним) і не є поширеною в мовах світу. В. у деяких мовах служить для протиставлення твердих приголосних м'яким, які є палаталізованими. За акустичними ознаками В. наближена до лабіалізації й визначається як бемольність. **Velarization, hardening**

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ (від лат. *verbum* - дієслово) - 1) різновид морфологічно-синтаксичного неморфологічного способу творення дієслів як перехід з інших частин мови чи їхніх слововформ без участі афіксів. У нефлективних мовах В. передбачає насамперед виконання словом типових синтаксичних функцій дієслова (позиція предиката речення, зв'язок управління) і є доволі поширеною (англ. *to water* - "змочувати, поливати", *to salt* - "солити"). Повна В. у флективних мовах практично неможлива через унікальність категорійно-граматичного оформлення дієслів. Результатом діахронічної В. в індоєвропейських мовах є інфінітив, утворений від віддієслівного іменника. У розмовному мовленні результатами В. можна вважати вигук, звуконаслідування, частки, які отримують позицію присудка із значенням відповідної дії і навіть можуть розвивати деякі парадигмальні властивості (рос. *напе*, укр. *нумо*, *цитьте*) У східнослов'янських мовах у межах форм минулого часу навіть розглядаються усічені гібридні форми ультратимевої дії (*ох*, *кап*, *бульк*), які перебувають на межі дієслів і звуконаслідувань або вигуків і можуть умовно розглядатися як наслідки В. Український лінгвіст О. Тараненко відмічає наявність в українському розмовному мовленні унікальних вербалізованих форм евфемістичного типу або у випадках труднощів із добором слова: *Дивись, не переце... не перестарайся*.

2) переведення певного змісту, думки у вербальну (словесну) форму природної мови. **Verbalization**

ВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ - цілеспрямована лінгвопсихоментальна діяльність адресанта й адресата у процесі інформаційного обміну та впливу на співрозмовника за допомогою знаків природної мови. Інформаційний обмін передбачає передачу різних змістів: денотативного, конотативного, прагматичного, естетичного і т. ін. - і спонукає до певної "відповідної" дії. Вплив на адресата має на меті коригування його актуальної поведінки, зміну структур і сценаріїв свідомості, психологічних станів, оцінок тощо. У суспільстві В. к. виконує інтегративну роль: вона опосередкує всі види соціальної діяльності, сприяє соціалізації особистостей, кумулює суспільний досвід і транслює його від покоління до покоління, зберігає культуру, служить чинником цивілізаційної, етнічної та групової ідентифікації. У чистому вигляді існування В. к. практично неможливе, адже інтерпретаційними ключами для людини є система знань, почуттів, відчуттів, ідей, в тому числі й невербалізованих, а також паравербальні засоби спілкування. Когнітивна психологія та психолінгвістика розглядають мовлення на підставі вербальної й невербальної комунікації, у межах яких можливі взаємні переходи, трансляції. Таке подвійне кодування вносить корективи в уявлення про пам'ять, семантична

мережа якої містить вузли вербальних одиниць (логогенів) і невербальних репрезентацій (імагенів) (О. Кубрякова). Тим самим В. к. може тлумачитися й як складова комунікативних процесів поряд із невербальною, паравербальною. Типами В. к. за способом знакового оформлення є усна, писемна, друкована; за способом адресованості - аксіальна (адресована конкретній особі чи особам) і ретіальна (адресована будь-кому); за кількістю учасників - внутрішня (розмова із самим собою), міжособистісна (спілкування двох осіб), малих груп (3-5 осіб), публічна (20 - 100 осіб), організаційна (більше 100 до 1000 осіб), масова (більше 1000). Функціональний принцип зумовлює поділ В. к. на інформативну (передача інформації), афективно-оцінну (вираження почуттів, оцінок, емоцій адресантом відносно адресата), рекреативну (спілкування з метою розваги), переконуючу (спрямована на стимулювання якоїсь дії), ритуальну (соціально усталені комунікативні дії з дотриманням певних норм) іт. ін. Ця класифікація не є повною й послідовною і вимагає деталізації. **Verbal communication**

ВЕРБОЇД (від лат. *verbum* - дієслово і гр. *eidōs* - вид) - нефінитна форма дієслова, яка суміщає ознаки дієслова з ознаками інших частин мови (іменниками, прикметниками, прислівниками). У багатьох мовах протиставлена фінітним дієсловам, які характеризуються загальнограматичним значенням процесуальності й типовою функцією позначення предиката у висловленні. До В. відносять дієприкметник, дієприслівник, інфінітив, герундій, масдар, супін залежно від їхньої наявності в різних мовах. **Verboid, non-finite verb form**

ВЕРДИКТИВ-тип мовного акту за ілокутивною силою; згідно із класифікацією Дж. Остіна, є виявом вироку, ухвали, оцінки, схвалення. **Verdictive**

ВИБІР - когнітивна процедура, яка передбачає вибір одного з компонентів парадигми з метою реалізації синтагматичних потенцій цього елементу. Таким чином відбувається взаємодія парадигматики й синтагматики мовної системи. В етерміном когнітивної лінгвістики. **Choice**

ВИГУК- незмінна частина мови, що є емоційним сигналом як реакцією мовця в певній комунікативній ситуації. Останнім часом висловлюється думка щодо головної ознаки В.-здатності виражати поняття різних емоцій, суб'єктивоване етносом у відповідних мовних знаках. О. Смирницький кваліфікував значення В. як особливе, емотивне. Отже, В. відносять до повнозначних частин мови. Альтернативною точкою зору є те, що В. не має власного номінативного значення, але й не виконує функцій службових слів, тому його місце - поза опозицією повнозначних і службових частин мови. Дискусійними є проблеми віднесення до В. стійких сполучень і фразем, які виражають емоції; іменників з емоційним денотатом; слів, що позначають волевиявлення (команди, заклики до якоїсь дії тощо); етикетних одиниць і спонукальних слів. Уключення до В. не лише емоційних знаків, які виражають емоції й почуття мовця, а й спонукальних, що виражають наказ, заборону, заклик, заохочення; етикетних, зумовлених національно-культурною або загальнолюдською традицією мовленнєвого спілкування; вокативних (команд тваринам) руйнує єдність цієї

частини мови. В. можуть функціонувати як окремі речення, формувати предикативну одиницю складного речення, виконувати функцію члена речення, вставного слова. Давньогрецькі граматика не розглядали В. через увагу до Логосу, раціонального й ігнорування емотивного, позараціонального. В. як самостійна частина мови був виділений у двадцятитомному трактаті римського граматикиста М. Варрона "Про латинську мову" (I ст. до н. є.). До В. були віднесені звуконаслідування, інстинктивні В. і власне В. М. Ломоносов зазначав, що В., як і займенники та прислівники, виконують скорочувальну функцію, тобто служать засобом економії мовленнєвих зусиль. У граматиках В. завжди займав позицію ізольованої частини мови або не частини мови взагалі (наприклад, у другій половині XIX ст. В. розглядалися як синтаксичний клас поза межами частин мови (Г. Пауль, Ф. Буслаєв, Д. Овсянко-Куликовський, О. Пешковський та ін.)). У формально-граматичному напрямку В. отримали статус частини мови, відмінної від повних і часткових частин мови. О. Есперсен уключав В. до часток мови на протизагуг частинам мови, розглядаючи їхню близькість із прислівниками. Радянський лінгвіст В. Виноградов уперше провів чітку межу між В. і звуконаслідуваннями й наголосив на модальних функціях В. Перспективною проблемою є детальна систематизація В. у різних мовах із метою пошуку окремого частиномовного статусу слів, безпідставно віднесених до В. **Interjection**

ВИД ДІЄСЛОВА- граматична категорія дієслова у всіх його формах, що виражає відношення процесу до його внутрішньої межі та представлена у різних мовах опозиціями обмеженості / необмеженості, результативності / нерезультативності, цілісності / нецілісності, завершеності / незавершеності, тривалості / нетривалості, багаторазовості / одноразовості, фазової фіксованості / нефіксованості тощо. Функціональна граMATика розглядає дієслівний вид як домінанту функціонально-семантичного поля аспектуальності. В основу видової опозиції (бінарної чи іншої) у лінгвістиці були покладені різні критерії, розробка яких зумовила створення загальної теорії аспектуальності. В. д. виділяється не у всіх мовах, не розмежовуючись із часом (в арабській, китайській, африканських мовах). До того ж видова опозиція в деяких мовах може бути представлена лише у формах минулого часу. Типами видових форм можуть бути в певних мовах доконаний / недоконаний вид, багатократний (ітератив, фреквентатив), загальний і прогресивний (континуативний).

У сучасній слов'янській аспектології актуальним є протиставлення недоконаного й доконаного В. д., що пов'язується із критерієм внутрішньої межі як деякої критичної точки в розвитку дії, із досягненням якої дія вичерпує себе і припиняється (уведений й обґрунтований В. Виноградовим). Поняття внутрішньої межі в лінгвістиці розглядалася ще Ф. де Соссюром, який відзначав, що доконаний вид представляє дію в її завершеності як деяку точку поза всіляким становленням. Визначення В. д. на підставі межі пропонували С. Карцевський, А. Мейє, Л. Размусен. Критерій видової опозиції дотепер залишається дискусійною проблемою аспектології. Оригінальною видається думка українського лінгвіста О. Соколова, який розглядав В. д. на підставі фазовості. Процес може бути представлений такими фазами: початку початку дії, кінця початку дії, плинності дії у часі, початку кінця

ВИД

дії, кінця дії, - хоч не всі вони можуть бути вербалізовані в мові. Отже, початковість дії і її плінність є ознаками недоконаного виду, а кінець дії пов'язаний із доконаним.

Дослідники розрізняють видову пару, кореляцію й опозицію. Опозиція виду існує або не існує у системі мови залежно від типу мови. Дієслова однакової лексичної семантики, які мають протиставлення за видом, є парними і послідовно представляють видову опозицію в мовній системі. Опозиція В. д. з урахуванням родів дії створює видові кореляції, які не є парами, а протиставлені модифікацією змісту дієслова за кількістю, часом і результатом. Семантично тотожні дієслова, які створюють видову пару, є граничними, а одновидові недоконаного або доконаного виду є непарними і неграничними. Дієслова недоконаного й доконаного виду мають різну сполучуваність, склад морфологічної парадигми й основи, специфічні семантичні ознаки, у деяких мовах і різні особові флексії. Одним із дискусійних питань граматики та словотвору є визначення словотворчого чи формотворчого характеру дієслівних пар і корелятивів. Способами творення видових пар є перфективація (творення дієслів доконаного виду від недоконаного), імперфективація (творення дієслів недоконаного виду від доконаного), суплетивізм, наголос, чергування суфіксів, чергування основ (внутрішня флексія), редуплікація й тип словозміни. В. д. тісно пов'язаний з родами дії, які розглядалися як відтінки кількості й якості дії ще наприкінці XIX ст. (наприклад, у працях О. Потебні). У 1908 р. шведський славіст С. Агрелль на матеріалі польської мови показав специфіку доконаного виду у префіксальних дієслів, серед яких виділив 20, а пізніше 22 роди дії. Е. Кошмідер, О. Ісаченко обґрунтували наявність родів дії й у дієслів недоконаного виду.

Уперше поняття В. д. застосував Аристотель у поділі дієслів на граничні й неграничні. Стоїки також виокремили деякі видові розбіжності у дієслів. Термін В. (гр. *eldos*) уживається Діонісієм Фракійським, але в іншому значенні. Деякі спостереження щодо видових форм трапляються в латинських граматиках Варрона і Доната. Видові значення дієслів у подальших граматиках замінюються часовими і надовго стають неактуальними. На матеріалі французької мови у 1550 р. Л. Мейгре виділив граничні й неграничні дієслова. До проблеми виду повертаються у XVII ст. (В. Роса, Чехія; М. Смотрицький, Росія; Ю. Крижанич, Хорватія), XIX ст. (В. Копітар, Югославія; Г. Курціус, Ф. Діц, Німеччина; Ф. Міклошич, Словенія; А. Бейлі, Чилі; І. Фатер, О. Болдирев, Росія; О. Потебня, Я. Головацький, Україна й ін.). У працях О. Востокова і М. Греча категорія В. д. не була чітко розмежована з часом і лише виражала різні моменти дії, подібні до фаз (доконаний - початок і кінець дії, недоконаний - її середина). О. Востоков виокремив недоконаний, доконаний і багатократний види і вісім форм часу. О. Потебня говорив про ступені тривалості дії, пов'язуючи, але не ототожнюючи їх із формами виду. Лише на початку XX ст. у наукових працях Х. Педерсена (Данія) та А. Нурена (Швеція) видова опозиція отримує обґрунтування на матеріалі германських мов. Термін "аспект", уведений швейцарським мовознавцем Ф. Рейфом у 1828 р., отримує значення "погляд, кут зору, під яким сприймається те чи інше явище, предмет, подія, перспектива, у якій вони виступають" і стає відповідником категорії виду. У славістиці

на початку XX ст. В. д. описується А. Мазоном, С. Карцевським, О. Шахматовим, О. Пешковським, Р. Якобсоном, В. Виноградовим й ін. Чеський дослідник В. Матезіус уводить поняття конкуренції видів як уживання протилежних за видом дієслів на позначення того самого факту дійсності. Сьогодні аспектологія спрямована на аналіз системного й функціонального спектра видових значень дієслів, співвідношення виду й родів дієслівної дії, інших категорій дієслова, імпліцитних видових значень в іменників, контрастивного аспекту семантики й форми виду, генезису видових значень, їхнього когнітивного підґрунтя, видової нейтралізації та транспозиції тощо. **Verbal aspect**

ВИСЛОВЛЕННЯ - одиниця мовлення; конкретна реалізація в ситуації мовлення речення як інваріанта згідно з дихотомією мови й мовлення, емічного й етичного рівнів у дескриптивній і структурній лінгвістиці. Речення як моно- або поліпредикативна одиниця репрезентується в мовленні певною кількістю варіантів-В., що отримують додаткові смисли, пов'язані з намірами мовця й іншими параметрами комунікативної ситуації, зокрема, інтонаційні ознаки, актуальне членування тощо. В. може структурно й семантично збігатися з реченням у випадку відповідності позиційній схемі речення, проте В. занурено у відповідну ситуацію мовлення, отримуючи додатковий прагматичний і модальний компонент. Такий підхід до В. є функціональним і впроваджувався празьким лінгвістом В. Матезіусом. На відміну від речення, В. є ситуаційно орієнтованим, характеризується вибірковістю й варіативністю компонентного складу (йому властива компресія або надмірність). Семантичний підхід до В. передбачає звернення до контексту, ситуації, коемпірії як фонових знань мовця, імпліцитного плану. У теорії референції саме В. співвідносне із планом дійсності, речення ж є абстракцією мовної компетенції. У семіотичному аспекті В. є однією зі сторін речення і протиставлене другій стороні речення - його позиційній схемі - як денотативний аспект знака сигніфікативному. У сучасній лінгвопрагматиці й комунікативній лінгвістиці В. уживається як корелят мовленнєвого акту і містить насамперед показники ілокутивної спрямованості комунікативних дій мовця. У нетермінологічному значенні В. уживається як одиниця мовного спілкування. **Utterance**

ВИСУВАННЯ - 1) спосіб формальної організації тексту, що передбачає концентрацію уваги читача на певних елементах повідомлення, що викликають здивування своєю несподіваністю, непередбачуваністю й неприродністю з метою підкреслення, виділення певної думки. Термін уведений представниками російської формальної школи і Празького лінгвістичного гуртка як принцип побудови художніх текстів. Принципи В. розробляються в сучасній стилістиці декодування, лінгвістиці тексту. Серед найбільш вивчених виокремлюються зчеплення як наявність подібних елементів у подібних позиціях; конвергенція як поєднання в одному місці тексту комплексу стилістичних прийомів; обмануте очікування як порушення передбачуваності текстових подій.

2) У сучасній когнітивній лінгвістиці В. є когнітивною процедурою відбору мовних форм позначення найбільш важливого змісту у процесі обробки інформації, що спрямовує інтерпретаційну діяльність адресата, полегшує пошук релевантної

інформації, її сприйняття, активізує не лише ментальну, а й чуттєву сферу. Мовні форми, які стають способами В., здебільшого є ключовими, пошуковими стимулами у процесах рецепції повідомлення й рефлексивної діяльності інтерпретаторів.

Foregrounding

ВІДМІНА- 1) змінювання імен (і відповідних вербоїдів-дієприкметникаудеяких слов'янських мовах, масдара у грузинській й арабській мовах, інфінітива в тюркських мовах, - артикля) за наявними в мові відмінками. Така дефініція є актуальною для флективних синтетичних мов, адже відмінкові значення імен у них поєднуються зі значеннями числа, роду, істоти / неістоти (синтетосемія). Аглютинативні мови мають, навпаки, гаплосемічні показники, тобто для кожного граматичного значення властивий окремий афікс. В. може передавати значення означеності / неозначеності (наприклад, у тюркських мовах), особу й число посесора (у меланезійських мовах).

2) Зразок змінювання імен за відмінками, що характеризується повторюваністю флексій, яка зумовлює віднесення слів цього зразка до однієї В. Правила В. є необхідним складником граматики флективних й аглютинативних мов. Кількість В. залежить від мови. Так, в українській мові чотири субстантивних відміни, одна ад'єктивна, змішана, плуративна (В. множинних іменників), нульова (незмінювані іменники) й суплетивна. У процесі еволюції система В. індоевропейських мов спрощувалася, а в деяких мовах В. практично зникла, що здебільшого пояснюється тенденцією до аналітизму. Відмінки у цих мовах передаються прийменниками, тому така В. отримала назву прийменникової. **Declension**

ВІДМІНКОВА ГРАМАТИКА - напрям граматичного опису семантичної структури речення на підставі актантних валентностей предиката й мисленнєвих аналогів обставин ситуації, представлених як семантичні відмінки. В. г. виникла в межах трансформаційної породжувальної граматики наприкінці 60-х р. р. XX ст. і була спрямована на аналіз предикатно-актантних рамок як семантичних ролей (валентностей) головного дієслова (позначення предиката) у висловленні. Основоположником В. г. став американський лінгвіст Ч. Філлмор, який побудував теорію глибинних відмінків для пояснення асиметрії семантичних функцій і морфологічних відмінків. Семантичні відмінки є універсальними елементами системи смислів будь-якої мови й можуть бути представленими чи не представленими у морфологічних відмінках різних мов, мати різні можливості мовної репрезентації. Проектування відмінкової рамки на фрейм зумовило новий підхід до розгляду семантики дієслова і всього висловлення як відображення у свідомості певної ситуації, події. Фрейм Ч. Філлмор розглядав в інтерпретаційному ракурсі як знання ситуації, які полегшують сприйняття й розуміння описуваних у тексті подій. В. г. у сучасній версії часто називають рольовою, зважаючи на ролі, що виконують референти імен актантів у позначеній ситуації, а також на метафору, використану Л. Теньєром щодо речення як маленької драми, у якій семантичним валентностям дієслова відповідають актанти, а обставинам - сірконстанти. Набір семантичних ролей, або глибинних відмінків, у працях Ч. Філлмора обмежений 7 ролями (агентивом, дативом, інструменталісом, фактитивом, локативом, об'єктивом, пізніше -

агентивом, експерієнтивом, інструментом, метою, локативом, об'єктивом, включеним реченням із функцією модальності мовця). Кількість відмінків із розвитком В. г. зросла до 25 (у Ю. Апресяна) і 100 (у Н. Леонтьєвої). Тому виникла дилема між непевною кількістю відмінків й їхнім універсальним характером, яку розв'язати можна лише відмовою від універсальності. Причинами такої різниці в кількості семантичних відмінків здебільшого є завдання й обсяг матеріалу досліджень, ступінь дроблення значень граматичних відмінків (наприклад, локатива, суб'єкта, об'єкта, медіатива і т. ін.), а також уведення до складу ситуації комунікативних і модальних показників як семантичних відмінків (перформативності, оцінки, фігури спостерігача, статусних ролей комунікантів тощо). В. г. сприяла розробці лексичних граматик різних типів (У. Чейф, Дж. Андерсен, У. Кук, Дж. Грубер, Ст. Староста, У. Фолі, Р. ван Валін).

Мовознавці вважають, що витoki підходу В. г. сягають ще давньоіндійської граматики Паніні, де були визначені синтаксичні функції іменників як система актантів *Karaka* (*karta* - діяч, *karma* - дія, мета, об'єкт, *kaṇa* - знаряддя, засіб; *sampradana* - давання; *apadana* - відбирання; *adnikarana* - місцезнаходження). Базовими для В. г. були також учення американського дослідника К. Пайка, основоположника тагмеміки, методика субституцій американського мовознавця, розробника трансформаційного аналізу З.Харриса й концепція актантної структури речення французького лінгвіста Л. Теньєра. Розробки предикатно-актантних рамок, або предикатно-аргументних структур, продовжуються в семантичному синтаксисі, де уточнюється склад аргументів, створюються синтаксичні словники семантичних валентностей різних мов тощо.

Дослідження багатьох мов у межах В. г. застосовуються в комп'ютерній і когнітивній науці, психолінгвістиці, фреймовій семантиці, семантичному синтаксисі, когнітології, зіставній лінгвістиці. В. г. є дуже зручною для числення предикатів у системах штучного інтелекту. У комп'ютерній лінгвістиці існують відповідні системи В. г, зокрема система індикаторів ролей, смислових атомів Т. Гоффмана, концептуальних залежностей Р. Шенка, концептуальних графів Дж. Сиви, семантичних множників Е. Скороходька й ін. Концепція В. г. застосовується в моделях автоматичної обробки мови. У лексикографії концепція В. г. сприяла розширенню словникових дефініцій за рахунок інформації щодо ролей слів у предикатно-актантних рамках. У когнітивній психології та психолінгвістиці розробки В. г. розширюють можливості дослідження онтогенезу мовної здатності, процесів породження та сприйняття мовлення. **Case grammar**

ВІДМІНКОВИЙ ФІЛЬТР - один із принципів розширеної стандартної синтаксичної теорії, зокрема, теорії управління та зв'язування генеративної граматики, згідно з яким будь-яка іменна група в реченні перебуває на позиції певного відмінка, навіть якщо в мові морфологічної категорії відмінка не існує-універсальний відмінок присутній у глибинній синтаксичній структурі речення. Цей принцип уможливив пояснення універсальних принципів побудови речень. **Case filter**

ВІДМІНОК - 1) граматична словозмінна (у флексивних мовах) категорія імені, що виражає його синтаксичне відношення до іншого слова у сполученні слів чи реченні;

2) конкретна форма слова, що має стандартні формальні показники значення В.

Залежно від типу мови й підходу різних напрямів вивчення В. дефініція цього терміна набуває певних атрибутів. Так, флексивний В. у формальному розумінні традиційної морфології є словозмінною категорією імен чи вербоїдів (гібридів іменника та дієслова), яка переважно представлена рядом форм, об'єднаних системою флексій чи суфіксів і морфологічних значень. Розбіжність флексійних форм іноді не враховується при поділі В. (наприклад, у російській мові у межах одного місцевого В. спостерігаються два типи флексій: *гулять влесе, говорить олесе*). В аглютинативних мовах В. виражений окремим стандартним афіксом. В аналітичних мовах В. може визначатися сполучуваністю іменників із прийменниками у препозиції й постпозиції, синтаксичною позицією, порядком слів чи відповідною конструкцією (наприклад, словоформою узгоджуваного з іменником слова). Дослідники виокремлюють опозицію головного, прямого В. і непрямих як другорядних відхилень від нього. Головним у мовах номінативного строю є номінатив (називний В.), в ергативних мовах - абсолютив. Нерідко прямим В. уважається й акузатив (знахідний В.) у номінативних мовах й ергатив в ергативних. Спектр форм В. у мовах світу й їхніх діалектах різний: кількість В. сягає 40 і більше залежно від наявності в мові формальних показників їхніх значень. Наприклад, у дагестанських мовах до сорока В. Доволі диференційованими у фінно-угорських мовах є відмінки із значеннями просторових відношень. У граматиках інколи протиставленими є В., пов'язані з керуванням (рекційні), і В., що є результатом узгодження атрибутивних слів (наприклад, прикметників, порядкових числівників, дієприкметників, деяких займенників) з іменниками. Хоч ці В. не мають абсолютної межі, однак у деяких мовах їхня кількість різна (наприклад, у дагестанських мовах є два узгоджуваніх В.: прямий і непрямий і т. ін.).

Формальне розуміння В. поєднується із семантичним і когнітивним у відмінковій (рольовій) граматиці Ч. Філлмората генеративізмі Н. Хомського, де В. уважається глибинним семантичним з огляду на глибинні синтаксичні структури й не завжди виявляється в поверхневих синтаксичних структурах певних мов. Глибинні В. займають у предикатно-актантних рамках або предикатно-аргументних структурах певні позиції, які відповідають семантичним ролям у ситуації, що позначається, безвідносно до способу представлення. Якщо зіставити формальне й семантичне розуміння В., то кожний формальний відмінок має кілька значень, проте кожний глибинний В. співвідноситься лише з однією семантичною роллю. Список В. розробляється у загальній морфології, семантичному синтаксисі, відмінковій граматиці.

Поняття В. (гр. ptosis, лат. casus - падіння, рос. падеж утворилися на підставі метафори "падіння костей у грі") уживається ще Аристотелем і введене в обіг стоїками у близькому до сучасного розумінні як категорія позначеного, тобто зм істу. Стоїки виділяли 5 граматичних В.: прямий, родовий, давальний, знахідний і пізніше - кличний. Семантичних глибинних В. як актантів і сірконстантів пропозиційної ситуації, предикатно-актантної рамки виокремлюється значно більше - до 100, хоч у ранніх версіях рольової граматики Ч. Філлмораїх було 7. Причинами такої

різниці в кількості є завдання й обсяг матеріалу досліджень, ступінь дроблення значень граматичних В. (наприклад, локатива, суб'єкта, об'єкта, медіатива і т. ін.), а також уведення до складу ситуації комунікативних і модальних показників (перформативності, оцінки, фігури спостерігача, статусних ролей комунікантів тощо). Український термін В. уперше вжито у праці "Руска граматика" С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1893 р.). **Case**

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ - виділені пунктуаційно, інтонаційно та змістовно другорядні члени речення (додатки; означення, у тому числі, прикладки; обставини), поширені чи непоширені, узгоджені й неузгоджені, що тяжіють до предикативного центру та створюють у семантичній структурі предикативної одиниці напівпредикативність як згорнуте додаткове повідомлення, відповідне пропозиції. Синтаксисти вважають, що за змістом й інтонаційною оформленістю В. ч. р. наближаються до підрядних речень. О. Востоков, М. Греч, Ф. Буслаєв, виходячи з логічного аспекту аналізу природи речення, навіть поділяли підрядні речення на повні та скорочені. Другі могли заміняти перші і мали присудок (дієприкметник чи дієприслівник) у складі В. ч. р. Проти такої концепції виступив О. Потебня, який доводив неможливість похідності таких членів речення від підрядних предикативних одиниць, адже, на його думку, підрядні речення з'явилися пізніше й незалежно від конструкцій із дієприкметниками чи дієприслівниками. Зміст додаткової предикації ставиться підсумнівише щодо пояснювальних уточнюючих членів речення, оскільки вони мають дещо іншу природу, адже прилягають як до головних членів, так і до другорядного складника, що уточнюється. Змістовно-стилістична функція В. ч. р. полягає в конкретизації висловлення та внесенні відповідних стилістичних відтінків.

Термін В. ч. р. уведений О. Пешковським у 1914 р. у книзі "Русский синтаксис в научном освещении". Дослідник установив загальні й часткові умови відокремлення. Загальними умовами є розташування В. ч. р. відносно предикативного центру та слова, до якого вони відносяться, або інших відокремлених членів; їхня поширеність; смислове й функціональне навантаження; частиномовний статус означуваного слова. Частковими умовами є сусідство не однакових за синтаксичною функцією членів; неможливість деяких слів вступати в синтаксичні зв'язки або прагнення мовця виділити за змістом В. ч. р. за умови слабого синтаксичного зв'язку із словом, до якого вони відносяться. Проблемою сучасного погляду на В. ч. р. є кваліфікація порівняльних зворотів як відокремлених обставин чи неповних підрядних речень, а також наявність відокремлених додатків, які визнаються не всіма синтаксистами.

Unattached phrases, dangling

ВІДЧУТТЯ - психічна функція свідомості, що забезпечує сприйняття людиною довкілля за рахунок дії його предметів на органи чуття (зорові, слухові, тактильні, одоративні, смакові тощо) і збудження нервових центрів головного мозку В. відіграють значну роль у процесах номінації й комунікації. Чимало найменувань ґрунтуються на метафоричній синестезії- психологічному явищі виникнення одного В. під впливом неспецифічного для нього подразника іншого, що зумовлює використання знаків

одних відчуттів на позначення інших, наприклад, слухових щодо зорових (укр. *гучні кольори*, рос. *кричащая одежда*), соматичних щодо зорових (*теплі кольори, холодні тони*), зорових щодо одоративних (*яскравий запах, різнобарвний аромат*) тощо.

Ще Аристотель відзначав синестетичну природу метафоризації на прикладах лінгвістичних термінів *grave accent* та *acute accent* як перенесення з однієї сфери, зокрема, тактильних відчуттів, на іншу: установлювався паралелізм між цими типами наголосу, які сприймаються слухом, і якими, що сприймаються органами дотику. Цитуючи Аристотеля, С. Ульманн уважав синестезію найдавнішою, доволі поширеною, можливо, навіть універсальною формою метафори. Проблема синестезії на підставі зорових образів розглядалася представниками Вюрцбурзької школи гештальтпсихології. Зокрема, В. Вундт інтерпретував метафори, зумовлені образним сприйняттям міміки обличчя та смаковими відчуттями, К. Бюлер характеризував синестетичну метафору, використовуючи технічну модель скіоптикону (подвійної решітки). Американський логік Дж. Сьорль розробив універсальну схему сенсорних метафор на прикладі слів *warm, hardi'xmx* корелятив у багатьох мовах світу.

В. у мовах світу є аксіологізованими, що приводить до творення на базі знаків В. найменувань з оцінним компонентом: укр. *солодке життя, медом по губах, діло вакса, чорні хмари насуваються, відважити солі, дісталось перцю з квасом, повернути на кисле, із блиском, світла палі 'ять, тепле місце, холодні стосунки* тощо. Спрямовання уваги дослідників на сенсорні процеси було характерним для психологічного напрямку в мовознавстві (В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, Г. Пауль, О. Потебня та ін.), лінгвістичної психології, зокрема, і гештальтпсихології (Л. Виготський, Дж. Міллер, О. Леонтьєв, М. Вертгеймер, В. Кьолер, К. Бюлер та ін.). Вивчення пізнавальних процесів у їхніх різних психологічних формах стало прерогативою когнітивної психології, основоположник якої У. Найссер відзначав, що до 60-х років сприйняття - найбільш фундаментальний когнітивний акт - вивчалось, головним чином, невеличкою групою дослідників, послідовників "гештальтистської" традиції, а також деякими психологами, які цікавилися проблемами вимірювання й фізіології сенсорних процесів. В останні роки ситуація корінним чином змінилася. У сучасній лінгвокультурології й етнопсихолінгвістиці позначення В. розглядаються як сенсорний код культури, який використовується на позначення духовного, просторового, часового, предметного, оцінного й ін. культурних кодів у мові.

ВЛАСНЕ ІМ'Я-слово, сполука, речення, яке служить для виокремлення названого ним об'єкта серед інших об'єктів, його індивідуалізації й ідентифікації. В. і. еонімами, які формують ономастичний простір у лексичному масиві мови. Онімичне значення містить співвіднесення з певним референтом (людиною, місцем, твариною, астрономічним об'єктом і т. ін.), а також компонент відомості імені, стилістичну, оцінну, емотивну й естетичну інформацію (зокрема, у тексті). В. і. було виділене стоїками у III ст. до н. е. Воно є об'єктом ономастики, яка має розгалужену систему В. і.: антропонімів, зоонімів, топонімів, космонімів, фітонімів, ідеонімів, хремадонімів, теонімів, міфонімів і т. ін. В. і. протиставлені апелятивам-загальним

іменам за типом значення, правописом і функціями, способами творення. В. і. належать до певного онімічного типу-моделі творення. Вони характеризуються варіантністю, причинами якої є стилістична й функціональна диференціація мови, наявність різних сфер спілкування, способи транскрипції та транслітерації запозичених онімів, особливості комунікативної ситуації. В. і. можуть бути омонімічними у випадках позначення реалій різних ономастичних полів (*Дніпро*-назва річки й пива) і полісемічними при перенесенні їх з одного поля на інше за суміжністю або схожістю (наприклад, *Стрілець* - сузір'я й позначення людини за гороскопом). В. і. утворюються від загальних імен (онімізація), переходять з одного ономастичного поля до іншого (трансонімізація), запозичуються з інших мов і виникають шляхом креації (штучного творення). В. і. може перетворюватися на апелятив (апелятивізація), поповнюючи терміносистеми (*супер, вольт, ом*), понятійні поля лексики. **Proper name**

ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ (ЕНДОФАЗІЯ) - 1) превербальний етап породження мовлення, результатом якого є формування схеми майбутнього висловлення, частково вербалізованої за рахунок ключових слів, предикатів, які несуть головну, найбільш істотну інформацію. В. м. застосовується у моделях породження мовлення Московської психологічної школи під впливом фазово-ступеневої теорії породження мовлення Л. Виготського, етапом якої було внутрішнє слово як проміжна ланка, що здійснює переведення думки у зовнішнє слово. Термін уведений фундатором школи О. Леонтьєвим, а в сучасних моделях його замінено на внутрішнє програмування. О. Леонтьєв розглядав внутрішню програму як упорядковану ієрархію пропозицій, нелінійну, в центрі якої перебуває предикативність.

У сучасних когнітологічних студіях концепція В. м. співвідноситься із принципом конекціоністських моделей - активацією як збудженням певного фрагмента знань у свідомості, фокусуванню уваги на ньому за умови гасіння інших ділянок. Дослідження М. Жинкіна довели наявність В. м. на підставі встановлення превербальної роботи голосового апарату людини. Дослідник ототожнював В. м. й універсальний предметний код (УПК) як особливу інформаційну мову інтелекту, яка не співвідноситься з певною мовою. Однак у його концепції наявні протиріччя й непослідовність, адже В. м. виявляється в нечутній роботі органів мовлення, а УПК не пов'язаний ані з мовними структурами, ані з їх фонологічним рівнем. В інших місцях його праць відмічається, що УПК входить до складу В. м., нетотожний йому. У подальших розробках психологів Московської школи й нейрофізіологів В. м. кваліфікується як проміжний код між інтелектом і мовленням, що суміщає риси акустичного та смислового кодів. З метою уникнення термінологічного збігу В. м. замінюється на внутрішнє програмування.

2) Внутрішнє промовляння, розмова "про себе", викликана труднощами розв'язання завдань або прийняття рішень, комунікативним шумом. **Inner speech**

ВНУТРІШНІЙ ЛЕКСИКОН - вербалізована частина етносвідомості чи свідомості носія мови, організований упорядкований фонд номінативних одиниць і знань, які вони позначають. У 50—70-ті р. р. XX ст. В. л. розглядався як список мовних знаків у довгочасній пам'яті людини, звідки обираються слова залежно від імовірнісних

асоціацій або синтаксичної позиції. На визначення В. л. і встановлення його категорійної структури впливали ідеї й експериментальні розробки Ч. Осгуда і Дж. Діза: набір асоціативних ознак слова представляв більшу частину його значення. У середині 70-х р. р. у психолінгвістиці з'являються спроби постановки проблеми В. л. (С. Глаксберг, Г. Кларкта ін.). У 80-ті р. р. відбувається уточнення поняття В. л. як складної структури із множинними зв'язками одиниць, пристосованої до миттєвого пошуку потрібного слова.

Ч. Осгуд кваліфікує лексикон, на протипагу інтерпретаціонізму в породжувальній граматиці Н. Хомського, як один із найважливіших механізмів когнітивної переробки інформації, що відповідає за перекодування від сприйнятих одиниць до значень і від інтенцій до програми мовленнєвої діяльності. Організація лексикону представлялася як мережа зв'язків між знаками й кодами семантичних ознак, які формуються на базі досвіду й мають показники емоційно-оцінного ставлення. Ця ідея сіткової організації лексикону реалізується в сучасних розробках когнітологів. Плідною виявилась і думка про важливість В. л. щодо синтаксичних породжень і перетворень, урешті-решт, психолінгвістам довелося визнати керівну роль лексикону й підпорядковану йому роль синтаксису.

У наукових працях одного з фундаторів Тверської психолінгвістичної школи О. Залевської В. л. трактується як динамічна функціональна система, що самоорганізується внаслідок постійної взаємодії між процесами переробки й упорядкування мовленнєвого досвіду та його продуктами. Побудова моделі В. л. здійснюється шляхом обробки результатів вільних асоціативних експериментів із монологічними та білінгвами. В організації лексикону виділено одиниці двох рівнів: поверхневого та глибинного. Перший актуалізує форми мовних знаків, другий – значення й смисли, для якого формальні ознаки не є релевантними. В. л. є засобом доступу до продуктів переробки в пам'яті різнобічного досвіду взаємодії людини зі світом.

З огляду на логіку впорядкування людиною знань про світ та зберігання інформації про особливості вживання слова у мовленні, дослідники виокремлюють ядро й периферію В. л.: ядро складається з мережі пов'язаних між собою повнозначних слів, найбільш частотних складників різних асоціативних полів (Ю. Караулов, О. Залевська, Н. Золотова та ін.). Експериментально встановлено, що максимальна довжина переходу між віддаленими за змістом поняттями не перевищує 5-6 кроків, а зростання обсягу поняття приводить до зближення семантичних полів відповідних класів лексикону. Н. Золотова довела, що В. л. є антропоцентричним. Ю. Караулов постулює сітковий принцип організації В. л. із включеною до мережі лексикалізованою граматику (див. його "Ассоциативную грамматику русского языка"). Асоціативно-вербальна мережа має онтологічний статус, характеризується різноманітністю відношень стимулів і реакцій (семантичних, синтаксичних, дериваційних, етимологічних, тематичних, стилістичних, ситуативних тощо), широкою системною варіативністю елементів (словозмінною, словотвірною, семантичною), високим ступенем їхньої семантичної зв'язності й креативною здатністю до адаптації та самоорганізації. У сучасній лінгвістиці проблема В. л.

є однією з найбільш обговорюваних і дискусійних (створено навіть міжнародну дослідницьку групу для міжмовного вивчення структури В. л., проводяться окремі конференції, присвячені цій проблемі). **Mental lexicon**

ВНУТРІШНЯ ПРОГРАМА МОВЛЕННЯ - перехідна між думкою й зовнішнім мовленням ланка у моделі породження мовлення представників Московської психологічної школи; частково вербальний етап підготовки думки (задуму) до знакової об'єктивації як пошук схеми майбутнього висловлення. В основу В. п. м. покладено схеми семантичного запису з їхніми потенційними зв'язками та глибинні синтаксичні структури (О. Лурія, Ю. Апресян, І. Мельчук), або впорядкована ієрархія пропозицій нелінійного характеру (О. Леонтьєв, С. Кацнельсон), або предметно-схемний та предметно-образотворчий код (М. Жинкін) і т. ін. Поняття В. п. м. ґрунтується на концепціях внутрішньої форми слова як інструмента перекладення думки на іншу мову О. Потебні, внутрішнього слова Л. Виготського, внутрішнього мовлення О. Леонтьєва та М. Жинкіна. Останній експериментально довів існування готовності органів артикуляції до зовнішнього мовлення на етапі внутрішнього мовлення.

Internal speech program

ВНУТРІШНЯ РЕКОНСТРУКЦІЯ - прийом порівняльно-історичного методу як відновлення попереднього стану мови, звукових, морфологічних форм, лексем і т. ін. на підставі показників лише однієї мови, узятій її синхронному стані. В. р. спрямована на інвентаризацію варіантів різних підсистем мови, на класифікацію їх за давністю виникнення, на відновлення відсутніх мовних ланок. Кінцевою метою В. р. є відтворення історії розвитку певної мови. В. р. проставлена зовнішній реконструкції - прийому порівняльно-історичного методу, відновленню попереднього стану мови шляхом зіставлення генетично споріднених мов. В. р. може бути глобальною для рівнів із закритим списком одиниць мови (фонологічного й морфологічного), парціальною для рівнів із відкритим списком одиниць (лексичного й синтаксичного). Глобальна реконструкція ґрунтується на законах звукових і морфологічних змін. **Internal reconstruction**

ВНУТРІШНЯ ФЛЕКСІЯ - засіб вираження граматичного значення шляхом зміни переважно вокалічного складу кореня. Наприклад, в англійській мові В. ф. демонструє числову, часову й видову опозиції: *sing - song; tooth - teeth; begin - began - begun*. У даргинській мові В. ф. є показником виду: *б-а-ркьес / б-у-ркьес* - "зробити / робити". В українській мові В. ф. трапляється рідко переважно на позначення видового протиставлення: *прибираю-приберу*, - хоч деякі дослідники значно розширюють список В. ф. за рахунок будь-яких чергувань, які супроводжують формотворення та словотворення (укр. *віл/вола, дух/дихати*). **Internal inflection**

ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА - термін О. Потебні, підґрунтям якого послужило поняття "внутрішня форма мови", розроблене В. фон Гумбольдтом. За О. Потебнею, В. ф. с. є "образом імені", "найближчим етимологічним значенням слова, тим засобом, яким виражається зміст", тобто ознакою плану вираження, яка проектується у план змісту. В. ф. с. для непохідних слів виявляється в їхньому історичному етимоні. У роботах послідовників О. Потебні В. ф. с. ототожнюється із значенням або його частиною залежно від ступеня похідності найменувань, а також вважається

маніфестантом мотивованості похідних слів як зумовленості зв'язку форм і значень дериватів і їхніх мотиваторів. Дискусійною є проблема місця В. ф. с. у словотворчих студіях, адже її називають навіть інваріантом словотворчої мікросистеми, отожднюють із словотвірною структурою. Однак В. ф. с. може бути пов'язана зі значенням мотивованого слова та його структурою доволі опосередковано, через дифузний комплекс асоціацій, оцінок, відчуттів, образів, сценаріїв свідомості (пор. укр. *льодяник* від *лід*, рос. *авоська* від *авось*, англ. *baby-kisser* - "кандидат, що заграє зі своїми виборцями" і под.). Дослідники диференціюють різні аспекти тлумачення В. ф. с: енергетичний (В. фон Гумбольдт), етнопсихологічний (Г. Штейнталь, В. Вундт), етимологічно-психологічний (О. Потебня), логіко-філософський (А. Марті, Г. Шпет), індивідуально-естетичний (У. Фосслер), гносеологічний (Л. Вейсгербер) й ін. У сучасній когнітивній лінгвістиці поняття В. ф. с. актуалізоване у вигляді концепту як різносубстратної одиниці інформації, закріпленої за мовним знаком. Остаточна невизначеність В. ф. с, складність її репрезентації, суперечливість розгляду спричиняє вихід цього терміна з активного вжитку лінгвістів **Inner form**

ВОКАЛІЗМ (від лат. *vocalis* - голосний звук) - система голосних фонем у мові (діалекті) з урахуванням їхньої звукової варіативності. Голосні звуки утворюються при розкритому мовному каналі коливаннями голосових зв'язок. Головними органами вимови голосних є язик, який визначає місце артикуляції (ряд і піднесення); губи, які зумовлюють лабіалізацію; піднебінна завіса і нижня щелепа. В. у різних мовах характеризується відповідною кількістю голосних фонем, однак універсальними є 3 голосних [i], [a], [ɨ], представлених у трикутнику, впровадженому американським дослідником Хелвагом у 1781 р. і модифікованому А. Беллом у 1894 р. Решта голосних фонем є проміжними, перехідними, зокрема [e], [o] у деяких мовах. Фонетична варіативність голосних залежить від їхньої кількості в системі (збільшення їхнього числа обмежує фонетичну варіативність), диференційних ознак приголосних, із якими голосні поєднуються, а також специфіки артикуляційної бази певної мови. Розширює В. мови наявністю дифтонгів, носових, редукованих голосних, опозиції подовженості / короткості і т. ін. У давньоруській мові до кінця IX ст. було 11 голосних фонем, у сучасних українській і російській мовах їх - 6 (або у рос. мові 5 згідно з концепцією Московської фонологічної школи).

Головними ознаками В. є 1) артикуляційна (максимальна відкритість голосового каналу, вільне проходження повітря й відсутність виразної локалізації творення, загальна нелокалізована напруженість голосового апарата); 2) акустична (голос утворюється зміною об'єму й форми порожнини мовного апарата, відсутність шуму) і 3) функціональна (обов'язкова участь у творенні складу). Характеристика В. передбачає також опис системних відношень між голосними фонемами з урахуванням правил їхнього використання в різних фонетичних позиціях у мові та в окремому слові, що визначається діахронічними й синхронічними законами звукових змін і чергувань. Артикуляційна класифікація голосних ураховує ступінь піднесення язика (високий, середній, низький; мішане піднесення), ступінь просування язика у передню чи задню частину ротової порожнини (передній,

середній, задній, мішаний ряди), форму губ (лабіалізовані, нелабіалізовані), положення м'якого піднебіння (ротіві й носові), ступінь розкриття рота (відкриті й закриті). Акустична характеристика В. ґрунтується на висоті звучання (високі й низькі), розташуванні резонансних частот відносно центру (компактні й дифузні), відстані резонансних частот від нейтрального голосного (напружені й ненапружені). Просодичні ознаки класифікують голосні за однорідністю звучання (монофтонги й дифтонги, трифтонги), подовженістю (короткі, довгі, наддовгі). **Vocalism**

ВОКАТИВ - 1) граматичний кличний відмінок із значенням звертання до особи чи персоніфікованого предмета (наявний у сучасній українській мові як залишок давньоруської мови). *Vocative case*

2) Звертання як синтаксична конструкція - слово або сполука, що позначають особу чи персоніфікований предмет, явище, до яких звертається мовець, привертаючи увагу до повідомлення, і здебільшого характеризуються граматичною незалежністю й інтонаційною та пунктуаційною відокремленістю. Звертання виражені перевалено називним або кличним відмінками іменника, особового займенника чи оказіональними формами прислівників та сполуками і навіть підрядними конструкціями. В. мають різні типи інтонації: кличну (вимова звертання з посиленням наголосом і більш високим тоном, паузою після нього), окличну (з риторичною метою) і вставну (зниження голосу, прискорений темп вимови). В. поділяються на поширені й непоширені. Вони можуть бути однорідними або повторами. Семантично В. ґрунтуються на метонімії, метафорі, перифразі, що перетворює їх на стилістичні фігури мовлення або риторичні прийоми, ознаки певного стилю та жанру. В. виконують апелятивну (заклику), тематичну (уведення певної теми), перформативну (супроводу мовленнєвої дії), фатичну (встановлення контакту), риторичну (красномовства), експресивну, стилістичну функції. *Vocative*

3) Тип номінативного односкладного речення, відокремленого знаками оклику, що виконує функцію звертання, граматичний центр якого позначений формою іменника в називному або кличному відмінках. Вокативне речення виражає комунікативну цілісність, передає модальну чи емоційно забарвлену думку, виражену інтонаційно (інтонація оклику, заклику, прохання, докору, незгоди тощо). Зміст і функція В. зумовлює їхній поділ на прагматичні, спонукальні, емоційні і т. ін. В. визнається не всіма синтаксистами й не підпадає під їхні класифікації номінативних речень. **Vocative sentence**

ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ - граматично не пов'язані з основною предикативною одиницею словосполучення чи допоміжна предикативна одиниця, що ускладнюють основну або якийсь із її членів додатковим повідомленням, побіжним зауваженням, уточненням, поясненням і не передають модальної, оцінно-емоційної, прагматичної інформації. В. к. виділяються інтонаційно (паузацією, зниженням тону та прискоренням темпу) і пунктуаційно, можуть приєднуватися за допомогою сполучників або сполучникових слів. **Parenthetical clause**

ВСТАВНІ РЕЧЕННЯ - предикативні одиниці, які формально не пов'язані з реченням, до якого вони входять із метою вираження відношення мовця

до висловлення, апеляції до співрозмовника, джерела повідомлення, деяких уточнень ситуації, про яку повідомляється. В. р. виділені паузами, особливою інтонацією (наприклад, прискоренням темпу та зниженням тону). За структурою В. р. можуть бути двоскладними й односкладними, містити сполучники, типізовані засоби зв'язку (займенники, прислівники, форми ступенів порівняння тощо), хоч ці засоби не позначають певних синтаксичних відношень з основним реченням. Функціонально В. р. подібні до вставних слів, які іноді кваліфікують як редуковані В. р., однак речення відрізняються більшою змістовною й синтаксичною розчленованістю. В. р. виділяються пунктуаційно: комами, дужками, тире. В.р. можуть бути орієнтованими як на зміст цілого речення, куди вони залучені, так і на його окремі фрагменти. **Parentetical sentences**

ВСТАВНІ СЛОВА - синтаксичний розряд слів, що частково співвідноситься з модальними словами як частиною мови, яка визнається не всіма граматистами через наявність у цьому розряді сполук кількох слів (В. с. розглядають як різні частини мови або сполучення, які вживаються в особливій функції). В. с. не є членами речення і виражають модальні, оціночно-кваліфікативні й експресивні відношення мовця до висловлення, вказують на джерело повідомлення, спосіб оформлення думки, апелюють до співрозмовника і т. ін. В. с. змістовно тяжіють до речення в цілому або до якогось його фрагмента, вони здатні змінювати модальний план основного речення з реального на ірреальний. В. с. характеризуються особливою інтонацією, що фіксується на письмі переважно комами. В. с. функціонально можуть наближатися до сполучників і служити для вираження розділових, протиставних, допустових відношень. **Parentetical words**

ВУЗОЛ - елемент семантичного або концептуального графа, семантичної мережі, дерева безпосередніх складників, дерева залежностей, фрейму, який є мисленнєвим аналогом певного параметра або складника ситуації (часу, мети, суб'єкта, об'єкта, локатива, темпоратива, каузатива тощо) або структури знань. Термін когнітивної та комп'ютерної лінгвістики. **Node**

ВУЛЬГАРИЗМ (від лат. vulgaris - звичайний, простий) - грубе, лайливе слово або зворот, ужиті в літературній мові. У художніх текстах служать для надання мові побутового або реалістичного колориту, для увиразнення мови твору, надання їй експресивності, емоційної та стилістичної забарвленості тощо. В. здебільшого засмічують мову. **Vulgarism**

Г

- • — • — г-ГФГД—н-*

ГАПЛОЛОГІЯ (від гр. haplos - однаковий, простий і logos - слово) - випадіння у слові однакових морфем, їхніх частин (складів чи звуків) у результаті спрощення або накладення одна на одну під впливом закону мовної економії при збереженні

морфемами своєї окремоті (наприклад, рос. *розоватий* від *роювоватий* \ *расчет* від *рассчитать*, укр. *міський* від *місто* -г -ськ- \ *одеський* від *Одеса* + -ськ-, *трагікомедія* в \ *трагікокомедія*, *мінералогія* від *мінералогія*). Г. відбувається у складних словах, на стику префіксів, на стику кореня та суфікса. Г. вважається комбінаторною зміною звуків унаслідок дисиміляції. Те саме, то й Дифузія морфем. Іноді Г. трактують як лише діакронічну дифузію морфем {*будень* від *буднь днь*, *перець* від *пньрьць*).

ГАПЛОСЕМІЯ (від гр. haplos - однаковий, простий і sema - знак) - явище закріплення за певним афіксом тільки одного граматичного значення Г. властива аглютинативним мовам (наприклад, у турецькій мові *DaUarda* - "на гілках", -*Iag* має значення множини, -*da*- місцевого відмінка). Г. протиставлена синтетосемії, яка, навпаки, зумовлює позначення одним афіксом одночасно кількох граматичних значень (в українській мові прикметник *жовтої* (*кулі*) має флексію -ш, що позначає родовий відмінок однини жіночого роду).

ГАПТИКА - 1) тактильна взаємодія, що використовуються в комунікативній си гуації як допоміжний, паравербальний засіб спілкування;

2) галузь паралінгвістики, що вивчає особливості тактильної комунікативної взаємодії як супровідного засобу вербального спілкування. Термін уведений російським дослідником Г Крейдліним, який зауважував, що торкання є однією з основних перцептивних здібностей людини. Функціями торкання він вважає вираження дружби, інтимного ставлення до адресата, встановлення контакту з ним, указівку на статусну роль у комунікації Змістовно значимими є фактори місця, способу, тривалості, міцності торкання, наявності сторонніх осіб при тактильній взаємодії, типу спілкування тощо.

ГЕНЕАЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ (від гр. gcnealogia - родовід) - таксономія мов світу на підставі їхнього спільного походження від гіпотетично встановлюваних прамов і певних ознак мовної спорідненості. Г. к. м. передбачає об'єднання мов світу у групи, а груп у сім'ї. Кожна мовна група й сім'я визначається спільністю прамови, а кожна мова сім'ї походить від діалектів цієї прамови. Виокремлюються такі мовні сім'ї: індоевропейська, фінно-угорська, тюркська, іберійсько-кавказька, монгольська, семітська, хамітська, дравидська, банту й ін. Деякі мови не входять до сімей і груп (японська, корейська тощо). Ізольованими представниками своїх сімей, які не входять до груп, є баскська, кетська, нівхська тощо В індоевропейській сім'ї окремі групи з однією мовою формують вірменська, албанська та грецька мови. Послідовне виведення споріднених мов із діалектів прамови макросі Гі, зведення цих прамов до однієї, згідно з гіпотезою моногенезу та плотогенезу значно ускладнюється процесами ареальної взаємодії, змішування та креолізації діалектів і мов, набуттям вторинної спорідненості. Інструментом створення Г. к. м. є порівняльно-історичний метод, що ґрунтується на процедурах реконструкції мовних форм і змін шляхом порівняння споріднених мов, проведення аналогій з огляду на мовну еволюцію. Цей метод набуває більшої об'єктивності за умови фіксації одного з діалектів прамови на письмі, однак в інших випадках потрібні більш точні методики та прийоми аналізу.

Поштовхом для створення Г. к. м. стало відкриття англійським сходознавцем У. Джонсом у 1786 р. санскриту, який до середини XIX ст. вважався прамовою індоєвропейських мов, хоч деякі спостереження щодо мовної спорідненості наявні ще в наукових працях Середньовіччя (Махмуд Кашгарі, Г. Лейбніц). Погляди У. Джонса поділяв також німецький мовознавець Ф. Шлегель. Гіпотеза щодо санскриту як прамови була спростована його співвітчизником А. Шлейхером у другій половині XIX ст. Дослідник уважав, що матеріали, накопичені компаративізмом, дають підстави говорити про можливість реконструкції індоєвропейської прамови. Спроба реконструкції була здійснена ним на матеріалі байки "Вівця й коні" (1868 р.), що продемонструвало відсутність строгої процедури синхронізації праформ, їхню несистемність і вибірковість.

Учення про ідеалізовану прамову А. Шлейхера зазнало критики з боку молодограматиків, проте розробка ними звукових законів розвитку мов значно сприяла вдосконаленню методики реконструкції окремих явищ прамови. Молодогораматика створили цілісну картину індоєвропейського вокалізму, фонетичних чергувань, морфологічних явищ, встановили доволі об'єктивні підходи до етимологічного аналізу, реконструкції праформ, зібрали досить достовірну інформацію про морфологічну структуру та звуковий склад індоєвропейської прамови. У подальших розробках методик реконструкції прамови застосовувалася система відповідників між спорідненими мовами з використанням методик формалізації.

На початку XX ст. італійській лінгвіст А. Тромбетті вперше здійснив спробу об'єднати сім'ї мов у макросім'ї, припустивши наявність у них лексичних зв'язків. У 1903 р. датський лінгвіст Х. Педерсен увів термін "ностратичні мови" - такі, що мають глибоку генетичну спільність й об'єднуються в одну макросім'ю (гіперсім'ю, надродину), - і вперше сформулював положення про спорідненість певних мовних сімей (урало-алтайської, індоєвропейської, афразійської). Це положення ґрунтувалося на накопиченому компаративізмом і лінгвістичною типологією XIX ст. матеріалі порівнянь мов різних сімей (праці В. Шотта, П. Меллера, А. Кюні, Ф. Боппа, А. Тромбетті й ін.). Генетична спорідненість ностратичних мов виявляється у наявності більше 1000 споріднених кореневих й афіксальних морфем (причому кореневі морфеми представляють коло головних елементарних понять: частин тіла, номенів спорідненості, явищ природи, тварин, рослин, назв дій, якостей тощо), атакожу генетичній тотожності найбільш сталих частин системи граматичних морфем (афіксів словозміни).

У 50-ті р. р. XX ст. американський дослідник М. Сводеш розробив метод глотохронології, який на підставі порівняння й лексикостатистичного аналізу генетично тотожних слів основного списку (особових, питальних займенників, термінів спорідненості, дієслів руху, відчуттів, фізіологічних станів, позначень кольору, тварин, простору тощо) у різних мовах міг припустити наявність спільної прамови не лише в межах сім'ї, а й щодо різних сімей. Однак деякі порівняльні дослідження лексичних змін австралійських мов довели, що значний масив лексики за умови певних типів соціальної організації може запозичуватися однією мовою

з іншої, що робить лексикостатистичний аналіз недостатньо об'єктивним. Знижують достовірність цього аналізу поглиблення часової перспективи визначення мовної спорідненості, незначна кількість письмової фіксації діалектів прамов або відсутність пам'яток. Ностратична теорія так і залишилася гіпотезою й визнана не всіма мовознавцями

Уточнення й перегляд Г. к. м. здійснюються ще й зараз, хоч у цілому її упорядкування відбулося приблизно у середині ХХ ст. Остаточно не розв'язаними залишаються питання щодо спорідненості кавказьких мов, ступеня спорідненості австралійських мов, генетичного зв'язку палеоазійських мов, впливу ареальних контактів і мовних союзів і т. ін. **Genealogical classification of languages**

ГЕНЕРАЛІЗАЦІЯ (від лат. *generalis* - загальний, головний) - 1) у лінгвістичній семантиці узагальнення значення номінативної одиниці як перехід від конкретного до загального. У функціональній граматиці існує погляд на Г. як функціонально-семантичну категорію, домінантою якої є кванторні займенники.

2) У когнітивній лінгвістиці Г. є процедурою поширення (за певних умов) істинності твердження щодо одного з елементів класу предметів на весь клас у цілому. У процесі розвитку мовної здатності дитини вона застосовує Г. для набуття категорійних знань (підводячи під категорії мовні аномалії, дитина прагне до вирівнювання категорії). **Generalization**

ГЕНЕРАТИВНА ГРАМАТИКА (від англ. *to generate* - породжувати) - напрям синтаксичних досліджень мовлення, який розробляє універсальні принципи й параметри природних мов, моделі глибинних синтаксичних структур, правила їхньої трансформації у поверхневі, обмеження цих правил у різних мовах й обґрунтовує концепцію вродженої мовної здатності з незалежними внутрішніми закономірностями. Г. г. має різні школи й течії, однак стрижневою для неї є концепція американського лінгвіста Н. Хомського, яка виникла як альтернатива американському дескриптивізму (зокрема, його антименталізму й реактивності) у межах структурної парадигми, що накопичила значний потенціал нових формально-аналітичних методів дослідження мови. Але американський структуралізм на той період зосереджувався виключно на поведінковому аспекті функціонування мови, ігноруючи реальне мислення та психічну діяльність мовців і не дотримуючись принципу цілісності мовних об'єктів. Це призвело до категоричного неприйняття структуралістських постулатів Н. Хомським і до виникнення нової лінгвістичної парадигми - генеративізму, який, запозичивши певні структуралістські ідеї й методи формалізації мови, орієнтувався на пошук універсального ментального підґрунтя правил побудови граматично правильних речень.

Термін Г. г. уперше з'явився у роботах Дж. Сьорля на початку 70-х р. р., хоч теоретичні засади цього напряму були сформульовані у роботі Н. Хомського "Синтаксичні структури" у 1957 р. і його рецензії на книгу Б. Скіннера "Мовленнєва поведінка" у 1959 р. (перший етап автономного синтаксису). Підґрунтям концепції Н. Хомського були насамперед картезіанство, тобто раціоналістські й редукціоністські погляди Р. Декарта його послідовників; теорія Пор-Рояля, а також наукові розробки трансформаційної граматики американського лінгвіста З. Харриса ("Методи

структурної лінгвістики" 1951 р.), ідея "похідної форми" і "глибинних форм" американського дескриптивіста Ч. Хоккета ("Дві моделі граматичного опису", 1954 р.) і психологічні теорії видатного американського психолога Дж. Міллера, який став адептом концепції Н. Хомського, що посилювали її авторитетність.

Положення "Синтаксичних структур" рецензент цієї книги Ч. Вьоглін іронічно назвав революційними, однак пізніше прихильники генеративізму ввели поняття "хомськіанської революції", прагнучи підкреслити пріоритети цього напрямку в лінгвістиці. Критики теорії Н. Хомського навпаки вважали її "ерессю в межах неососсюріанської традиції" (М. Джус) і пов'язували поширення Г. г. у США із впливом соціальних й економічних чинників (наприклад, фінансування міністерством оборони США лінгвістичних програм Массачусетського технологічного інституту, де працював Н. Хомський, керівні посади його прибічників в Американському лінгвістичному товаристві тощо). Проте навіть опонент Н. Хомського Ч. Хоккет визнавав появу "Синтаксичних структур" четвертим головним відкриттям у мовознавстві за останні 200 років після доповіді У. Джонса (1786 р.) про історичну лінгвістику, статті К. Вернера про відсутність виключень із правил звукових змін і Соссюрівського "Курсу загальної лінгвістики".

Генеративізм отримав особливе місце в мовознавстві ХХ ст. (його фундатор Н. Хомський є найбільш цитованим лінгвістом-заданими "The Arts and Humanities Citation Index" - 4000 цитат протягом 1980-1992 р. р.). Дослідники вважають найбільш вагомими моментами Г. г. Н. Хомського 1) пріоритет гіпотетико-дедуктивного підходу до мови на противагу емпіричному, індуктивному; 2) розгляд мови як ментального феномена; 3) концепцію нативізму як вродженої бази мовних знань; 4) посилену увагу до універсальних структур синтаксису, їхніх трансформацій й обмежень на них з огляду на граматичну правильність; 5) принципову розбіжність моделей мовної компетенції (competence) і мовної активності (performance), які належать ідеальному носієві мови; 6) подолання атомізму, властивого концепції дескриптивістів; 7) можливість застосування розробок Г. г. у машинному перекладі й автоматичній обробці мови тощо.

Генеративна теорія Н. Хомського еволюціонувала протягом 50 років і пройшла чотири етапи. На етапі автономного синтаксису дослідник спробував представити формалізований опис природної мови і висунув ідеї: 1) рекурсивних правил, які дають змогу породжувати речення різної довжини, зберігаючи при цьому наявні синтаксичні відношення; 2) протиставлення внутрішньої й зовнішньої мов (I-language - E-language). Другий етап (Стандартної синтаксичної теорії) ознаменований виходом книги "Аспекти теорії синтаксису" у 1965 р. і характеризувався розробкою понять поверхневої та глибинної синтаксичних структур. Український мовознавець І. Буніятова вважає, що протиставлення глибинних і поверхневих структур наявне ще у філософській граматиці Санкція (1587 р.), де філософ постулював більш абстрактний рівень, на якому зустрічаються речення й думка, - рівень глибинної структури; кожна людина мусить володіти набором правил і принципів взаємовідношення між глибинними й поверхневими структурами речень.

Головними положеннями Стандартної теорії були такі: 1) будь-яке висловлення походить із глибинної структури, яка створюється за правилами структури складників універсальної вродженої бази мовних знань людини; 2) перетворення (породження) глибинної синтаксичної структури на поверхневу здійснюється на підставі правил трансформації; 3) лексикон має вторинну роль і застосовується при творенні глибинних структур за правилами структури складників, відділяючи граматично правильні речення від неправильних; 4) безкінечна кількість глибинних структур не здатна породжувати безкінечну кількість поверхневих; 5) трансформаційне правило містить два компоненти - структурний опис і структурну зміну.

На третьому етапі (Розширеної Стандартної теорії) у 70-ті р. р. відбувається перехід до інтерпретативізму, або лексикалізму: значно більша увага приділяється семантичній інтерпретації й лексикону; при перетворенні глибинних структур на поверхневі правила семантичної інтерпретації отримують більшу вагу, однак незмінним залишається домінування формального синтаксису та трансформаційного підходу. Відбувається розробка Теорії принципів і параметрів, яка вводить правила обмежень на трансформації і шляхом перевірки їх на матеріалі різних мов намагається винайти універсальні принципи-обмеження, спільні для всіх мов. Це стало підґрунтям формування Теорії управління та зв'язування - концепції універсальних обмежень трансформацій, кількість яких скорочується до однієї найбільш загальної - альфа-переміщення.

На четвертому етапі (Переглянutoї розширеної стандартної теорії*) у 80-90-ті р. р. виходять праці Н. Хомського "Лекції про управління та зв'язування" (1981 р.) "Лінгвістика й когнітивна наука" (1991 р.), "Мінімалістська програма лінгвістичної теорії" (1993 р.), "Нові горизонти у вченні про мову й думку" (2000 р.) й ін. Головними моментами цього етапу є 1) модульний підхід до мови і, зокрема, до граматики; 2) дослідження в галузі порівняльного синтаксису, що дали змогу обґрунтувати головні модулі теорії управління та зв'язування; 3) розвиток концепції нативізму шляхом уведення принципу перемикачів (Switches), які уможливають засвоєння будь-якої мови шляхом спроб і помилок; 4) спрямування на створення універсальної граматики; 5) розробка принципово нової моделі реалізації мовної здатності людини і т. ін.

Згідно з мінімалістською програмою мовний апарат людини складається з двох головних підсистем: 1) обчислювальної, яка породжує мовні висловлення й подає накази системам реалізації (артикуляторно-перцептивній, концептуально-інтенційній), зважаючи на правила й обмеження трансформацій, побудову предикатно-аргументних структур; і 2) лексикону, який містить лексичну інформацію конкретної мови (фонологічні й формальні ознаки, валентності і т. ін.). Дві системи реалізації відповідають двом інтерфейсам: фонетичній і логічній формам. Правила трансформації розглядаються як універсальні, однак в одних мовах такі універсали спостерігаються в поверхневих синтаксичних структурах і фонетичній формі, в інших - лише на рівні логічної форми у глибинних, концептуально-інтенційних системах реалізації. На четвертому етапі не використовуються поняття глибинних і поверхневих структур, програма зорієнтована на когнітивний аналіз мовних явищ

і їхньої репрезентації у вигляді знання, на чинники прагматичних правил реалізації у певних комунікативних ситуаціях.

Ідеї Г. г. набули поширення в європейських лінгвістичних школах (Празькій, Лондонській, французькій, німецькій, Московській тощо). Однак критики Г. г. відзначають її обмеженість лише мовно-синтаксичним матеріалом без урахування психологічних процесів; відсутність пояснювальної здатності теорії щодо мовленнєвої поведінки; поглиблення індивідуалізму дескриптивістів шляхом абсолютизації ідеї універсальних вроджених правил засвоєння й користування мовою; розгляд синтаксичних структур поза реальною ситуацією спілкування, поза індивідуальними особливостями конкретного мовця, а також другорядний, штерпретативний статус семантики при перетворенні глибинних структур на поверхневі. Проте Г. г. має багато прихильників і продовжує розвиватися \ лінгвістичних школах свпу, проектується у когнітивну комп'ютерну лінгвістику, знаходячи прикладні аспекти застосування у машинному перекладі й автоматичній обробці мови (багаторівневих моделях аналізу й синтезу мови). **Generative grammar**

ГЕНЕРАТИВНА СЕМАНТИКА- напрям американського мовознавства, що виник під впливом генеративної* граматики, альтернативний інтерпретаційній семантиці, який переніс генеративну здатність на семантичний компонент висловлень і мав на меті побудову моделі мови "відзначення до тексту" і навпаки. Г. с. застосовувала, на відміну від генеративної граматики, базові логіко-семантичні структури, які мають таку саму природу, як і синтаксичні. Вони не є автономними від синтаксису й є одночасно синтаксичними. Це зумовило відмову від поняття глибинної структури й ототожнення трансформацій і правил семантичної інтерпретації. Обмеження для Г. с. були комбінаторно-дериваційними, а не синтаксичними (обмеження на поєднання елементів у семантичній і поверхневій структурах).

Представниками Г. с. були американські лінгвісти Дж. Макколі, Дж. Катц, П. Постал, Дж. Грубер, Дж. Росе та ін. Дж. Катц і П. Постал у книзі "Інтегрована теорія лінгвістичного опису" 1964 р. висунули гіпотезу, згідно з якою трансформації не повинні змінювати значення речення; якщо речення різні за змістом, то вони відповідають різним глибинним структурам. Гіпотеза була зумовлена потребою оптимізувати модель породження генеративної граматики шляхом введення до неї семантичного компонента на етапі розширеної стандартної теорії: для Н. Хомського і його прибічників семантичний компонент мав другорядну інтерпретаційну роль і таку саму формальну природу, як і синтаксичні структури. Однак при семантичній омонімії речень виникла проблема з установленням глибинних структур, які, згідно з позицією генеративної граматики, мали б бути тотожними (наприклад, речення *The man hit the colorful ball* має подвійний зміст: *Людина вдарила по яскравому м'ячу* і *Людина вразила присутніх на яскравому бачу*).

Представники Г. с. розробили методику семантичного аналізу, яка ґрунтувалася на трьох категоріях: окремих значеннях слів - лексичних ридінгах, семах як семантичних маркерах і селекційних обмеженнях як правилах уживання. На їхню думку, семантичний аналіз за процедурою може бути таким самим, як і фонетичний. Для встановлення значення достатньою є мовна структура речення, що приводило

до громіздких процедур опису всіх прагматичних аспектів значення речення, адже формальним апаратом аналізу були прийоми трансформаційного синтаксису. Г. с. була поставлена під сумнів самим Н. Хомським через абсолютизацію семантичного компонента й наприкінці 70-х р. р. практично позбавилася всіх прихильників. На противагу їй почала набирати силу лексична розширена стандартна теорія, яка спрямувала увагу на правила семантичного компонента мови в цілому й дослідження лексики окремих мов з огляду на його вплив на граматичні перетворення. Г. с. не здатна була пояснити природу базисних семантичних категорій і не відображала семантичного підґрунтя синтаксичних категорій. Однак позитивним моментом існування Г. с. було те, що вона дала поштовх для подальших розробок когнітивної семантики, звернула увагу дослідників на семантичний бік мовленнєвих структур.

Generative semantics

ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ - напрям психології, який досліджує розвиток мислення, пам'яті в дитини, еволюцію оволодіння нею мовою й мовленням. Методологія Г. п. обґрунтована швейцарським психологом, засновником Женевської психологічної школи Ж. Піаже. Починаючи з 30-х р. р. XX ст. він розробляє положення про роль дії на початковому сенсомоторному етапі розвитку мислення в дитини, про підготовчу роль сенсомоторних операцій у формуванні інтелекту й подальшому оволодінні мовленням. Дослідник здійснив аналіз процесів формування уявлень дитини щодо числа, кількості, простору, часу, рухо/тощо, на підставі чого були виокремлені операційні логічні структури, розвиток яких відповідає стадіям формування інтелекту.

У 1955 р. Ж. Піаже сформулював гіпотезу стадіальності інтелектуального розвитку дитини як єдності процесів асиміляції, акомодатії, адаптації і т. ін., згідно з якою дитина проходить у своєму розвитку такі стадії: 1) сенсомоторну як відділення предмета від себе й набуття навичок категорійно оперувати з ним (допонятійне мислення); 2) образного сприйняття як створення мисленнєвих образів предмета, картинок (гештальтів); 3) мовного розвитку як оволодіння знаковим кодом мови й мовленнєвими навичками; 4) абстрактної символізації як пізнання символічної логіки, вторинних моделюючих знакових систем. Ж. Піаже розробив новий метод психологічних досліджень - клінічну бесіду на підставі особливого типу завдань, результатом якої є загальна картина розвитку дитячого мислення. Важливими умовами інтелектуального розвитку він уважав наявність розумових структур (сенсомоторних координат, конкретних і формальних операцій), які разом із діями суб'єкта перетворюють їх на інтелектуальні операції і на яких будуються етапи інтелектуального розвитку з народження до 13-14 років. Ж. Піаже у 1955 р. створив Міжнародний центр генетичної епістемології у Женеві. До основоположників Г. п. можна умовно віднести й австрійського психолога та лінгвіста К. Бюлера, який ще до розробки концепції Ж. Піаже опублікував дві книги з питань розвитку дитини: "Духовний розвиток дитини" (1918 р.) і "Нариси духовного розвитку дитини" (1919 р.). Основою концепції К. Бюлера є ідея трьох ступенів розвитку дитини: інстинкту, дресури й інтелекту. Доробок Г. п. продуктивно використовується у лінгвістичних

і психолінгвістичних студіях, зокрема, при розв'язанні проблем онтогенезу мовлення, дитячого мовлення, структур репрезентації знань тощо. **Genetic psychology**

ГЕРМЕНЕВТИКА (від гр. *hermeneutikos* - той, що пояснює, тлумачить) - окрема наука, спрямована на тлумачення глибинного змісту текстів, їхніх перекладів шляхом досліджень структури й семіотичної природи мови, вивчення історичних, філософських, релігійних й ін. даних, пов'язаних із конкретним типом літературного твору. Г. виникла у граничній сфері філософії, психології, філології, риторики і спершу розглядалася як мистецтво тлумачення стародавніх текстів (в Александрійській та Антиохійській школах - як учення про розуміння будь-яких текстів), а потім тривалий час - як філософське вчення. Витоками Г. є давньогрецькі філософія й філологія як мистецтво розуміння висловлень жерців й оракулів. Виникнення терміна пов'язано з ім'ям бога Гермеса - посередника між волею богів і людьми, яким він мав передавати й роз'яснювати повідомлення богів.

У Середньовіччі Г. стає вченням про тлумачення священних текстів, зокрема, Біблії (екзегетика). У працях св. Августина містяться важливі й актуальні дотепер положення про власне й переносне значення слів, тропи, про розуміння й пояснення (пояснюючи, розумію) на основі контекстуальної інтерпретації, про божественну натхненність тексту й читача як домірність творчих потенціалів автора й адресата (пізніше у Ф. Шлейєрмахера - конгеніальність) і т. ін. В епоху протестантизму у XVI ст. Г. розв'язує проблему однозначності й багатозначності шляхом уведення контексту, який забезпечує багатозначність однозначного слова, породжуючи смисл на відміну відзначення. М. Флаціусуводить принцип герменевтичного кола, пізніше розроблений Ф. Шлейєрмахером, розглядаючи розуміння як взаємне співвідношення частини (інтерпретованого слова, фрагмента) і цілого (контексту). Ці два шляхи розуміння позначили відмінність між розумінням й інтерпретацією. Плідними також були ідеї М. Флаціуса щодо обов'язкового врахування при герменевтичному аналізі мети й задуму автора, що пізніше знайшло відображення в концепціях інтенційності й мотивованості мовленнєвої діяльності, а також щодо ускладнення розуміння залежно від часової віддаленості автора й інтерпретатора, що стало підґрунтям концепції потрійності текстового часу німецького дослідника Х. Рейхенбаха.

В епоху Відродження та Просвітництва Г. набуває особливої ваги з огляду на повернення до спадщини античності й потребу її інтерпретації та перекладу. Найважливішими герменевтичними принципами стають урахування історичного контексту, цільова установка на духовну згоду та скорочення дистанції між автором і читачем, розрізнення двох типів розуміння (безпосереднього й опосередкованого), розмежування розуміння й подальшої інтерпретації (Ф. Аст, Ф. Бекон, І. Хладеніус).

У XIX ст. у працях німецького філософа Ф. Шлейєрмахера Г. набуває характеру методології наукового пізнання: розуміння було введене до категорійної системи філософії й розглядалося як діалогічний процес автора з читачем, читача з текстом, тексту з мовним багатством та історією авторської епохи. Інтерпретацію, на відміну від розуміння, філософ кваліфікував як діалог читача тексту з автором. Дослідник розширив поняття герменевтичного кола до рівня діалогічних відношень тексту з мовою й епохою автора. Двовекторність розуміння від частини до цілого й від

цілого до частин ускладнюється новим вектором – зміною гіпотез щодо цілого, їхнім синтезом і рекурсивним розумінням частин. Учення Ф. Шлейєрмахера про чотири способи розуміння у подальших герменевтичних дослідженнях утилілося в положеннях про подвійність змісту тексту для автора та читача й варіативність інтерпретації тексту (Ю. Лотман, М. Бахтін). А теза про те, що автор і читач виходять із мовлення на підставі спільності мови й мовлення як факту душі, стала підґрунтям концепції деавтоматизації літературної мови Ю. Лотмана. Герменевтичний лозунг Ф. Шлейєрмахера "розуміти його праці краще, ніж він сам" зумовив перспективну ідею неусвідомленості творчості, яка переводиться інтерпретатором у знання (В. Дільтей), хоч і був оцінений критично.

Засновником лінгвістичної Г. став сучасник і співвітчизник Ф. Шлейєрмахера В. фон Гумбольдт, який висунув плідні ідеї діяльності розуміння як роботи духу в мові, важливості мови й її внутрішньої форми, яка пов'язує звук та ідею, для розуміння текстів. Герменевтичний закон В. фон Гумбольдта й О. Потебні полягає в розумінні іншого на підставі розуміння самого себе, позаяк люди мають спільну психічну природу й закони духовної діяльності. Наприкінці ХІХ ст. і на початку ХХ ст. послідовники Ф. Шлейєрмахера В. Дільтей, Е. Гуссерль, Ф. Ніцше, М. Гайдеггер, Г. Гадамер, Е. Бетті, П. Рикьор розробили ряд перспективних положень, актуальних і сьогодні: 1) тезу про інтерпретацію як універсальну категорію, яка систематизує хаос реальності за допомогою мови (Ф. Ніцше); 2) розуміння феноменологічної редукції як переходу до альтернативного світу тексту (Е. Гуссерль); 3) положення про антиципацію як прогностичне читання тексту з очікуванням відповідного змісту (М. Гайдеггер); 4) концепцію протиставлення емпірично пізнаного й пізнаного шляхом приписування розумом смислу (А. Уайтхед); 5) тезу про інтерпретаційну гіпотезу, на яку спирається розуміння (Е. Бетті, Г. Гадамер); 6) положення про духовно значиме переживання смислу при засвоєнні світу (В. Дільтей); 7) концепцію вбудованої до тексту внутрішньої програми інтерпретації, розрахованої на гіпотетичного читача (Е. Бетті) й ін.

Герменевтична проблематика розроблялася у ХХ ст. і в напрямі логічного позитивізму (Г. Фреге, Б. Рассел, Л. Вітгенштейн й ін.). Філософи-позитивісти відстоювали чуттєву достовірність отриманого знання, неможливість розуміння частин без цілого, зв'язок розуміння з істинністю речень, яка виводиться зі знань дійсності й засобів символічної логіки природної мови; необхідність ідеальної мови, яка б не мала алогізмів, абсурду, неоднозначності, неясності і значно полегшувала розуміння, навіть не потребуючи контексту. У СРСР Г. почала активно розвиватися лише наприкінці 80-х р. р., до того часу вона вважалася ідеалістичною наукою. Сьогодні Г. має кілька маргінальних галузей, суміжних із різними науками: психологічну, філологічну, мовознавчу, філософську тощо – і спрямована на систематизацію технік розуміння текстів і застосування їх для розв'язання прикладних завдань. В основі сучасної Г. – положення про розуміння тексту як багатоаспектний процес, що забезпечує пізнавально-креативну сутність інтерпретаційної діяльності людини, зануреної у багатовекторну діалогічність із мовою, культурою, інтеріоризованим буттям у його інтерактивній дискретності, соціумом і т. ін.

Дослідники Тверської герменевтичної групи під керівництвом Г. Богіна (Росія) виявили понад 100 технік розуміння й систематизували їх у вигляді 6 груп. Цікавим є аналіз антиномій двох типів технік розуміння: рефлексивних й антирефлексивних (перші орієнтовані на виведення смислу повідомлень і текстів шляхом переробки значень мовних одиниць і застосування смислів культури; другі спрямовані лише на інтерпретацію конвенційних значень компонентів тексту). Деякі з герменевтичних технік застосовуються у прикладній лінгвістиці й комп'ютерній науці як спроби схематизації процесів розуміння й інтерпретації. Постулати Г. використовуються у розробці автоматичних моделей організації знань (ппертекстових, мультимедійних), багаторівневих моделях інтерпретації повідомлень тощо. **Hermeneutics**

ГЕРМЕНЕВТИЧНЕ КОЛО- принцип розуміння тексту як руху від розуміння частини до передбачення змісту цілого і навпаки - від розуміння цілого до коригування змісту частин. Термін герменевтики, уведений М. Флаціусом (XVI ст.) і розроблений Ф. Шлейєрмахером у 1819 р. М. Флаціус розглядав розуміння як взаємне співвідношення частини (інтерпретованого слова, фрагмента) до цілого (контексту), що зумовило диференціацію розуміння (від частини до цілого) й інтерпретації (від цілого до частини). Ф. Шлейєрмахер розширив поняття Г. к. до рівня діалогічних відношень тексту з мовним багатством та історією авторської епохи. Двовекторність процесу розуміння (від частини до цілого й від цілого до частин) ускладнюється новим вектором - зміною гіпотез щодо цілого, їхнім синтезом і рекурсивним розумінням частин. Пізніше концепція Г. к. була ускладнена деталізацією ідеї інтерпретаційної гіпотези, на яку спирається розуміння, послідовниками Ф. Шлейєрмахера Е. Бетті, Г. Гадамером, а також розвитком принципу кола під кутом зору рефлексивних технік розуміння, які передбачають виведення смислу повідомлень і текстів шляхом переробки значень мовних одиниць і застосування смислів культури, фонових знань (Г. Щедровицький, Г. Богін). **Hermeneutic circle**

ГЕРУНДИВ- дієприкметник пасивного стану дії на *-ndus* у латинській мові. **Gerundive**

ГЕРУНДІЙ (від лат. *gero*-дію, здійснюю)- гібридна форма дієслова й іменника, вербоїд, який має здатність дієслівного керування іменниками та деякі іменникові риси залежно від мови (наприклад, деякі форми відмінювання: у латинській мові Г. має відміну в однині як іменник середнього роду на *-o-*). У латинській мові Г. розглядається як віддієслівний іменник із суфіксом *-fid-*, що має здатність до керування та прислівникового прилягання. В англійській мові Г. є формою на *-ing* Походження Г. є однією з нерозв'язаних проблем мовознавства. **Gerund**

ГЕТЕРОКЛІЗІЯ - 1) явище змішаного відмінювання як суміщення в одній парадигмі флексій різних типів або різновидів відміни (наприклад, ад'єктивного й субстантивного типів у прізвищах чоловічого роду на *-ов*, *-єв* або у рос. мові 10 іменників на *-мя*, *путь* і *дитя* формують гетероклітичну відміну);

2) відмінювання лексеми з двома різними основами (наприклад, у випадках наявності основотворчих суфіксів однини чи множини в іменників *небо* - *небеса*, *хазяїн*-*хазяї*, *селянин* - *селяни*). **Geterocclisis**

ГЕШТАЛЬТ (від нім. Gestalt - фігура, структура, образ) - константний цілісний складник свідомості, що існує у вигляді фігур, структур, образів і формується через прагнення до структурування поля сприйняття і його усвідомлення незалежно від зміни й варіювання ознак об'єкта. Термін уведений німецьким психологом Г. фон Еренфельсом, який установив наявність компонента відношення, що дає змогу людині впізнати мелодію з дещо зміненою тональністю. Цей компонент він назвав якістю форми (нім. Gestaltqualitat). Основоположником теорії Г. був німецький психолог М. Вертгеймер, який виклав головні принципи нової на той час теорії у статті 1912р. "Експериментальне дослідження наочного руху". Дослідник виходив із головного постулату гештальттеорії - необхідності вивчення внутрішніх структурних закономірностей цілого для пояснення їхніх виявів у частинах цього цілого, а не навпаки. Гештальтпсихологія формувалася в межах двох найбільш відомих німецьких шкіл: Берлінської й Лейпцизької. Значний вплив на гештальтпсихологію мала Вюрцбурзька школа, що ґрунтувалася на вченні про інтенційність свідомості Ф. Brentano й Е. Гуссерля. Представниками цього напрямку були К. Коффка, В. Кюлер, К. Бюлер (у 1913-1930 р. р.), частково К. Левін й ін. К. Бюлер транспонував принципи гештальтпсихології на мову, кваліфікуючи всі мовні структури як свого роду ортоскопічні константи (гештальти)

Теорія лінгвістичних Г. була розроблена американським мовознавцем Дж. Лакоффу 1977 р. під кутом зору запропонованої ним досвідної (експірієнційно) наукової парадигми, призначеної дослідити мову у проєкції на досвід людини, а людину описати на підставі її мови. Головними положеннями теорії мовних Г є такі: 1) мова й мовна діяльність організована за допомогою Г. - цілісних одиниць, які можуть бути розкладені на частини кількома способами залежно від позиції спостерігача, аспекту спостереження; 2) від спостерігача залежать і типи актуалізованих відношень у Г; 3) між різними Г. можуть установлюватися зв'язки, на підставі чого Г здатні набувати нових якостей; 4) лінгвістичні Г можуть служити для пояснення співвідношення глибинних і поверхневих структур висловлень; 5) Г. відтворюються в мовній системі й мовленнєвій діяльності (наприклад, оцінка сенсорних відчуттів, просторових параметрів, метафоризація). У сучасній когнітивній лінгвістиці застосування Г. як структур знань є продуктивним. У когнітивній граматиці Р. Ленекера постулати гештальтпсихології використовуються щодо пояснення просторових відношень, впливу фону й фігури на значення слів, опису мовних одиниць на підставі концептуальної бази, профілю, траєкторії, орієнтира і т. ін. **Gestalt**

ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГІЯ - напрям у психології, який досліджує діяльність людської психіки на підставі гештальтів як недискретних концептуальних констант свідомості, сформованих шляхом набуття емпіричного досвіду взаємодії людини зі світом дійсності. Термін "гештальт" уведений німецьким психологом Г фон Еренфельсом, який установив наявність компонента відношення, що дає змогу людині впізнати мелодію з дещо зміненою тональністю. Цей компонент він назвав якістю форми (нім. Gestaltqualitat). Основоположником Г. був німецький психолог М. Вертгеймер, який виклав головні принципи нової на той час теорії у статті 1912 р.

"Експериментальне дослідження наочного руху". Дослідник виходив із головного постулату гештальттеорії - необхідності вивчення внутрішніх структурних закономірностей цілого для пояснення їхніх виявів у частинах цього цілого, а не навпаки. Таким цілим він уважав поле -термін, який уживав і К. Бюлер, наголошуючи на необхідності використання поняття поля мовознавчими студіями. Г. формувалася у межах двох найбільш відомих німецьких шкіл: Берлінської й Лейпцизької. Значний вплив на гештальтпсихологію мала Вюрцбурзька школа, що ґрунтувалася на вченні про інтенційність свідомості Ф. Brentano й Е. Гуссерля.

Представниками цього напрямку були К. Коффка, В. Кюлер, К. Бюлер (у 1913-1930 р. р.), частково К. Левін й ін. В. Кюлер розвивав і відстоював принципи Г. у полеміці з біхевіоризмом і традиційною асоціативною психологією. З позицій фізичної теорії поля він розглядав ланку "стимул - реакція" по-новому: реакція відбувається не на ізольований стимул, а на стимул у поєднанні з іншими у цілісній структурі одного оптико-феноменального поля. Уже працюючи у США, В. Кюлер проводив дослідження у галузі зорового сприйняття й пов'язаних із ним процесів у головному мозку людини. У Лейпцизькій школі Г. було здійснено аналіз етапів формування гештальтів у свідомості дитини: виділені 1) дифузний період, який передуює створенню гештальтів і характеризується невизначеністю, хаосом, напругою; 2) період "Drang zur Gestalt", спрямований на структурування сприйняття та його осмислення; 3) постгештальтний етап, на якому виникає впорядковане геометричне зображення об'єктів, що сприяє виникненню у дитини потреби малювати. К. Бюлер транспонував принципи Г. на мову, кваліфікуючи всі мовні структури як свого роду ортоскопічні константи (гештальти). **Gestalt psychology**

ГПАЛАГА (від гр. hypallaxe - обмін, зміна) - стилістична фігура, що ґрунтується на розбіжності граматичної й смислової сполучуваності (слово граматично поєднується не з тим словом, із яким має смисловий зв'язок): *біла симфонія снігу, біліють храми беріз* (Костенко).

ГПЕРБОЛА (від гр. hyperbole-перебільшення)-стилістична фігура, що ґрунтується на перебільшенні предмета, інтенсивності ознаки, перебігу дії з метою увиразнення й аргументації: *Півні кричать у мегафони мальв - але деренчить полив'яний світанок* (Костенко). Г. може передаватися повторенням коренів у сполучуваних словах (укр. *лити ливцем; кипнем кипіти*, нім. *німота* / рос. *ходить ходуном; лить ливня, реветь ревмя*), референційно безглуздим висловом (*працювати 25 годин на добу*), метафоризацією позначень сильного болю, сильних почуттів (укр. *знайомий до болю*, рос. *страшноумен, ужасно красив, больнохорош*, нім. *Zergut* від давнього *zer* - сильний біль) і т. ін. **Hyperbole**

ГПЕРОНІМ (від гр. hyper- понад і опута - ім'я) - родове поняття для певного класу понять та його мовне позначення. А. Вежицька виокремлює серед Г. такі різновиди: таксонімічні (*квітка - троянда*), узагальнені функціональні (*транспорт - авто, мопед*), збірні (*меблі-стіл, ліжко*), псевдорахункові (*фрукти-яблуко, лимон*). Ієрархія гіпонімічних відношень дуже розгалужена і може мати кілька рівнів (найвищий, базисний, нижчий -*рослина, дерево, ялинка*), у науковій картині світу їх спостерігається значно більше. Експериментальні дослідження свідчать про те,

що найбільш уживаним є базисний рівень родо-видових відношень категоризації світу: *Я посадив дерево: Мені подарували квіти*. **Hyperonym**

ГІПЕРТЕКСТ (від гр. *hyper* - понад і *text*) - 1) особливий метод побудови інформаційних систем, що забезпечує прямий доступ до інформації на підставі логічного зв'язку між її блоками;

2) система представлення текстової та мультимедійної інформації у вигляді мережі пов'язаних між собою текстових й ін. файлів, яка застосовує нелінійний, асоціативно-фрагментарний і сітковий принципи репрезентації інформації. Вузли (nodes) Г. поєднуються за допомогою гіперослунків (hyperlinks), вибір яких дає змогу користувачеві "мандрувати" інформацією, обирати й упорядковувати її за власним бажанням.

3) Особливий універсальний інтерфейс, що характеризується високим ступенем інтерактивності.

Головний підхід до моделювання Г кваліфікують як вільну навігацію, тобто на базі такої організації мережі зв'язків, можна проглядати текстову інформацію у будь-якій послідовності, зіставляти різні фрагменти, формувати нові структури, тримати в полі зору різні інформаційні блоки. Відкриття Г пов'язують із науковим радником президента США Ф. Рузвельта В. Бушем, який під час Другої світової війни контролював оборонні проекти й мав обробляти велику кількість відповідних документів. У роботі "Як ми можемо думати" 1945 р. на підставі розгляду людської думки як мережі асоціацій відповідно до "сплетіння слідів у клітинах головного мозку" він спроектував нову концепцію "навігації" у величезних масивах інформації, яка була згодом утілена у проекті "MEMEX". Перші технологічні системи Г з'явилися у 70-ті р. р. ХХ ст., а першою фундаментальною реалізацією Г стала система американського вченого Д. Енгельбарта (1987 р.).

Дослідники виокремлюють такі типи гіпертекстових систем: бібліотечні (динамічні з можливим додаванням нових блоків і наявним коментарем); аналітичні - Г, спрямовані на проектування багаторівневих стадій і шляхів розв'язання складних проблем; довідкові, орієнтовані на перегляд великих масивів інформації й пошук необхідних даних; експериментальні, спрямовані на креативні функції Г. Головними властивостями Г називають когезійну закритість як відносну тематичну закінченість, відсутність зв'язків з іншими блоками Г, неієрархічність як відсутність у ньому головних і допоміжних інформаційних блоків, іманентність як здатність засвоювати нові види інформації, відкритість як можливість додавання нових інформаційних блоків, мультилінійність як ступеневе розгортання (заголовок-заголовок з анотацією-частина тексту-повний текст), неоднорідність як наявність інформації різних типів у вузлах графа (текстів, малюнків, схем, таблиць, відеороликів тощо).

За способом будови типами Г є ієрархічний, що обмежує можливості переходу між його компонентами й має родо-видову структуру; і мережний, який має сіткову побудову. Статичний і динамічний Г різняться можливістю змін у процесі експлуатації. Структура Г залежить від кількості наявної в ньому інформації, може бути твердою, фіксованою і м'якою й породжується у кожному випадку користування. Літературознавці розглядають Г як ознаку постмодерністських

текстів, які відрізняються своєю відкритістю, нелінійністю сприйняття, інтертекстуальністю, що зумовлює множинність шляхів прочитання. **Hypertext**

ГІПЕРФОНЕМА (від гр. *hyper* - понад і *phonema* - звук) - різновид фонему як абстрактної одиниці фонологічного рівня системи мови, що об'єднує диференційні ознаки фонем у сигніфікативно слабкій позиції нейтралізації, тобто неможливості розпізнання. Наприклад, диференційні ознаки твердості й м'якості, дзвінкості та глухості не виражені у Г. <з/з ʒс/с > у рос. слові *радость*. Близьке Г. поняття під назвою "архіфонема" уведено Р. Якобсоном й обґрунтоване російським лінгвістом, одним із засновників Празької школи М. Трубецьким у посмертній книзі "Основи фонології" (1939 р.). Дослідник виходив із напрямку виведення фонему від слова на підставі його опозитивності іншому слову, де фонема служить засобом розрізнення змісту першого і другого слова. Архіфонемою він називав сукупність смислорозрізняювальних ознак, спільних для двох фонем у позиції нейтралізації. Згодом фонетисти дещо відхилилися від такого тлумачення, використавши його як базу для нового метонімічного значення. Архіфонема отримала інші позначення: слабкої фонему (Р. Аванесов) і Г., яка використовується у Московській фонологічній школі, де виділення фонемного складу слова ґрунтується на збереженні єдності морфеми. **Hyperphoneme**

ГІПОНІМ (від гр. *hupo* - під і *onoma* - ім'я) - назва видового поняття одного класу об'єктів. Г. передбачає наявність гіпероніма - родового знака класу понять. Відношення Г. один до одного називають согіпонімічними, або еквонімічними. Ієрархія гіпонімічних відношень дуже розгалужена і може мати кілька рівнів узагальнення: найвищий, базисний, нижчий (*рослина, дерево, ялинка*), у науковій картині світу їх спостерігається значно більше. Розгляд відношень гіпонімії залежить від двох підходів до категоризації: традиційного, аристотелівського, й нового, що виокремлює категорії за принципом родинної схожості Л. Вітгенштейна та його послідовників. **Нуроним**

ГІПОНІМІЯ (від гр. *hupo* - під і *onoma* - ім'я) - вияв мовної парадигматики, наявність у мовній системі родо-видової ієрархії позначень понять, що ґрунтується на відношеннях несумісності як відсутності перетину обсягів цих понять. Г. передбачає наявність гіпероніма й гіпонімів: перший є родовим позначенням класу об'єктів чи ознак, другі підпорядковуються першому як позначення видів цього класу. Відношення гіпонімів один до одного називають согіпонімічними, або еквонімічними. Ієрархія гіпонімічних відношень дуже розгалужена і може мати кілька рівнів узагальнення: найвищий, базисний, нижчий (*рослина, дерево, ялинка*), - у науковій картині світу їх спостерігається значно більше. Експериментальні дослідження свідчать проте, що найбільш уживаним є базисний рівень: *Я посадив дерево \ Мені подарували квіти*. Г. інтерпретується як квазісінонімія. Розгляд відношень Г. залежить від двох підходів до категоризації: традиційного, аристотелівського, й нового, що виокремлює категорії за принципом родинної схожості Л. Вітгенштейна та його послідовників. Г. є об'єктом сучасної прототипної семантики. **Нуроним**

ГПОСЕМА (від гр. *hupo*-під і *se ta*-знак)-тип сем у структурі значення слова, який є показником відмінностей позначеного словом поняття від понять того самого класу в межах одного лексичного поля. Синонімом Г. є диференційна сема. Г. виділяються шляхом компонентного аналізу. Г. може витіснити архісему (інтегральну сему) у випадках метонімічних і метафоричних перенесень. **Hyposeme**

ГПОСТАЗИС - неморфологічний, морфологічно-синтаксичний спосіб творення слів як перехід однієї частини мови в іншу без участі афіксів. Результатом Г. є зміна граматичної парадигми, синтаксичних ознак і загального категорійного значення. Г. має синонімічні позначення: транспозиції, конверсії, нульової деривації. **Hypostasis, transposition, conversion, zero-derivation**

ГПОТАКСИС (від ф. *hupo* - під і *taxis*- розташування) - тип синтаксичного зв'язку залежності однієї мовної одиниці від іншої. Нарівні словосполучення різновидами Г. є узгодження, керування та прилягання. У простому реченні Г. виявляється у порівняльних зворотах, конструкціях із сполучником *як* і значенням "у якості когось або чогось", деяких конструкціях із вторинним сполучниковим зв'язком. На рівні сполучення предикативних одиниць у складному реченні Г. зумовлює їхні відношення у складнопідрядних реченнях і деяких безсполучникових із нерівнозначними семантичними зв'язками предикативних одиниць. У вузькому розумінні Г. обмежується лише складнопідрядними реченнями. Г. протиставлений паратаксису-сурядному зв'язку. Молодограматики висунули гіпотезу про похідність Г. складного речення від паратаксису. На матеріалі слов'янських мов доведення цієї гіпотези здійснив Х. Бірнбаум. Деякі цікаві спостереження висловлені з цього приводу О. Потебнею, В. Жирмунським, В. Адмоні й ін. Те саме, що й **Підрядний зв'язок. Hypotaxis**

ГПОТЕЗА АСИМЕТРІЇ - концепція сучасної когнітивної лінгвістики щодо асиметричного співвідношення концептуального й мовного планів свідомості. Г. а. передбачає невідповідність цих планів. **Hypothesis of asymmetry**

ГПОТЕЗА ГЛИБИНИ - концепція глибини зв'язності тексту, згідно з якою кількість слів на відстані між займенником і його вербальним антецедентом (словом або фрагментом тексту, який заміщується) або кореферентними одиницями тексту (позначеннями одного референта) у середньому відповідає магічному числу обсягу оперативної пам'яті людини 7 ± 2 одиниць, вирахованому американським психологом Дж. Міллером у його універсальній психологічній концепції. Це число одиниць є найбільш оптимальним для адресата при декодуванні ним змісту тексту, зокрема, у випадках ідентифікації референтів різних позначень і займенниковій анафорі. До того ж глибина розгалуження синтаксичної структури речення допускає не більше, ніж 7 підрядних речень, вбудованих одне в одне. Г. г. запропонована американським лінгвістом В. Інґве у 1960 р. у книзі "Структури мови й її математичні аспекти" і застосовується для проектування синтаксичних процесорів у системах автоматичної обробки мови і для моделювання синтаксису в генеративних граматиках певних мов. У різних текстах таке число коливається й залежить від індивідуального стилю автора. Так, за підрахунками українського лінгвіста

Ю. Жлуктенка, глибина зв'язності в текстах Е. Хемінгуея дорівнює 16, а в текстах Дж. Голсуорсі - 69 одиницям. Гіпотеза В. Інґве була транспонована на глибину слова, тобто на морфемну структуру В. Московичі, що сприяло розробці цієї ідеї на матеріалі різних мов. Зокрема, в українській мові, за підрахунками Н. Клименко, максимальна кількість префіксів у препозиції до кореня дорівнює 4, а суфіксів - 6 морфемам. **Depth Hypothesis**

ГІПОТЕЗА КАТЦА - ПОСТАЛА - концепція американських дослідників, представників генеративної семантики Дж. Катца та П. Постала, згідно з якою трансформації не повинні змінювати значення речення; якщо речення різні за змістом, то вони відповідають різним глибинним структурам. Гіпотеза була висунута в межах генеративної семантики, коли виникла потреба оптимізувати модель породження генеративної граматики введенням до неї семантичного компонента. Для Н. Хомського і його прибічників семантичний компонент мав другорядну інтерпретаційну роль і таку саму формальну природу, як і синтаксичні структури, однак при семантичній омонімії речень виникла проблема з установами глибинних структур, які мали б бути тотожними (наприклад, речення *The man hit the colorful ball* має подвійний зміст: *Людина вдарила по яскравому м'ячу* і *Людина вразила присутніх на яскравому балу*). Гіпотеза викладена у книзі Дж. Катца і П. Постала "Інтегрована теорія лінгвістичного опису"¹ у 1964 р. **Katz-Postal hypothesis**

ГІПОТЕЗА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ВІДНОСНОСТІ (ГІПОТЕЗА СЕПІРА - УОРФА)-концепція залежності логічної будови мислення й пізнавальної здатності народу від його мови. Підґрунтям Г. л. в. стали деякі положення В. фон Гумбольдта про те, що кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, вийти з якого можна, лише вступивши в коло іншої мови, тобто людина сприймає світ так, як їй дає змогу зробити це мова, через яку можна пізнати дух народу, його мислення. В американському неогумбольдтіанстві це положення було підтверджене Ф. Боасом і Е. Сепіром на матеріалі досліджень мов індіанців, які мали значні розбіжності з європейськими мовами і не могли бути описані на їхній підставі. Е. Сепір у книзі 1921 р. "Мова" зазначав, що межі мови й мислення не збігаються, мову можна вважати лише зовнішньою гранню мислення на найвищому, найзагальнішому рівні символічного вираження (мова є способом мислення, тому воно залежить від конкретної мови).

Ця теза набула розвитку в дослідженнях послідовника Е. Сепіра Б. Уорфа, який не був лінгвістом, а лише захоплювався антропологією й мовознавством. Він виявив чимало розбіжностей між мовою індіанців хопі й англійською як стандартом (Standard Average European) і пов'язав це зі специфікою культури та світобачення різних етносів. Б. Уорф дійшов висновку, що мовна структура детермінує уявлення про світ, норми культури й поведінки; кожна мова за допомогою своїх структур і лексики формує власну логічну модель світу. Ці ідеї стали базою Г. л. в., яка була сформульована ще у 30-ті р. XX ст, але стала відомою завдяки її критичному розглядові у 1953 р. на Чиказькій конференції Х. Хойером.

Головними положеннями гіпотези були такі: 1) граMATика мови формує думку, керуючи нею; 2) мислення не має загальнолюдського характеру; 3) картини світу

у кожного народу свої, мова відтворює їх конвенційно для всіх її носіїв; 4) близькість картин світу ґрунтується на спорідненості мов. Дослідники вважають, що як вияв неогумбольдтіанства, Г. л. в. багато в чому суперечить поглядам В. фон Гумбольдта, який уважав, що коло понять не можна виводити зі словника, оскільки більшість абстрактних понять має описовий або метафоричний характер. Через певну невизначеність деяких положень, зумовлених її "колективним" авторством і лише посмертною публікацією збірника праць Б. Уорфа "Мова, думка й реальність" у 1956 р., гіпотеза мала різні інтерпретації, однак стимулювала розвиток етнолінгвістики й лінгвокультурології не лише у США, а й в інших країнах.

Головною причиною ревізії гіпотези було непідтвердження деяких висновків, зроблених на емпіричному матеріалі (наприклад, про неможливість рахування відрізків часу у мові хопі, про відсутність у ній дієслівного часу тощо). Визнаючи гіпотезу в цілому істинною, дослідники пропонують замінити положення "мовні розбіжності приводять до різного розуміння" на "розбіжності в розумінні приводять до розбіжностей у мовних структурах", що перетворює гіпотезу на протилежну концепцію. Слабкі варіанти Г. м. в. визнають семантичну специфіку мов і припускають когнітивні розбіжності як наслідок мовних розбіжностей, але на фоні домінування універсальних когнітивних процесів. Незважаючи на критику й альтернативні теорії, положення гіпотези стали базовими для сучасної етнопсихолінгвістики й антрополінгвістики, етнічної психології, які намагаються на мовному матеріалі довести наявність у того чи іншого етносу певних рис національного характеру, однак такі дослідження потребують об'єктивних комплексних методик і залучення доробку різних наук. **Linguistic relativity hypothesis, Sapir-Whorf hypothesis**

ГІПОТЕЗА МОНОВОКАЛІЗМУ - гіпотеза Ф. де Соссюра, висунута у 1878 р., згідно з якою всі короткі й довгі голосні індоєвропейської прамови походять від одного голосного *e, тобто заперечувалася наявність історичних фонологічних опозицій голосних. Давня прамова мала силабо-фонемний устрій, у якому функціональне навантаження розрізнення смислів перенесене на склад. Дослідники пов'язують моновокалізм із теорією звукового сингармонізму. Г. м. була розвинута польським лінгвістом Є. Куриловичем у 1927 р., який виводив кожний голосний звук від варіацій *e, припускаючи існування тембрів *e та *6 й їхню функціональну єдність у чергуваннях по аблауту, які виникли на підставі нейтралізації внаслідок редукції.

ГЛАЙД (від англ. glide - ковзання) - 1) звук, що утворюється при проходженні повітря через голосову щілину в момент її розкриття або різкого розкриття (гортанного вибуху);

2) перехідний відтінок звучання, що має власну резонансну частоту й виникає у сполученнях звуків різної артикуляційної локалізації (наприклад, відтінок [i] при переході відм'яких приголосних до голосних непереднього ряду або [и]-відтінок при переході від лабіальних приголосних до нелабіалізованих голосних);

3) голосний складник дифтонга, який займає підпорядковане положення й не може бути наголошеним. **Glide**

ГЛИБИНА ЗВ'ЯЗНОСТІ - кількість одиниць, які знаходяться на відстані між займенником і його вербальним антецедентом (відповідником заміщення) або кореферентними одиницями тексту (позначеннями одного референта). Концепція Г. з., названа гіпотезою В. Інґве, американського лінгвіста, її автора ("Структури мови й її математичні аспекти" 1960 р.). Він визначає Г. з. на підставі універсальної психологічної концепції американського психолога Дж. Міллера, який обмежував обсяг оперативної пам'яті людини магічним числом 7 ± 2 одиниць. Це число одиниць є найбільш оптимальним для адресата при декодуванні ним змісту тексту, зокрема, у випадках ідентифікації референтів різних позначень і займенниковій анафорі. До того ж глибина розгалуження синтаксичної структури речення допускає не більше, ніж 7 підрядних речень, вбудованих одне в одне. У різних текстах таке число коливається й залежить від індивідуального стилю автора. Так, за підрахунками українського лінгвіста Ю. Жлуктенка, Г. з. у текстах Е. Хемінґуея дорівнює 16, а в текстах Дж. Голсуорсі- 69 одиницям. Концепція Г. з. застосовується для проектування синтаксичних процесорів у системах автоматичної обробки мови й моделювання синтаксису **Depth of coherent**

ГЛИБИННА СТРУКТУРА - термін генеративної граматики, мисленнєвий рівень синтаксичного представлення речень у мовному апараті людини, який породжується за правилами структури складників універсальної вродженої бази й на підставі різних трансформацій (правил граматичної перебудови) може формувати поверхневі синтаксичні структури. Ідея Г. с. належить американському дескриптивісту Ч. Хоккету, який у роботі "Дві моделі граматичного опису" 1954 р. оперував поняттями "похідної форми" і "глибинних форм", хоч дослідники вважають, що протиставлення глибинних і поверхневих структур наявне ще у філософській граматиці Санкція (1587 р.), де філософ постулював більш абстрактний рівень, на якому зустрічаються речення й думка, - рівень глибинної структури; кожна людина мусить володіти набором правил і принципів взаємовідношення між глибинними й поверхневими структурами речень.

Розробка концепції Г. с. здійснена американським лінгвістом, фундатором генеративної граматики Н. Хомським у праці "Аспекти теорії синтаксису" 1965 р. на етапі Стандартної теорії. Головними положеннями цього етапу були такі: ^будь-яке висловлення походить із глибинної структури, яка створюється правилами структури складників універсальної вродженої бази мовних знань людини; 2) перетворення (породження) глибинної синтаксичної структури на поверхневу здійснюється на підставі правил трансформації; 3) лексикон відіграє вторинну роль і застосовується при творенні глибинних структур за правилами структури складників, відділяючи граматично правильні речення від неправильних; 4) безкінечна кількість глибинних структур не здатна породжувати безкінечну кількість поверхневих; 5) трансформаційне правило містить два компоненти - структурний опис і структурну зміну. На третьому етапі (Розширеної Стандартної теорії) у 70-ті р. р. відбувається перехід до інтерпретативізму, або лексикалізму: значно більша увага приділяється семантичній інтерпретації й лексикону, при перетворенні глибинних структур на поверхневі правила семантичної

інтерпретації отримують більшу вагу. У "Мінімалістській програмі лінгвістичної теорії" 1993 р. це поняття вже не використовується й замінене інтерфейсом логічної форми.

У генеративній семантиці Г. с. відображала не лише синтаксичний, а й семантичний рівень речення. Г. с. застосовується на позначення ядерного речення як позиційної схеми, ментальної репрезентації речення взагалі у психолінгвістиці, семантичному синтаксисі, трансформаційній граматиці, когнітивній і комп'ютерній лінгвістиці, прикладній семіотиці. Г. с. корелює із предикатно-актантними рамками, предикатно-аргументними структурами, пропозиціями, позиційними схемами, які дають змогу наповнити змістом формальні синтаксичні схеми речень і пояснити омонімію поверхневих структур. Доповнення суто синтаксичного, формального підходу семантичним рівнем репрезентації речення стало перспективним для розробки багаторівневих мовних моделей у системах штучного інтелекту (концептуальні графи і скрипти Р. Шенка, Дж. Сови, лексико-семантичні моделі Ю. Апресяна, модель "Смисл $\Leftrightarrow$ Текст" І. Мельчука, О. Жолковського, моделі ситуаційного й семантичного представлення Н. Леонтьєвої, З. Шаляпіної й ін.). **Deep Structure**

ГЛИБИННИЙ ВІДМІНОК - семантико-синтаксична одиниця відмінкової (рольової) граматики, яка є репрезентантом однієї з валентностей предиката, мисленнєвим аналогом складника ситуації, описуваної висловленням. Г. в. представляє відповідні ролі актантів (учасників ситуації) на глибинному рівні й не є ізоморфним граматичним відмінкам. Термін уведений фундатором відмінкової (рольової, глибинної) граматики, американським лінгвістом Ч. Філлмором наприкінці 60-х р. р. XX ст. із метою опису предикатно-актантних рамок як семантичних ролей (валентностей) головного дієслова (позначення предиката) у висловленні. Базовими для концепції Ч. Філлмора були учення американського дослідника К. Пайка, основоположника тагмеміки, методика субституцій американського мовознавця, розробника трансформаційного аналізу З. Харриса та концепція французького лінгвіста Л. Теньєра, який розглядав дієслівний вузол речення як маленьку драму, де семантичним валентностям дієслова відповідають актанти, а обставинами - сірконстанти.

Мовознавці вважають, що витoki підходу відмінкової граматики сягають ще давньоіндійської граматики Паніні, де були визначені синтаксичні функції іменників як система актантів Кагака (кага-діяч; кагма-дія, мета, об'єкт; кагана-знаряддя, засіб; sampradana- давання; aradana- відбирання; adnikarana- місцезнаходження). Набір семантичних ролей, або Г. в., у працях Ч. Філлмора обмежений 7 ролями (агентивом, дативом, інструменталісом, фактивом, локативом, об'єктивом, пізніше - агентивом, експерієнтивом, інструментом, метою, локативом, об'єктивом, уключеним реченням із функцією модальності мовця). У сучасних концепціях відмінкової граматики, семантичного синтаксису, комп'ютерної лінгвістики кількість Г. в. зросла до 25 (у Ю. Апресяна) і 100 (у Н. Леонтьєвої). Тому виникла суперечність між непевною кількістю відмінків і положенням про їх універсальний характер, яку розв'язати можна лише відмовою від універсальності. Причинами такої різниці в кількості семантичних відмінків здебільшого є завдання й обсяг матеріалу

досліджень, ступінь дроблення значень граматичних В. (наприклад, локатива, суб'єкта, об'єкта, медіатива і т. ін.), а також уведення до складу ситуації комунікативних і модальних показників (перформативності, оцінки, фігури спостерігача, статусних ролей комунікантів тощо).

У семантичному синтаксисі відповідником Г. в. є синтаксема, аргумент. Список таких синтаксем відображений у синтаксичних словниках (наприклад, на матеріалі російської мови у словнику Г. Золото воі). У комп'ютерній лінгвістиці також діє принцип Г. в., тобто інформаційні мови застосовують незалежно від рольової граматики відповідники системи семантичних відмінків, як-от: смислові атоми Т. Гоффмана, концептуальні залежності Р. Шенка, лексико-семантичні моделі Ю. Апресяна, концептуальні графи Дж. Сови, семантичні множники Е. Скороходька, багаторівневі моделі "Смисл $\leftrightarrow$ Текст" І. Мельчука, О. Жолковського, моделі ситуаційного й семантичного представлення Н. Леонтьєвої, З. Шаляпіноїтощо. **Deep case**

ГЛОСЕМАТИКА (від гр. *glossema*- слово)- напрям структуралізму, який склався в Данії, у межах Копенгагенського лінгвістичного гуртка у 30—50-ті р. р. XX ст. під впливом філософської течії неопозитивізму (Б. Рассел, Р. Карнап), структуралістських концепцій Ф. де Соссюра, Женевської, Празької, Московської лінгвістичних шкіл. Термін Г. був обраний представниками Копенгагенського гуртка з метою підкреслити принципову відмінність їхньої універсальної дедуктивної теорії мови від традиційної лінгвістики. Засновником Г. був Л. Єльмслев, який у книгах "Основи лінгвістичної теорії" (1943 р.) і "Пролегомени до теорії мови" (1953 р.) виклав головні положення структуралізму, зокрема: 1) розгляд мови як абстрактної формальної структури фігур - незнаків, що входять до знакової системи; 2) постулювання ізоляціонізму лінгвістики та спрямування її лише на форму; 3) заперечення індуктивного підходу до аналізу мовних явищ на противагу дедукції як головного знаряддя створення загальної, найпростішої, несуперечливої теорії мови, що ґрунтується на принципах математичної логіки, хоч і припускає врахування емпіричного мовного матеріалу; 4) визнання незалежності теорії від досвіду, експериментальних показників й особливостей конкретної мови і т. ін.

Представниками Г. були один із засновників Копенгагенського лінгвістичного гуртка В. Брьондаль, учні та послідовники Л. Єльмслева Х. Ульдалль, Х. Сьоренсен, Е. Фішер-Йоргенсен, Н. Еге, К. Тогебю й ін. Не всі представники Копенгагенського гуртка прийняли постулати П, наприклад, О. Єсперсен і Х. Педерсен. Членами гуртка були й іноземці Р. Якобсон й Е. Хемп, погляди яких розходилися із прийнятими у Г. ГЧрток видавав науковий журнал "Acta linguistica Hafniensia" (з 1939 р.) і збірник "Travaux du Cercle linguistique de Prague" (з 1944 р.). Г. послідовно відстоювала погляди Ф. де Соссюра на мову й мовлення, на системність мови, на структуру знака, на мову як форму, яка сама себе породжує і под. Соссюрівська дихотомія мови й мовлення в межах лінгвальної діяльності у Г. розширюється до рівня чотирьох компонентів: схеми-норми-узусу-акту мовлення. У мові виокремлюються план вираження з одиницями - кенемами (фонемами), і план змісту з елементарними одиницями - плеремами. У кожному із планів виділяється форма й субстанція з домінуванням форми, а субстанція взагалі виводиться за межі мови. Відношення

між елементами кваліфікуються як функції у логіко-математичному розумінні, а елементи, названі функтивами, трактуються як результати перетину пучків відношень, тобто мова розглядається як мережа залежностей.

А Мартіне оцінив концепцію Г як жорстку абстракцію, що не може відтворювати природи живої мови. Деякі принципи Г. викликали критичні зауваження навіть в апологетів цієї течії, наприклад, принцип простоти. Теорія Г. була непридатна для аналізу конкретних мов, хоч і претендувала на універсальність. Внеском Г. до лінгвістичних студій вважаються розширення понятійного апарату мовознавства; уведення деяких цікавих епістемічних принципів; дотримання несуперечливості, вичерпності та простоти мовного аналізу, свого роду "алгебри мови", яка була б зручною для аналізу деяких штучних семіотичних систем, але не природної людської мови; розробка мовного плану вираження, методики комутації, близької до опозиційного методу празьких лінгвістів, тощо. **Glossematics**

ГЛОСОЛАЛІЯ - 1) вид патологічного розладу мовлення, коли хворий може вимовляти лише беззмстовні висловлення;

2) особлива, не зрозуміла звичайним людям мова екстатичних станів віруючих.

Glossolalia

ГЛОТАЛІЗАЦІЯ-артикуляційний процес, що полягає у підйомі зімкнутої гортані для нагнітання повітряного тиску в роті, який при розімкненні зумовлює різкий шумовий відступ. А. є підґрунтям зімкнуто-гортанних (тоталізованих, абруптивних) звуків. **Ejection**

ГЛОТОГЕНЕЗ (від *gr.glotta*-мова і *genesis*-походження)-походження природної мови людини як конвенційної семіотичної системи. Г. розглядається як проблема мовознавства в межах загальної проблеми походження мови, яка окреслена в наявних гіпотезах. Порівняльно-історичний аспект Г. передбачає встановлення можливості єдиної вихідної прамови сучасної людини (теорія моногенезу) або припущення кількох центрів расотворення, які зумовили ймовірність кількох прамов. Концепція ностратичних мов, розроблена датським лінгвістом Х. Педерсеном у 1903 р., який уперше сформулював положення про спорідненість певних мовних сімей (урало-алтайської, індоєвропейської, афразійської), ґрунтувалася на накопиченому компаративізмом і лінгвістичною типологією XIX ст. матеріалі порівнянь мов різних сімей (праці В. Шотта, Г. Меллера, А. Кюні, Ф. Боппа, А. Тромбетті й ін.). На початку XX ст. італійській лінгвіст А. Тромбетті вперше здійснив спробу об'єднати сім'ю мови макросім'ї, припустивши наявність нилексичних зв'язків. Ідеї А. Тромбетті розвинув у 60-ті р. р. американський дослідник М. Сводеш, який розглянув можливість існування зв'язків між макросім'ями, що було одним із варіантів гіпотези моногенезу. Генетична спорідненість ностратичних мов виявляється у наявності більше 1000 споріднених кореневих й афіксальних морфем, причому кореневі морфеми представляють коло головних елементарних понять (частин тіла, номенів спорідненості, явищ природи, тварин, рослин, дій, якостей тощо), атакожу генетичній тотожності найбільш сталих частин системи граматичних морфем (афіксів словозміни). Дослідники припускають, що розпад ностратичної прамови відбувся не пізніше 8 тис. р. р. тому, згідно з показниками глотохронологічного

аналізу списку співвідносних морфем. Культурно-історичні дослідження датують розпад ностратичної макросім'ї періодом не пізніше 11 тис. до н. е. Її прабатьківщиною вважається регіон Близького Сходу. Теорія моногенезу ґрунтується на положеннях ностратичної теорії й пов'язує появу ймовірної людської прамови приблизно з 100 тис. р. р. тому.

Типологічний аспект Г. уможливорює встановлення головних ознак і категорій людської прамови на підставі певних універсалій. Нейролінгвістичний аспект спрямовує вивчення проблеми Г. у коло питань, пов'язаних із функціональною асиметрією лівої та правої півкулі мозку людини, специфікою її онтогенезу та філогенезу, нейрофізіологічним забезпеченням розвитку мовлення у дитини. Їхні дослідження свідчать на користь зв'язку природної людської мови з мовою жестів, адже у дитини раніше формується зона правої півкулі, що відповідає за жестові символи і слова, а надалі задні зони лівої півкулі, відповідальні за називання окремих предметів, пізніше-передні зони лівої півкулі, відповідальні за складні синтаксичні структури. Палеоневрологічна реконструкція розвитку мовних зон мозку сучасної людини підтверджує ці етапи. Проблема Г. є базовою для Міжнародного товариства з центром у Парижі, створеного у 1984 р.

ГЛОТОГОНІЧНА ТЕОРІЯ (від гр. *glotta* - мова і *gonos* - народження) - концепція походження й розвитку мови російського мовознавця М. Марра, який уважав, що мови у своєму стадіальному розвитку рухаються від множини до єдності, не існує розщеплення мов і мовної спорідненості, мови лише схрещуються, тому кількість їх постійно зменшується. За М. Марром, мови у процесі розвитку ускладнюються та вдосконалюються, проходять шлях від дифузних вигуків до стану аморфної мови, що складалася з чотирьох елементів, із яких виникли лексикони всіх мов світу (*sal, her, yon, rosh*), і далі - до аморфно-синтетичної, аглютинативної стадії і, врешті-решт, до найвищої - флективної. Стадії мовного розвитку пов'язувалися з певними соціально-економічними формаціями. Дослідник висунув ідею особливої яфетичної сім'ї мов, яка вплинула на становлення інших мов, що отримали в результаті схрещення яфетичний компонент. Тим самим він прагнув довести особливу домінуючу історичну роль кавказьких народів, мови яких належали до яфетичної сім'ї. М. Марр претендував на нове вчення про мову, відмінне від концепцій порівняльно-історичного мовознавства, що призвело до остаточного розриву з представниками компаративізму та звинувачень їх в ідеалізмі, формалізмі й антисоціальності.

Г. т. являла собою конгломерат ідей стадіальності В. фон Гумбольдта, концепції схрещення мов Г. Шухардта, що вплинули на створення "нового вчення про мову" М. Марра. Деякі послідовники М. Марра шукали шляхи до зближення яфетичної теорії із традиційним компаративізмом (наприклад, І. Мещанінов), а інші робили з цього вчення культ і незаперечну доктрину, переслідуючи інакомислячих. У 1950 р. на шпальтах газети "Правда" відбулася дискусія з приводу вчення М. Марра, яка завершилася виступом І. Сталіна, що на довгий час відсунуло на задній план дослідження методологічно значимих проблем мовознавства (про співвідношення мови й мислення, соціолінгвістичних і типологічних аспектів мов). Незважаючи

на оцінку теорії цього дослідника як лінгвістичного курйозу, у сучасному мовознавстві повертаються до деяких фрагментів типологічних розвідок М. Марра.

ГЛОТОГОНІЯ (від гр. *glotta* - мова, *gonos* - народження) - 1) походження мови; 2) розділ мовознавства, що вивчає походження й розвиток мови. **Glottogony**

ГЛОТОХРОНОЛОГІЯ (від гр. *glotta* - мова, *chronos* - час і *logos* - слово, вчення) - розділ порівняльно-історичного мовознавства, спрямований на виявлення часу розщеплення прамови споріднених мов і ступеня їхньої спорідненості на підставі встановлення швидкості мовних змін основної частини словника (особових і питальних займенників, термінів спорідненості, дієслів руху, відчуттів, фізіологічних станів, позначень розмірів і простору, кольорів, тварин тощо). Фундатором Г. був американський дослідник М. Сводеш, який у 1948-1952 р. р., виходячи з деяких положень, висунутих Е. Сепіром, і концепції моногенезу, обґрунтував лексикостатистичну залежність часу розділення прамови на споріднені мови від відсотка збережених споріднених слів в основному списку в порівнюваних мовах, що належать до однієї сім'ї. При цьому враховується коефіцієнт збереження слів основного списку протягом тисячоліття, який у середньому дорівнює 80 % (для списку у 200 слів - 81 %, для 100 слів - 86 %). Звідси найменший час розділення споріднених мов визначається за формулою $t = \log C : 2 \log r$, де *C* - кількість випадків збігу слів у списках двох мов, *r* - коефіцієнт 81 або 86 %. Методика М. Сводеша використовувала рівняння радіоактивного розпаду та процедури радіовуглецевого датування. Для більшості мов методика Г. підтверджується показниками пам'яток і не лише лексичного рівня, а й фонологічного й морфологічного, а також екстралінгвальними даними. Однак похибка буде більшою для мов, які відносно нещодавно розділилися. Методика Г. не буде показовою для діалектів або мов, які зберегли спільний лексичний склад, але мають суттєву фонологічну й морфологічну специфіку. Г. удосконалює процедури обмеження основного списку слів у споріднених мовах з огляду на позбавлення його від впливу соціальних і культурних чинників, які також можуть визначати спільність, а також зважаючи на визнання факту "застарівання" лексики, що призводить до більш ускладнених статистичних підрахунків. Ступені спорідненості мов установлюються також глотохронологічними методиками А. Крьобера, К. Кретьєна (на підставі лексики) й Я. Чекановського (на базі фонетики й морфології). Розпад індоєвропейської мовної сім'ї детально вивчається за допомогою комплексного методу системно-типологічної реконструкції Т. Гамкрелідзе і В. Іванова, що базується на синтезі моделі родовідного древа й теорії хвиль. **Glottochronology**

ГОВІРКА - найменша одиниця територіального членування діалектної форми існування мови. Г. обслуговує мешканців переважно певного селища, має відмінності на більшості рівнів мови й є реальною комунікативною системою. Кілька близьких за рисами Г. формують діалект (говір), сукупність яких утворюють наріччя.

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ - члени речення, які є предикативним центром двоскладного речення, самодостатніми для його створення, від яких залежать другорядні члени. Г. ч. р. є підмет і присудок, які відповідно мають залежні від них

групи підмета та присудка. Підметом є один із двох головних членів речення, найбільш типовими функціями якого, принаймні у номінативних мовах, є позначення іменником чи займенником у називному відмінку суб'єкта події, що передається предикативною одиницею, а також комунікативна функція теми висловлення. Для ергативних мов підмет не має такої природи. У номінативних мовах він може брати на себе функцію об'єкта перехідної дії у пасиві. До того ж функція підмета може бути властива іменникам у називному відмінку, які не є суб'єктами пропозиції, а позначеннями предиката для віддієслівних іменників, кількості, якості тощо. Дискусійними питаннями залишаються вершинність підмета в реченні, яка підлягає сумніву через визнання його одним з актантів, валентних предикату як центру речення (Л. Теньєр); атакож ознаки підмета як члена речення з особливим статусом (реляційна граматика) і його межа. Найбільш типовими функціями присудка є предикація шляхом позначення дієсловом або прикметником процесуальної ознаки події, що передається предикативною одиницею, а також комунікативна функція реми висловлення. Присудок є уособленням предикативності синтаксичної одиниці й передбачає наявність експліцитного чи імпліцитного підмета, адже в деяких мовах підмет є необов'язковим і може ставати нульовим у висловленні. Присудок може мати різні варіанти вираження: не лише дієсловом і прикметником, а й числівником, прислівником, іменником, сполученням слів і навіть фразеологізованими сполуками реченнєвої природи. Речення, у складі якого наявні лише підмет і присудок або предикативний центр є непоширеними. У неповних реченнях Г. ч. р. можуть бути імплікованими (скритими). В односкладних реченнях наявний предикативний центр, який не є ані підметом, ані присудком, а формує самостійне ядро речення. **Principal parts of sentence**

ГОМОМОРФІЗМ - принцип однобічного співвідношення певних об'єктів, явищ чи відповідності моделей об'єктам, згідно з яким, усе, що змодельоване, можна знайти в об'єкті, однак не все, що є в об'єкті, відображене в моделі. Як гомоморфне розглядається співвідношення мови як знакової системи й мислення, етносвідомості, атакож різних модельних структур й їхніх об'єктів. Г. протиставлений ізоморфізму-принципу тотожності певних об'єктів, явищ, відповідності їхніх складників, виявів, дій тощо.

ГРАДАЦІЯ (від лат. gradatio - підвищення) - стилістична фігура, що ґрунтується на нагнітанні чи послабленні експресивності однорідних виразних засобів, посиленні чи применшенні інтенсивності їхнього денотативного значення: *Ластівки тікають із Європи. Що поробиш? Скрегіт, регіт, рев. Чад, бензин, вібрації, галопи, - птиці мертві падають з дерев* (Костенко). Виявами Г. є ампліфікація (клімакс), то ґрунтується на нагнітанні (висхідній Г.) синонімічних тропів (квазісинонімів) або однорідних конструкцій; й антиклімакс - спадна Г. за принципом зменшення значимості. **Gradation**

ГРАДУАЛЬНА СЕМА (від лат. gradus - крок, ступінь) - різновид семи у структурі значення слова, який виявляється в синонімічному ряді слів різного ступеня інтенсивності або у складників словотвірного ланцюга експресивної модифікації й репрезентує цей ступінь ознаки (наприклад, така сема виокремлюється в ряді

великий, величезний, гігантський, грандіозний, у ланцюгах рука-ручка, будинок - будиночок тощо).

ГРАДУАЛЬНЕ ШКАЛЮВАННЯ - експериментальна психолінгвістична методика дослідження семантики, що полягає у розташуванні інформантами слів однієї семантичної групи відповідно до порядку зменшення чи збільшення певної ознаки. Завданням цієї методики є вияв семантичного простору мовної категоризації у свідомості носіїв мови, семантичної відстані між лексемами одного поля. За результатами досліджень можливе укладання градуальних словників, які уточнювали б значення лексичних одиниць. Г. ш. застосовується у психосемантиці (В. Шабес, В. Петренко й ін.) і ґрунтується на методиці семантичного диференціала, розробленій американським психолінгвістом, представником необіхевіористської психології Ч. Осгудом. Метою цієї методики було вимірювання понятійного змісту слова. Інформантам були представлені понад 30 вимірів (синонімічні пари прикметників "приємний / неприємний", "великий / маленький" і т. ін.). Кожний вимір мав вигляд шкали від + 3 до - 3. Завданням інформанта було оцінити слово за цими шкалами. Результатом обробки матеріалу шляхом факторного (фактори оцінки, сили й активності як три групи шкал, що збігалися за результатами математичної обробки) і кореляційного аналізу було встановлення спільних для всіх конотативних оцінок слів. Ця методика була застосована Ч. Осгудом і для виміру політичних пріоритетів американців у 50-ті р. р. XX ст.

ГРАМАТИКА (від гр. *grammatike techne* - мистецтво читати й писати букви, *gramma* - буква, написання) - 1) фрагмент мовної системи, що містить два мовних рівня (морфологічний і синтаксичний) і представляє закономірності словозміни і формотворення певної мови, її частиномовну й категорійну організацію, способи зв'язку словоформ у реченні;

2) розділ мовознавства, що вивчає частиномовну диференціацію мови, її категорійну природу, закономірності словозміни й формотворення та способи зв'язку слів у реченні. Г. об'єднує дві лінгвістичні дисципліни: морфологію й синтаксис (до середини XX ст. до Г. залучався і словотвір, а Празька школа включала до Г. усі підсистеми мови, крім фонологічної). Чимало лінгвістичних шкіл і мовознавців відстоювали єдність Г. (Ф. де Соссюр, Л. Єльмслев, З. Харрис, Ч. Хоккет, Празька школа) через відсутність чіткого протиставлення слова й морфеми в аналітичних й аморфних мовах і лінійну синтаксичну природу розташування стандартних афіксів в аглютинативних мовах, що тісно пов'язує морфологію із синтаксисом. Г. флективних мов переважно розмежували морфологію й синтаксис як окремі лінгвістичні дисципліни, кожна з яких має свою одиницю, об'єкт, понятійний апарат, методи аналізу і т. ін.

Першими світовими граматиками вважаються давньоіндійська Г. "Аштадхьяя" (Восьмикнижжя) (Паніні, V або IV ст. до н. е.) і давньогрецька Г. (Аристотеля, IV ст. до н. е.). Аристотель і стоїки виділили чотири частини мови (ім'я, дієслово, сполучник і член), увели поняття відмінка, родової системи імен, часу дієслів тощо. Александрійська й Пергамська школи (IV ст. до н. е. - II ст. н. е.) розробили системні принципи опису частин мови (учення про акциденції- первісні граматичні категорії-

александрійців) й розглянули асистемні тенденції у Г. (дискусія аналогістів й аномалістів). Лінгвісториографи встановили, що першоосною європейських граматик є Г. представника Александрійської школи, учня Аристотеля Діонісія Фракійця (II ст. до н. е.)- Він виокремив вісім частин мови: ім'я, дієслово, дієприкметник, член, займенник, прийменник, прислівник, сполучник. Давньогрецькі Г. були покладені в основу давньоримських граматик М. Варрона (I ст. н. е.) й Елія Доната (IV ст. н. е.).

Першою спробою пристосування граматичного вчення греків і візантійців до східнослов'янської частиномовної класифікації мовознавці вважають статтю "Про вісім частин слова", яка дійшла до нашого часу у списках XV - XVII ст. У 1522 р. з'явився переклад із латинської мови однієї з редакцій Г. Доната, де перекладач Д. Герасимов увів термін "части речи или вещания" замість "части слова", адже термін "речь" позначав дієслово. Д. Герасимов увів назву дієслівного образу (виду), здійснив інтерпретацію на слов'янському ґрунті класифікації імен на розряди. До давніх слов'янських граматик належать "Адельфотес" (греко-слов'янська граматики, видана у Львові у 1591 р.), "Граматики Словенская..." Лаврентія Зизанія (1596 р. Вільно), "Граматики славенския правилно Синтагма" Мелетія Смотрицького (1619 р.). Граматична нормалізація російської мови була здійснена у "Российской грамматике" М. Ломоносова (1755-1957 р. р.).

Першою українською Г називають граматику О. Павловського (1818 р.), хоч Г староукраїнської мови вперше викладена латиною в рукописі "Грамматика словенская" І. Ужєвича 1643 р. У граматиках XVIII—XIX ст. (М. Курганова 1769 р.; О. Барсова 1771 р.; М. Бутовського 1809 р.; М. Греча 1827 р.; *Л. Могилянського* 1823-1824 р. р.; М. Лучкая 1830 р.; О. Востокова 1831 р.; І. Вагилевича 1845 р.; І. Лозинського 1846 р.; І. Левицького 1849 р.; Я. Головацького 1849 р.; Ф. Буслаєва 1863 р.; О. Потебні та ін. - підкреслено граматики української мови) завершується впорядкування граматичної термінології, закладаються основи різних підходів до вивчення морфологічної системи східнослов'янських мов. XX ст. характеризується новими напрямками граматичного опису мови: системно-структурним, функціональним, соціологічним, комунікативним, когнітивним, комп'ютерним.

Grammar

ГРАМАТИКА БЕЗПОСЕРЕДНІХ СКЛАДНИКІВ - напрям американського дескриптивізму, що розглядає синтаксичні структури словосполучень (в американському варіанті - фразові структури) або речень у вигляді дерева безпосередніх складників, яке представляє лінійне включення компонентів до цілого - не лише сполучень словоформ, а й морфем як кінцевих елементів членування (ultimate constituents). Запис цих залежностей може здійснюватися за допомогою дужок й індексів. Прикладом є ієрархічна структура, наведена І. Мельчуком: ((Синтаксичний аналіз) *полягає ((у встайовленні) зв'язків))*). Методика розкладення речень і сполук на безпосередні складники була розроблена Р. Уеллзом, К. Пайком, Ч. Хоккетом, З Харрисом на підставі положень учення Л. Блумфілда. Згодом вона застосовувалася з генеративної теорії Н. Хомського при розробці ним і його послідовниками > ніверсальних правил трансформації й обмежень на них. Результатом кожного кроку

членування є виокремлення бінарної конструкції, складниками якої є ядро (головний елемент) і маргінал (залежний елемент), що узгоджується із загальними правилами синтаксичної будови, хоч нерідко важко обмежитися бінарною структурою (у випадках сурядних зв'язків). Г. б. с. репрезентує речення шляхом виділення двох домінантних вершин ядерної (kernel) структури: імені й дієслова, -які мають власні групи залежностей подібно до групи підмета та присудка в реченні.

Методика безпосередніх складників передбачає встановлення правил згортки до межі ядерної одиниці або розгортки синтаксичних конструкцій, що було використане у формальних моделях мови, трансформаційній граматиці, математичній лінгвістиці, автоматичному перекладі тощо У традиційному синтаксисі ця методика знайшла відображення в побудові структурних схем складних речень, а у словотворі - у демонстрації послідовності механізму творення слова (наприклад, у методиці словотворчого аналізу Г. Винокура). Намагання використати методику Г. б. с. щодо тексту привели до виникнення нового напрямку мовознавчих досліджень-аналізу дискурсу (З.Харрис, 1952 р.). Загальними недоліками методики є її формалізм, відсутність семантичного розмежування тотожних фразових структур, моделювання лише синтаксичної правильності речень, а не їхнього змісту. **Constituent structure grammar, CS-grammar, immediate constituent grammar, IS-grammar**

ГРАМАТИКА ЗАЛЕЖНОСТЕЙ - концепція формального опису синтаксичної структури мовних висловлень, розроблена французьким лінгвістом Л. Теньєром у посмертно виданій у 1959 р. за участю Р. Якобсона праці "Основи структурного синтаксису". Г. з. створювалася в часи панування граматики безпосередніх складників і пропонувала інші підходи до вивчення синтаксису, розмежовуючи лінійний і структурний порядок слів. Перший не залежав від синтаксичного зв'язку складників речення (саме його абсолютизувала граматика безпосередніх складників), другий - це порядок залежностей, тобто синтаксичних зв'язків головного та підпорядкованого йому слова у реченні.

Центром речення Л. Теньєр уважав дієслівний вузол, тобто присудок, хоч це положення було не новим у граматиці. Називаючи речення маленькою драмою із властивими їй ролями й підкреслюючи тим самим його подійний статус, дослідник виокремив актанти, підпорядковані дієслову, найважливішим із яких був підмет, і сірконстанти - обставини, виражені прислівниками або їхніми відповідниками. Г. з. оперувала поняттям валентності, яка залежала від кількості актантів дієслова, та діатези для двовалентних дієслів, що мала кілька типів: активну (спрямування дії від першого до другого актанта), пасивну (зворотний напрям), зворотну (ототожнення першого та другого актантів), взаємну (інверсія актантів), каузативну (із наявним діячем й ініціатором дії).

Важливим було введення поняття трансляції, особливо у значенні використання слів у нетиповій для них функції в реченні (наприклад, іменник у позиції означення), що було взяте на озброєння функціонально-семантичним синтаксисом. Концепція Л. Теньєра набула популярності із середини 60-х р. р. і дала поштовх для розробок семантичного синтаксису, трансформаційного аналізу З. Харриса, відмінкової

граматики Ч. Філлмора, концепцій позиційних схем речення, синтаксичних парадигм, сучасного когнітивного синтаксису. **Dependency grammar**

ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ - утрата повнозначним словом лексичної самостійності за умови вживання його у службовій функції або перетворення на службове слово чи морфему. Г. може бути діахронічною (наприклад, творення частки *би* від аориста дієслова, флексія майбутнього часу дієслів типу *матимуть*, *дбатимуть* від дієслова *имати*, творення членних форм прикметників від нечленних у поєднанні з особовими займенниками із семантикою означеності, перетворення коренів на суфікси у числівників на *-надцять* і т. ін.) і синхронічною (уживання дієслів у функції зв'язок, перехід повнозначних частин мови у службові). Типами Г. у парадигматичному плані дослідники вважають десемантизацію (утрату значення), розширення та спрощення (скорочення парадигматичних розбіжностей); а в синтагматичному плані - ідіоматизацію. Результатами Г. є перебудова межі міжлексичними й синтаксичними категоріями, поповнення сфери копулятивності (зв'язок). Термін уведений французьким лінгвістом А. Мейє у 1958 р. на позначення зрушення незалежного слова на позицію граматичного елементу. **Grammaticalization**

ГРАМАТИЧНА ЗВ'ЯЗНІСТЬ - різновид зв'язності тексту за способом зв'язку, показниками якого є формальні засоби поєднання слів, речень, зокрема, узгодженість морфологічних категорій слів, синтаксичні відношення сурядності й підрядності, поверхнева організація синтаксичних структур, повтори, анафоричні зв'язки, дейксис, сполучники, порядок слів тощо. У науковій літературі Г. з. названа когезією (В. Дресслер, Р. Богранд, М. Холлідей), на противагу когерентності - змістовній зв'язності. **Cohesion**

ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ - ознака мови, представлена системою регулярних опозицій рядів стандартних граматичних форм слів з однорідним абстрактним значенням. Г. к. розглядалася як єдність граматичного значення й усталених засобів його вираження. На підставі широкого розуміння граматики до Г. к. залучалися частини мови, їхні формально представлені ознаки та синтаксичні члени й одиниці (М. Докуліл). У сучасній граматиці вузьке значення Г. к. стало домінуючим (Г. к. відмінка, роду, числа, особи, стану дії, способу дії, часу, виду тощо). Г. к. поділяються на класифікаційні, які зумовлюють диференціацію слів, і словозмінні, за якими слово змінює свою форму залежно від оточення у мовленні. Мови світу мають різну кількість Г. к., опозиційних пар у межах однієї категорії, що визначається морфологічним типом мови. Наприклад, у деяких мовах граматичний категорійний статус мають означеність / неозначеність, ввічливість, істота / річ тощо. Різняться мови кількістю відмінків (сім в українській, шість у російській, двадцять в угорській, сорок у деяких дагестанських мовах і т. ін.). Частини мови в різних мовах також мають невластиві іншим мовам Г. к. (наприклад, іменники в деяких мовах мають форми особи й часу). **Grammatical category**

ГРАМАТИЧНА ФОРМА-засіб вираження граматичного значення як частиномовний статус словоформи, зумовлений її відповідними регулярними формальними

показниками й синтаксичними властивостями. Г. ф. є невід'ємним аспектом мовного знака, демонструючи єдність плану форми та плану змісту (граматичного значення). Граматичне значення взаємно пов'язане з формальною організацією слова. Розрізняють синтетичні й аналітичні Г. ф. Залежно від типу мови перші представляють граматичне значення в межах одного графічного слова флексіями, формотворчими афіксами, внутрішньою флексією, чергуваннями, наголосом, суплетивно, другі застосовують для передачі граматичного значення два і більше графічних слова (прийменники, частки, допоміжні слова, зв'язки в поєднанні з повнозначними словами і т. ін.), у тому числі й синтаксичний зв'язок, порядок слів, синтаксичні конструкції. **Grammatical form**

ГРАМАТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ-абстрагований зміст лексичної одиниці, зумовлений її формальною організацією, яка дає змогу віднести слово до певного граматичного класу - частини мови. На відміну від лексичного значення, Г. з. узагальнене, фіксоване в певних стандартних формальних показниках, має диференційні ознаки в певній опозиції. Наприклад, рід має подвійну або потрійну диференціацію залежно від мови, відмінок має кілька опозицій залежно від кількості відмінкових форм у мові. Г. з. не завжди співвіднесене з позамовною ознакою слова. Розрізняють загальнограматичне й конкретне граматичне значення: перше передає частиномовну категорійну ознаку (для іменників це значення субстанції, для прикметників-ознаки, для дієслів - процесуальності, для числівників - кількості і т. ін.), друге - властиві словоформі граматичні категорії. Існують три способи передачі Г. з.: синтетичний, аналітичний і змішаний. Синтетичний спосіб представляє Г. з. у межах одного графічного слова флексіями, формотворчими афіксами, внутрішньою флексією, чергуваннями, наголосом, суплетивно; аналітичний застосовує для передачі Г. з. два і більше графічних слова (прийменники, частки, допоміжні слова, зв'язки в поєднанні з повнозначними словами), у тому числі й синтаксичний зв'язок, порядок слів, синтаксичні конструкції. **Grammatical meaning**

ГРАМАТИЧНЕ ПОЛЕ - сукупність граматичних форм мови, об'єднаних певним змістом, що виражається регулярними формальними показниками. **Grammatical field**

ГРАМАТОЛОГІЯ (від гр. *gramma* - буква) - галузь мовознавства, яка вивчає походження, устрій і функціонування систем писемності. Головними завданнями Г. є такі: 1) вивчення систем письма, його видів і їхньої конкуренції; 2) реконструкція еволюції писемності й перетворень різних її видів протягом історії людства; 3) аналіз відповідності письма одиницям природних мов; 4) оптимізація систем письма в бік спрощення; 5) дослідження зв'язку писемності з культурою народу, його свідомістю, історією; 6) аналіз взаємовпливу різних типів писемності; 7) вивчення умов і принципів перетворення безписемної мови на писемну; 8) типологізація шрифтів письматощо. Письмо служить для фіксації та трансляції мовлення в часі та просторі й є конвенційною системою графічних елементів. Воно може бути орієнтованим на певну мову або застосовуватися безвідносно до мови. Первинним письмом було друге, пиктографічне, яке відображало повідомлення за допомогою малюнків і картинок

і не закріплювало за знаками (пиктограмами) певні мовні одиниці. Пиктограми могли відповідати слову, словосполученню, реченню, надфразній єдності й читалися шляхом формування образного уявлення змісту, що передавався. Крім пиктографічного, у Г. виокремлюються такі типи письма, як ідеографічне, складове, словесно-складове й буквено-звукове. Ідеографічне письмо передає за допомогою умовних знаків слово у будь-якій граматичній формі, не відтворюючи його звукового складу. До сучасних ідеограм належать дорожні знаки, цифри, знаки математичної символіки, а найдавнішими ідеограмами є ієрогліфи. Складове (силабічне) письмо є системою знаків, які відповідають складам природної мови або сукупності звуків у їхніх сполуках. Воно вважається спрощенням словесно-складових систем письма або вторинним від буквено-звукового. Словесно-складове письмо ґрунтується на ідеографічних знаках, закріплених за словом (логограмах), однак до них додаються окремі знаки, що скеровують або вимову, або граматичні ознаки позначуваних понять, або знаки класу (детермінативи). Єдина система такого письма, що збереглася сьогодні, китайська. Буквено-звукове письмо закріплювало літери чи їхні сполуки за певною фонемою або алофоном. Походження цього письма пов'язують із давнім семітським письмом (фінікійським), яке шляхом численних перетворень було покладено в основу різних варіантів візантійського письма, а потім слов'янської писемності. **Grammarology**

ГРАМЕМА (від гр. gramma - буква) - 1) елементарне граматичне значення певної граматичної категорії як одна з її опозицій (Г. однини, доконаного виду, 1 особи тощо). Г. являє собою єдність значення та способу його вираження.

2) Синонім граматичної категорії в аглютинативних мовах (Г. роду, виду, числа і т. ін.).

3) Відповідно до поділу емічного й етичного рівнів К. Пайка, дихотомії системи мови й мовлення Г. є абстрактною одиницею морфологічної підсистеми, представленою сукупністю словоформ і зразком словозміни певної лексико-граматичної одиниці. У мовленні конкретною реалізацією Г. є словоформа. Термін \ ведений американським дескриптивістом К. Пайком. **Grammeme**

ГРАФ - 1) у графології варіант графеми (алограф);

2) у когнітивній лінгвістиці спосіб графічного представлення зв'язку між значеннями слова-полісеманта (семантичний Г.), між компонентами семантичної або синтаксичної структури речення, предикатно-аргументної структури, пропозиції, а також міжфреймами-схемата і схемами (концептуальні Г.). Г. моделюються шляхом поєднання за допомогою дуг (логічних і ситуаційних зв'язків) відповідних вузлів - понятійних складників ситуації, репрезентованих словами природної мови, компонентами речень. У комп'ютерній лінгвістиці методика моделювання концептуальних Г. застосовується з метою розуміння природної мови, прийняття рішень, розв'язання інтелектуальних завдань.

Підґрунтям теорії Г. можна вважати винахід Ч. Пірсом екзистенційних Г. як альтернативних лінійному символічному логічному запису структур, що полегшували формулювання правил логічного висновку, а також граматику залежностей

Л. Теньєра. Методика концептуальних Г. розроблена американськими дослідниками Р. Шенком і Р. Абельсоном у вигляді граматики залежностей і служить для демонстрації глибинно-смислової репрезентації текстів із метою аналізу й синтезу висловлень природною мовою. Концептуальний рівень репрезентації інтегрує семантику та прагматику тексту із словником, який представляє слова у списках концептуальних (глибинних) відмінків - мисленнєвих аналогів ситуаційних ролей компонентів, або типових базових дій із правилами умовиводів і каузації.

Типовими діями, які є центром більшості ситуацій, Р. Шенк називає 1) здійснення фізичного переміщення об'єкта (PTRANS), 2) передачу комусь можливостей впливу на ситуацію (ATRANS), 3) передачу інформації (MTRANS), 4) фокусування на актуальному стимулі (ATTEND), 5) докладання зусиль для забезпечення руху об'єкта у відповідному напрямку (PROPEL). На базі цієї концепції фахівець у галузі штучного інтелекту Дж. Сова запропонував власну модель концептуальних Г. як лінійну обробку тексту: текст розбирається на окремі речення, вони формалізуються мовою ПРОЛОГ й упізнаються, виходячи з контексту та значення окремих слів. Усі Г. речень об'єднуються й утворюють концептуальну структуру тексту з метою створення бази знань якоїсь галузі, що складає контекст, необхідний для адекватного розуміння повідомлень відповідної сфери.

Концептуальні Г. стали базою для моделювання семантичних сіток. Важливим доробком таких моделей є компактність представлення інформації (одиниця, що повторюється в тексті, не повторюється в сітках, а позначається маркером стрілки), позначення паттернів відношень між концептами, які іноді несуть більше інформації, ніж самі вузли. Перевагою семантичних сіток є подання двох типів семантичної репрезентації: ситуаційного (синтагматичного), який проектується на відповідний текст, й енциклопедичного (парадигматичного), що описує іманентні властивості концептів (місце в ієрархії понять, типові ознаки тощо). Сітковий підхід застосовує доробок відмінкової граматики Ч. Філлмора, адже він є зручним для відтворення найпростіших пропозиційних структур або предикатно-актантних рамок. Семантичні сітки користуються популярністю в кібернетичних моделях свідомості (Д. Норманн, У Ліндсей), у процедурній семантиці (Т. Виноград, У Чейф, Ю. Чарняк, Г. Скрегг), у машинному перекладі, семантичних інформаційних мовах (Ж. Гарден, Е. Скороходько, И. Уїлкс), у ситуаційному керуванні складними об'єктами (Д. Поспелов) й інших моделях обробки природної мови. **Graph**

ГРАФЕМА (від гр. *grapho*-пишу, креслю, малую)-мінімальна одиниця графічної системи певної мови. Мовним відповідником Г може бути фонема (алофон), сполучення фонем, склад, слово, синтагма, речення, надфразна єдність залежно від типу письма (фонографічного (абеткового), де букві переважно відповідає фонема; складового (силабічного), у якому графічний символ позначає склад або групу фонем, логографічного (ідеографічного), де слово позначається ієрогліфом; піктографічного, що застосовує піктограми (малюнки, картинки)). До числа Г. разом із буквами (ієрогліфами і т. ін.) також належать знак наголосу, розділові знаки, пробіли, відступи, прийоми скорочення слів і речень тощо. У фонографічному письмі між графемами-буквами й фонемами немає ізоморфізму, що пояснюється застосуванням абетки

однієї мови щодо інших (наприклад, англійська абетка має 26 букв, а кількість фонем дорівнює 46). Буквені фонографеми поділяються на монографи та поліграфи: перші представляють одну фонему однією буквою, другі - двома і більше буквами, що значно підвищує кількість буквених графем певної мови (наприклад, в англійській і французькій мовах поліграфів понад 100). У слов'янських абетках відповідність між фонемами й літерами більша. Російський лінгвіст М. Яковлев у 1928 р. вивів формулу побудови найбільш економної абетки, прикладом якої стала абетка російської мови (33 букви і 41 фонема). Така економія здійснюється за рахунок силабічного (складового принципу), наприклад, позначення м'яких приголосних фонем і наявність силабограм - йотованих голосних. Вибір графем на письмі визначається їхньою синтагматикою (поєднанням букв у контексті), правилами орфографії та пунктуації. Термін Г. уведений російським лінгвістом І. Бодуеном де Куртене у 1912 р. за аналогією з фонемою з метою зорової фіксації образу фонemi. Цьому передувала орфографічна дискусія під керівництвом П. Фортунатова, результатом якої стала орфографічна реформа 1917 р. Фонографема може мати алографи - варіанти Г., об'єднані спільністю фонemi, яку вони позначають на письмі. Розрізняють фонографему та графофонему: перша об'єднує різні буквені позначення (алографи) однієї фонemi (у німецькій мові фонема *f* позначена буквами/ *v*, *ph* - *fur*, *vor*, *Phonetik*), що є ілюстрацією поліграфемності графіки мови; друга виходить зі спільності букви, яка може відповідати різним фонемам (у німецькій мові літера *s* позначає фонemi *s*, *z*, *s* - *Preis*, *Saal*, *Speck*), що розглядається дослідниками як явище поліфонії графіки мови. **Grapheme**

ГРАФІКА (від гр. *graphike* і *grapho* - пишу, креслю, малюю) - 1) сукупність усіх засобів певної писемності, позначень на письмі відповідності між буквами, їхнім поєднанням і розмежуванням шляхом пробілів, пунктуаційних знаків, знаків наголосу і т. ін., з одного боку, і фонемами, сполученнями фонем, складами, морфемами, словами, синтагмами, реченнями, надфразними єдностями, з іншого.

Graphics

2) Розділ мовознавства або напрям граматології, який досліджує сукупність усіх засобів певної писемності, їхню відповідність фонемам, сполученню фонем, складам, морфемам, словам, синтагмам, реченням, надфразним єдностям тієї чи іншої мови. Мінімальною одиницею Г. є графема (термін уведений І. Бодуеном де Куртене у 1912 р.), мовним відповідником якої може бути фонема, сполучення фонем, склад, слово, синтагма, речення, надфразна єдність залежно від типу письма (фонографічного (абеткового), де букві переважно відповідає фонема або алофон; складового (силабічного), у якому графічний символ позначає склад або групу фонем; логографічного (ідеографічного), де слово позначається ієрогліфом; піктографічного, що застосовує піктограми (малюнки, картинки)). До числа графем разом із буквами (ієрогліфами і т. ін.) також належать знак наголосу, розділові знаки, пробіли, відступи, прийоми скорочення слів і речень тощо. У фонографічному письмі між графемами-буквами й фонемами немає ізоморфізму, що пояснюється застосуванням абетки однієї мови щодо інших (наприклад, англійська абетка має 26 букв, а кількість фонем дорівнює 46). Буквені фонографеми поділяються на монографи та поліграфи: перші

представляють одну фонему однією буквою, другі - двома й більше буквами, що значно підвищує кількість буквених графем певної мови (наприклад, в англійській і французькій мовах поліграфів понад 100). Розрізняють фонографему і графофону: перша об'єднує різні буквені позначення (алографи) однієї фонери (у німецькій мові фонема *f* позначена буквами *v*, *ph*), що є ілюстрацією поліграфемності Г. мови; друга виходить із спільності букви, яка може відповідати різним фонемам (у німецькій мові літера *s* позначає фонери *s*, *z*, *s* - *Preis*, *Saai Speck*), що розглядається дослідниками як явище поліфонії Г. мови. У слов'янських абетках відповідність між фонемами й літерами більша. Російський лінгвіст М. Яковлев у 1928 р. вивів формулу побудови найбільш економної абетки, прикладом якої стала абетка російської мови (33 букви і 41 фонема). Така економія здійснюється за рахунок силабічного (складового принципу), наприклад, при позначенні м'яких приголосних фонем і наявності силабограм - йотованих голосних. Вибір графем на письмі визначається їхньою синтагматикою (поєднанням букв у контексті), правилами орфографії та пунктуації. Г. мови може бути спеціальною (транскрипція із властивими їй у кожній мові позначками або міжнародна транскрипція).

Graphemics, рідко graphis

ГРАФІТИ (від італ. *graffito* - видряпаний) - написи на стінах будівель, парканах, металічних виробах, посуді з метою присвяти, волевиявлення, магіїтощо. Вивчення прадавніх Г., виявлених під час розкопок, дає змогу ідентифікувати залишки живого мовлення колишнього населення певної країни, встановити час виникнення писемності, рівень грамотності населення тощо. Сучасні Г. є ілюстрацією специфіки етносвідомості, культури народу, його політичних, особистісних пріоритетів і т. ін. Г. досліджуються історико-філологічною дисципліною - епіграфікою.

ГРАФОН-фонетико-графічна стилістична фігура, графічна фіксація індивідуальних особливостей вимови мовця: *І чому ти забрав у мене іглагику* (дитяче мовлення).

ГРАФОФОНЕМА(відгр. *grapho*- пишу, креслю, маюю і *phone* - звук)-різновид графери, який відбиває закономірності графічної системи певної мови та здатність однієї букви позначати різні фонери. Наприклад, у німецькій мові літера *l* позначає фонери *s*, *z*, *s* - *Preis*, *Saal Speck*, у східнослов'янських мовах приголосні пишуться без позначень м'якості, що кваліфікується дослідниками як явище поліфоніїу графіці мови.

ГУМБОЛЬДТІАНСТВО - психологічний напрям мовознавства ХІХ ст., фундатором якого був німецький учений і політик В. фон Гумбольдт. Його вчення було альтернативним антиісторизму й механіцизму концепції мови ХVІІ- ХVІІІ ст. і розглядається лінгвісториографами як спроба теоретичного обґрунтування нового погляду на мову на засадах компаративізму Витоками Г. стали ідеї І. Гердера щодо природи й походження мови, взаємозв'язку мови, мислення та духу народу, лінгвістична типологія братів Ф. й А. Шлегелів, а також філософські концепції І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Шеллінга, І. Гете й ін., положення однієї з течій німецької філософії першої половини ХІХ ст. - філософської антропології, одним з основоположників якої був і сам В. фон Гумбольдт.

Заслугою Г. було формування нової лінгвістичної методології, як-от: 1) повернення до антропоцентричних принципів дослідження мови, ігнорованих мовознавством Середньовіччя і XVIII ст.; 2) упровадження діяльнісного підходу до мови як живого організму духу та його творчої діяльності (енергеї), 3) введення телеологічного підходу, що полягав у розгляді мови як засобу досягнення певних цілей, зокрема, взаєморозуміння; 4) надання пріоритету динамічній стороні мови як сукупності актів мовленнєвої діяльності; 5) відмова від опису мови, позбавленого зв'язків з іншими видами людської діяльності (культурою, свідомістю, мисленням); 6) формування системно-цілісного погляду на мову, її внутрішню й зовнішню форму в діалектичному співвіднесенні протилежностей (антиномій), що було взяте на озброєння Ф. де Соссюром і неогумбольдтіанцями. Хоч антропологічна концепція мови у В. фон Гумбольдта була націоцентричною (він уважав мову найпершим об'єднуювальним чинником германської нації), значимими для подальшого розвитку мовознавства у XX ст. стали положення щодо єдності загального й індивідуального антропоцентризму мови (вона є продуктом як індивідів, так і духу нації на підставі того, що кожний передбачає розуміння всіх і всі виправдовують ці очікування), який був розведений по різних школах, і повернення до якого відбулося лише у другій половині XX ст. Визначальною для лінгвістики XX ст. була також суперечність між антропо- і мовоцентризмом, яка була покладена в основу неогумбольдтіанських концепцій XX ст. (мова – людський продукт, але кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, вийти з якого можна, лише вступивши до кола іншої мови, тобто людина сприймає світ так, як їй дає змогу зробити це мова, через яку можна пізнати дух народу, його мислення).

Внеском В. фон Гумбольдта до студій компаративізму були уточнення типологічної морфологічної класифікації мов (поділ на три типи А. Шлегеля був доповнений четвертим – інкорпоруючими мовами за умови визнання відсутності у мовах світу чистих типів), стадіальна теорія розвитку мов світу (спроба її відродження належить М. Марру) й обґрунтування нового напрямку компаративних досліджень, орієнтованого на спільність законів мислення народів і специфічність їхньої реалізації різних мових з огляду на духовні сфери, культури етносів. Ідеї В. фон Гумбольдта осмислювалися й розвивалися німецькими гумбольдтіанцями Г. Штейнталем, Г. Лотце, М. Лацарусом, почасти В. Вундтом і К. Бюлером, Л. Вейсгербером, українським лінгвістом О. Потебнею, росіянами І. Мінаєвим, Г. Шпетом, П. Флоренським, О. Лосевим та ін.

У Г. існувало два напрями, колективного й індивідуального психологізму – залежно від розгляду індивідуальної психології мовленнєвих продуктів або загальних психологічних закономірностей мови. В індивідуально-психологічному напрямі Г. поняття духу народу перетворилося на психіку індивіда, втративши етносоціологічний вектор дослідження. Однак доробком Г. залишалося вивчення зв'язків мов із типами мислення й культурою народів, що стало підґрунтям сучасних галузей мовознавства: етнолінгвістики, лінгвокультурології, етнології мовлення тощо. Аналіз співвідношення мови й культури, етносвідомості та словесно-художньої творчості, дослідження асиметрії між змістом, що передається, і тим, що сприймається, концепція внутрішньої форми слова Г. Штейнтала, О. Потебні, Л. Вейсгербера й ін.,

розвиток й ускладнення типологічної класифікації мов В. фон Гумбольдта Г. Штейнталем стало джерелом неогумбольдтіанства XX ст., а також психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивного мовознавства, теорії комунікації тощо.

Г

—•—•—ГФГ—*—~

ГЕНДЕР (від англ. gender-рід, стаття)-стать людини з огляду на розподіл між чоловіком і жінкою соціальних функцій, форм діяльності, специфіки поведінки, культурних норм тощо. Г. створюється суспільством як організована модель соціальних відносин між жінками й чоловіками, що визначає їхню роль і місце у суспільстві та його складниках (сім'ї, політиці, культурі, економіці, освіті, релігії тощо). Г. будується шляхом соціалізації, розподілу праці, рольових статусів, прийнятих в суспільстві, а також на підставі свідомості членів спільноти (гендерної ідентифікації). Г. є продуктом розвитку культури й соціуму, він має ознаки інституційності, ритуалізованості, релятивності й конвенційності. Дослідники виокремлюють загальнонаукові й лінгвістичні принципи аналізу Г. Лінгвістичними принципами вважаються динамічність і змінність цієї категорії в мові й комунікативних ситуаціях: вона виявляється з різною інтенсивністю й нерідко взагалі зникає в деяких дискурсах. О. Вороніна встановлює сім підходів до визначення Г: він розглядається як соціально-демографічна категорія, соціальна конструкція, суб'єктивність, ідеологічний конструкт, мережа, технологія й культурна метафора.

Уперше термін Г. у значенні "соціальна стаття, на відміну від біологічної статі" уведений американським психоаналітиком Р. Столлером у 1968 р. у праці "Стать і тендер: про розвиток маскуліності й жіночності". До останнього часу в англо-американських лінгвістичних словниках це поняття вживалося виключно для характеристики категорії роду, хоч підґрунтя майбутніх тендерних досліджень мови було закладене у працях "Внесок до критики мови" Ф. Маутнера (1913 р.), де характеризувалися особливості мовлення носіїв німецької мови, зумовлені статтю; "Мова: її суть, походження й розвиток" О. Есперсена (1922 р.), у якій розглядалася різниця між мовленнєвою поведінкою чоловіків і жінок, а також у деяких статтях Е. Сепіра (1929 р.).

Наприкінці 60-х і на початку 70-х р. р. тендерні дослідження мови значно активізувалися через посилення вагомості Нового жіночого руху в Німеччині та США. Однак вони були однобічними і тому названі феміністською лінгвістикою, або феміністською критикою мови, (див. працю Р. Лакофф "Мова й місце жінки"). Лише на початку 90-х р. р. Г. отримав термінологічний науковий статус у соціології, політології, культурології, а дещо пізніше- і в мовознавстві, хоч був відомий лінгвістам ще у 80-ті р. р. Сьогодні Г. став одним із перспективних й актуальних напрямів соціолінгвістичних, психолінгвістичних, лінгвокультурологічних, текстових й ін. досліджень (пор.: тендерний аспект, тендерний аналіз) і набуває статусу окремої галузі мовознавства (лінгвістичної тендерології, або тендерної лінгвістики). **Gender**

Д

—*—•—ГЗГФХІ—*—•—

ДВОКРАПКА - розділовий знак, який уживається у випадках: 1) препозиції узагальнювального слова щодо однорідних членів, 2) розділення предикативних частин безсполучникових складних речень за умови пояснювальної, уточнюючої функції другої предикативної частини, 3) препозиції слів автора перед прямою мовою, 4) у назвах статей, книг за умови функції конкретизації другої частини назви. Значення Д., близьке до сучасного, сформувалося у граматиці М. Ломоносова, а у граматиці Л. Зизанія XVI ст. Д. уживається у значенні, близькому до крапки з комою. **Colon**

ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ - просте речення, головними членами якого є підмет і присудок. Протиставлене за кількістю головних членів односкладному реченню, яке має один предикативний центр. **Two-member sentence**

ДЕДУКТИВНИЙ МЕТОД (від лат. deductio - виведення) - загальнонауковий метод як спосіб дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки, що полягає у переході від загальних тверджень до висновків про конкретні, одиничні явища і ґрунтується на аксіомі: якщо посилення є істинними, то і висновок є істинним. Д. м. є головним засобом доведення. Він протиставляється індуктивному як переходу від одиничного й конкретного до загального умовиводу й є опосередкованим способом отримання знань, на відміну від безпосереднього, пов'язаного з відчуттями, сприйняттям й уявленнями. Д. м. протистойть інтуїції. Він пов'язаний з іншими загальнонауковими методами, як-от: аналізом, синтезом, формалізацією і, безперечно, індукцією, адже загальні положення, на яких базується Д. м., можуть бути отримані індуктивним шляхом. У лінгвістиці Д. м. застосовуються щодо встановлення статусу різних мовних одиниць, належності їх до певної частини мови, розряду, категорії за умови визначення загальної кваліфікації статусу частини мови, розряду, категорії і т. ін. **Deduction, inference**

ДЕЕТИМОЛОГІЗАЦІЯ - утрата первісних, історичних зв'язків похідності й мотивованості слова, зумовлена переосмисленням історично твірного слова, його виходом з ужитку, появою нового значення у похідного слова при втраті старого або фонетичними перетвореннями, що змінюють вигляд деривата. Д. є чинником спрощення морфемної структури слова, перетворення його на неподільне й непохідне. Д. може бути повною й неповною: перша передбачає повну втрату семантичного зв'язку із діхронічно твірним словом, друга зберігає слабкий зв'язок з таким словом. **De-etymologisation**

ДЕЗАСПІРАЦІЯ - позиційно зумовлена втрата придику глухим вибуховим приголосним (наприклад, англ. [p], [t], [k] у позиції після [s]: *speak, stop, scout*). **Deaspiration**

ДЕЙКСИС (від гр. deixis - указівка) - указівна функція мовної одиниці, що передбачає локалізацію й ідентифікацію осіб, предметів, подій, процесів відносно

просторового та часового контексту, який створюється актом висловлення й комунікантами. Д позначається в мові лексичними та граматичними засобами. Дейктична лексика є егоцентричною й організована фігурою мовця Я, яка є орієнтиром відліку часу, простору комунікативної ситуації. Д. актуалізує 1) компоненти ситуації мовлення, зокрема, вказує на її учасників (мовця й адресата) і тих, хто не бере участі у ситуації (рольовий Д.); 2) локалізацію предметів відносно мовця (просторовий Д.); 3) часову орієнтацію спілкування (часовий Д.); 4) причину; 5) мету спілкування. Ч. Філлмор виокремлював також соціальний (систему форм увічливості) і дискурсивний Д. (систему відсилок до певних фрагментів того самого тексту). У реальному діалозі Д. є первинним, у тексті він кваліфікується дослідниками як вторинний, наративний. Д. як один із способів референції, протиставлений номінації, що нейтралізується у рольовому дискурсі.

Дейктичну функцію виконують займенники, займенникові прислівники, прономіналізовані слова (іменники, дієслова, прикметники, числівники) і прийменники. Дієслово має дейктичні категорії особи, часу й таксису Д. забезпечує зв'язність тексту, є універсальним виявом прагматичної (дискурсивної) компетенції носіїв мови. Іноді до Д. залучають явище анафори, яка кваліфікується як синтагматичний Д., однак таке суміщення невиправдане й функціонально не відповідне. Ідея дейктичної орієнтації належить німецькому лінгвісту К. Бругману, на нього спирається австрійський психолог і лінгвіст К. Бюлер, розробляючи вказівне поле (класичну дейктичну тріаду "Я - Тут- Зараз") і досліджуючи Д. до уявного світу тексту (*deixis ad Phantasma*). Ш. Баллі розглядав як дейктики звукові жести, що підкріплюють мімічні жести. Подібні думки висловлював американський логік Ч. Пірс, кваліфікуючи індексальні знаки, і німецький філософ-неокантіанець Е. Кассіерер.

Лінгвістогіографи вважають, що Д. розглядався ще в античних граматиках стоїків, Аристотеля, Діонісія Фракійського, Аполлонія Дискола, де мова йшла про слова, які не називають, а вказують. Д є проблемою багатьох напрямів лінгвістики, зокрема, теорії мовних актів, граматики, теорії референції, лінгвістики тексту, теорії комунікації, прагматики, семіотики, семантики, комп'ютерної лінгвістики тощо. **Deixis**

ДЕКЛАРАТИВ-тип мовного акту за ілокутивною силою; згідно з класифікацією Дж. Сьорля, є виявом установлення відповідності між пропозиційним змістом і дійсністю (наприклад, призначення на посаду, винесення вироку, присвоєння імен, звань, регламентованих соціальними конвенціями). **Declarative**

ДЕКЛАРАТИВНЕ ЗНАННЯ- інформація у довгочасній пам'яті про факти, події, предмети, ситуації тощо, яка може мати візуальний характер (у вигляді образів) і вербальний у вигляді пропозиційних структур. Термін Д. з. транспонований у психолінгвістику й когнітологію з інформатики й теорії штучного інтелекту. Дослідники пам'яті розмежовують знання фактів і знання процедур у довгочасній пам'яті людини, що поділяється на декларативний та процедурний компоненти (Дж. Андерсон, Дж. Мендлер, Н. Бранскомб та ін.). На відміну від процедурних знань, Д. з. самі не забезпечують мовленнєвої діяльності, адже для цього потрібна взаємодія із процедурними знаннями, що враховують умови здійснення відповідних дій і автоматично вилучаються з пам'яті людини при усвідомленні нею мети

діяльності й особливостей ситуації. Процедурна пам'ять вважається фільтром, за допомогою якого нові Д. з. обробляються й поступають до декларативної пам'яті. Вилучення декларативної інформації здійснюється шляхом динамічної й короткочасної активації вузлів концептуальної мережі, адже обсяг оперативної пам'яті обмежений.

Взаємодія Д. з. і процедурних розглядається по-різному: одні дослідники вважають, що взаємодія між ними можлива лише в робочій (оперативній) пам'яті й на її підставі; інші зауважують, що процедурне знання може отримати декларативний статус як навички діяльності. Процедурне знання не має пропозиційної структури і не записане в мережі, тому Д. з. легше засвоюються, вилучаються й можуть бути застосовані в будь-якому контексті, хоч його вилучення є переважно усвідомленим і контрольованим процесом. Процедурне знання використовується автоматично, а його повторне застосування залежить від ефективності попереднього. Дослідники розрізняють сутнісні Д. з. і знання, що представлені у декларативній формі: перші не потрібно представляти процедурно (наприклад, для значень конкретних імен несуттєвими є процедури використання в мовленні); другі, навпаки, можуть залежати від процедур, адже зміна їхніх значень процедурно зумовлена (наприклад, семантика прийменників, часток). **Declarative knowledge**

ДЕКОНСТРУКЦІЯ- методика аналізу тексту, транспонована з літературознавства, ґрунтується на ідеї М. Гайдеггера щодо особистості як медіума мови ("говорить сама мова, ми лише прислуховуємося до мови"). Д. розвинута в наукових працях французького структураліста Ж. Дерріда. При аналізі тексту Д. апелює до його імпліцитного змісту, не усвідомленого самим автором, а отриманого на підставі проникнення до мови твору. **Deconstruction**

ДЕКОРЕЛЯЦІЯ (від лат. de - відділення і correlatio - взаємозв'язок) - різновид історичних змін у системі словотворчих зв'язків при збереженні морфемної структури слова; заміна для похідного слова однієї вихідної твірної основи іншою через певні семантичні зсуви в мовній системі, зникнення первинного твірного слова і т. ін.

ДЕКРЕОЛІЗАЦІЯ - процес руйнації креольської мови й формування на її основі стандартної "посткреольської" мови. Термін соціолінгвістики. **Decreolization**

ДЕЛІШЕРАТИВ - 1) спосіб дії у деяких мовах або різновид модального значення зі змістом вираження сумніву щодо ситуації, позначеної реченням;

2) термін семантичного синтаксису, відмінкової граматички, логічної семантики; мисленнєвий аналог змісту мовномисленнєвої, соціальної дії чи сприйняття, один з аргументів у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі (*Він вивчав поезію. Він був прихильником лібералізму*). **Deliberative**

ДЕЛЯТИВ - граматичний відмінок у деяких мовах (зокрема, в угорській) із значенням руху від чого-небудь униз. **Delative case**

ДЕМІНУТИВ - 1) слова, що виражають значення зменшення та переважно мають відтінки позитивної оцінки, пестливості (рідше-негативної оцінки й зневажливості), уживаються здебільшого в розмовному мовленні. Д. є формами суб'єктивної оцінки, лексичними та словотвірними синонімами. Значення зменшення передається

за допомогою відповідних афіксів і має градацію кількох ступенів. Дискусійною проблемою є статус Д. як форм слова чи окремих слів щодо твірних основ. А. протиставлені аугментативам - збільшувальним словам.

2) Компонент предикатно-аргументної структури, мисленнєвий аналог зменшувального значення. Термін семантичного синтаксису. **Diminutive**

ДЕНОТАТ (від лат. *denotatum* - позначене) - термін логіки, транспонований до логічної семантики як відповідник значення, позначеного (за Г. Фреге, Б. Расселом). Уживається також у значенні об'єкта чи фрагмента дійсності або ментального світу, позначених певною мовною одиницею (відповідник референта в концепції К. Огдена й А. Річардса). Термін набув і більш широкого значення поняття взагалі, фіксованого мовним знаком. На противагу сигніфікату як інтенціоналу, тобто змісту поняття, Д. є відповідником екстенціоналу - обсягу поняття (за Дж. Міллем і Р. Карнапом). На відміну від конотата, денотат розглядається і як понятійне ядро значення, позбавлене суб'єктивних відтінків, оцінки, емотивності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, хоч не завжди межа між ними є чіткою та прозорою. **Denotatum, denotation**

ДЕПАЛАТАЛІЗАЦІЯ-фонетичне явище втрати м'якості як диференційної ознаки приголосними. У східнослов'янських мовах Д. датується XII ст. В українській мові першими депалаталізувалися губні приголосні наприкінці слова при занепаді наступного редукованого. У російській мові процес Д. спостерігався у шиплячих і ц.

ДЕПРЕФЖСАЦІЯ-спосіб творення слів шляхом позбавлення твірних основ префіксів. Наявність Д. приводить до висновку про можливе виділення нульових префіксів.

ДЕРИВАТ (від лат. *derivatus* - похідний) - 1) похідне слово, утворене від іншого (інших) слова або сполуки;

2) просте однокореневе похідне слово, на відміну від похідних знаків іншого статусу: композитів, юкстапозитів, абревіатур, складених найменувань. **Derivative word**

ДЕРИВАТОЛОГІЯ (від лат. *derivatio* - відведення і гр. *logos* - слово, учення) - розділ мовознавства, що вивчає словотворчу підсистему мови, механізм творення слів на базі наявної в мові системи морфем і способів їхнього поєднання. Одиницями словотворчої підсистеми є морфемами як інваріанти, репрезентовані в мовленні морфами. Морфемами мають певні закономірності синтагматики й реалізують парадигматичні ознаки на підставі наявності синонімії, омонімії й антонімії морфем. Парадигматика словотворчого рівня представлена зв'язками похідності й мотивації, які також актуалізують епідигматичні відношення в мовній системі (Д. Шмельов). Словотворча підсистема має тісні зв'язки з іншими підсистемами мови: фонологічною, зважаючи на зміни морфів на морфемних швах; морфологічною на підставі забезпечення словозміни й формотворення, частиномовного статусу певними стандартними афіксами; синтаксичною як підґрунтям значної кількості словотвірних процесів; лексичною з огляду на обов'язкове врахування семантичного виведення похідних основ від твірних.

Д. (словотвір) як лінгвістична дисципліна виокремилася зі складу граматики у 40-і р. р. XX ст., хоч у деяких лінгвістичних школах світу вона залишилася

складовою граматики через особливості мови, яку досліджує школа. В аморфних мовах і деяких аглютинативних, де важко відрізнити афікси від службових слів (ті самі елементи кваліфікуються то як невіддільні частки, то як мобільні афікси), особлива увага дослідників зосереджена на закономірностях лінійної сполучуваності одиниць, що описується за допомогою методик синтаксису. Це зумовлює єдність граматики як окремої мовознавчої галузі, до складу якої входять Д., морфологія й синтаксис. Іноді Д. включають до лексикології, виходячи із семантичної забезпеченості дериваційних процесів і врахування значень слів при морфемному та словотворчому аналізі.

Проблематика Д. зумовлює точки дотику з іншими мовознавчими галузями (ономасіологією, теорією номінації, історією мови, лінгвістичною семантикою, граматиною, орфографією, психолінгвістикою, когнітивною та комп'ютерною лінгвістикою тощо) і створення маргінальних дисциплін. Однією з таких є морфонологія, що вивчає зміни фонем у процесах словозміни та словотворення, фонологічну структуру морфем. Її об'єктом є варіювання фонем у складі морфем однієї морфеми. Морфонологія почала розроблятися у XIX ст. І. Бодуеном де Куртене, а її всебічне обґрунтування здійснене представником Празького лінгвістичного гуртка М. Трубецьким у праці "Grundzuge der Phonologie" (1939 р.). Головною одиницею проміжного морфонологічного рівня мови є морфонема-фонема, що чергується в морфемах однієї морфеми. Морфонема не є сегментною одиницею мовної системи, хоч представляє її проміжний рівень-морфонологічний, і застосовується у динамічних і функціональних моделях морфологічного синтезу (О. Залізняк, Д. Ворт, М. Галле й ін.). Морфонологічними явищами вважаються чергування аломорфів, усичення твірної основи, інтерфіксація, деякі випадки нульової суфіксації, дифузія іт. ін.

Маргінальною дисципліною є також морфотактика, що досліджує правила лінійної сполучуваності морфем, особливо актуальна для аморфних й аглютинативних мов. У межах Д. виділяється морфеміка, спрямована на вивчення системи морфем певної мови з огляду на їхні значення, сполучуваність, позиційні й історичні зміни; і власне словотвір. Головними завданнями Д. є 1) інвентаризація наявних у мові морфем і встановлення їхньої варіативності в мовленні; 2) розробка класифікації способів словотворення; 3) аналіз похідності, що зумовлює формальне й семантичне виведення похідних слів від твірних, і мотиваційно-наскрізної лінгвопсихоментальної операції формування номінативної структури слова; 4) систематизація словотворчих значень, типів, розрядів, моделей, класів, полів; 5) реконструкція діахронічних способів творення слова, словотворчих структур і їхніх історичних змін у процесі розвитку мови, встановлення історичної динаміки словотворчої підсистеми мови; 6) обґрунтування словотвірних правил як закономірностей дериваційних процесів, ознак їхньої продуктивності; 7) моделювання словотворчих гнізд й укладання морфемних і словотворчих словників; 8) дослідження залежності словотвірного потенціалу мовних одиниць від семантики, граматичних особливостей; 9) удосконалення процедур словотворчого аналізу; 10) опис функціонування й синтезу словотвірних моделей у мовленні й тексті і т. ін.

Історія Д. відзначена зміною дослідницьких векторів: із морфологічного на синтаксичний і семантичний. Перший спрямовував словотворчий аналіз на встановлення комбінаторики морфем і закономірності синтезу похідної основи від твірної. Другий ґрунтувався на концепції синтаксичної природи деривації, яка протягом тривалого часу була канонізованою у словотворі й підкріплювалася моделями трансформаційного та генеративного синтаксису (Н. Хомський, Р. Ліз, Г. Брекле й ін.). Третій орієнтував словотворчі дослідження на семантичні зв'язки мотивованості між похідними та твірними словами, на випадки розходження формальної й семантичної похідності, на вагомість у словотвірних гніздах нерідко проігнорованої дериватологами ланки семантичної деривації, на залежність словотвірних потенцій слів від їхніх значень тощо. На сучасному етапі Д. усе більше поєднується з ономасіологією та проектує власні проблеми у галузі, пов'язані з вивченням і моделюванням структур знань людини, на підставі яких і відбувається вибір певної номінативної структури похідних слів.

Головними методами Д. є морфемний і словотворчий аналіз, мета та процедури яких різні. Застосовуються також генеративно-синтетичний метод із метою ототожнення морфів однієї морфеми, етимологічний аналіз для встановлення діяхронічної морфемної структури й історичних змін у ній та системі словотвірних зв'язків. Протягом останнього десятиліття актуальним у словотворчих студіях став когнітивно-ономасіологічний аналіз, спрямований на визначення мотивації похідних слів шляхом проєкції їхньої ономасіологічної структури на фрагменти знань про позначене у свідомості, мисленні. Те саме, що і **Словотвір. Word-formation**

ДЕРИВАЦІЯ (від лат. *derivacio* - утворення) - процес творення нового слова на базі вже наявних у мові слів. Д. протиставлена іншим способам поповнення лексичного складу мови: запозиченню, креації. Залежно від способу Д. юна поділяється на семантичну та словотвірну: перша передбачає творення слова шляхом переосмислення, граматичного переходу, злиття сполуки в одне слово без участі морфем; друга є формально-семантичною процедурою породження нового слова на базі твірної або кількох твірних основ шляхом приєднання афіксів, словоскладання, скорочення. Д. опосередкує чотири типи відношень між твірними й похідними словами: еквівалентності у випадках творення тотожних позначень (наприклад, абревіатур, компресивів); модифікації при збереженні загального понятійного змісту твірного слова й варіюванні його експресивності, оцінки або родів дії для дієслів; транспозиції у випадках категорійної частиномовної зміни дериватів, на відміну від твірних слів; мутації при зміні змісту похідних слів.

Термін Д. уведений у 30-ті р. р. XX ст. польським лінгвістом Є. Куриловичем, який розмежував лексичну й синтаксичну Д.: перша спрямована на перетворення лексичного значення твірного слова при творенні похідного, друга - лише на зміну синтаксичної функції при збереженні понятійної тотожності твірної й похідної слів (наприклад, *спою жовтий* має лексичні деривати *жовток*, *жовтіуха*, *жовтянка* й синтаксичні *жовтіти*, *жовтизна*). Уведення терміна Д. зумовило опис похідних одиниць у вигляді формальних операцій реконструкції їхньої синхронної дериваційної історії. Тривалий час у дериватології канонізованою залишалася

концепція синтаксичної природи Д., запропонована у славістиці ще Ф. Буслаєвим, пізніше Е. Бенвеністом, Ш. Баллі та ін. і розвинута у руслі генеративної граматики, логічного синтаксису. Згідно з цією теорією всі похідні слова утворюються тільки на базі синтаксичних конструкцій (словосполучень або речень), є трансформацією судження, мотиваційної синтагми, дефініції, глибинних структур синтаксису. У сучасній когнітивній ономазіології ця концепція підтверджується лише частково щодо похідних слів пропозиційного типу мотивації. Асоціативно утворені слова ґрунтуються на інших механізмах (різних метафоричних моделях, гештальтуванні тощо). **Derivation, Word-formation**

ДЕСЕМАНТИЗАЦІЯ -утрата знаком або його мотиватором первинного значення, що є результатом мовних процесів (наприклад, граматикизації, фонетичних змін), історичних або соціокультурних змін. Граматикизація як перехід повнозначних слів до службових може бути діахронічною (наприклад, творення частки *би* від аориста дієслова, флексія майбутнього часу дієслів типу *матимуть*, *дбатимуть* від дієслова *имати*, творення членних форм прикметників від нечленних у поєднанні з особовими займенниками із значенням означеності, перетворення коренів на суфікси у числівниках на *-ядацть* і т. ін.) і синхронічною (уживання дієслів у функції зв'язок, перехід повнозначних частин мови у службові). Д. називають і послаблення мотивованості лексичного значення, що значно розширює спектр Д. за рахунок ідіоматизації фразеологізмів, перетворення метафори на стерту метафору тощо. **Loss of meaning**

ДЕСИГНАТ (від лат. *designatum* - позначене) - змістовний бік мовного знака, поєднаний з акустичним образом (позначенням). Поняття Д. уведене ще стоїками, які розрізнявали позначення й позначене що є власне мовним феноменом, існує лише в мові та здійснює зв'язок світів думок і речей. У працях св. Августина застосовувалися латинські відповідники цих термінів *signatum* і *signans*. **Designatum**

ДЕСКРИПТИВІЗМ (від англ. *descriptive*-описовий)-структуралістський напрям досліджень мовного онтогенезу й мовної діяльності, що виник у США у 30-ті р. р. XX ст. під впливом ідей американського лінгвіста Л. Блумфілда (його польових досліджень амеріндських мов за формальними критеріями дистрибуції мовних одиниць із виключенням значеннєвого компонента) і біхевіористської позитивістської течії у психології. Л. Блумфілд керувався також біхевіористськими постулатами й визначав мову як різновид поведінки людини, уважаючи пояснення мовних явищ на підставі категорій мислення та психіки (менталізм) головною перешкодою для перетворення лінгвістики на точну науку. Програма Д. була намічена Л. Блумфілдом у працях "Вступ до вивчення мови" 1914 р. і "Мова" 1933 р.

Головними положеннями Д. були залежність засвоєння мови дітьми від потреб поведінки; розгляд мовленнєвої діяльності як інтуїтивної поведінкової реакції на стимули зовнішнього середовища; заперечення пояснювального зв'язку мовних одиниць із категоріями мислення; оперування при дослідженні мовлення атомарними одиницями (фонами й морфами) при ігноруванні семантики, оскільки вона не підлягає прямому спостереженню. Американський Д. виявився у двох течіях: формальній (дистрибутивній) Йельської школи і помірно-

структуралістській Анн-Арборської школи тагмеміки, що зберегла етнографічну й етнолінгвістичну орієнтацію (вивчення амеріндських мов у зв'язку з культурою й етносвідомістю індіанців). Представниками Д. були Ч. Осгуд, З. Харрис, Б. Блок, Б. Скіннер, Дж. Трейджер, Ч. Фриз, Ю. Найда, К. Пайк, Ч. Хоккет, Г. Глісон, Дж. Гринберг, П. Гарвін, Ч. Вьоглін й ін.

Вагомим теоретичним доробком Д. стали опис дистрибуції атомарних мовних одиниць (фонів), розробка методик фонологічного аналізу, детальна характеристика фонологічних систем багатьох мов, їхньої просодики, опис різних типів морфем і їхніх морфів, розробка методики асоціативного експерименту, дистрибутивного аналізу, методу аналізу за безпосередніми складниками, загалом процедурного підходу до дослідження мови, продовження традицій дослідження амеріндських мов, розв'язання прикладних завдань дешифрування текстів тощо. Приблизно у 60-ті р. р. Д. поступився місцем у лінгвістиці США генеративізму. Найбільш помірні у своїх поглядах дескриптивісти перейшли до аналізу етнолінгвістичної та соціолінгвістичної проблематики. Д. посприяв розробці в мовознавстві формальних методів дослідження, зокрема, дистрибутивного аналізу, математичних і логічних методик, збагатив лінгвістику новим термінологічним апаратом. Однак асемантизм, атомізм, механістичність, антименталізм (інтуїтивізм), статичність Д. призвели до неможливості розв'язання поставлених ним завдань пізнання мови, її структури й функціонування. Течіями, які намагалися подолати недоліки Д, в межах американського структуралізму стали стратифікаційна та трансформаційна граматики, тагмеміка, теорія компонентного аналізу, синтаксичної семантики тощо. **Descriptive linguistics**

ДЕСКРИПТОРИ - ключові слова текстового документа, сукупність яких є його пошуковим позначенням, тобто використовується для швидкого й ефективного пошуку необхідної інформації у системах штучного інтелекту. **Descriptors**

ДЕСТИНАТИВ-термін семантичного синтаксису, логічної семантики; мисленнєвий аналог призначення предмета, один з аргументів у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі *Ще отрута для щурів. Ця подушечка для голок*).

ДЕТЕРМІНАНТ (від лат. *determinans* - визначальний, обмежувальний) - член речення, який поєднується з усім складом висловлення в цілому за допомогою синтаксичного зв'язку детермінації, який зовнішньо схожий на прилягання, однак не має прислівного характеру. Д. у багатьох випадках є обов'язковим складником семантичної структури речення та зберігається у всіх його формах. Д. може представляти семантичні суб'єкти, об'єкти (як додатки), локатив, темпоратив (мисленнєві аналоги часу і простору), каузатив (аналог причини) як обставини. Одне речення може містити кілька Д. Наявність Д. як особливого синтаксичного явища була відмічена О. Востоковим, О. Добіашом, Л. Щербою, В. Виноградовим. Термін уведений російським синтаксистом Н. Шведовою у середині 60-х р. р. XX ст.

В англomовній традиції існують інші значення Д.: 1) граматичних і лексичних засобів, які виокремлюють предмети із класу (артиклі, вказівні займенники тощо), 2) у словотворі - атрибутивних складників композитів. У германістиці у значенні синтаксичного поширювача речення в цілому частіше вживається термін "ад'юнкт".

Adjunct, determinant

ДЕТЕРМІНАЦІЯ – синтаксичний зв'язок вільного поєднання детермінанта речення з усім складом висловлення. Детермінант може представляти семантичні суб'єкти, об'єкти (як додатки), локатив, темпоратив (мисленнєві аналоги часу і простору), каузатив (аналог причини) як обставини. Д. зовнішньо схожа на прилягання, однак не має прислівного характеру. Термін уведений російським синтаксистом Н. Шведовою у середині 60-х р. р. XX ст. У германістиці у такому значенні частіше вживається термін "ад'юнктивація". **Adjunctivation**

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ – явище мовної системи, вияв мовної економії й асиметричного дуалізму мовного знака, яке являє собою перехід термінів до загальноновживаної лексики. Предметом дискусій лінгвістів є межам B_i терміносистемою й загальноновживаним термінологічним знаком, статус якого як терміна викликає заперечення. З іншого боку, такий знак належить відповідній терміносистемі й не може бути вилучений із неї. Статус подібних слів і сполук є термінологічно маргінальним.

ДЕФІС (від лат. *divisio* – розділення, поділ) – графічний знак рисочки між частинами деяких складних слів (іменників, прикметників, прислівників, службових слів тощо), означальним словом і прикладкою у постпозиції, у скорочених словах, аббревіатурах із цифрами (*КБ-67*), при поєднанні слів із постфіксами (аглютинативними суфіксами) типу *тільки-но*, *ідь-бо* та префіксоїдами-частками (*бозна-хто*, *казна-що*) \ при дефісації і т. ін.. Уживання Д. зумовлене правилами орфографії кожної мови. **Hyphen**

ДЕФІСАЦІЯ – фонетико-графічна стилістична фігура, дефісне написання цілого слова з певною прагматичною метою: *Неро-зу-мі-ю!*

ДИВЕРГЕНЦІЯ (від лат. *divergo* – відхиляюся, розходжуся) – розходження, віддалення двох мовних ознак чи явищ. Розрізняють такі типи Д.: 1) глотогонічна, яка виникає між двома спорідненими мовами внаслідок тривалих мовних контактів однієї мови з іншими мовами, міграції, утворення союзів неспоріднених мов за географічним принципом тощо (Д. може торкатися окремих мовних явищ двох мов чи мов у цілому); 2) діалектно-глотогонічна, зумовлена розходженням діалектів однієї мови, внаслідок чого можуть виникати окремі мови (пор. розщеплення мов однієї сім'ї); 3) варіантна, що передбачає розходження ознак варіантів однієї мови; 4) структурно-діахронічна, яка є історичним еволюційним процесом збільшення різноманітності мовної системи за рахунок перетворення варіантних явищ на інваріантні (інваріантна Д.) або унаслідок збільшення варіантів одного явища (варіантна Д.). Останній тип Д. торкається різних мовних рівнів: фонологічного (у результаті фонологізації одного з позиційних варіантів, виведення алофонів із стану додаткової дистрибуції, наприклад, варіанти *к* і *чу* у результаті першої палаталізації стали різними фонемами), граматичного (явища граматичної транспозиції частин мови), лексичного (поява стилістично забарвлених варіантів лексеми). Механізм глотогонічної Д. описаний Р. Якобсоном у 1930 р., а структурно-діахронічної – російським лінгвістом Є. Поливановим у 1928 р. Д. протиставлена конвергенції – зближенню або збігові двох мовних ознак чи явищ, проте може існувати на тлі конвергенції

(наприклад, Д. фонем *к* і *ч* є результатом конвергенції двох *ч* як результатів першої палаталізації та йотового пом'якшення *т*). **Divergence**

ДИГЛОСІЯ (від гр. *di* - подвійний, *dvīci* і *glossa* - мова) - 1) різновид мовного стану особистості, коли вона володіє двома чи більше формами існування певної мови. Наприклад, аварець володіє аварською літературною мовою й болмацом - інтердіалектом, що виник на базі північних діалектів аварської мови; мешканець Карибських островів володіє іспанською літературною та креольською мовами на базі іспанської мови й місцевого діалекту.

2) Ситуація функціонування двох стилістично й функціонально розподілених мовних кодів, які можуть сприйматися як одна мова (наприклад, церковнослов'янсько-російська Д.). Таке значення терміна вжите соціолінгвістом Ч. Фергюсоном (Д. французької і креольської мов на Гаїті). **Diglossy**

ДИКТУМ (від лат. *dictum* - сказане) - компонент пропозиції, основний логічний блок судження, об'єктивна семантична константа, що характеризується істинністю й несуперечливістю. Термін уведений у 1932 р. Ш. Баллі, який розглядав двочленну структуру висловлення, що містить Д. і його суб'єктивну змінну - модус. Структура диктуму ототожнюється в семантичному синтаксисі, відмінковій і фреймовій семантиці із предикатно-актантною рамкою або предикатно-аргументною структурою, компонентами яких є відповідно предикат, актанти та сірконстанти чи предикат, аргументи й ад'юнкти.

ДИРЕКТИВ - тип мовного акту за ілокутивною силою; за класифікацією Дж. Сьорля є виявом запитання, наказу, примусу, вимоги, поради, запрошення, благання тощо. **Directive**

ДИСИМІЛЯЦІЯ (від лат. *dissiinilatio* - розподібнення) - один із видів комбінаторних змін звуків, фонетичний процес розподібнення артикуляції двох однакових або подібних за якоюсь ознакою звуків у слові. Різновидами Д. є вокалічна й консонантна залежно від розподібнення голосних чи приголосних; за напрямом впливу - прогресивна як результат впливу рекурсії попереднього звука на екскурсію наступного (за глухістю / дзвінкістю: рос. прост. *асвальт*, за способом творення: укр. *конституція* від лат. *constitutio*) і регресивна як результат впливу екскурсії наступного звука на рекурсію попереднього (укр. прост. *лаболаторія*); залежно від відстані між звуками - контактна й дистантна (укр. *срібло* від *срібро*, *лицар* від *рицар*), залежно від часу появи синхронічна й діахронічна. В українській мові Д. трапляється рідше, ніж асиміляція, й є переважно діахронічною (наприклад, у формах інфінітивів на *-сній* {веду- вести), в іменниках із *-сть* (оповідання - *повість*), у формах вищого ступеня порівняння прикметників (*низький* ~ *ниж[ш]чий*, *вузький* - *вулс[ш]чий*). Дисимілятивне підґрунтя можуть мати епентеза, гаплогія й метатеза.

Dissimilation

ДИСКРЕТНІСТЬ ДИСКУРСУ (від лат. *discretus* - розділений, перерваний) - категорійна ознака комунікації, яка представляє роздільність у часі або у просторі фаз породження та сприйняття повідомлення навіть в умовах спілкування "тут і зараз". **Discreteness of discourse**

ДИСКУРС (від фр. discours - мовлення, у лат. discursus - блукати, розгалуження, розростання, коловорот) - 1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників - онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, занурений у життя;

2) замкнена цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними і т.ін.);

3) стиль, підмова мовного спілкування;

4) зразок мовної поведінки в певній соціальній сфері, що має певний набір змінних.

У сучасній теорії комунікації й дискурсології термін Д. уживається в різних значеннях. Вісім дефініцій дискурсу подає швейцарський дослідник П. Серію, посилаючись на книгу французького вченого Д. Манжене. Російський лінгвіст М. Макаров виокремлює три типи координат визначення сутності Д.: із боку формальної інтерпретації Д. - це утворення більш високого рівня, ніж речення; із боку функціональної інтерпретації це уживання мови у всіх її різновидах; із боку ситуаційної інтерпретації це втілення засобів мови в оточенні соціальних, психологічних і культурних обставин спілкування особистостей. Д. розглядався і філософами. Ю. Хабермас розумів під Д. тип мовної комунікації, що передбачає раціональне критичне осмислення цінностей, норм, правил соціального життя з єдиною метою-досягнення взаємного розуміння.

Уведення до обігу мовознавства терміна "дискурс" належить американському лінгвісту-дескриптивісту З. Харрису, який у 1952 р. на підставі впровадженого ним дистрибутивного аналізу здійснив спробу представити значення мовних одиниць як функцію дистрибуції, а Д. розглядав як одну зі сторін дистрибуції на базі еквівалентності між фразами й ланцюжками фраз; як висловлення, надфразну єдність у контексті інших одиниць і пов'язаної з ними ситуації. Таке трактування визначило первинне спрямування аналізу Д. на дослідження послідовності речень, трансфрастичних одиниць, ланцюжків фраз в аспекті їхньої асемантичної дистрибуції.

У лінгвістиці тексту 70-х р. р. терміни Д. і тексту звичайно ототожнювалися, що пояснювалося відсутністю в деяких європейських мовах слова, відповідного франко-англійському "дискурсу", яке замінювалося терміном "текст". Отже, аналіз Д. збігався зі структуралістськи орієнтованими граматикую тексту, лінгвістикою зв'язного тексту (В. Дресслер, П. Сьюрен, С. Шмідт, Р. Гарвег, Р. Бофанд, О.Москальська, І. Беллерт, Ф. Данеш та ін.). Д. розглядався й на підставі тексту як тексту контексті різних фонових чинників, занурений у життя; як вербальне представлення комунікативної події (Дж. Браун, Дж. Юл, Н. Арутюнова й ін.).

У 80-ті р. р. з метою розмежування тексту та Д. використовувалося розрізнення аспектів: мовного й соціального, статичного й динамічного відповідно. Цьому сприяли концепції Е. Бенвеніста, який уважав дискурс мовленням, невіддільним від мовця; Т. ван Дейка, який розглядав дискурс як комунікативну подію, спосіб актуалізації тексту в певних ментальних і прагматичних умовах; К. Пайка, який убачав у дискурсі результат

процесу взаємодії в соціокультурному аспекті. Під впливом теорії мовних актів, лінгвопрагматики, когнітивної лінгвістики аналіз Д. отримав функціональне спрямування, а Д. почав розглядатися як комунікативна подія, ситуація, що інтегрує текст з іншими її складниками, зокрема, екстралінгвальними соціальними й референційними чинниками (обставинами, часом, простором комунікації), когнітивними та психологічними чинниками, які опосередковують взаємодію учасників спілкування, їхні мотиви, цілі та стратегії. У такому розумінні Д. отримав подійно-ситуативний аспект, розширивши власну структуру за рахунок суб'єкта комунікації, адресата, моменту висловлення і певного місця висловлення. Г. Почепцов уподібнює розбіжність між текстом ІД. до різниці між реченням і висловленням: висловлення поєднує саме речення із соціальним контекстом його використання, такі самі відношення повторюються на вищому рівні в тексті та Д. Американська дослідниця Д. Шиффрин пропонує визначати Д. як інтегративно контекстуалізовані висловлення, усні й письмові.

Дискурсологи виділяють визначальні риси Д. як комунікативної ситуації. По-перше, це контекстуальність, що розглядається В. Дем'янковим як сукупність викладених подій, їхніх учасників, перформативної інформації й не-подій, тобто обставин, що супроводжують події; фону, який пояснює їх; оцінки учасників подій, інформації, що співвідносить Д. із подіями. Дж. Кук виокремлює три контексти Д.: текстуальний, соціальний і психологічний. По-друге, це особистісність Д., яка є двобічною й визначається спільним для адресанта й адресата світом, взаємодією їхньої індивідуальної свідомості. П.Серію вважає суб'єкт висловлення, який набуває чинності лише в акті висловлення, категорією Д. По-третє, це процесуальність Д., закладена у спільній діяльності комунікантів, що розробляють його структуру, у поєднанні фаз породження висловлення та його реценції. По-четверте, структура Д. є замкненою, відкритою є лише інформація тексту.

Практично не розробленою проблемою дискурсології є категорійний аспект Д. В. Карасик оперує чотирма групами категорій Д.: 1) конститутивними (відносною оформленістю, тематичною, стилістичною та структурною єдністю, відносною смисловою завершеністю); 2) жанрово-стилістичними (стильовою приналежністю, жанровим каноном, клішованістю, мірою ампліфікації / компреси); 3) змістовними (адресністю, образом автора, інформативністю, модальністю, інтерпретованістю, інтертекстуальною орієнтацією); 4) формально-структурними (композицією, членуванням, когезією). М. Макаров виокремлює категорії зміни комунікативних ролей, комунікативної стратегії розгортання Д., когезії й когерентності, метакомунікації і дейксиса.

Розуміння Д. як комунікативно-прагматичного зразка мовленнєвої поведінки в певній соціальній інституціональній сфері, який має відповідний набір змінних: соціальні норми, відношення, ролі, конвенції, показники інтерактивності, - використовується у функціональній прагматичі (Й. Ребайн, К. Еліх). Подібне тлумачення близьке до поняття "підмови", своєрідного стилю певної сфери спілкування. Ю. Степанов вважає Д. особливим можливим альтернативним світом у світі мови, за яким стоять особливі граматики, лексикон, правила слововживання, семантика та власний ідеальний адресат.

Дискусійними проблемами вивчення Д. є його типологія та структура, що є взаємозалежними. Диференціація типів Д. українським мовознавцем Г. Почепцовим є цікавою, однак вона ґрунтується одночасно на кількох параметрах, що зумовлює її непослідовність. Ф. Бацевич пропонує типологізацію Д. залежно від складників комунікативної моделі Р. Якобсона. О. Шейгал розмежовує інституційні й особистісно орієнтовані Д. Кожен з інституційних Д. використовує певну систему професійно орієнтованих знаків, має власну підмову. Дослідниця характеризує політичний дискурс у співвідношення з іншими інституційними типами: юридичним, науковим, педагогічним, рекламним, релігійним, спортивним, військовим, - і неінституційними (побутовим і художнім). Багатозначність терміна Д. і дискусійність проблем, пов'язаних із його дослідженням, зумовлені новизною й нерозробленістю дискурсології як галузі мовознавства. **Discourse**

ДИСКУРСИВНА ПРАКТИКА - використання мови в межах сфери спілкування якоїсь соціальної чи професійної групи при обговоренні відповідної цій сфері проблеми з огляду на стереотипний заданий спосіб бачення дійсності за умови забезпечення групової ідентичності. Д. п. є результатом панування дискурсу, мови над людиною, залученою до певної сфери спілкування й кола комунікантів цієї сфери. Ідея панування ідеології дискурсу є центральною у критичному дискурс-аналізі, де дискурс розглядається не лише як особливий спосіб спілкування, а й спосіб світобачення, розуміння дійсності, і належить М. Фуко, який під впливом структурного марксиста Л. Альтюссера висловлював думки про децентрованість суб'єкта, носія мови, який перебуває під впливом панівної ідеології дискурсу. Індивідуальне формується структурами дискурсу, коли суб'єкт приймає призначену для нього Д. п. позицію. Подібні ідеї належать Р. Варту, який уважав, що людина є водночас хазяїном і рабом мови. М. Бахтін також відзначав, що людина перебуває у полоні стереотипів мови і лише міфічний Адам позбавлений тягаря цих стереотипів. **Discursive practice**

ДИСКУРСИВНА ПСИХОЛОГІЯ - напрям соціальної психології, який розробляє певний тип дискурсу з метою вивчення способів формування, корекції та зміни особистості, її думок, емоцій у процесі соціальної взаємодії. Д. п. розглядає мовлення як явище зовнішнього світу, орієнтоване на соціальну дію, яка й є психологічним станом людини; а дискурс - як соціальну діяльність в умовах реального світу (К. Герген, Дж. Шоттер). Д. п. ґрунтується на неопозитивістській філософії пізнього Л. Вітгенштейна, який постулював залежність використання мови від зовнішніх обставин. На відміну від когнітивної психології, Д. п. відстоює положення про те, що думки й оцінки людей, які керують їхніми діями, не є відображенням універсальних пізнавальних процесів і стійких ментальних структур, а формуються в соціальній взаємодії. Д. п. керується емпіричним аналізом дискурсів. **Discursive psychology**

ДИСКУРСИВНИЙ ЧАС І ПРОСТІР - час і простір комунікативної ситуації. Усна спонтанна комунікація описується в термінах "тут і зараз", її дискретність незначна, але наявна, адже режим породження повідомлення мовцем передує адресатному режиму інтерпретації. Текстова комунікація є дискретною в часі та просторі,

і відстань між двома режимами може бути доволі значною. Згідно з концепцією часу німецького дослідника Х. Рейхенбаха, який розрізняв у текстовому часі подію, момент мовлення й момент референції, тобто спостереження читача за подією, Д. ч. і п. має три режими: час і простір породження (створення) тексту (авторський); час і простір описуваних подій у тексті й режим інтерпретації тексту читачем. Дослідники описували текстовий час у двох виявах: плану мовлення та плану історії (Е. Бенвеніст), обговорюваного й подійного світів (Г. Вайнрих) і т. ін. О. Падучева поряд із режимом інтерпретації та відношенням авторського часу до текстового (мовленнєвого) уводить наративний час, який не співвідноситься з будь-яким часом й є панхронічним. Д. ч. і п. треба відрізнити від хронотопу-вияву текстової категорії континууму, тобто часу та простору описуваних у тексті подій. Хронотоп є лише одним із режимів Д. ч. і п. **Discursive time and space**

ДИСТАКСІЯ - явище нелінійності мови як відсутності взаємної однозначної відповідності між позначеним і позначенням мовних висловлень, у результаті чого виникає багатозначність плану форми, а цілісність змісту впливає лише з поєднання і взаємного пристосування значень кількох мовних одиниць. **Distaxia**

ДИСТРИБУТИВ (від лат. *distributio* - поділ, розподіл) - термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічної семантики; мисленнєвий аналог результату розподілення, один з аргументів у структурі пропозиції або предикатно-аргументній сіркурії (*Він складав папір у стоси. Платити будемо **погодинно***). **Distributive**

ДИСТРИБУТИВНИЙ АНАЛІЗ (ВІД лат. *distributio* - поділ, розподіл) - методика встановлення ознак і функціональних властивостей певної мовної одиниці шляхом визначення сукупності сполучуваних із нею елементів (дистрибуції, оточення) однакового рівневого статусу (фонем, морфем, лексем тощо) у всіх можливих контекстах. За допомогою Д. а. виділяють дистрибутивні класи, у які об'єднують одиниці з однаковою дистрибуцією. Головні принципи Д. а. були сформульовані Л. Блумфілдом у 20-ті р. р. XX ст. Д. а. упроваджений і розроблений у 30—50-ті р. р. американським лінгвістом З. Харрисом й американськими дескриптивістами щодо опису оточення фонів і морфів у мовному потоці. У дескриптивізмі Д. а. розглядався як сукупність діагностичних процедур 1) попереднього запису висловлень інформантів за допомогою фонетичної транскрипції; 2) сегментації висловлень на мінімально можливі сегменти (фони й морфи) з оперттям на субституцію (підстановку); 3) ідентифікації інваріантних одиниць (фонем і морфем) на підставі мовних сегментів фонів і морфів; 4) розподілу виділених одиниць у дистрибутивні класи, встановлення складу фонем і морфем (фонематика й морфеміка), їхнього аранжування (фоно- і морфотактика). Фонема розглядається як сім'я (парадигматичний клас) алофонів, що перебувають у відношеннях додаткової дистрибуції (позиційні варіанти) і вільного варіювання (факультативні варіанти).

Дослідники виділяють три типи дистрибуції: додаткову, контрастну і вільно варіативну. Додаткова дистрибуція полягає в неможливості мовних одиниць перебувати в однакових оточеннях і зумовлює виділення позиційних варіантів фонем і морфем -

алофонів й аломорфів або їхніх рядів. Контрастна ґрунтується на однаковому оточенні й розбіжності у значенні одиниць і дає змогу розрізнити дві мовні одиниці-інваріанти. Вільно варіативна дистрибуція визначається однаковим оточенням за умови нерозрізнення форм і значень одиниць, що уможливорює констатацію їх як варіантів, не залежних від позиції.

Спочатку Д. а. застосовувався щодо фонем шляхом побудови квадратної матриці, у якій фіксувалися звуки у препозиції та постпозиції. Згодом методика була поширена на морфеми, потім - на слова з метою встановлення значень полісемантів, а також на речення (аналіз за безпосередніми складниками). З метою впорядкування опису суми всіх можливих позицій елементу відносно інших елементів того самого рівня у Д. а. застосовуються умовні позначення класів слів, які включаються до дистрибутивної формули (наприклад, N mass - речовинний іменник, N pers - іменник особи, A - прикметник, V intr - неперехідне дієслово тощо). Дистрибутивні формули широко використовувалися у лексикографічній практиці з метою демонстрації сполучуваності слова (Г. Пальмер, А. Хорнбі). Д. а. сприяє удосконаленню технік лінгвістичного експерименту та проектується на моделі автоматичної обробки природної мови (комбінаторна методика Ю. Апресяна, концептуальні графи Р. Шенка, Дж. Сови й ін.). **Distributive analysis**

ДИСТРИБУТИВНО-СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ - методика статистичного підрахунку суми всіх можливих позицій елементу відносно інших елементів того самого рівня; сукупність формальних алгоритмічних процедур, спрямованих на опис дистрибуції будь-яких емпірично доступних об'єктів у тексті. Д. а. розроблений А. Шайкевичем (досліджено частотність неозначеного артикля у різних груп персонажів п'єс У. Шекспіра, що дало змогу встановити закономірність зниження частотності цього артикля залежно від підвищення соціального статусу героїв).

Distributive statistical analysis

ДИСТРИБУЦІЯ (від лат. distributio - поділ, розподіл) - сукупність сполучуваних елементів певної мовної одиниці у всіх можливих контекстах. Із метою впорядкування опису суми всіх можливих позицій елементу відносно інших елементів того самого рівня створюється дистрибутивна формула, у якій застосовуються умовні позначення класів слів (наприклад, N mass - речовинний іменник, N pers - іменник особи, A - прикметник, V intr - неперехідне дієслово тощо). Дослідники виділяють три типи Д.: додаткову (complementary), контрастну (contrastive) і вільно варіативну (free). Додаткова Д. полягає в неможливості мовних одиниць перебувати в однакових оточеннях і зумовлює виділення позиційних варіантів фонем і морфем - алофонів й аломорфів або їхніх рядів. Контрастна ґрунтується на однаковому оточенні й розбіжності у значенні одиниць і дає змогу розрізнити дві мовні одиниці-інваріанти. Вільно варіативна Д. визначається однаковим оточенням за \мови нерозрізнення форм і значень одиниць, що уможливорює констатацію .\ як варіантів, не залежних від позиції. Д. використовується як критерій виділення алофонів однієї фонемі й аломорфів однієї морфеми, сприяє встановленню систем фонем і морфем у мові, виділенню лексико-семантичних варіантів, аналізу контексту

слова в реченні тощо. Термін уведений представниками дескриптивної лінгвістики.

Distribution

ДИСФЕМІЗМ (від лат. *dis-* -префікс протилежного змісту і гр. *phemi* - говорю, прославляю) - стилістична фігура, представлена грубою, вульгарною номінацією особи, істоти з метою її приниження й увиразнення мовлення шляхом надання нейтральному знакові негативного змісту (наприклад, зооморфна метафора позначень людини, використання слів і їхніх похідних *чорт, кат, біс, диявол* у стійких зворотах). Д. є знаками вербальної агресії, які вживаються з метою епатажу, бравади. Д. протиставлений евфемізму - різновиду перифрази; навмисній заміні знака певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів шляхом їхнього пом'якшення або шифрування через заборону на вживання деяких слів, зумовлену соціально-політичними, історико-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками: англ. *glass maintenance engineer-ТОЙ, ХТО МИЄ* вікна, буквально інженер по підтриманню скла в чистоті; укр. *сірий* замість *вовк, він* замість *Бог*. **Disphemism**

ДИФЕРЕНЦІНА ОЗНАКА ФОНЕМИ - якісна характеристика фонем, що дає змогу протиставити її іншій у мовній системі й розрізнити цю опозицію. У мовах світу використовується загалом 12 Д. о. ф., що формують бінарні корелятивні опозиції вокальності / невокальності, консонантності / неконсонантності, компактності / дифузності, напруженості / ненапруженості, різкості / нерізкості, низької тональності / високої тональності, перервності / неперервності, глоталізованості / неглоталізованості, дзвінкості / глухості, дієзності / недієзності, бемольності / небемольності, назальності / неназальності і т. ін. Універсальна матриця Д. о. ф. розроблена Р. Якобсоном й американськими фонетистами Г. Фантом, М. Галле. Кожна мова має свій список диференційних й інтегральних ознак фонем (пор.: фонем *р - л* в укр. мові формують опозицію диференційних ознак, в японській мові ознаки вібрантності та плавності є інтегральними). Для фонем української мови застосовується 9 (за іншими підрахунками 11) універсальних ознак: вокальність, консонантність, дифузність, низька тональність, бемольність, дієзність, перервність, різкість, дзвінкість. Термін уведений М. Трубецьким. **Differential sign of phoneme**

ДИФЕРЕНЦІНА СЕМА-тип сем у структурі значення слова, який є показником відмінностей позначеного словом поняття від понять того самого класу в межах одного лексичного поля. Д. с. виділяються шляхом компонентного аналізу. Д. с. може витіснити архісему (інтегральну сему) у випадках метонімічних і метафоричних перенесень. Те саме, що й **Гіпосема**.

ДИФУЗІЯ МОРФЕМ-взаємопроникнення однакових морфем чи їхніх частин (складів чи звуків) у результаті їхнього накладання під впливом закону мовної економії при збереженні морфемами своєї окремоті (наприклад, рос.*розоватыи* від *розовоvатий*, *расчет* від *рассчитать*, укр. *міський* від *місто* + *-ськ-* \ *одеський* від *Одеса* + *-ськ-* \ *трагікомедія* від *трагікокомедія*, *мінералогія* від *мінералологія*). Д. м. відбувається у складних словах, на стику префіксів,

кореня та суфікса й вважається комбінаторною зміною звуків унаслідок дисиміляції. Те саме, що й **Гаплоглія**.

ДІАКРИТИКА (від гр. diakritikos - розрізнявальний) - надрядковий, підрядковий або внутрішній рядковий знак, що змінює або уточнює значення відповідного окремого знака (літери). Д. застосовується у буквеному і почасти складовому типах письма. Д. надає літері нового значення, просодичних характеристик (наголосу, тону, довготи й короткості, придиху). **Diacritic mark (sign)**

ДІАЛЕКСІЯ (від гр. dia - префіксальна морфема із значенням проникнення, розділення і lexis - слово) - різновид розходжень складу лексем у зіставлюваних мовах. При описі інтерференції двох мов Д. позначає випадки використання лексем іншої мови у рідній чи навпаки.

ДІАЛЕКТ (від гр. dialectos - говір) - 1) форма мовного існування, що використовується як засіб безпосереднього повсякденного побутового спілкування на певній обмеженій території й характеризується відносною єдністю різних мовних рівнів системи й відповідними відбитками культурних традицій. Залежно від мови, якій він належить, Д. може бути зрозумілим носіям інших Д. цієї мови (наприклад, Д. української мови) або значно відрізнятися, що зумовлює ускладнення чи неможливість спілкування між носіями таких Д. (наприклад, Д. китайської мови, хінді). Головними рисами Д. є територіальна обмеженість, відсутність стилізової диференціації, переважно усний характер репрезентації, некодифікованість (існування регламентацій у вигляді узусу), структурна підпорядкованість певній мові (за умови існування такої, оскільки формування мов може здійснюватися на базі Д., койне, або інтердіалекту). Д. протиставлений іншим діалектам однієї мови й має спільні з ними риси та власну специфіку. Група близьких Д. утворюють наріччя. Д. може містити ряд подібних за певними рисами говірок. Межі Д. фіксують на географічній карті пасма ізоглос, які позначають мовні розбіжності на різних рівнях. Однак це є необхідним, але недостатнім для виокремлення Д. Ураховуються також елементи матеріальної й духовної культури, традиції, звичаї, ритуали, обряди, міфи, забобони тощо, які позначаються на карті лініями ізопрагм. Взаємопроникнення територіальних рис контактних Д. спричиняють появу дифузних говірок.

У ракурсі діакронії мови Д. служили підґрунтям для формування мов, як і койне (інтердіалект) - міждіалектна переважно побутова форма існування мови, створена на базі одного з групи близьких йому діалектів із їхніми можливими ознаками, що служить торговельним, військовим, культурним, судовим потребам змішаного складу населення певного регіону. У донаціональний період койне головного міста країни нерідко ставало підґрунтям літературної мови етносу (лондонське койне для англійської літературної мови, пекінське для китайської літературної мови, койне міста Едо для японської літературної мови тощо). Інтердіалект міста поширювався на регіон, центром якого було це місто, перетворюючись на регіональний.

Вивчення Д. має давні традиції у всіх лінгвістичних школах світу. Перші спроби розгляду Д. в етимологічних цілях, класифікації Д. можна віднести до II ст. н. е. (опис грецьких діалектів А. Дисколом). Вірменські Д., наприклад, почали вивчатися

у V ст. н. е. Е. Кохбаці, а у X ст. вийшли перші діалектні словники вірменської мови. Японські Д. відтворені у словнику К. Годзана (1775 р.). Перша спроба класифікації Д. китайської мови віднесена до XVI або початку XVIII ст. (в епоху Мін). Загалом же фундаментальні розробки діалектологічної проблематики розпочалися ще в межах порівняльно-історичної парадигми мовознавства у XVIII ст, а формування діалектології як окремої галузі мовознавства збіглося зі становленням структуралізму (кінець XIX ст).

Найбільш вагомими для діалектології були досягнення французько-швейцарської школи "лінгвістичної географії" під керівництвом Ж. Жильєрона, яка не відмовилася від історизму й компаративістських методик. У панівній на той час молодогограматичній течії також певна увага приділялася вивченню Д., які могли б підтвердити реконструйовані історичні явища. Г. Остгоф і К. Бругман закликали не обмежуватися аналізом писемних пам'яток, а досліджувати сучасні Д. і говірки, де зберігаються у живому вигляді залишки праформ. А. Шлейхер першим декларував необхідність створення діалектної карти Німеччини, хоч ще наприкінці XVII ст. у Німеччині починається збір матеріалів народних німецьких слів і створюються перші словники діалектизмів.

Однак систематичне вивчення Д. почало здійснюватися насамперед "дисидентами індоєвропеїзму". Саме у школі Ж. Жильєрона активно впроваджувалося картографування різних діалектних явищ, було уведено поняття ізоглоси, висунуті принципи умовності межі між Д. однієї мови й навіть територіально контактних мов на підставі принципу просторової мовної безперервності (наприклад, Д. російської та білоруської, французької й італійської мов). У німецькій і швейцарській діалектології (школа Ф. Вреде, Г. Венкера, І. Шмеллера) Д. мали більш окреслені межі, містили ядро і периферійну зону (зону вібрації). Д. східнослов'янських мов вивчалися й картографувалися І. Бодуеном де Куртене, П. Фортунатовим, О. Шахматовим, М. Дурново, М. Соколовим, Д. Ушаковим, А. Кримським й ін. Протягом 1903-1931 р. р. активно працювала Московська діалектологічна комісія.

2) Різновид мови (або підсистема), який використовується як засіб безпосереднього спілкування певних соціальних і професійних груп. Це значення терміна Д. є менш уживаним у науковій літературі. Більш уживаними є терміни сленг, аргі, жаргон. Соціальні Д. відрізняються від територіальних обмеженістю розбіжностей із загальнонародною мовою (лише лексичні та фразеологічні відмінності). Територіальні ж Д. мають власну специфіку практично на всіх рівнях мовної системи. **Dialect**

ДІАЛЕКТИЗМ (від гр. dialectos - говір) - слово або сполука, які не належать до літературної унормованої мови, а до регіональних діалектів цієї мови. Типами Д. є лексико-фонетичні, які мають фонетичну розбіжність із відповідником літературної мови; лексико-словотворчі, що відрізняються словотворчим афіксом або способом творення; власне лексичні (синонімічні діалектні позначення); лексико-семантичні, які мають у діалектах інше значення, ніж омонім літературної мови; етнографічні, що позначають поняття, характерні для побуту лише носіїв відповідної говірки чи діалекту (специфічні назви одягу, їжі, ритуалів, обрядів тощо) і не мають синонімів у літературній мові. Д. використовуються в художніх текстах із метою

передачі місцевого колориту описуваних подій, точного відтворення реалій і понять, увиразнення мовлення персонажів, надання гумористичного ефекту й експресивності тексту. **Dialecticism**

ДІАЛЕКТНИЙ АРЕАЛ (від лат. area - площа, простір) - площа певного регіону, яка є територією функціонування відповідного діалекту. Термін ареальної лінгвістики, лінгвогеографії й діалектології. **Dialect area**

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ - мовознавча дисципліна, що вивчає територіальні діалекти певної мови. Напрямами Д. є описова, яка досліджує сучасний стан діалектного членування мови, встановлює характер особливостей місцевих діалектів на різних мовних рівнях; історична, що реконструює історію утворення діалектів, пояснює еволюційний характер фонетичних, словотвірних, лексичних особливостей, територіальне поширення й утворення на базі діалектів національних і споріднених мов. Д. пов'язана з етнографією, історією мови, лінгвокультурологією, етнолінгвістикою й соціолінгвістикою. Складником Д. є діалектографія - галузь лінгвістичної географії, спрямована на створення діалектних атласів різних мов, фіксацію різних діалектних особливостей на географічній карті.

Вивчення діалектів у різних аспектах має давні традиції у всіх лінгвістичних школах світу. Перші спроби їхнього розгляду в етимологічних цілях та класифікації можна віднести до П ст. н. е. (опис грецьких діалектів А. Дисколом). Вірменські діалекти, наприклад, почали вивчатися у V ст. н. е. Е. Кохбаці, а у X ст. вийшли перші діалектні словники вірменської мови. Японські діалекти відтворені у словнику К. Годзана (1775 р.). Перша спроба класифікації діалектів китайської мови віднесена до XVI або початку XVIII ст. (в епоху Мін). Загалом же фундаментальні розробки діалектологічної проблематики розпочалися ще у порівняльно-історичній парадигмі мовознавства у XVIII ст., а формування Д. як окремої галузі мовознавства збіглося із становленням структуралізму (кінець XIX ст.). Найбільш вагомими були досягнення французько-швейцарської школи "лінгвістичної географії" під керівництвом Ж. Жильєрона, яка не відмовилася від історизму й компаративістських методик. У панівній на той час молодограматичній течії також певна увага приділялася вивченню діалектів, які могли б підтвердити реконструйовані історичні явища. Г. Остгоф і К. Бругман закликали не обмежуватися аналізом писемних пам'яток, а досліджувати сучасні діалекти й говірки, де зберігаються у живому вигляді залишки праформ. А. Шлейхер першим декларував необхідність створення діалектної карти Німеччини, хоч ще наприкінці XVII ст. у Німеччині починається збір матеріалів народних німецьких слів і створюються перші словники діалектизмів.

Однак систематичне вивчення діалектів здійснювалося насамперед "дисидентами індоєвропеїзму". Саме у школі Ж. Жильєрона активно впроваджувалося картографування різних діалектних явищ, було уведено поняття ізоглоси, висунуті принципи умовності межі між діалектами однієї мови й навіть територіально контактних мов як просторової мовної безперервності (наприклад, діалекти російської та білоруської, французької й італійської мов). У німецькій і швейцарській Д. (школа Ф. Вреде та Г. Венкера) діалекти мали більш окреслені межі, містили ядро і периферійну зону (зону вібрації).

Д. східнослов'янських мов починається ще із праць М. Ломоносова, який уперше виділив московський, північний й український діалекти. Діалекти східнослов'янських мов вивчалися й картографувалися О. Востоковим, І. Срезневським, В. Далем, І. Бодуеном де Куртене, О. Потебнею, О. Соболевським, О. Шахматовим, М. Дурново, М. Соколовим, Д. Ушаковим, А. Кримським й ін. Протягом 1903-1931 р. р. активно працювала Московська діалектологічна комісія. Українська Д, перші паростки якої зародилися у другій половині XVIII ст., також сформувалася наприкінці XIX ст. (праці М. Максимовича, О. Потебні, Я. Головацького, перша діалектна карта К. Михальчука, опублікована у 1878 р.). У XX ст. українські діалектологи накопичили й систематизували величезний матеріал діалектного мовлення всіх регіонів України. Однак потребують добору й аналізу явища морфологічної, фразеологічної, словотвірної, синтаксичної підсистем різних говірок і діалектів України. Ще чекають своїх дослідників накопичені матеріали діалектологічних експедицій, які можна застосувати у глотогенетичних розробках, зіставних дослідженнях тощо. Сучасна Д. отримує нові дослідницькі вектори: на часі застосування доробку етнолінгвістики й лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики та психолінгвістики для пояснення діалектних явищ у проекції на специфіку картини світу й культурні особливості носіїв регіональних діалектів. **Dialectology**

ДІАЛОГ (від ф. dialogos-розмова, бесіда)-форма мовлення; ситуційно зумовлене спілкування двох або кількох (полілог) осіб, комунікативні ролі яких інверсуються (мовець стає адресатом, а адресат перетворюється на мовця, адресатом якого є перший мовець), за умови визнання учасниками спілкування спільної мети й напрямку комунікації. Через похибку перекладу Д. часто називають спілкуванням двох осіб (пор.: гр. dia - крізь і di - два), тому полілог є різновидом Д. Полілог іноді цілком слушно кваліфікують як комбінацію Д. із монологом або як кілька діалогових перехрещень (уважається, що найбільша кількість учасників полілогу повинна дорівнювати 7, оскільки більша кількість не є контрольованою). Висловлення у Д названі репліками, або комунікативними (інтерактивними) кроками (ходами). У теорії мовних актів Д. визначається як упорядкована зміна актів мовлення. Важливість вивчення Д. під кутом зору цієї теорії визначена наявністю в ньому мовленнєвої дії відповіді, що експлікує перлокутивну реакцію мовленнєвого акту адресата першої репліки, перетворивши його на мовця. Апеляція Д. до фонових знань співрозмовників, задана ситуацією спілкування, значно розширює можливості імпліцитного способу передачі інформації (імплікатур, пресупозицій, підтексту тощо). Значну роль у Д. відіграють паравербальні засоби комунікації (фонація, жести, міміка, рухи тіла, погляд, торкання, відстань тощо).

Вивчення Д. розпочалося спершу в соціології: його розглядали як акт соціальної взаємодії крізь призму соціальних параметрів комунікантів (соціальних статусів і ролей, ступеня офіційності тощо). У середині XX ст. через посилення уваги до процесів комунікації дослідження Д. починається і в лінгвістиці. У соціолінгвістиці опис Д. здійснюється шляхом конверсаційного аналізу, розробниками якого є Г. Хене, Г. Рейбок, Е. Хеві, Х. Закс, Г. Джефферсон, Ч. Гудвін й ін. Конверсаційний аналіз виникає у 70-ті р. р. XX ст. і ґрунтується на висунутій у 1967 р. соціологом Х. Гарфінкелем теорії способів і прийомів організації повсякденної діяльності

членами певної соціокультурної спільноти, а також на соціологічній концепції Е. Гоффмана і теорії мовної гри Л. Вітгенштейна. Ця методика передбачає характеристику трьох категорій спілкування партнерів: макрорівня (фаз розмови, головних і другорядних топіків), проміжного рівня (кроків, або реплік) і мікрорівня (засобів різних мовних рівнів, що беруть участь у створенні мовного акту).

Матрицею для опису Д. є кваліфікація його типів залежно від ситуації (природний, спонтанний, підготовлений, літературний, інсценований); умов спілкування (урахування наявності / відсутності перешкод); часу та простору (обличчям до обличчя, на відстані, дискретний у часі, дискретний у просторі); ступеня відкритості (інтимний, довірчий, офіційний, на публіку, напіввідвертий тощо); соціального статусу (рівний, нерівний), балансу обличчя (збалансований, незбалансований); ступеня знайомства (близькі, приятельські, поверхові, випадкові, офіційні і т. ін. відносини); фіксованості теми (відсутність фіксованості, фіксація спільної галузі, звужена тематика); функції Д. (інформування, наказ, обман, прохання і т. ін.). Важливим для аналізу Д. є комунікативні статуси й позиційні ролі партнерів спілкування, можливість їхнього варіювання, симетрія чи асиметричність інтерактивності комунікантів, її чинники (наприклад, ситуація розмови, тема, мета, культурна належність тощо).

У лінгвопрагматичі для аналізу Д. застосовується методика побудови прагматограми, яка протоколює інтенційно-стратегічні характеристики комунікативних кроків, їхні тактики та втілення їх у мовних засобах. Підґрунтям Д. у лінгвопрагматичі вважається комунікативна компетенція - здатність мовців вступати у спілкування, керувати його перебігом, контролювати власні комунікативні дії, підтримувати комунікативне співробітництво й запобігати виникненню комунікативних конфліктів. У художніх текстах діалогічне мовлення персонажів, яке можна назвати квазидіалогом, або літературним Д., оскільки воно штучно модельоване авторською свідомістю, нерідко супроводжується авторськими коментарями, що містять вказівки на паравербальні засоби, поведінку, внутрішнє мовлення героїв. Літературний Д. характеризується специфікою порядку слів, відбору лексики, синтаксичних конструкцій, способів зв'язності реплік героїв і т. ін. Першими літературними Д. були "Діалоги" Платона, створені у філософському жанрі. Дослідження Д. здійснюється також у дискурс-аналізі, лінгвістиці тексту, етнографії мовлення, риториці. Dialog(ue)

ДІАЛОГІЧНІСТЬ - дослідницький принцип лінгвістики тексту, теорії мовної комунікації, що ґрунтується на концепції Д. гуманітарного пізнання російського філолога М. Бахтіна. Д. у деяких її аспектах постулювалася як принцип філософської герменевтики німецьким дослідником Ф. Шлейєрмахером й основоположником лінгвістичної герменевтики В. фон Гумбольдтом, однак діалог здебільшого був обмежений інтерактивною взаємодією автора та читача, читача й тексту, хоч у Ф. Шлейєрмахера принцип герменевтичного кола враховує й діалогічні відношення тексту з мовою й епохою автора. М. Бахтін розглядав Д. як усеосяжну мережу взаємодії складників ситуацій породження й розуміння тексту.

Виходячи з його концепції, можна виокремити кілька аспектів Д. Першим є гносеологічний, який ґрунтується на філософській розробці однієї з найбільш

популярних у 20—30-ті р. р. XX ст. антиномій особистості, предмета й речі (В. Дільтей, Б. Рассел, А. Мейер, П. Флоренський, С. Булгаков, Г. Шпетта ін.) і позначає складні взаємовідношення автора й інтеріоризованого буття (світу дійсності, пропущеного через свідомість людини), читача й буття, тексту й буття. Другий аспект Д. (мовний) є співвідношенням людини й мови і виявляється у здатності творчої особистості вирватися з полону мовних стереотипів і створити нову зображальну мову, що сприяє розвитку, збагаченню та збереженню словесної мови. Третій аспект Д. (культурно-історичний) полягає у зв'язку тексту, особистісної свідомості автора й читача з кодом культури в її розвитку в часі та просторі, зокрема, і з іншими текстами попередників. Такий діалог має рекурсивний характер при інтерсеміотичних зв'язках із попередньою традицією культури і прокурсивний, який передбачає констатацію впливу тексту на майбутній розвиток семіосфер культури. Четвертий аспект (комунікативний) є інтерактивною взаємодією на підставі тексту функцій автора й гіпотетичного адресата, закладених у текстовій програмі, із реальним читачем. П'ятий аспект Д (текстовий) виражається у специфіці співвідношення персонажів тексту з авторською функцією та діалогом роздвоєної особистості героїв. Д. дає змогу дослідникові розглядати текст і дискурс як складні синергетичні системи, детерміновані багатьма внутрішніми й зовнішніми чинниками. **Dialogical principle**

ДІАМОРФ (від гр. *dia* - префіксальна морфема із значенням проникнення, розділення і *morphe* - вид, форма) - абстрактна морфема, що встановлює відповідність між морфемами різних діалектів однієї мови. **Diamorph**

ДІАМОРФІЯ (від гр. *dia* - префіксальна морфема із значенням проникнення, розділення і *morph* є - вид, форма) - різновид морфологічних розходжень у зіставлюваних мовах. При описі інтерференції двох мов Д. позначає випадки використання морфологічних ознак іншої мови у рідній чи навпаки.

ДІАСЕМІЯ (від гр. *dia* - префіксальна морфема із значенням проникнення, розділення і *se* та - знак) - різновид семантичних розходжень у зіставлюваних мовах.

ДІАФОН (від гр. *dia*- префіксальна морфема із значенням проникнення, розділення і *phone* - звук) - 1) звук рідної мови, що вживається при користуванні нерідною, другою мовою в умовах двомовності як результат інтерференції рідної й нерідної мов на фонетичному рівні. Термін уведений англійським мовознавцем Д. Джоунзом на початку XX ст. і згодом переосмислений Е. Хаугеном.

2) абстрактна фонологічна одиниця, яка встановлює відповідність між звуками різних діалектів однієї мови. **Diaphone**

ДІАФОНІЯ (від гр. *dia* - префіксальна морфема із значенням проникнення, розділення і *phone*- звук) - різновид фонетичних розходжень у зіставлюваних мовах чи діалектах. При описі інтерференції двох мов Д. позначає випадки використання фонетичних ознак іншої мови у рідній чи навпаки.

ДІАХРОНІЯ (від гр. *dia* - крізь і *chronos* - час) - протиставлений синхронії або доповнюваний до неї аспект лінгвістичних досліджень, який охоплює всі доступні етапи еволюції мови, тобто спрямований на історичний розвиток мовних явищ і

закономірностей мови як системи. На відміну від Д., синхронія є аспектом дослідження сучасного стану мови або у більш широкому розумінні - стану мови протягом одного хронологічного зрізу (періоду). Д. дає змогу простежити становлення мовних підсистем, дію історичних законів їхнього розвитку, встановити передумови, причини мовних змін, час їхньої дії й тенденції мовної еволюції.

Розмежування синхронії та діахронії здійснив Ф. де Соссюр - основоположник лінгвістичного структуралізму, що стало альтернативою діахронічному підходу порівняльно-історичного мовознавства, ознаменувало становлення нової лінгвістичної парадигми (системно-структурної) і поворот до вивчення сучасного стану мови як системи ієрархічно структурованих рівнів. Ідея систематизації вивчення мови на одному часовому зрізі була висунута Ф. де Соссюром у курсі лекцій із загального мовознавства, який він читав у Женевському університеті у 1907-1911 р.р. і який посмертно видали його учні у 1916 р. Антиномія Д. і синхронії викликала критичні зауваження навіть у прихильників структуралізму: датського лінгвіста О. Есперсена, англійця Дж. Фьорса, Р. Якобсона й ін. Саме тому протиставлення було згодом замінено взаємним доповненням Д. і синхронії, однак воно й сьогодні визнане не всіма лінгвістами. Значний внесок до розробок проблематики цієї антиномії внесла Казанська лінгвістична школа, очолювана І. Бодуеном де Куртене, який висловлював подібні погляди, створюючи підґрунтя для виокремлення його послідовниками синхронного й діахронічного словотвору (В. Богородицький, М. Крушевський). Д. є прерогативою порівняльно-історичного мовознавства, а синхронія - описової, або статичної лінгвістики.

ДІЕГЕЗИС - у лінгвістиці тексту різновид текстової референції як відмови від зв'язку з дійсністю, створення власних модельних світів згідно із задумом й естетичною концепцією автора.

ДІЕРЕЗА (від гр. *diairesis* - поділ, розділення) - 1) окрема вимова двох контактних голосних як розпад дифтонга;

2) вилучення звука чи складу у слові або у сполучі через економію мовних зусиль для зручності вимови (англ. *It* замість / *at*, фр. / *'ami* замість *le ami*). В українській мові це подібне до спрощення у групах приголосних (*тиждень* - *тижня*, *масло* - *масний*, *тискати* - *тиснути*, *честь* - *чесний*). Різновидами Д. вважають гаплоглогію (дифузію), апокопу, елізію, синкопу. **Diaeresis**

ДІЄВІДМІНА - 1) дієслівне формотворення та словозміна за системою осіб, представлені комплексною парадигмою дієслова (одного або двох членів видової пари залежно від позиції дослідника);

2) у східнослов'янських мовах тип словозміни фінітних форм дієслова за системою осіб в однині та множині у теперішньому й майбутньому часі дійсного способу.

У давніх індоєвропейських мовах існували тематична й нетематична Д., протиставлені наявністю / відсутністю в основах тематичного голосного *е (б) згідно з теорією моновокалізму Тематична Д. у східнослов'янських мовах має поділ на першу й другу залежно від тематичних голосних у закінченні (є (є)-для першої, и-для другої). У більшості мов розрізняють суб'єктну й об'єктну Д.: перша

використовується для перехідних і неперехідних дієслів без об'єкта або з невизначеним об'єктом, друга наявна лише у перехідних дієслів із прямим додатком або з певним прямим додатком. Об'єктна Д. може мати зміну дієслова не тільки залежно від особи суб'єкта, а й об'єкта перехідної дії, що зумовлює її кваліфікацію як поліперсональної. У поліперсональній Д. дієслово відображає у своїй формі особу, число, іноді рід підмета та додатка (прямого та непрямого). Моноперсональна Д. наявна здебільшого у неперехідних дієслів. В індоєвропейських мовах Д. є моноперсональною, хоч деякі з них узагалі позбавлені зміни дієслів або змінюють лише зворотні за системами осіб і числа. Виокремлюють також дефектну Д. дієслів із лакунарною парадигмою (наприклад, у безособових дієслів). **Conjugation**

ДІЄПРИКМЕТНИК - вербоїд, гібридна нефінітна форма дієслова, яка позначає процес як атрибутивний стан і репрезентує напівпредикативні відношення. Гібридність Д. виявляється в наявності ознак дієслова та прикметника. Дієслівні й атрибутивні ознаки Д. специфічні у певних мовах. В українській мові Д. мають показники виду, стану (поділ на активні й пасивні), часу (теперішнього й минулого, аналітичну форму майбутнього часу), здатність керування та прислівникового прилягання, як і дієслова. Ад'єктивними властивостями Д. є родова, числова й відмінкова парадигми, синтаксичні функції означення та присудка, узгодження з означуваним іменником, який залежно від стану Д. може позначати суб'єкт або об'єкт (за умови відсутності у мові опозиції Д. за станом дії означуваний іменник може представляти мету, місце, інструментив дії). В. Виноградов назвав Д. способом вторгнення дієслівної енергії в ім'я. Д. виражають значення таксису при співвіднесенні його часової форми з часовою формою дієслова у висловленні. Д. формують напівпредикативні конструкції, а їхні звороти можуть бути трансформовані у підрядну предикативну одиницю. У деяких мовах Д. входять до складу видо-часових аналітичних форм дієслів. Д. разом із залежними від них словами формують дієприкметникові звороти. Д. мають здатність до ад'єктивації й субстантивації (при збереженні понятійного ядра значення або його зміні). Поняття Д. було введене стоїками (III ст. до н. е.), як особлива частина мови Д. розглядався у граматиці Діонісія Фракійського (II ст. до н. е.). Дискусійною проблемою граматики залишається статус Д. у системі частин мови (Д. називають формою дієслова, окремою частиною мови, гібридом дієслова та прикметника). **Participle**

ДІЄПРИСЛІВНИК - вербоїд, незмінна гібридна форма дієслова, що позначає додаткову процесуальність основної дії. Гібридність Д. виявляється у наявності ознак дієслова та прислівника. Дієслівні й адвербіальні ознаки Д. специфічні у певних мовах. В українській мові Д. мають показники виду, стану, таксису як співвіднесення часу Д. й основного дієслова у висловленні, здатність керування та прислівникового прилягання, функцію вторинного присудка, як і дієслова. Адвербіальними ознаками Д. є їхня додатковість і прилягання до дієслова у реченні, а також обставинна синтаксична функція. Напівпредикативність зворотів із Д. зумовлює їхню можливість трансформуватися в підрядні предикативні одиниці складного речення. Д. розглядався у граматиках по-різному: і як змішана частина мови, і як вербоїд, і як форма дієслова, і як віддієслівний прислівник. **Converb**

ДІЄСЛОВО - частина мови, ядро якої характеризується загальнограматичним значенням процесуальності й типовою функцією позначення предиката у висловленні. На периферії Д. перебувають його гібридні форми (інфінітив, дієприслівник, дієприкметник, герундій, масдар, супін (у деяких мовах такі форми називають вербоїдами, тобто подібними до Д.)). У різних мовах набір морфологічних категорій Д. не є однаковим. В українській мові Д. має категорії виду та стану у всіх формах (за умови визнання зворотного стану), способу дії, часу, особи, роду, числа, відмінка залежно від типу форм. Д. ще з часів античності було протиставлено імені як динамічне слово статичному. Проблемою сучасної граматики є створення лексико-семантичної класифікації Д., хоч таких класифікацій уже є чимало (Ю. Апресян, Л. Васильєв, З. Вендлер, А. Вежицька, Д. Вундерліх, Г. Почепцов, Ю. Маслов, Т. Булигіна, О. Падучева, Л. Васильєв, Ю. Степанов, Ф. Бацевич й ін.); опис валентнісних ознак Д. у висловленні, характеристика дієслівних граматичних категорій як ядра функціонально-семантичних полів тощо. **Verb**

ДІЯЛЬНІСНІСТЬ - дослідницький принцип сучасного мовознавства, який застосовується у комунікативно-функціональній науковій парадигмі й передбачає вивчення мови як системно організованої діяльності людської свідомості, зануреної до процесу культури, діяльнісного механізму комунікації. Мова опосередкує процеси пізнання, творчості, трансляції знань від покоління до покоління. Цей принцип обґрунтований В. фон Гумбольдтом як альтернатива розгляду мови як "мертвого продукту" (Erzeugtes). За В. фон Гумбольдтом, мова є не продуктом діяльності (Ergon), а діяльністю (Energeia), постійно поновлюваною роботою духу, спрямованою на те, щоб зробити артикульований звук придатним для вираження думки. **Language activity oriented conception**

ДОВГИЙ СЕМАНТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ - термін семасіології, уведений Ю. Степановим на позначення семного узгодження між суб'єктом і предикатом у реченні.

ДОДАТОК - другорядний член речення, найбільш типовою функцією якого є позначення процесуального об'єкта (на який спрямовано дію, стан; який є знаряддям, допоміжним засобом дії тощо). Причому процес може мати предикативний і напівпредикативний статус, що уможливорює зв'язок Д. не лише з фінітним дієсловом і предикативним прикметником, а й з віддієслівним іменником, дієприкметником, дієприслівником, інфінітивом. Функцію Д. у деяких мовах може брати на себе суб'єкт у пасивних конструкціях. Морфологізованим членом речення у функції Д. є іменник. В українській мові Д. можуть виражатися не лише іменниками, займенниками, числівниками, а й об'єктним інфінітивом і сполученням слів. Д. поєднується з опорним словом підрядним синтаксичним зв'язком керування. Виділяються прямі й непрямі Д.: перші керуються перехідним дієсловом і мають безприйменникові форми знахідного чи родового відмінків. Родовий відмінок залежить від присудка із запереченням або позначає парціальність (частину від цілого) чи в сукупності з дієсловом має значення повного досягнення результату. Д. може виконувати функцію детермінанта речення. Функція Д. у певних висловленнях може поєднуватися з функціями означення й обставини (*Чутка про твій **приїзд** усіх здивувала; Він був улітку в батьків*). Такий синтаксичний синкретизм зумовлює кваліфікацію Д. як означального чи обставинного. **Object**

ДОКСАЛЬНІСТЬ (від гр. doxos - нерозумний) - те, що не відповідає здоровому глузду й викривляє істину або має чуттєво-інтуїтивну бездоказову ірраціональну природу. Д. застосовується як альтернатива раціональним компонентам у моделях розуміння текстів, моделях прийняття рішень. Докса ще з часів античності (Платон, Сократ), на відміну від Логосу (розуму), розглядалася як результат безпосереднього спонтанного сприйняття, сукупність почуттів, прагнень, вірувань, припущень тощо. Д є принципом творення багатьох фразеологізмів, посилюючи їхню експресивність і виразність. **Doxastic**

ДОНОРСЬКА ЗОНА - предметна (концептуальна) сфера, що постачає власні знаки на позначення іншої предметної сфери (реципієнтної), у якій вони стають метафоричними найменуваннями. Синонімом терміна є введений американськими лінгвістами Дж. Лакоффом і М. Джонсоном відповідник - сфера джерела (source). Термін використовується Б. Рудзка-Остін у праці 1988 р. як запозичення зі статті Е. Кітей і А. Легре (1981 р.). **Donor domain**

ДРУГОРЯДНИЙ ПРИСУДОК - граматичний центр деяких напівпредикативних конструкцій, виражений дієприкметниками, дієприслівниками, прикметниками і навіть відокремленою прикладкою, які семантично пов'язані із присудком предикативної одиниці й ускладнюють її. Предикативність таких одиниць виявляється у темпоральності й персональності дієприслівника та дієприкметника, що передаються граматично: показниками часу або синтаксичним зв'язком спільного суб'єкта. Прикметники й іменникові прикладки створюють відношення таксису (відносного часу) і синтаксичних зв'язків із певним суб'єктом. Термін уведений О. Шахматовим, однак не отримав визнання у традиційному синтаксисі, тому ці одиниці кваліфікуються як означення чи обставини, хоч функціонально й семантично створюють напівпредикативність. **Second-rate predicate**

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ - члени речення, залежні від головних, які служать для змістовного уточнення, пояснення, доповнення речення, що за умови їхньої наявності кваліфікується як поширене. Д. ч. р. є означення, додаток й обставина. Найбільш типовою функцією означення є вираження атрибутивних ознак як внутрішніх властивостей предметів. У флексивних мовах означення поділяються на узгоджені й неузгоджені: перші узгоджуються з означуваним словом, другі - керовані чи поєднані приляганням, прикладки формують особливий тип зв'язку - апозитивний. Означення, виражені вербоїдами, є напівпредикативними і можуть розгортатися в окремі предикативні одиниці.

Найбільш типовою функцією додатка є позначення процесуального об'єкта (на який спрямовано дію, стан; який є знаряддям, допоміжним засобом дії тощо). Причому процес може мати предикативний і напівпредикативний статус, що уможливорює зв'язок додатка не лише з фінітним дієсловом і предикативним прикметником, а й з віддієслівним іменником, дієприкметником, дієприслівником, інфінітивом. Функцію додатків у деяких мовах може брати на себе суб'єкт пасивних конструкцій. Виокремлюються прямі й непрямі додатки залежно від відмінка, семантики й наявності прийменника, який опосередковує керування додатком.

Найбільш типовою функцією обставин є представлення умов, в яких відбувається певна подія (зокрема, часу, місця, причини, мети). Обставина може позначати і спосіб здійснення дії, кількісний вияв ознаки, дії тощо. За значеннями виокремлюються такі типи обставин: місця, часу, міри та ступеня, образу та способу дії, причини, мети, умови, допустовості. Додатки й обставини можуть виконувати функцію детермінантів речення. Між Д. ч. р. немає чіткої межі: вони можуть виявляти ознаки синкретизму (наприклад, обставинний додаток, означальний додаток, обставинне означення). Концепція Д. ч. р. є неоднорідною. Зокрема, у русистичі ці члени речення класифікувалися за логічним і формально-граматичним принципами: перший ураховував семантику Д. ч. р., другий - тип підрядного синтаксичного зв'язку (пор. теорії О. Востокова, Ф. Буслаєва, О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовського, П. Фортунатова й ін.). Однак жодна з концепцій не позбавлена дискусійних питань і потребує уточнень. О. Востоков у "Русской грамматике" 1831 р. виділив означальні й додаткові слова, включивши обставини у розряд перших. Д. Овсянико-Куликовський увів поняття перехідності у сферу Д. ч. р. **Subordinate parts of sentence** **ДУЖКИ** - парний розділовий знак, який уживається для виділення вставних слів і конструкцій, ремарок у драматургічних текстах; знаків питання й оклику, слів і сполук, що позначають реакцію слухачів чийогось мовлення, а також указівки на джерело цитації, порядок цитування. Д. мають два різновиди: круглі й квадратні (у математичній символіці вживаються й фігурні). **Brackets**

Е

+ - • — пГФ^i — * - +

ЕВФЕМІЗМ (від. гр. *eu* - добре, *phemi* - говорю, прославляю; *euphemia* - пом'якшене висловлення) - стилістична фігура; навмисна заміна знака певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком *для* усунення небажаних, надто різних, недостатньо ввічливих слів шляхом їхнього пом'якшення або шифрування через заборону на вживання деяких слів, зумовлену соціально-політичними, історико-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками: *ann\, glass maintenance engineer* - той, хто має вікна, букв, інженер по підтриманню скла в чистоті; укр. *сірий* замість *вовк*, *він* замість *Бог*. Функціями Е. є магічна, ідеологічна, етикетна, іронічна, криптофорна. Дослідники протиставляють Е. дисфемізму - стилістичній фігурі, представленій грубою, вульгарною номінацією особи, істоти з метою її приниження й увиразнення мовлення шляхом надання нейтральному знакові негативного змісту (наприклад, зооморфна метафора позначень людини, використання слів і їхніх похідних *чорт*, *кат*, *біс*, *диявол* у стійких зворотах). Дисфемізми є знаками вербальної агресії, які вживаються з метою епатажу, бравади. О. Шейгал, дослідивши Е. і дисфемізми у політичному дискурсі, зазначає, що перші фіксують - брехню політичної вигоди, другі - брехню дискредитації. **Euphemism**

ЕКВАТИВ - 1) особливий ступінь порівняння із значенням тотожності ознаки порівнюваних предметів чи *явищ*{*такий самий розумний, якти*). Виділяється не у всіх граматиках різних мов. Е. пов'язаний з явищем мезонімії, яке розроблене недостатньо.

2) відмінок із значенням ототожнення, порівняння у фінно-угорських мовах.

Equative

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ (ПОХІДНОСТІ) - термін словотвору, тип відношень між твірною й похідною основами слова, при якому ці основи мають однакову семантику. У відношеннях Е. перебувають деякі аббревіатури {*Київський національний університет - КНУ*), у тому числі й компресивні утворення {*залікова книжка - заліковка, бакенбарди - баки*). Е. протиставлена відношенням мутації, модифікації та транспозиції. **Equivalence**

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ - 1) збалансоване співвідношення двох найбільш важливих характеристик текстів оригіналу й перекладу: повноти й точності змісту, що передається;

2) структурно-семантична відповідність одиниць різних рівнів у текстах оригіналу й перекладу.

Е. п. розглядається як головна ознака й умова існування перекладу. Розрізняється теоретично можлива й оптимальна Е. п.: перша визначається співвідношенням структур і правил функціонування двох мов, друга-відповідністю оригіналу й перекладу в конкретному випадку. Співвідношення між цими двома типами Е. п. покладені в основу рангових моделей перекладу, які враховували як мінімальні відповідності морфем, слів, речень, так і модифікували вибір перекладача нормами мов оригіналу й перекладу, контекстом (М. Холлідей). Досягнення повної Е. п. практично неможливе, а іноді навіть небажане, адже це може призвести до невідповідності впливу текстів на читача оригіналу й перекладу. З метою розмежування понять Е. п. і відповідності прагматичного впливу було введено термін "адекватність" як близькість оцінок змісту текстів їхніми адресатами або відповідність поставленій перед перекладачем мети (скопос-теорія К. Райс та Х. Фермейєра, Ю. Хольц-Мянттярі). Класик радянського перекладознавства О. Федоров використовував замість Е. п. поняття повноцінності як вичерпної передачі змісту оригіналу, однак воно не знайшло підтвердження на практиці й було зняте. Виокремлення в теорії перекладу типів Е. п. (нормативно-змістовної й формально-структурної у машинному перекладі; семантико-структурної, семантико-стилістичної, прагматичної й ін. (В. Розенцвейг, А. Попович, А. Нойберт та ін.)) зумовило усунення надмірного терміна "адекватність" і появу терміна "перекладацька еквівалентність". Однак цей термін також мав кілька тлумачень. Він ототожнювався навіть з інваріантністю як збереженням при перекладі лише певної інваріантної частини змісту, що було б достатнім для досягнення Е. п. (О. Каде).

Перекладацька еквівалентність є складним явищем, рівнодіючою ряду вимог й обмежень. Вона передбачає рівні Е. п.: цільовий, ситуативний, способу опису, синтаксичний, змістовний (денотативний і конотативний). Американський теоретик перекладу Ю. Найда запропонував виділити два типи Е. п.: формальну й динамічну. Перша орієнтована на оригінал і передбачає збереження в тексті перекладу

формальних ознак оригіналу (пунктуації, абзаців), а також калькування ідіом, пояснення у примітках відхилень від оригіналу. Друга орієнтована на читача перекладу й тому потребує від перекладача адаптації лексики і граматики. Домінантою перекладу Ю. Найда вважав динамічну Е. п. зважаючи на культурно-етнічний акцент його школи та специфіку перекладацької діяльності дослідника в Американському біблійному товаристві (адаптація Біблії переважно для сприйняття африканськими й індіанськими племенами). Німецький перекладознавець А. Нойберт запропонував чотири типи прагматичних відношень при перекладі: від найвищої перекладності у прагматичному розумінні до неможливості передати прагматику оригіналу. Скопос-теорія фактично позбавляє прагматичної орієнтації на оригінал, адже переклад, на думку її прихильників, здійснюється в інтересах замовника й відповідає насамперед його цілям.

Міра Е. п. визначається загальною установкою процесу перекладу: універсал істською, яка нівелює чи мінімізує розбіжність онтологій і культур до рівня можливостей компетентного читача розуміти ці розбіжності (установка на інваріантність); етнокультурною, що визначає адаптацію адресата перекладу до чужих культури й онтології шляхом перемикання етнокультурної домінанти на іншу, близьку етносвідомості читача та його сприйняттю прагматичного впливу тексту (установка на повноцінність й адекватність); й установку на відчуження, що повністю занурює читача перекладу до іншої, чужої для нього культури, буття і навіть мови (при збереженні синтаксису оригінального тексту) й дає змогу адресатові вільно адаптуватися до них за допомогою коментарів, приміток, пояснень перекладача (установка на еквівалентність і буквальність). Переклад диференціюється залежно від параметра оцінки його якості на адекватний, який відповідає вимогам смислової точності та, в першу чергу, поставленому прагматичному завданню; еквівалентний, що відтворює зміст оригіналу на різних рівнях еквівалентності; точний при збереженні предметно-логічної частини змісту оригіналу з можливими стилістичними похибками; буквальний, що відображає формальні особливості вихідної мови; вільний - із низьким рівнем еквівалентності, що прагне компенсувати недосконалість, на думку перекладача, вихідного тексту і прикрасити його. **Equivalence of translation**

ЕКВІВОКАЦІЯ - тип логічної помилки, що ґрунтується на багатозначності й омонімії слів, які вживаються в одному міркуванні одночасно у різних значеннях; опосередкує творення двозначності, парадоксу, є риторичним і стилістичним прийомом: *Якщо вамкрютьяму, незаважайте -згодомзробите басейн.* **Equivocation**

ЕКВОШМ - видове поняття, яке розглядається у співвідношенні з іншим видовим поняттям за умови їхньої належності до одного класу. Е. відносно гіпероніма є гіпонім.

ЕКЗЕРСИТИВ(від англ. exercise-здійснювати, використовувати, виявляти)-тип мовного акту за ілокутивною силою; згідно з класифікацією Дж. Остіна, є виявом наказу, примушування, попередження, поради, призначення. **Exersitive**

ЕКЗОТИЗМИ (від гр. exotikos - чужий, іноземний) - слова чи вислови, запозичені з інших, переважно маловідомих мов. Е. уживаються з метою відтворення місцевого колориту країни. **Exotic words**

ЕКОЛІНГВІСТИКА - розділ мовознавства на межі соціо- та психолінгвістики й лінгвістичної філософії, спрямований на розгляд мови як складника системи взаємного існування людини, суспільства і природи. Головними напрямками Е. є 1) дослідження глобальної мовної ситуації у світі; 2) установлення причин, форм, функцій і наслідків мовної різноманітності; 3) аналіз чинників зникнення мов; 4) систематизація екологічних і неекологічних елементів мовних систем; 5) аналіз текстів, які торкаються або розробляють теми охорони навколишнього середовища; 6) дослідження еко-дискурсів, тобто комунікації, пов'язаної із правовими нормами охорони середовища, текстів навчальної спрямованості, що забезпечують виховання еко-грамотності тощо; 7) аналіз психологічних, соціальних, тендерних чинників еко-комунікації; 8) розгляд співвідношення еко-грамотності й мовної грамотності з огляду на боротьбу за чистоту мови тощо.

Сучасна Е. має дві течії: у першій головну роль відіграє екологічна проблематика, мова ж розглядається як інструмент світосприйняття та взаємодії з навколишнім середовищем (Е. Хауген, П. Мюльхойзлер); друга течія вивчає мовні засоби у проекції на розкриття екологічної проблематики (М. Холлідей, А. Філл, Й. Банг та ін.). Особлива увага представників другої течії зосереджена на контрастивному аспекті мовних позначень екологічних концептів. Підґрунтям Е. можна вважати античні теорії єдності природи, духу та людини (пор. Космо-психо-логос у викладі Г. Гачева, який досліджує національні образи світу як мережу духовних цінностей народу, занурених у природу). Е. виникла наприкінці ХХ ст. і не має є чітко визначеного термінологічного апарату, самостійних методик дослідження. Головною епістемою Е. є антропоцентризм, який розглядається під кутом зору антропоного проектування світу через процеси концептуалізації й мовної категоризації. Завданнями Е. є пошук вербальних засобів зміни дискурсивно-фіксованої ідеології невичерпності природних ресурсів, розхитування концептуальної антиномії корисності / некорисності для людини природних явищ (пор. Природа не храм, а майстерня, і людина в ній робітник), усунення принципів більшості, андроцентризму у взаємодії людини і природи, виховання еко-грамотності тощо. **Ecological linguistics**

ЕКСПАНСІОНІЗМ (від лат. *expansio* - розширення, поширення) - принцип сучасних лінгвістичних досліджень, упровадження в лінгвістику теоретичного доробку, понятійного апарата, методів і методик інших наук. Поняття Е. уперше було висунуто на XIV Міжнародному лінгвістичному конгресі в Берліні у 1987 р. і стосувалося лінгвістики тексту. Воно обговорювалося у виступах Н. Енквіста і Ф. Данеша. Е. протиставлявся редукціонізму, що характеризувався прагненням обмежити аналіз об'єкта рамками однієї дисципліни. Певною мірою Е. пов'язаний із концепцією прагнення до ідеалу цілісного знання, яка була закладена у працях о. Павла Флоренського, С. Булгакова, О. Лосева, М. Бахтіна. Е. протистоїть лозунгу глосематики щодо ізоляції лінгвістики від інших наук, крім математики й семіотики. Виявами Е. у мовознавстві є створення маргінальних наук (соціолінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурології, етнопсихолінгвістики, нейропсихолінгвістики, лінгвістичної філософії, лінгвокультурології, когнітивної комп'ютерної лінгвістики тощо), виникнення нових галузей мовознавства (теорії мовленнєвих

актів, мовленнєзнавства і т. ін.), розширення межі традиційних лінгвістичних дисциплін (наприклад, зближення словотвору з теорією номінації, ономасіологією, семасіологією, когнітивною лінгвістикою і под.), а також застосування знань інших наук для пояснення й розуміння об'єкта лінгвістики шляхом створення інтегративних програм дослідження (наприклад, програма когнітивної науки). Е. треба вважати й використання мовознавчого потенціалу у сферах різних галузей науки (біології, медицини, психології, когнітології, комп'ютерної науки і т. ін.). Дослідники пов'язують з Е. і прагнення до найбільш повного охоплення мов світу й форм їхнього існування, розширення емпіричного матеріалу. **Expansionism**

ЕКСПЕРІЄНТИВ (ЕКСПЕРІЄЦЕР) (від англ. experience - досвід) - термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічної семантики; мисленнєвий аналог носія певного психічного та психологічного стану у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі (*Дитина хворіє. Дівчинка сміється*). Е. розглядається як різновид суб'єкта. **Experiencer**

ЕКСПЛАНАТОРНІСТЬ (від англ. to explain - пояснювати) - дослідницький принцип, упроваджений у сучасну лінгвістику О. Кубряковою, згідно з яким мовні явища повинні бути пояснені на підставі строгої й доказової наукової теорії. Підґрунтям Е. є античні теорії пояснення мовної природи. Е. передбачає поєднання індуктивного й дедуктивного методів аналізу мови, адже створення пояснювальної доказової теорії можливе шляхом висунення гіпотези щодо масиву емпіричного матеріалу й її подальшого всебічного доведення або спростування. Якщо гіпотеза не спрацьовує при поясненні бодай частини мовних явищ, вона повинна бути відкинута й замінена новою. Будь-яка теорія з високою пояснювальною здатністю є потужним інструментом пізнання об'єкта науки. У вузькому розумінні Е. є способом інтерпретації особливостей функціонування мови. **Explanatory principle**

ЕКСПЛПЩТШСТЬ(відлат.explicitШт-явний)-спосібпредставлення інформації за допомогою вербальних засобів. Е. протиставлена імпліцитності-невербальному способу представлення інформації, які завжди поєднуються в умовах реальної -сомунікації і в актуалізованих текстах, створюючи смислову багатошаровість тексту -а підставі асиметрії форми та змісту. **Explicitness**

ЕКСПОЗИТИВ (від англ. exposition - тлумачення, пояснення, опис, показ) - тип мовного акту за ілокутивною силою; згідно з класифікацією Дж. Остіна, є виявом пояснення, доведення, визнання, припущення, тлумачення. **Expositive**

ЕКСПРЕСИВ - тип мовного акту за ілокутивною силою; є виявом привітання, співчуття, ставлення, вибачення, подяки, побажання. **Expressive**

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ (від лат. expressio - вираження) - 1) ознака інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення та збільшення різних денотативних і конотативних ознак, зокрема, логічного змісту, оцінок й емотивності. Е. переважно пов'язується з різними видами оцінок й емоціями суб'єкта мовлення й виступає засобом увиразнення тексту. Е. у цьому значенні вваається ширшою за емоційність за рахунок еспресивізаціїлогічних компонентів.

2) У вузькому розумінні Е. ототожнюється з одним із конотативних відтінків семантики мовних одиниць поряд з емоційністю, оцінкою й функціонально-стилістичною забарвленістю. Е. виявляється на різних рівнях мови: фонетичному як не релевантні для мови зміни звуків, тип вимови, просодичні засоби, звукопис (асонанс, алітерація); морфемному як сукупність зменшувальних і збільшувальних, пестливих і пейоративних афіксів; на лексичному як масив повнозначних слів з експресивним компонентом, модальних слів, вигуків, часток, а також синонімічні шкали із градацією експресивності; на граматичному – у транспозиції граматичних категорій (наприклад, використання однієї форми способу дії або часу у значенні іншої); на синтаксичному як зміна порядку слів, еліipsis, парцеляція, приєднання, повтори, градація, варіювання актуального членування тощо. У мовленнєвих актах Е. може породжуватися їхніми непрямыми типами. Е. у комунікативній ситуації представлена широким спектром паравербальних засобів. У текстах Е. репрезентована тропеїчними характеристиками, стилістичними прийомами й ефектами, висуванням, стилізацією тощо. **Expressivity**

ЕКСТЕНСІОНАЛ – обсяг якогось поняття, що представляє клас об'єктів, позначених мовною одиницею. Е. співіснує з інтенсіоналом – змістом поняття, структурованою сукупністю семантичних ознак певного класу об'єктів. Термін транспонований з логіки до формальної семантики Р. Карнапом і Дж. Міллем, які, зокрема, розробляли методику інтенсіонала й Е. як трансформацію семантичної концепції Г. Фреге. Е. розглядається як синонім денотата, а інтенсіонал – сигніфіката. У логіці й теорії референції існує поняття екстенсіонального контексту, який констатується лише тоді, коли у випадках заміни найменування кореферентним йому іменем висловлення залишається істинним: *Квиток на літак до столиці США коштує 1000 доларів – Квиток на літак до Вашингтона коштує штуку баксів* (пор. неекстенсіональний КОНТЕКСТ: *Я думав, що столиці США-Нью-Йорк. – *Я думав, що Вашингтон – Нью-Йорк*). **Extension**

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ – організована та скоординована у свідомості людини сукупність знань й уявлень про довкілля, дійсність, її явища, ознаки та факти, яка не може бути розглянута як частина граматики чи словника мови. Протиставлена їй у науковій літературі лінгвістична інформація представлена знаннями про мовну систему, її організацію, закономірності функціонування в мовленні, мовленнєві жанри, будову текстів тощо. Загалом, межа між Е. і та лінгвістичними знаннями є нечіткою й дифузною. Дискусійною проблемою є розмежування цих видів інформації у мовленні, адже Е. і, з одного боку, представлена й організацією знакового масиву мовлення, з іншого, актуалізується у процесі породження й розуміння повідомлення у свідомості комунікантів. Як здається, варто розмежовувати Е. і й екстралінгвістичну (невербалізовану). У сучасній когнітивній лінгвістиці диференціюють знання про мову і в мові. Е. і. може бути організована і "у мові", тобто вербально, а може існувати у невербальному форматі, тобто бути екстралінгвістичною. Знання про мову є лінгвістичним типом інформації. Виокремлюють кілька типів Е. і.: смыслову (денотативну, семантичну), що відображає знання про дійсність і внутрішній рефлексивний досвід; емоційно-

експресивну (стилістичну, конотативну), яка передає емоції, почуття; соціолокальну, що вказує на особливості сфер спілкування, соціального, професійного, тендерного і т. ін. середовища, на відбір, дозвіл і заборону вживання певних слів, зворотів, прийомів тощо; хронологічну у вигляді знань про зв'язок мовних одиниць з історією й розвитком суспільства, держави; фонову, що містить знання про національну самобутність, матеріальну й духовну культуру етносу; і диференційну, яка опосередкує зв'язок Е. і з лінгвістичною, указуючи на особу суб'єкта, кількість, час, співвідношення з реальністю / ірреальністю подій. У мовленні Е. і. набуває додаткових параметрів: вона апелює до конкретних образів, асоціацій між різними предметними сферами, до паравербальної поведінки, до інших семіотичних продуктів культури, естетичних установок, актуалізованих самою ситуацією спілкування. Е. і. є надзвичайно важливою категорією перекладознавства, теорії тексту та комунікації, соціолінгвістики. **Extralinguistic information (knowledge)**

ЕЛЕКТРОКІМОГРАМА-в експериментальній фонетиці результат фіксації зміни повітряного потоку при артикуляції звуків за допомогою пристрою - електрокімографа. **Electrokymogram**

ЕЛЕКТРОМІОГРАМА- в експериментальній фонетиці результат установлення нейронної м'язової природи артикуляції. Датчики електроміографа фіксують розряди, що виникають у м'язах при їхньому скороченні при здійсненні артикуляційних жестів різних звуків. **Electromyogram**

ЕЛЕКТРОПАЛАТОГРАМА - в експериментальній фонетиці результат фіксації контактів язика й піднебіння при артикуляції звуків за допомогою пристрою - електропалатографа. **Electropalatogram**

ЕЛЕМЕНТИВ-термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічної семантики; мисленнєвий аналог діяча-неістоти, активного носія дії, певного стану > структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі (*Дош іде. Двигун працює*). Е. розглядається як різновид суб'єкта.

ЕЛІЗІЯ (від лат. ePIBIO-виштовхування)- 1)утрата кінцевого звука слова під впливом початкового звука наступного слова (ісп. *Nuestra amo - nuestr 'amo'*);

2) злиття двох суміжних голосних у монофтонг чи дифтонг; Е. протиставлена дієрези в одному з її значень - розпаду дифтонга на два окремих голосних;

3) явище мовлення або стилістична фігура, що ґрунтується на вилученні з речення структурно необхідного компонента з метою надання тексту більшої виразності, динамічності. У розмовній сфері спілкування Е. зумовлена ситуативністю мовлення або можливістю компенсації паравербальними засобами: *Він - потягом, а я - птаком*. Те саме, що й **Еліпсис**. **Elision**

ЕЛІПС (ЕЛІПСИС) (від гр. elleipsis - випадення, опущення) - явище мовлення як вияв мовної економії або стилістична фігура, що ґрунтується на вилученні з речення структурно необхідного компонента з метою надати тексту більшої виразності, динамічності, уникнути повторень: *Коли над нею не було вже стелі, а тільки небо, небо і зірки* [були] (Костенко). Е. підтримується синтаксичним паралелізмом. У результаті Е. переважно одна із предикативних одиниць складного речення набуває

характеру структурно неповної, але комунікативно коректної. У розмовній усній сфері спілкування Е. зумовлений ситуативністю мовлення або можливостями компенсації паравербальними засобами: *Він-потягом, а я-літаком*. Результатом Е. у мовній системі є речення з нульовою зв'язкою (у багатьох мовах матеріальна зв'язка є параметром цих мов), односкладні речення, транспозиція, або конверсія частин мови шляхом семантичної конденсації (субстантивация, адвербіалізація типу укр. *приголосний*, рос. *впустую, в открытую*), творення модальних слів шляхом усичення речень, компресія (укр. *електричка, тушонка, заліковка, У мене температура*) тощо. Виникнення в мові однорідних членів речення також можна розглядати як результат діахронічного Е. **Ellipsis, gapping**

ЕЛІПТИЧНЕ РЕЧЕННЯ - різновид простого речення з відсутнім дієслівним присудком, що не встановлюється з контексту або ситуації і не потребує експлікації через вичерпність представленої інформації. Деякі дослідники кваліфікують такі речення як повні номінативні або речення з нульовим дієсловом, протиставляючи їм неповні, вилучені компоненти яких установлюються на підставі зовнішнього контексту або ситуації. Інші відносять Е. р. до неповних, виділивши у складі останніх контекстуальні, ситуативні й Е. р. **Elliptical sentence**

ЕЛЯТИВ (ЕЛЯТИВ) (від лат. *elativus*- підвищений, піднятий)-1) форма прикметника чи прислівника найвищого ступеня порівняння, яка вживається зі значенням нульового ступеня в особливих прагматичних ситуаціях часто у стійких сполуках книжного або розмовного характеру з експресивною забарвленістю (*Він найрозумніша людина', Він був найзнаменитішим поетом своєї епохи*).

2) Поєднання вищого й найвищого ступеня порівняння в деяких мовах. **Elative**

3) Значення локативного відмінка як руху ззовні чого-небудь назовні у деяких мовах, наприклад, у карельській. **Elative case**

ЕМОТИВНІСТЬ - 1) складник конотативного компонента у семантичній структурі мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного. Е. може формувати й денотат значення слова, що створює суперечність у розгляді денотата й конотата у встановленні межі між ними (наприклад, емоційна лексика мови). Е. у вигляді особливого значення притаманна вигукам як емоційним сигналам. Е. пов'язана з іншими відтінками конотата: оцінкою, експресивністю, функціонально-стилістичною забарвленістю.

2) Текстова категорія, підпорядкована інформативності або модальності, яка виражає емоційне ставлення адресанта (автора), його функції у тексті, дійових осіб, імовірні емоції реального чи модельованого авторською свідомістю гіпотетичного читача щодо описуваних подій, явищ, персонажів, їхньої поведінки й актуалізується за допомогою емоційно заряджених текстових компонентів (емоціогенних маркерів). Однак при відсутності в тексті емотивно заряджених одиниць його семантичний простір може містити глибинну, імпліцитну Е. Емотивна рефлексія читача може бути неочікуваною, тому в тексті вона програмується лише естетично. Дослідники пропонують класифікації текстів в залежно від їхньої емотивно-змістовної домінанти (пор. світлі, активні, темні, веселі, красиві, складні, сумні тексти, згідно

з класифікацією В. Беяніна). Е. є ознакою не лише художніх текстів, а й наукових, політичних, релігійних, спортивних тощо. **Emotivity**

ЕМПАТИЯ (від гр. *empathia* - співпереживання) - 1) спосіб розуміння емоційних станів інших людей, явищ дійсності, творів мистецтва, зокрема, й художніх текстів шляхом співпереживання через зіставлення побаченого, почутого та прочитаного із власними переживаннями, досвідом. Термін уведений у 1909 р. американським психологом Е. Титченером, який узагальнив близькі філософські ідеї й етичні концепції співчуття й симпатії Д. Юма, А. Сміта, А. Шопенгауера, естетико-психологічні теорії Р. Фішера та Ф. Фішера, психологічні теорії зв'язку естетичної цінності з чуттєвими образами, які стосуються безпосередньо реципієнта (Р. Лотце, Т. Ліппс). Психологічним підґрунтям Е. сучасні дослідники вважають моторно-кінетичну ідентифікацію як неусвідомлене уподібнення м'язових і тонічних станів суб'єкта до виразних ознак об'єкта сприйняття. При аперцепції тексту Е. зумовлена > подібненням емоційних станів шляхом стимулювання значеннями, стилістичними прийомами, образністю форми, фонаційними властивостями тощо. Е. розглядається як принцип лінгвістичної герменевтики, психолінгвістики тексту.

2) У функціонально-семантичному синтаксисі Е. позначає відношення мовця до обговорюваної ситуації, у якій автор висловлення обирає точку зору одного з учасників (фокус Е.). У фокусі Е. є той учасник, від якого відбувається відлік іншого (опис). Наприклад, у фокусі Е. *Василь*, інші учасники позначені описами: *дружина Василя, батько Василя, невістка Василя* тощо. Принцип Е. є одним з основних в організації дискурсу. **Empathy**

ЕМФАЗА (від гр. *emphasis* - роз'яснення, виразність) - виділення якогось елементу висловлення шляхом особливої інтонації, повторення, вживання емоційних слів > часток, займенників, дієслів), синтаксичної позиції (при інверсії) із метою посилення емоційної виразності мовлення, акцентування уваги. Р. Якобсон розглядав Е. як фонетичний показник мовлення. **Emphasis**

ЕНАЛАГА- стилістична фігура, що ґрунтується на перенесенні епітета з керованого слова на керуюче: *дахів похилих старовинні плечі; дубів золоті герби горять над коронами сосен* (Костенко). **Enallage**

ЕНАНТЮСЕМІЯ (від гр. *enantios* - протилежний, *se ta* - знак) - наявність у слові чи стійкій сполучці протилежних значень як вияв внутрішньослівної антонімії наприклад, укр. *битий у тім'я* - 1. Досвідчений, практичний. 2. Позбавлений кмітливості, розумово обмежений). Е. може бути діахронічною за умови наявності в історії слова протилежного значення (наприклад, *честити*-"*стор*. виявляти честь, "овагу"; "суч. сварити"). Міжмовна Е. визначається прикладами міжмовних антонімів типу укр. *вродливий* і рос. *уродливий*.

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ЗНАННЯ - сукупність інформації певної галузі науки, якою звичайно не володіють пересічні мовці, а лише фахівці. Е. з. описує відповідну предметну галузь із максимальною повнотою, точністю й деталізацією. А. Вежбицька для характеристики обсягу знань вводить опозицію типів концептів: концепт-мінімум, концепт-максимум й енциклопедичний додаток. Останній

доповнює концепт-максимум за рахунок поглиблення й деталізації професійних знань. У системах штучного інтелекту Е. з. ототожнюється з фоновими знаннями (background) як інформацією про дійсність, довкілля, світ, зовнішні контексти актуалізованих ситуацій (Р. Шенк). Воно застосовується поряд із мовними знаннями, суттєво розширює можливості моделей розуміння текстів, сприяє усуненню неоднозначностей природної мови. **Encyclop(a)edic knowledge**

ЕПЕНТЕЗА (від гр. epenthesis - вставка) - різновид комбінаторних звукових змін; виникнення (унаслідок переважно дисиміляції) між двома звуками у слові додаткового приголосного чи голосного звука, який не має етимологічного походження. Е. виникає при засвоєнні мовою іншомовних слів у результаті мовної аналогії, яка прагне усунути ознаку, не властиву мові. Наприклад, у слов'янських мовах Е. звука [j] усуває не властивий їм збіг голосних: *Персія*н від *Persia*, *арія* від італ. *aria*. Діахронічний процес йотового пом'якшення твердих губних у східнослов'янських мовах привів до утворення епентетичного л, яке взяло на себе диференційну ознаку м'якості (укр.*роблю*, *терплячість*', рос. *томление*, *дегиевле*). Е. поширена у просторіччі (укр.*радіво БІД*, *радіо*, *каравул* від *караул*). Е. служить також для полегшення артикуляції звуків. Е. протиставлена протезі - вставці звуків на початку слів. **Epenthesis**

ЕПІДИГМАТИКА (від гр. ері - на, понад, при, після) тип зв'язків у мовній системі, що ґрунтуються на асоціативності й образності людського мислення й опосередковують процеси метафоризації. Термін уведений радянським лінгвістом Д. Шмельовим як третій вимір мовної системи, поряд із парадигматикою й синтагматикою. Епідигматичні зв'язки уможливають асоціативно-метафоричну мотивацію найменувань (укр. *перешийок*, *льодяник*, *келих тюльпана*; англ. *red-neck* - "селюк"), творення метафор у мові й мовленні {*Ідош, мов стожильний батіг, криву каліграфію літер кладе на поріг* (Мойсієнко)).

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ (від гр. episteme - пізнання і logos- слово, учення) - теорія наукового пізнання, яка досліджує природу, способи й методи пізнання й оцінює їхню достовірність, можливості перевірки правильності теоріїтощо. Е. синонімічна одному із значень терміна "методологія". У лінгвістиці всі наукові дослідження ґрунтуються на певній Е., однак часто вони є епістемологічно еkleктичними. Розробка лінгвістичної Е. є нагальною потребою сучасного мовознавства, адже за умови наявності достатньо розвинутої лінгвістичної історіографії методологічні проблеми наукових течій, шкіл, напрямів переважно залишалися поза увагою лінгвістів. Епістемологічна проблематика здебільшого підмінялася описом й аналізом наукових лінгвістичних парадигм, їхніх підходів до вивчення мови й дослідницьких принципів і методів. Напрямами досліджень лінгвістичної Е. є 1) розгляд еволюції епістемічного простору лінгвістики, починаючи з часів античності; 2) вияву наукових мовознавчих парадигмах і школах світосприймальних домінант (епістем), специфіки оцінок пізнавальної природи людської свідомості, її взаємодії зі світом дійсності; 3) обґрунтування зв'язку пізнавальної здатності людини з мовою й мовленням, процесами комунікації; 4) інвентаризація й систематизація дослідницьких принципів у різних епістемах; 5) розгляд співвідношення методології, парадигми, епістемології

й методу; 6) упорядкування лінгвістичних методів у розрізі наявних у лінгвістиці епістем; 7) визначення співвідношення між об'єктом і предметом мовознавчих досліджень; 8) розробка способів оцінки достовірності отриманих результатів лінгвістичного пошуку; 9) оцінка сукупності проблем мовознавства, які потребують розв'язання тощо.

ЕПІТЕТ (від гр. epitheton - прикладене, додане) - стилістична фігура, троп, що є означенням чи обставиною у реченні як атрибут предмета, дії, стану й характеризується високою емотивно-експресивною зарядженістю, оцінністю й образністю. Е. має метафоричну або метонімічну природу. У широкому розумінні Е. є не лише метафорою чи метонімією, а й будь-яким емоційно-оціночним й експресивним атрибутом. У фольклорі наявні постійні Е. -атрибутивні штампи. Е. служить для створення художніх образів. **Epithet**

ЕПІФОРА (від гр. epiroha- повторення) - стилістична фігура, що ґрунтується на повторенні кінцевих слів чи сполук у двох контактних реченнях або віршованих рядках, строфах: *Я по-латині: аморе, амо!...Куди забігти? Аморе, амо...* (Костенко). Е. протилежна анафорі - повторенню слів або сполук на початку контактних речень, рядків, строф. Е. служить засобом увиразнення, акцентування думки, навіть концептуалізації тексту, створення образності тощо. **Epiphora**

ЕРГАТИВ (від гр. ergates - дійова особа) - граматичний відмінок мов ергативного строю, який позначає переважно суб'єкт дії (агенс) перехідних дієслів і непрямий об'єкт (здебільшого інструмент дії). Е. протиставлений абсолютиву, який позначає суб'єкт неперехідної дії та прямий об'єкт. У номінативних мовах функцію суб'єкта перехідної й неперехідної дії виконує переважно іменник у називному відмінку (номінативі), хоч існують інші способи репрезентації суб'єкта. **Ergative case**

ЕРГАТИВНА МОВА (від гр. ergates - дійова особа) - мова, що має ергативний відмінок, який протиставлений абсолютному (абсолютиву) і виконує функцію репрезентації суб'єкта перехідної дії або непрямого об'єкта, здебільшого інструмента дії (абсолютний відмінок позначає суб'єкт неперехідної дії та прямий об'єкт). Таке явище зумовлює синтаксичну будову речення: ергативна конструкція має особливе позначення суб'єкта перехідної дії, поєднаного з об'єктом, який збігається з формою суб'єкта неперехідної дії, тобто ергативна конструкція корелює з абсолютною. При відсутності в мові систем відміни функції суб'єктів перехідної й неперехідної дії розподіляються між показниками особи дієвідміни: ергативної й абсолютної. Е. м. є більшість кавказьких, папуаських, чукотсько-камчатських, амеріндських мов. Е. м. протиставлена номінативній, у якій функції суб'єкта перехідної й неперехідної дії виконує переважно іменник у називному відмінку (номінативі). У пасивних конструкціях номінатив представляє прямий об'єкт. **Ergative language**

ЕСИВ - граматичний відмінок фінно-угорських мов із значенням тривалого або стійкого кваліфікативного або локативного стану чи дії, протиставлений транслативу із значенням зміни місцезнаходження, стану чи якості. В українській мові відповідає місцевому й орудному відмінкам {*Він жив у місті; Він був добрим; Вона була красунею*}. **Essive case**

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ (СЛОВА) - методика діахронічного словотвору, спрямована на зіставлення первинної, історичної морфемної структури слова із синхронною (сучасною) структурою морфем, а також на вияв історичних змін у складі морфем слова та системі зв'язків похідності й мотивованості. Е. а. починається з установлення статусу слова у плані його успадкування мовою у процесі її еволюції чи запозичення з іншої мови. У широкому розумінні Е. а. передбачає реконструкцію праформи слова й пояснення процесів її перетворення на сучасну форму. Застосовується зовнішня та внутрішня реконструкція: перша здійснюється на підставі генетично споріднених мов, друга - на підставі показників лише однієї мови, узятій у її синхронному стані. Методики виведення праформ розроблялися й удосконалювалися представниками порівняльно-історичного мовознавства.

Etymological analyses

ЕТИМОЛОГІЯ (від гр. *etymon* - істинне значення слова) - 1) розділ порівняльно-історичного мовознавства, що вивчає походження й історичну мотивацію слова, реконструює його давній звуковий, морфемний склад, граматичну й семантичну природу;

2) історична похідність слова, його місце в давній системі семантико-словотвірних і граматичних зв'язків.

Е. як дисципліна виникла одночасно з порівняльно-історичним-мовознавством і стала підґрунтям процедур установлення звукової відповідності індоєвропейських мов і розробки фонетичних законів, які у свою чергу сприяли здійсненню етимологічного аналізу. Першими етимологічними розвідками дослідники називають спроби філософів часів античності встановити зв'язки спорідненості між словами. Сам термін належить стоїкам. Однак відсутність уявлень щодо мовних змін обмежувала Е. давніх філософів реконструкцією внутрішньої форми слів згідно з народними уявленнями. Першим теоретичним обґрунтуванням Е. були "Етимологічні дослідження індогерманських мов" 1833-1836 р. р. німецького лінгвіста А. Потта.

Головним методом Е. є етимологічний аналіз, який ґрунтується на порівняльно-історичному методі. Етимологічний аналіз починається з установлення статусу слова у плані його успадкування мовою у процесі її еволюції чи запозичення з іншої мови. У широкому розумінні він передбачає реконструкцію праформи слова й пояснення процесів її перетворення на сучасну форму з огляду на головні фонетичні й морфологічні закони змін. Застосовується зовнішня та внутрішня реконструкція: перша здійснюється на підставі генетично споріднених мов, друга - на підставі показників лише однієї мови, узятій у її синхронному стані. Реконструкція праформ нерідко виявляється неможливою на мовному матеріалі, у таких випадках до пошуку Е. слова залучаються дані культурного, історичного, соціального характеру.

Сьогодні Е. застосовує доробок порівняльно-історичного мовознавства, мовної типології, лінгвістичної географії, діалектології різних мов, структуралістські методи моделювання семантичних полів, опозицій тощо. Е. має соціолінгвістичний, лінгвокультурологічний й етнопсихологічний вектори дослідження, які уможливають аналіз історії слів у зв'язку з історією народу, його суспільним і

духовним життям, еволюцією культури, звичаями, традиціями, ритуалами, обрядами, віруваннями, забобонами і т. ін. **Etymology**

ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ - поняття міжкультурної комунікації й лінгвокультурології; усвідомлення людиною своєї належності до певного етносу як результат спільних із членами етнічної групи уявлень, ідей, повсякденного досвіду, культури, історії, вірувань, мови, комунікативної поведінки тощо, сформованих у процесі етнокультурної соціалізації та при взаємодії з іншими народами. **Ethnic identity**

ЕТНІЧНИЙ СТЕРЕОТИП-детермінована культурою, впорядкована й фіксована структура етнічної свідомості, що уособлює результат пізнання дійсності етнічною спільнотою і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею інтеріоризованих предмета, події, явища. Е. с. закріплюють у свідомості людини культурні традиції, обряди, ритуали, звичаї, вірування, забобони, особливості мовленнєвої й невербальної поведінки тощо. Термін з атрибутом "соціальний" уведений американським соціологом У. Ліппманном (1922 р.) при аналізі впливу знань про предмет на його оцінку та сприйняття й використаний не лише в лінгвістиці, а й у соціології, психології, етнографії, когнітології, культурології тощо.

Психологічним підґрунтям стереотипізації є звичка людини повертатись до неодноразово повторюваних ситуацій і реакцій на них, що фіксується у свідомості > вигляді автоматичних стандартних схем і моделей мислення; а також прагнення звести різноманітність світу до небагатьох категорій і тим самим полегшити собі сприйняття, розуміння й оцінку. Стереотипи є засобами економії зусиль людини при розумінні складних об'єктів, сприйнятті й засвоєнні нової інформації і захищають цінності, позиції та права особистості. На думку дослідників, механізм стереотипізації зумовлений потребами збереження, акумуляції й передачі соціокультурної інформації, відбору найбільш значимих фрагментів в умовах постійного оновлення.

Е. с. виконують функції стабілізації й ідентифікації угруповання як єдиного етносу, акумуляції та систематизації його соціокультурного й історичного досвіду, трансляції знань носіїв певної мови від покоління до покоління, захисту групових інтересів, своєрідності національної культури в умовах міжетнічних контактів тощо. Дослідники виділяють такі ознаки Е. с: образність, спрощеність, схематичність, цілісність, оцінність, символічність, суб'єктивність, категоричність, ілюзорність. Серед Е. с. етнолінгвісти виокремлюють автостереотипи й гетеростереотипи: перші \загальнують уявлення етносу про представників власної етнічної групи та їхню оцінку, другі оцінюють представників інших етносів, що не завжди відображає реальні риси чужих етнічних груп. У цьому виявляється суб'єктивність й ілюзорність Е. с. У мові така стереотипна оцінка відображається в етніміах й етнофобізмах, фразеології, текстовому матеріалі. Установлення авто- й гетеростереотипів відбувається шляхом асоціативного експерименту, лінгвістичного аналізу фразеологічного матеріалу, літературних джерел і пам'яток із залученням історичної, культурної інформації. **Ethnic stereotype**

ЕТНОГРАФІЯ МОВЛЕННЯ - напрям дискурс-аналізу, який вивчає вплив культурних і соціальних чинників на процеси мовленнєвого спілкування, зокрема,

соціокультурну зумовленість зміни комунікативних ролей, процедур інтерпретації, правил виведення (conversational inferences) тощо. Фундатором Е. м. вважається соціолог Е. Гоффман. До цього напряму належать Д. Хаймз, Ф. Еріксон, Дж. Шульц, А. Сикурел, Дж. Гамперц, Дж. Кук й ін. Представники Е. м. вивчають зміну коду у спілкуванні з різними учасниками комунікації, вербальні й невербальні способи організації фонових знань, спрямованість комунікативних дій на підтримання іміджу мовців, соціокультурне підґрунтя ритуалізації зміни комунікативних ролей і ходів іт. ін. Д. Хаймз виділив у дослідженнях з Е. м. чотири напрями аналізу-орієнтацію на компоненти комунікативних подій, відношення між компонентами, можливості та стан компонентів і діяльність цілого, утвореного в результаті всього цього.

В Е. м. спілкування розглядається як система культури. Опису підлягають різновиди мови й кодів, що використовуються в певному мовному колективі для говоріння, конвенційні мовні акти й жанри, головні правила й норми продукування мовлення в цьому колективі. Одним із методів Е. м. є конверсаційний аналіз – сукупність процедур емпіричного дослідження діалогічного усного мовлення. Розробка методики конверсаційного аналізу починається у 70-ті р. р. XX ст. і ґрунтується на висунутій у 1967 р. соціологом Х. Гарфінкелем теорії способів і прийомів організації повсякденної діяльності членами певної соціокультурної спільноти, а також на соціологічній концепції Е. Гоффмана й теорії мовної гри Л. Вітгенштейна. Конверсаційний аналіз досліджує стандартизовані форми ведення розмови, зумовлені відповідними зразками соціальних дій, специфіку й екстралінгвальні чинники переходу від одного мовленнєвого ходу до іншого, звичні прийоми комунікантів у розмові, координацію вербаліки й невербаліки, а також моделює та прогнозує перебіг спілкування, можливості управління поведінкою партнера. Методика аналізу спрямована на обґрунтування вибору мовцями мовних і немовних засобів спілкування з урахуванням наявних в адресата попередніх знань й очікувань, а також на пояснення можливих порушень зміни комунікативних ролей, переходу від одного ходу до іншого. **Ethnography of speaking**

ЕТНОЛІНГВІСТИКА- маргінальна галузь мовознавства на межі з етнологією, культурологією та психолінгвістикою, спрямована на вивчення віддзеркалення у мові й мовленнєвій діяльності (етнотекстах) етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної та духовної культури народу. Складовими частинами Е. деякі дослідники вважають етнопсихолінгвістику й лінгвокультурологію, які можуть формувати власні вектори самостійних мовознавчих дисциплін на межі з Е. Витоками Е. є вчення німецького дослідника XVIII ст. І. Гердера про взаємозв'язок мови, мислення й духу народу; націоцентрична концепція мови як організму й діяльності духу народу В. фон Гумбольдта; учення про етнопсихологію й її відбиток у мові як результат діяльності мовного колективу Г. Штейнтала; спроба створення психології народів В. Вундтом; положення про дослідження мови у зв'язку з історією народу, фольклором, художніми цінностями О. Потебні та його послідовників. Європейська Е. загалом ґрунтувалася на розгляді мови як історичної спадщини колективу у взаємодії з культурними й етнопсихологічними чинниками.

Е. США мала соціологічне забарвлення й перебувала під впливом американської етнографії, пов'язаної з культурами численних індіанських племен Північної й Центральної Америки. Формування Е. США відбувалося в межах американського неогумбольдтіанства й антрополінгвістики у першій чверті XX ст, хоч перші спроби класифікації й опису мов американських індіанців здійснені ще у 70-ті р. р. XIX ст. Фундатором цієї галузі вважається американський лінгвіст Ф. Боас. Розробка положень Е. належить Е. Сепіру, який ґрунтувався на власних спробах генеалогічної класифікації амеріндських мов і їхньому описі, а також С. Лему, М. Сводешу, авторові глotoхронологічного методу, Б. Уорфу, К. Хейлу, Ч. Вьогліну, Дж. Трейджеру - дослідникам у галузі мовної типології й ареального мовознавства, які вперше описали ще не досліджені амеріндські мови (хопі, таос, тонкава й апачі); Д. Хаймзу, Х. Хойєру, Г. Хьонігсвальду й ін., які вивчали взаємовплив контактуючих із мовами індіанців європейських мов і відповідно проблеми двомовності й багатомовності, дію соціокультурних чинників на еволюцію мов.

На розвиток американської Е. значний вплив мала гіпотеза мовної відносності, тобто залежності логічної будови мислення й пізнавальної здатності народу від його мови. Підґрунтям гіпотези стали деякі положення В. фон Гумбольдта проте, що кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, вийти з якого можна, лише вступивши до кола іншої мови, тобто людина сприймає світ так, як її дає змогу зробити це мова, через яку можна пізнати дух народу, його мислення. В американському неогумбольдтіанстві ці положення були підтверджені Ф. Боасом й Е. Сепіром на матеріалі досліджень мов індіанців, які мали значні розбіжності з європейськими мовами й не могли бути описані на їхній підставі. Е. Сепір у книзі 1921 р. "Мова" зазначав, що межі мови й мислення не збігаються, мову можна вважати лише зовнішньою гранню мислення на найвищому, найзагальнішому рівні символічного вираження (мова є способом мислення, тому воно залежить від конкретної мови). Ця теза набула розвитку у дослідженнях послідовника Е. Сепіра Б. Уорфа, який не був лінгвістом, а лише захоплювався антропологією й мовознавством. Він виявив чимало розбіжностей між мовою індіанців хопі й англійською як стандартом (Standard Average European) і пов'язав це зі специфікою культури та світобачення. Б. Уорф дійшов засновку, що мовна структура детермінує уявлення про світ, норми культури ? поведінки; кожна мова за допомогою своїх структур й лексики формує власну логічну модель світу. Ці тези стали базою гіпотези, яка була сформульована ще у 30-ті р. р. XX ст., але стала відомою завдяки її критичному розглядові у 1953 р. -2 Чиказькій конференції Х. Хойєром.

Головними її положеннями стали такі: 1) граматика мови формує думку, керуючи -ею: 2) мислення не має загальнолюдського характеру, 3) картини світу у кожного -ароду свої, мова відтворює їх конвенційно для всіх її носіїв; 4) близькість картин :в.т\ ґрунтується на спорідненості мов. Дослідники вважають, що як вияв ~еог\ мбол ьдтіанства гіпотеза багато в чому суперечить поглядам В. фон Гумбольдта, *кий уважав, що коло понять не можна виводити зі словника, оскільки більшість абстрактних понять має описовий або метафоричний характер. Через певну -езизначеність деяких положень, зумовлених її "колективним" авторством і лише

посмертною публікацією збірника праць Б. Уорфа ("Мова, думка й реальність" 1956 р.), гіпотеза мала різні інтерпретації, однак стимулювала розвиток Е. та лінгвокультурології не лише у США, а й в інших країнах.

Головною причиною ревізії гіпотези було непідтвердження деяких висновків, отриманих на емпіричному матеріалі (наприклад, про неможливість рахування відрізків часу у мові хопі, про відсутність у ній дієслівного часу тощо). Визнаючи гіпотезу в цілому істинною, дослідники пропонують замінити положення: "мовні розбіжності приводять до різного розуміння" - на тезу: "розбіжності в розумінні приводять до розбіжностей у мовних структурах", - що перетворює гіпотезу на протилежну концепцію. Слабкі варіанти гіпотези Сепіра-Уорфа визнають семантичну специфіку мов і припускають когнітивні розбіжності як наслідок мовної специфіки, але на фоні домінування універсальних когнітивних процесів. Незважаючи на критику й альтернативні теорії (політично заангажовану концепцію радянської лінгвістики щодо універсальності логіки мислення всіх народів незалежно від мови, теорію мовної додатковості Г. Брутяна, концепцію універсальної граматики тощо), положення гіпотези стали базовими для сучасної Е. й антрополінгвістики, етнічної психології, які прагнуть на мовному матеріалі довести наявність у того чи іншого етносу певних рис національного характеру, однак такі дослідження потребують об'єктивних комплексних методик і залучення доробку інших наук.

Ігнорування семантики мовних засобів, що мало місце в Е. США під впливом дескриптивізму, у другій половині ХХ ст. змінилося впровадженням в етнолінгвістичні дослідження компонентного аналізу значень слів у зіставляваних мовах (Анн-Арборська школа, Ю. Найда, Ч. Фриз й ін.). Сучасна Е. характеризується 1) широким застосуванням методик експериментальної психології, психо- й соціолінгвістики, дискурсології, прагматики; 2) зіставленням моделей різних мов, увагою до різних фрагментів картин світу; 3) створенням таксономії культурно значимих концептів; 4) установленням етнічних стереотипів, прецедентних феноменів й описом їхнього відтворення в мові; 5) дослідженням паравербальних засобів комунікації певного народу, етнографії мовлення; 6) реконструкцією духовної культури на підставі мови й етнотекстів, дискурсивного простору народу, зокрема, дослідженням культурної специфіки різних мовних жанрів, особливостей спілкування тощо. **Anthropological linguistics**

ЕТНОНІМІКА (від гр. *ethnos* - плем'я, народ, *онута* - ім*я) - розділ історичної ономастики, що вивчає назви етносів (етноніми), їхнє походження, словотвірну активність, функціонування тощо. Етноніми поділяються наавтоетноніми (самоназви етносів) й алоетноніми (назви етносів, надані їм чужими етносами). У колі алоетнонімів виокремлюються власне етноніми й етнофобізми: перші представляють нейтральні або позитивно заряджені назви чужих етносів, другі є принизливими, образливими, негативно зарядженими назвами-прізвиськами представників інших етносів. Чинниками появи етнофобізмів є етнічні упередження як негативні установки щодо представників національних меншин, державна політика расової дискримінації, ієрархічні відношення у суспільстві, етнічна замкненість, історичні події, релігійні й культурні ознаки. Етнофобізми мотивуються стереотипами національної кухні,

кольором шкіри, особливостями обличчя, поведінковими шаблонами етносу, знаками зооморфного коду тощо (наприклад, *макаронник* - італієць, *жабоїд* - француз, амр. *herring choker* (душитель оселедців) - скандинав і под.).

ЕТНОЦЕНТРИЗМ - І) дослідницький принцип лінгвістики, згідно з яким мова розглядається як символна система, що фіксує різні вияви характеру й ментальності певного етносу, його світогляд, систему етичних й естетичних цінностей, норм поведінки, традицій, звичаїв, обрядів, міфів, вірувань, забобонів тощо. Е. був упроваджений ще у XVIII ст. німецьким ученим І. Гердером, який акцентував увагу на зв'язку мови, мислення й духу народу. У XIX ст. Е. був декларований В. фон Гумбольдтом і його послідовниками. В американській антропологічній лінгвістиці жорсткий Е. виявився у гіпотезі лінгвістичної відносності Е. Сепірата Б. Уорфа, у наукових працях її прихильників.

Е. протистоїть, з одного боку, універсалізму, з іншого, індивідуальному антропоцентризму. Е. можна ототожнити із принципом колективного антропоцентризму, згідно з яким мова є кодовою системою інтеріоризації світу представниками певного етносу, їхнього внутрішнього рефлексивного досвіду, і кожне нове покоління засвоює разом із мовою й національно-специфічний спосіб концептуалізації.

2) У міжкультурній комунікації, лінгвокультурології Е. розглядається як тип ціннісного судження про культурні надбання іншого народу з позицій переваг ціннісних орієнтацій і критеріїв власного етносу. Жорсткий Е. означає сприйняття носіями культури власного культурного стандарту як єдиного можливого та правильного (рідна культура завжди перевершує культури інших етносів). У такому розумінні Е. протистоїть культурний релятивізм, згідно з яким культурні цінності різних народів визнаються рівноправними, культура кожного народу відносна, й адекватно оцінити її можна не за якимись універсальними критеріями, а виходячи із самої культури, її закономірностей і цілісності. Аналіз й оцінювання змісту інших культур може відбуватися й відносно стандартів і норм власної культури, однак не за принципом Е., а за умови визнання рівноправності й повноцінності власної й інших культур. Головні положення культурного релятивізму сформульовані американським соціологом У Самнером, розвинуті його співвітчизницею, антропокультурологом Р. Бенедикт.

ЕФЕКТ ПСЕВДООЧПУВАННЯ (ОБМАНУТОГО ОЧІКУВАННЯ) - різновид стратегії текстової інтерпретаційної програми, який характеризується навмисно створеною автором ситуацією невинуватості та спростування попередньої гіпотези дальшого розвитку подій, порушенням їхньої передбачуваності. І. Арнольд кваліфікує цей ефект як тип "висування", тобто спосіб формальної організації тексту, що фокусує увагу читача на певних елементах повідомлення та встановлює семантичні релевантні відношення між елементами одного або кількох рівнів. Е. п. є виявом текстового континууму та служить для створення комічного ефекту, збереження інтриги розвитку дій, сприяє виникненню психологічної напруги читацької уваги, яка спадає у процесі декодування цього стилістичного прийому.

ЕФЕКТИВ - тип мовного акту, що є виявом зміни службового становища {*призначаю*}, соціального статусу (*підвищую*, *позбавляю звання*), форм власності

кольором шкіри, особливостями обличчя, поведінковими шаблонами етносу, знаками *зооморфноююдотоцо* (наприклад *максроини* - італієць, *:>/ш&ж*) - француз, амр. *herring choker* (душител оселедців) - скандинав і под.).

ЕТНОЦЕНТРИЗМ - 1) дослідницький принцип лінгвістики, згідно з яким мова розглядається як символна система, що фіксує різні вияви характеру й ментальності певного етносу, його світогляд, систему етичних й естетичних цінностей, норм поведінки, традицій, звичаїв, обрядів, міфів, вірувань, забобонів тощо. Е. був упроваджений ще у XVIII ст. німецьким ученим І. Гердером, який акцентував увагу на зв'язку мови, мислення й духу народу. У XIX ст. Е. був декларований В. фон Гумбольдтом і його послідовниками. В американській антропологічній лінгвістиці жорсткий Е. виявився у гіпотезі лінгвістичної відносності Е. Сепірата Б. Уорфа, у наукових працях її прихильників.

Е. протистойть, з одного боку, універсалізму, з іншого, індивідуальному антропоцентризму. Е. можна ототожнити із принципом колективного антропоцентризму, згідно з яким мова є кодовою системою інтеріоризації світу представниками певного етносу, їхнього внутрішнього рефлексивного досвіду, і кожне нове покоління засвоює разом із мовою й національно-специфічний спосіб концептуалізації.

2) У міжкультурній комунікації, лінгвокультурології Е. розглядається як тип ціннісного судження про культурні надбання іншого народу з позицій переваг ціннісних орієнтацій і критеріїв власного етносу. Жорсткий Е. означає сприйняття носіями культури власного культурного стандарту як єдиного можливого та правильного (рідна культура завжди перевершує культури інших етносів). У такому розумінні Е. протистойть культурний релятивізм, згідно з яким культурні цінності різних народів визнаються рівноправними, культура кожного народу відносна, й адекватно оцінити її можна не за якимись універсальними критеріями, а виходячи із самої культури, її закономірностей і цілісності. Аналіз й оцінювання змісту інших культур може відбуватися й відносно стандартів і норм власної культури, однак не за принципом Е., а за умови визнання рівноправності й повноцінності власної й інших культур. Головні положення культурного релятивізму сформульовані американським соціологом У. Самнером, розвинуті його співвітчизницею, антропологом Р. Бенедикт.

ЕФЕКТ ПСЕВДООЧПСУВАННЯ (ОБМАНУТОГО ОЧІКУВАННЯ) - різновид стратегії текстової інтерпретаційної програми, який характеризується навмисно створеною автором ситуацією невинуватості та спростування попередньої гіпотези дальшого розвитку подій, порушенням їхньої передбачуваності. І. Арнольд кваліфікує цей ефект як тип "висування", тобто спосіб формальної організації тексту, що фокусує увагу читача на певних елементах повідомлення та встановлює семантичні релевантні відношення між елементами одного або кількох рівнів. Е. п. є виявом текстового континууму та служить для створення комічного ефекту, збереження інтриги розвитку дій, сприяє виникненню психологічної напруги читачької уваги, яка спадає у процесі декодування цього стилістичного прийому.

ЕФЕКТИВ - тип мовного акту, що є виявом зміни службового становища (*призначаю*), соціального статусу (*підвищую, позбавляю звання*), форм власності

(дарую, конфіскую, присвячую і т. ін.), а також владного дозволу (санкціоную, погоджую і т. ін.), зміни суспільних інститутів (легалізую, розпускаю тощо).

ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМУНІКАЦІЇ - комунікативний параметр, що визначає досягнення комунікативного співробітництва (кооперації) між адресантом й адресатом і спрямований на такий спосіб організації концептуальної структури тексту, який сприяє розумінню тексту з мінімальними зусиллями для читача. У теорії мовних актів Е. к. має звужене значення досягнення адресантом власної ілокутивної мети, що може стимулювати як кооперацію, так і конфлікт комунікантів (хотів образити й образив). Дослідження цього параметра визначило потребу розмежування ілокутивної й інтерактивної Е. к.: перша націлена на збіг ілокутивної сили та перлокутивного ефекту, друга є підґрунтям взаєморозуміння, гармонійного розвитку інтерактивності. На позначення найвищої міри Е. к. другого типу дослідники вводять термін "гармонізація" як оптимальний показник успішної інтерактивності. Досягнення Е. к. зумовлене правильно розрахованою інтенційністю та стратегічністю програми інтерпретації тексту, оптимальним співвідношенням тезаурусів і компетенцій комунікантів, відповідністю інтенцій і стратегій знакових організації мовлення й тексту, балансом комунікативних ролей, побудовою аргументаційного каркаса тексту тощо. **Effectiveness of communication**

Ж

*—●—ГСФХГ—н—^

ЖАРГОН (від фр. jargon - перв. пташина мова, незрозуміла мова) - різновид соціолекту як додаткова лексико-фразеологічна система мови, яка містить паралельні експресивно-оціночні, найчастіше стилістично знижені позначення загальновідомих понять і належить певній соціальній субкультурі. Ж. не є мовою, оскільки не має власної специфіки фонетичного та граматичного рівнів і ґрунтується на закономірностях національної мови. Ж. характеризується специфікою лексико-фразеологічних і словотворчих засобів. Лексика Ж. поповнюється за рахунок запозичень з інших мов і діалектів, різних способів словотворення (компресії, семантичної деривації). Психологічним підґрунтям виникнення Ж. є прагнення певних соціальних груп до самоідентифікації, що реалізується в бажанні вразити співрозмовника дотепністю, неординарністю й експресивністю мовлення, а також у зневазі до усталених мовних норм. На відміну від арго-таємної, конспіративної форми існування мови замкнених соціально-професійних груп, Ж. зрозумілий пересічним мовцям, є надбанням відкритих соціально-професійних груп (студентів, учнів, військових, спортсменів і т. ін.), характеризується стилістичною зниженістю, пейоративністю, іронічно-жартівливою чи вульгарною конотативною забарвленістю й не виконує функції утаємниченості, умовності, відмежування.

Ж. - динамічна лексична система, вона характеризується нетривкістю в часі й

може проникати до літературної мови. Дослідники вважають шляхом такого проникнення низку переходів від корпоративного Ж. до інтержаргону (загального Ж.), далі - до просторіччя, розмовної лексики й до літературної мови. Сферою поширення корпоративного Ж. до рівня інтержаргону є засоби масової комунікації (газети, журнали, телебачення, Інтернет), тексти художньої літератури. Жаргонізацію літературних джерел пов'язують з утратою високого стилю, який був властивий літературі на початку ХХ ст. Термін Ж. здебільшого ототожнюється з термінами "сленг" та "соціолект", "соціальний діалект". **Jargon**, для професійних Ж. можливе **lingo**

3

—н—ІХФХС—*—*

ЗАВЕРШЕНОСТЬ ТЕКСТУ - ознака деяких текстів, що передбачає їхню формальну й змістовну закритість. У лінгвістиці тексту категорійний статус 3. т. є дискусійним питанням. Якщо під 3. т. розуміти суто формальну наявність правобічної межі, то така межа є у речення, глави, частини трилогії тощо. Якщо ж 3. розглядати як закритість змісту, то виникають певні сумніви щодо такої ознаки у текстів із відкритим фіналом, незавершених через об'єктивні й суб'єктивні причини, серійних текстів, які можуть мати різну правобічну межу (дилогії, трилогії, збірки віршів, цикли лекцій, телепередач і т. ін., продовження тексту іншим автором тощо). Відкритість фіналу в деяких текстах передбачає можливість його вільно-варіативної інтерпретації читачами. Вербалізація такої варіативності іноді використовується у текстах як стилістичний прийом (наприклад, у романі Дж. Фаулза "Волхв" або в кінофільмі "Забута мелодія для флейти" Е. Рязанова). **Completeness of text**

ЗАДУМ ТЕКСТУ - вихідна евристична когнітивна структура, яка є підґрунтям внутрішньої програми майбутнього тексту як проміжного етапу фазово-ступеневої моделі породження мовлення. Поняття 3. т. уведене до психолінгвістики радянським психологом М. Жинкіним і розглядалося як ієрархія тем і субпідтем, яка передбачає орієнтацію на адресата, на наявність спільного фонду знань (текстових пресупозицій, фонових знань) автора й читача. Дослідник ототожнював 3. т. із думкою як одним з етапів у моделі породження Л. Виготського. 3. т. керується мотивом и інтенцією автора, а також визначається його установками: з одного боку, установка впливає на жанрову модель майбутнього тексту, її мовну організацію, з іншого, 3. т. може модифікувати текст усупереч установкам, що у майбутньому може привести до корекції установки й жанрової парадигматики. **Ideation phase of text**

ЗАЙМЕННИК - частина мови, представники якої здатні виконувати дейктичну й анафоричну функції та функцію актуалізації. Дейктична функція полягає > здатності 3. указувати, але не називати мовця, адресата, сторонню особу, що не бере \'часті в комунікації, місце, час, причину, мету, об'єкт спілкування. Анафорична функція ґрунтується на можливості заміщення 3. певного антецедента (експліцитного

й імпліцитного). Експліцитний (вербальний) антецедент 3. може бути представлений словом, сполукою, предикативною одиницею, реченням, фрагментом тексту. Імпліцитний антецеденте показником глибинної анафори й пов'язаний із вербально не представленими в тексті фоновими, енциклопедичними та ін. знаннями комунікантів. Анафорична функція 3. є виявом дії закону мовної економії. Функція актуалізації представлена фіксацією 3. означеності чи неозначеності певної іменникової групи.

3. є найбільш різноплановою за семантикою, граматичними ознаками і синтаксичними функціями частиною мови. Традиційно 3. розглядаються у складі займенникових слів, які містять не лише іменникові, прикметникові, числівникові 3., а й прислівники із займенниковими функціями і займенникові дієслова (наприклад, в англ. мові *to do* нерідко реалізує анафоричну функцію) тощо. Деякі дослідники навіть ототожнюють 3. із займенниковими словами всупереч загальній тенденції до розподілу цих слів за різними частинами мови. У мові більшість 3. є семантично порожніми словами і конкретизують свої значення лише в мовленні, тому 3. кваліфікують як індекси (Ч. Пірс), шифтери (Р. Якобсон, О. Єсперсен), актуалізатори (Ш. Баллі, Е. Бенвеніст), слова з непостійною сигніфікацією (А. Нурен), субститути (Л. Щерба, Л. Блумфілд, 3. Харрис), репрезентанти (Ф. Брюно), слова другого рівня, який корелює з повнозначними частинами мови (Ю. Маслов) і т. ін. З огляду на це проблема щодо визначення повнозначного або службового статусу 3. дотепер залишається дискусійною.

3. як частина мови був виокремлений інтуїтивно у граматиці представника Александрійської школи, учня Аристотеля Діонісія Фракійця (II ст. до н. е.), і ця традиція збереглася до нашого часу, однак у деяких граматиках XX ст. вони були розподілені між різними частинами мови (іменником, прикметником, числівником і прислівником). Деякі мовознавці до класу 3. уключали лише такі, що функціонально співвідносні із класом імен. В. Виноградов обмежував цей клас лише деякими 3. (особовими, зворотними). 3. не можуть отримати статусу частини мови ані за логіко-семантичним, ані за формально-граматичним критеріями, тому їхній критерій лежить у функціональній площині граматики мови. 3. виділяється на підставі функціонального критерію, який ураховує функції 3. і їх рівневий ізоморфізм з усіма повнозначними частинами мови. Цей ізоморфізм застосовується як критерій частиномовної диференціації у когнітивній морфологічній теорії. Більшість 3. репрезентують також у загальному вигляді найбільш важливі семантичні ролі пропозиції або предикатно-аргументної структури, що використовується у семантичному синтаксисі, відмінковій граматиці й логічній семантиці.

Проблемою теорії 3. є диференціація лексико-семантичних (логіко-семантичних) розрядів, які нерідко виділені непослідовно з порушенням одиничності й єдності принципу поділу. Дослідники пропонують поділ 3. на три логіко-семантичних розряди: дейктичних, анафоричних і кванторних, - однак існують 3., які виконують як функцію дейксиса, анафори, так і кванторності, що ставить означену класифікацію під сумнів. Різним є поділ на групи цих розрядів. В українській мові за значенням 3. поділяють на особові, зворотні, присвійні, питальні, указівні, відносні, означальні,

заперечні, неозначені, однак ця класифікація не має єдиного принципу й потребує перегляду. **Pronoun**

ЗАКІНЧЕННЯ - службова змінювана морфема флективних мов, що має реляційне значення, виражає граматичні значення слів і служить засобом синтаксичного зв'язку слів у реченні чи словосполученні. 3. протиставлене основі словоформи як словозмінна морфема, що забезпечує функціонування основи й віднесення лексеми з цією основою до відповідного типу відміни чи дієвідміни. 3. властива синтетосемія - суміщення кількох граматичних значень. Виокремлюються нульові 3. Походження 3. у різних мовах можливе від службових слів, займенників (з утратою в мові опозиції означеності / неозначеності). Те саме, що і **Флексія. Inflexion (ending)**

ЗАКОН ВЕРНЕРА - правило залежності перетворення загальногерманських щільних f, f̥, h, s (після ненаголошеного голосного) на дзвінки b, d, g, z від утрати вільного й рухомого індоєвропейського словесного наголосу. Згідно із законом Я. Гримма, f, f̥, h виникли з індоєвропейських зімкнених p, t, k. Просодична розбіжність омографів компенсувалася фонематичною, індоєвропейський наголос був перенесений із кореня на суфікс при творенні слів і словозміні, що зумовило чергування f/b, t> / d, h/g, s/z (пізніше z змінений на г) переважно у дієвідміні сильних дієслів деяких давніх германських мов. У сучасних германських мовах зберігаються деякі випадки таких чергувань (нім. *ziehen -zogen*, англ. *was - were*). Закон відкрито датським лінгвістом, представником молодогограматизму К. Вернером у 1877 р. **Verner's law**

ЗАКОН ГАВЛИКА - закономірність зміни слов'янських редукованих голосних залежно від фонетичної позиції: непарні редуковані, починаючи з кінця фонетичного слова, занепадають, а парні стають голосними повного творення. Закон відкрито чеським дослідником А. Гавликом у 1889 р. відповідно до принципів молодогограматизму: позиційної зумовленості звукових змін і відсутності виключень із правил. Подальша розробка концепції А. Гавлика лише деталізувала й обґрунтувала цей закон (наприклад, пояснення означених фактів творенням закритих складів і втратою складотвірної здатності редукованих).

ЗАКОН ГРИММА - правила зміни індоєвропейських глухих зімкнених p, t, k на германські щільні f, f̥, h за умови відсутності попереднього іншого щільного; індоєвропейських дзвінких зімкнених b, d, g на германські глухі p, t, k; індоєвропейських зімкнених придихових bh, dh, gh на германські дзвінки b, d, g. Закон був обґрунтований німецьким компаративістом Я. Гриммом у 1822 р., хоч до цього це явище помітив його колега Р. Раск у 1818 р. Така закономірність виявляється при зіставленні санскриту, давньогрецької мови, латини із сучасним станом германських й ін. мов (наприклад, лат. *piscis* - дат. *fisk* \ лат. *ego* - ндл. *ik*, скр. *ehardmi-jxsp.phero-icn. herd*), 3. Г. був підґрунтям для висунення на особливе місце германських мов в індоєвропейській сім'ї мов або для сумнівів у їхньому індоєвропейському походженні. Цей закон був першим досягненням компаративізму, однак сьогодні існують нові ідеї щодо динаміки загальноіндоєвропейського консонантизму, які спричиняють перегляд 3. Г. (Т. Гамкрелідзе, В. ІБАНОВ). **Crimm's law**

ЗАКОН МОВНОЇ ЕКОНОМІЇ – закономірність мови й мовлення, що впливає із прагнення мовців полегшити власні мовленнєві зусилля, оптимізувати спосіб інформаційного обміну. З. м. є. обмежує редукцію мовлення 1) переходом кількості в якість, тобто економія виправдана, коли вона не викликає якісних змін, а представлені одиниці беруть на себе навантаження редукованих; 2) досвідом, фоновими, енциклопедичними знаннями, комунікативною компетенцією співрозмовника, здатного декодувати компресивну інформацію; 3) наявністю в мові "норми" (за М. Бергельсон й А. Кібриком, "повного" прототипу) передачі інформації, від якої йде відлік її знакової згортки, адже відсутність у мові знакових засобів, більших, ніж економне висловлення, є ознакою відсутності економії; 4) прагматичними чинниками оптимізації мовного акту.

Мовна економія протиставлена мовній надмірності, яка також є тенденцією мовного прогресу. Надмірність може сприяти комунікативному співробітництву, розумінню нової інформації, розвитку експресивності й емотивних ознак мовних засобів, функціонально-стилістичному розшаруванню мови тощо. Існують різні класифікації виявів З. м. є. залежно від мовних рівнів, мети редукції, ступеня використання тезауруса адресата і т. ін. На фонетичному рівні економія представлена різними типами випадення звуків і звукосполучень, скороченням їхнього звучання, повною асиміляцією; на словотвірному рівні – дифузією, аббревіацією, словотвірною компресією, словоскладанням, конверсією частин мови; на лексичному рівні вона виявляється в семантичній конденсації, метонімії, метафоризації, фразеологізації; на морфологічному рівні – в анафоричних відношеннях, дейксисі, транспозиції; на синтаксичному – в еліпсисі, структурній неповноті речення, напівпредикативності, просіопезисі, апосіопезисі, апокойну і т. ін.; на текстовому рівні – в імплікаціях, пресупозиційності, застосуванні культурних стереотипів, прецедентних феноменів, підтексту тощо. Дослідники виділяють редукцію форми й редукцію значення. Перша існує в парадигмі за умови відсутності другого члена опозиції, а також представлена компресією, синкретизмом, анафорою. Друга репрезентована опущенням сильновалентних компонентів дієслів, редукцією пропозиції у напівпредикатних актантах і при еліпсисі, апеляцією до позамовного досвіду читача тощо.

Поняття "пошук найменших зусиль", "пошуки легких артикуляцій", "економія мовлення" були введені в обіг працях П. Пассі, Г. Суїта, О. Есперсена (80-ті р. р. XIX ст.) у зв'язку з теорією прогресу мов, тобто розвитку мов від флексійного типу до аналітичного, а також із концепцією еволюції звуків у процесі розвитку мови. У 1870 р. в одній з лекцій І. Бодуен де Куртене назвав одним із чинників розвитку мови прагнення до зручності шляхом спрощення форм (зокрема, перехід звуків і їхніх сполук до більш легких для збереження м'язів і нервів). У XX ст. питання економії продовжувало цікавити багатьох лінгвістів. О. Пешковський формулює закон економії сил як норму для мови. А. Мартіне розробляє принцип мовної економії щодо фонетичних змін, зауваживши, що цей принцип працює на всіх рівнях мовної системи. Г. Фрей виокремлює два типи економії: на підставі пам'яті й на підставі мовлення. Є. Поливанов пояснював економію лінощами людини, причому мінімальна трата енергії має свою межу й визначається потребами слухача

(співрозмовника): надмірна економія перетворює мовлення на незрозуміле й невиразне. З. м. є. застосовується у прикладній лінгвістиці, у системах автоматичної обробки текстів як один із параметрів на підставі актуалізації стратегій звернення до концептів або інших структур знань актуальної довгочасної пам'яті. **Principle of linguistic economy, principle of least effort**

ЗАКОН ПЕДЕРСЕНА - фонетичний закон, сформульований датським молодогограматиком Х. Педерсеном, згідно з яким у слов'янських мовах індоєвропейське первинне *s змінюється на [x] після /, u, z, k, якщо після s немає вибухових приголосних: *Iiks--jiwco, *teis--muxui (але *aust--ycma). Такий перехід відбувся ще до монофтонгізації дифтонгів і палаталізацій. Слов'янське [x], що виникло із *s спочатку було алофоном, а в результаті процесів фонологізації отримало статус фонем.

ЗАКОН ФОРТУНАТОВА - СОССЮРА - закон метатонії як зміни й чергування інтонації. Дослідники виділяють два типи метатонії: зміну інтонацією, наявною в мові, і зміну інтонації новою, якої не було в мові. Метатонія може поєднуватися з переміщенням наголосу. У деяких мовах, зокрема, литовській і латиській метатонія стала морфологічним засобом. Особливості зміни інтонації знайшли відображення в законі П. Фортунатова і Ф. де Соссюра, розробленому ними окремо у 90-ті р. р. XIX ст. на матеріалі балтійських і слов'янських мов - першим і балтійських мов - другим. Цей закон пояснював рух наголосу в означених мовах. П. Фортунатов виходив із власної теорії двох типів праіндоєвропейської довготи голосних звуків: тривалої й перерваної. На базі першої довготи у давньогрецькій і спільнослов'янській мовах міг розвинутися висхідний, акутовий наголос на другій морі, у литовській мові - навпаки, спадний, циркумфлексний наголос на першій морі; перервана довгота зумовила спадний, циркумфлексний наголос на першій морі у давньогрецькій і спільнослов'янській мовах і висхідний, акутовий наголос у литовській мові. Тривала довгота у литовській і слов'янських мовах переносила на себе наголос із попереднього складу, якщо він сам не мав тривалої довготи (рос. *бороду* - *борода*). Ф. де Соссюр ґрунтувався на законі молодогограматика А. Лескіна (1881 р.), який установив правила скорочення кінцевої довготи у литовській мові. Згідно з формулюванням Ф. де Соссюра, наголос у литовській мові регулярно переносився на наступний склад, коли він падав на склад із циркумфлексною інтонацією, наступним для якого був склад з акутовою інтонацією (наприклад, лит. *varnas* - *xata* як чергування циркумфлекса й акута).

ЗАКОН ЦИПФА - закон лінгвістичної статистики, згідно з яким ранг слова > частотному словнику (г) у відношенні множення до частотності слова в мові (f) є постійною величиною (с): $г \cdot f = с$. Ранг є номером слова у списку, складеному за підрахунками частотності від найвищого до найнижчого її ступеня. З. Ц. демонструє, що невелика кількість слів найбільш часто зустрічається в текстах. Дж. Ципф називав таку закономірність універсальною і пов'язував її з економією зусиль. Дослідник намагався використати закон для пояснення діхронічних змін у фонології. Теорія

Дж. Ципфа неодноразово підлягала перевірці. Так, Мандельброт заперечив універсальність З. Ц. і стверджував, що зміни рангу залежать від типу тексту. За Р. Фрумкіною, З. Ц. діє в межах рангу від 50 до 1500. **Zipf law**

ЗАМІЩЕННЯ МОРФЕМ – різновид історичних змін у системі словотворчих зв'язків при збереженні морфемного складу слова як заміна для похідного слова однієї твірної основи іншою на підставі неістинної народної етимології.

ЗАПЕРЕЧЕННЯ – 1) логічна процедура, формалізована за допомогою часток *не й ні*, що позначають відсутність певних зв'язків між компонентами описуваної ситуації або неможливість її реального існування. У логічній семантиці, трансформаційній граматиці розглядаються правила узгодження З. і можливості їхньої трансформації (наприклад, *Я нічого ніде ніколи не казав про це. Я думаю, що він не прийде. – Не думаю, що він прийде*).

2) Семантико-синтаксичний оператор цієї логічної процедури.

3) Елемент значення речення, який указує на думку мовця щодо хибності твердження, представленого у висловленні.

4) Мовна універсалія; функціонально-семантична категорія мови, що інтегрує різноманітні мовні й мовленнєві засоби за спільним змістом заперечення. Засобами цієї категорії є префікси заперечення, частки, предикативи, дієслова, заперечні афікси дієслів в аглютинативних мовах, аналітичні форми й синтаксичні конструкції, інтонація й порядок слів, заперечні речення. З. може формуватися у висловленні в цілому й існувати лише для деяких складників висловлення. Залежно від цього виділяються речення із загальним З. і неповним З. У складних реченнях предикативні одиниці можуть входити до сфери З., проте не підлягають йому (*Мене не обходить те, що ти прийшов сюди*). У деяких мовах ознакою є можливість множинного З., що не відповідає нормам інших мов (*Ніхто ніколи про це не подумав*). У сучасному дискурс-аналізі З. розглядається як будь-яке висловлення, що втілює два ілокутивні акти: твердження й відмову від нього. Виокремлюються три типи З.: металінгвістичне, протиставлене попередній реальності подій; полемічне, що ґрунтується на протиставленні автора й суб'єкта висловлення; deskриптивне, яке не залежить від інших висловлень і є інформативним. Цікаві результати можна отримати при дослідженні З. у реальних дискурсах, спрямованому на залежність його вживання від мети, комунікативних стратегій і тактик мовця і т. ін. **Negation**

ЗАПОЗИЧЕННЯ – 1) процес уведення до певної мови морфем, слів або висловів іншої мови. З. є одним із способів поповнення словникового складу мови поряд із словотворенням і креацією.

2) Слово чи сполука, уведена до певної мови з іншої мови.

З. може відбуватися спочатку у графічному чи фонетичному вигляді слів у мові-донорі, згодом здійснюється їхня фонетична транскрипція і транслітерація знаками та звуками реципієнтної мови. У процесі засвоєння цієї мовою З. відбувається пристосування до її системи, що створює підстави для кваліфікації дослідниками З. як такого, адже носії мови можуть і не усвідомлювати у словах і сполуках статусу З. Морфема, слово чи сполука отримує місце в парадигматиці і синтагматиці мови, може служити основою новотворів, ставати початком

словотвірного гнізда, отримувати валентнісні ознаки, синонімію, розвивати полісемію, набувати конотативних ознак тощо. З. фонем відбувається на ґрунті З. слів чи морфем (наприклад, грецька *φ* в українській мові). Морфемами також можуть отримувати статус З. шляхом набуття ними регулярності в реципієнтній мові (наприклад, суфікси *-ізм-*, *-ер-* в українській мові). Лінгвісти розмежовують засвоєні мовою З., що не усвідомлюються як такі; іншомовні слова, серед яких виділяються екзотизми, варваризми (чужорідні у мові слова) й Інтернаціоналізми, фонд яких наявний у багатьох споріднених і неспоріднених мовах у вигляді терміносистем різних галузей науки й техніки, виробництва й культури. До З. відносять також укралення (слова у звуковому або графічному вигляді донорської мови) і кальки, природа яких дещо інша.

Чинниками З. є мовні контакти народів на базі політичної, економічної, культурної, наукової взаємодії, формування мовних союзів одного регіону, процеси тубалізації, війни, розширення систем масової комунікації тощо. Канали З. можуть бути усними й писемними: у першому випадку слово чи сполука зазнає більших змін свого вигляду, спричинених законами реципієнтної мови. У процесі З. слово чи сполука може зберігати своє вихідне значення або змінювати його: перше відбувається переважно при введенні реалій чи понять інших етносів (екзотизмів) або термінів. З. може бути прямим або опосередкованим (із мови-посередника). Наприклад, чимало З. в українську мову здійснювалося через польську, німецьку, російську мови. **Foreign word, borrowed word, loan**

ЗБІРНИСТЬ - лексико-граматична категорія іменників, інтегральними ознаками якої є значення сукупності однакових чи функціонально однорідних предметів, що сприймаються як ціле, а також у певних мовах - граматичний показник однини та стандартний набір афіксів. О. Реформатський запропонував розглядати природу збірних іменників на підставі трикутника з кутами однини, множини та збірності. З. корелює з формами однини граматично, а з формами множини - семантично. О. Есперсен називав З. єдністю вищого порядку, оскільки, з одного боку, вона демонструє не стільки кількісну характеристику предметів (для цього існує множина), скільки якісну ознаку їхньої однорідності. У мовах світу З. представлена відповідними стандартними афіксами, чергуваннями основи й лексичними значеннями. З. ґрунтується на класифікаційних зв'язках мислення, адже за знаком З. стоїть різновид одиничного предмета (*рій-комаха, отара-вівця, юрба-людина, рота - військовий, солдат*). **Collectivity**

ЗВ'ЯЗКА - службове дієслово чи дієслово у функції службового, яке є частиною присудка і позначає його граматичні ознаки аналітичним способом. Дієслова у функції службового слова характеризуються послабленим лексичним значенням або другорядною функцією, порівняно з частиною присудка, яка корелює із З. Зв'язки поділяються на повнозначні (дієслова із значеннями руху, стану, діяльності тощо, які виконують у семантиці присудка вторинну смислову функцію), логічні (із чистою і\ нкцією існування, буття - укр. *єсть, суть*, англ. *is, are* й їхні темпорально-чодальні модифікації), напіваабстрактні (дієслова з послабленими лексичними значеннями). **Copula**

ЗВ'ЯЗНІСТЬ - текстова категорія, що опосередкує розвиток тем тексту, формування його інформаційного масиву й забезпечує інтеграцію всіх текстових рівнів з метою створення цілісності та сприйняття й розуміння тексту адресатом. У лінгвістичній літературі З. представлена залежно від її різновиду різними термінами: когезією як структурно-граматичною З. і когерентністю як змістовною (В. Дресслер, Р. Богранд, М. Холлідей та ін.); лексичною солідарністю (Е. Косеріу), ізотопією (А. Греймас) як семантичною єдністю теми і т. ін. Американський учений А. Хілл виокремив три яруси показників З.: сегментні (лексичні, граматичні, синтаксичні, стилістичні), супraseгментні (просодичні), ситуативні (екстралінгвальні). Дослідники тексту пропонують п'ять чинників зв'язності: логіку викладу, особливу організацію мовних засобів, комунікативну спрямованість, композиційну структуру та смисловий план тексту (В. Бухбіндер, Є. Розанов). Наприкінці 60-х р. р. вивчення З. набуло особливої актуальності у прикладній лінгвістиці, яка орієнтувалася на аналіз формальних засобів З. у проекції на співвідношення глибинних і поверхневих синтаксичних структур, фразові валентності, анафоричні зв'язки, логічні відношення. З метою проектування синтаксичних процесорів у системах автоматичної обробки мови й моделювання синтаксису використовувалася гіпотеза глибини американського текстолога В. Інґве, що підтвердила універсальну психологічну концепцію американського психолога Дж. Міллера щодо обмеженості обсягу оперативної пам'яті людини магічним числом 7 ± 2 одиниць.

Останнім часом З. почала розглядатися як текстово-дискурсивна категорія, адже її механізми закладені не лише у вербальній організації тексту, а й опосередковані конекційно-холістичною природою свідомості адресанта й адресата, їхньою зануреністю до функціонально значимих у дискурсі підсистем семіотичного універсуму культури й інтеріоризованого буття. Дослідники тексту виділяють різні типи З. (понад 100) залежно від певних параметрів класифікації. За способом зв'язку виокремлюють граматичну, семантичну (денотативну й конотативну), ономасіологічну, смислову (логічну, образну й асоціативно-метафоричну), структурно-композиційну, референційну, прагматичну З. За спрямованістю існує поділ З. на одно- та двобічну, лінійну й радіальну; за локалізацією - на послідовну й перервану, контактну й дистантну; за глибиною - на багатопланову, багатопланову та глобальну. Спосіб представлення зумовлює диференціацію З. на експліцитну й імпліцитну. **Cohesion, coherence**

ЗВЕРТАННЯ - слово або сполука, що позначають особу чи персоніфіковані предмет, явище, до яких звертається мовець, привертаючи увагу адресата до повідомлення, іноді надаючи предмету звернення оцінно-емотивної характеристики, експресивності; і здебільшого характеризуються граматичною незалежністю й інтонаційною та пунктуаційною відокремленістю. З. виражені переважно називним або кличним відмінками іменника, особовим займенником у називному відмінку або okazіональними формами прислівників, сполуками і навіть підрядними конструкціями. З. іноді формують узгоджувальний граматичний зв'язок із присудком висловлення у роді й числі (*Україно, ти завжди була в моєму серці*). Деякі дослідники вважають відокремлені знаками оклику З. у формі іменника в називному

або кличному відмінках вокативними реченнями, що мають комунікативну цілісність, передають модально чи емоційно забарвлену думку, виражену інтонаційно (інтонацією оклику, заклику, прохання, докору, незгоди тощо). Зміст і функція таких речень зумовлює їхній поділ на прагматичні, спонукальні, емоційні і т. ін. Проте вони визнається не всіма синтаксистами і не підпадають під їхні класифікації номінативних речень. З мають різні типи інтонації, кличну (вимова З. із посиленням наголосом і більш високим тоном, паузою після нього), окличну (з риторичною метою) і вставну (зниження голосу, прискорений темп вимови). З поділяються на поширені й непоширені З. можуть бути однорідними або повторами. Семантично З. ґрунтуються на метонімії, метафорі, перифразі, що перетворює їх на стилістичні фігури мовлення або риторичні прийоми, ознаки певного стилю й жанру З. виконують апелятивну (заклику), тематичну (уведення певної теми), перформативну (супроводу мовленнєвої дії), фатичну (встановлення контакту), риторичну (красномовства), експресивну, стилістичну функції. Address

ЗВОРОТНА ДЕРИВАЦІЯ - зворотне творення слів у супереч закончирностям словотворчої підсистеми мови (наприклад, рос. *зонтик* —> *зонт*, англ. *editor* -> *edit*). Те саме, що й Редеривація. Back-formation, inverse derivation

ЗВОРОТНЕ УЗГОДЖЕННЯ -узгодження дієслова-зв'язки не з підметом, аз іменною частиною складеного присудка за умов вираження підмета збірним іменником із значенням кількості (*Певна кількість учнів булане підготовлені до уроку*), логічного виділення присудка (*Перше приміщення була велика кімната, обставлена гарними меблями*), вираження підмета займенником *це* *Ще була знаменита письменниця*).

ЗВОРОТІСТЬ ДІЄСЛОВА-лексико-граматична категорія деяких мов, що виражає спрямування процесу на його суб'єкт, який є підметом у висловленні. Ця категорія формує особливий різновид стану дієслова-зворотний (рефлексив), згідно з деякими теоріями дієслівного стану. Зворотний стан вважається багатозначним, семантично неоднорідним. Кількість значень зворотності у граматистів є різною: п'ять - у П. Фортунатова (прямо- й непрямо-зворотне, взаємне, зміни стану суб'єкта дії, абстрагованого від об'єкта; пасивне), п'ятнадцять - у В. Виноградова (власне зворотне, середньо-зворотне, загально-зворотне, пасивно-зворотне, взаємно-зворотне, непряме зворотне, побічно-зворотне, середньо-пасивно-зворотне, якісно-пасивно-безоб'єктне, активно-безоб'єктне, інтенсивно-побічно-зворотне, пасивного вияву зовнішньої ознаки, непрямо-результативно-зворотне, взаємно-моторне, безособове інтенсивне).

У сучасних граматиках виокремлюється переважно шість значень З д.: власне зворотні, що передбачають ототожнення суб'єкта й об'єкта дії; непрямо-зворотні, процесуальність яких має цільову спрямованість для суб'єкта; загально-зворотні, що виражають внутрішній стан суб'єкта; взаємно-зворотні, які передають взаємодію суб'єктів; активно-безоб'єктні як позначення певної процесуальної здатності суб'єкта; пасивно-якісні як позначення статичної здатності суб'єкта піддаватися каузативному впливові. У граматичі неоднозначно розв'язується питання щодо віднесення до зворотних дієслів взаємно-зворотних і безособово-зворотних: перші формують особливий стан дії-взаємний, реципрок, над\мку

izo кличному відмінках вокативними реченнями, що мають комунікативну цілісність, передають модально чи емоційно забарвлену думку, виражену інтонаційно інтонацією оклику, заклику, прохання, докору, незгоди тощо). Зміст і функція таких гечень зумовлює їхній поділ на прагматичні, спонукальні, емоційні і т. ін. Проте ЕОНИ визнається не всіма синтаксистами і не підпадають під їхні класифікації -смінативних речень З мають різні типи інтонації: кличну (вимова З. із посиленням наголосом і більш високим тоном, паузою після нього), окличну (з риторичною метою) і вставну (зниження голосу, прискорений темп вимови). З. поділяються на поширені й непоширені. З. можуть бути однорідними або повторами. Семантично З ґрунтуються на метонімії, метафорі, перифразі, що перетворює їх на стилістичні зіглі ри мовлення або риторичні прийоми, ознаки певного стилю й жанру. З. виконують апелятивну (заклику), тематичну (уведення певної теми), перформативну (супроводу мовленнєвої дії), фатичну (встановлення контакту), риторичну (красномовства), експресивну, стилістичну функції. **Address**

ЗВОРОТНА ДЕРИВАЦІЯ - зворотне творення слів усупереч закономірностям словотворчої підсистеми мови (наприклад, рос. *зонтик* -> *зонт*, англ. *editor* -> *edit*). Те саме, що й **Редеривація**. **Back-formation, inverse derivation**

ЗВОРОТНЕ УЗГОДЖЕННЯ-узгодження дієслова-зв'язки нез підметом, а з іменною частиною складеного присудка за умов вираження підмета збірним іменником із значенням кількості (*Певна кількість учнів були не підготовлені до уроку*), логічного виділення присудка (*Перше приміщення була велика кімната, обставлена гарними меблями*), вираження підмета займенником *це* (*Це була знаменита письменниця*).

ЗВОРОТІСТЬ ДІЄСЛОВА-лексико-граматична категорія деяких мов, що виражає спрямування процесу на його суб'єкт, який є підметом у висловленні. Ця категорія формує особливий різновид стану дієслова-зворотний (рефлексив), згідно з деякими теоріями дієслівного стану. Зворотний стан вважається багатозначним, семантично неоднорідним. Кількість значень зворотності у граматистів є різною: п'ять - у П. Фортунатова (прямо- й непрямо-зворотне, взаємне, зміни стану суб'єкта дії, абстрагованого від об'єкта; пасивне), п'ятнадцять - у В. Виноградова (власне зворотне, середньо-зворотне, загально-зворотне, пасивно-зворотне, взаємно-зворотне, непряме зворотне, побічно-зворотне, середньо-пасивно-зворотне, якісно-пасивно-безоб'єктне, активно-безоб'єктне, інтенсивно-побічно-зворотне, пасивного вияву зовнішньої ознаки, непрямо-результативно-зворотне, взаємно-моторне, безособове інтенсивне).

У сучасних граматиках виокремлюється переважно шість значень З д.: власне зворотні, що передбачають отождошення суб'єкта й об'єкта дії; непрямо-зворотні, процесуальність яких має цільову спрямованість для суб'єкта; загально-зворотні, що виражають внутрішній стан суб'єкта; взаємно-зворотні, які передають взаємодію суб'єктів; активно-безоб'єктні як позначення певної процесуальної здатності суб'єкта; пасивно-якісні як позначення статичної здатності суб'єкта піддаватися каузативному впливові. У граматиці неоднозначно розв'язується питання щодо віднесення до зворотних дієслів взаємно-зворотних і безособово-зворотних: перші формують особливий стан дії-взаємний, реципрок, на думку

деяких мовознавців; другі - нульовий стан або вважаються словами, що не мають категорії стану. У русистиці й україністиці по-різному розглядається статус зворотності дієслів, що не вживаються без постфікса *-ся*, а також конфіксальних і суфіксально-постфіксальних похідних дієслів із *-ся*, які модифікують дію у часі, кількості й результативності, формуючи значення родів дії. З. д. деякі лінгвісти вважають визначальним параметром дієслівного стану як відношення дії до суб'єкта, тому виділяють два стани дієслова: зворотний і незворотний (Р. Якобсон, П. Фортунатов), на відміну від тих концепцій, які пов'язують стан дієслова з його перехідністю / неперехідністю й диференціюють активний і пасивний стани. Дискусійним є питання щодо включення зворотних дієслів до спільної парадигми із твірною лексемою.

ЗВУК - найменший елемент звукового мовлення, що вимовляється за одну артикуляцію й належить до сегментних засобів членування мовленнєвого потоку. З. досліджуються у кількох аспектах. В артикуляційному аспекті З. розглядається як скоординований рух органів мовного апарату, за допомогою якого реалізується цільова артикуляція певного звука, тобто як артикуляційний жест. Він складається із трьох дискретних у часі фаз: екскурсії як переходу артикуляційних органів від стану спокою або попереднього артикуляційного жесту до стану руху, характерного для наступного звука; витримки, протягом якої зберігається відносно стабільне положення мовленнєвих органів (стан цільової артикуляції); і рекурсії - переходу до стану спокою або реалізації екскурсії наступного звука. У звуковому потоці не відбувається послідовної зміни артикуляційних жестів: їхні контактні фази перетинаються, глибоко нашаровуються і, за результатами експериментів, впливають не лише контактну, а й дистантну, що забезпечує плавність і безперервність вимови, відсутність різких меж. Крім того, залежно від потреби для слухача в увиразненні деяких звукових комплексів, у звуковому мовленні відбувається як гіперартикуляція, так і гіпоартикуляція, або артикуляційна редукція, тобто послаблення артикуляційних рухів для певних звуків.

В акустичному аспекті З. вивчається як коливання, що йдуть від джерела З. (голосу, імпульсного й турбулентного шуму), визначаються розміром і формою резонаторів (надгортанних порожнин) і передаються повітряним середовищем. Акустичні ознаки звуків установлюються за допомогою апаратного спектрального аналізу, результати якого дають змогу отримати максимуми в амплітудно-частотному спектрі, де зосереджена найбільша акустична енергія (темні місця спектра). Форманти є додатковою інформацією щодо взаємодії фонем у мовленнєвому потоці.

Перцептивний аспект дослідження З. визначає сприйняття їх носіями мови на підставі перцептивних корелятивів диференційних ознак фонем, що зумовлює їхню фонемну ідентифікацію. З. є репрезентантами етичного рівня мовлення і відповідають інваріантам емічного рівня мовної системи - фонемам, які представляють функціональний аспект дослідження звукового мовлення. З. не має семантики, хоч у концепціях звукосимволізму встановлення мотиваційного зв'язку між Зазначенням слів вважається можливим і має психічне підґрунтя: синестезію як аналогію між

різними відчуттями й образами у свідомості людини та кінеміку як зв'язок довільних рухів м'язів із відчуттями й емоціями.

У фонетиці розроблено матрицю параметрів класифікації З., які насамперед поділяються на голосні й приголосні, що мають артикуляційну (максимальна відкритість голосового каналу, вільне проходження повітря, відсутність виразної локалізаціїтворення, загальна нелокалізована напруженість голосового апарата для голосних З. і наявність перешкоди, локалізації напруження для приголосних), акустичну (відсутність шуму в голосних і його наявність у приголосних) і функціональну специфіку (складотвірна функція всіх голосних). **Sound**

ЗВУКОНАСЛІДУВАННЯ - 1) незмінна частина мови чи клас слів, представлена знаками-імітаторами сприйнятих носіями мови звуків істоті неістот (людей, тварин і їхніх дій, явищ природи, предметів). Статус З. в системі частин мови чітко не окреслений. Їх нерідко ототожнюють із вигуками, хоч їхня знакова й функціональна природа зовсім різна. З. можуть функціонувати як окремі речення, формувати предикативну одиницю складного речення, виконувати функцію члена речення (підмета, присудка, додатка, обставинного детермінанта), мають високу словотвірну активність у багатьох мовах. Дослідники виділяють такі типи З.: повний і частковий залежно від ступеня подібності звуків істот чи неістот; редукований і комбінований залежно від повторюваності звуків; фіксований і варіативний залежно від можливості варіювання знакових імітаторів того самого звука.

2) Закономірний зв'язок між звуковим складом слова й акустичною ознакою позначеного. У 60-ті р. р. XX ст. було розроблено універсальну класифікацію З. за принципом співвідносності з денотатом. З., пов'язані з одним денотатом, у різних мовах світу мають різний фонемний склад, що визначається специфікою сприйняття й імітації етносом звуків істот і неістот. З. є підґрунтям звуко символізму. Те саме, що й **Ономатопея. Onomatopoeia**

ЗВУКОСИМВОЛІЗМ - явище фонетичної підсистеми мови, яке уможливорює встановлення мотиваційного зв'язку між звуком і значенням слів, що має психічне підґрунтя, синестезію як аналогію між різними відчуттями й образами у свідомості людини, кінеміку як зв'язок довільних рухів м'язів і відчуттів й емоцій, стереотипізацію як звичку пов'язувати певний звук з оцінкою ряду знаків, де він трапляється. Звуко символічні слова найчастіше позначають рух, світло, розмір, просторові параметри, стан і дії людини.

Проблема З. досліджувалася ще з часів античності й відображена у семіотичній дискусії фісейта тесеї діалозі Платона "Кратил". М. Ломоносов у "Риториці" звертав увагу на почуття й поняття, які можуть бути позначені голосними та приголосними звуками російської мови. У XVIII—XIX ст. З. був покладений в основу звуко наслідувальної теорії походження мови Г. Лейбніца, В. фон Гумбольдта. У 70-ті р. р. XX ст. виникла маргінальна галузь лінгвістики - фоносемантика, що вивчає саме семантичні особливості звукової системи мови. З цією метою широко застосовується лінгвостатистичний експеримент, що уможливорює вірогідність тверджень щодо семантики звуків і звукосполучень. Психічну природу З. досліджує психофонетика. З. розглядається й у психопоетиці під кутом зору звукотипів інструментовки художніх

текстів як знаряддя для створення смислів і вражень. **Phonetic symbolism**

ЗЕВГМА - стилістична фігура мовлення, синтаксично однорідне поєднання семантично різнорідних слів чи сіюлук: *Ян)о каву із друзюиною, із цукрам із задоволенням eugma*

ЗІСТАВНЕ МОВОЗНАВСТВО - галузь мовознавства, спрямована на синхронічне дослідження спільних і специфічних рис зіставляваних мов на всіх рівнях, що дає змогу глибше пізнати природу кожної з мов. Головним методом З. м. є зіставний, що ґрунтується на загальному механізмі порівняння двох мов. Операцію порівняння використовують і порівняльно-історична лінгвістика у вигляді порівняльно-історичного методу, що вивчає генетичну спільність мов у їх розвитку; ареальна лінгвістика як галузь соціолінгвістики, яка розглядає вторинну спорідненість мов, мовні союзи незалежно від їхньої генетичної спільності; і лінгвістична типологія, яка встановлює мовний тип із метою класифікації мов світу шляхом типологічного аналізу. Об'єктом зіставного аналізу можуть бути фонемі, склади, лексичні одиниці, граматичні категорії, номінативні структури, синтаксичні конструкції, тексти. Зіставний метод застосовується з різною метою: поглиблення знань про одну з мов натлі другої, вияву особливостей взаємодії мов у процесі оволодіння другою мовою, установлення характерологічних рис сімей і груп мов, прогнозування інтерференції мов, систематизації оптимальних засобів оволодіння іншою мовою тощо. Зіставний аналіз двох мов насамперед передбачає визначення критерію, еталона зіставлення, який повинен ґрунтуватися на принципі однопорядкової й однорівневої конфронтації. На кожному рівні встановлюються свої критерії зіставлення: системи фонем або їх диференційних ознак на фонетичному рівні, значення лексем на лексичному рівні, функції форм і граматичні категорії на морфологічному рівні, позиційні схеми та структури речень на синтаксичному рівні тощо.

З. м. як окрема галузь остаточно сформувалася у 60-ті р. р. XX ст., хоч елементи зіставлення санскриту з розмовними пракритами спостерігалися ще в давньоіндійській граматиці Паніні (IV ст. до н. е.), а перші граматики європейських мов епохи Відродження ґрунтувалися фактично на зіставленні із граматиками грецької чи латинської мов. Спроби створення універсальних граматик у XVIII ст. також застосовували зіставний аналіз. Процедури зіставлення різних мов із метою обґрунтування реконструкції праформ характерні і для порівняльно-історичного мовознавства (прийоми зовнішньої реконструкції). Значна робота по зіставленню різних мов була проведена мовознавцями з метою створення типологічної класифікації, обґрунтованої німецьким дослідником В. фон Гумбольдтом на базі опозиції флективних і нефлективних мов Ф. Шлегеля та диференціації синтетичних й аналітичних мов А. Шлегеля. Тим самим, сучасне З. м. відчуває на собі вплив універсологічних і типологічних досліджень.

Лінгвістичні історіографи вважають, що засадничі принципи З. м. були представлені в роботах представника Женевської школи Ш. Баллі початку XX ст., який зіставляв французьку й німецьку мови, та в характерології пражського лінгвіста В. Матезіуса. Першою спробою обґрунтування зіставного методу дослідники називають книгу К. Гренджента, присвячену звуковим системам англійської та німецької мов (1892 р.).

З іншого боку, виникнення 3. м. пов'язують із виходом книги представника Анн-Арборської школи етнолінгвістики (Мічиган, США) Р. Ладо "Linguistics across Cultures" (1957 р.), хоч обґрунтування продуктивності й перспективності зіставлень двох мов при вивченні другої мови для усунення небажаної інтерференції було надане Ч. Фризом у 1945 р. Стимулами для створення цієї книги послужили соціолінгвістично орієнтовані дослідження мовної інтеграції іммігрантів у США У. Вайнрайха й Е. Хаугена. До того ж в американській етнолінгвістиці методики контрастивного аналізу були представлені у працях Е. Сепіра і Б. Уорфа. Відділення 3. м. від більш широкої сфери порівняльних досліджень відбулося на спеціальній конференції у Джорджтауні (США) у 1968 р.

У СРСР проблематика 3. м. на той час уже обговорювалася у працях Л. Щерби, Є. Поливанова, статтях О. Смирницького (пізніше у роботах В. Ярцевої, В. Аракіна, В. Гака, О. Федорова, Г. Брутяна, В. Русанівського й ін.). Підґрунтя цієї проблематики було закладене у дослідженнях О. Потебні, Ф. Корша, І. Бодуена де Куртене й ін. Синонімами 3. м. є контрастивна, конфронтативна й контенсивна лінгвістика, хоч деякі мовознавці, наприклад, розмежовують контрастивну й конфронтативну: перша досліджує специфічні риси і має прикладну спрямованість, друга є більш теоретичною й виявляє спільність і специфіку зіставляваних мов (Г. Гельб'іг).

Contrastive linguistics

ЗІСТАВНИЙ МЕТОД- головний метод контрастивної лінгвістики, спрямований на вияв спільних і специфічних рис зіставляваних мов на всіх їх рівнях і в мовленні, тексті. Рівнями аналізу визнаються підсистеми мовної системи (Е. Косеріу), а також семіотичні рівні форми, значення та дистрибуції (як контекстуального оточення слова, так і його використання у певних ситуаціях). 3. м. застосовується з різною метою: поглиблення знань про одну з мов на тлі другої, вияву особливостей взаємодії мову процесі оволодіння другою мовою, встановлення характерологічних рис сімей і груп мов, прогнозування інтерференції мов, визначення оптимальних засобів оволодіння іншою мовою тощо. 3. м. має прикладну спрямованість на методику викладання нерідної мови, практику перекладу. Головною процедурою 3. м. є порівняння. На відміну від порівняльно-історичного, типологічного методів, 3. м. орієнтований на зіставлення двох (рідше трьох) мов на синхронному зрізі їхнього розвитку й не має результатом установлення типологічних рис цих мов.

Зіставний аналіз двох мов насамперед передбачає визначення критерію, еталона зіставлення, вибір якого залежить від мовного рівня обраних об'єктом одиниць. Методики 3. м. різноманітні. Так, фонетичний рівень зіставлення мов оперує особливостями артикуляційної бази мов і списком диференційних ознак фонем (Р. Якобсон, Г. Фант, М. Галле розробили матрицю з 12 опозицій ознак). Генеративна граматики пропонує як еталон зіставлення глибинні структури, сформовані за універсальними правилами вродженої бази лінгвістичних знань. Порівняння на основі цих структур поверхневих структур у двох мовах дає змогу встановити властиві цим мовам правила трансформації й обмеження на них. На словотворчому рівні пропонуються критерії словотвірних типів, формантів, онемасіологічної структури, внутрішньої форми. На лексичному рівні широко застосовується як

критерій компонентний склад значень порівнюваних еквівалентів, що є підґрунтям мікролінгвістичної методики зіставлення К. Джеймса та Дж. Кетфорда. Функціональна лінгвістика дає змогу зіставити категорійну ієрархію мов і засоби її репрезентації шляхом методики польового моделювання, критерієм якої є інваріантна домінанта полів (смилова функція). Когнітивне спрямування зіставних досліджень зумовлює використання критерію концептуалізації (специфіки етноконцептів, що виявляються в мові й мовленні). Зокрема, одним із концептуальних фрагментів, який представлений у багатьох зіставних дослідженнях, є пропозиційна інформація, що корелює із предикатно-актантними рамками, універсальними глибинними відмінками. Вагомими є також лінгвостатистичні методики З. м. Зіставлення текстів передбачає залучення методик контекстуально-інтерпретаційного прагматичного аналізу, які доповнюють зіставлення оригіналу й перекладу на підставі різних типів еквівалентності, адекватності і т. ін. Першими зразками З. м. дослідники вважають книгу К. Гренджента, присвячену звуковим системам англійської та німецької мов (1892 р.) або книгу представника Анн-Арборської школи етнолінгвістики (Мічиган, США) Р. Ладо "Лінгвістика крізь межі культур" (1957 р.), стимулами якої послужили соціолінгвістично орієнтовані дослідження мовної інтеграції іммігрантів у США У. Вайнрайха й Е. Хаугена. **Contrastive method**

ЗІЯННЯ - сполучення у фонетичному слові двох або кількох голосних звуків (*боа, даосизм, за обрієм*). **Hiatus**

ЗМІНЕНІ СТАНИ СВІДОМОСТІ - стани свідомості людини, що виникають у результаті її переходу на пристосовано виправданий, якісно змінений спосіб функціонування ряду відносно автономних перцептивних і когнітивних моделей, коли системи сприйняття й пізнання працюють за незвичною для людини схемою в екстремальних умовах. З. с. с. виникають при застосуванні психоделічних, наркотичних препаратів, психофармакологічної терапії, рідше при перебуванні у тяжких для людини режимах температури, тиску тощо. Для таких станів характерна мобілізація резервних можливостей людської психіки. У мовленні це позначається на зниженні різноманітності лексики або створенні фантастичної мовної реальності шляхом метафор, незв'язності або спрощенні синтаксису, дестабілізації мовної свідомості і т. ін. У науковій літературі існує дві головних концепції З. с. с. як дискретних (Ч. Тарт) й як континуальних (К. Мартиндейл). Перша розглядає З. с. с. як якісну раптову зміну, перехід на новий рівень свідомості, що має дискретну межу з попереднім станом, друга постулює зміну не всіх складників свідомості, а лише деяких її компонентів за умови збереження єдності особистості. З. с. с. успішно вивчаються в нейролінгвістиці в розрізі мовних рефлексів на зміни станів, що дає змогу зіставити нормальні вербально-асоціативні реакції з неочікуваними, зміненими, простежити оперативну здатність лексики, встановити вплив підсвідомого на мовлення (праці О. Лурія, Д. Співака, В. Розіна, М. Алфімової, Ж. Дельоза, В. Трубніковата ін.). **Altered states of consciousness**

ЗМІСТОВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ - різновид текстової інформації, яка породжується й інтерпретується шляхом складної синтетичної конденсації й когнітивної переробки цілісного змісту на підставі авторського задуму

чи інтерпретаційного фільтра читача. З. і. повідомляє про індивідуально-авторське осмислення відношень змістовно-фактуальної інформації, розуміння зв'язків причини й наслідку представлених у тексті подій, усвідомлення їхньої значимості в житті людини й народу. З. і. є глобальною, перерваною, експліцитно-імпліцитною, адже вона поширена в цілому тексті пунктирно і репрезентована піковими моментами вербалізації. Поділ інформації на три типи (змістовно-фактуальну, змістовно-концептуальну і змістовно-підтекстову) здійснений російським дослідником І. Гальперіним.

ЗМІСТОВНО-ПІДТЕКСТОВА ІНФОРМАЦІЯ - різновид текстової інформації, яка ґрунтується на вербальній організації тексту й формується шляхом її змістовної модифікації без збільшення знакового обсягу. З. і. має лінгвопсихологічну природу інтерпретації, що застосовує обробку різних структур знань автора й читача, тому цей тип інформації є найбільш комунікативним. Поділ інформації на три типи (змістовно-фактуальну, змістовно-концептуальну і змістовно-підтекстову) здійснений російським дослідником І. Гальперіним, який розмежовував два типи З. і.: ситуативну, пов'язану зі знаннями попередніх текстових фактів, подій, й асоціативну що виникає на підставі зв'язків викладеного вербального змісту з накопиченим особистим і суспільним досвідом. Термін "підтекст" як явище тексту введений бельгійським драматургом-символістом М. Метерлінком. У лінгвістиці термину підтекст розглядається як різновид імпліцитного плану тексту, іноді отожднюється із пресупозицією, хоч за способом імплікації він є явищем іншого порядку. Розрізняють референтний і комунікативний підтексти: перший спирається на знання зв'язків у світі дійсності, другий забезпечується умовами ситуації спілкування. Засобами створення підтексту є одночасна актуалізація різних парадигматичних потенцій мовних одиниць, поява потенційних сем у результаті іррадіації контексту, акумуляція конотації у текстовому фрагменті, символ, використання художньої деталі, контраст тощо

ЗМІСТОВНО-ФАКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ - різновид текстової інформації, яка є повідомленням про факти, події, процеси, явища у текстовому, змодельованому авторською свідомістю світі. З. і. оптимізує інформаційний баланс тексту й читача, оскільки вона легше сприймається, не потребує залучення допоміжної інформації, ґрунтується на досвідних знаннях адресатів, їхньому розумінні явищ дійсності. З. і. передається експліцитно знаками із прямими значеннями, зберігає істинну, несуперечливу структуру судження. Поділ інформації на три типи (змістовно-фактуальну, змістовно-концептуальну і змістовно-підтекстову) здійснений російським дослідником І. Гальперіним.

ЗНАК ОКЛИКУ - розділовий знак, який ставиться наприкінці окличного речення, після слів-звертань або слів із функцією представлення, вигуків, деяких часток, іноді у дужках або без них у середині речення на позначення особистого оцінно-емоційного ставлення автора до повідомлення (іронізування, обурення тощо).

Exclamation mark

ЗНАК ПИТАННЯ - розділовий знак, що позначає наявність питання в реченні (по його завершенні або в середині), а також для вираження сумніву або подиву адресанта в тексті. **Question mark**

ЗНАННЯ - інформація, наявна у свідомості людини, що служить для розв'язання нею інтелектуальних і мовних завдань, застосовується у повсякденній пізнавальній і мовленнєвій діяльності, зумовлює поведінку людини. З. є результатом предметного (емпіричного) і внутрішнього рефлексивного досвіду людини. З. має системний характер і нейрофізіологічне та психологічне підґрунтя організації, збереження, обробки, переробки й використання. Термін З. застосовується у когнітивній, комп'ютерній лінгвістиці, психолінгвістиці, нейролінгвістиці тощо. З. пов'язане з поняттям ментальних репрезентацій, або структур представлення знань, моделювання яких здійснюється в когнітології та системах штучного інтелекту. Різні течії когнітивної науки розглядають процес формування З. залежно від концепції пізнавальної діяльності людини (наприклад, антиномія тез про залежність З. від об'єктивних закономірностей, наявних у світі, та від суб'єктивної категоризації світу людиною).

Існують різні класифікації З. Залежно від способу їх отримання вони поділяються на емпіричні, набуті досвідним шляхом практичної взаємодії людини з навколишнім світом, і раціональні, здобуті у процесі мисленнєвої внутрішньої рефлексії. Залежно від можливості вербалізації виокремлюють невербальні й вербальні знання. Перші можуть кваліфікуватися як наочно-чуттєві, образні, символічні, другі є З. в мові та про мову. З. у мові набуваються та зберігаються у знаковій формі природної мови. З. про мову є інформацією користувачів мови як системи (З. лексики, граматики, синтактики і прагматики мовних одиниць; мовна й комунікативна компетенція). У сучасних когнітивних теоріях особливої ваги набуває диференціація декларативних і процедурних З. залежно від їхньої змістовної природи. Декларативне З. - це інформація у довгочасній пам'яті про факти, події, предмети, ситуації тощо, яка може мати візуальний характер (у вигляді образів) і вербальний у вигляді пропозиційних структур. На відміну від процедурних З., декларативні самі не забезпечують мовленнєвої діяльності, адже для цього потрібна взаємодія із процедурними знаннями, що враховують умови здійснення відповідних дій, автоматично вилучаються з пам'яті людини при усвідомленні нею мети діяльності й особливостей ситуації. Процедурна пам'ять вважається фільтром, за допомогою якого нові декларативні З. обробляються й поступають до декларативної пам'яті. Вилучення декларативної інформації здійснюється шляхом динамічної й короточасної активації вузлів концептуальної мережі, адже обсяг оперативної пам'яті обмежений.

Взаємодія декларативних і процедурних З. розглядається по-різному: одні дослідники вважають, що взаємодія між ними можлива лише в робочій (оперативній) пам'яті та на базі неї, інші зауважують, що процедурне З. може отримати декларативний статус, коли воно представляє навички діяльності. Процедурне З. не має пропозиційної структури й не записане в мережі, тому декларативне легше засвоюється, вилучається й може бути застосоване в будь-якому контексті, хоч його вилучення є переважно усвідомленим і контрольованим процесом. Процедурне З. використовується автоматично, а його повторне застосування залежить від ефективності попереднього. Дослідники розрізняють сутнісні декларативні З. і З., репрезентовані у декларативній формі: перші не потрібно представляти процедурно (наприклад,

для значень конкретних імен несуттєвими є процедури їх використання в мовленні); другі, навпаки, можуть залежати від процедур, адже зміна їхніх значень процедурно зумовлена (наприклад, семантика прийменників, часток). У сучасній когнітології значна увага приділяється розробці проблеми структур репрезентації З., а комп'ютерна наука спрямовує зусилля на оптимізацію систем організації З. в інформаційно-пошукових системах, лінгвістичних і когнітивних процесорах, базах даних, різноманітних системах обробки природної мови. **Knowledge**

ЗНАЧЕННЯ - об'єкт лінгвістичної семантики й суміжних із нею галузей мовознавства, а також логіки, філософії, психології, соціології і т. ін. З. є психоментальним фрагментом колективної етносвідомості, що конвенційно закріплений за певною мовною формою й завдяки чому існує в індивідуальній свідомості в різних способах застосування. Термін до сьогодні остаточно не отримав сталої дефініції через розмитість межі між значенням і смислом (змістом); невизначеність терміна "поняття", яке ототожнюється із З.; через антиномію мовної системи й мовлення як рівня її реалізації; через прикладання З. як змістовної сторони мовного знака до різних за обсягом знаків (від морфа до тексту) і мовних одиниць (фонем, морфем, графем і т. ін.).

Не випадково, Л. Виготський стверджував, що для офіційної науки З. є такою ж невідомою величиною, як зворотний бік Місяця, а Е. Бенвеніст уподібнив З. до голови Медузи, що зачаровує тих, хто його спостерігає. У. Вайнрайх у своїй книзі назвав параграф про значення "Станом нашого невігластва". Л. Блумфілд узагалі вважав, що лінгвістична наука не може надати опису З. за критеріями науковості. Скептицизм щодо можливості виокремлення фіксованого З. слова висловлює Дж. Ейтчисон: "значення слів - це не мертві комахи, які можна приколотися шпильками, а живі метелики, що невловимо кружляють біля нас, або риби, які вислизують із рук, коли здається, що їх спіймали". В. Звегінцев порівнював З. із Попелюшкою, яка перетворилася на можновладну принцесу, до якої сьогодні в міру власних сил приносять знаки поваги всі сучасні лінгвісти.

Ще у 1923 р. К. Огден й А. Ричардсу праці "The Meaning of Meaning" виокремили близько 16 дефініцій З. Залежно від теоретичних засад досліджень З. отримує різні аспекти тлумачення: онтологічний, що проектує З. на предмети реального світу; гносеологічний, що пов'язує З. зі сферою ідей, думок, понять як результатів інтеріоризації світу носіями певної мови; логічний із властивим йому прирівнюванню З. до поняття за умови встановлення істинності шляхом логічних обчислень; семіотичний, що пов'язує З. з акустичним образом мовного знака (згідно з концепцією Ф. де Соссюра); психологічний, який розглядає З. як складне психічне явище, що має дві сторони - індивідуальний зміст і колективний досвід; інформаційний, що ототожнює З. з інформаційною функцією мовних одиниць; енциклопедичний, який розмежовує мовний статус З. й енциклопедичне і концептуальне знання або ототожнює З. з енциклопедичними знаннями.

У сучасній когнітивній семантиці існує чимало різних підходів до З. і способів його моделювання (сіткова модель Р. Ленекера, дворівнева інтерпретаційна модель М. Бірвіша, ментальна модель Ф. Джонсона-Лерда та ін.). Найбільш реалістичною

серед них ми вважаємо дефініцію З. як "концепту, зв'язаного знаком" (М. Нікітін), хоч подібні думки були висловлені й раніше (наприклад, італійський мовознавець Т. де Мауро в середині XX ст. назвав З. енграмою, або відкладеним у пам'яті, "функцією семіотичної діяльності, мовної поведінки людини, яка діє в межах тієї історичної спільноти, до якої її залучено завдяки насамперед семантичній солідарності"). Складність питання полягає у розмежуванні мовно-системного й мовленнєвого характеру такої концептуальної фіксації, адже Л. Виготський відзначав, що думка не виражається у слові, а здійснюється у ньому. Л. Вітгенштейн небезпідставно вважав, що З. слова є його вживання (таке тлумачення З. було поширеним у позитивістськи орієнтованих лінгвістичних дослідженнях). У мовленні З. представляє лише певний фрагмент концепту, а інші фрагменти залишаються неактуалізованими. У цьому полягає протиріччя, яке розв'язується шляхом обґрунтування природи знака у мовленні (актуального, а не віртуального). Актуальний знак зв'язує формою той зміст, якого потребує його контекстне оточення й ситуація мовлення.

У такому випадку виникає проблема розмежування З. і смислу, актуальна для багатьох дослідників, яка розглядалася ще І. Бодуеном де Куртене. Лінгвісти вбачали відмінність З. і смислу 1) у віднесенні першого до мови, а другого – до мовлення; 2) в отождненні З. із поняттям, смислу – із концептом; 3) в обмеженості З. і необмеженості смислу; 4) кваліфікували З. як спосіб, а смисл як мету; 5) протиставляли узагальнений аспект З. індивідуальному аспекту смислу і т. ін. Г. Гійом у своїй психосистематичній теорії подає синтез системного й функціонального підходів: у мовленнєвій діяльності інтегруються ознаки семасіологічного (системного) і смислового (мовленнєвого) значень (пор. положення 1892 р. Г. Фреге "ідеальне у тексті складається не лише зі значень, але й зі смислів"). Однією з проблем теорії З. і досі залишається протиріччя між колективною й індивідуальною природою З., що може бути розв'язане на підставі комунікативного потенціалу знака: якщо є можливості встановлення взаєморозуміння між носіями мови, то можливо узгодити їхній досвід, створивши, за словами Е. Гуссерля, "єдиний інтерсуб'єктивний світ". З., на відміну від смислу, прив'язане до мовних одиниць, є елементом мовної системи, конвенційним для всіх носіїв мови, хоч реалізується й у мовленні і становить ядро індивідуальних смислів. У сучасній семантиці існує кілька напрямів дослідження специфіки З. індивіда: асоціативний, параметричний, ознаковий, прототипний, ситуаційний тощо.

У когнітивній лінгвістиці, психолінгвістиці й когнітивній психології З. розглядається як одиниця семантичного модуля ментального лексикону, пов'язана через процесор із концептуальною системою, відповідно до принципу модуляризму. Холістичні концепції навпаки представляють семантичну й концептуальну інформацію в одному форматі: мова є відкритою системою, що взаємодіє із загальними ментальними властивостями. Дискусійною проблемою сучасної теорії З. залишається його типологія. У семантиці наявні різні класифікації З. залежно від рівня мовної системи, наявності семантичних перенесень, способу пізнання, логічної співвіднесеності тощо. Однак ці класифікації є часом непослідовними або обмеженими певним класом З. і тому вимагають подальшої розробки. **Meaning**

ЗОВНІШНЯ ЛІНГВІСТИКА - сукупність мовознавчих дисциплін, які вивчають етнічні, суспільно-політичні, історичні, географічні, економічні, соціальні і т. ін. чинники процесів становлення, розвитку, функціонування, зникнення мов. З. л. протиставлена внутрішній, що досліджує внутрішні мовні чинники розвитку й функціонування мовної системи. Протилежність зовнішньої і внутрішньої лінгвістики розглянута Ф. де Соссюром. Спектр галузей З. л. сьогодні є досить широким: до неї можна віднести психолінгвістику, соціолінгвістику, лінгвокультурологію, теорію міжкультурної комунікації, політичну, юридичну лінгвістику, лінгвістичну генологію, еколінгвістику, етнолінгвістику, аналіз дискурсу, нейролінгвістику, лінгвопрагматику, когнітивну лінгвістику тощо. External linguistics

ЗОВНІШНЯ РЕКОНСТРУКЦІЯ - прийом порівняльно-історичного методу, спрямований на відновлення попереднього стану мови шляхом зіставлення генетично споріднених мов. З. р. керується відбором і синхронним зіставленням близьких за планом форми чи змісту одиниць споріднених мов, результатом чого є виведення праформ й ознак прамови. З. р. протиставлена прийому внутрішньої реконструкції - відтворенню попереднього стану мови, звукових, морфологічних форм, лексем і т. ін. на підставі показників лише однієї мови, узяті у її синхронному стані. З. р. залишається головним прийомом порівняльно-історичного методу. З. р. може бути глобальною для рівнів із закритим списком одиниць мов (фонологічного і морфологічного) і парціальною для рівнів із відкритим списком одиниць (лексичного й синтаксичного). Глобальна реконструкція ґрунтується на законах звукових і морфологічних змін. External reconstruction

ЗООМОРФІЗМ - семіотичний принцип метафоризації, згідно з яким найменування тварин, їхніх частин тіла, ознак та дій за аналогією використовуються на позначення інших предметних сфер, зокрема, людини, явищ природи, штучного світу, рослин, духовного коду культури тощо. Zoomorphism

ЗРОЩЕННЯ - термін словотвору; лексико-синтаксичний різновид неморфологічного способу, злиття словосполучення в одне слово без зміни морфемного складу або, на думку деяких дослідників словотвору, зі зміною морфемного складу. З. може бути синхронічним і діахронічним (за умови зникнення у мові твірного словосполучення й семантичного розриву з ним похідного слова).

I

—н—ІХФХІ—*—+

ІДЕАЛІЗАЦІЯ - загальнонауковий метод мисленнєвого творення ідеалізованих об'єктів на підставі припущення гомоморфізму ідеальної моделі й реального зразка, а також формулювання ідеалізованих припущень. І. представляє результат 'пізнавальної діяльності, інтеріоризації дослідником стану речей і є важливим засобом створення наукових теорій. У мовознавстві результатом І. є моделі семіозису, знака,

комунікативної ситуації, дискурсу, процесу перекладу тощо. Ідеалізованими припущеннями є існування різних класів мовних одиниць, рівнів мови, категорій тощо. **Idealization**

ІДЕАЛІЗОВАНА КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ - категорія свідомості людини як абстрактна схема фрагмента культурно-зумовленого досвіду, набутого у взаємодії зі світом дійсності. Термін запропонований американським когнітивістом Дж. Лакоффом у 80-ті р. р. XX ст. у межах постульованої ним досвідної (експірієнталістської) парадигми як узагальнення концепцій когнітивної семантики, фреймової й відмінкової граматики, власних теорій лінгвістичних гештальтів і метафоричних моделей. І. к. м. створюється на підставі чотирьох типів структур знань-пропозиційних, образно-схематичних, метафоричних і метонімічних - і має властивості гештальта як цілісної константної структури свідомості. Пропозиційні моделі представляють елементи та їхні ознаки, ситуації, у яких вони фігурують. Образні схеми репрезентують емпіричне сприйняття предметів. Метафоричні моделі уможливають сприйняття й осмислення елементів однієї предметної сфери втермінах іншої за аналогією. Метонімічні охоплюють різні можливості категорійної метонімії за суміжністю елементів у межах одного класу та стереотипи, які пов'язують суміжні поняття у стійку фіксовану структуру. **Idealized cognitive model**

ІДЕОГРАМА (від гр. idea - поняття і gramma - буква, риска) - знак письма (ідеографічного типу), що позначає ціле слово або корінь і являє собою схематизований малюнок або умовну позначку поняття. Ideogramma

ІДЕОГРАФІЯ (від гр. idea - поняття і grapho - пишу) - напрям лексикографії, що тематично впорядковує лексикон мови й подає його у словниках-тезаурусах. Перший зразок ідеографічного опису лексикону мови представлений П. Роже у 1852 р. у словнику англійських слів і висловлень, де лексикон було поділено на шість головних тематичних груп: абстрактних відношень, речовини, простору, інтелекту, волі, властивостей - із подальшою їхньою семантичною диференціацією (1000 понятійних груп). Схема цього словника була використана в багатьох країнах світу: Франції (Т. Робертсон, 1859 р., П. Буасс'єр), Німеччині (Д. Зандерс, 1877 р.; А. Шлессінг, 1889 р.; Ф. Дорнзайф, 1933 р.), Іспанії (Х. Касарес, 1941 р.) та ін. Кількість тематичних груп у кожному зі словників різна. Наприклад, найбільш авторитетні словники П. Буасс'єра і Ф. Дорнзайфа містили 2000 і 20 тематичних груп відповідно. Це залежить здебільшого від рівня деталізації кластерів. До того ж вони будуються за різними принципами систематизації: ієрархічним й алфавітно-предметним. У 1990 р. вийшов перший випуск ідеографічного словника російської мови А. Баранова, хоч перші спроби ідеографічного опису були обґрунтовані раніше Ю. Карауловим, В. Морковкіним.

Приблизно за 30 років до появи тезауруса П. Роже російський лінгвіст І. Гул'янов висловив думку про необхідність ідеографічного опису рідної мови. Перші паростки ідеографічного опису мов світу з'явилися ще в період античності (грецька грамика директора Александрійської бібліотеки Аристофана Візантійського "Attikai Lexeis" II ст. до н. е., десятитомний "Ономастикон" Юлія Поллукса II ст. н. е.). У Давній Індії прикладом ідеографічного упорядкування словника санскриту став відомий

європейським ученим лише з XVIII ст. "Амаракоша" (II - III ст. н. е.) поета й лінгвіста Амара Сина. Словник містить 10000 слів із тлумаченнями у віршованій формі. В епоху Середньовіччя близька до тезаурусного принципу систематизація понять запропонована іспанським філософом Р. Луллем у книзі "Велике мистецтво" (XII—XIII ст.). На ідеографічній класифікації ґрунтувалися коди понять у філософській мові Дж. Дальгарно (1661р.). **Ideography**

ІДЕОФОН (від гр. *idea* - поняття і *phone* - звук) - слово, мотивація номінативної структури якого ґрунтується на психічному зв'язку між звуком і значенням слів: синестезії як аналогії між різними відчуттями й образами у свідомості людини та кінеміці як зв'язку довільних рухів м'язів і відчуттів й емоцій (наприклад, укр. *бульбашка*, англ. *ball*). І. як звукосимволічні слова найчастіше позначають рух, світло, розмір, просторові параметри, стан і дії людини. Проблема природи І. досліджувалася ще з часів античності й відображена в семіотичній дискусії фісееїта тесеї у діалозі Платона **"Кратил"*. Принцип І. був покладений в основу звуконаслідувальної теорії походження мови Г. Лейбніца, В. фон Гумбольдта. У 70-ті р. р. XX ст. виникла маргінальна галузь лінгвістики - фоносемантика, що вивчає саме семантичні особливості звукової системи мови. **Ideophone**

ІДІОЛЕКТ (від гр. *idios* - свій, особливий і діалект) - індивідуальний різновид мови, що виявляється в сукупності різних ознак мовлення окремого носія мови. І. містить ознаки норми й узусу відповідної мови й демонструє екземплярний рівень лінгвальної діяльності. У письмовому мовленні І. виявляє риси ідіостилю. Увага мовознавства до І. визначає постановку проблеми існування мови як такої, адже вона є абстракцією, що недоступна безпосередньому спостереженню. Подібна проблема виникає і при тлумаченні значення мовних одиниць: у реальному мовленні одиниці наповнені індивідуальним змістом, але він зрозумілий й іншим носіям мови. Можливість розуміння І. кожним носієм мови розв'язує проблему існування мови як конвенційної системи символів. Зважаючи на співвідношення між індивідуальним і колективним способами пізнання світу, Е. Гуссерль наголошував на тому, що світи особистого досвіду людей, фактично відокремлені, завдяки взаємозв'язкам актуального досвіду сформувалися, створивши єдиний інтерсуб'єктивний світ. Отже, І. насамперед пристосований до потреб комунікації, тому він не настільки відрізняється від І. інших носіїв мови, щоб бути незрозумілим. Однак мова не може розглядатися як сума І., як її кваліфікували молодогораматика, адже вона є знаряддям співіснування її носіїв, розвитку етносу, його культури, способом трансляції знань від одного покоління до іншого. Це визначає наддіалектний і надідіолектний характер мови. **Idiolect**

ІДІОМАТИЧНІСТЬ (від гр. *idioma* - особливість, своєрідність) - властивість мовних одиниць формувати цілісне значення не із суми значень її складників або незалежно від них. У фразеології ідіомами називають стійкі сполуки, семантика яких не виводиться зі значень її складників, а інтегрована ними формально; виникає внаслідок утрати мотиваційних відношень. У словотворі І. представлена простим чи складним словом, формальні складники якого не беруть участі у формуванні його семантики. Такі слова характеризуються умовною мотивацією

(псевдомотивацією). Причинами такої І. значення є формальні зміни (укр. *карануз*); утрата значень слів-мотиваторів або їхнє переосмислення (рос. *богадельня* від д.рус. *бога дьяла*) \ семантичні зміни слова-ідіоми (рос. *висок* - 1) пасмо волосся, 2) частина обличчя); руйнування первісного образу, покладеного в основу творення слова; невірне калькування (укр. *золототисячник* від лат. *Centaurum herba* (кентаврова трава), *звіробій* від лат. *Herba perforatum* (трава пробита)); афективність вибору мотиваторів, які є випадковими, що надає слову особливої експресивності й увиразнює мовлення (наприклад, укр. *сканустити* - "порушити, перервати хід, перешкодити здійсненню чогось"; рос. *перебукетить* - "зіпсувати" і под.). У синтаксисі І. розглядається на підставі фразеологізованих неподільних речень. **Idiomatycity**

ІЗАФЕТ (від араб, аль-іафату - додаток, доповнення) - різновид атрибутивної конструкції у деяких іранських і тюркських мовах. Залежно від типу І. у певній мові, означення може перебувати у постпозиції або у препозиції до означуваного. У першому випадку означуване приєднується за допомогою енклітичного елементу чи не містить певних морфологічних показників. У другому випадку ізафетна конструкція передбачає приєднання енклітичного елементу до означуваного слова або перехресне додавання до означення й означуваного граматичних показників одне одного.

ІЗОГЛОСА (від гр. *isos*-рівний, *glossa*- мова)-лінія, якою на географічних картах позначають ареал поширення того чи іншого мовного явища. Межа між діалектами або мовами встановлюється на підставі пасма І. Залежно від мовного рівня позначуваних ними явищ І. поділяються на ізофони, ізолекси, ізосеми, ізоморфи тощо. Розрізняють зв'язані та конвергентні І.: перші демонструють мовні явища генетично споріднених контактних мов певного регіону, другі свідчать про тривалі мовні контакти на відповідній території або паралельний розвиток територіально ізольованих одна від одної мов. І. першого типу виявляються шляхом порівняльно-історичного методу, другого типу - за допомогою типологічних методик. **Isogloss, isoglotic line**

ІЗОЛЮЮЧА МОВА - безафіксальна мова чистих коренів, у якій граматичні відношення виражаються за допомогою службових слів і зв'язку смислового прилягання. Протиставлена аглютинативним, полісинтетичним (інкорпуючим) і флективним мовам, за класифікацією В. фон Гумбольдта, який спирався на типологічні класифікації мов братів Ф. й А. Шлегелів. У чистому вигляді трапляється рідко, хоч деякі мови мають потужну тенденцію до цього типу. Близькі до І. м. в'єтнамська, еве й ін. Те саме, що й **Аморфні, кореневі мови. Isolating language**

ІЗОМОРФІЗМ (від гр. *isos* - рівний і *morphe* - форма) - принцип тотожності певних об'єктів, явищ; відповідність їхніх складників, виявів, дій тощо. У граматиці І. розглядався у плані структурної відповідності (іконічної) між позначеним і позначенням (наприклад, порядок розташування речень іноді відповідає порядку перебігу ситуацій). Тривалий час І. вважався принципом співвідношення мови й мислення, однак дослідження довели необґрунтованість таких тверджень. Мова й мислення, концептуальна й мовна картини світу перебувають у відношенні

гомоморфізму - однобічної проєкції усе, що є в мові, можна знайти в мисленні, однак не все, що є в мисленні, позначене мовою. Останнім часом І. розглядається влінгвокультурологіїетнопсихолінгвістиці як відповідність мови й культури, однак це також потребує доведення й є сумнівним. **Isomorphism**

ІЗОТОПІЯ (від гр. isos-рівний і topos-місце)-змістовний, семантичний різновид зв'язності, який простежується у фрагменті тексту, об'єднаному спільною темою (топіком), наприклад, у надфразній єдності (періоді, складному синтаксичному цілому). Семантичними сигналами теми є її ключові слова, які мають спільні семи й перебувають у семантичному узгодженні. Термін І. уведений французьким дослідником А. Греймасом. **Isotopy**

ЖОНГЧНИЙ ЗНАК - згідно з класифікацією знаків Ч. Пірса, знак структурної і якісної подібності з позначенням, протиставлений знакам індексам і символам. Наприклад, скульптура, живопис, кінохроніка тощо. Серед мовних знаків І. з. є звуконаслідування, або ідеофони. Існування знаків-ікон визнавалося не всіма семіотиками, оскільки вважалося, що така подібність є досить умовною. У. Еко відзначав, що визнання іконічності деяких явищ є компромісним рішенням, придатним для опису цих явищ на тому рівні узагальнення, на якому ми їх сприймаємо й використовуємо: абсолютний І. з. не може бути нічим іншим, як власним денотатом. Навіть послідовник Ч. Пірса Ч. Моррис відкидав іконічність як властивість мовних знаків, що є символами. **Iconic sign**

ІЛАТИВ-граматичний відмінок фінно-угорських і кавказьких мов, який виражає значення просторового переміщення як проникнення куди-небудь (на територію, у приміщення тощо). В українській мові переважно відповідає родовому та знахідному відмінкам *{Він увійшов у ліс; Він зайшов до кімнати}*. **Illative case**

ІЛОКУТИВНА СИЛА - функція мовного акту, що полягає у встановленні наміру його здійснення відносно адресата. Термін уведений американським логіком Дж. Сьорлем, який уважав усі мовні акти ілокутивними. Розмежування ілокуції й І. с. є важливим у непрямих мовленнєвих актах, що характеризуються імпліцитною ілокутивною силою (буквальним і справжнім наміром мовця) й експліцитною ілокуцією змісту висловлення *{Я б на вашому місці зробив це-імлікованоїлокутивну силу погрози, у мовленнєвому акті представлено ілокуцію інформування}*.

Illocutionary force

ІЛОКУТИВНИЙ АКТ - висловлення, мовні засоби якого експлікують певний комунікативний намір, мету адресанта. Термін теорії мовленнєвих актів, який став результатом розробки проблеми прямих і непрямих актів (Дж. Сьорль) і розмежування експліцитної та імпліцитної репрезентації ілокуції. **Illocutionary act**

ІЛОКУЦІЯ - один із трьох складників мовленнєвого акту, що згідно з концепцією Дж. Остіна, основоположника теорії мовленнєвих актів, представляє комунікативний намір, мету адресанта, які надають певного спрямування й дієвості висловленню. І. співіснує у мовленнєвому акті з локуцією - говорінням у єдності фонетичного, фатичного (лексикалізації та граматиалізації висловлення), ретичного (смыслопородження й референтного співвіднесення) компонентів; і перлокуцією-

наслідками досягнення результату мовленнєвого акту, зважаючи на вплив мовця на свідомість і поведінку адресата (спонукання, залякування, подив тощо). Термін уведений англійським філософом і логіком Дж. Остіном, який у посмертній книзі "How to do things with words" 1962 р., створений на основі його лекцій у Гарварді 1955 р., слідом за В. фон Гумбольдтом, наголосив на діяльній і телеологічній природі мови, а мовлення розглядав як знаряддя здійснення цільової установки мовця в діяльній ситуації мовленнєвого акту. За Дж. Остіном, цілісність мовленнєвого акту забезпечується трьома операціями, групами дій: 1., локуцією й перлокуцією. Дж. Остін розмежував 5 класів мовленнєвих актів за ілокутивною спрямованістю: 1) вердиктиви - акти рішення, думки, оцінки, схвалення; 2) екзерситиви (exercise - англ. "здійснювати, використовувати, виявляти") - акти наказу, примусу, попередження, поради, призначення; 3) комісиви (англ. commitment - "зобов'язання") - акти обіцянки; 4) бехабітиви (англ. behave - "поводитися" і habit - "звичка") - акти вибачення, похвали, співчуття, сварки, привітання; 5) експозитиви (англ. exposition - "тлумачення, пояснення, опис, показ") - акти ролі висловлення у спілкуванні {Ядоводжу, визнаю, відповідаю, припускаю}.

Американський логік Дж. Сьорль у книзі "Мовленнєві акти" 1969 р. критично оцінив запропоновану Дж. Остіном класифікацію актів мовлення й висунув власний поділ актів залежно від ілокутивної мети, напрямів пристосування, виражених психологічним станом мовця: 1) репрезентативи, або асертиви - зобов'язують мовця відповідати за істинність висловлення (*хвешитися, скаржитися*), 2) директиви - акти спонукання, наказу, прохання, поради; 3) комісиви - зобов'язують мовця виконати обіцянку; 4) експресиви - передають психологічний, емоційний стан мовця згідно з етикетом (співчуття, вітання, вибачення); 5) декларативи - встановлюють відповідність між пропозиційним змістом висловлення й реальністю, регламентовану соціальними конвенціями (призначення на посаду, присвоєння імен, звань, винесення вироку тощо). Вербальні компоненти, які експлікують І., названі індикаторами І. У теорії мовленнєвих актів розроблено й інші типології висловлень за ілокутивною силою (Г. Почепцов, А. Вежбицька, Дж. Ліч, З. Вендлер, Д. Вундерліхта ін.). **Illocution**

ІМЕННИК - частина мови, ядро якої характеризується загальнограматичним значенням предметності (субстанції) і типовою функцією підмета й додатка. В українській мові І. має парадигми числа й відмінка, постійну морфологічну категорію роду. Лексико-граматичними категоріями І. є категорії істот / неістот, власних / загальних назв, конкретності / абстрактності, збірності, речовинності, одиничності. На периферії І. перебувають умови і позначення субстанції, які передають семантику процесу, кількості, ознаки, часу, місця тощо. Уся історія граматики характеризується прагненням підігнати під певні критерії частиномовну класифікацію, зокрема, під І. - слова з несубстанційним значенням. Навіть у період становлення лексико-граматичного принципу частиномовної класифікації лінгвісти опиралися очевидним фактам маргінальності І. Так, Л. Шерба, розуміючи невідповідність інваріантного смислу слова його частиномовній приналежності, намагався підтягнути абстрактні віддієслівні І. зі змістом дієслова й абстрактні відад'єктивні І. зі змістом прикметника до загального значення предметності.

На понятійну суперечливість частин мови, їхню неповну відповідність ключовій понятійній категорії, яку вони представляють, звертали увагу ще автори граматики Пор-Рояля, де відзначалася наявність "ясних" і "темних" значень: перші узгоджуються із граматичною оформленістю частин мови, другі відповідають іншому смисловому інваріанту. О. Кубрякова підкреслює, що в ономасіологічному напрямі проблема частиномовної диференціації вирішувалася за рахунок визнання для кожної частини мови її головного концепту, на який орієнтуються всі члени однієї частини мови. У протистипній семантиці такими концептами є прототипи як найкращі зразки класу. Однак шляхом транспозиції (конверсії) відбувається розхитування частин мови. На нашу думку, це зумовлює потребу розгляду частини мови за принципом функціонального поля, у складі якого виокремлюється ядро (домінанта) і периферія маргінальних слів - репрезентантів інших концептів-прототипів. В українській мові периферійними І. є також невідмінювані слова, які мають лише аналітичну парадигму у висловленнях. **Noun**

ІМПЕРФЕКТ (від лат. *imperfectum* - недосконалий, недоконаний) - форма дієслова в деяких індоєвропейських й ін. мовах, яка позначає минулий час дії або стану як тривалого та повторюваного процесу безвідносно до моменту припинення й завершення. І. протиставлений аористу або його відповідникам у різних мовах, який позначає нетривалу, цілком завершену дію в минулому, а також перфекту, який містить поряд із значенням минулого часу вказівку на зв'язок із теперішнім (результат дії відчувається в теперішньому часі). І. зберігся в деяких слов'янських мовах (болгарській і македонській), де має видову опозицію. У східнослов'янських мовах І. утрачений, хоч семантично відповідає минулому часу недокопаного виду тривалої необмеженої дії. **Imperfect**

ІМПЛІКАТУРА (від лат. *impl ico* - тісно зв'язую) - тісно пов'язана з вербальним змістом невербальна скрита інформація, що опосередкує змістовну залежність між висловленнями в тексті чи повідомленні й організує його інтерактивну спрямованість. Поняття І. застосовується в лінгвістиці тексту, логічній семантиці, лінгвопрагматиці. Розробка типів І. належить американському дослідникові Х. Грайсу (1975 р.). Серед дискурсивних (неконвенційних) І. він виокремлював два різновиди. Перший - партикуляризовані І., пов'язані з контекстом і представлені латентною пропозицією, яка забезпечує зв'язність вербально виражених контактних пропозицій {*Хлопчик пішов грати у футбол. Вікно розлетілося на друзки*, скрита пропозиція - *Хлопчик м 'ячем розбив вікно*). У лінгвістиці тексту такі І. ототожнюються з імплікацією у вузькому розумінні цього терміна. Другий різновид - генералізовані, що є загальними стандартами комунікативної поведінки. Такими стандартами є постулати (максими) кількості інформації (вимога оптимальної інформативності), якості (вимога правдивості й обізнаності), відношення як релевантності (вимога відповідності певній темі) і манери мовлення (вимоги ясності, зрозумілості, недвозначності, регламентованості). Партикуляризовані І. пов'язані з генералізованими: Х. Грайс при описі максими релевантності наводить приклад ролі І. у розумінні зовнішньо нерелевантних реакцій (- *У мене закінчився бензин. - Тут поруч є гараж. - Установлення*

латентних пропозицій сприяє тематичній зв'язності, релевантності й інформативності цих висловлень). Дискурсивним неконвенційним І., що встановлюються на підставі контексту, фонових знань, правил спілкування й інших чинників комунікативної ситуації, протиставлені конвенційні І., пов'язані зі змістом слів, сполук, висловлень і логічно не вивідні. Головними ознаками І. вважаються здатність до усунення при наявності протилежного вербального судження та здатність до виведення, тобто реконструкції змісту на підставі буквального значення висловлення (Х. Грайс. С. Левінсон, Й. Мейбауер, А. Кашер, Р. Келлер, Х. Герингер, Я. Мей). **Implicature**

ІМПЛІКАТУРИ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ - прагматичні складники зміст} висловлення, що визначаються постулатами (максимами) спілкування як найголовнішими й найбільш загальними комунікативними стратегіями, які сприяють комунікативному співробітництву (кооперації). Х. Грайс розмежовував конвенційні І., пов'язані зі змістом слів чи сполук і логічно не вивідні; і неконвенційні (комунікативні, дискурсивні), що ґрунтуються на контексті, фонових знаннях, правилах спілкування й інших чинниках комунікативної ситуації. Серед дискурсивних (комунікативних) І. він виокремлював два різновиди. Перший - партикуляризовані І., пов'язані з контекстом і представлені латентною пропозицією, яка забезпечує зв'язність вербально виражених контактних пропозицій {*Хлопчик пішов грати у футбол. Вікно розлетілося на друзки, скрита пропозиція -Хлопчик м 'ячемрозбив вікно*}. У лінгвістиці тексту такі І. ототожнюються з імплікацією у вузькому розумінні цього терміна. Другий різновид-генералізовані, що є загальними стандартами комунікативної поведінки. Дослідник розробив чотири найважливіших комунікативних І. м. п., які В. Дем'янков назвав конверсативними: кількості, якості, відношення й манери мовлення. їхнім підґрунтям вважаються риторичні принципи (virtutes elocutiones). Принцип кількості визначає дозовану інформативність висловлення, принцип якості-його правдивість, щирість, атакож обізнаність мовця, принцип відношення-релевантність і відповідність темі висловлювання, принцип манери мовлення - ясність, недвозначність, регламентованість. У сучасній прагматиці розглядаються інші І. м. п.: збереження обличчя, ввічливість, мітігація, раціональність, умотивованість, мовленнєва конвергенція й рівновага тощо.

Communicative implicatures

ІМПЛІКАЦІОНАЛ - периферія значення, утворена імплікацією додаткових, але важливих у певному контексті ознак поняття (для лексеми *зима* імплікаціоном є знання про те, що зимою йде сніг, холодно, люди носять теплий одяг і т ін.), у тому числі певних стереотипних асоціацій, що часом є неістинними (наприклад, для слова *зима* такою асоціацією може бути байдужість -*зима наших стосунків*). У концепції структури значення російського лінгвіста М. Нікітіна І. є компонентом концепту, "зв'язаного знаком"; сукупністю периферійних, але важливих семантичних ознак, що імпліцитно підтримують понятійне ядро (інтенсіонал). У конкретних висловленнях актуалізується лише відповідні фрагменти І., інші стають непотрібними й гасяться у свідомості. Така властивість знань забезпечується поширеною активацією нейронних клітин мозку, яка є головним принципом

к-пнек-пюнітгг.бк-их молепей ппгянпяії пам'яті **Ттпіїгіїпіїпії**

ІМПЛІКАЦІЯ (від лат. *implicatio* - сплетіння) - альтернативний вербальному невербальний спосіб передачі інформації, який ґрунтується на інтеграції вербальних засобів із досвідом, фондом знань комунікантів, їхньою комунікативною компетенцією та сприяє оптимізації комунікативної взаємодії, взаєморозумінню. І пов'язують із тенденцією до мовної економії, називають потужним засобом компресії повідомлення, тексту, доказом відсутності ізоморфізму між планом змісту та планом вираження мовного знака.

Термін запозичений з логіки, де І. розглядалася як логічна зв'язка, відповідна граматичній конструкції "якщо..., то...", за допомогою якої з двох простих висловлень утворюється складне. У такому висловленні розмежовують антецедент, що пов'язаний з умовами ситуації, позначеними реченням із "якщо", і консеквент-наслідок, речення з компонентом "то". І. є неістинною лише за умови істинності антецедента та неістинності консеквента. У сучасній логіці розглядаються типи І.: матеріальної, строгої й релевантної. Остання враховує не лише істинність висловлень, а й змістовний зв'язок між ними, що найбільше відповідає одному з лінгвістичних тлумачень І. (у вузькому розумінні) - як латентної пропозиції, яка забезпечує зв'язність вербально виражених контактних пропозицій, або як семантичної залежності між компонентами змісту тексту, в основі якої лежить явний або скритий умовивід (*Насуваються хмари. Треба взяти парасольку* - імпліковано пропозицію: *Піде дощ*). Такі імплікатури є однією з форм І. у широкому розумінні. Імплі катпури розглядаються як тісно пов'язана з вербальним змістом невербальна скрита інформація, що опосередкує змістовну залежність між висловленнями в тексті чи повідомленні й організує його інтерактивну спрямованість.

Типологія імплікатур розроблена американським дослідником Х. Грайсом, який розмежовував конвенційні імплікатури, пов'язані зі змістом слів чи сполук і логічно не вивідні; і неконвенційні (комунікативні, дискурсивні), що ґрунтуються на контексті, фонових знаннях, правилах спілкування й інших чинниках комунікативної ситуації. Серед дискурсивних (комунікативних) імплікатур він виокремлював два різновиди. Перший - партикуляризовані, пов'язані з контекстом і представлені латентною пропозицією, яка забезпечує зв'язність вербально виражених контактних пропозицій. Другий різновид - генералізовані, що є загальними стандартами комунікативної поведінки. Х. Грайс представив чотири найважливіших комунікативних постулати: кількості, якості, відношення й манери мовлення.

Крім імплікатур, засобами І. є підтекст, пресупозиції, фонові знання. Підтекст ґрунтується на вербальній організації тексту й формується шляхом її змістовної модифікації без збільшення знакового обсягу, має лінгвопсихологічну природу інтерпретації, що застосовує обробку різних структур знань автора й читача, тому цей тип інформації є найбільш комунікативним. У лінгвістиці тексту підтекст є різновидом імпліцитного плану тексту й іноді ототожнюється із пресупозицією, хоч за способом І. вони різні. Пресупозиція є імпліцитним істинним і несуперечливим складником змісту висловлення або тексту, що передує їхньому вербальному плану та сприяє їхньому успішному сприйняттю й розумінню. На думку дослідників, пресупозиції відрізняються від імплікатур конвенційним характером і неможливістю

усунення. У даному випадку мова йде про референційні пресупозиції, які нерідко ототожнюються з фоновими знаннями (пор. розмежування текстових, побутових й енциклопедичних пресупозицій або, за Ю. Карауловим, текстових і дотекстових пресупозицій - "фондових" знань як універсальних, позанаціональних, що є імпліцитно притаманними людині як представникові виду уявленнями про речі, ознаки й відношення у світі). Міра відповідності пресупозицій і фонових знань залежить від розуміння останніх. Якщо фонові знання є конвенційною інформацією про дійсність, культуру, науки тощо, то пресупозиції ґрунтуються на них. Якщо ж інформація є фоном конкретної комунікативної ситуації і містить знання про партнера спілкування, предмет обговорення, імпліцитні інтенції та стратегії комунікативної поведінки, то такі фонові (ситуативні) знання не можуть кваліфікуватися як синонім терміна "пресупозиція", хоч між ними є відповідні змістовні паралелі. **Implication**

ІМПЛІЦИТНА ЗВ'ЯЗІСТЬ-різновидтекстової зв'язності за представленістю, який ґрунтується на невербальних засобах створення змістовного плану фрагмента тексту. І. з. застосовує смислові підтекстові зв'язки поєднання мовних одиниць, логічні імплікатури (умовиводи на підставі вербалізованої пропозиції), пресупозицію та постсупозицію тощо. І. з. протиставлена експліцитній і пов'язана з нею. **Implicit coherence**

ІМПЛІЦИТНА МОРФОЛОГІЯ - напрям функціональної граматики, який досліджує слабкі латентні значення різних граматичних категорій, що виявляються у частинах мови чи ономазіологічних класах слів, яким вони експліцитно не властиві (наприклад, категорія аспектуальності у віддієслівних іменників і прикметників і под.). Такі імпліковані значення зумовлюють розгляд відповідних одиниць як периферійних у певному функціонально-семантичному полі. Термін уведений українським лінгвістом О. Соколовим, представники школи якого продовжують розробляти цю проблематику **Implicit morphology**

ІНВЕРСІЯ (від лат. *inversio*-перестановка)-перестановка, зміна звичного порядку слів або частин речення, що є ознакою синтаксичного устрою мови (наприклад, у германських мовах питальні речення характеризуються І. суб'єкта-підмета й дієслова-зв'язки) або використовується з метою емоційного виділення реми. І. розглядається й як стилістична фігура художнього мовлення, що надає повідомленню більшої виразності, урочистості або архаїзує його: *І як за сонцем повертає сонях, так довго вслід чомусь дивились ми* (Костенко). І. може бути пов'язана з потребами римування поетичного твору. **Inversion**

ІНДЕКС МОВНОЇ РІЗНОМАНІТНОСТІ - показник багатомовності певного регіону, що є результатом статистичного аналізу, розробленого американським лінгвістом й антропологом Дж. Гринбергом. І. м. р. обчислюється за формулою $A = 1 - \sum (i^2)$, де i - відношення числа носіїв певної мови до загальної кількості мешканців якоїсь території. За Дж. Гринбергом, якщо серед мешканців регіону 1/8 говорить мовою М, 3/8- мовою N, а 1/2-мовою О, то індекс буде дорівнювати 0,5938. Однак ця методика залишає поза увагою наявність полілінгвів і ступінь

близькості між мовами. Тому дослідник запропонував й інші методики встановлення І. м. р. (наприклад, індекс комунікації, який вимірює ймовірність того, що два мешканці одного регіону, обрані випадково, матимуть бодай одну спільну мову).

Index of linguistic variety

ІНДЕКС СИНТЕТИЧНОСТІ - величина як результат статистичного аналізу ступеня синтетичності мови, в основі якого лежить співвідношення числа морфем $< M$ до числа слів (W) , що вираховується за формулою $M : W$. І. с. застосовується $>$ квантитативній галузі лінгвістичній типології американським лінгвістом й антропологом Дж. Гринбергом, який запропонував 10 індексів дериваційного потенціалу мови. На їхній підставі була встановлена закономірність підвищення І с залежно від збільшення кількості вмовібагоморфемних слів і більшого ступеня синтетичності мови. В'єтнамська мова, більш аналітична, має на 100 слів 108 морфем І індекс 1,06. Більш синтетична мова санскрит має індекс 2,59.

ІНДЕКСАЛЬНИЙ ЗНАК (від лат. *indico*-вказую)-згідно із класифікацією знаків Ч. Пірса, різновид знака, зміст якого відповідає формі за суміжністю причини й наслідку. Наприклад, підвищена температура тіла людини - індекс її хвороби, дим $>$ лісі - індекс вогню багаття чи пожежі, І з є жести на позначення певних станів, лій тощо. Серед мовних знаків індексальними вважаються займенники, хоч між ними й їхніми антецедентами можна лише умовно встановити суміжний зв'язок причини й наслідку І. протиставлені іконічним і символічним знакам. **Index**

ІНДУКТИВНИЙ МЕТОД (відлат. *in* і *ducere*-наведення)-загальнонауковий метод як спосіб дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки, що полягає у переході від окремих конкретних спостережень до загального умовиводу. Розрізняють повну й неповну індукцію: перша стосується обмеженої* сфери фактів, друга поширюється на необмежену сферу матеріалу. І. м. ґрунтується на емпіричних способах пізнання. Перехід до загального твердження часом відбувається шляхом гіпотез, подальшого їхнього підтвердження або спростування й висунення нових. Індуктивний висновок є істинним, якщо він спрацьовує для всіх без виключення предметів класу, щодо якого проведено \загальнення. І. м. є джерелом формування емпіричних законів і встановлення зв'язків причини між явищами. Канони І. м. сформульовані англійським логіком Дж. Міллем, який спирався на "Таблиці відкриттів" свого співвітчизника Ф. Бекона. Ці канони містять методи єдиної схожості, єдиної розбіжності, супутніх змін : залишків. У лінгвістиці І. м. застосовується при створенні різних класифікацій, вивченні синкретизму, універсалів, типології та характерології мов. **Inductive method**

ІНЕСИВ - граматичний локативний відмінок у фінно-угорських мовах, який виражає значення внутрішнього перебування в чомусь. В українській мові переважно відповідає місцевому відмінку (*Він знаходився в кімнаті*). **Inessive case**

ІНКОРПОРУЮЧА МОВА (від лат. *incorporatio* - уведення до складу) - різновид мови, у якій аморфні основи-корені поєднуються у висловленні у складні комплекси без формальних показників із використанням певних службових елементів. Здебільшого такі комплекси утворюються на базі дієслова із включенням прямого

додатка або на базі атрибутивних й обставинних відношень. Протиставлена кореневим (аморфним), аглютинативним, флективним мовам, згідно з типологічною класифікацією В. фон Гумбольдта, що ґрунтувалася на розробках мовної типології братів Ф. й А. Шлегелів. Інкорпорація не представлена в мовах у чистому вигляді і нерідко поєднується з аглютинацією і зумовлена нею. До І. м. належать чукотсько-камчатські й переважна більшість амеріндських мов. Те саме, що й Полісинтетична мова. Incorporating language

ШКУЛЬТУРАЦІЯ - засвоєння людиною культурних норм, цінностей, надбань певного угруповання, набуття культурної ідентичності, тобто усвідомлення своєї належності до певної культури шляхом ототожнення себе, свого світогляду, поведінки з культурними зразками, що дає змогу людині орієнтуватися в певному соціокультурному середовищі, упорядковувати власну життєдіяльність, передбачувати її наслідки, обирати той чи інший тип, манеру й форму спілкування. Американський антрополог М. Херсковіц розглядав І. у двох рівнях. Перший (дитинство) забезпечує стабільність культури, адже дитина засвоює культурний досвід попередників. Другий (зрілість) детермінує можливі зміни в культурі, надає їй динамізму при збереженні певних консервативних структур, оскільки зріла людина може не приймати або заперечувати деякі культурні явища та вносити до культури відповідні зміни, надавати їй альтернативні можливості. Гармонійна й послідовна І. завершується формуванням менталітету як сукупності установок і можливостей індивіда мислити, відчувати та сприймати світ, ідентифікуючи себе ізсоціокультурною спільнотою. Дослідники виділяють три способи передачі культурної інформації: вертикальну трансмісію (вплив батьків на дітей), горизонтальну трансмісію (вплив спілкування з ровесниками), непряму трансмісію (вплив навчання у школі, вищих закладах освіти, дорослого оточення). Осередками І. для дитини є родина, вікова група, школа, ЗМІ, церква, спортивні й інші гуртки.

ШСТРУКТИВ - граматичний відмінок фінно-угорських мов із значенням способу здійснення чогось. В українській мові відповідає орудному відмінку (*бачити своїми очима, їхати потягом*). **Instructive case**

ІНСТРУМЕНТИВ - термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічної семантики; мисленнєвий аналог знаряддя дії, один з аргументів у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі (*Він шив голкою. Лікар застосував зонд*). **Instrument**

ІНТЕГРАЛЬНА ОЗНАКА ФОНЕМИ - якісна характеристика фонем, що дає змогу впізнати її і не потребує її розмежування з іншою через відсутність їхнього протиставлення за цією ознакою. Кожна мова має свій список диференційних й інтегральних ознак фонем (пор.: фонем *р* - *л* в укр. мови формують опозицію диференційних ознак, в японській мові ознаки вібрантності та плавності є інтегральними).

ІНТЕГРАЛЬНА СЕМА - головна сема у структурі значення слова, що демонструє віднесення позначеного словом видового поняття до певного класу; ознака роду понять. Цей тип сем доповнив диференційні семи у 60-ті р. р. XX ст. на підставі

розроблення однієї з методик компонентного аналізу – побудови лексичних полів \ Ю. Найда, Д. Шмельов, М. Толстой та ін.). Те саме, що й **Архісема**.

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕКСТУ (від лат. *integratio* – поєднання, об'єднання) – спосіб створення цілісності тексту, що виявляється не лише у горизонтальній зв'язності текстових одиниць і фрагментів, а й у вертикальних асоціативних, імплікативних змістовних відношеннях. І. Гальперін уважав І. парадигматичною текстовою категорією психологічного плану, однак підкреслював, що вона є способом створення цілісності тексту, а цілісність є результатом інтеграції. З. Тураєва ототожнювала І т. із цілісністю. **Integration of text**

ІНТЕЛЕКТ (від лат. *intellectus* – пізнання, розуміння, розум) – базова категорія когнітивної науки, що розглядається як здатність людини до розумної й раціональної поведінки у проблемних ситуаціях. Уважається, що мовна компетенція належить до сфери І. У сучасній філософії науки вживаним є введення І. Кантом протиставлення інтелегібельного предмета чи явища сенсильному: перші усвідомлюються розумом й інтелектуальною інтуїцією, другі – сприймаються за допомогою чуттєвої сфери. У когнітивістських моделях І. розглядається під кутом зору комп'ютерної метафори, що ґрунтується на його уподібненні до кібернетичного пристрою. Людина подібно до комп'ютера здійснює операції над символами (комп'ютацію), що дає змогу їй розв'язувати поставлені завдання, пізнавати нову інформацію, інтерпретуючи вихідні символічні дані.

Комп'ютерна метафора отримала у філософії науки статус епістеми, яка визначає огляд І. людини як ЕОМ, а пізнавальних процесів як інформаційної обробки й переробки. Навіть на першій стадії розвитку когнітивної психології формулювання всіх психологічних теорій здійснювалося у вигляді комп'ютерних програм на підставі визнання принципової єдності цих когнітивних систем незалежно від того, яку вони мають матеріальну реалізацію: електронну мережу чи зв'язки нейронів головного мозку в пам'яті людини. Така обмеженість психологічних студій лише комп'ютерним моделюванням процесів пам'яті, пізнання; ігнорування чинників особистості, її творчої здатності, культури, недостатнє екологічне (ситуаційне, контекстуальне) забезпечення досліджень пізнавальної діяльності перетворили когнітивну психологію на певний час на вузьку спеціальну галузь. Однак уподібнення І. людини до комп'ютерних програм відіграло й позитивну роль, оскільки теза про те, що когнітивні процеси реальні й їх можна досліджувати й розуміти, отримала в такий спосіб підтвердження. Створення систем штучного І., що ґрунтувалося на комп'ютерній метафорі, зрештою, продемонструвало неізоморфність інтелектуальної діяльності людини й ЕОМ.

У конекціоністських моделях когнітивної науки, розробка яких була пов'язана з появою нових нейрофізіологічних моделей діяльності мозку у 80-ті р. р. XX ст, комп'ютація була остаточно витіснена принципом поширеної активації. Репрезентація якоїсь ментальної структури не є постійною й не записана в мережі пам'яті, а виникає завдяки активації та збудженню взаємно пов'язаних елементів (асоціативності). Активація може передаватися від одного вузла до іншого й одночасно блокувати інші фрагменти мережі, гасити непотрібну чи неактуальну

інформацію. Означені моделі представляють діяльність І. людини відповідно до фізіологічного устрою людського мозку як мережі нейронних клітин і зв'язків між ними за умови паралельності (одночасності) переробки отриманої від різних джерел інформації різними процесорами й їх взаємодії. **Intelligence**

ІНТЕНСІОНАЛ - 1) зміст поняття, структурована сукупність семантичних ознак певного класу об'єктів. Термін транспонований з логіки до формальної семантики Р. Карнапом і Дж. Міллем, які, зокрема, розробили методики інтенціонала й екстенціонала шляхом трансформації семантичної концепції Г. Фреге. І. ототожнюється з одним із значень терміна "сигніфікат".

2) Понятійне ядро значення слова, що складається з родової ознаки (архісеми, або інтегральної семи) і видових ознак (гіпосем, чи диференційних сем). У цьому значенні І. протиставлений екстенціоналу, що представляє клас об'єктів, позначених мовною одиницею. **Intension**

ІНТЕНЦІЯ (відлат. intentio-намір, прагнення)- превербальний, осмислений намір (мета) мовця, що зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її здійснення. І. є основною структурною ознакою свідомості й будь-якого її акту. Термін теорії мовленнєвих актів і лінгвопрагматики, запозичений американським логіком Дж. Сьорлем із пізньої схоластики й феноменологічної філософії Ф. Брентано, Е. Гуссерля. У концепції англійського логіка й філософа, фундатора теорії мовних актів Дж. Остіна І. позначалася терміном "ілокуція". Англійський логік П. Стросон у праці "Наміри й конвенція в мовленнєвих актах" (1964 р.) розглядав намір мовця як складний, виокремивши намір, спрямований на "упізнання" реципієнтом інформації, що передається, і намір мовця викликати в адресата певну реакцію. Дослідник співвідніс цей тип наміру із суб'єктивним значенням, охарактеризованим Х. Грайсом у статті "Значення".

У психолінгвістиці І. кваліфікується як керівна сила у сфері свідомості й мислення людини, що впливає на пропозиційний компонент внутрішньої програми мовлення, вибір стилю, способу здійснення програми шляхом переведення її у вербальну форму. Дослідники процесів породження мовлення вважають, що кожна мовленнєва дія має власну проміжну мету, яка підпорядкована загальній меті й мотиву акту діяльності. На відміну від І., мотив є головною спонукальною силою у психічній діяльності, неусвідомленим, чітко не окресленим і виконує функцію регулятора поведінки. Л. Виготський диференціював мотив й установку як "неясне бажання" і "фіксоване відношення між мотивом і мовленням". Структура І., на думку лінгвістів, містить такі складники: 1) сформоване на підставі мотиву осмислене бажання домогтися певного немовленнєвого ефекту; 2) усвідомлення необхідності здійснити відповідні мовні дії для досягнення цього наміру; 3) конкретну мотивацію мовленнєвої дії як поштовх до здійснення комунікативного акту (Г. Ейгер, І. Шевченко). **Intention**

ІНТЕР'ЄКТИВАЦІЯ (від лат. interjectio - вигук) - різновид морфологічно-синтаксичного неморфологічного способу творення вигуків шляхом переходу з інших частин мови або їхніх словоформ. І. супроводжується набуттям головної особливості В. -передачі емоцій мовця в певній комунікативній ситуації за умови застигlosti

й незмінності форми. Поповнюють клас вигуків переважно іменникові позначення емоцій, атакож афективно мотивовані найменування, значення яких повністю втрачається.

ІНТЕРАКТИВНІСТЬ-текстово-дискурсивна категорія, представлена суб'єктно-об'єктно-суб'єктною взаємодією адресанта й адресата на підставі знакового континууму тексту, інтенцій, стратегій, тактик комунікації та програми адресованості повідомлення, тексту. Психологічним підґрунтям І. є прагнення бути зрозумілим і зрозуміти іншого, що доповнюється взаємними переживаннями, відчуттями, почуттями. Когнітивною базою І. служить певна спільність сфер свідомості: тезаурусів, мовної, комунікативної й лінгвокультурної компетенції, механізмів асоціювання. Підпорядкованими І. є категорії інтенційності, стратегічності, інтерпретанти й ефективності. У теорії мовної комунікації і лінгвопрагматиці розглядаються такі типи І., як 1) комунікативне співробітництво, що характеризується чзгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, симетричними відношеннями між ними, ефективністю й оптимальністю спілкування; 2) комунікативний конфлікт як результат когнітивного дисонансу, неузгодженості намірів, стратегічних програм комунікантів, асиметричних відношень між ними, результатом чого звичайно є припинення спілкування, небажання подальшого продовження комунікації; 3) комунікативне суперництво, яке ґрунтується на прагненні здобути інтелектуальну перевагу, здійснити свої наміри в диспуті, дискусії, підвищити статус обличчя кожним із комунікантів. **Interaction**

ІНТЕРДІАЛЕКТ - міждіалектна переважно побутова форма існування мови, сформована на базі одного з групи близьких йому діалектів із їхніми можливими ознаками, що служить торговельним, військовим, культурним, судовим потребам змішаного складу населення певного регіону. І. ототожнюють із койне. З огляду на це в донациональний період І. головного міста країни міг ставати підґрунтям літературної мови етносу (лондонське койне для англійської літературної мови, пекінське для китайської літературної мови, койне міста Едо для японської літературної мови тощо). І. міста поширювався на цілий регіон, центром якого було це місто, перетворюючись на регіональний. Обласні І. формуються у певній місцевості (наприклад, аварський болмац, який став І. північного Дагестану й покладений в основу аварської літературної мови). **Koine**

ІНТЕРЖАРГОН-сукупність жаргонізмів різних відкритих соціально-професійних ~р) п, поширена в засобах масової комунікації (газетах, журналах, радіо, на телебаченні, з Інтернеті) або в художній літературі та претендує на статус загальнолітературної лексики. І. характеризується стилістичною зниженістю, пейоративністю, може не містити вказівки на сферу вживання, служить для характеристики мовлення персонажів, створення гумористичного ефекту тощо. І. є одним із джерел переходу жаргонізмів до літературної мови за умови позбавлення культурних, функціонально-стилістичних, оцінно-емотивних конотацій, можливо, зміни денотативного значення. Термін І. ототожнюють із соціолектом.

ІНТЕРІОРИЗАЦІЯ (від лат. interior- внутрішній)-складний перетворювальний процес формування уявлень, знань про зовнішній світ; рефлексія довкілля у свідомості індивіда або в етносвідомості. Тлумачення цього поняття ґрунтується на наукових

працях швейцарського дослідника Ж. Піаже й російського психолога Л. Виготського. Найбільш уживаною є звужена дефініція І. як продукування внутрішнього плану свідомості, тобто механізм перетворення матеріального на ідеальне, зовнішнього на внутрішнє. Л. Виготський постулював необхідність урахування у процесі І. складної трансформації рефлексії зовнішнього світу, а його послідовник О.М. Леонтьєв зазначав, що І. є процесом формування внутрішнього плану свідомості.

Сучасна когнітивна семантика також звертає увагу на те, що значення природних мов є конвенційним результатом категоризації й концептуалізації світу представниками певного етносу й культури та відображає досвід, знання, відчуття людини, які можуть бути невідповідними істинному станowi справ у дійсності (Дж. Лакофф, М. Джонсон, Р. Ленекер, Р. Джекендофф, Ч. Філлмор, Л. Талмі, Р. Дірвен, Д. Герартс, Ж. Фоконьє, І. Світсер й ін.). Дослідники внутрішнього аспекту семантики звертають увагу на те, що той самий факт дійсності може отримати різні семантичні відповідники як в одній мові, так і в різних залежно від способу профілювання й бази як підґрунтя семантизації (наприклад, на позначення факту горіння свічки у мові індіанців кора потрібно додати до дієслова *goriti* префікси зі значеннями усередині та вниз, що зумовлене профілюванням значення на підставі гнота, який горить усередині та згори вниз). У російській психолінгвістиці висловлюються подібні ідеї щодо набуття у процесі І. внутрішнім світом людини власних ознак, відмінних від ознак предметного плану. Складним питанням є також аналіз І. як переходу від інтерпсихічного до інтрапсихічного і навпаки. З одного боку, індивід сам формує специфічну систему внутрішньої рефлексії світу, а його рефлексія відчуває вплив колективних етнічних світоглядних орієнтирів, з іншого, інтерпсихічна І. є результатом конвенційної взаємодії індивідуальних рефлексій.

Internalization

ІНТЕРІСАЛЯЦІЯ (від лат. *intercalarius* - додатковий) - вплив на рідне мовлення білінгвів елементів різних рівнів нерідної мови, якою він володіє, що сприймається як іншомовний акцент через розбіжність мовних систем. І. протиставлена інтерференції, що є зворотним впливом рідної мови на чужу, нерідну, якою володіє білінгв. Якщо термін "інтерференція" вживається в широкому розумінні як взаємний вплив двох мов одна на одну, то І. є одним із її виявів.

ІНТЕРЛІНГВІСТИКА - галузь мовознавства, що вивчає міжнародні, зокрема, і штучні мови як засіб спілкування народів світу. Термін уведений у 1911 р. Ж. Мейсмансом (до того часу І. мала назву "космоглоти́ка"). Підґрунтям для формування І. була теорія лінгвопроекування, започаткована у 1629 р. Р. Декартом. Це концепція створення штучної мови на кшталі математичної символічної системи (Р. Декарт, Г. Лейбніц), музики (мова соль-ре-соль Ж. Сюдра), філософської системи (мови Дж. Уілкінса, М. Марсена, Дж. Дальгарно), які були покликані подолати недоліки й недосконалість природних мов, їхні аномалії, зумовлені людським чинником. Спроби створення апріорних, тобто позбавлених подібності до природних, штучних мов відомі ще з часів Середньовіччя. Прагнення представити універсальну філософську мову у вигляді граматики ідей характерне для раннього й пізнього Середньовіччя (трактати св. Августина "De Trinitate";

Боеція "De Modis Significandi", який є фундатором традиції універсальних мов). Можливість штучної універсальної мови розглядається неоплатоніком Порфирієм як логічне дерево переходу від загального до конкретного, яке було застосоване у XVII ст. Дж. Уілкінсом при створенні ним тезаурусу поділу 40 родів на 251 вид і 2030 підвидів і Дж. Дальгарно при проектуванні усної мови логічного тезаурусу.

В емпіричному напрямі апіорного лінгвопроекування (XVII-XIX ст.) виникають спроби спрощення природних мов (спрощена латина Ф. Лаббе, всеслов'янська мова Ю. Крижанича, спрощена французька І. Шипфератощо). Із XVI ст. починаються розробки пазиграфій - систем писемності, які ґрунтуються на піктограмах й орієнтовані на подолання бар'єрів природних мов (неогліфи О. Баті, пікто Х. Йенсена). Однак вони не мали успіху. У другій половині XIX ст. було створено Інтернаціональне лінгвістичне товариство, метою якого стала розробка проблем універсальних штучних мов. Із цього часу починається новий етап І. (апостеріорного лінгвопроекування), орієнтований на створення комунікативно довершених, апостеріорних штучних мов-пазилалій (звукописемних). За зразком природних мов наприкінці XIX ст. здійснюються спроби проектування штучних мов: волапока (1879 р., Й. Шлейер), есперанто (1887 р., Л. Заменгоф), - у XX ст. пропонуються проекти латино-сіне-флексіоне (1903 р., Дж. Пеано); ідо як модифікації есперанто (1907 р., Л. Бофрон), окциденталія (1922 р., Е. де Валь), універсал-глота, новіалія як синтезу ідо й окциденталія (1928 р., О. Єсперсен), інтерлінгві (1951 р., колектив під керівництвом А. Гоуда).

Однією з останніх робіт є спроба створення граматики мови-посередника ел'юнді росіянином О. Колеговим у 1998 р., який запозичив деякі моменти з мови есперанто (абетка цієї штучної мови містить 10 ієрогліфів). Загалом із XVII ст. було створено близько 1000 проектів штучних мов. Серед них найбільш удалим став проект есперанто; ця мова має тенденцію до значного поповнення лексики, на неї перекладені художні твори з понад 50 мов світу, вона активно застосовується у ЗМІ. Занурення штучних мов у соціальну комунікативну взаємодію зумовило виникнення нового напрямку І. - теорії функціонування планових, тобто соціально реалізованих штучних мов. Проблема лінгвопроекування й функціонування планових мов стає предметом численних дискусій лінгвістів, які обговорювали саму можливість і необхідність створення штучних мов. І лише на початку XX ст. А. Мейє констатував завершення полеміки через активне й широке комунікативне використання есперанто. На захист лінгвопроекування постали Г. Шухардт, І. Бодуен де Куртене, О. Єсперсен, Е. Сепір, Ш. Баллі, А. Фрей, Ж. Вандрієс, К. Уленбек та ін., хоч і надалі думки про непотрібність лінгвопроекування висловлювали А. Доза, Р. Келлог, Б. Спекман та ін.

Проблемами І. є наукова систематика штучних мов, установлення принципів їхньої структурної організації й рівневої природи, саморегуляції та стабільності, відношень між штучною та природними мовами (автономістська й натуралістична школи), відродження мертвих мов і пошуки їхніх мовних ресурсів, стандартизація наукової та технічної номенклатури тощо.

До кола розробок І. можна віднести і створення мов комп'ютерного програмування - спеціальних знакових засобів, що дають змогу записувати завдання

для ЕОМ і забезпечують взаємодію людини й комп'ютера. Мови програмування розрізняються за ступенем абстрактності фіксованих ними дій. На найнижчому рівні перебувають мови машинних кодів - подвійних чисел, однак вони незручні для людини. Це стало причиною створення наприкінці 40-х р. р. мов більш високого рівня - автокодів, або мов асемблера, які застосовують десяткову систему позначень. Мовами ще більш високого рівня стали ФОРТРАН (1954 р., США), АЛГОЛ (1958 р., Західна Європа), КОБОЛ (1959 р., США), БЕЙСІК, ПАСКАЛЬ, ПЛ-1, АДА, ЛІСП й ін., а також мови дещо іншої структури ПРОЛОГ і ЛОГО). До того ж засобами взаємодії з ЕОМ є мови запитів, моделювання, регламентовані фрагменти природних мов, мови специфікацій. До компетенції І. також входить і спроби створення мови спілкування з інопланетянами для передачі математичних і технічних знань (такою мовою є лінкос).

Із 60-х р. р. І. розглядається як галузь соціолінгвістики, оскільки проблематика цієї дисципліни передбачала не лише розробку штучних мов, а й аналіз міжнародних мов і сфер їхнього використання. Міжнародні мови служать для спілкування представників різних держав, народів. До них належать мови з найбільшими відсотками чисельності їхніх носіїв у світі, найбільш розвинені, з різноманітними функціональними підсистемами, термінологічними системами, унормовані. Статус міжнародних мов офіційно закріплений шляхом визнання їх офіційними чи робочими мовами міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, СОТ і т. ін.), міжнародних самітів, конгресів і конференцій. Офіційними й робочими мовами ООН є англійська, арабська, іспанська, китайська, російська, французька. Статус міжнародної мови також визначається політичними й економічними чинниками. Ці мови здебільшого вивчаються як іноземні у освітніх закладах різних країн. Міжнародні мови слід відрізняти від мов міжнаціонального спілкування, які застосовуються у державах із полілінгвокультурною ситуацією. **Interlinguistics**

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ - слово або сполука, що існують у багатьох мовах з однаковим значенням, хоч оформлені згідно із закономірностями певних мов. До І. належать переважно терміни науки й техніки, економіки, літератури й мистецтва, суспільно-політичного життя тощо. **Internationalism**

ІНТЕРПРЕТАНТА - здатність адресата розуміти й інтерпретувати висловлення, текст, спрямована на успішність й ефективність спілкування. Термін уведений американським логіком Ч. Пірсом і розглядався в його тріаді семіозису: знаковий засіб - позначений об'єкт - інтерпретанта. І. дослідник уважав дію на інтерпретатора у процесі позначення різних чинників: емоцій, логічних міркувань, поведінки, енергетики тощо. Ч. Пірс диференціював І. на логічні, емоційні й енергетичні. Він розглядав І. як значення, але особливе, віднесене до наслідків, практичних результатів, що сприяють успіху комунікативних дій. Уведення І. зумовило поворот мовознавства до вивчення інтерсуб'єктної природи мовного знака, посилення уваги до чинника партнера по спілкуванню й асиметрії мови й середовища. Ідея Ч. Пірса була покладена в основу концепції його послідовника Ч. Морріса, який розглядав семіозис на підставі п'ятикомпонентної моделі, що включала знак, І., інтерпретатора, сигніфікат і денотат. Відношення знака до інтерпретатора вчений називав

прагматикою як одним із вимірів поряд із семантикою й синтактикою. Теорія Ч. Морріса була покладена в основу окремої галузі науки - прагматики. **Interpretante ІНТЕРПРЕТАЦІНА СЕМАНТИКА** - один із напрямів породжувальної граматики в межах Розширеної стандартної теорії Н. Хомського (60—70-ті рр. XX ст.), що приписує синтаксичним структурам семантичну інтерпретацію й досліджує мовну природу знання, його виникнення й використання. І. с. розглядає значення синтаксичних структур як таке, що також може бути формалізоване і підлягає дії правил семантичної інтерпретації. Воно виникає на підставі знань інтерпретаторів, а також їхніх інтерпретаційних стратегій, а не у зв'язку з мовними формами. Представниками І. с. є Р. Джекендофф, Дж. Фодор, Х. Саймон, М. Джонсон, А. Ньюелл та ін. Витоками І. с. були феноменологічна герменевтика та прагматичні концепції Ч. Пірса. Альтернативною І. с. течією в американській лінгвістиці була генеративна семантика, яка перенесла генеративну здатність на семантичний компонент висловлень і намагалася створити модель мови "від значення до тексту" і навпаки. На відміну від І. с., генеративна семантика зверталася не до знань комунікантів, а до базових лопко-семантичних структур, що, як уважалося, мають таку саму природу, як і синтаксичні. Вони не є автономними від синтаксису і є одночасно синтаксичними. Це зумовило відмову від поняття глибинної структури й отождолення трансформацій і правил семантичної інтерпретації. **Interpretative semantics**

ІНТЕРПРЕТАТИВІЗМ - напрям мовознавства, який розглядає значення як оезультат інтерпретаційної діяльності носія мови, що керується певними нтерпретаційними стратегіями та спирається на власні досвід і знання І. виявляє комунікативні й герменевтичні механізми інтерпретації. Головними дослідницькими принципами І. є експланаторність й антропоцентризм. І. виник у середині 60-х рр. як реакція на біхевіоризм. В. Дем'янков пов'язує І. із відродженням аристотелівського підходу в методології науки, коли наука почала розглядатися скоріше як жтерпретаційна справа. На перший план були висунута теза: значення не містяться > мовній формі, а обчислюються інтерпретатором. У зв'язку з чим популярними стали феноменологічні теорії, критична теорія Ю. Хабермаса, герменевтичні концепції Х. Гадамера і П. Рикьора, соціологічна етнометодологія А. Шютца, Х. Гарфінкеля й ін.

У вузькому розумінні І. є одним із напрямів породжувальної граматики в межах Розширеної стандартної теорії Н. Хомського, що приписує синтаксичним структурам семантичну інтерпретацію й досліджує мовну природу знання, його виникнення й використання. І. розглядає значення синтаксичних структур як таке, що також може бути формалізоване і підлягає дії правил семантичної інтерпретації. Воно зиникає на підставі знань інтерпретаторів, а також їхніх інтерпретаційних стратегій, а не у зв'язку з мовними формами. Зрозуміти мовну структуру означає аналітично лереінтерпретувати смисл досягнутого усвідомлення того, що втілено у граматичних фактах. Представниками течії І. є Р. Джекендофф, Дж. Фодор, Х. Саймон, М. Джонсон, А. Ньюелл та ін. Альтернативною І. течією в американській лінгвістиці була генеративна семантика, яка перенесла генеративну здатність на семантичний

компонент висловлень і намагалася створити модель мови "від значення до тексту" і навпаки. На відміну від І., генеративна семантика зверталася не до знань комунікантів, а до базових логіко-семантичних структур, що, як уважалося, мають таку саму природу, як і синтаксичні.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ (від лат. *interpretatio* - тлумачення, роз'яснення) -

1) цілеспрямований когнітивний процес або результат переведення адресатом змісту повідомлення, тексту на підставі процедур їхнього сприйняття й розуміння в будь-яку словесно-знакову форму. Така дефініція застосовується у психолінгвістиці, когнітивному напрямі лінгвістики тексту, рецептивній естетиці й філологічній герменевтиці та протиставлена попереднім операціям сприйняття й розуміння тексту.

2) У межах лінгвістичної теорії художнього тексту І. г. має інші термінологічні значення лінгвістичного аналізу художнього твору шляхом обробки й засвоєння його ідейно-естетичної, смислової й емоційної інформації на підставі відтворення авторського світогляду, що залежить від авторської програми адресованості, близькості гіпотетичного ідеального адресата до реального читача, обізнаності, складу характеру останнього (В. Кухаренко); а також мовознавчої галузі.

Як вид психічної діяльності людини І. т. полягає у встановленні й підтриманні гармонії у свідомості адресата на підставі його внутрішньої рефлексії щодо повідомлення чи тексту й поміщення її результатів у простір внутрішнього світу інтерпретатора. О. Мороховський тлумачив І. т. як філологічну техніку, представлену сукупністю прийомів, способів, методів вияву значення, смислу, змісту тексту, які використовуються іншими філологічними дисциплінами. Зміст тексту є поняттям нелінійним, складним та нерівноважним, подібним до синергетичної системи. Р. Піотровський розглядав зміст у трьох аспектах - універсального, незалежного від комунікантів смислу, авторського смислу, найбільш важливого з огляду на цілі комунікації; і перцептивного смислу, що вилучається з тексту адресатом.

Опорними моментами І. т. є 1) мовна компетенція; 2) комунікативна компетенція; 3) культурна компетенція; 4) інтенційність і стратегічність інтерпретатора; 5) програма адресованості адресанта, що передбачає спрямованість повідомлення чи тексту на відповідного адресата, і 6) ступінь свободи смислів, закладених у вербальній формі, який визначає межу "вільно-варіативної інтерпретації" Г. (М. Бахтін). Формами І. т. є переказ як різною мірою деталізоване викладення змісту прочитаного, побаченого, почутого; резюме, анотація, реферат, інтертекстовий діалог як застосування вихідного тексту для створення нового через критичний аналіз, схвалення, полеміку тощо (відзив, рецензія, критична стаття і т. ін.). У полілінгвокультурній комунікації І. т. можна вважати переклад тексту оригіналу на іншу мову. У мистецтві І. т. є важливим елементом співтворчості автора та виконавців, інтерпретації яких змінюються залежно від часу, культури, стратегій виконавців, ступеня свободи варіативності, закладеної у тексті. Ю. Лотман уважав одним із чинників збереження тексту в культурі, її семіотичному універсумі забезпечене часом переформулювання основ структури тексту, що сприяє генеруванню нових смислів і перебудові текстової структури за умови дотримання межі свободи змісту, закладеної у тексті.

Іноді І. т. не розмежовують із розумінням, ототожнюючи ці операції. Так, П. Рикьор розуміння кваліфікує як проникнення в іншу свідомість, а інтерпретацію – як розуміння, спрямоване на зафіксовані у письмовій формі мовні знаки. В. Дем'янков характеризує 7 принципів інтерпретації як розуміння: гіпотетичність, множинність, ієрархічність (підпорядкованість однієї інтерпретації іншій), мінімальність обмежень правилами й неправильними висловленнями, пріоритет залежно від умов інтерпретації, відповідність внутрішньому світові інтерпретатора й мінімальність гіпотез.

Галузь І. т. виникла як практична діяльність, спосіб "правильного" тлумачення тексту особою, що володіє письмовим мовленням, для осіб, що ним не володіють, але потребують точного знання змісту. У Давній Греції І. т. існувала у вигляді герменевтичної техніки тлумачення, пояснення темних, неясних читачеві місць > давніх текстах. Протягом тривалого часу епохи Середньовіччя герменевтика набуває характеру науки, що тлумачить догмати віри у священних книгах. В епоху Відродження й Реформації герменевтика ставить перед собою дещо інші завдання – нового прочитання античних джерел шляхом очищення їхнього змісту від викривлень. У ХІХ ст. вона набуває характеру філософської методології, виокремлюється лінгвістична герменевтика (В. фон Гумбольдт), складовою частиною якої стає І. т. У ХХ ст. із появою лінгвістики тексту, стилістики декодування І. т. як галузь мовознавства поповнює свій понятійний апарат й арсенал прийомів і методів інтерпретаційного аналізу. **Interpretation of text**

ШТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ – наявність у певному тексті слідів інших текстів, > більш широкому розумінні – діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням • .прокурсивний). Термін уведений послідовницею М. Бахтіна, семіологом і літературознавцем Ю. Крістєвою, яка розробила теорію І. з позиції читача. До проблеми множинних зв'язків тексту з іншими текстами зверталися М. Бахтін, Р. Барт, К. Леві-Стросс, В. Виноградов, Ю. Лотман, А. Беннет, О. Розеншток-Хюссі, С. Фіш, Р. Бограндта ін. І. стала невід'ємною рисою тексту, його категорією. Вона розглядалася й як рекурсивний зв'язок із певними текстами, й як зануреність тексту до континууму інших текстів, до текстової традиції тощо. І. пов'язувалася з установкою на більш глибоке розуміння тексту, протидією монологічності за рахунок багатомірних діалогічних зв'язків з іншими текстами. І. ґрунтується на культурній компетенції читача, яка в термінах когнітивної лінгвістики моделюється у вигляді читачьких фреймів, що не лише є засобами перекодування кожного нового тексту, а й механізмами розширення й оновлення глобального інтертекстуального фрейму.

Виявами І. є цитати (точні та приблизні), алюзії, ремінісценції, мандрівні сюжети, римейк, запозичення світоглядного способу естетичної фіксації світу, парадигматики асоціацій, синкретизм функціональних стилів і жанрів тощо. Р. Якобсон розглядає тропеїчну І. як ознаку авторів, схильних до літературного білінгвізму, тобто тих, хто виявляє себе у кількох жанрах. Тропеїчна І. характеризує як творчість одного автора, так і текстовий універсум у цілому. Вона реалізується шляхом повторення тропів (епітетів, порівнянь, метафор, іронії тощо). І. виявляється в межах творчості

одного автора (пор. опис Ю. Лотманом індивідуально-авторської парадигматики Ф. Достоевського, виходячи з "петербурзького тексту" як стійкого тексту, який у багатьох варіантах існує у творчості цього письменника), що дослідники пояснюють автокомунікацією, тобто діалогом автора із собою. На думку В. Проппа, І. Ревзіна, У. Еко, І. характеризується інваріантністю вияву. Інваріантами І. є повторювані стандартні сюжети, текстові ситуації і т. ін. як прецедентні феномени текстового універсуму. Убудованість різних типів текстів до тексту також може розглядатися як вияв інваріантної І. (пор. постмодерністські романи, які припускають включення до них сценаріїв, легенд, заяв, статей тощо; Легенда про Великого Інквізителя у романі Ф. Достоевського). І. є підґрунтям існування певних жанрів (пародії, переказу, рецензії, реферату, автореферату, відгуку, резюме, анотації тощо). Виявом І. може бути й переклад. **Intertextuality**

ІНТЕРФЕЙС - комплекс лінгвістичних і нелінгвістичних засобів, спрямований на підтримання діалогу користувача з комп'ютерною програмою. **Interface**

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ (від лат. *inter* - між, *ferio* - торкаюсь, ударяю) - взаємне проникнення в мовлення білінгвів елементів різних рівнів двох мов, якими він володіє, що сприймається як іншомовний акцент. І. є відхиленням від стандартів рідної мови, мовленнєвою помилкою. І. може охоплювати всі рівні мови, однак особливо послідовно виявляється у фонетиці у вигляді ідеофонії (термін Д. Джоунза) - відношень між звуками двох мов, що змішуються. У морфології та лексиці процеси І. позначені термінами "діаморфія" і "діалексія" (діасемія). І. може виникати при засвоєнні нерідної мови індивідом або за умови існування тривалих мовних контактів. Залишкова І. є результатом субстрату чи суперстрату й розглядається як діахронічний процес У науковій літературі спостерігається протиставлення І. інтеркаляції: перша позначає вплив рідної мови на чужу, друга - вплив чужої мови на рідну. **Interference**

ІНТЕРФІКС (від лат. *inter* - між, *fixus* - прикріплений) - асемантична структурна частина слова, яка служить фонетичною прокладкою для надання слову благозвучності. До інтерфіксів у слов'янських мовах належать сполучні голосні й колишні застигли флексії й суфікси у складних словах, що застосовуються для поєднання твірних основ або коренів, а також структурні компоненти вторинних похідних суфіксів (М. Шанський), "міжморфемні прокладки", які використовуються для зручності вимови й виявляються шляхом аналогії (О. Земська, М. Панов). І. в аспекті діахронії є результатами аналогії й перерозкладу морфемної структури слова через утрату вихідного твірного слова (укр. *гарячість* від д.рус. *гарячиши*, рос. *лселец* від д.рус. *жило*). Термін уведений російським дериватологом О. Сухотіним у 1938 р., хоч уперше це явище описане М. Трубецьким у 1934 р. (І. він називав сполучними морфемами). Питання статусу І. є дискусійним й остаточно не розв'язаним. Наприклад, О. Тихонов до І. відносить також тематичні основотворчі морфеми дієслів і деяких іменників (рос. *носить*, *небеса*). Стосовно асемантичності І., то асемантичними можна визнати й деякі афікси (здебільшого уніфікси), які не виконують функцію сполучення основ чи морфем, і навіть деякі зв'язані корені (радіксоїди, у термінах О. Реформатського). Отже, асемантичність не може бути достатнім

критерієм інтерфіксального статусу. У науковій літературі трапляється й погляд на І як різновид морфеми.

ІНТОНАЦІЙНА КОНСТРУКЦІЯ - абстрактна схема зміни інтонації в реченні певної мови, що залежить від специфіки синтаксичної структури речення, його типу за метою висловлення (розповідні, питальні, спонукальні і т. ін.), логічного наголосу, який виражає смислові відмінності та змінює стандартну І. к. Інваріант І.К. можна вважати системною одиницею фонетичного рівня мови. У російській мові визначено ~ типів І. к. У мовленні кожен тип І. к. представлений нейтральними (змістовними) і модальними (суб'єктивно-оцінними) реалізаціями. **International contour (pattern)**

ІНТОНАЦІЯ (від лат. *intono* - гучно промовляю) - сукупність супrasegmentних показників мовленнєвого потоку: наголосу (фразового та словесного), мелодики й тону, ритму, інтенсивності, темпу, тембру вимови, паузації, -що перебуває в нерозривній єдності зі звуковим рівнем усного мовлення, служить засобом прискорення інформаційного обміну, носієм впливовості та стратегічності комунікації. Мелодика мовлення виявляється у підвищенні / зниженні голосу у фразі. Ритм є чергуванням наголошених і ненаголошених, довгих і коротких складів. Інтенсивність пов'язана з посиленням / послабленням видиху. Темп мовлення характеризується його швидкістю або уповільненістю в часі (скоромовка, повільне мовлення). Тембр є звуковою забарвленістю емоційно-експресивного типу. До складу І. деякі дослідники відносять і паузи. Наголос включений до І. і виявляється залежно від його фонетичного типу в певній мові у силі, тривалості тощо. І. виконує в мовленні функції забезпечення структурної цілісності висловлення й повідомлення, розрізнення комунікативних типів висловлень (спонукання, питання, оклик, розповідь, імплікацію); зиділення інформативно найбільш навантажених слів і фрагментів; інтеграції й актуального членування висловлень; вираження граматичних значень і синтаксичних відношень, модальності й цілеспрямованості; визначення типу мовного акту (прямого чи непрямого); характеристики мовця й ситуації спілкування; емоційного та стилістичного забарвлення текстів; комунікативного впливу тощо. І. становить окремий рівень у системі мови або розглядається в межах фонетичного.

Тривалий час І. не мала стабільного місця в розділах лінгвістики: російські лінгвісти відносили її до синтаксису, чеські - до фонетики, згодом вона стала об'єктом окремого розділу - інтонології. І. має свою одиницю, яка названа інтонемою, що являє собою просодичну конфігурацію певної ознаки (акцентні інтони) або їхнього комплексу (інтегральні). Методиками встановлення інтоном є, наприклад, побудова інтонаційних конструкцій (7 базових одиниць у розробках російської просодії О. Бризгунової), голландський метод стилізації графіків й опису інвентарю інтонаційних одиниць (С.Оде), зіставлення інтонаційних засобів із представленими ними комунікативними смислами (В. Кодзасов, Росія), моделювання інтонаційних груп (Дж. П'єрхамберт, США). Дослідження просодики мовлення розпочалося наприкінці ХІХ ст. Г. Суїтом і Д. Джоунзом. **Intonation**

ІНТОНОЛОГІЯ (від лат. *intono* - гучно промовляю і гр. *logos*- учення) - галузь мовознавства, яка вивчає місце й роль інтонації у мовній системі, її складники й функції в мовленні. Загальними проблемами І. є також металінгвістичне

представлення фактів аналізу інтонації, її суспільні функції; зв'язок інтонації з підтекстом, комунікативними типами висловлень, способом інтерактивності. характеристиками мовця й комунікативної ситуації; співвідношення І. й синтаксису: роль інтонації у фоностилістиці; лінгводидактичне застосування знань про інтонацію тощо. І. була виділена як окрема галузь порівняно недавно, до того часу інтонація вивчалася в межах синтаксису або фонетики. Теоретичні засади І. були закладені наприкінці XIX ст. Г. Суїтом і Д. Джоунзом. Сучасна І. використовує комп'ютерні технології для дослідження свого об'єкта й застосовується при розробці систем автоматичного синтезу й розпізнавання мовлення, у криміналістиці, патопсихолінгвістиці. **Intonology**

ІНТРОСПЕКЦІЯ - один із методів аналізу об'єкта науки як самоспостереження, у лінгвістиці - спосіб експлікації мовної інтуїції; панівний метод у психології XIX ст. У першій половині XX ст. цей метод був відкинтий як ознака неістинних ідеалістичних ідей, зокрема, у біхевіоризмі. У лінгвістиці самоспостереження на підставі інтуїції дослідника є доволі поширеним методом, найбільш простим шляхом вироблення гіпотез, однак головним недоліком І. є її суб'єктивність, що може призвести до невірної оцінки матеріалу або лише часткової відповідності його гіпотезі (гіпотеза є правильною лише для певного обсягу фактів). До того ж І. може зумовлювати канонізацію власної гіпотези й неусвідомлену підгонку під неї матеріалу. **Introspection**

ІНТУЇЦІЯ (від плат. *in* 'внутрішній' - споглядання) - за К. Юнгом, одна із психічних функцій свідомості, що опосередкує наближення до істини шляхом безпосереднього споглядання-проникнення без мисленнєвого обґрунтування та доведення. Тлумачення І. залежить від методологічних засад. Ідеалістичні філософські теорії надають їй ознак ірраціональності, містичності, апрагматичності, вважаючи І. єдиним найбільш вірогідним засобом пізнання (А. Шопенгауер, А. Бергсон, Б. Кроче). Діалектичний матеріалізм ставить І. у залежність від попередньої мисленнєвої діяльності, набутого досвіду особистості, її залученості до системи суспільних відношень, культури. Абсолютизація ролі І. у будь-якій діяльності людини, порівняно з мисленням, відбувалася в біхевіоризмі, а в лінгвістиці - у дескриптивізмі. І. відіграє значну роль у процесі розуміння тексту, тому ця функція свідомості знаходить відображення в концепціях антиципації, інтерпретаційної гіпотези в герменевтиці, лінгвістиці тексту, психолінгвістиці. **Intuition**

ІНФЕРЕНЦІЯ - процес отримання вивідних знань при обробці інформації і сам умовивід. І. здійснюється на підставі переробки посилянь і встановленні відношень причини й наслідку. У логіці розмежовують дедуктивні й індуктивні умовиводи: перші характеризуються істинними посиленнями, дотриманням правил логіки й істинністю висновку; другі мають істинні посилення, дотримуються логічних процедур, але висновки можуть бути як істинними, так і хибними. У когнітивних і комунікативних дослідженнях І. розглядається як когнітивна операція, що опосередкує розуміння повідомлення, тексту на підставі обробки попередніх текстових даних і побудови висновку. У лінгвістиці тексту І. служить підґрунтям текстових імплікатур - латентних, скоєних пропозицій, що забезпечують зв'язність вепбально виражених

контактних пропозицій або представляють семантичну залежність між компонентами змісту тексту, в основі якої лежить явний або скритий умовивід. І. допомагає декодувати повідомлення, частини якого безпосередньо не є передумовою й наслідком (наприклад, - *У мене закінчився бензин - Тут за рогом с ::іраж*). Подібні висловлення потребують добудови у свідомості реципієнта догічної зв'язки причини й наслідку, яка вилучається з його досвідних, фонових знань (інформації про стан справ у світі, здорового глузду). **Inference**

ІНФІКС (від лат. in - в, fixus - прикріплений) - службова морфема, уставлена з основу або корінь слова, яка служить для творення слів. І. поширений у мовах Азії, Америки й Африки. Подібним до І. у східнослов'янських мовах вважається суфікс :>б*єктивної оцінки прислівників (укр. *гарн-о - гарн-еньк-о, тих-о - тих-еньк-о*) . с\фікс оцінки у деяких незмінюваних іменників (рос. *пальто - пальт-ец-о*). **Infix**

ІНФІНІТИВ (від лат. infinitivus - невизначений) - нефінітна гібридна форма дієслова, вербоїд, яка виступає неозначеною, початковою формою (є репрезентантом дієслівної лексеми у словниках) й має ознаки дієслова (здатність керування і прислівникового прилягання, виду, стану, у деяких мовах - часу (абсолютного та відносного), особи, числа; а також синтаксичну функцію частини дієслівного присудка, яка корелює з каузативними, модальними і фазовими дієсловами) І. наявні > флексивних й аглютинативних мовах й є результатами переходу (конверсії, зербалізації) до дієслівної парадигми форми іменника зі значенням дії У висловленні \ здатний виконувати типові функції іменників: підмета, означення, обставини, додатка У багатьох мовах І. за значенням відповідає віддієслівному іменнику, супіну, 'ерундію, масдару. В українській мові І. є формою дієслова і має широкий спектр ф\ нкцій, категорії виду і стану. Форми І. у висловленнях можуть виражати семантику способів дії. Розмежовуються **суб'єктний** І., що має однаковий суб'єкт дії з дієсловом, до якого він прилягає (*Я хочу вчитися*), й **об'єктний**, суб'єкт якого є одночасно об'єктом дієслова, до якого він прилягає (*Я хочу вчити (когось)*). **Infinitive**

ІНФОРМАТИВНІСТЬ - текстова категорія, яка уособлює інформаційний масив текстового макрознака, що не лише міститься у його вербальній організації, а впливає з її взаємодії з авторською й читачкою свідомістю. Отже, І. є текстово-дискурсивною категорією, оскільки інформаційні плани тексту можуть бути виявлені лише у процесі інтерпретаційної фільтрації мовних матеріальних форм через свідомість адресата, а створення масиву інформації відбувається у роботі свідомості автора тексту. Причому тезауруси комунікантів завжди підключені до семіотичного > ніверсуму культури і застосовують власну чи суспільно усвідомлену інтеріоризацію буття як знання дійсності, суспільства. Ми визначаємо І. як текстово-дискурсивну категорію, що відображає взаємодію інформаційних масивів усіх складників дискурсу, які забезпечують інформаційний баланс комун і кативної взаємодії на підставі тексту. І. має кілька підкатегорій: фактуальності, підтексту, концепту, аксіологічності й емотивності. І. детально розроблена І. Гальперінім (виокремлення трьох типів інформації: змістовно-фактуальної, підтекстової й концептуальної), 3. Тураєвою, В. Кухаренко, Т. Дрідзе, К. Кеффі, А. Греймасом й ін. **Informativity**

ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВА МОВА - штучна формалізована мова, призначена для лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукових систем (для представлення змісту документів і запитів щодо пошуку інформації), яка містить систему символів (алфавіт, цифрові позначення, пунігуаційні знаки, спеціальні позначки), граматичні правила парадигматики й синтагматики одиниць, правила перекладу на І. м., правила використання, словники. Головними вимогами до І. м. є семантична повнота й точність, однозначність, відкритість і креативна здатність. Систематизація І. м. відбувається за принципом координації "здатності будувати нові складні класи понять шляхом логічного перетину понять або класів понять для складання фраз у структурі пошукових образів документа. Залежно від часу виконання координації вирізняють передкоординовані й посткоординовані І. м. Перші поділяють на ієрархічні (із заданою ієрархією рубрик), алфавітно-предметні мови (систематична кагалогізація за алфавітом) і фасетні класифікації (систематизація за матрицею параметрів (фасетів) класифікації); другі - на дескрипторні (мови з ключовими словами й назвами простих понять - дескрипторів), семантичні (із засобами для опису семантичної та семантико-синтаксичної структури понять) і синтагматичні (із ситуаційно зв'язаними термами, семантичними множниками й показниками синтаксичного зв'язку між ними). Прикладами І. м. є універсальна десяткова класифікація (УДК), мова RX-кодів (Е. Скороходько), Синтол (Ж Гарден), Інфол (В. Рубашкін) та ін.

Створення І. м. передбачає такі етапи: упорядкування списку ключових слів - найбільш істотних характеристик документа; усунення синонімії ключових слів, яка зведена в класи еквівалентності, названі дескрипторами (у класі обирається головне слово); визначення базисних відношень між дескрипторами (родових й асоціативних); розробка системи показників ролі (символів функцій дескрипторів у тексті) і зв'язку - символів смислового об'єднання дескрипторів у речення (своєрідної граматики мови). Ефективність І. м. визначається за двома коефіцієнтами: точності, що встановлюється у відсотках за формулою $A = 100 \cdot N / M$, де N - кількість релевантних документів, M - загальна кількість у видачі; та коефіцієнта повноти, який є відсотковим відношенням кількості релевантних документів N до загальної кількості релевантних документів у пошуковому масиві C ($B = 100 \cdot N / C$). У сучасних інформаційно-пошукових системах коефіцієнт повноти складає 70-90 %, а точності - 10-30 % **Information query language, data-base query language**

ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВА СИСТЕМА - комплекс пов'язаних між собою частин текстів, призначених для пошуку й вияву елементів інформації, які є відповіддю на інформаційний запит, пред'явлений системі. Інформаційний пошук являє собою сукупність процедур, результатом яких є виявлення за заданими ознаками всіх документів, що містять необхідну інформацію запиту. Розрізняють І. с. документального й фактографічного типів. Документальні системи подають оригінали документів, їхні копії й адреси збереження. Серед документальних систем виокремлюють бібліографічні, що видають бібліографічні описи документів. Фактографічні системи призначені для пошуку конкретних даних, кількісних показників (наприклад, планово-економічної інформації). На відміну від І. с. ,

Інформаційно-логічні системи здійснюють логічну переробку виявленої запитом інформації на підставі алгоритмів логічного аналізу формалізованої галузі науки. Ефективність І. с. визначається за двома коефіцієнтами: точності, що встановлюється > відсотках за формулою $A = 100 \cdot H / M$, де H - кількість релевантних документів, M - загальна кількість у видачі; та коефіцієнтом повноти, який є відношенням > відсотках кількості релевантних документів H до загальної кількості релевантних документів у пошуковому масиві C ($B = 100 \cdot H / C$). Релевантним документом є такий, що має смислову відповідність запиту. У сучасних І. с. коефіцієнт повноти складає 70-90 %, а точності - 10-30 %. Інформація систем пошуку містить три масиви: 1) повних описів за номерами документів; 2) дескрипторів із номерами описів, упорядкованих за абеткою; 3) прізвищ авторів із номерами описів, що належать до них.

І. с. користується певною інформаційно-пошуковою мовою - штучною формалізованою знаковою системою, призначеною для лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукових систем (для вираження змісту документів і запитів щодо пошуку інформації), яка містить систему символів (алфавіт, цифрові позначення, пунктуаційні знаки, спеціальні позначки), граматичні правила парадигматики й синтагматики одиниць, правила перекладу на цю мову, правила використання, словники. Головними вимогами до інформаційно-пошукової мови є семантична повнота й точність, однозначність, відкритість і креативна здатність. Систематизація такої мови відбувається за принципом координації-здатності будувати нові складні класи понять шляхом логічного перетину понять або класів понять для складання іраз у структурі пошукових образів документа (основного значеннєвого змісту документа, за яким здійснюється пошук у масиві інших). Процедура перекладу змісту документа на інформаційно-пошукову мову називають індексуванням. Залежно від рівня автоматизації розрізняють ручні, механізовані й автоматизовані системи І. с. функціонально складається з підсистем інформаційного забезпечення масивів документів і запитів; засобів опису, класифікації; особливостей структури); лінгвістичного забезпечення (інформаційно-пошукової мови, правил індексування, логіко-семантичного апарату); технічного та програмного забезпечення. Існують три типи інформаційно-пошукових завдань: 1) ретроспективний пошук "запит - відповідь"; 2) термінове оповіщення окремих фахівців про публікації, які їх цікавлять як вибіркового розподілу інформації за постійними запитами (профілями); 3) пошук персоналії фахівців, що володіють відповідною інформацією. **Information(al) retrieval system**

ІНФОРМАЦІЯ (від лат. *informare* - зображувати, повідомляти) - сукупність знань, образів, відчуттів, наявних у свідомості людини або штучному інтелекті, які поступають по різних каналах передачі, переробляються й використовуються \ процесі життєдіяльності людини й роботі автоматичних комп'ютерних систем. Термін І. має й більш широке застосування: І. називають сигнали, що поступають тваринам, навіть рослинам, живій клітині тощо. У сучасній лінгвістиці І. розглядається як така, що може бути маніфестована у знаковій формі природних мов, а також > паравербальних і невербальних засобах комунікації. Когнітивна й комп'ютерна

лінгвістика оперують поняттям І. в аспектах ментальних репрезентацій, структур представлення знань, процесів концептуалізації та категоризації, інформаційно-пошукових мов і систем. Американський психолог Дж. Міллер розглядає ментальну І., яку прирівнює до концептуальних структур.

І. є об'єктом загальної теорії інформації, понятійний апарат і положення якої використовуються у теорії мовної комунікації, психолінгвістиці, лінгвістичній семантиці, лінгвопрагматиці, дискурсології, лінгвістиці тексту, паралінгвістиці, лінгвосеміотиці тощо. І. стала підґрунтям сучасних розробок значення та смислу мовних знаків. В істиннісній семантиці І. ототожнюється із пропозиційним компонентом, однак у процесах розуміння текстів у реальних дискурсах виникає потреба в розширенні спектра І. за рахунок образних схем, метафоричних моделей, прагматичного й модального компонентів, контекстуально-ситуативних даних. При автоматичній обробці природної мови у системах штучного інтелекту застосовуються також фонові інформації, яка є конвенційною та спільною для комунікантів (за Г. Кларком, *common ground*) і забезпечує зняття імплікативної невизначеності, двозначності, парадоксальності тощо. **Information**

ІРОНІЯ (від гр. εἰρβεία - удавання) - стилістична фігура, троп, що ґрунтується на вживанні слів і висловлень у протилежному щодо буквального змісті, на приховуванні за удавано серйозними речами комічного, за позитивною оцінкою негативної. Метою І. є глузування, висміювання: англ. *to enjoy her majesty's hospitality* - користуватися гостинністю її Величності, тобто сидіти у в'язниці. І. розглядають як непрямий мовленнєвий акт, що є контрперформативним (за висловом А. Портера), який досягає перлокутивного ефекту шляхом ілокутивного провалу. Локуція іронічного висловлення не відповідає його імпліцитній ілокутивній силі. Засобами І. виступає невідповідність традиційного й ситуативного позначень, узуального й okazіонального, прямого й переносного значень мовних одиниць. І. може ґрунтуватися на парадоксі порівняння, антонімії, мейозисі, гіперболі, морфологічній транспозиції, змішуванні різних стилістичних масивів лексики. І. є одним із засобів творення фразеологічних одиниць. На відміну від гумору, І. приховує негативне ставлення до свого об'єкта. **Irony**

ІСТОРИЗМИ - застарілі слова, що належать до пасивного словникового запасу мови через зникнення позначених ними понять і реалій. І. використовуються як стилістичні засоби мови з метою відтворення реальної історичної обстановки. У сучасній мові І., на відміну від архаїзмів, не мають синонімів.

ІТЕРАЦІЯ (від лат. *iterare* - повторювати, робити вдруге) - 1) повторення спільної семи чи сем у сполучуваних словах, що забезпечує семантичну зв'язність висловлення й тексту. **Iteration**

2) Фономорфологічне явище повторення однакових звукосполучень, морфем і слів при творенні нових номінативних одиниць. Типами І. є часткова (подвоєння початкового складу), повна (подвоєння коренів) і словесна (словоскладання однакових слів). У деяких мовах І. підкреслює інтенсивність ознаки, зменшувальність, пестливість. Те саме, що й **Редуплікація**. **Iteration, word reduplication**

К

+ - * — XXIX^Φ X — * - ^

КАКОЛОГІЯ (від гр. *kakos* - поганий і *logos* - слово) - 1) неправильне вживання слів > сполуках у результаті контамінації (наприклад, *грати значення* замість *грати роль*);

2) навмисне або випадкове викривлення слова чи словосполучення таким чином, що воно нагадує інше слово чи сполуку зі зниженим, грубим або комічним змістом.

Cacology

КАЛАМБУР (фр. *calembour* - гра слів) - алогічний мовний витвір, дотеп, побудований на грі слів, зокрема, на смислового поєднанні в одному контексті або різних значень одного слова, або різних слів (словосполучень), тотожних чи подібних за звучанням, або слів, що формально є синонімами чи антонімами, а за змістом перебувають у різних синонімічних чи антонімічних рядах (*Тільки к финским скалам бурши подъезжаели с каламбуром* (Мінаєв); *В доме все было крадеиое, и даже воздух был какой-то сперший* (Кньйшев)). Засобами створення К. є полісемія слів і сполук; омонімія різних типів, подібність слів і сполук за звучанням (парономазія); псевдосинонімія, псевдоантонімія; поєднання синтаксичних псевдодериватів. Дослідники називають однією з ознак К. різке оцінне протиставлення елементів, які обіграються, причому першу позицію займає позитивно оцінюваний компонент, а другу - негативний. У цьому полягає його відмінність від силлепса (пор.: *Ядуман, чию он товарищ, а он презренная тварь лить* (Глазков) - *Я думал: "Презренная тварь лить!" А он настоящий товарищ* (силлепс)). Як здається, виокремлення силлепса можливе лише в межах К., адже їхня загальна природа однакова. К. служить засобом створення комічного ефекту, афористики, абсурду, маскуванню непристойного тощо. Іноді К. створюється ненавмисно через випадковий збіг звуків у контактних словах, що можуть сприйматися двозначно (*Со сна садишся в ванну со льдом* (Пушкін)). Борцем із такими К. був російський поет А. Кручених, який знайшов в О. Пушкіна 7000 подібних К. **Word-play, pun**

КАЛІБРУВАННЯ - упізнання стану людини за її невербальними сигналами (положенням тіла, виразом обличчя, диханням, фонаційними ознаками голосу, кольором шкіри, ходом, поставою, рукоштованням тощо). К. є одним з основних термінів нейролінгвістичного програмування. **Calibration**

КАЛЬКА (від фр. *saïque* - копія, наслідування) - слово чи вираз, які є буквальним перекладом іншомовного слова або виразу; зокрема, і за частинами з наступним складанням частин у ціле згідно із законами словотвору мови, у якій відбувається калькування. Виокремлюють словотвірні К. (із гр. *орфографія* - укр. *правопис*, із гр. *хронограф* - укр. *літопис*, лат. *agriculture!* - укр. *землеробство*, лат. *рюпотен* - укр. *займенник*), семантичні (від фр. *raffine* утворилося значення укр. *витончений*), словотвірні-синтаксичні (творення сполук від композитів: укр. *додана вартість* від нім. *Mehrwert*); синтаксичні (укр. К. рос. виразів *принять во внимание* - * *прийняти до уваги*, сучасна норма *взяти до уваги*), фразеологічні (*\$p. prendre les*

mesures - рос. *принять меры*). Калькування є одним із процесів поповнення лексичного складу мови, поряд із морфологічним і неморфологічним словотворенням, запозиченням і креацією - виникненням абсолютно нового непохідного слова. Калькування може бути частковим, коли одна з частин слова залишається у вигляді елементу мови, із якої відбувається запозичення. Такі новотвори названі напівкальками (рос. *антимело* від фр. *anticorps*). Іноді калькування відбувається невірно, що породжує неістинну народну етимологію слова (наприклад, назва рослини *золототисячник* є псевдокалькою лат. назви *centaurum herba* (кентаврова трава) через невірне членування калькованого слова: лат. *centum* - "сто" і *augum* - "золото"; частково невірне калькування слова *звіробій* від лат. *perforatum herba* (трава пробита), пор. в укр. діалектах *дірkobій*, біл. *дзыробой*). **Caique, loan translation**

КАНЦЕЛЯРИЗМ (від плат, cancellaria - відділ установи, який веде діловодство) - слово, сполука, граматична форма чи конструкція офіційно-ділового стилю (сфер діловодства, судочинства і т. ін.), що використовується в іншому стилі, сфері спілкування, де таке вживання призводить до порушення стилістичних норм або створює певний стилістичний ефект. К. переважно є клішованими формами, характеризуються беземоційністю.

КАТАФОРА - різновид анафори у широкому розумінні цього терміна; семантико-синтаксичне явище встановлення лексичної або референційної тотожності займенника з його вербальним відповідником, який знаходиться у наступному контексті, на протигагу анафорі (у вузькому значенні), що потребує співвідношення з вербальним антецедентом, який перебуває у попередньому контексті (*Язнаю те, чого тобі знати не можна. Це тасмнищі родини*). Протиставлення анафоричних і катафоричних відношень розроблене австрійським лінгвістом і психологом К. Бюлером. **Cataphora**

КАТАХРЕЗА (від гр. *katachresis* - зловживання, невірне вживання слова) - 1) стилістичний прийом, що ґрунтується на сполученні суперечливих понять, позначених словами або їхніми мотиваторами (*синє чорнило, кольорова білизна*). К. виникає через розширення понятійного обсягу значення, яке створює його суперечливість із первинним вихідним значенням; або на підставі синестезії (*кольоровий звук*). **Catachresis**

2) Рідко - узвичаєна лексикалізована (стерта) метафора (*ніс човна, ніжка стола*).

Catachresis, dead metaphor

КАТЕГОРИЗАЦІЯ - механізм виведення у структурах мислення, який передбачає об'єднання предметів і явищ у відповідні класи як рубрики досвіду сформовані шляхом пізнавальної діяльності людини. К. пов'язана з усіма когнітивними системами й операціями (порівнянням, ототожненням, аналогією). Дослідження К. важливе для розуміння операцій людської й етнічної свідомості, для вивчення способів зберігання, обробки й використання знань. К. досвіду є переважно неусвідомленою й автоматичною, має статичний і динамічний характер, оперує предметними сутностями й абстракціями, раціональним й ірраціональним.

Пошуки принципів К. відображені в середньовічній дискусії номіналістів і реалістів: перші вбачали підґрунтя К. у наявності загального імені, другі – у реальній схожості речей. Концептуалізм як проміжна течія пов'язував К. із певними поняттями, що стоять за іменами предметів і знаками їхнього класу як загальними іменами. Поєднання цих позицій здійснив Дж. Локк, який уважав, що загальне та всезагальне винайдені розумом для власного внутрішнього вжитку, однак мають своїм підґрунтям пов'язані в дійсності речі. Незважаючи на означені дискусії, домінантою теорії К. тривалий час був класичний погляд, що представляє процес К. як підведення певних речей під класи на підставі спільності їхніх дійсних ознак і характеристик. Із часів Аристотеля до пізнього Л. Вітгенштейна категорії розглядалися як логічні конструкти, виникнення яких зумовлене наявністю для всіх її рівноправних членів тотожних ознак. Згідно з таким підходом, К. не залежить від нейрофізіологічних, психологічних, культурних особливостей суб'єктів категоризації, їхнього сприйняття, образності, уяви. Імплицитна теорія К. як версія класичної постулює, що людина здійснює маніпулювання категоріями як абстрактними символами, позбавленими матеріального втілення, які отримують його лише у співвіднесенні з категоріями реального чи можливого світу.

Перегляд класичної теорії К. був зумовлений новим принципом умовності виділення категорійних класів, до яких залучаються не завжди однопорядкові одиниці (пор. іконічні, індексальні й символічні знаки в семіотичі Ч. Пірса, знакова природа яких різна і може допускати потрібну маргіальність). Новий напрям аналізу К. започаткував Л. Вітгенштейн, який її підґрунтям уважав наявність часткового повторення спільних ознак у членів класу за принципом "родинної схожості" (*family resemblance*). Аналіз філософом значення слова *гра* привів до висновку, що ця категорія не вибудовується на підставі строгого повторення спільних рис, адже одна гра потребує вправності, інша – везіння, в одній є ті, що програють і виграють, в інших – ні. Ця категорія розмита, але дифузність забезпечує її рухливість і гнучкість у набутті нових членів (наприклад, *відеогра*). У. Лабов розглядав К. у зв'язку з мовними одиницями, які часом визначають умовність цього процесу.

Новий сенс до теорії К. був внесений розробленою у 70-ті р. р. XX ст. теорією прототипів (її фундатором є американська дослідниця Е. Рош). Основним поняттям цієї теорії є прототип – мисленнєвий корелят найкращого зразка певного класу об'єктів, згідно з концепцією "родинної схожості" Л. Вітгенштейна; або найбільш типовий цілісний представник певної категорії, вибір якого пов'язаний з досвідом людини, виробленим шляхом її пізнавальної діяльності, й особливостями мислення. Прототип є центральним членом категорії, елементом-генератором, підведення нових членів під цю категорію здійснюється на підставі зіставлення із прототипом, який може бути індивідуальним, етнічним, універсальним. Прототип, на думку Е. Рош, як точка когнітивної референції (*cognitive reference point*) утілює найбільш виразні (*salient*) ознаки категорії як рубрики досвіду, виокремленої шляхом пізнавальної діяльності людини, і дозволяє визначити всю категорію в цілому. На думку Дж. Лакоффа, така зміна погляду на К. ініціює інші зміни: модифікацію поняття істини, значення, раціональності й навіть граматики.

На відміну від концепції Л. Вітгенштейна, який уважав межу між категоріями дифузною й розмитою, а К. найменувань речей випадковою, теорія прототипів ураховує класичну теорію К., згідно з якою всі об'єкти категорії є рівними в ряду й відповідають усім спільним критеріям. Однак порівняно з нею, теорія Е. Рош розглядає ментальну процедуру К. як результат особливостей сприйняття світу, моторної активності, культури, притаманної мові метафоричності, метонімічності й образності. Причому така процедура може відбивати якоюсь мірою реальну спільність ознак речей і явищ поряд із суто людською здатністю приписувати їм таку спільність. К., заданими школи Е. Рош, має найвищий (суперординатний), базисний (середній) і найнижчий (субординатний) рівні, причому найбільш уживаним у мовленні є середній рівень незалежно від поділу рівнів від трьох до п'яти. Базисний рівень - це той, на якому всі члени категорії якнайшвидше ідентифікуються та сприймаються за схожістю, який може бути представлений ментальним образом, і найменування якого використовується в нейтральних контекстах. Отже, базисність підтверджується сприйняттям, функціями, комунікативним і когнітивним чинниками.

Е. Рош належать положення про центральність і градацію серед членів категорії, про пріоритетність базового рівня, функціональне втілення категорій на неусвідомленому рівні, можливість заміщення всієї категорії її частиною у деяких мисленневих процесах. Еволюція поглядів Е. Рош привела до заперечення спочатку висунутої гіпотези про те, що прототипи і ефекти характеризують внутрішню структуру категорії. Дослідниця наголошує на тому, що прототипи мають займати певне місце у психологічних теоріях репрезентації, обробки й навчання, однак не утворюють особливої моделі, а лише узгоджуються з нею; прототипи можуть бути представлені у вигляді системи пропозицій чи системи зображень і тіл ьки обмежуваги, але не детерм інуваги моделі репрезентації знань. Експериментальними результатами колег Е. Рош стали аналіз прототипних ефектів (асиметрії центральних і периферійних членів категорії) і дослідження ефектів базового рівня (Б. Берлін, П. Кей, Р. Браун, Дж. Тейлор, Б. Тверські та ін.). У теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона висуваються перспективне для К. положення про метафоричність принципу структурування деяких подійних й абстрактних категорій, який ґрунтується на досвідних програмах фізичної взаємодії. Дж. Лакофф висуває ряд принципів К. понять: центральність, ланцюжкові зв'язки центральних членів із віддаленими, культурну специфіку. Зв'язки, що лежать в основі К., об'єднані у чотири типи ідеалізованих когнітивних моделей: пропозиційні, схематичні, метафоричні й метонімічні

Categorization

КАТЕГОРІЙНА СЕМА - різновид семи, що представляє ядерний компоненті дефініції слова в аспекті його частиномовної належності і найбільш загального категорійного значення (*сміл*- іменник, предметність).

КАТЕГОРІЯ (від гр. *kategoria* - висловлення, звинувачення, ознака) - найбільш загальне фундаментальне поняття, що відображає сутнісні, закономірні зв'язки й відношення об'єктів пізнання й дослідження. З часів Аристотеля до пізнього Л. Вітгенштейна К. розглядалися як логічні конструкти, виникнення яких зумовлене

наявністю для всіх її рівноправних членів тотожних ознак. Згідно з таким підходом, що кваліфікується як класичний, К. не залежить від нейрофізіологічних, психологічних, культурних особливостей суб'єктів категоризації, їхнього сприйняття, образності, уяви, а є процесом підведення певних речей під класи на підставі спільності їх дійсних ознак і характеристик. Пошуки принципів категоризації відображені в середньовічній дискусії номіналістів і реалістів: перші вбачали підґрунтя К. в наявності загального імені, другі – у реальній схожості речей. Концептуалізм як проміжна течія пов'язував К. із певними поняттями, які стоять за іменами предметів і знаками їхнього класу як загальними іменами. Поєднання цих позицій здійснив Дж. Локк, який уважав, що загальне та всезагальне винайдені розумом для власного внутрішнього вжитку, однак мають своїм підґрунтям пов'язані > дійсності речі. Імпліцитна теорія категоризації як версія класичної постулює, що людина здійснює маніпулювання К. як абстрактними символами, позбавленими матеріального втілення, які отримують його лише у співвіднесенні з категоріями реального чи можливого світу.

Перегляд класичної теорії зумовив новий принцип умовності виділення категоріального класу, до якого залучаються не завжди однопорядкові одиниці. Новий напрям аналізу К. започаткував Л. Вітгенштейн, який основою категоризації \ вважав наявність часткового повторення спільних ознак у членів класу за принципом "родинної схожості" (family resemblance). У. Лабов розглядав категоризацію у зв'язку з мовними одиницями, які часом визначають умовність цього процесу.

На теорії пізнього Л. Вітгенштейна частково будується прототипний підхід до виділення К., запропонований у 70-ті р. р. XX ст. представниками теорії прототипів (її фундатором є американська дослідниця Е. Рош). Прототип розглядався як мисленнєвий корелят найкращого зразка певного класу об'єктів, вибір якого пов'язаний із досвідом людини, виробленим шляхом її пізнавальної діяльності, і з особливостями її мислення. Він є центральним членом К., елементом-генератором, і підведення нових членів під прототип здійснюється на підставі зіставлення з ним. Прототип, на думку Е. Рош, як точка когнітивної референції (cognitive reference point) утілює найбільш виразні (salient) ознаки К. як рубрики досвіду, виокремленої шляхом пізнавальної діяльності людини, і дає змогу визначити всю категорію в цілому.

Зважаючи на наявність двох підходів до К., сучасні дослідники виділяють логічні категорії, які підпорядковуються критерію необхідних і достатніх спільних рис, і прототипи і (природні), орієнтовані на найкращий зразок серед членів розмитої множини, які мають різний ступінь репрезентативності. У кожній науці наявна своя система К. Ще Аристотель виокремлював найбільш загальні мисленнєві К. як форми активної діяльності розуму, необхідні для синтезу чуттєвого досвіду (пізніше їх використав німецький філософ І. Кант): кількість (реальність, заперечення, обмеження), відношення (субстанція, ознака, причина і дія), модальність (можливість і неможливість, дійсність і недійсність, необхідність і випадковість). К., за Аристотелем й І. Кантом, мали жорсткі межі й були внутрішньо однорідними. Деякі з означених К. лягли в основу логіко-семантичного принципу класифікації

частин мови, які стали найбільш значимими й вихідними мовними К. Проте проекція бутєвих і пізнавальних категорій на частиномовні зумовила розхитування принципу однорідності К., адже частини мови є дифузними К., мають маргінальні, синкретичні риси і жорстко не відповідають власним дефініціям.

Розгляд рівневих мовних К. розпочався ще з часів античності і продовжувався в порівняльно-історичному мовознавстві за принципом атомізму, однак їхня інвентаризація й систематизація була здійснена у структуралістській парадигмі. Прагматична парадигма поповнила список мовних К. за рахунок функціонально-семантичних, текстових, комунікативних, дискурсивних, проектуючи їх на середовище мовної системи. Когнітивна лінгвістика на новому оберті лінгвістичних досліджень знов звернулася до категоризації мислення, свідомості, пізнавальних процесів, відкинувши ідеальну класичну категорійну модель. Кожна нова мовознавча галузь уводить в обіг лінгвістики нові К., які часто-густо надають її традиційному категорійному апарату нового розуміння та сприяють інтеграції лінгвістичних знань із доробком інших наукових дисциплін, створенню всеєдності наукового знання.

Category

КАТЕГОРІЯ БЕЗГЛУЗДОГО—термін логіки; мовне висловлення, яке не відповідає закономірностям семантичного чи синтаксичного поєднання, правилам мовлення, не є ані істинним, ані неістинним, оскільки є мовною нісенітницею, неосмисленим висловленням. К. б. застосовується у парадоксальних фразеологізмах, каламбурах, деяких літературних жанрах відповідних течій. **Category of senseless**

КАТЕГОРІЯ СТАНУ (ІПРЕДИКАТИВИ, БЕЗОСОБОВО-ПРЕДИКАТИВНІ СЛОВА) - незмінна повнозначна частина мови, яка має синтаксичну функцію незалежного предикативного центру безособового речення. У русистичі термін уведений Л. Щербою у роботі "Про частини мови в російській мові" (1928 р.), де до цього розряду слів були залучені також прикметники та прислівники із значенням стану (типу рос прислівників *замужем, настороже, начеку*’х прикметників *грустен, рад, готов, дочжеи*), хоч першим, хто звернув увагу на специфіку таких слів, був О. Востоков, який відніс їх до дієслів, згодом - К. Аксаков, який розглядав їх у складі прикметників як короткі форми, що отримали значення дієслова. О. Пешковський не відніс ці слова до жодної частини мови

Детальний аналіз К. с. здійснений у наукових працях російського лінгвіста В. Виноградова У 50-ті р. р. XX ст. на сторінках журналу "Вопросы языкознания" розгорнулася дискусія щодо необхідності введення нової частини мови. Головним опонентом В. Виноградова був А. Шапіро, який обстоював відсутність у таких слів окремого частиномовного статусу. У 60-ті р. р. термін К. с. практично вийшов з ужитку й замінений терміном "предикатив" (відлат. *praedicativus* - стверд./вальної, категоричний), уведеним чеськими мовознавцями. І до цього часу предикативи виокремлюється не всіма лінгвістами: ці слова називають предикативними прислівниками, незмінними присудковими словами, предикативними іменниками, аналітичними дієсловами. Склад К. с. містить 1) непохідні слова з модальними значеннями; 2) слова, співвіднесені із прикметниками та прислівниками; 3) предикативи, утворені від іменників; 4) предикативи, утворені від займенників;

5) слова, утворені від дієприкметників (на *-но*, *-то*). Семантика стану людини, довкілля притаманна лише частині слів К. с. Значеннями предикативів є також просторова й локальна оцінка, морально-етична оцінка, результативність дії, модальна семантика заборони, необхідності, потрібності і т. ін. К. с. має аналітичні форми способу дії й часу, виражені корелятивними з нею зв'язками. Валентнісні позиції деяких предикативів передбачають наявність логічного суб'єкта та об'єкта, зокрема, предикатногоактанта або нфінітива (рефлекс дієслівної перехідності/ неперехідності): *Мені чутно спів солов'я/ Мені важко дихати* **Category of state**

КАУЗАТИВ (від лат. *causa*-причина)- 1) дієслово зі значенням спричинення чогось. **Causative verb**

2) Термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічної семантики; мисленнєвий аналог причини дії, вияву ознаки або стану, один із складників пропозиції чи предикатно-аргументної структури {*Корабель потонув через зіткнення з підводним човном*}. **Causative**

КВАЗІМОРФ - унікальний, зв'язаний корінь слова, який виокремлюється на підставі його сполучення з афіксом, що є регулярним у словах тієї самої структури (*доцент - асистент, асистувати*).

КВАЗИСИМВОЛ - мовний знак, що представляє символ як канонізовану культурно значиму концептуальну структуру іншої, ніж первинний зміст знака, предметної сфери. Термін уживається В.М. Телія.

КВАНТИТАТИВНА ЛІНГВІСТИКА (від англ. *quantity* - кількість) - розділ мовознавства, спрямований на розроблення способів кількісного опису природних і штучних мов, статистичні підрахунки частотності різних мовних явищ у текстах. К.л.уважається складником більш широкої маргінальної дисципліни- математичної лінгвістики, а нерідко й отожднюється з нею. Одним із напрямів К. л. є лінгвостатистика, завданнями якої є 1)дослідження частотності звуків, букв, їхніх сполук, слів, щостало підґрунтям для створення частотних словників різних мов (сьогодні створено такі словники для 40 мов); 2) статистичний аналіз текстів із метою встановлення авторства, характеристики особливостей ідіостилю чи функціонального стилю; 3) визначення швидкості мовних змін; 4) кількісний аналіз результатів психолінгвістичних експериментів.

Головним методом К. л. є лінгвостатистичний експеримент, спрямований на отримання кількісних характеристик певних мовних явищ (частотності фонем, складів, слів, речень, довжини слова, речення тощо) і встановлення достовірності статистичних результатів. Першим етапом цього методу є висунення певної гіпотези відповідно до окресленої мети й завдань. Другим є визначення залежно від мети дослідника межі генеральної сукупності -усього масиву об'єктів, що вивчаються, об'єднаних певними якісними й кількісними ознаками; а також здійснення вибірки та встановлення її обсягу. Вимогами до вибірки є репрезентативність, що визначає максимальну представленість якісних і кількісних ознак генеральної сукупності; та однорідність, яка обмежує вибірку хронологічно (певний часовий зріз), тематично (певний тип тексту), адресантно (певний автор), стилістично і т. ін. Третій етап

лінгвостатистичного експерименту передбачає обробку та статистичний аналіз отриманих результатів шляхом виокремлення варіаційних рядів, укладання таблиць, діаграм, графіків, встановлення середнього арифметичного, стандартного відхилення, індексів як величини відношень, наприклад, між змінною та константою. Четвертим етапом є опис закономірностей, установлених статистично, інтерпретація отриманих величин, тобто якісний аналіз досліджуваного явища. На цьому етапі відбувається підтвердження чи непідтвердження висунутої гіпотези.

Сфера застосування лінгвостатистики дуже широка. Це і типологічне вивчення мов, контрастивістика, фонетика й фонологія, лінгвістична семантика, граматика, словотвір, діалектологія, перекладознавство, лінгводидактика, методика викладання мов, культура мовлення тощо. Кількісний аналіз мовних явищ бере свій початок ще з часів античності, хоч перші фундаментальні праці, що застосовували кількісний принцип щодо мовних одиниць, з'явилися наприкінці XIX ст. (дослідження довжини речення Л. Шерманом у 1888 р., частоти звуків і букв В. Богородицьким, О. Пешковським та ін.). Однак активізація лінгвостатистичних досліджень відбулася у другій половині XX ст. (роботи Дж. Ципфа, Дж. Юла, П. Про, П. Менцерата, Р. Піотровського, Б. Головіна, В. Перебийніс, Р. Кьолера, В. Левицького й ін.). Статистичні характеристики підлягають частотності фонем, складів, морфем, частин мови, явищ мовної парадигматики у текстах і т. ін. З 1994 р. у Москві існує Міжнародна асоціація квантитативної лінгвістики, видається міжнародний фаховий журнал із К. л. **Linguistic statistics**

КВАНТОР - особлива одиниця логічної метамови, яка використовується при численні предикатів. Найбільш уживаними є К. усезагальності для загальних суджень і К. існування для окремих. У природній мові К. - це слова з кількісною семантикою (*усі, деякі, кожний, мало, багато, більшість, меншість, обидва, чимало, іноді тощо*), зокрема, кількісні числівники. К. усезагальності маніфестовані у мовах світу кванторними займенниками й займенниковими прислівниками: *весь, всюди, завжди, повсякчас* і т. ін. **(Universal) quantifier**

КЕНІНГ - стилістична фігура, представлена заміною загального імені її дескрипцією (наприклад, дангл. *banhus* - будинок кісток, тобто тіло людини). **Kenning**

КЕРУВАННЯ-тип підрядного синтаксичного зв'язку у словосполученні й реченні, коли опорне слово з огляду на власне граматичне значення вимагає від залежного слова відповідної граматичної форми, яка не змінюється при словозміні опорного слова й семантика залежного слова зумовлена лексичним і граматичним значенням головного, його частиномовним статусом і словотвірною структурою. Здатність К. в індоєвропейських мовах належить дієслову й іменнику, однак керувати можуть і прикметник (ця здатність особливо посилюється у предикативній позиції, яка для прикметників є способом вторгнення дієслівної енергії в ім'я, за образним висловом В. Виноградова), і предикатив (дуже рідко прислівник: рос. *курам на смех*). На цій підставі виділяють дієслівне, іменникове, прикметникове та предикативне К. Розмежовують сильне К. за умови тісного семантико-синтаксичного відношення між опорним і залежним словами й обов'язковості останнього як інформативно

важливого компонента та слабке К. при можливій редукції керованого слова і його меншій обов'язковості; прийменникове й безприйменникове К. залежно від наявності прийменника. К. може бути не лише поодиноким, а й подвійним (*замовити художнику картину*) або потрійним і більше (*перекласти текст з однієї мови на іншу; передавати книгу потягом із Черкас до Одеси*). У позиції керованого іменника може стояти інфінітиву неморфологізованої функції (*приходивпообідати*). Дискусійним є питання про межу К. (чи відносити до нього семантично не передбачені зв'язки дієслова й іменника). Звичайно К. обмежується лише валентним потенціалом дієслова. Іноді здатність до К. приписують і службовим словам, наприклад, прийменникам, які лише опосередковують зв'язок між опорним і залежним словами. В арабській мові розглядається така сама властивість часток, від яких залежить дієслівний спосіб дії. **Government**

КІНЕМА (КШЕМОРФ, КІНЕ) (від гр. kinesis - рух) - одиниця системи паравербальних засобів комунікації як знакових супровідників вербального мовлення у процесі спілкування. К. виконують значну роль у процесі комунікації, передачі й сприйнятті повідомлень, зокрема, реалізують протишумову програму мовлення, доповнюють й уточнюють вербальне спілкування. Дослідники вважають ці засоби рудиментарними елементами мовлення. Кінетичні засоби комунікації кваліфікуються як допоміжні, хоч за підрахунками лінгвістів, вони передають значно більшу кількість інформації (від 93 % до 60%). А. Мейєрабіан зауважує, що на долю просодики припадає 38 % інформації, а кінесики - 55 %, і лише 7 % позначається вербально. Паравербальні засоби вивчаються окремою галуззю мовознавства - паралінгвістикою, становлення якої відбулося у 50-60-ті р.р. ХХ ст.

Термін К. уведений Р. Бердвістелом у значенні інваріанта паравербальних засобів з огляду на аналогію дихотомії темічного й етичного рівнів мови й мовлення, хоч не всі лінгвісти визнають системність сфери паравербаліки. К. поділяються за формою представлення на безпосередні (супровідники усного мовлення) й опосередковані (супровідники писемної та друкованої комунікації). Безпосередні К. диференціюються на фонаційні (тембр, темп, мелодика, тон, гучність, дефекти, індивідуальні особливості і т. ін. мовлення, паузи тощо), мануальні (жести), мімічні (рух м'язів обличчя), пантомімічні (рух тіла, голови, ніг, хода), ситуаційні (колір шкіри, характер дихання, окулістика (погляд), відстань комунікантив (проксеміка), час спілкування (хронеміка), торкання (гаптика), одяг, постава, загальна манера поведінки мовця). Опосередковані К. - це шрифт, курсив, фарба, підкреслення, малюнки, діаграми, таблиці, формули, фотографії тощо, представлені у письмових та друкованих текстах.

За характером інформативності відомим є побудований за різними параметрами поділ К. на неусвідомлені, експресивні, імітувальні, символічні, професійні, рудиментарні, вказівні й етикетні (Д. Моррис). Залежно від поширеності й культурної маркованості виокремлюються міжнародні (неумовні), національні (умовні), групові й індивідуальні К. (К. Ла Барр, К. Геворкян, Т. Ніколаєва). Білоруська дослідниця Н. Мечковська диференціювала невербальні засоби, залежно від особливостей їхніх виявів у вербальній комунікації, на психологічно не релевантні (прокинувся

й розплющив очі); психологічно релевантні, симптоматичні (посміхнувся, почервонів), явища кінезики як комунікативно релевантні рухи тіла, жести і т. ін. Комбінаторика паравербальних засобів із вербальними має такі вияви: повторення як дублювання вербальних засобів паравербальними; контрдикцію як їхнє семантичне протиставлення; субституцію як заміну паравербальними засобами вербальних; доповнення; акцентування як підвищення уваги за рахунок паравербальних засобів; регулювання як сприяння інтерактивності мовця й адресата тощо. У художніх текстах К. вербалізовані в авторських кваліфікаторах мовлення персонажів, тому текстові К. мають особливий статус як знаки паравербальних супровідників мовлення, змодельовані автором із метою смислового доповнення й увиразнення. Класифікації текстових К. ураховують їхній зміст і функцію відносно представленого в тексті мовлення персонажів. Є. Верещагін називає текстові К. рос. "реченнями". **Kineme**

КІНЕСИКА (від гр. kinesis-рух)-сукупність жестів, міміки; руху очей і контакту очима (окулістики), рухів тіла, торкання (гаптики), постави, ходи, манери одягу, що використовуються як допоміжні, паравербальні (супровідні) засоби комунікації. Іноді до К. залучаються і "вокальна міміка" (інтонація, тембр, ритм, вібрація голосу тощо), просторовий малюнок (зона, територія, власність і приміщення), експресія (виразність, сила вияву почуттів, переживань). Поєднання К. і вербальних засобів є одним із принципів нейролінгвістичного програмування успішності комунікації.

Kinesics

КІНОРЕНТГЕНОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ- прийом експериментальної фонетики, спрямований на вияв в артикуляторіці мовлення схемно-топологічного характеру рухів артикуляційного апарату людини як матеріальної основи для виокремлення фонем у складах і словах, а також для ототожнення артикуляції алофонів однієї фонемі. К. а. поступився місцем комп'ютерній томографії, яка є безпечною для людини. До того ж за допомогою нової технології можна отримати тривимірне зображення мовленнєвого тракту й показники змін його параметрів.

Cinemasciagraphy analysis

КЛАСЕМА - 1) спільна сема сполучуваних слів, які перебувають у семантичному узгодженні, що забезпечує семантичну зв'язність висловлення. Є виявом семантичного плеоназму як закономірності побудови речення, надфразної єдності. Термін уведений французькими лінгвістами Б. Потье й А. Греймасом.

2) Різновид семи, що представляє ядерний компонент дефініції слова в аспекті його частиномовної належності й найбільш загального категорійного значення (*сміл* - іменник, предметність).

3) Інтегруюча абстрактна семантична ознака певного лексичного поля, яка відрізняє значення компонентів цього поля від семантики складників опозитивного поля (наприклад, К. живих предметів і К. неживих). У такому значенні термін уживався румунським лінгвістом Е. Косеріу. **Claseme**

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ - психолінгвістична методика опису значень слів, їхньої семантичної відстані й об'єднання їх у семантичні групи (поля) на підставі заданих

експериментатором кластерів-узагальнених родових понять. На підставі переходу від конкретного до узагальненого, далі до більш і найбільш загального будується дерево кластеризації, яке організує лексичний матеріал на різних рівнях семантичної відстані. К. а. застосовується у психосемантиці, когнітивній лінгвістиці (М. Жамбю, З. Петренко й ін.). Вибір кластерів ґрунтується на особливостях категоризації етносвідомості, яка впорядковує знання про дійсність через більш чи менш чітко зокреплені групи. Процеси впізнання сутностей, що сприймаються, або осмислення нових відбувається шляхом віднесення їх до наявних груп (категорій), ознаки яких приписуються цим сутностям. У межах категорії розмежовують різні рівні узагальнення: базовий, більш високий (суперординатний) і більш низький 'субординатний'. Їхні одиниці лексикалізації скоординовані одна з одною членами категорії. Зважаючи на це, кластери можуть представляти ці рівні або формуватися > проміжних зонах рівнів. К. а. застосовує лінгвостатистичний експеримент для встановлення категорійних ознак слів. **Cluster analysis**

КЛІМАКС (від гр. *klimax* - драбина) - стилістична фігура, що передбачає розташування компонентів висловлення за принципом посилення значимості й експресивності, тобто висхідної градації. Протилежним явищем є антиклімакс, що ґрунтується на перерахуванні слів за принципом зменшення значимості шляхом спадної градації. Висхідну градацію демонструє й ампліфікація, яка відрізняється від К. простотою однорідних членів градації порівняно з їхньою ускладненістю для К. **Climax**

КЛІТИКИ - ненаголошені службові слова (прийменники, сполучники, частки), ^ іноді й повнозначні частини мови (займенники), що разом із повнозначним словом формують фонетичне слово. К. у препозиції названі проклітиками (*уряд*), у постпозиції - енклітиками (*зрадів би*). У мовленні може відбуватися перенесення наголосу з повнозначного слова на службове (проклітику). Таке явище вперше було описане Р. Брандтом. Є. Курилович назвав подібний зміщений наголос рецесивним. Він спостерігається у повнозначних слів, які належали до енкліномену (термін Р. Якобсона), тобто слів без наголосу. У російській мові відбулося вирівнювання ойтмічних вершин за силою, і наголос закріпився на службовому слові (*не було, не даіі*). **Clitics**

КЛІШЕ (від фр. *cliche* - відбиток) - стандартні відтворювані засоби мовлення, які регулярно повторюються в певних контекстах і служать ознаками певного стилю або мовленнєвого акту (привітання, вдячності, вибачення, резолюції на документах тощо). На відміну від штампів, які характеризуються "стертістю", К. виконують ф\нкцію економії мовленнєвих зусиль, забезпечують відтворення певних жанрів ділового спілкування. Вони можуть перетворюватися на штампи при використанні їх у нетипових контекстах (у художньому мовленні, публіцистиці тощо) або мовних актах (наприклад, К. в акті освідчення в коханні). **Cliche**

КОАРТИКУЛЯЦІЯ(відлат. *articulatio*-членороздільна вимова)-взаємний вплив цільових артикуляцій контактних звуків при вимові незалежно від виявів змін артикуляційних жестів. Чинниками К. є прагнення мовця швидко й ефективно передати інформацію, а також інерційно-механічні й нейрофізіологічні обмеження

мовленнєвих органів. Розрізняють власне К. як часткове суміщення контактних артикуляційних жестів за умови послідовної реалізації сусідніх звуків (наприклад, лабіалізація приголосних) й акомодацію як адаптацію одного артикуляційного жесту до іншого, контактного (наприклад, при поєднанні м'яких приголосних із голосними непереднього ряду відбувається підйом середньої частини язика до твердого піднебіння, голосні вимовляються з більш високим і більш переднім положенням язика порівняно з їхньою ізольованою вимовою). Залежно від типів контактних звуків акомодація поділяється на власне акомодацію (для приголосного та голосного) й асиміляцію (для двох приголосних чи голосних). За напрямом взаємодії К. може бути регресивною та прогресивною (англ. anticipatory, або right-to-left, і carryover, або left-to right). За результатом К. виокремлюються два її типи: часткова й повна. Перший тип передбачає набуття цільовою артикуляцією одного звука відповідної контекстуально-зумовленої забарвленості, а другий ґрунтується на уподібненні артикуляційних жестів двох контактних звуків. **Coarticulation**

КОГЕЗІЯ (від лат. cohaesus - зв'язаний, зчеплений) - структурно-граматичний різновид зв'язності тексту, показниками якого є формальні засоби зв'язку слів, речень, зокрема, узгодженість морфологічних категорій слів, синтаксичні відношення сурядності й підрядності, поверхнева організація синтаксичних структур, повтори, анафоричні зв'язки, дейксис, сполучники, порядок слів тощо. К. протиставлена когерентності - змістовному (семантичному) різновиду зв'язності. Термін запозичений із фізики й уведений в обіг лінгвістики тексту мовознавцями В. Дресслером, Р. Бограндом, М. Холлідеем. Іноді К. ототожнюють із текстовою зв'язністю взагалі через низьку частотність терміна "когерентність." **Cogesion**

КОГЕРЕНТНІСТЬ (від лат. cohaerens-той, що перебуває у зв'язку)-змістовний, семантичний різновид зв'язності, показниками якого є семантичне узгодження лексичних одиниць, тематично однорідні ряди слів, повтори, синоніми, антоніми, пароніми, гіпероніми, гіпоніми, партоніми, семантико-стилістичні фігури тощо. К. протиставлена когезії як структурно-граматичному різновиду зв'язності. Термін запозичений із фізики й уведений в обіг лінгвістики тексту мовознавцями В. Дресслером, Р. Бограндом, М. Холлідеем. На сучасному етапі лінгвістики тексту, зважаючи на її інтеграцію з когнітивною наукою, К. отримує нове значення дії комплексу когнітивних процедур, які забезпечують когнітивну інтегрованість тексту. Такими процедурами вважаються логічні відношення причини й наслідку, включення, умови й результату і т. ін., а також взаємодія знань, представлених у тексті, із фоновими знаннями, досвідом людини. **Coherence**

КОГНІТИВІЗМ - 1) принцип менталізму (на противагу інтуїтивізму біхевіористського спрямування дескриптивної лінгвістики), який упроваджувався генеративною граматикою Н. Хомського й абсолютизував мисленнєві структури й операції при породженні та сприйнятті мовлення, у пізнавальних процесах і будь-якій діяльності людини; **Mentalism**

2) перший етап розвитку когнітології, який характеризувався уподібненням людської когніції(пізнавально-мисленнєвої діяльності) до комп'ютерних операцій із символами, обчислення (комп'ютації), а структур репрезентації знань -

до жорстких схем при ігноруванні антропологічних, культурних, нейрофізіологічних характеристик людини. Виникнення такого підходу було спричинене практично одночасним становленням комп'ютерної та когнітивної наук, зважаючи на значний вплив першої на другу й на інтеграцію їхніх завдань – пошуку моделей автоматичної обробки мови, штучного інтелекту тощо. Американський дослідник Т. Виноград "ов'язує цей процес із зміною базової метафори лінгвістичної науки, формуванням нової метафори уподібнення мислення й мови до комп'ютерних операцій, з людського мозку – до комп'ютера. К. став підґрунтям конструктивної когнітивістики З Пилішина, у якій відстоюється цілковита паралельність діяльності мозку й комп'ютера при застосуванні ними різних семіотичних систем репрезентацій знань. Представниками К. є також А. Ньюелл, Т. Виноград, Х. Паттнем, Дж. Фодор й ін.

К. розглядався лінгвістами з досить критичних позицій через спрощення його погляду на мову, механістичність і технократизм, відображувальний характер ментальних репрезентацій, однак таке спрощення зумовлює високу пояснювальну спроможність деяких простих когнітивних операцій, що визначають поведінку людини. До того ж К. уможливив розробку експертних систем, баз знань, лінгвістичних процесорів різних типів, а також сприяв вирішенню проблем автоматичної обробки природної мови. К. протиставлений другому етапу та принципу когнітивних досліджень – конекціонізму, який кваліфікує структури знань як адекватні фізіологічному устрою людського мозку, його мережі нейронних клітин і зв'язків між ними за умови паралельності (одночасності) переробки отриманої від різних джерел інформації різними процесорами й їхній взаємодії, тобто переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів. **Cognitivism**

3) Когнітивна наука в цілому як міждисциплінарна дослідницька галузь. **Cognitology**

КОГНІТИВНА ГРАМАТИКА – концепція американського когнітолога Р. Ленекера (Д. Лангакера), розроблена у 1976 р. Спочатку вона була названа просторовою граматиною, адже більшість процедур стосувалися саме просторових відношень > мові. К. г. містить семантичну й синтаксичну теорії, що ґрунтуються на специфіці категоризації і схематичній концептуалізації людиною дійсності. На відміну від генеративної граматики, К. г. не розглядає синтаксис як конструктивний засіб: будь-які трансформації приводять до різних семантичних або принаймні прагматичних наслідків. Головними принципами К. г. є 1) необхідність й обов'язковість вивчення мови в проекції на пізнавальні процеси, бачення людиною світу, а дослідження значення з оцінки на способи концептуалізації (знання, досвід і т. ін.); 2) залежність семантичної структури конкретної мови від специфіки цієї мови; 3) наявність у граматичних категоріях відповідних прототипних структур; 4) холистичність різних мовних рівнів, зокрема, неавтономність граматичних структур, аналіз яких обов'язково передбачає врахування їхньої семантичної значимості, а опис семантичних структур потребує цілісного пізнавального підходу; 5) характеристика семантичних структур відносно способів інтеріоризації дійсності, причому формальний опис значень мовних висловлень із позицій істинності вважається недостатнім; 6) відображення семантичними структурами не тільки змісту ситуації, скільки способу її тлумачення й мовної організації.

КОГНІТИВНА КАРТА - інформаційна модель повідомлення, тексту, що містить ментальні репрезентації їхнього змісту, представляє глобальну картину кореляції та функціонування смислових програм, зумовлену стратегіями породження, сприйняття повідомлення й інтерактивністю комунікантів. Термін уведений у 1948 р. Е. Толменом. К. к. застосовувалася в контент-аналізі політичних текстів у вигляді ~рафів їхньої каузальної структури, дерева цілей (goal tree), інтересів, типових реакцій, переваг, уявлень політичних лідерів, що уможливило прогнозування їхньої поведінки (Г. Почепцов (мол.)). Ступінь впливу однієї події, описаної у тексті, чи іншу позначається у системі графів спеціальними маркерами-вагами. К. к. тексту взагалі складається зі сценаріїв, епізодичних моделей, які регулюють сприйняття за принципом "повторного переживання" як вторинної актуалізації набутих досвідним шляхом знань, що адаптуються до прочитаного тексту. Не менш вагомими складниками К. к. тексту є моделі контекстів (Т. ванДейк)- знання про тип тексту, особливості його будови, прагматичної установки, що у свою чергу активізують у свідомості адресата певні епізодичні моделі, типові для таких текстів. Контекстуальна модель здійснює глобальне керування всім дискурсом. К. к. дискурсу є більш широкою: вона містить жанрову модель як прототипну структуру особливостей певного класу текстів; інтерактивну модель, яка містить задум, інтенцію, інтерактивні стратегії, статуси та ролі комунікантів, а також концептуальний простір тексту, що включає загальний текстовий концепт і підпорядковані йому різні типи концептів інформаційного масиву тексту, топіки, пропозиції й засоби їхнього зв'язку (конектори) тощо. **Cognitive map**

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА - напрям мовознавства, у якому мова розглядається як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямований на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою інтеріоризованої дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду. Становлення К. л. як окремої галузі мовознавства відбулося на Міжнародному симпозіумі 1989 р. у Дуйсбурзі (Німеччина), організатором якого був Р. Дірвен. На цьому симпозіумі започатковано видання журналу ^Когнітивна лінгвістика"(головний редактор Д. Герартс) і створено Міжнародну асоціацію когнітивної лінгвістики. До цього часу К. л. була представлена індивідуальними дослідженнями американських учених. У 1975 р. з'явився термін "когнітивна граматика" у статті Дж. Лакоффа і Г. Томпсона "Представляємо когнітивну граматику". У 1987 р. американський когнітолог Р. Ленекер опублікував перший том "Основ когнітивної граматики". Проблематика когнітивістики розглядалася у 80-ті р. р. у працях М. Джонсона, Р. Джекендоффа, Л. Талмі, Ч. Філмора, У. Чейфа (США), Дж. Хеймана (Канада), Т. ван Дейка (Нідерланди) та ін.

К. л. ґрунтувалася на теоретичному доробку когнітивної науки, яка зародилася у США після другої світової війни. Когнітивна наука ставила перед собою завдання дослідження пізнання (когніції) і пов'язаних із ним процесів і структур. Когнітивну науку тлумачать й як галузь, що вивчає системи представлення знань і процеси отримання, обробки, переробки та використання інформації не лише людиною, а й комп'ютером. Перший центр когнітивних досліджень організовано

в Гарвардському університеті у 1960 р. психологами Дж. Міллером і Дж. Бруннером (останній уже читав курс лекцій про когнітивні процеси).

Виникненню К. л. посприяли розробки з когнітивної психології, психолінгвістики, комп'ютерної науки, теорії інформації, математичної логіки, антропології тощо. К. л. розглядає мову як пізнавальне знаряддя кодування та трансформації знань, однак мова є не лише внутрішньою здатністю людини, а й надана людині ззовні та створена незалежно від конкретного індивіда, нав'язуючи йому при засвоєнні свій спосіб категоризації й концептуалізації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду етносу. Головними завданнями К. л. є 1) аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу; 2) визначення специфіки категоризації та концептуалізації; 3) опис організації внутрішнього лексикону, вербальної пам'яті людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам'яті взагалі, 4) пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, комунікації; 5) дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні; 6) установлення співвідношення мовних структур із концептуальними тощо.

У СРСР перші паростки К. л. з'явилися спочатку у вигляді аналітичних оглядів і перекладів англomовних першоджерел із цієї проблематики (огляд проблем когнітивної граматики 1985 р. В. Герасимова у збірник "Современные грамматические теории"; "Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка" 1988 р., вип. 23). У 1996 р. видано "Краткий словарь когнитивных терминов" за ред. О. Кубрякової, який став дороговказом для дослідників когніції мови і визначив перспективи когнітивних досліджень у Росії та країнах пострадянського простору. В Європі у середині 90-х р. було створено перші підручники з К. л. (Ф. Угерер і Х. Шмідт "Вступ до когнітивної лінгвістики" 1996 р., Б. Гайне "Когнітивні основи граматики" 1997 р. й ін.). **Cognitive linguistics**

КОГНІТИВНА ПРАГМАТИКА—напрямок прагматики як міжнаукової галузі знань, який вивчає взаємодію соціокультурних, ситуативно-поведінкових, статусних чинників комунікативної взаємодії суб'єктів із лінгвокогнітивними і відношення їх до певної знакової системи, використаної у процесі спілкування. К. п. зосереджена на когнітивних чинниках інтерактивності комунікантів, на моделюванні фрагментів концептуальних систем особистостей, які використовуються при плануванні ними комунікативної поведінки, її регулюванні й корекції дискурсу. Основоположником К. п. вважають голландського лінгвіста Т. ван Дейка. Дослідник у спільній зі своїм колегою, представником когнітивної психології В. Кінчем книзі "Стратегії сприйняття дискурсу" (1983 р.) висунув нове на той час поняття когнітивної моделі обробки дискурсу, яка застосовує при породженні й сприйнятті повідомлення 1) моделі ситуації, сформовані індивідом на підставі його особистого досвіду, установок, почуттів, емоцій, думок; 2) макроструктури, які репрезентують тематичні плани тексту; і 3) суперструктури, що відображають конвенційні знання схем текстів.

Ця модель обробки стала базовою для подальших спроб моделювання когнітивних структур, які забезпечують інтерактивність дискурсів, зокрема, фреймів взаємодії, стратегічних програм, типів інтерактивності тощо. К. п. ґрунтується на

положеннях аналітичної філософії й функціонально-істиннісної семантики, зокрема, а концепції мовних структур істиннісного знання Г. Фреге, теорії логічного числення предикатів таких структур А. Тарського, розробках точок референції Р. Монтегю та "ресупозицій Г. Фреге. Сучасна К. п. названа Дж. Каспером "метапрагматикою", оскільки вона намагається пояснити природу дискурсу на підставі фрагментів концептуальних систем комунікантів: моделей ситуації, установок, фреймів інтерпретації, сценаріїв, декларативних і процедурних знань, уявлень, бажань, цінностей, фонових знань тощо. **Cognitive pragmatics**

КОГНІТИВНА ПСИХОЛОГІЯ - галузь експериментальної психології, спрямована на вивчення пізнавальних процесів людини: сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, планування діяльності, навчання і т. ін. К. п. сформувалася з кінця 60-тіх р. р. XX ст. як протест проти ортодоксального біхевіоризму, ігнорування ним глибокої психіки, свідомості, мислення у поведінковій діяльності людини. Підґрунтям К. п. дослідники вважають теорію інформації, комп'ютерну науку, деякі ідеї біхевіоризму щодо ролі когнітивних процесів в організації поведінки (переважно Е. Толмена, Дж. Міллера) і гештальтпсихології (К. Левін). Не відкидається й особлива роль психолінгвістики, проблеми якої виявилися дотичними К. п. Представниками К. п. були американські психологи У. Найссер (у 1967 р. видав книгу "Cognitive psychology"), Р. Ейтчисон, Г. Бауер, П. Ліндсей, Д. Норманн, Дж. Брунер, З. Джонсон-Лерд, російські психологи Б. Величковський, О. Залевська й ін.

На початку свого становлення К. п., як і когнітивна наука, перебувала під впливом комп'ютерної науки, що призводило до отождолення людської пам'яті, процесів з'ясування з роботою комп'ютера, до висновків щодо можливості формулювання всіх психологічних теорій у вигляді комп'ютерних програм. Із метою пояснення діяльності людської психіки й поведінки застосовувалися методи математичного моделювання. Така обмеженість психологічних досліджень лише комп'ютерним моделюванням процесів пам'яті, пізнання, ігнорування чинників реальності, культури, недостатня екологічна валідність наблизили К. п. до старої ретроспективної психології XIX ст. (хоч метод інтроспекції рішуче відкидався когнітивними психологами) і перетворили її на певний час на вузьку галузь спеціальних досліджень. Проте комп'ютерна наука стала підтвердженням того, що когнітивні процеси реальні, їх можна досліджувати й розуміти.

Із розробкою модулярних теорій у когнітивній науці, деякі дослідники почали вважати К. п. як науку про модулярні системи, однією з яких є природна мова. З огляду на це перед К. п. було поставлене завдання створення когнітивної моделі мови й комунікативної діяльності, яка б інтегрувала процеси породження, сприйняття й розуміння мовлення з метою визначення їхнього психічного підґрунтя. Подальша розробка об'єкта К. п. і постановка нових завдань перед цією дисципліною (зокрема, дослідження когнітивного розвитку людини, механізмів отримання вивідних знань, когнітивних процесів у реальній комунікації, психологічних аспектів мовлення тощо) призвели її вихід із кризового стану і якісно новий рівень когнітивних психологічних досліджень. У Найссер спрямовує увагу психологів на експериментальне дослідження мови: давальної активності людини у тому вигляді, який вона має у звичному середовищі

в контексті природної цілеспрямованої діяльності. Він вважає, що пізнання є насамперед активним екологічно зумовленим процесом, найважливішим когнітивним засобом якого є схема - внутрішня ментальна структура, що створюється шляхом накопичення життєвого досвіду й постійно модифікується у процесі пізнання.

Схема запозичена з комп'ютерного моделювання Ф. Бартлета і ґрунтується на положенні необіхевіоризму про роль когнітивної карти, сформованої в людини в результаті процесу навчання (Е. Толмен), і теорії сприйняття Дж. Гібсона. Сучасна К. п. спрямована на розв'язання лінгвістичних завдань, зокрема, на експериментальну перевірку будови ментального лексикону, організації мережі пам'яті (вербальної й невербальної, представлених відповідно логогенами й імагенами); а також на пошук відповідності концептуальної системи й мовних структур; аналіз зв'язків ментальної інформації із сенсорно-моторною й відображенням їх у мовних структурах; пояснення когнітивного механізму породження, сприйняття й розуміння мовлення; визначення ролі мови у пізнавальних процесах тощо. **Cognitive psychology**

КОГНІТИВНА СЕМАНТИКА - напрям когнітивної лінгвістики, який розглядає значення як ментальне явище, пов'язане зі способами отримання, збереження й обробки інформації людським мозком. Представниками К. с. є Дж. Лакофф, М. Джонсон, Р. Ленекер, Р. Джекендофф, Ч. Філлмор, Л. Талмі, Р. Дірвен, Д. Герартс, Ж. Фоконьє, І. Світсер, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі, А. Вежицька й ін. Хоч К. с. має свій понятійний апарат і методики опису семантичних феноменів мови, однак треба відзначити розгалуженість цього напрямку дослідження, відсутність інтегративної теорії. Головними положеннями К. с. можна вважати такі: 1) семантика природних мов є конвенційним результатом категоризації концептуалізації світу представниками певного етносу й культури і відображає досвід, знання, відчуття людини, які можуть бути не відповідними дійсному стану справ; 2) генератором значень висловлень є людина як носій когніції, яка обирає власний або нав'язаний їй мовою спосіб інтерпретації дійсності; 3) той самий факт дійсності може отримати різні семантичні відповідники як в одній мові, так і в різних залежно від способу профілювання й бази як підґрунтя семантизації (наприклад, на позначення факту горіння свічки у мові індіанців кора потрібно додати до дієслова *goriti* префікси із значеннями усередині й униз, що зумовлене профілюванням семантики на підставі гнота, який горить усередині й униз); 4) висловлення, породжені з однієї глибинної синтаксичної структури, можуть бути семантично не відповідними, що ставить під сумнів тезу про другорядність й інтерпретаційність семантики у генеративізмі; 5) значення має концептуальну природу та ґрунтується на прототипній категорії, яка активується в будь-яких контекстах використання цього значення, 6) опис семантичної структури здійснюється шляхом її представлення як мережі значень, пов'язаних на підставі специфікації й розширення (метафоричного перенесення); 7) механізм метафори має когнітивне підґрунтя й є використанням знаків однієї предметної сфери на позначення іншої, що зумовлене специфікою асоціативних операцій етносвідомості.

Головними досягненнями К. с. стали розробки теорій мовної категоризації

й концептуалізації в певній мові та в контрастивному аспекті, концептуальної метафори і зв'язку метафоричних моделей із досвідом носіїв мови (Дж. Лакофф, М. Джонсон, А. Ченкі, Л. Ліпка, Б. Рудзка-Остін, Л. Талмі, І. Світсер й ін.); дослідження прототипної природи значення, фігури й фону в семантиці прийменників, аспектуальності, просторових і часових відношень; способів семантичного представлення у когнітивній граматиці Р. Ленекера; когнітивне обґрунтування полісемії як механізмів переходу від одного значення до іншого; граматика глибинних відмінків і конструкцій Ч. Філлмора; концепції семантичних примітивів А. Вежбицької, ментальних просторів і семантичної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера, універсальних семантичних ознак мовних одиниць М. Бірвішатош. **Cognitive semantics**

КОГНІТИВНИЙ ДИСОНАНС - стан дискомфорту та психологічної напруги людини, що виникає при її прагненні узгодити свої думки й дії з іншою людиною, зокрема, у процесі комунікації. Теорія К. д. розроблена у 1957 р. Л. Фестингером і ґрунтується на припущенні про наявність у людини прагнення до узгодженості власного мислення. Усунення К. д. потребує активізації мислення та психіки людини, часто зміни її переконань. **Cognitive conflict (dissonance)**

КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ - методика дослідження номінаційних процесів і встановлення типу мотивації номінативних одиниць, яка передбачає два етапи: інтерпретацію ономасіологічної структури й концептуальне моделювання структури знань про позначене або її фрагмента. К. а. ґрунтується на таких положеннях: 1) дослідження мотивації має бути двовекторним, спрямованим як на результат номінаційного процесу, зафіксований в ономасіологічній структурі одиниці, так і на процес вибору у структурі знань про позначуване активованого фрагмента (така двовекторність: від слова до думки і від думки до слова - розглядалася ще Л.С. Виготським у зв'язку з вивченням внутрішньої психологічної організації породження мовлення); 2) у випадках полісемії мотивація встановлюється окремо щодо кожного із значень слова; 3) обов'язковим є врахування семантики найменування і її зв'язку зі структурою знань; 4) опис мотиваційного процесу здійснюється, зважаючи на низку етапів номінації: від аперцепції об'єкта, його інтеріоризації у свідомості до внутрішнього програмування мотиваційної бази найменування та подальшої селекції мотиватора з певного фрагмента концептуальної структури шляхом активації відповідної ділянки концептуальної мережі; 5) вибір мотиватора з активованого фрагмента структури знань про позначене на етапі внутрішнього програмування відбувається одночасно з гасінням елементів мотиваційної бази, тобто ономасіологічною імплікацією; 6) фрагмент знань про позначуване є інформацією, яка активується у свідомості шляхом взаємодії п'яти психічних функцій, що опосередковують процеси пізнання (за К. Юнгом, це мислення, відчуття, почуття, інтуїція і трансценденція), і колективного позасвідомого.

Перший етап К. а. передбачає встановлення ономасіологічної ознаки або ознак • мотиваторів) одиниці, ономасіологічного базису, який представляє словотворчу модель або граматичний статус слова (для складених найменувань і фразеологізмів оазис інтерпретується як синтаксична модель з урахуванням граматичної та смислової

домінант), а також визначення характеру зв'язку ознак - синтактикоподібного чи асоціативного (для композитів, складених найменувань і фразеологізмів), їхньої проекції на значення, специфіки акцентологічного оформлення знака, його конотативних відтінків.

Другий етап спрямований на реконструкцію мотиваційної бази у структурі знань про позначене-ментально-психонетичному комплексі, концепті, фреймі, ментальній моделі і т. ін. залежно від теоретичних засад аналізу. Мотиваційна база може структуруватися на підставі 1) пропозиції (предикатно-аргументної структури) як вербалізованого ядра комплексу знань; 2) його асоціативної частини, що формується при метафоричному використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої і корелює з відчуттями (сенсорна метафора), почуттями, інтуїцією, архетипами колективного позасвідомого; 3) модусного компонента, пов'язаного з почуттями й емоціями.

Залежно від місця мотиватора в зазначених складниках структури знань про позначене виокремлюються пропозиційний, асоціативно-метафоричний, модусний, інтегративний і змішаний типи мотивації. У випадку відсутності проекції наявного формального мотиватора на певний компонент знань має місце псевдомотивація (умовна, формальна), яку треба відрізнити від немотивованості, що характеризується відсутністю навіть формального мотиватора у складі знака. К. а. має традиції проектування структури номінативної одиниці на внутрішню форму слова (О. Потебня), судження (Е. Бенвеніст, Ш. Баллі), "складні абстрактні фігури логічного синтаксису" (Г. Бреккел), глибинні відмінки аналогів ситуацій або глибинні семантичні структури (О. Кубрякова). К. а. застосовується представниками і прихильниками когнітивної школи і російського лінгвіста О. Кубрякової, є базою наукових досліджень Черкаської когнітивно-ономасіологічної школи (О. Селіванова, С. Жаботинська). Cognitive onomasiological analysis

КОГНІЦІЯ - пізнавальний процес як набуття досвіду, отримання знань шляхом сенсомоторного сприйняття світу за допомогою органів чуття, інтеріоризації у свідомості результатів цього сприйняття, обробки і переробки набутих знань на підставі внутрішнього рефлексивного досвіду, мовної інтерпретації та переінтерпретації. К. ґрунтується на психічних функціях свідомості, які утворюють психофункціональний континуум: мислення, відчуття, почуття, інтуїції та трансценденції, за К. Юнгом, - а також на їхній взаємодії з діяльністю позасвідомого, рівень переробки інформації якого, на думку сучасних дослідників, набагато перевищує рівень свідомих процесів.

Нейропсихологічні експерименти, спрямовані на вивчення саморегуляції особистості у процесі розв'язання завдань (метод реєстрації електроенцефалографії) продемонстрували можливість напруги (пульсації судин) як лобної ділянки кори мозку, так і скронєво-тім'яної, які є двома рівнями психологічної саморегуляції, атакож їхню одночасну діяльність, що привело до висновку про два типи пізнавальної активності: свідомої, коли одночасно працюють обидва блоки, і неусвідомленої, коли вони працюють роздільно. Тим самим доводиться вагома роль позасвідомого у пізнавальній діяльності людини (пор.: розгляд Н. Хомським семантичної структури

^еолова to *cognize*, яка містить уявлення і про позасвідому пізнавальну діяльність). Органами регуляції цієї взаємодії є людський мозок з кількома мільярдами нейронів > центральна нервова система. Нейрофізіологи вважають, що людський мозок -: не просто системною організацією клітин, а системою, здатною до одночасного відображення різних якостей предмета, яка працює по голографічному принципу має квантово-хвильову природу, що полягає не лише в моделюванні картинок об'єкта й їхніх енгам, а й у кодуванні зв'язків і відношень структури моделюючих процесів. У зародковому стані квантово-хвильова гіпотеза кодування інформації існувала в ідеї резонансних явищ центральної нервової системи О. Ухтомського.

Дослідники розглядають складний механізм К. людського мозку як такий, що будується на функціональній асиметрії правої та лівої півкуль, які мають свою спеціалізацію (уважається, що ліва півкуля забезпечує вербальну комунікацію, діяльність, логічне мислення, аналітичні та класифікаційні здатності, а права відповідає за цілісність зорового сприйняття, породження емоцій, невербальну комунікацію, має образний і синтетичний спосіб обробки інформації, індивідуалізує об'єкти шляхом миттєвого чуттєвого аналізу й інтуїтивної орієнтації); а також на взаємодії двох півкуль, поєднаних міжпівкульною спайкою (мозолястим тілом) і комісурами, через які відбувається синхронізація й інтеграція діяльності півкуль.

У когнітивній науці на першому етапі, названому когнітивізмом, К. уподібнювалася до комп'ютації як обчислення інформації певних символах, а мозок людини ототожнювався з комп'ютером, який перетворює інформацію з одного коду ментальних репрезентацій на код природної мови і здійснює різні операції над символами (А. Ньюелл, З. Пілішин, Т. Виноград, Х. Паттнем, Дж. Фодор й ін.). Другий етап конекціоністських моделей ґрунтувався на особливостях нейрофізіологічного устрою людського мозку, представленому мережею нейронних клітин і зв'язків між ними, а також на принципі паралельності (одночасності) переробки отриманої від різних джерел інформації відповідними процесорами та їхній взаємодії, тобто переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів (Д. Румельхарт, Дж. Делл, Д. МакКей, Дж. МакКлеланд, Дж. Андерсон та ін.). Конекціонізм представляє всі форми знання у вигляді мережі вузлів і зв'язків між ними. Вузли у різних конекціоністських моделях представлені поняттями, пропозиціями, фреймами, однак інформативність значно підвищують патерни зв'язків. Одночасність й інтерактивність переробки інформації, на думку представників конекціонізму, значно прискорює когнітивні процеси й оптимізує їхню продуктивність. Механізмом, який забезпечує ефективність мережі, є поширена активація. Репрезентація якоїсь ментальної структури не є постійною і не записана у мережі пам'яті, а виникає завдяки активації та збудженню взаємно пов'язаних елементів (асоціативності). Активація може передаватися від одного вузла до іншого й одночасно блокувати інші фрагменти мережі, гасити непотрібну чи неактуальну інформацію, що знижує мисленнєву напругу.

К. представлена у сучасній когнітивній лінгвістиці також опозицією модуляризму й холізму, представники яких по-різному розглядають свідомість і пізнавальну діяльність. Модулярні теорії постулюють наявність у мовленнєвому механізмі

людини ряду незалежних й автономно працюючих систем обробки вихідної інформації - модулів. Кожний модуль як когнітивна система має специфічну, притаманну лише йому структуру, що не може бути пояснена на основі структурних особливостей інших модулів. Так, один модуль розпізнає обличчя, інший - слова. Базовим у цих теоріях є положення про подільність свідомості людини на комплекс субсистем (М. Бірвіш, Е. Ланг, Дж. Фодор, А. Фармер, М. Шварц й ін.). Д^жк. Фодор виділяє дві підсистеми мозку: вертикальну (зір, слух, мову у вигляді семантичного та синтаксичного аналізу) та горизонтальну (пропозиції, здоровий глузд). Рішення кожного модулю після переробки специфічної для нього інформації передається центральній переробній системі (процесору), де інформація від різних модулів корелюється й розподіляється за етапами обробки. М. Бірвіш пов'язує модуляризм із взаємодією мовної та концептуальної картини світу, виокремлюючи семантичний і незалежний від мови концептуальний модуль.

Холістичний принцип, навпаки, розглядає людську свідомість в одному форматі як цілісну функціональну систему, у якій мова є однією із підсистем, підкореною спільним когнітивним законам. Холізм постулює ментальний характер засвоєння світу й універсальну природу закономірностей, які є підґрунтям усіх ментальних здатностей. Цей принцип є базовим для багатьох представників когнітивної семантики, які обстоювали ізоморфізм значень і концептуальних одиниць людського мислення (Р. Джекендофф, Дж. Ейтчисон, Дж. Лакофф, Л. Талмі, Р. Дірвен, Д. Герартс, Ж. Фоконьє, І. Світсер, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі та ін.) У когнітології наявні ще й компромісні варіанти розгляду пізнавальної діяльності свідомості, однак розробка загальної теорії людської К. потребує інтеграції наукового потенціалу багатьох галузей знань. **Cognition**

КОД КУЛЬТУРИ - мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти. К. к. загалом є універсальними, проте їхні вияви у кожній культурі мають свою специфіку. К. к. співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями людини. Дослідники виокремлюють такі К. к., як: 1) соматичний (тілесний), найбільш давній з наявних, представлений символічними функціями різних частин тіла людини; 2) просторовий, пов'язаний із членуванням простору, абсолютною й відносною локалізацією людини і предметного світу; 3) часовий, що фіксує уявлення абсолютного й відносного часу, відношення життя людини до часу Всесвіту і т. ін.; 4) предметний, який відтворює еталони метричної системи, представляє побутові реалії й різні артефакти; 5) біоморфний, співвіднесений із сприйняттям тваринного, рослинного світу та світу міфологічних істот; 6) духовний, що відображає моральні пріоритети, культурні цінності тощо. Виділені також антропний, космологічний, акціональний, релігійний, сенсорний, аксіологічний коди і деякі інші. У сучасній лінгвокультурології існує нагальна потреба упорядкування системи К. к. шляхом їхньої систематизації та ґрунтового аналізу міжкодових метафоричних переходів. Межа між К. к. не є чіткою,

зони дифузно проникні. Одним із механізмів в такого взаємного проникнення служить ~ереінтерпретація кодів на підставі онтологічної концептуальної метафори - представлення однієї кодової системи позначень знаками іншої. Так, соматичний N к може постачати знаки для просторового, часового, духовного й ін. кодів, просторовий і сенсорний коди є аксіологізованими, біоморфний і предметний служать на позначення оцінки, людини, простору, часу тощо. Аналіз К. к. здійснюється шляхом архетипного, компонентного, дистрибутивного, етимологічного, текстово-інтерпретаційного аналізу, застосовує зіставлення з кодами інших культур, концептуальне моделювання. **Cultural code**

КОЙНЕ (від гр. koinos - спільний) - міждіалектна, переважно побутова форма існування мови, сформована на базі одного з групи близьких йому діалектів із їхніми можливими ознаками, що служить торговельним, військовим, культурним, судовим потребам змішаного складу населення певного регіону. Історично у донаціональний період К. головного міста країни ставало підґрунтям літературної мови етносу • лондонське К. для англійської літературної мови, пекінське для китайської літературної мови, К. міста Едо для японської літературної мови тощо). К. міст поширювалося на регіон, центром якого було місто, перетворюючись на регіональне К. Обласні К. є справжніми інтердіалектами певної місцевості (наприклад, аварський оолмац, який став інтердіалектом північного Дагестану, покладений в основу аварської літературної мови). **Contact vernacular**

КОЛЕКТИВНЕ ПОЗАСВІДОМЕ (БЕЗСВІДОМЕ) - успадкована й незмінна сукупність психічних процесів, які не відбуваються у свідомості й зумовлені родовою пам'яттю людини. Вивчення К. п. починається в аналітичній психології швейцарського вченого К. Юнга, хоч це поняття застосовувалося ще Платоном, який виокремлював у психіці позасвідомого ейдоси, що згодом отримали назву архетипів. Про існування позасвідомого знали, починаючи з Гегеля. Основоположниками психології позасвідомого у XVIII ст. були німецький біолог, лікар і психолог К. Карус і німецький філософ, прибічник панпсихізму як вчення про абсолютно безсвідомий духовний початок усього сущого - світову волю - Е. фон Гартман. Однак їхні погляди не залишили відчутних слідів, до них повернулися лише у медичній психології наприкінці XIX ст. У роботах французького психопатолога Т. Рибо безсвідоме протиставлялося свідомому як фізіологічне психологічному. Виокремлення позасвідомого як ланки життєдіяльності людини у французькій психоневрологічній школі та психоаналізі остаточно затвердилося і більше не підлягало сумніву. У психоаналізі австрійця З. Фрейда на початку XX ст. висувається ідея трьох рівнів системи душевного життя: свідомого, передсвідомого й безсвідомого з цензурою між ними. Безсвідоме проникає до свідомості у вигляді сновидінь, невротичних симптомів, описок й обмовок, творчих актив. У пізніх роботах З. Фрейд диференціював інстинктивну психіку (Воно) і колективну свідомість, частково усвідомлену, частково неусвідомлену, витіснену індивідом (понад-Я), тобто він визнавав архаїчно-міфологічний характер позасвідомого.

К. Юнг разом із З. Фрейдом у 1909 р. за запрошенням С. Холла відвідує США, а \ 1911 р. через теоретичні розбіжності відходить від З. Фрейда і починає розробляти

учення про колективне позасвідоме, архетипи, яке застосовує у практичній психотерапевтичній діяльності. Дослідник виокремлює у позасвідомому два відділи, особисте та колективне. Зміст К. п. не набувається протягом життя, воно є вродженим, первісними формами збагнення світу, які ґрунтуються на особливостях мозку, успадкованого від предків. У мозку закладені реформовані інстинкти, а також первісні типи, або образи. Архетип визначається К. Юнгом як гіпотетична наслідувана психологічна властивість, що не може сприйматися чуттєво й наочно, а у випадку переходу до сфери свідомості перестає бути рефлексом К. п. й архетипом. Дослідник наголошував на тому, що архетипи К. п. можуть виявлятися лише у творчо оформленому матеріалі як регулятивні принципи його формування, а реконструкція архетипів може здійснюватися зворотним шляхом - від завершеного твору мистецтва до його витоків. Головними рисами архетипу він уважав мимовільність, автономність, генетичну зумовленість, належність до сфери позасвідомого. За К. Юнгом, архетипи К. п. поділяються на психологічні, якщо вони виходять з пам'яті роду (наприклад, архетипи свого, духу, Его, тіні, аніми й анімусу, води, матері, регенерації), і культурні, створені культурним досвідом людства (наприклад, архетипи трійці, життя, смерті, мадонни, вічного мандрівника, героя). Склад архетипів згодом був поповнений Н. Фраєм.

У XX ст. структуралізм доклав зусиль до того, щоб довести, що позасвідоме як сфера стихійного ірраціонального досвіду людини являє собою систему підкорених відповідним правилам регулярних залежностей і підлягає раціональному аналізу. У 30-ті р. р. XX ст. російський психолог Л. Виготський висунув перспективну й важливу тезу щодо незмінності К. п. Вивчення виявив К. п. у мовних продуктах здійснювалося Кембріджською школою порівняльної антропології Дж. Фрезера (У. Батлер, Г. Меррей, Дж. Харрисон, Х. Блок та ін.), представниками російської психопоетики і семіотики (О. Веселовський, Є. Мелетинський, О. Потебня, В. Топоров, Б. Успенський та ін.), а також Дж. Кемпбелом, М. Бодкіном, Н. Фраєм й ін. **Collective subconscious**

КОМА (від лат. comma - перв. частина періоду, цезура) - розділовий знак, який уживається у випадках розділу, відділення або виділення різних фрагментів речення* предикативних частин складного речення й ускладнювачів простого речення (однорідних членів, відокремлених членів, вставних слів і конструкцій, звертань, вигуків, деяких часток). **Comma**

КОМБІНАТОРНА СЕМАНТИКА-напрямок лінгвістичної семантики, який вивчає правила й умови семантичної сполучуваності слів, що допускають одні сполучення та забороняють інші, розрізняють зміст одних сполук й ототожнюють зміст інших. Завданням К. с. також є аналіз пов'язаних із порушенням комбінаторно-семантичних правил змістовних і виразних ефектів. Так, К. с. пояснює механізм метафоричних і метонімічних сполук, тавтологізмів, оксиморонів, контракції, зміщеного епітета, мерехтливого значення тощо. Дослідники керуються різними підходами до об'єкта К. с. (пор.: правило складання лексичних значень Ю. Апресяна, правило селекційних обмежень Дж. Катца та Дж. Фодора, семантичне узгодження, або імбрікація Л. й А. Вунджеймерів, Ж. Вейнренка, В. Гака і т. ін.).

Ще Аристотель у "Поетиці" звернув увагу на ефект порушення узгодження зм істу ти метафоричному переносі. У 1931 р. Л. Щерба зауважив, що складання значень :~:случуваних слів дає не їхню суму, а нові смисли. Сучасні семасіологи розрізняють -ва типи сполук залежно від їхньої семантичної комбінаторики: експлікаційні "елізійні". Перші є сполуками з підрядним зв'язком, у яких денотати співвідносяться *< річ й ознака (згідно з логічним законом бритви У. Оккама, два знаки фіксують :лин предмет); другі характеризуються позначенням зв'язку між двома предметами аргументами відношення). Ці два типи сполук керуються різними правилами комбінаторики. Імплікація {*бронзове століття, біла олімпіада*) або надмірність *тригранна відвертість штика*) одного з членів сполук створює стилістичні ефекти "іпалагу та еналагу), надає виразності, однак розхитує правила семантичної комбінаторики і характеризується референційною невизначеністю. Подібна комбінаторика сприяє перетворенню значень слів і компенсується за рахунок семної динаміки. Логіко-семантичним підґрунтям комбінаторики значень сполучуваних слів є сумісність ознак, кон'юнкція тотожних і диз'юнкція несумісних. К. с. сприяє вкладанню словників нового типу з більш детальним викладом значень слів на підставі їхньої комбінаторики (наприклад, російський тлумачно-комбінаторний словник І. Мельчука й О. Жолковського). **Combinatorial semantics**

КОМБІНАТОРНИЙ ВИБУХ - різке зростання кількості можливих варіантів аналізу речення та його окремих частин при комп'ютерній обробці у програмах, які застосовують традиційний рівневий підхід: від фонетики, морфології до синтаксису й семантики. Уникнення К. в. можливе шляхом використання у процесі текстового аналізу процедур паралельної обробки, залучення контекстуального чинника, методики "аналізу на підставі синтезу", коли створюється гіпотеза щодо цілого, виходячи з аналізу головних ознак тексту. Термін застосовується у комп'ютерній лінгвістиці. **Combinatorial explosion**

КОМІСИВ (від англ. commitment-обов'язок)-тип мовного акту за ілокутивною силою; згідно з класифікацією Дж. Остіна, є виявом обіцянки, наміру; за Р. Бахом і Р. Харнішом, - обіцянки та пропозиції. **Commissive**

КОМІТАТИВ - 1) супроводжувальний граматичний відмінок у фінно-угорських мовах, що позначає особу або предмет, спільно з якими або в супроводі яких відбувається дія (в українській мові звичайно відповідає орудному відмінку);

2) термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічної семантики; мисленнєвий аналог супутнього предмета, особи, дії, ознаки, один з аргументів у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі {*Мені подарували шарф з бахромою. Я подорожував із валізою*). **Comitative case**

КОМП'ЮТЕРНА ЛІНГВІСТИКА - маргінальна галузь мовознавства, спрямована на розробку автоматизованих методів зберігання, обробки, переробки й використання лінгвістичних знань й інформації, репрезентованої знаками природної мови. Метою К. л. є реконструкція знань про мову і в мові, яка б забезпечувала автоматизацію інтелектуальних функцій і когнітивної діяльності людини, автоматизоване породження мовлення та його комп'ютерну обробку й розпізнавання. У статті 1990 р. російський дослідник Ю. Городецький узагальнив три класи проблем К л

Перший об'єднує фундаментальні проблеми, пов'язані із представленням і моделюванням мовної системи, тезаурусів знань, із комп'ютерною репрезентацією граматики й рольової структури висловлень в автоматичних системах, із взаємодією вербаліки й невербаліки, мовних і фонових знань у комунікації, із метафоричним моделюванням та процесами розпізнавання повідомлень тощо. Другий клас охоплює суто лінгвістичні проблеми штучного інтелекту: розпізнавання й синтез мовлення, тексту; розробку метамов і мов репрезентації знань, лінгвістичних процесорів, здатних опрацьовувати тексти у стандартний спосіб для будь-якої системи перетворення мовної інформації; інтелектуальних інтерфейсів, баз даних, моделювання діалогу тощо. До третього класу проблем відноситься лінгвістичне забезпечення різних прикладних систем* оброблення письмового тексту, автоматичного анотування (упорядкування стислих відомостей про документ), індексування (перекладу на інформаційно-пошукову мову), редагування (виправлення помилок) й реферування (стислого викладу змісту документа), перекладу, аналізу запитів користувача природною мовою до інформаційної системи, інтелектуальних машинних словників, машинних фондів мовних одиниць, природномовного інтелектуального інтерфейсу, моделювання дослідницької лінгвістичної діяльності, автоматизованих робочих місць лінгвіста і т. ін.

Становлення К. л. відбувалося у 50-ті р. р. XX ст. на базі комп'ютерної науки (обґрунтування та створення перших кібернетичних систем Н. Вінером і Дж. фон Нейманом у 40-і р. р.), теорії інформації (К. Шеннон, В. Вівер) і структурно-математичної лінгвістики. У 1956 р. з'явився термін "штучний інтелект". Поштовхом для формування К. л. стала дискусія, яка розгорнулася на той час із приводу так званого тесту або критерію, англійського математика А. Тьюринга. Цей тест являв собою мисленнєвий експеримент із приводу питання про наявність інтелекту у комп'ютера. Експеримент передбачав розпізнавання людиною-інформантом співрозмовника (людини чи комп'ютера). Якщо таке розпізнавання неможливе, а результати експерименту адекватні для ЕОМ і для людини, то у комп'ютера мусить бути інтелект. Американський логік Дж. Сьорль висунув альтернативний принцип "китайської кімнати" (Chinese room), яким заперечив головний принцип тесту Тьюринга - наявність у ЕОМ інтелекту. Дж. Сьорль представив людину, яка не знає китайської мови, замкненою в кімнаті з китайськими ієрогліфами. За допомогою поданих їй даних ця людина інтерпретує й породжує китайські фрази. Така людина є ілюстрацією комп'ютера із закладеною в нього програмою, але знань китайської мови вона не має. На захист критерію виступив у полеміці У. Рапапорт, який у 1988 р. запропонував принцип "корейської кімнати" (Korean room). Дослідник представив відомого корейського професора-шекспірознавця, який не володіє англійською, однак розбирається у творчості В. Шекспіра. Так само і в китайській кімнаті людина досягає певного розуміння законів китайської мови, якщо вона породжує й інтерпретує фрази цією мовою. Це розглядалося як свідчення можливості машини мислити й визначило головний дослідницький вектор К. л. - прагнення до досягнення подібності між людською інтелектуальною діяльністю й комп'ютерним моделюванням.

К. л. пов'язана з розробками трансформаційного й дистрибутивного методів З. Харрисом, із генеративізмом Н. Хомського, формальними граматиками генеративного типу, машинним перекладом, створенням інформаційно-пошукових систем і мов. К. л. спрямувала перші когнітивні дослідження в бік когнітивізму та модуляризму, визначивши комп'ютерну метафору цієї галузі. Інтелект із позицій когнітивізму розглядається як цілеспрямована діюча символна система, а пам'ять як системно організована й символно-конвенційна ієрархія знань. Розробка формального апарату цієї системи з метою його інтерпретації й пошуку комп'ютером стала першочерговим завданням К. л. на той час. Як альтернатива когнітивістським моделям у 80-ті р. р. були створені конекціоністські моделі, побудовані за принципами адекватності фізіологічному устрою людського мозку, його мережі нейронних клітин і зв'язків між ними, паралельності (одночасності) переробки отриманої від різних джерел інформації відповідними процесорами й їхньої взаємодії.

У цей час К. л. спрямувала зусилля на розробку різних структур комп'ютерної репрезентації знань (фрейми М. Мінського, схеми Ф. Бартлета, сцени Д. Ватца, система SHRDLU Т. Винограда; скрипти, сценарії і Сити Р. Шенка, концептуальні графи Дж. Сови, лексико-семантичні моделі Ю. Апресяна, модель "Смисл <=> Текст" І. Мельчука, О. Жолковського; семантичні множники Е. Скороходька в інформаційній мові RX-кодів; моделі ситуаційного керування Д. Поспелова; ситуаційного й семантичного представлення Н. Леонтьєвої, З. Шаляпіної тощо). Створюються комп'ютерні граматика, діалогові, багаторівневі моделі аналізу й синтезу текстів, розуміння природної мови (Д. Вейценбаум, Р. Шенк, Д. Мей, В. Леннерт, Ю. Апресян, О. Нариньяні, Ю. Мартем'янов, В. Дорофеев, І. Мельчук, Д. Шаляпіна та ін.). Сучасна К. л. розв'язує широке коло питань, удосконалюючи комп'ютерні технології моделювання мовної й комунікативної компетенції людини. Те саме, що й Кібернетична лінгвістика. **Computational linguistics**

КОМП'ЮТЕРНА МЕТАФОРА-застосування принципів і підходів комп'ютерної науки в галузі когнітології, спершу в когнітивній психології, а згодом і в когнітивній лінгвістиці на підставі уподібнення організації й діяльності людського мозку, пам'яті до комп'ютерних систем і символних операцій ЕОМ на підставі припущення про наявність у кібернетичного пристрою штучного інтелекту. Людина подібно до комп'ютера здійснює операції над символами (комп'ютацію), що дає змогу їй розв'язувати поставлені завдання, пізнавати нову інформацію, інтерпретуючи вихідні символні дані. К. м. отримала у філософії науки статус епістеми, яка визначає розгляд мислення людини, пізнавальних процесів як інформаційної обробки й переробки. К. м. має й мовне підґрунтя, що полягає > використанні при описі пам'яті, психічної й мовленнєвої діяльності термінологічного апарату комп'ютерної науки. К. м. стала джерелом поповнення понятійного апарату когнітивної психології й лінгвістики. Наприклад, один із базових термінів когнітивної психології й лінгвістики-схема-запозичений із комп'ютерного моделювання, хоч й отримав дещо іншу дефініцію - найважливішого когнітивного засобу пізнавальної діяльності людини, який створюється шляхом накопичення

життєвого досвіду й постійно модифікується у процесі пізнання.

На першій стадії розвитку когнітивної психології К. м. отримала більш жорстких реалізацію через формулювання всіх психологічних теорій у вигляді комп'ютерних програм, визнання принципової єдності когнітивних систем незалежно від того, яку вони мають матеріальну реалізацію: електронну мережу чи зв'язки нейронів у головному мозку людини. Така обмеженість психологічних студій лише комп'ютерним моделюванням процесів пам'яті, пізнання, ігнорування чинників особистості, її творчої здатності, культури, недостатнє екологічне (ситуаційне, контекстуальне) забезпечення досліджень пізнавальної діяльності перетворили когнітивну психологію на певний час на вузьку спеціальну галузь. Проте вторгнення комп'ютерної галузі знань до гуманітарних наук загалом стало підтвердженням того, що когнітивні процеси реальні, їх можна досліджувати й розуміти. Подальша розробка власного об'єкта когнітивною психологією й постановка нових завдань (зокрема, дослідження когнітивного розвитку людини, механізмів отримання вивідних знань, когнітивних процесів у реальній комунікації, психологічних аспектів мовлення тощо) зумовили її вихід із кризового стану й отримання якісно нового рівня розвитку. Це послабило роль К. м. у когнітивній науці, але не усунуло її з обігу.

К. м. відіграла значну роль у формуванні когнітивної науки, позаяк вона забезпечила відповідне методологічне підґрунтя й формалізовану метамову для пояснення певного кола поставлених цією наукою завдань. Особливо вплив К. м. був відчутний на першому етапі когнітивізму. Представники когнітивізму А. Ньюелл, З. Пилішин, Т. Виноград, Х. Паттнем, Дж. Фодор й ін. вибудували власні концепції на розумінні людини як комп'ютаційно-репрезентаційної машини. Жорсткість такого порівняння зумовила розробку у 80-ті р. р. альтернативних концепцій конекціонізму (Д. Румельхарт, Дж. Делл, Д. МакКей, Дж. МакКлеланд, Дж. Андерсон та ін.), який поставив під сумнів ідею діяльності мозку із символами і значно похитнув епістему К. м. Конекціоністські моделі адекватні фізіологічному устрою людського мозку, його мережі нейронних клітин і зв'язків між ними, ґрунтуються на паралельності (одночасності) переробки отриманої від різних джерел інформації відповідними процесорами та їхній взаємодії, тобто переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів. На зміну принципу комп'ютації прийшов принцип активації - збудження певного фрагмента зв'язків мережі при гасінні інших. Дослідники розглядають конекціоністські моделі як більш гнучкі, динамічні й адаптовані до зміни концептуальних зв'язків, що більше відповідає природі пізнавальної діяльності людини. Критика цих моделей когнітивістами зумовила появу компромісних моделей пізнання й пошук нових, альтернативних систем. **Computational metaphor**

КОМПАРАТИВ - вищий ступінь порівняння, який указує на те, що в одному з порівнюваних предметів якість виражена більшою або меншою мірою, ніж в іншому. В українській мові К. граматикалізований простою формою за допомогою суфіксів *-ш-* (*~ч-*), *-іш-* для прикметників, *-те* (*-не*), *-іше* для прислівників і складеною формою шляхом додавання допоміжних слів *більш*, *мети*. К. може утворюватися суплетивно

гарний-кращий, поганий-гірший) і характеризуватися чергуванням твірних основ *товстий - товщий*). К. властивий якісним прикметникам і прислівникам.

Comparative degree

КОМПАРАТИВНА ЛІНГВІСТИКА - напрям мовознавства, якому належать розробка процедур реконструкції походження мов від прамов, мовних універсалій; визначення й опис типологічних рис мов світу; установлення еволюційних змін . закономірностей розвитку споріднених мов шляхом їхнього порівняння на різних етапах. Сфера К. л. дуже широка. Сучасні дослідники пропонують уникнути глибокого з'ясування лінгвістичного компаративізму з порівняльно-історичним мовознавством і поділяють перший на діахронічний і синхронічний напрями. До першого напрямку відносять історичну типологію і порівняльно-історичне мовознавство, до другого - зрівняльне (контрастивне, конфронтативне) мовознавство, оформлено-структурну типологію, характерологію й ареальну лінгвістику. Головним принципом К. л. є порівняння, яке реалізується як в аспекті діахронії однієї мови, так і на синхронічному зрізі двох і більше мов, а також при аналізі еволюції кількох мов.

Діахронічна К. л. ґрунтується на принципі історизму, який мав філософське підґрунтя (еволюційні погляди К. Ліннея, Ж. Ламарка, теорія прогресу А. Тюрго, Г. Лессінга, І. Гердера, Ч. Дарвіна й ін.). Зародження діахронічного напрямку лінгвістичної компаративістики підготовлене 1 Домінуванням у XVIII ст. проблеми походження мови, хоч перші паростки цієї проблеми зародилися ще в античності; 2) розвитком ідеї спільності походження певних мов, що була відома ще з XIV ст. трактати А. Данте); 3) розробкою концепцій мовних сімей (класифікація уральських у алтайських мов, подані у таблицях П. фон Страленберга 1730 р.) і прамови, якою став відкритий англійським сходознавцем У. Джонсом у 1786 р. санскрит, що підтвердив також німецький мовознавець Ф. Шлегель у 1808 р., а спростував його співвітчизник А. Шлейхер у другій половині XIX ст. (хоч перші відомості про санскрит з'явилися в Європі ще у XVI ст.). Важливим підґрунтям появи діахронічної. К. л. були перші спроби генеалогічної класифікації мов (Дж. Хікс, А. Кате, І. Скалігер та ін.), розробка мовної типології й універсальних граматик.

Основоположниками діахронічного напрямку К. л. вважаються німецькі мовознавці Ф. Бопп, Я. Гримм, датчанин Р. Раск і російський дослідник О. Востоков. У праці 1816р. "Про систему дієвідміни санскритської мови порівняно із грецькою, латиською, перською й германською мовами" Ф. Бопп продемонстрував процедури К. л. на основі порівняння фактів живих і мертвих мов, доводячи факт існування праформ дієслів у санскриті. Ф. Бопп увів поняття звукових законів, які сформулював Я. Гримм у 1819 р. і теоретично обґрунтував А. Шлейхер, і термін "індоєвропейські мови", на противагу наявному тоді терміну "індогерманські мови". Р. Раск уперше сформулював принцип регулярності відповідників, установив найбільш показові Z.IH компаративістики класи слів (терміни спорідненості, займенники, числівники). Заслугою О. Востокова стало відкриття таємниці юсів та спорідненості слов'янських *'ов, а першу порівняльну граматику цих мов створено словенським лінгвістом О. Міклошичем у 1852-1874 р. р. Теоретичне обґрунтування статусу К. л. належить З. фон Гумбольдту.

Розрізняють чотири етапи розвитку діяхронічного напрямку К. л.: 1) романтичний, який обмежувався діяльністю основоположників порівняльно-історичного мовознавства; 2) натуралістичний, пов'язаний з поширенням на вивчення мови принципів природничих наук німецьким мовознавцем А. Шлейхером (50—60-ті р. р.; і його послідовниками (теорія родовідного древа, перенесення біологічної систематики на класифікацію мов, проєкція законів мінливості видів, боротьби за існування на становлення мов та ін.); 3) молодогораматичний, що виник у 70-ті р. р XIX ст. і зумовлений пошуком шляхів подолання кризи компаративістики (він базувався на лінгвістичному індивідуальному психологізмі, об'єктивності й точності, які можливі за умови вивчення живих мов, а не гіпотетичної реконструкції праформ у прамовах); 4) постмолодограматичний (структурний) (починаючи із 20-х р. р. XX ст.), який характеризується вдосконаленням методик і критеріїв внутрішньої реконструкції за рахунок застосування структурних, ареальних, типологічних, статистичних методів, методу глотохронології тощо.

Синхронічний напрям К. л. 1) орієнтований на зіставлення двох (рідше трьох) мов на синхронному зрізі їхнього розвитку (зіставне мовознавство); 2) має результатом установлення типологічних рис цих мов на різних рівнях мовної системи (формально-структурна типологія); 3) досліджує територіальне поширення певних мовних явищ різних рівнів, їхню міжмовну й міждіалектну взаємодію, фіксує ці закономірності шляхом картографування, виявляє діалектні й мовні ареали, просторові зони їхнього поєднання у мовні союзи як вторинну спорідненість мов незалежно від їхньої генетичної спільності (ареальна лінгвістика); 4) аналізує типологічну специфіку генетично близьких угруповань мов (наприклад, слов'янських) шляхом порівняння з іншими угрупованнями безвідносно до їхніх генетичних зв'язків (характерологія, яка виникла як альтернатива структурній типології через однорівневий характер останньої). **Comparative linguistics, comparativistics**

КОМПОЗИТ (від лат. *compositus* – складний, складений з частин) – номінативна одиниця, ціліснооформлена графічно й лексико-граматично, яка має дві чи більше ономазіологічні ознаки (у словотворі – твірні основи чи корені). К. є предметом галузі теорії номінації– композитології, яка має значний доробок вивчення складних слів на матеріалі різних мов (К. Ряшенцев, О. Василевська, О. Кубрякова, І. Галенко, Н. Клименко, М. Доленко, О. Селіванова, О. Мешков, Л. Омельченко, К. Хансон, Г. Марчанд, М. Гоновська, І. Пузиніна, А. Душак та ін.), хоч чимало питань залишаються нерозв'язаними й суперечливими. Дискусійною проблемою є встановлення критеріїв відмежування К. від інших номінативних одиниць: простих дериватів, складених найменувань, абревіатур і композитів.

Дослідники пропонують кілька критеріїв композитності. Першим єденотативний. І. Думбревяну, слідом за Л. Щербою, вважає К. групу слів чи віртуальних синтагм, що позначають єдине поняття. Цей критерій розмежовує К. із вільними сполуками й іменниками із прикладками дефісного написання, проте складені назви, фразеологічні сполуки не відділяються за цим критерієм від К., адже вони також є позначеннями єдиного денотата. Другий критерій (семантичний) є найбільш

КОМПОЗИТ

~оширеним у композитології. Лексичне значення К. не є простою сумою значень його мотиваторів, а визначається складними відношеннями між ними. Складне слово має більші можливості номінативного представлення його семантики, що значно звужує здатність до набуття ним полісемії, на відміну від простих дериватів, які отримують гносеємне номінативне представлення, що уможливлює розвиток різних значень на його підставі. Третій критерій визначений синтаксичною цілісністю, яку трактують як вилучення синтаксичних відношень між мотиваторами й їхніх граматичних показників. Однак така властивість притаманна й аббревіатурам. До того ж в аналітичних мовах показники граматичних зв'язків відсутні й у сполученнях слів. Четвертий критерій полягає у граматичній цілісності складного слова, його оформленості як однієї частини мови порівняно із синтаксичними сполученнями. Цей критерій запропонований О. Смирницьким, однак він не уможливлює відмежування К. від простих дериватів й аббревіатур. До того ж юстапозити - К. дефісного написання - не є ціліснооформленими, деякі з них мають словозміну першого та другого компонента. У межах критерію лексико-граматичної єдності вченими розглядаються такі ознаки К., як непроникність (О. Василевська, І. Іванова), наявність однієї синтаксичної функції (А. Мартіне), одного наголосу (Л. Блумфілд), єдиного написання (О. Смирницький). Отже, лише комплекс ознак може надати достатню дефініцію К. і відмежувати його від інших типів номінативних одиниць.

У маргінальній зоні між К. і дериватами перебувають композигіди, що, з одного боку, утворені шляхом композиції, з іншого, характеризуються послабленою чи відсутньою мотиваційною роллю однієї з кореневих морфем, яка перетворилася на афіксоїд, або обох коренів, які втратили семантичний зв'язок із значенням цілого слова. Розрізнення К. й аббревіатур лежить у площині способу творення (аббревіатури не мають повних мотиваційних основ у своєму складі, що нерідко робить їх схожими на прості непохідні слова з високою здатністю до формування словотвірних парадигм). Маргінальну зону між К. й аббревіатурами представляють скорочення типу "частина слова + ціле слово" (*поліпреформа, стінгазета*), адже процес творення складних найменувань може відбуватися і шляхом усичення однієї з основ.

Актуальною проблемою композитології залишається встановлення способів формування номінативної структури К. у проекції на семантичні зв'язки ономазіологічних ознак і їхню роль у створенні значення складної назви. До середини 80-х р. р. XX ст. у словотворі й теорії номінації канонізованою була концепція синтаксичної природи деривації, тобто вважалося, що підґрунтям творення всіх К. є синтаксична конструкція (словосполучення чи речення). У русистичі ця концепція була висунута ще Ф. Буслаєвим, який зауважував, що механізм творення складних назв може бути вивчений шляхом встановлення простого речення на базі самостійних слів, що складають К. Подібні думки висловлювали Е. Бенвеніст, Ш. Баллі, підкреслюючи, що деривати та складні слова є трансформацією судження. В. Порциг розглядав похідні слова як резюме речення з певним присудком. Г. Якобі, Г. Марчанд, Р. Ліз, М. Ягич аналізували зв'язок К. із мотиватором - підрядним реченням.

Домінування у західноєвропейській лінгвістиці генеративного синтаксису зумовлювало пошуки корелятив простих дериватів і складних слів на рівні глибинних

синтаксичних структур або складних абстрактних фігур логічного синтаксису близьких перифразі (Г. Брекле, З. Вендлер, Ю. Балтова, В. Дорошевський, Р. Ліз та ін.) Перетворення мотиваційних суджень на похідні слова визначило методик) багатьох словотворчих досліджень. Навіть словотвірне тлумачення критерію Г. Винокура мало синтаксичний статус. Проте спроби віднайти синтаксичні кореляти для К. типу рос. *паровоз* залишаються марними. Концепція синтаксичної природи деривації є підґрунтям виділення О. Кубряковою дефініційного типу словотворення та тлумачення нею ономасіологічної структури К. як поєднання ономасіологічних ознак і базису, згідно з концепцією М. Докуліла, із предикатом-зв'язкою, який підтверджує включення їх до складу пропозиції. Тим самим словотвірні процеси проєктуються на мисленнєві аналоги ситуацій істиннісної природи, хоч і не виходять за межі синтактикоподібності.

Однак ще у 60-ті р. р. Г. Марчанд стверджував, що К. створюються та сприймаються в мовленні на базі предметно-логічних асоціацій. На початку 70-х р. р. російськими дослідниками Е. Шубіним і Н. Троїцькою була запропонована дефініційно-асоціативна теорія слова й висловлений сумнів в обов'язковості синтаксичного зв'язку між мотиваторами К. Однак у 1988 р. знов-таки наголошується на тому, що у кожній моделі складного слова є своє синтаксичне джерело, за виключенням тих К., виникнення яких можна приписати дії аналогії. Навіть виокремлення у словотворі асоціативної мотивації (Р. Гжегорчикова, І. Пузиніна, О. Земська, В. Лопатін) не вносить змін у наявні концепції, позаяк асоціювання також розглядається на синтаксичній основі. Проте К. типу укр. *дапекомір*, *богомаз*, *водоріз*, рос. *мракобес*, *словоохотливый*, *мясопуст*, *громоотвод*, *сухомытка* й ін. створюють підстави для встановлення інших механізмів номінації, що ґрунтуються на поєднанні асоціацій за аналогією при виборі мотиваторів із фрагментів знань про позначуване. Проблема способів формування К. отримує новий вектор дослідження – когнітивно-ономасіологічний, що сприяє розробленню нової типології мотиваційних відношень і типів композиції (О. Селіванова). **Composite word**

КОМПОЗИТНА РАМКА – мінімальний контекст композита в тексті, що визначається семантичними й ономасіологічними зв'язками його ономасіологічних ознак, базису й загального механізму творення. К. р. у художніх текстах нерідко виконують функцію формування концепту-ідеї, служать засобами зв'язності, створення підтексту, різноманітних стилістичних ефектів. Термін уведений О. Селівановою.

КОМПОЗИТОЦИ – маргінальні за своєю номінативною природою слова, що, з одного боку, утворені шляхом композиції, з іншого, характеризуються послабленою чи відсутньою мотиваційною роллю однієї з кореневих морфем, що перетворилася на афіксоїд, або обох коренів, які втратили семантичний зв'язок із значенням цілого слова.

КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ – методика опису структурної організації значення як набору мінімальних семантичних компонентів, кожний з яких виконує свою функцію і пов'язаний з іншими певними ієрархічними відношеннями. К. а. ґрунтується на парадигматиці й синтагматиці лексичного рівня мовної системи. К. а., запропонований у 1956 р. американськими антропологами У Гуденафом і Ф. Лаунсбері,

виходить з ідеї розкладу значення на найпростіші елементи, висунутої Л. Єльмслевом і Р. Якобсоном. Концепція поділу значення на семантичні множники (диференційні семантичні ознаки, параметри, ноєми, семи) у 40-50-ті р. р. XX ст. була транспонована з фонології, де фонема розглядалася як пучок розрізнявальних ознак на основі ряду їх бінарних опозицій (метод опозиції М. Трубецького). Принципи К. а. розроблялися у наукових працях Б. Потьє, який увів термін "сема", А. Греймаса, Е. Косеріу, А. Мартіне, Ю. Найди, С. Ульманна, Дж. Лайонза, Е. Бендікса, М. Бірвіша, Д. Шмельова, Ю. Апресяна, Ю. Караулова - автора першого "Частотного словаря семантических множителей русского языка" (1980 р.) та ін.

У США К. а. набув менталістської орієнтації, характеру універсальності й застосовувався в генеративній граматиці й семантиці з метою семантичної інтерпретації граматично правильних речень. У концепції Дж. Катца, Дж. Фодора та П. Поста К. а. ґрунтувався на трьох категоріях: окремих значеннях слів - лексичних ридінгах, семах як семантичних маркерах і селекційних обмеженнях - правилах уживання. К. а. має багато методик: членування словникової дефініції, ступеневої ідентифікації, семантичного портретування опозицій, побудови лексичного поля і вертикально-горизонтального аналізу, дистрибутивну та дистрибутивно-статистичну, зіставлення, компонентного синтезу тощо.

К. а. застосовує певну метамову, що являє собою набір семантичних множників - сем, як-от: класеми - найбільш узагальненої частиномовної ознаки; інтегральної семи (архісеми) - ознаки тематичної групи чи лексико-семантичного поля; диференційних сем (гіпосем) - ознак, що відрізняють певне слово від слів того самого класу; потенційних (оказіональних) сем, які виявляються в певних контекстах. У лінгвістичній семантиці існують ще більш розгалужені класифікації сем (наприклад, експліцитні й імпліцитні; яскраві, градуальні, граматичні, словотвірні тощо). У працях представників Московської семантичної школи К. а. отримав інший напрямок - опису значення не конкретного слова в контексті, а встановлення семантичних компонентів, які вносяться певним словом до класу речень, тобто описові підлягає висловлення з відповідним словом (І. Мельчук). До того ж компонентний склад значення розглядається не як проста сукупність елементів, а організована структура, репрезентована за допомогою певної метамови.

К. а. використовується при укладанні тлумачних словників (наприклад, метод лексикографічного портретування Ю. Апресяна, який ґрунтується на п'яти компонентах тлумачення лексичних одиниць: учасниках ситуації, їхніх статусах і станах, їхній взаємодії та діях, позиції спостерігача й оцінці ситуації мовцем і слухачем). Доробок К. а. є вагомим для машинного перекладу (при створенні мов-посередників, еталонних систем еквівалентності), кодування термінів в інформаційно-пошукових мовах (наприклад, RX-мова семантичних множників Е. Скороходька), методики викладання іноземних мов і т. ін. **Component(ial) analysis**

КОМПРЕСІЯ - вияв мовної економії; стягнення складеної номінативної одиниці до одного графічного слова при збереженні семантики вихідної сполуки (*заліковка, електачка*). Різновидом К. може бути й аббревіація за умови скорочення слова чи

сполуки до звуків і букв, складів, частин слів (пор.: скорочення афerezису, синкопи, апокопи). Те саме, що й **Універбація. Compression**

КОМУНІКАНТ - особистість, яка здійснює комунікативний акт передачі інформації або сприймає й інтерпретує її. У комунікативній ситуації К. є найважливішим складником і залежно від типу лінгвопсихоментальної діяльності виконує функцію адресанта - того, хто породжує мовлення, текст і передає повідомлення, й адресата-реципієнта, одержувача інформації, читача. К. є особистістю із властивою їй структурою свідомості, яка містить лексикон, що характеризує її як мовну особистість; тезаурус різноманітних знань (соціальних, побутових, культурних, енциклопедичних тощо); дискурсивну (комунікативну) компетенцію - систему правил, навичок і вмінь спілкування; а також актуалізує певну інтенцію (мету, наміри комунікації) й інтерпретанту як готовність сприйняти повідомлення. У текстовій комунікації відбувається розщеплення особистостей К. Реальний адресант репрезентує власні світоглядні позиції як автор-функція у тексті, а також формує відповідні уявлення про себе в адресата (фігуру адресанта). Адресат також у випадку конкретно-адресованого мовлення виступає у вигляді функції адресата (у баченні його адресантом), у надперсональній комунікації ми маємо гіпотетичного адресата, програма адресованості якого вписана в текст. До того ж реальний адресат сприймає цю програму як фігуру адресата, тобто функцію адресата в уявленні реального читача.

Різноаспектною є проблема типології К. У науковій літературі виокремлюються соціально-рольовий підхід до класифікації, згідно з яким К. поділяються за соціальною функцією, статусними, позиційними й ситуаційними ролями (українець, католик, жінка, лікар, керівник, друг, покупець, пасажир, пацієнт тощо). Соціальна функція К. характеризує його більш-менш постійний статус, а соціальна роль визначає його тип у конкретному спілкуванні з урахуванням очікувань суспільства відносно людини, яка має відповідну соціальну функцію. Соціальні ролі поділяються на статуси і позиційні (перші дані від народження як належність до статі, етносу; другі відповідають місцю людини в суспільстві). У конкретній комунікативній ситуації реалізуються ситуаційні ролі (студент, керівник, підлеглий).

Лінгвоментальний підхід пов'язаний із виділенням російським фізіологом І. Павловим двох типів вищої нервової діяльності й передбачає понятійно-логічний й асоціативно-художній різновиди К. залежно від логічності / образності їхнього мислення й системи мовних засобів. І. Прожогіна у першому різновиді виокремлює раціонально-послідовного, фазово-перифрастичного й парадоксального К., а у другому - словесно-асоціативного, образного, егоцентричного, альтер-егоцентричного. Психологічний підхід зумовлює диференціацію К. на інтровертів й екстравертів (мисленнєвих, почуттєвих, відчуттєвих й інтуїтивних) згідно з розробленими К. Юнгом психічними функціями свідомості. У комунікативній лінгвістиці К. поділяються залежно від ілокутивних і перлокутивних ознак: перші виражають намір мовного акту, другі - ефект впливу на адресата (наприклад, диференціація комунікантів Н. Арутюнової на інформаторів, виконавців, жертв,

контрагентів тощо). Прагматичний підхід уможливив проектування типів мовних особистостей на ситуацію спілкування. С. Сухих виділив три таких різновиди: гармонічну, конфліктну й імпульсивну особистості, - кожен із яких має певні особливості комунікативної поведінки. Типологія К. дає змогу встановити стилі спілкування залежно від орієнтації на співрозмовника. Р. Нортон пропонує оригінальний поділ таких стилів на домінантний (переваги над співрозмовником); драматичний (використання драматичних ефектів); агресивний, заспокійливий, зражаючий, точний, надихаючий, уважний, дружній, відкритий. Класифікація особистостей К. у лінгвістиці залишається перспективною й відкритою проблемою.

Communicant

КОМУНІКАТИВНА АДАПТИВНІСТЬ-особистісний чинник комунікації, який ґрунтується на готовності комунікантів до перегляду звичних уявлень і рішень, здатності до гнучкого реагування на обставини, що змінюються у процесі спілкування, до коригування власної комунікативної поведінки, але без утрати особистісної свободи, впевненості в собі, наполегливості. **Communicative adaptation**

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ - здатність мобілізувати різноманітні знання мови (мовну компетенцію), паравербальних засобів, ситуації, правил і норм спілкування, соціуму, культури для ефективного виконання певних комунікативних завдань у відповідних контекстах чи ситуаціях. К. к. передбачає володіння не лише знаннями, а й уміннями й навичками побудови інтенційно-стратегічної програми комунікації, дотримання її і контролю за нею у процесі спілкування; орієнтації на співрозмовника, передбачення його реакції; вибору мовних і паравербальних засобів комунікації і їхнього декодування; подолання комунікативних перешкод, >сунення комунікативних шумів, виходу із комунікативного цейтноту тощо. Розмежування понять мовної компетенції та здатності користуватися нею в актах спілкування здійснюється у працях Н. Хомського, який виділив *linguistic competence* > ментальні репрезентації мовних правил як внутрішню граматику ідеальних носіїв мови) і *linguistic performance* (продукування й розуміння мовлення).

Сучасні дослідження застосовують термін "мовна компетенція" щодо реальних мовців й уточнюють, що існують інші типи компетенції (прагматична, соціокультурна, стратегічна, комунікативна або предметна, культурна й комунікативна). У широкому розумінні всі ці типи стосуються К. к. Тим самим до К. к. залучаються мовна компетенція як здатність породжувати й розуміти правильні мовні повідомлення; дискурсивна як спроможність поєднувати висловлення у зв'язні тексти й залучати їх до відповідних дискурсів; соціолінгвістична як здатність урахувати з комунікативній діяльності соціальні аспекти ситуації спілкування; ілокутивна як здатність формувати й реалізовувати комунікативні наміри у повідомленні; стратегічна як уміння ефективно планувати початок, перебіг і завершення комунікації, досягати успішності у спілкуванні. Як здається, до цих типів варто додати паравербальну компетенцію, без якої неможливе ефективне спілкування, лінгвокультурну, що визначає культурну ідентифікацію мовця, тобто дотримання -ПМ відповідних культурно зумовлених норм, стандартів спілкування; іміжкультурну ' к , яка залежить від потреби в ній мовця й орієнтована переважно на дві культури

(рідну й чужу) У функціональній прагматиці К. к. охоплює лінгвістичну як уміння використовувати семіотичну систему мови; вербально-когнітивну як досвід комунікантів і вербально-кому ні кати в ну як здатність вступати в комунікацію, планувати її і досягати кооперативного результату. Термін К. к. уведений Д. Хаймзом у значенні системи знань про правила мовної комунікації, її процедуру, етикет, ритуал, яка відображає взаємодію інтелектуального, соціального й вербального в поведінці комуніканта. Ключовими словами у цій дефініції є система знань, що характеризує й інші тлумачення К. к., однак у них не відображена специфіка саме цього виду компетенції, на відміну від мовної. **Communicative competence**

КОМУНІКАТИВНА КООПЕРАЦІЯ (СПІВРОБІТНИЦТВО) - тип інтерактивності адресанта й адресата в комунікативній ситуації, який характеризується узгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, симетричними відношеннями між ними, балансом комунікативних статусів, ефективністю й оптимальністю спілкування. Головним постулатом К. к. стало положення Х. Грайса: "Твій комунікативний внесок повинен бути таким, якого потребує спільно поставлена мета спілкування". К. к. протиставлена комунікативному конфлікту. **Communicative co-operation (collaboration)**

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА - галузь мовознавства, спрямована на дослідження закономірностей, складників, чинників комунікативної діяльності, яка здійснюється на базі природної мови. К. л. належить до дисциплін нового типу. З одного боку, вона є складовою наукової галузі - теорії комунікації, яка опосередкує зв'язки К. л. з філософією, логікою, риторикою, соціологією, теорією інформації, кібернетикою, психологією, культурологією, соціологією і т. ін.; з іншого, К. л. інтегрує для опису власного об'єкта різні галузі лінгвістики, як-от: теорію мовленнєвих актів, лінгвопрагматику, паралінгвістику, психолінгвістику й теорію мовленнєвої діяльності, дискурсологію, лінгвістику тексту, мовленнєзнавство, стилістику, соціолінгвістику, лінгвокультурологію, етнолінгвістику, когнітивну й комп'ютерну лінгвістику тощо. Предметом К. л. є мова, представлена в реальних процесах комунікації, а об'єктом-синергетична організація комунікативної ситуації у взаємодії її функціональних взаємно детермінованих модулів, одним із яких є вербальне повідомлення (текст).

Головними завданнями К. л. є 1) вивчення природи, типів і форм вербальної комунікації, специфіки новітніх засобів масової комунікації; 2) обґрунтування законів організації мовного коду в комунікації; 3) моделювання комунікативної ситуації; 4) аналіз її складників, їхньої ролі у комунікативному процесі; 5) дослідження процесів інтерактивності й різноманітних її чинників (фізіологічних, психологічних, соціальних, етнічних, культурних, особистісних, ситуаційних, мовних тощо); 6) аналіз комунікативної компетенції у філогенезі й онтогенезі, її зв'язків з мовною компетенцією; 7) дослідження комунікативних стратегій і тактик, спрямованих на комунікативне співробітництво, або таких, що призводять до комунікативного конфлікту; 8) формування методології (установок і процедур аналізу матеріалу) К. л.; 9) дослідження комунікативних невдач, шумів, девіацій, їхньої компенсації й усунення; 10) розробка рекомендацій щодо успішності, ефективності проведення

комунікації, щодо її планування й контролю над нею; 11) дослідження особливостей міжкультурної комунікації, методик формування міжкультурної комунікативної компетенції тощо.

Становлення К. л. розпочалося у другій половині ХХ ст. на базі філософії позитивізму й пов'язане з формуванням прагматичної (функціональної) парадигми, яка розглядала мову як знаряддя досягнення людиною успіху в суспільному й особистому житті. Принципи функціональної методології в лінгвістиці, зокрема, антропоцентризм, діяльнісність, телеологічність, асиметрія системи й середовища, детермінований психоменталізм, прагнення до цілісного знання всеєдності сприяли повороту мовознавства до проблем мовленнєвої діяльності, живого спілкування, його контекстуалізації в широкому розумінні, до можливості керування комунікативним процесом на підставі знань про його закономірності й чинники комунікативного впливу. Ідея створення єдиної інтегративної теорії комунікації належала К. Леві-Строссу, який висунув її на початку ХХ ст, коли комунікація розглядалася з позицій технократичного мислення як суто інформаційний технічний засіб передачі повідомлення у концепції К. Шеннона й В. Вівера. Застереження проти вторгнення до гуманітарних наук математичних і технічних постулатів висловив тоді М. Гайдеггер, який підкреслив, що це призвело б до деградації мови, нівелювання її смислової, особистісної природи. У становленні К. л. особливу роль відіграли знакове моделювання мови К. Бюлера, семіотичні концепції Ч. Пірса та його послідовників. Морріса, теорія мовної гри Л. Вітгенштейна, функціональні розробки Празької школи, соціально орієнтована й динамічно-мовленнєва концепція Лондонської школи, ідеї логічної семантики Дж. Остіна, П. Стросона, П. Грайса, Дж. Сьорля, З. Вендлера й ін., положення теорії мовленнєвої діяльності Московської психологічної школи, етнопсихолінгвістичні розвідки американського неогумбольдтіанства, соціологічні теорії Х. Гарфінкеля й Е. Гофманна тощо.

Чимала кількість різноманітних напрямів і шкіл, що досліджують вербальну комунікацію, живе спілкування, зумовила неокресленість межі К. л. й інших лінгвістичних галузей. Це створило підґрунтя для широкого кола проблем, які перебувають на межі цих галузей і безпосередньо торкаються завдань К. л. Зокрема, це 1) пошук одиниці комунікації; 2) розмежування понять мовленнєвого акту, дискурсу (при його багатозначності), тексту, мовленнєвого жанру, спілкування й комунікації; 3) визначення кола методів і прийомів К. л. (до них залучаються методи лінгвістики тексту, прагматики, соціолінгвістики, семіотики, наратології, дискурсології); 4) співвідношення сфери спілкування й функціонального стилю; 5) виокремлення фактів модельної комунікації, штучно створеної автором художнього тексту, й розгляд можливості її застосування при дослідженні комунікативних законів та способів організації тощо.

Головним поняттям К. л. є вербальна комунікація - цілеспрямована лінгвопсихоментальна діяльність адресанта й адресата у процесі інформаційного обміну та впливу на співрозмовника (адресата) за допомогою знаків природної мови. Інформаційний обмін передбачає передачу різних змістів; денотативного, конотативного, прагматичного, естетичного і т. ін. - і спонукає до певної

"відповідної" дії. Вплив на адресата має на меті коригування його актуально, поведінки, зміну структур і сценаріїв свідомості, психологічних станів, оцінок тощо. У суспільстві вербальна комунікація виконує інтегративну роль: вона опосередковує всі види соціальної діяльності, сприяє соціалізації особистостей, кумулює суспільний досвід і транслює його від покоління до покоління, зберігає культуру, служить чинником цивілізаційної, етнічної та групової ідентифікації. У чистому вигляді існування вербальної комунікації практично неможливе, адже інтерпретаційними ключами для людини є система знань, почуттів, відчуттів, ідей, у тому числі й невербалізованих, а також паравербальні засоби спілкування.

Вербальна комунікація нерідко ототожнюється зі спілкуванням, проте у психології та соціології вони не є синонімами. Спілкування як цілеспрямований, соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах їхньої пізнавально-трудої та творчої діяльності, який реалізується переважно за допомогою вербальних засобів, розглядається на трьох рівнях: комунікативному, що враховує кодову систему мови, культурні традиції комунікативної поведінки; інтерактивному орієнтованому на особистісні характеристики комунікантів, їхні цілі, стратегії, програму адресованості, взаємодію; перцептивному, що полягає у взаємному пізнанні та зближенні людей, формуванні вмінь управління сприйняттям, відчутті настроїв партнерів, розумінні психологічних ефектів сприйняття, здатності їхньої корекції та зміни тощо. Отже, вербальна комунікація є лише одним з аспектів спілкування, хоч при розширенні сфери К. л. можливе їхнє даліше ототожнення, оскільки таке розмежування призведе до усунення спілкування з компетенції К. л.

Комунікація є процесуальною величиною, а субстанціональний характер їй надає поняття комунікативної ситуації, функціонально самостійними модулями якої є комуніканти із властивими їм знаннями, мотивами, установками, інтенціями, стратегіями і синхроністичністю (К. Юнг) їхнього колективного позасвідомого; текст повідомлення, а також інтеріоризована сфера буття (місце, час, дискретна чи недискретна ситуація спілкування); семіотичний універсум, до яких залучені комуніканти і текст. Дослідники виокремлюють ще складники каналу, коду комунікації, шуму, фільтрів, контексту, які, на нашу думку, є приналежністю окреслених модулів і сформовані в результаті їхньої синергетичної взаємодії. Комунікативна ситуація має всі ознаки складної, нелінійної, нерівноважної суперсистеми, яка перебуває у стані переходу від хаосу до порядку і далі до нового порядку, детермінованої ззовні та внутрішньо як деструктивними чинниками, так і параметрами самоорганізації. Останні сприяють взаєморозумінню комунікантів, гармонізації їхньої свідомості, комунікативній кооперації. **Theory of verbal communication, communicative linguistics**

КОМУНІКАТИВНА МЕТАМОДЕЛЬ - абстрактна схема, що представляє системну кореляцію складників інформаційного обміну й комунікативних дій, а також співвідношення здійснюваних ними супровідних операцій, результатом чого є передача інформації від адресанта до адресата. Таке моделювання є досить поширеним явищем у теорії комунікації і суміжних дисциплінах. Перші К. м. були суто семіотичними. Такою можна вважати модель представлення комунікативної"

"природи мовного знака, запропоновану австрійським психологом і лінгвістом :< Бюлером (книга "Теорія мови", написана у 1921 р., видана у 1934 р.). Дослідник -азиває свою схему моделлю представлення повної конкретної мовленнєвої події > с\купності з життєвими обставинами, у яких вона застосовується певною мірою регулярно.

К. Бюлер розміщує мову у вигляді трикутника в центрі простору в оточенні відправника й одержувача повідомлення та предметів і ситуацій, які корелюють з мовою у плані репрезентації, експресії й апеляції. Трикутник перетинається з колом, яке символізує конкретне мовне явище, але вони мають фрагменти, що виходять за межі :льне одного. Це ілюструє можливість доповнення мовних знань сприйняттям онкретного мовного повідомлення, що створює нові мовні смисли. Три сторони трикутника розглядаються як змінні чинники, що служать для підняття мовного ізища до рівня знака. Мовне явище стає символом у співвіднесенні із предметами ? ситуаціями дійсності (репрезентаційна функція), симптомом для відправника експресивна функція) і сигналом для слухача, чийми поведінкою і внутрішнім станом повідомлення керує (апелятивна функція). До К. Бюлера мова пов'язувалася здебільшого з репрезентацією світу дійсності й понятійної сфери. Значимість -инника суб'єкта практичної комунікативної діяльності розглядав задовго до К. Бюлера > свій семіотичній концепції Ч. Пірс. У моделі К. Бюлера закладені дуже важливі леї (деавтоматизації й інтерсуб'єктивності мовлення, символічної природи мови ~ощо), які згодом знайшли відображення у різних спробах моделювання омунікативного акту.

Значний вплив на розвиток теорії комунікації мала інформаційно-технічна модель американських математиків В. Вівера та К. Шеннона (1949 р.), яка стала базовою для формування понятійного апарату цієї нової галузі. Їхня контактнo-релейна схема передачі інформації передбачала наявність 1) двох сигналів (від передавача • 1 отриманого адресатом), що вводило до комунікації притаманну їй інформаційну їсиметрію; 2) каналу інформації як способу й середовища передачі сигналу, що надалі дов'язувалися із засобами й контекстуалізацією повідомлення; 3) джерела шуму з каналі, що посприяло подальшому введенню компонента комунікативного шуму, спричиняти який можуть всі складники ситуації. Окреслена К. м. усе ж була -е\нічною й не враховувала чинників і параметрів живої* вербальної комунікації.

Першою власне К. м. стала функціональна схема Р Якобсона (1961 р.), що містила компоненти: комунікантів, які репрезентують емотивну й конативну функції; повідомлення із властивою йому референтивною функцією; контексту, який :посередкує творення певної художньої форми, стилю (поетична функція); коду :метамовна функція) і контакту (фатична функція). Модель Р. Якобсона -є розмежовувала зміст повідомлення, який передається та сприймається; -є враховувала компонента мети, хоч дослідник розробив цільову концепцію мови. Незважаючи на певні недоліки, означена К. м. є базовою для багатьох сучасних •*:м\нікативних досліджень. Для художньої комунікації перспективним виявився "гоєкт К. м. Ю. Лотмана, який ґрунтувався на ідеї деавтоматизації літературної

- -зн за умови наявності двох каналів комунікації в механізмі культури (словесного

й зображувального). Словесна мова є механізмом стійкості й убезпечує тексти від викривлень, індивідуальної варіативності кодового пристрою. Зважаючи на власну тезу про породження текстом нової мови (зображувальної), Ю. Лотман підкреслював, що нетривіальний текст має риси інтелектуального пристрою, який отримує пам'ять і продовжує генерувати нові повідомлення у семіотичном> універсумі культури.

Поняття універсуму вживалося і Р. Якобсоном, однак воно не було чітко окреслене. Ю. Лотман, М. Бахтін надали цьому поняттю особливої ваги у комунікативном\ акті з огляду на репрезентацію знаком повідомлення рекурсивних інтерсеміотичних й інтертекстових зв'язків і зародження нових майбутніх (прокурсивних). Це положення розвинуте в розробленій О. Сел Івановою діалогічний К. м., яка містить п'ять самостійних взаємно детермінованих функціональних модулів (адресанта, адресата, тексту, інтеріоризованого буття й семіотичного універсуму культури, представлених у часі та просторі). У теорії інформації поширеною є К. м., яка враховує тезауруси комунікантів, складник комунікативного шуму, поширений на всі компоненти комунікації, два повідомлення як два змісти (той, що передається, й отриманий), один сигнал (знак), пристрої кодування й декодування та канал зв'язку. Моделювання комунікації здійснюється у різних галузях науки і має різну мету. У сучасній теорії мовної комунікації найбільш популярними є прагматичні моделі І. Сусова, Е. Атаяна, комп'ютерна модель Р. Піотровського й О. Шингарьової й ін

Communicative model

КОМУНІКАТИВНА ПЕРСПЕКТИВА РЕЧЕННЯ - комунікативно-змістове (актуальне) членування речення в живому мовленні; містить із позицій адресата відоме й нове, тобто тему й рему. Початок вивчення К. п. р. пов'язують із дослідженнями представників Празького лінгвістичного гуртка В. Матезіуса (який спирався на ідеї французького лінгвіста А. Вейля), Я. Фірбаса, Ф. Данеша. хоч подібний поділ в інших термінах застосовувався й раніше у Ф. Буслаєва, О. Потебні (пор. психологічний підмет і присудок), Г. Габеленца, Г. Пауля, О. Шахматова й ін Чеські лінгвісти протиставляли К. п. р. формальному членуванню, що передбачало виокремлення граматичного суб'єкта та предиката. Вони вважали так\ функціональну перспективу способом залучення речення до предметного контексту. у якому воно виникає. Засобами представлення К. п. р. можуть бути інтонація, фразовий наголос, порядок слів. Празькі лінгвісти вважали домінантою мовця саме рему, Г. Пауль, О. Єсперсен стверджували, що головна увага мовця зосереджена на темі. Дослідники визначили третій складник К. п. р. - дифузну зону, яка має подвійний зв'язок (дуплексив) як із темою, так і з ремою. Чимало висловлень живого мовлення можуть складатися лише з реми. Вони названі моноремними та представлені загальноінформативними повідомленнями, висловленнями з імпліцитною темою, неповними реченнями. Вторинна рематизація може відбуватися за рахунок парцеляції, присудково-підметових речень (*Два пишем, три помічаєм. Розношена щоденна проста математика* (Костенко)). Те саме, що й **Актуальне членування речення. Functional sentence perspective, actual division of the sentence**

КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ - складник евристичної інтенційної програми

вання дискурсу, його проведення й керування ним із метою досягнення «оперативного результату, ефективності. Наявність К. с. зумовлена загальним принципом стратегічності будь-якої діяльності. К. Келлерман уважає стратегічність «головною ознакою спілкування, однак не усвідомленою й автоматичною. Дослідники зважає у К. с. відбір мовних ресурсів й адаптацію їх до умов комунікації. К. с. ґрунтується на глобальному намірі комунікації, конкретній інтенції комунікативної Л.- комунікативному смислі й інтерактивному режимі (виборі манери, стилю, жанру тощо). Дефініція К. с. не є чітко окресленою. Чимало лінгвістів пов'язують К. с. із вирішенням проблемних питань, суперництвом тощо (К. Кандлін, С. Кордер, *1 Фач, Дж. Каспер й ін.). Наприклад, Ч. Фернандо визначає К. с. як спосіб досягнення «результату, переваги в інтелектуальному двобої, як складну когнітивну модель (схему) узагальнення досвіду, яка містить особистісні, локальні, діяльнісні й ін. параметри, організовані у свідомості відповідним чином. Однак не всі комунікативні стратегії налаштовані на перемогу, наприклад, на досягнення інших цілей спрямовані ситуації навчання, інформування тощо, хоч деякі дослідники наголошують на відсутності у чистого інформування стратегічного характеру. Найбільш загальним центром К. с., на думку Дж. Гумперца, є успішна реалізація контакту, тобто оперативний результат комунікації. К. с. мають ознаки гіпотетичності, прогнозованості, евристичності, зумовленості культурою, нормами комунікативної поведінки соціуму, етносу, а також комунікативною компетенцією мовця, його фізичною світу.

Типологія К. с. є практично не розробленою проблемою комунікативної лінгвістики. Наявні у літературі типології виходять із певної сфери спілкування (наприклад, класифікація стратегій наукових і науково-популярних текстів української дослідниці Т. Радзівської) чи форми комунікації (поділ К. с. у діалозі на інтеракціональні, інтерпретативні й керівні О. Романовим) або пристосовані до мовленнєвих актів різних типів (конкретні стратегії на відміну від спільних О. Іссерс). Найбільш загальними є класифікація К. с. Т. ван Дейка, який виділяє стратегії когнітивні, контекстуальні, розуміння, мовленнєві, семантичні, синтаксичні, схематичні, текстові й ін.; а також поділ стратегій на власне комунікативні та змістовні залежно від урахування мовних ресурсів комунікації; кооперативні, конфліктогенні й маніпулятивні залежно від мети спілкування. О. Іссерс диференціює К. с. на головні семантичні й когнітивні і допоміжні (прагматичні, діалогові й риторичні). Головні стратегії є найбільш значимими та найбільшого пов'язані із впливом на адресата, тобто: поєднані - зумовлені ситуацією, контролем над перебігом спілкування - привертанням уваги адресата. К. с. передбачає наявність відповідних тактик - комплексних дій, які сприяють реалізації стратегій. Відношення між К. с. і тактикою розглядаються як зв'язки роду й видів (Є. Верещагін). Communicative strategy

КОМУНІКАТИВНА СУМІСНІСТЬ - особистісний чинник комунікації, який ґрунтується на готовності та вміннях комунікантів співробітничати, створювати сприятливу атмосферу взаємного задоволення спілкуванням, психологічної комфортності; виникає на підставі узгодженості спільної позиції, взаємного розуміння і сумісності. Communicative compatibility

КОМУНІКАТИВНА ТАКТИКА - підпорядкований комунікативній стратегії

конкретний спосіб реалізації інтенційної програми дискурсу. К. т. має динамічний характер, що забезпечує оперативне реагування на ситуацію, і ґрунтується на мовленнєвих уміннях, комунікативній компетенції. К. т. має певну знакову репрезентацію, тому спосіб її встановлення керується експліцитною інформацією, а відміну від стратегії. Є. Верещагін пропонує розглядати зміст К.т на трьох рівнях абстракції і позначати її за допомогою реплік-кліше. Іноді К. т., як і стратегії ототожнюються з типами мовленнєвих актів, що створює труднощі відмежування стратегічного шару комунікації від тактичного. Кожна тактика спрямована на певну зміну фрагмента свідомості адресата в потрібному для адресанта напрямку Інструментом реалізації К. т. є комунікативний хід. К. т. має певні маркери. На семантичному рівні це кліше, номінації учасників комунікації з метою певного балансу "статусу обличчя", перформативи, конотативне значення слів, частки, повтори. Лексико-граматичними маркерами можуть бути синтаксичні конструкції відповідної модальності, фразеологізовані речення, синтаксичні синоніми, транспозиція синтаксичних структур, синтаксичні стилістичні фігури (паралелізм, градація, анафора, епіфора, антифразис тощо). Прагматичними показниками тактик є типи реакції адресата, імплікації, будова комунікативних ходів і т. ін. Складною й суперечливою є проблема обґрунтування тієї чи іншої тактики на відміну від іншої, близької їй. **Communicative tactic**

КОМУНІКАТИВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ–територіально локалізована лінгвоетнічна спільнота, що історично склалася й характеризується відносно стабільними, регулярними й інтенсивними комунікативними контактами з використанням кількох мов або їхніх варіантів. К. с. не обмежується ані ареалом використання однієї мови, ані соціальною чи етнічною ідентичністю, ані кордонами однієї держави.

КОМУНІКАТИВНЕ СУПЕРНИЦТВО–тип інтерактивності адресанта й адресата в комунікативній ситуації, який характеризується прагненням здобути інтелектуальну перевагу, здійснити свої наміри в диспуті, дискусії, підвищити власний статус обличчя. У новітніх психологічних дослідженнях К. с. розглядається як третій різновид комунікативної взаємодії поряд із комунікативним співробітництвом і конфліктом й уважається неконфліктним, здоровим спілкуванням (К. Кандлін, С. Кордер, К. Фач, Дж. Каспер й ін.), однак виділення цього типу інтерактивності може відбуватися за іншим принципом класифікації, можливо, ілюктивним, адже К. с. усе ж таки прагне до асиметрії відношень комунікантів і може призвести до комунікативного конфлікту. **Communicative rivalry**

КОМУНІКАТИВНИЙ КАНАЛ–способи інформаційного обміну й комунікативного впливу. Поняття каналу зв'язку вперше введено американськими математиками В. Вівером і К. Шенноном у 1949 р. як складник запропонованої ними контактнорелейної схеми передачі інформації, відомої як інформаційно-технічна модель комунікації. Вони розглядали канал зв'язку як фізичне середовище, по якому проходить сигнал до одержувача інформації. Саме в каналі можливі викривлення й модифікації сигналу, який доходить до адресата в дещо іншому вигляді через наявність джерела шуму, тобто перешкод, зумовлених фізичними явищами (безладними звуковими коливаннями, тепловим і космічним випромінюванням

т ін.). У сучасній комунікативній лінгвістиці К. к. отримав значення засобів зв'язку, за допомогою яких передається повідомлення. Серед таких розглядаються вокальний і звуковий), візуальний (зоровий), тактильний, нюховий, смаковий канали. Найбільш поширеними є перший і другий. Вокальний канал опосередковує міжособистісне спілкування, однак його неможливо застосувати без спеціальних технічних засобів при передачі інформації на великі відстані в часі та просторі, низькою є його <> мулятивна і трансляторна здатності. Візуальний канал використовується > писемній комунікації, ЗМІ. **Communicative channel**

КОМУНІКАТИВНИЙ КОНФЛІКТ - тип інтерактивності адресанта й адресата в комунікативній ситуації, який характеризується неузгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, асиметричними відношеннями між ними, дисбалансом статусів облич, результатом чого зазвичай є припинення спілкування, небажання продовжувати комунікацію. К. к. протиставлений комунікативній іоперації(співробітництву). К. к. звичайно супроводжується негативними емоціями й розбалансуванням чинника обличчя (принижується обличчя одного або обох партнерів комунікації). Л. Фестингер вважає К. к. наслідком когнітивного дисонансу - пану дискомфорту та психологічної напруги, що виникає при прагненні однієї людини узгодити свої думки й дії з іншою людиною, зокрема, у процесі комунікації. Ус\нення когнітивного дисонансу потребує активізації мислення та психіки людини, корекції або зміни власних переконань. К. к. у сучасній лінгвістиці вивчається на межі з конфліктологією-маргінальною галуззю науки, об'єктом якої є конфліктна ситуація у суспільстві, колективі, групі під кутом зору соціальних, етнічних, політичних, культурних причин. Лінгвістична конфліктологія спрямована на аналіз конфл іктогенних мовних засобів і способів організації мовленнєвих дій для усунення .конфлікту або його запобігання. **Communicative conflict**

КОМУНІКАТИВНИЙ САМОКОНТРОЛЬ - особистісний чинник комунікації, який ґрунтується на самоспостереженні й самоаналізі комунікантів у ситуації спілкування, зважаючи на реакції й поведінку партнера, із метою досягнення відповідності соціальній нормі й формування необхідного враження. К. с. є важливим > здійсненні стратегічної програми збереження статусу обличчя. **Communicative self-control**

КОМУНІКАТИВНИЙ СТАТУС - комунікативні права й обов'язки учасників комунікації. К. с. має кілька різновидів: статуснуроль як відносно постійний статус очуніканта, який він має від народження як належність до певних статі, віросповідання, етносу; позиційну роли що відповідає місцю ЛЮДИНИ в суспільстві професії, соціальному статусу); ситуаційну роль, яка є варіативною й залежить від <:кретної ситуації (покупець, пасажир, керівник, підлеглий, пацієнт, друг, жертва, -ривдник і т. ін.). К. с. впливає на перебіг комунікації, на тип інтерактивності ооперагивний і конфліктний), на вибір мовних засобів і зразків дискурсу, на стратегії "- ачіри спілкування тощо. **Communicative status (role)**

КОМУНІКАТИВНИЙ ХІД - ланка діалогу як блок інтерактивної програми . ччнікантів, обмежена висловленням, реплікою одного з комунікантів. коиверсацийному аналізі спілкування розглядається як обмін / взаємний обмін

(exchange / interchange) двох активних учасників, кожен із яких здійснює вибір однієї з кількох альтернативних дій, що приводить до створення сприятливих або несприятливих умов їхньої взаємодії. Такий вибір кваліфікується як К. х., що може накладатися на відповідний мовленнєвий акт, хоч і не збігається з ним. К. х. має три частини: перша встановлює відношення до попереднього ходу, друга передає зміст ходу, заради якого він здійснюється, третя встановлює відношення до наступного ходу. У конwersaційному аналізі застосовується поняття головного К. х. як мовленнєвого акту, що керує перебігом розмови, визначає тему, інші типи мовленнєвих актів» послідовність зміни ролей комунікантів, манеру мовлення й мовні засоби. Щодо головного акту встановлюються типи деяких інших К. х.: генералізатора, який узагальнює тем\ головного акту; переривача, що тимчасово припиняє розвиток головної теми. модифікатора, який модифікує значення головного акту; перемикача, що кардинально змінює тему розмови; підтримувача, який стежить за релевантністю розмови. конкретизатора, що деталізує головну тему; завершитель я, який завершує розмову тощо. Різновидами К. х. є також 1) обрамлювальний (позначає межі мовленнєвої взаємодії, привертає увагу співрозмовника); 2) фокусивний (актуалізує певну інформацію, наприклад, коментування); 3) ініціальний (відкриває мовленнєве спілкування), 4) підтримуючий (сприйняття, згода, відповідь); 5) продовжувальний (розвиває далі розмову); 6) відтворювальний (повертає знову до теми розмови). Однак ця класифікація є непослідовною і потребує уточнення. **Communicative move**

КОМУНІКАТИВНИЙ ШУМ—один із складників комунікативної ситуації, що являє собою перешкоди різного рівня та природи, які знижують ефективність комунікації, дестабілізують процес сприйняття й розуміння інформації, що передається, і можуть призвести до припинення комунікації. Ще у давніх греків застосовувалося слово *atopon* (позбавлений місця) на позначення перешкод у вигляді висловлень, які викликають подив і не вкладаються у моделі очікування комунікантів. Складник шуму був уведений американськими математиками В. Вівером і К. Шенноном у 1949 р. у представленій ними контактно-релейній схемі передачі інформації, відомій як інформаційно-технічна модель комунікації. Джерело шуму пов'язувалося з фізичним середовищем каналу інформації, де сигнал від передавача проходив до одержувача у викривленому, модифікованому вигляді через фізичні перешкоди (дробовий ефект, безладні звукові коливання, теплове й космічне випромінювання і т. ін.).

Вивчення шуму зумовлювалося технічними завданнями ефективного використання каналів передачі, посилення їхньої потужності, розробки автоматичних методів зберігання інформації, її переробки й пошуку. У подальших спробах моделювання процесів передачі інформації шум корелював безпосередньо із сигналом (У. Еко), кодом (Р. Якобсон) або з усіма складниками й операціями інформаційного обміну. К. ш. у лінгвістиці почав вивчатися у зв'язку із проблемами ефективності комунікації. Психолінгвістичний аспект К. ш. розглядається в межах проблеми сприйняття мовлення під кутом зору стратегії реципієнта враховувати співвідношення сигналу й шуму при виборі оптимального способу сприйняття. За умови найбільш високого рівня К. ш. у процесі сприйняття мовлення чинниками, що його мінімізують, за даними експериментів І. Голдаймонда, В. Гоккінса,

? Фрумкіної, є частотність уживання слів, підвищення для одержувача суб'єктивної ваги інформації, що передається. Чинниками, що знижують імовірність перешкод > вербальній комунікації, на думку дослідників, є як надмірність, так і редукованість економія) інформації. Головними ознаками К. ш. є неясність і неоднозначність повідомлення. Неясність потребує введення додаткової інформації, а неоднозначність може бути запрограмованою автором повідомлення й усувається шляхом дальшого розвитку подій без додаткового введення інформації (Дж. Ліч). К. ш. простежується -Іа формально-семіотичному, когнітивно-інтерпретаційному й соціально-нтерактивному рівнях комунікації (О. Селіванова). Особливі вияви К. ш. спостерігається у міжкультурній комунікації. **Communicative noise**

КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ВІДПОВІДНІСТЬ ? ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ) - найбільш оптимальна збалансованість смислової, чгнотативної, екстралінгвістичної інформації текстів оригіналу й перекладу, що мотивується необхідністю досягнення рівноцінності їхнього регулятивного впливу -з своїх адресатів. Ще Ф. Шлейермахер пропонував розмежовувати два методи перекладу- парафразу і вільне перекладення. Мета другого - справити однакове Е^аження на читачів оригінального й перекладного текстів, відмовляючись нд відповідності певних їхніх частин. Американський дослідник Ю. Найда назвав вдповідність "впливу на Рецептора" динамічною еквівалентністю з огляду -а її комунікативну, діяльнісну орієнтацію й розробив оригінальну концепцію переваги такого типу відповідності, а німецький перекладознавець А. Нойберт кваліфікував її як прагматичну, виокремивши чотири типи текстів за ступенем такої відповідності (найвищим ступенем характеризуються наукові, технічні тексти). С>мніви у можливості динамічної еквівалентності висловив американський антрополог К. Клакхон. Англійський перекладознавець П. Ньюмарк протиставляв *гм\нікативному перекладу, орієнтованому на читача, семантичний, що є більш складним, детальним, відповідним авторському стилю й етнокультурній домінанті гтигіналу. **Communicative functional equivalence, dynamic equivalence**

КОМУНІКАЦІЯ (від лат. communicatio - роблю спільним, спілкуюсь) - -леспрямований процес інформаційного обміну між двома і більше сутностями ЇЗ допомогою певної семіотичної системи. У сучасній лінгвістиці існує близько ' J0 дефініцій К., що зумовлене 1) різноманітністю її способів, одним із яких -: словесно-знакова (вербальна) фіксація інформації, *що* передається; 2) специфікою чети передачі 1. (інформування, заборона, виховання, навчання, емоційний вплив, естетичний вплив, зміна поведінки, маніпуляція тощо); 3) дискретністю/ недискретністю "вродження та сприйняття інформації, тобто наявності відстані в часі та просторі, "іютиставленоїК. "тут і зараз"); 4) способом адресованості інформації (персональна *м надперсональна, аксіальна і ретіальна К.). Головними ознаками К. дослідники вважають цілеспрямованість, конвенційність, наявність коду повідомлення. -• с\спільстві К. виконує інтегративну роль: вона опосередкує всі види соціальної і.-льності, сприяє соціалізації особистостей, кумулює суспільний досвід і транслює ": ~о від покоління до покоління, зберігає культуру, служить чинником цивілізаційної, г*-ічноїта групової ідентифікації.

Типами К є невербальна й вербальна (мовна). К. іноді ототожнюється із спілкуванням*, однак, вони не є синонімами. Спілкування є соціально зумовленим процесом обміну, інформацією між людьми в різних сферах їхньої пізнавально-трудої та творчої діяльності, який реалізується переважно за допомогою вербальних засобів. Спілкування розглядається на трьох рівнях; комунікативному, що враховує кодову систему мови, культурні традиції комунікативної поведінки; інтерактивному, орієнтованому на особистісні характеристики комунікантів, їхні цілі, стратегії, програму адресованості, взаємодію; перцептивному, що полягає у взаємному пізнанні та зближенні людей, формуванні вмінь управління сприйняттям, відчуття настроїв партнерів, розумінні психологічних ефектів сприйняття, здатності їхньої корекції та зміни тощо. Отже, К. ширша за спілкування, проте вербальна К. є лише одним з аспектів спілкування, хоч при розширенні сфери комунікативної лінгвістики можливе їхнє дальше ототожнення.

Вербальна К. не існує в чистому вигляді, адже інтерпретаційними ключами для людини є система знань, почуттів, відчуттів, ідей, у тому числі й невербалізованих, а також паравербальні засоби спілкування (фонація, жести, міміка, погляд, постава, відстань, запах, одяг тощо). Невербальна К. охоплює біологічно доцільні поведінкові сигнали тварин, спрямовані на сумісну адаптацію до навколишнього середовища, парамови жестів і міміки, математичну й комп'ютерну символіку, мистецтво, гру, телепатичний зв'язок і, врешті-решт, взаємодію людини з довкіллям за допомогою органів чуття без участі мови, що також зумовлює отримання інформації. Когнітивна психологія та психолінгвістика розглядають мовлення на підставі вербальної й невербальної К., у межах яких можливі взаємні переходи, трансляції. Таке подвійне кодування вносить корективи в уявлення про пам'ять, семантична мережа якої містить вузли вербальних одиниць (логогенів) і невербальних репрезентацій (імагенів).

Типами вербальної К. за способом знакового оформлення є усна, писемна, друкована; за способом адресованості - аксіальна (адресована конкретній особі чи особам) і ретіальна (адресована будь-кому); за кількістю учасників - внутрішня (спілкування із самим собою), міжособистісна (розмова двох осіб), малих груп (3-5 осіб), публічна (20-100 осіб), організаційна (більше 100 до 1000 осіб), масова (більше 1000). Функціональний принцип зумовлює поділ вербальної К. на інформативну (передача інформації), афективно-оцінну (вираження почуттів, оцінок, емоцій адресантом відносно адресата), рекреативну (спілкування з метою розваги), переконуючу (спрямовану на стимулювання якоїсь дії), ритуальну (соціально усталені комунікативні дії з дотриманням певних норм) і т. ін. У теорії комунікації наявні й інші типології К., наприклад, за принципом істинності, можливості інверсування комунікативних ролей (монолог і діалог/ полілог), особливостей впливу на адресата, ілюкції тощо. К. нерідко ототожнюється з терміном "дискурс".

Communication

КОМУТАЦІЯ (від лат. commutatio - зміна) - відповідність між одиницями планів вираження та змісту двох знаків мови як їх парадигматичне співвідношення. Термін уведений у 1935 р. датським лінгвістом Л. Ельмслевом, фундатором глосематики як течії структуралізму. Дослідник запропонував комутаційний тест; близький

за методикою опозиційному аналізу Празької лінгвістичної школи, що ґрунтується на принципі мінімальних пар. Тест дає змогу на основі взаємної підстановки зі зміною у плані змісту або, навпаки, у плані вираження встановити інваріанти . відрізнити їх від варіантів, що перебувають у відношеннях субституції Комутаційний тест застосовується на всіх рівнях аналізу - для знаків й їхніх складників (фігур) як елементів плану змісту й вираження.

За певних умов К. між інваріантами зникає, що розглядається глосематиками як синкретизм (пор, нейтралізацію у Празькій школі). Наприклад, росли/сі луг звучать як [лук], що є результатом синкретизму, який може зникати у сильних позиціях {> такому випадку К. відсутня, адже одиниці плану змісту невідповідні; К. можлива для пари *лугом* і *луком*, де відношення між одиницями плану змісту й вираження однаково не відповідні). На відміну від нейтралізації, синкретизм не потребує врахування загальної ознаки двох зіставляваних елементів. Комутаційний тест був використаний для вивчення фонетичних інваріантів і варіантів Е. Фішер-Йоргенсен, > соціо- та психофонетиці М. Кластер-Енсеном й У. Лабовим. **Commutation**

КОН'ЮНКЦІОНАЛІЗАЦІЯ - різновид морфологічно-синтаксичного неморфологічного способу творення сполучників як перехід з інших частин мови чи лнїх словоформ. К. зумовлює десемантизацію твірних слів,отримання ними нової фчнкціїу висловленні.

КОНВЕРГЕНЦІЯ (від лат. convergo - наближуюся, сходжуся) - зближення або збіг двох мовних ознак чи явищ. Розрізняють такі типи К.: 1) глотогонічну, яка зникає в деяких мовах унаслідок тривалих мовних контактів (контактна) або на підставі спільного субстрату (субстратна), у результаті чого можуть формуватися мовні союзи (К. може торкатися окремих мовних явищ двох мов чи мов у цілому); 2) діалектна, зумовлена взаємним зближенням діалектів однієї мови, унаслідок чого створюється койне; 3) структурно-діахронічна, яка є історичним еволюційним процесом, що передбачає зникнення деяких варіантів або інваріантних розбіжностей і наприклад, фонологічна К. спостерігається у випадках збігу кількох фонем у процесі розвитку мови, морфологічна-у результаті вирівнювання основ, відмін і відмінків за аналогією, зникнення омонімії граматичних форм). Механізм глотогонічної К. описаний Р. Якобсоном у 1930 р., а структурно-діахронічної- російським лінгвістом Є. Поливановим у 1928 р. К. протиставлена дивергенції-розходженню, віддаленню двох мовних ознак чи явищ. **Convergence**

КОНВЕРСАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ- методика емпіричного дослідження діалогічного >сного мовлення, що застосовується в соціолінгвістиці й дискурс-аналізі. ! і розробниками вважаються вчені Г. Хене, Г. Рейбок, Е. Хеві, Х. Закс, Г. Джефферсон, Ч. Гудвін й ін. К. а. виникає у 70-ті р. р. XX ст. і ґрунтується на висунутій у 1967 р. соціологом Х. Гарфінкелем теорії способів і прийомів організації* повсякденної діяльності членами певної соціокультурної спільноти, а також на соціологічній концепції Е. Гоффмана і теорії мовної гри Л. Вітгенштєйна На початку застосування К а. увага зверталася насамперед на правила й порядок ведення розмови, зокрема, міни мовленнєвих ходів, що описувалися в результаті вивчення живого мовлення Згодом К. а. почав розглядати стандартизовані форми ведення розмови, зумовлені з дповідними зразками соціальних дій, специфіку йекстралінгвальні чинники переходу

від одного мовленнєвого ходу до іншого, звичні прийоми комунікантів у розмові, координацію вербаліки й невербаліки, а також моделювати та прогнозувати перебіг спілкування, можливості управління поведінкою партнера. К. а. спрямований на обґрунтування вибору мовцями мовних і немовних засобів спілкування з урахуванням наявних в адресата попередніх знань й очікувань, а також на пояснення можливих порушень зміни комунікативних ролей, переходу від одного ходу до іншого.

К. а. передбачає характеристики трьох категорій спілкування: макрорівня (фаз розмови, головних і другорядних топіків), проміжного рівня (кроків, або реплік) і мікрорівня (засобів різних мовних рівнів, що беруть участь у створенні мовного акту). Спілкування розглядається як обмін / взаємний обмін (exchange / interchange) двох активних учасників, кожен із яких здійснює вибір однієї з кількох альтернативних дій, що приводить до створення сприятливих або несприятливих умов їхньої взаємодії. Такий вибір зумовлює відповідний комунікативний хід, який може накладатися на відповідний мовленнєвий акт, хоч і не збігатися з ним. Комунікативний хід має три частини: перша встановлює відношення до попереднього ходу, друга передає зміст ходу, заради якого він здійснюється; третя встановлює відношення до наступного ходу.

К. а. ураховує чинник обличчя партнерів спілкування (збереження статусу й ролі комуніканта, баланс, підвищення статусу чи зниження його), їхній імідж, стратегії та способи їхньої реалізації. Матрицею для опису діалогу є кваліфікація його типів залежно від ситуації (природний, спонтанний, підготовлений, літературний, інсценований); умов спілкування (урахування наявності / відсутності перешкод); часу та простору (обличчям до обличчя, на відстані, дискретний у часі, дискретний у просторі); ступеня відкритості (інтимний, довірчий, офіційний, на публіку, напіввідвертий тощо); соціального статусу (рівний, нерівний); балансу обличчя (збалансований, незбалансований); ступеня знайомства (близькі, приятельські, поверхові, випадкові, офіційні і т. ін. відносини); фіксованості теми (відсутність фіксованості, фіксація спільної галузі, звужена тематика); функції діалогу (інформування, наказ, обман і т. ін.). Кожний комунікативний хід організований як мовленнєвий акт, тому К. а. застосовує поняття головного акту, який керує перебігом розмови, визначає тему, інші типи мовленнєвих актів, послідовність зміни ролей комунікантів, манеру мовлення й мовні засоби. Щодо головного акту встановлюються типи деяких інших мовленнєвих актів: генерал ізатора, який узагальнює тему головного акту; переривача, що тимчасово припиняє розвиток головної теми; модифікатора, який модифікує значення головного акту; перемикача, що кардинально змінює тему розмови; підтримувача, який стежить за релевантністю розмови тощо. **Conversational analysis**

КОНВЕРСИВИ (від лат. conversio - перетворення, зміна) - 1) синонімічні речення, що мають однакові семантичні компоненти й позначають ту саму ситуацію, змінюючи синтаксичні позиції {*Поет написав вірш - Вірш написаний поетом*};

2) лексеми, які виражають відношення зворотності, можливої інверсії (укр. *відкрити - закрити, продавець-покупець'*, англ. *employer - employee*). Термін уведений Дж. Лайонзом, явище конверсивності досліджено Ш. Баллі й О. Есперсеном. **Conversive terms**

КОНВЕРСІЯ (від лат. *conversio* - перетворення, зміна) -1) неморфологічний, морфологічно-синтаксичний спосіб творення слів як перехід однієї частини мови до іншої без участі афіксів. Результатом К. є зміна граматичної парадигми, синтаксичних ознак і загального категорійного значення при збереженні чи зміні понятійного змісту (наприклад, англ. *to jump* - дієслово і *a jump* - іменник, *early* - прислівник і *early*- прикметник; укр. *молодий*- прикметник і *молодий*- іменник). Типами К. є субстантивація, ад'єктивація, прономіналізація, вербалізація, нумералізація, адвербіалізація, предикативиізація, модалізація, перехід повнозначних частин мови у службові (препозитивація, кон'юнкціоналізація, партикуляція), перехід у вигук (інтер'єктивація). Розрізняють також синхронічну й діакронічну К.: перша визначена існуванням у сучасній мові твірної й похідної частини мови, друга зумовлена наявністю в сучасній мові лише похідної частини мови при втраті мовою твірної. К. має синонімічні позначення: транспозиції, гіпостазису, нульової деривації. К. протиставлена афіксації, хоч К. іноді трапляються широко як синтаксичну деривацію-творення іншої частини мови за умови збереження понятійного змісту з основи (укр. *залізо* - *залізний*, *сіль* - *солити*). **Conversion, hypostasis, transposition, zero-derivation**

2) Різна перспектива позначення ситуації або її фрагмента у висловленнях, яка ґрунтується на лексико-синтаксичній синонімії. К. є предметом аналізу в когнітивній семантиці, де розглядається можливість різного профілювання ситуацій (*Пагорб спускається до берега* і *Пагорб піднімається від берега*). У семантиці такі випадки названі лексичною К. Крім лексичної К., виокремлюються ще й синтаксична (заміна суб'єктів взаємно-зворотних дієслів), морфолого-синтаксична (зміна стану дії предиката), і лексико-синтаксична (заміна предиката антонімом через специфіку профілювання). **Conversion**

КОНГРУЕНТНІСТЬ - стан комуніканта в певній ситуації спілкування, що характеризується повним узгодженням його вербальної й невербальної поведінки. Дослідники в галузі нейролінгвістичного програмування вважають, що пріоритетна роль у комунікативних процесах належить невербальній поведінці, адже вона детермінована неусвідомленим характером, не настільки свідомо контрольована і представляє справжнє ставлення адресанта до свого повідомлення. На К. ґрунтується довіра співрозмовників, достовірність переданої інформації. К. протиставлена інконгруентності, яка викликає у співрозмовника недовіру, сумніви у щирості, збентеження, розгубленість, прагнення уникнути спілкування. Фізіологічна природа К. / інконгруентності полягає в гармонії/дисгармонії роботи правої й лівої півкулі головного мозку, які відповідають за вербальну й моторну програми. На принципі К. / інконгруентності ґрунтується застосування поліграфа (детектора неправди), що фіксує невідповідність / відповідність фізіологічних показників дихання, електричної активності шкіри, тиску судин вербальному мовленню.

КОНЕКЦІОНІЗМ (від англ. *connection* - зв'язок) - один із принципів когнітивного аналізу структур зберігання, обробки, переробки й використання знань, що передбачає розгляд їхніх моделей як адекватних фізіологічному устрою людського мозку, його мережі нейронних клітин і зв'язків між ними за умови паралельності (одночасності) переробки отриманої від різних джерел інформації різними процесорами й їхній

взаємодії (переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів). К. виникає у зв'язку з появою нових нейрофізіологічних моделей діяльності мозку у 80-ті р. р. як альтернатива когнітивізму - першому етапу когнітології. Прихильниками К. є Д. Румельхарт, Дж. Делл, Д. МакКей, Дж. МакКлеланд, Дж. Андерсон та ін. Вони були розробниками моделей паралельно розподілених процесів обробки інформації.

К. представляє всі форми знання у вигляді мережі вузлів і зв'язків між ними. Вузли у різних моделях К. представлені поняттями, пропозиціями, фреймами, однак інформативність значно підвищують патерни зв'язків. Одночасність й інтерактивність переробки інформації, на думку представників К., значно прискорює когнітивні процеси й оптимізує їхню продуктивність. Механізмом, який забезпечує ефективність мережі, є поширена активація. Репрезентація якоїсь ментальної структури не є постійною й не записана у мережі пам'яті, а виникає завдяки активації та збудженню взаємно пов'язаних елементів (асоціативності). Активація може передаватися від одного вузла до іншого й одночасно блокувати інші фрагменти мережі, гасити непотрібну чи неактуальну інформацію. У конекціоністських моделях застосовуються різні підходи до струювання вузлів мережі, способів й особливостей поширення активації і т. ін. (наприклад, локалістські моделі розглядають безпосереднє кодування концептів у вузлах мережі, а паралельні пов'язують концепти з усією моделлю активованої сукупності конекцій).

На відміну від модуляризму, який ґрунтується на принципах універсалізму й нативізму, оскільки його виникнення пов'язане з генеративною концепцією Н. Хомського (див. "Reflections on Language", 1975 р.) і загальною метафорою цієї концепції[™] уподібненню переробки природної мови до комп'ютерної переробки, К. намагається моделювати нейрофізіологічні механізми роботи людського мозку. Зважаючи на це, тісний зв'язок нейронів і їхня паралельна взаємодія зумовлює створення субсимволів когніції, а на їхній основі - конвенційних символів, зокрема, мовних знаків. Конекціоністські моделі більш гнучкі, динамічні й адаптовані до зміни концептуальних зв'язків. Принцип К. критично розглядається прибічниками модуляризму. Дж. Фодор і З. Пилішин, Х. Патнем називають К. модною течією, пізньою варіацією асоціанізму (дескриптивізму) через нездатність К. пояснити продуктивність, раціональність і системність мислення, через недостатність емпіричного матеріалу, обробленого конекціоністськими моделями. Спрямованість К. на навчання певним правилам мовної категоризації також сприймається критично. Компромісом між модуляризмом і К. є гібридний принцип, який постулює паралельність всіх компонентів обробки інформації, але переробка здійснюється щодо різних частин висловлення на основі правил й операцій із символами. Запуск цих компонентів не залежить від подальшого розгортання процесу породження мовлення.

2) Другий етап розвитку когнітивної науки, який характеризується аналізом мисленнєвої діяльності на підставі конекцій (зв'язків) нейронної мережі мозку, що створює пакети інформації досимволічних одиниць; під час репрезентації та паралельної обробки знань активізується певна низка таких субсимволів (висвічення) і гасяться інші. **Connectionism**

КОНОТАЦІЯ (від ер.лат. *connoto* - маю додаткове значення) - додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст об'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, неологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації. К. протиставляється денотації як предметно-логічному компоненту значення, хоч таке протиставлення є не завжди послідовним і чітким (особливо для емоційно-оціночної лексики різних стилів). Зв'язок денотата й конотата переважно розглядають як залежність другого від першого при вторинності другого. У сучасній семасіології виокремилися три підходи до визначення К.: перший, найбільш уживаний, убачає у К. додаткові системно-зумовлені складники значення (оцінку, емотивність, експресивність і функціонально-стилістичну забарвленість); другий обмежує К. лише тими елементами змісту, які додаються в мовленні (асоціативними, контекстуальними, прагматичними, емотивними). Уважається, що К. не входить до дефініції слова, а є семантичною асоціацією, що пов'язується з культурними стереотипами мовців ' наприклад, віслюк асоціюється з упертістю, лис - із хитрістю, серце - із почуттями любові тощо). Третє, найбільш широке розуміння цього терміна містить такі аспекти* ситуаційно-психологічний (іронічна, евфемістична, меліоративна, пейоративна, експресивна К.), соціально-лінгвістичний (жаргонна, розмовна, книжна К.), лінгвістичний (К. новизни, запозичення, архаїзації, термінологізації), культурний (культурна К.), ідеологічний (ідеологічна К.) і т. ін. Дискусійними залишаються питання щодо ступеня розширення сфери К., статусу компонентів конотативного значення (сем чи відтінків), системної або функціональної природи К.

К. виникає як термін схоластичної логіки, перенесений до лінгвістичної семантики у XVII ст. через граматику Пор-Рояля на позначення властивостей (акциденцій) як ознак субстанцій. Англійський логік Дж. Мілль розмежував поняття денотації та К. Американський логік К. Льюїс запропонував чотири складники семантики імені: сигніфікат як сукупність ознак предмета позначення; денотат, або екстенціонал як предмети, що існують реально; конотат, або інтенціонал - предмет, який відповідає такому денотату. Л. Блумфілд уперше почав пов'язувати К. з емотивністю мовлення. Фіксація цього значення була зумовлена психолінгвістичними дослідженнями афективності слів, зокрема, асоціативними експериментами, які підтверджували психологічну реальність оцінних, емоційних, образних, стилістичних компонентів значення (наприклад, методика семантичного диференціала Ч. Осгуда). Ґрунтовна розробка проблем конотації у російській і вітчизняній лінгвістиці належить В. Телію, М. Комлеву, Г. Колшанському, З. Поповій, Є. Шендельс, В. Говердовському, І. Арнольд, Й. Стерніну, В. Шаховському, Н. Лук'яновій, Е. Азнауровій та ін. **Connotation**

КОНСОНАНТИЗМ (від лат. *consonans* - приголосний звук) - система приголосних фонем у мові з урахуванням їхньої звукової варіативності. К. у різних мовах характеризується різною кількістю приголосних фонем. Характеристика К. передбачає опис фонетичної реалізації диференційних ознак і їхньої варіативності, опозицій цих ознак і можливих чергувань у певних позиціях, а також відношення

кількості голосних до кількості приголосних у слові. Головними ознаками К. на відміну від вокалізму, є артикуляційна (наявність перешкоди при проходженні повітряного струменя, локалізація м'язової напруги) й акустична (наявність шуму). Артикуляційна класифікація приголосних ураховує: 1) ступінь напруження голосових зв'язок (дзвінкі та глухі); 2) місце творення перешкоди активним органом (лабіальні, або губні, дентальні, або зубні, лабіодентальні, або губно-зубні, передньоязикові, які поділяються на дорсальні, апікальні, какумінальні, ретрофлексні; середньоязикові, задньоязикові, увулярні, фарингальні, або глоткові, ларингальні (тотальні та епіглотальні)); 3) функцію пасивного органу (язикові поділяються на дентальні, альвеолярні, палатальні, велярні); 4) спосіб творення за першою фазою (щілинні, або фрикативні; зімкнені, або імпульсивні), за другою фазою (зімкнені проривні (вибухові, миттєві, експлозивні), складні (африкати, вібранти). зімкнено-прохідні (носові, або назальні; бокові, або латеральні)); 5) положення м'якого піднебіння (ротіві, носові); 6) подовженість (миттєві, подовжені) і т. ін. Акустична класифікація ґрунтується на 1) співвідношенні голосу й шуму (шумні й сонанти); 2) на характері зростання та зниження шуму протягом звучання (вибухові, щілинні та тоталізовані, неглоталізовані); 3) на частотних ознаках (високі й низькі) тощо. Кожна мова має свою специфіку К., який змінюється з часом на підставі дії певних звукових законів. **Consonantism**

КОНСТАНТИ КУЛЬТУРИ- відносно стійкі концептуальні структури свідомості, які несуть культурно ціннісну інформацію та представлені у знакових продуктах культури, зокрема, у текстах, явищах природної мови. Наприклад, у словник) Ю.Степанова "Константи.Словарьрусской культуры" розглянуто 37 базових і 20 похідних К. к., серед яких концепти Правда, Закон, Душа, Знання, Інтелігенція, Мир, Час. Вогонь і вода, Хліб, Мова, Слово і т. ін. Зміст К. к. розкривається шляхом дослідження їхньої вербальної репрезентації у фразеологічному фонді мови, в етнотекстах письменників, філософів, науковців і мовленні пересічних членів соціуму, а також на підставі виведення етимологічної внутрішньої форми ключових лексем (наприклад, концепт Краса пов'язаний з ідеєю вогню (спорідненість слів *краса* і *кресати*, *гарніш* і *жар*), архетипом *свій/чужісний* (пор. *врода* й *ж*)), концепт Правда – з аксіологічним потенціалом лексем просторової орієнтації *правіш* і т. ін.).

Constants of culture

КОНСТАТИВ - тип мовного акту за ілюкутивною силою; є виявом твердження, інформування, розпорядження тощо. **Constative**

КОНСТРУКТИВНИЙ МЕТОД-загальний лінгвістичний метод, що передбачає побудову й конструювання об'єкта дослідження у вигляді спрощеної, гіпотетичної абстрактної схеми. В основі К. м. лежить моделювання -загальнонауковий метод, сукупність способів ідеалізації й абстрагування, аналізу й синтезу, гіпотези з метою мисленнєвого й формалізованого представлення об'єктів (оригіналів) дослідження й вивчення на підставі цього представлення відповідних явищ, ознак, процесів, зв'язків цих об'єктів, установлення закономірностей їхнього існування й функціонування. Моделювання застосовується за умови неможливості чи ускладненості дослідження оригіналів у природному середовищі для визначення їхніх характеристик, оптимізації

управління й користування об'єктами, для перевірки гіпотез тощо. Моделювання здійснюється на підставі аналогії й гомоморфізму (усе, що є в моделі, повинно бути в оригінальному об'єкті, хоч модель не може відбити всього, що є в оригіналі, адже вона мусить бути спрощеною). Конструкт, повністю тотожний з оригіналом, не є моделлю.

К. м. сформувався на базі конструктивізму в математиці на початку 60-х р. р. XX ст., а його розвиток пов'язаний із виникненням математичної й комп'ютерної, а згодом і когнітивної лінгвістики, хоч перші спроби конструювання теоретичних об'єктів як підстави для побудови теорії мали місце ще у 20-ті р. р., коли австрійський дослідник К. Бюлер запропонував модель знака як конкретної мовленнєвої події у сукупності з життєвими обставинами, яка стала першою комунікативною моделлю. Вона сприяла становленню в лінгвістиці теоретичних положень про інтерсуб'єктність мовлення, про необмеженість мови лише репрезентаційною функцією, залежність мовлення від конкретних складників спілкування, про спрямованість його не лише на інформування, а й на управління поведінкою та внутрішнім станом комунікативних партнерів. К. м. покладений в основу трансформаційного аналізу З. Харриса, тагмеміки Ч. Хоккета, генеративної теорії Н. Хомського, відмінкової граматики Ч. Філлмора, У. Чейфа, аплікативно-породжувальної концепції С. Шаумяна та П. Соболевої, сучасного семантичного синтаксису, логічного аналізу мови, когнітивного моделювання і т. ін. У лінгвістичній семантиці застосовуються К. м. інтерпретації значення за допомогою визначення елементарних складників, зв'язків між ними (семантичних графів), числення предикатів тощо. У сучасній когнітивній лінгвістиці використовується конструювання пропозиційних структур, фреймів, концептуальних графів і т. ін. на підставі знакових символічних кодів логіки й математики, різних метамов мовознавства. **Constructional method**

КОНТАМІНАЦІЯ (від лат. *contaminatio* - дотик, змішування) - взаємодія, об'єднання мовних (номінативних) одиниць або їхніх частин на підставі структурної, функціональної або асоціативної близькості чи з певною комунікативною метою, що зумовлює творення нової мовної (номінативної) одиниці. К. спостерігається у сфері фразеології (укр. *урвалася лавочка* від *урвалася вудка* і *закрилася лавочка; крутиться, як муха в ополіщі* від *крутиться, як муха в окропі* і *крутиться, як послід в ополонці*), у синтаксисі простих і складних речень (при віднесенні дієприслівникових зворотів до імплікованого суб'єкта, утворенні невластиво-прямої мови). Синтаксична К. нерідко служить засобом створення комічного ефекту, стилізації мовлення, є ознакою певних мовних жанрів (гуморески, анекдоту, фейлетону тощо). У словотворі К. є способом творення композитів, абревіатур, зокрема й телескопізмів (рос. *бестер* від *белуга* + *стерлядь*; *біотика* від *біологія* + *кібернетика*, *кармат* від *картонля* + *томат*; англ. *escalator* від *escalating* ↔ *elevator*; англ. *transistor* від *transfer* + *resistor*). К. може створити неправильні синтаксичні конструкції (*грати роль* і *мати значення* утворюють солецизм *грати значення*).

Blend, contamination

КОНТЕКСТ (від лат. *contextus* - поєднання, зв'язок) - семантико-граматична й комунікативна єдність певного текстового елементу (слова, висловлення, періоду)

із текстовим і ситуативним оточенням як індикатором значення й функціональної ваги цього елементу. Підґрунтям терміну К. можна вважати поняття герменевтичного кола, розробленого ще М. Флаціусом у XVI ст., який уважав, що різне оточення слова в мовленні зумовлює його різний зміст. Отже, рух від слова до його контексту; зокрема, й до тексту в цілому є тим герменевтичним колом, що сприяє розумінню та тлумаченню змісту. В обіг славистики термін К. уведений у словнику Яновського "Новий словотолк" (1804 р.). У сучасному мовознавстві К. має три дефініції. Перше розуміння звужує його значення до рівня текстового фрагмента, речення, словосполучення, які визначають семантику певної мовної одиниці. Ця дефініція враховувалася при контекстологічному аналізі в лінгвістичній семантиці, що ґрунтувався на процедурах дистрибутивного аналізу, розробка якого належить американському досліднику З. Харрису. Друге розуміння К. ототожнювало його з цілим текстом, зважаючи на те, що лише цілісний текст забезпечує тлумачення змісту його одиниці. Третє, найширша дефініція К. як комунікативної ситуації, що впливає на семантику досліджуваних одиниць, простежується у працях основоположника Лондонської лінгвістичної школи Дж. Фьорса. К. такого типу передбачає врахування індикації не лише текстового масиву, а й глобальних умов оптимального забезпечення комунікації, зокрема, її мети, рольової природи комунікантів, їхніх тезаурусів, соціального й культурного середовища комунікації і т. ін. К. у такому значенні кваліфікують як глобальний, комунікативний, ситуаційний або називають конситуацією. До конситуації додається коємпірія як сукупність досвідних, фонових, енциклопедичних знань комунікантів, які опосередковують процеси сприйняття й розуміння тексту або повідомлення. Останній складник К. надзвичайно актуальний у сучасних когнітивно орієнтованих дослідженнях тексту та дискурсу. Уперше тріаду К. - конситуації- коємпірії обґрунтував чеський дослідник П. Адамець, ототожнюючи тим самим К. із цілісним текстом.

Типологія К. також залежить від його дефініції. Для першого значення актуальною є диференціація К. дозволу як індикатора полісемії, підтримки при поясненні термінів, гасіння при отриманні словом протилежної семантики, компенсації при еліпсисі, ідентифікації при появі нових смислів, об'єднання при актуалізації двох значень. Для ширших значень К. виділяють психологічний (знання про автора тексту), соціокультурний (інтертекстуальні зв'язки тексту), вертикальний (історико-філологічний фон тексту), зовнішній (час, місце, умови виникнення тексту), комунікативний (К. ситуації спілкування в сукупності її складників). У сучасній комунікативній лінгвістиці К. розширив свою дефініцію й ототожнюється із глобальними умовами здійснення комунікації, які містять соціокультурний, когнітивний, етнопсихологічний та ін. параметри. **Context**

КОНТЕКСТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ - методика аналізу семантики мовних одиниць, яка представляє їх у єдності з їхнім оточенням (контекстуальним індикатором, указівним мінімумом, семантичним радіусом дії слова, висловлення), що дає змогу встановити значення досліджуваного елементу тексту. Процедури К. а. залежать від розуміння контексту. Становлення цієї методики розпочиналося з вузького розуміння контексту як мінімального оточення, яке діагностує семантику

слова, тобто переважно речення. Хоч дослідники розглядали й менші контексти (дистрибуції) для фонем і морфем, зважаючи на дистрибутивні методики дескриптивної лінгвістики. Саме дистрибутивний аналіз, розроблений американським лінгвістом З. Харрисом, був покладений в основу К. а. який згодом став методом переважно лексичної семантики. Залежно від рівня індикації розмежовувалися лексичний, синтаксичний, морфолого-синтаксичний, конструктивний і змішаний контексти. Більш широке розуміння контексту як тексту в цілому привело до розробок стилістичного контексту, який ураховував навіть можливі асоціації свідомості й лексики адресатів. Найширша дефініція контексту як комунікативної ситуації, що впливає на семантику досліджуваних одиниць, виникла раніше концепцій мовного й стилістичного контекстів у працях основоположника Лондонської лінгвістичної школи Дж. Фьорса. К. а. такого типу передбачає врахування індикації не лише текстового масиву, а й усіх складників комунікативної ситуації, зокрема, її умов, рольової природи комунікантів, соціального й культурного середовища і т. ін. Труднощами такого підходу є відсутність ізоморфізму інформаційного масиву тексту для адресанта й адресата, синергетична детермінованість комунікативної суперсистеми тощо. Формалізація процедур К. а. зумовила його поширення у комп'ютерній лінгвістиці при автоматичній обробці текстів і створенні багаторівневих лінгвістичних процесорів. **Contextual analysis**

КОНТЕКСТУАЛЬНІСТЬ КОМУ

передбачає різний ступінь важливості контексту комунікативної ситуації, фонових знань для розуміння змісту вербального висловлення. Теорія К. к. була розроблена американським лінгвістом Е. Холлом у 1976 р., який розмежував висококонтекстні та низькоконтекстні культури. Прикладом першої вважається східна макрокультура, що має традиційну недовіру до слова і приділяє значну увагу манері вимови, відповідності усталеним суспільним відносинам. Прикладом другої є західна, у якій мовлення можна розуміти без соціального контексту, а людина кваліфікується за її словами.

КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ МЕТОД-сукупність процедур текстового аналізу, завданнями якого є встановлення статусу тексту відносно інших текстів, його значимості в соціокультурному контексті, а також реконструкція авторського задуму, мотивів і цілей, загального змісту, рецептивної спрямованості тексту тощо. Деякі дослідники вважають цей метод прийомом загального описового методу, хоч він застосовується звичайно щодо менш складних мовних одиниць. К. м. передбачає два етапи: контекстуалізацію й інтерпретацію. Перший спрямований на вияв жорсткої системи безперервного контексту, в межах якого здійснюється розвиток відповідної теми й розкриття концепту тексту. При цьому враховуються контексти породження (світогляд, індивідуальна свідомість, лексикон автора, їхнє занурення до універсуму культури й відповідного буттєвого часу та простору) і рецепції (світогляд, індивідуальна свідомість, лексикон читача, їхнє занурення до універсуму культури, відповідного буттєвого часу та простору), комунікативний контекст, макроконтекст цілого текстового масиву і мініконтексти фрагментів тексту,

На підставі контекстуалізації здійснюється інтерпретація інформаційного масиву), закладеного в тексті, установлення авторської мети та стратегій впливу на читача і т.ін. Щодо художніх текстів К. м. нерідко ототожнюється з лінгвістичним аналізом текстів}, який здебільшого обмежується коментуванням неясних місць тексту, стилістичних фігур і прийомів, або лінгвопоетичним аналізом.

Дослідники відмічають відсутність чіткої, скоординованої системи процедур лінгвістичного аналізу тексту, а також понятійно-термінологічного апарату такого аналізу. Фундатор Московсько-Тартуської семіотичної школи Ю. Лотман наголошував на необхідності цілісного, комплексного й багатопланового текстового аналізу, інтегративності його з даними літературознавства, філософії, культурології, релігієзнавства, етнології тощо. У 1976 р. російський лінгвіст І. Гальперін запропонував шість етапів інтерпретаційного аналізу художнього тексту: 1) визначення різновиду тексту за стилем, мовою, жанром, функціональним типом мовлення (оповідь, опис, міркування); 2) декодування тексту як повідомлення, розкриття загального змісту, його згортка до двох-трьох речень; 3) детальний аналіз значень слів і сполук, які вони отримують у міні- й макроконтексті; 4) аналіз стилістичних прийомів порівняно з нейтральними засобами мовного вираження; 5) вияв призначення стилістично маркованих фрагментів висловлень, їхньої ролі у вираженні суб'єктивно-оцінного відношення автора до описуваних ним подій у тексті, 6) узагальнення отриманих результатів. Сучасні лінгвісти-текстологи ґрунтуються на цій методиці й визначають такі орієнтири дослідження текстів, як спрямування аналізу на змістовий бік тексту, репрезентований текстовими категоріями, на його комунікативну природу (вплив на читача через програму адресованості, комунікативні стратегії й тактики автора), а також на естетичні ознаки тексту в соціокультурному просторі.

На підставі концепції діалогічності М. Бахтіна, розробок Московсько-Тартуської семіотичної школи, психолінгвістичних досліджень і теорій сучасної лінгвопрагматики й дискурсології нами запропоновано методику діалогічної інтерпретації тексту, яка передбачає кілька етапів. Першим є встановлення діалогічних відношень аналізованого тексту із системою інших текстів у текстовій синтагматиці й парадигматиці, що передбачає визначення жанру, типу текстами, їхніх стилістичних, структурних, змістовних, прагматичних і функціональних ознак. Другий етап полягає у вияві місця тексту у творчості автора, інтерпретації авторського задуму й інтенцій, реконструкції відображення в текстовій моделі уявної дійсності авторського світогляду, структури свідомості, зокрема, й ментального лексикону мовної особистості (з огляду на діалогічність тексту як знака з особистістю адресанта в соціокультурному контексті породження). Третім етапом є встановлення діалогічних відношень тексту з особистістю адресата, його свідомістю, установками, інтерпретантою, визначення ваги тексту в літературному просторі епохи його рецепції, оцінка ефективності й функції тексту відносно інтерпретатора. Цей етап ґрунтується як на вбудованій у текст програмі адресованості, закладеній автором орієнтовно на уявного гіпотетичного читача, так і на реальному комунікативному впливі на конкретного читача відповідно до концепції розщеплення двох

-айважливіших антропоцентрів текстової комунікації. Четвертий етап являє собою :пис діалогічних відношень тексту й комунікантівз інтеріоризованим буттям шляхом вияву описаних у тексті прототипних подій, осіб, співвідносних із реальними подіями л особами, фактами біографії адресанта, а також з урахуванням значимості тексту для епохи його породження й рецепції. На п'ятому етапі здійснюється дослідження діалогічності тексту із семіотичним універсумом культури за допомогою вияву зек`урсивно-прокурсивних зв'язків тексту з іншими текстами та продуктами культури етносу чи цивілізації, а також відстеження метаобразів тексту, що відображають архетипи як праформи свідомості й забезпечують єдність, цілісність людського сприйняття. Шостий етап потребує від дослідників звернення до діалогічності внутрішнього семіотичного простору тексту з огляду на реконструкцію текстового концепту, опис тематичних макроструктур, вияв значимості їхнього поєднання і чергування в тексті, характеристику концептуального простору тексту, мовних засобів концептуалізації, глибинних смислів, підтексту. Сьомий етап є обґрунтуванням головних текстово-дискурсивних категорій і мовних засобів їхньої репрезентації. Аналіз певних образних засобів, стилістичних фігур, принципів висування здійснюється одночасно з характеристикою семіотичного простору тексту, описом діалогічності тексту з іншими складниками дискурсу. Описаний метод діалогічної інтерпретації застосовує ряд допоміжних лінгвістичних прийомів і методик: семіотичного, прагматичного, компонентного, архетипного, концептуального аналізу; - а також психолінгвістичні методики й лінгвостатистичний експеримент.

Contextually-interpretation method

КОНТИНУУМ - текстова категорія, представлена рухом подій у тексті в часі та просторі, певною послідовністю ситуацій, на якій ґрунтується текстова композиція. Механізм К. описаний російським дослідником І. Гальперінім, який представляв цю категорію як синтез когезії й перервності, що композиційно порушує послідовність і логічну організацію повідомлення за рахунок відступів від теми, вставок, часових і просторових зсувів. Виокремлюють фабульний і сюжетний К : перший є лінійним, логічним і послідовним, відповідним часовому плину (хронології подій) і зміні просторових параметрів; другий вибудовується в тексті згідно з авторським задумом, уявленнями автора про поєднання тем, зміну часу та простору. Фабульний і сюжетний К. можуть збігатися, якщо автор не порушує логічної послідовності подій у часі та просторі (наприклад, у класицистичних п'єсах, де обов'язковим є дотримання триєдності місця, часу та дії). К. підпорядковані категорії стагнації та прогресії. Стагнація є уповільненням або призупиненням руху дії за допомогою уведення ліричних відступів, звернення до уявного читача або образу читача, описів інтер'єра, пейзажних уставок, портрета, зміни теми, повернення у минуле (ретроспекції) або перенесення в майбутнє (проспекції) тощо. Проспекція й ретроспекція служать показниками невідповідності фабульного й сюжетного континуумів. Прогресія є параметром безперервного руху дії, послідовного перебігу подій у часі та просторі.

КОНТРАГЕНТ-термін відмінкової граматики, глибинний семантичний відмінок, що є мисленнєвим аналогом суб'єкта протидії діячеві. К. є складником предикатно-аргументної структури, пропозиції. **Counter-agent**

КОНТРАПУНКТ - поєднання з метою створення виразності, експресивності двох номінативних планів тексту прямого (первинного) і переносного, метафоричного й образного (вторинного), яке ґрунтується на уподібненні двох предметних (концептуальних) сфер: одна з яких (донорська) постачає знаки для другої (реципієнтної), формуючи особливий номінативний план повідомлення. Наприклад, поєднання сфер музики та світанку характеризує фрагмент вірша Л. Костенко. *Відмикаю світанок скрипичним ключем ... Горизонт піднімає багряним плечем день - як нотну сторінку вічності.* Для розшифровки К. читач мусить утримувати у пам'яті два паралельних потоки інформації: логічний й образний. Термін запозичений із музики й уведений російським дослідником тексту І. Гальперінім у 1974 р.

КОНТРАСТ (від фр. *contraste* - різка протилежність) - композиційно-стилістичний принцип розгортання мовлення як динамічне протиставлення двох змістовно-логічних планів оповіді. **Contrast**

КОНТРАСТИВНА (КОНФРОНТАТИВНА) ЛІНГВІСТИКА - див. Зіставне мовознавство. **Contrastive linguistics**

КОНФІКС (від лат. *соп* - спільно, *fixus* - прикріплений) - службова перервана морфема, що у процесі творення слова одночасно приєднується до твірної основи та складається із 1) префікса й суфікса, 2) префікса й постфікса або 3) префікса, суфікса й постфікса. Статус К. як морфеми відстоювали В. Марков, П. Шуба, Н Янко-Триницька й ін. Здебільшого К. трактують не як морфему, а як словотворчий формант, який актуалізується лише у словотвірному акті. К. є формантом префіксально-суфіксального, префіксально-постфіксального та префіксально-суфіксально-постфіксального способів. Дискусійним є питання конфіксальної природи суфіксально-постфіксального способу. Те саме, що й Біморфема дистантна, циркумфікс.

КОНЦЕПТ (від лат. *conceptus* - поняття) - інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого. Підґрунтям такої дефініції стало класичне тлумачення концепту К. О. Кубряковою: "К. -термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної психіці людини". Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею. К. зароджуються у процесі пізнавальної діяльності, відображають й узагальнюють досвід людини й інтеріоризовану невідомість дійсність, підводячи інформацію під певні вироблені суспільством категорії та класи. На думку прихильників роздільності концептуальної та вербальної інформації, у процесі мисленнєвої діяльності К. обертається різними боками й актуалізує різні ознаки та ділянки, які можуть або не можуть мати вербальне позначення. Слово є засобом доступу до концептуального знання, однак воно може представляти різні концепти, тому мова є доволі компактним засобом концептуалізації.

Термін К. має різні дефініції та виходить із середньовічного концептуалізму (Гоббс, П. Абеляр, У. Оккам), де він розглядався як універсалія, що узагальнює іznaki речей, містить важливу й актуальну інформацію та створена розумом ^~я його внутрішнього використання. П. Абеляр уважав, що К. виникли до створення "гироди у Божественному розумі як ідея Бога та прообразів одиничних речей. Концептуалізм заклав фундамент для філософського тлумачення терміна. Ж. Дельоз Ф Гваттарі проголошували притаманність К. лише філософії. Вони називали К в\злами сітки, простягнутої філософом крізь вічний хаос. Це визначило ~:ст\льовані багатьма дослідниками ознаки К. - неізолюваність, тобто зв'язаність : .ншими К., відкритість як невичерпність їхнього змісту, наявність їх у межах стр\ктурованих концептуальних сфер, які є фоном К., цілісність і нежорстка :~7> ктурованість, динамізм і креативність як здатність змінюватися, поповнюватися -;зим знанням, уточнюватися.

У російському варіанті термін К. був уведений у 1928 р. у статті "Концепт і слово" Г-гософом С. Аскольдовим, який позначав ним мисленнєве утворення, що заміщує 'годині у процесі думки невизначену кількість предметів того самого роду, тобто К розглядався як загальне родове поняття відносно конкретних видових понять сдного класу. Дослідник відмічав, що К. значно ширше за лексичне значення. Незважаючи на те, що проблема К. була поставлена, на той час вивчення К. так не розпочалося. До нього повернулися лише у 80-ті р. р. У лінгвістиці поява х була зумовлена потребою нового тлумачення терміна "поняття", яке традиційно розглядалося як абстракція окремих чуттєвих ознак, а згодом розширило свій обсяг zo рівня єдності загального, одиничного й особливого, тобто всього обсягу .-іформації про певний об'єкт або клас об'єктів. На позначення другого тлумачення ~очав використовуватися термін К.

Головними дискусійними проблемами сучасної лінгвоконцептології 1) розмежування К і поняття (їх або отожднюють, або відносять до різних сфер науки, або включають ло К. поняття як ядро його змісту); 2) залежність К. від мовної вербалізації (одні дослідники вважають їх повністю вербалізованими (Р. Джекендофф, О. Бабушкін), гал - частково вербалізованими (О. Кубрякова, Ю. Апресян, Г Гачев), совоподібними чи картиноподібними (А. Пейвіо), зоровими образами, ментальними моделями та пропозиційними структурами (Ф. Джонсон-Лерд); або повністю автономними від мови (А. Вежбицька); висловлюється думка щодо наявності вербалізованих (стійких) і невербалізованих (нестійких) К , зважаючи на автономність процесів мислення й вербалізації, за О. Лурія); 3) кваліфікація К. за способами його нормування (різносубстратна структура свідомості, мисленнєве ут ворення, образна схема тощо); 4) зв'язок К. та значення (повна їхня тотожність "під дахом" одного знака, відношення перетину значення й концепту або активація значення з концептуальній структурі залежно від контексту й ситуації); 5) наявність у К. оцінно-емотивних, ціннісних і прагматичних компонентів; 6) відмінність К. в індивідуальній свідомості або колективній (загальнонаціональній, груповій, регіональній); 7) обсяг К залежно від індивідуальної чи етнічно-колективної репрезентації", наукової чи наївної картини світу (за А. Вежбицькою, виокремлюється К.-мінімум, максимум

та енциклопедичний додаток); 8) типологія К.; 9) структура К. (польова моде-
 (ядро / периферія, базовий шар / додаткові когнітивні ознаки), сіткова структур^
 метафорична модель, ментально-психонетичний комплекс тощо); 10) методики йсг
 опису й аналізу тощо.

Вибір типу К залежить від параметрів класифікації. За способом концептуаліза
 дослідники виокремлюють такі типи К.: уявлення як узагальнені чуттєво-наочь
 образи, що розглядаються як ядро К.; схеми як абстрактні конфігурації образів,
поняття як найбільш істотні його ознаки; фрейми різних типів як способе
 представлення стандартних знань і т. ін. Залежно від ролі К. у структурі свідомос^
 вони непослідовно диференціюються на культурні, ментальні, міфологічні
 ідеологічні, філософські, адже один концепт може розглядатися у кожном>
 із представлених типів. На підставі параметра об'єкта концептуалізац"
 виокремлюються антропоконцепти, натурфакти, артефакти, культурні, ідеологічна
 емоційні та К.-архетипи. Параметр суб'єкта концептуалізації дає змогу виділити
 загальні (універсальні), етноконцепти, групові й ідіоконцепти. За обсягом інформації
 К. класифікуються на нульові при його відсутності, еталонні (у пересічних носіїв
 мови), специфіковані, енциклопедичні; за якістю інформації- на понятійно-логічні,
 образно-художні, парадоксальні. Структура К. залежить від вибору дослідниками
 способу концептуалізації й типів ментальних й ін. репрезентацій, структур знань.

Головним методом моделювання К. є концептуальний аналіз, який здійснюється
 із застосуванням багатьох методик: дистрибутивного, компонентного,
 контекстуального, інтерпретаційного, етимологічного, зіставного й ін. видів аналізу
 асоціативного експерименту. Існують різні формалізовані метамови опису К
 складників предикатно-аргументних структур і пропозицій, семантичних відмінків,
 семантичних примітивів, фреймів, метафоричних моделей, мов семантичного й
 ситуаційного представлення, скриптів, схем, концептуальних графів тощо. **Concept**

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ - один із процесів пізнавальної діяльності людини,
 що полягає в осмисленні й упорядкованні результатів внутрішнього рефлексивного
 досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки. Результатом
 К. є формування концептуальної системи, складниками якої є концепти -
 інформаційні структури свідомості, різносубстратні за способами формування
 та представлення знань про певні об'єкти та явища. К. формуються на підставі
 вербальних і невербальних знань, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій
 свідомості (відчуттів, почуттів, мислення, інтуїції, трансценденції) і позасвідомого.
 К. є ключовим поняттям когнітивної лінгвістики, адже фіксація певного концепту
 за мовним знаком є базою формування семантичного простору мови. Збереження
 та трансляція концептосистеми етносу відбувається переважно за рахунок мовної
 вербалізації концептів й інформації, яку вони представляють.

Дискусійним питанням К. є первинність чи вторинність цього процесу відносно
 засвоєння мови у філогенезі й онтогенезі. Дослідники вважають, що К. є результатом
 довербальної стадії розвитку людини і пов'язана із сенсомоторною діяльністю,
 а з формуванням мови засвоєння реальності набуває нових форм, які забезпечують
 вихід за межі сприйнятого безпосередньо до рефлексивних уявних світів. Іншу

позицію представляють ті вчені, що розглядають мову як зусилля людського роду, спрямовані на забезпечення захисту від хаосу: людина починає говорити, щоб подолати смерть. Перші імена, на їхню думку, були символічними й метафоричними, і людина помічала у світі лише те, що хотіла помічати. Тому К. може вважатися процесом, паралельним формуванню мови. В онтогенезі К. також розглядається по-різному. Прихильники неогумольдтіанської гіпотези мовного детермінізму надають перевагу мовній концептуалізації, яка для дитини є найголовнішою, первинною й визначає подальше пізнання світу. Прибічники генеративізму припускають уроджену універсальну здатність до творення концептів зважаючи на наявність правил формування концептуальних структур, однак розвиток цих структур залежить певною мірою і від досвіду людини, і від її мови (Р. Джекендофф, Дж. Фодор). Ця позиція близька концепції універсального предметного коду російського психолога М. Жинкіна, який підкреслював, що інтелект не розуміє природної мови, у нього є власна інформаційна мова, якою людина формує поняття, >дження, умовиводи, буде гіпотези, докази тощо.

Лінгвісти та психологи функціональної орієнтації вважають, що дитина опановує & поповнює концептосистему протягом життя як на підставі мови, так і власної взаємодії з довкіллям за допомогою органів чуття, індивідуального осмислення, -ло може призвести навіть до руйнування усталених у мові концептів. Останнє поводить здатність людини до творчості, можливість впливу людського чинника -а розвиток мовної системи й є більш реалістичним і доведеним експериментально (наприклад, перевірка тотальних афатиків на можливість мислити, навчання сліпоглухонімих дітей тощо). До того ж воно вкладається у принципи синергетичного підходу до мови, етносвідомості, індивіда як взаємно детермінованих підсистем цілісної й нерівноважної екосистеми. К. є параметром самоорганізації цих підсистем . сприяє збереженню екосистеми певного етносу. К. пов'язана з категоризацією ікспособом класифікаційної діяльності: перша спрямована на організацію у свідомості леальних структур і зв'язків між ними, друга -на інтеграцію цих структур в ієрархію класів за принципом руху від конкретного до загального й до більш загального.

Conceptualization

КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНА СВІТУ - представлення у свідомості ттеріоризованого людиною світу. Термін "картина світу" вперше застосовується зізиком В. Герцем на межі XIX і XX ст. як сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, які служать для виведення логічних суджень щодо поведінки цих об'єктів. Ці образи відтворюють суттєві ознаки об'єктів і певну кількість зайвих відношень, чсч останніх уникнути не вдається, оскільки вони створюються розумом. Згодом .картина світу перетворюється на універсальну категорію природничих і гуманітарних -із\к. В. Постовалова визначає її як глобальний образ світу, який лежить в основі :з;тогляду людини, тобто виражає сутнісні властивості світу в розумінні людини, -.-; є результатом її духової діяльності. Останнім часом під впливом комп'ютерної -з>ки картина світу замінюється термінами "когнітивна модель світу", дентальна модель", "ментальна репрезентація", які позначають універсальне -: нцептуальне представлення дійсності у різноманітності її зовнішніх і внутрішніх

зв'язків, що існує у вигляді певної системи понять (час, простір, причина, наслідок, число, частина і ціле тощо). У системах штучного інтелекту картина світ> перетворюється на модель репрезентації знань в інтелектуальному середовищі і служить для розв'язання інтелектуальних завдань.

Дослідники розмежовують мовну й концептуальну картини світу, хоч деякі вважають, що більш правильним би було говорити про мовномисленнєву картину світу, не ототожнюючи мову й мислення, а підводячи під мовну модель когнітивну базу (Г. Колшанський), або про мовленнєво-мисленнєву єдність, виходячи із принципу холізму всіх психічних складників свідомості, які шляхом динамічних переходів невіддільні один від одного. Межа між К. к. с. та мовною є нечіткою, вони перебувають у логічних відношеннях перетину або включення другої до першої залежно від визнання концептуально не співвідносних мовних категорій, наприклад, роду (пор. принцип "бритви Оккама", згідно з яким мова збільшує число знаків, певна кількість яких не співвідноситься з окремим денотатом). У сучасній когнітології проблема зв'язку К. к. с. з мовною розглядається під кутом зору опозиції принципів модуляризму й холізму.

Модулярні теорії постулюють наявність у когнітивному механізмі людини ряд) незалежних й автономно працюючих систем обробки вихідної інформації – модулів. Кожний модуль як когнітивна система має специфічну, притаманну лише йому структуру, що не може бути пояснена на основі структурних особливостей інших модулів. Так, один модуль розпізнає обличчя, інший – слова. Базовим у цих теоріях є положення про подільність свідомості людини на комплекс субсистем (М. Бірвіш, Е. Ланг, Дж. Фодор, А. Фармер, М. Шварц й ін.). Дж. Фодор виділяє дві підсистеми мозку: вертикальну (зір, слух, мову у вигляді семантичного та синтаксичного аналізу) та горизонтальну (пропозиції, здоровий глузд). Рішення кожного модулю після переробки специфічної для нього інформації передається центральній переробній системі (процесору), де інформація відрізних модулів корелюється й розподіляється за етапами обробки. М. Бірвіш пов'язує модуляризм із взаємодією мовної та концептуальної картини світу, виокремлюючи семантичний і незалежний від мови концептуальний модулі. Експериментальні дослідження радянської нейролінгвістичної школи під керівництвом О. Лурія також довели автономність локалізації процесів мислення й вербалізації різних ділянок кори головного мозку.

Холістичний принцип навпаки розглядає людську свідомість як цілісну функціональну систему, у якій мова є однією з підсистем, підкореною спільним когнітивним законам, виходячи із принципу паралельності (одночасності) переробки інформації, отриманої від різних джерел, і її взаємодії, тобто переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів. Цей принцип є базовим для багатьох представників когнітивної семантики, які постулювали ізоморфізм значення й концептуальних одиниць людського мислення (Р. Джекендофф, Дж. Ейтчисон, Дж. Лакофф, Л. Талмі, Р. Дірвен, Д. Герартс, Ж. Фоконьє, І. Світсер, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі та ін.). Проблема співвідношення мовної і концептуальної картин світу також містить дискусійні питання обсягу цих картин і способів систематизації їхнього змісту, що безпосередньо залежать від обраного дослідниками загального підходу.

КОНЦЕПТУАЛЬНА СИСТЕМА - система концептів у свідомості людини, яка відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини. К. с. фіксує інформацію, яка поступає до неї в мовній і невербальній формі різними шляхами: ЗЛ органів чуття, у результаті осмислення, на підставі інтуїції, позасвідомих процесів або у функціональному континуумі взаємодії різних пізнавальних механізмів. Розгляд К. с. у сучасній когнітивній лінгвістиці залежить від обрання дослідниками одного з принципів антиномії модуляризму й холізму. Наприклад, М. Бірвіш як представник модулярних теорій проголошує автономність семантичного й концептуального модулів, відстоюючи тим самим відсутність у К. с. вербальних репрезентацій. Експериментальні дослідження радянської нейролінгвістичної школи під керівництвом О. Лурія також доводили автономність локалізації процесів мислення й вербалізації на різних ділянках кори головного мозку. Представники холізму навпаки висувують гіпотезу про наявність у свідомості людини рівня, куди поступає вся інформація, стримана різними способами (чуттєвим, мисленнєвим, інтуїтивним; вербальним * невербальним). Мова, на їхню думку, є однією з підсистем, підкореною спільним когнітивним законам, виходячи із принципу паралельності (одночасності) переробки інформації, отриманої від різних джерел, і її взаємодії, тобто переробка інформації -а одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів.

Зважаючи на антиномію модуляризму й холізму, по-різному трактується співвідношення К. с. і ментального лексикону, які або існують незалежно одна від одного, або другий є складником К. с. Розрізняють концептосистему . семантичний простір, який є частиною К. с. і має мовне позначення. Звідси впливає типологія вербалізованих концептів (лексико-фразеологічні, лексичні, синтаксичні і т. ін.). У межах К. с. представники когнітивної семантики виокремлюють концептуальні сфери (conceptual domains), або домени. Вони заповідають фрагментам К. с., які репрезентують певну предметну галузь (наприклад, рослин, тварин, політики, музики тощо). Найбільш загальні домени >ли виділені ще при перших спробах ідеографічного членування лексики. Співвідношення домену та концепту у К. с. залежить від установок дослідника, вже існує чимало концептів, які входять до різних доменів, або домен може ототожнюватися з концептом і т. ін. К. с. може мати індивідуальний і колективний характер. Колективна К. с. представлена в етносвідомості як узагальнення елективного досвіду певного етносу, що дає змогу його представникам ідентифікувати себе та взаємодіяти. У такому розумінні поняття К. с. у російській гуманітарній традиції відповідає терміну "концептосфера", уведеному Д.Лихачовим, який розглядав її як сукупність концептів нації й зауважував, що чим багатшими -: .<>льтура нації, її фольклор, література, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатшою є концептосфера народу. **Conceptual system**

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ - головний методологічний аналіз мови й когнітивної лінгвістики, що передбачає моделювання (із застосуванням різних метамов -: о природної мови) й опис концептів - інформаційних структур свідомості, -о являють собою структуровану сукупність знань про об'єкт концептуалізації,

вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії різних пізнавальних механізмів. Ознаками концепту є ізоляваність, тобто зв'язаність з іншими концептами, відкриває як невичерпність їхнього змісту: наявність їх у межах структурованих концептуальних сфер, які є фоном концепту; цілісність і нежорстка цілеспрямованість: динамізм і креативність як здатність змінюватися. поповнюватися новим знанням, уточнюватися.

Принципи К а залежать від установок дослідників щодо 1) залежності концепту від мовної вербалізації (одні дослідники вважають їх повністю вербалізованими (Р. Джаксонсдорф, О. Бабуїкін), інші – частково вербалізованими (О. Кубрякова) мовнодієзними чи карпітнодієзними (Л. І. Ієвіо), зоровими образами, мисльовими моделями і прогностичними структурами (Ф. Джонсон-Лерд) або повністю автономними від мови (Л. Вєжицька); висловлюється думка про наявність вербалізованих і невербалізованих концептів, зважаючи на автономність процесів мислення й вербалізації, за О. Лурія); 2) кваліфікації концептів за способами їхнього формування (різномасштабність ступеня свідомості, мислення в образі чи в схемі тощо); 3) зв'язу концепту й значення (повна тотожність "під дахом" одного знака, відношення першого значення й концепту або акція значення в концептуальній структурі залежно від контексту й ситуації); 4) наявності в концепті оцінних, емоційних, ціннісних і прагматичних компонентів; 5) визначення місця концепту в індивідуальній свідомості або колективній (загальнонаціональній, груповій, регіональній); 6) обсягу концепту залежно від індивідуальної чи соціально-колективної репрезентації, наукової чи наївної картини світу (за Л. Вєжицькою виокремлюються концепти: мінімум, максимум й енциклопедичний додаток) 7) структури концепту (польова модель (ядро і периферія, базовий шар / додаткові когнітивні ознаки) – сіткова структура, метафорична модель, мешальо-психонетичний комплекс тощо) і інші.

Головними визначальними моментами К а є вибір однієї з позицій антиномій когнітивізму / конекціонізму, модуляризму / хоїзму. Дослідники вважають К а продовженням семантичного, результатом експансії семантичних досліджень до сфер різних наук у 80-ті р. р. XX ст. В науковій літературі виокремлюється кілька розрізняльних рис цих двох типів аналізу, 1) знакова репрезентація семантичною й ментальною абстракцією, специфікованість К а; 2) лінійність першого й реляційна модельність другого; 3) роз'яснювальний характер відносно слова першого й спрямованість другого на сферу знань. Однак К а і рується також на вербалізації певної частини інформації і може представляти конкретні структури знань (образні схеми, картинні репрезентації), а семантичний аналіз може мати характер нелінійного моделювання. Тому головною відмінністю К а від семантичного можна вважати напрям моделювання: від знань до знаків для концептуального і від знака до знань для семантичного аналізу.

І Прийоми К а відмінні у різних напрямках і течіях. І найбільш представницькими є 1) напрям логічного аналізу копнєв, який існує з 1988 р. у межах ініціативного проекту Російської Академії наук під керівництвом Н. Лрупонової (подібний підхід застосований Ю. Сєпановим при укладанні його словника "Консантиєв Словарь

.. ^ской культури" 1997 р.); 2) напрям копііивноїссманшки, що описує значення
 * конвенційний резудьтаї катеїоризації й коїщепгуалізаціїсвіїу прсдсташшками
 евного етносу й культури і фіксує досвід, знання, відчуття людини, які можуть
 " -ти невідповідними дійсному стану справ (Р. Лєнскер. Лж. Лакофф, М. Джоисоп,
 ~ Ченкі, Ч. Філлмор, Ж. Фокоиьє й іїь); 3) прою'іипна семантика, що встановлює
 ^ рики досвіду людини йїхні ознаки на підставі миєленневих кореляї їв найкращих
 е.іставників цих категорій (нротошпів), вибір яких пов'язаний з особливостями
 • • , лення людини, її досвідом, виробленим шляхом пізнавальної діяльнос і і (І - Рош,
 : Верші, П. Кей, Р. Браун, Дж. Тейлорта ін.), 4) польсько-авєгралійська опсола
 \ Вежбицької, яка для опису концептів застосовує меіамову слемешарних
 • • лверсалій людського досвіду семантичних примі швів й ін.

І оловною проблемою різних підходів до К, а. с пошук проміжної метамови опису
 ллцепгів, Якідо така метамова не використовується, то К. а. обмежується
 , л прибутивним і контекстуальним аналізом, який ішерпретутзмїс пєвного поняття
 .ляхом опису коїїгексгно оточення й інтерпрєіації різних мсіафоричних
 ленесень ключового знака концепіу га його дїєїрибуції. Такий підхід багатьма
 л шеїами сприймається досить критично мере* інтроспеюивність і суб'єктивїзм.
 •• лщ реалістичним є пропозиційне моделювання концептів, яке ірунтується
 • -І розробках відмінкової граматики, логічноїсеман і ики й семан і ичної о синтаксису,
 . чрема, на реконструкції нредикаїю-аїсіантних рамок, предикатно-аріументних
 J "D> KІУР* кореляції синтаксем або предикаших валентностей у позиційних схемах,
 • v іелей дії Пропозиція розглядається як мислєшісвий аналої (прообраз) певної
 ллації із притаманними їй есманіічиими відношеннями, характеризується
 линнією й песуперечливїстто та містить два логічних блоки, об'єкіивну
 .млпичну шнетанту- дигаум,ішенсіоналу сучаснійЛОЇЦІ, іасубУкшвну змінну
 '0 «ус, ти передає відїінки почутї іь і волї,тобто оцінку повідомлення. Модус іноді
 ' г л мнот ь як показник оцінки мовцем достовірний І і / недос ювірності І ювідомлення
 : \ іпадаках, коли О шака ісі инності не є обов'язковою для пропозиції- вона корелює
 о'дь-яким висловленням. Дикіум представлений предикаюм, сукупністю його
 ч'кнпів як обов'язкових валеншостей і сірконсташів як факультативних
 . • •мпюїєїпів, або синтаксичними ролями в їхньому співвідношенні (предикапю-
 ллллпшою сіруктурою). Набір есманіичних ролей, або мибїіпшх відмінків
 - • влитється від 7 до 100 і залежить від специфіки деталізації ситуації різними
 , : \ \ ликами

Блнзький до :акото способу К. а» фцеймрвий підхід, адже ядром фрейму
 члідники «деОЧтьшого обирають проікнлцінні стр\кі)ри. Цей підхід
 лічеионований із сошолоїїі Г.. ІоФфмана до досліджень спучило ішелєкіу
 • •'срлїїїС {хП\;Пеп\ологх>мМ.Мінським(1974р.).Фрейме сір\іаурею\кіірезенїшш
 а \ьл'">ііу\іі ні'вражено набуто доеванимиишхом інформацію І'ро деяку стереотипну
 'ладію, про ІЄМЛ, що її описує, а також інструкцію по її вит'риєіанню.
 лчл> ЮПІ фрейм розглядає ься як фіксована СИСІСМЛ параметрів- що опієуюїь
 л ініімфioGYіct чи подли. Фреймовий підхід\ .юво.її герспектипним\ сучасній
 • " І І'ліній тпїгькчиці, адже фреймова моделї і І n\ чкоїи., иитнчпоіо, > м\ \ „женов'

нисихологічшімікошіспці™^

даними Іл умови пишання декларагивиих і процедурних знань фрейм розглядається як структура декларативних знань, па відміну під схеми, скришу сценарію як прсдставтяюіь процедурні знання* схема відіворює загальний алгоритм дій, екриігт поширює *пою* наконкрешихучаетжівсіїлації, сценарій фіксує певну узагальненнє нсавідашичну ситуацію.

Перспективніш уважається прш<ТШ01™ підхід, який уможливилоє опис ірунч конпептів. організованої навколо про і шину ~- найкращою {разка класу або по? о інваріанта, (лікошш підхід до К. а. груїється на шнеіаііопістських моделях аб^ репрезеїнуслисошгтшЧіерсжузв^шівр™^ емотивної, прагмашчноїтощо). Важливим доробком сіткових моделей f компакшкп прелї аитеї іня інформації (одиниця, і цо і юіоорюл ься у тексті не і юнпорюп ься уси кал, а позначається маркером стрілки), позначення пагернів відношень між концептами. *ІК>* іноді несуть більше Інформації ніж самі вузла І Іеревагою семантичних сі юіа ночапнч двох типів есмаїнічїюї репрезеніації: сшуаційною (син і as маличною), який проекту (їься на відповідний іи^тгліенїш^кмїєдичної^паріщїпліагнчної^лцоонис)^ іманошнг пласї ивоеїї копїїстїв (місце в крахїї понять, шіовї ознаки юощо) Спкої; моделі і акож і ру n\\ кн *ися* на пропозицій! юму моделюванні й концетуальних графах і застосовую і ься переважно у комп'ютерній лінгвістиці.

!С а ірунгусїєя на мсіодиках дистрибутивного, контекстуальної о. компонентою яна гну. еймолог ічний рсконсгрукції внутрішньої форми знаків концептів, архейіпиому аналізі, асоціаційному експеримент, польовому модотювлнпї, *іс 5 авному аналізі *ит \o*. Важливим *ля* мочелей К. а. є демопеїрлшя зв'язків ріЛїич инпг.вальних механізмів свідомості й позасвідомого, адже навнъ вербал θ)KV K\ ігБормаїїІА може і іроекіувш іся і іа і кмїїїї іїй кон і *m* іу м мис. ісшш *во*) сфери в коретяції п з оораїами. ві ічуттями. почуттями й емоціями, архонтами котективної о не невідомого Ірачок іакого шну К а. поданий нами при розгляді процесів номінації* і іруїпупьєя на моделі ментальіо-психонстичною комплексу

Conceptual anahsis

КОНЦЕНТК\ЛЫИИ ГРАФ- спосіб предсіанлїїшя зіг'яїкіи між компонентами семантичної йеинтпспсичЕЮЮрукїЛ'ри речення, мисленисвих аналогів ситуацій у ішіштивичх і комп'ютерних моделях. К. і. розглядаються як ноишання *ва* допомогою ду і { ю» ічних І ситуаційних зв'язків) відповідних вуглів іоняпїїшх складників сїіуапїь репрезентованих словами природної мови, компонентами речень. У комїГюїсрпїй лінівістиці методика моделювання К ! іас юсову сі ься і мекчо розуміння природної мови, прийняття рішень,розв'язання ііполектуятьпих завдаї ь І" П в р> п і ям і еорїї графів можна вважат и виї іах ід Ч ГІ ірсом екзїет еш іші іїх ірафів *як* льтерпаїнвнич лінійному символному логічному запису структур, що полегшували формулювання правил логічною висновку; а іакож граматику залежностієй Л. Тепьг ра.

Методика К. і\ розроблена американськими дослідниками Р. Шейком і Р Лбельеонем у виїляді графів концептуальних залежностей, які служать для створення глибинно смислової репрезеїпації текстів із метою аналізуї син гезу

ловлень природною мовою. Коїшепіуадньїї рівень репрезентації інтегрує (г-мишк) і апраїмагіку тсксгу зі словником, який представляє слова у списках * -цетуальних (глибинних) відмінків - миєлєпспсвих аналої і ешуаційних ролей^v, = лоненіів, або і ипових базових дій і правилами) мовиводш і кач зацп. Типовими " ^;п. які є цей і ром більшості ситуацій, Р Шейк називає І) здійснення фізичною :с м і і неї п ш об'єкта (Р TRANS), 2) передачу комчеьможливоеіей вплив\ цаеііуацчо^л, RANS), 3) передачу інформації (MTRANS), 4) фок>счванни па лктуальномч ' »"мулі (АГПЛ'І)), 5) докдатання зчсиль для забезпечення і>уху об'єкіа • •мповідномч напрямку (PROPF1)

На ол зі цкікопиешії фахівець) іалузіштучнотштитеісп Дж.Сова запропонлнав ~ \ону модель К. і. як лінійну обробку іексі'у: іексг розбирається на окремі речення, •-я ерормаді з\»огься мовою ПРОЛОГ й \ пі знаються, виходячи з *потяти*} читчення окремих слів. Усі К. v. речень *оБ*дн\ю: »я й у \ воруюю ь копцепгуадьп) , руктур) гекеїу з мсією форм) Гчіння бази знань якоїсь гал\ зі. ідо складає контекст, .обчі аійй ПЛЯ адекватного розчмінпя повідомлень ві іпоаідпої сфери К. г. стали " 'Зою для моделювання еемаііичпих июк Важливим доробком іакпх моделей г охі лак шість представіешія інформації (одиниця, шо говторю* і вся у іексті j повюріосіься у еііках, а позначай вся маркером еірідки), позначення паїсрнів •дпоіень між концептами, які інои нес)іь більше інформації, ніж самі вузли. к-ревакж) семапііичиих сіюк і подання двох піні» семанмічної ренрезетацп . л гуаційного (еинтагмапічноїо). який проскі)<гься на відповідний текст, " ечциклоне пічною (парадні маїічїют). ікоопіеу< ліаненіпі вдасмшооп концепіів місце в ієрархії поняїь, шпоні ознаки тощо) Сітковий підхід зас і осовує доробок лімішшвої граматика ¹І Філдмора, адже він є зрушим для відтворення •;ііііфоеііііих пропозиційних сірукіур або предикаїно-акгаигних рамок. ч'емашичніспки користуються иол\лярніспо\ кіберіеііичних моде іяхсвічомоеіі Д Нормаип.УЛіндсеГ!),) процеччрнійсеманінцЦ Г.Внноірл :,У Чойф,Ю Чарнлк, : Скрсі і), у машинному перекладі, семантичних інформаціїш\ мовах (Ж. І арден, • Скорохо цжк, И. УілксХ > сііуаційному кер\ вапні скла лвіми ов\ кіами й інших моделях обробки природної мови (Conceptual graph

КОНЦЕПЦІЯ ^МЕНТАЛЬНИХ ПРОГРАМ" іеорія німецькою лн]рОЮку;М^урОлічтіпХофСїеде/з!дЧозякоіі!лодіїіакерч(ль^я\ своні діятьнос п > поведінці механізмами у сфері свідомості, зч мовленими вимірами куидчрп, \ яку лн)гпїіа'і:іі!\[к⁵ііаііі;іяхомсоіаа,ііаціійінк)ль!\ра:аь Гакі мелані з\їл *о реї упою і ь формлванні відчуттів, думок, поведінки, названі ментальними прої рамами Г Хофстеде виокремлює вплив іакпх культурних вимірів на ментальні нроїрами полини., як !; дисхапіія влади, тобто поб>дова відноїєпь пикореншц т.орієтності. іоваїі га протидії владі у тій чи іншій кундхрі: Z) *m* цівілуадізм "и колективі іv при паланні іереваї і індивіду чи і р\пі;3)маек>дінніс .ь іфеміннкдъ при визнанні в кчльтурі розподіл) чи ототожнення певних рольових позицій жінок і -юдовіків, 4) уникання неозначеності, тобто використання в різних кулмурах певних v > раїеї ічних прої рам подолання неозначеності й реакцій ечепілєгв на непевність , ієвпевненієіь Theory of mental program

КОНЦЕПЦІЯ СИНТАКСИЧНОЇ ПРИРОДИ ДЕРИВАЦІЇ одна з п'яти концепцій ономазіології та словотвору, згідно з якою всі похідні слова утворюються тільки на базі синтаксичних конструкцій (словосполучень або речень) *ні-ія* \ ірансформалії судження, мотиваційної синіаьми. дефініції. К \ с. п. д \ руеием висунута ще Ф Вусласвим, який зауважував, *то* механізм творення складних не може бути вивчений шляхом установлення простого речення на базі самосійних слів, які складають композит. Подібні думки висловлюване Н. Всенвеніст, П! Вал : підкреслюючи, що деривати та складні слова є і рас ісформаї іією суджені ія. В. Порі > розглядав похідні слова як резюме речення з певним присудком. Г. Якобг І* Марчаи Р Ліз, М. Ягич аналізували зв'язок деривації і композитів із моїм вагонами - підрядними реченнями. Домінування в західноєвропейській лінгвісти:, генеративного сишаксису зумовлювало пошуки кореляції простих дериватів: і складних слів на рівні глибинних синтаксичних сіруктур або складних абсї раїсі них фії >р логічного синтаксису близьких перифразі (Г. Врекле, З. Вендлер, Ю. Валтовл В. Дорошевський, Р. Ліз і а ін.).

Перетворення мотиваційних суджень на похідні сїОВа визначило методик > багатьох словш шрчих досліджень. І навіть словаї вірне тлумачення кри вірію ї. Винокура мало сишаксичний синус. К. с. п. д. *t* підіруніям виділення О, Кубриковою дефініційпоготишу словотворення іа тлумачення нею оіюмасіологічноїіструктури композита як поєднання ономазіолої ічних оліак і базису, згідно з концепцією \1 Докуліла, із нредикаюм-зв'язкою, який підтверджу* включення їх до скла *v*-пропозиції. Ім самим слово І вірні процеси проекту! ься на мисленнсві аналоги, ситуацій ісшннісної природи, хоч і не виходять за межі еинтактикоподібності. Однак ще у 60-ті р. р. ХХ ст. І. Марчанд сіверджував, ши композити створюються та сприймаються в мовленні на базі предметно-лопчних асоціацій. Па початку 70-х р. р. російськими дослідниками \ Шубіним і ІІ. Троїцькою була запропонована ісфініційно-асоціативна теорія слова і висловлений с>мнів в обов'язковості синтаксичною зв'язку між мотиваюрами композитів. Однак у 1988 р знов-таки наголошувало *ил* юму, що в кожній моделі складного слова є свос еишакеичне ,джерело, за виключенням їх слів, виникнення яких можна приписати дії аналої и Навіть виокремлення у словотворі асоціативної моївації (Р. Гжегорчикова, І Пузиніна. О Земська. В. Лона гін) ікс вносить змі? у наявні концепції, позаяк асоціюванпл іДКОЖ розі л҃ дається чл оиіпакеичній основі. У сучасній кім нііивній опемасіолоїії ця концепція іїї нвер їжупплі лише частково іди;ю нохідних слів пропозиішчюютигч Іварення й деяких слізасоціативно;отип \ МОНІВЗШ Чимала кількість асоціативних дерива кв і комікнимв *мш;аною німу моїваїї іруніуються на асоціативних, песилтакіюїк дібних механіішч* І вороння (О (еліановд).

Ш І Щ Н Щ М 'Г.СЛ (ШКЬГЛ) семі.чичііл іеорія аніічних філософів, яка члеюювала *.ов. ЇПИ:., КОПВОНШ\и;їй зв'язок «меп < речей, виходячи і Ы\І Liaiotia щодо Момос* %лuc\іу. принци.І\, **ЖИЙ** упорядкииус Логос, ім'я Дискусія роїпочалася) піко іісофіслш Прплігіоїіикамик •• 0\лиІа/>\н:нід,Демокр\пЛорііН.

І сраіііі вирачЛіі шру в к іиннісп, мовлення У да юзі 11 .«понл (ч?0 17 р. р. до іа) Країид" пр^іі іплк-м к т так іу пас Іерм-че*\ якому црошекчїв Крлшл

— ібічник концепції фісеї, що проішошувала природний зв'язок слів і речей. Суддею :. v4\oi'/буВСоКраї; який об'єднав дві теорн(він відзначав природність знаків-букв, . "; повну конвенційність слів) і не розв'язав суперечності. К. 'і. відеюювали * .г^е готель, лаоські філософи, Дж Локкта ін. Вона була іюкдадеиа в основу теорії .': • іьності мовного знака Ф. де Соссюра, яка сіада канонізованою в європейській .г'чоїипі. К. т. г піді рунтям деяких гіпотез походження мови.

КОНЦЕПЦІЯ ФІСЕЇ (PHYSEI) — семіоічна теорія аніичпих філософів, яка - вгаювала природний зв'язок імен і речей: річ позначена словом невинпадково, -„, ле ною відображаєїісуїь. Дискусія розпочалася} школі софістів, і Прихильниками тожепня про найменування за домовленістю були Парменід, Демокрії, Горгій, .. "ераклїї виражав віру в ієіиннієть мовлення. У діалозі Платина (420 -347 до н. є.) Країил" прибічником К. ф. виступає Крагил, яшму протистойть Гермоген - • ібічник концепції тесек що прої олошуваладовільний, конвенційний зв'язок слів гечей. Суддею дискусії був Сокраї; який об'єднав дві теорії (він відзначав ;нродністьзнаків-букв, але повну конвенційність слів) і не розв'язав суперечності. Бироднний зв'язок слів і речей відстоювали Г. ЛеЙбніц, Іі Копдідьяк* Ж. Дамурет, :: Пішон, Д. Боліндаер та ін. 11 (є Коїїфуцій пагалопіував на природному зв'язку назв речами і висував концепцію виправлення імен, розглядаючи гаке виправлення • « перший крок в управлінні державою. К. ф. покладена в основу деяких гіпотез лодження мови.

КООРДИНАЦІЯ (від лаг. со-спільно, ordinalio • >порядкування)--синтаксичний .і'иок предикативного характеру між підметом і присудком, що передбачає повну ' часі шву відповіднісіь морфологічних категорій цих головних членів речення. ч не (ані підрядним, ані сурядним зв'язком, хоч деякі синіаксисти кваліфікують -" як еинієз узгодження присудка з підметом і керування присудка підметом.

КОРЕЛЯТМВ (від лат. correlatio співвідношення) ісрмін семантичного .интаксису, відмінкової граматики, логічної семантики; мисленневий аналог заповідності / нсвідновідності предмета іншому, призначенню, нормі, один • аргумен і ів у с і руїсіурі пропозиції або предикат но-арт умен гній с і рукіурі (*Цемени* • • • > силах. Він старший замеле). Correlative

КОРЕЛЯЦІЯ (від лаі. correlatio -співвідношення) - І) будь-яке співвідношення • **СИКСМ** опозицій мовних одиниць; 2)типсинтаксичногозв'язку вільного поєднання вставних конструкцій із членом • очення або реченням у цілому. К не є ані підрядним, ані сурядним зв'язком. Correlation

КОРЕНЕВА МОВА - безафіксальнл мова чистих коренів, у якій ірамаїичні і.гшошсння виражаються за допомогою службових слів і зв'язку смислового іріляїапня, І Протис гавлена агл ю і инагивним, поліеинте гичиим (інкорпорууючим) іфлексивним мовам, м\ класифікацією ІІ фон Гумбольдта,який спирався на иіполої ічні чтасифікації мов братів Ф. й А. Шлегслів. У чистому вигляді ірапляюїеья рідко, чет ;;єякі мови мають потужну існдсїїію до цьої от ииу. Близькі до К м В"ГІ намськл, • : \c й ін. Іс same, і до й Ізолююча, аморфна мови. Root-isolating language

КОРЕФЕРЕНТНІСТЬ - смислові зв'язки ототожнення різних позначень од*-. референта в тексті. Кореферентними можуть бути займенники й їхні антецеденти власні й загальні назви однієї особи чи предмета, гіперонім і гіпонім одного к. •.; найменування осіб за статусом, роллю, рисою характеру, зовнішнім виглядом ге _ К. може базуватися на метонімії, метафорі, символі, застосовувати порівнянь - із прсцедептними іменами. К. забезпечує семантичну зв'язність, служить засочі • • створення художнього образу, репрезентує емотивне й Ої сінне сі авлення до рефере -" .- увиразнює й експресивізує мовлення і т. ін. К. урахується при встановленні глиби - зв'язності тексту на підставі середньої кількості лексем, що заповнюють відс^а- між кореферентними позначеннями. К. тексту була описана Д. Фівегером, СДикс^ - М. Откуншиковою, О. Падучевою й ін, Coreference

КОРІНЬ СЛОВА - головна, обов'язкова для кожного слова морфем-, що повторюється у споріднених словах чи граматичних формах і виражає фрагмен- інтенціонального значення слова. К. с. ототожнюється з нечленованою непохідно - основою. К. с. нерідко представлений рядом аломорфів, тому констатація йо~ незмінності у процесах деривації, яка проголошується деякими дериваїшогам'г- є помилковою. Різновидами К. є вщжтИ» що закінчується голосним, і ^акщпії: кінцевим звуком якого є приголосний; а також вільний і зв'язаний. Вільний К с може вживатися самостійно чи в поєднанні лише із флексіями, а зв'язана (радікоїд, за О. Реформатським) обов'язково пов'язується із суфіксом або префіксом в Причинами наявності зв'язаних коренів є втрата мовою вихідного вільног: корелята К. с. (наприклад, *палець* від д.рус. *па/іь*), переосмислення словау процес мовної еволюції (*запасті* від д.рус. *пасті*), запозичення й засвоєння слова мошж які сприяюа ь ускладнеї іню його морфемі юї структури (*космос* від гр. - - *космічний*) і ті - Roof morpheme

КОРПУСНА ЛІНГВІСТИКА - галузь прикладного мовознавства, яка займає ьє - формуванням комп'ютерних корпусів текстів у різних мовах і спрямована па максимально об'єктивний аналіз мовних явищ в умовах реальної живе комунікації. Поява й розвиток К. л. у 70--80-ті р. р. XX ст. пов'язані з розвитко\« комп'ютерної науки, У 60-ті р. р. уперше до засад К. л. звернувся британський професор Р. Квюрк. Corpus linguistics

КОРПУСНИЙ АНАЛІЗ - один з об'єктивних методів мовного аналізу) спрямований на вивчення певних закономірностей та особливостей мови й мовленню на підставі обробки комп'ютерного корпусу текстів. К. а. протиставлений найбільш суб'єктивному методу - інтроспекції, адже не звертається до самоспостереження а працює з емпіричним живим мовним матеріалом. Застосовується в лінгвістичній семантиці з метою встановлення спектра контекстуальних значень й особливостей уживання лексем. Однак найбільш істотним недоліком цього методу є спрощення обробки мовного маїеріалу, експланагорна неї n> чкість, том> оп тимальним є І уєднання К. а. з іншими методиками. Corpus method

КРАПКА - розділовий знак, який сигналізує про завершення розповідного або спонукального нсокличного висловлення, про членування речення на парцельовані конструкції, про певні скорочення деяких слів і сполук (*i ni hi, нор., див.*). К. неєзнаком

: • ллелеш предикативних частин, а **лише** простих чи складних речень або " г.елятив. Всї_s full stop; period (в американському й канадському варіантах .V- йськоїмовн),

КІЧКА З КОМОЮ - розділовий знак, який уживається у випадках розділення рідних членів, предикативних частин складного речення, якщо вони містять - ї: ему складі інші розділові знаки й є дуже поширеними. Semicolon

<.ЧПКИ (ТРИ) -- розділовий знак, який уживається у випадках незавершеності . -. • -лення через хвилювання, невпевненість, зовнішні перешкоди і т. ін., а також - -. " значення тривалої паузи в мовленні чи діях персонажів, пропуску фрагмента ~ ї: Уперше К. розілядаються в "Русской грамматике" О. Востокова під назвою :: • • преескательній". **Suspension points**

*.Г **АТИВІСТЬ** (від лаг. creatio - сгаорсні ія) - 1) мовна здати іїсть л юді ії породжу ваги

• : • ї міхи безкінечну кількість висловлень з Оляду на кінцеве число мовних засобів;
^ принцип залучення нової інформації, отримання нових знань і створення нових
- ; -снь цих знань. Creativity

^ **ГОЛВОВАНА МОВА** - мова, частково схожа за структурними ознаками - : слїською, сформована в результаті взаємодії між мовою-джерелом й іншою ~ _ . ^вою) мовою без піджинізації. До К. м. віднесені деякі мови Африки (санго, ~ " І га іи.) та Нової І шней(хіркмоту). К. м. от римують навіть ста'гус національної .. *; > ЦАР). **Crcolized language**

*.Г **ЕОЛЬСЬКА МОВА**-мова певного етносу, сформована в результаті етнічного _лсу інтеграції (міксації) на базі піджитіу, що перегворюється на повноцінну, вторинну субстратну мову, К. м. мас власну лексику, граматiku й розвивається ' . Ї дно до власних законів. І рамагичтій рівень більшості К. м. хараїсгеризується . ністю словозміни: граматичні відношення передаються за допомогою : -. даного порядку слів, службових слів, пауз. Більшість слів одноморфемпі . . лормовані на базі мови-джерела. К. м. стас рідною найчастіше вже для другої о • , \\\|/мя людей, що користувалися піджином. Тому існує гіпотеза **біопрорами** " p-sgram hypothesis), яка пояснює формування К. м., згідно з якою саме діти лювали гаку мову, трансформуючи штучні піджини у природні мови завдяки : . ареальній уродженій мовній здатності, що пояснює просі о ту та схожісіь усіх • ІДЖ. Бікертон). Головними К. м. світу є мови островів Тихого, Індійською - «», -нв, сформовані на базі англумовних, франкомовних, іспаномовних - л \ галомовних піджинів. Вивчення К. м. почалося наприкінці ХІХ сі. П Шухардтом. ::> гій половині ХХ сх на Ямаїці були проведені міжнародні конференції з цієї . ' **патики**. Creole

-•.ІПЛАТІ СЛОВА (ВИСЛОВИ) - стійкі, відомі праїсгичпо всім носіям мови . " лчичніїшслоштения, що посилюють виразність, образність мовлення, до якого влучаються, є виявом інтертексіуальності (чужою слова). Базою чле творення висловлень відомих діячів чи невідомих або колективних авторів - . Є колективна етнічна свідомість носіїв мови. К. с формуються й на основі лл рних джерел іноземними мовами і не завжди перекладаються у реципієнт ній

мові (вкраплення). За умови поширення сфер ужитку та трати асоціацій з конкретіи автором К. с. сприймаються як прислів'я або приказки. Масив К. с. змінах > >. й поповнює і ся у процесі розпитку мови. У сучасний період джерелом К. с. с за^ масової інформації, кіномистецтво. К, с. вивчаються у сфері фразисило. у широкому розумінні цього ісрміна або пареміології. Сполука "крилат і *слоп* належить Гомеру, а як термін уперше вжита німецьким лінгвістом І. Бюхманс в однойменній книзі 1864 р.

КРИТЕРІЙ І'. ВІНОКУРА правило встановлення похідності слова, розробле -.. російським дериватологом Г. Винокуром у стані "Замейки по руескою едовообразованнГ (1946 р.). Згідно з цим критерієм, слово треба вважати похід н, *• від твірного, якщо йото словотвірне тлумачення містить бодай один спільна-семантичний компонент із твірним. Причому словотвірне тлумачення не готом .. лексичному значенню, а відображає системні зв'язки похідної лексики певної мов. К. В. застосовується у випадках труднощів виведення похідною слова і І гвірног зокрема, при кваліфікації статусу мої иватора як другорядної ознаки позначаємо; при периферійній (і іпонімічій) І метафоричній мотивації.

КРИТЕРІЙ ЗІСТАВЛЕННЯ ~ еталон, на базі якого здійснюється зіставлені . мовних одиниць або мовленнєвих явищ двох мов, К. j. нерідко груп гуп ься на \-юг • еталоні, яка обирається відправним моментом порівняння у зіставмов\ й гігіологічномч аналізі. Дослідники розілядають еталонну мову як оль.* із зіставлюкапих мов, або як мовний конгломерат; установлений індуктивно иілячо* накопичення всіх значень і можливих категорій двох мов, або мову всіанокле¹- шляхом гііотетико-дсл>ісіивноїх залучення значень, категорій і форм. Дж. Бурльо-уважає, що мовою~е талоном можуть бути різні системи: спеціальна шіучна мою. зі штучними правилами; конкретна мова з гарно розробленою сисіемою; пев-система; лішвієшчиа категорія; диференційні ознаки, граматичні правила. семантичне поле; фонетичні, морфологічні і синтаксичні моделі; певний мсто. мова-посередник при перекладі; типологічні категорії і т. ііг

Вилучення з сі алойної мови К. з. насамперед залежить від рівня одиниць, обрам я». об'єктом зіставпого аналізу Так. фонетичний рівень зіставлення мов оперу; особливостями артикуляційної бази мов, системою фонем і списком їхн.х диференційних ознак (Р Якоосоїї, Г Фаш; М. І алле розробили матрицю з 120ПОЗИЦІ-озгіак)Л"сііераіівіщірама!Иісаігроіюгі\еяке'іалоіізіспншсчпіяглибіїііісігітаксичп структури, які) кожній мові наповшоюіься конкретним мовним матеріалом у тіоверхнсвих синтаксичних структурах згідно з правилами іраНС<|>орvaіг й обмеженнями іа них. При вставленні морфемних рівнів мов К. з. обирають^ словотворчі форманти, типи, моделі, вн>гріішіісі форма слів, огтомасіологічь сгруїсіури. Для лексичною рівня використовується так звана мікролінгвістична методика зіставлення, що базується па компонентному аналізі зіставлюваних лексичних одиниць (К. Джеймс, Дж. Кетфорд), ДО К. з. є семшій набір структури значень зісіавлюватгич слів. Функціональна лінгвістика дає змогу зіставити категорійн) ієрархію мов і засоби її репрезентації шляхом застосування критерію функціонально-семан і ичної каші оріїта польової моделі. Когніт ивне спрямуванн ;

.. „ІВНИХ досліджень зумошлює використання критерію специфізації (специфіки): ~: о концептів, що виявляються в мові й мовленні). Зокрема, одним гонцешуаїєних фрагментів, представленим у багатьох іісіавних дослідженнях, „^опозиційна інформація, одо корелює із нредикатно-акганшими рамками.

- „-Зимними відмінками» Крім проіозиційної частини єіноконцеїїв, К з. могуїь sain мегафоричпі моделі, образи, модуси, психолої Ічні й культурні архейїїї і і. ін >'terion of comparison

КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДИСКУРСУ ~ іеорія й методика емпіричною : . „і ркення відношень між дискурсом та соціальним і культурним станом : ^ільєтва, а також їхнім розвитком. Головними положеннями К. а. д. с такі: ~ооцеси породження текстів і їхнє споживання відтворюю і ь і змінюють соціум - -" уг\ ру; 2) дискурс не лише сам творить соціальний світ, а й соціальні практики : v ть дискурс; 3) фізичні об'скги набувають певною значення завдяки дискурсу; - v. 0' * кт с децентрованим, його дискурсивні вияви визначає панівний дискурс. міл ежи І ь від ідеоісоїї влади; 5) суб'єкт здатний дія а и креагивно й і іеретворюваї и . .« \ьні нраїсіики та дискурси шляхом кришчною переїляду установлених ... • -І ним дискурсом значень і т. ін. К. а. д. ір\ніугтьє на філософській концепції Ін ки щодо влади як сили, що створює суб'скі ІІ й аїєшів дій, а також ; * -ложєніях лінгвістичної філософії про сприйиятя реальності Га підставі мови, - • .є ЛИШЄ відображає реальність, а й коне і р\ юс її Головними представниками • с У. nan Дсйк, П. Феркло, Р. Водак, К. Кен;іліп, Р Фаулер га ін .\" ііііМ із головних тематичних напрямів криїичної о диск>рс-аналм>, найбільш >>^ ^і.;ьним у сучасній ліні вісімці, с аналіз поліїичпою диск>рсу, який став : > лтям формування особливої галузі мовознавства нолїїичної ліні вісіики. ^м-р уважає і шовним завданням полії ічної о дискурс -аї іалїзу розкриття механізму ~ -. -овілююшень між владою, пізнанням, мовленням і поведінкою. Російська : ~. _ч ш \я ікші с ичного дискурсу 0.11 Іейгал харакі еризує кри і ичі'ий підхід до аї іал їзу мчноУ комунікації як свідомо тенденційний заангажований аналіз мовних : * предсіавлення соціальної нерівності, викорієзанпя мови як засобу влади . л Іьного контролю, знаря;шя боротьби ідсолоті ііі І Причому дослідник відкрито .. ' - оїк пригноблених і позбавлених влади. Critical discourse analysis

-x "ІЫ УРА- складний феномен життяісвноїїрупи, етносу чи ішвшізішії, що являє . " „' збережені в їхній колек'швшї пам'яїі символїні способи матеріальною . " ^ноїо усвідомлення світу моделі його пізнання й ішсрнретлїїї, а також " • ;VN колективного існування представників різних народів, одною етносу або , ного гр}пи. Глнічна К. відтворена в узгодженій системі ідей, схем мислення *: „\нки, с пічнихїеетеїїчнихїніюстей, норм, звичаїв, обрядів, міфів, вірувань, ' * і\п. поб\ іі ющо. Визначення К. есклачною й дискусійною проблемою через :: ь різних підходів до її вивчення, багатогранність виявів кулїури у різних . вих продуктах, національному характері, ментальності, понеділкових ... І\ За підрахунками американських ані рополої ів Л. Крсбера і а К. Клакхона, с рініцій К. у середині ХХ ст. перевищувало 150, а сьогодні їх більше 500. . ики виокремили іакі і ипи дефініцій ІС, як описові, то шїерп\хмуїт> К. як суму

всіх вищих аюде шдшші іості: іаорши і якіїов'язуїоіє Клізраадціямитасіївдшіа
суспільства; ш^мігшші, спрямовані на виді чешім норм, правил, які реіуліє *
людську поведінку. исихолді_іч_щ_ що визпачакяь К. як сукупність форм паос
поведінки, то с резулзмаюч пристосування й культурної адаи і аци іф*
до середовища; єіп>уіК^^ ІЛ

складників ющо. Баі а'Юіначнісіь і ерміа зумовлена розмежу ванням ціті і<апГ^! .
стічних і «окльшші ІС; розширенням або звуженням поняті матеріали-
ні духовної К.; розмежуванням иинноегей 'і а інших резуюьзшів К з ото.

Проблема зв'язку мови і К.у проекції на счносві/іючісіьрозглядалася ще преля . •
XIX сі. у межах порівняльно ісюрничного мовознавства (Я. Гріпш* Ф. Бус v
та ііь), психоло ічнот напряду лип вісімки (І. Гер іер, В. «кіі Гумбольдг,!. Шіейн \л .
І Пауль,0 ПоіебнжК.Бюлер іаін.),а\ XX а у неоіумооль;іаіивкавеірійс<^:
школі слів І речей, палійській неилішнішій. ашрополопчному мовочзавс--..
етноисичоїінгвієгиці. ліпівокраїнозпавсві й іініьокульп'ролоііі. К. с об'ск;., !
культуролю і(к;рч:н запропонований німецьким філософом! хіміком В.Оезвзяьл* •
у і 909 р., а у і¹139р, ю шпп о зверну вся атронаіОJ ЛЛіші)Л(ульгуролоі ія вив : •.
ознаки, види, функції, форми, способи існування К. ш свосрідісіь куль'урних свт .
рі тих епов, народні, соціумів ющо. Одні ю в проозем куль'у рології завжди о> ;
встановлення зв'нжу мови і К як двох еемієіичних еисієм, що перебувають у
ВІД!КМі;Єі!!і!с!руКі}р!іОіО*ОМОМОрфІ<Му. Мову рОЗ!ЛЯДаіОіЬЯКСіСіадНЯК К.Л ОЛОЄШ V
исіб її *Акі\ьч ння К і мову іпс>ді огоюжнюкчь або включають першу до друге
Спільними рисами мови і К с і іфіксанія ними особливостей евіюіяду у і руновалч '
яшму ні нн щмсжль, 2) наявпісп> у них індивідуальних і колективних ф*у^ч
існування, м пормаіиьнієіь їх шакових сиеієм, і) взаємна підключени -
t дсієрміпоіинічДк ^)ево неціпієіь К іноді нриврівноіюіь до ісксі>, вважаю^
її" іексіом ви: лоі о пори лу І пав: і ь найвищим рівнем мови. Текс і і К чаюїєпіль:
риси. !) сплуагитіієїь мкорклиацію на екс фаліні вальну дійсшіль; 2) йок дшш' -
чисієрїєіно'лі й ці іісиосп": 1) ітерпрешшійшсіі.. 1) подвійне кодування (для того
х«о породжус ісісс: : продукти кдлмури, і для рецннісшиО. 6) ішерсемкничнкл.
>Ж НайВНіС Л> рЄклІ\ ^ЛПО-ПрОКчрСИНШІХ ЗИ*5Пчіі>у ССМІСЛИЧНОМу уіііверСумІ ГОКчТІг
і К ющо. Висока куд»лурпо іраїк-лкпійпа злагпісіь мови і її знакових продукті
назначила поірсбу *> ^,,-реиня окремої іалузі човознавен?а Ліппьжулмуродоп,
яка виокреми іаюа як вн вісіічн:: дисципліна у 90 іір р XX сі. Culture

КУЛЬ'ІУПІЛ ІДЕНТИЧНІСТЬ — ІЮПАІ їй міжк\лы>ран>ї комунікацп
п іім покіль' р*»Оі » •., гсві/і^омдептя люднюк» І вч*ї належное і і до певної культу р*.
шляхом віміаппя її *пїіноегей- норм, ідей, при^рієіив, ем;іків. :ра іицні юаю
«ч-іНОЖНсПЛУ СС V ;> №. *t 'лрНиМИ ^^НіuLMU, Н_О ДІС Л\С\ \ 0|МОііуваїІСЯ у БЄВИОМ\
^оіюку п»і\рпому **ср-ч** іовншкуг:орядкивуї«пив.іаену ЖПІ :с вьяльнієіь.перелбачуаіа
{ • паелмки.обирамі І^Л чи шліи дш, манеру л ^юрмч сіплкуванн^ . (.ultuialideiHiіу
ЮЛЬТ>Т*ШПШФОІ*МЛЦІЯ склуннісп.іАльїурномаркованих знаньїуякзень
носіїв иєви;ч культури, ренрезеиіюапа в мовних одиницях, іекелах. формах
чо\і\нікаіН^{іі};»ч Пк-ьк мнки, р^нич еемюіичпих епсіCNfav. Лчпвок>льгуролоп«,
вважаюг», пв- К і мас чоіири способи прелепівзепня в мові й мовленні, зокрема.

~ *истні* 1) культурних еем як елементів шацепня помінаншиих о іиниць, які лчакль кульїурні реалії; 2) культурної о гаону як исо ОПЧНО маркованою -лрною змісту номіііаивиих одиниць; 3] культурних копнеш іїв відносно \-лх уявлень, сформованих > певній культурі на баз? відповідних ціннісних ^ацій і соціально-історичної о досвідну носіїв к\ іьгури. позначених " " асшими іменниками (наприклад, кошієшів Доля. Воля, Ісіинл, Милосердя. ... ". о. 'Зло І * І НІ.), 4) культу рної конотації"як ОЦІННИЧ, емоційних експресивних .г'кціонально-сїи;;ісіичних відтінків шацепня МОВНИХ ОІІПІЦЬ. зумовлених :хрними пріириісіаіми Л установками. Cultural information

• УМЬТУРНИЙ РЕЛЯТИВІЗМ принцип міжку \и\ рної комунікації а ^окультурити! ії, зі їдио ч яким культурні ціпноср різних народів ви знаю і вся ..чїравними. культура колсної^о народу відносна, и я ієквіпно оціни їй ії можна . іі якимись універсальними критеріями а виходячи и само: кульїури. о.аноміриосіей і цілісності. АіU'ііј й оцінювання ім:о:у інн;и\ кул:л\r також "ММі їся відносно син іаріїв \ норм власної к\ алури. о \и\ ііе *а принди:ом . •-•дслфитм\ якпріоріієгу власної о еі носу іайої о культури, а іа у мови визнання J ол\іьниієксамобутное!І йпонноціїшосІІ ічласнса й іпіііичкульїч р К р*як бажана \гСіа\ГЛСГІіііиМл^ЦОи)Сі)биС'іОСіІСіВорКХ:нЄобчІДіП (СрСДЧМоїіи ^аІкгЛіуіІКЛіиВПОІО - . чхч>пниц:ва >кзас морОіулпння у процесі м.жкульїуриОГ комунікації, адї-с * іакомч спілкуванні таетосовуюїься два і\«ди З ьтепе МОВНИЙ і к\льтурний . • чрагпеіаіітеппієпіоіієірнаму- галуціннісно*оєутжепіяпрокулідурніадбанння _^о паро ту І поліцій переваг ЦІННІСНИХ ора н*ац:й І крилем іїв власного еіїјосу •. р< кий СІ пешені ртпм оwапафспритмягы носами культури вжих-іс ку цацрпоі^ н іард як єдиної о можливо: о піправильїЮіОфїднак\лвілра*іаі>кдн*персусрні>і ^>ури інших епюрів). І о ЮВПІ НОЛОЛЧЄШЯ К р. сформульовані амд риканським аолоюм У ("ампером, розпили ії його співвіїчіппикамн аніропокулідуролоіом непедитек анірополоюм М. Херсковіцом у сере тш XX с.« \\\ч ах >\}!..имгр лора-;аьл:ьлОдш«оополіпгыиди2шФ Їоае першим вистовивдумку прослмоціп:сіь ;'evnx культур М. Херсковіц ВпОіреМНі іріачл.екіп К \\\ м< ;од> лої ічпий. .у,- моваии на оі -не пев: к а кльчу рн в П КІКСІШ\ герм ау\; федуоа *д ж Іui і цо І ;од «в ас ч'ицип, МИОЖПННООП Ш'Н'ХІВ «у НлуОНОЮ рО>ВПіКу іі УІАІ СтеПНі іТ/Ј ВОЦІПОі ...і спілик\тв\ііікмх>рослд:рактичиний!и^іе:удо::"ас «адч^аьч хол* wapiiLU^ivi

а v.. ^т ч р ЮС'Д' аг^кусажал процес інк\ '-аура :/ як іло иСа ІНЯ {«аи/а ;а .. • ч...а,'и'сї"...а Ю НІ *поі ку ілм> ^ CuUurul ivlathisni

К"К!Б!>ГІШІІ ШОК»:. інічуж^і ку *к ч, о па.кдпнх а. , • ,чі ., = > *. v*<М'аі\ . іруїу " jv- срід НІ чоану аіачу аауранііо Гермїа уїм./с-аи* ам, аочио^* кам . с 'ДЛЛ'Ч.'М і^ Г^\\л\ау Г'ч. р.Впя^лдг К, и« ^ * «* рч .Оч|\^ чч. ^ - ч г і; ^ ^ ? и\$а " ас?>» :а^ -і: _а\о ;од*?:ка ° vj-nmh почуві *П "трат, чочу; г ІС;;ДОНІК : " -аруа-аааК ⁴ а-Ді^х =^;к\п^ь І само, ІЄНІ пфі .адід „рніч"а від усі-'х\ v -є ю :} іоуріп^

руйнуванням }шчшіііііі%шоріишц!йл*ш^

й позитивні наслідки. Йот перебіг характеризується п'ятьма етапами у моделі к; адаптації (ІЧюлібіа крива: під добре до гірше, далі до погано. краще, ь Чинниками подолання І\ іііі'ч*иди»і^уа:ійй харакітеріаикилюдини, .моїіиі<і;иї. досвід, дистанція між рідною й чужою культурами, важливість збереження об і< умови нової середовища існування. Cultural shock

КУЛЬТУРНІ НОРМИ конвенційні регулятивні механізми поведінки дую, ' й людського суіііііііііуаш у складі повних угруповань (сі носу, соціальної лока ^ - групи), які впливають на різні форми їхньої жштедіяльнос І\ До ІС н. індпе, - традиції (стійкі форми раціональної поведінки у певних ситуаціях, баппора ♣- перевірені на практиці), звичаї (прийняті у групі зразки дій, правила поведи^ обряди (узвичаєні процедури поведінки, які супроводжують важливі моомо-- людського життя), закони (система обов'язкових норм поведінки, саикціотюр- • й контрольована державою), влада (моральні оцінки й заборони) Cultural norm-

КУЛЬТУРНО-МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ - ддапіісіь носіїв певної стиг*.-. культури й мови впізнаваїи в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культуv значимі усіановки, ціннісні орієііішри, культурні коди й можливість t\Kv. переінтерпретації. а також організовували свою комунікативну поведи=• й іскеюпородження І) ідно з цими кульіурними нормами. Герм і п уживас ; к - у фразеодіі ічно орі< нюваному напрямі ліні вокультуроіі ічіих сіудій (піке - В. Гелія). **Cultural language competence**

КУМУЛЯЦІЯ І) о зііака флекі іві «їх мов як здт ність флексії синтезуваї и, і юєлну KI - - кілька граматичних значень, наприклад, роду: числа, відмінка. К. протне гаюсь ; • іттосемії, яка, навпаки, зумовлює позначення одним афіксом лише одної о і рамашчке- значення і власшва аідкшшативним мовам, 'І с same, то й Сшпегоссмш.

2) Термін морфології* формальне взаємне проникнення коні акт них морф-ев шозумовлює відеу шість чіткої межі між такими морфемами. ІС може бути повною при відсутності слідів контактних морфем і неповною при їх наявності. У фонетш; К. розглядає! вся й як внас мне шм липання кон такі і их фонем зі ідно із законом мови*. економії. Виокремлюють внуїріслівну іа міжслівну К. (йор, англ *math* від *mathematics* і нім. *im* від *in* • сАда). Те саме, що й Фузія*

Л

ЛАБІАЛІЗАЦІЯ (від срлаг. labialis губний) -- фоноичне явище, зумовлене округленням виш ну ш\ уперед І у б, що супроводжує артикуляцію голосних і приголосііх і може буїи диференційною ознакою чи додаїковою артикуляцію залежно від типу мов (наприклад, у французькій, німецькій і деяких інших мовах лабіалповаїиЧінелабіалізованігочоспіп^

- ∴: \ радію ро і свого резонатора, зменшуючи його вихідний оі вір, *то* послаблю*
- : живність і шижує частоту шумових спектральних сісчадиики>приіолоспи>
- „ лгу формант юдоених. Лабіалізовані ириіолоспі фонема наявні у деякій
- . -**ких мовах. **Labialization, rounding**
- \K> НА (від Дат. *lacuna* пробіл, заглибленим) базиві елемент національно
- ∴: ріки лінгвокультурноГспільноти, що ускладнюю* ь переклад п тексти
- . .лп^няпя їх іншокультурними рецепісініами через вису І піст ь в одній мов
- : -*Амо* з іншою певних відповідників мовних одиниць різних рівнів, иозпачеш
 - ь каієгорій, асоціативних реакцій, а також иаравсрбальних засобів мовлення
 - : л.іаююєа насисісміні й функціональні., або мовні й мовлсннсві, мовіп
 - .г\ родогічпі. Сис і ємні (мовні) Л виявляю і вся при зієківденні одиниць різни*
 - voeuomte і емиді функціональні) мовленні СиеісмішЛ диференціюються
 - . • . і-о від рівня па фрн,стичіи (відсутність в одній мові певних фонем
 - : J.-ОВІДНІСГЬ ініюнаційнич коне гру кцій, наюдосч, *иуу* I), лексичш (відсуїнісп
 - г! мові елова-відновідиика),помінаптіи(исвідповідііеп, статусу найменувань
 - \ мовах, наприклад, відповідником простого слова і компоші або сполука),
- JZ-∴^ІШІ (відсутність в одній мові певної морфологічної каюгорії порівняне
- - .до), сиигаїссиінп (невідповідність синтаксичної будови у двох мовах).
- :~...^k ІІіІШ (розбіжнісіь відповідників деіоіаич за стилістичною забарвленістю).
- ∴• складу функціональних JL віл поем і ь д,пуі>!пс.і_кькому піКајііііп
 - : .-ЮЙДПІЕЬ різною род> комунікаївию релеванінпч кінем фонаційних.
 - . \ міміки, рухів ііла, голови, її іі; тину погляду, відстані кому нікангів, часових
 - " " чччлей спілкування, торкань, постави •ото), кульїураюмчні, зумовлені
 - ~ іивоетими національної ментальності й культури, мовтенш вою еіікеїу
 - ∴:∴;і'УіР¹⁰¹Ч простору (специфіка реалій національних страв, одиниць міри,
 - -рядів і і ін.). Існують інші класифікації Л Гак, за принципом співвідношення
 - з концептом виділені лексичні за умови відсуїносії слова чи сполуки
 - -,й *мові* :а при наявності концепіу; есманіичні - при відсутності ссадемі
 - . тм наявноеп копцешу; коіпіеіт/альні(ісоі іііивні) -при відсутності концепіу
- LU головними ознаками Л € незрозумілісіь, незвичність, екзотичність
- ^s ^би, ;те вона наявна.
- :\ианськ!й психоліи! вістці f ілотеа лаку иізованоїо характеру одніі.
 - ...;ч\льт\риіої спільної и відносно іншої вису нуіа Ю. Сорикиіим і а І Марковіною
 - v p Чинення ін^рак-іііііихиереіикод^іов'язапихізчим/здійснюгтьсїііляхом
 - < -v..-цї компенсації Л : 1) тлумачення, приміток, виносок, коменіарю; 2) заміни
 -; г\ на більш близький; J) порівняння з етнічним прототипом одного класу
 - "" ;* двох мовах; 4) іенералізаци (заміни і іперонімом), 5) еквошмізації(іаміи
 - чВІВОЮ пилового предмета того самого класу): 6) заміни теми на більш
 - л ітіа іншої культури з меюю збереження оцінки, емотивноепфраї мета.
 - ймення пвіяхомтріііСкрипшГктрііпагісрації. паівікалькуваиия, ісалькупашш і т ін
 - Ч -! оююжнюєгься і бемсквівален і пою лексикою, хоч вони перебувають
 - ошеннях включення другої до першої (не всяка Л. с бемсквівален і пою).
 - :ники пропоную! ь розмежувати когніпівні Л. як Ое«еквівалент ні слова.

Лакунарність встановлюється не *пите* між двома мовами (м/жмови) а $U^{\wedge} \dots$ різних форм існування однієї мови за таким с^мим принципом (пн\7ріпн; $\dots$ - ЛАНЦЮЖКОВИЙ АНАЛІЗ - методика дослідження мови *тс* інійно[^]- і... членовано? па багатокомпонентні ланцюжки, складники чких іереГч п ієрархічних відношеннях. ЛІ а розроблений у іаімеіці у **Ю-і»** р г V американськимілінгвістамиДссічріпгивноїнапрямку Р. Ленекерем і з \аг: „ як альтернатива методиці аналіз) граматики мови за безпосередніми ии:нч' $\dots$ Застосовувалася переважно до синтаксичних сір\ктур речень, які ро>і ;ч І -; як ланцюжки ка»сі орійних символів. Кожне речення кваліфіч} велось як я. с з певним складом поширювачів (комплементів, ад'юнктив), що мож\іь розкладеними на елементарні ланцюжки ліворуч і праворуч від я ієр Л а. представляв речення \ виїляді комбінацій елементарних одиниць б ч .. морф(юм. слів, СІ юу к, р» ІЄІ іь). Моа ієі н ісві одиниці досі шсу валися у проскі ш на а ік ц\ . - коХ\шіі емічного рівня J урахуванням уключення цих одиниць до парадиг: млі* класу варіан ішетично* о рівня й до дистрибутивного класу І огляду на їхнє оюч[^] - **String analysis**

ЛАПКИ • - парний розділовий знак, який уживається для виділення прямої ч., цитувань, деяких онімів (власних назв кник журналів, підприємств, прол>, - харчування шшо), а гашж окремих слів у незвичному вживанні (упер . або в не властивому значенні, іронічно). Inverted commas, **quotation marks**

ЛАРІНГОГРАФ прилад *laryn* запису вібрації голосових зв'язок у *пре*. . - мовлення, иіозасіюсовхпсья б експериментальній фонетиці. **Laryngograph**

ЛАРИНГОСКОП - прилад для спостереження за діяльністю гортані в ПРО \.. мовлення, *ню* застосовується в експериментальній фонетиці. Laryngoscope

ЛАТЕРАЛІЗАЦІЯ (від ашл. lateral - боковий) - фонетичне явище, представлю : злиюю сполукою шумного пршолосного з боковим {ЛІ, Ідл}, то аргікулюсп-сііснешшм повііря під час зімкнення й вивільнення йоі о через бокові часі ний я -и_q

ЛЕКСЕМА (від і р lexis- слово, вислів, зворог мовлення) - абстрагована одини;г лексичною рівня сисісми мови в сукупності всіх лексико-еєман пічних варіан і- яка характери зується формально с памагичною н еєман і ічпоію єднано ДІ>ормаї>'' граматичний план Л. забезпечуються спіусом певної частини мови, наявнісч спі іьних ірамагичних категорій і для флекіивних мов форм словопнн. (морфологі ічпої парадні ми) Що ю лекеико-грамашчннх і лекенко~сініаікічг-в[^] катеї орій, іо деякі Л. залежно від гии\ значення можу і б маї и відповідні розбіжнос* в ЦИХ КЗієГОРііХ (Наприклад. СЛОВО 67// МОЖе ПОЗІКіЧаїі ІСЮІЛ ЧИ ІеІССХМу. *КЛЮтиCVr може* бути перехідним чи неперехідним). Такі Л. шииваюи» ЛІ. схрещеного тип\ Семап гична < дтс гь Л. полягає в нлявнос і і певно? о смислової о зв'язку між лексим-тематичними варіантами- окремими значеннями> межах Л., на чому наголошу кіс О Ііоієбня Л. може маги варіан і ц (у вина, жах словозмінного с\плеіивнм\ (*аїм<*нишсн ісякі імгнпкки)! е?сроклі-ііі(наприклад, при наявносїі ріших оспор-

- .. ; ини та міюжии іменників), морфологічну й фонетичну (вживання - - \юеу або словоформ)), Термін Л. уведе ій у 1918 р. СХІ (ешковським і вживається
- -крашійстиці переважно в одному значенні, хоча зарубіжном мовознавстві наявні інші значення Л., зумовлені традиціями гістичної чи іншої лінгвістичної школи.
- <к абстрактна одиниця словника, на ірошваї у слову як і реалізації в мовленні "іанцузька ліній вістика); Л. як повнозначний елемент, па виміну від службового -
- м'фечи (А Маргіне), Л. як будь-яка словникова одиниця, в тому числі і стійка -ч іука (У. Вайнрайх)тощо. Lexeme, lexical Item

ЛІНГВІСТИКА (від гр. lexis - слово, вислів, шорот мовлення) 1) спосіб

- ;>іша слова як перетворення елементу мови (морфеми, словоформи, сполучення
- -^ на окрему лексико-граматичну й номінаційну одиницю. Л. як явище набуття
- спицею цілісної семантики, зокрема, ечлрово їжує іворення прислівників
- : .рийменниковидмінкових словоформ іменників і прикметників. Л. називають
- >ож пере творення морфем і відмінкових форм на окреме слово Випадком
- . фразеологізми як виникнення фразем па базі вільних сполук.
- .} У геперативізм процес заповнення терміналів дерева син і аксичної структури
- .-чайними складниками лексикону як іпінтерпретативного допоміжного засобу
- годження синтаксичних структур, який іакож регулює і беи відповідними
- :ишилами трансформації. Lexicalization

ЛІНГВІСТИКО-ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ - ознака мови, виражена рядом

- Чллярних опозицій граматичних форм слів, об'єднаних певним змістом, який
- 'лтежується в мовних одиницях і при відсутності формальних показників
- . приклад, категорія збірності іменників, істот"неістот, речовинності в>країнській
- .. П Л. к. є підґрунтям для об'єднання лексичних одиниць до одної лексико-
- члгичної о розряд).

ЛІНГВІСТИКОГРАФІЧНЕ ПОРТРЕТУВАННЯ - методика подання словникової

- . чті згідно з концепцією інтегрального опису мови російського лінгвіста
- \нреєнята його школи. Л. п. ґрунтується на іГяти компонентах тлумачення
- ЛЧНИИХ одиниць: учасниках сиуації, їхніх стаїусах і станах, їхній взаємодії! а діях,
- мчіїї епосієрйача й оцінці сиуації мовцем і слухачем, що проектується
- чомпоненси асерції, пресу позиції, модальної рамки й рамки спостереження. Слово
- . глядається в аспекті ситуації, знаком складника якої воно с\ Базовою гіпотезою
- * , • ієпци є ієза про формування лексичних значень на підсіаві жипсвого досвіду
- ;:пв мови, їхньої *с*наївпоГ каріини світ>. Лексикографічний порірет слова
- с- ч гавлений такими типами іі іформації про лексичну одиницю' 1) морфологічною,
- - і ісмонструє тип парадигми, можливі опозитивні кореляти граем,
- морфи; 2) стилістичною, репрезентованою традиційними позначками сфери
- г. ^и ія, сспрссивності, фуїїкціона; іїііо* <гги; іієгичної забаршісності; 3) семантичною ^
- милить ісгіннісіне твердження, тлумачення пресупозицій, модальних рамок
- 'чж, емоїивності), різноманітні вживання в певних значеннях, комбінаюрик)
- ч із шптексіуальних умов, інформацію про семантичне протиставлення двох
- "ч однієї граеми; 4) прагматичною, яка охоплює ієрформашвпу зда шість слова,
- • нетривіальні ілокутивні функції, асоціації, що воно викликає; 5) просодичною

і комунікативною., репрезентованою чдаї ніс по до виділення фразовим паї од* ч і можливостями романічною функціонування. 6) сишаксичною. яка предок'-;- валені пісний спектр слона (обов'язковий і факультативний) і місцевого в сі рук: валсїшіооїейпроиошїї;'^) моделями і а правилами споду ченнясдївї обмежена- па них: 8) фразеологічною *šik* здатністю слова залучишся до складу фраз- Інформація злписучїєся спеціальною формалізованою метамовою, яка ма< со лексикон і сипіаксис Л, п застосовується не лише при укладанні ірадиціит • словників, а й при підготовці комі f ктерних словників, які сасшовими баї аюрїїшеви • лінівїсшчних процесорів. Така деіалізація рішоманїших іїпів інформан¹ у можївїлїєоїшїмваціїоавтомаїичїюї обробки гскеї ів природною мовою. Мс !• - ішеїральпого опису був започаткований у 60 її р. р. XX сі. у межах Московська семантичної школи і предсіавлеїїїї у працях ПЮ, Лпресяна, О Жолковськоп 1. Мсльчука, П Леошсьвоь 10. Марїєм'янова, 1 Шаляпінок В. Дорофс(па н s- Послїдовники КХ Лпресяна розроби ш близькі до Л. п. власні концепції (моче > *Смисл<~> ГексгП \їельчукаїО.Жам<овсы(Од\сїгуаїїжїїї моделї К).\іаргем*япе?'/т моделї соматичною представленї і я (Семпи) П. Леонїсьвої тощо) За заїадьп-^.' підходом Л. п. найбільш близьке до концепції соматичних примїтивїв польсько- австралїйської школи А. Вежбицької.

ЛЕКСИКОІТЛФІЯ(відір. lexikos- віднесений до слова іgrapho- пишу) -роки. мовознавсіва, що займається укладанням словників, їхнім вивченням і розробкою теорїї словникової сїсїсмагїшш Головними проблемами Л. є порядок відбору слів для словника; організація їюю макро- й мікроструктури, тобто словника в цілому і а словникової сї і ап і: принципи нормування, розробка систем іомїкжїї індєксації. типологія словників. їхні функції і ото. У теорїї Л. існує кілька класифікацій наявних словників, що залежат ь переважно від складу й кількосл і представлених у словї їику одні їиць, хлракіхфу їхніх дода і кових і юясї ієї їь. За кількістю і іредставлєї ш \ мов словники подїляються па одномовні, двомовні й багаюмовїї, пери?; представляю і ь лексикон однієї мови, їнші с перекладними і подають еквіваленти мовних одиниць. Одномовні словники за їипом характеристики слова диференціюю їсья па тлумачні, які пояснююїь значення слів дефініціями і можуть мати додаткові помітки орфоепїчної норми, ірамагїчних оїїак, стилїстичних особливосїєїк супроводжую і ься ілюстративними прикладами вживання слїп у певних коїаекс гах; орфоїрафічні, орфоепїчні, що подаюїь відповідно правописну норму і правильну вимову; морфемні, яка вказують морфемну структуру елів, PJPJQTRQP*^{tl}» ^{її} >° лемопструюїь механїзм похідності етова; фразеолої іч_ні, які тлумачат значення дїбраних фразеолотмїв з ілюстративними прикладами вживання; ірамаїичні, що подаюїь морфологічну парадні му слів і каїєюрїїні ошаки; сшпаксичні, оріппованї на особливою і синтаксичних зв'язків і перелїк синїаксичпїх їошїїїї слів (єннтаксем) у реченні: єїїмологїчїп, спрямованї на реконструкцію ешмошв слів, їхнього походження (супроводжую і ься прикладами сї їмолої ічноїспорїдноост і зі с ювами їнших мов): словники сїр^суїмїв^омоїїмїв, па{Юїплш_апїоїїїмїв. які їодаюїь відповідні їарадшмаїїчпї ряди слів, часто шї словники, що демонструю і ь ступїнь уживаност і слів у мовленні.

Черед спеціальних словників виокремлюються словники крилатих слів. Гічмтін і приказок, скорочень, власних імен, ієої рафічних назв, наш мешканців

- : термінів різних галузей науки тощо. Останнім часом особливого набувають
- уоновані словники, які містять необхідну рівновагу інформацію про слово
- чим із способів укладання подібних словників є лексикографічне портретування,

"вроблене в межах Московської семантичної школи Ю. Липським.

"лексикографічний йорієї слова представлений такими видами інформації

- іжичну одиницю: 1) морфологічною, яка демонструє тик наради! ми, можливі
- лишені кореляти граєм, аломорфи; 2) стилістичною, репрезентованою
- "...інційними позначками сфери вживання, експресивності, функціонально
- - лешчию забарвленню, 3) соматичною, яка містить істиннісн твердження,
- ;мачешія пресу позицій, модальних рамок (оцінок, емоційності), рішоманітні
- - пня в певних значеннях, комбінації слова у конієктуальних умовах,
- , ормацію про семантичне нагромадження двох форм однієї граєми:
- 'р.пліатичнох яка очолює перформативну здаїніс іє слова, його нетривіальні
- ^ і пізні функції, асоціації", що воно викликає. б) просодичною й кому нікативною,
- 'регснівуючою здатністю до виділення фразовим наголосом і можливостями
- • чічною функціонування, б) синтаксичною, яка передбачає* балентнісний
- - тр слова (обов'язковий і факультативний) і місце його в структурі влеш носієм
- ~\ чешції; 7) моделями і Правилами сполучення слів і обмеженнями на них;
- ³ фразеологічною як здатністю слова залучатися до складу фразем. Інформація
- .. "ісугтється спеціальною формалізованою метамовою, яка має свій
- 'гчсикон і синіакеіе. Лексикографічне портретування застосовується не лише
- 'г- укладанні ірадіційних словників, а й при підіюювці коміГкмерних
- . \. [зників, які т складовими Оагаюрівневих лінгвістичних процесорів. Така
- „- алізація різноманітних типів інформації уможливила! оптимізацію
- .. 'омаїчної обробки ієкстів природною мовою

іа сиюсобомро матування слів словники поділяються па алфавітні й алфавітні

.....<лс\ "перші роїю, ціляють словникові слани за а. іфавітет від ієршої або остатньої

- . ,т>оип словники) букви слів, другі - за алфавітом несподіваних слів, які елужають
- .. . го дія розчирення дериваційних ланцюгів похідное; і "Іалсжно від соціальної"
- . !ч.ріігорія;ію! диференціації мови розрізняють ієся словники діалектів, арі о,
- ^N: онів, лайливих слів, ірофесіоналізмів, стешу тощо. За походженням лексики
- ,\могиділяють стовпики іношомовних слів (іумачні, орфоепічні, орфографічні,
- Г і! ювапі) Окрему ічоту зь мовою зі КІВС і ва ііре, іс і дв. іяі. і сорія / а і іракт икл укладають

- ІсРМсліч словників - ідеографія Іенуюють іакож словники мов письменників,

лггрпої о слововживання, орістповаш па фіксацію лексику пешію з художника

- і; jGa нтерагуніч тексті ІВ певною мовою
- м і,рупіам і<я формування Л СУЛ іивсіакошічепілудгівом :.роі,і,омбаіліюх
- .-r.j гпроби укладання Словників епохаїку синкретичною, а згодом
- j.4nmііobjНо. о іну Попередниками словників вважають ієся кч'И пояснення
- гкь окремих *л!Вііое[хл«і\длаш\ ісксннікши (у Шумер» VW'сг. :оч С.*уКніаі
- і; і. до н є., в Західній Скроні VIII а н с, у Росі*: \! Гї н с '• Збірки глос

(посаріО І ІІ ш першими слоішкаупь довідниками. Сушена »! отримала но*«\ вектор укладання кочпГюісрних словників, створення машинних фон п^ націода Їьних мов, лексикону н додатковоїінформації"для тіш вісличішх процесорів комп'ютерно"? обробки моіні, піфорУіаційчо-пошукових сисісм і ото КоміГ ну сри.; ;І станови і ь одну палузей пржеіадної лінгвістики. Машини-словники виконуюсь функпг збереження інформації, Уіапімутації з нею та трлнелятрпу. Па відупіу від звичайних словників, машинні \шап* можливість безперервного поповнення швидкого а перпім чноїо ПОШКУ слів. За способом організації машини? с юнпнкп поділяю і ься па часттп алфавііп (прямі ні звороті), кчауруеи. копкордапсп і спеціальні (д пі перекладу багатозначних слів). Спскдр функцій с.юішків у с>часіому суопі іьстні шачно розширився за рамник їхнього сас і осування при навчанні мовам (рідній й іноземним), описі й нормалізації рі шої мови. міжмовному спілкуванні й перскпаїі, для дослідницьких ліні вісличний завдань І комп'ютерного иСмпечешш. Lexicography

ЛЕКСШШЛОГ'Ш (від і р lexikos ~ віднесений до слова і kkos учення слово) • розділ МОВотмаеїїја, іло вивчас лексичну підсистему мови, представлену словниковим ек МДОУ мови (лексиконом). оишаїмаїичпиуш. парадигматичними й епідіч магичпнми відношеннями між ч-ен.пт словника й САНКЦІЯМИ позначення резуьсаіів и.*н.?мчя с,<и> новими мови й їхньою внутрішньою рефлексивною о досвду Л нсс шу Гі>сяіилппсіолч)г:(к\оНіПіасіолоп(к\ссміоіікі)іо,сип!аксис()М. иалск.о .о! 100 стимоло! Іс ю, нсичолні вісімкою. ооцх\тпнпстікою. коі нічінпюю ліні вісімкою й .и дисциплінами До словникової о складу мови належать не лише цілісьоеформдеш одиниці (просії слова, композити), а й складеш слова, щорепрезеніу(УЧ'Єдпкп><Юруіитл змісту Головними проблемами Л с 1) обі рунгу ваш т чага ЬКЧ А\рл слова підкупні зору критерії» й от виокремлення у складі лексикон): 2) доелі іжепну гчірі.іпшосі слова пл різних рівнях мовно? СІК:ІС\РІ* 3) опис парадні маїичних впношепь полісемії синонімії антонімії, іііо пперонІУііі, меропіміьконі^рсМ)ан;ьчнлек^лічни\каіеіорій,рофядів. ЇнХІВ. ").)сисіемаішация типів значень слів, опис"їхньої"ігрархії іа динаміки в межахсемаишки слова; 6) сі раі ифїісаі *я слі^впикосої о масиву мови за різними иарамст рами (иохо, гжеішхі, активніеію, >живаїіспо, сферою вживанія, формою ЮНУ ваипя мови,коїіаіапжною забарвленістю іоіцо); 7) дослідження еііпаїматичного потенціал} лексичних одиниць. Їхньої семантичної й лексичної СУМІСІЮСІІ, семантичної валенпюеп, правил сподучуглиосн й обмежень па них. контекстуальноїдинаупки значень; 8) установлення й ошс дішвісішчних н ексіралішва їьних чинників дшіамііанії лексикон} мови:^^) аналіз відношення слова, йою значення до поняття, структури знань про позначене (концепту) і реалії дійсності і і. ін.

)) представлена кількома і адузюнг історичною Л,, яка вивчас динаміку лексикону мови, її чинники, зрушення в лексичній парадигмат иці й син таї маїіці у процесі іс горичі 50і о [ро зви і КУ мови, сиетрмрчп рук*) рї іою (описовою), що аі іал ІЗУ г су часі пий стан лексично/ шдеіеіеми мови в сукупності всіх її складників; зісіаішою, яка лоеді іжу: лексику споріднених і неспоріднених мов із мегок> ВИЯВУ в ній спільнот та специфічної с\ прикла;\ної(Х спряюваною па викорисання теоретичного доробку

- /v укладанні різних словників (ідууіачнлх. синонлнв, ОУЮІРУПВ, антонімів, ч мів, сполучуваності й їм), при розробці машинного фоил> національних УЮИ,
- • :стичііі\проііссорів.ріііо\іаііі!іи\авгомаіія>наііи\ іексикограсрічнихіеісієм
- Л ВІДМЕЖУвилось чимало окремих ліш віопічпих галузей опомасііка,
- ~ - ічоюгія, фразеологія. Описова Л. ро*гляда< п>ся \ кількох різновидах
- ..; ^і'і'bjHO-opitiiK)imsiOM>,Clip>nioBaiuni\ на вивчення рпнихаспект із значення
- ^номасіаіі^,,ічіЮ"Орісіпуо»аіом\, то ДОСЛІДЖУЄ ноуііааьтні еіруктури слів,
- :.ччі номінації, мої іваційні промеси: сс>іюгичь^ -оріаі!Оіин<піч. ЯКИЙ розглядас
- *,-би знакової фіксації"досвіду ЛЮДИНИ > природних мовам соціолоіічно-
- J Іл^ііпіу, іно ДОСЛІДЖУЄ шіпи лексикі і) n соціальну й іеригоріальпу
- .ренціяцію > проєкції на соціальні чішг.ьси, фу пцііслзальноюуі, який аналізі
- . ~ хвості функціонування лексичних одиниць у мовленні, ХУДОЖНІХ гексіах
- .сна JL засіоеовуч річчдіанііш мсіюдіймсто ІНКІГ ііс;лвпшЧдіеірібу іивнпй,
- чжеппшіц трансформаційний аіалм, меюд ОПОЗИЦІЙ, аеоціашвнний
- , 'ернмеш. коніексіхальний, тексіхмюЛііерпреіаційний, Лшвоіеоірафічний,
- іивно-ономаеіологічніи конпеімуальний аналіз, польове моделювання,
- : .»'k0 CіаііНЛНЧПІЙ МІЮД ЮЩО.
- "і: ІПЧПІЯМ іексиколоіічногооппс\ сталаГміатовікіналсксикой рлфічл ірадіція
- <\ пипнсіИчпихшкідсвігуВиокреуісїія Л У с;лкн, пйлу тіш ведичну галузь
- "і.Ок'ЯЧСПШОВЛЕНШІУІ системно струюурноііара ІІІМІі*у:овошавеіВінапочаіку
- \ ;. . хоч сам іермін був > ведений «це у !'6^ р ь енциктопо їм Д Диро
- Л'Адауібсра, де Л розгляда ілея як о°-м\i v, роіді-ли нлу ки про мову поряд
- v - л акенсом іІерпіі спробисісіемлшіцііе ЮННІЧОВИХ»ДОГЛІВ М.ЈВбулиздійснені
- ~. ;о Їавниками ІІраижогх)дінгвісіічпого гуріка, німецькими неоі УУЮОЛЬДТіанаями
- Ісї\гіербером, Й. Трироуь Г. Інспім, В. І Іорцііом, а ще раніше українським
- . сісіо\і О. І Іоіебнеу й російським семасіо кчом М. І іокровськпм Дискусійною
- : ' ^УМО)О і сьогодні залишається співвідношення Л. І ЛШВІСІІЧПОІ есманіікн,
- :c\>*ору,яісіі деякілінгвістий науковініколивключаю іьдо скла,СУЛ НІШВісіічна
- лн ? мкч найбільш близька до П.. очпак завдання першої більш широкі за обєаі ом
- ;;-;)длу та специфіковані за спрямуванням. Деькршйпв*ім >шіл -і не шинавав
- тс'.вівдексічіРйсисіеуіаіізації через загальну ІСІДСНШЮ ігнорування значення
- . ,~.І дослідники навііь пропонували віднеегі значення до сфери соціології)
- чкеппя про слабку сіруктуровачість лексикону. Американський «епсрашвіт
- я іш тексикоп як вюримний. ДОПОУТЖНИЙ МОДУЛЬ породження еітакоіічних
- аур. lexicology
- f КСИК()-СКМЛПТИЧНх\ СІТКЛ ТЕКСТУ *- гекс-ошіГі фраіі vein або їхня
- л в:іеіь, оОЧдпана певною гемою її складниками с ГСУШПЧНО однорідні слова,
- *:\чофь спільну сему або кілька спільних ССУІ. Термін уведений російськи\і
- чс ПШ І Лрнольд» а ідея належніь голландському дослідникові І ван ДСЙКУ
- , • СЛУЖИіь засобом семаніічної зв'язності й ісонцетуалізації.
- і КЧЧІКО-СЕМЛНТИЧІІЕ ПОЛЕ - парадні маінчпе об%сдіання лексичних
- ШШ певної частини мови за спільністю інтегральною коуіпонепіа шачеіііа
- \'ССУИ). Сірукту'ра Л п \гл\$ ценір і периферію До цеіпру „Л п входять

найуживаніші слова з яскравим інтегральним значенням, периферія характеру «
'значно меншою часоюзністю вживання, стилістичною забарвленістю значе
Д. п ілюстр>с системність лексичною рівня мови іа рахунок зв'язків з *Іти* •
лексичними полями, зумовлених універсальними (наприклад, зв'язок полів \К-
ПрОСЮру), СПСЦИФІКОЮ СІНОСВІЛОМОСІ І, ВІДГВОРСНОЮ В МСІафорИЧИИХ зблиЖСІ-
значень рішких слів (наприклад* соматичне Л. п. посіачас власні знаки до о.
і іроешру. арасфакі івдюде простору пов'язанел полем оцінки тощо)Л байшозиачн'С"
лексем. Л. и. у рішких мовах специфічні якісно й кількісно, і по jae'toeoB}^ І- .
у іісгавних дослідженнях. Поняття розроблене Б Оксаром і О. Д\хачек>-%
хоч термін "поле" увели до обії \ семасіолої іф німецькі мовознавці І. Інші і Й. ІІ••<
Lexical semantic field

ЛЕКСИКО СЕМАНТИЧНИЙ ВАРІАНТ (ЛСВ) копкреіна репрезенга.
лексеми в мовленні; очне зі значень мовної одиниці. У складі лексеми ЛСВ форм} -о •
внутрішньоелівні зв'язки, то с однією з ілюе грацій системнос і і лексикси Зало А *
від механізму іворення значень розрізняють! ь імплікаційні (меіошмочо
іеіасифікашійііі(родо-видові) і сіміляаивні (метафоричні) зв'язки між ЛСВ, За >\<с -
визнання \ семангичній стр>кірі слова інваріант чи іоловною ЛСВ (Н ЯкоСкч-
В. Звеї їнцев й ін.) виокремлюють такі різновиди полісемії: ланцюжкова,
при послідовному і ворсині значень, радгійний при і ворсині всіхзначень від головно
ЛСВ і комбінований Однак інваріант ЛСВ визиасься не всіма ліні вістам.
Категорично нідкп іакч ь і^лу і цю наявнісі ь і олові ю о ЛСВ К). Лі іреоян, С Кайшел >с о -
ІІ Соболева. В. І Іспебийніс іа іік атже ЛСВ можул> буї и пов'язаними один з одно v
більш складним *способом* або не пов'язаними взагалі >• випадку ономасіолопм .
зумовленої полісемії, коли зв'язкж значень установлюй ься на підсаві ееманточ
мої иваюра є. юва, і іаї ірікла; і, у кр *троян* -1) трін КОС іей, 2) ви, і таї п по із і ірі і у іу вл н \ \ * *
правою ноюю. *) вид гри, *) бачько ірьоч близняч, 5) конюшина лу^и.:
Компромісним варіапіом роилядч зв'язку значень можна вважати концепт •:
Д. Шмельова, який виокремив епідигмаїчні (моїиванійні). парадигмами ч о
(опозиційні, таксономічні й іп) і дифузні (включення, перетину поедпанп,-
відношення між значеннями слова. Дискусійною й остаточно не ро*в'язамек
проблемою ^лишаться розмежування полісемії й іомоїенної омонімії, хоч и "
проблемі присвячено чимал} кількісіь розробок георстичного іа прикладної ч
характеруЛ V>аепі кої нпіїшоорк жовані еемаїшічнісіудіїЧкиелюють плнкілсо
за доііомої ою семаш ичинх і рифів, пю відображають множинне іюгднання значся
\ полісемешпв Кожний ЛСВ маг відповідним сіаїле. ошакими якою < е^осі-
номінації (прямий і переносний ЛСВ иричом\ переносне значення чараюери?\\етк -,
обмеженими можливостями породження нових шачень). референцій)!.:
самодоетайпсіь (ЛСВ г або референційіи самодооаініми, або іюіребують
чигримки коїпексіу чи сїя>СІЦІІ). чаекмпісгь значення, наповнення його
о ич\$опюрчи\ і оерм'мворчич параднім, ешпакеична вллеіпшол, обмеження
сполучу ваносп. *пуст* іміснзшыч «Ликів і іншими лі В у соматичній сір\кіуг'
слова тощо і'о^пчькпм мовознавець М. Пікпш иомеїноС ів'язки ЛСВ на нгіеіатv
рнпих ііпін копне'.\а іьпих вілношень. Копіпивні методики, НІ наш лоиял

-.....-можні розв'язати проблему розмежування полісемії й омонімії шляхом
 . з ієння концептуальних структур різних ЛСВ слова (Дж* Лакофф, Р. Дірвей,
 ..чч,! Ольшанський). Термін ЛСВ уведений О Смирницьким у 19⁴ р.

ІЛКСНКО-СКМАїтіЧІІІЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРУ •• різновид
 ~:~: -рфолопчпої о способу, переосмисленим значення слова без зміни морфемної о
 .. * :~% шляхом метонімізації, меіафоризації, соматичної конденсації. Розрізняють
 чронічний і діакронічний Л. є, с. перший допускає наявність) мопі твірною
 ~:чдноІЧ)ЈчексіІ«)ССмаптичнихпаріаІІПіСІЮоя,;ф^ІЙйхараІСІсризупп»сяповною
 '.. . ою\ мові і вірної о значення слова.

М-КСИКО-СПІТАКСИЧНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРУ рішовпд
 і'^рфодопчноіо способу, зрощення словосполучення в одне слово без зміни
 .: /емного складу або, на думку деяких дослідників еловоівору, із збереженням
 " ; іу слова зі зміною морфемною складу На відміну від словоскладання й
 ^складання. Л. с. с. хараісієризуються наявнієпо в мові і вірної сполуки слів,
 * < .';діягас зрощенню.

І ОлТЛІЧНА ДЕРИВАЦІЯ-1 ип іворенші слів, при яшму похідне словолорівняно
 рми\і, отримуг нове лексичне значення і понятійний зміст Л д. проше гавлена
 . • мкеичний, яка характеризується наявністю > л вірною й іохідіюого слів спільного
 дійного змісту за умови різної!) чаешномовиого сіаіуеу. Термін уведений
 гв-ьким дериватологом С Куриловичем Lexical word-formation

"1ЕКСИЧНА СОЛІДАРНІСТЬ - змістовний, семашичний різновид зв'язності,
 " • ^ простежує ієся у фрагменті тексту, об'єднаному спільною темою, наприклад.
 - і ирразній едності. Семантичними сигналами теми і слова одного лексичного
 'І які мають спільні семи й перебувають у семантичному узгодженні. Термін
 -г.сі-шій румунським мовознавцем Н. Косеріу.

ІТМ\ТИЗАЦІЯ(відлаг. lemma - словникова форма) -процедура комп'ютерної
 • ~ ;\сної лінгвістики, що відновлює словникову форму за її словоформою.
 лмдній психолінгвістиці популярною с модель породження мовлення
 , гданського вченого В. Левелта (1989 р.). Дослідник будує її з урахуванням
 -;>вання системи на підсистеми, кожна з яких оіримус відповідний вид
 о ;енневої інформації і надає певний продукт. Такими підсистемами в його
 . -елі є концешуалізаіор, продуктом якого є довербальне повідомлення,
 " * гмулювальник, що здійснює граматичне й фонологічне кодування кодування
 з асמודії л лексиконом, й аріікулятор, який ієреіворює фонетичний план
 • > грішне мовлення) на зовнішнє. На позначення одиниці граматичною
 .." \ вання повідомлення В. Левелтуводить поняття леми як дофонологічного
 4 ---іуку роботи концептуалізатора й формулювальника. Lemmati/ation

ПЧП'АТИВ граматичний відмінок у діалектах Китаю, що позначає межу дії,
 о об'єкт, повніє по охопленій дієслівною дією, У деяких дослідженнях
 . з\ \ лнтичіюого син с аксису розглядай вся як арі умент або сиптаксема предикагно-
 • меншої структури чи позиційної схеми речення. limitative ease

"• НГВІСТИКА ТЕКСТУ •• галузь мовознавства, то виичас ееміюшчу,
 . • ліууно-граматичну, семашико-змісіовну, кому нікапшно-ираї маличну

організацію текстів, їхню категорійну систему й мовні засоби її репрезент-
а також процеси породження, розуміння й інтерпретації текстів у семіотики,
універсумі культури. І пріоритетування ієрміна належить румунському ліш І. -
І. Коссріу, який у середині 50-х р. р. запропонував сполуку *Linguistica del ie* \
Саме в цей період закладаються теоретичні основи Л. т., яка виникла в атмосс ..
панування формальних граматик аналізу дистрибуції міжфразових зв'язків (З. Хагт
М. Іоснслов), дескриптивного дослідження набору перепонив одиниць теч., ~
в іагемеміці К. Пайка. Такі умови визначили загальну гіпотезу щодо можлив^ :
скласти за зразками формальною опису граматику тексту

Поштовхом для новою мовознавчою напрямом досліджень - теегового-дослщши,
вважають, по-перше, теорію рівневого ліпгвісшчною аналізу Н. Бенвеніста, я-
поставив питання про існування окремого^ автономного рівня мови * рівня іе*с
ію-друге, непереходу за мела речення й мовної системи до сфери мовлення, гек:-
через орієнтацію наукового знання другої половини ХХ сі. на нову функціонал- *
комунікативну парадигму; по-третє, наявність у іумані гарних науках загальної гсо;
тексту, яка сформувалася у першій половині ХХ с г. на базі семіотики, гермеиеш у -
й літературознавства (Р. Варт назвав її трапслінгвісгикою як розділом семіотич •
об'єктом якої є все розмаїття фольклорних і літературних текстів, а також словес-
(письмових й усних у сфері масової комунікації)). Текстова проблематика на початок
її становлення у лішвістіці позначалася різними назвами, які свідчили про вч\ ~
досліджень за межі синтаксису: еуперсинтаксисом (О. Дреєслер), макросинтаксис-
(З. Харрис), гінерсишаксисом (Б. Палек), граматиною контексту (Т. ван ДеГк
лінгвісгикою організованою мовлення, лінгвістикою дискурсу тощо. Виокремлена ;
Л. т. як самосгійної галузі мовознавства відбувається у 60-ті р. р. ХХ сп Своєрідна
центром її формування дослідники вважають Німеччину, де у цей час виходить ц; .
ішзкамойюграфій. збірників, присвячені лінгвістичним іпроблемам тексту (Р Іарре
Е. Агрикола, Я. Пеіефі, Х. Ізенбсрі; С. Шміді, В. Дресслер й ін.). Однак ш_
лінгвістичні школи світу також розробляли власні підходи до тексту (ІІразьь, .
Женевська, Лондонська, французька, радянська гашо).

Л. г. має кілька напрямів дослідження. Перший напрям виник разом із Л. "
(шшзшшргіт^жшїїіцй), хоч уже в 70-ті р. р. сі ворюються передумови до перемі-
Л. г. від текстів і рамаїки до текстів семантики. У цей же період зароджується
комунікативна орієнтація Л. т., зумовлена розвитком комунікативно-прагматична^.
теорій, дискурсології, коінверсатійного аналізу тощо. У межах структур-
граматичного напрямку увага дослідників тексту зосереджена на формальних засобах
і типах зв'язності тексту, принципах побудови структури тексту; зокрема
розглядаються проблеми анафори, дейксиса, кореференції повторів, заміни
міжфразових логічних зв'язків, імплікації, пресупозиції, членування тексту на абзаци
надфразні *Qu* іосп,еюіц/« іє сііі пїжсичію цілєтощо. З'являються ієірамагакитексіу(ЯЛІстеф!
Х. Ізенбсрі; Г ван Дсйк, М. Огкушищюва, О. Москальська, О. Реферовська й ін.).

Другий напрям (семантичний) спершу зберігав відбиток логічно
структурованості й лінійності текстової грамаїки, однак згодом переорієнтувався
на принципи глобальності, багатшаровості й багатоплаїювості семантичношзм іс г\

".. - :у У 1972 р. голландський ліні віст Т. ван Дейк увів *поняття* семантичної фоее груктури з мстою опис- глобального змісту І глобальної зв'язності тскеїу.

- застосовані ним прийоми були и нічому формально-граматичними, дослідник

: і лов висновку про необхідній і ь аналізу значень більш високого рівня. У межах

- млншчпогх> напряду розробляються проблеми семашичнош механізм) зв'язності
- чфразових валентностей, смислової структури тексіу копісксту змістовних

..."" с \орін лексту; йої о і милїї я і пої о і шаї іу. ссмаї ІІ ичі шх осі юв розу міг іня й іі і гері іретанії

" жо (Е Агрикола, Р Богранд, В. Дрееслер, М. Холлідей, В. Шмідк І. І альперін.

І индіп, В. Бсрзон, О. І Іадучева, З. І урагва, І. Ариольд, ТІ Ііколагва й ін.). і Іроблеми

. ;>ийнятя й розуміння тексту розшааються у суміжних галузях: психолінгвістиці й

".. pi і МОїшеї іі іпої діяльність і, кої ні і нш іій і ісихології(). І Іеон ш в, Т. Дрідзе. А. Ш іері і,

Содсо, Р. Клаикі. У. Найссср, Ф. Джоисон-Лерд, Б, Всличковський ш ін.)

Ірегій напряду Л. т. (коммуікаїивно-прагматичний) сприяв формуванню

- ч\ пікап ивних моделей тексіу розширенню спектра текстових каїешрій за рахунок
- \чпіїшіивішх(адресаїтїюсї,адресапк>с ії, модальності, ішерактивностгюшо),
- \. >Іядові тексіу в СИСІЕМІ дискурсу як знаковою посередника між автором
- ^пачем, опису прагматичних ін генній і сірагеї ій гексіу ефект ивносїї іексуювої
- "муїікаціїтошо (І*, ван Дейк, У. Ізер, Т. Беннеї, Р. Богранд, і* Vote, ІІ Аругтоиова.
- Гу расва, ГІ Ючепцов, І Сусов, О. Воробїюиа, Т. Радзісвська, О СелІванова й ін.)
- ^мверіим напряду Л. т. можна вважати семіотичний, вишками якою с розгляд
- \ \сіу як суперзі іака ЛІ. Єльмслсвом на прогиваїу посадам і іа межу знака Ф де Сосеюра.
- повними проблемами цього напряду с розгляд співвідношення текстової о знака,
- т денотага та світу дійсїоеїї, іекету й семіосфери, семіюшчного універеуму
- ^ іьїури: рекурсивних і прок>реивних зв'язків тексіу з іншими гексіами під ку і ом
- :ру категоріїїтеріексіуальності; механізмів смислоиородження тексту як нового
- віІка тощо (Ю. Лоїман і йою школа, М. Риффаїер. Р. Барі; Ю. Крістсва й ін.).

І Гятич напряду Л. т., який сформувався у 80-її р. р., став шгоїтивний. Йою

сновоїодожпиком уважаю і ь Т. ван Дейка, який спільно з представником

- . '-нїїивної психології В. Кінчем у 1983 р. видав книгу "Стратегії сприйняття

лієкурсу", що стала першим кроком у дослідженнях кошігивного підгрушя

"оксіопородлсєния, є і ворсині когнітивної моделі обробки тексту з урахуванням

- іочаніпіївпам'яїїйкотіціїікомунї^^

єл рєнрєзєнтуїютьєми дискурсу й опосередкують створення заїальноїзв'язності

; -ксіу, і су переїрутсіур як конвенційних знань про схеми гогочи іншого шоу тексіу

лєзюдомвикорїєіанє при моделюванні іекетовихироїшиїів, ментальних моделей

просторів, фреймів, пропозицій, коицеїпуальних і рафій, риюричних єїруїсгур

І Дїже. А. Нойберт, Х Гівон, Л. Влрсаду, Ч. Фїллмор, У. Мани, (. 'Юмпсон,

/ Нїєнк, Дж. Сова, Ж. Фоконьс, Ф Джоисон-Лерд та ін.). Шостий напряду

^і;їкладний) М і ироскїус ієсь переважно в комї Гю і ері іу науку адже моделі

-•* нїїивного представлення застосовуються при автоматичній обробіи природної

ВНН* створенні систем синтезу й аналізу текстів, у манїічиому перекладі

І-н напряду відзначений розробками комї і іоїєрпих ate і єм породжєними розуміння

—дерний аналіз дитячого моваєння тощо Л.г.отримуєм найсучасніші дослідницькі
в • ори, спрямовані на пояснення изасмозалсжностп ієидернш специфіки
нейрофізіологічної організації* вербальних функцій і поведінки, когнітивних
лгностей людини (див. праці О. Горошко), а іакож на аналіз зв'язку тендера
мовленневої поведінки біліш вів, процесів навчання мови іоідо. **Gender linguistic**^

ІШГВІСТИЧНА ПРАГМАТИКА (ЛПІПІОПРЛГМЛТИКА) галу іь
. *сг-тмс* і ва, що досліджує викорис і ання й ф> нкціон> ваинм мовних знаків у процесі
• \чнікації\ взаємозв'язку з інтерактивнієпо йою суб'єктів (мовпя Й адресата),
і.; ми особливостями й самою си іуаі усю сі гілку ваш ія. У с> частії *Лліл* вага до мови их
. ют поєднується з їхнім проектуванням на особистіспі чинники спілкування
-:мпонєити комунікативної сітуації. Л. н. є складником праї маїики, яка вивчає
• локультурні, ситуативіо-поведінкові, статуєпі дінгвокогнітивні й ін. чинники
v\ шка* ивпої^ взаємодії суб'єктів і відношення їх до засобів на і взєє модії і а певної
"ікової системи, ідо використовується комунікантами при спілкуванні. Дїж Ліч
".вняврозвиюкпрагмаїики в проносом кодоніза:іплікийсіаіи>сіанієюоеіадією
. л пального переходу ліні вісімки від вузької ДИСЦИПЛІНИ до більш широкої, яка
> > лядєє мовлення у єдності форми, значення й контексту. Український мовознавець
\інкіннаїх\лосііііаіому,іщоєучаєііагфагмагика>ийшлаземежііпієгрованого
;смаїпикою й синтаксисом розділу загальної ссмїоіики і перетворилася
- загальну теорію комунікації. Сучасна праїмаїика, па д>мку французьких
• ч її ініків, об'єднує лінгвістичні аспекти комунікації (семантику й синтаксис)
Л пні вісіичними принципами реалізації дискурсу й котексіу як референтної
• "">ацік Ліні вієгичні аспекти повніші бути об'єктом теорії^ компетенції,
є пш вістичії! - теорії реалізації.
іірагмаїика виникла як галузь семіотики на базі філософської методологи"
.. <івізму, а пізніше - й неопозшивізму па іочагу ХХ ст. Підвалини ІХ були
. •. *client* у працях американської о лої іка та єеміої іка Ч І Пірса, який іде у 70-ті р. р.
\от віїаав концепцію прагматизму, розі ля даючи мислення й мову як пізнавальні
• >л*їдця ірієіоеування індивіда до середовища з метою досяї нення ним успіху.
....."ідник запропонував трикомпонентну модель семіоіісу (знаковий засіб
гачений обЧКі інієрпретанта), яка, на відміну від еосюрівської діади,
*• Цокала важливість взаємодії суб'єктів практично⁹ та комунікативної діяльності і.
",у пре гап га, за словами Ч. Пірса, с дієвою навичкою інтерпрегаторарсаіувати на
..-> j-іJіou'усі під впливом знакової форми, ідо сприяє успішності, ефективності
• • і>вання. Лінгвістичну спрямованість прагмат иці надав американський філософ
' • -орріє, який наприкінці 30-х р. р. ХХ ст.увів ієрмін "праї матка" і запропонував
" • • виміри мовного єеміозису: семанііку як відношення знака до поняття,
* • -кі іку як відношення знаків один до одної о і а праї маї іку як відношення знаків
• • -спрієіатора, - тобто увага була перенесена на потенційну ітересуб'єктність
'-кого знака й на ііперактивнієт суб'єктів у семіотичному амі. У власній
. отнчній комунікативно орієнтованій моделі дослідник розідавав п'ять
\чієнііп>знлКЛігсрпрцтанг>іпііг*ріфсп'атс}ра,єіпіїфікаімл^ііаіат_q посиливши
\ІМІМ значимість людського чинника мовного спілкування Проте деякі

лінгвіст елчшпо вшпкаюїь недоліком нісїмоделї відсутність с\ (7с юа-чювч»
надає знакові пешкпо ІЧІСЛ І спрямовує йою на адресата.

Така семіотична спрямованість прагматики > друпї половині ХХ .і
доповнена ком\ш*саїїшоюорісніяціпотеорї": мовленнґвих акпв. яка ск к'
в межах J-ИГВІСИ ІНО* філософи під впливом нсоїкгзіївїзїч Л. Віїїєнл'ч
Дж, М>ра, Б. Раесела. Дж. Огїпа і ін. Хоч деякі дослідники відчпчаюїь ієдоч і а
ісорїї мовлиш* пп\ акїїв ч якоеїї оазовою капцешуадьпош апарату пѣ poi'^
їїрапіанїчпїмкопцслчїпч^хїльїогосш жчвашш, ^нхюмлш георїяпакоїїичила \$ік.
науковий ппїєнціал іпїд[«УГ\їшапїдфунпїлчярошшч> Ллі 'їважаюч и на це. ан; >,
виокремлюю]ь > Л. л. іри наприми: перїїпїй орієнтований па система' иа
ираг\іаїчпо заряджених мовних одиниць різних рівнів, вивчення їхньої В КИЛ'
і ј семантикою і сишакшкоку чругий на дослідження іїперактивності комун і к/ -
> процесах мовно* о СНІЛКЧ вашім; третій - па моделювання коппппшич егрл v-
які часе <печ\;о"ъ ішцаака ивнїс ц> диск) рсїв, зокрема, фреймів ішоки и, ьїра.с- • ;
проїрам юїно. У межах першої о напряду ро?глядаюґся проблеми прее>поа'
дейкси^а, іопїклмаїк ІМПЛІКЛЦВДІОДЛЧ висловлення па пропозицію іанрагма; .
рамку і : ач Дрчгпїфунїл'чься на шс&шх теорїї мовленїй нїх актив і спрямов/
на смїїіричпї доєлил>єнші копїгрсїнич кичїтькаїїкних счпхачїй їхньої нїю а
єпоччюївопгпчшаль і.ї'перакїивності,арїлмен;аціи шежності мовлення відегалх;
> ПОЗИЦІЙНИХ ре ,єн кочп пікапї іл юїю. Л п іреуюїо напрямч застою •
їєорегичнн/. їлн-пн:а. коїлнлгачла на>ки іа іїїаї\а •• копїмивно: пра>ма- *
виоудовмочи <аа nї i m мо ;є чованняїєїруїсїчр мкшь ЯКІ чюєзпеччюи солїє
чдапчвам"Я » єреоч : ч'он :р'хп> кемчнїклїйл дію мехаїїппв комуїїкаьґ
компеїсгичлх-л" -АК^І -ЧМІЄСИИГІУІХ ІСІВПОЄЧ ю;до Суїаснлкоп'ливпамраг^?
чліванл Дж Кас ієр*v ЛІСІаапд; мн ікою" \ <ч ьа часи в\;-а шпат'гК ь>єя «о>к'
чрирод} дискурс <^ підєїав: ч'р*и ЧКЧМЬ концептуальних єнеїєм кочїи-кл -
моделей к:з^у, n'z, M:І П.ОВОК, «* ЛИМЖ ;чгерлре!ацЛ макро- . єчнередпк
сценарїїв, декларативних і пр^целчрлпх шгин- уяв ієїь, оажлн», оцінок, Фоа:
*чапъ ючк» іл^ад і І І І. аолр"о в іасїїї пі.и.и.и і пїапми ? гд\ *ячп* гра>мд • -
є^піопраїма'нкої* м ..кмец'оп \ ччюю °\м м.нмчоч"» liw^tiistk piat'iiliicN

. ПІГШС ПІЧ!І\СТЛІЛІІ І КЛ (иі I i p. ^етаагаі.а, іє. ію іа ^;ч^г) р-
меїо'ша-**' П ?д'л»^{8g1r C} и і^л «м v ч моал. І 'ааа^їь^ јасvїїсї.' ІЛ^acanfx oa<'а»;
\п ? (h) іпап^нч ва>» » > мовлєїл; і'?аїач> vaa^ ш< і іі<_ч кп в^;о\ • - - (. *єvї у X! \
^ ! ^ ! ^ , . , = м, д: -ач* ЛІ а :чч • X ІЄПІІ: »р,па-л< іапа^игачау а^ чп-'с-
л!;!;с;о.каї:ч>. Іср⁶; п чемао^уа ЧГЄДС-ІЧІИ ' !^Б' ;⁶ Оачіпич іїа пм юса а^ •:
\1. Бре.!. *єч (і-^а-іа- а >е"аап*!ааїє> як>л п^ аг^ј'с \ '.**""Sp ЧЖІІЛЦІЧ'І 'єрч
јНї^дІГ>^u «⁶⁶ аад» " ^ .іє!^ч'члі. -лїса П.;л а^'ачці \ІХСІ ч іїГ>гня\рі с\|c\ -
ј'Н.а'сїа\! ' '•• ^;-.••*. * -; ' • "» ;" іа^ к^ tv-аа^ і-а ^p%?nлі ! . и-чч-'и -
^ >a\ Іьїячл м ів*:І -лїу І нлчлц. '\Пл\іиПлЬК ?.' Г>^С-} .-л МОЬЛПХ І V'Нїм ^ іv'^
\ Чач реp' >,чїа" \І'І' д,а а а.мп^ааа? ог^ -^ І ;\<, лл^ціпагн :П Чачкґ. u^ а
їрогьїаил: "і є ". а^.,агнґа t амаао к-f-. Ч'чч/а-br аїк д\^⁸аї -ч і а.а ^
ч одочї чї^ч^а*л Гі : !а П\ ча.члч) ^ ; а'С'ЧїЯ : а ^л ! а . ь\а а?п>ча(аГ: ичч а' -ає-

.. \)\joio поміназивнич одиниць і репрезентуй слово виносно інших одиниць ній ЙОМУ ряді або парадигматичних гр>па\.

\орсііі Л с сяіакль давньогрецької філософії* \ діалізах Плаїона, працях : юлш й Лрисюїеля наявні положення про природу *місг\ знаків мови. Лвюр -;іісв < ісіорії семантики Х, Кроиассер иочаїок Л. с юв'яучс и працями " енської о філософа XVII СІ. } \ж Локка,\ як^хчваїа юсередлчпьої ча способах > "єшя мовних знаків змісом і їхньому зв'язку із процесами пізнання дійсності і > І н зо емпіричним і ініуїрішньорефлексинним) Лінтікнсюріографи • .!•кремтЮють кілька станів розви:ку Л, с Перший пов'язаний з еволюційно Л'ло.іогічнимн ідеями іумбольдпашіів і представлений) дослідженнях ииченнської . ••«ри мови на підставі психології народу, піго кудьічрн, СМ іоеприйшпта Другий . лі (компаративістський) характеризувався впровадженням ш Л с. принципів ^няльиолегоричпихдоеліджень, кжреуіа. впливу нлрошнок іа іхьлу значення .. ,ла ПНЮ о жи ітя суспільства, діахронічною підходу до зв'язку есмаш ики й форми ~^н\ одиниць. Іре.пи сіаи (лої іко-еиніакеичий) ірутчпся на зближенні Л с '• ткою й філософією в ракурсі позитивізм}, а на їхній підє ківі із синтаксисом, ... ,с посилювання значення слова як "йої о використання в\ювГ (Л Вімешілейн) . ,ВВОДИЮ до аналізу речення як головної" очиниш і! с , а дос.м іжс^ня сематики . тва по і ребувало вияв} е>куиносі і слів як йої о еиніагмашчнл о моїенціалу, і об і о . v і рпоуци.

іі- Ч^1]ЕШ-°Ш езапі } друїій половши XX сі. відбчши ісья роиалчжепня *ерееш Јі.с. у різі шх і nil ірямах Сі ру кхураліс ти (0 Ул ьманн.; Іж Ј lanes і *, ІО І- Іайда, Чгфрие, Ч Остуд, Б. Поїм« Н. Косеріу, Л МаргінеЛ*! Бепдіке, \1 Бірвпп, • • Вппогрцдов, П. Лр\ понова, ІС) карачлов, Д Пмельов іа .п і спрямовуюсь . ч па синхронний аепскі значення. Гкносечіаніічпу с*р\кічрч. парадигмагику . чпагмашку розробляють методики кочіпонеппюю апалмч й аь.п меюдики - мноіхлсьпа еф)ктурн значень (меюд опощпк семантичною шфереиціала. л огрибугивнний і ірансформаційниГіаналіз,зеза>р\сний меюд, мезод класісрного і ?иу, ссманіічпго пича.поварня, асоціативною експеримент} тощо). - •'4Јі^Х^{lm}^JLv (Я« Хомський і його школа) падають значенню вторинну • д>пре;адіГп\ фчпкдпо, ГОЧУ для представників «оперативно» іраматики . ;члн:ика практично іаашмається поза межами їхніх шіерес'в, а спроби І Лгорів те.чсраіивно! семантики('l>к МакКолі.Дж КапіЛ! Поста і, Дж І р>бер { } перенеси* правила і а прийоми синтаксично"; ірансформлпп на апали .."аімики речень, призвели до іроміздкоеи процедур аиалн) ». врешті-реші« ;лне":ад\ цігма ІУГ.. Представники функціона наклЛ'^ вте'икп (А Марііне • •"калічса. Ф Данеіі, У. Вахск, П. Сгалл. В. ІОмідк Г. Гельбн. К., Іик, К І річм, ^-(. ілр-", В t ак, Г "н-лотова і'ї інЛ ревлгячають інаненпч «^ фч'К-іію, на бар " кч ;ідж}іюзьфчпк:іоиа п>по-ссмангичпі ка«сіорії! мо іс поюл поля різь^л • •І Праімаіпчні • •сорп'орііігичься на анади іамсьл. \ »ч«іа- ^ ксчкрсп? і\ л-ікащ Іурахуванням н різних чинників V ко^нпшчїій пнгв.едчп ^па^ення •ЛМС сзаіУи концепіу. пізнаною інаіі>м, й І ребч.илаи>м ^чсіоризл.и- v. і і і d! і} а. І і ІІ (І ДОС ВІД) і ЮС ІВ \ЧЬи

КоміГдоіерна лін.і віхтик.» при створенні багаїорівневих і баіаї функціональних лінгвістичних процесорів керується принципом домінуван еемашичної інформації, яка подається спеціальною формалізоване метамовою і є; відображенням наївної картини світу, буденного доєгл мовців (наприклад, модель ^{ев}Смисл < > ТексГ⁴ Московськоїсемашичної піко.. то іруніус іється па концепціїсисісмноїлексикографіїЮ. Апрссіяа). У цій моле семантична інформація містить істинпісні і верджспня (предикаї но~аргумеч і I структури), ілумачсння пресуиозицій, модальних рамок (оцінок, емогивкогг-різноманітні вживанні! в певних значеннях, комбінаїорикю слова в рип ^ кошкексіуальних умовах, іік)ормацию про семантичне протиставлення двох фор одіїііграмсми^^ііііредсіамснпїілібінноїсеманііішзасюсовукум^ярЪніспос^ моделювання сі рутаур репрезентації знань: ііропозиційний, фреймовий, і іраїїїіііні;- сітковий, що служать основою авюмаїйзованих систем синтезу й rowiNs.. природної мови, обробки іа переробки інформації*, ііформациїно-пошукшихсие іев

Л. с. мас исвне коло проблем: 1) розкриття семіот ичної, психологічної, логічно етнекультурної, копії I ивпоїіприроди зїіачення; 2) розмежування значення! а емист. 3)усіаіі0ї^генпятиполопізначеїпш;4)вшііачеїіняссманіічіюїсіруїсіурилексе%' ій лексико-есмашичиого варіанта; 5) пояснення природи метонімії ій моїафор. динаміки значень у мовленні й тексті: 6) розмежування валентпоеп - .- сполучуваності;7)описпольовоїоріаніпіції'семанііки; 8)дослі;іжеппяеема??пъ • якрезультіаїх коїнііі!Иіихпроїіссівкаїетризаціїіа)нцсгігу'алізаїїідосвіду.^>)в)!" референційпої*природи значення; 10) аналіз особливостей індивідуальних емие г- ій "іхньої о функціонування; 11) усиновлення комупікашвиих смислів і їхніх функц . у дискурсі; I ?) розробка методик аналізу ееманііки, її числення й репре^ентац у системах штучною іпгслешу **юшо**. Л с. предстаачена кількома напрямими, нч переважно герсбуваюіь на межі I пішими галузями мовознавства або ішшо- науками, і. Кобозсва, слідом за У Куайном. поділяє ЛЛ с. на два напрями: сігн^;. (зовнішню) семаїішкю як варіапі логічної ееманііки, представлену лопчпп* - численнями фраїієнпв світу, проїісіаїієну енніаксисуй пов'язану з ісі иннієног ^ іні ісіроїаініс ю висловлень (Г ф>рсіх\ У Куайіг Д. Девідсош А. Тарський. С. Хрипке 3. Вендлер, Л. Ричардс, І Льюїс Р. Моигспо. ІІ. Лрупонова, О. Падучева й ш і слабку,,(вііуір!!іінію) есмашик}, ідо приріїішюг значення до металъних явні сііюсобів віііображеш т сві іу у свідомос ІІ носіїв мови (Дж. Капі, Дж Фа top. 10 І іайл .: Л. Нсжбицька, Дж. Лакофф, Ч Філлмор, Р. Лепекер. М. Джонсон. Ж. Фокоіи< Л Талмі, 10, Апресин. О. Кубряїсова, Р. Фрумкіна, ІІ Лсотьсва, І. Медьч\.. :а іп.). У межах внутрішньої есмашики розрізняюіь фоіо та психосе\іантик\ лексичну іа ірамаїічпу ссмаїпнку. кошпивиу семантику, яка мас різноманіт.. піїходи до опису значень природної мови, і ь ін. **Linguistic semantics**

ЛІНГВІСТИЧНА СТАТИСТИКА - ремділ мовознавства, спрямована па стагисіічиии аналі і* час гот носі і різнорівієвих явищ мови втскслах і моаїєн г Дослідники вважаю і ь Л с. час їй пою більш широкої квант итаїївіної лінгвісшм Завданнями.! с.с ДСЧї і шенпя част от і юс ті зву ківДіукв, їхніх споту қ слів, тосіа в нгірун іам ,ідя створення часин них словників різних мов (сьогодні створено қь

-вники для-10 мов); речень, їхньої довжини і і. і»ь, сі а! немічний аналіз іскстіп метою всиновлення авзорсзва, характеристики особливостей ідіюстилю – фчнкціонального стилю; визначення швидкої м мовних змін, КІЛЬКІСНИЙ аналіз .-чльїапъ психилішвієієчних експерименти* Сфера іасюечвлння Л. с д\же . \ЖІІ Це жнологічїе ПІВЧОІІНЯ мов, копїрлешвієієика, фонсієкл й фонолоіім - бісієчна семанїєка. «рамагїєка. с ювотшр, діа ієкзо югїч лерек ча юзнавеїєво. водїєлакієка. методїєка викладання мов, кчльнра мовлення ЮШО.

ч». овним меюдом J с t ЛІНІ коегапісіпчний_експеримент а римований •і римашїя кі'їєкієпих характеристик "ленних мовних >лнлк (члеюшої і фонем, . а_лв, СЛІВ, речень, довжини слова, реченим золю) і вс ІЧОВЛЄННУ доеієвірносїї «ліСїієичнихре^льгаїїв Першим етаном ЦЬОІОМЛОДХ сїєієчлєпня певної ІППОІЄ ЛІ ., 'овїдно до окресленої мемї Й завдань. Дрчїнм с вишачеїєия залежно від меж . * дпїєка межї 'єнеральної с>к\пносїї - чет^ю масїєгл ОБЧКїї» чю вивчаютьсїєя, . лїанпх певними якісними й кількісними ознаками, а :акгж здійснення вибїрки . чччлєчня п обєаї>. Вимогами до вибїрки г репреґє-ч"чивпїєть. ЇДО ви'їначас -лімалъпч пре ісгавленїєд, якісних і кількісних ознак і єлеро,їюїю С\К\ІшосІ І. чорїєпклъ. ^клобмежї вибїрьч хроно:чмчч"0(певний Чкч^ый т: и, ісмаїє^їєо .-••шїє. ІІ.ІІ текєтч), адресат по (певний авк<р;, сїєієієжчно І J ІН іреїїє сїєіє госгаїїєсїєчїюї о експерїємєшч передбачає іїєробкч «а паїє не пїчний аналіз ^ аалїєч результатів їнлїєхом виокремлення варїаційних р>дїєь, \ї^и,лшпїє іаблнїєь. лмлрафікієвл)брач\ваїєнясєра:нїл)їх>арїєфмєї!ї^нО!0.скЛїЛарїїї«аовїдчїєзєнєня. .;. W ч>н^ велїєчїєнїє відношєнь, чапгпклє ічрлгзмлмогє гїєкч^ч ППЧ'І * Чєшєрлїм ;м І. оїаїєзаконїєрїєкієієплс'анов'їєпїх'и.алїСїїЧїїо а^ср^ре*: аїє трїєманих 'Ин юБю якісний ана м .кч пджчнглкч^ «їєіє,нї і L. пьомч єга" "гадб\вапсьєя •єр ?жєїєня чїє непїд твердженєня іїюч Іїх ю. ? Ілїє є лї

...,-.кісний аїєкїєн мовних ЧВІД бере свїєй ГОЧЛїОК нїє * ^>аєї< лтїєчїєосл. ХО^b , .: ф\їд*метальні чраць шоз»л*юсєвчва,їр ю ажієсїєий Лї^qПІПІРН ПЮДО мовних -ІД*> Гчнї шєя напїєкінці ХІХ сє і кч\їджс"Ч<< и>вжїєпн ГЄ>ІЄЇЧЬї ! Пїєрмаїєом ••^р .. чааччп \$в)КІвїб\квВ ?>оїєорєдплъкнм О Ппаковським ЇЛ ЧІ). Однєа! і'м.лїєялє,їїєг.ос!аїєсїєпчїїє\Дч^с.діЛжєпъ! іїА.ас,ї> „рч: й«л • чнчъХХс; ухкЗоїР - Цїєїфл, ~{*-л ІО-їє,ft І іро Ії Мєнпєрамї. іМїїєєгровєько»є, \1 Апдрсєсва. \>мплЛ* Пєрєбпнїє.Р Кьа;єра, В Левїєї^о-опєОЛ ЧІНЧЧЧ шш характернє! нц •«єлїє час^оїєпїєїБ ї»опєм, а» ачїєв, мор:І>єм. частїєн м\>вїє, я?чїєп мовно: . ач ЧКЛШКІ ч ?єKvuA. єїєплїє:їГїєпїє.хс;гач{:_4 ас^ааїєий ,о?до І їнцїєїєіє statistics тї'ВІГ ПІЧНА ТШІОЛОІ ІМ іал*ь мот^паллїєа. є.о —tu(с^руїєсїєч^ні " .чзЧ'. ф\П!Члїєсна ч.чїє рїєсїє мо- > свїїч ії па :ч алаб: нїє-чє вскї« >влїєос .хн:л чл чп>-л р« .ІЧЧШД Л і кїєро.нїє м^ї в І Іїємєччїєр' на и-;а• »\ ХІХ с- \ науковїєх • -\ > •* Лм і л^їєїє;їєа бпа» ^ Ф іїД МІЄІЄІєІєВ ! 5 абслєь.к:, Ф !>оппа. ч ;їєга Б вїєнччами мєжнє вважїєп плаїєне-чїєн ЧЛ^Г'ЧІИ \- лєпса п»\ л,-о м»л .-лч (налрїє-сїєач, > K>60 р сп^лхза і рама.п <! Нїр ?\ї ІЗІ > яклїє - . ПЧ^р;н5ІЖНІЄ2БМїєсфдЄ! *І*Л'.Н06І ШІМП Гїєбаїєлїєлч^ \ :.ЧІ\ ІИ < фї ОС^ч ЛО Г , Ієкарїєа. І Лєїєб-«ла. І !єр_сра лїєч< <> базовїєх полїєян» Л і х ;пн мєллч шє пєрє,/ба'«а' ч,чк\, аїєл? пєвг^ч

с^маншкО"рамані«»и;*\\ характеристик кх умови домінування найб іьїи аь\$
(мелодика сиеісміо-ілілісію іпполоуї). Мови сит міс іяіь ознаки іпо мі *...
еинкрешпп (по..ііино;юіі\$му),аїхпідоміііа!иггі гшюдопчніриси; неаоеолу ^в'
а відносними ЧГЛЖЛЧУІІІ па їхній динамим у процесі розвитку чюв. Л. т. на г- і\
ві июрівиядьїиь!Єіоричпотчювошавеїва,аиаічз^

від їхньої ісікчично¹ спорідненості чи віддаденості Па відчіінч від кімірасіііг -
літ вістки.. Л. і. не обчіежчд^їея зіегаїемешшм двох мов. а простежу. іиноло² • •
оою іивосп ба? а нюх мов і чий мекмосіворення гиполої ічноїкдасифіклрп^мов с³.

'І радинійпа тпол>і ічна класифікація чюв пійепеа в межах ніким юн_ч по І. \
німецьким ДОСЛІДНИКОМ В фон Гччюольдгом. ЯКИЙ спирався па розробки мс-
ІПОЛОІІІ брагів Ф ії Л. Шлсїедт. Вона ірчшиїея на ШТПЬНИЧ прінчи.- *
ірачшикадиацп чюв світу, які дають змогу виокремиїї і ипи аморфних (полюю-.
або кореневих;, аїлкн инаїшших. флекіивних (Ф>*ійннх) й пнегрпорчк⁴ ч
(чоліеишеїичшх) чмв Дморфш чмви ліс безафіксні мови чіе шх коренів, \ ^л
іраматичії «чдноі:счпя виражаю!>си за домомоєю одчжбових С йв І Ш Я-
СМИСЛОВОЮ і'ри.'лпанпи. Аїдоїипагивні мови редакчі. грачіаіи>чїй значе-
регчлярничш о цхм. ачничш афіксами, що прш днчдоїсья до кореня чи еечс-
У флекпнших чювах фамаїичїї значення виражаймося здебільшого спсіеу
флексії! Икорпорчгочі мовихарактеричунпсья поедпаншшч висловленні аморФ:-
основжоренж ч скла іл! комплекси і викорисіаїшям певних службових СЖУСН:
Іинолоііічна ета па ?ьид концепція В фон Гумболглга була чекшдиена ію"
послідовником! НБелшалемлшпіу ішн*ї"ЛараісіорисіикапайіШ/ч:лив!пих п-
мовної ОЧДОВІГ !Н60 р. розіпчрив кількість мов і чювчих іиіїв Пере і ворс v. ь
оііочііриоі'ч^окігч^Гклл^ іїпарковіпраціМ Мол =о".

Ф. МІОІЄДКФ.ФІПЬЛІЙН h'/Охр р ХІХсі. вспохч панмійня попшіанч?ч ітоїс
пракшчно не розвивалася віігюдиРлілінїсГ.(\\`іру20-нр.р.ХХс:.,якип тіропо'-ww
диференціацію 2 < і;-нч МОВ ііснччобачш вираження різнихзначень.сшпагмлгми
морфем, рівнем ек :а /ЛОСІі граматичних форм, иаявніено черічвапкфоме*
і мі егчїеиечі еннимч слова

Одним н розплів А і ([нвіммаріаіііііШікзавдапаячі якої о' с і вороння іш;---,
класохоричних кчсеопчпй мов илеллю від певних ознак мовних одиниць р> м^
рівнів (наприклад, диферснцінних ознак фонем, сисзечш вокалізмч *
консонапинчіу порячку слів у реченні гоню). Зі пно \ іаким принципом мови мож\ ; •
мі одніск> ошакою належані до одною класу, а *а іншою -- чо іншого к^лс/
(фраїмеппрна і цію міі_я) Оша мова може б\ ш вілнесена до різних клас-
ні шовідно ло КІПЬКОСІІ членів класифікаційної маїриці ошак. Іакий ?пдх:.
ч можливліог г^ічі кмлш ІІІІІВ МОВ па основі способів вираження счб^скг по-об'єктнич
відіонієнь у реченні (kosiretiСНВttJ ІІПОДОПЯ І. Кличюва), поіначень еубЧкч'-
ііерехідної іа неспрохїдпої*дії(подіз па ночііпаї ивні й ергагнвні МОІМІ І. Мпцаїінова
фоік>лоіл*чпихсн:сяЯзивосіей(гипологіяМЛрубєцькот)й іп.Окрім іаксономічнОіУ
й ііівсімаріаіаційною, паирямачш «иіолоіічпих досліджень г ісзоричіши.. якч.-;
вивчаг принципи еволюції ріших мовних іиіїв або іеіорію "Типів \ МОРІ
як копкре.дшх чювних ІЧШІ, квaipiaіішний. то везановлюс іипи мов іалєжн-⁴

. рез>льтівлшгш>сгаісіічюп>апшіізу
 >тзні\ співвідношень змінних величин (наприклад, у дослідженнях відношення
 <л слів до числа морфем у мові, сліп із префіксами до числа ісіх слів, кількос і і
 ч :аднич слів до кількості дериваіїв/^
 • -з : П \ с гановікч і ш ії мов за виші і\ ваними ф\ і гкціями; копті гив\шй> що досл іджус
 .^греалії як базові функції кошівивно комунікаїишої ліяльпості (Кечміський
 л*ек: під керівництвом Х. Найлера) або виокремлю* ішш мов на ?дісфані їхньої
 є •«ТѸНН ірамтики й орієнтації на мовця, а ірееаіа й реальпієіь (Дж. Хокіне,
 Ь рег-Лпдереон). linguistic typology

ПНІ ІІSCTІІЧІІАФІЛОСОФІЯ- напряманалшічіюіфпософіпісоїюзітїзму.
 .- -...іадеїшй / (ж Муром (Ксмбрїджська й Оксфордська (філософські ніколи) на межі
 \ \ -XXсі. Г'іІ5пї%і" ЛЛЯпснші'сйном(1929- !'БІ р.р.),юловнимиположеннями
 : - • /о оудп ро ІПЯД філософії як діяльїюсп, спрямованої на дослі.лжепия природної
 >ч ^і ч мовної ії) мунікації в різних соціальних умовах; неоО*ідніс І Б аналізу мови
 "• лею \с\нсння неправомірного розширення її нормальї-ого вживання, а також
 • -;шні фіксації мовою певних заї альних договірних шань; мовної і ри як форми
 : N ІСЧИВОГ' взаємодії за відповідними правилами Па почаїк> XX ст деякі
 огміїеші філософи (К Фреїе, Б. Раееел, Л. Вніши і сип, Дж Мр« Р. Карнаи)
 . ЮВИЛИ д\ мку про і є, що саме мов> і роба вішка! и головним об УКІОМ філософії
 * ІЛЧКИ, а аналіз уживаний мовних знаків с способом розв'язання баїаїюх
 оофських проблем. У межах аналі іїюної філософи виникають два напрями
 \ днин ашлн мови і Д ф. Значний вплив на виникнення аналітичної філософії*
 .І концепція німецькою філософа Г. ЛейОніп;ц який розвинув ідеї Р. Декаріа
 •• ;лю\лшяфілософєшїмовїмішайб^
 •?•ансл \ и суперечливості засобу позначення, па відміну від природної мови
 -і \онцепція умовила подальші розробки у іал\іі літвопроекі^апня (апріорні
 '.. ч'офської мови Дж Уїлкіпеа, \І Марееіа. Дж Дали арію), хоч прашення
 •;\сіашігн ушнерсадш) філософську мов\ v виїяді ірамашки ідейхараісієрне
 * • ;ічт>оюїп:зньопнЧфЄдшюїнччя(ірак^
 Іv. Mociis Sigsinicandi", який с ф\ндаюром ірадпціїуніверсальних мов). Розробка
 • • мкч мої л\юки з меюю виправиш мову науки відповідно до норм науковості,
 . .,І,І\ формальною маїемаїичною логікою, спіла завданням друюю напряму
 ., 4 ичної філософії--лої ічаоїо аалну мови»
 <• іфунднД ір б\ю закладене й у робоїах німецькою лоїїка і Фроте(лво\тмник
 ^••ogset/e tier Arithmetic", 1891 1903 р. р.). який чнерніс носмийв ншання
 v4o %мов ісіиїшссїі висловлень природної мови й Гїоїреби встановлення
 ,с \p нїюрпрсглщп формальних систем. Дослідник виді та клас
 / ч і^*ипальні\копїексив,\ мкихневикончїеясформульований І Лейбніцем
 . • < чї^лсмпої шміпи ииожних -адспотаїом імен, Інерь.пм Відміншиаявпісіь
 > -.ок) вилу значення прсс> поліції. У робоїачі. Фрею п.аїїцїшіо нааявний
 .мі; КОМїЯ'чїиїиНОСП, авіор. ш> якою відсіююс Дж Іайоп^ (уїв цьою
 НІу .кил* лс п юм\, що іначспма складною вискж-егнч ; фгнь.чичо значень
 'асїин і ^пніаксичиїх іїраиї,ї їхньою поеднаїня Роїр^(жа Л ф ион"я^пна

іакож із 1) ісоріпо і инів англійської о філософам лої ікаБ. Рассела, щонредсии ієрархію *оСfvm in i* дефініцій як прообраз сучасних сематичних класифікацій с 2) коїшспціпо мовної і ри авсфінського філософа, послідовника Б. Раесс Л. Віпеншіейна. який уважав функціональними ознаками виеловлч- підпорядкованіс п» правилам, коїтснційність, цілеспрямованість, а значенні! ро*>v як й от вживання; 3) із і сорісю мовленневих акт і в, фундатором якоїсіав представ.- оксфордської школи Дж. Остін. Він зазначав, що завданням філософії < ааі неправильного використання природної мови. Його послідовник 11 Строо стверджував, ціо формальна метамова лої іки с нслостаї ньою, щоб висловим* >. особливості природної мови. Він роздідавав істину як суб'осі ишю і визначав їївіднес - намірів мовця. Розроблення лінгвофілософського асиекіу теоріїмовленневих ах - продовжили американський лої ік Дж. Сьорль і предегавник Оксфорду Х. Грл" ^ У статті "Логіка і мовне спілкування" 1975 р Х Прайс протиставив трачіігінс\ розумінню *лнлчетт* особливе- значення мовця як йої о намір впливай; на адрес." шляхом розкриття свого наміру Дослідник розробив нову концепцію прагчапк запропонувавши поняті імплікагури га принципи кооперації Предстаті-., ііпгвонрагмліики сирямува їй увагу на анялн конвенцій спілкування (Дж. Л П. Браун. С Девінсоа. Дж. Юл га ін.), праїмаїичних прес}позицій (Дж. Урмсо* комунікативних ст раї ОJ їй і іактик, комунікативного смислу тощо.

Коло проблем Д. ф поєднувало її з логічною ссманіикою, яка досліджу в-Л співвідношення шачепня мовних висловлень з об'єктами предметої діїеікч - під кутом тору йОЮ к инності.- нсієінно(гії((лнкїональїїО"ісіиннісіаасмань< - Л. Тарськечо, формальна семаишка природних мов Д. Дсвідсона, лої ічні мо,и' Р Моінvі k\Г\ ЛЬЮІС:І,еемані икл можливихсвігів Р Карнапа.С. Крипкс,Я Хінт ікк, ситуаційна ееманінка Дж. Барвапеа, пропорційна семантика Б. Рассела й u\ У другт їй половині ХХ сі. мела хнлсЛ.фл логічним аналізом мовииоеіупово шик: формалізована допчна мова починає використовуватися для опису значся- іа смисл> висловлень нрироліої мови, для моделювання філософськи значимо концептів,а паколчї(илоюзасіос)іоннїсемаїіціііоїікі)ііцеїуал!лі(ііпфор^іах у коміГюієрних системах сишеїу й розпізнавання мовлення. Сучасна Я -~ розширює іїєкхр наукових досліджень і зверіається до ієорешчного дороо\ філософі/різноїмечпотоїічної оріспіації(Г. Гуссерль, Г. і адамер, М іаііепег 0. Лоссв. К. Йошієр. К). Хабермає, (" К "еркстор. Ж. Дсрра*ст, І. Лакагос, І.І Ірігожп • І. Хассан, Р Горїі іа in.) із меюю визначити філософське нідірунїя різних галузе мовознавства й загальні методологічні засади сучасної лінгвістики, поясни- > іїепісіємодої ічпий еклектизм, встанови їй напрями дальню! о пошуку принцип;; й успшовок ліш величного анодну Philosophy of language

ЛІНІ ШЕШЧІІЛ ФОПОСКОШЯ- напрям прикладної ліишетики, предмет, якого є відображення мовної осооистосп в \сиому звуковому мовленні. Л є спрямована на розробку методик ідентифікування, кваліфікації, діагносту вант- людини на основі її фонації, і об по звукових особливостей мовленнєвою ажхх\ Витоками Л ф. можна вважаїи соціолінгвістичні дослідження фонетичних особливос їси мовлення різних і руп носіїв мови, об'єднаних спільністю соціальних

*, *;зн\статевих, професійних ознак ЛПРші фоноскопичні процедури орієнтувалися
 . орієнтування фонетичних зразків і вивчали фонограми мовчущою "візуальною" Г,
 - ~:~личної> електронного аналізу У сучасній Л ф. розробляючи експерти
 гзмн типу "Діалект" (новітній варіант "Ріше\Г) як багаторівневі програми
 -- .пу усного звуковою мовлення, що передбачають поєднання слуховою.
 - >2, ^ ічного, інотр> ментально!0 аспекти: вияв фонетичних, семантичних.
 іпівних, граматичних особливостей ритму мовлення, наявності хезіацій –
 >! іок звукової о коливання, фонетичних украплень.

ТШГВІСТНЧНИЙ АНАЛІЗАТОР (ПАРСЕФ) - іsomГюсрна програма, яка
 . :";пс ірамаїичну чруктуру *речення*. Програма застосовується в системах
^нчою перекладу, операційними лапками якого с 1) парсер - синтаксичний
 • іншими моделями, фонетичний і морфолої ічний) аналіз вхідного тексі\
 пк?к)гою лексикон} га граматики, 2)трансфер застосування проміжних рівнів
 . .смалення вхідного тексту за допомогою мов посередників, еіруктур знань,
 .- вічних і синіаксичних фільтрів і т. ін.; 3) синтез вихідною іексіл на підставі
 ^лгики й лексикону мови вихідного ісксі} й інформації проміжного рівня.
 .. с одним і* блоків багаторівневих і батаїофупкціоадьних лінгвістичних
 ~ ^есерів, які викорисовуються в автоматичній обробці природної мови (синтезі
 " А мішні текст ів, діалогових моделях тхтіщю) linguistic parser

ЛШПИСТИЧНИЙ НАТУРАЛІЗМ – напрям історичної-ієричіїо
 :-? з-навегва середини ХІХ ст., який хараі ери жувався поширенням на вивчення
 • :: і і'пюш!Єннсж)діяльїостириііцітівімеїодівиро;иічихна\к,)ік^ибненням
 • - 'ю природного явища, що розвинеться незалежно від волі мовця еволюційним
 .. \ом Підір}ніямі Ільслалиевол!оційнііуп!ЯдиЧ.Дарвіна.еиегемаіікаК Ліннея,
 Іа марка, теорія прогресу Л, Юрго, П Леееінга, І І ердера, об'єктивно-
 * - \\с* ичафілософія ієорії Г. І еі ая. Сприяли появі Л. п ніс й бурхливий розвиук
 : одпчих наук на тлі потреби компаративізму перейти від філософських ієорій
 : :-ема, і психочогізму В. фон Гумбольдта) до аналізу конкреших мовних явищ
I _аюром Л. и. вважається німецький мовознавець А Штейчер
 ~^v ювнимило южсннямиЛ н були 1) відмежування мовозпазсіваяк природничої
 , І ьт філолоіії як ієюричної науки; 2) роллд мови як природною явища,
 v чтвле І ся ста, ііально, якживий орі тізізм- від простою, ю складного і від розви з ку
 • -плч}, X\ресу на ні ісгаві р\ ху індоc врогтейьских мов від сиіпс; и ту . юаналі і н *м у,
 ./Уосування до класифікації мов біологічної систематики (роду, виду, підвиду;
 л'иу, особини); 4) пояснення ієорії індоєвроіейських мов на основі концепції
 . іч ііою лрева як схеми іроіресу й роналужения подібню до розви і ку
 . ^імоіч) ј а іваринпоюсвіїу, 5) відповідність різних типів мов епохам розвитку
 ? коропова мова відповідає кристалу, айлютинативна рослинам, флективна
 .нам); 6) формулювання мовною закону з оїлиду па закони природничих наук
 • ІЗОСII видів, боротьби за існування іа природною відбору); ~*} використання
 іОелІДЖСИШ! МОВНИХ ЯВИЩ МОТОДІВ СНОCІ ереЖеННЯ, ПОРІВНЯННЯ, СИCІ CМа Пі ЈОНН
 кловання вихідних проформ: 8) роїляд творення мови як формування

мліеріальною субсірш в мислення й говоріння на бач і івуконаслідувань * I ∙ > ∙ ∙ ∙

Концепція Л. н. вшсіадена у наукових працях Л. Плейхсра "Мови к MV.H > еісіемаїичному висвітленні" (.850 р), 'Про морфологію мови ^a I =K^- р *1 Пмшкль мова" (1960 р /ЛКМПепідіум порівняльноїграматки індосвропсповкчч \с<; {186! р К Теорія Дарвіна й наука про мову" (1863 р) іа іп Бюлої пп\ кялнк нлг;. мови відеюювали німецькі дослідники М. Рани, М Мюллер, Г Кр»,у», <л :п американський дослідник У. Уїїні Заслугою А. Плейхера перед мовошаи*: вом (чітке формулювання ноняпя іпдогвропейської прамови, ро>роофа мсн\ь її реконструкцій)прова икнення ісоріг мовною шкону. вис)вашія и «ідеююванн* ПРИПЦИП) СИСІЄМНОСІІ В ІОЮРІЧПОМ) МОВОНіаВСІВі, РО*ВИГОК МОРФОЛОГІ ЧІОІ та гсіісаіопчно'і класифікації" мов, уваї а до фі ПОЛОІ ІЧНОЮ та пеяхофішч ^і *чпо>о боку мопденпевої пняїьМОСІ тощо їда Л. п мали вшив на мо іодоірамагпіїг. чоскричшвіспв, хоч дальший ро*вишк комиара;ивнму свідчи і ь пр*> іидмокч від баїаїюх наїчрадіеїичних ікложень **Linguistic natural school**

ЛШГІШТИЧШІШНОДЕСОР - баї ашріїшеваеіаема автоматично* обробка природноїЧіови(лпа іпуйеинге\$у іексіів), здання «ібезиечуваїидіал'п у еіеіеіа* лі.ччною іліслекї). Баїаюрівпевіль мовних моделей аналіз) й слнк,ч> ІЕКСПВ Пчредбачас нлгіик іьфонолої ічпоіо.синіаксичного. морфолог ічноюпсематинного б .оків Ое лчнійуЛ и (головним, ачжеЛ п.орннівовпі насамперед масмис ювни лналіч ісккїо-мц інформації. Одним н іаких процесоріз г баїаіофулісціональг. б>; asorpmhсiki моделі. 'СЧіисл < > Іокеї"\\ концепція якої б\,;а висунч ід І. Мельчком ч 19'- р Розробниками іеоротичпоіо піді рупія ціп моделі були представники Московської ссчкпичнсг нікс шІО Дпреоїн, І МельчукД) Жолковитчп Модель силаоенекч." лічі вкїіічіююзабе^лечеишвіломоїсисієчімаїнііііг.іо іїсрек :адч ІІ \П : мас :акі ~ VKN фонетичний, фополопчнин. їлибинині : поверхневий чісрфо »ж'чнінь іднбиини і поверхневий сишаксичий і еемам.-'чний Вона оріпповаіа пл ш І С І виетовлень * штність виражаш кзі самий смисл \ множині синонімічних речень, а гакожпаакгїп,тхютороіпїтчваіаия смисл) речення, їхн;,.о синоніми й омоніми, і на комі роль правильності речень.

Принципами побч юви такого Л. н. с *» іенованісіь смисл) па .чайменп:> компоноіп>!. м\ іежіісіь смислу від комбінаторики й синтаксичної⁰ сірукгури І урачування\« комунікативних чинників оріапі^аціїемиелу. "Іому ба*ою чюдсп с ілучіачт-кочібінаюрннй словник, що засіоеовус метамову дексикоірафічікмо портремуялітч, якл маг шасну ірамаїіку. Словник оіер)с різними типами ачЬормаць і ічмрфодо; ічіою, яка демонструй їмп парадні ми. молеїивіоіошшви? коре тям* . рлмем. а 'омопфи; 2) єІНЛСПІЧНОЮ, рспре^епіованою іра;иї'ийїіи ми поїіаччлчтп сфери вживання, експресивності, функціопадьно-еїіліетичік'ч •»абр»veНоец, 3} семаїїіичнокп яка міеііп» ісііпнісне твердження, ілумачення пресчПОЗИЦІЙ, моллі'ьнич рамок (оцінок, емошвиосії), різпочіанітні вживаний в певних значеннях, комбінаторику слова в коніексі>альних умовах, інформацію про семапшчие проіисгавлення двох форм однієї грамеми: 4) іраїмашчною, як-а охоплю* перформаїіапу чдашсіь слова, його нстрівіа іьні ілокчтивні функції. асоціації, що вшеликас слово; 5) просодичною й комунікаї ивною, репрс-іентовап>

•испо до виділення фразовим наголосом і можливостями рематичною -шоииишшь 6) сипдксичною, яка представлю, ваденшісний спскір слова " чЛшовий і факульт'іаивний) і місце його в сір\кі>рі ьаденніоеіей пропозицій ^- юю моделей сполучення слів, як? місіить правила сполучення й обмеження . чх, 8) фразеологічною як паш ієно слова зал\ чаї іся до складу фразем.

С) члені Л. п. передбачають послідовні* або паралельне обробленням рівнів

• \. ічого тексту й доповнюються рівнем праї міпичпоїкомпеїєпції. інформаційно!"

. іхчсчлци {фонових, енциклопедичних шлчх) й афсмивпочсмаїичних блоків ^.л'йлих компонентів інформації) іширч^ко ві юмнми і Л п ДИПІНГЧПІ

: роблений Л. Кібриком як авіюмаїі юваіа довідкова іалої ова сисіема, 'ЗЛПСІБ.

" /ектякоюналежніОЛПаряньні/І П IPS І МадьковськогоЛ'ЮІ ТГ Попонам ін і пової І операції с кої ііивнимп. що іруніуюїеи на сфукіурацгї знані, і . - тоеов>юїе5!^і;ія їхньої обробки, переробки й викорисання н рі ших предметних , \ ^чхЛїїкавийир(ЄКТКс)ПіііИвноїОЛлі.сіворк)псья в Казанському університеті і !ієіноровою. який запроірамований накопичуваш знання й самонавчатися " нсппш природної мови на підч гаві верифікації і іроіе-s Natural language processor

ЛНГВІСГаЧІШЙ СТРУКТУРАЛІЗМ - напрям лшівіспіки, який виник

• рнкіиці ХІХ сі. як альєірна іва комплра-нвізму і Су н спрямований

- дослідження сучасної о стану мовіахсистеми и притаманними їй 1) іп.заріашними в меч і ами (фої іємами, морфемами, лексемами граем- ліи, речені »ями), І І .О в мовленні .S\ шоеяїєя ііхнімиіх^іамекшванимиіа)нкрет!іими)еїї'її{іціями,2)ві .шошеннями лк елсмеїпами {сипаї магичними, паради* маїичними й спідні мапічними). орядковапими в ієрархію мовних рівнів. Літ воісюрюї рафн вважаю ь однією чрпчии поширення сгрук?лралнм\ соціальні.? по н^ичну - пегаїивне І гав ієння Хінцмьких і слов'янських лнівіс лл до кайзерівської Німеччини, її військом!';

- сіиіJісіfу Першої світової війні, а. як відомо. Німеччина бдд одним ч потужних -ч грів комнараї івізму

і с.остаточностБормувавсяу70-30 іір р. ХХ .і. у різних пні віс» ічних школах .;рмM\КДВ\ВД!> *і>іЮМ'Л>ь,ІІІ'Ча Юіі!ч «ЗІ СІ роїОІО Й обч клявного іох ісового ме'од> ччгмнною опис\ мовних явищ. "ідким меюдом сіли сіруїєіхрний аиддч. якш* :лчдчив перехід від азомиму до еистемнос""\ ві І емпіризму чо раціоналізм)

" • межах структурною меюду були розроблені ріиюма*пїчі ^ф\ к* у рал ієгські г і одики, які не в! рашли й сьої одні сюсі дієвості - метод О іо іиціП Гра їької інколи чечод комутації* гіосечій'гиаідчоміюпеїгпій.дие і рибу"! явний. {)ансформап:йний.

• ччіктлсоїій аналіз, метод аналиу за безпосередніми складниками, компонентний \\л 5 Юіпо. і Підіп птям Л с. f/ ії спроби системаїп wml яви» рі *тих мовних ріпній давніх грама :РКЛ\ евіїу. універсальних грама інках Середи іа в.ччя. м'юдодоі .я ^спалиму Р ДекаріаЛ Лейбпіца п іп На виникнення Л ^ *н тчмий вглив мали ^бкчіСИНХронічнчПОїідчод^ додослї ієннємаойи > К\ \ КОВИХ ПрацЯхФ ДсСоССЮрд "Гі\спаде Г>ргепсД,Сспе:)сена, У Vmii,К Сеніра, Л Кзумфі іа, ІІ Форгунаюва, ЯкобсоіаХ* Полипапова, М/р>бецькош В. М:ие*і>са, А. Марпне^Цк. ^І>ід)рсай лі.

Іоловними принципами ЛІ. с.були снє темніє !ь, он голої 'ч_нин^алії>з (існування '•аріантів системи щодо с\к\ппосп їхніх реалізацій у мовленні: на всіх рівнях).

редукції іонізм (обмеженість інтересів на внутрішній структурі мовної системи без урахування діяльності мовців у конкретних мовних ситуаціях), щільність... (абсолютизація відношень у мовній системі на противагу проблемам зв'язку мови й мислення, мови й суспільства, мови й комунікації, а також посилення залежності мовного елементу від системи в цілому і його місця відносно її елементів), відношення (визначення диференційного місту елементу шляхом перевірки його протиставлень іншим елементам у парадні матичному класі або в синтагматичній послідовності), логіцизм (застосування речень до семантики й синтаксису).

Лопотами Л. с. були Ф. де Соєсюр (положення про діючу лінгвістику й необхідність створення двох лінгвістик (мови й мовлення), жорстка протиставлення діакронії і синхронії, виокремлення синтагматичних й асоціативних відношень мовної системи, введення позначимості, положення щодо довільності мовного знака і ін.) і російський лінгвіст І. Куденко де Куртє (протиставлення мови *in potentia* мовленню в реалізації теорія фонем, положення про психічний аспект фонем, теж протиставлення й єдності фонетики й фонологічного виділення морфеми як інваріанта» розмежування синхронії і діакронії мови і те Перший одного з цих двох дослідників у розробці Л. с. не можна однозначно встановити. До того ж деякі ідеї Ф. де Соєсюра іраняються в мовознавчих сіл *n* і раніше (наприклад, концепція довільності знака у книзі "Мова й вивчення мови американською дослідницею У. Уітні 1867 р., на яку посилався Соєсюр; положення про діючу мову, мовлення й мовленнєві процеси у книзі "Мовознавства німецькою мовою І. І. Абенга 1871 р. і ін.). Її інваріантних одиниць (Л. Шерр-С. Поливаний). ДОСЛІДНИКИ навів уважають, то дефініція мови як систем належить не Ф. де Соєсюру; а його учню Л. Мейс, який почув його під час паризьких лекцій у квітні 1880 р. Саме учні й коментують "Курсу" Ф. де Соєсюра енциклопедичними фундаментами Л. с. в Європі,

Лінгвістичні ієрархії виокремлюють кілька етапів Л. с. Перший (20-50-ті рр. XX ст.) характеризується формальним об'єктивним, емпіричним, емпіричним представленням, ігноруванням ролі соціальних і психологічних чинників функціонування мовних одиниць. На другому етапі (50-70-ті рр.) відбувся поворот до цілісного погляду на мовну систему, до її динаміки, були розроблені нові ієрархії проєкції на час структуралістичні методики, теорія поля установлені парадніми реченнями. Серед шкіл Л. с. найбільш авторитетною є Празька школа (структуралізму) і подальшим переходом до функціоналізму. Другою є американська дескриптивна школа, представлена трьома течіями (дисфункціоналізм у Йельській школі ієрархії Ч. Л. Боровської школи ієрархії ієрархії ієрархії). Лондонська школа когнітивізму (Дж. Фіорі й С. Ієрархії ієрархії ієрархії) й його учні Холліс (60-ті рр.) Петербурська й Московська фонетичні школи. У цих школах концепція Соєсюрівської "Курсу" була

^ійішіа неоднозначно. Так, ашлійський літ віст Дж Фьорс висі\пай проги
 •^момії мови й мовлення, не сприймав синхронію й діахронію, М. ірубєцької,
 ;-.?еоуваючи в Англії, із здивуванням сприйняв ою'іоженні себе іа Р Якобсопа
 дде Сосеюром, тому б\ло б ієкорсісі ним виводи і і всі школи J1 є. і* Соссюрівєської
 ієнції, адже ідеїсіруїсіуралізмч панували в лінгвісгичніи атмосфер: тич часів
 - сприяв проникненню до мовошавєгва ч<аа>чіаічних меюдів дослідження
 • .".маїичної доїіки, теорії множин, іопології, георії і раф»в. шташетики, теорії
 дірпосіей) 1 **linguistic structuralism**

ШІПІ ВОГЕНРИСТІІКЛ (ЛІНІ ВІСТИЧНІЛ ГЕПОЛОГІЯ) - напрям
 ::ісіичнп\дої.лідженкоб*е"і\іом«ісі\с с тру к-п р*Ю-СЕМЛІП ічпідсому нікат ізіію-
 маїпчіі. копііївіїі.етнонеихи пш віс пічні, сої.«оліш ВІЄШ ші, культу родої ічні
 іпвоєгі різних мовлеьнсвих жанрів Мовленневий жанре о іпипцею мовлення
 •\ре\). зразком ііеатьної прирощ, то харлмептчс іївсь певним «емаїичним
 . 'ом. композиційною сір\Кі\рою, відбором фоисгпчіич. лексико-
 . ^ОІОПЧНИЧ. :рамаіичних. сти.пєіичних іеобів й 'Нієнцігто~ііраічіаігичні\ні
 ' ПІВОСІЯЧШ. Становлення J. відбувається у 80-1' р р \ \ у, хоч н розробка
 днюєсья набаїібаїаговікової градиціїфіло юз гамго аналізу жаї грів літератури,
 " дож доробку теорії мовлєшв них ак'ів, дпчвоирш маїїки, ііскурсодогії,
 ... **ЧІКЛІІШОІ** лінгвістики. Термін "мовлепировий жанр"⁴ упечений російським
 < дпурознавцем \1. Бахіііим, який розіляда * мовленні ві жанри як Сіійкі
 чн форми висловлень, вироблені кожною сферою використання мови.
 • ірнє^еризчют ься певнимзмістом, СНІ:ev як ш ібо;>ом словникових. фрлзеотої ічпич
 " д:оичні\ іеобів,! пере Ї\сім - КОМПОЗИЦІЙНО^ побу ювою Найбільш ПОВНИЙ
 ":•"• іеорії мов ісінггвич жанрів юедідіиік Іпнепіву ікдактчепій сіаги
 д " *ечін мовденпєвич жанрів", опублікованій у И>78 р., де мліолоєнв па ючіу.
 -чодпе нове явище(фонетичпе...ексиіше ірамаінчне)пєміжевв:Й!и юсистеми
 ' допоки воно не пройде лові СІ о іа складною ЇЛЯЧЧ жанрово ОМ ііє ПІЧНИХ
 " ч>>і\mГ У кожній сфері діятьпост і наявний цілий осі ер:хар жанр, в мовлення.
 - ' ііферепціо^сья іа іроссас вмірч розишку пуск *а шєшш ціїїсфери "І ішовими
 VPВ ісінін ВОІ о жанру, паду чікч М Бахтшад кому піка ііііілеігулціи. експресія.
 в д ід \/\ m o* іа. вя, обсяг, кім« ІСІ ІЦІЯ Д ЦУСОХІ а й \ іада чрее;п а. Такі о знаки і ірооісіх ю і'
 • ДІПК'ДІ л:х ірїї і 'лшчіч піка швні акт it, диску рт в одному псу членах йо&> розумінь
 . ^ уречтнвпчі момешом копнеп'їи М. Бах* ;на було ототожнення мов ієпїквих
 с І п*ієлокієпіві\ш. Досліднійішокрєчшш іакірнсі висловлення, як злвершеніс ІВ
 . • 'югь, ві (ношення до самого мовця па основі реалізації йо; о залу му й до інших
 '•К'Вчюрс:сніивоїх)спілкуван!!»,діалогічпїс!Б. Йіохмілсл' ієвникВ Полошииов
 .. ! !^2Sp. J4сїї>вно набніиш висловчоїїня ;,о соєск^рївськоїо юрміпа parole
 \.длнлв висловлення як ""пєві.Гсчший елемент мондєшквою спілкування",
 . Ч>'І\ *полімо* мов істііи вої взаїмодіТ Проте саме понч; іа висловлення
 •\ніа ; \ \ іїолошнновас ієч!ікім.Зодно!\)боку. ключовим для мовленневих
 оу *to* еіо іччення "одиничні конкрепи висловлення" абі)їхні ішіові форми.
 жанрами мовлення, з іншого, висловленням уважає і ьєя й роман,
 • •рїВ югтьєя до репліки простої о діалогу, приватною те і а на пі де і аві спільної

природи. Розв'язання англійського поєднання відбувається шляхом числення М Впід диференціації простих (первинних) і складних (вторинних) жанрів: нерви пов'язані і щоденним, безпосереднім спілкуванням, вюришії иаблїк^ до літ ераїурних жанрів рпшіх сфер комчнікаціїд^ у себе й переробляють первинні жанри. Такий поділ приводить до ототожнення первинних мовлешквих жанрів і мовлешк ними аїсфами. а вторинні жанри пов'язані з одиницею ієксїхївої о рїїша мовної системи - ієкетсмоюлікаста* іїдїрчіямжаь; як олійнищ^ иклсчіи мовлення.

Російський лінгвіст В. ГОЛІЛІН відзначає, що такс і юши ія мов їсти вою жан- мовон "ВПІСІЛ ІС" МІЖ ІОНІЯПІАМІ МОВІСННСВОСО аКІУ ГЕКСІОВОЮ ЧПІу ТОНАЛЬНІЧІ с плкчвання ідеякими лїгїими Як адсїсья>спїшю&тєннїаїшїоднїпоїпїя ієксге • мовленнєво» о аїм ' мов;єпнсво:ожанру погребї* насамперед ро*меж>вапня *єкч. - і»шарїат ом яког*ч ієксїема, і дїек)реу, інварїанїом якого f мовленнєвий жл>- а елементарною очїпїцею членування - мов'члінгвіи ам. Пі і іаким куюм .V^N мовтенжв, жанри< яхмками к іасївїомчнїкагївнїх иодїїдрчпуюїєї' па глїїопї їм. ієкеїєовїч клїше, харакїєрпзчїюїєя певнїми єїандарїнїми установам, комуїікатївнїми спхпоЛямн. особливостями іїнераїсїївноем. ком\пїкати>но- еєредовїпїа ЮПЮ. Це дас іїчсїавї оїоюжнїоватї мовлешк ві жанри із *разк;п дискуреч в єїєїємд комчпкаци О і же, жанри моїєпннїа можчть обмежч ватне • - як зразками мов ієшквїх акпп (висловлєнь), іак і ірчнїувашєн на бїльшїй \ обсягом іоксїємач (байні. ачєклогї. пачковїї єїапї, чїєєрїлїїї, єиорїївпч:'. репортажї» речмм. ноїєдї гоню) ?а\чїовї долччєнїадо гекегемсгєрєоїннїхол!-- - їхнїої дїєклрєївпїєгї.

В с\часинї 'І коч*. ц? іа иї-їча проблем, які лише зарал оїрїмчїюїь нсвмї розв'язання \ ирапч пш вісїїв рїзнїх шкїл і течїї Українєїкїїлїї! вісї Ф. Влаєш^в видїляє проблеми в пв^їдношєпнїа мовлєнїгвогo жанру й мови, мовлєн.-комчмікацп. мїсця жанрїв у коор^инакїхєєміопїкі іапєїххоеєматїчпїндїа їпостг людини нї иїїєпю< спрїб\ їхнїого аналїзч \ спїн "Лїнгвїспїчна гайкХїогг-проблєми й пєрспєчлївї" У ракчрєдх мовлєннї ії.авєїва, сїїдїсїїкн, копїпчогм ллї вкчлїї.їроло! ії їдїскч рсолопї мовлєпквї жанри юслїджчїюїєяроїїськїч<м лїш вієїаи 11 Лрміючовок\ І. Виноччр. І Іїмєдїоїюю. М. Кбжїпою. В. Карасїкоч* О. Шєїїал. М. Макаровїм, (' П южіковою Г С чпнкініч\ В Са имовськїо М фсдоєюкїїм. В Ллгїоїчїм й пї. \ мєжах Москївськїої. Воїої радєь^О! Краснодарськїої. Очїськїої* Саратовськїої й іп пїк ? ! Іро ;сдшїикиСараїої'л ькїоїшкїол., ?вєргаюїєся іаксж н' проблем мовдєншвїх жанрїв як wєоо-п формадї*ацм соціальної внсмоуї прай малїн вїлїчнїх » пїїходпвк шчїїх аспєкїїв їхнїої о вївчєннїа, днллап иклїїчїїїнїх сфєр вїкорїстаннїа жанрїв мовлєнїї •чїоїєїєпїча ьнапїрїроїн ж'анрїв. роч їдаюо- особливостї рїзнїх ії:нв жанрово; оршн«ифс<5^тшсмп>і(В їльдїкМ Лі^*єнїтч(>.Сї^)Лш^<^ССодоїї() Дчбїч^кьсїїй ш) і ІW/ р t/r, »чкїола іпвїїс пачковїї збїрнїк "їчаїрм рєчї", дє ^осєрєджчїюїєся Чпїїбїчїїлї вайлїїї рїм\., Гїпї илчкїовїч ро^вїдоч и <a^начєннч проб юм.

! Пд кл л ^ ацлє *ол., ^ п:сїлки й кої пї:ивпс! *їачкї р *..)ї<*Гн тан?», ,ьапрї чп^в ^сїмн по. ьськї Нї -:мм \ ік*/їб;-цїк<- (І лїла J і ьогєпм, і Лобржїї>кьїка. Л /їупїак

- .. " кд ашевська, М. Сариовські, Б. Віюш, JL Пісарек іа in.). Л. Всжицька вважає
- . ієннські жанри сукупністю об'єднаних у ціле мовленнєвих актів, складниками
 - б)ю\о універсуму певної еї нічної культури» Іа маї сріал і ані лійської. ЯПОНСЬКОЇ
 - л ьської мов дослідниця описала різні гіиї комунікаційної поведінки, віілені
 - ,аїрах мовлення, здійснила спробу моделювання їхніх سموїно-кошпивпич
 - ~ димів на базі вчасної концепції соматичних нримишіїв. В аснєкії сі ної рафії
 - гхтія й конвереаційнот аналіз} аналізує жанри американський учений Д Хаймз.
 - Лоелідники різних наукових шкіл засюсовчуюї різні підходи до ілумацсння
 - д ддшеєвих жанрів: сіілісіічннїі, текстовий, ком}іікапівно-диск}рсивний.
 - ^ . -півший, К}лыг\ролоіічний. Зоїд>ду на це В, Дсменічд в розрізняє іспристику,
 - моїмиу на ліні вістичіє вивчення жанрів, /канрознавсі во, оріа новіше на їхній
 - д о^іпичнш-і аналіз; йш\пн^
 - де між мовою й мовленням. Пропонуки ься різні критерії їхньою
 - чаченни (анкеїа жанр}). На думку Т. Шмельової, глкими криіеріями
 - м\інкажвна меча* модель авюра. концепція ачресонапосії,змісі події,чинники
 - ^ • нікагшшогомшїудоіоіаїбутньошїмов
 - , .-опєя іхшилшїєїєдіемашгомуїта
 - діаєїєя ішобдема чїіюлопї мовленнєвих жанрів. М Бахин іїїсиив спробу
 - .. : дхдшіації жанрів, виділивши високі, офіційні, фамільярні, етан дарі жовані й
 - ⁵ д \$ і. однак йої о класифікація була непослідовною й місї іла лише начерки, штрихи
 - . Лтніх розробок» У сучасній іф за різними шраме і рами виокремлюються
 - ~т* пневі жанри; усні и писемні, фаїічні й інформагивні; жанри й жанренди
 - еднальні, або гібридні); педантичні, наукові, полііічнк релігійні, медичні,
 - "• юві гоїдо.У сучасній коїнітивийлішвісгіцімоїеїїї тчїжанроілядається
 - * .на^::уїБчьпийсіан>іаргабойпіаріаіггійкоїііепС ІJ юї пікова) О.Селіванова
 - : ч.;ас у складі коїнпивиої карій дискурс} поряд з нперактивпою жанров}
 - . •• : д яка є сисією, то керує дискурсом Жанрове моделювання пійсшосїсья
 - "д: прою: шлої о підходу двома шляхами: зважаючи па найбільш заї альні ознаки
 - .. -~- \та шляхом зісіавлсння з найкращим зразком, який реалізує жанрові ознаки
 - : -юїьш чисюму виїляді і найбільїл повно, без домішки інших ознак. Жанрова
 - : ... *ь корелює і інтераїсгивною моделлю й концептуальним простором ієксчу

'ИГВ0ГШГРЛФІЯ- розділ ареальної лінгвістики, який вивчає і ери і оріал ьне

" - дхннж певних мовних явищ на різних рівнях мови, фіксуючи йою методом

* -...-рафування JL виявляє діалекіш й мовні ареали, иросюрові зони поєднання

- > мовні союзи як вторинну спорідненість незалежно від їхньої існетичпої

.' - носі І І Іросгорові межі мовних і діалекчпихареалів иов* язуються переважно

' -онімічними йюіонімічними ооЧлсіами. Меюд Л. даезмої у встановити межі

. % пв з урахуванням принципів діалсісіолої іь Межа між діалектами або мовами

- f =ієя на глдсіаві пасма ізоглос --ліній на географічній карії, кожна з яких
- „ па поширеність певного мовною явища. Залежно від мовного рівня
- „ • \шт\ . ними явищ ізоглоси поділяються на ізофони, молекуи, ізосеми.
- \;штощо. РозрізіїяючєзіГячаїн й крншігсшш ізоглоси* перші демонструють

МОШІ явища геїсі ічно споріднених контактних мов певного регіону, другі ст-
про тривалі мовні контакти на відповідній території або паралельний ікм
ієриторіаіію ізольованих одна від одної мов. Ізоглови першого чину виявляв
шляхом іюрівіяаьно-ісюричногсмеоду, другого*іип> - задоиомогою ііполо;
методик. Залежно від способу карюграфунаія розмсжовуюю ься карти, 1/ю м*: *
безпосередній запис у транскрипції або орфоз рафічний запис слів поряд ізномег
населених ігуикіів, і карій, які застосовують умовні позначки біля кож>-
населеною пункту або іюіюлоси, сіїки, штрихування юшо.

Цей пральним попи і іям Л.с мовний (або діалектний) ареал - площа поїшн^
мов, діалект- ів. мовних сою іів або певних мовім\явишл іри описі арчаї\$м»вій;ежчч
у межах ареалу виділяю іь астральну зону, маріііальну й перехідну (мЛС
зону,або \оих шбраіш)Л^ул\ла]шіреальпихдоеледа
і діалекіюлопчних а масах. Першими діалеісшими авіасами вважаються аі „«
німецької мови І. Нспксра (1881 р.) і французької мови у 12 •; Ж. Жидьгр/
й ІЛ Ђмона (1902-1910 р. р.) Ці аїлаєи визначили сіановдження л-
ліпшої еоірафічний шкіл: німецької й романської, - які рішяіься сіюсоСЛ'
відображенням на каріаіч ма гер млу іа принципами його опрацювання. Іоі:..
положення Л були розроблені у 1925 р. М. Варголіу "Rciyni до неоліт віє пію-
а засади ц*о і алу и, як і ареальноїліт пісіюки* еформу валися те в концепції мо; ~
безпереріює'п А. Ђлює (ІК^9 р), у хвильовій ісорії гворсппя та поилірс
споріднених мовГЛІіухардіаіЙЛПмі;иа(60 70 іір. р. ХїХсіЛа іакожу мою •; ,
реконсірукіії прамови Л. Шлейхера. Ще у 18М р. російський дос пдн •
І. Срешевський нлююєив на насущній іюіребі сінориш мовну каріу. Пери; •
ч-країнсько;о діадем «юю карною ми -каіься карі а К. Михальчука, податі у ир:-
Л Іаріччя. і\"ікіріччя ніовори ПшденноїРоеїю :п'язку з наріччями І а ,ичиінГ(!8^ г

Резульа>н лип вогеоі;>афшних досліджень енріякмь ро мГизанню и^,и..
ареальної та вк ЛІЧИ, І) ареальній характерне ;иш осоіхіивосієй мов і ділзек, ?
ЩОІНЛМО пюгьу певному реї іпії;2)\сцвіоіієппюіюпиеу закономірностей мовл
коніак'мв: Зі ниявделпю інпололчішх кореляіїв мив. що інасмодіюіь у НЕВІ ов
реї іоні чи в МСТЧЧ мовних сою жв (ареальна пшолої ія); \) иоБ\ \от ісорк могн,-
союзів; 5і впшачеплю ро.іі сьбеіранв в ареальних мГяжач. 6) аналізу мові'.
пперфсриці й .грі'кгш \ мев^х, ЧЮ ісріюрмльно микуюіь, 7) діахроннь-*
чаракерісіііп ДІЗЛ^Кііи прамов» 8) опису процесів архайзації й пеолої уїли
в коніампич мовах ІЛЦОЛ ки: \ частішим дослі,їіицькимнчШрямомЛ.(. ешорюьн
іЮіііюік. иг" чамсл^іГлпськоїо н* вропейєько: v» атласів, *жі б викшмч ісріюріальм;
дифереїЦ'ацає*сіЧ'рі аієішчііііх>р^цпепихмсгаіі\молс;іііШилибіію;либлснъя ІПЛГ-
*ро іск^и^чий рош>кчч регіо?мльпо коливо -m\ паролів. Іjitguislic geography

ЛІНГВОКІЧІіи)«ІЛВ(ТВО - моксгшяпча галу ІК іію вштос аїкеатю n мої.
ах її знакович про \$>мач інформації про ієілрікх матеріальну и дчовну ку іку рв
певної* парол Ч виокреми юся ? мек>чики вик \,ишиш мої*и як ІІОЗЕ\ІНО
у 60-лі р р. ХХ є? і шинувалося па розробках проблеми зіГяіку мови, ісіюрн У.-.
иульіурп \к>\|/ік льа ро^.-іяда.-аєя піеу ХІЧ сі. у межач порівнязмкмсторичиогч
моію^шве-'-^ГЯ І іім.м.ФЛіусласвлЛЛердєра!*)л ісичолоичної о напряду ліні ВІСІІК І-

:- /••:] умбольдт, Г. Штейнталь, І\ І Пауль, О. І Йогсбня, К. Бюлср іа ін.), а > XX ст. -
 '-.тчмбольдгіантві, австрійській школі слів і речей, палійській неолітвієшці,
 : -" /-оподогічному мовознавстві й стнопсихолінгвієтиць JL має теоретичний
 : окладний напрям: перший досліджує відбитки історії народу, його ірालицій,
 " ^N - ;ів, звичаїв, вірувань, мистецьких навичок) мовній сисіємі й ієкегач шляхом
 ^ченш й системаппації фонових шапъ; друїий ироекіусгьєя у пракііку
 \.-?->іаду. методику навчання мові як іноземній. Я. пов'язане іч фразеологією,
 • " -моїогісто, ісюрі(к) мови. ліні восеіогікою, сшопсихоліпівісііко(к) й повою
 " *пю мовознавства -лінгвокультурологчто. На відміну відосіашіюїЛ має більшу
 ~ -оачну спрямованість і застосовує вивчення ментальності й національного
 .; мктеру народу лише побіжно) лмику ч відповідною фовною інформацією

-ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМА - мовний чпак, який містить кульїурну інформацію.

. ' t одиницею мовноїсис ієми, а дише базовим ієрміном лип вокультїуролої ії
 . -\жигъ на позначення одиниці вербалізації культурного змісту План форми
 vj>ке відповідати лексемі, словосполученню, ієксіу. Планом шісіу Лл культурна
 " лрмація - сукупність культурно маркованих знань й уявлень нос.ж певної
 "г,гури. Лінгвокультуролоіи вважаю і ь, що кульїурна інформація ма< чотири
 соби лредеитлення у мові й мовленні, зокрема, па шдсіаві 1) кудїурних сем
 - . елементів значення номінативних одиниць, які пошачакпъ культурні реалїй
 - к>льгурною фону як ідеоолої ічно маркованою культурною чмісіу номінашвних
 .. <жиць; 3) культурних концептів - відносно стійких уявлеш>, сформованих у певній
 * длурі на основі відповідних ціннісних оріші ацій асоціально іє і оричнот досвіду
 * "ів культури, позначених абсІраїєніми іменниками (паприкклал, копщсппвДолі,
 - -її, Ісііпи, Милосердя. Добра, Зла і і. ін.): 4) кульїурної* конотації як оцінних,
 --Мінних, експресивних іфункціопальпо-стилісшчлихвідтінків значення мовних
 • .лпифъ, зумовлених культурними пріоригеїами й установками.

ІІІ ІІІОКУЛЬ'ГУРОЛОІЯ марі ііалья і алу ІЬ мовознавсіва, яка вивчас вияви

*. ібу \m народу в його мові й мошієіисвій діяльпост і. 1 Предметом ЛІ гзасоби мовної
 • .геми са ії дискурсивних продуктів, які фіксууютькульїурно шлчиму інформацію
 лреженіу колекіивий нам* я ії народу символні способи матеріальної о й духовною
 лидомлепня свігу певним етносом, відтворені в їмо ідеях, схемах мислення
 ювелики, сисіємі епічних й естєіичних цінностей, нормах, звичаях, обрядах,
 !ич. віруваннях, забобонах, побу і і і ото. Білоруська дослідниця В.Маслова
 ' «лілядасдев'яіь шпІвлііітїокультурїіичодиниціяивїїидчосіредмстом Я/ і) слова
 вирази, що с предметом лінгвокраїнознавства; 2) міфологізовапїкутьтурио-
 • веіііі одиниці (міфологеми); 3) паремії, 4) символи га сієреот іпи, еталони й рііуяліи,
 ' • образи; 6) мовлеіпева поведінка, 7) сшлієіичний уклад мови; 8) мовленнєвий
 . і акок¹)) взаємодія релігії й мови.

Проблема зв'язку мови й культури у проєкції на епюевідомкмъ розглядалася
 .-єу ХІХсі.умежахпорівпьялію-ієюричногомовочнавсіва(Л. Гримм, Ф. Бюеласв.
 І ордер іа ін.), психологічного напрямку лінгвістики (В. фон Гумбольдт,
 ІІІієііпальГЛПаул^О. Поієбія, К. Біатертаін.ХауХХег. -унеоіумбольдгіашві,
 арійській школі слів і речей, палійській неолітвієшці, анірополопчному

мовозіавсві, літ во країнознавстві й ешопсихолінгвієтиці. Однією з базова для Л. стала культурологія (цей ісрмін запропонований німецьким філологом * хіміком В. Оствальтом у 1909 р., а у 1939 р. до нього звернувся ашроіолог Л. \'- Культурологія вивчає ознаки, види, функції, форми, способи існування КЧЛ- евосрідісїє культурних евіїєв різних епох, паролів, соціумів іошо (), і>п- проблем культу ролої її завжди було всіаіюаення зв'язку мови й культури яч сечііоіичних еисієм* що перебувають у відношенні сіруктурного юмор-¹ Мову розілядають як складник культури, пловний іасіб її засисх пня. ку »л\ мову іноді окможнюютьабовкліюають першу до^рунн. Спільними рисами - й кульурн с !) фіксація ними особливостей свіюїяду угруповання. яком\ •. належаїь. 2) наявнісїє у них індивідуальних і колективних форм існуєтл ^нормативнісїєїхніх знакових сис і ем; 4) вхс мна підключена; і ьїдеісрміног-аї\ 5)сводіюїїшсїє

Висока культу рночранеляційпа іашієїє мови ви значила поїребу ство;ч-- окромої галузі чювонїавспт Л.. яка виокремилася як лінгвісчпа лисин^ у 90-ті pp XX сі. і мас кілька аепекїїв дослідження: діахронїчний, що \\\': євочюїцїо зшгвокчльтурної сіаїу етносу; «ставний, спрямований па л- \ ВідбїїКІВ КуЛьГурп В еїноСВІДОМОСП Й МОВІ ОДНОЮ ЄПК)Су ПІД Ку ТОМ іОру 'Не. сїтуаційний. що описуї певну нїш вокулїтурну сїїуацію, яка склалася в кт\ регіоні і і. іп.; купшшшїї, орїппований на опис культурних концеш ів нлг _ і мовних ілсобїзїхньої реїреїЄїїїаїїї;сс\іа\иїї'шиилцооїїис\ск>льтуриїкомпове* - в семашиці мовних знаків і експв, а також наявні в мові кудїу рні коли; диску рс- що досліджує кудїчрні вияви в комунїкації, різних типах ієкоїв і диску р. • Л фунту* -ся на науковому потенціалі ріших лїшвісгичїїч іад*ей. кроте * певні відчпнш Вл. нїх риси !ак. вїйшовпш з надр инд>ДЖ шешкн, Л. \ *• спрямована ла аналч сі пост кшосїк але під куючі юру культу рно *плч\ відбїїкїву мові чїанїміїпавальнихпроїес:в(пелїїпегїєвноїх>емїое\;айциві її . у цілому) Маїеркиом Л * живї кому нїкашвні процеси, ріїїї дискурсивні сл\ якджерелакульту рної інформації Па відміну ^илїнгвоїфаїноїіктс;ва, Пор?(іі'ч^: •• на створення цілісно! карїшш к> ндурпого впливу на мову й мовлення з огля :\ - і ибїшшїєечїаї нїчні рівні культу рної реї ірезеч і аї іїї. Дослідники виокремлюю-ї. - напрами чїучаєпсч Л . :) фрл*солот ічпс орїс жований, ідо вивчає &\?i~гу; маркований з*ісі фраїеолсдічннх одшсьшє різних мов: 2] концежолог ч* чредсіавлїшїї описом наявних у відмові ;чїї культу рі коїцепдв на ісксіог;*- маїерїалї різппч ^фер ені пч ванни, всіаповтеппям культу ріїїх домікіні рі?- еїпосів, в лексїк' ра |лчпн, то мас ;;ршс лдну спряч:ован;с д. наукдадлпня .ч \ словників, ячї псхуїь куди урну інформацію -*) дішїьодїдакжчпнїї, орїст іо^ак/ па чпмс дікч нїк ь»даяпм мови як люземної ітг ку і ом юру кутьурипх* ро?біжпос г, носїїв рмпнх моїч 4? сїнонч іходо! ічний. спрямований на вияв л*~ і геїорссїерсо н; в* р: пгл\ паро пв під впливом і\ ку їь'ур. Lin»uisiic cuUuroloa\ ЛНІГІЮ1 131П01 НІv\ - t\H -л лїїї!віє:п!чи й ссмїюїкїк об'єктом якою І Ме- «наки Конє л» і v-рхчїчл ко! J c\$naon> чла^ аї:пчпое:і І Це Дрислччелї^ rav,-.-. с ювабезїкчереї- ми шнкамїдїредешїїенням іvıv.vd'j мкїходїїьсївдуїїїЛП0ї>~

- -ого знака було введено стоїками (її 1 ст. до н. є.). Учення сгоїків дійшло до пас
- оречливих, більш пізніх викладах. З одного боку, с гоїки розілядши дві сторони
- .. kdo знака° позначене й позначення, тобто те, що снриймаг тся, і тс, що під цим
- \чпсья. внутрішній і зовнішній лої ос, які пов'язують свій! думок і речей.
- . ого боку, стоїки відмічали поєднання трьох речей, у викладі Секста Емпірика:
- •0'енот, позначення й об'єкта, причому позначене іакож належало світу мови
- •-одбим до значення/!ому об'єкт не сприймався належним то світу дійсності,
- ^е як внутрішній лої ос. Отже, с і оїки оперу вали у визначенні сутності мовного
- \І діадою мови га свідомості яку пізніше постулював В. фон Гумбольді,
- - лихий із семіозису компонепп об'єктивної дійсності. Про і о наявність ірьох
- очників знака у стоїків стало підірунтям иаірійної диференціації знаковою
- ,;о модистами (XII-XIV сі.) як модусів існування, розуміння й позначення,
- лїшло продовження в семіоіичному трикупінку нредеіавників логічної
- І «нки, іюзигивіегівК.ОгденайЛ. Ричардеа(праця"Значення значення", 1973 р.).
- о- 'Miііі ірадіиііу XI сі. Ал-І азидні також розілядав іри нсізоморфпих шари
- . soon мовного знака: об'єктивний, гносеологічний і мовний
- "- о-кливим питанням Л. було ісіановлення зв'язку знака з іошаченим:
- \лноіѵ чи довільною. Це питання розглядалося те в діалозі І їла типа *Крагил"
- ч: 'ю ч. є.), де була представлена дискусія Гермогепа і а країила - ВІДПОВІДНО
- -никлз кондсидіітесеї, яка відстоювала довільний, конвенційний зв'язок імен
- . :-e\ виходячи І ідеї Платна щодо Номосу- закону, принципу, який у порядкуу с
- о лГя,, і шндеіпіГїїфісеї, яка апелвзнала до природної о ш%нку імен і речей (річ
- < сна словом невинпадково, адже вої іо відображас її су і ъ). Су;дао. ііекуеї бу в
- \ " який об'єднав дві теорії (він відзначав природність знаків-букв, але повну
- ...-лїїЯіЕІЬ слів) і не розв'язав суперечності. Прихильниками іеееї були
- ^ • лелц лаоські філософи, Дж\ Локк. Ф. де Соесюр і йою послідовники.
- v іпип зв'язок слів І речей відеіоювали Г «Ісїбніц, І^і Конді;и>як,Ж, Дамурст,
- ..он. Д Ёо пнджерта ін. І Це Конфуцій прої олошу вав природний зв'язок назв
- ч .о-р І висував концепцію виправлення імен, розілядаючи іаке виправлення лк
- ... і\ крок в \ правлінні державою
- . ' л ю\ \ фупдаюрами Л. уважаю і ься у Сиропі Ф лс І оссюр, в Америці
- ; який іде до Ф. де Соссюра (у "КуреГ с посилання па V. Упш) висунув
- ...:.\с>ДОВІЛЬНОЮІмовнотзнака, іЧ.Пірс.УпершеФ.деСоесюрвживає термін
- .огіН^v у ш'язку з її співвідношенням із ІїПГНІСІКОЮ" "Найважливіша
- іінгїеїєїлі па іеорію знаків,які вонавідкривас (;ігл есм.атої й;, polegлі в юму,
- • о^егика ознайомила семіолоіію з повою стороною знака: *она показала,
- о справжньому зрозуміємо ся шісіє знака лише ТОДІ, ^ОДИ переконаємося.
- . Б 0 гдъчи можна передавати, але ню вчі самою <хиіною природою
- . с<\\|* „ля передачі". Тим самим, Ф, де Соесюр мовби говорі р> о ЮВУМН сво: о
- . :<., \ американської о логіка й філософа Ч І Пірса, який іїилічп*,уед убачав
- і л> о з заінісіє ю інтерпретації, розробив концепцію v: хїьпої семіо¹ ики
- ^мив :0 ІНІВІВ знаків, серед яких головними були ікошчш іпїексальні
- Иі'М знаки. Л його послідовник Ч. Моррис на пдс:лїи знакч-ВСІ" моле п

Ч« Пірса, яка передбачала три складники (знаковий засіб - позначений об • інгтерпрсіаніа) з урахуванням суб'єкта практичної й комун і ішшшої дія я^ ртробивіГйшкоммонентіу модель (знак -інгтерпретанта - інтерпретатор - тено сигніфікат). Дослідник визначив мову як цілеспрямовану поведінку з> *р- есміотичними сферами: семантикою як відноііейшям знака до ношачей. сишжішачояквпуфішніюіоорпшізацію^ - як відношенням знака до інтерпретатора.

У ХХ сі. Л. пабувас нових обертів. Послідовники Ф. де Соссюра Л. Сльмс • А Сепіє, ПІ Каплі Р. Якобсон, Л. Мартіне, К. Лєві-Стросс, Р. Карі: М. Мердо-ІХ- - А Греймас й ін. продовжили розробки процесів семіозису під кутом о структуралізму у різних напрямках: лішвістичному, антропологічна літературошавчому, психологічному, культурологічному. Авсірійський пеихо~ " і лінгвіст К. Піулср запропонував першу модель комунікативного знака, яка с-І - відправним моментом подальшого моделювання шмунікаїивпої сиіуашХ іске^ дискурсу (пор, моделі Р. Якобсона, У. Мко. КХ Лотмана, І Сусова, Р. Аіаяна і і > Широко.шекутуст ьєя проблема семіотичіюю і рикутника. с і ворюються йОіО вар;... . залежно він іалучення складника дійсності- референта (пор, і рикут ник Г. Фро - К. Огдена й А. Ричар. ієа, / тЖ Лайої іза. С Ульмаї и іа, В. Звєгіш ієва й ії і.) ії ал ь герна пі г моделі (трапеція К» Лєнлваї, Л. Йовикова, подвійна піраміда О. Шингарьов, психосеміот ичний тетраєдр Ф. Василіска й ін.). Концепція біла і ера чьнос і мовно знака доповнюється альтернативною їй унілагеральною теорією, яка відегоь.- однобічну природу знака- - йою маїеріальний (тс форму а фіксований ними по: відносить до сфери значення (Р Карнап). Головними аксіомами, щопредсіааякТ- клас гивос і і мовних шаків, г 1) аксіома стійкого зв'язку позначення й позначеною; 2) аксіома структурності знака як його цілісності й нерозчлснованосії, 3) аксіом - асиметричною дуалізму мовного знака. Сучасна Л. отримує нові векюр,- дослідженнясеміозису яккомунікаїивно прагмаїичноюю коїнітішшомеханізм) пов'язаного з етносвідомістю. кульіурою народу, археїіпами колективного позасвідомого. Linguistic semiotics

ЛІНГВОСИПЕРГКТИКА (від ір. synergeia спільна дія, взаємодія) новий напрям лішвієіичних досліджень який роялядас мовну систем) як екладнч відкршу, нелінійну, иЛь функціонус «Ірахуноквзаємодії атлєпих підсистем й ініших зовнішніх сиеієм (є і носу; його культури, свічомосії, соїііуму) і перебуває у стан* більшої чи меншої рініоваї и, маючи реіулягорні механізми, які забезпечують динаміку самооріанізацію та збереження мовної еисієми. Самоорганізація здійснюється шляхом спільної і) функціонування внутрішніх слемеш ів підсистем і зовнішніх еиеієм, які кооперуються задля збереження мовної СИСІЄМИ. Система мови с: цілісною, еволюційною,, а отже, й нсаїйкою. Л. претендує на створення цілісної концепції мови (семіофі зика французькою дослідника Р. Тома, розроблена \ 60-ті р. р ХХ сі. і відзначена прагненням епюрній нелінійну оіопейрофізичну модель мови: ієорія німецькою вченого В. Відді єна; концепція зв'я зку систем мови, мозку, ешюеу [X)сіійськихфілософів і ліні вістів В Арншнова, П Базильова, І.І ермана, В. І Іиіцальннкової. І. Москальчук іаіп.,синсрієіична ієорія функціонального поля харківської дослідниці О. Тарасової).

Члдо групам лїшвоеинергетичних ідей можна вважати положення щодо мови
 :. :н й синергеї В. фон Гумбольдта, розробки синкретичних явищ у мовній системі
 :. :и> еіом де Курпате, положення про хаотичність актуалізованої мови С. Булакова,
 - ієспїїасиметричності й умовності мовної о знака Ф. де СоєсюраХ^Клрцевсьшю.
 ,.'калічки, мовного дрей(())у К. Сепіра, ієорію діалогічності ієксгу М Бахтіна,
 -j.:>и розробки мовленнєспавства й дискурсолії гоню, 'Іермін ""синергетика"
 . л'ний німецьким фізиком Г. Хаконом (П нуп аргська школа) при описі лазерного
 • • лтїнюваїня. У подальшому він спроектував спостереження за самоорганізацією
 > - ^екопїчних структур на природні й соціальні сїсїеми, акцентуючи увагу
 - :лганізаційїїролі внїїрїшїїхсїсїемних процесів,які нро'їистоягьруїнівному
 - • ПСїЕМИ впливу зовнішнього середовища. Мову він називав одним ізпарамеїрів
 • 'лку в системі "людина - еуснїльїе во\" виходячи з конвенційної\" природи мовних
 -..*.* Близька ідеям Г Хаксна концепція дисипативних сїруктур, розроблена
 . мїським дослідником І. Пригожиним (Брюссельська школа), який аналізу
 .. -ення впорядкованих струїтур із хаосу з огляду на дисипацію розсіювання
 • ..мірної речовини, енергії, інформації із сїсїеми до зовнішнього середовища.
 иллшвні структури виникають у процесі самоорганізації системи шляхом
 , • тїчхїїивної взаємодії елементів і сприяють переведенню її на якісно новий рівень
 .. -чіації.
 .. ювними поняттями синергетики є шїморрі>\нізаїя як здатність системи
 . "лоїлізації деяких параметрів шляхом спрямованої впорядкованості їїсруктури
 : * -мдї із метою протистояння ентропїйним чинникам середовища; бїфуркадія
 . це, де відбувається розгалуження шляхів еволюції системи, флуїшчїя -
 -._ ковое ті, озї іаки хаосу, які перебувають у точках бїфуркаїції і можуть визїїачи і и
 • : аїєїеми у відповідному домінантному напрямку; аїрактор як внутрішня
 . ..снїя до відносно сїабільного стан} системи. Принцип синергетичності
 - >-рюється на аналіз когнпивних механїзмів\" діяльності людської свідомості.
 . ЧПІН відносин, комунїкативних процесів, дискурсу, мови. У гуманїтарних
 - - *\" синергетика розглядається як нова наукова парадні ма, якісно новий виток
 -емного підходу. В. Базильов відзначає, що сучасна лїнгвістика по і ребус
 .., сїня цілісної інічл'раньної концепції мови. Иоїо гіпотеза передбачає наявність
 • • lions' • • філософської концепції синерт етики; меюду (їермеїсвіичного й
 ; * > шїамїчних сїсїем) і методики (моделювання, представлення, інтерпретації
 ... • **Linguistic synergetics**

: 'ЛГВОСТАТИСТИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ мсюдїка квантїтативної
 -ЧІТІКИ, спрямована па отримання кїлькїсних харакїерїсїик певних мовних
 частотїноеї і фонем, складів, слів, речень, довжини слова, речення тощо)
 - • • -овлїїїа достовїрності і статистичних результатів. Першим етапом є висунення
 ^чтогсзи відповідно до окресленої мети й завдань. Другим є визначення
 о від ме її дослідника межї генеральної сукупності • > сього масиву об'єктів,
 -чаються, об'єднаних певними якісними й кїлькїсними ознаками;
 .ч їДїйснення вїбїрки та встановлення її обсягу Вимогами до вїбїрки
 J чч-аативність, що визначає максимальну предсї ашїєніть якісних і кїлькїсних

синак генеральної сукупності, її однорідність, яка обмежує вибірку хрополо; (певний часовий зріз), тематично (певний тип тексту), адресат по (певний а* \ стилистично і т. ін. Третій етап ЛЕ.-цесоробка і асгати стичний аналіз результатів шляхом виокремлення варіаційних рядів, укладання іаблиць. *lim* : \ графіків, обрахування середнього арифметичного), стандартного відхилення. індс>. як величини відношень, наприклад, між змінною та константою Четвертим етапом є опис закономірностей, установлених статистично, інтерпретація отриманих величин, тобто якісний аналіз досліджуваної явища. Із цього є гани відбуваються і підтвердження чи неї Підтвердження висунутої гіпотези. Л. Є. застосовується в усіх лінгвістичних і алузях й с вашим знаряддям розробки нових теорій. I Jogi Kb-
statistical experiment

ЛІНЕАРИЗАЦІЯ - 1) < іліс іуваї її ш повідомляє і я і іа змієюві її одиниці- слова й речей -

2) упорядкування нових елементів речення або ієксіу. **Linearization**

ЛІТЕРАТУРНА МОВА ~ і олові іа загальнонародна, унормована й регламентована: - культурно оброблена форма існування мови, що забезпечує певні сфери спілкування. сі носу та здебільшого отримує широку стилістичну диференціацію - В.⁴ - протиставлена діалектам, розмовній мові, просторіччю. Л. м. уважається найвищою формою існування мови, однак сфера її використання залежить від мовної ситуації. Якщо Л. м. функціонує лише в писемному вигляді, а усною формою є діалект. кой *: її сфера звужена. Л. м. може обслуговувати практично всі сфери діяльності народу. проте може обмежуватися лише деякими за умови використання іншої Л. < (наприклад, у Середньовіччі при домінуванні латини у сферах державного управління, науки, ділового мовлення німецька, чеська Л. м. були витіснені на другий план; - Нормативність й уніфікованість Л. м. є також відносними, адже вона є динамічною системою, що має механізми збагачення, поповнення, розвитку. Зокрема, одні з таких механізмів є демократизація - поповнення Л. м. за рахунок знаків народної розмовної форми існування мови, що не є унормованою. Чимало Л. м сформувалося на підставі народної розмовної мови або з її залученням до книжної писемної мови - Наддіалектність Л. м. не виключає її регіонального варіювання. Існують такг національні варіанти Л. м (наприклад, англійської у Великобританії, США, Австралії, Канаді; іспанської в Іспанії та країнах Латинської Америки; французької у Франції, Канаді і т. ін.). Л. м. не тотожна мові художньої літератури, має розгалужену систему функціональних стилів, писемний й усний спосіб репрезентації. Концепція Л. м остаточно вибудувалася в середині ХХ ст., адже спочатку вона розглядалася як писемна або мова художньої літератури З розробкою теорій мовної норми, прішпг" кодифікації мови Л. м. отримала сучасне трактування. **Literary language**

ЛІТОТА (від і р. *litotes* - просієга) - різкий мейозис; стилістична фігура як заперечення ознак, не властивої об'єкту або подвійне заперечення протилежного з метою пом'якшення категоричності оцінки, послаблення твердження: *Не без тас, допомоги І (не небезпідставне твердження. Л. створюється на підставі антонім за допомогою часів *ne-* або префіксів *не-*, *без-*. *Litotes**

VOI !ЧНА СЕМАНТИКА-маргінальна іалузь лінгвістики й лої іки, сильна

- ьлайном) ювпішняесмашика. яка досліджує співвідношення значення мовних
- .. „ііЮішзобЧютіипредметоїдійеносппіді^
- " .лння JL с було закладене роботами німецькою логіка І Фреге (двохтомник
ogebeueder Arithmetic", 1893 1903 p.p.), який у перше висунув іезу щодо у мов
- ноеті висловлень природної мови й ііоі робу встановлення процедур
- .г:ротатії формальних систем. Дослідник виділив клас пеекстенсіональних
- ЛАСПН, > яких не виконується сформульований І', Лейбпіцем принцип взаємної
*: тотожних іа депоіагом імен, і першим відмітив наявність особливого виду
- ч.иия - ііресупозиції. У робоі ах Г. Фреге імпліцишо наявний принцип
ьм.ційності.аїгторствоякоіовіде'ююсД>к.Лайоні Суть цього принципу поля гас
- • \. що значення складного висловлення с функцією значень його частин і
*,(чсичних правил їхньою поєднання.
- і .: .виокремилася на межі ХІХ і ХХ от. і розроблялася завдяки працям Г. Фреге,
- .?са, Б. Расссла, Дж. Мілля, Р. Карнапа, Д>к. Осина, Дж. Сьорля, ІІ. Стросона.
- ^ом тривалої о часу вона орієнтувалася переважно на аналіз формалізованих
ЮРКИ предикатів, класів, заперечення, парадоксів імплікації тощо), проіе
- , м перейшла до лої ічного аналізу природних мов УЛ с.виділякш* два напрями:
- .^•L^ ЕРііп^рснііі і георію смислу. Перший досліджує ві іюшення мовних
„ овлень до позначених об'єктів, другий -зв'я юк смислу іа денотата (значення)
- . . /чиень. Лінгвістичними векторами теорії референціїс 1) усиновлення природи
~ .і ікеееиості із фрагментами дійсності абс і раю них імен, предикат ів,дескрипцій,
,Чншх слів, власних імен, займенників, числівників, 2) аналіз особливостей
- ;.^-ерентпості предметів і явиш у тексті; 3) дослідження співвідношення
. 'ч-ренції. значення та смислу; 4) вияв залежності ісіинноеті висловлень
. . . гречності референції імен -складників висловлень, 5) вивчення референційної
: .. ,їй контекстуальних презумпцій (пресуиозицій); 6) обґрунтування текс твої
;чшої референції (мімезису й дієїгсису), можливих текстових світів; 7) проєкція
- сренції на мовленнєві акти, іпіепційні дії мовців
- * •••И визначення істиніігеної оцінки сформульовані польським лої ІЗМ А. І арським,
- • досліджував семант іку логічних мов (йіоі о підхід став прообразом формальної
-тики природних мов, розробленої Д. Девідсопом). Йою модель мови була
чою істинності висловлень на підсіаві припису символам мови об'скив
- " г.мепюїсфери. Функціонально-істиннісний аспекти!, с. представлений у працях
- " чоіеа, який розробив першу некласичну георію строгої імплікації, і Р. Монтегю,
- - ~> Нормалізував поняття інтенсіоналу й екстенсіоналу змісту слова й речення.
\ тином розробки сучасних теорій референції стала послідовна піра^атизація_,
о перехід до врахування співвідношення референції мовленнєвого продукту
. зцем й адресатом. У прагматичному аспекті виокремлюються три тини
- : .?e>н ііі. іііродукжві ІІІ - рефереї іція відомої о л ІІІЄ адреса! І шві; ,усі ІТ ифікаційна -
агенція відомого партнерам комунікації; иевизначена- референція невідомої о
явного дня комунікантів. Прагматичний аспект теорії референції (ЛЛинський,
О.; ін, ІІ. Стросон, Дж. Сьорль і а ін.) став підґрунтям теорії мовленнєвих актів
влпраї матики.

Поєднанням теорій референції і смислу у Л. с. стала семантика можливих світів підрунтя якої закладене і це у працях Г. Лейбніца. Р. Карнап розілядав нош-можливих світів у зв'язку з ієгінніспо висловлень: (фактичною, яка реалізує т». \ всіх можливих світах, й аналітичною, що ієіус у якомусь можливому се Семантика можливих світів ів представлена працями американської о логіка С. Криг; * і фінського логіка Я. Хінтікки. У семантиці можливих світів висувається і.; нескінченної множини світів, у кожному I яких діють свої правила ієтишюс синонімічних заміні і свій етикет. Виокремлюють дві моделі можливих світів-нецситрованута центровану Перша встановлює рівноправний світ усіх можлива < світів без заіальної інтегровальної ролі реального світу Друга передбачає: центральність, домінування реального світу й альтернативність і периферійність^ можливих світів як різних версій реального світу. При цьому всі можливі світ - г потенційно реальними. Другий напрям Л. с. - історія смислу -- розробляв. у ситуаційній семантиці Дж. Барвайса, який виходив із положення про залежність \. значення висловлень від контексту й мовленнєвої ситуації і розробляв модифікацій-ситуацій як аналоги речень, у концепції мовної гри Л. Ніхтенштейна, у прагматичній • концепції значення Х. Грайса. Па відміну від лінгвістичної семантики (слабка . внутрішньої), Л. с. оперує не словом, а реченням і будує власні засади переважно п .. логічній структурі умовиводів. Logical semantics

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МОВИ - напрям аналітичної філософії, завданням якої була розробка ширшої, апріорної метамови з метою виправити мову науки відповідно до норм науковості, заданих формальною математичною логікою, і визначив природу істинного знання. Л. а. м. склався у межах неопозитивізму й емпіризму; наприкінці XIX ст. - у першій чверті XX ст., коли деякі аіпоритхіяігі філософи (Г. Фреге, Б. Рассел, Дж. Мур, Л. Вітгенштейн, Р. Карнап) висловили думку про іє, ЇДО saw мову треба вважати шловним об'єктом філософії як науки, а аналіз уживання мовних знаків є способом розв'язання багатьох філософських проблем. Л. а. м. виділився з аналітичної філософії поряд із лінгвістичною філософією. Значний вплив* на виникнення аналітичної філософії мала концепція німецького філософа Г. Лейбніца, який розвинув ідеї Р. Декарта про створення філософської мови як найбільш правильного, досконалого, позбавленого двозначності й суперечливості засобу позначення, на відміну від природної мови. Ця концепція зумовила подальшу розробку у галузі лінгвістики впроєктування (апріорні філософської мови Дж. Уілкінса, М. Марсена, Дж. Дал'яно), хоч прагнення предсавити > нівєрсальну філософську мову у вигляді граматки ідей характерне для раннього і пізнього Середньовіччя (трактати св. Авістини "De Trinitate"; Боснія "Юе Modis Significant", який т фундатором традиції > нівєрсальних мов).

Л. а. м., на відміну від лінгвістичної (філософії, звернувся до засобів формальної математичної логіки, які, на думку філософів, змогли б допомогти у вирішенні будь-якої наукової проблеми. І підрунтям Л. а. м. були ідеї англійського логіка і філософа Б. Рассела, який увів до лінгвістики поняття пропозиції з метою логічного керування шомарних речень, що складаються із предиката й аргументів і є базою наших знань проєві; І зробив теорію ієрів, у якій подано ієрархію об'єктів і дефініцій.

- • лада прообразом різних емаїпичних класифікацій елів ІдеїБ Рассела розвинув хченьавс фінський філософ Д. ВІГЕПШІЄНИ.ЯКИП НОВВ\$ \ вав ІСШПІС І ь речень х^б^ю логічною ирукауною, підпорядкованою певним ирави іам і конвенціям.
- речення, які будуються на інших засадах, ІЮУЛ правильною лої ічною мовою. :с\рдни\ш 'Логіко-філософсі*кийтраісіяГЛ ВпгеншіейшнИШр)мавзначний
- ів на філософію їх часів, зокрема, настановлення коищечн Л а м (подальші ..\хжи Л. Віїгенштейна визначили напрями розчипсу лішвіиічіюї філософій
- .. /p\ шувадася на ашлізі природної мови).

- 'оепідовиилами ідей раннього Л. Віпеншіейпасіалн предекшники Віденської о : і ка, то виник у 1922 р (Р Карний, О. Пейрак І Гай, К. І ьодель, Х Рсйхеибах
-) Віденці прагнули до сторсі міягдипої мови д пі всіх наук і иавпьдекларували
- ;, JM "Міжнародної спішклопедп єдиної науки" Базою для іакої мови, на їхню в-л. могла б паш мова фпики. а нринципами застосування протокольної мови
- • \и - копвенційиіеї і верифікація. Завдання Л а. м поєднували його
- •гчною семантикою* яка досліджувала співвідношення значень мовних
- .. ; • "вдєнь зобЧкіаминредмеїноїдіікчюел тдкучомзору .сшпноеп пеїстннееїі
- робляла іоорію логічного опису значення (функціонально іпипніспассмаїпика "арської. формальна еемашика природних мов Д Девідеона >а ІІ Карпапа,
- нп моделі Р. Монгепо, К. Льюіеа, семаитка можливих СВІІВ І\ Карпапа,
- рийко, Я. ХІПІККИ, ситуаційна есмашика Дж Барвайса й т }

- І л м \ еучаснійлінгвіоіиці оіримавдва напрями Перший рош\вус проблеми ва пзоною запису значень мовних оджіншд концепція сис і ємно* .океикоїрафн \чрееяна, ілмачно-комОінаїорний словник І \le іьчул й О Жолковськею,
- .. :д Семшв і СІТІВ Московської соматичної школи, меіамоаа соматичних
- мяизів Л Вежбинької. моделювання соматичних описів прлеюрових
- оілеп Р. Лепекера іото), другий проектувся у копіішвну й комп'юіерну чешку, оріппований па моделювання еірук'іуррепрезетаіії «кінь (глибинні
- ^ІНКН Ч. Філ;мор, фрейми М Мінською, схеми Ф. Барьіеіа, сцени Д. Ваша,
- "ома SIIRDLIJ і Виноірада, скрипт, сценарії іа графи концсіпуачьннх
- .. :жчі0Сієн Р Шенка, КОНІЕІ іуальні графи Дж Сови, баї аюрівнений
- * Раїрфушаглшальпий ЛІНІВІСІИЧПІЙ процесор К) Апрссмма. МСІ імова мою \$*
- .. • \: \ ч> і^кс!*ЛЛПельчуі<хі,0/Л\ОЛковськОіОл^м;чппч!имііОу*чіііііііБ Скороходьча
- " • ормаційній мові RX кодів, мови сиіуацітєю й соматичною ІІ роде і ав юніш
- оон'Пдізов 3. ППаляпюІ Ю« Млрієм'янова н ш) і на концетллльний аналп
- VKI "ЛОІ ический анализ языка" РЛП під керівництвом ІІ Ару попової). Logic

J\ sis of language

- ' Ж VVPH'Bu va. iocati\ ascasu* міновий ВІДМІНОК) - і прама.иа ш:й місцевий

¹ • -ок v, ІОЛИХ мовах і зпачеппям місце знаходження, всієї ора персеv аиния, п м\|

рррмнісемап лічиогоеишакепсу, відмінкової]рамаїикш :ОГІП* ч еоманшки: , v!n(вий аналої місце^начо о^ення, г.ек?орп черееу;'''^ ш •% руху о іпн ¹-Л\ПВ > еіруїсіурі пропозиіпі або предик ішо-аріумсчпий « ірукіхрі ttvi ' • --)а'і до **моря**. *Ynyeteji tniiu промкіиоио*) Л слхжі^ и Я-^ЛІВПІ КОМ ПОПОМ * ОМ

Функціонально семаїїшчпоїкагсгоріїлокативносгілікапозначасьсяврпіїх ^° морфологічними, словотворчими, лексичними й синтаксичними засобе- сукупність яких складає поле локатишюеії. У деяких мовах лоїсаїишшй >^ - передається рьними локативними відмінками (наприклад, \ фшполт Орських мгт !,ocative case

ІС ЖУЦІЯ -- один із складників мошіеїнського акі ч який забезпечує його ціліск . /ЧІОМ 5 ілокчцію іа перлокуцісю, згідно з коїщепціпо мовленнєвих а-т тм лнського логіка й філософа Дж. Остіпа, і МІСІІІЬ фонетичний, фліит ; ихеікалізацію іа грачіажкалізацію висловлення), рстичний (смиелопородже* • « референт не співвіднесення) компоненти. Л. отоіожшоють із говорінням* ю''' :к\оба;їиичі планочііоаіешююагікл. Лчіерикапсь^ • і ІЛЛ куюм зор> вимови та пропозиції, яка здійснює референцію та предикат * Її описується па ніде гаві і:ню'лтт\структур. Достідник виокремив прямі й пспг- • VOIL,Фішеві акії* перші характеризуються відповідністю буквальною Л\ЧС висловлення наміру мовішСІкжуціїІдругі -невідповіднієпоЛ. наміру мові w, тог~ иокчтишшй аісі і Ю ІСБ\апсь з ілоку І явною силою: мовець приховує свій енравж- ілмір за позначеним локутивними компонентами значенням. У сучасній тест т^пєїшсвихакпвакту? і!»ною проблемою сдоеліджешія лок\ гивною комі юне- т^них і пнів актів **Locution**

М

МАГІЧНЕ ЧИСЛО ДЖ. МІЛЛЕРА - обсяг оперативної пам'яті лютий. -.^дорівнює 7 л 2 одиницям, підрахований американським психологом Дж. Мілієро¹ • - обґрунтований у його чніпереальній психологічній теорії" пам'яті Так л' ІьКТСІЬ одиниць заєїоеоз>пьяє в меїтиці викладання ліш вісіичнихдисцигьп- і в лінівіСТИЦІ ;еіССТV М Ч Г ШДір\ІІЯМ ГПОІСМИ ГЛІБНИ ЗВ'ЯЗНОСТІ ТСКС<> лмчТ^канськччолінівієіаВ Ішвс\кпііа"Сф\кїлрн мови йїїмаїематичні аспекти %0р.), зі іднозякою Ю іькієїюдиниць, ЯМ знаходяться на відсіані між мїменнико⁴.- • >іюю вербалп їм аїіедеденюм (відповідником заміщення) або кореферешиті- о"J ІІ ь іиями текєїч (і ч) м іа' кт іями оді юі of)ефе\хл і 2л\у серс а тому, юрівної 7 J: 2 слова ч* ,L= Ф:ожглибинлро^аї\жеїпшеїпїаксич!іоїефуісі>риреченнядоп\скаснебідьик ••T-⁷ підрядних речень, чбчдованих одне в одне. Ця ппоїезл іасюевчггсья пр; ч. л-^т>енніліпїіек*чни\ процесорів у снє і еліахашочтічїю!"обробки чїони, зокрема • ' мо *е.«ювачн синтаксичною рівня

М ЧКОЇМИ (ІІІЛІСУВАІІІЯ- иашодоішіші найбільш загальні комчнікатиш- сі ригеї Іь які сприяю; ькочїпкіагивночіу співробітницьвч (кооперації). І Представник Оксфордської піко їй лопчної сечіанінки Х. Грайс ч етапі "Логіка й мовне сі.І теч вання" 1975 р. розробив чошри іакихпосїулаш кількості,якості,відношення

мперни мовлення. Принцип кількості визначає дозовану інформативність пстовлення, принцип якості його правдивісць, ширісць й обізнаність мовця; нічип відношеня - релевантісць як відповідність темі висловлення, принцип члеримовдешш -ясність, недвозначність, реї ламеніоваиість Спектр М су сучасній :м\шкативній лінгвістці значно ширший (максими схвалення, ввічливосм, іціональносгї, знади, скромноеїї, пом'якшення, збереження обличчя тощо), ^ендиики в іалузї прагматики відзначають можливість порушення цих максим ; -> "досягнення усійшноегї комунікації.

Ч А С Д А Р ~ ібридпа форма дієслова й іменника, вербоїд, віддієслівний іменник, *< -// шс д ишїісі ь дієслівного керування, аспекту ал ьпісі ь, деякі форми способу дії мечникові риси. М. наявний у деяких кавказьких мовах, арабській мові й ін. ~ ертііе М був розглянутий у давній арабській граматці "Аль-КшиТ Сїбаваїхи ^ Басра. З 1010 часу дискусія щодо форм М. залишається відкритою.

Ч \ТЕМАТИЧПА ЛІНГВІСТИКА - марі ііальний розділ мовознавства, ". • емагики, семіт ики й логіки, спрямований на розроблення формального апарату; . *: -еож математичного аа статистичного аналізу різних мовних явищ і дослідження :- ,лмшх законів побудови знакової системи, якою с природна мова, шляхом ' емашчною моделювання. М. л виникла у 50-1 і р. р. XX сі. Галузями М. л ^КЛЮЬСИ квантііативна й комбінаторна лінгвістка, хоч кванти і ашвна часто • 'ожплюсгся із М. л. Дослідники виділяють кілька напрямів М. л Одним ї/І аких - в пджения мови із застосуванням мелодик математїчног (символьної) логіки, ' - -хованих па побудову спеціальних формалізованих метамов для подолання* личносеїей і непевіосії природних мов із метою розв'язання будь-яких наукових • в іем (лоїїчпий аналіз мови науки Б. Раееела, Л Вітгсншіейна й їхніх ; чдовчиків). Принципами і аких меюдик с ісархїчіісіь. ізоморфізм як одно- - € значनावідповідністьелементів, дотриманім правил виводу як числення можливих ,кин символів і т. ін. Математичний опис мови був притаманний різним ^ешчпим іечіям і школам- логїчній с^ІШЯШїІ(іеореїїй>-ісііннісна семантика • Орською, функціональпо-іютіішісна есманшісл К. Льюіеа, R Моїіеіо й ін.), ^.—дніїжшму (ірапсформаційний аналіз 1. Харриса, аналк ^а безпосередніми оа віками сіп І І акеичнич сі ру кнур Р. Вел., ізом, К.І Іайшм, Ч Хокксюм, 3, Харрисом), .^Л^ГІ"!ІШ" f* Хомсьшю іа й от послідовників (концепція універсальних правил " . 'сформацій, обмежень на них, теорії принципів і параметрів, управління я ууавшш,Х'-теоріяігііь), ~ат лшж рішим е ш г а ^ ^ ~ ;,кностей Л. Генсьра, ссмантнко-сшпаксична граматка Р. Мот ено, теорія „,еп уальнпх залежностей Р. Шенка, домшадїйна граматка, кропошдїйне ..: ^окання Б Рассела. рольова І граматика Ч. Фїллмора і т. ін), копитщшим ^Лсчершпї моделям (концептуальні ірафи, скрип ги, 'фрейми, Сомни, сценарії • рUїїН^аїіajhmjuni моделям мови. Резу їьатом цих розробок стало є І ворення .ж.мічних мов комп'ютерною представлення інформації, які служать для - чною переклад); автоматичного синтезу й розпізнавання природної мови. чвання, реферування, інформаційного пошуку, сі ворення лінгвіеїичних .есерів тощо.

Друшм, не менш ваючим напрямом М. л. с JiniTOSiaTHcj.MKa, завдань: якої с дослідження частої пості звуків, букв, їхніх сполук, слів, що с і ало ціліру \ I - для створення часі о і них словників різних мов (сьоюодні створсїїо іакі елозн, для 40 мов): сїаїсїсїчний аналіз іексїів із метою встановлення авторе; характерне гаки особливосїсї ідіюстилю чи функціонального сїїлю: визначся - швидше і і мовних змін (мслшглоїхжроїологїїМ. Сводсша, А. Крьобсра, К. Крегьо _ Я Лїскановсїжош); кількісний аналіз резульїаїшпсихолїнг вісі ичних експеримент.*. Сфера зае тасування ліні вос гаї ис гики дуже широка. I \<a і иполотї ічне вивчення \к. універсолотїя, харакїсраїотїя, коштрастивїсїїка, лїнгвогеографїя, діалектолог . ліні вістка гексту, перекладе *навс і во, лїнгводидаїаїка. мелодика викладання \: - - тощо. Кількісний аналіз мовних явищ бере свій іючакж ще I часів апшчїйх • хоч перші фундамеїальні праці, то застосовували кількісний принцип щодо мовнї;< < одиниць, з'явилися наприкінці ХІХс і; (лослишсїїя довжини речення ЛЛШерманг-.- у 1888 р., частоти звуків і букв В. Богородицьким, О. Минковським ш ін.). Одна акївізація лшївосїашсшчїних досліджень відбулася у другїй половинї ХХ с (робши Дж. І Цшфа. Дяс. ЮлаІ І. Гїро. ІІ. Мснцс(кпа, Р. Пклровськотої, В. І |еребишї^ В. Левицького й ін.). Головним методом цьою напрямю М. л. слив востаїистичнн,- аналіз. Mathematical linguistics

МАШИННИЙ (АВТОМАТИЧНИЙ) ПЕРЕКЛАД - галузь прикладе ^їїні^їспїки.сїфя%пмшннанак()мпїюгсрнеїїрограмувїшнїятаспуро!їїяавтомагичиї» систем перекладу I однієї мови на іншу переважно науково-технічних та ділових іекегів Операційними лайками М її який юсгосовує принцип "синтезу мере аналі Г, у важлюїея. !) парсер синтаксичний (або в їнншх модезях, фоне і иччи і морфоло! ічний) аналі I вхїдної о ісксі v за допомої ою лексикону та і рампї ики 2) трансфер застосування проміжних рівнів предсїавлення вхїдного гекст> задопомоїшпїовліюеегх^дішків.арут ми 3) син і ез вихїдної v і екс іу на піде гавї грама і ики й лексикону мови вихїдного тексту й їнформації проміжїк>го рівня Перші сїсїсми М. п. не застосовували ^сшпе.\$\ через аналіз"*. а були прямим, послівним перекладом на підставї рядїв еквівалент н. двох мок. Уведення монї-иосередїїка на сїапї трансферу згодом приводи гь ло спроби розробок універсальноїсемаїп ичної мови, не залежної від вхїдної": вихїдної мов.! !ос^аїепамеї а не у згоджується фївіем сучасної семашичиопеорї I, юму системи іреїїоїо поколїння *алипїаюїься віддаленою перспективою.

Головними заїканнями М п с !) формування іеорсїичїоїїскепсрїмешальпо с і а і ис і ичїоїба t перек. гаду, яка *нерефлте* ро іробку сїїп акеичних, морфолої ічних ееман ічних, словникових сис їем і їхніх аїалнаїорів. іраїеформанїїйних правил • АГ.ІХ Обметеш», МО «Є ІГїй ЗранЄї|»ерНІХ МОВ-ПОСЕРЕДНІКІВ- ПІДХОДІВ ДО СІПГЕ\$\\ вихїдною »екслу;»бо фрази; ^створення практичних моделей бінарного і іерекла і> орімпован.н\ на двї овнїу або їнвлїріапшїх, які пранкяок* пезачежно віч nup мо\л ?) *абс*иечеї?гяре 'сндни'оетї 'вїбору еквівалентів набав баї аюварїанїїних рішень : г\нілмлеїссї^О"Єин!акеичїоїфЛ^ корування, г^чхтїоїс іпЧчку між смислом і язкеїом, баїаїерївпевої організації

нк 4) створення діючих автоматичних або автоматизованих систем М. п.; 5) .. сконалення діючих моделей за рахунок інтелектуалізації М. н. на підставі ...: хтія ког нітивних компонентів декларативних і процедурних знань {знань про - " галузь науки або техніки, процедур інфсренції, прогнозування розвитку с\ ваних ситуацій з оіляду на наявність структур інтерпретаціїсигуації" і г, ін.) \: 'чладна спрямованість діючих сис гем М. и. досить різнобічна: це розпізнавання ":~m!нів, редагування тексті і в, пошук еквівалентів, переклад ієхнічної, наукової", : Ji50i літератури тощо. Проте М. п. не може усунути людський чинник навіть у ліках відсутності двозначності, простоти текс гу і передбачає участь людини на -ia\ підготовки тексту до перекладу (спрощення сишаксису. усунення . значності, омонімії), інтерредагування (допомога на еіапі перекладу) і . 'редаїування (виправлення помилок).

М ій грушується па доробку ряду дисциплін: по-перше, маїемаїичної теорії : ..'рмаціяка накопичила значний пшепціал обчислення інформаційних структур, ... ^дженх кодування й декодування інформації; по-друїе, кібернегічної науки, « лала підстави вважати можливим перекодування текстів з однієї мови на іншу ".• відносному збереженій* смислу й визначила нові напрями лінгвістичних • : -і'ілсепь; по-треге, когіітивної науки, зокрема, генеративної іраматики Хетського, який висунув плідну ідею багаюрівневого моделювання мови, • • робив ряд універсальних обмежень па трансформації синіаксичних структур. • _іуктивними для М. п. були й розробки в галузі лінгвісіичної й логічної : "оптики, лінпюстатистики, заї альної морфологи, семантичного сип і аксису тощо - ~оиклад. конфігураційний синтаксичний аналіз І Мельчуката ЛІ. Йорданської, . овий аналіз І і. Гарвіна. С. Купо, А. Ігтінгера, ст рукіурний синіаксис ІІ. С галла, . ..нтико-сиитаксична концепція К). Апресяна і а його школи, що стала базою л^бок багаторівневих ліні віс пічних процесорів гоню).

Дослідники вважають, ідо поштовхом для М. п. був Меморандум : ".•рикальського фахівця з дешифрування ІІ Вівера 1949 р. (ста'пя під назвою "ереклад", де подано теоретичне обґрунтування створення систем М. п.), хоч ... і 946 р. В. Вівери А. Буг висунули ідею механічною иереклачу а у 1947 р. розробили ...' оаму послівного перекладу. Меморандум був розісланий двомстам фахівцям " ~ •> зі лінгвістики та програмування. З цього часу у США створюються колективи • :,\>бпиків М. п. Перша конференція з проблем М. п. була організована -^•ачуссіським технологічним інститутом у 1952 р. У 1954 р. здійснюється ;^ний Джорджтаунський експеримент; що являв собою першу спробу перекладу " пічного тексту з російської мови на англійську (НШ-701, 250 слів, 60 фраз). . 'СР н 1955 р. також розпочинаю і ся роботу сфері М. п. в Інс ги гуп і прикладної "омагики All СРСР під керівництвом О. Кулагіної й І. Мельчука, а перші • -. римен ііп М.и. були проведені у 1956 р. колекті ивом нау ковців під керівницт вом . ~ імона й І. Бгльської (з англ. па рос), О. Ляпу нова, О. Кулаг іної (із фр. на рос), , 'юшної'(із рос. на англ.). У і 1959 р. відкрию лабораторію М п. у Московському ої ічному інституті іноземних мов ім. М Горьса. Незважаючи на певні :и\ваппя у МЛ и., у 70-ії р. > СРСР створюються потужні системи М. н.

(під керівництвом Ю. Марчука впроваджуються системи АМПАР (з англійськи" на російську мову), НЕРПА (із німецької на російську) і ФРАП (із французьке: на російську)).

Сьогодні існує значна кількість діючих комерційних різноманітних систем М ~- серед яких SYSTRAN, EUROTRA (на базі мови-посередника з використання^ есперанто), METAL, ATLAS, Automatic Dictionary lookup, Computer translation syster. ПРОМПТ, СОКРАТ, СПРИНТ, ТИТУС, КУЛЬТ та ін. В Україні розробка програм М - розпочалася у 60-ті р. р. Інститутом кібернетики Академії наук і Київським державна університетом ім. Тараса Шевченка. Для перекладу текстів із російської мов- на українську створено систему "Плай" (словник містить 155562 українських слів і 125741 російських слів), для англо-українського перекладу застосовуються програм- РУМП, Language Master, Pragma. У сучасному світі відбувається зростання попиту -^ автоматичні системи перекладу через постійну зміну й поповнення інформаційне: поля, що потребує миттєвої або швидкісної обробки потоків інформації багатьма мова\г-і Практика систем М. п. демонструє 20 % показник помилок у текстах на ВНХСЗ зумовлених недоліками словника та слабким алгоритмічним синтезом пропозиції -^ із неправильною синтаксичною структурою. Тому в системах М. п. зростає р.:~з людського чинника Зважаючи на це, напрямами підготовки фахівців із М. п. стають 1) оволодін-^ навичками постредагування перекладів, виконаних автоматизованими системами*^>^-, 2) підготовка, координація й контроль за роботою користувачів М. п.; 3) навчання метез поповнення лексичних словників, термінологічних баз знань перекладацьких програмних пакетів і т. ін. **Machine translation**

МЕДІАТИВ- 1) граматичний відмінок у баскській мові на позначення непряме: засобу дії;

2) термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічної семантик-- мисленнєвий аналог непрямого засобу дії, один з аргументів у структурі пропозиції^ або предикатно-аргументній структурі (*Він покрити підлогу лаком» Вона говори-г-з по телефону*). Дискусійною проблемою є розмежування засобів вербалізації V й інструментива. **Mediative case**

МЕЗОНІМІЯ (від гр. mesos - середній і онута - ім'я) - явище мови: парадигматики, яке існує на тлі відношень опозитивності (антонімії) і виражі-: середнє значення ряду протилежних ознак. Ще античні філософи ввели в наукова** обіг категорію метакею на позначення серединного, проміжного буття (Аристотел = Платон). У китайській філософії серединна позиція вважалася досягненням гармонії. Категорія серединності, на думку дослідників, представлена на всіх мовних рівнях Термін "мезонім" уведений лінгвістом М. Андрєєвим у 1969 р. М. розглядається як складник потрійної смислової опозиції (наприклад, голосні переднього, середнього: та заднього ряду, антонімічні пари *холодний, прохолодний, теплий* \ оцінка *добре - нейтрально - погано*). Нерідко М. має кілька представників в антонімічній опозиції (ОДИН тяжіє до одного антоніма, другий - до іншого, третій є серединним між двома Мезоніми є переважно однокореновими словами антонімів. **Middle member**

МЕЙОЗИС (від гр. meiosis - применшення) - стилістична фігура, що ґрунтується на применшенні інтенсивності вияву ознак, розмірів і дії предметів, перебіг)

подій і т. ін. *{тихше води, нилсче трави, нічогісінько не брав}*). М. уживається з метою пом'якшення твердження, евфемізації, іронії, виконує криптологічну г\нкцію, зумовлену особливостями вірувань, забобонів певного етносу. Засобами М є специфічні прислівники міри та ступеня, суфікси зменшувальності, *частки*, зставні слова, деякі мовленнєві кліше. М. включає літоту як заперечення ознаки, -іє властивої об'єкту або подвійне заперечення протилежного з метою пом'якшення категоричності оцінки, послаблення твердження: *Не без півосі допомоги. Це небезпідставне твердлсення*. Літота створюється на підставі антонімів за допомогою частки *не-* або префіксів *не-*, *без-*. Іноді літота вживається як дублет **М Meiosis, litotes**

МЕЛОДИКА (від гр. melodikos - мелодичний, пісенний) - компонент інтонації, який характеризується зміною частоти тону в часі й виявляється у підвищенні /зниженні голосу у фразі, що організує її шляхом членування на ритмічні групи. Функціями М. є диференціація комунікативних типів висловлення (питання, спонукування, розповіді, оклику, імплікації), вираження емоцій, модальних відтінків, іронії, підтексту, виділення найбільш значимого фрагмента висловлення. В інтонології наявні три способи позначення М.: контурний (мелодичні криві), ярусний (цифрове позначення послідовності мелодичних ярусів), комбінований як суміщення першого та другого. Опис М. мовлення має давню традицію (ще в індійських і китайських текстах V ст. н. є., зокрема, словниках рим, виявляється інтерес до звукового мовлення, зокрема, до М. і тону). В європейській лінгвістичній традиції аналіз М. здійснювався Лондонською школою концептуалізму (Г. Суїт), французьким структуралістом, послідовником Ф. де Соссюра М. Граммоном, американськими дескриптивістами (К. Пайк, П. Вьоглін), представниками Празького лінгвістичного гуртка (Ф. Данеш), членами Московської, Казанської, Петербурзької шкіл (В. Богородицький, П. Фортунатов, Л. Щерба й ін.).

МЕМ (від англ. memory - пам'ять) - одиниця генетичної пам'яті культури в колективному позасвідомому, яка використовується як структура репрезентації знань. М. пов'язаний із культурними архетипами. Термін когнітивної науки. **Мете МЕНТАЛІЗМ** (від англ. mental - мисленнєвий) - основоположний для когнітивної науки принцип, згідно з яким дослідження людської діяльності повинне передусім ураховувати структури, операції та здатності людського мислення. Для когнітивної лінгвістики цей принцип передбачає аналіз мови як ментально-репрезентативної системи, а мовленнєвої діяльності як активізації різних фрагментів і зв'язків цієї системи в кореляції із іншими складниками свідомості. Термін уведений Л. Блумфілдом на позначення підходу до розгляду мовленнєвої діяльності як результату мисленнєвих процесів у свідомості людини, хоч послідовники Л. Блумфілда дескриптивісти повністю ігнорували принцип М. і розглядали інтуїцію як підґрунтя процесів породження мовлення. Найбільш послідовно принцип М. реалізував Н. Хомський у свої генеративній теорії. Абсолютизація М. нерідко призводила до ігнорування інших пізнавальних психічних функцій свідомості (наприклад, так відбувалося на першому етапі розвитку когнітивної психології, коли психічні процеси уподібнювалися до символічних операцій комп'ютерних систем з огляду на домінування

в когнітивній науці того часу комп'ютерної метафори). Принцип М. повинен доповнюватися дослідженнями сенсорної діяльності людини, її почуттів й емоцій інтуїції тощо. **Mentalism**

МЕНТАЛЬНА МОВА (від лат. *lingua mentalis* - мова думки) - метамова опису й моделювання структур репрезентації знань (ментальних репрезентацій) і значення мовних одиниць. М. м. може бути подібною до природної або мови логіки чи штучно створеною за принципами лінгвопроектування. Теорія *lingua mentalis* сформульована ще Р. Декартом у дусі раціоналізму (картезіанства). Ідеї Р. Декарта про необхідність створення філософської мови як найбільш правильно: досконалого, позбавленого двозначності й суперечливості засобу позначення розвинуті німецьким філософом Г. Лейбніцем. Уважаючи природну мову знаряддям вираження закладених уній логічних і математичних передумов, послідовники Р. Декарта здійснили спроби створення апіорних штучних філософських мов (М. Марсег у Франції, Дж. Уілкінс і Дж. Дальгарно у Великобританії, Г. Лейбніцу в Німеччині). Погляди Р. Декарта вплинули на роботу Академії Пор-Рояля, яка представила результати розробки універсальної граматики у вигляді "*Grammaire generale et raisonnee*" К. Лансло й А. Арно. Ця граматика ґрунтувалася на принципах отождолення мовних і логічних категорій, вияву в кожному мовному явищі насамперед логіко-філософської бази. Пошуки філософської правильної мови набули продовжувалися в межах логічної семантики й логічного аналізу мови. З цією метою Б. Рассел увів до семантичних студій поняття пропозиції, яка стала базою для подальшої розробки М. м. глибинних відмінків і предикатно-актантних рамок у рольовій граматиці Ч. Філлмора. На підставі проектів різних М. м. створювалися теж логічного опису значення (функціонально-істиннісна семантика А. Тарського: формальна семантика природних мов Д. Девідсона та Р. Карнапа, логічні моделі Р. Монтегю, К. Льюїса, семантика можливих світів Р. Карнапа, С. Крипке, Я. Хінтікка/ситуаційна семантика Дж. Барвайса й ін.).

У другій половині ХХ ст. до проблем М. м. звернулася універсалістська генеративна концепція американського лінгвіста Н. Хомського, а слідом за нею - комп'ютерна й когнітивна лінгвістика. Для репрезентації глибинних синтаксичних структур, правил бази безпосередніх складників і трансформацій необхідно було використати певну метамову запису. Учні та прибічники Н. Хомського значну увагу приділили розробці проблеми М. м. (Дж. Фодор, Р. Джекендофф, Х. Саймон, М. Джонсон, А. Ньюелл й ін.). У когнітивній лінгвістиці потреба у М. м. була зумовлена необхідністю моделювання й опису різноманітних структур репрезентації знань і семантики мовних одиниць. Однією з поширених М. м. стали семантичні примітиви, польської дослідниці А. Вежбицької, якими вважаються визначені гіпотетичний шляхом універсальні елементарні змістовні компоненти свідомості. Список*, семантичних примітивів, створений на підставі інтроспекції, у концепції А. Вежбицької постійно змінюється. Так, у роботі "*Lingua Mentalis*" 1980р. подається список із 13 примітивів, пізніше він скорочується до 10, а у 1991 р. їх виділено 2

Типами М. м. є позначення глибинних відмінків у рольовій граматиці Ч. Філлмора. Знаки запису предикатно-аргументних структур, пропозицій у семантично-

синтаксисі й логічному аналізі мови; метамови фреймів М. Мінського, схем Ф. Бартлета, :аен Д. Ватца, системи SHRDLU Т. Винограда, скриптів і графів концептуальних залежностей Р. Шенка, концептуальних графів Дж. Сови; мова семантичного портретування Ю. Апресяна, метамова моделі "Смисл <> Текст" І. Мельчука, О. Жолковського, семантичні множини Е. Скороходька в інформаційній мові RX-чздів, мови ситуаційного й семантичного представлення Н. Леонтьєвої, З. Шаляпіної, Ю Мартем'янова й ін.). М. м. застосовуються в комп'ютерних моделях автоматичної горобки мови, машинному перекладі з метомовою-посередником на етапі трансферу. Треба розрізнати внутрішню й зовнішню машинні мови: перша не є власне М. м., і двійковим або трійковим кодом, який ґрунтується на правилах двозначної або тризначної логіки й обчислення предикатів; друга є інформаційно-логічною мовою або посередником при перекладі, визначається метою й установками комп'ютерного моделювання. У машинному перекладі проголошується першочергове завдання створення універсальної М. м., яка б могла бути посередником перекладу незалежно від типу мов, однак стан розробки загальної семантичної теорії визначає неможливість здійснення подібного проекту. **Mentalese language**

МЕНТАЛЬНА МОДЕЛЬ - структура репрезентації знань у довгочасній пам'яті, яка відповідає структурі представленої ситуації й інтегрує інформацію всіх сенсорних систем і загальне знання про те, що є можливим у навколишньому світі. М. м. ґрунтуються на сприйнятті людиною світу залежно від самого світу і від її знань : досвіду, тобто межі наших моделей є межами нашого світу. Термін уведений англійцем Ф. Джонсоном-Лердом, який указав, що тлумачення цього поняття виходить із книги К. Крейка "Природа пояснення" (1943 р.), де сказано, що люди перетворюють зовнішні події на внутрішні моделі й розмірковують шляхом маніпулювання цими символічними моделями. Поряд із М. м. Ф. Джонсон-Лерд виокремив образи та пропозиційні структури. Образи утворюються на підставі зорового сприйняття світу і зберігають певну цілісність і ракурс сприйняття. Пропозиційні структури відповідають символічному описові ситуацій й об'єктів реального чи уявного світу й можуть бути вербалізованими. М. м. є пропозиційними структурами на більш високому рівні абстракції, яка не підлягає зоровому сприйняттю через відсутність конкретизації. **Mental model**

МЕНТАЛЬНИЙ ЛЕКСИКОН - складник мовної компетенції людини, який містить знання словникового складу мови й зафіксованих за формами номінативних одиниць смислів, що репрезентують інтеріоризовані у свідомості об'єкти та явища дійсності й концептуальну структуру внутрішнього рефлексивного досвіду Термін застосовується в когнітивній лінгвістиці, зокрема, у когнітивно орієнтованих лексичних граматиках, когнітивній психології, психолінгвістиці починаючи з 70-х р. р. XX ст. У дескриптивізмі й генеративізмі М. л. або ігнорується і через його слабку структурованість виключається з кола лінгвістичних досліджень, або визнається вторинним інтерпретаційним чинником перетворення правил структури складників на глибинні синтаксичні структури при породженні мовлення (інтерпретативний етап Розширеної стандартної синтаксичної теорії Н Хомського та його прибічників), що не змінює асемантичної орієнтації генеративізму. Натомість, О Залевська вважає,

що деякі базові механізми роботи М. л. були розроблені саме американським дескриптивістом Ч. Осгудом у його "Абстрактній граматиці вживання мови" 1980 р. Дослідник пов'язував М. л. із глибинною когнітивною системою, яка є по природі семантичною, організованою за сітковим принципом, а при переході до поверхневих форм залучає синтаксис і відповідає за перекодування інформації: від перцептів до значень і від інтенцій до програми діяльності, в тому числі й мовної. Однак положення Ч. Остуда залишилися непоміченими через критичне сприйняття дескриптивізму в цілому

У 80-ті р. р. у лінгвістичній науці акценти на користь синтаксису змістилися у бік семантики, що привело до появи лексичних граматик Ст. Старости. Дж. Бреснан, Р. Картера, Б. Левіна й ін., які ґрунтувалися на кваліфікації слова як засобу організації досвіду людини; одиниці збереження, переробки й використання інформації; знаряддя доступу до знань у системі пам'яті. Зв'язок М. л. і семантичної інформаціймовних одиниць у когнітивній лінгвістиці розглядався залежно від принципів модуляризму й холізму, когнітивізму й конекціонізму. Модулярні теорії розмежовували семантичний і концептуальний модулі як незалежні й пов'язані лише за допомогою модуля-процесора. Роздільність семантичної й концептуальної інформації (пор. експериментальні дослідження радянської нейролінгвістичної школи під керівництвом О. Лурія також доводили автономність локалізації процесів мислення й вербалізації на різних ділянках кори головного мозку) визначає трактування М. л. як двокомпонентної системи: першим є значення слів, другим форми слів. При цьому між цими компонентами встановлюються зв'язки як шляхи доступу до М л при переробці й використанні інформації. Хол і стичні теорії: розглядають ці компоненти в одному форматі. Когнітивістський етап був націлений на символну формалізацію М. л. у прикладних цілях, на ототожнення його із семантичною пам'яттю, куди записуються компоненти лексикону. Конекціоністські теорії проектували організацію М. л. на особливості роботи людського мозку\ з урахуванням соціальних, культурних, комунікативних чинників носіїв мови. Репрезентація якоїсь ментальної структури не є постійною й не записана в мережі пам'яті, а виникає завдяки активації та збудженню взаємно пов'язаних елементів (асоціативності). Активація може передаватися від одного вузла до іншого й одночасно блокувати інші фрагменти мережі, гасити непотрібну чи неактуальну інформацію.

Дослідження й опис М. л. стикаються з рядом дискусійних і нерозв'язаних проблем, якими є 1) зв'язок концептуальної системи і М. л.; 2) зв'язок значень і форм; 3) наявність у лексиконі мовних і позамовних змістів, механізм їхньої взаємодії при породженні та сприйнятті мовлення; 4) механізм узгодження систем сприйняття й породження мовлення у зв'язку з організацією лексикону (як узгоджуються між собою збереження слів у фонологічній і письмовій формі, адже вони є роздільними в пам'яті); 5) спосіб доступу до одиниць М. л.; 6) шляхи розвитку М. л. в онтогенезі й філогенезі; 7) спосіб організації М. л. (польовий, сітковий багаторівневий, пропозиційний) і т. ін. У сучасній когнітивній лінгвістиці та психології розроблені кілька моделей М. л. М. Гарманом, В. Левелтом.

М. Шварц, Дж. Ейтчисон, О. Залевською. Зокрема, модель О. Залевської представляє М. л. як динамічну функціональну систему, що здатна до самоорганізації внаслідок постійної взаємодії між процесами переробки й упорядкування уявленнєвого досвіду й їхніми продуктами, має багаторівневу будову, організовану за певним набором різних параметрів. Це створює підстави множинності параметрів пошуку слів у пам'яті, коли відбувається "висвічування" потрібної інформації за принципом релевантності при підсвідомому врахуванні більшої частини неактуалізованої інформації. **Mental lexicon**

МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР -гіпотетичне середовище мислення й концептуалізації, І ке відображає уявний стан справ і не проєктується на об'єктивний світ, але актуалізується з > мовах пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом, зокрема, у процесі породження збо сприйняття повідомлення. М. п. є динамічними формами мисленнєвого досвіду :<обистості, тобто вони не закладені в пам'яті й виникають у процесі дискурсивної діяльності, накладаючись як образ-ціль (target) на модель реальності (тригер). Термін шнцепції когнітивної семантики Ж. Фоконьє, де викладена теорія представлення >: обробки знань людини (книга "Mental Spaces" 1985 р.). Ж. Фоконьє ґрунтується *ти* наукових працях Дж. Лакоффа, Ч. Філлмора, І. Світсер. Дослідник розмежовує поняття М. п. і когнітивних моделей як складників М. п., що його структурують й описуються в термінах фреймів й ідеалізованих когнітивних моделей (термін Лж Лакоффа), зокрема, образних, пропозиційних, метафоричних, метонімічних . символічних. До М. п. Ж. Фоконьє відносить наше розуміння реальності, вигадані ситуації, події, змодельовані у творах літератури й мистецтва, гіпотетичні ситуації, сфери абстрактних категорій у різних галузях (економіки, політики, фізики тощо).

М. п. є підґрунтям загального механізму міркувань (моделюючого міркування - інгл. *simulative reasoning*) як розподілу знань. Властивостями М. п. визначені стр\ктурованість, пов'язаність з іншими М. п. за допомогою конекторів (такий зв'язок може мати й один складник М. п. із складниками іншого), здатність із розширення за рахунок приєднання ідеалізованих когнітивних моделей (ці моделі *юж\ть самі вводити М. п., наприклад, когнітивна модель наратора вводить М. п. сповіді - див. праці Т. Оуклі). Результатом функціонування М. п. є створення контексту як природного середовища діяльності думки. Ж. Фоконьє припускає, ло з когнітивних процесах, які ґрунтуються на М. п., застосовуються такі стратегії: . чсунення наявних у М. п. суперечностей, 2) максимальне збільшення базових передумов суміжних просторів, 3) переведення центральних елементів наявного тростору на другорядний план у майбутніх просторах.

Взаємодією М. п. дослідник пояснює метафоричні аномалії, утворені шляхом *deriding* (змішування, інтеграції") двох вихідних когнітивних моделей (*input spaces* " і 2), на базі якого форм>ється породжувальний простір (*generic space*) і змішаний простір (*blended space*), який містить елементи вихідних просторів і генерує нову вл2сн> структур}. Процес концептальної інтеграції складається із 1) композиції.

^vn-npuu-g a^ "п'тг^й«е»«я. ?і \tx?«нення. збс gx>зи:изечня. ксж.-^v з яких v:-:e

до образного мислення, до встановлення зв'язку між М. п., які, на перший погляд, видаються неможливими. Дж. Лакофф вважає, що М. п. подібні до можливих світів (у термінах Я. Хінтіки), а їхні конектори відіграють роль відношень альтернативності, схожі із ситуаціями своєю фрагментарністю репрезентації знань і не можуть застосовуватися в теорії значення. Прихильники концепції М. п. кваліфікують її вагомість для пояснення проблем побудови значення (інтеграція М. п. фонових знань і семантики слова), референційно непрозорих контекстів, референції, пресупозиції, а також принципів організації знань і процедурних стратегій семантичної інтерпретації.

Однак інтуїтивізм й абстрагованість обґрунтування структур М. п. зумовлює критичне ставлення до цієї концепції. У відповідь Ж. Фоконьє і його співавтор М. Тернер вводять деякі обмеження на її застосування. Інтеграція М. п. повинна відповідати принципам оптимізації: 1) інтеграції (єдності змішаного простору); 2) топології (відношення елементів у змішаному просторі повинне відповідати відношенням відповідних елементів в інших М. п.); 3) сітки (збереження зв'язк\ з елементами вихідних просторів); 4) розпаковування (за інтегрованим простором легко встановити структуру інших); 5) здорового глузду (елементи змішаного простору повинні бути значимими); 6) метонімічного ущільнення (наявність близьких відношень між метонімічно пов'язаними елементами, які проектується у змішаний простір). **Mental space**

МЕНТАЛЬНО-ПСИХОНЕТИЧНИЙ КОМПЛЕКС - модель інформаційної структури свідомості, що ґрунтується на розгляді свідомості як холістичного й синергетичного психофункціонального континууму поєднання п'яти пізнавальних функцій: відчуттів, почуттів, мислення, інтуїції та трансценденції - і колективного позасвідомого. М. к. інтегрує пропозиційну (істинну) інформацію з асоціативно-метафоричною, яка формується шляхом переінтерпретації знань у термінах інших предметних сфер на підставі мисленнєвої аналогії, синестезії, образного сприйняття об'єкта. Компонентами М. к. є також модус як оцінна складова інформаційної структури, концептуальний план, що контролює відповідність умовам використання знань в актах номінації й комунікації. Частина М. к. може мати вербальну репрезентацію, яка стає базою для активації у складі фрагмента знань відповідних компонентів у процесі породження номінативної одиниці або повідомлення. На відміну від інших когнітивних моделей, моделювання М. к. застосовує двовекторний підхід: від мовних знаків до структури знань і навпаки - і передбачає перевірку\ правильності встановленого концептуального фрагмента на мовному матеріалі та зворотне підтвердження. М. к. апробований на мові представниками нашої школи на матеріалі різних номінативних класів української, російської, англійської, французької, польської мов, а також при аналізі номінативної й когнітивної природи фразеологічних одиниць української мови та поетичного синтаксису. Накладання на М. к. знаків різних типів уможливило новий підхід до проблеми мотивації, вироблення її нової типології, побудову нелінійних позиційних схем синтаксичних структур непропозиційної природи (метафоричної та змішаної). Термін обраний нами відповідно до принципу психонетичності, який ураховує при дослідженні мови

нші, ніж мислення, смислороджувальні механізми свідомості людини, згідно з моделлю психіки швейцарського психолога К. Юнга. Психонетичний принцип доповнює менталістську орієнтацію сучасних когнітивних досліджень новим перспективним аспектом, який розроблявся у психолінгвістиці, психології, психоаналізі тощо. Спроби реалізації цього принципу у працях О. Потебні, В. Вундта, К. Бюлера, М. Бахтіна, Л. Виготського, К. Леві-Стросса, Ж. Лакана, Р. Барта, В. Налімова, О. Бахтіяроватаін. привели до цікавих висновків і вагомих результатів.

Mental psychonetic complex

МЕРЕХТЛИВЕ ЗНАЧЕННЯ - семантичне явище актуалізації у слові при його живанні в тексті одночасно двох чи більше значень, що сприяє створенню певного стилістичного ефекту. М. з. ґрунтується на грі слів.

ЛПЕРОШМІЯ—різновид парадигматичних відношень мовних одиниць, які предстааляють ціле і його частини (холонім і партоніми). Членування цілого на частини й позначення з\ у мовах світу є універсалією, однак кожна мова здійснює таке членування по-різному, що зумовлене специфікою етнічного сприйняття світу дійсності. М. Нікітін називає партитивні відношення імплікаційним аналогом класифікаційної гіпонімії, проте М. відрізняється від родо-видових відношень у мові невідчуженістю приналежності частин цілому. М. може мати рівні градуальності членування цілого і наприклад, *голова - обличчя - око - зіниця*).

МЕТАЛЕПСИС - стилістична фігура мовлення, яка ґрунтується на перенесенні ознак логічно або хронологічно попереднього поняття на наступне (наприклад, позначення *труна* замінює *смерть*). **Metalepsis**

МЕТАЛІНГВІСТИКА - 1) розділ лінгвістики, спрямований на вивчення метамов природних мов - універсальних формалізованих семіотичних кодів семантичного й синтаксичного опису. Як метамови застосовувалися символіні коди логіки, математики, різні коди ментальних об'єктів і ситуацій (предикатно-актантні рамки, семантичні примітиви, пропозиції, фрейми, концептуальні й семантичні граfi, Семпи, Сити тощо). Невербальними складниками М. можуть бути малюнки, схеми, моделі і т. ін.

2) Розділ лінгвістики, який вивчає співвідношення мовної системи з іншими семіотичними системами певної культури (кодами мистецтва, фольклору, обрядів, ритуалів тощо).

3) Комплекс дисциплін, об'єктом яких є екстралінгвальні аспекти функціонування мови. Те саме, що й **Зовнішня лінгвістика**.

4) В американському мовознавстві використовується у значенні дисципліни, що досліджує загальнофілософські засади лінгвістики. Те саме, що й **Епістемологія**.

Metalinguistics

МЕТАМОВА- 1) універсальний формалізований семіотичний код семантичного й синтаксичного опису природних мов. Із цією метою застосовувалися як символіні коди логіки, математики, так і різні коди ментальних об'єктів і ситуацій (предикатно-актантні рамки, семантичні примітиви, пропозиції, фрейми, концептуальні та семантичні граfi, Семпи, Сити тощо). Невербальними складниками М. можуть

бути малюнки, схеми, моделі і т. ін. За параметром співвідношення словника М. і мови-об'єкта виокремлюється чотири типи М: 1) із тотожним мові словником (у традиційних словникових тлумаченнях); 2) із перетином словників (модель І. Мельчука); 3) М. із фрагментом словника природної мови (примітиви); 4) із відсутністю спільних елементів. Підґрунтям побудови М. є філософія логічного аналізу мови - пряму аналітичної філософії, завданням якого була розробка штучної, апіорної М. із метою виправити мову науки відповідно до норм науковості, заданих формальною математичною логікою, і визначити природу істинного знання. Логічний аналіз мови склався в межах неопозитивізму й емпіризму наприкінці XIX - на початку XX ст, коли деякі авторитетні філософи (Г. Фреге, Б. Рассел, Л. Вітгенштейн, Дж. Мур, Р. Карнап) висловили думку про те, що саме мову треба вважати головним об'єктом філософії як науки, а аналіз уживання мовних знаків є способом розв'язання багатьох філософських проблем.

Логічний аналіз мови ґрунтувався на ідеях англійського логіка й філософа Б. Рассела, який увів до лінгвістики поняття пропозиції з метою логічного структурування атомарних речень, що складаються із предиката й аргументів і є базою наших знань про світ, і розробив теорію типів, у якій подано ієрархію об'єктів і дефініцій, що стала прообразом різних семантичних класифікацій слів. Ідеї Б. Рассела розвинув його учень австрійський філософ Л. Вітгенштейн, який пов'язував істинність речень із їхньою логічною структурою, підпорядкованою певним правилам і конвенціям. Усі речення, які будуються на інших засадах, поза правильною логічною мовою, є абсурдними. Положення логічного аналізу були використані когнітивною й комп'ютерною лінгвістикою, які звернулися до концепції ментальної мови (*lingua mentalis*) - М. опису й моделювання структур репрезентації знань (ментальних репрезентацій) і значень мовних одиниць. Ментальна мова приписує кожному реченню або слову відповідник на метамові, яка може бути подібною природній або мові логіки, або штучно створеною за принципами лінгвопроекування.

Теорія *lingua mentalis* як найбільш правильної, досконалої, позбавленої двозначності й суперечливості, на відміну від природної мови, була сформульована ще Р. Декартом у дусі раціоналізму (картезіанства), хоч прагнення представити універсальну філософську мову у вигляді граматики ідей характерне для раннього й пізнього Середньовіччя (трактати св. Августина "De Trinitate", Боеція "De Modis Significanti", який є фундатором традиції універсальних мов). Уважаючи природну мову знаряддям вираження закладених у ній логічних і математичних передумов, послідовники Р. Декарта здійснили спроби створення філософської мови (М. Марсен у Франції, Дж. Уілкінс і Дж. Дальгарно у Великобританії, Г. Лейбніц у Німеччині). Погляди Р. Декарта вплинули на роботу Академії Пор-Рояля, яка представила результати розробки універсальної граматики у вигляді "Grammaire generale et raisonnee" К. Ланслоу й А. Арно. Вона ґрунтувалася на принципах отождолення мовних і логічних категорій, пошуку в коленому мовному явищі насамперед логіко-філософської бази.

У другій половині XX ст. до проблем ментальної мови звернулася універсалістська генеративна концепція американського лінгвіста Н. Хомського. а слідом за нею - комп'ютерна й когнітивна лінгвістика. Для репрезентації глибинних

синтаксичних структур, правил бази безпосередніх складників і трансформацій необхідно було використати певну М. запису. Учні та прибічники Н. Хомського значну увагу приділили розробці проблеми М. синтаксичних структур (Дж. Фодор, Р. Джекендофф, Х Саймон, М. Джонсон, А. Ньюелл й ін.). У когнітивній лінгвістиці потреба у М. була зумовлена необхідністю моделювання й опису різноманітних структур репрезентації знань і семантики мовних одиниць. Однією з поширених М. стали семантичні примітиви польської дослідниці А. Вежбицької, якими вважаються визначені гіпотетичним шляхом універсальні елементарні змістовні компоненти свідомості. Список семантичних примітивів, створений на підставі інтроспекції, у концепції А. Вежбицької постійно змінюється. Так, у роботі "Lingua Mentalis" 1980 р. подається список із 13 примітивів, пізніше він скорочується до 10, а у 1991 р. їх виділено 27.

Типами М. у когнітивній і комп'ютерній лінгвістиці є позначення глибинних відмінків у рольовій граматиці Ч. Філлмора, знаки запису предикатно-аргументних структур, пропозицій у семантичному синтаксисі й логічному аналізі мови; М. фреймів М. Мінського, схем Ф. Бартлета, сцен Д. Ватца, системи SHRDLU Т. Винограда, скриптів і графів концептуальних залежностей Р. Шенка, концептуальних графів Дж. Сови, опису просторової семантики Р. Ленекера; мова семантичного портретування Ю. Апресяна, М. моделі "Смисл <=> Текст" І. Мельчука, О. Жолковського, семантичні множники Е. Скороходька в інформаційній мові RX-кодів, мови ситуаційного й семантичного представлення Н. Леонтьєвої, З. Шаляпіної, Ю. Мартем'янова й ін. М. застосовуються у комп'ютерних моделях автоматичної обробки мови, машинному перекладі. **Metalanguage**

2) Фрагменти природних мов, які використовуються як посередники при вивченні однієї мови на підставі іншої, їх зіставленні при перекладі з однієї мови на іншу. Мова-посередник містить набір еталонних ознак, які загалом не можуть бути представлені втій чи іншій мові, а наявні в кожній із мов частково. Англійський перекладознавець Дж. Кетфорд ілюструє такий еталонний набір на прикладі еквівалентних речень англ. і рос. мов: *I have arrived. Япришла*. Ознаками набору є 1) мовець; 2) жіноча стать; 3) прибуття; 4) пішки; 5) попереднє; 4) релевантне зараз; 7) завершене. Англійська конструкція обирає ознаки 1,3,5,6, російська - 1,2,3,4,5, 7. Оригінальну концепцію "проміжної" мови (interlanguage) висуває ізраїльський дослідник Г. Турі. Він вважає, що така мова є перекладацькою універсалією, виявом матеріальної еквівалентності. її існування зумовлене компромісом між адекватністю та прийнятністю. Прикладами цієї мови є прямі запозичення з мови оригіналу шляхом транскрипції чи транслітерації, кальки, переваги певних одиниць у мові перекладу під впливом мови оригіналу. До М. загалом висуваються такі вимоги: 1) у ній повинні бути всі засоби для опису синтаксичних ознак мови-об'єкта; 2) М. повинна мати значний потенціал виразних можливостей; 3) ілюлогічний словник повинен відповідати логіці об'єктної мови; 4) М. потребує додаткових для об'єктної мови змінних і т. ін. **Metalanguage, intermediate language** (мова-посередник)

МЕТАТЕЗА (від гр. metathesis - перестановка) - різновид комбінаторних звукових змін, взаємна перестановка звуків, зокрема, і їхніх фонетичних ознак, а також складів

у слові. Результатом історичної метатеми були перетворення сполук *or, ol, er, el* на *go, lo, re, k* у західнослов'янських мовах. Виокремлюють контактну (рос, *мрамор* від лат. *magnoz* \ *мольберт* від нім. *Malbrett*) і дистантну М. (укр. *футляр* від нім. *Futteral* \ укр. *тарілка* від нім. *Teller*), якісну й кількісну (перша визначає зміну якості звуків або складів, що переміщуються, друга-лише перестановку ознаки довгих і коротких звуків без зміни їхньої якості). М. виникає при засвоєнні реципієнтною мовою слів мови-донора у випадку запозичення, коли слово пристосовується до фонологічної синтагматики мови, у дитячому мовленні, просторіччі, діалекті тощо. М. зумовлена психологічною особливістю сприйняття нових слів: порядок розташування звуків складніше засвоюється, ніж їхня якість і кількість. **Metathesis**

МЕТАТЕОРІЯ (від гр. meta - після, позаду, через) - теорія, що вивчає мову, структуру й ознаки іншої теорії (предметної, або об'єктної). Об'єктом дослідження М. зазвичай є не зміст предметної теорії, а її формальні властивості. У М. виокремлюються дві частини-синтаксис і семантика: перший вивчає структури і й дедуктивні ознаки досліджуваної теорії, друга - проблеми інтерпретації цієї теорії. Нерідко виділяється ще і прагматика М., спрямована на аналіз способу користування тим чи іншим суб'єктом відповідною предметною теорією. **Meta(-)theory**

МЕТАТОНІЯ (від гр. meta - після, позаду, через і tonos - напруга, наголос) - зміна й чергування інтонації. Дослідники виділяють два типи М: заміну інтонацією, наявною в мові, і заміну інтонації новою, якої не було в мові. М. може поєднуватися з переміщенням наголосу. У деяких мовах, зокрема, литовській і латиській, М. стала морфологічним засобом. Особливості М. знайшли відображення у законі П. Фортунатова і Ф. де Соссюра, розробленому ними окремо у 90-ті р. р. XIX ст. на матеріалі балтійських і слов'янських мов першим і балтійських мов другим. Цей закон пояснював рух наголосу в означених мовах. П. Фортунатов виходив із власної теорії двох типів прайндоевропейської довготи голосних звуків: тривалої й перерваної. На базі першої довготи в давньогрецькій і спільнослов'янській мовах міг розвинутися висхідний, акутовий наголос на другій морі, у литовській мові - навпаки, спадний, циркумфлексний наголос на першій морі; перервана довгота зумовила спадний, циркумфлексний наголос на першій морі у давньогрецькій і спільнослов'янській мовах і висхідний, акутовий наголос у литовській мові. Тривала довгота у литовській і слов'янських мовах переносила на себе наголос із попереднього складу, якщо він сам не мав тривалої довготи (рос. *бороду-борода*). Ф. де Соссюр ґрунтувався на законі молодограматика А. Лескіна (1881 р.), який установив правила скорочення кінцевої довготи у пралитовській мові. Згідно з формулюванням Ф. де Соссюра, наголос у литовській мові регулярно переносився на наступний склад, коли він падав на склад із циркумфлексною інтонацією, наступним для якого був склад з акутовою інтонацією (наприклад, лит. *varnas - vdrna* чергування циркумфлекса й акута).

МЕТАФОРА (від гр. metaphora - перенесення) - найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семіотична закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні. М. кваліфікувалася як фігура мовлення,

стилістичний засіб на підставі порівняння ще у працях Аристотеля. Для філософа гарною була лише логічно ясна М., яка правильно співвідносить понятійні комплекси. Дослідники вважали метафору тропом художнього мовлення й визначали її як заміщення поняття, перенесення за схожістю. Дискусійною проблемою є пояснення механізму М., який розглядається в різних аспектах. У логіко-філософському М. трактується як мисленнєва операція неістинного, фіктивного позначення шляхом поєднання двох думок про різні предмети, ознаки, ситуації переважно шляхом виокремлення певного суміжного поняття. Формування М. за принципом *als ob* - "нібито", полягає в тому, що вона відкидає належність об'єкта до того класу, до якого він насправді входить, і стверджує його залучення до категорії, в яку він не може бути віднесений раціонально (Н. Арутюнова). Тільки сприйняття фіктивних позначень як М. робить їх істинними. Ф. Ніцше не випадково назвав М. маленьким міфом, адже М. створює у художніх текстах нові можливі світи, альтернативні реальності. М. формують нову категоризацію дійсності й її фрагментів. За словами Х. Ортеги-і-Гассета, краса метафори починає сяяти там, де закінчується її істинність.

Логіко-психологічний аспект розгляду механізму М. представлений інтеракційною теорією двох напрямів: перший трактував М. як перенесення за аналогією двох речей (А. Річардс), другий - двох думок про них (М. Блек). Однак обидва напрями інтеракційної теорії актуальні лише для певного кола М., адже М. типу *келих тюльпана, чашолисток*, дійсно, ґрунтуються на схожості образів двох предметів, проте М. типу *ніс човна, ніжка стола, перешийок, голова потягу* застосовують аналогізацію думок й уявлень про предмети порівняння. Суто логічною була тричленна механістична теорія Х. Деламаара, який розглядав М. як перенесення значення від вихідного слова на результуюче на підставі суміжного поняття, що також властиве певному класу М. (наприклад, *ранок - початок -ранок життя; хмара - скупчення - електронна хмара*). Проте М. типу *зоряний час, м'яка людина, високі думки, пускати півня* мають дещо інший механізм творення. Частково подібні випадки спробував пояснити американський логік Дж. Сьорль, який постулював відсутність алгоритму переносу таких М.: вони виникають шляхом дифузного асоціативного поєднання двох понять й уявлень.

У психологічному аспекті підкреслюється насамперед важливість психологічного підґрунтя метафори - уявлень людини - і її намагання визначити невідоме через відоме, відтворивши схожість зовнішніх рис. Першим спробував описати психічну природу метафоризації австрійський психолог і лінгвіст К. Бюлер. Він зазначав, що у сприйнятті ми відчуваємо подвійність сфер і дещо схоже на проникнення однієї з них в іншу, що зникає лише у разі більшої уживаності таких утворень. За К. Бюлером, М. має природу уподібнення гештальтів і синестезії, що ґрунтується на виникненні одного відчуття під впливом неспецифічного для нього подразника іншого (*укр. гучні кольори, теплий голос, холодні тони, яскравий запах, різнобарвний смак*). Слід підкреслити, що ще Аристотель розглядав синестетичну природу М. на прикладах лінгвістичних термінів *grave accent* та *acute accent*. Раніше за К. Бюлера у 1912 р. голландський дослідник Й. ван Гіннекен також трактував синестезію як підґрунтя метафоричного перенесення. Сучасні психологи вважають М. операцією не лише раціонального мислення, а всієї суперсистеми свідомості та, вслід за К. Юнгом,

і колективного позасвідомого. М. є потужним концептуальним знаряддям і дає змогу її дослідникам досягти наивіддаленіших куточків концептуального поля людини.

Лінгвістичний аспект пояснення М. використовує з цією метою механізм семної динаміки: при метафоризації відбувається згасання інтегральної семи у структурі значення слова, яка поступається місцем диференційній чи потенційній семам. Семасіологи виокремлюють етапи метафоризації. Російська дослідниця В. Телія характеризує їхню послідовність від задуму, мети, наміру людини, на підставі яких створюється допоміжне поняття на основі асоціативних комплексів (ореолів) - енциклопедичного, раціонально-культурного, особистісного знання-до припущення подібності; фокусування її контекстом. Результатом контекстуального забезпечення М. є фільтрація - поєднання нових ознак із старим значенням і формування нового концепту на базі сфери знань, досвіду мовців, їхньої етнічної культури. Підґрунтям антропометричної концепції В. Телія є головна теза психолінгвістичної теорії Л. Виготського про мотивованість будь-якої мовної діяльності. Дослідниця розглядає М. як співвіднесення різних сутностей, результатом чого є створення нового гештальту з редукованих прототипів, який синтезує в собі ознаки гетерогенних об'єктів уподібнення.

Найсучасніше пояснення механізму М. здійснюється в когнітивному аспекті. Мовознавці вважають, що першим поняття "когнітивної метафори" увів представник психологічного напряму інтеракційної теорії М. Блек, який називав когнітивною таку М., що не виконує орнаментальної й експресивної функцій. Установка на аналіз мовної М. у контексті мисленнєвої діяльності була безсумнівною заслугою М. Блека. Проте Р. Гаскелл вважає першим дослідником когнітивного процесу творення М. італійського філософа Дж. Віко, який розглядав М. у філогенезі як первинну логіку несвідомих процесів, що втілилася у поетичній творчості народу і з часом поступилася логіці раціонального. Подібні думки висловлював О. Розеншток-Хюссі, який припускав, що перші імена повинні були мати двошарову структуру: з одного боку, вони називали речі, доступні органам чуття людини, з іншого, вони вказували на невидиме - на структуру спільноти й на місце людини в ній, тобто перші імена були метафорами. Такі положення спростовуються дослідженнями дитячого мовлення (діти спершу засвоюють прямі значення, а згодом метафоричні) і подвійно-опозиційною теорією М., згідно з якою М. утворюється шляхом поєднання двох логічних операцій: твердження й заперечення, - що спостерігається у давньоіндійських Ведах у вигляді сполук: *твердий, але не скеля; солодкий, але не яблуко*.

У когнітивній лінгвістиці найбільш поширеною є діяльнісна теорія концептуальної метафори, розроблена американськими мовознавцями Дж. Лакоффом і М. Джонсоном в аспекті постульованої ними досвідної (експерієнталістської) парадигми. Згідно з їхньою теорією, М. є використанням знака однієї концептуальної сфери на позначення складника іншої, притаманна повсякденній мові й мисленню людини, а не лише художньому дискурсу, і керується набутим у процесі спільної діяльності етносу досвідом. Концептуальна сфера, що постачає знаки, які переносяться до іншої сфери, названа джерелом (source

іomain), або донорською зоною, у термінах інших дослідників. Сфера, яка запозичує знаки із джерела, є мішенню (target domain), або реципієнтною зоною. Сфера джерела є більш зрозумілою, конкретною й пов'язана з безпосереднім фізичним або просторово-первинним досвідом. Дослідники характеризують онтологічну, сенсорну, орієнтаційну метафори. Послідовниками їхньої теорії розроблені різні аспекти поєднання донорських і реципієнтних сфер (А. Ченкі, Б. Рудзка-Остін, Л. Ліпка, С. Глаксберг, К. Рахліліна ін.), теорія інтеграції (блендів) ментальних просторів на прикладі оказіональних й онтологічних М. (Ж. Фоконьє, М. Тернер). Інтеграція двох ментальних просторів передбачає формування породжувального простору і generic space) і змішаного простору (blended space), який містить елементи вихідних просторів і генерує нову власну структуру. Процес концептуальної інтеграції складається із 1) композиції, 2) завершення, або доповнення, 3) уточнення, або розширення, кожний з яких може привести до створення нової структури. Інтеграція ґрунтується на здатності людини до образного мислення, до встановлення зв'язку між ментальними просторами, які, на перший погляд, видаються неможливими. Такі зв'язки, на погляд різних дослідників бленду, мають природу схожості, взаємодії, атрибуції рис, включеності до певного класу тощо.

У сучасній лінгвокультурології й етнопсихолінгвістиці М. розглядається як культурний феномен мови, який фіксує чинники й закономірності переінтерпретації культурних кодів певного етносу. Головними принципами такої переінтерпретації вважаються антропометричність й антропоморфізм, зооморфізм, побутоцентризм, аксіологізація просторового й сенсорного кодів, абстрагування предметного коду і т. ін. У комунікативній лінгвістиці М. кваліфікується як спосіб оптимізації інтерактивності комунікантів, засіб комунікативного впливу. Не випадково, у політичній лінгвістиці значна увага приділяється метафоричним перенесенням, які характеризують сприйняття етносом того чи іншого абстрактного поняття цієї сфери й політики взагалі. Укладено навіть словник політичної метафори російськими лінгвістами Ю. Карауловим й А. Барановим. М. як неістинний засіб номінації є знаряддя маніпулювання свідомістю адресатів, тому має особливу вагу у теорії реклами, іміджології, нейролінгвістичному програмуванні. **Metaphor**

МЕТАФОРА КОНСТРУЮВАННЯ - різновид текстової метафоризації, що ґрунтується на повторюваному в тексті поєднанні двох концептів або концептуальних сфер як двох номінативних планів: прямого й образно-асоціативного.

МЕТОД (від гр. methodos - шлях дослідження) - 1) спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності науковця з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки;

2) система процедур аналізу об'єкта дослідження та / або перевірки отриманих результатів (у другому значенні М. ототожнюється з терміном "методика").

Існує диференціація М. на загальні та спеціальні: перші є дослідницькими операціями з явищами об'єктів будь-якої науки, другі застосовуються в конкретній науці щодо опису й аналізу її об'єкта. До загальних М. належать спостереження, індукція, дедукція, гіпотеза, аналіз, синтез, порівняння, формалізація, ідеалізація, експеримент, фальсифікація, моделювання тощо. Спостереження є цілеспрямованим

сприйняттям, зумовленим завданням пізнавальної діяльності, головною умовою якого є максимальна об'єктивність, що контролюється шляхом повторного спостереження або застосування інших М. Одним із різновидів спостереження є інтроспекція-самоспостереження; панівний М. у психології XIX ст, що в першій половині XX ст. був відкинутий як ознака неістинних ідеалістичних ідей, зокрема, у біхевіоризмі. У лінгвістиці самоспостереження на підставі інтуїції дослідника є доволі поширеним і найбільш простим шляхом перевірки гіпотез, однак головним недоліком інтроспекції є її суб'єктивність, що може призвести до неправильної оцінки досліджуваних фактів. До того ж інтроспекція може зумовити канонізацію власної гіпотези й неусвідомлену підгонку під неї матеріалу. Індукція розглядається як М. узагальнення результатів окремих конкретних спостережень й експериментів (шлях від конкретного, одиничного до загального). У мовознавчих дослідженнях індуктивні методи застосовуються при створенні різних класифікацій мовних явищ, вивченні синкретизму, універсалій, типології та характерології мов. Дедукція є М. переходу від загальних тверджень до конкретного умовиводу, знань про одиничне, що перебувають у логічних відношеннях слідування. У лінгвістиці дедуктивні методи використовуються щодо встановлення статусу різних мовних одиниць, належності їх до певної частини мови, розряду, категорії за умови визначення загальної кваліфікації частини мови, розряду, категорії і т. ін. Гіпотеза є побудовою припущення щодо ознак, закономірностей, способів існування досліджуваного об'єкта. Вона є варіантом можливого розв'язання проблеми, висувається апріорно й потребує перевірки й підтвердження. Подальший аналіз проблеми підтверджує гіпотезу, перетворюючи її на наукову теорію, або спростовує її, ^оч існують гіпотези, які не можна підтвердити чи спростувати. Вони так і залишаються гіпотезами (наприклад, гіпотези походження мови, ностратичної макросім'ї, нативізму) Аналіз і синтез як загальнонаукові методи являють собою діалектичну єдність протилежностей: перший передбачає розділення цілого на частини й опис кожної з частин і зв'язків між ними, другий - поєднання частин у цілісну систему. Порівняння використовується з метою вияву спільних і специфічних ознак двох явищ, розбіжностей між ними за певними параметрами. У мовознавстві порівняння є базою порівняльно-історичного, зіставного, типологічного й ін. методів. Формалізація як загальнонауковий метод ґрунтується на встановленні відповідності досліджуваних об'єктів, їхніх ознак і відношень до сталих, добре доступних для огляду й можливих для ототожнення матеріальних конструкцій, які дають змогу виявити й фіксувати сутнісні особливості предмета вивчення. Формалізація передбачає використання метамови опису. У мовознавстві такими метамовами є мови формальної логіки, мова семантичного запису, різні типи *lingua mentalis* (мови думки), зокрема, пропозиційна, фреймова, ситуаційного представлення, концептуальних графів і т. ін. Ідеалізація є процесом мисленнєвого творення ідеалізованих об'єктів на підставі припущення умовної тотожності ідеальної моделі й реального зразка, формулювання ідеалізованих припущень. Вона представляє результат пізнавальної діяльності дійсного положення речей й є важливим засобом створення наукових теорій. У мовознавстві результатом ідеалізації є моделі семіозису,

перекладу, комунікативної ситуації, дискурсу тощо. Експеримент передбачає емпіричну перевірку гіпотези на практиці, розв'язання проблеми досвідним шляхом на підставі анкетування, опитування, вимірювання, статистичного аналізу й обробки отриманих результатів. У мовознавстві широко застосовується асоціативний експеримент, різні методики експериментальних фонетичних, психолінгвістичних, нейролінгвістичних досліджень. Фальсифікація полягає в навмисному висуненні хибної гіпотези задля встановлення об'єктивних закономірностей або взагалі в доведенні хибності гіпотези шляхом її емпіричної перевірки, адже всяка гіпотеза повинна припускати можливість свого спростування. Принцип фальсифікації є фундаментальним у методологічній концепції К. Поппера, який відкинув запропонований логічними позитивістами принцип верифікації, оскільки емпірична перевірка через її індуктивність не може служити остаточним доказом. Моделювання є сукупністю способів ідеалізації й абстрагування, аналізу й синтезу з метою мисленнєвого й формалізованого (спрощеного) представлення об'єктів (оригіналів) дослідження й вивчення на підставі цього представлення відповідних явищ, ознак, процесів, зв'язків, установлення закономірностей існування й функціонування об'єктів. Моделювання застосовується за умови неможливості чи ускладненості дослідження оригіналів у природному середовищі для визначення їхніх характеристик, оптимізації управління й користування об'єктами, для перевірки гіпотез тощо. Загальні М. є підгрунтям спеціальних М. лінгвістики (див. М. лінгвістики). **Method**

МЕТОД АПЛІКАЦІЇ - розроблена О. Куніним методика дослідження змісту фразеологізмів шляхом їхнього проектування на вільні синтаксичні сполучення-омоніми та встановлення асиметрії планів форми та змісту цих омонімів. Ґрунтується на методиці ідентифікації значень фразеологізмів Ш. Баллі. М. а. не можна застосувати щодо фразем змішаної пропозиційно-метафоричної природи, адже вони не мають вільносинтаксичних корелятивів. їхнє підґрунтя лежить у площині концептуальних зв'язків і не пояснюється структурами синтаксису. **Method of applique**

МЕТОД ГІПОТЕЗ - загальнонауковий метод як спосіб дослідницької діяльності з метою вивчення явищ певного об'єкта науки, що полягає в побудові припущення щодо їхніх ознак, чинників, закономірностей, способів існування тощо. Гіпотеза є варіантом можливого розв'язання досліджуваної проблеми, висувається апріорно й потребує перевірки й підтвердження. Подальший аналіз проблеми підтверджує гіпотезу, перетворюючи її на наукову теорію, або спростовує її, хоч існують гіпотези, які не можна підтвердити чи спростувати. У мовознавстві до таких належать гіпотези походження мови, які за рішенням Паризького лінгвістичного співтовариства навіть не приймаються до розгляду, гіпотеза вродженої універсальної бази мовних знань Н. Хомського, гіпотеза ностратичних макросімей та ін. Висунення гіпотези є одним з етапів лінгвостатистичного методу. **Method of hypotheses**

МЕТОД ГЛОТОХРОНОЛОГІЇ (від гр. *gldtta* - мова, *chronos* - час і *logos* - слово, вчення) - одна з методик порівняльно-історичного методу, спрямована на виявлення часу розщеплення споріднених мов і ступеня їхньої спорідненості на підставі встановлення швидкості мовних змін основної частини словника (особових

і питальних займенників, термінів спорідненості, дієслів руху, відчуттів, фізіологічних станів, позначень розмірів і простору, кольорів, тварин тощо). Фундатором М. г. був американський дослідник М. Сводеш, який у 1948-1952 р. р., виходячи з деяких положень, висунутих Е. Сепіром, і концепції моногенезу, обґрунтував лексикостатистичну залежність часу розділення прамови на споріднені мови від відсотка збережених споріднених слів в основному списку в порівнюваних мовах, що належать до однієї сім'ї. При цьому враховується коефіцієнт збереження слів основного списку протягом тисячоліття, який у середньому дорівнює 80 % (для списку у 200 слів - 81 %, для 100 слів - 86 %). Звідси найменший час розділення споріднених мов визначається за формулою $t = \log C : 2 \log r$, де C - кількість випадків збігу слів у списках двох мов, r - коефіцієнт 81 або 86 %. М. г. М. Сводеша використовував рівняння радіоактивного розпаду й методики радіовуглецевого датування. Для більшості мов М. г. підтверджується показниками пам'яток не лише лексичного рівня, а й фонологічного й морфологічного, а також екстралінгвальними даними. Однак похибка буде більшою для мов, які відносно недавно розділилися. М. г. не буде показовим і достовірним для діалектів або мов, які зберегли спільний лексичний склад, але мають суттєву фонологічну й морфологічну специфіку. У сучасній глотохронології удосконалюються процедури обмеження основного списку слів у споріднених мовах з огляду на позбавлення його від впливу соціальних і культурних чинників, які також можуть визначати спільність лексичних одиниць, а також зважаючи на визнання факту "застарівання" лексики, що приводить до більш ускладнених статистичних підрахунків. Ступені спорідненості мов устанавлюються також глотохронологічними методиками А. Крьобера, К. Кретьєна (на підставі лексики) й Я. Чекановського (на базі фонетики й морфології). Просторово-дериваційну модель розпаду індоевропейської мовної сім'ї запропонували радянські дослідники Т. Гамкрелідзе, В. Іванов. **Method of glottochronology**

МЕТОД ДІАЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕКСТУ - сукупність процедур аналізу тексту як знакового посередника дискурсу з урахуванням екстралінгвальних чинників текстової комунікації на підставі інтегруючого принципу діалогічності. Цей принцип ґрунтується на концепції діалогічності гуманітарного пізнання російського літературознавця М. Бахтіна, розробках Московсько-Тартуської семіотичної школи, психолінгвістичних дослідженнях мовлення й тексту, теоріях сучасної лінгвопрагматики й дискурсології. Діалогічність в одному з її аспектів постулювалася як принцип філософської герменевтики німецьким дослідником Ф. Шлейермахером й основоположником лінгвістичної герменевтики В. фон Гумбольдтом, однак діалог здебільшого був обмежений інтерактивною взаємодією автора та читача, читача й тексту, хоч у Ф. Шлейермахера принцип герменевтичного кола враховує ще й діалогічні відношення тексту з мовою й епохою автора. М. Бахтін розглядав діалогічність як усеосяжну мережу взаємодії складників ситуацій породження й розуміння тексту. Виходячи з його концепції, можна виокремити кілька аспектів діалогічності.

Першим є гносеологічний, який ґрунтується на філософській розробці однієї з найбільш популярних у 20—30-ті р. р. XX ст. антиномій особистості, предмета

й речі (В. Дільтей, Б. Рассел, А. Мейер, П. Флоренський, С. Булгаков, Г. Шпетта ін.) і представляє складні взаємовідношення автора й інтеріоризованого буття (світу дійсності, усвідомленого людиною й етносом), читача й буття, тексту й буття. Кожний із можливих світів діалогізує один з одним і світом реальності. Другий аспект (мовний) визначає діалог людини й мови і виявляється у здатності творчої особистості вирватися з полону мовних стереотипів і створити нову зображувальну мову, що сприяє розвитку, збагаченню та збереженню словесної мови. Третій аспект діалогічності (культурно-історичний) полягає у зв'язку тексту, особистісної свідомості автора й читача з кодом культури в її розвитку в часі та просторі, зокрема, з іншими текстами попередників. Такий діалог має рекурсивний характер для інтерсеміотичних зв'язків із попередньою традицією культури та прокурсивний, що передбачає моделювання впливу тексту на майбутній розвиток семіотичного універсуму культури та його окремих сіміосфер. Четвертий аспект (комунікативний) ґрунтується на інтерактивній взаємодії автора-функції як текстового аналога відсутнього автора й гіпотетичного адресата, закладеного в текстовій програмі адресованості, із реальним читачем. П'ятий аспект діалогічних відношень (текстовий) виражається у специфіці співвідношення персонажів тексту з авторською функцією та діалогу роздвоєної особистості героїв.

Принцип діалогічності дає змогу дослідникові розглядати текст і дискурс як складні системи, детерміновані багатьма внутрішніми й зовнішніми чинниками. Нами розроблено методику текстового аналізу як діалогічної інтерпретації, що передбачає кілька етапів. Першим є встановлення діалогічних відношень аналізованого тексту із системою інших текстів у текстовій синтагматиці й парадигматиці, що передбачає визначення мовленнєвого жанру, типу тексти, їхніх стилістичних, структурних, змістовних, прагматичних і функціональних ознак. Другий етап зумовлений діалогічністю тексту як знака з особистістю адресанта в соціокультурному контексті породження й передбачає вияв місця тексту у творчості автора, інтерпретацію авторського задуму й інтенцій, реконструкції відображення в текстовій моделі уявної дійсності авторського світогляду, структури свідомості, зокрема, й ментального лексику мовної особистості. Третім етапом є вияв діалогічних відношень тексту з особистістю адресата, його свідомістю, установками, інтерпретантою; характеристика значимості тексту для епохи його рецепції, оцінка ефективності й функції тексту відносно інтерпретатора. Цей етап ґрунтується як на вбудованій у текст програмі адресованості, закладеній автором орієнтовно на уявного ідеального читача, так і на реальному комунікативному впливі на фігуру сучасного адресата й конкретного читача згідно з концепцією розщеплення комунікантів текстового дискурсу. Четвертий етап являє собою опис діалогічних відношень тексту й комунікантів з інтеріоризованим буттям шляхом вияву описаних у тексті прототипних подій, осіб, співвідносних із реальними подіями й особами, фактами біографії адресанта, а також урахування значимості тексту для епохи його породження й рецепції. На п'ятому етапі здійснюється дослідження діалогічності тексту із семіотичним універсумом культури на підставі рекурсивно-прокурсивних

зв'язків тексту з іншими текстами та продуктами культури етносу чи цивілізації, а також відстеження метаобразів тексту, що відображають архетипи як праформи свідомості й забезпечують єдність, цілісність і закономірності текстового сприйняття Шостий етап потребує від дослідників звернення до діалогічності внутрішнього семіотичного простору тексту з огляду на реконструкцію текстового концепту, опис тематичних макроструктур, вияв значимості їхнього поєднання й чергування в тексті, характеристику концептуального простору тексту, мовних засобів концептуалізації, глибинних смислів, підтексту. Сьомий етап є обґрунтуванням головних текстово-дискурсивних категорій і мовних засобів їхньої репрезентації. Аналіз певних образних засобів, стилістичних фігур, принципів висування здійснюється одночасно з характеристикою семіотичного простору тексту, описом діалогічності тексту з іншими складниками дискурсу. Описаний М. д. і. т. застосовує ряд допоміжних лінгвістичних прийомів і методик: семіотичний, прагматичний, контекстолопчний, архетипний. концептуальний аналіз, психолінгвістичні методики, лінгвостатистичний експеримент тощо.

МЕТОД ШТЕРАКТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ - методика аналізу й оцінки складників, комунікативних ролей, стратегій і чинників оптимізації комунікативних ситуацій різних типів, що здійснюється шляхом свідомого відтворення найбільш стандартних спрощених схем монокультурного та міжкультурного спілкування. М. і. м. може залучати прийоми корекції комунікативної поведінки й відстеження впливу таких змін на перебіг спілкування. М. і. м. застосовується в комунікативній лінгвістиці, теорії комунікації, міжкультурній комунікації.

МЕТОД КОМУТАЦІЇ- процедура струюурного аналізу, спрямована на встановлення інваріантів мовних одиниць і розмежування їх із варіантами шляхом взаємної підстановки зі зміною в плані змісту або форми на підставі парадигматичного співвідношення між одиницями планів вираження та змісту двох знаків мови. Термін "комутація" уведений у 1935 р. датським лінгвістом Л. Єльмслевом, фундатором глосематики як течії структуралізму. Комутація є таким відношенням між двома знаками мови, при якому одиниці їхнього плану змісту перебувають у такій самій відповідності, як одиниці плану вираження цих одиниць (наприклад, комутаційними є відношення між інваріантами фонем у словах *біль* і *сіль*, адже вони мають невідповідність як у плані форми, так і у плані змісту, а слова *роль* і застар. *роля* є варіантами, що не комутують, оскільки мають різні плани форми й однаковий план змісту). Дослідник запропонував комутаційний тест, близький опозиційному аналізу за принципом мінімальних пар Празької лінгвістичної школи. Тест дає змогу встановлювати на основі взаємної підстановки зі зміною у плані змісту або, навпаки, у плані вираження інваріанти і відрізняти їх від варіантів, що перебувають у відношеннях субституції. Комутаційний тест застосовується на всіх рівнях аналізу - для знаків й їхніх складників (фігур) як елементів плану змісту й вираження. За певних умов комутація між інваріантами зникає, що розглядається глосематиками як синкретизм (пор. нейтралізацію у Празькій школі). Наприклад, рос. *лук* і *луг* звучать як [лук] і є результатом синкретизму, який усувається в сильних позиціях (у випадку синкретизму комутація відсутня, адже за умови збігу планів форми

одиниці плану змісту не відповідні; вона можлива для пари *лугом* і *луком*, ле відношення між одиницями плану змісту і вираження однаково не відповідні). На відміну від нейтралізації - терміна Празької школи, синкретизм не потребує врахування загальної ознаки двох зіставляваних елементів. Комутаційний тест був зикористаний для вивчення фонетичних інваріантів і варіантів Е. Фішер-Йоргенсен, > соціо- та психофонетиці М. Клостер-Енсеном й У. Лабовом.

МЕТОД ЛІНГВОГЕОГРАФІЇ - методика визначення меж і регіону функціонування діалектів і мов й інтерпретації просторового поширення мовних явищ на підставі позначення їх на географічній карті. М. л. застосовується ареальною лінгвістикою - маргінальною галуззю на межі соціолінгвістики й зіставного мовознавства, яка вивчає територіальне поширення певних мовних явищ різних рівнів, їхню міжмовну й міждіалектну взаємодію і фіксує ці закономірності шляхом картографування. М. л. спрямований на 1) ареальну характеристику особливостей мов і діалектів, що взаємодіють у певному регіоні; 2) установлення й опис закономірностей мовних контактів; 3) дослідження типологічних корелятивів мов, що взаємодіють у певному регіоні чи в межах мовних союзів; 4) побудову теорії мовних союзів; 5) визначення ролі субстратів в ареальних зв'язках; 6) аналіз мовної інтерференції й атракції в мовах, *що* територіально межують; 7) діахронічну характеристику діалектів прамов, опис процесів архаїзації та неологізації > контактних мовах тощо.

Межа між діалектами або мовами встановлюється на підставі пасма ізоглос - ліній на географічній карті, кожна з яких указує межу поширеності певного мовного явища. Пасма ізоглос також репрезентують інтенсивні міжмовні й міждіалектні контакти. Залежно від мовного рівня позначуваних ними явищ ізоглоси поділяються на ізофони, ізолекси, ізодеми, ізоморфи тощо. Розрізняють зв'язані та конвергентні ізоглоси: перші демонструють мовні явища генетично споріднених контактних мов певного регіону, другі свідчать про тривалі мовні контакти на відповідній території або паралельний розвиток територіально ізольованих одна від одної мов. Ізоглоси першого типу виявляються шляхом порівняльно-історичного методу, другого типу - за допомогою типологічних методик. Залежно від способу картографування розмежовуються карти, що містять безпосередній запис у транскрипції або орфографічний запис слів поряд із номерами населених пунктів, і карти, які застосовують умовні позначки біля кожного населеного пункту або ізоглоси, сітки, штрихування тощо. Ізоглоси можуть посилювати наочність карти і дублювати інші позначки (фігури, сітки, площини). Етапами М. л. є 1) постановка мети; 2) складання питальника відповідно до завдань дослідження; 2) анкетний чи польовий збір матеріалу; 3) картографування зібраного й систематизованого матеріалу; 4) інтерпретація зафіксованих на карті результатів.

Карти із зафіксованими матеріалами ареальних досліджень названі лінгвістичними або діалектними атласами. Першими діалектними атласами вважаються атласи німецької мови Г. Венкера(1881 р.)-одного з фундаторів М. л.; і французької мови Ж. Жильєрона й Е. Едмона (1902-1910 р. р.). Поява цих атласів окреслила особливості двох лінгвогеографічних шкіл (німецької й романської),

які відрізняються принципами та способами картографування. Типами атласів є національні (наприклад, "Атлас української мови" у 3 т.), регіональні, атласи споріднених мов, мовних союзів і проблемні, які демонструють лише ті мовні явища, що є предметом аналізу. **Method of linguistic geography**

МЕТОД ОПОЗИЦІЙ - методика аналізу системних явищ мови на її різних рівнях, що служить для виділення класів мовних одиниць, визначення таксономії цих одиниць на підставі їхньої семантично релевантної розбіжності за однією диференційною ознакою при схожості інших, тобто опозиції. М. о. виник у межах лінгвістичного структуралізму - напряму мовознавства, який сформувався як альтернатива компаративізму. М. о. був розроблений російським лінгвістом, одним із засновників Празької лінгвістичної школи М. Трубецьким у 1936 р. Дослідник ґрунтувався на ідеях І. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, К. Бюлера. Головними принципами методу М. Трубецького були протиставлення мови й мовлення, визнання нерівноправності членів опозиції, диференціація опозицій відносно системи й опозицій між її членами. М. Трубецький увів термін "нейтралізація", яка є усуненням протиставлення одиниць мовної системи в певних позиціях, що пов'язує опозиції елементів й їхні кореляції у цілісну систему. У фонології нейтралізація відбувається у слабких позиціях, коли фонема не упізнається й не розрізняється. Сила нейтралізації прямо пропорційна числу позицій нейтралізації і зворотно пропорційна числу позицій диференціації. Посилення нейтралізації може привести до усунення опозиції фонем, їхньої конвергенції. М. о. близький до концепції комутації датського структураліста Л. Єльмслєва (1935 р.), який запропонував комутаційний тест, що дає змогу встановлювати інваріанти на основі взаємної підстановки зі зміною у плані змісту або, навпаки, у плані вираження й відрізнити їх від варіантів. Комутація є таким відношенням між двома знаками мови, при якому одиниці їхнього плану змісту перебувають у такій самій відповідності, як одиниці плану вираження цих одиниць. На відміну від концепції Празького гуртка, комутація не застосовувала поняття спільної інваріантної ознаки.

Услід за М. Трубецьким, у лінгвістиці виокремлюються опозиції відносно системи й опозиції між їхніми членами. Опозиції першого типу поділяються на одномірні, якщо сукупність ознак, спільних для обох її членів, не притаманна жодному іншому члену системи, і багатомірні, що не обмежуються одним протиставленням і поширюються на інші елементи в системі. За поширеністю виокремлюються ізольовані (унікальні) опозиції і пропорційні (регулярні й повторювані в мовній системі). Другий тип також має кілька різновидів: привативні (бінарні) як протиставлення за наявністю / відсутністю ознаки; градуальні (ступеневі) із різним ступенем вияву однієї ознаки, еквіполентні (рівнозначні), що характеризуються якісною специфікою диференційної ознаки. За обсягом розрізнення опозиція може бути постійною чи нейтралізованою, якщо в слабких позиціях ознака позбавлена фонологічної значимості, а фонема перетворюється на архіфонеми. Опозиція, члени яких різняться тільки однією ознакою, а за всіма іншими збігаються, названі корелятивними (наприклад, дзвінкі й глухі, тверді й м'які пари приголосних фонем). Їм протиставлені диз'юнктивні опозиції, які мають кілька протилежностей різних ознак (наприклад,

фонемами <в> і <г> мають протиставлення за дзвінкістю та глухістю, місцем творення). Р. Якобсон і його послідовники прагнули звести всі опозиції фонем до бінарних привативних, що викликало дискусію у 50–60-ті р. р. Методика фонологічних опозицій була транспонована на інші мовні рівні. Опис морфологічних категорійних опозицій належить Р. Якобсону, В. Скалічці, В. Матезіусу, Л. Новаку, які ґрунтувалися на теорії асиметричного дуалізму мовного знака. Шляхом М. о. були встановлені опозиції відмінків, словозміни, систем граматичних категорій. У словотворі М. о. дав змогу виділити інваріанти й варіанти морфем (аломорфи), здійснити класифікацію морфем, установити словотворчі класи слів. У семантиці М. о. став одним із прийомів компонентного аналізу. **Oppositional method**

МЕТОД ПОЛЬОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ- представлення у вигляді спрощеної гіпотетичної абстрактної схеми сукупності мовних засобів одного чи всіх мовних рівнів, об'єднаної спільним змістом, формою, способом творення, функцією і т. ін., а також опис структури та складників цієї моделі. М. п. м. утверджується в лінгвістиці з появою терміна "поле", запозиченого з фізики і через психологію, біологію та соціологію введеного до мовознавчих студій, зокрема, до семасіології, німецькими лінгвістами Г. Іпсеном (1924 р.) і Й. Триром (1931 р.). Згодом це поняття поширилося на інші галузі мовознавства, набувши статусу ґносеологічної категорії. Модель поля характеризується наявністю ядра (центра, домінанти) і периферії, межаяких є відкритим питанням лінгвістичної теорії поля. Одні дослідники пропонують такі риси домінанти, як найбільша спеціалізованість щодо вираження значення, однозначність, систематичне використання; інші пропонують розглядати центр як сферу найбільш повної й експліцитної реалізації певного змісту, приписують домінанті найбільшу яскравість, регулярність вираження, стилістичну нейтральність і менший ступінь залежності від умов контексту. Сфера периферії характеризується послабленим змістом, нерегулярністю форми, імпліцитністю, аномальністю й асистемністю тощо. Елементи периферії одного поля можуть бути наявними у периферії інших полів або залежно від ситуації набувати їхніх значень.

Різновиди полів залежать від рівня моделювання: у мовознавчих студіях наявні лексичні чи понятійно-тематичні, семантичні, лексико-семантичні поля, об'єднані спільною семою або темою (Е. Косеріу, Е. Оксаар, О. Духачек, С. Кацнельсон та ін.); синтаксичні (В. Порциг, Г. Золотова, Н. Філічева, О. Лаптева); граматичні (Л. Вейсбергер, Ф. Брюно, Г. Мюллер, О. Єсперсен, В. Адмоні, М. Гухман та ін.); словотворчі й семантико-словотворчі (О. Ревзіна); фонологічні (Б. Плоткін), морфосемантичні (П. Гіро), функціонально-стилістичні (М. Кожина, Ю. Перліна) тощо. Перспективним виявилось моделювання поля на підставі спільності значення або функції одиниць різних мовних рівнів: граматико-лексичні поля (О. Гулига, Є. Шендельс), функціонально-семантичні поля (О. Бондарко та представники його школи). Функціонально-семантичне поле (ФСП) - це певним чином організована сукупність різнорівневих одиниць, об'єднаних спільністю елементарного змісту як основи функціонально-семантичної категорії- ознаки мовних одиниць різних рівнів, яка концептуально інтегрує їх із мовленнєвими одиницями на підставі спільного призначення (функції). Оскільки моделювання ФСП є не лише результатом простого

перерозподілу засобів мовної системи на підставі їхніх статичних функцій, а й орієнтоване на сферу мовлення, то до ФСП залучаються контекстуальні й ситуативні функції мовних одиниць, імпліцитні смисли тощо.

ФСП має власну структуру: у межах поля виокремлюються мікрополя як різновиди інваріантного змісту, вони складаються з центра (ядра, домінанти) і периферії. У функціональній граматиці виділено два типи ФСП: моноцентричні з центром-граматичною категорією, яка є найбільш яскравою ознакою поля й має стандартизовані мовою формальні показники (ФСП аспектуальності, темпоральності, модальності, компаративності, персональності і т. ін.); і поліцентричні, що ґрунтуються на сукупності мовних засобів, яка не утворює єдиної гомогенної системи форм (локативність, кількість, мета, умова, посесивність, таксис тощо). Поліцентричні ФСП мають дифузну й компактну структуру. Перша характеризується чіткою невизначеністю межі між центром і периферією, множинністю слабко пов'язаних одне з одним або ізольованих різнорідних компонентів. Друга має чітко окреслені центри, тісний зв'язок складників. М. п. м. може застосовуватися для ілюстрації мовного синкретизму у різних галузях мовознавства. Наприклад, частини мови можуть визначатися за принципом поля як такі, що мають ядерну зону стандартних значень і граматичних ознак і периферію з маргінальними одиницями, аномальними явищами. За таким самим принципом можна розглядати і словотвірні класи. Зокрема, дискусійним питанням є напрямок похідності "іменник - дієслово". Отже, відіменникові дієслова можуть формувати поле з ядерною зоною дериватів, напрямок похідності яких не викликає сумнівів, і периферією з можливим подвійним тлумаченням.

МЕТОД ПОРІВНЯННЯ - загальнонауковий метод як спосіб дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки, що полягає у вияві спільних і специфічних ознак двох явищ, розбіжностей між ними за певними параметрами. У мовознавстві М. п. є базою порівняльно-історичного, зіставного, типологічного й ін. методів. **Method of comparison**

МЕТОД РОЛЬОВИХ ІГОР - методика навчання основам міжкультурної комунікації, яка спрямована на ігрове переживання в ситуаціях міжкультурного спілкування й на формування вмінь і навичок сприйняття чужої культури. М. р. і. є складовою міжкультурного тренінгу.

МЕТОД СПОСТЕРЕЖЕННЯ-загальнонауковий метод як спосіб дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки; цілеспрямоване сприйняття, зумовлене завданням пізнавальної діяльності, головною умовою якого є максимальна об'єктивність, що контролюється шляхом повторного спостереження або застосування інших методів. М. с. може супроводжувати інші методи, наприклад, анкетування, при якому спостереження служить для зіставлення інформації респондента з уже встановленими фактами. Формою спостереження вважається інтерв'ювання, у якому воно поєднується з опитуванням. Розрізняють включене й невключене спостереження: перше передбачає участь дослідника у діяльності об'єкта, друге-відсторонення й відсутність впливу дослідника на цю діяльність. У мовознавстві М. с. відіграє значну роль: спостереження супроводжує практично

всі способи аналізу й опису мовного матеріалу. Включене спостереження відбувається переважно при дослідженні усного звукового мовлення. Одним із різновидів спостереження є інтроспекція, або самоспостереження, - панівний метод у психології XIX ст., що в першій половині XX ст. був відкинтий як ознака неістинних ідеалістичних ідей, зокрема, у біхевіоризмі. У лінгвістиці самоспостереження на підставі інтуїції дослідника є доволі поширеним і найбільш простим шляхом перевірки гіпотез, однак головним недоліком інтроспекції є її суб'єктивність, що може призвести до неправильної оцінки досліджуваних фактів. До того ж інтроспекція може зумовити канонізацію власної гіпотези й неусвідомлену підгонку під неї матеріалу. **Method of supervision**

МЕТОД ФАЛЬСИФІКАЦІЇ (від лат. falsus - неістинний, хибний, facio - роблю) - загалом науковий метод як спосіб дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки, що полягає в навмисному висуненні хибної гіпотези задля встановлення об'єктивних закономірностей або взагалі в доведенні хибності гіпотези шляхом її емпіричної перевірки, адже всяка гіпотеза повинна припускати можливість свого спростування. М. ф. є фундаментальним у методологічній концепції К. Поппера, який відкинув запропонований логічними позитивістами принцип верифікації, оскільки емпірична перевірка через її індуктивність не може служити остаточним доказом. Філософ уважав, що якщо в теорії не закладений механізм можливого спростування, вона не є науковою.

Method of falsification

МЕТОДИ ЛІНГВІСТИКИ (від гр. methodos - шлях дослідження) - 1) спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей мови як об'єкта лінгвістики;

2) система процедур аналізу мовних явищ та / або перевірки отриманих результатів (у другому значенні метод ототожнюється з терміном "методика").

Існує диференціація методів на загальні та спеціальні: перші є дослідницькими операціями з явищами об'єктів будь-якої науки, другі застосовуються у конкретній науці щодо її об'єкта. До загальних методів належать спостереження, індукція, дедукція, гіпотеза, аналіз, синтез, порівняння, формалізація, ідеалізація, експеримент, фальсифікація, моделювання тощо, які широко застосовуються у мовознавчих дослідженнях. М. л. є спеціальними і мають власну специфіку, на відміну від методів інших наук. Розробка системи М. л. має два етапи: перший характеризується становленням власне лінгвістичних методів, другий - використанням методів інших наук щодо аналізу мови й її продуктів, зважаючи на домінування принципу експансіонізму в мовознавчих дослідженнях і прагнення до вседності наукових знань, яке спостерігалось вже починаючи з 20-х р. р. XX ст. і набуло свого апогею \ другій половині XX ст, хоч на застосуванні щодо лінгвістичних розробок доробку природничих наук, психології, логіки, математики й ін. ґрунтувалися окремі напрями на\ки про \юв\ значно раніше.

Серед найбільш загальних М. л., які позначили паралигмальч\ змін\ поглядів /""иГБ^СНЗ Н2 М03У € Г70?:2ННЯЛЬЧ0-і>Г~С2)'чний. ^иГ С.Т'-'--,-"^. 2 С~35~ •'~\ Г~С'- -""• Г- -""

систему методик дослідження й опису мови. Порівняльно-історичний метод являє собою сукупність процедур реконструкції походження мов від прамов, встановлення еволюційних змін і закономірностей розвитку споріднених мов шляхом їхнього порівняння на різних етапах формування. Він застосовує процедури встановлення спорідненості мов, порівняння мовних фактів у споріднених мовах, реконструкції праформ відповідної прамови, вияву законів мовного розвитку, зважаючи на закономірний еволюційний характер мовних змін. Методиками порівняльно-історичного методу є зовнішня та внутрішня реконструкція. Перша спрямована на відновлення попереднього стану мови, звукових, морфологічних форм, лексем і т.ін.; на інвентаризацію варіантів різних підсистем мови, на класифікацію їх за давністю виникнення на підставі показників лише однієї мови, узятій у її синхронному стані. Кінцевою метою внутрішньої реконструкції є відтворення історії розвитку певної мови. Їй проставлена зовнішня реконструкція, яка сприяє відновленню попереднього стану мови шляхом зіставлення генетично споріднених мов. У межах цього методу дієвою методикою є лінгвогеографічна, що може надати пояснення історичним фактам шляхом картографування поширення певних мовних явищ у відповідних регіонах. Метою типологічного методу є диференціація мов світу залежно від їхніх структурних, граматичних і функціональних рис безвідносно до генетичної спорідненості. Базовим поняттям такої класифікації є тип мови, що передбачає сукупність певних семантико-граматичних характеристик за умови домінування найбільш загальної й імплікації інших. Зіставний метод - головний метод контрастивної лінгвістики, спрямований на вияв спільних і специфічних рис зіставляваних мов на всіх рівнях і в мовленні, текстах. Рівнями аналізу визнаються підсистеми мовної системи (Е. Косеріу), а також семіотичні рівні форми, значення й дистрибуції (як контекстуального оточення слова, так і його використання у певних ситуаціях). Зіставний метод застосовується з різною метою: поглиблення знань про одну з мов на тлі другої, вияву особливостей взаємодії мов у процесі оволодіння другою мовою, встановлення характерологічних рис сімей і груп мов тощо. Меті зіставлення споріднених мов може прислужитися й методика лінгвогеографії.

Структурний метод як головний спосіб аналізу мови у структурній парадигмі представлений різноманітними методиками синхронного аналізу мовних явищ як варіантів відносно складників цілісної системи мови - інваріантів, які перебувають у жорстко детермінованій внутрішній ієрархії відношень. Він служить пізнанню внутрішньої організації мови. Структурний аналіз передбачає дослідження мови як системи із притаманними їй: а) інваріантними елементами (фонемами, морфемами, лексемами, графемами, реченнями), що в мовленні співвідносяться з регламентованими конкретними реалізаціями; б) відношеннями між елементами (синтагматичними, парадигматичними й епідигматичними), які впорядковують елементи в ієрархію мовних рівнів. Найбільш дієвими й поширеними в сучасних дослідженнях є структурні методики: 1) опозиційного аналізу, що служить для виділення різних класів мовних одиниць, визначення таксономії цих одиниць на базі їхньої семантично релевантної розбіжності за однією диференційною ознакою при схожості інших, тобто опозиції; 2) дистрибутивного аналізу, спрямованого

на встановлення характеристик і функціональних властивостей мовної одиниці на підставі її оточення (дистрибуції), представленого одиницями того самого рівня мовної системи; 3) трансформаційного аналізу, який виявляє схожість і відмінність між синтаксичними конструкціями шляхом формулювання правил перетворення їхніх ядерних структур і вияву набору таких трансформацій за умови збереження лексичного складу конструкцій і синтаксичних зв'язків їхніх елементів; 4) аналізу безпосередніх складників, орієнтованого на представлення синтаксичної структури словосполучення (в американському варіанті - фразової структури) або речення у вигляді розкладення цілого на його складники, компоненти яких також можуть бути розкладені на елементи до рівня кінцевих складників; 5) компонентного аналізу, метою якого є встановлення структури значення слова як певним чином організованої сукупності елементарних змістовних одиниць - сем (семантичних множників); 6) комутації, спрямованої на виокремлення одиниць інваріантів і розмежування їх із варіантами шляхом взаємної підстановки зі зміною у плані змісту або форми; 7) ланцюжкового аналізу, що передбачає дослідження лінійних синтаксичних структур, представлених ядерними конструкціями і право- й лівобічними поширювачами - багатокомпонентними ланцюжками, членованими на інші елементарні одиниці. Структурний метод нерідко ототожнюється з описовим, що являє собою також сукупність процедур інвентаризації, таксономії й інтерпретації досліджуваних мовних явищ на певному етапі розвитку мови (у синхронії). Однак описовий метод виокремлюється не всіма лінгвістами, оскільки опис структур, ознак мовних одиниць і характеристик мовних явищ застосовується і в інших методах. Узагалі-то, описовий метод вважається, як і структурний, альтернативним порівняльно-історичному як метод синхронного аналізу, однак за процедурами опису його можна віднести до різних методів залежно від класифікаційного параметра. Мовознавці подають описовий метод як послідовність етапів: 1) виділення одиниць аналізу (інвентаризації); 2) членування виділених одиниць на менші складові одиниці (сегментації); 3) класифікації одиниць (таксономії); 4) вияву ознак груп таксономії (інтерпретації). Ці етапи властиві структурному методу, тому описовий метод не виділяється нами окремо, хоч може мати право на існування, як здається, не лише у структурній парадигмі.

Функціональний метод, розроблений у межах прагматичної парадигми, передбачає дослідження мови в дії, у процесі функціонування з огляду на цілеспрямовану природу мовних одиниць і явищ. Цей метод застосовує методики моделювання функціонально-семантичних полів, контекстуально-інтерпретаційного аналізу тексту, прагматичного й конверсаційного аналізу, аналізу дискурсу, діалогічної інтерпретації тексту тощо. Конструптивний метод також є загальним М. л., що передбачає побудову й конструювання об'єкта дослідження у вигляді спрощеної, гіпотетичної абстрактної схеми. Він покладений в основу дескриптивних методик тагмеміки Ч. Хоккета, генеративного методу моделювання глибинних синтаксичних структур, установлення трансформацій та обмежень на них, принципів і параметрів уродженої бази мовних знань Н. Хомського та його послідовників, аплікативно-породжувального методу С. Шаумяна та П. Соболевої, моделювання позиційних

схем сучасного семантичного синтаксису на підставі граматики залежностей Л. Теньєра, рольової граматики Ч Філлмора, пропозицій Б. Рассела, функціонально-істиннісної граматики Р. Монтегю і т. ін., концепцій логічного аналізу мови тощо

У лінгвістичній семантиці застосовуються конструктивні методики інтерпретації значення за допомогою визначення елементарних складників і зв'язків між ними (семантичних графів), прийомів комбінаторики слів (Ю. Апресян, І. Мельчук, О. Жолковський), семантичних примітивів (А. Вежицька і представники її школи), моделей когнітивної семантики (Дж. Лакофф, Р. Ленекер, Ж. Фоконьє, Л. Талмі, М. Тернер й ін.). У лінгвістиці тексту, теорії комунікації, перекладознавстві конструктивні методи застосовуються для розроблення моделей тексту, комунікативної ситуації, ситуації перекладу. У сучасній когнітивній і комп'ютерній лінгвістиці на підставі знакових символічних кодів логіки й математики, різних метамов мовознавства використовуються методики моделювання предикатно-аргументних структур, пропозицій у семантичному синтаксисі й логічному аналізі природної мови, фреймів (М. Мінський, Ч Філлмор, Д. Норман, Д. Румельхарт, Л. Барсалу й ін.), схем (Ф. Бартлет), сцен (Д. Ватц), скриптів, сценаріїв і графів концептуальних залежностей (Р. Шенк), концептуальних графів (Дж. Сова), методики семантичного портретування (Ю. Апресян), ситуаційного й семантичного представлення інформації в автоматизованих системах синтезу й розпізнавання природної мови (Д. Поспелов, Н. Леонтьєва, З. Шаляпіна, Ю. Мартем'янов, В. Дорофєєв й ін.). Одним із конструктивних М. л. є концептуальний аналіз.

Важливу роль у сучасному мовознавстві відіграють і лінгвостатистичні методи, що встановлюють частотність звуків, букв, їхніх сполук, слів із метою укладання частотних словників різних мов (сьогодні створено такі словники для 40 мов). Лінгвостатистична методика дає змогу встановити авторство текстів, охарактеризувати особливості ідіостилю чи функціонального стилю; визначити швидкість мовних змін (метод плотохронології М. Сводеша, А. Крюбера, К. Кретьєна, Я. Чекановського й ін.); здійснити обробку результатів психолінгвістичних експериментів. Сферами застосування лінгвостатистичних методів є типологічне вивчення мов, універсологія, характерологія, контрастивістика, лінгвогеографія, діалектологія, лінгвістика тексту, перекладознавство, лінгводидактика, методика викладання мов тощо. **Linguistic methods**

МЕТОДИКА БЕЗПОСЕРЕДНІХ СКЛАДНИКІВ - сукупність процедур представлення синтаксичної структури словосполучення (в американському варіанті - фразової структури) або речення у вигляді розкладення цілого на його складники, елементи яких також можуть бути розкладені на компоненти до рівня кінцевих складників (ultimate constituents). Із цією метою застосовується побудова дерева залежностей складників цілого або запис за допомогою дужок й індексів. Результатом кожного кроку членування є виокремлення бінарної конструкції, компонентами якої є ядро (головний елемент) і маргінал (залежний елемент), що узгоджується із загальними правилами синтаксичної будови, хоч нерідко важко обмежитися

оїнарою структурою (у випадках сурядних зв'язків і багатокomпонентного підрядного зв'язку). М. б. с. репрезентує речення шляхом виділення двох домінантних вершин (ядерної структури): імені й дієслова, - які мають власні групи залежностей подібно до групи підмета та присудка в реченні. Прикладом є ієрархічна структура, наведена І. Мельчуком: ((Синтаксичний аналіз) (полягає ((у встановленні) је 'язків))). М. б. с. передбачає встановлення правил згортки до межі ядерної одиниці або розгортки синтаксичних конструкцій, що було використане у формальних моделях мови, трансформаційній граматиці, математичній лінгвістиці, автоматичному перекладі тощо. М. б. с. була розроблена у дескриптивізмі американськими дослідниками Р. Веллзом, К. Пайком, Ч. Хоккетом, З. Харрисом на підставі положень учення Л. Блумфілда. Згодом М. б. с. почала застосовуватися > генеративній теорії Н. Хомського при розробці ним і його послідовниками універсальних правил трансформації й обмежень на них. У традиційному синтаксисі ця методика відобразилася у побудові структурних схем складних речень, а у словотворі - у демонстрації послідовності механізму творення слова (наприклад, у методиці Г. Винокура). Намагання використати М. б. с. щодо тексту, спочатку на рівні контекстуалізації фрази (З. Харрис, 1952 р.), а потім повідомлення в цілому, привели до виникнення нового напрямку мовознавчих досліджень - аналізу дискурсу. Загальними недоліками методики є її формалізм, відсутність семантичного наповнення й розмежування тотожних фразових структур. **Immediate constituents analysis (IC-analysis).**

МЕТОДИКА ДОПОВНЕННЯ-психолінгвістична методика, що полягає в деформації мовного повідомлення (вилученні елементів) і його можливому відновленні інформантами; спрямована на встановлення й аналіз умов і чинників розуміння усного й письмового мовлення. Можливість відновлення зруйнованої структури повідомлення забезпечена чинником мовленнєвої надмірності, яка сприяє подоланню шумових ефектів. М. д. має ще одну назву методики завершення (від терміна гештальтпсихології closure-завершення) і розроблена американським дослідником У. Тейлором у 1953 р. у зв'язку із шумовими ефектами фізичної природи, що спостерігалися при використанні технічних засобів комунікації. М. д. ґрунтується на явищі завершення, доповнення в уяві спостерігача предмета, представленого у неповному, невиразному вигляді, що досліджується у гештальтпсихології. Результатом застосування М. д. став вияв можливого пропуску кожного п'ятого слова при передачі інформації, закономірностей незначного впливу на сприйняття повідомлення службових слів, на відміну від повнозначних, залежності успішності реконструкції змісту при орієнтації на контекст від віку, характеру, темпераменту інформантів. Чинниками успішності відновлювання тексту є наявність назви, контекст, синтаксична організація фраз, релевантність як відповідність темі, слідування законам жанру, адекватність сфері спілкування тощо. **Close procedure**

МЕТОДИКА ПРЯМОГО ТЛУМАЧЕННЯ СЛІВ - експериментальна психолінгвістична методика, що передбачає формулювання перифрастичного тексту дефініції слова як опису змісту й обсягу семантики у свідомості пересічних носіїв мови (інформантів). Така методика дає змогу, наприклад, установити вагу

внутрішньої форми або мотиватора у значенні слів, а також підрахувати індекс мотивованості (І. Улуканов), коефіцієнт ідіоматизації значення (пор. мотиватс: рос. слова *вечеринк* зустрічається у 96 % відповідей, а внутрішня форма рос. *диевиик* - у 25 % відповідей).

МЕТОДИКА СЕМАНТИЧНОГО ДИФЕРЕНЦІАЛА - методик^ спрямованого асоціативного експерименту, розроблена американський психолінгвістом, представником необіхевіористської психології Ч. Осгудом^ Метою цієї методики було вимірювання понятійного змісту слова. Інформанта»*- були пред'явлені понад 30 вимірів (синонімічні пари прикметників "приємний / неприємний", "великий / маленький" і т. ін.). Кожний вимір мав вигляд шкал; від + 3 до - 3. Завданням інформанта було оцінити слово за цими шкалами. Результатом обробки матеріалу шляхом факторного (фактори оцінки, сили й активності як три гр\> шкал, що збігалися за результатами математичної обробки) і кореляційного аналіз** було встановлення спільних для всіх конотативних оцінок слів. Ця методика б\лі застосована Ч. Осгудом і для виміру політичних пріоритетів американців у 50-ті р г М. с. д. використовувалася щодо досліджень звуко символізму (І. Тейлор, Дж. Вай; О. Журавльов, В. Левицький та ін.), суб'єктивних семантичних просторів (М. Нобл. А. Стаатс, В. Петренко й ін.), у рекламній сфері, теорії масової комунікації, психіатр! психології, психодіагностиці, соціології, експериментальній естетиці тощо. **Method of semantic differential**

МЕТОДИКА СЕМАНТИЧНОГО ІНТЕГРАЛА (АТРИБУЦІЇ) - одні з експериментальних методик психолінгвістики, спрямована на встановлення авторства тексту (атрибуції). Упроваджена російськими психолінгвістами Ю.Сорокінін і В. Батовим у 1973 р. і застосовується у криміналістиці й текстології. Моделе семантичного шкалювання, використана в цій методиці, є аналоговою метол;* семантичного диференціала Ч. Осгуда. Результати семантичного шкалювання текст;* з відомим автором зіставляється з такими само результатами щодо тексту з HeBuoMHy автором. Це визначає підтвердження чи спростування гіпотези про те, що відомий автор першого тексту є автором другого. Розробники М. с. і. підтвердила її достовірність на прикладі спірних текстів, імовірним автором яких мігб\т> М. Салтиков-Щедрін. **Method of semantic integral**

МЕТОДОЛОГІЯ (від гр. *methodos* - шлях дослідження і *logos* - слово, вчення і - 1) спосіб пізнання й осмислення об'єктивної дійсності й формування внутрішньс: рефлексивного досвіду людини (загальна філософська М.), що визначають світоглядну позицію дослідника та впливають на розуміння ним об'єкта своєї на\ ки. співвідношення предмета, об'єкта й суб'єкта дослідження тощо;

2) загальні дослідницькі принципи та способи аналізу об'єктів різних на\> (загальнонаукова М.);

3) дослідницькі принципи та способи аналізу конкретної науки, які ґрунтуються й на загальнонауковій М.;

4) учення про способи пізнання й осмислення дійсності, формування внутрішнього рефлексивного досвіду людини та дослідницькі принципи, способе аналізу об'єктів різних наук.

У мовознавчих дослідженнях застосовуються різні типи загальнофілософської *М.*, що визначають семіотичну, когнітивну, функціональну природу мови, її відношення її з культурою, соціумом, етносвідомістю, діяльністю етносу, її типи здебільшого еkleктично поєднуються у лінгвістичних ученнях певного напрямку, школи, особистості, що є результатом або коригування моделі чи концепції *М.* самим об'єктом, або непослідовності й суб'єктивізму висунутої теорії. З метою позначення багатозначності терміна *М.* у першому значенні часто вживається термін "епістемологія", у другому - термін "парадигма". В американському мовознавстві з позначення загальнофілософських засад лінгвістичної науки чи течії застосовується термін "металінгвістика". *М.*, як і парадигма, у наукових працях різних дослідників нерідко використовується у нетермінологічних значеннях теоретичних методик, підходів, шкіл, дисциплін, географічного, державного і навіть політичного об'єднання науковців (дескриптивна, біхевіористська, генеративна, структуралістська *М.*, семасіологічна, онемасіологічна *М.* і т. ін.). Український дослідник О. Лещак виокремив чотири глобальних *М.*, які поступово склалися в процесі розвитку лінгвістики внаслідок спільності принципових онтологічних - гносеологічних постулатів щодо об'єкта мовознавства: феноменологічну, емпірично-позитивістську, раціоналістську й функціоналістську. Феноменологічна *М.* ґрунтується на філософії Платона, Аристотеля, схоластики Середньовіччя, монадології Г. Лейбніца, теоріях духу народу І. Гердера та В. фон Гумбольдта, феноменології Г. Гегеля, Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Г. Гадамера та марксистській концепції історичного матеріалізму. До позитивістської *М.* тяжіють ті лінгвістичні школи й течії, що спираються на філософські вчення античних матеріалістів, середньовічних номіналістів, емпіриків (Д. Юма, О. Конта, Дж. Мілля), біхевіористів тощо. Націоналістська *М.* виходить із теорій Р. Декарта, логіцизму, деяких положень І. Канта, індивідуалізму І. Фіхте, екзистенціалізму, естетизму Б. Кроче, аналітичної філософії логічного аналізу мови Р. Карнапа, К. Гемпеля, У. Куайна, Л. Вітгенштейна й ін. Підґрунтям функціональної *М.* уважаються деякі ідеї І. Канта, погляди В. Джемса, Ф. Шиллера, К. Поппера, Л. Виготського, В. Франкла, М. Бахтіна, І. Лакатоса й ін. Специфіка кожної з окреслених *М.* у мовознавстві позначається на розгляді проблем мови та свідомості, системності мови, психологічного підґрунтя мовленнєвої діяльності, онтологічної та гносеологічної природи мовного знака, значення та смислу, мовних змін, мови й суспільства, інтерактивної взаємодії у процесі комунікації, синергетичності тощо. Однак між цими *М.* немає чіткої межі: у деяких питаннях вони зближуються, у деяких - розділяються. Особливості різних загальнофілософських *М.* зумовлена і їхньою орієнтацією на різні галузі науки.

Розробка лінгвістичної *М.* є нагальною проблемою сучасного мовознавства, адже за умов наявності достатньо розвинутої лінгвістичної методологічної проблеми наукових течій, шкіл, напрямів переважно залишалися поза увагою лінгвістів. Епістемологічна проблематика здебільшого підмінялася описом й аналізом наукових лінгвістичних парадигм, їхніх підходів до вивчення мови й дослідницьких принципів і методів. Напрямами досліджень лінгвістичної *М.* як науки є 1) розгляд еволюції епістемічного простору лінгвістики починаючи з часів античності; 2) вияву наукових

мовознавчих парадигмах і школах світосприймальних домінанат (ЕПІСТЕУ специфіки оцінок пізнавальної природи людської свідомості, її взаємодії зі світом-дійсності; 3) обґрунтування зв'язку пізнавальної здатності людини з мовою й мовлення в процесах комунікації; 4) інвентаризація й систематизація дослідницьких принципів у різних епістемах; 5) розгляд співвідношення М., парадигми, епістемології й методу 6) упорядкування лінгвістичних методів у розрізі наявних у лінгвістиці епістем. 7) визначення співвідношення між об'єктом і предметом мовознавчих досліджень. 8) розробка способів оцінки достовірності отриманих результатів лінгвістичного пошуку; 9) оцінка сукупності проблем мовознавства, які потребують розв'язання. 10) вияв чинників методологічного еклектизму лінгвістичних теорій і шкіл тощо

Methodology

МЕТОНІМІЯ (від гр. *metonymia* - перейменування) - найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семіотична закономірність, що виявляється у перенесенні позначень одного компонента події на інший, імен: класу об'єктів на об'єкт цього класу, позначення частини на ціле й цілого на частини за суміжністю в межах однієї ситуації. Отже, підґрунтям М. служить наявність зв'язків між категоріями й поняттями в мисленні людини. Ці зв'язки можуть відображати ієрархію класифікації, поділ дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду, відношення складників однієї ситуації (просторових, часових ознак, учасників події, їхніх дій і станів, якісних і кількісних ознак тощо), каузальні: відношення причини й наслідку, умови й зумовленого і т. ін. Результатом М. може бути специфікація значення, його упередженість й конкретизація чи генералізація. М. є підґрунтям семантичних моделей полісемантив і словотворчих типів (наприклад, вторинні предметні значення у віддієслівних іменників, у результаті чого їхні суфікси набувають нових значень). У мовленні М. руйнує лексичну синтагматик\ словосполучення й речення за рахунок еліпсису та семантичної конденсації змісту згорнутої сполуки в одному слові (*вивчати Шевченка, пігулки від голови, два Шишкіна тощо*). В аспекті семантичної структури слова М. ґрунтується на семній динаміці: усуненні інтегральної семи й заміни її диференційною. У когнітивній семантиці М. пояснюється рухом знака з одного елементу когнітивної моделі (пропозиції, фрейму) до іншого (Дж. Лакофф, Р. Дірвен, А. Барселона, Р. Гіббс та ін.)

Дискусійною проблемою сучасної семасіології залишається розмежування М і метафори. Протиставлення М. і метафори описувалося Р. Якобсоном з огляду на два типи афазії, пов'язані з руйнуванням асоціацій за суміжністю та схожістю. М, як і метафора, є знаковим перенесенням, однак М. ідентифікує предмет свого позначення, а метафора - характеризує його. Критерій стабільності / зміни синтаксичної позиції при розмежуванні метафори і М. запропонував польський лінгвіст Є. Курилович. М. має синтаксичну природу, порівняно із семантичною природою метафори, адже сполучуваність одиниць відбувається за рахунок імплікації знака метонімізованого поняття. На відміну від когнітивної метафори, когнітивна природа М. полягає в застосуванні знака одного поняття на позначення іншого в межах однієї ситуації або предметної сфери (метафора завжди обирає знаки з іншої предметної сфери).

Конфігурацію метонімічного перенесення лінгвісти розглядають як асиметричну висунення корелята та згасання референта). Когнітологи вважають основною функцією М. інференційну як функцію логічного виведення. Дослідники виділяють ~2кі типи М: власне лексичну, конструктивно зв'язану й ситуаційно зумовлену (ідентифікаційну). Перша є усталеною в мові М., друга виникає на базі словосполучки -П речення у певній еліптичній конструкції, третя ідентифікує конкретний предмет -и особу із суміжним предметом у певній ситуації мовлення. М. може ставати тдгунтям метафори, яку називають метаморфною. Не випадково, в історичній "ієтиці М., зокрема, її різновид синекдоху, називають першотропом, що став джерелом виникнення метафори і всього тропеїчного спектра мови (У. Еко, Ж. Дюбуа, П. Шофер, Д. Райс, Ц. Тодоров, А. Анрі й ін.). М. є тропом, фігурою мовлення, стилістичним прийомом, однак вона є насамперед засобом повсякденного мовлення й мовною закономірністю. Типи М. виокремлюються за різними "араметрами: 1) за рівневим статусом (лексичні, словотвірні, граматичні, фразеологічні); 2) за конвенційністю в мові (системні й оказіональні); 3) за способом :>міжності (різні типи перенесення) тощо. **Metonymy**

МЕТРИЧНА ФОНОЛОГІЯ - напрям фонології, який спочатку вивчав наголос, і зараз - склад і складоподіл. М. ф. використовує формальні методики побудови метричногодеревай решіток для демонстраціїзміни сили складів **Metrical phonology**

МЕХАНІЗМИ МОВЛЕННЯ-структурно-функціональна організація свідомості, яка зумовлює взаємні переходи між сенсорним, перцептивним і мовленнєво-мисленнєвим рівнями й опосередкує продукування, сприйняття та розуміння мовлення. Характеристика М. м. здійснена радянським психологом, представником Московської школи М. Жинкіним у монографії "Механізми мовлення" 1958 р. і статті "Про кодові переходи у внутрішньому мовленні" 1964 р. Головними положеннями його концепціїє 1)доповнюваність і хоістичність механізмів сенсорики й інтелекту при сприйнятті й обробці інформації; 2) важливість для продукування та сприйняття мовлення ідентифікації денотата внутрішнього мовлення, що реалізується через >ніверсальний предметний код (УПК) - модель відрізка дійсності, про який повідомляється, в єдності перцептивних, когнітивних й афективних ознак денотата; 3) стрижневий статус для всіх ланок мовленнєвого ланцюга механізмів утримання й випередження; 4) необхідність механізму контролю за мовленням; 5) лінійність механізмів кодування й декодування мовлення тощо.

Концепція М. Жинкіна отримує подальшу розробку у працях представників Московської психологічної школи. Зокрема, І. Зимня виділяє кілька загал ьнофункціональних і специфічно мовленнєвих М. м., які співвідносяться із трьома фазами мовленнєвої діяльності: мотиваційно-спонукальною; орієнтувально-дослідницькою, виконавчою. Перша фаза пов'язується з механізмом мотивації як вихідним. У двох інших фазах задіяні загальні механізми випереджувального відображення, осмислення, оперативної та постійної пам'яті разом із мовленнєвими механізмами логіки думки, денотативної віднесеності, внутрішнього та зовнішнього оформлення висловлень, зворотного зв'язку за умови слухового контролю. Проблема М. м. розглядається у працях О.О. Леонтьєва під кутом зору діяльності й контролю,

взаємної заміни слів на підставі трьох груп критеріїв (асоціативних характер- ; - слів, їхнього звукового виду й суб'єктивної ймовірнісної характеристики)

Грузинські психологи, представники школи Д. Узнадзе досліджують :• _ механізму установки в мовленнєвій діяльності як стану готовності до дій на пізнi*^ повторення їх в ідентичних умовах. Особливої уваги заслуговує механізм смысл :*и*, замін як фундаментальна закономірність роботи мовленнєвих механізмів лю>ч+ що ґрунтується на здатності переведення значень словесних знаків на мову д\ vct,, Дослідники називають його перцептивною універсалиєю, зумовленою проектиЕ.-:*. здатністю мозку, за допомогою якої він розгортає модельний світ смислу зі &lsh# об'єктами, ознаками й відношеннями, що сенсорно відповідають об'єктам, озкна* і відношенням навколишнього світу. О. Залевська виділяє 3 функції смислових *гiмжe*. 1) проекційну, яка уможливорює вихід смислу на образ світу; 2) компґесіГ смислу або розгортки як деталізації з акцентуванням на різних фрагме-ті цілого; 3) контролю за правильністю ідентифікації денотатів при спілк\е.іяя за умови постійного протиріччя між дискретністю мовних одиниць і континуальн\гчг багатовимірної картини світу. Механізм контролю є регулятором мовної повел -я» й має два вияви: контролю за діяльністю й контролю за результатом. Перший s^m має на меті оцінку реалізації мовленнєвої програми, другий оцінює відповідь.ст* комунікативного акту його інтенції. Контролю підлягають усі склади*» функціональної організації базової системи психіки людини співвідносно з \мс=^ц* мовленнєвої діяльності. **Mechanisms of speech**

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ - 1) різновид комунікації, протиставленій монокультурній комунікації, який характеризується приналежністю співрозмовкжл до різних культур. Залежно від розрізнення сфер макро- й міжкультур (субк\льто М. к. може мати різні типи: комунікація між макрокультурами (наприклад між європейською й латиноамериканською і под.); міжетнічна - спілк\ в2--шц між представниками різних етносів і субкультур; контркультурна-між представникам материнської культури й дочірньої субкультури; і комунікація між соціальне релігійно, територіально, статево, класово однорідними групами в межах одь:п соціуму (наприклад, спілкування між католиками та православними, ЖІНКИИБ* й чоловіками, представниками однієї області й іншої тощо).

2) Маргінальна галузь мовознавства, спрямована на аналіз параметт і^ особливостей міжкультурного спілкування, соціокультурних чинників йї'-т оптимізації; на формування практичних навичок і вмінь спілк\ва--і із представниками інших культур. Виникнення М. к. як дисципліни пов'яз\єтьс* з виходом у світ книги американських лінгвістів Е. Холла та Дж. Трейджера "К>ль^>:з як комунікація. Модель аналізу" 1954 р., де вперше було вжито цей термін. У 195** у книзі Е. Холла "Німа мова" були обґрунтовані головні засади М. к. Передумова* становлення М. к. у США були суто практичні інтереси американських політиків і бізнесменів, які поширювали свій вплив на інші країни, що потребувало не л*г. £ знання мов інших народів, а й формування міжкультурної комунікативної компетениГ як знання матеріальної та духовної культури чужих етносів. У 1946 р. уряд СИ_ x створив Інститут служби за кордоном, який очолив Е. Холл. У Західній Євр:~

тнеж: "0-80-х р. р. в університах були відкриті відділення М. к. На пострадянському дас-грі М. к. почала розроблятися у 90-ті р. р. на базі практики викладання •шт^мних мов, перекладознавства, етнопсихолінгвістики, культурології, JЕірскраїнознавства, паралінгвістики. Проблемами М. к. займаються різні науки: •гтзпологія, психологія, етнориторика, етнографія мовлення, теорія комунікації тощо.

Г.н.гвістичний аспект М. к. спрямований на дослідження мовних і паравербальних шоерів культурної інформації з метою досягнення комунікативного співробітництва шгзаєморозуміння носіїв різних культур і запобігання комунікативному конфлікту. У лінгвістиці це спрямування властиве етнографії мовлення, яка вивчає правила І чеделі комунікації у різних мовленнєвих колективах. Сьогодні дослідження проблем W к є своєрідним соціальним замовленням, адже багато людей стикаються _ "гоблемами міжкультурного непорозуміння, культурного шоку, що викликає почуття «впевненості, дискомфорту. Одним із найголовніших завдань М. к. є формування ш~жх\льтурної комунікативної компетенції на засадах культурного релятивізму *'^іерантності до чужої культури й мови, до їхніх культурних стандартів. Міжкультурна с.*? петенція є знанням чужих культурних стандартів, які фунтуються на традиційних с.Г;>Г\ рних нормах і уявленнях, що служать орієнтиром у навколишньому середовищі. <С*Лтурні стандарти фіксуються у знаковій формі культурно-мовного коду, тобто згодіння іншою мовою ще не передбачає комунікативної успішності, адже для цього згтрібне органічне поєднання мовного й культурного кодів у спілкуванні. При наявності ^х> н чужого культурного досвіду мовець може компенсувати цю лакуну кодом рідної <>льтури, що нерідко призводить до парадоксів М. к., зокрема, псевдокомунікації, —о характеризується ілюзією спілкування, непорозумінням, частковим блокуванням саналів комунікації. М. к. має теоретичний та прикладний напрями: перший ісгрунтовує теоретичні засади вивчення аккультурації, лінгвокультурної компетенції, ізнак і стадій культурного шоку, способів його усунення тощо. Другий розробляє методики міжкультурного тренінгу, засоби послаблення культурного шоку й виходу з нього і т. ін. **Inter-cultural communication**

>МІЖНАРОДНА МОВА- мова, яка служить для спілкування представників різних держав, народів світу. До М. м. належать мови з найбільшими відсотками чисельності \ніх носіїв у світі, найбільш розвинені й унормовані, із різноманітними злкнціональними підсистемами й термінологічними системами. Статус М. м. закріплюється офіційно шляхом визнання їх офіційними чи робочими мовами міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, СОТ і т. ін.), міжнародних саммітів, конгресів і конференцій. Офіційними й робочими мовами ООН є англійська, арабська, .епанська, китайська, російська, французька. Статус М. м. також визначається політичними й економічними чинниками. М. м. здебільшого вивчаються як іноземні з освітніх закладах різних країн. М. м. слід відрізнати від мов міжнаціонального спілкування, які застосовуються в державах із полілінгвокультурною ситуацією. До М. м. належать і штучні мови. Найбільше визнання й поширення серед штучних мов отримала лише есперанто. До міжнародних штучних мов можна відносити й мови програмування (ФОРТРАН, АЛГОЛ, КОБОЛ, БЕЙСІК, ПАСКАЛЬ тощо). **International language**

МІЛТОН-МОДЕЛЬ - одна з моделей нейролінгвістичного програмування, яка використовується для утворення трансових станів у гіпнотичній і психотерапевт- . комунікації на підставі оптимізації сугестивно маркованих елементів мовге-~_г з оберненою метою - приєднання й доступу до неусвідомлюваних (підсвист-ресурсів іншої людини. М.-м. розроблена й апробована одним з основоположний нейролінгвістичного програмування, ппнотерапевтом Мілтоном Еріксоном. *ic*й* дійшов висновку щодо актуальності безсвідомих ресурсів психіки й інтуїтиз-и механізмів у сприйнятті дійсності. Дослідник уважав, що глибинні кореляції об ргз-с» міфологічного й сенсорного типів мислення можуть представляти переведенні ірраціонального у вербальну площину. Це посприяло розробці методик гіпноти-но комунікації, в основу яких покладені часто не усвідомлювані специфічні v:s« й невербальні моделі.

Етапами М.-м. є наскрізна синхронна ритмічність (паравербальне взаєчіє налаштування співрозмовників) і наполегливе повторення (персевіраи і г приєднання до реальності співрозмовника (сугерента) як переконання в істини іст дій сугестора шляхом вербальної предикації; спрямування уваги людини всереліяц. себе (стан даунтайму) із метою усунення чинника свідомості. У межах останньою етапу найбільш вагомими є явище семантичної дифузності, утворені ритмомелодійної континуальності мовлення за рахунок певних семантио-стилістичних засобів, що відкриває доступ до підсвідомого. Такими засобами є складне й багаторівневе мовлення, неспецифічні лексеми (пароніми, омоб:-ml дієслова із широким дистрибутивним обсягом без вербальної дистриб>^ .l наприклад, *я хочу, щоб ти вчив*), двозначність, оксиморони, парадокси, синтаксисів неправильність, особливі типи зв'язку, руйнація установок через несподіваність відповідей і т. ін. Такі засоби зосереджують увагу пацієнта на пошуку зна^е-з» і розв'язанні двозначностей, парадоксів. Неспроможність свідомо пояснити абсчрднс безглузде або незрозуміле сприяє витісненню свідомих процесів підсвідомо** діяльністю. М. Еріксон уважав, що для гіпнотичної комунікації головною є реакції співрозмовника, яка ілюструє рівень ефективності впливу сугестора. Milton's modd ІМІМЕЗИС(відгр. mimesis- імітація, віддзеркалення) -у лінгвістиці тексту різнов^х текстової референції як правдоподібності, схожості з дійсністю. Термін запозичени* з античної естетики Аристотеля, який вважав М. одним із способів вирішення творч*а. завдань, знаряддям набуття знань і збудження почуття задоволення від відтворень*, споглядання й пізнання предмета. Платон убачав у М. як віддзеркалег.-матеріального світу обмеженість і недосконалість мистецтва, хоч імітація й є осново*-: будь-якої творчості. М. протиставлений дієгезису- різновиду текстової референті **ЯК ВІДМОВИ ВІД ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙСНІСТЮ, СТВОРЕННЮ ВЛАСНИХ МОДЕЛЬНИХ СВІПВ 3r\Zrtd** із задумом й естетичною концепцією автора.

МІНІМАЛІСТСЬКА СИНТАКСИЧНА ТЕОРІЯ - один з етапів генератив^о концепції американського лінгвіста Н. Хомського, що характеризується 1) модульний підходом до мови і, зокрема, до граматики; 2) розробками порівняльного синтаксису що дали змогу обґрунтувати головні модулі теорії управління та зв'язувань? 3) розвитком концепції нативізму шляхом введення принципу перемикачів (Switches.

фіе >можливноюють засвоєння будь-якої мови шляхом спроб і помилок; 4) спрямуванням тї створення універсальної граматики; 5) розробкою принципово нової моделі заєлізації мовної здатності людини іт ін. На етапі М.с.т., який датується 80-90-ми р. р. W ст. виходять праці Н. Хомського "Лекції про управління та зв'язування" (1981 2 "Лінгвістика і когнітивна наука" (1991 р.), "Мінімалістська програма лінгвістичної ~еоріГ (1993 р.), "Нові горизонти вчення про мову й думку" (2000 р.) та ін. 3~дно з мінімалістською програмою мовний апарат людини складається із :зс\ головних підсистем: 1) обчислювальної, яка породжує мовні висловлення й ~едає накази системам реалізації (артикуляторно-перцептивній, концептуально-:тенційній), зважаючи на правила трансформацій й обмеження на них, побудову тредикатно-аргументних структур, і 2) лексикону який містить лексичну інформацію сгнкретної мови (фонологічні й формальні ознаки, валентності і т. ін.). Дві системи реалізації відповідають двом інтерфейсам: фонетичній і логічній формам. Правила трансформації розглядаються як універсальні, однак в одних мовах такі універсали постерігаються в поверхневих синтаксичних структурах і фонетичній формі, 3 інших - лише на рівні логічної форми у глибинних, концептуально-інтенційних системах реалізації. На цьому етапі М. с. т. не використовуються поняття глибинних поверхневих структур, програма зорієнтована на когнітивний аналіз мовних явищ \ньої репрезентації у вигляді знання, на чинники прагматичних правил реалізації з певних комунікативних ситуаціях. **Minimalism Program**

МІТІГАЦІЯ (від англ. mitigation - пом'якшення) - комунікативна стратегія, -;о передбачає пом'якшення мовленнєвої поведінки мовця відносно адресата з метою зниження ризику суперечки, згладжування відмови, втрати обличчя, запобігання збо усунення конфлікту й підвищення ефективності комунікативних дій. М. є однією і форм керування дискурсом. К. Кеффі виокремив дві функції М.: інструментальну < емотивну. Перша забезпечує успішність комунікативних дій, друга регулює емоційну дистанцію і створює психологічний комфорт у спілкуванні. Термін гезглядався ще в античній риторичі І ст. до н. є. М. має інтерактивний характер як пристосування комунікантів один до одного. Б. Фрейзер виділяє два типи М.: егоїстичну, спрямовану на користь мовця з метою зняття із себе відповідальності га спілкування, й альтруїстичну - на користь адресата з метою пом'якшення ефекту висловлення. **Mitigation**

МІФ (від гр. mythos - переказ) - оповідь, що виникла на ранніх етапах розвитку людства і представляє певне явище природи й культури у персоніфікованій, вигаданій юрмі. М. стає аксіоматичною й образно-емоційною смисловою реальністю v*.фологічноїсвідомості, яка є ірраціональною й корелює з архетипами колективного ~озасвідомого. Міфологія є скарбницею архетипів- первісних вроджених психічних :~р\ктур, які є виявом родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього •елективного позасвідомого, забезпечують цілісність і єдність людського сприйняття *• виявляються у знакових продуктах культури (у вигляді архетипних образів). Архетип гозглядався швейцарським психологом К. Юнгом як гіпотетична наслідувана ~;и\ологічна властивість, що не може сприйматися чуттєво й наочно. У сучасній ч-г.ьтуралогіїтапсихологіїМ. отримує нове значення -фіктивної, усталеноїу свідомості

людини ідеї, яка приймається на віру спільнотою і не потребує доведення - спростування. М. є історично зумовленим різновидом суспільної свідомості - некритично сприйнятим смыслом, одним із можливих світів, більш сильним, ніж се - реальності, оскільки він задіює найпотужнішу силу, яка здатна опиратися б\зз-яким фактам, - віру. На думку Р. Водак, М. конструює вторинний світ, у який віряг-і мусять вірити всі члени певної\спільноти. З аксіоматичністю М. безпосереднь: пов'язані такі його особливості, як спрощене бачення реальності, схематичн:-каузальне тлумачення подій. Р. Варт підкреслював, що М. відміння складніс^ людських учинків, надає їм простоти, скасовує всіляку діалектику, позбавляє св~суперечностей через відсутність власної глибини. Протистояння М. раціонально^ посилюється за умови дестабілізації свідомості, коли вона потребує самоорганізацї шляхом переходу від логічних протиріч до спрощеного М., який беззастережні приймається на віру. Мовним носієм М. є міфологема, різновидами якої є за МОВННУ статусом текст, наратив, висловлення, власне ім'я, а за характером референції - транснаціональні, національні, групові й особистісні міфологеми. Зааксюлогічність>: М. поділяються на іділічні й кошмарні (П. Гуревич). Міфологеми є об'єктами вивчення у лінгвістиці тексту, когнітивній поетиці, етнолінгвістиц . лінгвокультурології, політичній лінгвістиці, дискурсологіїтощо. **Mith**

МОВА ПРОГРАМУВАННЯ- система спеціальних знакових засобів, що дає з\ю~> записувати завдання для ЕОМ із метою їхнього виконання комп'ютером і забезпечу: його інформаційну взаємодію з людиною. М. п. застосовують засоби логіки (диз'юнкцію, кон'юнкцію, імплікацію і т. ін.). Перші М. п. почали розроблятися починаючи з кінця 40-х р. р. XX ст., коли виникли перші кібернетичні системи. обґрунтовані й створені Н. Вінером і Дж. фон Нейманом. М. п. розрізняються заступенев абстрактності фіксованих ними дій, які виконують ЕОМ, і даних, що обробляються комп'ютером. На найнижчому рівні перебувають внутрішні мови машинних кодів-двійкових чисел, які перетворюються в електричні сигнали, що їх сприймає машині. Ці мови ґрунтуються на принципах двозначної логіки, не включають змістовног: боку завдань, мають логіко-математичну будову й є основою дії електронних схем. Однак такі коди незручні для людини, яка програмує діяльність ЕОМ. Це стал: причиною створення наприкінці 40-х р. р. М. п. більш високого рівня - автокодів, або мов асемблера, які застосовують десяткову систему позначень, що значн: розширює можливості програмістів і користувачів, хоч програми асемблера є громіздкими. Це підвищує ймовірність помилок і знижує ефективність використання таких програм. М. п. містять абетку (звичайно латинською мовою), пунктуаційк-роздільники, десяткову цифрову систему, імена константи і змінні. Оператори та програми М. п. відповідають висловленням і текстам природних мов. Мовами ще більш високого рівня стали ФОРТРАН (1954 р., США), АЛГОЛ (1958 р. Західна Європа), КОБОЛ (1959 р., США), БЕЙСІК, ПАСКАЛЬ, ПЛ-1, АДА, ЛІСП та ін . а також мови дещо іншої структури ПРОЛОГ і ЛОГО, які є інформаційно-логічни ми. зовнішніми (мовами для машини) і призначені для передачі інформації у зручн> для комп'ютера форматі. Такі М. п. є проміжними між природною мовою і внутрішньо: мовою кібернетичного пристрою. Переклад на машинну мову здійснюється

5 счасних моделях ЕОМ трансляторами (компіляторами й інтерпретаторами). До того ж засобами взаємодії з ЕОМ є мови запитів, моделювання, регламентовані фрагменти природних мов, мови специфікацій. Особливістю М. п. є однозначність розуміння інформації, що передається. М. п. поділяються на універсальні і спеціалізовані: перші здатні застосовуватися для алгоритмізації приписів різних мов, другі мають лише звужені, конкретні цілі. **Programming language**

МОВА-ЕТАЛОН - метамова опису природної мови або спосіб аналізу систем мов: порівнюваних природних мов зі своєю системою й параметрами. М.-е. застосовується в лінгвістичній, зставній лінгвістиці для виділення універсальних, спільних для двох мов і специфічних рис. Ю. Рождественський називає М.-е. метамовою типологією, встановлюючи такі її ознаки: 1) еталон будується для перевірки універсальних дефініцій і впливає на типологічну теорію; 2) еталон містить два види твердження: перші пояснюють будову всіх мов, другі відповідають розрізняльним універсальним дефініціям; 3) еталон - це об'єкт, що представляє всі мови світу (універсальній мові); 4) еталон має генеративне підґрунтя й застосовує символи. Б. Успенський принципами побудови структурної типології вважає метамову та трансформації "сходу від неї до конкретних мов і навпаки. М.-е. розглядається як гіпотетична концептуальна мова, що представляє відповідну природну мову або дві порівнювані мови й позбавлена їхніх особливостей. Це метамови семантичного запису, ієрархічні структури, фрейми, предикатно-актантні рамки, предикатно-ІГГ-ментні структури, глибинні відмінки тощо. Дж. Буранов вважає, що М.-е. можуть бути різні системи* спеціальна штучна мова зі штучними правилами; конкретна мова з гарно розробленою системою; певна система, лінгвістична категорія; ієрархічні ознаки, граматичні правила; семантичне поле; фонетичні, морфологічні й синтаксичні моделі; певний метод; мова-посередник при перекладі; лінгвістичні категорії і т. ін. До М.-е. загалом висуваються такі вимоги. 1) у ній повинні бути всі засоби для опису синтаксичних ознак мови-об'єкта чи порівнюваних мов; 2) М.-е. повинна мати значний потенціал виразних можливостей; 3) її логічний зміст повинен відповідати логіці об'єктної чи порівнюваних мов; 4) М.-е. потребує мінімальної кількості змінних і т. ін. М.-е. може застосовуватися при перекладі з однієї мови на іншу. Вона отримує статус мови-посередника й містить набір еталонних ознак, які загалом не можуть бути представлені в тій чи іншій мові, а наявні в кожній мові частково **Ideal language type**

МОВА-ПОСЕРЕДНИК - у теорії перекладу еталонна система, що об'єднує суттєві властивості тексту мови оригіналу з важливими для синтезу мови перекладу властивостями тексту мовою перекладу. Дослідники припускають можливість М.-п. лише в тому випадку, коли мова оригіналу й мова перекладу належать до різних мовних сімейств. Фактично є сполученням двох мов. Так, М.-п. містить набір еталонних ознак, які не можуть бути представлені в тій чи іншій мові, а наявні в кожній із мов частково. М.-п. ілюструє такий еталонний набір ознак на прикладі еквівалентних речень англ. і рос. мов: *I have arrived* - Я приїхав. Ознаками М.-п. є 1) мовець, 2) жіноча сім'я, 3) прибуття, 4) пішки, 5) попереднє, 6) релевантне

зараз; 7) завершене. Англійська конструкція обирає ознаки 1, 3, 5, 6, російсь-« з - 1,2,3,4, 5,7. У радянській лінгвістиці концепція М.-п. розроблялася О Леонтьєс- , згідно з універсалістською концепцією денотативної спільності мислення > *BI** народів, альтернативною гіпотезі Е. Сепіра-Б. Уорфа. Такою М.-п. є мисленню* *Ф* конструкт, інваріант, універсальний предметно-зображувальний код, що дає ЗУ; ~ здійснити переклад. А. Баранов у своїй моделі перекладу застосовує *еГ*** принцип такої М.-п. - гіпотетичної концептуальної мови, що представляє змт" тексту й позбавлена особливостей мов оригіналу та перекладу. У різних шкс.-^? теорії машинного перекладу такими кодами були мова семантичного запиг» когнітивна модель, пропозиція, мови синтаксичних і семантико-синтаксичн*?. структур, семантичні мови тезаурусного типу. Перехід від етапу прямсг: перекладу до систем із трансфером М.-п. приводить до ідеї створенні універсальної семантичної мови, незалежної від вхідної й вихідної мов. ОДНІ* розробка такої мови зіткнулася з недостатнім рівнем сучасної семантичної теєГ та залишилася віддаленою перспективою. Етнокультурно орієнтовані концеп:/ перекладу відкидають можливість використання М.-п. Оригінальну концепцій: "проміжної" мови (interlanguage) висуває ізраїльський дослідник Г. Т\р. Він вважає, що така мова є перекладацькою універсалією, виявом матеріальні еквівалентності. її існування зумовлене компромісом між адекватність та прийнятністю. Прикладами цієї мови є прямі запозичення з мови оригінал) шляхом транскрипції чи транслітерації, кальки, переваги певних одиниць у мов перекладу під впливом мови оригіналу. До М.-п. загалом висуваються та:< вимоги: 1) у ній повинні бути всі засоби для опису синтаксичних ознак двох мов; 2) М.-п. повинна мати значний потенціал виразних можливостей. 3) її логічний словник повинен відповідати логіці двох мов; 4) М.-п. потріб}є додаткових змінних і т. ін. **Intermediate language**

МОВЛЕННЄВА АГНОЗІЯ - невідпзнання звукового строю мовлення (слухова А чи графічного складу писемних текстів (зорова А.) при збереженні здатності говорити для другого типу й писати для першого через осередкове ушкодження гностичних полів кори головного мозку людини. Термін нейролінгвістики й патопсихолінгвістики.

МОВЛЕННЄВА АПРАКСІЯ-утрата здатності говорити й писати при збереженні можливостей розуміння усного чи письмового мовлення через осередкове ушкодження праксичних полів кори головного мозку людини. Термін нейролінгвістики й патопсихолінгвістики.

МОВЛЕННЄВА ДИЗАРТРІЯ-порушення артикуляційних і просодичних систем людини через ушкодження рухових проєкційних систем мозку, поєднаних із мовним апаратом. Термін нейролінгвістики й патопсихолінгвістики.

МОВЛЕННЄВА ДИСОЦІАЦІЯ-повна чи часткова впратабілінгами чи поліглотами здатності володіння однією з мов при відносному збереженні іншої(их). що спричинене осередковими ушкодженнями кори головного мозку. Термін нейролінгвістики й патопсихолінгвістики.

МОВЛЕННЄВИЙ ВПЛИВ - мовленнєва дія адресанта, керована цільовою установкою мовного спілкування, спрямована на зміну поведінки, психологічних станів, свідомості адресата, оцінки ним певного явища і т. ін. Й. Стернін вважає М. в. гб'єктом окремої науки про ефективність спілкування, яка має теоретичну частину -прикладну-практику навчання ефективному спілкуванню. Ефективним вважається спілкування, яке досягає мети та зберігає комунікативний баланс. Однак досягнення *ети адресантом часто-густо призводить до конфліктних ситуацій, тому, на наш погляд, варто розрізняти ілокутивну й кооперативну ефективність: перша характеризується досягненням власної мети мовцем безвідносно до встановлення балансу, а друга сприяє комунікативній кооперації, можливо, і шляхом лише -асткового досягнення мети адресанта. У теорії М. в. має вагу змішана ефективність, »ка визначається досягненням мети та збереженням комунікативного співробітництва. Й. Стернін розглядає три частини науки М. в.: риторичу, спрямовану -а М. в. у публічному мовленні: М. в. у міжособистісному спілкуванні та в умовах часоBOf комунікації (у рекламі, паблік рілейшнз, ЗМІ). Дослідження М. в. бере свій "•чяток із часів давньогрецьких риторик. Навчання ораторському мистецтву передбачало певні різновиди М. в. на слухачів, однак риторичним аспектом він не обмежувався.

У другій половині ХХ ст. на повернення до проблем ефективного спілкування вплинуло формування прагматичних концепцій мовлення, загальної теорії омунікації, лінгвістичної теорії аргументаціїтощо. Потреба у таких дослідженнях ?>ла зумовлена глобалізацією світу, розширенням сфер спілкування людей, переглядом загальної концепції людини в суспільстві, пов'язаним із демократизацією та своєрідним поєднанням персоніфікації людини як особистості в соціумі, культурі з деперсоніфікацією під впливом домінанти дискурсу, панівної ідеології й боротьби дискурсів. Дослідники виділяють такі способи М. в., як доведення, переконання, вмовляння, вселяння, наказ, прохання, спонування. М. в. здійснюється на підставі мотиву як неусвідомленого прагнення впливу й усвідомленої інтенційно-гратегічної програми адресанта. Дискусійними при визначенні М. в. є питання його одно- чи двобічності, усвідомленості або неусвідомленості. Американська дослідниця Р. Лакофф виокремлює два типи спілкування: звичайну розмову (ordinary conversation) і персуазивний дискурс (persuasive discourse). Останній має програму М. в., є нерівноправним, оскільки спроба впливу свідомо здійснюється :дним із комунікантів.

Деякі дослідники під М. в. розуміють не однобічну дію, а взаємодію комунікантів *к ідентифікацію їхніх моделей світу та взаємне коригування структур свідомості К. Бурк, Ч. Ларсен, А. Баранов, Р. Блакар та ін.), що також має право на існування, адже мовець змінює свої стратегії М. в. залежно від партнера по спілкуванню Подвійність природи М. в. як усвідомленої й неусвідомленої дії на адресата обстоює російський дослідник В. Карасик, який вважає головними засобами свідомого М. в. авторитет, зокрема, забезпечений більш високим владним сттшусом; маніпуляцію, аргументацію, фізичну та психічну силу. М. в. через підсвідоме, позараціональне •>же застосовувати зовнішні ситуативні механізми прогнозованого моделювання -екстів, що є одним із завдань нейролінгвістичного програмування. Р. Чалдіні

у книзі "Психологія впливу" виокремлює шість принципів психологічного впливу, на масову свідомість через підсвідоме: послідовності, взаємного обміну, соціальне--доказу, авторитету, доброзичливості та дефіциту. Учення про вербальний вплив на підсвідомість звичайно пов'язують з ім'ям Дж. Вайкері -фундаторатеорії"25кадр\"
Такий вплив почасти зумовлений тим, що людина може усвідомлено сприймати лише обмежену можливістю порогів сприйняття інформацію, решта її надходить до психічних структур неусвідомленою.

Отже, М. в. ґрунтується на поєднанні лінгвістичного, психологічного, нейрофізіологічного механізмів (логогенної, імагенної, сугестивно-іrrаціональне' складових). Причому мова є найпотужнішою впливовою системою, у межах якої: практично всі компоненти є потенційно сугестивними (Л. Мурзін). Дослідники вважають, що весь загал впливових ефектів має правопівкульну орієнтацію й передбачає домінування емоційних структур і механізмів. У науковій літературі представлено кілька типологій М. в. Одна з них ґрунтується на ілюктивній силі; висловлень і наближена до класифікацій мовленнєвих актів і мовних жанрів (виокремлюються соціальний вплив, волевиявлення, роз'яснення, інформування, оцінно-емоційний вплив). За перлюктивною реакцією М. в. має такі різновиди зміни ставлення до когось або чогось, формування загального емоційного настрою, перебудову категорійної структури індивідуальної свідомості шляхом введення нових категорій. Значну роль у М. в. відіграє паравербаліка спілкування, її конгруентність із вербальними засобами. А. Піз відзначає, що невербальний канал у п'ять разів перевищує інформативність вербального. До того ж неконгруентність вербаліки й невербаліки нерідко призводить до комунікативних невдач й є конфліктогенним чинником. **Speech influencing**

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ - соціально, культурно й етнічно зумовлені стереотипні правила мовної поведінки, що відображаються в певних мовних висловленнях і сполуках, паравербальних засобах, передбачених комунікативною стратегією ввічливості у прийнятих суспільством ситуаціях установки, підтримки й завершення контакту комунікантів відповідно до їхніх соціальних і позиційних ролей і відношень в офіційній і неофіційній сферах спілкування. Дотримання М. є. завжди служить оптимізації спілкування, спрямоване на комунікативне співробітництво за умови врахування соціальних, вікових, статевих, освітніх ознак комунікантів. М. є. є об'єктом соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвопрагматики, стилістики, комунікативної лінгвістики, етнографії мовлення, культури мовлення тощо. **Speech etiquette**

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР - одиниця мовлення як системно організованої репрезентації мови, дискурсивний інваріант, зразок ідеальної природи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів й інтенційно-прагматичними особливостями. Термін уведений російським літературознавцем М. Бахтіним, який розглядав жанри як стійкі типові форми висловлень, вироблені кожною сферою використання мови, що характеризуються певним змістом, стилем як відбором словникових, фразеологічних і граматичних

засобів, і передусім – композиційною побудовою. Найбільш повний виклад теорії VI ж. дослідник здійснив у незакінченій статті "Проблеми мовленнєвих жанрів", де наголосив на тому, що "жодне нове явище (фонетичне, лексичне, граматичне) не може ввійти до системи мови, допоки воно не пройде довгого та сюїадного шляху жанрово-стилістичних випробувань". У кожній сфері діяльності наявний цілий оепертуар М. ж., який диференціюється та зростає в міру розвитку й ускладнення цієї сфери. Типовими для М. ж., на думку М. Бахтіна, є комунікативна ситуація, експресія, експресивна інтонація, обсяг, концепція адресата й наадресата. Такі ознаки проєктують мовленнєві жанри на комунікативні акти, дискурс в одному із сучасних його розумінь.

Суперечливим моментом концепції М. Бахтіна було ототожнення мовленнєвих жанрів із висловленнями. Дослідник виокремив такі риси висловлення, як завершеність, цілісність, відношення до самого мовця на основі реалізації його задуму й до інших учасників мовленнєвого спілкування, діалогічність. Його послідовник В. Волошинов у статті 1928 р. змістовно наблизив висловлення до соссюрівського терміна *parole* та трактував висловлення як "невід'ємний елемент мовленнєвого спілкування", "соціальну подію мовленнєвої взаємодії". Проте саме юняття висловлення у М. Бахтіна і В. Волошинова є нечітким. З одного боку, ключовим для мовленнєвих жанрів було сполучення "одиничні конкретні зисловлення" або їхні типові форми, які й є М. ж., з іншого, висловленням вважається й роман, що прирівнюється до репліки простого діалогу, приватного листа на підставі спільної природи. Розв'язання цієї суперечності відбувається шляхом уведення М. Бахтіним диференціації простих (первинних) і складних (вторинних) М. ж. Первинні М. ж. пов'язані з щоденним, безпосереднім спілкуванням, вторинні – наближені до літературних жанрів різних сфер комунікації, переважно писемної, вони вбирають > себе й переробляють первинні М. ж. Такий поділ приводить до ототожнення первинних М. ж. із мовленнєвими актами, а вторинні жанри пов'язує з одиницею текстового рівня мовної системи – текстею, яка стає підґрунтям М. ж. як одиниці системи мовлення.

Російський лінгвіст В. Гольдін відзначає, що таке розуміння М. ж. мовби "втиснуто" між поняттями мовленнєвого акту, текстового типу, тональності спілкування й деякими іншими. Як здається, установлення співвідношення текстами, мовленнєвого акту і М. ж. потребує насамперед розмежування тексту, інваріантом якого є текстема, і дискурсу, інваріантом якого є М. ж., а елементарною одиницею членування – мовленнєвий акт. Під таким кутом зору М. ж. є зразками класів комунікативних подій, ґрунтуються на відповідних текстових кліше, характеризуються певними стандартними установками, комунікативними :траґеґіями, особливостями інтерактивності, комунікативного середовища тощо. Це дає підстави ототожнювати М. ж. із зразками дискурсу в системі комунікації. Отже, жанри мовлення можуть обмежуватися як зразками мовленнєвих актів висловлень), так і ґрунтуватися на більших за обсягом текстах (байці, анекдоті, науковій статті, дисертації, спортивному репортажі, романі, новелі ~ощо) за умови долучення до текстом стереотипних ознак їхньої дискурсивності.

У сучасній когнітивній лінгвістиці М. ж. розглядається як концептуальн,-сгандартабо інваріантний концепт (С. Плотнікова)

У сучасній лінгвогенристиці (лінгвістичній генології), становлення якої відбуле* приблизно у 80-ті р. р. XX ст., існує ціла низка проблем, які лише зараз отримую^ певне розв'язання у працях лінгвістів різних шкіл і течій. Дискусійно.-; й багатопланою залишається проблема типології мовленнєвих жанрів. Свого час> М. Бахтін здійснив спробу диференціації жанрів, виділивши високі, офіційні. фамільярні; стандартизовані й вільні, однак його класифікація була непослідовною і містила лише начерки, штрихи майбутніх розробок. У сучасній лінгвістичній генології за різними параметрами виокремлюються мовленнєві жанри: усні й писемні, фатичні й інформативні; жанри й жанроїди (маргінальні, або гібридні); педагогічн., наукові, політичні, релігійні, медичні, побутові тощо. Серед проблем цієї гал\з: український лінгвіст Ф. Бачевич виділяє також проблеми співвідношення М. ж. і мови. мовлення, комунікації, місця М. ж. у координатах семіотики та психосемантичнї? діяльності людини та здійснює спробу їхнього аналізу у книзі "Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи".

У ракурсах мовленнєзнавства, стилістики, когнітології, лінгвокультуролоп, й дискурсології М. ж. досліджуються російськими лінгвістами Н. Арутюною. Т. Винокур, Т. Шмельовою, М. Кожиною, В. Карасиком, О. Шейгал, М Макаровим. С. Плотніковою, Г. Слишкіним, В. Салімовським, М. Федосюком, В. Алпатовим й ін. у межах Московської, Волгоградської, Краснодарської, Саратовської, Омської й ін. шкіл. Представники Саратовської школи звертаються до М. ж. як засобів формалізації соціальної взаємодії, прагмалінгвістичних і психолінгвістичних аспектів їхнього вивчення, інституційних сфер використання, концептуальної природи М. ж., розглядають особливості різних М. ж. (В. Гольдін, В. Дементьєв. О. Сиротініна, К. Седов О. Дубровська й ін.). З 1997 р. ця школа видає науковий збірник "Жанры речи", де зосереджуються найбільш вагомні результати наукових розвідок із проблем М. ж.

Під кутом зору етнолінгвістики й когнітивної науки розглядають М. ж. польські лінгвісти (А. Вежбицька, С. Гайда, Б. Бонєцька, Т. Добржинська, А. Душак, Д. Осташевська, М. Сарновські, Б. Вітош, Л. Пісаректа ін.). А. Вежбицька вважає М. ж. сукупністю об'єднаних у ціле мовленнєвих актів, складниками мовного універсуму певної етнічної культури. На матеріалі англійської, японської й польської мов дослідниця описала різні типи комунікативної поведінки, утілені у М. ж, здійснила спробу моделювання емоційно-когнітивних фреймів М. ж. на базі власної концепції семантичних примітивів. В аспекті етнографії мовлення й конверсаційного аналізу аналізує М. ж. Д. Хаймз. Дослідники різних наукових шкіл застосовують різні підходи до тлумачення М. ж.: стилістичний, текстовий, комунікативно-дискурсивний, когнітивний, культурологічний. Пропонуються різні критерії визначення М. ж. (анкета). На думку Т. Шмельової, такими критеріями є комунікативна мета, модель автора, концепція адресованості, зміст події, чинники комунікативного минулого й майбутнього й мовне оформлення. До них дослідниками додаються тональність, тема і комунікативний смисл. **Genre of speech**

МОВЛЕННЄВИЙ ТАКТ - інтонаційно оформлена одиниця членування мовленнєвого потоку, що складається з фонетичних слів і вимовляється без пауз або змін тону. Інтонаційним центром М. т. є синтагматичний (тактовий наголос). Членування на М. т. здебільшого узгоджується із синтаксичним і змістовним членуванням, якщо такт складається з двох і більше фонетичних слів.

МОВЛЕННЄВІ ПОМИЛКИ - невмисні відхилення мовлення від норм мовної системи й узусу сфери спілкування, стилістичних норм, не викликані зміненими станами свідомості, патологією. М. п. вважають різновидом мовних девіацій поряд з аномаліями, неточностями, неправильністю, погрішностями тощо [Ф. Бацевич]. Проблемою є розмежування понять М. п., спотворень, обмовок, недоліків і т. ін., які іноді кваліфікуються або як протилежні (М. п. і спотворення, недоліки), або як уключені одне в одне (обмовки як складові помилок), або як тотожні і [М. п. й обмовки). М. п. завжди були об'єктом психолінгвістичних, власне мовознавчих і методичних досліджень. Психолінгвісти розглядали М. п. під кутом зору породження та сприйняття мовлення, індивідуальних мовних механізмів; лінгвісти аналізували їх як рефлекс закономірностей і тенденцій певних мов; методисти пристосовували вивчення М. п. до критеріїв культури мовлення, потреб освіти, етикету сфер спілкування, навчальних цілей тощо. Останнім часом М. п. почали досліджуватися в розрізі теорії комунікації, лінгвістики тексту, теорії мовних актів, лінгвопрагматики, дискурсології (Ю. Апресян, О. Шмельов, Ю. Городецький, І. Кобозева, І. Сабурова, Ф. Бацевич, Р. Лакофф та ін.).

Дослідники називають різні причини М. п. Так, залежно від етапів породження мовлення причинами на етапі задуму є відсутність розрізнення суб'єкта й об'єкта дії, суб'єкта й дії, дії й об'єкта, суміщення суб'єкта й результату і т. ін.; на етапі ситуативно-сміслового синтаксування - недостатня розгортка відношень причини і наслідку, відсутність уточнення дистрибутивних відношень і конкретизації часових відношень, недостатня розгортка просторово-часових зв'язків тощо (Г. Ейгер, О. Залевська). Лінгвісти й методисти вважають чинниками помилок суперечності між структурою мови й нормою, взаємодію одиниць різних рівнів, їхню недостатню узгодженість, взаємодію одиниць одного мовного рівня (Б. Норман). Причинами М. п. можуть бути ускладнені зовнішні умови спілкування.

Залежно від специфіки моделей породження та сприйняття мовлення створюються різні класифікації М. п. Найбільш загальною класифікацією є поділ М. п. на паузи, коливання (хезитації), виправлення, повторення, заміщення, а також обмовки. В. Фромкін поділяє обмовки на чотири різновиди; підстановку, перестановку, пропуск, додавання. Описки, на відміну від орфографічних помилок, є нестандартними помилками, зумовленими фонологічним принципом запису слова, графічною подібністю букв, пропусками, перестановками, додаванням літер тощо. Залежно від рівня володіння нормами мови й мовлення виокремлюють суттєві й несуттєві, однотипні й неоднотипні, типові й нетипові М. п., власне помилки й недоліки. За рівнем мовної системи існує поділ М. п. на фонетичні, граматичні, лексичні, логічні тощо. Оригінальною є класифікація Дж. Стембергера, яка ґрунтується на ідеях конекціоністських моделей сприйняття мовлення. Дослідник поділяє

М. п. залежно від "природи помилки" на заміни, змішування, додавання, пропуск.- за контекстуальним зв'язком - на позаконтекстні й контекстні: антиципації як результат прогнозування, персеверації як повторення, транспозиції як заміни, зсуви TOLL: за параметром мовного рівня - на лексичні, морфологічні, синтаксичні, фонологіч: - __ морфосинтаксичні.

Теоретичні засади лінгвістичного вивчення М. п. були закладені у класичних працях Ш. Баллі "Французька стилістика" (1909 р.) й А. Фрея "Грамматика помилок" (1929 р.). Значний доробок із цієї проблеми наявний у психології та психолінгвістик. Наприкінці XIX ст. - на початку XX ст. психологи звернулися до проблем** психічного підґрунтя мовленнєвих відхилень, умов їхнього породження, здійснивши експериментальні дослідження на підставі моделювання девіантних ситуацій (В. Вундт, Р. Мерингер, Х. Боуден, К. Майер, Г. Ваймерта ін.). У 1895 р. Р. Мерингер опублікував список із 8000 помилок в усному й письмовому мовленні, що став базою для подальших розробок цієї проблеми. У сучасній лінгвістиці М. г. розглядаються під кутом зору психічних і когнітивних механізмів, особливостей індивідуальної свідомості, соціальних чинників комунікативних процесів тощо (О. Леонтьєв, Б. Воронін, Ю. Красиков, Г. Ейгер, О. Поймьонова, Дж. Стембергер, Дж. Гаррет, А. Коен, П. Макніледжта ін.). Російський психолог О. Леонтьєв підводив під термін "мовленнєві помилки" різні явища, об'єднані неадекватністю мовленнєвої дії, і вважав, що систематичне дослідження цієї проблеми могло б сформувати окрему галузь психолінгвістики **Speech errors**

МОВЛЕННЄЗНАВСТВО - розділ лінгвістики, спрямований на аналіз системно, організації мовлення, комплексну характеристику його інваріантних одиниць - мовленнєвих жанрів, особливостей різних сфер спілкування, а також на комплексні дослідження усного звукового мовлення. М. є калькою англійського терміна *speechology* - галузі лінгвістики, що виникла у США у 70-ті р. р XX ст. для вивчення особливостей усного звукового мовлення. Проблематика М. перетинається із проблемами комунікативної лінгвістики, функціональної стилістики, лінгвогенетики, конwersаційного аналізу, дискурсології (аналізу дискурсу) Головним доробком, зокрема, російського М. (Т. Шмельова, Т. Винокур, М. Кожина, О. Сиротініна, Є. Сидоров й ін.) є розгляд системності мовлення та його категорій, вироблення класифікації сфер спілкування, аналіз їхніх особливостей, обґрунтування поняття мовленнєвого жанру й опис його різних типів, дослідження живого розмовного спілкування. **Speechology**

МОВЛЕННЯ - 1) реалізація мови у звуковій і писемно-друкованій формах мовленнєвої діяльності, протиставлена мовній компетенції як системі (значення пов'язане з виокремленням Ф. де Соссюром у межах лінгвальної діяльності (*langage*) мови (*langue*) як колективного надбання всіх її носіїв і мовлення (*parole*) як його реалізації в дії). Ф. де Соссюр не обмежував предмет мовознавства мовою і вважав, що факт мовлення завжди передуює мові, тому нагальною потребою, на його думку, є створення двох лінгвістик-лінгвістики мови й мовлення. Однак поняття лінгвальної діяльності у Ф. де Соссюра було нечітким, тому найбільш вагомою та впливовою виявилася ідея дихотомії. Витоки такого поділу простежуються ще в діалозі Платона на "Софіст."

Раніше за Ф. де Соссюра ідею трихотомії мови, мовлення й мовленнєвої діяльності зисунув німецький лінгвіст Г. Габеленцу книзі "Мовознавство" 1891 р. Сучасник Ф. де Соссюра російський лінгвіст І. Бодуен де Куртене виокремлював мову *in potentia* й мовлення як її реалізацію, однак його вплив на європейську лінгвістику (окрім російської) був практично відсутній. Тому Л. Щерба писав, що у "Курсі загальної лінгвістики" Ф. де Соссюра немає ніяких нових положень, які б не були відомі з учення І. Бодуена де Куртене. Ідея дихотомії зумовила подальше спрямування лінгвістичних досліджень у бік мовлення, однак жорстке протиставлення мови й мовлення викликало, з одного боку, критичне ставлення (О. Есперсен, Дж. Фьорс й ін.), з іншого, сприяло пошукові третього рівня, який мав "заповнити прірву між мовою й мовленням", за образним висловом Е. Косеріу. Таким третім рівнем стали мовленнєва діяльність (Л. Щерба), норма як явище індивідуального мовлення, що являє собою повторювані та прийняті в певному колективі закономірності та зразки і Е. Косеріу), індивідуальне мовлення (Ю. Степанов), текст або дискурс (Е. Бюйссанс, МЧеремісіна)тощо. Це привело до виникнення другого значення терміна "мовлення", зумовленого потребою дослідження соціально-типового аспекту мовної діяльності.

2) Системно організована репрезентація мовної системи, що має певні закономірності й відомі усім носіям мови зразки - мовленнєві жанри. Це значення олизьке до трактування Е. Косеріу поняття норми і застосовується в сучасному мовленнєзнавстві. М. Кожина підкреслює, що крім розуміння М. як конкретного говоріння індивіда, воно може мати й інший, узагальнений аспект, пов'язаний з типологією М. як сукупності всіх процесів говоріння, мовленнєвої діяльності з ракурсі її специфічних рис. С. Сидоров зауважує, що організація кожного акту мовленнєвої комунікації у вигляді системи викликана суспільною необхідністю >згодження діяльності адресанта й одержувача інформації. Дослідники відзначають структурованість, упорядкованість, організованість на когнітивному рівні, >регульованість, відтворюваність, тобто системність М. при всій його непередбачуваності й суб'єктивності. Системною одиницею М. у такому значенні т мовленнєвий жанр - зразок ідеальної природи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів й інтенційно-прагматичними особливостями. Термін уведений російським літературознавцем М. Бахтіним, який розглядав жанри як стійкі типові форми висловлень, вироблені кожною сферою використання мови, що характеризуються певним змістом, стилем як відбором словникових, фразеологічних і граматичних засобів, і передусім - композиційною побудовою. Дослідник уважав, що М. не може бути протиставлене мові, а лише мовленнєвому спілкуванню, одиницею якого є висловлення.

3) Індивідуальний акт користування мовою у звуковій та писемно-друкованій формах. Це значення відповідає рівню індивідуального мовлення у класифікації Е. Косеріу. **Speech**

МОВНА АНАЛОГІЯ (від гр. *analogia* - відповідність, схожість, домірність) - принцип системної організації будь-якої мови як її регулярна закономірність, що простежується в рядах подібних ознак, явищ, тенденцій й формальному

чи семантичному уподібненні однієї одиниці або явища мови до інших. Дія аналог поширюється на всі рівні мовної системи й мовленнєві процеси в синхронічному та діахронічному аспектах, в онтогенезі й філогенезі. М. а. була головним принципом граматичного опису ще в Александрійській школі на противагу аномалії: як відхиленню від закономірностей мовної системи (Аристофан Візантійський. Аристарх Самофракійський). Аналогісти ввели в науковий обіг лінгвістики поняття парадигми, зразка. Слідом за ними, у римській граматиці Варрона виокремлено словозміну, де панує аналогія, і словотворення, де править воля людини й аномалія. Детальна розробка принципу М. а. належить молодогограматикам, хоч ще до них принцип М. а. уводять у широкий науковий обіг А. Шлейхер й І. Бодуен де Куртене, пояснюючи його дією біологічних і соціально-психологічних чинників відповідно М. а. є рушійною силою розвитку й функціонування мовної системи (наприклад, зміна основ іменників і дієслів в індоєвропейських мовах за аналогією, застосування стандартних словотвірних моделей для поповнення словникового фонду мови й позначення нової інформації). У лінгвосинергетичному аспекті М. а. є параметром самоорганізації системи мови, стимулом для її розвитку, творчої мовної діяльності і, навпаки, може ставати деструктивною консервативною тенденцією, яка, з іншого боку, служить збереженню мови і полегшує її трансляторну функцію. **Language analogy**

МОВНА АНОМАЛІЯ (від гр. *anomalía* - незгода) - відхилення від регулярних закономірностей мовної системи (аналогій). Поняття аномалії як невідповідності граматичного значення предмета граматичному значенню його імені вперше висунули стоїки, що привело до тривалої дискусії аналогістів й аномалістів (Александрійської та Пергамської шкіл). Значну увагу М. а. приділяла Пергамська школа стоїків (Кратет Малосський, Секст Емпірик). Римський граматикист Варрон виокремив два типи відміни: природну, яка ґрунтується на аналогії (словозміну), і довільну, у якій реалізується все свавілля людини (словотвір). Він намагався ввести аналогію як обов'язкове правило словотвору і позбавитися тим самим від аномалій у мові. М. а. відносять до мовних девіацій, хоч не всі аномалії мови є відхиленнями від норм, адже аномальні випадки можуть бути нормативними. Тому між мовними девіаціями й аномаліями існують відношення перетину. М. а. з часом може перетворитися на аналогію (наприклад, поширення аббревіації й компресії як засобів словотвору у мові ХХ ст.). У лінгвосинергетичному аспекті М. а. є одночасно параметром самоорганізації системи мови як стимулом для її розвитку, творчої мовної діяльності, і, навпаки, руйнівною тенденцією для мовної системи. **Language anomaly**

МОВНА ДЕВІАЦІЯ (від лат. *deviatio* - відхилення від дороги) - мовні висловлення, у яких відбувається різноманітні відхилення від норм функціонування мовної системи, не спричинені зміненими станами свідомості, патологіями. Ф. Бацевич об'єднує цим терміном як родовим поняттям видові: мовні аномалії, помилки, неточності, неправильності, погіршеності тощо, - хоч поняття аномалії, властиве й унормованій мові, на наш погляд, перебуває із М. д. у відношеннях перетину, тобто не всі аномалії є девіаціями, і не всі девіації є аномальними. Однак зручність цього терміна у такому значенні відзначалася багатьма дослідниками (Х. Патнемом,

Н. Арутюновою й ін.). М. д. служать предметом девіатології(або ортології). На відміну від патологічних відхилень мовної поведінки, які вивчаються у межах патопсихолінгвістики, нейролінгвістики (зокрема, афазіології), М. д. не зумовлені порушенням мовної здатності людини, а визначаються несформованістю комунікативної компетенції, мовленнєвих умінь і навичок, поганим знанням куптурно-соціальних норм мови, стандартів відповідності вживання слів і висловлень > певних сферах спілкування тощо.

Теоретичні засади лінгвістичного вивчення М. д. були закладені у класичних працях Ш. Баллі "Французька стилістика" (1909 р.) й А. Фрея "Граматика помилок" (1929 р.), хоч аномалії як невідповідності ознак предмета і граматичного значення його найменування розглядалися ще стоїками (Пергамська школа, Кратет Малосський, Секст Емпірик), пізніше римським граматистом Варроном, який убачав дію аномалії саме у словотворі, на відміну від аналогічної словозміни. Значний доробок із цієї проблеми наявний у психології та психолінгвістиці. Наприкінці XIX ст. психологи звернулися до проблеми психічного підґрунтя мовленнєвих відхилень, \мов їхнього породження, здійснивши експериментальні дослідження на підставі моделювання девіантних ситуацій (В. Вундт, Р. Мерингер, Х. Боуден та ін.). У 1895 р. Р. Мерингер опублікував список із 8000 помилок в усному й письмовому мовленні, що стало базою для подальших розробок цієї проблеми. М. д. є об'єктом психолінгвістичних, мовознавчих і методичних досліджень. Психолінгвісти розглядають М. д. під кутом зору породження та сприйняття мовлення, індивідуального характеру мовного механізму, соціального занурення комунікативних процесів (О. Леонтьєв, Б. Воронін, Ю. Красиков, Г. Ейгер, О. Поймьонова, Дж. Стембергер, Дж. Гаррет, П. Макніледж та ін.); лінгвісти аналізують їх як рефлекс закономірностей і тенденцій певних мов; методисти пристосовують вивчення М. д. до критеріїв культури мовлення, потреб освіти, етикету сфер спілкування, навчальних цілей тощо. Останнім часом М. д. почали досліджуватися у розрізі теорії комунікації, лінгвістики тексту, теорії мовних актів, лінгвопрагматики, дискурсології, когнітивної та комп'ютерної лінгвістики (Ю. Апресян, О. Шмельов, Ю. Городецький, І. Кобозєва, Н. Лауфер, І. Сабурова, Ф. Бацевич, Р. Лакофф та ін.).

Дослідники називають різні причини М. д. Так, залежно від етапів породження мовлення причинами на етапі задуму є відсутність розрізнення суб'єкта й об'єкта дії, суб'єкта й дії, дії й об'єкта, суміщення суб'єкта й результату і т. ін.; на етапі ситуативно-смыслового синтаксуювання - недостатня розгортка відношень причини : наслідку, відсутність уточнення дистрибутивних відношень і конкретизації часових відношень, недостатня розгортка просторово-часових зв'язків тощо (Г. Ейгер, О. Залевська). Лінгвісти й методисти вважають чинниками М. д. суперечності між структурою мови й нормою, взаємодію одиниць різних рівнів, їхню недостатню чзгодженість, взаємодію одиниць одного мовного рівня (Б. Норман). Причинами М. д. можуть бути ускладнені зовнішні умови спілкування. Залежно від специфіки моделей породження та сприйняття мовлення створюються різні класифікації М. д. Найбільш загальною класифікацією є поділ М. д. на свідомі (прийоми) й підсвідомі Д. Лихачов, М. Бірвіш), власне мовні й комунікативні (В. Дем'янков), семантичні

(пропозиційні) і прагматичні. Зрівнем мовної системи існує поділ М. д. на фонетично-лексичні, граматичні, логічні тощо, за формою - на порушення сполучуваною прийменниково-відмінкового керування, вибору дієслів, заміщення слів і т. - Ф. Бацевич виокремлює М. д., пов'язані з мовною компетенцією адресанта й зумовлені комунікативною компетенцією мовців.

МОВНА ДИВЕРГЕНЦІЯ - тактичний вияв деяких комунікативних стратегій (зниження статусу адресата, авторитарності тощо) як підкреслення розбіжностей* комунікативної поведінки, що передбачає різницю коду мовлення мовця й адресата з метою реалізації кооперативного чи конфліктного результату. **Speech divergence**

МОВНА ЕКОНОМІЯ - закономірність мови й мовлення, зумовлена прагненням носіїв мови полегшити власні мовленнєві зусилля, оптимізувати передачу інформації Межа М. є. визначається 1) переходом кількості в якість, тобто економія виправдана, коли вона не викликає якісних змін, а представлені одиниці беруть на себе навантаження редукованих; 2) досвідом, фоновими, енциклопедичними знаннями комунікативною компетенцією співрозмовника, здатного декодувати компресивну інформацію; 3) наявністю в мові "норми" (за М. Бергельсон і А. Кібриком, "повного"* прототипу) передачі інформації, від якої йде відлік її знакової згортки, адже відсутність у мові знакових засобів, більших, ніж економне висловлення, є ознакою відсутності економії; 4) метою та стратегіями мовленнєвого акту. М. є. протиставлена мовній надмірності, і разом вони розглядаються як тенденції мовного прогресу), чинники оптимізації спілкування. Надмірність також сприяє комунікативному> співробітництву, розумінню нової інформації, розвитку експресивності й емотивної зарядженості мовних засобів.

Існують різні класифікації виявів М. є. залежно від мовних рівнів, мети редукції, ступеня застосування тезауруса адресата і т. ін. На фонетичному рівні економія виявляється у різних типах випадення звуків і звукосполучень, скороченні їхнього звучання, повній асиміляції; на словотвірному рівні - у дифузії, аббревіації, словотвірній компресії, словоскладанні, конверсії частин мови; на лексичному рівні - у семантичній конденсації, метонімії, метафоризації, фразеологізації; на морфологічному рівні - в анафоричних відношеннях, дейксисі, транспозиції; на синтаксичному - в еліпсисі, структурній неповноті речення, напівпредикативності, просіопезисі, апосіопезисі іт. ін.; на текстовому рівні - в імплікатурах, пресупозиціях, застосуванні культурних стереотипів, прецедентних феноменів, фонових знань, підтексті тощо. Дослідники виділяють редукцію форми й редукцію значення. Перша існує в парадигмі за умови відсутності другого члену опозиції, а також представлена компресією, синкретизмом, анафорою. Друга репрезентована опущенням сильновалентних компонентів дієслів, редукцією складників пропозиції у напівпредикатних актах і при еліпсисі, апеляцією до позамовного досвіду читача тощо.

Поняття "пошук найменших зусиль", "пошуки легких артикуляцій", "економія мовлення" були введені в обіг у працях П. Пассі, Г. Суїта, О. Єсперсена (80-ті р. р. XIX ст.) у зв'язку з теорією прогресу мов, тобто розвитку мов від флексійного типу до аналітичного, а також із концепцією еволюції звуків у процесі розвитку

пози. У 1870 р. у лекціях І. Бодуен де Куртене назвав одним із чинників розвитку ж>ви прагнення до зручності через спрощення форм, зокрема, шляхом переходу »тсів і їхніх сполук до більш легких для збереження м'язів і нервів. У ХХ ст. питання оюномії продовжувало цікавити багатьох лінгвістів. О. Пешковський сформулював зю н економії сил як норму для мови. А. Мартіне розробив принцип М. є. щодо генетичних змін, зауваживши, що цей принцип працює на всіх рівнях мовної системи. Г. Фрей виокремив два типи економії: на підставі пам'яті й на підставі мовлення. Є. Поливанов пояснював М. є. лінощами людини, причому мінімальна трата енергії має свою межу й визначається потребами слухача (співрозмовника): шдмірна економія перетворює мовлення на незрозуміле й невиразне. Явище економії ^етосовується у прикладній лінгвістиці, у системах автоматичної обробки текстів ж один із параметрів шляхом актуалізації стратегій звернення до концептуального ?шня фонової й енциклопедичної інформації. Linguistic economy

МОВНА КАРТИНА СВІТУ - представлення предметів, явищ, фактів ситуацій лйсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних жахах, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості. М. к. с. не ізоморфна концептуальній жзтегоризації світу, а є її підсистемою, що довільно й конвенційно фіксує деякі югнітивні структури, проте не всі мовні категорії є результатом концептуальної хзтегоризації. Термін "картина світу" вперше застосовується фізиком В. Герцем за межі ХІХ і ХХ ст. як сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, які служать хія виведення логічних суджень щодо поведінки цих об'єктів. Ці образи зпображають суттєві ознаки об'єктів і певну кількість зайвих відношень, \дч їх уникнути не вдається, оскільки вони створюються розумом. Згодом картина сам перетворюється на універсальну категорію природничих і гуманітарних на\ к. В. Постовалова визначає картину світу як глобальний образ світу, який лежить з основи світогляду людини, тобто виражає сутнісні властивості світу в розумінні людини, і є результатом її духової діяльності.

Останнім часом термін "картина світу" під впливом комп'ютерної науки замінюється термінами "когнітивна модель світу", "ментальна модель", "ментальна репрезентація", що позначають універсальне концептуальне представлення дійсності в різноманітності її зовнішніх і внутрішніх зв'язків, яке існує у вигляді певної системи лонянь (часу, простору, причини, наслідку, числа, частини й цілого тощо). Дослідники розмежовують мовну й концептуальну картини світу, хоч деякі вважають, що більш правильним би було говорити про мовномисленнєву картину світу, не ототожнюючи ж>ву й мислення, а підводячи під мовну модель когнітивну базу (Г. Колшанський). Межа між М. к. с. і концептуальною є нечіткою, вони перебувають у логічних відношеннях перетину або включення першої до другої залежно від визнання концептуально не співвідносних мовних категорій, наприклад, роду (пор. принцип ^бритви Оккама", згідно з яким мова збільшує число знаків, певна кількість яких не співвідноситься з окремим денотатом).

У сучасній когнітології проблема зв'язку М. к. с. із концептуальною розглядається ~д кутом зору опозиції принципів модуляризму й холізму. Модулярні теорії

постулюють наявність у когнітивному механізмі людини ряду незалежної й автономно працюючих систем обробки вихідної інформації - модулів. Кожний модуль як когнітивна система має специфічну, притаманну лише йому структуру, що не може бути пояснена на основі структурних особливостей інших модулів. Так, один модуль розпізнає обличчя, інший - слова. Базовим у цих теоріях є положення про подільність свідомості людини на комплекс субсистем (М. Бірвіш, Е. Ланг, Дж. Фодор, А. Фармер, М. Шварц й ін.). Дж. Фодор виділяє дві підсистеми мозку: вертикальну (зір, слух, мову у вигляді семантичного та синтаксичного аналізу) та горизонтальну (пропозиції, здоровий глузд). Рішення кожного модулю після переробки специфічної для нього інформації передається центральній переробочій системі (процесору), де інформація від різних модулів корелюється й розподіляється за етапами обробки. М. Бірвіш пов'язує модуляризм із взаємодією мовної та концептуальної картини світу, виокремлюючи семантичний і незалежний від мозку концептуальний модуль. Експериментальні дослідження радянської нейролінгвістичної школи під керівництвом О. Лурія також довели автономність локалізації процесів мислення й вербалізації різних ділянок кори головного мозку.

Холістичний принцип навпаки розглядає людську свідомість як цілісну функціональну систему, у якій мова є однією з підсистем, підкореною спільним когнітивним законам, виходячи із принципу паралельності (одночасності) переробки інформації, отриманої від різних джерел, і її взаємодії, тобто переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів. Цей принцип є базовим для багатьох представників когнітивної семантики, які постулювали ізоморфізм значення й концептуальних одиниць людського мислення (Р. Джекендофф, Дж. Ейтчисон, Дж. Лакофф, Л. Талмі, Р. Дірвен, Д. Герартс, Ж. Фоконьє, І. Світсер, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі та ін.). Проблема співвідношення мовної та концептуальної картин світу також містить дискусійні питання обсягу цих картин та способів систематизації їхнього змісту, що безпосередньо залежать від обраного дослідниками загального підходу.

Підґрунтям проблеми М. к. с. є концепція внутрішньої форми мови В. фон Гумбольдта та неогумбольдтіанські постулати етнопсихолінгвістики. М. к. с. співвідноситься з поняттями наукової й наївної картин світу: перша опосередкована науковим знанням про світ, друга - національно-культурним й емпіричним досвідом етносу. Дослідники ототожнюють наївну й М. к. с., однак це не відповідає класифікаційним параметрам, адже мовна картина є відображенням у знаковому вигляді природної мови як наукових так і наївних знань, які відповідно проєктуються й на концептуальну картину світу. Напрямами опису М. к. с. є 1) лінгвоконцептологія, в якій здійснюється аналіз різних типів концептів і їх репрезентації природних мов; 2) прототипна семантика, що встановлює рубрики досвіду людини та їхні ознаки на підставі мисленнєвих корелятивів найкращих представників цих категорій (прототипів); 3) етноцентрична концепція семантичних примітивів, яка уможливорює опис семантики природних мов у проєкції на наївні елементарні універсали людського досвіду (у межах когнітивної семантики); 4) системно-лексикографічні дослідження національно-специфічних наївних моделей світу; 5) етнопсихолінгвістичні й лінгвокультурологічні

розвідки, які проектують М. к. с. на особливості етносвідомості, етнічної психології та культури, виявляють етнічні стереотипи та їхнє мовне втілення і т. ін. **Linguistic world-image, linguistic view of the world**

МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ—знання мови (лексикону, граматичних категорій та парадигм, фонологічних компонентів, правил породження синтаксичних юнструкцій). Термін розроблений Н. Хомським під кутом зору протиставлення М. к. мовленнєвій реалізаціїзнань (performance). М. к. розглядається як найважливіше інаряддя породження та сприйняття й розуміння мовлення. Дискусійними і остаточно не розв'язаними зал ишаються проблеми 1)співвідношенняМ.к. і ментального жксикону, який містить знання словникового складу мови і зафіксованих за формами яомінативних одиниць смислів, що репрезентують інтеріоризовані у свідомості ^с'екти й явища дійсності і концептуальну структуру внутрішнього рефлексивного ж>свіду; 2) зв'язку значень і форм, механізм якого реалізується при породженні та сприйнятті мовлення; 3) поєднання М. к. і позамовних змістів; 4) механізму узгодження фонологічної й письмової форм слів, адже вони є роздільними у пам'яті; 5) способів доступу до складників М. к.; 6) шляхів розвитку М. к. в онтогенезі к філогенезі; 7) способу організації М. к. тощо.

Дослідження М. к. має прикладне спрямування, адже її склад проектується у комп'ютерні моделі автоматичної обробки мови, систему організаціїлінгвістичних процесорів, яка враховує інформацію різних мовних рівнів. Прикладом деталізації а інтегрального опису складників М. к. служить методика лексикографічного портретування, розроблена в межах Московської семантичної школи Ю. Апресяном. Лексикографічний портрет слова представлений такими видами інформації ^ро лексичну одиницю: 1) морфологічною, яка демонструє тип парадигми, можливі ^позитивні кореляти граем, аломорфи; 2) стилістичною, репрезентованою традиційними позначками сфери вживання, експресивності, функціонально-гтилістичної забарвленості; 3) семантичною, яка містить істинніісне твердження, п\мачення пресупозицій, модальних рамок (оцінок, емотивності), різноманітні живання в певних значеннях, комбінаторику слова в контекстуальних умовах, .нформацію про семантичне протиставлення двох форм однієї граеми; -і прагматичною, яка охоплює перформативуу здатність слова, його нетривіальні -_х>к\пивні функції, асоціації, що воно викликає; 5) просодичною й комунікативною, репрезентованою здатністю до виділення фразовим наголосом і можливостями соматичного функціонування; 6) синтаксичною, яка представляє валентнісний спектр слова (обов'язковий і факультативний) і місце його в структурі валентностей пропозиції; 7) зоною моделей сполучення слів, яка містить правила сполучення Р: обмеження на них; 8) фразеологічною як здатністю слова залучатися до складу гразем. Окреслені типи інформації демонструють різні підсистеми М. к. Відкритою залишається проблема зв'язку М. к. із комунікативною (дискурсивною) і культурною. Мовознавці підводять М. к. під загальне поняття дискурсивної компетенції І:О розділяють їх. Культурна К. лише частково відображена в мові та її дискурсивних тодуктах, тому між ними встановлюються відношення перетину множин. Деякі ' чгвісти залучають культурну компетенцію до складу комунікативної. Розробка

цього питання поглибить уявлення про взаємозв'язок мови й культури, мс = г й мовлення, культури й дискурсивної практики етносу. **Linguistic competence**

МОВНА КОНВЕРГЕНЦІЯ - тактичний вияв комунікативної стратегії: урівноваження статусу співрозмовників як пристосування адресанта до адресата що передбачає уподібнення мовлення одного до мовлення другого з метою досягнення комунікативної кооперації. Наприклад, спілкування з дитиною на підставі ко^к% дитячого мовлення, перехід на сленг чи жаргон при спілкуванні з людиною, що використовує їх. У комунікативній лінгвістиці М. к. розглядається як стратега перемикавання кодів (англ. codeswitching), тобто перехід адресанта на мовленнєвий реєстр адресата. **Speech convergence**

МОВНА НАДМІРНІСТЬ - закономірність мови й мовлення, спрямована на деталізацію знакових позначень й оптимізацію інформаційного обміну М м протиставлена мовній економії, підґрунтям якоїє прагнення носіїв мови полегшк> власні мовленнєві зусилля, підвищити ефективність передачі інформації! та швидкість її обробки. Як і економія, М. н. є універсалією, чинником прогресе мови, а в лінгвосинергетичному аспекті - параметром самоорганізації системи мови» М. н. можлива лише за умови наявності "норми" знакової передачі інформант (за М. Бергельсон і А. Кібриком, "повного" прототипу), яку вона перевищу за кількістю вербальних позначень. Проблема М. н. розглядалася німецьким молодогораматиком Г. Паулем у книзі "Принципи історії мови" 1880 р. Новий ра>рс ця проблема отримала у статті Р. Якобсона "Лінгвістика й теорія зв'язку" (1961 р L де М. н. пов'язується із процесами кодування й декодування інформації як явище, що може полегшити сприйняття й розуміння інформації. Слідом за Р. Якобсоном. У. Еко вважав, що М. н. знімає ентропію (невпорядкованість) коду мови й мовленні і підвищує передбачуваність системи. Дослідники пов'язують М. н. із можливістю вдосконалення літературної форми мови. Виходячи з формули радянського математика О. Колмогорова ($H = h^1 + h^2$, де H - величина інформації мови, h - семантична різноманітність мови, h^2 - надмірність мови), без М. н. ($h^2 = 0$) існуванні поезії є неможливим. М. н. є джерелом виразності, образності мови, сприяє комунікативному співробітництву, розумінню нової інформації, розвитку експресивності й емотивності мовних за&обів тощо. М. н. може ставатж й деструктивним чинником комунікації, призводити до комунікативного ш\му до небажання продовжувати спілкування за умови невиправданого збільшення знаків мовного коду. **Linguistic redundancy**

МОВНА НОРМА - обрані у процесі комунікативної взаємодії з числа варіант* мовної реалізації, уніфіковані, свідомо фіксовані й найбільш поширені традиційна зразки (стандарт) репрезентації системи мови (засоби мови і правила їхньо? вживання). М. н. стихійно регулюється мовним середовищем й періодично підлягає зміні. М. н. виявляється в шкалі оцінок правильності, доречності й естетичне! гармонійності. Нерідко в мовленні співіснують варіанти М. н., один із яких згоден утрачає статус мовного стандарту. Визначення нормативності мовних одиниць відбувається на підставі оціночних тенденцій відбору (наприклад, відповідност структури мови, уживаності, суспільного схвалення, яке виявляється шляхом

ознаки; градуальні (ступеневі) із різним ступенем вияву однієї ознаки, еквіполе~~~ (рівнозначні), що характеризуються якісною специфікою диференційної ознаки>. За обсягом розрізнення М. о. може бути постійною чи нейтралізованою, якщо в слаб-м. позиціях ознака позбавлена фонологічної значимості, а фонема перетворюється на архіфонеми. Опозиція, члени яких різняться тільки однією ознакою, а всіма іншими > збігаються, названі корелятивними (наприклад, дзвінки та глухі, тверді й м'які пале приголосних фонем). Їм протиставлені диз'юнктивні опозиції, які мають кількі протилежностей різних ознак (наприклад, фонем <В> і <С> мають протиставленні за дзвінкістю та глухістю, місцем творення). Опис морфологічних категорійних опозицій належить Р. Якобсону, В. Скалчці, В. Матезіусу, Л. Новаку, які ґрунтувалися на теорії асиметричного дуалізму й концепції фонологічних опозицій. **Linguistic opposition**

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ - іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію її у породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень текстів, а також в інтерактивній взаємодії дискурсу. Поняття М. о. імпліцитно >лс представлене у працях Г. Штейнталя, В. Вундта, О. Потебні, О. Шахматова й ін, хоч відповідний термін був уведений В. Виноградовим. Розробка проблеми М. о. належить О.М. Леонтьєву, Ю. Караулову, Г. Богіну, Д. Леонтьєву, А. Пузирьову та ін. Ю. Караулов розглядає М. о. на підставі трьох рівнів структури: вербально-семантичного (нульового), тезаурусного (першого), мотиваційно-прагматичного (другого), - з установленням специфічних для них одиниць (слів, понять, діяльностей-комунікативних потреб). Українська дослідниця О. Тарасова проєктує рівні: Ю. Караулова на контексти структури комуніканта: мікроконтекст, що характеризує мовця як конкретну мовну особистість із наявною комунікативною інтенцією, властивою їй у конкретній ситуації спілкування; макроконтекст, який відносить мовця до певного соціуму й культури; метаконтекст, що характеризує світобачення мовця й ту концептуальну систему, у межах якої він мислить. Г. Богіну належить параметрична модель М. о., абстрагована від індивідуальних розбіжностей людей і специфіки відомих цим людям мов. Модель має кубічну форму і 60 складників, отриманих через множення трьох параметрів: вісі А (фонетики, лексики, граматики), Б (адекватного синтезу, вибору, насиченості, інтерпретації, правильності); В (читання, письма, аудіювання, говоріння). Лінгвістика спілкування виокремлює у цілісній структурі особистості комуніканта я тілесне, я соціальне, я інтелектуальне, я психологічне й я мовномисленнєве. Останнє корелює з М. о. **Language personality**

МОВНА ПОЛІТИКА - сукупність ідеологічних принципів і політичних, юридичних, адміністративних заходів, спрямованих на розвиток, функціонування, баланс мов, зміну чи збереження мовної ситуації у державі, регіонах, соціумі. М. п. є частиною національної та культурної політики влади. Векторами М. п. можуть бути законотворчість у напрямку становлення державних, офіційних мов, мов національних меншин; адміністративне втручання у функціональний розподіл мов і форм їхнього існування; введення нових мовних норм чи збереження старих: розробка мовних і мовленнєвих (текстових) стандартів, реформування правопису тощо. **Language politics**

МОВНА СВІДОМІСТЬ - механізм індивідуальної свідомості, що керує мовленнєвою діяльністю, формує, зберігає й перетворює мовні знаки, правила їхньої долучуваності, вживання, погляди й установки на мову та її елементи. Термін - доволі вживаним, однак суперечливим й отримує різні тлумачення, адже свідомість - цілісним і складним феноменом, що має різноманітні пізнавальні механізми, ІКІ опосередковують творення, сполучення й використання мовних знаків і регулюють мовленнєву діяльність. Виокремлення у такій системі саме М. с. є лише науковою абстракцією, придатною для дослідження саме мовної проекції свідомості. Деякі дослідники зовсім не розмежовують поняття свідомості і М.с, уживають як синоніми мовленнєву й мовну свідомість. До структури М. с. залучаються як мовні, так і метамовні знання. Найбільш аргументованою видається викладена вище дефініція німецького дослідника Г. Ейгера, який виділяє кілька функцій М. с: відображальну, іка створює мовну картину світу у значеннях, формах мови, типах зв'язку; оцінну з широкому розумінні різних видів оцінки, позначеної мовними знаками; рієнтувально-селективну, що забезпечує вибір мовних засобів відповідно ~с комунікативного завдання; інтерпретаційну, яка передбачає інтерпретацію -ових знаків, складних структур; регулятивно-керівну, що здійснює контроль мовленнєвої діяльності й оцінку відповідності нормам. **Language consciousness**

МОВНА СИТУАЦІЯ - ситуація взаємодії різних мов чи різних форм існування гднієї мови в певній державі чи регіоні з огляду на їхню функціональну специфіку * ареал поширення. Соціолінгвістами У. Стюартом і Ч. Фергюсоном запропоновано гормулу М. с: $L_{maj} + L_{min} + L_{spes}$, де L_{maj} - мова більшості, якою володіє понад 15 % населення країни, L_{min} - мова меншини, якою володіє від 5 до 25 % громадян, - $spes$ - мова спеціальна, яка застосовується у церковних відправах, переважно завчається у закладах освіти тощо. Параметрами опису М. с. є кількість мову відповідному легіоні, їхні якісні ознаки (спорідненість / неспорідненість; статус мов-піджинів JCO піджинізованих; статус місцевої мови чи імпортованої), наявність мовних домінант, кількість їхніх носіїв, кількість комунікативних сфер застосування цих «ов, розгалуженість форм існування мов, їхнє функціональне навантаження іт. ін 4 с. поділяють на одномовні й багатомовні; ендоглосні (із домінуванням місцевої мови) й екzogлосні (із домінуванням імпортованої мови), збалансовані > багатомовних ситуаціях мови виконують однакові суспільні функції) незбалансовані (функції мов різні); гармонійні (рівноправні) і дисгармонійні -ієрівноправні). Залежно від спорідненості мов, наявних у певній країні і? о регіоні, розрізняються гомогенна й гетерогенна М. с: перша характеризується :п.існуванням споріднених мов, друга - неспоріднених. М. с. також ураховує гтзні форми існування мови, функціональні стилі, сфери спілкування тощо. Аналіз М. с. коригує політику мовного планування. **Linguistic situation**

МОВНА УНІВЕРСАЛІЯ (від лат. universalis - загальний, всезагальний) - ознаки, властиві з високим ступенем імовірності всім мовам чи більшості з них, що виявляються і -исах відмінності природних мов від інших знакових систем, у сукупності певних :~ льних для мов світу категорій і явищ різних мовних рівнів. Структурно- ~>оологічний підхід до М. у. доповнюється функціональним, динамічним, що трактує

універсалії як спільні для всіх мов глибинні причини й умови синхронічного й діяхронічного порядку, наслідком яких є статичні універсалиї (Г. Мельников і ін.). До таких універсалій відносять комунікативні - правила, що керують дискурсом, регулюють спілкування в різних сферах комунікації. Ідея наявності М. \ простежується ще в античних граматиках і виходить із положень про вроджені ідеї Платона та про спільність понять для всіх людей Аристотеля, у XIII ст. виникає термін *grammatica universalis*. Прагнення представити універсальну філософську мову у вигляді граматики ідей характерне для раннього й пізнього Середньовіччя (трактати св. Августина "De Trinitate", Боеція "De Modis Significandi", який є фундатором традиції універсальних мов). Першою універсальною граматикою вважається "Всезагальна й раціональна граMATика Пор-Рояля" абатів А. Арно та К. Лансло (1660 р. Франція), де на матеріалі французької мови була здійснена спроба виявити загальні смислові категорії сприйняття людиною дійсності (операції розуму). Розробка універсальних граматики була продовжена у XVIII-XIX ст. у Франції (С. Дюмарсе. Н. Бозе, Е. Кондильяк), в Англії (Дж. Харрис, Дж. Бітні, Дж. Пристлі й ін.), у Німеччині (К. Беккер), у Росії (І. Ризький, І. Орнатовський, Ф. Буслаєв).

Пошук М. у. продовжувався протягом століть й еволюціонував від аналіз> поверхневих до глибинних (імплікативних) універсалій, від синхронних до діяхронічних, від синтаксичних до текстових і комунікативно-дискурсивних (останні передбачають спільні установки спілкування, притаманні людині). Висвітлення проблеми М. у. розпочалося під впливом праць Р. Якобсона (виступ на 8 з'їзді лінгвістів в Осло у 1958 р.) і М. Трубецького. Однак уперше проблема М. у. отримала науковий статус у зв'язку з проголошенням у 1961 р. у Нью-Йорку на присвяченій цій проблемі конференції "Меморандуму про мовні універсалії" Дж. Гринберга, Ч. Осгуда, Дж. Дженкінса, де М. у. визначалися як узагальнені висловлення про ті властивості й тенденції, які притаманні кожній мові й визнані всіма її носіями. Дослідники виділили 6 типів М. у.: необмежені, імплікативні, з обмеженою еквівалентністю, статистичні, кореляційні й універсальні закони розподілу. Американський дескриптивіст Ч. Хоккет у статті "Проблема мовних універсалій"* визначив емпіричний простір М. у. у 16 ознаках. У науковій літературі існують численні класифікації М. у. (наприклад, Б. Успенського, В. Ярцевої). Залежно від загальності чи всезагальності вони поділяються на дедуктивні - гіпотетично встановлені, й індуктивні - емпіричні; абсолютні - наявні в усіх мовах світу, й імплікативні (статистичні) - наявні в більшості мов. Стосовно абсолютних, то вони є результатом лише статистичної тенденції, адже з більш, ніж 5000 мов досліджені не більше 100, тобто вірогідність М. у. складає всього 2 % (Я. Тестелець).

За статусом мовного явища М. у. диференціюються на прості, які припускають наявність чи відсутність якого-небудь явища, і складні, що ґрунтуються на закономірній залежності одних явищ від інших; за відношенням до мовноієволюції - на синхронічні (на одному зрізі розвитку мов) і діяхронічні (ті, що виникли протягом історичного розвитку мов). Цікавою є статистична класифікація У. Юсупова, який виділяє 4 типи градації відношень універсального та специфічного: власне універсалії (для всіх мов), домінанти (для більшості мов), рецесії (для меншості мов), унікалії

(для однієї мови). В. Солнцев, окрім М. у. та типових ознак мов, виокремлює індивідуалії. Прикладом М. у. служать наявність суб'єктно-предикатних відношень, категорії посесивності, тема-рематичне членування тощо. У 1970 р. під впливом гіпотези нативізму як уродженості мовної здатності дослідники розмежували сильні та слабкі універсалії¹: перші є відображенням цієї здатності, другі є характеристиками людської когніції цілому М. у. поділяються на вроджені й невроджені. Універсалії простежуються на всіх мовних рівнях. Так, фонологічна типологія М. у. представлена з розробках М. Трубецького, Р. Якобсона, Е. Сепіра, К. Пайка, Дж. Гринберга й ін. У генеративній граматиці пошук М. у. привів до постулювання принципів і параметрів мов, правил трансформацій і їхніх обмежень. Дослідники розглядають 5 гіпотез походження універсалій: генетичну, ареальну, вродженості, функціональну, когнітивну. **Language universal**

МОВНЕ ОТОЧЕННЯ - соціолінгвістична ситуація, у якій розвивається мовна здатність дитини. М. о. включає батьків, старших родичів, братів і сестер, вихователя н однокласників у дитячому садку, друзів та знайомих родини, церковні установи, ЗМІ тощо. **Language environment**

МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ - етнічні, соціальні, територіальні й ін. умови користування певною спільнотою відповідними формами існування мови чи різними мовами. М. с. можуть бути сім'я, виробничий колектив, соціальна група, мешканці одного міста, села, населення регіону, країни, планети. Наприклад, у науковому колективі використовуються національна літературна й народно-розмовна форми снування мови, а також англійська мова як мова науки. **Environment of language**

МОВНИЙ (МОВЛЕННЄВИЙ) АКТ - базова одиниця вербальної комунікації; нтенційно й ситуаційно зумовлене, граматично й семантично організоване 5/ісловлення, що супроводжується відповідними діями мовця, спрямованими –а адресата та його реакцію. Ще у 20-ті р. р. XX ст. австрійський психолог і лінгвіст ГС Бюлер запропонував тетратомію мовної діяльності як альтернативу соссюрівській слотом її мови й мовлення. ЗаК. Бюлером,тетратомія передбачає мовленнєву дію, Ч. а., мовний витвір, мовну структуру (перші два компоненти співвіднесені з мовцем, ний міжособистісні, абстрактні). Дефініція М. а. у К. Бюлерабула нечіткою, проте жн розрізнив мовленнєву дію як продукт однієї людини у конкретній ситуації і М. а., ІКПЙ, можливо, позначав цю дію як сприйняту іншими. Ідею залучення до М. а. *свця і слухача як інтерсуб'єктності мовлення М. Трубецькой й автор передмови ю книги дослідника Е. Штрекер уважали спеціальною заслугою К. Бюлера перед -тннгвістикою. Полемізуючи із Ф. де Соссюром стосовно питання про незалежність «ГВи від окремого мовця, К. Бюлер підкреслював, що таке положення діє лише І певних межах: воно не реалізується, коли мовний знак наділяється значенням *оли спільнота приймає інновації мовців, які творчо ставляться до мови.

Цілісна концепція М. а. була запропонована англійським філософом і логіком Зс. Остіном, який у посмертній книзі "How to do things with words" 1962 р., створений -чі генові його лекцій у Гарварді у 1955 р., слідом за В. фон Гумбольдтом, наголосив -і діяльнісній і телеологічній природі мови, а мовлення розглядав як знаряддя — *;нення цільової установки мовця в діяльнісній ситуації М. а. За Дж. Остіном,

едність М. а. забезпечується трьома операціями, групами дій: 1) локуцієк: - говорінням у сукупності фонетичного, фатичного (лексикалізації та граматики) * висловлення) і ретичного (смыслопородження й референтного співвіднесення * компонентів; 2) ілокуцією - наміром, метою, продуманим розрахунком (наприклад інформування, наказ, попередження тощо); 3) перлокуцією-наслідками досягненні результату мовного акту, зважаючи на вплив мовця на свідомість і поведінку адресата (спонування, залякування, подив тощо). Дж. Остін розмежував 5 класів М. а. за ілокутивнок силою: 1) вердиктиви - акти рішення, думки, оцінки, схвалення; 2) екзерсїтиви (exercise - англ. "здійснювати, використовувати, виявляти") - акти наказу, прим\су попередження, поради, призначення; 3) комісиви (англ. commitment-"зобов'язання") - акти обіцянки; 4) бехабїтиви (англ. behave - "поводитися" і habit - "звичка") - акти вибачення, похвали, співчуття, сварки, привітання; 5) експозїтиви (англ. exposition - "тлумачення, пояснення, опис, показ") - акти ролі висловлення мовця в розмові! (*Я доводжу, визнаю, відповідаю, припускаю*). Запропонована класифікація була непослідовною й дифузною, не враховувала різницю перформативних компонентів висловлень у межах одного типу М. а. Незважаючи на перспективність і вагомість концепції Дж. Остіна, її недоліками вважаються нерозробленість перлокутивного складника мовного акту, отожднення ілокутивного й мовного акту, орієнтація лише на ілокуцію, перлокуція ж передбачала лише позитивний результат, тобто досягнення мети мовцем, що часто розходиться з реальністю.

Ці недоліки намагалися усунути послідовники Дж. Остіна. Англійський логік П. Стросон у праці "Наміри й конвенції в мовленнєвих актах" (1964 р.) критично оцінив положення Дж. Остіна про конвенційність ілокутивного акту, протиставивши їй загальну конвенцію будь-якого М. а. Набір він розглядав як складний, виокремивши намір, спрямований на впізнання реципієнта, й намір мовця викликати в адресата певну реакцію. Дослідник співвідніс намір із суб'єктивним значенням Х. Грайса, а реакцію (response) уважав більш зручним терміном порівняно з перлокутивним ефектом Дж. Остіна, завжди відповідним інтенції мовця як досягнення його мети, що пояснюється спрямуванням остінівської теорії лише на успішні висловлення, відповідні ілокутивним силам мовців. Це положення стало підґрунтям розмежування в сучасній теорії М. а. двох тлумачень перлокутивного ефекту: як очікуваного мовцем результату здійснення власного наміру й як досягнення будь-якого результату М. а. Це зумовило новий рівень усвідомлення М. а. не лише як спрямованої передачі інформації пасивному адресатові, а й як знаряддя управління діяльністю співрозмовника. Зважаючи на цеу М. а. можуть бути виділені ілокутивний і перлокутивний акти: перший утілює намір, другий - можливість впливу.

Американський логік Дж. Сьорль у книзі "Мовленнєві акти" 1969 р. критично оцінив запроповану Дж. Остіном класифікацію М. а. і запропонував власний поділ актів залежно від ілокутивної мети, напрямів пристосування, виражених психологічним станом мовця: 1) репрезентативи, або асертиви - зобов'язують мовця відповідати за істинність висловлення (*хвалитися, скаржитися*); 2) директиви - акти спонування, наказу, прохання, поради; 3) комісиви - зобов'язують мовця виконати обіцянку; 3) експресиви - передають психологічний, емоційний стан мовця

єдність М. а. забезпечується трьома операціями, групами дій: 1) локуцією - говорінням у сукупності фонетичного, фатичного (лексикалізації та граматикизації висловлення) і ретичного (смыслопородження й референтного співвіднесення-компонентів; 2) ілокуцією - наміром, метою, продуманим розрахунком (наприклад, інформування, наказ, попередження тощо); 3) перлокуцією-наслідками досягнення результату мовного акту, зважаючи на вплив мовця на свідомість і поведінку адресата (спонування, залякування, подив тощо). Дж. Остін розмежував 5 класів М. а. за ілокутивною силою: 1) вердиктиви - акти рішення, думки, оцінки, схвалення; 2) екзерсїтиви (*exercise* - англ. "здійснювати, використовувати, виявляти") - акти наказу, примусу, попередження, поради, призначення; 3) комісиви (англ. *commitment* - "зобов'язання") - акти обіцянки; 4) бехабїтиви (англ. *behave* - "поводитися" і *habit* - "звичка") - акти вибачення, похвали, співчуття, сварки, привітання; 5) експозїтиви (англ. *exposition* - "тлумачення, пояснення, опис, показ") - акти ролі висловлення мовця в розмові (*Я доводжу, визнаю, відповідаю, припускаю*). Запропонована класифікація була непослідовною й дифузною, не враховувала різницю перформативних компонентів висловлень у межах одного типу М. а. Незважаючи на перспективність і вагомість концепції Дж. Остіна, її недоліками вважаються нерозробленість перлокутивного складника мовного акту, отождоження ілокутивного й мовного акту, орієнтація лише на ілокуцію, перлокуція ж передбачала лише позитивний результат, тобто досягнення мети мовцем, що часто розходиться з реальністю.

Ці недоліки намагалися усунути послідовники Дж. Остіна. Англійський логік П. Стросон у праці "Наміри й конвенції в мовленнєвих актах" (1964 р.) критично оцінив положення Дж. Остіна про конвенційність ілокутивного акту, протиставивши їй загальну конвенцію будь-якого М. а. Намір він розглядав як складний, виокремивши намір, спрямований на впізнання реципієнта, й намір мовця викликати в адресата певну реакцію. Дослідник співвідніс намір із суб'єктивним значенням Х. Грайса, а реакцію (*response*) уважав більш зручним терміном порівняно з перлокутивним ефектом Дж. Остіна, завжди відповідним інтенції мовця як досягнення його мети, що пояснюється спрямуванням остінівської теорії лише на успішні висловлення, відповідні ілокутивним силам мовців. Це положення стало підґрунтям розмежування в сучасній теорії М. а. двох тлумачень перлокутивного ефекту: як очікуваного мовцем результату здійснення власного наміру й як досягнення будь-якого результату М. а. Це зумовило новий рівень усвідомлення М. а. не лише як спрямованої передачі інформації пасивному адресатові, а й як знаряддя управління діяльністю співрозмовника. Зважаючи на це у М. а. можуть бути виділені ілокутивний і перлокутивний акти: перший утілює намір, другий - можливість впливу.

Американський логік Дж. Сьорль у книзі "Мовленнєві акти" 1969 р. критично оцінив запропоновану Дж. Остіном класифікацію М. а. і запропонував власний поділ актів залежно від ілокутивної мети, напрямів пристосування, виражених психологічним станом мовця: 1) репрезентативи, або асертиви - зобов'язують мовця відповідати за істинність висловлення (*хвалитися, скаржитися*); 2) директиви - акти спонування, наказу, прохання, поради; 3) комісиви - зобов'язують мовця виконати обіцянку; 3) експресиви - передають психологічний, емоційний стан мовця

згдно з етикетом (співчуття, вітання, вибачення); 5) декларативи -установлюють відповідність між пропозиційним змістом висловлення й реальністю, гепаментовану соціальними конвенціями (призначення на посаду, присвоєння імен, іаань, винесення вироку тощо). Дж. Сьорль висунув перспективну ідею прямих непрямих М. а., визначивши другі як такі, ілокутивний тип яких не збігається і покутивною силою: мовець передає інший зміст, ніж той, який він реально позначає.

Класифікація М. а. залишається однією з головних проблем сучасної теорії *озних актів: уточнюються класифікації фундаторів цієї теорії і створюються нові -г підставі параметрів перформативності, психологічного стану мовця, постактової -"енції, статусів мовця і його партнера, імпліцитності і т. ін. (Д. Вундерліх, Дж. Ліч, Т Баллмер, В. Бренненштуль, Д Вандервекен, Дж. Версурен, М. Бірвиш, Ж. Фоконьє, О Реканаті, Ф. Кифер, В. Мотч, З. Вендпер, А. Вежбицька, Г. Почепцов, В. Богданов, го Апресян та ін.). Т. Баллмер поділяє М. а. за спрямуванням впливу: зміни ;» фізичному контексті (казати, писати, побажати), ментальному контексті "юзідомляти, підкреслювати, проклинати, наказувати, нагадувати), зміни соціальних станів (призначати, звільняти, дякувати, хвалити), мовного контексту (перекладати, зеберувати, називати, вказувати, переривати). У вітчизняних лінгвістичних студіях -айбільш визнаною є класифікація Г. Почепцова - засновника Київської ~рагмалінгвістичної школи (дослідник виділяв констатив як твердження факту, ~ромісив як обіцянку, менасив як загрозу, директив як наказ або прохання, квеситив ш питання і т. ін.). Оригінальною є класифікація М. а. російського лінгвіста В. Карасика поділ на статусно-марковані із заданою позицією (статусно-фіксовані) і позицією, 'sio залежить від ситуації (статусно-лабільні); і статусно нейтральні, що не залежать зд статусів комун і канті в). **Speech act**

МОВНИЙ АНКЛАВ-сфера поширення мови в іншомовному середовищі. Термін соціолінгвістики. **Language enclave**

МОВНИЙ АРЕАЛ (від лат. area - площа, простір) - площа певного регіону, *<a є територією функціонування певної мови або існування мовного союзу. Термін ареальної лінгвістики, лінгвогеографії. **Language area**

МОВНИЙ ЗНАК - двобічна матеріально-ідеальна одиниця системно :рганізованого мовного коду, яка довільно, символічно й конвенційно фіксує > чуттєвій сприйманій формі певний зміст і служить засобом збереження, отримання, Пробки й передачі інформації. На відміну від білатеральної концепції М. з., яка визнає знаком лише єдність форми та змісту, слідом за античною традицією; унілатеральна теорія наголошує лише на матеріальній стороні М. з., а фіксований ним зміст відносять до сфери значення (однобічний аспект М. з. проголошував Р. Карнап, виходячи з абсолютизації однієї з рис М. з. - належності до строго формалізованої системи числення, на відміну від представників білатеральної концепції М. з., які посилалися на репрезентаційну функцію знаків). Матеріальний бік знака, за Л. Єльмсловом, є планом вираження, а ідеальний - планом змісту. Л. Єльмслєв представляв М. з. як результат семіозису, який відбувається в мовленні, і наголосив матому, що поряд із знаками-словами, можна говорити про знаки-висловлення або :наки-дискурси.

Уперше поняття М. з. було введено стоїками (П-I ст. до н. е.). Учення стс.*:а дійшло до нас у суперечливих, більш пізніх викладах. З одного боку, стс'с* розглядали дві сторони мовного знака: позначене й позначення, тобтс -* що сприймається, і те, що під цим розуміється, внутрішній і зовнішній логос свг> думок і речей. З іншого боку, стоїки відмічали поєднання трьох речей, у виклад Секста Емпірика: позначеного, позначення й об'єкта, причому позначене тазсж належало світу мови й було подібним до значення, тому об'єкт не сприймався приналежним до світу дійсності, а розглядався як внутрішній логос. Отже, стоїка оперували у визначенні сутності М. з. діадою мови й думки

Наявність трьох складників знака у стоїків стало підґрунтям потрійн:⁷ диференціації М. з. модистами (XIII—XIV ст.) як модусів існування, розумінні й позначення, що знайшло продовження в семіотичному трикутнику представники логічної семантики, позитивістів К. Огдена й А. Ричардса (робота "Значенні значення" 1923 р.). Дослідники розробили типологію знакових ситчаи * і акцентували увагу на зв'язку М. з. із ментальними образами свідомості. У їх J? концепції кутами трикутника є ім'я як знак, десигнат як понятійний зміст або значенні та денотат як предмет дійсності. Треба зауважити, що сторона трикутник*, яка поєднує денотат й ім'я, позначена пунктиром, оскільки зв'язок між знаком і річч-с. як уважали позитивісти, не може бути безпосереднім: він опосередкований пізнавальною здатністю людини. Модель К. Огдена й А. Ричардса не задовольнила багатьох дослідників різної методологічної орієнтації через її негнучкість: науковій вважали, що замкненість трикутника можлива лише за умови повної відсутності розбіжностей відносно об'єкта в уявленні різних індивідів або одного у різний ча; До того ж не всі поняття та значення безпосередньо ідентифіковані у сприйнятті тобто предметні (не мають проєкції на дійсність абстрактні поняття, найменуванні класів предметів і віртуальні знаки). Крім того, поняття формуються у діяльносте яка пов'язана насамперед із ситуаціями, а не з об'єктами, а у процесі передачі інформації виникає невідповідність змісту, що передається адресантом, змістові, отриманому адресатом. Усе це привело до заміни трикутника іншими семіотичними моделями або варіаціями. До таких варіацій слід віднести запропонований раніше трикутник Г. Фреге, у якому відсутній складник проєкції на дійсність (кутами є форма, значення, через яке може здійснюватися зв'язки з позамовною дійсністю, та смисл), трикутники Дж. Лайонза та С. Ул'манна, у яких застосовуються форма (ім'я), поняття (смисл) і предмет(референт), що повертають до традиційної моделі

Оригінальною концепцією семіозису є створена задовго до теорії К. Огдена й А. Ричардса тріада американського логіка Ч. Пірса: знаковий засіб - позначений об'єкт- інтерпретанта. Інтерпретантою він уважав дію на інтерпретатора у процесі семіозису об'єкта різних чинників (емоцій, логічних міркувань, впливу на поведінк) Перебуваючи на засадах прагматизму, Ч. Пірс розглядав інтерпретанту як особливе значення, віднесене до наслідків, практичних результатів, що сприяють успіху, ефективності комунікативних дій. Його тріада передбачає передусім урахування суб'єктів семіотичної діяльності, хоч не відкидає жорсткий зв'язок імені з об'єктом Європейська семіотика здебільшого розглядала діаду М. з. Як зазначають А. Греймас

• Ж Курте, лінгвісти, що слідували за Ф. де Соссюром, уважали виключення а семіозису референта необхідною умовою розвитку лінгвістики. Послідовник -і. Пірса Ч. Моррис увів термін "знакова ситуація", вимірами якої є семантика ік відношення знака до поняття, синтактика як відношення знаків один до одного ~2 прагматика як відношення знаків до інтерпретатора, -тобто увага була перенесена -л потенційну інтерсуб'єктність будь-якого знака й на інтерактивність суб'єктів > семіотичному акті згідно з принципами біхевіоризму. Ч. Моррис запропонував п'ятикомпонентну модель, що складається зі знака, інтерпретанти, інтерпретатора, :игніфіката й денотата. За критерієм сигніфікації він виділив знаки: 1) десигнатори, які -: повнозначними словами і виконують функцію характеристики; 2) апрайзери - оцінні з'язки; 3) прескриптори; 4) ідентифікатори (власні імена); 5) форматори (службові слова).

Австрійський дослідник К. Бюлер раніше за Ч. Морриса висунув перспективну й оригінальну концепцію знака в комунікації, який є одночасно символом з огляду -а представлення предметів і ситуацій, симптомом для відправника повідомлення, який виражає власну внутрішню суть, і сигналом для одержувача інформації. Учений запропонував розмежування лексики на слова-символи і слова-дейктики. Заслугою К. Бюлера стали положення щодо творчого характеру семіозису в мовленні, .нтерсуб'єктності М. з., його поліфункціональності в комунікативному акті. Моделі К. Бюлера і Ч. Морриса стали підґрунтям моделювання комунікативного знака ¹ наприклад, модель І. Сусова, в основі якої лежить семіотичний трикутник, кутами якого є адресант, адресат і референтна ситуація, поєднані із двома змістами одного повідомлення і двома прагматами: інтенцією й інтерпретантою). Перспективним продовженням теорії Ч. Морриса можна вважати знакову концепцію комп'ютерного моделювання Р. Піотровського й О. Шингарьової, у якій розмежовуються два стани знака: поза комунікацією й під час комунікації. Перший стан виключає фактор адресата та представляє єдність знака для всіх можливих комунікантів, другий орієнтований на адресата-інтерпретатора. Дослідники пропонують шестикомпонентну структуру знака у вигляді подвійної піраміди, що містить денотат, лесигнат, конотат, спроектовані, з одного боку, на референт і сигнальний референт, з іншого, на ім'я. Трикутник у ряді семіотичних досліджень замінений трапецією, > якій розділяються поняття і значення (Л. Новиков, Е. Лендвай).

Природа М. з. завжди залишалась дискусійною й остаточно не розв'язаною методологічно детермінованою проблемою лінгвосеміотики. Першим лінгвосеміотичним питанням є характер зв'язку М. з. із позначеним (відображення чи репрезентації, представлення), який розглядається залежно від методологічних засад дослідження, виходячи з можливості ідеального бути відображенням реальної дійсності. М. з. є код коду сфери свідомості людини, що значною мірою віддаляє його від світу речей і ставить під сумнів його відображальну здатність. Платон називав функцію слів репрезентативною. Феноменологічно орієнтовані дослідження найбільш аргументовано підходять до вирішення цього питання. Один із представників цього напрямку О. Лосев зауважував, що всі М. з. є символами, тобто представниками у кодовій системі мови інтеріоризованої свідомості дійсності і внутрішнього рефлексивного досвіду.

Друге питання передбачає визначення того, що саме представляє М. з.: рі-предмет, поняття, концепт. Воно пов'язане із середньовічною дискусією номіналістів і реалістів стосовно семіозису загальних й одиничних імен. М. з. не може представляти річ через її предметну опосередкованість свідомістю людини. Репрезентація М. з. предмета, поняття й концепту залежить від можливості чуттєвого сприйняття позначеного, тобто рівня його абстракції й актуалізованої ситуації в якій уживається знак (наприклад, *Цей будинок продається* - предметне представлення; *Будинки коштують недорого* - понятійне представлення; *Дуже погано, коли у вашому будинку протікає дах* - концептуальне представлення з огляду на можливий натяк, метафоричне перенесення, іронію тощо).

Третє лінгвосеміотичне питання стосується антиномії природного чи конвенційного, довільного зв'язку знака і позначеного, яка була предметом дискусій представників двох течій часів античності - фісееї та тесеї. Прибічники фісееї відстоювали природний зв'язок слів і речей, на відміну від прихильників тесеї, які вважали такий зв'язок довільним, конвенційним. Тесеїсти виходили з ідеї Платона щодо Номоса - закону, який упорядковує Логос. Суть дискусії відображена у діалозі Платона "Кратил". Це питання протягом історії семіотики розглядалося з огляду на теорії походження мови, однак положення Ф. де Соссюра про довільність зв'язку поняття та його акустичного образу в мові стало аксіомою семіотики XX ст. Ф. де Соссюр посилався на тезу про довільність М. з., висунуту американським дослідником У. Уїтні: у книзі "Мова й вивчення мови: Дванадцять лекцій про принципи лінгвістичної науки" (1867 р.). Протилежне положення щодо природного зв'язку імені й поняття певним чином відроджується в концепції іконічності знаків Ч. Пірса. Критика концепції довільності Ф. де Соссюра Р. Якобсоном, Ж. Дамуреттом, Е. Пішоном. Д. Болінджером була зумовлена змішуванням третього й четвертого лінгвосеміотичних питань, на що звернув увагу Е. Бенвеніст.

Четверте питання стосується опозиції довільності й невинятковості М. з. у певній мовній системі, тобто його мотивованості й немотивованості іншими знаками мови. Не випадково, Ф. де Соссюр виділяв радикально та відносно довільні елементи мови, відносячи до других ті, "що можуть бути розкладеними на складники, ідентифіковані на парадигматичній осі". М. з. можуть бути мотивованими або немотивованими, серед яких виокремлюються етимологічно мотивовані, зв'язок яких із мотиваторами не усвідомлюється носіями мови в її сучасному стані. П'яте питання визначає довільність чи детермінованість вибору мотиватора знака в мовній системі. Б. Серебренніков відстоював тезу про випадковість вибору мотиваційної ознаки імені, пояснюючи її універсальним законом номінації - "адекватним відображенням у сигніфікаті слова тих чи інших об'єктивних якостей і властивостей предметів". Однак детермінованість вибору мотиваторів більшості знаків є очевидною, що пояснюється також саме цим законом, адже якості та властивості предмета здебільшого мають позначення у кодовій системі мови. Вибір мотиватора детермінований законами мовної системи, стереотипами етносвідомості, архетипами колективного позасвідомого, культурними й комунікативними чинниками. Довільність вибору мотиватора може існувати лише на тлі афективності та псевдоетимапогії

-•злприклад, укр. *скануститися* - "померти", рос. *перебукетить* - "зіпсувати", ш^ііутотисячник - невірна калька лат. *Centaurum herbd*).

С\часна семіотика орієнтована на когнітивне підґрунтя номінаційних процесів, установлення впливу дискурсивних, культурних й етнічних чинників на процеси зечіозису і т. ін. М. з. проектується на комунікативні процеси і розглядається їж "багатовимірний інформаційний комплекс, холістично налаштований лі входження в мовлення відповідно до комунікативних інтенцій мовця ті встановлюваний слухачем як у нормативному, так і у прагматичному інформаційних полях" (В. Телія). Language sign

МОВНИЙ СОЮЗ - особливий тип ареально-історичної спільності мов, яка ^являється у близькості структурно-типологічних рис, здебільшого у граматичі, 15 наявності спільного фонду культурних слів, що зумовлене тривалими контактами і мовною конвергенцією в межах єдиного простору. Конвергенція, на відміну жл асиміляції мов, не призводить до витіснення однієї з мов, а визначає появу певних ^тільних ознак у контактуючих мовах. Термін М. с. уведений М. Трубецьким • "923 р у статті "Вавілонська вежа та змішування слів". Дослідник уважав головними ознаками М. с. деяку граматичну подібність, наявність спільного фонду лексичних одиниць - культурних маркерів (такими одиницями не може бути корінна елементарна лексика). М. Трубецькой відстоював ідею кавказького фонологічного зсеозу. Прикладами М. с. дослідники вважають балканський (мови, що до нього вляжать, перебувають у стані переходу від синтетизму до аналітизму й мають спільний фрагмент лексичного рівня); кавказький; поволзький, гімалайський тощо. Language-union, regional association of languages

МОВНІ ЗМІНИ - закладені в мові тенденції динаміки системи, які поряд із стійкістю шк-нн забезпечують її функціонування, розвиток та збереження. У лінгвосинергетичному аспекті М. з. треба розглядати одночасно і як деструктивний чинник • процесуальному розумінні й як параметр самоорганізації (у результативному ?сз>мінні) складної нелінійної, нерівноважної системи мови, що сприяє зняттю гнтропійних чинників середовища шляхом установлення порядку через флуктуації спадковості, симптоми хаосу). У М. з. виявляється креативний потенціал мови як ^зтність засвоювати нову інформацію. Дискусійним питанням є механізм М. з. Різні 2Єслідники мови пропонують власні версії рушійних сил М.з.: індивідуальної мовної цільності (молодограматизм); колективного духу народу (гумбольдтіантво); Зьхладеної в системі тенденції(соссюріанство);екстралінгвальних чинників (мовних «снтактів, мовної політики держави, розвитку науки, техніки, виробництва, освіти, г.гьтури, процесів глобалізації й інтеграціїсвітовоїспільнотитощо). Абсолютизація істось одного чинника М. з. не відповідає стану справ з огляду на взаємно детерміновану природу поєднання системи й середовища.

Виокремлюють позамовні, внутрішньомовні й зовнішні причини М. з., І<. здебільшого діють одночасно та взаємопов'язані. Внутрішньомовні чинники :.V.N діють на тлі антиномії аналогії й аномалії, мовної варіативності, асиметрії :-:стеми мови й середовища мовлення. Темп М. з. визначається 1) їхньою рівневою "т-фодою (повільніше змінюється фонетична й морфологічна підсистеми, ніж лексична

й синтаксична); 2) стабільним характером деяких позначень і позначеного (згідне з методикою глotoхронології, розробленою американським лінгвістом М. Сводешом. коефіцієнт збереження протягом тисячоліття слів основного списку (особових і питальних займенників, термінів спорідненості, дієслів руху, відчуттів, фізіологічних станів, позначень розмірів і простору, кольорів, тварин тощо) у середньому дорівнює 80 % , що дає змогу встановити швидкість М. з.); 3) історичним періодом змін (наприклад, у XII- ХНІ ст. у результаті занепаду редукованих активно змінювалася фонетична підсистема давньоруської мови); 4) розвитком писемності; 5) розгалуженістю функціональних стилів; 6) мовними контактами; 7) розвитком науки, техніки, виробництва тощо М. з. трактувалися лінгвістами як прогресивні (І. Бодуен де Куртене, О. Єсперсен), що накладаються на рух мов від синтетизму до аналітизму від кореневих до флексивних (В. фон Гумбольдт). Однак не всі М. з. пов'язані із прогресом мови, деякі з них шкодять мові (наприклад, поява суржику, зникнення мов у результаті асиміляції і т. ін.). Деякі М. з. узагалі є нейтральними щодо прогресу мови. До того ж теорія мовного прогресу є доволі суперечливою та тенденційною й потребує фундаментального обґрунтування. **Language change**

МОВНІ КОНТАКТИ - процеси взаємодії мов, результатом яких може бути вплив однієї мови на іншу, що приводить до змін її лексики і граматичної системи. М. к. є потужним чинником мовних змін. Одним із перших наголосив на важливості вивчення взаємодії мов німецький лінгвіст Г. Шухардт. Його сучасник російський мовознавець І. Бодуен де Куртене запропонував альтернативний термін "змішування мов" у праці "Про мішаний характер усіх мов". Висувалася ідея схрещення мов, яка мала два вияви: метисацію - взаємодію споріднених мов, і гібридизацію - взаємодію неспоріднених. Л. Щерба увів термін "взаємний вплив мов" і наголосив на тому, що головною ознакою цього впливу є безпосередній контакт саме носіїв цих мов. Тому поряд із М. к. варто розглядати дистантні міжмовні зв'язки, які характеризуються відсутністю безпосередніх контактів носіїв, й інтермедіарні, що мають мову-посередник і не мають безпосередньої взаємодії носіїв. М. к. можуть бути спричинені такими позамовними явищами, як міграція населення, спільне проживання різних етносів на одній або суміжних територіях, війни, колонізація, економічні й культурно-освітні зв'язки тощо. М. к. пов'язані з типами міжетнічних культурних контактів. О. Садохін виділяє чотири варіанти міжетнічної взаємодії; 1) додавання як засвоєння етносом деяких досягнень іншої культури, із якою він контактує; 2) ускладнення - якісну зміну культури етносу під впливом більш зрілої культури; 3) зменшення - утрату власних навичок у результаті контакту з більш розвинутою культурою; 4) ерозію як деструкцію культури під впливом іншої.

Дослідники виокремлюють різні типи М. к. за параметрами: 1) спорідненості контактуючих мов; 2) напрямку й рівня впливу (однобічні на одному та кількох рівнях й обобічні на одному та кількох рівнях); 3) території (маргінальні - носії контактуючих мов проживають на суміжних територіях, внутрішньорегіональні - носії мешкають на одній території); 4) тривалості (казуальні як випадкові й тимчасові; перманентні як тісні та тривалі); 5) характеру (штучні та природно-штучні залежно від навчання мові у школі). Результатами М. к. можуть бути лексичні та фразеологічні

пх>зичення» здатність мови до яких тим більша, чим слабші системні відношення; ІМНН на всіх мовних рівнях; інтерференція як відхилення від норми однієї мови знаслідок її контактів з іншою та введення елементів другої мови; двомовність білінгвізм); утворення піджинів і креолізованих мов, мов-адстратів або суржику; асиміляція однієї з мов, сліди якої можуть зберегтися в мові-переможниці (якщо -є сліди мови корінного етносу, мова-переможниця має характер субстрату; якщо -е сліди мови чужинців, які нашарувалися на мову корінного населення, то ця мова -: :>перстратом); конвергенція як поява в контактуючих мовах спільних ознак, —с приводить до виникнення мовних союзів тощо. Різні мовні рівні в умовах М. к. пають специфіку проникності. Так, найбільш проникним є лексичний рівень, найменш тоникними є рівні фонології та морфології, причому морфологічні зміни з онтактуючих мовах тяжіють до спрощення граматичної підсистеми. **Language contacts**

МОВНІ РІВНІ - підсистеми мовної системи, що ґрунтуються на відповідній їлиниці членування мови й мають певні закономірності синтагматики й парадигматики -/t\ одиниць, виконують функції в організації системи та її мовленнєвої реалізації. Головними ознаками рівневої структури мовної системи є взаємна проникність г.внів, їхній постійний зв'язок і неізолюваність. Е. Бенвеніст розглядав цей зв'язок ~д кутом зору взаємодії плану вираження одиниці з нижчим рівнем, а плану змісту - ІЗ вищим М. р. Є. Курилович висунув тезу про структурну подібність (ізоморфізм) їлиниць різних рівнів. Навіть у випадку збігу в одній одиниці одиниць кількох рівнів, зони не ототожнюються, а представляють різні аспекти мовного членування приклад О. Реформатського: лат. / - "Йди" може бути водночас фонемою, ч^рфемою, лексемою, граемою й реченням). Рівні, як і одиниці, перебувають з ієрархічних відношеннях, тобто одиниці нижчого рівня є складниками одиниць вищого рівня. Формування теорії М. р. відбувалося в дескриптивному напрямі структуралізму, а у другій половині ХХ ст. ця проблема стала предметом дискусій.

Дослідники розрізняють головні та проміжні (маргінальні) рівні. Головними Рівнями є фонологічний, словотворчий (морфемний), морфологічний, лексичний, синтаксичний. Кожний рівень репрезентований відповідною одиницею: фонемою, морфемою, граемою, лексемою, реченням. У межах фонологічного рівня виокремлюється просодичний як суперсегментний рівень мовного членування, .нваріантною одиницею якого є просодема (інтонема). І дійсно, мовна компетенція зберігає системні знання закономірностей інтонування мови, тому навіть самостійне снування такого рівня може бути виправданим. Дискусійною є проблема виділення словотворчого рівня: його розглядають як синонім морфемного або кваліфікують чк проміжний між лексичним і морфологічним. Оскільки конструктивними :диницями словотворення є морфеми як перші значимі одиниця мовного членування, словотворчий рівень забезпечується саме цими одиницями, що свідчить на користь ототожнення морфемного і словотворчого рівня. Прагнення ж лінгвістів наблизити словотвір до лексикології компенсується особливим типом значення морфем - лериваційно-асоціативним, керованим законами синтагматики, парадигматики й епідигматики мовної системи.

У 1962 р. у праці "Рівні мовного аналізу" Е. Бенвеніст висунув критерій встановлення рівнів мовної системи і торкнувся питання про ймовірність існування* текстового рівня. Дещо раніше радянські дослідники Б. Горнунг у статті "Про характер мовної структури" (1959 р.) і Т. Ломтеву в роботі "Мова й мовлення" (1961 г.) на тлі обговорення проблеми співвідношення речення й висловлення стверджували, що текст не повинен протиставлятися системі мови, адже він є також висловленням, в тексті і мовній системі діють однакові закономірності. Німецький лінгвіст В. Дресслер також розглядав два розуміння тексту, виходячи з дихотомії емічного* етичного рівнів американського дескриптивіста К. Пайка. Згодом текстологи визнали^ факт наявності для відповідних сукупностей текстів певних інваріантів, прототипи^ які характеризуються семантичними, структурними, прагматичними, соціокультурними*.. інтенційними й ін. ознаками. Такий інваріант отримав назву текстемі, а в ієрархії мовної системи з'явився новий рівень-текстовий,

Проблема проміжних М. р. також є неоднозначною. Практично не викликані заперечення наявності морфологічного рівня, одиницею якого є морфонема - фонема, *що* чергується в морфах однієї морфеми. Морфонема не є сегментною: одиницею членування, а абстракцією знань щодо впливу морфемного членування на склад фонем. Неоднозначно розглядається статус фразеологічного рівня мови, який, як вважають лінгвісти, є проміжним між лексичним і синтаксичним, має свою одиницю (фразему), реалізує синтагматичні й парадигматичні відношення. Однак деякі дослідники розглядають фразеологічний масив у складі лексичного рівня, адже фраземи, незважаючи на свій синтаксичний статус, підкоряються таким самим закономірностям і правилам, як і лексеми. До того ж чимало похідних лексем має синтаксичне підґрунтя творення, а далеко не всі фраземи поєднують свої компоненти за законами лексичної та синтаксичної синтагматики (пор. фраземи асоціативного типу: *роздавати дрижаки, молотити зубами, з коліна вилупити*). Дискусійним є також виділення найнижчого рівня мовної системи - рівня диференційних ознак фонем (для такого розриву фонемі як цілісної одиниці немає жодних підстав). Свого часу словосполучення також претендувало на особливий рівень, допоки не склалася альтернативна концепція синтаксису як науки про речення. **Language levels**

МОДАЛЬНА РАМКА -емоційно-оцінний зміст, який нашаровується на предметно-логічну інформацію висловлення як інформація про почуття й оцінне ставлення мовця до позначеної ситуації. У широкому розумінні до модальної рамки залучаються також показники реальності / ірреальності судження. **Modal frame**

МОДАЛЬНІ СЛОВА (від лат. *modus* - міра, спосіб) - лексико-граматичний клас незмінних слів, які виконують функції вставних і надають висловленню значення реальності / ірреальності відношення його до дійсності або оцінно-емотивного ставлення мовця до повідомлення. Головними ознаками М. с. вважають кореляційний синтаксичний зв'язок із реченням або окремим його членом, пунктуаційне виділення, особливу інтонаційну оформленість. М. с. дуже різноманітні за типом додаткової інформації, яку вони вносять до повідомлення. Ядром М. с. як можливої частини мови є засоби реального й ірреального проектування висловлення на ситуації дійсності, а також оціночного ставлення до повідомлення, адже до М. с. залучаються ще й одиниці зі значеннями вказівок на джерело

нформації, упорядкування та зв'язку думок, апеляції до співрозмовника. М. с. можуть формувати окремі речення. Межі М. с. чітко не визначені, оскільки серед них дуже багато словосполук, частиномовний статус яких потребує ґрунтування. На матеріалі російської мови В.Виноградов розглядав їх як частину мови на підставі функціональних властивостей. **Modal words**

МОДАЛЬНІСТЬ (від лат. *modus* - міра, спосіб) - категорія мови й мовлення, -ю виражає реальні /ірреальні відношення висловлення до дійсності або суб'єктивну • кваліфікацію повідомлення мовцем. Термін запозичений із модальної логіки > значенні оцінки висловлення з певних позицій. У логіці виокремлюються кілька ~зких позицій М.: логічна (логічно необхідно, можливо, випадково, неможливо), :-отологічна (фізично необхідно, можливо, випадково, неможливо), епістемічна доведено, не доведено, істинно, неістинно), деонтична (обов'язково, заборонено, -озволено), аксіологічна (добре, погано, нейтрально) і часова М. (було, є, буде). У лінгвістиці М. розглядається як мовна універсалія, функціонально-семантична сгтегорія мови йодна з ознак речення разом із предикативністю та темпоральністю юо у складі предикативності. Спектр значень М. дуже різноманітний: від значення омчнікативної мети речення (твердження, питання, спонукання) до семантики реальності / ірреальності, суб'єктивної оцінки висловлення, яку встановлює мовець, і також значення необхідності, потреби, заборони, заперечення тощо. У русистичі отегорія М. детально описана В. Виноградовим, який надав перший зразок ^> нкціонального аналізу мовної категорії ("О категории модальности и модальных словах в русском языке"). Залежно від засобів вираження реальності й ірреальності дослідник виокремив об'єктивну (граматикалізовану способами дії дієслів; дійсним, "оз'язаним із часовою конкретизацією, й ірреальними) і суб'єктивну М., виражену іт^jМММ засобами у реченні* повнозначними словами із значенням М (наприклад, деякими перформативними дієсловами, іменниками, прикметниками), вставними мовами, частками, інтонацією, порядком слів, синтаксичними конструкціями тощо. Суб'єктивна М. властива не всім реченням і може нашаровуватися на об'єктивну М.. підтверджуючи чи змінюючи її. Засоби суб'єктивної М. можуть надавати зеленого значення не лише предикативній основі речення, а й будь-якому фрагменту -овщомлення, що змінює фразовий наголос й актуальне членування речення.

Реальна М. позначена дійсним способом дії (індикативом) за умови відсутності транспозиції способу дії й інших засобів суб'єктивної М., які здатні перекривати значення індикатива. Ірреальна М. передається умовним і наказовим способом дії ~три відсутності їхньої транспозиції. М. уважається однією з категорій, яка формує гечення. До М. залучаються також спосіб авторської оцінки й емотивності .нформації, що передається. Це положення знайшло відображення у концепції ~одвійного поділу повідомлення Ш. Баллі (1932 р.), який виокремив два логічних ілеки; об'єктивну константу події (диктум) і її суб'єктивну змінну (модус) як вияв зелі й почуттів мовця. У сучасній лінгвістиці тексту М. є однією з текстових категорій, зміст якої об'єднує, з одного боку, відношення тексту до дійсності, з іншого, вираження у тексті різноманітних оцінок й емоцій. М. розглядається і як категорія -искурсу, адже вона поєднує чотири головних компоненти комунікативної

ситуації: двох комунікантів, зміст висловлення й дійсність, у якій комунікація відбувається. **Modality**

МОДЕЛІ ПЕРЕКЛАДУ - гіпотетичні абстрактні схеми представлення процесу* перекладу, метою побудови яких є спроба знайти пояснення перетворенню змісту вираженого засобами однієї мови, на відповідний зміст, виражений засобами іншої мови. Завданнями моделювання є також намагання встановити кореляцію та взаємодії складників інтерпретативно-породжувального дискурсу, яким є переклад, їхній вплив на збалансованість інформації текстів оригіналу й перекладу. Найбільш поширеними в загальній теорії перекладу є денотативна, семантична, трансформаційна, семантико-семіотична, комунікативно-функціональна, інформативна М. п. та ін. Денотативна М. п. передбачає отождолення знаків двох мов із денотатами або референтами на підставі єдності предметного світу, складник*: якого отримують позначення у мовах світу. За умови відсутності у певних мовах відповідників перекладач компенсує такі лакуни за рахунок коментарів, приміток, навіть прямих запозичень. Звернення до денотативної ситуації зумовлює епос іф іїопису в певній культурі засобами відповідної мови. Семантична М. п. апелює до змістовно компонентів вихідного тексту, застосовуючи компонентний аналіз відповідників, і до синтезу змісту в матеріалі мови перекладу. Ця модель оперує глибинними семантичними категоріями та структурами й передбачає досягнення адекватності шляхом відповідності набору семантичних, конотативних і стилєвих ознак. Інформативна М. п., на відміну від попередньої, відкидає положення про вагомість при перекладі елементарних семантичних компонентів (сем) і відповідних глибинних категорій. Завданням такої моделі є врахування різних типів інформації, носіє якої є оригінальний текст і які повинен декодувати перекладач і мовою перекладу перетворити інформаційний масив для оптимального сприйняття його адресатом? перекладу. Інформативна модель має переважно етнокультурну установку: враховує своєрідність культур, онтологій етносів, умови створення вихідного тексту, культурну компетенцію адресатів перекладу. Трансформаційна М. п. ґрунтується на міжмовних трансформаціях мінімальних ядерних глибинних структур, зокрема, на переструктурації синтаксичних схем побудови речень, знанні принципів і параметрів вихідної мови й мови перекладу трансформацій й обмежень на них у певних мовах.

Доволі поширеними є також М. п. із мовою-посередником, яку розглядають або як еталонну систему поєднання наборів ознак двох мов, або як гіпотетичну концептуальну мову, що представляє зміст тексту й позбавлена особливостей мов оригіналу та перекладу. У різних школах машинного перекладу такими проміжними кодами на етапі трансферу були мова семантичного запису, когнітивна модель, пропозиція, мови синтаксичних і семантико-синтаксичних структур, семантичні мови тезаурусного типу і т. ін. А. Баранов представляє прикладну модель М. п. "синтезу через аналіз", проміжною ланкою якої є концептуальне представлення тексту, позбавлене особливостей вхідної та вихідної мов, забезпечене мовними знаннями та здатністю й різноманітними екстралінгвістичними знаннями. Етнокультурно орієнтовані концепції перекладу відкидають можливість

використання мови-посередника. Застосування щодо перекладознавства "теоретичного потенціалу психолінгвістики зумовлює ототожнення мови-посередника із внутрішньою програмою мовлення як універсальним предметно-образним кодом людини (О. Леонтьєв, М. Жинкін). Психолінгвістична М. п. передбачає використання такої внутрішньої програми як згорнутого змісту оригінального тексту (концепту), що дає змогу перекодувати її за правилами мови перекладу. При цьому перекладач проектує власне зовнішнє мовлення на зміст форми вихідного тексту.

Комунікативні М. п. корелюють із моделюванням комунікативних ситуацій > теорії комунікації, прагматиці, теорії зв'язку. Такі моделі є різноманітними за кількістю складників, способом їхньої взаємодії. Переклад у цих моделях розглядається як перехідна ланка між двома накладеними одна на одну комунікативними ситуаціями й передбачає дві фази: декодування й обробки перекладачем змісту оригінального тексту й породження нового тексту мовою перекладу. Перша фаза передбачає рефлексивне розуміння перекладачем світу смислів адресанта оригінального тексту, його програми інтерпретації для читача оригіналу, ступеня цінності текстової інформації та співвіднесеності її з вихідною культурою й буттям. Друга фаза перекладу є зіставленням внутрішньо висловленої рефлексії перекладача з кодом іншої мови з урахуванням універсуму іншої культури й інтеріоризованого буття іншого етносу, що є підґрунтям для створення тексту перекладу як результату інтерпретаційно-породжувального дискурсу. Переклад передбачає потрібну корекцію змісту оригінального тексту: у випадках рефлексивного розуміння його перекладачем, породження ним перекладного тексту > новій семіотичній формі та сприйняття цієї форми та вкладеного змісту адресатом перекладу. Зважаючи на подвійне розуміння еквівалентності як теоретичної й емпіричної, у перекладознавстві, застосовуються й рангові М. п., які враховують ^к мінімальні відповідності морфем, слів, речень, так і модифікують вибір перекладача нормами мов оригіналу й перекладу та контекстом. **Models of translation**

МОДЕЛЮВАННЯ -загальнонауковий метод як сукупність способів ідеалізації й абстрагування, аналізу й синтезу, формування гіпотези з метою мисленнєвого, формалізованого та спрощеного представлення об'єктів (оригіналів) дослідження й вивчення на підставі цього представлення відповідних явищ, ознак, процесів, зв'язків, установлення закономірностей існування й функціонування об'єктів. М. застосовується за умови неможливості чи ускладненості дослідження оригіналів > природному середовищі для визначення їхніх характеристик, оптимізації > правління й користування об'єктами, для перевірки гіпотез тощо. М. здійснюється на підставі принципів аналогії та гомоморфізму (усе, що є в моделі, повинно бути з оригінальному об'єкті, хоч модель не може відбити всього, що є в оригіналі, адже вона мусить бути спрощеною). Конструкт, повністю тотожний з оригіналом, не є моделлю.

Перші спроби М. стають ознакою структурного напрямку мовознавства. У 20-ті р. р. ХХ ст. австрійський дослідник К. Бюлер пропонує модель знака як конкретної мовленнєвої події в сукупності з життєвими обставинами, яка стала першою комунікативною моделлю. Вона постулювала інгерб'єктів у мовлення.

необмеженість мови лише репрезентаційною функцією, залежність мовлень? від конкретних складників спілкування, спрямованість його не лише на інформуванні; а й на управління поведінкою та внутрішнім станом комунікативних партнерів. Широко відомими є моделі трансформаційного й дистрибутивного аналізу З. Харриса. Описативні моделі мови Ч. Осгуда, Ч. Хоккетта та ін. Незважаючи на досить вдалі спроби М. мовних явищ, семіозису, комунікативної ситуації, метод М. входить у науковий обіг лінгвістики лише в 60-70-ті р.р разом із виникненням математичної й комп'ютерної лінгвістики. У психолінгвістиці й теорії мовленнєвої діяльності виникають численні моделі породження та сприйняття мовлення (синтетичні й аналітичні). У лінгвістичній семантиці застосовуються М. інтерпретації значення за допомогою визначення елементарних складників, зв'язків між ними (семантичних графів), М. обчислення предикатів, багаторівнева модель "Смисл <=> Текст" І. Мельчука. О. Жолковського, лексикографічна модель Ю. Апресяна, які ґрунтуються на відповідності семантичного компонента моделі та глибинно-синтаксичних кореляцій з огляд\ на показники комунікативної організації смислу і т. ін. У сучасній когнітивній лінгвістиці використовується М. концептів, пропозицій, фреймів, сценаріїв, концептуальних графів і т. ін. на підставі знакових символічних кодів логіки та математики, різних метамов мовознавства (*lingua mentalis*, семантичні примітиви, пропозиції, предикатно-актантні рамки, предикатно-аргументні структури і т. ін.) Перекладознавство оперує багатьма моделями перекладу (денотативною, семантичною, інформаційною, психолінгвістичною, комунікативною, інтегративною і т. ін.) Теорія комунікації застосовує спрощені схеми комунікативної ситуації, дискурсу (модель Р. Якобсона, В. Вівера та К. Шеннона, У. Еко, І. Сусова, Е. Атаяна, О. Шингарьової й ін.).

МОДЕЛЬ (від лат. *modulus* - міра, зразок, норма) - абстрактний й ідеалізований знаковий образ спрощеного відтворення певного об'єкта (оригінала), штучно створений дослідником із метою вивчення ознак, складників цього об'єкта, способів його існування й функціонування. М. застосовується за умови неможливості чи ускладненості дослідження оригіналів у природному середовищі для визначення їхніх характеристик, оптимізації управління й користування об'єктами, для перевірки гіпотез тощо. Підґрунтям моделювання може бути гіпотеза, її перевірка потребує накладання М. на оригінальний об'єкт й експериментальної діяльності. М. повинна мати високу пояснювальну спроможність, тобто пояснювати не лише наявні факти, а й прогнозувати можливі закономірності і й тенденції існування об'єкта дослідження. М. є одним із центральних засобів теорії пізнання. Моделювання здійснюється на підставі аналогії та гомоморфізму (усе, що є в М., повинно бути в оригінальному об'єкті, хоч М. не може відбити всього, що є в оригіналі, адже вона мусить бути спрощеною). Конструкт, повністю тотожний з оригіналом, не є М.

Спроби створення лінгвістичних М. з'являються у структурному напрямі мовознавства. У 20-ті р. р. XX ст. австрійський дослідник К. Бюлер запропонував М. знака як конкретної мовленнєвої події у сукупності з життєвими обставинами. Це була перша комунікативна модель, яка постулювала інтерсуб'єктність мовлення, необмеженість мови лише репрезентаційною функцією, залежність мовлення

д конкретних складників спілкування, спрямованість його не лише на інформування, і й на управління поведінкою та внутрішнім станом комунікативних партнерів. Широко відомими є М. трансформаційного й дистрибутивного аналізу З. Харриса, дескриптивні М. Ч. Осгуда, Ч. Хоккета. К. Пайка та ін. Незважаючи на певні спроби моделювання мовних явищ, семіозису, комунікативної ситуації, метод моделювання іходить у науковий обіг лінгвістики лише в 60—70-ті р. р. і пов'язаний з виникненням математичної й комп'ютерної лінгвістики. У психолінгвістиці й теорії мовленнєвої діяльності виникають численні М. породження та сприйняття мовлення М. породження Ч. Осгуда, Н. Хомського, Л. Виготського, М. Жинкіна, Т. Ахутіної, С. Залевської й ін.; сенсорний моторні М. сприйняття, М. Логогенова тощо). У лінгвістичній семантиці застосовуються М. інтерпретації значення за допомогою визначення елементарних складників, зв'язків між ними (семантичних графів), М. обчислення тематикатів, семантичного портретування Ю. Апресяна, багаторівнева й дігатофункціональна М. "Смисл $\leftrightarrow$ Текст" І. Мельчука, О. Жолковського, і<: застосовуються в лінгвістичних процесорах автоматичної обробки природної ч?ви та ґрунтуються на відповідності семантичного компонента моделі та ~дибінно-синтаксичних кореляцій з огляду на показники комунікативної :гганізації смислу і т. ін.

У семантичному синтаксисі дієвими й перспективними є М. позиційних схем, ^опозицій, нелінійні моделі пропозиційно-мстафоричного синтаксису. Генеративна "гаматика також використовує М. глибинних синтаксичних структур, правил трансформації й обмежень на них, М. принципів і параметрів уроджених мовних >-дзнь, аплікативно-породжувальну М. (С. Шаумян, П. Соболева) тощо. У сучасній сгнітивній і комп'ютерній лінгвістиці використовується моделювання пропозицій, фреймів, сценаріїв, концептуальних графів, скриптів, сцен, ментальних моделей і т ін -і підставі знакових символічних кодів логіки та математики, різних метамов м:зознавства (lingua mentalis, семантичні примітиви, предикатно-актантні рамки, -тедикатно-аргументні структури, семантичні сітки й ін.). Перекладознавство оперує 5 = гатьма М. перекладу (денотативною, семантичною, інформаційною, ~:л\олінгвістичною, комунікативною, інтегративною тощо). Теорія комунікації ^і^тосовує спрощені схеми комунікативної ситуації, дискурсу (модель Р. Якобсона, З Вівера та К. Шеннона, У. Еко, І. Сусова, Е. Атаяна, О. Шингарьової й ін) Ю. Апресян гсзглядає також значення терміна М. як алгоритму лінгвістичних досліджень, —: відображає процедури аналізу лінгвістичних явищ. У цьому розумінні М. близька vt-одиці аналізу мови або методу Дослідники поділяють лінгвістичні М. на індуктивні, *\. виходять з аналізу емпіричного матеріалу й на його підставі здійснюють оісифікацію; і дедуктивні, що ґрунтуються на гіпотезі або абстрактній таксономії ~::ліджуваних явищ. Вимогами до цієї М. є якомога більший обсяг аналогій -есуперечливість. **Model**

МОДЕЛЬ АККУЛЬТУРАЦІЇ - деяка абстрактна схема, спрямована -- лілеспрямовану підготовку людини до її адаптації у чужій культурі. Найбільш і домою є М. а. одного з фахівців із міжкультурної комунікації М. Беннета,

- -кій найбільша увага приділяється саме чуттєвому сприйняттю та тлумаченню
- " ~&турних розбіжностей (міжкультурної чуйності) Модель ураховує два вияви

культурної взаємодії: етноцентристський (визнання пріоритету власної культури що зумовлює заперечення чужої культури, захист і віддалення від неї) й етнорелятивістський (визнання рівноправ'я своєї та чужої культур), який приводив до сприйняття чужої культури, адаптації до неї й інтеграції.

МОДЕЛЬ ЛОГОГЕНА - діюча й доведена експериментально теорія сприйняття мовлення, розроблена американськими психологами Дж. Мортонем і Д. Бродбентом у 1979 р., згідно з якою при сприйнятті мовлення враховується поєднання артикуляційної й акустичної інформації з контекстною й образом слова. Логоген як образ слова зберігається у довготривалій пам'яті в комплексі фонологічних, семантичних, морфологічних ознак й акумулює інформацію про частотність слів та його контекстуальне оточення. Кожний логоген має свій ступінь доступності який зменшується при збільшенні частотності слова, тому слова з високою частотністю легше упізнаються. М.л. належить до моделей прямого доступу до слова, паралельної переробки слова, на відміну від альтернативних моделей послідовного пошуку слів у лексиконі. М. л. вважається проміжною між моторними й сенсорними теоріями сприйняття мовлення. **The logogen model (of written-word recognition)**

МОДЕЛЬ СЕМІОЗИСУ-абстрактне переважно геометричне зображення зв'язку форми знака з позначеним ним змістом й іншими складниками, наявними у семіотичному акті. Найбільш знаною М. с. і такою, що стала підґрунтям багатьох моделей, є семіотичний (концептуальний, епістемологічний) трикутник, розроблений позитивістами, представниками логічної семантики К. Огденом й А. Річардсом у науковій праці "Meaning of meaning" 1923 р. Кутами їхнього трикутника є ім'я як знак, десигнат як понятійний зміст, або значення, і денотат як предмет дійсності. Треба зауважити, що сторона трикутника, яка поєднує денотат з ім'ям, позначена пунктиром, оскільки зв'язок між знаком і річчю, як уважали позитивісти, не може бути безпосереднім: він опосередкований пізнавальною здатністю людини. Модель К. Огдена й А. Річардса ґрунтувалася на потрібній диференціації знака модистами (XIII—XIV ст.), що виокремлювали модуси існування, розуміння й позначення. Витоками вчення модистів були погляди стоїків (II-I ст. до н. е.), які дійшли до нас у суперечливих, більш пізніх викладах. З одного боку, стоїки розглядали дві сторони мовного знака: позначене й позначення, тобто те, що сприймається, і те, що під цим розуміється, внутрішній і зовнішній логос. Це стало підґрунтям діади семіозису європейської лінгвістики, яка слідувала за Ф. де Соссюром. Як зазначають А. Греймас і Ж. Курте, соссюріанці вважали виключення із семіозису референта необхідною умовою розвитку лінгвістики. З іншого боку, стоїки відмічали поєднання трьох речей, у викладі Секста Емпірика: позначеного, позначення й об'єкта, причому позначене також належало світу мови й було подібним до значення, тому об'єкт не сприймався приналежним до світу дійсності, а лише як внутрішній логос. Отже, стоїки також постулювали діаду мови й думки.

Модель семіотичного трикутника була критично сприйнята й не задовольнила багатьох дослідників різної методологічної орієнтації через її негнучкість: науковці вважали, що замкненість трикутника можлива лише за умови повної відсутності

розбіжностей відносно об'єкта в уявленні різних індивідів. До того ж не всі поняття та значення безпосередньо ідентифіковані у сприйнятті, тобто предметні (не мають проєкції на дійсність абстрактні поняття, найменування класів предметів і віртуальні знаки). Крім того, поняття формуються у діяльності, яка пов'язана насамперед із ситуаціями, а не з об'єктами, а у процесі передачі інформації виникає невідповідність змісту, що передається мовцем, змістові, отриманому адресатом. Усе це привело до заміни трикутника іншими М. с. або його варіаціями. До таких варіацій слід віднести запропонований раніше трикутник Г. Фреге, у якому відсутній складник проєкції на дійсність (кутами є форма, значення, через яке може здійснюватися зв'язки з позамовною дійсністю, та смисл); трикутники Дж. Лайонза та С. Ульманна, \ яких застосовуються форма (ім'я), поняття (смысл) і предмет (референт), що повертають до традиційної концепції; модель комунікативного знака К. Бюлера.

Оригінальною концепцією семіозису є створена задовго до теорії К. Огдена й А. Річардса тріада американського логіка Ч. Пірса, яка включала знаковий засіб - позначений об'єкт - інтерпретанту. Інтерпретантою він уважав дію на інтерпретатора > процесі семіозису об'єкта різних чинників (емоцій, логічних міркувань, впливу на поведінку). Перебуваючи на засадах прагматизму, Ч. Пірс розглядав інтерпретанту як особливе значення, віднесене до наслідків, практичних результатів, що сприяють >спіху, ефективності комунікативних дій. Його тріада передбачає передусім урахування суб'єктів семіотичної діяльності, хоч не відкидає жорсткий зв'язок імені з об'єктом. Послідовник Ч. Пірса Ч. Моррис запропонував п'ятикомпонентну модель, що складається зі знака, інтерпретанти, інтерпретатора, сигніфіката й денотата. Модель Ч. Морриса є підґрунтям моделювання комунікативного знака (наприклад, модель І. Сусова, в основі якої також лежить трикутник, кутами якого є адресант, адресат і референтна ситуація, поєднані із двома змістами одного повідомлення і двома прагматами: інтенцією й інтерпретантою). Перспективним продовженням теорії Ч. Морриса можна вважати знакову концепцію комп'ютерного моделювання Р. Піотровського й О. Шингарьової, у якій розмежовуються два стани знака: поза комунікацією й під час комунікації. Перший стан виключає фактор адресата та представляє єдність знака для всіх можливих комунікантів, другий орієнтований на адресата-інтерпретатора. Дослідники пропонують шестикомпонентну структуру знака у вигляді подвійної піраміди, що містить денотат, десигнат, конотат, спроектовані, з одного боку, на референт і сигнальний референт, з іншого, на ім'я. Стереометричне моделювання знака має своєю основою концептуальний трикутник із трьома кутами (денотатом, десигнатом і конопатом). Кут верхньої піраміди відображає референтне відношення знака й об'єкта до реального світу, нижня піраміда - відношення номінації. Зважаючи на це, референтні знаки належать референтному плану, трикутник - семантиці, ім'я - синтактиці, сигнальний референт-лексиці.

Трикутник у ряді семіотичних досліджень замінений трапецією, у якій розділяються поняття та значення (Л. Новиков, Е. Лендвай). Учень Ж. Піаже Ж. Верній пропонує складну діаграму здійснення референції через ситуації, пов'язані зі схемами, та через об'єкти, пов'язані з операторними інваріантами, що забезпечують використання релевантної інформації у мовленні. З позицій експериментального

дослідження смислів і значень підійшов до семіотичного моделювання патопсихолог Ф. Василюк, який на підставі теорії діяльності О.М. Леонтьєва запропонував психосеміотичний тетраедр. З огляду на детермінованість свідомості людини зовнішнім світом, внутрішнім світом людини, культурою й мовою дослідник розглядає кути тетраедра як предметний зміст, особистісний зміст, значення, слово. Кожний із цих кутів однією стороною пов'язаний із світом реальності (зовнішнім і внутрішнім світом, мовою, культурою), а другою – із суб'єктивним особистісним смислом. Модель Ф. Василюка підкріплена експериментально й доводить домінування того чи іншого кута у випадках психічної патології або вирішення людиною відповідного завдання. **Semiotic model**

МОДИФІКАЦІЯ – термін словотвору, тип відношень між твірною й похідною основами слова, при якому ці основи мають спільне понятійне ядро, а в похідній основі виникають додаткові значення зменшення / збільшення, варіативності, емотивності тощо (*шити* – *дошити*, *перешити*; *бити* – *вибити*; *ріка* – *річка*, *річенька*). Для дієслів модифікатами можуть бути дієслова різних родів дії. для іменників – це зменшувальні, збільшувальні, пестливі іменники. М. протиставлена мутації, транспозиції й еквівалентності. МСКНІІсаїоп

МОДУЛЯРИЗМ – один із принципів когнітивного аналізу структур зберігання, обробки, переробки й використання мовних знань, що передбачає наявність у мовленнєвому механізмі людини ряду незалежних й автономно працюючих систем обробки вихідної інформації – модулів. Кожний модуль як когнітивна система має специфічну, притаманну лише йому структуру, що не може бути пояснена на основі структурних особливостей інших модулів. Так, один модуль розпізнає обличчя, інший – слова. Базовим у М. є положення про подільність свідомості людини на комплекс підсистем (М. Бірвіш, Е. Ланг, Дж. Фодор, А. Фармер, М. Шварц й ін.). М. має нейрофізіологічне пояснення на підставі локалізаціоністської концепції афазії (О. Лурія, Т. Ахутіна й ін.), тобто певні ділянки нейронної мережі мозку відповідальні за виконання конкретних когнітивно-перцептивних і мовленнєвих завдань. Дж. Фодор виділяє дві підсистеми мозку: вертикальну (зір, слух, мову у вигляді семантичного й синтаксичного аналізу) і горизонтальну (пропозиції, здоровий глузд). Рішення кожного модулю після переробки специфічної для нього інформації передається центральній переробній системі (процесору), де інформація від різних модулів корелюється й розподіляється за етапами обробки. Ефективність такого процесора, як уважають прибічники М., полягає у швидкості й результативності обробки інформації, адже він має справу з обмеженим колом модулів, що вже переробили вхідну інформацію відповідно до свого призначення.

У науковій літературі виділені два типи модульності: репрезентаційна та процесуальна. Перша підтримує когнітивну переробку на різних стадіях, друга розподіляє обов'язки між різними етапами обробки інформації. На думку А. Фармера, модульність виявляється в подвійному членуванні й рівневій організації мови. Відповідно до цього, мова розглядається як комплекс підсистем, що виконують кожна свою функцію при породженні мовлення. Однак ці підсистеми не можуть бути універсальними, адже вони репрезентують особливості відповідної мови. М. Бірвіш

ж«"яз>є М. із взаємодією мовної та концептуальної картин світу, виокремлюючи ««античний і незалежний від мови концептуальний модулі. Зважаючи «гзноманітність наведених підходів до диференціації модулів, можна констатувати жнзжсть у сучасній когнітології двох видів М: 1) структурного у двох виявах •ргзневому залежно від рівнів мовної системи й міжрівневому, що характеризується іза~у олією модулів мови, перцепції та концептуалізації); 2) процедурного, де 'з>нтується на застосуванні центрального процесора обробки інформації, тсузначеного для реалізації цієї взаємодії.

Уодулярні теорії ґрунтуються здебільшого на принципах універсалізму і -л-ивізму, адже виникнення цих принципів пов'язане з генеративною концепцією *mi* Хомського (див. "Reflections on Language", 1975 р.) і загальною метафорою цієї юклепції- уподібненню переробки природної мови до комп'ютерної переробки. Гсггження М. застосовуються в генеративних моделях породження мовлення, гжтгиклад, у мінімалістській теорії пізнього Н. Хомського модель породження иклставлена взаємодією обчислювальної системи як універсальної вродженої бази, .ажикону, артикуляторно-перцептивної та концептуально-інтенційної систем. 3- Гевелт також будує свою модель породження з урахуванням членування системи яв. підсистеми, кожна з яких отримує відповідний вид мовленнєвої інформації - залає певний продукт. Такими підсистемами в його моделі є концептуалізатор, жсд\ктом якого є довербальне повідомлення; формулювальник, що здійснює тамзтичне й фонологічне кодування у взаємодії з лексиконом; й артикулятор, який ткгетворює фонетичний план (внутрішнє мовлення) на зовнішнє. Експериментальні жсл ідження радянської нейролінгвістичної школи під керівництвом О. Лурія також ЛЕБСЛИЛИ автономність локалізації процесів мислення й вербалізації на різних -В-инках кори головного мозку.

Альтернативним М. є конекціонізм (холізм), що передбачає розгляд паралельності ііпочасності) переробки інформації, отриманої від різних джерел, і її взаємодії, ~тсто переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації ж^их рівнів. Компромісом між М. і конекціонізмом є гібридний принцип, який -ТіСстуйє паралельність усіх компонентів механізму обробки інформації, не переробка здійснюється щодо різних частин висловлення. Запуск цих компонентів «залежить від подальшого розгортання процесу породження мовлення. Modularity МОДУС - один із логічних блоків мисленнєвого аналога повідомлення, суб'єктивна в*:нна, що виражає різні відтінки почуттів і волі. Термін уведений Ш. Баллі у 1932 р. У ттр\ ктурі висловлення М. співвідноситься з диктумом -об'єктивною константою тслії. що формує пропозицію. Залежно від розуміння пропозиції поняття М. набувало пп.-н\ значень: реального чи ірреального відношення повідомлення до дійсності, ,Г~2.човленого мовцем, якщо пропозиція не мала обов'язкових ознак істинності й -суперечливості, і суб'єктивної оцінної кваліфікації повідомлення з боку мовця, в'_с П. відповідає умовам істинності й несуперечливості. Modal complex, mode if attitude

ЧОЛОДОГРАМАТИЗМ - напрям порівняльно-історичного мовознавства, _ . вініку 70-ті р. р. ХІХ ст. і розроблявся до 20-х р. р. ХХ ст., зумовлений пошуком

шляхів подолання кризи компаративістики на засадах емпіризму, індуїстивності аналізу, фетишизації законів мовного розвитку, що не можуть мати виключень TOLL: Філософським підґрунтям М. став позитивізм, який характеризувався увагою до конкретних наукових фактів і відмовою від масштабних теорій, не підкріплених конкретним матеріалом. Засновниками М. стали німецькі лінгвісти А. Лескік, К. Бругман, Г. Остгоф, Б. Дельбрюк, Г. Пауль, Г. Хюбшман, І. Шмідт, що сформували три школи М.: Лейпцизьку, Берлінську, Геттінгенську. До молодограматиків належали датчани К. Вернер, В. Томсен, Х. Педерсен, швейцарець Я. Ваккернагель, італієць Г. Асколі, австрієць П. Кречмер, француз М. Бреаль, за деякими методологічними позиціями до молодограматиків наближалися французи А. Мейс, Ж. Вандрієс, американець У. Уїтні, росіянин П. Фортунатов, Програмні ідеї М. викладені в передмові до першого тому "Морфологічних досліджень у галузі індоєвропейських мов" (1878 р.) Г. Остгофа та К. Бругмана й у "Принципах історії мови" (1880 р.) Г. Пауля. Молодограматики абсолютизували закони розвитку мов, вважаючи, що звукові закони не мають виключень. Вони відкрили нові звукові закони (К. Вернер, П. Фортунатов, А. Лескін, учень молодограматиків Ф. де Соссюр у 1879 р. обґрунтував принцип "сонантичного коефіцієнта", який пояснював виникнення довгих голосних і розвиток індоєвропейського аблаута) і навіть намагалися транспонувати їх на синтаксис (Я. Ваккернагель). Оскільки відкриті ними закони мали виключення, то молодограматики намагалися віднайти універсальний принцип, що пояснював би очевидні виключення, наприклад, - аналогію, хоч не всі виключення підлягали дії аналогії.

Представники М. базувалися на лінгвістичному індивідуальному психологізмі, навіть відкидаючи мову народу як фікцію, вважаючи, що всі мовні зміни відбуваються лише в індивідуальній мовленнєвій діяльності; постулювали об'єктивність і точність, які можливі за умови вивчення живих мов, а не гіпотетичної реконструкції праформ у прамовах. Молодограматики значно вдосконалили порівняльно-історичний метод і прийоми реконструкції. Вони відмовилися від багатьох ідей раннього компаративізму (єдності глотогенезу, переходу мов від первісного аморфного (кореневого) стану до аглютинації й далі - до флективної будови; гumboldtіанського духу народу, теорії прогресу й регресу мов А. Шлейхера, його ідеалізованої прамови). Заслугою М. були створення цілісної картини індоєвропейського вокалізму, фонетичних чергувань, морфологічних явищ; установлення об'єктивних підходів до етимологічного аналізу, реконструкції праформ; отримання доволі достовірних знань щодо морфологічної структури і звукового складу індоєвропейської прамови; укладання порівняльно-історичних граматик різних мовних груп й опис давніх мов і діалектів. Завершення етапу М. було ознаменоване відкриттям невідомих раніше мов: хетської (Б. Грозний), тохарської (Е. Зиг, А. Мейє). Незважаючи на те, що історію мовних явищ молодограматики розглядали ізольовано, асистемно, атомарно та, практично, ігнорували висунутий ними принцип дослідження психофізіологічного механізму мовця, учення М. і сьогодні застосовується у компаративізмі. Theory of young grammarians

МОНОГЛОСІЯ (від гр. monos - один, єдиний і glossa - мова) - різновид мовного стану особистості, коли вона володіє лише однією формою існування певної мови. М трапляється рідко, здебільшого у носіїв лише територіального діалекту, •стеольської мови чи інтердіалекту (койне) або мов, позбавлених функціональних варіантів. Головним і переважним мовним станом її носіїв є диглосія - володіння двома й більше формами існування мови.

МОНОЛОГ (від гр. monos - один, єдиний і logos - слово) - форма мовлення пресанта, розрахована на пасивне й опосередковане сприйняття, а не на безпосередню мовленнєву реакцію адресата. М. має свого адресата й може бути персональним і -адперсональним, однак реакція його слухача не матеріалізується у знаковій формі вовн, тому М іноді кваліфікують як інтраперсональний мовний акт М має свою специфіку побудови тексту, прагмасигналів і типу інтерактивності, що спрямовані -л досягнення різної мети (інформування, виховання, переконання, маніпуляціютощо), лнак не потребують залучення адресата (адресатів) до спілкування. М. може ставати таким на підставі жанру (наприклад, лекція, проповідь, звернення президента до народу, доповідь, сповідь, агітаційний виступ тощо), хоч у реальній комунікації можливі порушення монологічності цих жанрів (якщо монологічне мовлення ~е застосовує технічні канали комунікації). Усі М. мають ознаки діалогічності зрозумінні М. Бахтіна,адже, продукуючи мовлення, текст, мовець діалогізує з уявним гіпотетичним адресатом, із семіосферою подібних текстів, із семіотичним > ніверсумом культури взагалі (виявом такого діалогу є цитати, алюзії, ремінісценції, трецедентні феномени, парадигматика асоціацій, слідування законам жанру або їхне "орушення тощо). V художньому тексті М. є його явищем, модельованим авторською свідомістю з відповідною метою й репрезентованим у вигляді авторського М. чк ліричного відступу або роздумів автора-функції; персонажного М., який є засобом самохарактеристики образу й сюжетної динаміки, М.-текету як жанру ліричної ?повіді. По-різному трактується поняття внутрішнього М.: з одного боку, як автокомунікації, діалогу мовця з самим собою; з іншого, як потоку свідомості, зкий імітує спонтанну емоційно-мисленнєву діяльність людини. У художньому тексті внутрішній М відтворює сферу справжніх думок і почуттів героя, є засобом декодування непрямих мовленнєвих актів, підтексту. Поняття внутрішнього \1 потребує розробки й обґрунтування його функціонального статусу. **Soliloquy**

МОРФ (від гр. morphe - вигляд, форма) - конкретна реалізація морфеми -ж абстрактної одиниці мови в певній словоформі відповідно до протиставлення мови 7\ мовлення в лінгвальній діяльності (Ф. де Соссюр),емічноїой етичного рівнів(К. Пайк). Морфема може бути представлена рядом М. - морфемних альтернацій. Розрізняють два типи М.: аломорфи й варіанти морфеми. Перші протиставлені позиційно й залежать від фонологічного складу сусідніх морфів у словах, тобто мають різну дистрибуцію морфем. Другі перебувають в однакових позиціях і є еквівалентами або відрізняються стилістичною функцією. Однією з дискусійних проблем сучасної морфеміки й морфонології є визначення критеріїв установлення М. однієї морфеми (наприклад, семантичний критерій, критерій формальної подібності, актуальний для суплетивних сюрм, які американськими лінгвістами визнаються аломорфами однієї морфеми;

критерій морфологічної функції у слові тощо). Із цією метою розроблені методики ідентифікації морфів (описово-аналітичний і генеративно-синтетичний методи Д. Ворта, В. Чурганової). Термін М. уведений у 1947 р. американським дескриптивістом Ч. Хоккетом як паралель опозиції фонема- фон. Раніше в американській лінгвістиці застосовувався термін "морфемний альтернант", у радянському мовознавстві - варіант морфеми. Згідно з дескриптивістською концепцією, М. складається з фонем, а морфема - із морфонема (ряду альтернацій морфеми). Європейська лінгвістична традиція, слідом за Ф. де Соссюром, визнає двобічну природу М. і морфеми в мовленні й мовній системі відповідно. Формальна односторонність розгляду М. призводить до їхнього отождолення в різних значеннях морфеми, що було характерним для дескриптивізму через ігнорування ним значення . **Morph**

МОРФЕМА (від гр. *morphe* - вигляд, форма) - найменша неподільна значима одиниця мовної системи. Термін уведений І. Бодуеном де Куртене у 1881 р. На відміну від фонем та складу (у мовах синтетичного типу, де склад і М. не збігаються, адже у мовах силабічного типу виокремлюються морфосилабами, або силабоморфемами), М. має значення й є двобічною знаковою одиницею. А. Маріє назвав М. граничним результатом мовного членування. Значення М. відмінне від значення слова: воно є асоціативно-дериваційним, оскільки на його підставі за допомогою номінаційного й семантичного перетворень формується лексичне значення слова. Семантичне навантаження М. як знака зумовлює проблему статусу асемантичних частин слова (технічних формативів, або інтерфіксів, асемантем, структем). Ці одиниці або прирівнюються до М., або включаються до М. за умови визнання її похідного вторинного характеру, що суперечить принципу її знакової (семантичної й формальної) неподільності. На відміну від слова, М. є необхідною, але не достатньою для формування лексико-граматичної єдності, не може утворюватися, а лише відтворюється. Дослідники відмічають неуніверсальність М. як частини слова, оскільки в аморфних мовах представлені ланцюжки слів, а не М., хоч існує думка про те, що таким словам можна приписати статус М. Отже, в аморфних мовах опозиція слова і М. чітко не виражена. М. може бути представлена рядом морфів (аморфів і варіантів М.) - конкретних реалізацій М. у складі слів і словоформ, позиційно або стилістично протиставлених. Однією з дискусійних проблем сучасної морфеміки й морфології є визначення критеріїв установлення морфів однієї М. (наприклад, семантичний критерій, критерій формальної подібності для суплетивних форм, критерій морфологічної функції у слові). Із цією метою розроблені методики ідентифікації морфів (описово-аналітичний і генеративно-синтетичний методи Д. Ворта, В. Чурганової). М. характеризується не лише формальною варіативністю, а й змістовною (омонімія М.). У парадигматиці мови М. реалізують синонімічні й антонімічні зв'язки.

У морфеміці наявна матриця параметрів класифікації М. За місцем і роллю у слові М. поділяються на кореневі, афіксальні (службові) й афіксоїди. Коренева М. є головною, обов'язковою для кожного слова, повторюється у споріднених словах чи граматичних формах і виражає фрагмент інтенціонального значення слова.

Службові М. приєднуються до кореневої і модифікують її значення відповідно до семантики словотворчого типу. До афіксальних М. належать префікс, суфікс, постфікс (його називають аглютинативним суфіксом), конфікс (циркумфікс), інфікс, трансфікс, флексія. Афіксоїди є синкретичними за місцем і роллю у слові М., проміжними між кореневими та службовими, тобто колишніми кореневими М., ідо втратили свою мотиваційну роль у семантиці слова й отримали ознаки службових М. За представленістю М. поділяються на матеріальні й нульові (хоч це заперечується принципом матеріальності плану вираження). Матеріальні мають звуковий або графічний вигляд, нульові виокремлюються за аналогією з їхніми матеріальними відповідниками у граматичних формах або одноструктурних словах. За функцією творення розрізняються словотворчі, формотворчі (утому числі словозмінні) й основотворчі М., за вживаністю у слові - регулярні й нерегулярні (унікальні), за активністю у дериваційних процесах - продуктивні й непродуктивні. Термін М. > деяких представників французької лінгвістики вживається й у значенні "службової одиниці мови" (пор. опозицію лексеми й М. у працях А. Мартіне, який об'єднує їх під назвою "монемі"). **Morpheme**

МОРФЕМІКА- галузь словотвору, спрямована на вивчення системи морфем певної мови з огляду на їхні значення, функції, сполучуваність, позиційні й історичні зміни. Об'єктом М. є морфема в сукупності її можливих морфів і з урахуванням її лінійної сполучуваності. М. є важливою галуззю лінгвістики для мов синтетичної будови, де слово протиставлене морфемі. Для аморфних мов М. розглядається у складі синтаксису або граматики. Навіть для деяких аглютинативних мов, у яких розмежування службових слів й афіксів викликає труднощі (ті самі одиниці кваліфікуються то як мобільні афікси, то як невіддільні частки), сполучення таких одиниць також проектується у галузь синтаксису. Головними завданнями М. є 1) інвентаризація наявних у мові морфем й їхніх морфів; 2) диференціація типів морфем на підставі матриці параметрів; 3) опис специфіки значень морфем, зокрема, й асемантичних елементів морфемного типу (інтерфіксів, субморфів); 4) аналіз системних виявів морфемного рівня (парадигматики й синтагматики морфем); 5) дослідження закономірностей морфемної будови слів; 6) установлення принципів і ступенів морфемного членування; 7) розробка критеріїв морфемної альтернації (чергування морфів і їхнього об'єднання в одну морфему); 8) опис акцентних особливостей морфемних рядів; 9) дослідження фонологічної структури морфів різних частин мови, класів слів, їхніх словоформ; 10) аналіз історичних змін у морфемній структурі слів, установлення їхніх причин і результатів і т. ін.

До складу М. нерідко залучається морфонологія, яка поєднує у вивченні фонемних чергувань морфів однієї морфемі теоретичний доробок фонології й морфології, адже такі альтернації залежать не лише від фонологічних особливостей мови (синхронічних і діахронічних), а й від правил й особливостей граматики, структури морфологічних парадигм. У складі М. виділяється також морфотактика, що вивчає правила лінійної сполучуваності морфів. Головним методом М. є морфемний аналіз, спрямований на встановлення складу морфем у слові та їхніх значень, принципами

якого є 1) синхронічний дериваційний зв'язок між похідними та твірними словам - 2) семантична зумовленість цього зв'язку на підставі виведення змісту похідне: слова зі змісту твірного; 3) урахування частиномовного статусу СЛОВІ 4) розмежування основ слова і словоформи з метою визначення функціонально-: навантаження афіксальних морфем (участі у словотворенні, формотворенг- й основотворенні); 5) установлення афіксальних морфем основи слова на підстав ланцюга її похідності за принципом послідовного зіставлення похідної основ** з їїтвірною. Застосовуються також генеративно-синтетичний метод виведення з морсі морфів однієї морфеми Д. Ворта, етимологічний аналіз із метою поясненню тотожності морфів однієї морфеми, які зазнали історичних змін у процесі еволюи мови. **Morphemics**

МОРФЕМНИЙ АНАЛІЗ - методика словотвору й морфеміки, спрямована на встановлення складу морфем у слові. Процедурами М. а. є 1) визначення частин,- мови слова або при необхідності граматичного значення словоформи; 2) установлення семантичної похідності аналізованого слова з можливим використанням критеріїв: Г. Винокура; 3) побудова словотвірного ланцюжка від початкової форми аналізованого слова до твірної основи і далі - до непохідної твірної основи; 4) виділення основи аналізованого слова, флексії, формотворчих й основотворчих морфем, якщо вони є, шляхом зіставлення початкової форми з іншими граматичними формами слова; 5) установлення словотворчих афіксів у складі аналізованого слова шляхом послідовного зіставлення похідних і твірних основ у словотвірному ланцюжк\ 6) виділення кореня слова його зіставленням із спорідненими й одноструктурними словами. При М. а. треба враховувати можливість чергування аломорфів з огляд\ на історичні та позиційні зміни морфем на морфемному шві. Дискусійними проблемами М. а. є 1) критерії об'єднання морфів в одну морфему, тобто межа морфемного варіювання, наприклад, семантичний критерій, критерій формальної подібності для суплетивних форм, критерій морфологічної функції у слові, етимологічний критерій (із цією метою використовуються методики ідентифікації" морфів: описово-аналітичний і генеративно-синтетичний методи Д. Ворта. В. Чурганової- й етимологічний аналіз); 2) статус асемантичних елементів слова (інтерфіксів, структем, технічних формативів, субморфів); 3) наявність нульових морфем; 4) ступені морфемного членування тощо. До того ж для ряду мов складно відрізнити афікси від службових слів (наприклад, для аглютинативних мов: японської, дравидійської, марійської й ін.), адже ті самі одиниці трактуються то як невіддільні частки, то як мобільні афікси. **Morphemic analysis**

МОРФЕМНИЙ ШОВ - місце сполучення морфем у слові. Пристосування морфем одна до одної на М. ш. зумовлює зміни у їхньому вигляді, представлені чергуванням аломорфів однієї морфеми, усиченням твірних основ або дифузиею морфем. Чергування аломорфів спричинені здебільшого історичними позиційними змінами фонем. **Morphemic boundary (suture)**

МОРФОЛОГІЗОВАНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ - члени речення, виражені тією частиною мови, для якої така синтаксична функція є головною (для підмета це іменник у називному відмінку, для присудка - дієслово, для додатка - іменник

> непрямих відмінках, для означення - прикметник, для обставини - прислівник). Уведення терміна М. ч. р. пов'язане з гіпотезою щодо повного паралелізму між морфологічними категоріями і синтаксичними функціями, який існував у давніх прамовах. Саме тому не розмежовувалися члени речення й частини мови. З часом цей паралелізм поступився місцем диференціації морфологічних і синтаксичних категорій і частин мови, з'явилися неморфологізовані члени речення у невластивих *2*ія* частин мови, що їх представляють, функціях (наприклад, іменник є присудком, ?значенням, обставиною, інфінітив дієслова-додатком, означенням, обставиною, підметом і т. ін.).

МОРФОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА - зразок словозміни й формотворення певної лексико-граматичної одиниці. М. п. є одним із параметрів частиномовної класифікації слів у мові. М. п. може бути повною, комплексною за умови включення до неї всіх словоформ слова. Часткова М. п. є лише фрагментом комплексної * наприклад, часткова парадигма теперішнього часу дійсного способу дієслова або парадигма ступенів порівняння прикметника). Склад комплексної М. п. деяких частин мови є дискусійною проблемою через відсутність одностайної позиції лінгвістів щодо розмежування формо- та словотворення (наприклад, віднесення *Ю* однієї парадигми парадигм видових пар дієслів, форм суб'єктивної оцінки імен тощо). **Morphological paradigm**

МОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРУ-механізм творення слівза допомогою морфем (афіксації), поєднання слів чи основ (композиції*) й усичення слів або компонентів у складі сполук (абревіації). На відміну від неморфологічних способів, М. с. с. здебільшого видозмінюють у процесі творення склад морфем похідних слів, на відміну від твірних, або вигляд слова у випадках композиції й абревіації. **Morphological word-formation**

МОРФОЛОГІЧНО-СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРУ - різновид неморфологічного способу; утворення нової частини мови без зміни морфемного складу. Типами цього способу є субстантивіація (перехід в іменники), ад'єктивіація <у прикметники), прономіналізація (у займенники), вербалізація (у дієслова), н\мералізація (у числівники), адвербіалізація (у прислівники), предикативізація і у слова категорії стану), модалізація (у модальні слова); перехід повнозначних частин мови у службові: прийменники (препозитивіація), сполучники (кон'юнкціоналізація), частки (партикуляція), -атакож перехід у вигуки (інтер'єктивіація). М. с. с. етранспозитивним за типом відношень між похідною та твірною основами. Він зумовлює разом з переходом слова до іншої частини мови зміну його синтаксичних функцій, загального категорійного значення й нерідко набуття словом нових ознак (наприклад, перехід дієприкметників у прикметники ставить їх у відповідний лексико-граматичний розряд і надає словам властивих цьому розряду особливостей). **Conversion**

МОРФОЛОГІЯ (від гр. *morphe*-вигляд, форма і *logos*-слово, вчення)-1) підсистема, гівень мовної системи, одиницею якого є грамема, що розглядається неоднозначно, з одного боку, як елементарне граматичне значення словоформи, з іншого, як наявна в мовній компетенції система словозміни й формотворення певного слова як лексико-

граматичної єдності, що в мовленні реалізується у вигляді певної словоформи. Морфологічна підсистема має власну парадигматику, що полягає у словозмін, її формотворенні слова відповідно до властивих йому як частині мови граматичних категорій і їхніх опозиційних членів; та синтагматику, яка передбачає граматичне узгодження словоформ у системі їхніх дистрибуцій.

2) Один із розділів граматики, лінгвістична галузь, що вивчає систему граем і словоформи певної мови, її частиномовну класифікацію. Не всі лінгвістичні школи виокремлювали М. із курсу граматики (Ф. де Соссюр, Л. Єльмслев, З. Харрис. Ч. Хоккет, Празька школа) через відсутність чіткого протиставлення слова й морфеми в аналітичних й аморфних мовах (ті самі елементи кваліфікуються то як невіддільж частки, то як мобільні афікси) і лінійну синтаксичну природу розташування стандартних афіксів в аглютинативних мовах, що більше тяжіють до синтаксису М. у таких мовах відведене незначне місце, хоч деякі граматики все ж відстоюють можливість нефлективної, або аналітичної М. Морфологію трактували й як загальн> лінгвістичну галузь, що вивчає мовні форми, чим звужували сферу синтаксис), оскільки до спектра форм належать будь-які формальні засоби вираження, зокрема, й порядок слів, інтонація, синтаксичні конструкції аналітичного способу передачі граматичних значень (П Пауль, Г. Суйт, Ж. Вандрієс, В. Матезіус, В. Жирмунський та ін.).

Термін М. уведений у XIX ст. на заміну терміна "етимологія" у його первинном> значенні розділу граматики, предметом якого є словозміна. Залучення терміна М. до гуманітарних наук пов'язують із німецьким письменником Й. Гете, який запозичив його з еволюційної біології, що вивчала форми живих організмів. Теоретичне підґрунтя М. було закладене ще в часи античності: у граматиках Аристотеля та вченні стоїків, які розділили дві сторони знака мови (позначуване й позначення - формуй виокремили чотири частини мови (ім'я, дієслово, сполучник і член), увели поняття відмінка, родової системи імен, часу дієслів тощо. Александрійська й Пергамська школи (IV ст. до н. е. - II ст. н. е.) розробили системні принципи опису частин мови (учення про акциденції-первісні граматичні категорії- александрійців) й розглянули асистемні тенденції (дискусія аналогістів й аномалістів). На думк> лінгвістоісторіографів, першоосновою європейських граматик є граматика представника Александрійської школи, учня Аристотеля Діонісія Фракійця (II ст. до н. е.), який виділив вісім частин мови: ім'я, дієслово, дієприкметник, член, займенник, прийменник, прислівник, сполучник. Його граматичні погляди суттєво вплинули на найбільш авторитетні в Середньовіччі в Європі граматики Доната та Присціана. Першою спробою пристосування граматичного вчення греків і візантійців до східнослов'янської частиномовної класифікації вважається стаття "Про вісім частин слова", яка дійшла до нашого часу у списках XV - XVII ст.

Головними напрямками досліджень сучасної М. є 1) розроблення частиномовної класифікації, її принципів і проблемних питань; 2) усебічний опис граматичної категоризації мови у функціонально-семантичному, когнітивному й комунікативному аспектах; 3) інвентаризація граем і засобів їхнього вираження у конкретній мові й різних мовах світу; 5) опис морфологічних парадигм; 6) аналіз морфологічного синкретизму, нейтралізації, транспозиції, десемантизації граматичних значень;

"і дослідження сполучуваності й варіювання морфологічних засобів мови, їхньої іалежності від трансформаційного потенціалу мовних одиниць; 8) аналіз еволюційних процесів у сфері морфологічних категорій і систем; 9) установлення морфологічних універсалій і фреквенталій; 10) визначення когнітивного підґрунтя -астиномовної диференціації мови; 11) аналіз комунікативної значимості різних "паматичних класів і розрядів; 12) опис граматичної організації тексту тощо.

У різних галузях лінгвістики застосовується морфологічний аналіз або його гоагменти. Зокрема, у сучасній комп'ютерній лінгвістиці створення лінгвістичних ~тоцесорів неможливе без комп'ютерних граматик й універсальних морфологічних і-^горитмів. Морфологічний аналіз застосовується при автоматичній обробці "оиродної мови й машинному перекладі. Залежно від напрямку морфологічних досліджень розрізняють загальну (теоретичну), функціональну (або граматичну семантику), історичну, зіставну, когнітивну, комп'ютерну М. У межах різних .':нгвістичних галузей формуються розділи граматичної семантики, морфонології, ліпліцитної М. тощо. Методами М. є дистрибутивний, трансформаційний аналіз, ~:рівняльно-історичний і типологічний методи, структурний аналіз, польове * когнітивне моделювання і т. ін. **Morphology**

МОРФОНЕМА - ряд фонем, що чергуються в морфах однієї морфеми. V не є сегментною одиницею мовної системи, хоч представляє її проміжний рівень - морфонологічний, і застосовується в динамічних і функціональних моделях морфологічного синтезу (О. Залізняка, Д. Ворт, М. Галле й ін.). У статисти мовної системи М. представляє одну морфему, але на рівні реалізації має різні варіанти і^ежно від дистрибуції і як одиниця проміжного рівня нейтралізується, ^презентуючи одну фонему і навіть її диференційну ознаку, згідно з положеннями стратифікаційної граматики й генеративної фонології. М. як одиниця фонологічного г 5ня функціонує на морфемному рівні як допоміжний морфологічний засіб. Чергування морфів ураховує також суперсегментні показники, зокрема, наголос. Термін уведений польським лінгвістом Г. Улашиним у 1927 р. у значенні фонемі _ • семасіолого-морфологічній функції і майже одночасно М. Трубецьким, який убачав : М морфемну проекцію фонемного чергування. М. визнана не всіма мовознавцями, х крем а, празькі лінгвісти відкидають М. через її психологізм. **Morphoneme**

МОРФОНОЛОГІЯ- маргінальна галузь на межі словотвору й фонології, що вивчає іv.ни фонем у процесах словозміни та словотворення, фонологічну структуру чорфем і їхніх морфів. Об'єктом М. є варіювання фонем у складі морфів однієї уогфеми. М. почала розроблятися у XIX ст. І. Бодуеном де Куртене, а її всебічне і'5т\ нтування здійснене представником Празького лінгвістичного гуртка V Трубецьким у праці "Grundzüge der Phonologie" (1939 р.), хоч деякі •*: хронологічні явища були описані ще в давньоіндійських граматиках (Паніні), "'-'кетській граматичній традиції, у компаративних дослідженнях системи аблаута Я Гримм), працях молодогограматиків, О. Востокова й ін. Головною одиницею томіжного морфонологічного рівня мови є морфонема-фонемний ряд чергувань '•' грфах однієї морфеми. Морфонема не є сегментною одиницею мовної системи,

хоч представляє її проміжний рівень - морфологічний, і застосовується динамічних і функціональних моделях морфологічного синтезу (О. Залізняк, Д. Вєг М Галле й ін) Морфологічними явищами вважаються чергування аломорс і усичення твірної основи, інтерфіксація, деякі випадки нульової суфіксації, диф\і ; і т. ін. Чергування морфів урахує також суперсегментні показники, зокрема наголос. Чергування фонем спостерігаються у процесі словозміни, формотворенню та словотворення* перші та другі названі парадигмальними, треті - дериваційними Тому не всі морфологічні явища можна пояснити лише на основі фонологічних закономірностей (діахронічних і синхронічних). Вони можуть бути спричинені правилами й особливостями граматики, структурою морфологічних парадигм, типе** основи, флексії. Дискусійною проблемою М залишається виділення чистих морфологічних альтернатив фонем у складі морфем, адже, згідно з деяким,- концепціями, певні явища виключаються зі сфери М. (наприклад, внутрішня флексія). **Morphonology**

МОРФОСИЛАБЕМА-одиниця кореневих мов, яка репрезентує морфему як м інімал ьн\ змістовну одиницю, тотожну складові.

МОРФОТАКТИКА (від гр. morph є - вигляд, форма і taxis - порядок, клас) - розділ морфеміки, який вивчає правила лінійної сполучуваності морфів, закономірності морфемної будови слів. Дослідники М. виводять закономірності морфемного синтезу на підставі використання в структурі слова афіксів різних частин мови, рахують кількість морфемних структур у мові, максимальне й середнє (ядерне) число морфем слова як його довжину, яку регулює магічне число Дж Міллера 7 ± 2 (І. Милославський. В. Перебийніс, Н. Клименко, Є.Карпіловська й ін) За підрахунками вчених, середня довжина слова в українській мові дорівнює 3,9 морфем (ядро системи (81,8 % слів і представлено словами з трьома - п'ятьма морфемами) Максимальна довжина слів з одним коренем становить 11 морфем, композитів - 13. **Morphotactics**

МОТИВ - головна спонукальна ланка психічної діяльності людини, що викон\є функцію регулятора поведінки. Концепція мотивованості мовлення розроблена радянським психологом, засновником теорії мовленнєвої діяльності Л. Виготським. який розглядав М. як перший етап у фазово-ступеневій моделі продукування мовлення, як неясне неусвідомлене бажання формування висловлення чи тексту У моделях породження мовлення представників Московської психологічної школи (О. Леонтьєв, О. Лурія, Т. Ахутіна, С. Рубінштейн, М.Жинкін, І.Зимнята ін.) М. є першою ланкою, поштовхом до здійснення мовленнєвого акту. М. взаємодіє з установкою, яка занурює його до конкретної комунікативної ситуації і впливає на М. як схильність, готовність до певної дії, що ґрунтується на попередньому досвіді. М. визначає подальше формування інтенції як превербального когнітивно забезпеченого наміру мовної діяльності, яка впливає на формування думки (когнітивної структури майбутнього висловлення) і подальшої внутрішньої програми зовнішнього мовлення. **Motive**

МОТИВАТОР - твірна основа похідної номінативної одиниці. В ономасіології М. Докуліл ототожнював М. з ономасіологічною ознакою. Вибір М. є одним з етапів породження номінативної одиниці. М. обирається з мотиваційної бази, активованої

у брагменті структури знань про позначуване. При цьому гасяться інші складники «отиваційної бази, що розглядається як ономасіологічна імплікація. Кореляція М із відповідним компонентом концептуальної структури визначає тип мотивації номінативної одиниці. М. забезпечується ономасіологічним базисом, у результаті -того номінативна одиниця отримує своє місце у системі мовної синтагматики * парадигматики.

МОТИВАЦІЙНА БАЗА - фрагмент структури знань про позначуване, який ілтивується на етапі внутрішнього програмування при породженні номінативної глиниці та являє собою превербальну схему майбутньої ономасіологічної структури знака, із якої обираються мотиватор чи мотиватори за умови ономасіологічної ліпл ікації інших компонентів М. б. Внутрішнє програмування є етапом породження мовлення в концепції Московської психологічної школи, яка ґрунтується на теорії 5г\трішнього слова Л. Виготського. Внутрішня програма є результатом перетворення сформованої думки на окремі складники відповідно до структури майбутнього висловлення і пов'язана з пошуком схеми висловлення та його мовного типу. Дослідники вважають, що вона є нелінійною ієрархією пропозицій і містить предикативність (О. Леонтьєв). М. б. близька поняттю внутрішньої форми >"країнського лінгвіста О. Потебні, який розглядав її як "знаряддя перекладення думки ^а іншу мову".

МОТИВУВАЛЬНА ОСНОВА - твірна основа слова, що є структурною й семантичною базою для іншої (мотивованої) основи. М. о. може бути немотивованою чи мотивованою. **First stem (word)**

МОТИВАЦІЯ - 1) у традиційному словотворі процес формування семантичного л формального зв'язку похідного слова із твірним у межах знакового коду мовної системи;

2) у теорії номінації формальний і семантичний зв'язок між словами як знаками відносний план) і їхніми позначуваними (абсолютний план), що встановлюється при творенні слів;

3)у сучасній когнітивній ономасіології наскрізна у процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальна операція встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості. Результатом мотивації є формування ономасіологічної структури знака, отримання ним місця в системі синтагматичних і парадигматичних зідношень. Поняття М. виникло у словотворі й розглядалося як відповідник формальної та семантичної похідності слів. До 80-х р. р. XXст. М. установлювалася на підставі генотипів похідних слів - синтаксичних структур (словосполучення, речення, мотивуючої синтагми, судження, дефініції тощо) згідно з концепцією еііпакеичної природи деривашХ висунутої у славістиці ще Ф. Буолаєвим. У середині XX ст. розгляд М. отримав більш вагоме семантичне спрямування у зв'язку з розробкою російським дослідником Г. Винокуром методики словотвірного аналізу й критерію встановлення похідності на семантичній основі.

Подібний стан склався у зарубіжній дериватології, де М. розглядалася як резул *ьт* породження слова із синтаксичної структури згідно з моделями генеративне: синтаксису, однак позитивним моментом стала спроба проектування дериват.= і композитів на складні абстрактні фігури логічного синтаксису (Г. Брекле, Г. Марчанд, З. Вендлер, Р. Лізга ін.). Поширення здобула проблема М у поль<*\ " лінгвістиці (В. Дорошевський, О. Сечковський, Р. Гжегорчикова, Я. Пузиніна, М. Гоновська й ін.). Мотивованими визнавалися лише семантичні деривати, тобт: слова, які семантично, синтаксично й формально виводяться з інших слів, точніше - слова, до значення й форми яких входять значення й форми інших, Асоціативг (ономасіологічні) деривати не визнавалися мотивованими, а лише результац* аналогії-одного з видів порушення семантичних відношень між похідним і твірним! словом. М. Гоновська розглядала цей вид як своєрідну словотворчу реклам;., яка забезпечує ефективність сприйняття й комунікації.

З часом М. стає проблемою теорії номінації й розглядається в ракурсі спосо< відображення в похідному слові ознак позначуваного об'єкта, як відчуття носіям^ мови формально-семантичного асоціативного зв'язку слова з іншими членами словника, як вибір ознак предмета, які стають представниками його в цілом\ У науковій лінгвістичній літературі все частіше з'являються сумніви в абсолютизац< синтаксичного підґрунтя мотиваційних відношень. Виникнення когнітивне: лінгвістики зумовило появу нового аспекту розгляду проблеми М. Вибір мотиваторіЕ номінативних одиниць отримав нове пояснення й розширив спектр детермінант, які виходили за межі мовної системи у простір різних психічних пізнавальний функцій людини, що опосередкують формування інформаційних структур свідомості, зв'язки між ними та процеси позначення. М. ураховує не лише буквальн. знання про позначуване, представлені прямими значеннями мовних одиниць, а й оцінно-емоційну, сенсорну, метафоричну, образну, парадоксальну інформацію

Такий погляд усунув непослідовність наявних у дериватології класифікацій М. і сприяв виробленню нової когнітивно-ономасіологічної типології мотиваційних процесів (О. Селіванова). Залежно від статусу фрагмента структури знань про позначуване М поділяється на такі типи: 1) пропозиційну, яка застосовує знаки-мотиватори у прямих значеннях як складники предикатно-аргументних структур буквальної інформації про позначене; 2) асоціативну, що обирає мотиватори метафоричного статусу на підставі аналогічних зв'язків з іншими концептуальними сферами свідомості; 3) модусну, яка ґрунтується на оцінці носіями мови знака мотиватора в кореляції із психічними функціями відчуттів, почуттів, архетипами позасвідомого, 4) змішану, яка суміщає мотиватори, обрані з різних фрагментів структури знань про позначене; 5) концептуально-інтеграційну, що формує новий знак і його концепт на підставі поєднання двох концептів і їхніх знаків. М. протиставлена псевдомотивація, що характеризується суто формальним вибором мотиваторів, семантично й когнітивно не забезпеченим. Псевдомотивація зумовлена неістинною народною етимологією, утратою первісних семантичних зв'язків при усвідомленні формальної похідності, а також афективним вибором мотиватора знака.

У словотворі існують інші класифікації мотивації, принципами яких

-: 1) розмежування форми та семантики мотиватора й мотивата (лексична ~а словотворча; зовнішня та внутрішня); 2) рівень мовної системи, на якому встановлюється мотиваційний зв'язок (фонетична, структурна, лексико-семантична; генетична, морфологічна, семантична М.); 3) принцип аналогії у словотворчій підсистемі мови (лексична та структурна); 4) специфіка мотиваторів у словотворчій структурі слова (експліцитна, ускладнена й імпліцитна (ідіоматична)); 5) ступінь зв'язності мотиваторів (повна, часткова); 6) логічні відношення між семантикою слова та внутрішньої формою (повна, часткова, нульова й абсолютна); 7) спосіб зв'язку похідного та твірної слів (асоціативно-описова, асоціативно-зрівняльна, гіпонімічна, часткова, експресивна). **Motivation, designation**

МОТИВОВАНА ОСНОВА - похідна основа слова, утворена від іншої (твірної), відносно якої вона є основою й пов'язана з нею певним формальним і семантичним зв'язком. **Secondary stem (word), derived stem**

МУТАЦІЯ- термін словотвору, тип відношень між твірною й похідною основами слова, при якому похідна основа отримує нове понятійне ядро, яке ґрунтується на значенні твірної основи (*жовтий - жовток, учити - учитель, театр - театральний*). М. протиставлена модифікації, транспозиції й еквівалентності **Mutation**

Н

+—ч—Х^Ф^Л:—•—•*

НАГОЛОС - виділення одного складу, фонетичного слова чи синтагми при супрасегментному членуванні мовленнєвого потоку. Залежно від засобу виділення наголос може кваліфікуватися як словесний (виділення складу), синтагматичний, чи фразовий (виділення нової інформації, представлені у реченні певною синтагмою). Головною функцією словесного наголосу є кульмінативна, що забезпечує фонетичне об'єднання слова, адже воно має один головний наголос, хоч припускається в деяких словах наявність побічного, другорядного; а також делімітативна, яка зумовлює відокремлення слова від інших; і дистинктивна, що визначає розмежування різних слів одного слова або окремих слів. Особливим різновидом є логічний Н., призначений для підкреслення найбільш важливого у відповідній мовній ситуації слова в реченні. Емфатичний Н. є варіантом логічного: він надає виділеному логічним Н. емоційності й експресивності.

Фонетичними типами Н., які переважають у певних мовах, є динамічний силовий, експіраторний, що характеризується інтенсивністю мускульної напруги при посиленні видиху (наявний у російській, українській, англійській, німецькій та ін мовах); музичний, що змінює висоту голосового тону (наприклад, у київській, корейській мовах); кількісний, який має тривалість вимови звука (наприклад, новгородській мові). Залежно від фіксованості Н. за певним складом у тій чи іншій

мові, Н. поділяється на три типи: вільний (нефіксований), зв'язаний (закріплений за певним складом, наприклад, наголошеним завжди є перший склад у латиській, чеській, словацькій, угорській мовах; останній склад-у французькій, вірменській, таджикській мовах) й обмежений, що має певну зону локалізації (наприклад, у давньогрецькій мові наголос перебуває на відстані одного складу $\neq$ два коротких або один довгий склад до кінця слова). За підрахунками Л. Хаймена, який дослідив місце наголошеного складу у слові на матеріалі 444 мов, 25 % мов мають наголос на першому складі, 20 % - на останньому, 18 % - на передостанньому, у 33 % мов наголос нефіксований. Відповідно до рухливості наголосу в межах парадигми певного слова Н. є рухомим і нерухомим. В українській мові наголос динамічний, вільний і рухомий. Фонетичне слово характеризується наявністю одного словесного Н., однак у деяких складних словах виокремлюють головний і побічний Н. Американські лінгвісти Б. Блох і Дж. Трейджер визначають чотири ступені словесного Н.; гучний, редуковано-гучний, серединний, ненаголошений (пор.; у Г. Глісона - головний, другорядний, третинний, ненаголошений; у Р. Кінгдона - повний кінетичний, повний статичний, частковий статичний, без наголосу). **Stress, accent**

НАДФРАЗНА ЄДНІСТЬ - сукупність семантично та граматично поєднаних висловлень, яка характеризується єдністю теми й особливим синтаксичним зв'язком складників. Н. є. й абзац є одиницями різних принципів членування тексту, хоч абзац структурно й композиційно може виділяти Н. є. У діалозі Н. є. складається з репліки й реакції, питання й відповіді. Засобами зв'язності у Н. є. можуть бути повтори, анафоричні займенники, видо-часові та способові дієслівні форми, порядок слів і речень, кореферентні ряди, вставні слова, паралелізм, інтонування і т. ін. Виокремлюють три основні структурні типи Н. є.: із ланцюжковим, паралельним і змішаним зв'язком, - що залежать від змісту й мети Н. є. Термін уведений українським лінгвістом Л. Булаховським у 40-і р. р. XX ст., хоч ідея виокремлення одиниці, більшої за речення, належить О. Востокову, Ф. Буслаєву, О. Пешковському. Проблеми актуального членування одиниць, більших за речення, розроблялися представниками Празької школи В. Матезіусом, Ф. Данешом, Я. Фірбасом й ін. Синонімами Н. є. є складне синтаксичне ціле (термін російського дослідника М. Поспелова), прозаїчна строфа (Г. Солганік), мікротекст (Т. ван Дейк, У. Тіле), текстома (В. Кох), гіперсинтаксема й ін.

НАЗАЛІЗАЦІЯ (від фр. nasal - носовий, лат. nasus - ніс) - набуття звуком особливостей носової артикуляції, носового тембру внаслідок опущення задньої м'якої піднебіння та проходження повітряного струменя одночасно крізь порожнину носа й рота. Акустично Н. позначається на послабленні інтенсивності деяких формант і появі додаткової форманти. Н. може бути диференційною ознакою голосних фонем (у французькій, польській, португальській мовах) або є додатковою артикуляцією, яка зумовлює наявність комбінаторних варіантів голосної фонем (аллофонів) при сполученні її з носовими голосними, що пояснюється інерційністю задньої піднебіння, яка повільно піднімається після вимови носового приголосного. **Nasalization**

НАЇВНА КАРТИНА СВІТУ - уявлення про світ пересічних носіїв мови, що ґрунтується на донаукових загальних поняттях, представлених у мові. Н. к. с. частково

:>л\ється на міфологічному мисленні, яке є історично зумовленим різновидом :>спільної свідомості, некритично сприйнятим смыслом. Міфологічна частина Н. к. с. є одним із можливих світів, більш сильним, ніж світ реальності, оскільки з.п. задіює найпотужнішу силу, яка здатна опиратися будь-яким фактам, - віру. Н. к. с. представляє спрощене бачення реальності, схематично-каузальне тлумачення ~:дій, часто-густо скасовує всіляку діалектику. Н. к. с. протиставлена науковій картині -системі знань, що синтезує результати дослідження певних наук із знаннями світоглядного характеру як результатом цілісного узагальнення пізнавального лссвіду людства. Naive view of world

КАЛІВПРЕДИКАТИВНА КОНСТРУКЦІЯ - сполука, семантична структура якої гспрезентує додаткову ситуацію, допоміжну для головної предикативної структури вчення. Н. к. є згорнутим позначенням події і містить латентну предикативність. Проблема напівпредикативності на синтаксичному рівні пов'язана з наявністю ілїниць, які відносно речень можуть бути визначені як його "функціональні еквівалентності", згідно з концепцією Ш. Баллі. Дослідник розглядав їх як такі, -.о мають потенційну предикативність, тобто потенційну можливість виразити геченням той зміст, який містять його окремі члени, сформовані в результаті ~ стиснення" (згортки) речення. Ш. Баллі підкреслював, що в індоєвропейських мовах „яке граматичне відношення є дієслівним, а абстрактні імена якості також можна "еретворювати на речення. О. Єсперсен також кваліфікував деякі абстрактні ченники ЯК предикативи, або нексусні іменники, які завжди можна розгорнути з речення. До напівпредикативних звичайно відносилися вербоїди' імена дії, ~ сприкметники й дієприслівники, інфінітив. Використання таких слів у простих печеннях дослідники розглядали як випадки ускладнення семантичної структури предикативної одиниці або як конструкції зі скритими предикатами. У науковій .-тературі, крім сполук із вербоїдами й іменами якості, ускладненими є також інструкції з однорідними головними членами, відокремленими означеннями, > тому числі і прикладками, додатками й обставинами. Деякі лінгвісти до Н. к. відносили всі відокремлені члени речення, хоч відокремлення має різну синтаксичну 7\ семантичну природу. Ще у граматиці М. Греча дієприкметники, дієприслівники '? відокремлені прикладки визначалися як скорочені речення. О. Потебня чеч і спростовував історичне походження цих членів як скорочених речень, однак -є відкидав положення про їхню реченнєву природу Він називав дієприслівник другорядним присудком у простому реченні. О. Шахматов кваліфікував дієприкметники як предикативно-атрибутивні означення, а дієприслівники також гозглядав як другорядні присудки. Предикативність таких конструкцій має граматичне вираження й виявляється втемпоральності (абсолютній чи відносній) й персональності дієприслівників й дієприкметників, що передаються показниками часу (таксису) ? синтаксичним зв'язком із спільним суб'єктом. Для прикладки дослідник обрав ~озицію синкретизму між присудком й означенням. Предикативне значення О Шахматов, і слідом за ним і О. Пешковський, убачали і в орудному відмінку іменника (наприклад, *Ребеишом ол был упрям и резв*) Ш. Баллі значно розширював засоби -апівпредикативності, застосовувавши метод функціональних еквівалентностей.

З огляду на це Н. к. розділяють на три групи: 1) одиниці, співвіднесені з реченням*, на підставі номінативного значення (*читання віршів, мудрість матері*), 2) од\н\^ що потенційно містять предикативне відношення (дієприкметники й дієприслівники; -орудний напівпредикативний, прикладки і т. ін.), й 3) одиниці, здатні замінювати речення на рівні денотативних відношень (*будинок батька, Вам треба вийти*). Залежно від характеру творення Н. к. вони диференціюються на 1) Н. к., у яких напівпредикативність задана морфологічною формою присудка; 2) Н. к. з атрибутивним членом, який займає особливу позицію при присудку, 3) прийменниково-іменникової конструкції, що виступають детермінантами. У сучасному синтаксисі проблема меж напівпредикативності залишається відкритою через невизначеність критеріїв можливо розгортай предикатних актантів до рівня речення. **Semipredicative construction**

НАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ - комплекс методик, які виявляють глибинні структура текстів-оповідей і їхнє співвідношення з поверхневими структурами дискурсу. Н. а. передбачає побудову актантної моделі тексту, сюжетних граматик, можливих трансформацій. Наратив розглядається літературознавцями як текст епічного твору. за винятком прямого мовлення персонажів; зображення розвитку подій у часі Р. Варт називав наратив універсальною формою мовного існування: "оповідь долає національні, історичні й культурні бар'єри, вона присутня у світі, як саме життя". Структуралісти уподібнювали наратив мові, розглядали його в опозиції мови й мовлення, тобто наративних схем і їхніх конкретних реалізацій; визначали синтагматику наратива як побудову послідовності подій згідно із законами причин і наслідків і парадигматику - як набір персонажів й обставин поза часом. Наративність вважали ознакою певного типу дискурсу. Зокрема, Е. Бенвеніст протиставляв історичну оповідь і дискурс у вузькому розумінні слова, використовуючи критерій особи (не-особа характеризує історію, а особи Я / Ти - дискурс) і розподіл дієслівного часу. Ж. Женет, навпаки, оповідь уважав результатом нарації, а дискурс - актом нарації. А. Греймас і Ж. Курте поставили питання про наявність наративної компетенції, проектуючи її на знання жанрів і літературних форм, за допомогою якого ми породжуємо й розуміємо конкретні тексти. Наративна компетенція містить семіотико-наративні структури, які є джерелом головних позначуваних форм, характеризуються віртуальним існуванням, відповідають мові, а не мовленню й керують дискурсивними структурами.

Н. а. виник на підставі наукових розробок глибинних систем оповіді В. Проппом. Ж. Дюмезилем, К. Леві-Строссом. В. Пропп виявив тридцять одну функцію при аналізі російських казок і регулярну повторюваність трьох випробувань героїв, підготовчого, вирішального та звеличувального. Така схема формально встановлювалася й була канонічною. У Н. а. вона отримала назву наративної схеми й уможливила поглиблення знань про внутрішні механізми функціонування казок у різних культурах (Є. Мелетинський, А. Дандес, Д. Польш та ін.). Із часом випробування почали розглядати лише як поверхневі фігури дискурсу, за якими стоять більш глибинні логічні операції. У казках були встановлені й інші наративні перспективи, пов'язані з діяльністю героя й антигероя в полемічній структурі

і з'ясування й конфронтації. Наративні схеми в текстах отримують різні варіації, зв'язані зі стратегічними відхиленнями, розширенням, локалізацією тощо. Особлива увага у Н. а. приділяється трансформаціям, механізм яких розроблений *1 Леві-Строссом. Дослідник розглядав їх на підставі варіацій міфу та взаємодії з іншими міфами. Трансформації фрагментів наративних схем зумовлюють з інших фрагментів схем, що характеризує такі трансформації як горизонтальні, гнотагматичні та внутрішньотекстові. Парадигматичні трансформації глибинних гнотур у поверхневі розглядаються у Н. а. з огляду на генеративну концепцію стандартної синтаксичної теорії Н. Хомського. У когнітивно орієнтованому Н. а. сінонічна наративна схема ототожнюється із прототипом. Відхилення від прототипу потребує процедури генерування смислу: інтерпретатор на певному відрізку рекурсивного аналізу перемикає системи семіотичного усвідомлення тексту. Текст складається на прототип наративної схеми і набуває риси підвищеної умовності, гонії чи пародії. **Narrative analysis**

НАРІЧЧЯ - найбільша одиниця територіальної диференціації діалектної мови, -іо є сукупністю близьких за певними рисами говірок, об'єднаних у говори (діалекти).

НАРОДНА ЕТИМОЛОГІЯ- походження слова від іншого слова, що ґрунтується -а їхній уявний, зовнішній схожості й пояснюється прагненням народу пояснити -ездоме через відоме, семантично зблизити формально схожі елементи. Н. є. не мо>^ :>ти критерієм істинності у дослідженні історичної похідності слів, однак є цікавою • к відбиток асоціацій етносвідомості. **Folk etymology**

НАРОДНО-РОЗМОВНА МОВА - загальнонародна форма існування мови, яка не є встановленою й застосовується у повсякденному житті народу, його побутовій сфері. Треба розмежовувати Н. м. та розмовний спосіб існування літературної -и народно-розмовної форм мови. Розмовне мовлення є усним способом комунікації порівняно з писемним, однак і усне, і писемне спілкування може репрезентувати • к літературну (унормовану, кодифіковану) форму існування мови, так і її народно-розмовний різновид чи їхнє поєднання.

НАТИВІЗМ (від англ. native - природний, природжений) - принцип генеративної "раматика, концепція вродженості певної мовної бази, мовної здатності, що дає змогу дітям оволодіти мовою до 4-х років, засвоївши величезний масив знань про мовні механізми, норми і правила їхнього застосування, зважаючи на те, що ніхто не коригує правильності мовлення дитини (заданими експериментів когнітивних психологів Е. Джонсона й Е. Ньюпорта, батьки дуже рідко виправляють граматичні помилки Л. реагують лише на істинність висловлень). Ще Платон, Р. Декарт, Г. Лейбніц уважали, що вроджене знання відкривається через судження в поєднанні з досвідом: досвід є засобом активації знання. Ця ідея разом із розумінням універсали як спільних знаків речей у картезіанстві стала підґрунтям концепції Н., розробленої американським лінгвістом Н. Хомським, починаючи з його рецензії на книгу лексикографіста Б. Скіннера "Вербальна поведінка" (1959 р.). Пізніше головні постулати Н. були представлені у книзі Н. Хомського "Аспекти теорії синтаксису" (1965 р.) Послідовники Н. Хомського продовжили розробку його теорії (Дж. Катц

"Філософія мови", 1966 р., Д. Макнейл "Засвоєння мови", 1970 р; П. Меньяю- "Мовний розвиток, знання й використання", 1988 р.; С. Пінкер "Здатність до мовного засвоєння й мовний розвиток", 1984 р. та ін.).

На думку Н. Хомського та його прихильників, база вроджених мовних знань є універсальною та граматичною частиною біологічної спадщини людини, а оточення відіграє роль не більшу, ніж у пускового регулятивного механізму. Такими універсальними в генеративній концепції спершу були трансформаційні правила, згодом принципи управління та зв'язування й комплекс модулів обмежень на трансформації. Уроджений стан синтаксичного розвитку дитини характеризується наявністю обчислювальної системи таких правил і принципів. Завданням дитини є встановлення параметрів рідної мови щодо цієї системи на підставі мови середовища. У 80-ті р. р. Н.Хомський запропонував як додаток до концепції Н. теорію перемикачів (switches), які уможливають подібну параметризацію мови середовища шляхом "спроб і помилок", тобто гіпотез і їхнього підтвердження чи спростування. Принципом універсальної бази є, наприклад, обов'язковість підмета навіть у мовах, які допускають його вербальну відсутність (пор. теорію відмінка Н. Хомського, яка постулювала наявність у всіх мовах універсальних глибинних відмінків навіть у випадках їхньої граматичної відсутності). Це означає, що для таких мов встановлюється параметр нульового підмета. Уважається, що параметри бінарні, тобто для принципу обов'язковості підмета встановлюються параметри вербальної представленості / непередставленості. Д. Макнейл зауважує, що вродженими є відношення суб'єкта та предиката, предиката й об'єкта, означення й означуваного.

Дослідження розвитку мовлення дитини продемонстрували, що межею засвоєння мови в повному обсязі є 12-14 років. Це привело до висновку про втрату дітьми у цей період принципів універсальної граматики, що значно обмежило можливості засвоєння іноземної мови після 14 років. Деякі дослідники дотримуються інших поглядів, вважаючи, що дорослі мусять правильно визначити установку параметрів іноземної мови та змінити вже встановлені параметри рідної мови (М. Шварц). Н. існує в жорсткій і слабкій формі. Слабка форма передбачає визнання вродженої схильності до засвоєння мови у процесі соціалізації дитини (М. Томазелло). Альтернативними Н. є концепції радянської психолінгвістики у традиціях учення Л. Виготського й деякі "емпіричні" (на відміну від нативізму раціоналістичних) концепції у Європі та США. О. Лурія вважав, що мовна компетенція є наслідком активного відображення дійсності, предметної діяльності та спілкування з оточенням. Услід за Л. Виготським, представники Московської психологічної школи доводили, що підґрунтям для засвоєння мови є санкціоновані суспільством норми та способи спілкування. Ідеям уродженості знань мови й модульності роботи мовного механізму протиставлена також конекціоністська аргументація у поєднанні з екологічним підходом і культурно-історичною психологією (Ж. Нуазе, Д. Дюбуа, Франція; Дж. Верч, Д. Стейнберг, США; Б. Величковський, Н. Уфимцева, Росія та ін.).

Innateness hypothesis, nativism

НАУКОВА КАРТИНА СВІТУ - система знань, що синтезує теоретичний доробок різних наук із знаннями світоглядного характеру як результатом цілісного

узагальнення пізнавального досвіду людства. Звичайно, Н. к. с. ґрунтується на якійсь :кремій галузі наукових знань, адже цілісної наукової картини світу, яка б пов'язувала "огляди на фізичне, біологічне, соціальне тощо не існує через нерівномірність їхнього -лчкового розвитку Н. к. с. протиставлена наївній картині - уявленням про світ пересічних носіїв мови, що ґрунтуються на донаукових загальних поняттях, ~;>ед ставлених у мові. **Scientific view of world**

НАУКОВА ПАРАДИГМА (від гр. *paradeigma*- приклад, зразок) - 1) спосіб пізнання усвідомлення світу, що визначає загальні принципи дослідження власного об'єкта в різних науках (= загальнонаукова методологія, епістемологія);

2) представлення об'єкта науки в ракурсі понятійного апарату та процедур опису й аналізу певної течії, наукової школи;

3) зразок наукових уявлень і дій у певний період або на певній території європейська, азіатська або західна, східна Н. п.; американська, європейська, радянська Н. п. і т. ін.).

Поняття парадигми відомо ще з часів античності. Протягом багатьох століть воно використовувалося переважно на позначення зразка словозміни у метамові лінгвістичного опису Іноді П. називали приклад з історії, що слугував доказом чогось. У 1961 р. американський соціолог Т. Кун у книзі "Структура наукових революцій" висунув концепцію розвитку науки як процесу революційних перетворень, маючи на увазі природничі науки. Ці перетворення полягають у різкій зміні стилів наукового мислення, створенні нових категорійних ієрархій і методик аналізу об'єкта. Дослідник запропонував нове тлумачення терміна "парадигма" з атрибутом "наукова", зазначивши, що межа наукових знань зумовлюється загальною культурою соціуму, а Н. п. є визнаним усіма зразком наукових знань і дій у певний період, > відповідному суспільстві, які дають модель постановки проблем і їхніх рішень науковій спільноті. Приблизно в такому значенні термін Н. п. застосовується в наукознавстві, філософії, лінгвістиці тощо. Однак до понятійного ядра терміна додаються різні ознаки, що сприяє багатозначності його сучасного розуміння.

У лінгвістиці Н. п. набуває значення підходу до розгляду мови, сукупності принципів її дослідження, прийнятих у певній мовознавчій спільноті. О. Кубрякова виокремила три блоки у складі Н. п. 1) установчий, що визначає засади й передумови її формування; 2) предметно-пізнавальний, що характеризується спільністю підходів до об'єкта науки; 3) процедурний (технічний), який ґрунтується на сукупності методів і методик дослідження об'єкта згідно з установками й підходами. Мовознавці постулюють історію лінгвістики як послідовну зміну домінант (або співіснування, згідно з концепцією швейцарського лінгвіста П. Серіо) чотирьох головних Н. п.: 1) генетичної (порівняльно-історичної), яка набула особливої ваги в мовознавстві ХІХ ст, керувалася принципами історизму, діахронічного розгляду мови, почасти - емпіризму, психологізму й аналогічності, була спрямована на дослідження еволюційних мовних змін, закономірностей розщеплення прамов, генетичної близькості мовсвіту; 2) таксономічної (системно-структурної), що домінувала у першій половині ХХ ст. і ґрунтувалася на принципах синхронічності лінгвістичного опису, онтологічного дуалізму інваріантів і варіантів мовних одиниць, системності мови,

її рівневої ієрархії, наявності системних відношень на всіх мовних рівнях. „, також була редукціоністською, логіцистичною й реляціоністською (спрямовано-: лише на мову, її структурну організацію без урахування зовнішніх чинників, зокрема й людського); 3) прагматичної (комунікативно-функціональної), становлення яке відбулося у другій половині XX ст. і позначилося на переорієнтації лінгвістичних досліджень на аналіз людського чинника в мові, діяльнісної та телеологічне поведінки мовної системи у комунікативному середовищі (мова стала розглядатися як знаряддя досягнення людиною успіху, оптимізації інтерактивних відношен- мовців у комунікативній ситуації, дискурсі); 4) когнітивнок спрямованої на пояснення постійних кореляцій і зв'язків між мовою, мовними продуктами, з одного бок\ і структурами знань, операціями мислення та свідомості, з іншого. Становлення когнітивної Н. п. у лінгвістиці відбулося наприкінці XX ст., а її підґрунтям вважають посилення уваги у другій половині XX ст. до моделювання штучного інтелекту, комп'ютерної науки й накопичення значного наукового потенціал) психолінгвістикою, когнітивною психологією, теорією інформації тощо.

Дослідники мови розглядають співіснування двох домінантних Н. п. у сучасній лінгвістиці по-різному, залежно від розуміння функціоналізму як загально- методології чи як методу, а також від можливості інтеграції під дахом когнітивізм\ доволі різноманітних течій, напрямів і шкіл когнітивної семантики, граматики, синтаксису тощо. Науковці інтегрують функціональні дослідження з когнітивною парадигмою, синтезують їх чи відокремлюють, вважаючи, що ці Н. п. мають відмінні підходи до аналізу мови, різняться понятійним апаратом і методиками дослідження. Синтез означених Н. п. зумовлює становлення концепції нової когнітивно- дискурсивної Н. п. у сучасному мовознавстві, орієнтованої не лише на способи представлення знань у мові, а й на комунікативну компетенцію мовця й адресата, дискурсивні чинники вибору тієї чи іншої мовної форми маніфестації знань у текст, чи комунікативній ситуації.

На початку нового тисячоліття відбувається зміна ставлення лінгвістичної спільноти до співвідношення Н. п.: якщо історію XX ст. характеризували як історію перманентного методологічного повстання у формі послідовних теоретичних переворотів, то XXI ст. може стати часом терпимості до різних стилів лінгвістичного мислення й поєднання їхніх найкращих доробків. Сьогодні до мовознавчих студій усе активніше проникають принципи синергетики, що постулюють погляд на мов\ як синергетичну суперсистему, нелінійну, нерівноважну, детерміновану зсередини й ззовні, яка перебуває у стані переходу від хаосу до порядку і далі - до нового порядку через взаємодію деструктивних тенденцій і параметрів самоорганізації цієї суперсистеми. Самоорганізація здійснюється шляхом спільного функціонування елементів і підсистем, які кооперуються задля збереження системи. Такий погляд є якісно новим рівнем системного аналізу об'єкта науки, а в мовознавстві отрим>є назву лінгвосинергетики, яка має на меті представити мову, мовні продукти у взаємній детермінованості різних суперсистем (культури, етносвідомості, соціумч тощо). Це свідчить про активізацію у сучасній лінгвістиці п'ятої Н. п. - синергетичної, підґрунтям якої можна вважати положення щодо мови ергон й енергеї

5 ген Гумбольдта, розробки синкретичних явищ у мовній системі І. Бодуеном леглртене, положення про хаотичність актуалізованої мови С. Булгакова, концепції Ю\`етричності й умовності мовного знака Ф. де Соссюра, С. Карцевського, В. Скал ічки, «евг-ого дрейфу Е. Сепіра, теорію діалогічності тексту М. Бахтіна, сучасні теорії «іаленнезнавства й дискурсологіїтощо. Лінгвосинергетика претендує на створення —~.сної концепції мови (семіофізика французького дослідника Р. Тома, розроблена ЛЕ > 60-ті р. р. ХХ ст. і відзначена прагненням створити нелінійну біонейрофізичну челюсть мови; теорія німецького вченого В. Вілдгена; концепція зв'язку систем мови, *сзк\, етносу російських філософів і лінгвістів В. Аршинова, В. Базильова, І. Германа, З. Пищальникової, Г. Москальчукта ін., синергетична теорія функціонального поля ^рківської дослідниці О. Тарасової). Зміна напрямів мовознавства спричиняє ~ерегляд базових моделей-метафор. Американський дослідник Т. Виноград простежує таку зміну метафор: прескриптивне мовознавство уподібнює мову то юридичного закону, компаративістика оперує концептуальною сферою біології, г~руктуралізм описує мову як систему хімічних елементів, генеративізм пов'язує мову з математичними операціями, когнітивізм - із комп'ютером. Сучасний синергетичний погляд на мову уподібнює її до кінематографа (Н. Бардіна) і5о людського організму (О. Селіванова), взаємно детермінованого різними внутрішніми й зовнішніми чинниками.

Лінгвісти пов'язують Н. п. мовознавства з філософським аспектом розгляду його предмета. Ю. Степанов називав це стилем мислення, який створює пріоритет того їй іншого параметра мови: згідно з концепцією Ч. Морріса, семантикою, синтактикою, прагматикою. Дж. Лакофф протиставляє об'єктивістській парадигмі вивчення мови, яка ґрунтується на принципі структурації дійсності за жорсткими оасифікаційними моделями, і когнітивістській парадигмі, що представляє розум людини як обчислювальний механізм, експерієнталістську (досвідну), яка керується евристичною природою людини, обстоє специфіку категоризаціїї досвіду в мові, відображення в мові й мовленні не лише логічного, ай образного та парадоксального мислення носіїв мови тощо. В. По сто валова наголошує на формуванні, особливо з російському мовознавстві, теоантропокосмічної Н. п., яка характеризується прагненням до ідеалу цілісного всеєдиного знання й дослідженням мови під кутом зору такого знання. Витоками цієї Н. п. є релігійно-філософська концепція П. Флоренського, С. Булгакова, О. Лосева. Іноді Н. п. підміняють одним із головних принципів дослідження мови (наприклад, пор.* антропоцентризм багатьох лінгвістичних течій децентрованість суб'єкта у критичному дискурс-аналізі). Більш вузьке розуміння Н. п. як течії, ніколи зумовлює термінологічне використання таких сполучень, як молодогораматична, прескриптивна, дескриптивна, генеративна Н. п. Іззви Н. п. заріюються залежно від висування історіографами мовознавства на перший план головних її представників (соссюрівська, хомськіанська парадигми). Обґрунтування статусу Н. п. в епістемології лінгвістики залишається відкритою проблемою.

Scientific paradigm

НАЦІОНАЛЬНИЙ ВАРІАНТ МОВИ - різновид національної мови, який використовується різними етносами в певних країнах світу, отримує усвідомлену

національною спільнотою автономію, хоч не має із власне національною мовою; значних системно-структурних розбіжностей. Н. в. м. характеризується специфікою сфер функціонування, різним співвідношенням форм існування мови тощо. Наприклад, англійська мова має американський, австралійський, канадський, південно-африканський, ірландський та ін. національні варіанти, іспанська поширена у 20 країнах Південної та Центральної Америки. **National variant of language**

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ - цілеспрямований процес інформаційного обміну, знаковими системами якого можуть бути біологічно доцільні поведінкові сигнали тварин, спрямовані на сумісну адаптацію до навколишнього середовища, парамови жестів і міміки, математична й комп'ютерна символіка, мистецтво, гра, телепатичний зв'язок і т. ін. Урешті-решт, взаємодію людини з довкіллям за допомогою органів чуття без участі мови, що зумовлює отримання інформації, можна також кваліфікувати як Н. к. Когнітивна психологія та психолінгвістика розглядають мовлення на підставі вербальної і Н. к., у межах яких можливі взаємні переходи, трансляції. Таке подвійне кодування вносить корективи до уявлення про пам'ять, семантична мережа якої містить вузли вербальних одиниць (логогенів) і невербальних репрезентацій (імагенів). Тим самим Н. к. може тлумачитися і як складова комунікативних процесів поряд із вербальною. **Non-verbal communication**

НЕВЛАСНЕ-ПРЯМА МОВА-стилістичний прийом, спрямований на розкриття внутрішнього світу героя, його думок, почуттів, переживань, що характеризується введенням елементів прямої мови як точно відтворених чужих висловлень до авторської мови при збереженні порядку слів, інтонації, емоційності й експресивності прямої мови. Н. м. не має властивої прямій мові пунктуації. Вона може поєднуватися з авторською та прямою мовою, створюючи ефект ототожнення автора-функції й персонажів. У лінгвістиці тексту та стилістиці Н.м. кваліфікується як внутрішнє мовлення, а в лінгвопрагматиці розглядається як комунікативна стратегія перемикавання кодів мовлення й мовця. Н. м. є виявом синтаксичного й текстового синкретизму. **Inner monolog**

НЕГАТИВНИЙ МОВНИЙ МАТЕРІАЛ - мовні явища, що оцінюються дослідником як неправильні. Використовується у лінгвістичному експерименті й дає змогу підтвердити або заперечити вихідну гіпотезу дослідження. Н. м. м. застосовується в лінгвістичній семантиці, теорії референції, логічній семантиці, породжувальній граматиці, функціональній граматиці тощо. **Negative material of language**

НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНЕ ПРОГРАМУВАННЯ (НЛП) - міжгалузевий напрям дослідження оптимізації комунікативних процесів і комунікативного впливу, об'єктом якого є поведінкові механізми особистості, що на підставі певних когнітивних стратегій, моделей, умінь і навичок реалізують позитивні програми ефективного проведення дискурсу й управління ним. Засновниками методики НЛП вважаються американські вчені: програміст і лінгвіст Дж. Гриндер і психолог Р. Бендлер (університет Санта-Круза, штат Каліфорнія). Вони проаналізували та класифікували лекції відомих психотерапевтів, вилучили мовленнєві одиниці, невербальні елементи й сигнатури й у 1973 р. відкрили "код ефективного спілкування" як більш-менш

ігступний набір навичок і технік мовленнєвого й немовленнєвого спілкування. З--токами НЛП стали практична діяльність (аналіз і коригування деструктивних ~:и\ічних станів пацієнтів) психотерапевтів М. Ериксона, В. Сатир; "ештальтпсихолога, фундатора гештальттерапії Ф. Перлза, наукові розробки : левюристів. Філософським підґрунтям НЛП є постулат нетотожності об'єктивного :з:т\ його суб'єктивній моделі. НЛП ґрунтується на таких принципах* 1) розбіжності -ітерпретації однієї події різними людьми та трансформації реальності огнітивними здібностями людини, звідси впливає залежність ефективності -ій людини від багатства сенсової амплітуди її знань (принцип А. Коржибського "карта - не територія", витоками якого слід уважати ноєматичний спосіб ^презентації дійсності Е. Гуссерля); 2) наявності в людини всіх необхідних ресурсів, ІХ! становлять складну функціональну систему, для успішності мовних і немовних -ї за умови гнучкості цієї системи та врахування впливу інших систем; 3) потреби вибору серед цих ресурсів найбільш оптимальних і постійного коригування їх залежно вд завдань, які треба вирішити, ситуації, місця і часу; 4) взаємної зумовленості внутрішньої та зовнішньої поведінки людини, гармонійне застосування яких поєднанні вербальних і невербальних дій визначає успішність комунікації; 5) можливості -авчання й набуття досвіду будь-якою людиною за моделлю дій іншої людини > вирішенні поставлених завдань; 6) можливості досягнути мети за умови її поділу -а частини й розгляду способів її досягнення; 7) запобігання поразки в мовних -нях, що передбачає внутрішню акцентуацію певних когнітивних стратегій і має г:зні механізми (наприклад, рефреймінгу як переформулювання шляхом пошуку ї^тонімів й асоціацій, що прив'язані до предиката, психологічне значення якого має бути зміненим; якоріння, субмодальності і т. ін.); 8) спрямування на отримання злекватної реакції співрозмовника.

НЛП застосовує закони сприйняття людиною мовлення; навички поєднання таравербальних і вербальних засобів мовленнєвого впливу (B.A.G.E.L.-model, ^пропонована Р. Ділтсом); уміння побудови непрямих мовленнєвих актів, розпізнавання пресупозицій; особливості позасвідомих ресурсів психіки, чтчіттивного при сприйнятті дійсності (Мілтон-модель); уміння структурувати внутрішні поведінкові стратегії (ROLE-model як поєднання чотирьох факторів: Representational system, Orientation, Links, Effect) тощо. НЛП розраховує свої рекомендації на різні типи людей (візуалів, аудіалів, кінестетиків, логіків) і пропонує словники ключових слів для кожного типу. Технології НЛП дають змогу поліпшити вдносини між людьми, перейти до позитивного світосприйняття, підвищити рівень самооцінки, набути навичок переконання, подолати наслідки колишніх негативних "среживань, зосередитися на досягненні мети, керувати своїми відчуттями, позбутися небажаних звичок, повірити у свої сили, творчо розв'язувати поставлені іаздання і т. ін. Методики й моделі НЛП застосовуються у різних сферах професійної омунікації, психотерапії, бізнесі, гіпнозі, політиці, юриспруденції, освіті, рекламній ~раві.У Росіїуспішно працює Центр НЛП, що пропонує спеціальні курси, тренінги іля бізнесменів. Подібні центри виникають і в Україні. НЛП визнане не всіма нгвістами та психологами, які вважають цей напрям непрофесійною

психотерапевтичною технологією, але більшість учених кваліфікують НЛП як синтез теорії комунікації та психотерапії, що зорієнтовує методи психоаналізу на жорстке окреслене комунікативне підґрунтя. **Neuro-Linguistic Programming**

НЕЙРОПСИХОЛІНГВІСТИКА - маргінальна галузь мовознавства, спрямована на аналіз зв'язків мовної здатності, пам'яті, мовленнєвої діяльності людини з функціями головного мозку, нейронною мережею, проєкційними системами мозку нейрофізіологічними механізмами. Термін уперше використаний дослідниками паризької Групи нейропсихології та нейролінгвістики Д. Коеном і Х. Хакеноу у 1964 р. Перші дослідження в цій галузі спиралися на майже столітній досвід вивчення афазії- порушення мовлення через локальні ушкодження кори головного мозку (1885 р. "Із патології й ембріології мови" І. Бодуена де Куртене). Розвиток Н. був зумовлений потребами клінічної практики лікування афазій і неафатичних форм розладів мовної поведінки (дизартрій, агнозій, апраксій, алексії й аграфії) і т. ін. Проблема афазій розглядалася у працях багатьох фахівців (А. Омбрідан, М. Дюран. К. Конрад, К. Брейна, Ф. Гревель, Р. Юссон, Ю. Барбізе, К. Кольмайєр, А. Лайшнер. П. Мілнер та ін.). У СРСР основоположником Н. був О. Лурія, який на підставі психологічної концепції Л. Виготського й фізіологічних теорій І. Павлова та П. Анохіна розробив концепцію системної будови вищих психічних функцій. Його послідовники займаються проблемами нейрофізіологічної природи мовної здатності, експериментальною діяльністю по вивченню нейрофізіологічного підґрунтя мовномисленнєвих процесів, форм розладів мовної поведінки, процесів розпізнавання мовлення через аналізатори мозку тощо.

Сучасна Н. спрямована на дослідження психофізіологічних механізмів породження й розпізнавання мовлення, процесів абстрагування й узагальнення, їхньої ролі у процесах мовлення, мовної творчості, мовленнєвої поведінки різних ділянок лівої (домінантної) і правої (субдомінантної) півкулі головного мозку з огляду на їхню функціональну асиметрію, участі міжпівкульних спайок (комісур) у взаємодії, інформаційному обміні, синхронізації дій правої й лівої півкуль. Функціональна асиметрія мозку у Н. розглядається як одна з фундаментальних закономірностей його роботи: дослідники вважають, що ліва півкуля відповідає за вербальну комунікацію, діяльність, логічне мислення, аналітичні здатності, а права-за цілісність зорового сприйняття, емоційну сферу, невербальну комунікацію. Явище функціональної асиметрії мозку уперше дослідили американські вчені Дж. Леві та Б. Коуен наприкінці 60-х р. р., хоч на це явище звертав увагу ще у 1907 р. В. Бехтерев. Цікаві результати отримані російськими нейролінгвістами Т. Чернігівською, В. Деглінім. Л. Балоновим, Б. Белім, Є. Хомською, Г. Узілевським та ін. Розвиток Н. сприяв появі й удосконаленню нових методів вивчення роботи мозку, зокрема, методики локальних електричних подразнень різних зон кори головного мозку, комісуротомії. проби Вада, методів унілатеральної електросудомної терапії, монаурального й дихотичного прослуховування і т. ін. **Neurolinguistics**

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ (від лат. neutralis - нічий, нейтральний) - усунення протиставлення одиниць мовної системи в певних позиціях, що пов'язує опозиції елементів і їхні кореляції у цілісну систему. Термін уведений одним із засновників

Празької лінгвістичної школи, автором теорії фонологічних систем М. Трубецьким (* межах методу опозицій, представленому у книзі "Grundzuge der Phonologie" 1939 р.). У фонології Н. відбувається у слабких позиціях, коли фонема не упізнається * ПЄ розрізняється. Слабка позиція зумовлює виокремлення архіфонем-сукупності спільних для всіх членів опозиції диференційних ознак. Згідно з концепцією Московської фонологічної школи позиція Н. може бути усунена шляхом постановки иснеми у сильну позицію в межах однієї морфеми. Якщо така постановка є неможливою, снстатується наявність гіперфонем - ряду диференційних ознак однієї опозиції. Розрізняють два типи Н.: структурно зумовлену, що визначається позицією в слові -незалежно від сусідніх фонем, і контекстуально зумовлену яка залежить від статусу Фонемного оточення. Теорія Н. у фонології передбачає обмежений набір слабких позицій, зумовлених фонологічною підсистемою мови в певний період її розвитку. Сила Н. прямо пропорційна числу позицій Н. і зворотно пропорційна числу позицій .иференціації. Посилення Н. може призвести до усунення опозиції фонем, їхньої конвергенції. Позиції Н. специфічні для кожної мови та простежуються на різних повних рівнях. У процесі еволюції мов Н. може усуватися чи виникати. Поняття Н. близьке поняттю синкретизму в термінах концепції комутації датського тусематика Л. Єльмслева (1935 р.). Дослідник запропонував комутаційний тест, ло дає змогу встановити інваріанти на основі взаємної підстановки зі зміною у плані змісту або, навпаки, у плані вираження і відрізнити їх від варіантів, що перебувають ; відношеннях субституції. За певних умов парадигматична відповідність між інваріантами зникає, що розглядається глосематиками як синкретизм. Наприклад, рос. *лук* і *луз* звучать як [лук], що є результатом синкретизму, який може зникати у сильних позиціях (у такому випадку комутація відсутня, адже одиниці "пану змісту однаково не відповідні). Н. на морфологічному рівні є подвійною: *Для* одиниць плану вираження та плану змісту. У лінгвістичній семантиці позиція Н. може виникати в екстенціональних контекстах для синонімів, квазісинонімів, ^референтних найменувань (*Мені подарували квіти. - Мені подарували троянди*). Уперше це явище описав Г. Лейбніц, висунувши принцип взаємної заміни тотожних за денотатом імен, хоч згідно з концепцією Г. Фреге, існують неекстенціональні гонтексти, які не допускають такої Н. (пор.: *Я думав, що столиця США - Нью-Йорк. - *Я думав, що Вашингтон - Нью-Йорк*). **Neutralization**

НЕКСУС- 1) відношення між підметом і присудком у двоскладних реченнях;

2) у граматиці залежностей Л. Теньєра будь-який елемент речення;

3)у семантиці Дж. Лайонза предикативне ядро речення. О. Есперсен ототожнював Н. із предикативністю. **Nexus**

НЕМОТИВОВАНА ОСНОВА - непохідна основа слова, що не може бути утвореною від іншої основи. Н. о. може дорівнювати кореню (неподільна) або бути членованою. Н. о. становить вершину словотвірного гнізда у словотворчих словниках. **Underivative stem (word)**

НЕОГУМБОЛЬДТІАНСТВО - напрям мовознавства ХХ ст., який ґрунтується ча положеннях В. фон Гумбольдта про зв'язок мови із психологією етносу, його

матеріальною й духовною культурою, про єдність колективного й індивідуальне - антропоцентризму мови, про внутрішню форму мови, яка створює своєрідний СЕ~мовних змістів, фіксуючи специфіку сприйняття світу етносом, і є основс~розбіжностей мислення носіїв різних мов. Н. акцентує увагу на творчій ролі МОЕ~в упорядкуванні хаотичного досвіду людини, конструюванні картини світу як цілог; у процесах мислення й пізнання. Н. виникло у 20-ті р. р. XX ст. в Європі (зокрема насамперед у Німеччині) і США на підставі прагнення відродити методологи.-засади гумбольдтіанства та протиставити своє вчення формалізуї молодограматиків. Європейське Н. було реакцією на атомізм, асистемніст^представлення мови, канонізацію мовних законів й однобічність методики аналіз) молодограматизму. Представниками європейського Н. були німецькі учені Л. Вейсгербер. Й. Трир, Г. Хольц, Г. Іпсен, П. Хартман, Й. Ербен, швейцарець Г. Глінц. Неогумбольдтіанці Німеччини керувалися філософською концепцією; неокантіанства, положеннями В. фон Гумбольдта щодо мови як уявного проміжного світу між невпорядкованим світом речей і мовною спільнотою, який спрямовує процеси засвоєння світу; й основну увагу зосереджували на семантиці мови, у якій відображені світогляд, культура, етносвідомість.

Головним постулатом Н. було заперечення зв'язку мови з дійсністю, оскільки кожна мова відтворює передусім суб'єктивовано-конвенційне сприйняття реальності представниками певного етносу, що пізніше буде використане у когнітивній семантиці. Мова сприяє розвиткові свідомості, спрямовує пізнавальну здатність людини. Неогумбольдтіанці зважали на те, що відмінність мов зумовлює відмінність поглядів на світ представниками різних народів, мову потрібно вивчати як культуротворчий феномен і рушійну силу історії народу, адже вона духовно стимулює народ у його історичному житті. Л. Вейсгербер, слідом за Й. Триром, обґрунтував методик) понятійного (семантичного) поля й застосував її для зіставлення тематичних груп різних мов із метою вияву неоднакового членування дійсності представниками різних народів. Він створив змістовно орієнтовану граматику німецької мови, яка використовувалася при вивченні рідної мови у школі й мала чотири ступені орієнтації: на звуки й форми, на зміст через лексичні поля, на функції й результати дії практиці мовної спільноти. Європейські неогумбольдтіанці намагалися доповнити теорію В. фон Гумбольдта знаковою й системною концепцією Ф. де Соссюра. Критики європейського Н. убачали його головні недоліки у перебільшенні пізнавальної функції мови порівняно з комунікативною, у недооцінці мовця як суб'єкта комунікативної діяльності.

У США Н. представлене в антрополінгвістичній концепції Ф. Боаса, Е. Сепіра та Б. Уорфа, С. Лема, К. Хейла, Дж. Трейджера, глотохронологічній методиці М. Сводеша. Американські неогумбольдтіанці застосували для зіставлення різних мов методику компонентного аналізу. Дослідивши ряд індіанських мов, науковці дійшли висновку про значну розбіжність психологічних основ і морфологічного розвитку цих мов, які визначають специфіку сприйняття й інтерпретації світу цими народами. Е. Сепір у книзі 1921 р. "Мова" зазначав, що межі мови й мислення не збігаються, мову можна вважати лише зовнішньою гранню мислення на найвищому, найзагальнішому

певні символічного вираження (мова є способом мислення, тому воно залежить від конкретної мови). Внеском Е. Сепіра до лінгвістичної типології стала деталізація мовної класифікації на підставі 1) ступеня складності, 2) морфологічної будови, 3) типів значень і способів їх передачі. Дослідник виділив 21 тип мов, які представляють певні ознаки цих трьох параметрів. Значимим для функціональної лінгвістики стало розроблення Е. Сепіром функцій мови, що знайшло продовження у спробах моделювання мови К. Бюлером (його книга "Теорія мови" була написана майже одночасно з "Мовою" Е. Сепіра у 1921 р., але видана лише у 1934 р.) і комунікації Р. Якобсоном, а також у теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна.

Спираючись на ідеї Е. Сепіра, його послідовник Б. Уорф сформулював певні положення зумовленості уявлень світу, норм культури й поведінки мовою, які стали відомими у 1954 р. як гіпотеза Сепіра - Уорфа, коли на конгресі в Чикаго її критично розглянув Х. Хойер. Згідно з гіпотезою, ми членуємо світ відповідно до його членування в мові, логіка мислення й культура народу визначені мовою, її категоризацією. Гіпотеза американських неогумбольдтіанців дещо суперечила постулатам В. фон Гумбольдта, який уважав, що коло понять не можна виводити зі структур мови. Незважаючи на критику й альтернативні теорії, положення гіпотези стали базовими для сучасної американської етнопсихолінгвістики й антропології, етнічної психології, представники яких намагаються на мовному матеріалі довести наявність у того чи іншого етносу певних рис національного характеру й менталітету, однак подібні дослідження не повинні обмежуватися мовою й потребують об'єктивних комплексних методик і залучення доробку різних наук. У межах американського Н. на початку 60-х р. р. виникла етнографія мовлення - теорія й методика аналізу мовних явищ у соціокультурному контексті їхнього функціонування у зв'язку з подійним світом (започаткована у наукових працях Д. Хаймза, Дж. Гумперца, розроблена А. Сикурелом, Дж. Бауманом, А. Корсаро й ін.).

НЕОЛОГІЗМ (від гр. *neos* - новий і *logos* - слово) - слово чи сполука, використані мовою в певний період на позначення нового або вже наявного поняття або в новому значенні й усвідомлюються як такі носіями мови. Н. належать до пасивного словникового складу мови, але з часом засвоюються нею й переходять до загальноновживаної лексики, утративши свій статус Н. За способом уведення до мови Н. поділяються на лексичні - новотвори або запозичення; та семантичні - нові значення вже відомих слів. Серед Н. виокремлюються оказіоналізми - індивідуально-авторські новотвори або нові значення відомих слів. Оказіоналізми створюються авторами художніх текстів із метою увиразнення мовлення й не розраховані на загальне вживання, тому їх називають стилістичними Н. Способами творення Н. є креація, деривація різних типів (морфологічна й неморфологічна), калькування, запозичення, актуалізація застарілих слів або одиниць різних терміносистем, жаргонів, аргі тощо. Нові значення формуються шляхом метонімізації, метафоризації, семантичної конденсації, каламбуру як уподібнення слів за мотиваторами-омонімами. Н.-сполуки є результатом перетворення фрагментів цитат на кліше, складену номінативну одиницю, що супроводжується переосмисленням, структурними змінами тощо. Уведення Н. зумовлене синергетичним параметром самоорганізації та збереження

мови, тенденціями її розвитку, мовної економії й надмірності, стереотипізацією, евфемізацією, функціонально-стилістичною диференціацією, пуристичними прагненнями мовців і т. ін. **Innovation, neologism**

НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ - різновид простого речення з пропущеними членами головними, другорядними чи детермінантами, які зрозумілі з контексту або ситуації. Н. р. протиставлені повним реченням як варіанти однієї предикативної одиниці і мають такі різновиди залежно від джерел компенсації пропущених компонентів контекстуальні, латентні члени яких наявні в контекстуальному оточенні, і ситуативні, пропущені члени яких устанавлюються на підставі знань про ситуацію, що позначається реченням, або про ситуацію мовлення. До Н. р. у широкому розумінні відносять й еліптичні, які розглядають й окремо, як протиставлені неповним. Еліптичні речення характеризуються відсутністю дієслівного присудка, що не встановлюється з контексту або ситуації і не потребує експлікації через вичерпність інформації. Деякі дослідники кваліфікують такі речення як повні номінативні або речення з нульовим дієсловом. За синтаксичним статусом пропущені одиниці у Н. р. можуть бути підметом, присудком, другорядними членами речення, переважно додатком. Н. р. є також діалогічні - речення-репліки, пов'язані між собою контекстуально, ситуаційно, доповнені паравербальними засобами (жестами, мімікою, рухами тіла тощо), які є нормою діалогічного мовлення. Такі речення можуть мати у своєму складі лише частки, вигуки, займенникові слова й характеризуються особливою просодикою. **Incomplete sentence**

НЕПОХІДНА ОСНОВА - основа слова, що не утворена від іншої основи. Н. о. може бути тотожною кореню або членованою. Н. о. становить вершину словотвірного гнізда. **Underivative stem (word)**

НЕПОШИРЕНЕ РЕЧЕННЯ-тип простого речення, у якому наявні лише головні члени двоскладного речення (підмет і присудок) або предикативний центр односкладного речення й відсутні другорядні. Навіть за умови ускладненого статусу головних членів при відсутності другорядних поширювачів такі речення є непоширеними. Н. р. протиставлені поширеним, які мають у своєму складі другорядний або другорядні члени (додатки, обставини, означення). **Non-expanded sentence**

НЕПРОДУКТИВНА МОРФЕМА - афікс, за допомогою якого в сучасній мові не утворюються нові слова. Н. м. протиставлена продуктивним, які активно застосовуються у моделях сучасного словотвору. **Unproductive morpheme**

НЕПРЯМА МОВА - спосіб уведення в текст, до авторської мови чужих висловлень при збереженні їхньої змістовної відповідності. Н. м. разом із словами автора формує складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними або супровідними. На відміну від прямої мови як точно відтвореного чужого висловлення, Н. м. може описати чужий вислів іншими словами, перифрастично, узагальнено, позбавлена експресивності й емоційності. Виокремлюють ще невласне-пряму мову, яка передбачає введення чужої мови до авторської із збереженням емоційності й експресивності, властивих прямій мові, і є ілюстрацією текстового синкретизму. **Indirect speech**

НЕРЕГУЛЯРНА МОРФЕМА - унікальна (одинична) морфема, що вживається лише в одному слові мови. Н. м. є результатом еволюції мови: вони отримують такий статус через вихід з ужитку твірних слів і перетворення їх на афікси або контамінацію основ у складних словах, запозичення й подальше ускладнення основи.

Irregular morpheme

НЕЧЛЕНОВАНЕ РЕЧЕННЯ - різновид речень як комунікативно та змістовно завершених синтаксичних одиниць, що являють собою слово або нерозкладне сполучення й виражають переважно модальну й емоційну інформацію. Такі речення не мають членів речення й уживаються в діалогічному розмовному мовленні. Н р поділяються залежно від значення на стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні тощо.

НОВЕ ВЧЕННЯ ПРО МОВУ- концепція походження й розвитку мови російського мовознавця М. Марра, який уважав, що мови у своєму стадіальному розвитку р\хаються від множини до єдності, не існує розщеплення мов і мовної спорідненості, мови лише схрещуються, тому кількість їх постійно зменшується. "Нове вчення*" висунуте М. Марром у 20-30-х р. р. XX ст. на підставі досліджень ним найдавніших пам'яток грузинської та вірменської літератур, а також кавказьких мов(картвельської, абхазької й ін.). До 1924 р. теорія М. Марра називалася яфетичною. Дослідник висунув гіпотезу спорідненості картвельських мов із семітськими й баскськими, яка суперечила компаративним дослідженням у галузі індоєвропейістики, що зумовило декларування М. Марром "нового вчення", докорінно відмінного з ід концепцій порівняльно-історичного мовознавства. Остаточний розрив із порівняльно-історичним мовознавством відбувся у 1926 р., коли М. Марр звинуватив своїх попередників в ідеалізмі, формалізмі й антисоціальності. За М. Марром, мови > процесі розвитку ускладнюються й удосконалюються, проходять шлях від дифузних вигуків до стану аморфної мови, що складалася з чотирьох елементів, із яких виникли лексикони всіх мов світу (sal, ber, yon, gosh), далі до аморфно-синтетичної, аглютинативної стадії і, врешті-решт, до найвищої - флективної. Стадії мовного зовитку пов'язувалися з певними соціально-економічними формаціями. Дослідник зисунув ідею особливої яфетичної сім'ї мов, яка вплинула на становлення інших, /но отримали в результаті схрещення яфетичний компонент. Тим самим він прагнув довести особливу домінуючу історичну роль кавказьких народів, мови яких належали ію яфетичної сім'ї. "Нове вчення" являло собою конгломерат ідеї стадіальності З фон Гумбольдта, концепції схрещення мов Г. Шухардта, положень французької соціологічної школи й вульгарного соціологізму, що вплинули на створення тютюгонічної гіпотези М. Марра.

Послідовним опонентом "Нового вчення про мову" був Є. Поливанов, який через <оитику марризму був засланий до Середньої Азії, де продовжив займатися вивченням тюркських мов, брав участь у діалектологічних експедиціях, а у 1937 р. 7> в заарештований і у 1938 р. розстріляний як "ворог народу" (його повністю було геабілітованолишеу 1963 р.). Деякі послідовники М. Марра шукали шляхи до зближення -етичної теорії із традиційним компаративізмом (наприклад, І. Мещанинов), а інші

- * гбили з цього вчення культ і незаперечну доктрину, переслідуючи інакомислячих

У 1950 р. на шпальтах газети *"Правда"* відбулася дискусія із приводу вчення М. Марр_ яка завершилася виступом І Сталіна, що на довгий час відсунуло на задній пл — дослідження методологічно значимих проблем мовознавства (співвідношення МОЕ- й мислення, соціолінгвістичних і типологічних аспектів мов). Незважаючи на оцін*- а нового вчення" як лінгвістичного курйозу, у сучасному мовознавстві повертають* - до деяких фрагментів типологічних розвідок М. Марра, зокрема, до положень його функціональної семантики (наприклад, зміни значень слів залежно від переох;- імені з одного предмета на інший, що замінив перший предмету подібній функц. і заміни предметів при збереженні тотожної функції; тези про еволюційну природ мотивованості знаків мови в межах однієї кодової системи тощо). **Marrism**

НОМІНАТИВНА МОВА -тип мов, у яких функцію позначення суб'єктів перехідн. та неперехідної дії виконує переважно називний відмінок (номінатив), а функці-: прямого об'єкта-знахідний відмінок (акузатив). Н. м. орієнтована на протиставлень- суб'єкта й об'єкта, об'єктів перехідної та неперехідної дії, але на ототожнення суб'єктів перехідної та неперехідної дії. До Н. м. відносяться більшість мов світ., зокрема, й індоєвропейські мови. Типологічно Н. м. протиставлена ергативній мов . де функція суб'єкта неперехідної дії збігається з функцією об'єкта перехідної д і позначається відмінком абсолютива, а суб'єкт перехідної дії або непрямий об'єкт, здебільшого інструмент дії, - відмінком ергатива. **Nominative language**

НОРМИ ПЕРЕКЛАДУ - регламентована сукупність вимог, яким повине- відповідати переклад. Концепція Н. п. розроблена ізраїльським дослідником Г. Тур який вважає, що рішення перекладача у процесі перекладу зумовлюються трьома чинниками: обов'язковими правилами відповідно до мовних норм; перекладацькими нормами як головними рішеннями перекладача, визначальними для його стратегій і поведінки; та суб'єктивним вибором. Н. п. займають центральне положення між об'єктивним і суб'єктивним чинником перекладу. Виокремлюються такі типи Н. п попередні й операційні (перші передують перекладу, другі визначають розподіл матеріалу в тексті й формулювання його змісту); головні (обов'язкові) і вторинні, жанрово-стилістичні (зумовлені стилем тексту), конвенційні (визначені часом і прагматичні (відповідні завданням перекладу) тощо. Н. п. часто визначаються принципами певної школи, до якої належить перекладач, та її здобутками у план успішності перекладів. **Norms of translation**

НОСТРАТИЧНІ МОВИ (від лат. noster- наш) -мови, об'єднані в певну макросім'ю (надродину), які мають ознаки генетичної спільності на глибинному етап реконструкції. Згідно з концепцією Н. м., яка визнається не всіма лінгвістами, до Н. м. належать афразійські, індоєвропейські, картвельські,уральські, дравидійськ. й алтайські мови, що поділяються на східноностратичні, які зберегли первісний вокалізм кореня, і західноностратичні, що розвинули системи вокалічних чергувань - аблаут. До перших відносять уральські, дравидійські й алтайські мови. Імовірним є входження до Н. м. ескімосько-алеутських, нігероконголезьких й ін мов. Нерозв'язаною залишається проблема зв'язків Н. м. із мовами інших макросім'ей (палеоевразійської, амеріндської). Генетична спорідненість Н. м. виявляється у наявності більше 1000 споріднених кореневих й афіксальних морфем, причомч

У 1950 р. на шпальтах газети "Правда" відбулася дискусія із приводу вчення М. Марра, яка завершилася виступом і. Сталіна, що на довгий час відсунуло на задній план дослідження методологічно значимих проблем мовознавства (співвідношення мов. й мислення, соціолінгвістичних і типологічних аспектів мов). Незважаючи на оцінку "нового вчення" як лінгвістичного курйозу, у сучасному мовознавстві повертаються до деяких фрагментів типологічних розвідок М. Марра, зокрема, до положень його функціональної семантики (наприклад, зміни значень слів залежно від переходу імені з одного предмета на інший, що замінив перший предмет у подібній функції, і заміни предметів при збереженні тотожної функції; тези про еволюційну природу мотивованості знаків мови в межах однієї кодової системи тощо). **Marrism**

НОМІНАТИВНА МОВА - тип мов, у яких функцію позначення суб'єктів перехідної та неперехідної дії виконує переважно називний відмінок (номінатив), а функцію прямого об'єкта-знахідний відмінок (акузатив). Н. м. орієнтована на протиставлення суб'єкта й об'єкта, об'єктів перехідної та неперехідної дії, але на отождолення суб'єктів перехідної та неперехідної дії. До Н. м. відносяться більшість мов світу, зокрема, й індоєвропейські мови. Типологічно Н. м. протиставлена ергативній мові, де функція суб'єкта неперехідної дії збігається з функцією об'єкта перехідної дії і позначається відмінком абсолютива, а суб'єкт перехідної дії або непрямий об'єкт, здебільшого інструмент дії, - відмінком ергатива. **Nominative language**

НОРМИ ПЕРЕКЛАДУ - регламентована сукупність вимог, яким повинен відповідати переклад. Концепція Н. п. розроблена ізраїльським дослідником Г. Турі, який вважає, що рішення перекладача у процесі перекладу зумовлюються трьома чинниками: обов'язковими правилами відповідно до мовних норм; перекладацькими нормами як головними рішеннями перекладача, визначальними для його стратегій і поведінки; та суб'єктивним вибором. Н. п. займають центральне положення між об'єктивним і суб'єктивним чинником перекладу. Виокремлюються такі типи Н. п. попередні й операційні (перші передують перекладу, другі визначають розподіл матеріалу в тексті й формулювання його змісту); головні (обов'язкові) і вторинні, жанрово-стилістичні (зумовлені стилем тексту), конвенційні (визначені часом і прагматичні (відповідні завданням перекладу) тощо. Н. п. часто визначаються принципами певної школи, до якої належить перекладач, та її здобутками у плані успішності перекладів. **Norms of translation**

НОСТРАТИЧІ МОВИ (від лат. noster- наш) - мови, об'єднані в певну макросім'ю (надродину), які мають ознаки генетичної спільності на глибинному етапі реконструкції. Згідно з концепцією Н. м., яка визнається не всіма лінгвістами, до Н. м. належать афразійські, індоєвропейські, картвельські, уральські, дравидійські й алтайські мови, що поділяються на східнонотратичні, які зберегли первісний вокалізм кореня, і західнонотратичні, що розвинули системи вокалічних чергувань - аблаут. До перших відносять уральські, дравидійські й алтайські мови. Імовірно є входження до Н. м. ескімосько-алеутських, нігероконголезьких й ін мов. Нерозв'язаною залишається проблема зв'язків Н. м. із мовами інших макросімій (палеоевразійської, амеріндської). Генетична спорідненість Н. м. виявляється у наявності більше 1000 споріднених кореневих й афіксальних морфем, причому\

<середні морфеми представляють коло головних елементарних понять (частин тіла, -омнів спорідненості, явищ природи, тварин, рослин, назв дій, якостей тощо), і також у генетичній тотожності найбільш сталих частин системи граматичних морфем (афіксів словозміни). Чимало дослідників уважають систему Н. м. -зближеною до аглютинативної. Дослідники припускають, що розпад ностратичної прамови відбувся не пізніше 8 тис. р. тому, за показниками глотохронологічного аналізу списку співвідносних морфем. Культурно-історичні дослідження датують розпад ностратичної макросім'ї періодом не пізніше 11 тис. до н. є. Прабатьківщиною Н. м. вважається регіон Близького Сходу.

Термін Н. м. уведений у 1903 р. датським лінгвістом Х. Педерсеном, який уперше сформулював положення про спорідненість певних мовних сімей (урало-алтайської, індоєвропейської, афразійської). Це положення ґрунтувалося на накопиченому компаративізмом і лінгвістичною типологією XIX ст матеріалі порівнянь мов різних сімей (праці В. Шотта, Г. Меллера, А. Кюні, Ф. Боппа, А. Тромбетті й ін.). На початку XX ст. італійський лінгвіст А. Тромбетті вперше здійснив спробу об'єднати сім'ї мову макросім'ї, припустивши наявність у них лексичних зв'язків. Ідеї А. Тромбетті розвинув у 60-ті р. р. американський дослідник М. Сводеш, який розглянув можливість існування зв'язків між макросім'ями, що було одним із варіантів гіпотези моногенезу. На базі порівняльних граматик ностратичних сімей, створених у 20-50 р. р.

Б. Колліндера, О. Соважо, К. Менгеса й ін.), здійснюється реконструкція ностратичної прамови радянським дослідником В. Іллічем-Світичем (одним із розробників корейської теорії). У 60-ті р. р. XX ст. він видав матеріали до порівняльного словника Н. м. (індоєвропейських, алтайських, уральських, дравидійських, картвельських, семітохамитських). **Nostratic languages**

НУЛЬОВА МОРФЕМА- службова морфема, що не має ні звукового, ні графічного вигляду, однак наявна у слові та встановлюється на підставі аналогії із граматичними формами слова й одноструктурними словами, у яких вона існує у матеріальному вигляді. До нульових морфем відносять переважно флексії, суфікси, іноді префікси. Уперше такі морфеми під назвою фіктивні були описані в давньоіндійській граматиці "Аштадхьяйя" Паніні (IV ст. до н. є.). У сучасному мовознавстві не всі лінгвісти визнають наявність Н. м., зокрема, суфіксальних. **Zero-morpheme**

НУМЕРАЛІЗАЦІЯ (від лат. numeralis - числовий) - різновид морфологічно-синтаксичного неморфологічного способу творення числівників як перехід з інших частин мови чи їхніх словоформ без участі морфем. Числівники, як і займенники становлять одну з найбільш консервативних частин мови, тому їхнє поповнення за рахунок інших частин мови є явищем рідкісним. Проте у контексті чимало іменників і прислівників можуть отримувати значення неточної, неозначеної кількості, переважно разом з особливим конотативним забарвленням (*крихта, купа, море, сила, маса, мало, чимало, багато* й ін.). До того ж вони набувають синтаксичного зв'язку з іменником - позначенням предмета кількості: *маса друзів, <унагрошей*. Такі випадки деякі лінгвісти розглядають як Н, інші вважають подібні слова іменниками або прислівниками зі значенням кількості, що утворилися лексико-семантичним способом. **Numeralization**

О

—«—ГГФГПГ—1-^

ОБ'ЄКТ(ИВ)- термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічно; семантики; мисленнєвий аналог істоти чи неістоти, на які спрямовано дію, у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі (*Літак скинув бомбу Я танцюю вальс*). **Object, objective case**

ОБСТАВИНА-другорядний член речення, найбільш типовою функцією якого є позначення умов, в яких відбувається певна подія (зокрема, часу, місця, причини, мети, умови тощо). О. може позначати і спосіб здійснення дії, кількісний вияв ознаки, діїтощо. Морфологізованими членами репрезентації О. є прислівники. В українській мові О. виражені також діеприслівниками та зворотами з ними, іменниками, інфінітивом мети, фразеологізованим сполученням слів, іменниково-прийменниковими формами. За значеннями виокремлюються такі типи О.: місця, часу, міри та ступеня, образу та способу дії, причини, мети, умови, допустовості О. можуть виконувати функцію детермінантів речення. Класифікації О. містять ряд суперечностей: О. міри та ступеня іноді розподіляються між О. місця й часу: О. образу дії інколи поділяються на О. способу дії, результативності, інструментива чи медіатива, посилення, порівняння, сумісності, роздільності; деякі дослідники виокремлюють О. обстановки та стану, коли неможливо встановити конкретне значення О. (*У спокої лісу почувся пташиний спів', Він перебував у заціпенінні*). Обставинні функції іноді не розрізняються з функціями інших другорядних членів речення, що є ознакою синтаксичного синкретизму (*Він був улітку в батьків; Він стежив за новинами в заводу*). У таких випадках синтаксисти використовують терміни "обставинний додаток" і "обставинне означення". **Circumstance**

ОДИНИЧНІСТЬ- лексико-граматична категорія іменників, інтегральною ознакою якої є значення одиничного предмета із сукупної збірності та речовини. Одиничні іменники підлягають лічбі, протиставлені збірним і речовинним. В українській мові О. позначена суфіксом *-ин-* (*бадишина, перлина, квасолина, волосина*).

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ - головні чи другорядні члени речення, які виконують однакову синтаксичну функцію у висловленні, займають одну синтаксичну позицію в реченні, пов'язуються з іншими членами однакоим синтаксичним зв'язком, характеризуються перелічувальною інтонацією. О. ч. р. можуть поєднуватися за допомогою сурядних сполучників або безсполучниковим типом зв'язку. Вони можуть бути поширеними й непоширеними. Дискусійною є проблема однорідності головних членів речення. Дослідники висловлюють думку про наявність у таких речень додаткової скритої предикативності, тобто кожен з однорідних підметів чи присудків становить окрему предикативну одиницю (пропозицію). До того ж однорідними присудками визнаються лише ті, які або пов'язані з одним підметом, або виражають твердження чи заперечення певних ознак того самого підмета, або як дієслова мають однакові граматичні показники.

Однорідність предикативних центрів в односкладних реченнях дослідники хзал іфікують як зону синкретизму між простими та складними реченнями. Головні члени односкладних речень визнаються однорідними, а такі речення - простими лише за умови віднесення їх до спільного другорядного члена (у тому числі й детермінанта). Розрізнення однорідних і неоднорідних означень залежить від специфіки :знак (одного чи різного порядку), позиції означень відносно означуваного слова, частиномовного статусу означень (однорідними є прикметник і постпозитивний дієприкметник або його зворот). **Homogeneous parts of the sentence**

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ - просте речення, яке має лише один головний член, ідо є предикативним центром. За кількістю головних членів воно протиставлене двоскладному реченню, головними членами якого є підмет і присудок. Залежно від способу вираження головного члена О. р. поділяються на дієслівні й іменні. В українській мові дієслівні речення включають означено-особові з імпліцитним, але визначеним счб'єктом (предикативні центри виражені дієсловами у формах 1, 2 особи теперішнього й майбутнього часу дійсного способу або наказового способу), неозначено-особові з невизначеним суб'єктом (предикативні центри виражені дієсловами у формах 3 особи множини теперішнього й майбутнього часу або множини минулого часу), узагальнено-особові із узагальненим суб'єктом (корелятивні за способом вираження з означено-особовими), безособові, що позначають дію, стан незалежно від особи суб'єкта чи за умови його змістовної відсутності (головний член виражений безособовою формою дієслова, предикативами, до яких може прилягати інфінітив, що включений до предикативного центру), інфінітивні • предикативний центр- інфінітив). Іменні О. р. поділяються на номінативні (буттєві, екзистенційні), предикативний центр яких виражений іменником у називному відмінку; генітивні (із запереченням і родовим відмінком іменника).

Класифікація О. р. є дискусійною проблемою сучасного синтаксису. Деякі синтаксисти не визнають О. р. означено-особові, вважаючи їх двоскладними, наявність підмета яких створює плеоназм. Інколи не виділяються окремо й узагал ьнено-особові речення. Чітко не встановлено межі між односкладними буттєвими з детермінантами та вказівними займенниками й неповними двоскладними. Генітивні речення відносять як до дієслівних безособових, так і до йменних через можливість уведення екзистенційної зв'язки до синтаксичної парадигми речення. Не всі дослідники визнають односкладність безособових речень "предикатив+інфінітив", >важаючи їх двоскладними (О. Потебня). Номінативні речення також розглядають як неповні двоскладні на підставі того, що головний член таких речень співвідноситься не із суб'єктом судження, а з його предметом як назва події. Ці речення інколи поділяють на безприсудково-підметові й безпідметово-присудкові залежно від функції головного члена речення. О. Шахматов розрізнявав підметові 'а присудкові номінативні речення. До номінативних речень залучаються називний представлення з функцією репрезентації подальшої інформації і препозитивним місцем; вокативні з функцією модально чи емоційно забарвленого звертання; -присудково-безпідметові конструкції з функцією предикації висновку

й постпозитивним місцем іменника в називному відмінку в повідомленні; вказівні із вказівним займенником тощо. **Mononuclear sentence**

ОЗНАЧЕННЯ-другорядний член речення, найбільш типовою функцією якого є позначення атрибутивних ознак як внутрішніх властивостей предметів. Морфологізованим О. є прикметник. В українській мові О. має широкий спектр способів вираження різними частинами мови, крім прикметників: вербоїдами (дієприкметником й інфінітивом), іменниками у функції прикладки, узгодженими з означуваним словом; займенниками, числівниками, прислівниками, - а також сполученнями слів. У флективних мовах О. поділяються на узгоджені й неузгоджені: перші узгоджуються з означуваним словом, другі - керовані чи поєднані приляганням, прикладками формують особливий тип зв'язку - апозитивний О., виражені вербоїдами і прикладками, є напівпредикативними й можуть розгортатися в окремі предикативні одиниці. О. можуть бути однорідними й неоднорідними. Критерії однорідності О. передбачають 1) позначення ними однотипних ознак різних предметів; 2) характеристику одного предмета на підставі однотипних ознак; 3) синонімічне або стилістичне зближення різних ознак предмета; 4) градацію ознак; 5) наявність після прикметника дієприкметникового звороту; 6) протиставлення за контрастом сполучень двох О., які відносяться до одного означуваного слова; 7) постпозитивне розташування О. У ряді випадків можливий синкретизм О. й обставини, О. і додатка {*Море вночі дивовижне \ Чутка про твій приїзд усіх здивувала*). Такі члени речення названі відповідно обставинним означенням і означальним додатком.

Attributive

ОКАЗІОНАЛІЗМ (від лат. occasionalis - випадковий) - мовні одиниці, які відносяться до складу стилістичних неологізмів, створені в ідіостилі певних авторів текстів і не набули поширення. О. увиразнюють індивідуально-авторське мовлення, надають йому експресивності, емотивної забарвленості, образності, іноді служать способом створення концепту художнього твору. О. нерідко створюються за нетрадиційними словотвірними зразками і з порушенням мовних норм, що згодом може привести до розширення способів словотвору та словотворчих типів у літературній мові, хоч це відбувається дуже рідко. Деякі О. входять до літературної мови й залишаються єдиними позначеннями відповідних понять (наприклад, рос. *промышленность* М. Карамзіна, /юбот К. Чапекатощо). **Occasionalism, nonce word**

ОКАЗІОНАЛЬНА СЕМА (від лат. occasionalis - випадковий) - тип сем у структурі значення слова, що виявляється при фігуральному вживанні слова й демонструє потенціал його метафоризації. О. с. доповнює семний склад (інтегральну й диференційні семи) і здатна до витіснення інтегральної семи й усунення більшості диференційних у випадках перенесення значення.

ОКСЮМОРОН (від гр. οξύμωρον - дотепне й безглузде) - стилістична фігура, що ґрунтується на поєднанні протилежних, семантично несумісних понять і створенні нового поняття. О. полягає в навмисному конфлікті ядерних значень поєднаних слів, який розв'язується усуненням одного з ядерних значень і семноютрансформацією:

г.чна тиша, одруоуєний холостяк, поспішай повільно, живий труп тощо. Ї застосовуються з метою привертання уваги, служать засобами створення омічного ефекту, іронії. Підґрунтям О. як різновиду мовного парадоксу є абсурд.

ОМОНІМИ (від гр. *homos* - однаковий і *опута* - ім'я) - мовні одиниці різних гвнів (окремі лексеми або їхні форми, морфеми, фраземи, синтаксичні конструкції), *чі мають однакову вимову чи написання й різні, не пов'язані між собою значення. Зиокремлюють О. абсолютні й неповні: перші характеризуються збігом усіх ~т>аматичних форм слів, які належать до однієї частини мови (*бігун-ТОЙ*, *ХТО* швидко :ігає, і *бігун* - один із двох каменів для розтирання зерна і т. ін.); другі не мають збігу у всіх граматичних формах (*жати*, *жну* і *жати*, *жму*) чи у вимові або -аписанні. У випадках збігу письмового вигляду слів неповні омоніми названі омографами (англ. *lead* [led] і *lead* [li:d], укр. *мука* і *мука*), за умови збігу усної вимови слів вони є омофонами (англ. *write* і *right*, *week* і *weak*, рос. *рок* *ірог*). Збіг граматичних форм різних лексем характеризує омоформи (укр. *шию* - іменник і *шию* - дієслово теперішнього часу 1 особи однини, англ. *saw* - іменник і *saw* - дієслово минулого часу). О. поділяються на лексичні, що не мають спільних елементів у значенні й не пов'язані асоціативно; словотвірні (омонімічні морфеми, наприклад, префікс *про-* із значеннями "заступник" - *проректор*, "наскрізний рух" - *пролізти*, *просунути*, "обмеження тривалості дії у часі" - *проговорити*, *проплатити*), граматичні, які є різними граматичними формами слова (рос. *сапог* - іменник у називному відмінку однини - *сапог* - іменник у родовому відмінку множини; укр. *4Єн/-займенникудавальному* і *місцевому* відмінках); фразеологічні [*пускати півня* - "видавати писклявий звук, зриваючи голос" і "підпалювати"); синтаксичні, що являють собою різні за значенням сполуки або речення (англ. *I hit the colorful ball*).

О. виникають унаслідок переважно випадкового збігу звучання або написання слів (у результаті звукових змін, словотворення від омонімічних основ), запозичень із різних мов чи збігу слова рідної мови й іншого запозиченого; а також розходження значень вихідного полісеманта у процесі розвитку мови (наприклад, фр. *train* - "хід" і *train* - "потяг"). Складною й дискусійною проблемою лексикології залишається розмежування омонімії та полісемії. Деякі дослідники виділяють проміжні стадії переходу від полісемії до омонімії. Лінгвісти прагнуть розв'язати цю проблему шляхом віднесення до О. лише слів, різних за походженням, яке не завжди можна встановити. Критеріями розмежування О. і полісемантів вважаються словотвірна активність, синтаксичні ознаки, проте в більшості випадків відмінність словотвірних парадигм, синтаксичної сполучуваності й функцій у реченні різних значень не є показниками семантичного розходження слів одного фонетичного та графічного вигляду. У сучасній когнітивній лінгвістиці таке розмежування проводиться на підставі структур знань про позначене й наявності реляцій між їхніми складниками. **Номонум**

ОМОНІМІЯ (від гр. *homos* - однаковий і *опута* - ім'я) - збіг в одній знаковій формі кількох не пов'язаних між собою значень, причому кожне значення фіксується

в окремій лексемі. Такі лексеми є омонімами. У випадках збігу письмового вигляду слів омоніми названі омографами (англ. *lead* [led] і *lead* [li:d], укр. *мука*, і *мука*). за умови збігу усної вимови слів вони є омофонами (англ. *write* і *right*, *week* і *weak*, рос. *рок* \ *рог*). Збіг граматичних форм різних лексем характеризує омоформи (укр. *шию* - іменник і *шию* - дієслово теперішнього часу 1 особи однини, англ. *saw*-іменник і *saw*-дієслово минулого часу). Омоніми поділяються на лексичні, що не мають спільних елементів у значенні й не пов'язані асоціативно; словотвірні (омонімічні морфеми, наприклад, префікс *про-* із значеннями "заступник" - *проректор*, "наскрізний рух" - *пролізти*, *просунути*, "обмеження тривалості дії у часі" - *проговорити*, *проплавати*); граматичні, які є різними граматичними формами слова (рос. *сапог* - іменник у називному відмінку однини - *сапог* - іменник у родовому відмінку множини; укр. *мені* - займенник у давальному й місцевому відмінках¹. фразеологічні (*пускати півня* - "видавати писклявий звук, зриваючи голос" і "підпалювати"); синтаксичні, що являють собою різні за значенням сполуки або речення (англ. *I hit the colorful ball*).

Складною й дискусійною проблемою лексикології залишається розмежування О. та полісемії. Деякі дослідники виділяють проміжні стадії переходу від полісемії до О. Лінгвісти прагнуть розв'язати цю проблему шляхом віднесення до омонімів лише слів, різних за походженням, яке не завжди можна встановити. Критеріями розмежування омонімів і полісемантів вважаються словотвірна активність, синтаксичні ознаки, проте в більшості випадків відмінність словотвірних парадигм, синтаксичної сполучуваності й функцій у реченні різних значень не є показниками семантичного розходження слів одного фонетичного та графічного вигляду. У сучасній когнітивній лінгвістиці таке розмежування проводиться на підставі структур знань про позначене й наявності реляцій між їхніми складниками. **Гомоніми**

ОНІМ (від гр. *онута* - ім'я) - будь-яке власне ім'я (слово, сполука, речення), яке служить для виокремлення названого ним об'єкта серед інших об'єктів, його індивідуалізації й ідентифікації. Онімічне значення містить співвіднесення з певним референтом (людиною, місцем, твариною, астрономічним об'єктом і т. ін.), а також компонент відомості імені, стилістичну, оцінну, емотивну й естетичну інформацію (зокрема, у тексті). О. є об'єктом ономастики, яка має розгалужену систему О.: антропонімів, зоонімів, топонімів, космонімів, фітонімів, ідеонімів, хрематонімів, теонімів, міфонімів і т. ін. О. протиставлені апелятивам-загальним іменам за типом значення, правописом і функціями, способами творення. О. належать до певної онімічного типу- моделі творення. Вони характеризуються варіантністю, причинами якої є стилістична й функціональна диференціація мови, наявність різних сфер спілкування, способи транскрипції та транслітерації запозичених онімів, особливості комунікативної ситуації. О. можуть бути омонімічними у випадках позначення реалій різних ономастичних полів (*Дніпро* - назва річки й пива) і полісемічними при перенесенні О. одного поля на інше за суміжністю або схожістю (наприклад. *Стрілець* - сузір'я й позначення людини за знаком її гороскопа). О. утворюються від загальних імен (онімізація), переходять з одного ономастичного поля до іншого (трансонімізація), запозичуються з інших мов і виникають шляхом креації (штучного

творення). О. може перетворюватися на апелятив (апелятивізація), поповнюючи терміносистеми (*ампер, вольт, ом*), понятійні поля лексики.

ОНОМАСІОЛОГІЧНА ЗВ'ЯЗНІСТЬ - різновид зв'язності тексту за способом зв'язку, який фунтується на повторенні кореневих чи афіксальних морфем, а також загального механізму творення слова: *Комарі на скрипку грають, комарівни завмирають... Ні вікна, ані зорі - комарюють комарі* (Костенко). Повторення дериваційного механізму нерідко виконує концептуальну функцію (у романі Л. Толстого "Війна і мир" відбувається дублювання творення складних прикметників з антонімічними компонентами, що відображають за принципом контрасту діалектику душі героїв, покладену в основу авторської концепції роману). О. з. опосередкує стилістичні ефекти в тексті. Вона фунтується на 1) семантичній еквівалентності (уживанні синтаксичних дериватів); 2) доповненні при актуалізації різних ознак семантики позначеного (*Опершись о расписной сундук...на солнце печешся, как **тыква...тыквенно-лисий** сундучник* (Ільф і Петров)); 3) перенесенні, що супроводжує метафору й порівняння (*А гадалка пошла в кухню. Там онаповозилась с обедом **по-кухарочьи** вытерла руки о рушник* (Ільф і Петров)); 4) контрасті (при протиставленні однокореневихслів): *Молодаябылауженемолода(льš* і Петров); 5) семантичному зближенні (при паронимазії): *С целью шпитального ремонта **Провала**, - дерзко отвешил Остап, - чтобне слишком **провалился*** (Ільф і Петров); 6) каламбурі (*В приемной сидел смуглый **сногшибательный** секретарь... - любого **сшибет с ног**, если понадобится* (Барковский)); 7) парадоксі (*Победил все-таки Липа, продавший свояченице ...клоповар - прибор построенный по принципу самовара* (Ільф і Петров)); 8) семантичному нулі (у випадках лише формального поєднання): - *Фу, как ты меня испугал ! А еще на верблюде приехал ! - Ах, ты заметил, несмотря на темноту! А я хотел преподнести тебе сладкое **вер-блюдо** !* (Ільф і Петров). **Onomasiological cogesion**

ОНОМАСІОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ - інтегрувальна ознака сукупності номінативних одиниць певної мови, що характеризує регулярний, однаковий механізм їхнього творення, який відповідає певній спільності семантики, понятійного змісту й частиномовного статусу. Уперше поняття О. к. було введене модистами (XIII- XIV ст.), які проектували структури мови на філософські категорії буття й мислення (наприклад, категорії субстанції й ознаки, відношення), а також підводили під них синтаксичні позиції у реченнях суб'єктоцентричного типу. Статус О. к. отримали категорії предметності й ознаки. Т. Ерфуртський доповнив їх категорією відношення. Автори граматики Пор-Рояля співвідносили О. к. із логічними категоріями суб'єкта та предиката. Ф. Брюно розглядав як ономасіологічні категорії предмети, події, обставини, характеристики й відношення. У сучасній ономасіології О. к. ґрунтується як на загальному категорійному значенні частини мови, так на словотвірному типі найменування.**Onomasiological category**

ОНОМАСІОЛОГІЧНА СТРУКТУРА - номінативна струкіура мовного знака, результат мотивації як лінгвопсихоментальної операції, що опосередкує формальний і семантичний зв'язок мотиватора з мотивованим. Термін уведений чеським ліш вістом М. Докулілом у 1962 р. і розглядався як поєднання ономасіологічної

ознаки (мотиватора, твірної основи) й ономасіологічного базису (словотв.-форманта). Російська дослідниця О. Кубрякова, виходячи з концепції синтакс'ї-природи деривації, доповнила О. с. композитів предикатом або зв'язкою, >-встановлюють між ознаками певний тип відношень. Інтерпретація О. ; здійснювалася шляхом реконструкції мотивуючого судження (синтагми), дефініш. пропозиційної структури. Однак такий підхід не можна застосувати щодо асоціативно мотивованих дериватів і композитів, адже їхні ономасіологічні ознаки не проєктуються на синтаксичну конструкцію, а ґрунтуються на складном\ асоціюванні концептуальних структур свідомості (наприклад, *льодяник, перешийок голодранець, совіти, горбуша* тощо). Розвиток теорії номінації й когнітивної ономасіології сприяв розширенню поняття О. с. (О. Селіванова). її інтерпретація потребує реконструкції мотива, мети номінаторів, характеристики акцентологічних, граматичних і конотативних показників найменування, а також проєктування ономасіологічної ознаки чи ознак, ономасіологічного базису й імплікованої частини мотиваційної бази з урахуванням значення найменування на певну структуру знань про позначене (активовані фрагменти пропозиції чи асоціативні метафоричні й образні елементи, модусний компонент, прагматичну установку номінації, сфер\ відчуттів, архетипи колективного позасвідомого). Для простих дериватів О. с. передбачає встановлення ономасіологічного базису, формантів попередніх стадій деривації та місця мотиватора у структурі знань про позначене. Для композитів до цього додається характер концептуального зв'язку між ономастологічними ознаками. О. с. стійких сполук і фразеологізмів замість словотворчого форманта репрезентує тип синтаксичної моделі сполуки, який розглядається як ономасіологічний базис. За умови відсутності у слові словотворчого форманта, базис реконструюється на підставі частиномовного статусу та словотворчого типу найменування.

Onomasiological structure

ОНОМАСІОЛОГІЯ (від гр. *onomasia*- назва, найменування і *logos*-слово, вчення)- розділ лінгвістичної семантики, об'єктом якого є номінативна структура мовних знаків і її зв'язок із значеннями та структурами знань про позначене. Положення про розмежування семасіології й О. мало місце ще в магістерській дисертації 1896 р. російського лінгвіста М. Покровського, однак сам термін запропонував у 1903 р. німецький дослідник А. Цаунер, який виокремив у лінгвістичній семантиці два напрями, що доповнюють один одного: семасіологічний й ономасіологічний. Семасіологія, яка фактично ототожнювалася з лінгвістичною семантикою, набуває більш вузького значення - галузі семантики, що вивчає зв'язок значення з формою номінативних одиниць і репрезентує слово відносно інших одиниць у лінійному ряді або парадигматичних групах Ономасіологічний підхід до мови існував ще з часів античності й мав семіотичне спрямування. Дослідники виокремлюють в історії ономасіологічного напрямку три етапи: етап зародження (античність, Середньовіччя, епоха Відродження), етап становлення (нові часи і XIX ст.) і сучасний етап (XX ст.). До цього поділу можна додати найсучасніший етап, який склався на межі XXI ст., оскільки сучасна О. отримала нові вектори дослідження, пов'язані зі становленням когнітивно-дискурсивної парадигми.

Етап зародження О. характеризується такими рисами: 1) суто філософським "оясненням співвідношення речі та слова; 2) пошуком семіотичної закономірності зв'язку речей, їхнього осмисленого сприйняття й імен; 3) аналізом відхилень слів від речей, набуття першими внутрішньомовної специфіки; 4) логічним поясненням співвідношення змістовних структур мови зі способами пізнання й розуміння форм буття речей, результатом чого стало створення перших -астиномовних класифікацій; 5) виявом аналогії логічних операцій і синтактики знаків у реченні; 6) герменевтичним поясненням багатозначності знаків мови впливу контексту на її руйнування і т. ін. Цей етап позначений дискусіями "рибічників концепцій тесеїта фісеї, аномалістів й аналогістів, номіналістів реалістів, герменевтичною полемікою навколо розв'язання протиріччя УЇЖ однозначністю й багатозначністю мовних знаків. На етапі становлення О., який ~ривав і на початку ХХ ст., найбільш вагомими досягненнями можна вважати семіотичну концепцію американського логіка Ч. Пірса, теорію довільності мовного знака його співвітчизника У. Уїтні й фундатора Женевської школи Ф. де Соссюра, дослідження німецької школи "слів і речей" Р. Мерингера, Г. Шухардта, учення про внутрішню форму слова українського мовознавця З. Потебні, розвідки у напрямі залежності номінаційних процесів від духовної культури й умов життя народу російського вченого М. Покровського і т. ін.

ХХ ст. ознаменувалося обґрунтуванням постулатів функціональної ономатології одним із засновників Празького лінгвістичного гуртка В. Матезіусом, введенням в обіг О. поняття ономасіологічної структури М. Докулілом, позитивістською концепцією логічної семантики у двох її напрямках (теорії референції й теорії смислу), розробкою теорії семіотичного трикутника, семіотичних моделей, психолінгвістичних механізмів породження мовного знака, аналізом функціонування номінативних одиниць у тексті. Наприкінці 60-х р. р. ХХ ст. у зв'язку із становленням комунікативно-функціональної лінгвістичної парадигми О. почала розгалужуватися \ двох напрямках: семантико-структурному й функціональному. Розмежування О. та семасіології отримує нове пояснення. О. орієнтується на мовця, який переводить позамовний змісту мовну форму, а семасіологія висуває на перший план адресата, що сприймає цю форму та співвідносить її з позамовним змістом. Семантико-структурна О. виконує своє традиційні завдання та зближується із словотвором, а функціональна спрямовує увагу на аналіз номінативних одиниць у діяльнісному комунікативному аспекті їхнього використання в живому мовленні й тексті, що сприяє ономасіологічному опису частин мови й ролі номінатем в організації текстового макрознака. До того ж намагання встановити подібність процесів номінації й комунікації, згідно з положеннями представників Празького лінгвістичного гуртка, створило підґрунтя для абсолютизації концепції синтаксичної природи дериваційних процесів, висунутої в русистиці ще Ф. Буслаєвим. Творення слів розглядається як редукція мотивуючих синтагм, суджень, дефініцій тощо. Комунікативний аспект О. зумовив виокремлення поряд із лексичною пропозиційної й дискурсивної номінації. Пропозиційна номінація відображає подію, факт і представлена у висловленні. Дискурсивна номінація розглядається на підставі тексту як макрознака, що опосередкує інформаційний обмін між комунікантами в дискурсі.

На підставі виникнення у лінгвістиці когнітивної галузі та становлення НСЕ когнітивної наукової парадигми О. отримує новий вектор дослідження, зумовлений формуванням когнітивної ономасіології. Її завданнями стають вияв когнітивних: механізму породження найменувань; пояснення зв'язку ономасіологічної структури із структурами знань про позначуване; аналіз мотиваційних типів номінативних одиниць різного статусу шляхом введення нового розуміння традиційного словотворчого терміна "мотивація" як наскрізної, лінгвопсихоментальної операції, що опосередковує встановлення семантичної й формальної залежності мотиватора й похідного знака (мотивованого) у проекції на активовані фрагменти концептуальних структур. Підґрунтям когнітивної О. є положення функціональної ономотології В. Матезіуса, який представляв процес творення слова як діяльність, у якій генерування мовної форми відбувається під впливом вербалізованої думки; а також підходи до моделювання структур репрезентації знань когнітивної науки й лінгвістики, психологічні й психолінгвістичні теорії, положення когнітивної семантики тощо. У Росії когнітивна О. розробляється О. Кубряковою, а на пострадянському просторі - представниками її школи (Ю. Панкрацем, С. Жаботинською, М. Полужиним, З. Харитончик, О. Беляєвською, О. Поздняковою, Г. Гізатовим, О. Петрухіною, В. Кудрявцевою й ін.). Автором цієї книги та його школою розроблено й апробовано методику когнітивно-ономасіологічного аналізу мотивації різних груп лексики деяких мов, встановлено диференціацію типів мотивації, обґрунтовано психолінгвістичну модель номінативного процесу, введено поняття ономасіологічної імплікації, ономасіологічної зв'язності й ономасіологічно зумовленої полісемії. Onomasiology

ОНОМАСТИКА (від гр. *onomastike* - мистецтво давати імена) - розділ лінгвістики, який вивчає власні імена (оніми) у різних аспектах: географічному (визначення впливу географічного середовища на вибір онімів, дослідження міграції імен, установа ієнню ономастичних ареалів), лексикографічному (опис онімів у спеціальних ономастичних словниках), лексикологічному (інвентаризація онімів й упорядкування їх у відповідну систему, порівняння з апелятивами), текстовому (аналіз функціонування онімів у текстах), логічному (вияв співвідношення власного імені й позначеного ним поняття й об'єкта), психологічному (визначення впливу власного імені на людину, мотивів онімізації та перейменування, аналіз психологічної функції онімів у тексті), семіотичному (вивчення відношення онімів до інших знакових систем, дослідження проекції власних імен на матеріальну й духовну культуру, історію народу), когнітивному (аналіз онімів у проекції на структуру й операції свідомості), соціологічному (опис екстралінгвальних чинників вибору онімів) і т. ін. О. має кілька розділів відповідно до класифікації власних імен: топоніміку, що вивчає оніми географічних об'єктів; антропоніміку, орієнтовану на аналіз власних найменувань людини або групи людей; астроніміку, яка досліджує імена небесних об'єктів; теоніміку, зооніміку і т. ін. Залежно від аспекту й методики дослідження розрізняють О. поетичну, яка вивчає систему онімів у художніх текстах, принципи їхнього вибору автором твору, функціональні особливості в тексті, зв'язок із текстовим

«знцептом й інформаційним масивом твору, специфіку сприйняття онімів читачем ~сцо; О. прикладну, спрямовану на практику кодифікації онімів, установлення моделей їхнього творення; О. регіональну (ареальну), орієнтовану на вияв специфіки :номастичної підсистеми певної території; теоретичну О., що визначає загальні закономірності становлення й розвитку онімічних систем мов, досліджує універсальне та специфічне в цих системах і т. ін. **Onomastics, name study**

ОНОМАТОПЕЯ (від гр. *онупа* - ім'я і *роіео* - творю) - закономірний зв'язок *чж* звуковим складом слова й акустичною ознакою позначеного (звуками тварин, :-*живих предметів, явищ природи тощо), що є основою мотивації номінативних одиниць. У 60-ті р. р. XX ст. було розроблено універсальну класифікацію О. за принципом співвідносності з денотатом. О. є підґрунтям творення звуконаслідувань - знаків-імітаторів, які тривалий час розглядалися у складі вигуків, а в сучасній морфології виділені окремо на підставі їхньої особливості природи. Звуконаслідування, пов'язані з одним денотатом, у різних мовах світу мають різний фонемний склад, що визначається специфікою сприйняття й імітації етносом звуків істот і неістот. О. почасти зумовлює мовний звуко-символізм. Принцип О. є ключовим у звуконаслідувальній теорії походження мови, згідно з якою мова виникла на підставі акустичної імітації пюдиною звуків позначуваних предметів. Те саме, що і **Звуконаслідування** у 2 знач.). **Onomatopoeia**

ОНОМАТОПОЕТИЧНА ТЕОРІЯ - концепція походження мови, згідно з якою знаки мови виникли шляхом імітації людиною звуків позначуваних предметів ібо на підставі стійких звукових образів, пов'язаних із зоровими уявленнями про позначуване (звуко-символізму). О. т. висунута стоїками, які були прихильниками концепції фісеї (природного зв'язку знаків із речами), розвинута у працях Г. Лейбніца, І Гердера. **Onomatopoeic theory, imitation theory, bow-wow theory**

ОНТОГЕНЕЗ МОВЛЕННЯ- проблема когнітивної психології, психолінгвістики й нейролінгвістики, що передбачає дослідження процесів виникнення й формування з дитини мовної здатності. В. фон Гумбольдт уважав, що О. м. є "розвитком мовної здатності з віком і вправами". Класичною є конструктивна теорія мисленнево-мовленнєвого розвитку швейцарського психолога й педагога Ж. Піаже, який >казував, що при народженні у дитини наявні деякі "недиференційовані схеми", завдяки яким через досвід формується інтелект, а далі на його підставі створюються абстрактні граматичні знання. У сучасній лінгвістиці альтернативними є дві концепції О. м.: нативізм і діяльнісна теорія розвитку мовлення. Нативізм є концепцією вродженості певної мовної бази, яка дає змогу дітям оволодіти мовою до 4-х років, засвоївши величезний масив знань, норм і правил про мовні механізми, зважаючи нате, що ніхто не коригує граматичної правильності її мовлення (заданими експериментів когнітивних психологів Е. Джонсона й Е. Ньюпорта, батьки дуже рідко виправляють граматичні помилки й реагують лише на істинність висловлень). Ще Платон, Р. Декарт, Г. Лейбніц уважали, що вроджене знання відкривається через :дження в поєднанні з досвідом: досвід є засобом активації знання. Ця теза стала ^дґрунтям концепції нативізму американського лінгвіста Н. Хомського, починаючи і його рецензії на книгу дескриптивіста Б. Скіннера "Вербальна поведінка" (1959 р.).

Як відомо, дескриптивісти розглядали проблему О. м. у ракурсі біхевіори: відкидаючи вродженість мовної здатності й пояснюючи засвоєння мови на підє: І послідовної ланки реакцій на стимули, на що, за підрахунками когнітив-психологів, дитині було б потрібно 100 років.

Головні постулати нативізму були представлені у книзі Н. Хомського "Аспек-теорії синтаксису" (1965 р.). Послідовники вченого продовжили розробку його тез р.* (Дж. Катц "Філософія мови", 1966 р., Д. Макнейл "Засвоєння мови", 1970 р., П. Меньях* "Мовний розвиток, знання й використання", 1988 р.; С. Пінкер "Здатність до мовнег: засвоєння і мовний розвиток", 1984 р. й ін.). Згідно з концепцією генеративісп. база вроджених мовних знань є універсальною граматичною частиною біологічне" спадщини людини, а оточення відіграє роль не більше, як пускового регулятивнег: механізму. Розробка універсальних принципів і параметрів бази вроджених знань складає основу генеративної теорії Н. Хомського та його прихильників. Спочатку такими принципами були трансформаційні правила, згодом - принципи управлінні та зв'язування й комплекс модулів обмежень на трансформації. Уроджений ста-синтаксичного розвитку дитини характеризується наявністю обчислювальне' системи таких правил і принципів. Завданням дитини є встановлення параметрів рідної мови щодо цієї системи на підставі мови середовища. У 80-ті р. р. Н. ХомськиР. запропонував як додаток до концепції нативізму теорію switches (перемикачів L які уможливають подібну параметризацію мови середовища шляхом "спроб і помилок**", тобто гіпотез і їхнього підтвердження чи спростування. Принципом універсальне" бази є, наприклад, обов'язковість підмета навіть у мовах, які допускають його вербальну відсутність (пор. теорію відмінка Н. Хомського, яка розглядала наявність у всіх мовах універсальних глибинних відмінків навіть при їхній граматичній відсутності). Для мов із допущенням відсутності підмета встановлюється параметр нульового підмета. Вважається, що параметри бінарні тобто щодо принципу обов'язковості підмета встановлюються параметри вербальної представленості / непредставленості. Д. Макнейл зауважує, що вродженими є відношення суб'єкта та предиката, предиката й об'єкта, означення й означуваного. Дослідження продемонстрували, що терміном засвоєння мови в повному обсязі є 12-14 років. Висновком щодо цього стало положення про втрат} дітьми в цей період принципів універсальної граматики, що значно обмеж}є можливості засвоєння іноземної мови після 14 років. Деякі дослідники дотримуються інших поглядів, вважаючи, що дорослі мусять правильно визначити установку параметрів іноземної мови та змінити вже встановлені параметри рідної мови (М. Шварц). Існують слабкі версії нативізму, які відстоюють уроджен} схильність до опанування мовою у процесі соціалізації дитини (М. Томазелло).

Концепція О. м. радянської психолінгвістики була протилежною положенням нативізм) і ґрунтувалася на діяльнісно-евристичній теорії Л. Виготського. Услід за Л. Виготським, представники Московської психологічної школи доводили, що підґрунтям для засвоєння мови є санкціоновані суспільством норми та способи спілкування. О. Лурія вважав, що мовна компетенція є наслідком активного відображення дійсності, предметної діяльності та спілкування з оточенням. О. Леонтьєв розглядав три головних

гал и розвитку дитячого мовлення до 3 років: 1) домовленнєвий (два періоди - гул і ння > лепету), 2) дограматичний етап первинного засвоєння мови; 3) етап засвоєння "раматики. У період лепету виникає синтагматична організація мовлення (структурація складу, розпад на складові відрізки). Перший еквівалент слова (-сєвдослово) з'являється через 2-3 місяці, у віці 8 місяців закріплюються справжні :гова, створюються синкрети (за Л. Виготським, перші узагальнення), артикуляції -зближуються до звуків відповідної мови. Між роком і трьома місяцями у дитини нормується парадигматична фонетика, яка була загальмована етапом поповнення мовника. Цей період сприяє зростанню лексичного запасу дитини, у півтора роки з 'являються перші двослівні речення, граматична форма є поки що не функціональною ? випадковою. Засвоївши синтагматичну граматику, дитина починає формувати конструктивну синтагматичну граматику й опановує перші граматичні опозиції як гешталти. У 2 роки дитина починає формувати парадигматичну граматику через морфеміку, спочатку нефонологічну, а згодом фонологічну й морфонологічну. Критично налаштованими на теорію нативізму Н. Хомського були не лише радянські психологи, а й деякі американські й західноєвропейські. Ідеям вродженості знань мови протиставлена конекціоністська аргументація в поєднанні з екологічним підходом і культурно-історичною психологією (Ж. Нуазе, Д. Дюбуа, Франція; Дж. Верч, Д. Стейнберг, США та ін.). Ontogenesis of speech, child language acquisition

ОПЕРАТОР ПОРІВНЯННЯ - мовний засіб, службове слово, яке опосередкує зв'язок між порівнянням та його супровідником (*мов, як, немов, наче, неначе, нібито* і под.).

ОПИСОВИЙ МЕТОД - сукупність процедур інвентаризації, таксономії л інтерпретації досліджуваних мовних явищ на певному етапі розвитку мови > синхронії). О. м. виокремлюється не всіма лінгвістами, оскільки опис структур, ознак мовних одиниць і характеристик мовних явищ застосовується і в інших методах. О. м. є альтернативним порівняльно-історичному як метод синхронного й почасти структурного аналізу, однак за процедурами опису його можна віднести до різних методів залежно від класифікаційного параметра. Мовознавці подають О. м. як послідовність етапів: 1) виділення одиниць аналізу (інвентаризації); 2) членування виділених одиниць на менші складові одиниці (сегментації); 3) класифікації одиниць (таксономії); 4) вияву ознак груп таксономії (інтерпретації). О. м. застосовує прийоми внутрішньої й зовнішньої інтерпретації. Внутрішня інтерпретація передбачає класифікацію досліджуваних одиниць за певною матрицею параметрів (наприклад, класифікація морфем за місцем і роллю у слові, за представленістю, за участю \ слово- й формотворенні, за продуктивністю й частотністю); парадигматичну методика, що розглядає парадигматичні зв'язки одиниці, зокрема, її опозиції; синтагматичну методика, яка вивчає сполучуваність одиниці і т. ін. Зовнішня інтерпретація демонструє зв'язки мовної одиниці з позначеною нею реалією, категоріями свідомості, мислення, психічними функціями, вищою нервовою діяльністю людини, сферою й ареалом уживання, ситуацією позначення тощо. Мовознавці розглядають такі прийоми зовнішньої інтерпретації, як референційне віііВВієєННіі, формування тематичних груп, логіко-психологічні, варіантно-мовні,

ареальні, артикуляційно-акустичні іт. ін.процедури, хоч виділення їх є непослідовн і потребує окремих методологічних розвідок. До зовнішньої інтерпретації віднесе - і прийоми міжрівневої інтерпретації, які встановлюють можливості застосуван--одиниць одного рівня мови до опису одиниць й явищ іншого (наприклад, словотвір-одиниці використовуються при морфологічному описі, словоформи й частинь мови при аналізі синтаксичних одиниць). О. м. став підґрунтям для створень? граматик мови, тлумачних, антонімічних, синонімічних, фразеологічних, орфографічних й ін. словників, різних теорій знакової природи мови, її зв'язків л суспільством, мисленням тощо. **Descriptive method**

ОРГАНИ МОВЛЕННЯ - мовний апарат людини, який виконує функцію творення звуків. Розрізняють активні й пасивні органи мовлення. До активних органів, що є рухомими і створюють перешкоди для повітря, яке видихається, належать гортань як модулятор повітряного потоку, джерелом якого є легені, голосові зв'язки (два ряди симетричних м'язових волокон на щитовидному хрящі), глотка (фаринкс • із трьома відділами (гортаноглоткою, ротоглоткою й носоглоткою), язик, губи, маленький язичок (увула), піднебінна завіса, нижня щелепа. До пасивних, які є нерухомими, однак беруть участь у творенні звуків, належать зуби, ясна, тверде й м'яке піднебіння, альвеоли (м'язовий виступ біля коренів зубів). Носова й ротова порожнини, порожнина горла є резонаторами, від об'єму й форми яких залежить якість звука. Діяльність О. м. названа артикуляцією, а відповідні характеристики цієї діяльності - артикуляційними ознаками. Традиційним є поділ О. м. на артикуляційні, фонаційні й респіраторні. Перші формують специфічні ознаки окремих звуків, другі забезпечують утворення голосу, треті утворюють повітряний струмінь. Тому до наведених вище О. м. долучаються бронхи, трахеї, дихальне горло, діафрагма. О. м. мають численні нервові волокна, пов'язані з центральною нервовою системою, що керує їхньою діяльністю. **Movable organs of speech**

ОРІЄНТИР - член опозиціїтраектора й О. як протилежності та єдності змісту певних мовних одиниць, одна з яких (орієнтир) може служити відправним моментом для існування іншої (траектора). О. є терміном концепції профілювання когнітивної граматики, розробленої американським дослідником Р. Ленекером. Згідно із принципом профілювання будь-яка мовна одиниця викликає у свідомості певну базу й виокремлює в ній відповідні підпорядковані когнітивні структури - профілює їх відносно бази. Протиставлення траектора й О. ґрунтується на відомій психологічній антиномії фігури й фону, описаній ще у 1921 р. датським психологом Е. Рубіном і використаній у гештальтпсихології німецькими дослідниками В. Кьалером, В. Коффкою, К. Левіном й ін. Траектор й О. корелюють із профілем і базою у когнітивній граматиці Р. Ленекера. Профіль є відповідником фігури, а база близька за змістом до фону, хоч відрізняється від нього відношенням до профілю. База представляє профіль у відношенні включення його до єдиної концептуальної структури свідомості. Наприклад, слово *берег* викликає у свідомості базу суміжності води й суші, яка у свою чергу виступає профілем концептуальної бази. О. є фоном (базою) у профільованом) відношенні, яка сприяє концептуалізаціїтраектора як фігури (профілю). У вузьком> розумінні відносно О. рухається траектор як об'єкт. Для просторової й часової

концептуальних сфер траектор й орієнтир є рухомим об'єктом і точкою відліку, які опосередковують предикацію. Наприклад, два об'єкти в часі були об'єднані в одну сферу, а предикація англійського дієслова *go* робить один об'єкт траектором, другий - орієнтиром, поступово виключаючи першого зі сфери другого зі зміною дії в часі та просторі (на відміну від *gone*, профілем якого є *go* з огляду на обмеження його •чінцевим станом дії). **Landmark**

ОРФОГРАФІЯ (від гр. *orthos* - правильний і *grapho* - пишу) - 1) система правил написання, що історично склалася у певній мові й кодифікована в орфографічних словниках і правописі;

2) розділ мовознавства, що вивчає, розробляє й кодифікує систему правописних норм мови. Системою правописних норм передбачені а) написання слів й їхніх морфем (кореневих й афіксальних); б) цілісне, дефісне й роздільне написання слів; в) уживання великої й малої літер; г) уживання певних літер і позначок (апострофа, м'якого знака, діакритичних знаків тощо); ґ) правопис слів іншомовного походження, аббревіатур тощо; д) правопис скорочень слів і сполук; е) правила переносу слів із рядка в рядок. Правопис керується певними принципами, які вступають у силу > випадках вибору різних написань за відповідними правилами. Залежно від типу мови виокремлюються домінантні принципи О. Дотримання єдиного написання морфем при наявності в них позиційних чергувань фонем є змістом морфемного • морфологічного) принципу. Морфологічний принцип іноді називають фонематичним, позаяк фонема, незалежно від фонетичних позиційних змін, позначається літерою основного виду. Проте у випадках наявності гіперфонемі ізгідно з концепцією Московської фонологічної школи) зберігається саме єдність морфеми, тому друга назва морфологічного принципу О. не завжди виправдана. Фіксація на письмі позиційних чергувань фонем на підставі вимови є основою фонетичного принципу О. Написання за традицією, що склалася в результаті фонетичних змін (наприклад, отвердіння шиплячих і *ц* у російській мові) або є усталеною в О. тієї чи іншої мови, керується традиційним принципом. Іноді фонетичний і традиційний принципи називають відступами від морфологічного принципу. Дослідники виділяють також диференційний принцип, спрямований на розрізнення смислу слів і сполук за рахунок великої й малої літер, написання разом, окремо чи через дефіс (наприклад, залежно від частини мови). Цей принцип інколи розглядається як наслідок морфологічного принципу.

Деякі типи написання кваліфікуються за принципом морфолого-графічних аналогій (або графемним), який передбачає вирівнювання графічних парадигм слів однієї відміни. Деякі правописні норми підпорядковуються лексико-синтаксичному принципіві (наприклад, правопис складних найменувань через дефіс і разом). Правила переносу слів керуються фонетично-складовим і морфемним принципами або їхнім поєднанням. Слова іншомовного походження пишуться або на підставі транскрипції (запису за фонемним складом), або на підставі транслітерації (запису за складом букв), або за традицією. Історія О. у кожній мові має свої етапи, позначені виданням орфографічних словників, реформами правопису, державною політикою з галузі реформування правописних норм і роботою орфографічних комісій, метою

яких звичайно є спрощення правописних правил, усунення розбіжностей написання за принципами поступовості змін, толерантності, відсутності кардинальних переворотів у системі О. Східнослов'янська орфографічна традиція бере свій початок ще з граматики М. Ломоносова, у якій він відстоював морфологічний принцип О., однак його пропозиції не отримали статусу закону. Протягом існування СРСР виходило кілька декретів і законів по реформуванню російського правопису і різних мов народів СРСР. Видання українських орфографічних словників почалося з 1918 р. ("Український правописний словничок з короткими правилами правопису" Г. Голоскевича). **Orthography**

ОРФОЕПІЯ (від гр *orthos* - правильний і *eros* - мовлення) - 1) сукупність норм вимови певної мови;

2) розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови. До сукупності правил вимови відносять а) вимову фонем й алофонів; б) постановку словесного наголосу; в) особливості зміни наголосу в системах словозміни в мовах із рухомим наголосом; г) закономірності інтонування фрази й ритмомелодики, що є актуальними для ЗМІ, деяких видів мистецтва й вивчення мови як іноземної. Орфоепічна норма зумовлена фонологічною підсистемою мови й може бути різною у регіональних варіантах мови (англійська Великобританії, США, Канади, Австралії). Норма О. є динамічним явищем, що ґрунтується на варіантності. Варіанти орфоепічної норми можуть бути рівноправними й нерівноправними (за умови домінування одного варіанта). Чинниками орфоепічної кодифікації є відповідність законам розвитку мови, престижність певної сфери спілкування, вплив ЗМІ, кіномистецтва, театру, які повинні пропагувати зразкову літературну вимову. Відхилення від норми зумовлені сферою спілкування, законом мовної економії, який у повсякденній вимові призводить до скорочення фонетичного складу слів і сполук; впливом іншої мови, просторіччя, діалектів, професійного жаргону та сленгу. На норми О. може вплинути орфографія (наприклад, вилучення літери г у деяких словах української мови призвели до зміни орфоепічної норми). Історія О. різних мов починається з кодифікації національної мови у словниках і граматиках. **Orthoepy**

ОСНОВА СЛОВА - у широкому значенні частина слова без флексії, у вузькому - частина слова без флексії та формотворчих афіксів, на противагу основі словоформи. О. с. є репрезентантом лексичного значення. У словотворі існує поділ О. с. за роллю в дериваційних процесах на похідну, твірну й непохідну, або мотивовану, мотивувальну й немотивовану. Похідна (мотивована) О. с. утворена від твірної та ґрунтується на її семантичних компонентах. Твірна (мотивувальна) основа служить базою для творення похідної основи. Непохідна (немотивована) О. с. не може виводитися з іншої основи й є кінцевою ланкою у словотвірному ланцюзі за напрямом від складного до простого. Вона є вершиною словотвірного гнізда. За можливістю членування О. с. поділяється на членовану й нечленовану. Нечленована основа відповідає кореню. О. с. може бути непохідною, але членованою. Членованість непохідної основи встановлюється шляхом її порівняння з однокореневими й одноструктурними словами (другі важливі при встановленні кореня запозичених слів, наприклад *оптиміст* (*оптимізм*) - *гуманіст* (*гуманний*)). О. с. актуальна при побудові морфологічних парадигм змінних частин мови. В українській

- російській мовах деякі іменники та всі дієслова мають дві словозмінні О. с, які використовуються для формотворення відповідних малих парадигм (наприклад, ^ля іменників - парадигм однини та множини, для дієслів словоформи утворюються зід основ інфінітива й теперішнього часу - для дієслів недоконаного виду майбутнього часу - для доконаного)). **Stem (word)**

ОСНОВА СЛОВОФОРМИ - частина слова без флексії. Слова, позбавлені флексій, мають тотожну із словоформами основу. О. с. протиставлена основі слова, якає частиною слова без флексіїта формотворчих афіксів. У багатьох випадках О. с. тотожна основі слова. В українській мові їхня невідповідність наявна в іменників, які мають гозбіжність основ однини і множини або гетерокл ітичну відміну, у формах простих ступенів порівняння якісних прикметників і прислівників, у дієслівних формах, що мають формотворчі суфікси, префікси (за умови визнання видових пар формами одного слова), або постфікси (за умови визнання форм станів дії формами одного слова). **Stem (word-parts)**

ОСНОВОСКЛАДАННЯ - різновид морфологічних способів словотвору, поєднання кількох твірних основ в одному слові, що переважно супроводжується .нтерфіксацією. Результатом О. є творення композитів. О. може ускладнюватися афіксацією. О. відбувається на підставі синтактикоподібних одиниць І словосполучень, речень) або на базі асоціативно-метафоричного поєднання твірних основ. Донедавна концепція синтаксичної природи деривації, висунута ще Ф. Буслаєвим, була канонізованою у словотворі. Ф. Буслаєв зауважував, що механізм творення складних назв може бути вивчений шляхом установлення простого речення на базі самостійних слів, що складають композит. Подібні думки висловлювали Е. Бенвеніст, Ш. Балл і, підкреслюючи, що деривати та складні слова є трансформацією судження. Г. Якобі, Г. Марчанд, Р. Ліз, М. Ягич аналізували зв'язок композитів із мотиватором - підрядним реченням. Домінування у західноєвропейській лінгвістиці генеративного синтаксису зумовлювало пошуки корелятів простих дериватів і складних слів на рівні глибинних синтаксичних структур або складних абстрактних фігур логічного синтаксису, близьких перифразі (Г. Бреккел, З. Вендлер, Ю. Байтова, В. Дорошевський, Р. Ліз та ін.). Перетворення мотиваційних суджень у похідні слова визначило методику багатьох словотворчих досліджень. Це знайшло відображення у розгляді онемасіологічної структури композитів як тричленної, що містить онемасіологічні ознаки (твірні основи), базис (формант) і предикат-зв'язку, який опосередкує синтаксичний зв'язок між ознаками. О. розмежовується із словоскладанням й аббревіацією, хоч між ними можливі перехідні випадки (наприклад, О. сполук слів із сурядним зв'язком (*лавровишня, російсько-український*), які подібні за мотиваційним механізмом до словоскладання, а також О. на базі запозичених морфем типу *могло-*, *авіа-*, подібне до аббревіації). **Stem (word-form)**

ОСНОВОТВОРЧА МОРФЕМА - афікс, що служить для утворення другої чи третьої основи одного слова (багатоосновного). О. м. простежуються здебільшого > дієслів, якісних прикметників і прислівників, деяких іменників.

ОСОБА - граматична категорія особових і присвійних займенників, дієслова, а в деяких мовах імені у позиції присудка, яка виражає відношення суб'єкта чи об'єкта

дії, носія певної ознаки до мовця. Займенники репрезентують значення осос • • як постійну категорію, що визначає їхній лексико-граматичний розряд. О. дієслів у відповідних формах флективних й аглютинативних мов є словозмінною категорією. У багатьох мовах О. дієслів диференціюється також щодо об'єктів дії (наявно-особливі показники дієслів залежно від О. об'єкта), що значно збільшує дієслівну парадигму (пор.: 28 форм у грузинській мові, 63 форми у ескімоських діалектах і Ергативні мови таку саму особливість мають для фактитива й агентива. В аналітичних мовах О. дієслова залежить від координації з особою займенників у функції підмета Р. Jakobson назвав особу категорією-шифтером, тобто такою, яка співвіднесена з актом мовлення, адресантом й адресатом повідомлення.

О. дієслів корелює з різними дієслівними категоріями залежно від специфіки мови (наприклад, у монгольській мові тільки наказовий спосіб дії має особові форми, українській мові властиві особові форми у теперішньому й майбутньому час. дійсного способу та наказовому способі; минулий час і умовний спосіб дії може отримувати лише аналітичні форми особи). Кількість особових форм містить універсальне протиставлення О. мовця, адресата й неучасника комунікативного акту або об'єкта дії, проте в різних мовах така кількість залежить не лише від О. суб'єкта висловлення, а й від О. об'єкта дії, ергативності мови (наприклад, в амеріндських мовах є четверта О.). У тюркських мовах О. представлена шістьма окремими формами. Е. Бенвеніст, Р. Jakobson виділяли опозицію О. не-особі. О. тісно пов'язана з категорією числа. У мовленні наявна транспозиція О. й її числа як використання форми однієї О. і числа на позначення іншої (наприклад, лікарське *ми* (у значенні *ти*): *Як ми себе відчуваємо?* - або друга особа замість першої з метою вказати на дію, що повторюється і т. ін.). Особові форми дієслів можуть реалізувати узагальнене чи неозначено-особове значення. Займенник 1 особи однини не має опозиції із займенником 1 особи множини, адже множина зумовлює семантику залучення мовця до певної кількості осіб другої або третьої особи чи до їх обох (*ми* = *я* + *ти* (*ви*), або *я* + (*він*) *вони*, або *я* + *ти* (*ви*) + *він* (*вони*)). Категорію О. мають присвійні займенники або інші способи вираження посесивності в різних мовах. О. дієслова може мати нульовий варіант у вигляді безособових дієслів. Особові й безособові дієслова представляють універсальну семантико-синтаксичну категорію особовості/безособовості. Безособові дієслова та предикативи позначають перебіг стихійних явищ природи, фізіологічних, психічних і психологічних станів людини, модальні оцінки наявності, існування, небуття, необхідності, заборони, можливості і т. ін. О. є граматикалізованим ядром (домінантою) функціонально-семантичної категорії персональності. **Person**

ОСЦИЛОГРАФІЧНА МЕТОДИКА- методика акустичної фонетики, що передбачає побудову графіка зміни амплітуди звукового тиску в часі при звуковій вимові, що ілюструє перебіг звукових коливань. Результатом О. м. є отримання осцилограми (на осцилографі чи комп'ютері з аналого-цифровим перетворювачем).

ОЦІНКА- 1) складник конотативного компонента семантичної структури мовної одиниці, який репрезентує ставлення носіїв мови до позначеного за абсолютною шкалою "добре - нейтрально (байдуже) - погано" і відносною шкалою "краще -

так само добре - так само нейтрально - так само погано - гірше". О. може формувати й денотат значення слова, що створює суперечність у розгляді денотата й конотата.

2) Текстова категорія, підпорядкована інформативності, яка виражає ставлення адресанта (автора), його функції у тексті, дійових осіб, імовірного реального чи модельованого авторською свідомістю гіпотетичного читача до описуваних подій, явищ, осіб, їхньої поведінки за абсолютною шкалою "добре - нейтрально (байдуже) - погано" і відносною шкалою "краще - так само добре - так само нейтрально - так само погано - гірше" з урахуванням інших різновидів аксіологічної модальності (див. 3 знач.) Текстова категорія О. властива не лише художньому тексту й має певні маркери в текстах різних функціональних стилів.

3) Різновид модальності висловлення, який відображає аксіологічний план ситуації, позначеної повідомленням, тобто ціннісну орієнтацію мовця щодо інтеріоризованої події. Ґрунтується на логічному зв'язку аксіологічної модальності, який виокремлюється модальною логікою. Дослідники виділяють такі типи оцінок* раціональну (утилітарну, нормативну, телеологічну); логічну (епістемічну, деонтичну); емоційну, що виходить із почуттів (*приємний/неприємний*); естетичну, що є реакцією на дійсність за допомогою операторів *прекрасне/потворне*; етичну, яка встановлюється відповідно до норм моралі {*моральний/аморальний*}; сенсорну, що базується на відчуттях людини; кількісну, що характеризує міру, обсяг предмета, ознаки і т. ін. **Evaluation**

П

— н — г г Ф Х г — і —

ПАЛАТАЛІЗАЦІЯ (від лат. *palatum* - піднебіння) - 1) фонетичне явище пом'якшення приголосних, зумовлене підйомом середньої частини спинки язика до твердого піднебіння, що надає приголосним диференційної ознаки м'якості або в деяких позиціях певних мов - додаткової артикуляції. П. визначається типом головної артикуляції приголосного і може змінювати деякі його ознаки (наприклад, [ʰL [ʰL ɪʰ]] наближаються до середньоязикових). Акустично палаталізовані сприймаються як більш високі.

2) В історичній фонетиці П. є діахронічним процесом пом'якшення деяких приголосних у певних фонетичних позиціях. У праслов'янський період відбулися три П. - пом'якшення приголосних [г], [к], [х] і перетворення їх на [ж'], [ч'], [ш'] (перша П.) та [з'], [ц'], [с'] (друга і третя П.). **Palatalization**

ПАЛАТОГРАФІЯ (від лат. *palatum* - піднебіння і гр. *grapho* - пишу) - методика експериментальної артикуляційної фонетики, метою якого є отримання відтисків, які фіксують місце дотику язика з твердим піднебінням при вимові звуків. Така методика дає змогу побачити артикуляційну картину звуків мовлення. У сучасній фонетиці застосовується електропалатографічна техніка, у роботі якої використовуються ультразвукові технології та оптико-волоконна ендоскопія.

ПАЛІНДРОМ (від гр. palindromeo - біжу назад) - слово, фраза, фрагмент вірша або вірш, які читаються однаково зліва направо та справа наліво (*А коло тіні - толока У той шипшин бубниш пишноту* (Мойсієнко)). П. писали ще в часи античності: римляни Публій, Порфирій Оптаціан, Децім Магн Авсоній та ін. Дискусійною залишається проблема змістовності або формалізму П. Деякі з П. дійсно беззмістові й орієнтовані на форму (*Кукси кум мук и сук* (Хлебніков)), однак чимало й осмислених речень чи сполук (*Я йду с мечем судин* (Державін)). Українська паліндромна поезія розвивається ще з ХУІІ ст. і пов'язана з поетами Києво-Могилянської академії І. Величковським, М. Довгалецьким.

ПАМ'ЯТЬ - когнітивна здатність утримувати й систематизовано інтегрувати в мозок людини різнобічну інформацію, отриману в результаті переробки чуттєвого та внутрішнього рефлексивного досвіду Організація П. людини сприяє легкому доступу до знань, миттєвому вилученню потрібної інформації, оптимальному оперуванню нею в мисленнєвій і мовленнєвій діяльності, отриманню нової інформації П. ототожнюють з інформаційним тезаурусом, базою мовленнєво-мисленнєвих механізмів. Функціями П. психологи називають збереження інформації, її розпізнавання, вилучення й пошук потрібних знань. У. Джеймс уважав, що таємниця гарної пам'яті полягає у мистецтві утворювати численні й різноманітні асоціації з будь-яким фактом, який ми бажаємо втримати в пам'яті. С. Рубінштейн пов'язував краще запам'ятовування з метою нашої дії, актуальними потребами людини.

На початку становлення когнітології американський психолог Дж. Міллер відмітив наявність шести різних моделей П. Розвиток різних підходів до людської когніції (як до операцій із символами, подібних до комп'ютерного моделювання. У когнітивізмі або як активації певних ділянок нейронної мережі зв'язків у головному мозку людини в конекціонізмі) зумовив розгляд різних принципів організації П. у науковій літературі. Розробка проблеми структур репрезентації знань у численних когнітивних школах і напрямках визначила аналіз механізмів і типів П, яка трактується в ракурсі динамічного режиму. О. Залевська висунула принципово нову перспективу) концепцію природи П. зважаючи на те, що людський мозок є не просто системною організацією клітин, а системою, здатною до одночасного відображення різних якостей предмета, яка працює по голографічному принципу й має квантово-хвильову природу що полягає не лише в моделюванні картинок об'єкта й їхніх енграм, а й у кодуванні зв'язків і відношень структури моделюючих процесів. У зародковому стані квантово-хвильова гіпотеза кодування інформації існувала в ідеї резонансних явищ центральної нервової системи О. Ухтомського.

Дискусійною проблемою є типологія П. Актуальним є поділ П. на епізодичну (ситуаційну) як результат перцептивної (чуттєвої) діяльності людини й семантичну як знання про світ, набуті в результаті концептуалізації й категоризації. Цей поділ зумовлює специфіку структур репрезентації, які представляють як автоматичні дії людини, моделі поведінки, так і класи об'єктів, оцінки, вірування, переконання, забобони тощо. Типами П. дослідники вважають іконічну, короткочасну (оперативну) і довгочасну. Опозицію короткочасної та довгочасної П. уперше встановлено Д. Бродбентом у 1958 р. Ч. Осгуд розглядав П. як механізм центральної

нервової системи, представлений лексиконом, оператором, буфером як механізмами короткочасної П., і довгочасною П. Ф. Клікс виокремив у довгочасній П. стаціонарні й вивідні знання.

Залежно від функціонального навантаження в межах довгочасної П. розглядаються декларативна та процедурна П. (Дж. Андерсон, Дж. Мендлер, Н. Бранскомб та ін.), запозичені з інформатики й теорії штучного інтелекту. Декларативна П. зберігає інформацію про факти, події, предмети, ситуації, може мати візуальний характер (у вигляді образів) і вербальний-у вигляді мережі пропозиційних структур. На відміну від процедурної пам'яті, декларативна не забезпечує різні дії людини, зокрема, й її мовленнєву діяльність, адже для цього потрібна взаємодія із процедурним складником П, що зберігає інформацію про умови здійснення відповідних дій, яка автоматично вилучається з П. людини при усвідомленні нею мети діяльності й особливостей ситуації. Процедурна П. вважається фільтром, за допомогою якого нові декларативні знання обробляються й поступають до декларативної пам'яті. Вилучення декларативної інформації здійснюється шляхом динамічної й короткочасної активації вузлів концептуальної мережі, адже обсяг оперативної пам'яті обмежений.

Взаємодія означених типів П. розглядається по-різному: одні дослідники вважають, що взаємодія між ними можлива лише в робочій (оперативній) пам'яті й на її підставі, інші зауважують, що процедурне знання може отримати декларативний статус як навички діяльності. Процедурна П. не має пропозиційної структури й не записана в мережі, тому декларативні знання легше засвоюються, вилучаються й можуть бути застосовані у будь-якому контексті, хоч їхнє вилучення є переважно усвідомленим і контрольованим процесом. Процедурна П. працює неусвідомлено й автоматично, а повторне застосування її знань залежить від ефективності попереднього. Когнітивні психологи моделюють цей тип П. у вигляді пар умов і дій, які обираються, коли умови дій узгоджуються з контекстом й оперативною пам'яттю. **Memory**

ПАНХРОНІЯ - 1) принцип позачасового характеру й універсальності мовних явищ, висунутий В. фон Гумбольдтом. **Panchronistic approach to language**

2) У лінгвістиці тексту й наратології час оповіді (описаних у тексті подій), який не стосується реального часу й може відбуватися завжди. **Panchrony**

ПАРАВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ - супровідні для вербального мовлення знакові засоби, що відіграють значну роль у процесі спілкування, зокрема, реалізують протишумову програму мовлення, доповнюють й уточнюють його, надають емотивності й експресивності і т. ін. Дослідники вважають ці засоби рудиментами спілкування, другорядними й допоміжними, хоч, за підрахунками лінгвістів, вони передають значно більшу кількість інформації (від 93 % до 60 %), ніж вербальні. А. Мейєрабіан зауважує, що на долю просодики припадає 38 % інформації, кінесики - 55 %, і лише 7 % передається вербально. П. з к. вивчає окрема галузь мовознавства - паралінгвістика, становлення якої як самостійної дисципліни відбулося у 50—60-ті р. р. XX ст. Дискусійним питанням є визначення системності П. з к. Деякі дослідники (Р. Бердвістел), які є прихильниками

системності паравербаліки, навіть виокремлюють структурну одиницю цієї системн. інваріант- кінему (кінеморф, кіне). Диференціація кінем здійснюється на різних підставах.

За формою представлення кінеми поділяються на безпосередні (супровідники, усного мовлення) й опосередковані (супровідники писемної та друкованої комунікації). Безпосередні кінеми диференціюються на фонаційні (тембр, темп, мелодика, тон, гучність, дефекти, індивідуальні особливості і т. ін. мовлення, паузи тощо), мануальні (жести), мімічні (рух м'язів обличчя), пантомімічні (рух тіла, голови, ніг, хода), ситуаційні (колір шкіри, характер дихання, окулістика (погляд), відстань комунікантів (проксемика), час спілкування (хронеміка), торкання (гаптика). одяг, постава, загальна манера поведінки мовця). Опосередковані кінеми - це шрифт, курсив, фарба, підкреслення, малюнки, діаграми, таблиці, формули, фотографії тощо, представлені в письмових і друкованих текстах. За ступенем інформативності наявний поділ кінем на неусвідомлені, експресивні, імітувальні, символічні, професійні, рудиментарні, вказівні й етикетні (Д. Моррис). Білоруська дослідниця Н. Мечковська диференціювала невербальні засоби залежно від особливостей їхньої реалізації: вербальній комунікації на психологічно нерелевантні (прокинувся й розплющив очі); психологічно релевантні, симптоматичні (посміхнувся, почервонів); явища кінезики як комунікативно релевантні рухи тіла, жести і т. ін.

Комбінаторика П. з. к. із вербальними має такі вияви: повторення як дублювання вербальних засобів паравербальними, контрдикцію як їхнє семантичне протиставлення, субституцію як заміну вербальних засобів кінемами, доповнення, акцентування як підвищення уваги за рахунок П. з. к., регулювання як сприяння інтерактивності мовця й адресата тощо. У художніх текстах П. з. к. вербалізовані в авторських кваліфікаторах мовлення персонажів, тому текстові кінеми мають особливий статус як знаки паравербальних супровідників мовлення, змодельовані автором із метою смислового доповнення й увиразнення. Природу паравербальних знаків пояснюють із різних позицій. Перша представлена натуралістською концепцією, підґрунтям якої є дослідження Ч. Дарвіна, що встановив біологічну зумовленість невербальних виявів, зокрема, тих, що ідентифікують емоційні стани людини. її підтвердженням є те, що мімічні рухи спричинені афективністю шляхом накопичення нервової енергії, а у сліпоглухонімих дітей посмішка з'являється без копіювання й навчання (І. Айбл-Айбесфельд). Друга позиція еконвенціоналістської, що виводить природу паравербального знака з культурних традицій. Консенсусом є поєднання цих підходів, згідно з яким певна частина кінем сягає філогенетичних глибин історії людства, решта ж семантизується у процесі соціалізації. **Paralanguage (body language) facilities of communication**

ПАРАДИГМАТИКА (від гр. *paradeigma*- приклад, зразок) -тип зв'язків у мовній системі, які встановлюються на підставі варіативності, подібності, протилежності, похідності, включення, субкатегоризації мовних одиниць і виключають їхнє одночасне уживання в певній позиції. Парадигматичні зв'язки існують між елементами системи мови поза тими ситуаціями, у яких ці елементи пов'язані синтагматично. Парадигматичні відношення, на відміну від синтагматичних, є нелінійними

й неодноразовими в мовленні. Термін уведений датським мовознавцем Л. Єльмслевом, який проектував їхнє протиставлення на антиномію системи мови, якій притаманні парадигматичні відношення, і мовлення, якому властиві синтагматичні, а також на протиставлення морфології, яка має, на його думку, переважно парадигматичний характер, синтаксису, що є синтагматичним. Це руйнувало єдність двох системних відношень у мові як цілісній системі. П. кваліфікувалася і як відношення, підпорядковані логічній диз'юнкції (або / або), а синтагматика - як зв'язки логічної кон'юнкції (і/и).

Протиставлення асоціативних і синтагматичних відношень мовної системи висунуте раніше швейцарським лінгвістом Ф. де Соссюром, пізніше термін "асоціативні відношення" Л. Єльмслев замінив на парадигматичні. Російський дослідник І. Бодуен де Куртене також розглядав два типи відношень у мові: горизонтальні й вертикальні. Празькі лінгвісти відстоювали положення про наявність двох типів відношень на всіх рівнях мовної системи. На лексичному рівні П. представлена синонімією, полісемією, антонімією, гіпонімією, меронімією лексичних одиниць. Морфемний рівень репрезентує синонімію, полісемію й антонімію морфем. Словотворча реалізація П. відображається в похідності слів одного ступеня деривації від певного твірного слова. Словотворчі парадигми поділяються залежно від частиномовного статусу твірного слова на відсубстантивні, відад'єктивні, віддієслівні тощо. На морфологічному рівні П. представлена зразками словозміни й формотворення лексико-граматичних одиниць флективних мов і відображає реалізацію граматичних категорій певної мови, репрезентованих у частинах мови. У такому значенні й виник термін "парадигма" в античних граматиках, де розглядався як підґрунтя розподілу типів відміни й дієвідміни. П. наявна й на синтаксичному рівні, де вона розглядається як сукупність варіантів - перетворень певної позиційної схеми речення (Н. Шведова, Г. Золотова, З. Попова й ін.), як ряду структурно розбіжних, але семантично тотожних синтаксичних конструкцій (генеративісти). Текстовий рівень за умови визнання його автономності також представляє П. на підставі наявності у сукупностях текстів спільних формальних, змістовних і комунікативних компонентів. Текстова П. може реалізуватися у специфічних ознаках різних текстом мовленнєвих жанрів, функціональних стилів і творчості одного автора (В. Кухаренко, Т. Радзівська).

Paradigmatics, paradigmatic relations

ПАРАДОКС (від гр. paradoxos - неочікуваний, дивний) - у широкому розумінні є судженням, яке розходиться із загальноприйнятими уявленнями, запереченням того, що є безумовно правильним. Дослідники вважають, що аномалії, або П., виникають тоді, коли різні компоненти у складі висловлення суперечать один одному. Однак в основу такої суперечливості компонентів можуть бути покладені різні аспекти мовного знака: семантичний, когнітивний, референційний чи формально-структурний. Парадоксальність мовних висловлень вивчалася ще з часів античності (Аристотель, Зенон, Агриппа, Секст Емпірик) у риторичі й філософії і використовувалася з метою досягнення інтелектуальної переваги над співрозмовником у дискусіях. Пізніше П. став предметом інтелектуальної розваги філософів (Р. Декарт, Т. Гоббс, Г. Лейбніц, Б. Рассел та ін.), гри, об'єктом нериторичних і нефілософських галузей

знань, зокрема, й лінгвістики. У лінгвістиці увага до П. насамперед спрямовувалася на аномалії мовних одиниць та їхнього вживання, на відміну від аналогії. Лінгвістичний П. розглядався мовознавцями переважно як аномальне явище в мовній системі або як результат псевдореференції (Б. Годар, Д. Вандервекен, О. Шмельов; і не пов'язувався із співвідношенням когнітивних структур свідомості й мовних одиниць, що їх позначають. Утворюючи парадоксальні висловлення, дослідники мови пояснювали суперечливість їх здоровому глузду та встановленим мовним закономірностям невідповідністю автономних синтаксичних структур їхній можливій семантиці в комунікації: *Безбарвні зелені ідеї шалено сплять* (приклад Н. Хомського). Парадоксальність мовних одиниць проектувалася також на потрійний підхід до розуміння істини висловлень, що має такі аспекти: логічний, лінгвістичний та прагматичний (А. Девісон). Ці аспекти парадоксальності інтерпретували речення з огляду на комбінацію трьох значень; референційного, прагматичного й семантичного. Висловлення *Есть полмужской, женский и деревянный* є істинним щодо другого та третього значень і хибним для першого через невідповідність логіці класифікації.

Останнім часом природу парадоксального в мові дослідники спробували пояснити шляхом проектування мовних П. на певні когнітивні моделі (Е. Темяннікова), що значно поглибило уявлення про природу парадоксального мислення, однак загалом не розв'язало проблеми співвідношення структур й операцій такого мислення із семіотичними процесами та їхніми детермінантами у природній мові. Адже парадоксальність певних висловлень як мовних продуктів передусім впливає із семіотичної природи мови як системи довільних символів. Символічність мовних знаків, неможливість їхнього онтологічного ототожнення з позначеною сутністю зумовлюють як безглузде, невідповідне природі речей використання одиниць мови, так і гру з ними, зокрема, створення абсурду - суперечливого висловлення, заперечення та твердження одночасно (*Македонський був сином бездітних батьків*). У символічності мови, передбаченій апофатикою буття, тобто його прихованістю за довільним знаком, який є лише конвенційним репрезентантом, закладені, з одного боку, мовна раціональність й упорядкованість відносно світу речей; а з іншого боку, можливість помилкової, хибної семіотичної фіксації зв'язку сутностей або позначення смислового безглуздя, абракадабри. Отже, парадоксальність мовного семіозису може, по-перше, ґрунтуватися на парадоксальності мислення, по-друге, бути породженням закономірностей / аномалій символічної системи природної мови, зокрема, асиметричного дуалізму мовного знака.

Найбільш поширеним шляхом розв'язання парадоксу було переведення його в іншу систему силогізмів, аксіом, аналогій. Але при цьому парадокс не знищувався, а лише отримував нову систему координат власного функціонування. Хоч вважається, що апорії Зенона Елейського "Ахіллес", "Стріла" та ін. вирішені подальшим розвитком філософії та логіки, антиномії І. Канта-діалектикою Гегеля, а парадокс А. Ейнштейна існує лише щодо неейнштейнкової фізики; проте й дотепер логіки визнають їх справжніми П. Подібні П. лише можна було б кваліфікувати як відносні

порівняно з абсолютними, які не отримали парадигмального перегляду. Поділ наявних П. на логічні й семантичні (Ф. Рамсей) не надає місця власне лінгвістичним П. і не є послідовним, оскільки логічні парадокси іноді використовують семантику мовних знаків (П. про голяра), а семантичні (рос. *Ялгу*) є зіткненням логіки правди / неправди із семантикою речення. Мовні П., як здається, ґрунтуються на функціональних особливостях природної мови й не пов'язані з науковою картиною світу, а лише з досвідом мовців. Порушення семіотичного зв'язку мови з її концептуальним підґрунтям створює мовний П. Установлення семіотичної природи П. впливає насамперед із когнітивної та психічної здатності людини створювати знакові засоби, смислові зв'язки між складниками яких не відповідають наявній картині світу та демонструють суперечливість буквального й фігурального способів позначення. П. нетотожні каламбурам, хоч і мають спільну сферу перетину, адже деякі каламбури є парадоксами. Однак каламбурна гра не завжди є парадоксальною, а має несуперечливу логіку та зміст, відповідний семантиці складників. П. також не завжди відповідають природі каламбуру й не є штучними, інтенційно зумовленими жартами. До того ж обмеженість засобів каламбуру асиметрією форми та змісту знаків не узгоджується з різноманітністю способів парадоксального семіозису. На матеріалі фразеологізмів української мови нами описано кілька типів П. залежно від типу відношень у мовній системі й мовленні: синтагматичний, парадигматичний, епідигматичний, аксіологічний і прагматичний.

Paradox

ПАРАДОКС ОБЛИЧЧЯ - регуляторний комунікативний механізм, що характеризується наявністю у комуніканта публічного стабільного образу (обличчя), якого він дотримується й який він репрезентує у процесах спілкування. У різних культурах обличчя комуніканта або визначається конкретною ситуацією, контекстом і зумовлюється взаємними рольовими обов'язками партнерів (колективістські культури), або не залежить від ситуації й є звичним образом внутрішнього Я людини, яке вона захищає при збереженні поваги до прав інших людей (індивідуалістські культури). "Культурний різновид" обличчя комунікантів часто зумовлює спосіб спілкування. Ситуації спілкування можуть характеризуватися балансом обличчя і їхньою нерівністю: у процесі комунікації партнери можуть прагнути зберегти власне обличчя, підвищити чи знизити його, підвищити, зрівняти чи знизити обличчя співрозмовника залежно від намірів і типу спілкування. П. о. охарактеризований американськими дослідниками Е. Гоффманом у 1967 р., Р. Лакофф, П. Браун, С. Левінсоном й ін.

Paradox of face

ПАРАЛЕЛІЗМ (від гр. *parallelos*-той, що йде поряд)-стилістична фігура мовлення, що ґрунтується на тотожності синтаксичної будови, модальності й інтонування двох контактних речень або їхніх частин; *Що не народ - одне й те саме горе. Що не поет - одна і та ж печаль* (Костенко). **Parallelism**

ПАРАЛІНГВІСТИКА (від гр. *para* - біля) - мовознавча галузь, що вивчає паравербальні засоби комунікації, їхні типи, семіотичну природу, функції, походження, зв'язок із вербальними засобами мовлення і т. ін. Предметом П. є паравербальні знаки (кінеми, кінеморфи, кіне) - супровідні для вербального

мовлення знакові засоби, що відіграють значну роль у процесі спілкування, зокре\'^ реалізують протишумову програму мовлення, доповнюють й уточнюють його, надають емотивності й експресивності і т. ін. Термін П. уведений американським лінгвістом А. Хіллом у 40-і р. р. XX ст. Становлення П. як самостійної дисципліни відбувалося у 50-60-ті р. р. у межах американської антрополінгвістики, хоч окремі дослідження паралінгвістичної проблематики розпочалися ще у 30-ті р. р. у СРСР (Є. Поливанов, М. Юшманов, Л. Щерба та ін.), у Празькій і Женевській школах. Загальними напрямками досліджень П. є диференціація паравербальних засобів за різними параметрами, установлення їхнього зв'язку з вербальними, опис паравербальних універсалій, етноунікалій й індивідуальних кінем, вивчення їхнього онтогенезу й філогенезу, особливостей текстової вербалізації, функцій у комунікативних актах різних типів тощо.

Дискусійною проблемою П. є типологія кінем. Паравербальні засоби поділяються за формою представлення на безпосередні (супровідники усного мовлення) й опосередковані (супровідники писемної та друкованої комунікації). Безпосередні кінеми диференціюються на фонаційні (тембр, темп, мелодика, тон, гучність, дефекти, індивідуальні особливості мовлення, паузи тощо), мануальні (жести), мімічні (рух м'язів обличчя), пантомімічні (рух тіла, голови, ніг, хода), ситуаційні (колір шкіри, характер дихання, окулістика (погляд), відстань комунікантів (проксемика), час спілкування (хронеміка), торкання (гаптика), одяг, постава, загальна манера поведінки мовця). Опосередковані кінеми - це шрифт, курсив, фарба, підкреслення, малюнки, діаграми, таблиці, формули, фотографії тощо, представлені в письмових і друкованих текстах. За ступенем інформативності наявний поділ кінем на неусвідомлені, експресивні, імітувальні, символічні, професійні, рудиментарні, вказівні й етикетні (Д. Моррис). Білоруська дослідниця Н. Мечковська диференціювала невербальні засоби залежно від особливостей їхньої реалізації у вербальній комунікації на психологічно нерелевантні (прокинувся й розплющив очі); психологічно релевантні, симптоматичні (посміхнувся, почервонів); явища кінезики як комунікативно релевантні рухи тіла, жести і т. ін.

Комбінаторика паравербальних засобів із вербальними має такі вияви: повторення як дублювання вербальних засобів паравербальними, контрдикцію як їхнє семантичне протиставлення, субституцію як заміну вербальних засобів кінемами, доповнення, акцентування як підвищення уваги за рахунок кінем, регулювання як сприяння інтерактивності мовця й адресата тощо. Природу паралінгвістичних знаків пояснюють із різних позицій. Перша представлена натуралістською концепцією, підґрунтям якої є дослідження Ч. Дарвіна, що встановив біологічну зумовленість невербальних виявів, зокрема, тих, що ідентифікують емоційні стани людини. Друга позиція є конвенціоналістською, що виводить природу паравербального знака з культурних традицій. Консенсусом є поєднання цих підходів, згідно з яким певна частина кінем сягає філогенетичних глибин історії людства, решта ж семантизується в процесі соціалізації. **Paralinguistics**

ПАРАМЕТРИ ЗВ'ЯЗНОСТІ- чинники, які опосередковують різні типи зв'язності тексту. Дослідники тексту пропонують п'ять П. з.: логіку викладу (динаміку розвитку

дії у тексті), особливу організацію мовних засобів різних рівнів, комунікативну спрямованість як відповідність мотивів меті й умовам породження / інтерпретації, композиційну структуру та смисловий план тексту (В. Бухбіндер, Є. Розанов).

Parameters of coherent

ПАРАМОВА (від гр. *para* - біля) - окрема знакова система спілкування, план вираження якої будується на жестикуюльаторно-мімічній і пантомімічній основі (мови глухонімих, мови жестів деяких племен). Мінімальною одиницею цієї системи є херема, тобто жест. Мімічний і пантомімічний компоненти є допоміжними засобами щодо жестів. Ними передаються прислівники, заперечення, питання тощо. Кількість херем порівнюється з числом фонем у природних мовах. П. характеризуються розгалуженою граматичною категорійною системою, не відповідною системі певної національної мови. **Paralanguage**

ПАРАСИНТЕЗ (від гр. *para*-біля)-термін словотвору; творення слів комбінованим шляхом, наприклад, складанням основ й афіксацією, а також творення афіксальних похідних від складних слів. **Parasyntesis**

ПАРАТАКСИС (від гр. *parataxis*-розташування підряд)-тип синтаксичного зв'язку граматично рівноцінних мовних одиниць: однорідних членів речення, предикативних одиниць складносурядного речення й деяких безсполучникових, а також окремих речень. Формальним показником П. є сурядні сполучники, однак за умови їхньої відсутності встановлення типу зв'язку ґрунтується на семантичних відношеннях рівноправності одиниць, що забезпечується інтонаційно, порядком розташування тощо. Головними різновидами П. є єднальний, приєднувальний, протиставний, розділовий, пояснювальний зв'язки (деякі синтаксисти виділяють градаційний різновид, який поєднує ознаки єднального та протиставного зв'язків) Зв'язок пояснення кваліфікується по-різному (він або включений до єднального, або існує як самостійний тип П.; або розглядається в межах гіпотаксису). Порядок предикативних одиниць, поєднаних П., може бути відносно вільним або фіксованим і залежить від різновиду зв'язку. П. протиставлений гіпотаксису- синтаксичному зв'язку залежності однієї мовної одиниці від іншої, представленому у сполученні узгодженням, керуванням і приляганням, у простому реченні - порівняльними зворотами й деякими синтаксичними конструкціями, а також складнопідрядними реченнями. Між П. і підрядним зв'язком існують перехідні синкретичні явища з формальними показниками підрядності, а смисловими відношеннями рівнозначності, що зумовлює поширення П. і на складнопідрядні речення. І навпаки, при наявності сурядних сполучників у складному реченні, предикативні одиниці можуть поєднуватися підрядним зв'язком. Молодограматики висунули гіпотезу про похідність гіпотаксису складного речення від П. На матеріалі слов'янських мов доведення цієї гіпотези здійснив Х. Бірнбаум. Деякі цікаві спостереження висловлені з цього приводу О. Потебнею, В. Жирмунським, В. Адмоні й ін. Те саме, що й **Сурядний зв'язок. Parataxis**

ПАРЕМІЇ (від гр. *paroimia* - прислів'я, приказка) - стійкі відгворювані, культурно марковані одиниці переважно реченневої структури, зокрема, прислів'я, приказки,

примовки, загадки, прикмети, скоромовки, замовляння тощо. П. є об'єктом вивчення окремої маргінальної галузі на межі мовознавства (зокрема, фразеології і фольклористики-пареміології. Деякі дослідники включають пареміологію до складу фразеології, зважаючи на ознаки усталеності, класованості, культурно забарвленості П., які властиві і фразеологізмам. П. є семіотичними феноменами мови, оскільки вони мають подвійну спрямованість: з одного боку, це знаки системи мови, що виявляють парадигматичні ознаки й мають певну синтаксичну природу, з іншого, вони є мікротекстами, зануреними у відповідні дискурсивні сфери, репрезентантами різних мовленнєвих жанрів. Дослідження П. має значні перспективи, що визначені новими аспектами їхнього розгляду: когнітивним, семіотичним, текстовим, лінгвогенетичним, етнопсихолінгвістичним, лінгвокультурологічним і дискурсивним. Межа П. у семіотичній сфері усної народної творчості не є окресленою. **Agage, byword**

ПАРОНІМ (від гр. *para*-біля і *onoma* ім'я)-слова або фраземи, що мають часткову звукову подібність і семантичну розбіжність (повну чи часткову). Дискусійними є проблеми віднесення до П. лише однокореневих слів чи будь-яких фонетичних зближень, а також замкненість паронімічних пар однією частиною мови з тотожними морфологічними категоріями. Визнання П. однокореновими словами однієї частини мови надає паронімії статусу системного явища (*радник - порадник, численний - чисельний, людський - людяний* і т. ін.). Розширення паронімії до рівня випадкового збігу слів однієї частини мови усуває П. із мовної системи, а неправильне вживання подібних слів у мовленні перетворює їх на девіації, які відносяться до сфери культури мовлення, девіатології тощо. Вихід паронімії за межі мовної системи на рівень мовлення, тексту зумовлює її розгляд як явища стилістичного, коли в контексті виникає навмисне змішування П., не завжди граматично відповідних й однокоренових (паронімічна атракція, *парономазія, каламбур*): *В теле как в трюме, вдуи́е-каквтю́рье* (Цветаєва). Це визначає поділ П. на словникові й контекстуальні. Так само розглядають П. західноєвропейські мовознавці. Іноді П. можуть ставати синонімами у певних лексико-семантичних варіантах. Термін П. уведений Аристотелем, який називав так похідні слова. В античних риториках П. розглядається як риторична фігура, зумовлена метою ораторського мовлення. **Paronym**

ПАРОНІМІЧНА АТРАКЦІЯ (від лат. *attractio* - стягування, уподібнення) - стилістична фігура, що ґрунтується на сполученні контекстуальних паронімів у фрагменті тексту: *Вростати у верстати, арті́ль і ремесло. А комунари - як комунари. Кому лафет, а кому і нари* (Костенко). П. а. служить для увиразнення мовлення, створення комічних ефектів, надання тексту експресивності, привернення уваги адресата до повідомлення. Іноді П. а. ототожнюється з паронимазією (за умови визнання контекстуальних паронімів). **Paronimic attraction**

ПАРОНОМАЗІЯ (від гр. *para* - поряд, *onoma* - називаю) - стилістична фігура переважно художнього мовлення, що будується на навмисному зближенні слів, подібних за звучанням, мовних чи контекстуальних паронімів із випадковим збігом звуків (*Інфаркт: факти й фактори*). П. служить для увиразнення мовлення, створення комічних ефектів, надання тексту експресивності, привернення уваги

адресата до повідомлення. Іноді П. ототожнюється з ларонімічною атракцією (за умови визнання контекстуальних паронімів). **Paronomasia**

ПАРТИКУЛЯЦІЯ - різновид морфологічно-синтаксичного неморфологічного способу творення часток як перехід з інших частин мови чи їхніх словоформ. При П. повнозначне слово здебільшого повністю втрачає лексичну семантику, граматичні ознаки, синтаксичні функції і набуває певного логічного, модального й емотивно-експресивного відтінку. Розрізняють діахронічну й синхронічну П.

ПАРТИТИВ(відлат. parts-частина)- 1) граматичний відмінок у фінно-угорських мовах із значенням частини цілого, невизначеності або відсутності, протиставлений генітиву;

2) глибинний відмінок із значенням частини по відношенню до цілого (парціальності). Термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічної семантики. **Partitive case**

ПАРЦЕЛЯЦІЯ (від фр. parcelle - частинка) - 1) синтаксична універсальна мова мовлення, що передбачає побудову повідомлення шляхом розділення речення на кілька самостійних висловлень, інтонаційно та графічно відокремлених, проте єдиних за змістом. П. є виявом асиметрії системи мови й мовленнєвого середовища, незалежності формального та змістовного планів організації мовлення. Парцельовані висловлення комунікативно виділені, переважно є ремою у загальному змісті події. Проблемою синтаксису є розмежування П. із приєднувальними конструкціями, які додають до головного висловлення певні повідомлення, зауваження, пояснення, а не членують його. Звичайно приєднувальні відношення є сполучниковими або опосередкованими відповідними вставними словами типу *зокрема, головним чином, у першу чергу, особливо, причому, насамперед*. П. є безсполучниковим поділом висловлення.

2) Стилистична фігура, що ґрунтується на розділенні речень на відрізки з метою увиразнення, експресивності, динамізму мовлення тощо: *Біле - біле - біле поле. Чорний гомін. Вороння. Посідало та й замріялось...* (Костенко). П. виконує функції динамізації, акцентуації, увиразнення, експресивізації певного фрагмента висловлення.

ПАСИВНИЙ СЛОВНИКОВИЙ ЗАПАС - маловживана, але зрозуміла носіям мови частина лексикону, протиставлена активному словниковому запасу, що вільно використовується в усіх сферах спілкування і позбавлений архаїчності чи новизни. П. с. з. включає застарілі слова, неологізми, книжну лексику, професіоналізми, діалектизми, жаргонізми, елементи просторіччя, вульгаризми тощо. Межа між активним і пасивним запасами мови рухома; слова виходять з ужитку або, навпаки, стають загальноновживаними. **Passive vocabulary**

ПАТОПСИХОЛІНГВІСТИКА - напрям психолінгвістики, який вивчає діагностику й мовленнєву симптоматику психічних захворювань із патологією мовлення. Патологія мовлення є порушенням мовної здатності чи мовленнєвої діяльності, зумовленим несформованістю або розладнанням психофізіологічних механізмів, які забезпечують засвоєння, породження й адекватне сприйняття мовленнєвих повідомлень носіями певної мови. Патології мовлення треба

розмежовувати з відхиленнями від культурно-мовленнєвих норм у поведінці мовців, які не є об'єктом П. У випадках патології мовлення мовець потребує спеціально реабілітаційної допомоги (відновлювальної терапії, системі корекцій тощо). Патологія мовлення не зіставляється і з мовленнєвими помилками (паузами, хезитаціями, повтореннями, заміщеннями, обмовками), які є ситуативними, контекстуальними, а не регулярними, системними. Причинами мовленнєвої патології є психічні хвороби, локальні ураження мозку, вроджені чи набуті порушення сенсорних систем (у глухих чи глухонімих), розумове відставання, затримка психічного розвитку, дефекти моторного програмування мовлення тощо.

Виявами патології мовлення залежно від типу хвороби є ускладнена артикуляція, нездатність розуміти переносні значення, відсутність інтонаційної модуляції, уперте мовчання (мутацізм) або багатослів'я, безмістовні повтори (вербігерація), повторення мовних засобів співрозмовника (ехолалія), підстановка нерелевантного слова, часті повтори (персевірація), манірність мовлення тощо. До найбільш дослідженої патології належить афазія – порушення всіх видів мовленнєвої поведінки залежно від осередку ушкодження зони перекриття аналізаторів мозку людини, де відбувається інтеграція знакової інформації від різних аналізаторів. При афазії нерідко зберігається можливість механічного повторення почутого чи прочитаного без розуміння змісту. Перші спостереження розладів мовної поведінки відомі ще із Середньовіччя. У 1885 р. у праці "Із патології й ембріології мови" ця проблема розроблялася І. Бодуеном де Куртене у ракурсі трьох складників мовної діяльності: фонації, аудиторної церебрації, тобто вимови, слухання та процесів у мозковому центрі. У вченні про афазію існує дві течії (локалізаціоністська й антилокалізаціоністська), які по-різному розглядають зв'язок подібних порушень мовлення з локалізацією ушкоджень у корі головного мозку.

Розрізняють такі типи афазії: еферентну (при ушкодженні нижніх відділів премоторної кори лівої півкулі – розлад граматики висловлень, труднощі перемикання з одного складу або слова на інші); динамічну (ушкодження середньо- і задньолобних відділів кори лівої півкулі – порушення планування мовлення, зв'язності); аферентно-моторну (ушкодження нижніх відділів постцентральної кори лівої півкулі – труднощі з вибором звука, повторення за співрозмовником слів і жестів). Означені типи виникають при ушкодженні центру продукування мовлення (центру Брока). Ушкодження центру сприйняття мовлення (центру Верніке) призводять до афазії сенсорної (порушення фонематичного слуху); акустико-гностичної (утрати здатності розуміння звукового мовлення), акустико-мнемічної (труднощів розуміння довгих висловлень); оптико-мнемічної (порушення зорової пам'яті); семантичної (порушення розуміння змісту граматично складних фраз, відношень між словами, атрибутивних конструкцій і т. ін.). Значний доробок у вивченні афазії має нейролінгвістична школа О. Лурія, що на підставі спостережень за поведінкою афатиків змогла обґрунтувати механізми, які зумовлюють мовленнєві процеси, мовну компетенцію та їхній розподіл за двома півкулями головного мозку. Цікаві результати дають також дослідження особливостей мовлення глухонімих, сліпоглухих, розумово відсталих. **Pathopsycholinguistics**

ПАУЗА (від гр. pausis - припинення, зупинка) - акустичне й артикуляційне призупинення руху мовленнєвого потоку, що є засобом смислового й емоційного виділення синтагми та змістовно-синтаксичної завершеності фрази. Функціями П вважаються семантична, синтаксична (як засіб членування й інтеграції), актуалізаційна (як засіб актуального членування речення), прагматична (як засіб інтерактивності мовців), а також функція мовленнєвого планування (як зупинки з метою підготовки до наступних висловлень) і фізіологічна (як регулятор дихання). Тривалість смислових П. залежить від сили та слабкості змістовних зв'язків між фразами або словами у висловленні. Дослідники поділяють П. на несинтаксичні, що не виражають синтаксичної залежності між фрагментами речення чи тексту (фізіологічні, прагматичні), попереджувальні (при наступному поясненні змісту), розділові (у кінці речення), синтаксичні (між частинами речення), присудкові (при вираженні предикативного зв'язку між підметом і присудком), єднальні (перелічувальні). Класифікації П. загалом потребують упорядкування й розроблення матриці параметрів. П., які застосовуються для роздумів щодо подальшого мовлення, названі П. хезитації і можуть виникнути у будь-якому місці повідомлення. П. вивчається у фонетиці, синтаксисі й інтонології. У паралінгвістиці П. розглядається як паравербальний засіб комунікації, який може отримувати у конкретній ситуації різний зміст: раптового здивування, засоромлення, приголомшення, небажання втручання сторонніх осіб, гніву і т. ін. П. визначається етнокультурними особливостями мовлення. У художніх текстах зміст П. передається авторськими кваліфікаторами мовлення персонажів. **Pause**

ПАЦІЄНС (ПАЦІЄНТИВ) (від лат. *patiens*-той, хто терпить, страждає)-1) мисленнєвий аналог істоти чи неістоти, на які спрямовано інформативну, донативну й емотивну дію, у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі; різновид об'єкта *{Я даю тобі годину на роздуми. Я розповідаю дітям казку}'*,

2) у широкому розумінні П є об'єктом будь-якої дії або пасивним носієм якогось стану що ускладнює його розмежування із суб'єктом-елементивом (неістотою), експерієнтивом (суб'єктом психічного, фізіологічного й емоційного станів), релятивом (суб'єктом відношення). У відмінковій концепції Ч. Філлмора П. не виділяється, він відповідає об'єктиву при наявності експерієнтива й агентива. У концепції семантичного синтаксису П. у вузькому значенні розглядається як адресат (Г. Золотова) або включений до об'єктів. **Patient**

ПЕРЕГЛЯНУТА РОЗШИРЕНА СТАНДАРТНА СИНТАКСИЧНА ТЕОРІЯ -

один з етапів генеративної концепції американського лінгвіста Н. Хомського, що характеризується 1) модульним підходом до мови й, зокрема, до граматики; 2) розробками порівняльного синтаксису, що дали змогу обґрунтувати головні модулі теорії управління та зв'язування; 3) розвитком концепції нативізму шляхом уведення принципу перемикачів (Switches), які уможливають засвоєння будь-якої мови шляхом спроб і помилок; 4) розробкою принципово нової моделі реалізації мовної здатності людини і т. ін. На етапі П. р с. т., який датується 80-90-ми р. р. XX ст. виходять праці Н. Хомського "Лекції про управління та зв'язування" (1981 р) "Лінгвістика і когнітивна наука" (1991 р.), "Мінімалістська програма лінгвістичної

теорії" (1993 р.) та ін. Згідно з мінімалістською програмою мовний апарат людини складається із двох головних підсистем: 1) обчислювальної, яка породжує мовні висловлення й подає накази системам реалізації (артикуляторно-перцептивній, концептуально-інтенційній), зважаючи на правила й обмеження трансформацій, побудову предикатно-аргументних структур; і 2) лексикону, який містить лексичну інформацію конкретної мови (фонологічні й формальні ознаки, валентності і т. ін.). Дві системи реалізації відповідають двом інтерфейсам: фонетичній і логічній формам. Правила трансформації розглядаються як універсальні, однак в одних мовах такі універсали спостерігаються в поверхневих синтаксичних структурах і фонетичній формі, в інших-лише на рівні логічної форми у глибоких, концептуально-інтенційних системах реалізації. На цьому етапі не використовуються поняття глибоких і поверхневих структур, програма зорієнтована на когнітивний аналіз мовних явищ і їхньої репрезентації у вигляді знання, на чинники прагматичних правил реалізації у певних комунікативних ситуаціях. **Revised extended standard theory**

ПЕРЕКЛАД - 1) цілеспрямована лінгвопсихоментальна діяльність особистості перекладача як ре-креативної системи, що поєднує в одному перетворювальному процесі дві фази: інтерпретацію оригінального тексту та породження на підставі цієї інтерпретації тексту-перекладу. Перша фаза передбачає рефлексивне розуміння перекладачем св іту см исл і в адресанта оригінального тексту, його програм и і нтерпретації для читача оригіналу, ступеня цінності текстової інформації та співвіднесеності її з вихідною культурою й буттям. Друга фаза П. є зіставленням внутрішньо висловленої рефлексії перекладача з кодом іншої мови з урахуванням універсуму іншої культури й інтеріоризованого буття іншого етносу, що є підґрунтям для створення тексту П. З огляду на це процес П. можна кваліфікувати як і нтерпретаційно-породжувальний дискурс. Діяльність перекладача не є ізольованою, адже вона перебуває у складних діалогічних відношеннях із буттєвою сферою, семіотичним універсумом культури, в якій занурений текст, перекладач й адресат П.

Перекладач може реалізувати при П. різні установки, як-от: універсалістську, яка нівелює чи мінімізує розбіжність онтологій і культур до рівня можливостей компетентного читача розуміти ці розбіжності; етнокультурну, що визначає адаптацію адресата П. до чужих культури й онтології шляхом перемикання етнокультурної домінанти на іншу, близьку етносвідомості читача та його сприйняттю прагматичного впливу тексту; й установку на відчуження, що повністю занурює читача П. до іншої, чужої для нього культури, буття й навіть мови (при збереженні синтаксису оригінального тексту) й дає змогу адресатові вільно адаптуватися до них за допомогою коментарів, приміток, пояснень перекладача. Останнім часом в англо-американському перекладознавстві посилюється орієнтація на "відчужений" П., корені якої сягають німецької перекладознавчої традиції XIX ст. (Й. Гете, Ф. Шлейєрмахер, Г. Гельдерлін, В. Бенямін). Зважаючи на це, культуролог В. Руднев розмежовує синтетичний П., завданням якого є примусити читача забути, що перед ним переклад, й аналітичний П., мета якого зворотна - не дати читачеві забути, що перед ним переклад з іноземної мови, яка зовсім по-іншому категоризує й концептуалізує довкілля.

теорії" (1993 р.) та ін. Згідно з мінімалістською програмою мовний апарат людини складається із двох головних підсистем: 1) обчислювальної, яка породжує мовні висловлення й подає накази системам реалізації (артикуляторно-перцептивній, концептуально-інтенційній), зважаючи на правила й обмеження трансформацій, побудову предикатно-аргументних структур; і 2) лексикону, який містить лексичну інформацію конкретної мови (фонологічні й формальні ознаки, валентності і т. ін.). Дві системи реалізації відповідають двом інтерфейсам: фонетичній і логічній формам. Правила трансформації розглядаються як універсальні, однак в одних мовах такі універсали!" спостерігаються в поверхневих синтаксичних структурах і фонетичній формі, в інших - лише на рівні логічної форми у глибоких, концептуально-інтенційних системах реалізації. На цьому етапі не використовуються поняття глибоких і поверхневих структур, програма зорієнтована на когнітивний аналіз мовних явищ і їхньої репрезентації у вигляді знання, на чинники прагматичних правил реалізації у певних комунікативних ситуаціях Revised extended standard theory

ПЕРЕКЛАД - 1) цілеспрямована лінгвопсихоментальна діяльність особистості перекладача як ре-креативної системи, що поєднує в одному перетворювальному процесі дві фази: інтерпретацію оригінального тексту та породження на підставі цієї інтерпретації тексту-перекладу. Перша фаза передбачає рефлексивне розуміння перекладачем світу смислів адресанта оригінального тексту, його програми інтерпретації для читача оригіналу, ступеня цінності текстової інформації та співвіднесеності її з вихідною культурою й буттям. Друга фаза П. є зіставленням внутрішньо висловленої рефлексії перекладача з кодом іншої мови з урахуванням універсуму іншої культури й інтеріоризованого буття іншого етносу, що є підґрунтям для створення тексту П. З огляду на це процес П. можна кваліфікувати як і інтерпретаційно- породжувальний дискурс Діяльність перекладача не є ізольованою, адже вона перебуває у складних діалогічних відношеннях із буттєвою сферою, семіотичним універсумом культури, в якій занурений текст, перекладач й адресат П.

Перекладач може реалізувати при П. різні установки, як-от: універсалістську, яка нівелює чи мінімізує розбіжність онтологій і культур до рівня можливостей компетентного читача розуміти ці розбіжності; етнокультурну, що визначає адаптацію адресата П. до чужих культури й онтології шляхом перемикання етнокультурної домінанти на іншу, близьку етносвідомості читача та його сприйняттю прагматичного впливу тексту; й установку на відчуження, що повністю занурює читача П. до іншої, чужої для нього культури, буття й навіть мови (при збереженні синтаксису оригінального тексту) й дає змогу адресатові вільно адаптуватися до них за допомогою коментарів, приміток, пояснень перекладача. Останнім часом в англо-американському перекладознавстві посилюється орієнтація на "відчужений" П., корені якої сягають німецької перекладознавчої традиції XIX ст. (Й. Гете, Ф. Шлейєрмахер, Г. Гельдерлін, В. Бенямін). Зважаючи на це, культуролог В. Руднев розмежовує синтетичний П., завданням якого є примусити читача забути, що перед ним переклад, й аналітичний П., мета якого зворотна - не дати читачеві забути, що перед ним переклад з іноземної мови, яка зовсім по-іншому категоризує й концептуалізує довкілля.

При П. особливої ваги набуває особистість перекладача, метою якого є створення балансу, оптимального для сприйняття співвідношення змісту оригіналу та П. Перекладач є не лише інтерпретатором чужого тексту, а і його аналітичним критиком . співавтором тексту перекладу. П. передбачає потрібну корекцію змісту оригінального тексту: при рефлексивній інтерпретації його перекладачем, при породженні ним перекладного тексту у новій семіотичній формі та при сприйнятті цієї форми 'а вкладеного змісту адресатом П. Це спричиняє інколи значне віддалення за змістом і типом впливу перекладного тексту від оригіналу. Тому проблема встановлення відповідності текстів оригіналу та П. залишається складною й дискусійною з сучасному перекладознавстві. Традиційний термін "еквівалентність" є багатозначним і суперечливим. Розрізняється теоретично можлива й оптимальна еквівалентність: перша визначається співвідношенням структур і правил функціонування двох мов, друга- відповідністю оригіналу й П. у конкретному випадку. Співвідношення між цими двома типами еквівалентності покладені в основу рангових моделей П., які враховували як мінімальні відповідності морфем, слів, речень, так і модифікували збір перекладача нормами мов оригіналу й П. і контекстом (М. Холлідей). Еквівалентність розглядається, з одного боку, як відповідність одиниць різних мовних рівнів у двох мовах, з іншого, як адекватність змістовних масивів у текстах оригіналу та П. або як тотожність прагматичного впливу оригіналу на власного читача і П. на читача перекладного тексту (прагматична, динамічна, комунікативно-рунціональна еквівалентність). Спроби замінити еквівалентність іншими поняттями (адекватності, повноцінності, інваріантності, перекладацької еквівалентності) або створити її параметричну типологію не привели до розв'язання проблеми. До того ж спрямованість процесу П. керується установкою, яка може значно віддалити тексти оригіналу й перекладу один від одного.

Такий стан справ відбивається й на численних способах виділення типів П. У науковій літературі наявні кілька таких класифікацій. Залежно від параметра оцінки якості П., що є доволі суб'єктивною й умовною, П. диференціюється на адекватний, який відповідає вимогам смислової точності та, в першу чергу, поставленому прагматичному завданню; еквівалентний, що відтворює зміст оригіналу на одному з рівнів еквівалентності; точний при збереженні предметно-логічної частини змісту оригіналу з можливими стилістичними похибками; буквальний, що відображає формальні особливості вихідної мови; вільний - із низьким рівнем еквівалентності, що прагне компенсувати недосконалість, на думку перекладача, вихідного тексту і прикрасити його. Означені типи П. виокремлені з порушенням принципу єдності параметра класифікації і є результатом невпорядкованості перекладознавчої термінології. Залежно від форми передачі інформації П. поділяється на усний і письмовий (у межах усного виокремлюється синхронний П.). За сферою спілкування типами П. є художній, науковий, технічний, релігійний, юридичний, політичний, побутовий тощо.

2) Результат перекладацької діяльності, представлений текстом перекладу , фіксований (письмовий) і нефіксований (усний) формі. Translation, interpretation переважно усний синхронний)

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ЛЕКСИЧНІ ВІДПОВІДНИКИ - слова та сполуки мов оригіналу й перекладу, які в одному зі своїх значень передають однаковий або відносно однаковий обсяг інформації й функціонально є рівнозначними. Класифікація П. л. в. здійснюється за кількома параметрами. За формою вони поділяються на еквівокабульні (відповідність слова слову, сполуки сполучі) і нееквівокабульні (відповідність слова сполученню й навпаки). Еквівокабульні за умови тотожності частин мови названі еквірозрядними, за умови розбіжності частин мови - несквірозрядними. За обсягом інформації П.л. в. диференціюються на повні й неповні. Перші передають однаковий обсяг інформації, у других відсутня повна кореляція денотативного, емоційно-експресивного, соціолокального, фонового змісту. За характером функціонування в мові П. л. в. поділяють на константні (словникові, передбачені) й оказіональні (контекстуальні)-такі, що виникають у процесі перекладу й зумовлені особистістю перекладача, стилем тексту оригіналу, особливостями мови перекладу тощо. За способом перекладу виокремлюються прямі відповідники (традиційно усталені еквіваленти), синонімічні (міжмовні відносні синоніми), гіпо-гіперонімічні (заміни родового поняття видовим і навпаки), перифрастичні (заміни описовим зворотом), функціональні (заміни відповідником, тотожним за функцією в тексті), престаційні (запозичення при перекладі транскрибованого його мовою слова з оригінального тексту). При відсутності П. л. в. у тексті перекладу відповідник названий нульовим, або лакунарним.

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ- прийоми перекладу, що передбачають процедуру перетворення з метою переходу від одиниць оригінального тексту до одиниць перекладу. Дослідники виокремлюють за характером перетворення такі типи П. т.: лексичні, граматичні, лексико-граматичні. Лексичні трансформації поділяються на формальні (умовно-звукова транскрипція, графічна транслітерація, калькування) і лексико-семантичні, що включають конкретизацію як заміну більш конкретною назвою, генералізацію як заміну гіперонімом гіпоніма й модуляцію - заміну слова або сполуки одиницею мови перекладу, яка логічно пов'язана зі значеннями вихідних. До граматичних П. т. відносять дослівний переклад синтаксичних структур (нульову трансформацію), поділ речення, об'єднання речень, граматичні заміни (морфологічна й частиномовна перекатегоризація, заміна типу речення тощо). Лексико-граматичні заміни передбачають антонімічну й конверсивну трансформацію, описово-перифрастичний переклад. До П. т. належить також компенсація як спосіб перекладу одиниць оригінального тексту іншими неізоморфними вихідними засобами без збереження первинного місця в оригіналі.

Translating transformations

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО - маргінальна філологічна галузь, яка вивчає закономірності процесу перекладу з однієї мови на іншу в його різноманітних виявах, а також досліджує міжмовні відповідники різних рівнів і механізми та способи досягнення різних типів еквівалентності текстів оригіналу й перекладу. Об'єктом П. є процес перекладу як подвійний, інтерпретаційно-породжувальний дискурс, суб'єктом якого є особистість перекладача. Переклад забезпечує не лише взаєморозуміння носіїв різних мов, а й розширює їхню пізнавальну сферу, збагачує

етнічні та цивілізаційну культури. Предметом П. можна вважати первинний оригінальний текст і вторинний текст як результат перекладу. П. є доволі розгалуженою дисципліною й містить загальну теорію перекладу яка встановлює універсальні закономірності, конститутивні чинники, абстрактні моделі акту перекладу, типи міжмовної відповідності, засоби досягнення повноти й точності, прагматичної відповідності оригінального тексту його перекладу і т. ін.; конкретні теорії та практики перекладу, які застосовуються щодо пари конкретних мов; спеціальні теорії перекладу, спрямовані на характеристику різних видів перекладацького процесу (усний, письмовий, синхронний; художній, науковий, технічний, релігійний типи перекладу тощо); історію перекладу, що вивчає еволюцію перекладацької діяльності і різних напрямів П.; теорію машинного перекладу, яка має прикладний характер і розробляє моделі, програми, бази даних для перекладу конкретних мов. Становлення когнітивної лінгвістики зумовило появу нової галузі П. - когнітивної транслятології, спрямованої на дослідження концептуальних структур, які відповідають вербальним формам текстів оригіналу й перекладу, а також когнітивних механізмів перетворення інформації при перекладі.

П. має давні традиції: визнання перекладу як виду інтерпретаційної діяльності відбувається ще у шумерів (ІІ тис. до н. є.), у Давньому Вавилоні, Єгипті. Першими теоретиками перекладу були самі перекладачі, які намагалися сформулювати головні постулати перекладацької діяльності. У 1540 р. французький перекладач і вчений-гуманіст Е. Доле запропонував п'ять основних принципів, якими повинен керуватися перекладач: 1) досконале розуміння змісту оригіналу й наміру його автора; 2) досконале володіння мовою перекладу; 3) уникнення послівного перекладу; 4) користування при перекладі загальнозживаними формами мовлення; 5) прагнення до передачі загального враження від тексту оригіналу у відповідній "тональності" (він був страчений за неканонічне тлумачення репліки Сократа в одному з діалогів Платона). У ті часи між перекладачами точилися дискусії з приводу головного принципу перекладу (буквальності чи смислової точності). Найбільш послідовним супротивником дослівного перекладу був М. Лютер, який у 1540 р. виступив із його критикою в посланні "Про мистецтво перекладати". Категорична відмова від буквалізму посприяла розвитку іншої крайності - вільному перекладу, який домінував у XVIII ст. У 1790 р. англієць А. Тайтлер, вимагаючи точності та збереження авторського стилю, висунув принцип наближення перекладу до естетичного ідеалу, що дозволяло досить вільно поводитися з текстом оригіналу.

У XIX ст. домінятою перекладу став принцип збереження національної своєрідності тексту оригіналу, що зумовило "відчуження" читача перекладу до іншої країни й епохи. У німецькій традиції перекладу домінянтним стає принцип занурення читача перекладних текстів до чужої культури й мови (И. Гете, Ф. Шлейєрмахер, Г. Гельдерлін, В. Беньямін). Разом із тим, саме наприкінці XVIII ст. зароджується принцип неперекладності. Його апологетами стали В. фон Гумбольдт, А. Шлегель, неогумбольдтіанці, а в середині XX ст. американський філософ У. Куайн висунув гіпотезу "невизначеності перекладу". Альтернативою цього принципу була багатомовна перекладацька діяльність, яка незважаючи на мовні й культурні

бар'єри, здійснювала трансляцію знань, культури від одного народу до іншого. опосередковувала взаємозбагачення мов і культур. Отже, історія перекладу засвідчила його можливість і необхідність, визначивши кілька установок його здійснення.

Як філологічна дисципліна П. сформувалася на початку ХХ ст. (перша монографія з П. в Україні "Теорія і практика перекладу" О. Фінкеля видана у Харкові у 1929 р.; а як мовознавча галузь воно почало розвиватися у другій половині ХХ ст. у зв'язку з набуттям наукою про мову макролінгвістичної орієнтації, посиленням уваги до функціонального аспекту мовних явищ, комунікації, а також через потреби глобалізації обміну інформацією, що сприяло створенню систем машинного перекладу, появи синхронного перекладу. Структуралізм із його зосередженістю на внутрішній лінгвістиці не спрямовував уваги на теоретичну розробку процесу перекладу через домінування положення про неможливість точного перекладу. У різних перекладознавчих школах світу визначаються пріоритети оцінки перекладів за шкалами повноти, точності передачі змісту оригінального тексту, семантичної, стилістичної, структурної відповідності мовних конструкцій, адекватності прагматичного впливу на читачів оригіналу й перекладу; формуються установки та стратегії перекладу, здійснюється його моделювання як процесу й результату тощо.

Головними проблемами сучасного П. є 1) розробка поняття еквівалентності оригіналу й перекладу в її співвідношеннях із поняттями адекватності, релевантності, інваріантності тощо; 2) установлення типів еквівалентності й чинників їхнього балансу при перекладі; 3) моделювання процесу перекладу; 4) визначення перекладацьких стратегій (адекватності розуміння смислу тексту перекладу, тотожності комунікативних впливів на адресатів оригіналу й перекладу, досягнення побіжної мети, яка не має нічого спільного з адекватним поданням оригіналу); 5) опис типів перекладу та специфіки їхніх стратегій і домінант; 6) аналіз засобів прагматичної адаптації перекладу; 7) інвентаризація перекладацьких лакун і способів їхньої компенсації; 8) розробка методів дослідження перекладу та способів оцінки його повноти, точності, відповідності прагматичного впливу; 9) виділення та класифікація помилок при перекладі; 10) систематизація перекладацьких трансформацій і відповідників, 11) опис умов вибору мовних засобів при перекладі; 12) розробка прикладних напрямів П. тощо. Сьогодні П. як мовознавча галузь отримує нові аспекти дослідження, визначені відцентровими тенденціями її зближення з іншими галузями лінгвістики: лінгвістичною семантикою, лінгвістикою тексту, дискурсологією, комунікативною й когнітивною лінгвістикою, нейролінгвістикою, лінгвопрагматикою, лінгвокультурологією, етнопсихо-лінгвістикою тощо. **Translatology**

ПЕРЕМИКАННЯ КОДІВ- комунікативна стратегія переходу адресанта на мовний регістр адресата з метою досягнення кооперативного результату. Те саме, що й **Мовна конвергенція**. **Codeswitching**

ПЕРЕПОВІДНИЙ СПОСІБ - спосіб дієслова, що позначає неочевидну дію як інформацію з чужих слів і може виражати сумнів, недовіру, здивування (подібно до *каоюуть, що...*). П. с. наявний у болгарській мові внаслідок її контактів із турецькою мовою. **Commentative**

ПЕРЕРОЗКЛАД [ОСНОВИ СЛОВА] - термін діахронічного словотвору, історичний процес зміщення межі між морфемами у слові при збереженні його похідності або переміщення меж між словами у сполучі (фр. *t'ami* від *ta mie* \англ. *апаргон* в *щапаргон* \рос. *жипець* від давньоруського [^]/аг[^]о-"хата"; укр. і рос. сполуки особових займенників 3 особи із прийменниками, що супроводжуються появою протетичного *н-* у займенників як частини давніх прийменників *вън, кън, сън:* в нього, до не), заради неї). Причинами П. були вихід з ужитку історично твірного слова або його переосмислення, аналогія (у деяких мовах - запозичення, піджинізація), а результатами П. стали виникнення нових афіксів й асемантем, нових основ і слів. Уперше явище П. описане І. Бодуеном де Куртене як зміна основ індоєвропейської відміни й дієвідміни в результаті тенденції вирівнювання основ за аналогією (пор.: *жена-ми* > *жен-ами*). Термін П. уведений російським лінгвістом, представником Казанської школи В. Богородицьким. **Metaanalysis, restructuring**

ПЕРЕХІДНІСТЬ / НЕПЕРЕХІДНІСТЬ ДІЄСЛОВА - лексико-синтаксична категорія, закладена у значенні дієслів, які реалізують можливість чи неможливість валентності прямого об'єкта в синтаксичній позиції додатка. Перехідність дієслова зумовлює таку можливість, на відміну від неперехідності. П. / н. д. залежить від його загальної семантики (перехідними є дієслова фізичної, донативної, мовленнєвої й мисленнєвої дії, сприйняття іт. ін., а неперехідними-дієслова стану, руху, агентивної дії, звучання тощо) і словотвірних особливостей (наприклад, префіксальне творення дієслова може надавати йому перехідності: *йти по дорозі, перейти дорогу*). Репрезентація П. / н. д. визначається специфікою мови - номінативної чи ергативної, у яких різними є способи вираження суб'єктів й об'єктів перехідних і неперехідних дієслів, і спостерігається не у всіх мовах. Дискусійним питанням є способи представлення в мові прямого додатка-об'єкта. В українській мові прямий об'єкт-додаток виражений іменником чи займенником у знахідному відмінку без прийменника й у родовому відмінку без прийменника зі значенням частини від цілого або за умови наявності при дієслові заперечення *не* чи дієслівної семантики повного досягнення результату (*випити води, не читати книг, нарвати квітів, купити подарунків*). Заперечним для перехідності дієслів є наявність постфікса *-ся* (проте у дієслів із значенням повного досягнення результату спостерігається така перехідність; *наїстися сметани, напитися води* тощо). Неоднозначною є також позиція дослідників щодо контекстуальних чинників перехідності / неперехідності. Якщо прямий додаток у висловленні відсутній, хоч і можливий, дієслово кваліфікується по-різному: у функції неперехідного або вважається перехідним чи неперехідним. Така ж непослідовність простежується у випадках реалізації дієсловом різних ЛСВ або навіть у межах одного значення (*кинути камінь і кинути каменем, спостерігати щось і спостерігати за чимось*). Уперше категорію П. / н. д. виділили стоїки, хоч у давньогрецькій мові існував інший поділ дієслів на абсолютивні (неперехідні) і нейтральні (подвійної реалізації).

Transitivity / intransitivity of verb

ПЕРИФРАЗА (ПЕРИФРАЗ, ПАРАФРАЗА) (від гр. *periphrasis* - зворот, описовий вислів) - стилістична фігура, заміна знака певного поняття описовим найменуванням

або навмисно іншим знаком. П. може ґрунтуватися на метафоричному ч-метонімічному перенесенні, набувати емотивних й експресивних відтінків *Номенклатурні дурні, бюрократи, пласкі мурмила в квадратурі рам* (Костенко). У тексті П. служить засобом усунення тавтології, невиправданих повторень, евфемізації, увиразнює мовлення, створює стилістичні ефекти. Частина П. поповнює фразеологічний фонд мови. Заміна П. відповідника можлива лише в екстенсійних контекстах. У неекстенсійних контекстах, згідно з концепцією Г. Фреге, така заміна руйнує зв'язність висловлення. **Paraphrase**

ПЕРИФРАЗУВАННЯ- методика мовознавчих досліджень, що полягає у вираженні того самого змісту різними за номінативним статусом мовними формами. У лінгвістичній семантиці П. є однією з головних процедур укладання тлумачних словників. Перспективним П. виявилось в моделі І Мельчука "Смисл <→> Текст". П. сприяє формулюванню словникових тлумачень й є критерієм розуміння змісту. У словотворі методика П. використовується при реконструкції синтагм пропозиційних мотивованих слів і встановленні словотвірного тлумачення за критерієм Г. Винокура.

ПЕРІОД (від гр. *periodos* - обхід, коловий рух, коло часового руху) - цілісна багатокомпонентна синтаксична одиниця, розгорнутий вислів, що характеризується єдністю теми, здебільшого значною кількістю предикативних одиниць, інтонаційною завершеністю, змістовною вичерпністю й логічністю певного міркування й переважно відповідає багаточленному складному реченню (рідше простому ускладненому). П. має сталий порядок розміщення частин: перша є мовби аргументом, а друга - висновком, однак моделі побудови П. дуже різноманітні й залежать від функціонального навантаження цілого й частин. Поняття П. було відоме ще з часів античності й застосовувалося в риториці, логіці й поезії. П. розглядається здебільшого як категорія стилістичного синтаксису. Внутрішня форма терміна П. зумовлена інтонаційним оформленням цього висловлення - коловим рухом від підвищення голосу до його зниження. Мовлення, побудоване у вигляді періодів протиставлене уривчастому, адже П. є гармонійно організованою, літературно обробленою формою мовлення. **Period**

ПЕРЛОКУТИВНА РЕАКЦІЯ-тип будь-якого реагування адресата на мовленнєвий акт мовця, відповідний й не відповідний його ілокутивній силі. Термін уведений англійським логіком П. Стросоном як альтернативний терміну "перлокутивний ефект", уживаному його попередником Дж. Остіном, який обмежував дію мовленнєвого акту на адресата лише успішністю у досягненні мовцем мети й відповідністю ілокуції. Перлокутивний ефект розглядався як передбачувана й очікувана мовцем у мовленнєвому акті позитивна реакція, відповідна його наміру. П. р. є ширшим поняттям, ніж перлокутивний ефект і включає його. Це положення зумовило новий рівень усвідомлення мовленнєвого акту не лише як спрямованої передачі інформації пасивному адресатові, а й як знаряддя управління діяльністю співрозмовника. Змістовно П. р. розглядається як зміна психічного стану адресата або зміна в його свідомості й поведінці. **Perlocutive response**

ПЕРЛОКУТИВНИЙ АКТ - тип мовленнєвого акту, що має установку різноманітного впливу на адресата (спонування до певних дій: інтелектуальних, психологічних, фізичних тощо). **Perlocutive act**

ПЕРЛОКУТИВНИЙ ЕФЕКТ - досягнення мовцем у мовленнєвому акті адекватного власним намірам (ілокуції) реагування адресата. Термін уведений англійським логіком і філософом Дж. Остіном, який обмежував дію мовленнєвого акту на адресата лише успішністю у досягненні мовцем мети й відповідністю локуції. При відсутності альтернативного терміна "перлокутивна реакція", > веденого П. Стросоном, використовується широке значення П. є. як будь-якої реакції адресата в мовленнєвому акті. Змістовне наповнення П. є. також розглядається подвійно: як зміна психічного стану адресата або зміна у його свідомості й поведінці, відповідні ілокуції чи не залежні від неї. **Perlocutive effect**

ПЕРЛОКУЦІЯ-один із трьох складників мовленнєвого акту, що, згідно з концепцією англійського філософа й логіка Дж. Остіна, представляє мовленнєву дію як спрямованість висловлення на досягнення відповідної наміру мовця реакції адресата. За Дж. Остіном, цілісність мовленнєвого акту забезпечується трьома операціями, групами дій: 1) локуцією - говорінням у єдності фонетичного, фатичного і лексикалізації та граматикалізації висловлення), ретичного (смыслопорождения и референтного співвіднесення) компонентів; 2) ілокуцією - наміром, метою, продуманим розрахунком (наприклад, інформуванням, наказом, попередженням тощо); 3) П. - наслідками досягнення результату мовленнєвого акту з огляду на вплив мовця на свідомість і поведінку адресата (спонукання, залякування, подив тощо). Незважаючи на перспективність і вагомість концепції Дж. Остіна, її недоліками вважаються нерозробленість саме перлокутивного складника мовленнєвого акту, ототожнення ілокутивного й мовного акту, орієнтація лише на ілокуцію, П. ж передбачала лише позитивний результат, успішність у досягненні мовцем мети відповідно до ілокуції. Ці недоліки намагалися усунути послідовники Дж. Остіна. Англійський логік П. Стросон у праці "Наміри й конвенція в мовленнєвих актах" (1964 р.) критично оцінив положення Дж. Остіна про конвенційність ілокутивного акту, протиставивши їй загальну конвенцію будь-якого мовленнєвого акту. Набір він розглядав як складний, виокремивши намір, спрямований на впізнання реципієнта, і намір мовця викликати в адресата певну реакцію. Дослідник уважав поняття реакції (response) більш зручним, порівняно з перлокутивним ефектом Дж. Остіна, який обмежував результат мовленнєвого акту лише відповідністю наміру мовця. Положення П. Стросона стало підґрунтям розмежування в сучасній теорії мовленнєвих актів двох тлумачень перлокутивного ефекту: як очікуваного мовцем результату здійснення власного наміру й як досягнення будь-якого результату мовного акту. Це зумовило новий рівень усвідомлення мовленнєвого акту не лише як спрямованої передачі інформації пасивному адресатові, а й як знаряддя управління діяльністю співрозмовника. Зважаючи на це, у структурі мовленнєвого акту були виділені ілокутивний і перлокутивний акти: перший утілює намір, другий-можливість впливу. Отже, П. може тлумачитися й як будь-яка реакція на висловлення адресата (позитивна чи негативна), що приводить до комунікативного співробітництва чи конфлікту. Змістовне наповнення П. також розглядається подвійно; як зміна психічного стану адресата або зміна в його свідомості й поведінці, відповідні ілокуції чи не залежні від неї Perlocution

ПЕРСОНАЛЬНІСТЬ (від лат. *persona* - особа) - функціонально-семантична^ категорія, інтегрована розподілом знакових одиниць у мовній системі й мовлень відповідно до особи мовця, адресата, предметів і учасників акту спілкування. П. є інтегральною ознакою відповідного функціонально-семантичного поля, домінантою якого є особові займенники та граматичні засоби дієслівної особи, а периферією - присвійні займенники, випадки транспозиції особи, неозначено-особові, узагальнено-особові та безособові конструкції тощо. **Personality**

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ (УОСОБЛЕННЯ) (від лат. *persona* - особа і *facio* - роблю) - стилістична фігура, різновид метафори, що ґрунтується на антропоморфному використанні знаків концептуальної сфери ЛЮДИНА на позначення інших концептуальних сфер (неживих предметів, явищ природи, тварин, рослин тощо) *Цей ліс живіш. У нього бобрі очі Шумлять випри у нього в голові Старезні та кошлаті поторочі, літопис тиші пишуть у траві .. / десть на пні під сивою сосною ведмеді забивають доміно* (Костенко). П. є результатом антропометричності мови, яка фіксує людину, її ознаки, частини тіла, поведінку як мірило всім речам. П. служить увиразненню, експресивізації мовлення, надає йому образності. **Personification**

ПЕРФЕКТ (від лат. *perfectum* - довершений) - видо-часова форма дієслова, що позначає процес у минулому часі, результат якого відчувається в теперішньому часі або актуальний для нього. Історія П. в індоєвропейських мовах характеризується рухом від статальності до акціональності. Дослідники припускають, що давній П. може виходити з недієслівних форм, які позначали стан і поступово наближалися до дієслова. Серед слов'янських мов болгарська й македонська повністю зберегли протиставлення П. простому минулому часу (імперфекту й аористу). Значення П. в українській мові представлене у пасивних формах дієприкметника доконаного виду (*Іспит складений*). В українській і російській мовах дієслова минулого часу утворилися від аналітичної форми П. шляхом усунення допоміжного дієслова *бути* та збереження другої частини - дієприкметника із суфіксом *-л-* **Perfect**

ПЕРФОРМАТИВНЕ РЕЧЕННЯ (від англ. *perform* - виконувати, робити, здійснювати) - висловлення у процесі здійснення дії, що вводить істинну пропозицію, яка відповідає діям і намірам мовця. П. р. кваліфікуються як автореферентні, оскільки вказують на процес, що визначає тип мовленнєвого акту. П. р. може бути експліцитним (*Яобіщо; Яіменую, Янаказую* і под.) й імпліцитним у випадку, коли автор передає свої наміри дії лише реченням цієї дії (*Пиши*, тобто *Я наказую тобі писати*). Американський генеративіст Дж. Росоу у своїй перформативній гіпотезі зазначає, що будь-яке речення містить перформативну формулу відповідно до власної комунікативної мети (питання, розповіді тощо), і вводить перформатив до глибинної синтаксичної структури. Якщо дія, позначена перформативом не виправдовується, то такий мовленнєвий акт треба називати неуспішним. П. р. забезпечує успішність мовного акту, якщо він відповідає конвенційним умовам успішності: соціальним ролям комунікантів, передбачуваності їхньої поведінки, оптимальності місця й часу спілкування тощо. П. р. ґрунтуються на соціально-інституційних домовленостях і нормах. Термін уведений англійським логіком і філософом, основоположником теорії мовленнєвих актів Дж. Остіном,

який пов'язував П. р. з ілюцією мовленнєвого акту - метою, наміром мовця стосовно дій адресата. Подібні думки висловлювалися філософом Д. Юмом й Е. Бенвеністом. У науковій літературі наявні кілька класифікацій П. р. Найбільш летальною є класифікація Ю. Апресяна, який виділяє спеціалізовані повідомлення та твердження, зізнання, обіцянки, прохання, пропозиції й поради, попередження, вимоги й накази, заборони й дозволи, згоди й заперечення, схвалення, осуди, прощання, ритуалізовані висловлення, акти відчуження, відмови, відміни, називання та призначення. **Performative sentence**

ПЕРФОРМАТИВНІ НЕВДАЧІ - випадки мовленнєвих актів, коли зміст комунікативної спрямованості перформативного висловлення, що позначає намір мовця відносно адресата, не відповідає очікуваним діям адресата, у результаті чого його реакція є неадекватною. Термін уведений англійським логіком і філософом, основоположником теорії мовленнєвих актів Дж. Остіном. Типами П. н. він називає осічки (misfires), зумовлені порушенням процедурних дій комунікантів, і зловживання (abuses), підґрунтя яких є нещирість учасників комунікації. Російські лінгвісти О. Єрмакова й О. Земська пропонують класифікацію комунікативних невдач, параметром якої є причини, що їх породжують. Це невдачі, спричинені 1) устроєм мови (наприклад, неоднозначністю мовних одиниць); 2) розбіжностями комунікантів (психічною, фізичною, інтелектуальною, соціальною тощо); 3) прагматичними чинниками (несумісністю кодів мовлення). Поняття П. н. проектується у розробку сучасною комунікативною лінгвістикою проблем комунікативного шуму й девіацій у мовленні. **Performative infelicities**

ПЕРЦЕПТИВ (від англ. perception - сприйняття) - мисленнєвий аналог істоти чи неістоти, на які спрямовано духовну дію, у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі; різновид об'єкта *{Мені пригадалося дитинство. Я ображена на тебе}*. Термін семантичного синтаксису й логічної семантики. **Perceptive**

ПЕРЦЕПТИВНА ФОНЕТИКА - розділ фонетики, який вивчає фонетичне сприйняття мовлення переважно на етапах виділення акустичних подій й ознак і лінгвістичної інгериретації звукового потоку. Метою П. ф. є розуміння того, які механізми фонетичного сприйняття забезпечують декодування живого звукового мовлення. Завданнями П. ф. є дослідження реакцій носіїв мови на звукові сигнали, аналіз здатності впізнавати й розрізняти фонетичні одиниці мови й мовлення. П. ф. застосовує науковий потенціал таких галузей, як психоакустика, фізіологія слуху, психофізіологія, нейрофізіологія. У науковій літературі існують різні теорії сприйняття звукового мовлення. Найбільш поширена моторна теорія, розроблена Хаскінською лабораторією (А. Ліberman), ґрунтується на положеннях про різні механізми обробки слуховою системою мовних і немовних сигналів; про встановлення слухачем на підставі акустичних ознак цільових артикуляційних жестів, реалізація яких зумовила появу сигналу з такими акустичними ознаками, а цільові жести мають прямий зв'язок із фонологічними ознаками й є стандартними засобами досягнення відповідних акустико-слухових ефектів. Таким чином, сприйняття мовлення, згідно з моторними теоріями, визначається розпізнаванням акустичних сигналів шляхом зіставлення їх із наявними в пам'яті людини артикуляційними механізмами. В експериментальній

фонетиці у зв'язку з цим досліджуються перцептивні відповідники диференцій... ~ ознак фонем і механізми їхньої артикуляційної ідентифікації адресатом. Сенсорна теог А яка не існує в чистому вигляді, не заперечує моторного механізму, однак головне...; операцією визнається зіставлення акустичного сигналу з перцептивним еталоне*- за певними ознаками (Г. Фант). Артикуляційної реконструкції такі еталони не потребують. Мають місце й компромісні варіанти, які враховують або збіг моторного й сенсорного: образу мовлені в євотиниці, або застосування при сприйнятті вже сформованого еталона, ознаки якого можуть бути як сенсорними, так і моторними. Визнаною є теорія застосування складу цілого слова як еталона сприйняття звукового мовлення.

Оригінальною й перспективною у сучасній П. ф. є модель логогена (Дж. Мортон. Д. Бродбент, 1979 р.), механізм якої покладений в основу декодування звукового сигналу. Модель поєднує артикуляційну й акустичну інформацію з контекстом і образом слова. Логоген як образ слова зберігається у довготривалій пам'яті в комплекс фонологічних, семантичних, морфологічних ознак й акумулює інформацію про частотність слова та його контекстуальне оточення. Кожний логоген має свій ступінь доступності, який зменшується при збільшенні частотності слова, тому слова з високою частотністю легше упізнаються. Обробка сприйнятих одиниць продовжується шляхом імовірного прогнозування семантичних і граматичних структур. Автономні моделі сприйняття, орієнтовані лише на слово, поступаються місцем більш перспективним інтерактивним моделям, які розглядають перебіг операцій за принципами bottom - up and top - down (знизу вверх і навпаки): постійно відбувається взаємодія всіх рівнів сприйняття із залученням контексту й фонових знань (М.Шварц). Нижнім рівнем є перцептивний аналіз сигналу, верхнім - когнітивна переробка як інтегрування фонологічної, лексичної, синтаксичної й семантичної інформації, що дає змогу відновлювати недочуте, прогнозувати, виправляти помилки, переглядати гіпотези

Phonetics of perception

ПИСЬМО - конвенційна система графічних елементів, яка служить для фіксації та трансляції мовлення в часі та просторі. П. може бути орієнтованим на певну мову або застосовуватися безвідносно до мови. Первинним П. було не орієнтоване на конкретну мову, пиктографічне, яке відображало повідомлення за допомогою малюнків і картинок, не закріплювало за знаками (пиктограмами) певні мовні одиниці з огляду на полісинтетичний устрій первісної мови взагалі. Пиктограми могли відповідати слову, словосполученню, реченню, надфразній єдності й читалися шляхом формування образного уявлення змісту, що передавався. Крім пиктографічного, виокремлюються такі типи П., як ідеографічне, складове, словесно-складове й літерно-звукове. Ідеографічне П. виникло у 4-3 тис. до н. е. Воно передає за допомогою умовних знаків слово в будь-якій граматичній формі, не відтворюючи його звукового складу. До сучасних ідеограм належать дорожні знаки, цифри, знаки математичної символіки, а найдавнішими ідеограмами були давньоєгипетські ієрогліфи, шумерський й аккадський клинопис. Складове (силабічне) П. (2 тис. до н. е.) формується зі знаків, які відповідають складам природної мови або сукупності звуків у їхніх сполуках. Воно вважається спрощенням словесно-складових систем П. або вторинним від літерно-звукового. Словесно-складове П. ґрунтується

на ідеографічних знаках, закріплених за словом (логограмах), однак до них додаються окремі знаки, що скеровують або вимову, або граматичні ознаки позначуваних понять, або знаки класу (детермінативи). Єдина система такого П., що збереглася сьогодні, китайська. Літерно-звукове П. пристосовувало кожную літеру до певної фонемі або звука. Воно має два різновиди: консонантно-звуковий 'вокалізовано-звуковий. Перший мав позначення лише для приголосних звуків і виник > 2 тис. до н. є. Другий різновид застосовував знаки як для приголосних, так і для голосних звуків. Походження літерно-звукового письма першого різновиду пов'язують із давнім семітським П. (фінікійським), яке шляхом численних перетворень було покладене основу різних варіантів візантійського П., а потім слов'янської писемності. Другий різновид розвинувся на підставі першого, а його впровадження належить стародавнім грекам, які запозичивши фінікійське письмо, пристосували його до власної мови. Грецьке архаїчне письмо стало підґрунтям писемності європейських мов.

П. є об'єктом кількох галузей: граматології - мовознавчої дисципліни, яка досліджує походження, устрій і функціонування систем писемності; епіграфіки - історико-філологічної галузі, яка вивчає графіті (написи на стінах будівель, парканах, металічних виробах, посуді з метою присвяти, волевиявлення, магії); палеографії - історико-філологічної дисципліни, орієнтованої на вивчення створення й розвитку знаків писемності, що виокремилася з дипломатики - науки, що визначає автентичність давніх документів, пам'яток. Головними завданнями граматології як галузі мовознавства є такі: 1) вивчення систем П., його типів і їхньої конкуренції; 2) реконструкція еволюції писемності й перетворень різних її типів протягом історії людства; 3) аналіз відповідності П. одиницям природних мов; 4) оптимізація систем П. у бік його спрощення; 5) дослідження зв'язку писемності з культурою народу, його свідомістю, історією; 6) аналіз взаємовпливу різних типів писемності та процесів їхньої взаємодії; 7) вивчення умов і принципів перетворення безписемної мови на писемну; 8) типологізація шрифтів П. тощо.

ПІДЖИН (від викривленого англ. business - діло, справа) - редукована допоміжна мова» створена в результаті змішування мов на різномовній території, виконує обмежені функції (бізнесові, торговельні і т. ін.) і не є рідною для тих, хто нею користується. Дослідники диференціюють П. на такі, що виникли на підставі однієї мови або споріднених мов певного регіону, і такі, що утворилися на базі неспоріднених мов (наприклад, мов місцевого населення та європейських мов). П. не є результатом природного розвитку мови, а лише наслідком вторинного перетворення мов шляхом етномовних контактів. Субстрат П. передбачає міжривневу диференціацію змішування: фонетика та граматика запозичена з однієї мови, викривлена лексика належить іншій. Формування П. зумовлює спрощення складних граматичних систем мов (дієслівного формотворення, відміни й дієвідміни), розвиток аналітичного способу передачі граматичних значень, руйнування тонової системи, зникнення деяких категорій звуків. Термін виник на позначення спрощеного різновиду мови, який утворився шляхом змішування англійської й китайської мов > багатомовних портах Південного Китаю. П. зазвичай формується в місцях перебування

кількох етнічних груп через міграцію, урбанізацію, торгівлю тощо (у портових містах на плантаціях із сезонними робітниками, на острівних територіях). П. поширен у Південно-Східній Азії, Океанії, Африці. П. може ставати навіть офіційною *мавок* (наприклад, ток-пісин у Папуа - Новій Гвінеї). Розрізняються П. і піджинізовак мови (останні не набувають статусу окремої мови й не відриваються від мови-джерела). **Pigin**

ПІДМЕТ - один із двох головних членів двоскладного речення, найбільш типовим способом вираження якого, принаймні у номінативних мовах, є іменник чи займенник у називному відмінку зі значенням суб'єкта події, яка передається предикативною одиницею, а типовою комунікативною функцією - тема висловлення. У номінативних мовах П. може брати на себе функцію об'єкта перехідної дії у пасиві. Для ергативних мов П. не має такої природи. До того ж функція П. може бути властива іменникам у називному відмінку, які не є суб'єктами пропозиції, а позначеннями предиката для віддієслівних іменників, кількості, якості тощо. Так, в українській мові виділяється простий і складений П., останній виражається сполученням слів, ядерне слово якого не завжди виступає у називному відмінку. Неморфологізованими способами вираження П. є інфінітив, числівник, сполука. Дослідники розрізняють граматичний П.; логічний П. - те, про що йде мова у висловленні, позначене групою суб'єкта або формою непрямого відмінка (*У мене болить голова*); і психологічний П. як перше за порядком уявлення у свідомості незалежно від граматичного вираження (*У кімнаті тиша*). Такий підхід зумовлює навіть відмову від традиційних членів речення в синтаксичному аналізі. Дискусійними питаннями залишаються вершинність П. у реченні, яка підлягає сумніву через визнання П. одним з актантів, валентних предикату як центру речення (Л. Теньєр); ознаки П. як члена речення з особливим статусом (реляційна граматика), семантична та граматична межа П. тощо. П. не є універсальною категорією синтаксису, адже в багатьох мовах він має факультативний статус. У мовах ергативної будови поняття П. не є обов'язковим. В античних граматиках у значенні П. використовувався називний відмінок. **Subject**

ПІДРЯДНИЙ ЗВ'ЯЗОК - тип синтаксичного зв'язку залежності однієї мовної одиниці від іншої. На рівні словосполучення різновидами П. з. є узгодження, керування та прилягання. У простому реченні П. з. виявляється в порівняльних зворотах, конструкціях із сполучником *як* і значенням "у якості когось або чогось", деяких конструкціях із вторинним сполучниковим зв'язком. На рівні сполучення предикативних одиниць П. з. зумовлює їхні відношення у складнопідрядних реченнях і деяких безсполучникових із нерівнозначними семантичними відношеннями предикативних частин. У вузькому розумінні П. з. речення обмежується лише зв'язком головної й підрядної предикативних одиниць у складнопідрядних реченнях. При наявності кількох підрядних предикативних одиниць у висловленні П. з. має паралельний, послідовний і комбінований різновиди: перший характеризується однаковим смисловим зв'язком підрядних одиниць із спільною для них головною; другий співвідносить головну предикативну одиницю з першою підрядною, яка у свою чергу є головною для другої підрядної; третій комбінує паралельний і послідовний П. з. Формальними репрезентантами

П. з. у реченні є підрядні сполучники та сполучникові слова, а також анафорична займенникова кореляція. У словосполученні П. з. оформлюється за допомогою відмінкових, родових й числових флексій, прийменників залежно від типу. Між П. з. і сурядним існують перехідні синкретичні явища з формальними показниками с\рядного зв'язку, а смисловими відношеннями нерівнозначності, що зумовлює поширення П. з. і на складносурядні речення, і навпаки, при наявності підрядних сполучників у складному реченні між їхніми предикативними одиницями простежуються зв'язки рівнозначності.

У синтаксисі наявна типологія диференційних ознак П. з. За характером опорного компонента П. з. поділяється на прислівний і детермінантний. Перший характеризується підпорядкуванням залежного складника підрядності (слова, сполучення чи предикативної одиниці) опорному слову. Другий підпорядковує залежний компонент (детермінант у простому реченні чи підрядну предикативну одиницю) головним членам предикативної одиниці. За передбачуваністю П. з. може бути передбачуваним і непередбачуваним. Перший властивий прислівному зв'язку, який на підставі опорного слова відкриває валентність для іншого слова, сполуки чи предикативної одиниці. Другий реалізується в детермінантному зв'язку, коли залежний компонент не є зумовленим головним компонентом. Із цими типами пов'язаний параметр обов'язковості / необов'язковості П. з., розподіл яких залежить від протиставлення обов'язкових і факультативних валентностей слова або головних членів речення. П. з. може бути передбачуваним, але не обов'язковим за умови факультативної валентності залежного компонента. За семантико-синтаксичними відношеннями П. з. диференціюється на об'єктний, означальний, обставинний (див. Складнопідрядне речення). Деякі дослідники відносять до П. з. модальний, властивий вставним словам, які позначають ставлення мовця до повідомлення і приєднуються до речення або його окремого члена зв'язком кореляції. Однак інші синтаксисти вважають цей зв'язок синкретичним або розглядають його поза межами підрядності й сурядності, подібно до предикативного й апозитивного відношень. Те саме, що й **Гіпотаксис. Subordination, hypotaxis**

ПІДТЕКСТ- підпорядковане категорії інформативності явище і'єксту, що є різновидом інформації, яка ірунтується на вербальній організації'тексту й формується шляхом Гі змістовної переробки та збаїачення без збільшення знакового обсягу. П. впливає зі змісту вербального фрагмента й нашаровується на нього як його другий план. П. має лінгвопсихологічну природу інтерпретації, що застосовує обробку різних струкіур знань автора й читача, тому цей тип інформації є найбільш комунікативним. Зв'язок П. із текстовою категорією інформативності встановлений російським мовознавцем І. Гальперінім, який виокремив три типи інформації: змістовно-фактуальну, змістовно-концептуальну та змістовно-підтекстову. Дослідник розглядав два типи змістовно-підтекстової інформації: ситуативний, пов'язаний зі знаннями попередніх текстових фактів, подій, й асоціативний, що виникає на підставі зв'язків викладеного вербально з накопиченим особистим і суспільним досвідом. Деякі лінгвісти кваліфікують П. як текстову категорію, однак вона властива не всім текстам. Термін П. уведений бельгійським драматургом-символістом М. Метерлінком.

У лінгвістиці тексту П. є різновидом імпліцитного плану тексту й іноді отожднюється із пресупозицією, хоч за способом імплікації він є явищем іншого порядку. Розрізняють референтний і комунікативний ІТ: перший спирається на знання відношень і стану справ у світі дійсності, другий забезпечується умовами ситуації спілкування. Засобами створення П. є одночасна актуалізація різних парадигматичних потенцій мовних одиниць, поява потенційних сем у результаті іррадіації контексту, акумуляція конотації у текстовому фрагменті, символ, використання художньої деталі, контраст тощо. **Implication**

ПЛАН - у шлучному інтелекті й комп'ютерній лінгвістиці сукупність процедур, породжених сценарієм, які сприяють досягненню мети. П. містить початковий, проміжний і кінцевий стани. Термін широко застосовувався в необіхевіористській, а згодом і в когнітивній психології й розглядався як алгоритмічний аспект організації поведінки з огляду на подібність мисленнєвої діяльності людини до операцій комп'ютера (комп'ютерну метафору). П. й образ трактувалися як механізми, що опосередковували зв'язок стимулу й реакції. Образ розглядався як усі накопичені людиною знання, а П. - як ієрархічно побудований процес у людському організмі, здатний контролювати порядок здійснення операцій. П. зумовлює реалізацію моделі поведінки Т-О-Т-Е (від англ. Test - проба, Operate - операція, Exist - результат), яка доводить, що операції, здійснювані організмом, постійно регулюються результатами різних проб. У цій моделі центрального є ідея зворотного зв'язку, який уможливує корекцію поведінки й сприяє досягненню результату. Модель Т-О-Т-Е розроблена американськими психологами Дж. Міллером, Ю. Галантером і К. Прибрамом у книзі "Плани та структура поведінки". **Plan**

ПЛЕОНАЗМ (від гр. *pleonasmos* - надмірність) - 1) явище мовної системи й мовлення, репрезентоване надмірною кількістю граматичного й лексичного забезпечення змісту повідомлення. П. є виявом закону мовної надмірності, яким керуються координація підмета із присудком або граматичне узгодження у флексивних мовах (*ти читаєш, солодке яблуко*), дублювання просторових відношень при дієслівному керуванні, семантичне узгодження, множинне заперечення, мовна синонімія, повтори тощо. П. протиставлений еліпсису й неповноті. П. може бути обов'язковим, якщо він заданий особливостями мовної системи, і факультативним, який виявляється в мовленні.

2) Стилїстична фігура, що ґрунтується на накопиченні стилїстичних або контекстуальних синонімів (наприклад, *колена хвилина часу, у квітні місяці, уперше знайомитися*), повторенні морфем із тотожними або подібними значеннями (*стародавній, пустопорожній*). Плеонастичним є контактне сполучення займенника чи займенникового слова з їхнім вербальним антецедентом у препозиції або постпозиції з метою підкреслення й увиразнення антецедента (див. Пролепсис): *Іду туди, дорідних, до батьків; Петренко, він такий*. П. часто-густо ґрунтується на синтаксичній однорідності або редуплікації (*цілком і повністю, живий-здоровий*). Різновидом П. вважається тавтологія, хоч деякі дослідники вбачають відмінність тавтології від П. у мовленнєвому й некодифікованому статусі першої, що є результатом недостатньої грамотності людини, помилкою. **Pleonasm**

ПЛЮСКВАМПЕРФЕКТ (від лат. plus-більше, quam-чим і perfectum- здійснене, довершене) - форма давноминулого (передминулого) часу дієслова, який указує на те, що одна дія в минулому передувала іншій дії минулому. У праслов'янський період П. мав аналітичну форму (поєднання особових форм дієслова *быти* в аористі або імперфекті з дієприкметником на *-ль*). В українській мові його залишки збереглися в маловживаних формах минулого часу: *Я був читав* (із заміною зв'язки на форму імперфекта). **Pluperfect**

ПОВЕРХНЕВІ СТРУКТУРИ -термін генеративної граматики, вербальний рівень синтаксичних представлень у мовній компетенції людини, мисленнєвим підґрунтям якого є рівень глибинних синтаксичних структур, породжений правилами структури складників універсальної вродженої бази. П. с. формуються на підставі різних трансформацій (правил граматичної перебудови) глибинних структур. Уважається, що ідея глибинних структур, протиставлених поверхневим, належить американському дескриптивісту Ч. Хоккету, який у роботі "Дві моделі граматичного опису" 1954 р. оперував поняттями "похідної форми" і "глибинних форм". Український мовознавець І. Буніятова вбачає витoki такого протиставлення ще у філософській граматиці Санкція (1587 р.), де філософ постулював більш абстрактний рівень, на якому зустрічаються речення й думка, - рівень глибинної структури; кожна людина мусить володіти набором правил і принципів взаємовідношення між глибинними та П. с. речень П. с. використовувалися у трансформаційному аналізі як засіб опису синтаксичної структури речення у вигляді дерева безпосередніх складників. Розробка концепції глибинних і П. с. здійснена американським лінгвістом, фундатором генеративної граматики Н. Хомським у праці "Аспекти теорії синтаксису" 1965 р. на етапі Стандартної теорії, яка ґрунтувалася на таких головних положеннях 1) будь-яке висловлення походить із глибинної структури, яка створюється за правилами структури складників універсальної вродженої бази мовних знань людини; 2) перетворення (породження) глибинної синтаксичної структури на поверхневу здійснюється на підставі трансформації; 3) лексикон відіграє вторинну роль і застосовується при формуванні глибинних структур за правилами структури складників, відділяючи граматично правильні речення від неправильних; 4) безкінечна кількість глибинних структур не здатна породжувати безкінечну кількість поверхневих 5) трансформаційне правило містить два компоненти - структурний опис і структурну зміну. На третьому етапі (Розширеної Стандартної теорії) у 70-ті р. р. відбувається перехід до інтерпретативізму, або лексикалізму: значно більша увага приділяється семантичній інтерпретації й лексикону, при перетворенні глибинних структур на поверхневі правила семантичної інтерпретації отримують більшу вагу. У "Мінімалістській програмі лінгвістичної теорії" 1993 р. поняття і глибинних і П.с уже не використовується й замінене інтерфейсами логічної форми й фонетичної форми з огляду на дві системи реалізації* концептуально-інтенційну й артикуляторно-перцептивну відповідно. У семантичному синтаксисі поняття глибинних і П. с. розглядається в іншому розумінні: як співвідношення змієвної структури речення (позиційної схеми) із її знаковою репрезентацією. **Surface structure**

ПОВНЕ РЕЧЕННЯ - різновид простого речення із представленою всіх необхідних членів, передбачених структурною схемою. Повнота речення зумовлюється специфікою його головних членів, валентність яких визначає позиції другорядних членів речення. П. р. протиставлене неповному у якому відбувається опущення певних компонентів (головних, другорядних членів речення чи детермінантів), які зрозумілі з контексту або ситуації. За умови визнання третього члена опозиції- еліптичних речень - вони також протиставлені П. р. **Complete sentence**

ПОДВІЙНА МОТИВАЦІЯ - наявність у слова двох твірних основ як репрезентація двох шляхів творення слова, притаманна словотворчій системі мови. У русистичі це явище було описане В. Виноградовим, В. Лопатіним й І. Улухановим на прикладі префіксальних якісних прислівників і префіксальних абстрактних віддієслівних іменників (наприклад» *треадресація* від *переадресувати* й *адресація*).

ПОКАЗНИКИ ЗВ'ЯЗНОСТІ- мовні й позамовні засоби, які опосередкують різні типи зв'язності тексту Американський дослідник А. Хілл виокремив три яруси П.з.: 1) сегментні, які поділяються на а) лексичні (лексичні повтори, синоніми, антоніми, пароніми, споріднені слова, слова зі спільною семою); б) граматичні (сполучники, сполучникові слова, вказівні займенники, морфологічне узгодження часу, способу дії, корелятивні слова, ступені порівняння, вставні слова й речення тощо); в) синтаксичні (порядок слів, порядок зчеплення частин, слідування); г) стилістичні (синтаксичний паралелізм, еліпсис, градація, питальні речення і т. ін.); 2) супрасегментні (інтонація, паузи, наголос); 3) ситуативні (екстралінгвістичні), тобто структура ситуацій, асоціації і т. ін. Список П. з. потребує уточнення й розширення, оскільки він не враховує нових типологій зв'язності за способом зв'язку й є непослідовним. **Indexes of coherent**

ПОШЛІНГВІЗМ (від гр. рої і - багато, лат. lingua - мова) - багатомовність як ознака мовної ситуації країни, регіону чи мовного стану індивіда, тобто володіння особистістю або певною групою представників етносу кількома мовами. Здебільшого полілінгвізм є ознакою регіону. Так, у Республіці Крим склалася полілінгвокультурна ситуація, а багатомовність є її головною рисою. Чотиримовна ситуація наявна в Індії, де використовують місцеву офіційну, місцеву неофіційну мови, англійську й санскрит.

ПОЛІСЕМІЯ (від гр. polysemos - багатозначний) - вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність в одній лексемі або одиниці будь-якого мовного рівня кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов'язані одне з одним. Дослідники називають П. семасіо-ономасіологічною категорією, яка розв'язує суперечність між безмежністю світу, його пізнання, з одного боку, й обмеженими можливостями мови, сприйняття й пам'яті, з іншого. Типами П. є лексичната граматична; перша існує в лексемі або фразеологічній одиниці, друга характеризує можливості граматичної форми позначати різний категорійний зміст. Залежно від механізму творення значень розрізняють імплікаційні (метонімічні), класифікаційні (родо-видові) і симілятивні (метафоричні) зв'язки між лексико-семантичними варіантами полісемантів. За умови визнання в семантичній структурі слова інваріанта чи головного ЛСВ (Р. Якобсон, В. Звегінцев й ін.) виокремлюють такі різновиди П.: ланцюжковий при послідовному творенні значень полісеманта;

радіальний при творенні кількох значень від одного головного значення та комбінований. Однак цей критерій визнається не всіма лінгвістами. Категорично відкидають тезу про наявність головного лексико-семантичного варіанта Ю. Апресян, С. Кацнельсон, П. Соболева, В. Перебийніста ін., адже ЛСВ можуть бути пов'язаними один з одним більш складним способом або не пов'язаними взагалі (у випадку ономасіологічно зумовленої полісемії, коли зв'язок значень устанавлюється на підставі семантики мотиватора слова, наприклад, укр. *троял* – 1) трое коней, 2) вид танцю із притупуванням правою ногою, 3) вид гри, 4) батько трьох близнят, 5) конюшина лучна). Одним із способів творення такої П. є й агрегативання (термін Н. Котелової) – приєднання до однієї твірної основи багатозначного словотворчого форманта (наприклад, укр. *братство* зі значеннями збірного іменника й абстрактної назви ознаки). Компромісним варіантом розгляду зв'язку значень можна вважати концепцію Д. Шмельова, який виокремив епідигматичні (мотиваційні), парадигматичні (опозиційні, таксономічні й ін.) і дифузні (включення, перетину, поєднання) відношення між значеннями слова. Дискусійною й остаточно не розв'язаною проблемою залишається розмежування П. і гомогенної омонімії, хоч цій проблемі присвячена чимала кількість розробок теоретичного та прикладного характеру. Сучасні когнітивно орієнтовані семантичні студії моделюють зв'язки П. більш детально за допомогою семантичних графів, що відображають множинне поєднання значень (див. слово *зелений* у М. Нікітіна). Когнітологи встановлюють прямий зв'язок між кількістю семантичних компонентів у значенні, рівнем конкретизації й активністю полісемантичних потенцій значення слова й доводять цю закономірність шляхом лінгвостатистичного експерименту (І. Ольшанський, Е. Лайзі й ін.). **Polysemy**

ПОЛІСИНДЕТОН (від гр. polys – численний, багато і syndeton – зв'язок) – стилістична фігура мовлення, що полягає в повторенні однакових сполучників у простому чи складному реченні: *І тільки степ, і тільки спека, спека, і озеравил проблески скупі. І той у лебі зморелий лелека, і те гніздо лелече ла стовпі* (Костенко). П. у художніх текстах створює ефекти урочистого уповільнення мовлення або накопичення нових вражень і переживань, служить засобом експресивності. **Polysyndeton.**

ПОЛІСИНТЕТИЧНА МОВА (від гр. polys – численний і synthesis – поєднання) – різновид мови, у якій аморфні основи-корені поєднуються у висловленні у складні комплекси без формальних показників із використанням певних службових елементів. Здебільшого такі комплекси утворюються на базі дієслова із включенням прямого додатка або на базі атрибутивних й обставинних відношень. Протиставлена кореневим (аморфним), аглютинативним, флективним мовам, згідно з типологічною класифікацією В. фон Гумбольдта, що ґрунтувалася на розробках мовної типології братів Ф. й А. Шлегелів. Інкорпорація не представлена в мовах у чистому вигляді й нерідко поєднується з аглютинацією й зумовлена нею. До І. м. належать чукотсько-камчатські та переважна більшість амеріндських **МОВ**. Те саме, що й **Інкорпоруюча мова**. **Incorporating language**

ПОЛІТИЧНА ЛІНГВІСТИКА – галузь мовознавства, спрямована на дослідження мовних засобів політичної сфери спілкування, політичної комунікації й маніпулювання,

взаємодії мови, ідеології та влади. П. л. є міждисциплінарною і алузью, що інтегрує теоретичний потенціал теорії мовної комунікації, лінгвоконцептології, дискурсології, лінгвістики тексту, соціолінгвістики з доробком політології, філософії, риторики, наратології тощо. П. л. почала розроблятися наприкінці 50-х р. р. у ФРН узв'язк з вивченням мови націонал-соціалізму. У 80-ті р. р. функція мови як засобу маніпуляції свідомістю та здійснення соціальної влади стала об'єктом досліджень американських і західноєвропейських лінгвістів (П. Серіо, Р. Мідоу, Д. Болінджер, Р. Блакар, Х. Вайнріх, Р. Водак, Т. ван Дейк та ін.). У колишніх країнах СРСР проблематика П. л. почала розроблятися лише у 90-ті р. р. спершу під кутом зору досліджень тоталітарної мови радянської епохи, а згодом – теоретичного обґрунтування мовних особливостей організації політичного дискурсу в різних аспектах. З 1998 р. виходить серія збірників "Политический дискурс в России". Головними завданнями П. л. є 1) установлення функцій мови в політичній комунікації (регулятивної, інструментальної, інформаційної, акціональної, контролю, спонукальної, ідентифікаційної, мобілізаційної, агональної тощо); 2) характеристика особливостей політичного дискурсу (його інституційності, інформативності, визначеності, міфологічності, фідейстичності, езотеричності і т. ін.); 3) аналіз специфіки складників моделі ситуації політичного спілкування; 4) характеристика особливостей адресантності, адресованості, інтенційності, стратегічності, інтерактивності політичної комунікації; 5) дослідження маніпуляційних стратегій і тактик, їхньої ефективності й риторичних правил політичної аргументації; 6) опис мови політиків у політичній комунікації, їхньої стереотипізації у масовій свідомості; 7) установлення мовних показників дистанції влади й авторитарності політичного дискурсу; 8) моделювання базових концептів політичного дискурсу й опис мовних засобів їхньої репрезентації; 9) опис жанрового простору й субжанрової ієрархії політичної комунікації; 10) аналіз імплікації політичному дискурсу й когнітивне моделювання декларативних і процедурних знань, що застосовуються у політичній комунікації і т. ін.

У П. л. виокремлюються такі напрями: перший, дескриптивний, пов'язаний із вивченням мовної поведінки політиків (мовних засобів, риторичних прийомів, побудови аргументації й маніпуляції тощо) і змісту політичних текстів; другий виник у межах критичного дискурс-аналізу-теорії й методики емпіричного дослідження відношень між дискурсом і соціальним та культурним станом суспільства, а також взаємної детермінованості їхнього розвитку. Головними положеннями критичного аналізу політичного дискурсу є такі: 1) процеси творення текстів і їхнє споживання відтворюють і змінюють соціум і культуру; 2) дискурс не лише сам творить соціальний світ, а й соціальні практики творять дискурс; 3) фізичні об'єкти набувають певного значення завдяки дискурсу; 4) суб'єкте деценгрованим, його дискурсивні вияви визначає панівний дискурс, що залежить від панівної ідеології влади; 5) суб'єкт здатний діяти креативно й перетворювати соціальні практики та дискурси через критичний перегляд установлених владним дискурсом значень і т. ін. Критичний аналіз дискурсу загалом ґрунтується на філософській концепції М. Фуко щодо влади як сили, що створює суб'єктів й агентів дій, а також на положеннях лінгвістичної

філософії про сприйняття реальності на підставі мови, яка не лише відображає реальність, а й конструює її. Критичний підхід до аналізу політичної комунікації є свідомо тенденційним заангажованим аналізом мовних засобів представлення соціальної нерівності, використання мови як засобу влади й соціального контролю, знаряддя боротьби ідеологій. Дослідник відкрито займає бік пригноблених і позбавлених влади. Головними представниками критичного напрямку у П. л. є Т. ван Дейк, Н. Феркло, Р. Водак, К. Кендлін, Р. Фаулер та ін. Третій напрям, когнітивний, є новим у П. л. і характеризується моделюванням структур свідомості учасників політичної комунікації; аналізом ключових концептів політичного дискурсу, політичних метафор й їхніх донорських концептуальних сфер, стереотипів мовленнєвої поведінки, які є підґрунтям політичних переконань, упереджень і міфологем; установленням ментальних моделей, зумовлених ідеологією влади; вивченням впливу боротьби дискурсів й ідеологій на мову тощо.

Дискусійною проблемою сучасної П. л. є поняття політичної мови. Одні дослідники вважають її особливою знаковою системою, призначеною для здійснення політичної комунікації: для формування суспільного консенсусу, прийняття й обґрунтування політичних і соціально-політичних рішень; специфічною підмовою для вираження ідеології влади з особливою граматикою й лексиконом (А. Баранов, Є. Казакевич, Ю. Степанов, П. Серіо) Альтернативними цій позиції є судження лінгвістів, які розглядають відсутність у політичному дискурсі якихось особливих лексикону та грамматики при наявності специфіки змісту інформації, обставин, у яких здійснюється спілкування, особливих тем, цілей і функцій, термінології й риторики (Д. Грейбер, П. Паршин). Мова політики складає семіотичний простір політичного дискурсу, обслуговує потреби політичної комунікації, характеризується деспеціалізацією політичних термінів, орієнтованістю на масового адресата, обмеженістю інституційними формами спілкування. Головними функціями політичного дискурсу лінгвісти вважають інтеграцію й диференціацію групових агентів політики; розвиток конфлікту та встановлення консенсусу; здійснення вербальних політичних дій та інформування про них; створення "мовної реальності" поля політики й її інтерпретацію; маніпуляцію свідомістю й контроль за діями полпиків й слскторату (О. Шейгал). **Political linguistics**

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ МОВОЗНАВСТВО -Напрямок мовознавства, якому належить розробка процедур реконструкції походження мов від прамов, установлення еволюційних змін і закономірностей розвитку споріднених мов шляхом їхнього порівняння на різних етапах формування. Головним принципом П. м. є історизм, який мав філософське підґрунтя (еволюційні погляди К. Ліннея, Ж. Ламарка, теорія прогресу А. Тюрго, Г. Лессінга, І. Гердера, Ч. Дарвіна й ін.). Зародження цього напрямку підготовлене, по-перше, діяльністю по нормалізації мов шляхом створення одномовних і загальних раціональних граматик, а також словників, зокрема, й багатомовних (наприклад, словник П. Палласа, що містив матеріал 276 мов, 1786 - 1791 р. р.; каталог особливостей лексики та грамматики 307 мов М. Ерваса-і-Пандуро, 1800 -1804 р. р.; "Мітридат, або загальне мовознавство" І. Аделунга, І. Фатера, 1806 -1817 р. р.); по-друге, домінуванням у мовознавстві XVIII ст проблеми походження мови,

хоч перші спроби аналізу цієї проблеми здійснювалися ще в часи анічності. по-третє, розвитком ідеї спільності походження певних мов, що була відома ще з XIV ст (трактати А. Данте), розробкою концепцій мовних сімей (класифікація уральських й алтайських мов, подана у таблицях П. фон Страленберга 1730 р.), прамови, якою став відкритий англійським сходознавцем У. Джонсом у 1786 р. санскрит, що підтвердив також і німецький мовознавець Ф. Шлегель у 1808 р, а спростував його співвітчизник А. Шлейхер у другій половині XIX ст. (хоч перші відомості про санскрит з'явилися в Європі ще у XVI ст.). Важливим підґрунтям появи П. м. були перші спроби генеалогічної класифікації мов (Дж. Хікс, А. Кате, І. Скалігер та ін.), розробка мовної типології й універсальних граматик.

Основоположниками П. м. вважаються німецькі мовознавці Ф. Бопп, Я. Гримм, датчанин Р. Раск і російський дослідник О. Востоков. У праці 1816 р "Про систему дієвідміни санскритської" мови порівняно із грецькою, латинською, перською й германською мовами" Ф. Бопп продемонстрував процедури порівняльного методу на прикладі явищ живих і мертвих мов, доводячи факт існування праформ дієслів у санскриті. Дослідник увів поняття звукових законів, які сформулював Я. Гримм у 1819 р. і теоретично обґрунтував А. Шлейхер, і термін "індоєвропейські мови", на противагу наявному тоді терміну "індогерманські мови". Р. Раск уперше сформулював принцип регулярності відповідників, установив найбільш показові для компаративістики класи слів (термінів спорідненості, займенників, числівників). Заслугою О. Востокова стало відкриття таємниці юсів і спорідненості слов'янських мов, а першу порівняльну граматику цих мов створено словенським лінгвістом Ф. Міклошичем у 1852-1874 р. р. Теоретичне обґрунтування статусу П. м. належить В. фон Гумбольдту.

Напрямами П. м. вважаються 1) історико-генетичний, орієнтований на встановлення історичних законів розвитку споріднених мов від прамови; 2) типологічний, метою якого є визначення й опис типологічних рис мов світу; 3) ареальний, що досліджує взаємодію географічно контактних мов, мовні союзи тощо (ареальна лінгвістика, становлення якої відбулося наприкінці XIX ст.). Розрізняють чотири етапи розвитку П. м.: 1) романтичний, який обмежувався діяльністю основоположників П. м.; 2) натуралістичний, пов'язаний із поширенням на вивчення мови принципів природничих наук німецьким мовознавцем А. Шлейхером (50—60-ті р. р.) і його послідовниками (теорія родовідного древа, перенесення біологічної систематики на класифікацію мов; проекція законів мінливості видів, боротьби за існування на становлення мов та ін.); 3) молодограматичний, що виник у 70-ті р. р. XIX ст. і був зумовлений пошуком шляхів подолання кризи компаративістики; 4) постмолодограматичний (структурний) (починаючи із 20-х р. р. XX ст.). Засновниками молодограматизму були німецькі лінгвісти А. Лескін, К. Бругман, Г. Остгоф, Б. Дельбрюк. До молодограматиків належали датчани К. Вернер, В. Томсен, француз М. Бреаль, американець У. Уїтні, росіянин П. Фортунатов. Молодограматизм абсолютизував закони розвитку мов, базувався на лінгвістичному індивідуальному психологізмі, об'єктивності й точності, які можливі за умови вивчення живих мов, а не гіпотетичної реконструкції праформ у прамовах. Молодограматики вдосконалили

метод П. м. У подальших розробках порівняльно-історичний метод апробується на синтаксисі й семантиці, теорії номінації, діалектології (школа слів і речей Х. Шухардта та Р. Мерингера, французько-швейцарська школа лінгвогеографії Ж. Жильєрона, італійська неолінгвістика М. Бартолі, яфетична концепція радянського дослідника М. Марра й ін.).

На четвертому етапі П. м. значна увага компаративістів була приділена опису окремих груп мов (памірських, анатолійських, дардських, тохарського й ін.), розшифровці крито-мікенських таблиць, пам'яток давньої писемності. Зокрема, аналіз анатолійських мов сприяв зміні поглядів на структуру індоєвропейської прамови. Порівняльно-історичний метод був удосконалений за рахунок застосування структурних, ареальних, типологічних, статистичних методів, методу глотохронології, розробленого у 1948-1952 р. р. М. Сводешом, що уможливило вимірювання швидкості мовних змін і встановлення часу розділення споріднених мов і ступеня їхньої близькості. Ступені спорідненості мов установлюються також глотохронологічними методиками А. Крюбера, К. Кретьєна (на підставі лексики) й Я. Чекановського (на базі фонетики й морфології). Розпад індоєвропейської мовної сім'ї детально вивчається за допомогою комплексного методу системно-типологічної реконструкції Т. Гамкрелідзе і В. Іванова, що є синтезом моделі родовідного древа й теорії хвиль. Були розроблені нові критерії внутрішньої реконструкції. З'явилися нові теорії індоєвропейського вокалізму й консонантизму, концепції ностратичних мов, моногенези і т. ін. **Comparative linguistics**

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ МЕТОД-сукупність процедур реконструкції походження мов від прамов, установлення еволюційних змін і закономірностей розвитку споріднених мов шляхом їхнього порівняння на різних етапах формування. Метою П. м. є доведення спільності походження мов і дослідження їхнього розвитку. П. м. спрямований на відкриття законів розвитку мов, що уможливує відстеження регулярних тенденцій і доведення генетичної близькості мов. Головним принципом П. м. є історизм, який мав філософське підґрунтя (еволюційні погляди К. Ліннея, Ж. Ламарка, теорія прогресу А. Тюрго, Г. Лессінга, І. Гердера, Ч. Дарвіна й ін.). Зародження цього методу позначене розробками 1) проблеми походження мови від прамови, якою спершу став відкритий англійським сходознавцем У. Джонсом у 1786 р. санскрит (у другій половині XIX ст. це положення було спростоване А. Шлейхером); 2) концепції мовних сімей (класифікації уральських й алтайських мов, подані у таблицях П. фон Страленберга 1730 р.); 3) генеалогічної й типологічної класифікації мов (Дж. Хікс, А. Кате, І. Скалігер, А. і Ф. Шлегелі, В. фон Гумбольдт); 4) універсальних граматик (Пор-Рояля, 1660 р.) і створенням багатомовних словників (наприклад, словник П. Палласа, що містив матеріал 272 мов, 1786-1791 р. р.; каталог особливостей лексики та граматики 307 мов М. Ерваса-і-Пандуро, 1800-1804 р. р.; "Мітридат, або загальне мовознавство" І. Аделунга, І. Фатера, 1806-1817 р. р.).

Основоположниками П. м. вважаються німецькі мовознавці Ф. Бопп, Я. Гримм, датчанин Р. Раск і російський дослідник О. Востоков. У праці 1816р. "Про систему дієвідміни санскритської мови порівняно з грецькою, латинською, перською й германською мовами*" Ф. Бопп продемонстрував процедури П. м. на матеріалі

явищ живих і мертвих мов, доводячи факт існування праформ дієслів у санск- - Р. Раск уперше сформулював принцип регулярності відповідників, устане = -•• найбільш показові для компаративістики класи слів (терміни споріднене^ займенники, числівники). Одиницею встановлення спорідненості здебільше?: обиралися не слова, а морфеми (їхня спільна кількість у споріднених мовах повинні перевищувати кількість спільних слів). Заслугою О. Востокова стало відкри—t таємниці юсів і спорідненості слов'янських мов. У 50—60-ті р. р, XIX ст. фундат:*г лінгвістичного натуралізму А. Шлейхер першим обґрунтував теор>: індоевропейської прамови й розробив процедуру її реконструкції, подавши банк*» "Вівця й коні" цією гіпотетичною прамовою. Однак така спроба продемонстр\ ваг* відсутність строгої процедури синхронізації праформ, їхню несистемність . вибірковість. Теорія родовідного древа А. Шлейхера сприяла дальшій розробці П. м_ адже реконструкція прамови повинна була враховувати розгалуження її діалектів : членування на окремі мови в межах сім'ї.

Особливим етапом удосконалення П. м. був молодогораматичний (70-ті р. р. XIX - 20-ті р. р. XX ст.), який ґрунтувався на засадах емпіризму, індуктивності аналізу фетишизації законів мовного розвитку, що не можуть мати виключень Молодогораматика постулювали об'єктивність і точність П. м., які можливі за умови вивчення живих мов, а не гіпотетичної реконструкції праформ у прамовах. Вони деталізували деякі процедури реконструкції, відмовившись від багатьох ідей раннього компаративізму (єдності глотогенезу, переходу мов від первісного аморфного (кореневого) стану до аглютинації й далі - до флективної будови, гумбольдтіанського духу народу, теорії прогресу й регресу мов А. Шлейхера, його ідеалізованої прамови). Заслугою цього етапу було створення цілісної картини індоевропейського вокалізму, фонетичних чергувань, морфонологічних явищ; установлення об'єктивних підходів до етимологічного аналізу, зовнішньої реконструкції; отримання доволі достовірних знань щодо морфологічної структури і звукового складу індоевропейської прамови; укладання порівняльно-історичних грамастик різних мовних груп й опис давніх мов і діалектів.

У подальших розробках П. м. апробується на синтаксисі й семантиці, теорії номінації, діалектології (школа слів і речей Г. ШухардтатаР. Мерингера, французько-швейцарська школа лінгвогеографії Ж. Жильєрона, італійська неолінгвістика М. Бартолі, яфетична концепція радянського дослідника М. Марра й ін.). На постмолодогораматичному етапі, починаючи із 20-х р. р. XX ст. були виділені нові критерії внутрішньої реконструкції. П. м. отримав нові методики, що ґрунтувалися на структурних, ареальних, типологічних, статистичних методах, методі глотохронології, створеному у 1948-1952 р. р. М. Сводешом, який уможливив вимірювання швидкості мовних змін, установлення часу, розділення споріднених мов і ступеня їхньої близькості. Ступені спорідненості мов устанавлюються також глотохронологічними методиками А. Крьобера, К. Кретьєна(на підставі лексики) й Я. Чекановського (на базі фонетики й морфології*). Розпад індоевропейської мовної сім'ї детально вивчається за допомогою комплексного методу системно-типологічної реконструкції Т. Гамкрелідзе і В. Іванова, що є синтезом моделі родовідного древа

А. Шлейхера й теорії хвиль В. Шмідта. Головними прийомами П. м. є зовнішня і внутрішня реконструкція (перша залучає матеріали споріднених мов, друга співвідносить явища однієї мови, представлені на різних етапах її розвитку), відносна хронологізація (реконструкція певних змін відносно інших, що дає змогу пояснити певні відхилення від аналогії) і т. ін. У межах П. м. застосовуються методики лінгвогеографії, лінгвостатистики. **Comparative method**

ПОРІВНЯННЯ - стилістична фігура, представлена різними синтаксичними конструкціями, що відображають мисленнєву операцію поєднання двох предметів, явищ, ситуацій, ознак на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогій між ними: *Віки минули, як єдиний сноп* (Костенко). У художніх текстах використовуються П. традиційні й okazіональні (індивідуально-авторські). Як троп П. сприяє увиразненню мовлення, служить засобом створення образності, експресивності. П. може ґрунтуватися на протиставленні за рахунок заперечення. Виокремлюють просте П. як уподібнення за однією ознакою й розгорнуте, що ґрунтується на аналогії за багатьма ознаками (асоціативним ореолом). Засобами П. є слова з елементами *-подібний, -видніш*, уподібнювальні прислівники, конструкції (звороти) із порівняльними сполучниками, частками, підрядні речення, структури простого, складносурядного речень, ступені порівняння прикметників, прислівників (дієслів й іменників у деяких мовах), лексичні маркери П. *{подібний, схожий}*, форми різних відмінків залежно від мови тощо. Граматикалізація П. властива не всім мовам, Культуролог Дж. Хайман висунув гіпотезу, згідно з якою граматична кодифікація П. відображає культуру, що характеризується індивідуалізмом і змагальністю, відсутність такої кодифікації-культуру відносно огалітарну. Дискусійними в сучасній лінгвістиці є проблеми розмежування метафори, П. і метаморфози, а також предикативна кваліфікація порівняльних зворотів. У широкому розумінні П. як операція свідомості є підґрунтям метафори, символу. Е. Сепір уважав П. найдавнішим видом інтелектуальної діяльності людини, яка навіть передувала рахунку. М. Фуко розглядав П. як найбільш скритий елемент, який визначає форму пізнання й гарантує багатство його змісту. О. Потебня, І. Сеченов досліджували психологічне підґрунтя П. В. Виноградов називав П. стійкими фразеологічними конструкціями, у яких внутрішня умовність є традиційною національною характеристикою образу, його випробуваною влучністю, побутовим реалізмом й експресивною значністю. **Comparison**

ПОРОДЖЕННЯ (ПРОДУКУВАННЯ) МОВЛЕННЯ - складний інтенційно, інтерактивно й ситуаційно зумовлений психічний процес формування висловлення на підставі мовної здатності людини, її мовної, комунікативної й культурної компетенції. Проблема П. м. є предметом дослідження у психолінгвістиці й визначається загальними засадами течії або школи. О. Залевська звертає увагу дослідників цієї проблеми на розбіжність термінів "породження" і "продукування". Перший застосовується в генеративізмі, другий виходить із концепцій радянських психологів Л. Виготського і С. Рубінштейна. Породження є процесом штучним, який існує у теоретичних побудовах мовознавців, а продукування мовлення с природною та скритою мовно-мисленнєвою діяльністю Розробка проблеми П. м. в американській психолінгвістиці має дескриптивістську й генеративістську орієнтації. Необіхевіористська течія

дескриптивізму в американській психолінгвістиці розглядала П. м. як послідовний механізм отримання реакцій на стимули фонів і морфів "зліва направо" на підставі інтуїції без залучення семантичних компонентів (Ч. Осгуд, Б. Скіннер та ін.). Класична модель Ч. Осгуда є ймовірнісною з кінцевим числом станів і репрезентує процес П. м. на трьох рівнях (реченнєвому, морфемному й фонетичному) за властивими їм закономірностями, причому розподіл одиниць вищого рівня враховує принципи розподілу одиниць нижчого рівня. Зважаючи на те, що процеси П. м. проєктуються у психолінгвістиці й когнітивній психології на онтогенез мовної здатності, подібний "реактивний" підхід пояснював засвоєння мови дитиною аналогічним чином, на що дитині знадобилося б, за підрахунками опонентів дескриптивізму, 100 років. Сучасні психолінгвісти вважають модель Ч. Осгуда недооціненою (слід відмітити, що у 80-ті р. р. Ч. Осгуд запропонував принципово нову модель П. м.), адже, незважаючи на її загальну невідповідність реальному стану справ, вона містила багато цінних ідей, які пізніше були висунуті в когнітивній лінгвістиці (наприклад, абстрактна граматика мовної активності; поняття натуральності як відповідності граматичних структур когнітивним схемам, ідея ймовірнісного зв'язку нелінійних елементів, а й операцій породження; положення про ядерні твердження як пропозиційні функції і т. ін.).

Альтернативна дескриптивістській концепція П. м. в американській психолінгвістиці належить Н. Хомському (1963 р.), погляди якого з часом змінювалися, хоч головні принципи домінування синтаксису, менталізму, асемантизму, універсалізму, нативізму залишалися незмінними. Модель П. м. Н. Хомського, підтримана відомим американським психологом Дж. Міллером, ґрунтується на розмежуванні мовної компетенції та її реалізації, на положеннях когнітивізму й модуля ризму, адже її загальною метафорою є уподібнення переробки природної мови комп'ютерній переробці з урахуванням наявності в мовленнєвому механізмі людини ряду незалежних й автономно та паралельно працюючих систем обробки інформації - модулів. Кожний модуль як когнітивна система має специфічну, притаманну лише йому структуру, *що* не може бути пояснена на основі структурних особливостей інших модулів. У початковій стандартній синтаксичній теорії раннього Н. Хомського модель П. м. представлена кількома підсистемами: вродженою універсальною базою правил структури складників, яка керує переведенням глибинних синтаксичних структур у поверхневі з урахуванням трансформацій і вторинної ролі лексикону мови. У мінімалістській теорії пізнього Н. Хомського П. м. представлене взаємодією обчислювальної системи як універсальної вродженої бази, лексикону, роль якого як вторинної інтерпретаційної підсистеми дещо посилена; артикуляторно-перцептивної та концептуально-інтенційної систем. У цій моделі відсутні глибинні й поверхневі синтаксичні структури, всі принципи діють лише на рівнях фонетичної й логічної форм, які представлені артикуляторно-перцептивною та концептуально-інтенційною системами. В одних мовах правила обмеження на синтаксичні трансформації й універсальні, вроджені параметри застосовуються вербально, явно (*overtly*), в інших - лише на рівні логічної форми (*covertly*).

Лінгвістогіграфи відмічають, що першими моделями П. м. в американській

психолінгвістиці були послідовні, згодом з'явилися паралельні й гібридні. З Фромкін і М. Гаррет на початку 70-х р. р. визначили у П. м. такі послідовні :тадії'. ідентифікацію значення, породження інтонаційного контуру, введення ~овнозначних слів, додавання афіксів і службових слів, установлення фонетичних :егментів. До гібридних моделей належить схема П. м. американського вченого З Левелта (1989 р.). Дослідник будує її з урахуванням членування системи -а підсистеми, кожна з яких отримує відповідний вид мовленнєвої інформації і надає "невний продукт. Такими підсистемами в його моделі є концептуалізатор, продуктом -кого є довербальне повідомлення; формулювальник, що здійснює граматичне й фонологічне кодування у взаємодії з лексиконом; й артикулятор, який перетворює фонетичний план (внутрішнє мовлення) на зовнішнє. На позначення :диниці граматичного кодування повідомлення В. Левелт уводить поняття леми як дофонологічного продукту роботи концептуалізатора й формулювальника.

В Європі й на пострадянському просторі найбільш визнаною є модель продукування мовлення радянського психолога Л. Виготського, який називав говоріння мовленнєво-мисленнєвим процесом "переливання думки у слово" . представляв продукування мовлення як фазово-ступеневу діяльність, яка починається від мотиву - неясного бажання, що зумовлює формування думки. Думка перетворюється на внутрішнє слово й через певні етапи вербалізації семантизації - на зовнішнє слово. Концепція Л. Виготського послужила підґрунтям для інших моделей, що розроблялися Московською психологічною школою (моделі О. Лурія, О.О. Леонтьєва, Т. Ахутіної, М. Жинкіна, І. Зимньої й ін.). Специфіка цих моделей полягає у зміні внутрішнього слова на внутрішнє програмування або семантичний запис, у деталізації семантичного циклу на підставі лексичної розгортки, граматичної структури (О. Леонтьєв, Т. Ахутіна) або глибинної й поверхневої синтаксичної структури (О. Лурія), у поділі зовнішнього мовлення на три розгортки (морфологічну, фонологічну, фонетичну) і т ін. Цікавою є модель М. Жинкіна, у якій внутрішнє мовлення реалізується через універсальний предметний код (УПК), що служить денотативно-ситуаційною базою (моделлю фрагмента дійсності) для розуміння та продукування мовлення. Головним операційним механізмом мовлення М Жинкін уважав взаємодію складання слів з елементів, а фраз із слів при реалізації у кожному з них відбору та складання, аналізу й синтезу, динаміки та статичності. Розробка дослідником різних механізмів мовлення покладена в основу, наприклад, моделі І Зимньої. Вона розмежовує три рівня П. м.: спонукальний, рівні формування й реалізації, - які одночасно й паралельно взаємодіють на підставі вже створених міжрівневих зв'язків. Перша фаза мотивації розглядається як окремий механізм, дві наступні пов'язуються з механізмами випереджального відображення, осмислення, оперативної й постійної пам'яті, логіки думки, денотативної співвіднесеною і, внутрішнього й зовнішнього оформлення висловлення, зворотного зв'язку, контролю, акцентного членування, еквівалентних заміни тощо.

Перспективною є холістична модель О. Залевської, яка будується на функціонуванні різнорівневих одиниць лексикону як самоорганізованої динамічної системи У П. м. дослідниця виділяє ряд проміжних продуктів* образ результату, смислову

програму й висловлення, -які забезпечуються пусковим моментом, що контроль всі позитивні рішення на різних стадіях продукування. Модель Т. Ахутіної містить смислове та семантичне синтаксування й наділення внутрішніх слів значення*-- на етапах формування образу думки і смислової програми, результатом чого є семантична структура речення. Далі відбувається граматичне структурування, морфемне представлення речення, і на підставі кінетичного програмування й вибору артикуле* здійснюється моторі/а поскладова програма синтагми. Загалом Т. Ахутіна виділяє п'ять положень, які є спільними у дослідженнях П. м. російських і зарубіжних учених: 1) багаторівневість процесу зі специфічними репрезентаціями майбутнього висловлення на кожному з рівнів; 2) розмежування лексичних і синтаксичних операцій, результати яких поєднуються у фреймі шляхом заповнення його слотів; 3) розділення вибору значень і форм слів і різних рівнів синтаксису; 4) принципова різноманітність різнорівневих механізмів типу "фрейм - слот"; 5) трактування П. м. як взаємодії прямих і зворотних зв'язків за умови конкурування стратегій **Speech production** (або в генеративізмі **speech generation**).

ПОРЯДОК СЛІВ - послідовне розташування лексичних одиниць у висловленні чи синтаксичній групі. П.с. може бути прямим (неемфатичним), коли тема збігається із групою підмета й передує ремі (групі присудка), відповідно до звичної для певної мови послідовності побудови речення; і зворотним (емфатичним, інверсивним). Іноді зворотний П. с. не тотожний з інверсією, яка розглядається як стилістична фігура, що посилює виразність мовлення. Інверсійний порядок передбачає заміну позицій теми й реми та зумовлений рядом чинників: акцентуванням уваги, уповільненням або прискоренням динамізму подій, підсиленням оціноктощо. Виокремлюють також прогресивний і регресивний П. с. залежно від розташування головного й залежного слів (у першому випадку головне слово передує залежному, у другому - навпаки). контактний і дистантний П. с. залежно від розташування компонентів гр\пн (дистантність приводить до перехрещення зв'язків у дереві залежностей); вільний і зв'язаний відповідно до ступеня фіксованості П. с. (вільний П. с. не скасовує параметра фіксованості, наприклад, загалом мова може мати вільний порядок, але з певними елементами фіксованості); об'єктивний, або нейтральний, і суб'єктивний П. с., що відображає емоційну сферу мовця.

П. с. визначає мовні типи (аналітичні мови більш фіксовані). Типологічними ознаками П. с. у різних мовах є місце службових слів (артиклів, прийменників, зв'язок): означень й означуваних слів; додатків й обставин і т. ін. Функціями П. с. є змістовна (він є компонентом периферії багатьох функціонально-семантичних полів), диференційна (розрізнення відтінків протилежних смислів), комунікативна (участь в актуальному членуванні речень, розрізненні їх комунікативних типів* розповіді, питання, оклику), стилістична (стилізації й увиразнення), текстової зв'язності й інтеграції. У сучасній генеративній граматиці вільний П. с. розглядається як наслідок особливого типу переміщення категорій у реченні, названого скремблінгом (від англ. scrambling - перемішування), що відрізняється від стандартного переміщення відсутністю необхідності отримання певного відмінка. П. с. є одним із чинників трансформацій та обмежень на них, принципів і параметрів уродженої бази мовних

знань. Вивчення П. с. розпочалося у XVIII ст. і пов'язувалося із природною логікою мислення людини. У XIX ст. Я. Гримм відстоював гіпотезу про початковий стан розвитку мови-вільний П.с. У структуралізмі П. с. розглядали на тлі суперечності між лінійністю мовлення й семантичними та синтаксичними зв'язками слів (Ф. де Соссюр, Л. Теньєр). Функціональна лінгвістика звернулася до Гі. с. в аспекті комунікативної перспективи речення та змістовних функцій. **Word order**

ПОСЕСИВНІСТЬ (від лат. *possessivus* - присвійний) - функціонально-семантична категорія мови, універсаль, яка виражає широкий спектр значень присвоєння посесором різних субстанцій предметного та непередметного статусу й ситуацій. У межах гносеологічного підходу до категоризації мовних явищ П. розглядають дуже широко як особливий тип реляції, який існує в нашій уяві й не завжди відповідає реальним відношенням. Т. Цив'ян наголошує на тому, що приклеювання ярлика П. у ряді випадків настільки відірване від реальності, що при буквальному розумінні створює майже комічний ефект. Дискусійною є проблема двопредметності посесивних відношень. Звичайно П. розглядається як зв'язок посесора (суб'єкта) й об'єкта належності, однак різні типи посесивних відношень можуть бути репрезентованими одним предметом (*моя поведінка, твоя краса*) або кількома (*більше двох*): *наші діти, мої вантажівки* - вантажівки підприємства, де я керівник. До того ж іноді неможливо встановити аргументну позицію посесора або об'єкт посесивності може мати іншу пропозиційну функцію: *дружба Івана й Петра, чесність батька, рух потяга*). Як здається, відношення П. поєднують не два предмети, а мовні позначення посесора й імені приналежності. До кола П. входять 1) партитивність (відношення частини і цілого); 2) власність (привласнення особою певних предметів); 3) фіксація особистісної сфери ознак, процесів, явищ; 4) спорідненість (приналежність до певного кола родичів і свояків); 5) привласнення ситуації, події (належність об'єкта дії її виконавцю, П. простору й часу, включення, функціональної спільності істот тощо).

У мовах світу П. є типологічною рисою посесивного устрою за умови збігу посесивної конструкції із предикативною. Засобами вираження П. є присвійні займенники (автономні й іменні кліники; власне присвійні та зворотно-присвійні, заперечно-присвійні, неозначено-присвійні, відносно-присвійні тощо); присвійні прикметники; словотвірні моделі композитів-бахуврихів (*червонощокий*), прикметників із значенням відсутності (*безокий, безрукий*) і застарілих найменувань дружини за чоловіком (*генеральша*)) посесивний відмінок іменників, конструкції з дієсловами *мати, належати, володіти, бути*, які варіюються залежно від типу П., а також синтаксичні конструкції різних типів (*yvdnpnKJVdjh, у мене двоє дітей, ти дружина Василю*). Широкі валентнісні можливості власне присвійних займенників зумовлюють розбіжність розуміння П. дослідниками. Диференціація П. на відчужену й невідчужену, що в деяких мовах визначає використання присвійних займенників-клітиків для невідчуженої П. створює підстави для граматикалізації партитивності. Семантика відчуженої П. у деяких мовах Меланезії також може позначатися відповідними афіксами, вибір яких інколи зумовлений тотемічними уявленнями. Деякі дослідники висловлюють сумнів у наявності категорії П. (Дж. Лайонз,

Г. Бірнбаум) або замінюють цей термін іншими (асоціативність у працях Л. Боа; та В. Уелмерса; *appartance* у Л. Теньєра, атрактивність Т. Воронцової). **Possessivity ПОСТФІКС** (від лат. *post* - після і *fixus* - прикріплений) - службова морфема, що в морфемній структурі слова знаходиться після флексії і служать для словес- й формотворення. П. іноді називають пофлексивними або аглютинативними суфіксами. Наприклад, в українській мові це морфеми *-ся*, *-сь*, *-бо*, *-небудь*, *-не-те*, *-таки* й ін. Формотворчими є П. *-ся* із значенням стану дії за умови визнання опозицій стану дії формами одного слова, *-те* у складі форми наказового способу\спільної дГі. **Postfix**

ПОТЕНЦІЙНА СЕМА -тип сем у структурі значення слова, що виявляється при фігуральному вживанні слова й демонструє потенціал його метафоризації П. с. допові пос семний склад (інтегральну й диференційні семи) і здатна до витіснення інтегральної семи й усунення більшості диференційних у випадках перенесення значення. Те саме, що й **Оказіональна сема**.

ПОХІДНА ОСНОВА - мотивована основа слова, що утворена від іншої (твірної, мотивувальної) основи й пов'язана з нею певним формальним і семантичним зв'язком. **Secondary stem (word), derived stem**

ПОХІДНІСТЬ -термін словотвору, формально-семантичні відношення між твірною й похідною основами на рівні синхронії. У проекції на еволюцію мовної системи П звичайно отримує атрибут "діахронічна". П. установлюється як на підставі формальної схожості похідного та твірного слів, так і шляхом семантичного виведення похідного слова із твірного. Відношення похідності є парадигматичними у словотвірчій підсистемі мови й упорядковують словотвірні ланцюжки та гнізда. Правило встановлення похідності слова розроблене російським дериватологом Г. Винокуром у статті "Заметки по русскому словообразованию" Згідно із критерієм Г Винокура, слово треба вважати похідним від твірного, якщо його словотвірне тлумачення містить бодай один спільний семантичний компонент із твірним. Причому словотвірне тлумачення не тотожне лексичному значенню, а відображає системні зв'язки похідної лексики певної мови. П визначається рядом закономірностей: 1) похідне слово має більшу формальну складність порівняно із твірним; 2) за змістом похідне є більш розчленованим, семантично більш насиченим, ніж твірне; 3) при рівній формальній складності слів проводиться аналогія з одноструктурними словами, що дає змогу встановити напрямок похідності. З'ясування напрямків похідності для деяких слів не є однозначним, наприклад, для деяких пар "дієслово - іменник" (*сумувати-сум*, *рухати-рух* тощо). Дослідники виокремлюють чотири типи відношень між твірними й похідними словами: еквівалентності (за умови тотожності твірного й похідного слова - випадки аббревіації, компресії"); модифікації (при збереженні загального понятійного змісту й варіюванні ознак розмірів, емоційного ставлення, родів дії твірного слова); транспозиції (при творенні нової частини мови за умови збереження загального понятійного змісту); мутації (при зміні понятійного змісту похідного слова порівняно із твірним). **Derivation**

ПОХОДЖЕННЯ МОВИ - одна із ключових проблем мовознавства, що існує на рівні гіпотез, спрямованих на встановлення механізмів виникнення у первісної людини мовної здатності, на визначення приблизного часу появи мови, чинників пол іл інгвальності світу тощо. Означена проблема має кілька напрямів розробки. Перший пов'язаний із з'ясуванням підґрунтя виникнення мови як семіотичної системи. У науковій літературі наявні кілька гіпотез П. м., висунення яких починається ще з часів античності, хоч науково-філософський статус проблема П. м. отримала лише у XVIII ст. Теорії звуконаслідування й конвенційності мови в первісному вигляді відображені в семіотичній дискусії між прихильниками концепцій фісеї (природного зв'язку знаків мови з позначеними ними речами) і тесеї (довільного конвенційного зв'язку знака з позначенням). Дискусія розпочалася у школі софістів. Прибічниками тесеї були Парменід, Демокрит, Горгій, а Геракліт виражав віру в істинність мовлення. У діалозі Платона (420-347 р. р. до н. є.) ^{4*}"Кратил" представлена дискусія Кратилай Гермогена як представників означених двох теорій. Суддею виступив Сократ, який об'єднав дві позиції (він відзначав природність знаків-букв, але повну конвенційність слів) і не розв'язав суперечності. У XVIII—XIX ст. Г. Лейбніц, В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь і Ш. де Бросс продовжили розробку звуконаслідувальної теорії П. м., яка ґрунтувалася на положенні природного зв'язку імен із звуками, які характерні для позначених предметів або асоціюються з ними, її підтримували Е. Кондільяк, Ж. Дамурет, Е. Пішон, Д. Болінджер та ін. Звуконаслідувальній теорії протистояла теорія суспільного договору, яка виходила з ідеї Платона щодо Номоса - закону, принципу, який упорядковує Логос, ім'я. Ця теорія повною мірою відтворилася в концепції довільності й конвенційності мовного знака У. Уіллі і Ф. де Соссюра, ставши канонізованою в європейській семіотиці.

За іншим принципом конвенційній гіпотезі протистояла теорія П. м. В. фон Гумбольдта, згідно з якою створення мови зумовлене внутрішньою потребою людини, мова людини розвивається у єдності з мисленням. Дослідник заперечував свідомий характер мовної творчості і тим самим можливість суспільного договору. Протиставлення колективної й індивідуальної свідомості, характерне для гумбольдтіанців, вплинуло й на розгляд проблеми П. м. Якщо Г. Штейнталь відстоював у своїй звуконаслідувальній теорії єдність творчої діяльності народного духу, то В. Вундт убачав зародження мови в інстинктивних рухах, джерелом яких була індивідуальна свідомість, але ці рухи стають мовою лише у сукупності індивідуумів, у суспільстві. Дослідник висунув доволі переконливу жестову теорію П. м., яка має нейролінгвістичне й онтогенетичне пояснення на підставі принципу функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини. У дитини раніше формується зона правої півкулі, що відповідає за жестові символи та слова, згодом - задні зони лівої півкулі, відповідальні за називання окремих предметів, пізніше - передні зони лівої півкулі, відповідальні за складні синтаксичні структури. Близькою цій гіпотезі є трудова теорія П. м., запропонована у XIX ст. Л. Нуаре, Л. Гейгером, К. Бюхером. Згідно з нею, суспільний характер праці, необхідність координації трудової діяльності первісними людьми зумовили потребу у свідомому застосуванні певних звукових сигналів, якими стали спадково закріплені вигуки. Існують й інші

гіпотези П. м., у яких аргументація практично відсутня (наприклад, те.: божественного, інопланетного П. м.). Створене у 1984 р. Міжнародне товариш з центром у Парижі, яке займається проблемою П. м., заборонило брати до розг/ - нові гіпотези.

Другим напрямом дослідження проблеми П. м. є власне глотогенетичний пов'язаний із поясненням мовної різноманітності, тобто еволюції формування різної мов світу. У цьому напрямі можна виділити два альтернативні принципи такс: пояснення: з одного боку, це розщеплення давньої прамови на підставі її діалект. Е на інші прамови, а цих прамов на окремі мови і, з іншого, інтеграції множини мс = до їхньої єдності або перехреснення. Перший принцип обстоювався порівняльно історичним мовознавством спершу на підставі спроб реконструкції прамова індоєвропейських мов й побудови їхнього родовідного древа (А. Шлейхер), а згодом шляхом установлення можливості єдиної вихідної прамови для всіх мов світу (теорія моногенезу) або припущення кількох центрів расотворення, які зумовили ймовірність кількох прамов. У цьому ж ракурсі треба розглядати концепцію ностратичних мов, розроблену датським лінгвістом Х. Педерсеном у 1903 р., який уперше сформулював положення про спорідненість певних мовних сімей (урало-алтайсько.: індоєвропейської, афразійської). Ця концепція ґрунтувалася на накопиченому компаративізмом і лінгвістичною типологією XIX ст. матеріалі порівнянь мов різних сімей (праці В. Шотта, Г. Меллера, А. Кюні, Ф. Боппа, А. Тромбетті й ін.). На початку XX ст. італійській лінгвіст А. Тромбетті вперше здійснив спробу об'єднати сім'ю мову макросім'ї, припустивши наявність у них лексичних зв'язків. Ідеї А. Тромбетті розвинув у 60-ті р. р. американський дослідник М. Сводеш, який розглянув можливість існування зв'язків між макросім'ями, що було одним із варіантів гіпотези моногенезу. Генетична спорідненість nostrатичних мов виявляється у наявності більше 1000 споріднених кореневих й афіксальних морфем, причому кореневі морфеми представляють коло головних елементарних понять (частин тіла, номенів спорідненості, явищ природи, тварин, рослин, назв дій, якостей тощо), а також у генетичній тотожності найбільш сталих частин системи граматичних морфем (афіксів словозміни). Дослідники припускають, що розпад nostrатичної прамови відбувся не пізніше 8 тис. р. тому, згідно з показниками глотохронологічного аналізу списку співвідносних морфем. Культурно-історичні дослідження датують розпад nostrатичної макросім'ї періодом не пізніше 11 тис. до н. е. її прабатьківщиною вважається регіон Близького Сходу. Теорія моногенезу ґрунтується на положеннях nostrатичної теорії й датує появу ймовірної людської прамови приблизно 100 тис. р. р. тому. На базі порівняльних граматик nostrатичних сімей, створених у 20-50 р. р. (Б. Колліндера, О. Соважо, К. Менгеса й ін.), була здійснена спроба реконструкції nostrатичної прамови радянським дослідником В. Іллічем-Світичем (одним із розробників бореїнської теорії). У 60-ті р. р. XX ст. він видав матеріали до порівняльного словника nostrатичних мов (індоєвропейських, алтайських, уральських, дравидійських, картвельських, семітохамитських).

Альтернативний розщепленню мов принцип пов'язаний із глотогонічною теорією радянського мовознавця М. Марра, який уважав, що мови у своєму стадіальному

розвитку рухаються від множини до єдності, не існує розділення мов і мовної спорідненості, мови лише схрещуються, тому кількість їх постійно зменшується. За М. Марром, мови у процесі розвитку ускладнюються та вдосконалюються, проходять шлях від дифузних вигуків до стану аморфної мови, що складалася з чотирьох елементів, із яких виникли лексикони всіх мов світу {*sal, ber, yon, rosh*}, і далі - до аморфно-синтетичної, аглютинативної стадії і, врешті-решт, до найвищої - флективної. Стадії мовного розвитку пов'язувалися з певними соціально-економічними формаціями. Дослідник висунув ідею особливої фетичної сім'ї мов, яка вплинула на становлення інших мов, що отримали в результаті схрещення яфетичний компонент.

Принципи розщеплення й інтеграції проектується на гіпотези мовного прогресу. Якщо В. фон Гумбольдт пов'язував еволюцію мов світу з їхнім удосконаленням, проголосивши таким рух від кореневих мов до аглютинативних і далі - до флективних, а також рух від синтетизму до аналітизму; то А. Шлейхер, навпаки, уважав, що мова як живий організм переживає період розвитку (доісторичний час) і розпаду (історичний період). Сучасні мовознавці здебільшого дотримуються принципу неможливості зв'язку мовного прогресу з типом граматичної будови мови. Загалом проблема П. м. пов'язується із проблемою мовного онтогенезу, що передбачає дослідження процесів виникнення й формування в дитини мовної здатності. В фон Гумбольдт уважав, що онтогенез мовлення є "розвитком мовної здатності з віком і вправами". Класичною є конструктивна теорія мисленнєво-мовленнєвого розвитку швейцарського психолога й педагога Ж. Піаже, який указував, що при народженні у дитини наявні деякі "недиференційовані схеми", завдяки яким через досвід формується інтелект, а далі на його підставі створюються абстрактні граматичні знання. У сучасній лінгвістиці альтернативними є дві концепції онтогенезу мови: нативізм (Н. Хомський) і діяльнісна теорія розвитку мовлення, підвалини якої закладені радянськими психологами Л. Виготським і С. Рубінштейном. (див. Онтогенез мовлення). **Origin of language**

ПОЧУТТЯ-за К. Юнгом, одна із психічних функцій свідомості, що є різновидом емоційних переживань, порівняно стійким і предметним. П є одним із пізнавальних механізмів разом із мисленням, відчуттями, інтуїцією, трансценденцією. У мовних знаках П. фіксуються у вигляді конотативних відтінків у масиві емоційної лексики, у модальних словах тощо. П. опосередковують текстову категорію емотивності шляхом множинної репрезентації аксіологічної модальності, що належить авторові-функції, гіпотетичному й реальному адресатові, персонажам твору. **Sense**

ПОШИРЕНЕ РЕЧЕННЯ - просте речення або предикативна одиниця, яка має у своєму складі, крім головних членів речення, другорядні. П. р. протиставлені непоширеним, що складаються лише з головних членів, які можуть бути ускладненими за умови семантичної недостатності формальних ядерних компонентів підмета або присудка для формування змісту висловлення. Поширювачами речення є обов'язкові, наявність яких визначена лексико-граматичними ознаками предиката або головного члена речення, й необов'язкові (факультативні). Поширення речення здійснюється на підставі синтаксичного й валентнісного потенціалу головних членів і детермінації

(поширення детермінантами -другорядними членами, які відносяться загально до головних членів речення або предикативної одиниці). **Expanded sentence**

ПРАГМАТИКА (від гр. pragma - справа, дія)- міжнаукова галузь знань, що вивчає: соціокультурні, ситуативно-поведінкові, статусні, психологічні, когнітивні й мов.-чинники комунікативної взаємодії суб'єктів. П. виникла як галузь семіотики на баз філософської методології позитивізму й неопозитивізму на початку XX ст Підвал ин,- П. були закладені у працях американського логіка й семіотика Ч Пірса який ще у 70-ті р г XIX ст. виклав концепцію прагматизму, розглядаючи мислення й мову як пізнавальн знаряддя пристосування індивіда до середовища з метою досягнення ним успіх\ Дослідник запропонував трикомпонентну модель семіозису (знаковий засіб - позначений об'єкт- інтерпретанта), яка, на відміну від соссюрівської, відображала важливість взаємодії суб'єктів практичної та комунікативної діяльності Інтерпретанта, за словами Ч. Пірса, є дієвою навичкою інтерпретатора реагувати на відсутній об'єкт під впливом знакової форми, що сприяє успішності, ефективності спілкування. Лінгвістичну базу П. надав американський філософ Ч. Моррис, який наприкінці 30-х р. р. XX ст. увів термін "прагматика" і запропонував три виміри мовного семіозису: семантику як відношення знака до поняття, синтактичк як відношення знаків один до одного та прагматику як відношення знаків до інтерпретатора, -тобто увага була перенесена на потенційну інтерсуб'єктність будь-якого знака й на інтерактивність суб'єктів у семіотичному акті. У власній семіотичній комунікативно орієнтованій моделі дослідник розглядав п'ять компонентів: знак, інтерпретанту, інтерпретатора, сигніфікат і денотат, - посиливши тим самим значимість людського чинника мовного спілкування. Проте деякі лінгвісти слушно вважають недоліком цієї моделі віде\ гнісгсуб'єскіа-мовця, який надає знакові певного змісту, спрямовуючи його на адресата.

Семіотичний вектор П. у другій половині XX ст був доповнений комунікативною орієнтацією теорії мовленнєвих актів, яка склалася в межах л інгвістичної філософії під впливом неопозитивізму Л. Вітгенштейна, Дж. Мура, Б. Рассела, Дж. Остіна й ін. Хоч деякі дослідники відмічають недостатність теорії мовленнєвих актів у якості базового концептуального апарату для побудови прагматичної теорії вербального спілкування, загалом, ця теорія накопичила значний теоретичний потенціал і підготувала підґрунтя для розвитку саме лінгвістичної П. Зважаючи на це, лінгвісти виокремлюють у П. дві течії: перша орієнтована на систематизацію прагматично заряджених мовних одиниць різних рівнів, вивчення їхньої взаємодії із семантикою й синтактикою; друга - на дослідження інтерактивності комунікантів у процесах мовного спілкування. У межах першого напряму розглядаються проблеми пресупозицій, дейксиса, топікалізації, імплікації, поділу висловлення на пропозицію та прагматичну рамку і т. ін. Другий ґрунтується на засадах теорії мовленнєвих актів і спрямований на емпіричні дослідження конкретних комунікативних ситуацій, установлення їхньої типології, способів оптимізації інтерактивності, аргументації, залежності мовлення відстатусних і позиційних ролей комунікантів тощо.

Сучасна П. виходить далеко за межі лінгвістичної теорії і включає різні галузеві напрями еоцюпраї маіик≥, що зверіасієся до соціоку;ібі>рни\ чинників

комунікативної поведінки індивідів, які розглядає як пріоритетні (пор. П. фон Поленц: "мова є передумовою, інструментом, продуктом соціальної діяльності індивідів"); когнітивну П., спрямовану на пояснення ментальних чинників комунікативної взаємодії й моделювання дискурсивної компетенції комунікантів; функціональну П., орієнтовану на експериментальне дослідження мовлення як психічного феномена з огляду на соціальні ситуації його використання; лінгвістичну П., яка вивчає використання й функціонування мовних знаків у процесі комунікації у проєкції* на інтерактивність його суб'єктів, зумовлену їхніми особливостями й самою ситуацією спілкування. П., на думку деяких дослідників, об'єднує лінгвістичні аспекти комунікації (семантику й синтаксис) із нелінгвістичними принципами реалізації дискурсу й контексту як референтної ситуації. Лінгвістичний аспект П. іноді розглядається як об'єкт теорії компетенції, а нелінгвістичний - теорії реалізації. Дж. Ліч порівняв розвиток П. із процесом колонізації, який став останньою стадією поступального переходу лінгвістики від вузької дисципліни, до більш широкої, яка розглядає мовлення у єдності форми, значення й контексту. Український мовознавець Л. Мінкін наголосив на тому, що сучасна П. вийшла за межі інтегрованого із семантикою й синтаксисом розділу загальної семіотики і перетворилася на загальну теорію комунікації. **Pragmatics**

ПРАГМАТИЧНА ЗВ'ЯЗНІСТЬ - різновид текстової зв'язності, який передбачає узгодження інтенційної програми впливу мовця на адресата та програми адресованості, її стратегій і тактик з очікуваннями адресата, його установкою на кооперативний результат, розуміння концепту тексту, а також гармонізацію свідомості автора й читача. **Pragmatic coherence**

ПРАГМАТОГРАМА - протокол взаємних дій комунікантів у діалогічному розмовному мовленні, методика побудови якого застосовується у лінгвопрагматичі. П. передбачає аналіз інтенційно-стратегічних характеристик комунікативних кроків (реплік), їхніх тактик і втілення їх у мовних засобах. Методика П. близька до конверсаційного аналізу, що застосовується для опису діалогу в соціолінгвістиці (Г. Хене, Г. Рейбок, Е. Хеві, Х. Закс, Г. Джефферсон, Ч. Гудвіл й ін.). Конверсаційний аналіз передбачає характеристики трьох категорій спілкування партнерів: макрорівня (фаз розмови, головних і другорядних топіків), проміжного рівня (кроків, або реплік) і мікрорівня (засобів різних мовних рівнів, що беруть участь у створенні діалогу).

ПРАМОВА - базова для споріднених мов мова, із діалектів якої вони утворилися у процесі мовної еволюції. Поняття розроблялося в порівняльно-історичному мовознавстві, хоч донауковою концепцією П. можна вважати міфологічні й релігійні уявлення про наявність у давніх людей однієї мови (до XVII ст. в європейській науці давньоєврейська мова вважалася найбільш давньою, з якої вийшли всі інші мови). До середини XIX ст. канонізованою була концепція санскриту як П., відкритого англійським сходознавцем В. Джонсом у 1786 р., хоч перші відомості про санскрит з'явилися в Європі ще у XVI ст. Погляди В. Джонса поділяв німецький мовознавець Ф. Шлегель. Гіпотеза щодо санскрит⁷ як П була спростована його співвітчизником А. Шлейхером у другій половині XIX ст. Дослідник уважав, *то* матеріали, накопичені на той час компаративізмом, дають підстави говорити

про можливість реконструкції індоєвропейської П, яка не може бути ототожнена з мовою давніх індійців. Спроба реконструкції була здійснена ним на матеріалі байки "Вівця й коні" (1868 р) і продемонструвала відсутність строгої процедури; синхронізації праформ, їхню несистемність і вибірковість.

Учення про ідеалізовану П. А. Шлейхера знало критики з боку молодогограматиків, проте розробка ними звукових законів розвитку мов значно посприяла вдосконаленню методики реконструкції окремих явищ П. Молодограматики створили цілісну картину індоєвропейського вокалізму, фонетичних чергувань, морфологічних явищ, установили об'єктивні підходи до етимологічного аналізу, реконструкції праформ, зібрали доволі достовірну інформацію щодо морфологічної структури та звукового складу індоєвропейської П. У подальших розробках методики реконструкції П застосовувалася система відповідників між спорідненими мовами з використанням прийомів формалізації. Послідовне виведення споріднених мов із діалектів П. певної групи, зведення цих прамов до однієї П. сім'ї згідно з гіпотезою моногенезу іа-ілоюїєнезу значно ускладнювалося процесами ареальної взаємодії, змішування й креолізації діалектів і мов. На початку ХХ ст. італійській лінгвіст А. Тромбетті вперше здійснив спробу об'єднати сім'ї мов у макросім'ї (надродини), припустивши наявність у них лексичних зв'язків. У 1903 р. датський лінгвіст Х. Педерсен увів термін "ностратичні мови" як такі, що мають глибоку генетичну спільність й об'єднуються в одну макросім'ю, й уперше сформулював положення про спорідненість певних мовних сімей (урало-алтайської, індоєвропейської, афразійської). Це положення ґрунтувалося на накопиченому компаративізмом і лінгвістичною типологією ХІХ ст. матеріалі порівнянь мов різних сімей (праці В. Шотта, Г. Меллера, А. Кюні, Ф. Боппа, А. Тромбетті й ін.). У 50-ті рр. ХХ ст. американський дослідник М. Сводеш розробив метод глотохронології, який на підставі порівняння й лексикостатистичного аналізу генетично тотожних слів основного списку (особових, питальних займенників, термінів спорідненості, дієслів руху, відчуттів, фізіологічних станів, позначень кольору, тварин, простору тощо) у різних мовах мігусгановити наявність спільної П не лише у межах сім'ї, а й щодо різних сімей. М. Сводеш обґрунтував статистичну залежність часу розділення П. на споріднені мови від відсотка збережених споріднених слів в основному списку в порівнюваних мовах, що належать до однієї сім'ї. При цьому враховувався коефіцієнт збереження слів основного списку протягом тисячоліття, який у середньому дорівнює 80 % (для списку у 200 слів - 81 %, для 100 слів - 86 %). Звідси найменший час розділення споріднених мов визначається за формулою $t = \log C : 2 \log g$, де C - кількість випадків збігу слів у списках двох мов, g - коефіцієнт 81 або 86 %. Метод глотохронології використовував рівняння радіоактивного розпаду й методики радіовуглецевого датування. Ступені спорідненості мов визначаються глотохронологічними методиками А. Крюбера, К. Крейсна (на підставі лексики) й Я. Чекановського (на базі фонетики й морфології). Зміна уявлень щодо структури індоєвропейської П. спричинена детальним вивченням анатолійських мов. Розпад індоєвропейської мовної сім'ї досліджується за допомогою комплексного методу системно-типологічної реконструкції Т. Гамкрелідзе і В. Іванова, що є синтезом

моделі родовідного древа А. Шлейхера й теорії хвиль В. Шмідта. **Parent language, proto-ancestor language**

ПРЕДИКАТ (від лат. praedicatum-висловлене)-центральний компонент диктуму пропозиції, судження, який виражає зміст події як процес, стан, відношення, ознаку, притаманні певному суб'єктові. П. є мисленнєвим аналогом певної якості відношення в ситуації й репрезентує інформацію про кількість і статус аргументів цієї ситуації на підставі власної валентності. П. не завжди ототожнюється із присудком. До того ж присудок може мати різні аспекти репрезентації: логічний, психологічний. Знаковими відповідниками П. можуть бути не лише дієслова як морфологізований спосіб вираження присудка, а й девербативи як імена дії, предикативи, прикметники, іменники, прислівники тощо. Термін запозичений із логіки й філософії як один з двох членів судження, протиставлений суб'єкту. У логіці П. розглядається як пропозиційна функція, що корелює з відповідними аргументами (актантами) - суб'єктом, об'єктом, інструментивом і т. ін. Дієслова існування й іменники-оніми в логіці не кваліфікуються як П. Оскільки у ряді західноєвропейських мов термін "присудок" відсутній, П. у них ототожнюється з таким присудком, а диференціація формального й семантичного П. відбувається з метою розмежування формального присудка та змістовного П. як такого. У сучасній лінгвістичній семантиці відкритим і складним питанням залишається типологія П. Російський лінгвіст М. Нікітін підкреслює, що класифікації предикатів будуються не стільки за принципом багатоступеневої ієрархії послідовних членувань, скільки шляхом одночасного накладання кількох параметрів поділу, причому не завжди параметр охоплює весь корпус П., а найчастіше стосується лише його певної частини. Різноманітні класифікації П. розроблені З. Вендлером, Ю. Апресяном, А. Вежицькою, Д. Вундерліхом, Г. Почепцовим, Ю. Масловим, Т. Булигіною, О. Падучевою, Л. Васильєвим, Ю. Степановим, Ф. Бацевичем й ін. Залежно від можливої кількості обов'язкових актантів П. поділяються на одновалентні, двовалентні і т. ін. (або одномісні, двомісні тощо). П. відрізняються один від одного не лише кількістю місць, а й рангом, порядком. Для опису деяких ситуацій потрібні П., аргументами яких є не терми, а самі П. Тому П. поділяються на П. першого порядку, які корелюють лише з термами, П. n+1 -го порядку, аргументами яких є П. n-го порядку. За функцією виокремлюють таксономічні (входження до певного класу), реляційні (відношення до інших об'єктів, наприклад, спорідненості), характеризації, що виражають статичні й динамічні, постійні та змінні ознаки суб'єкта, просторової й часової локалізації тощо. За часовими зв'язками З. Вендлер виокремив чотири головних класи П.: стану (статичні), діяльності (динамічні, неграничні), виконання (динамічні, граничні), досягнення (динамічні, миттєві). У семантичному синтаксисі й когнітивній лінгвістиці актуальною є класифікація П. залежно від представлення ними сфери агентивних і неагентивних відношень. У комунікативній лінгвістиці й лінгвопрагматиці застосовується поділ П. з огляду на відповідні їм типи мовленнєвих актів. **Predicate**

ПРЕДИКАТИВ (від лат. praedicativus- категоричний, стверджувальний)- незмінна повнозначна частина мови, яка має синтаксичну функцію незалежного

предикативного центру безособового речення. У русистичі П. спершу був названий категорією стану в роботі А Щерби *"Про частини мови в російській мові"* (1928 р.і. де до цього розряду слів були залучені також прикметники та прислівники із значенням стану (типу рос прислівників *замужем, іїастороже, начеку* і прикметників *грустен, рад, готов, должен*), хоч перший, хто звернув ува\ на специфіку таких слів, був О. Востоков, який відніс їх до дієслів, згодом - К. Аксаков, який розглядав їх у складі прикметників як короткі форми, що отримали значення дієслова. О. Пешковський не відніс ці слова до жодної частини мови. Детальний аналіз слів категорії стану здійснений у наукових працях В. Виноградова У 50-ті р. р. на сторінках журналу "Вопросы языкознания" розгорн\лася дискусія щодо необхідності введення цієї частини мови. Головним опонентом В. Виноградова був А. Шапіро, який обстоював відсутність у таких слів окремого частиномовного статусу. У 60-ті р. р. термін "категорія стану" практично вийшов з ужитку й замінений терміном "предикатив", уведеним чеськими мовознавцями. І до цього часу П. виокремлюється не всіма лінгвістами. Склад П. містить 1) непохідні слова з модальними значеннями, 2) слова, співвіднесені із прикметниками та прислівниками; 3) П., утворені від іменників; 4) П., утворені від займенників; 5) утворені від дієприкметників. Значення стану людини, довкілля притаманне лише частині П. їхніми значеннями є також просторова й локальна оцінка, морально-еїична оцінка, результативність дії, модальна семантика заборони, необхідності, потрібності і т. ін. П. мають аналітичні форми способу дії й часу, виражені корелятивними з ними зв'язками. Валентнісні позиції деяких предикативів передбачають наявність логічного суб'єкта й об'єкта, зокрема, предикатного актанта (рефлекс дієслівної перехідності / неперехідності): *Мені чутно спів солов я*. У сучасному українському мовознавстві П. кваліфікують по-різному- традиційно - як предикативні прислівники, незмінні присудкові слова, іноді-як група аналітичних дієслів. Те саме, що й **Категорія стану. Predicative**

ПРЕДИКАТИВНА ОДИНИЦЯ - синтаксична одиниця, яка характеризується предикативністю й може структурно збігатися з реченням або бути його частиною. В англійському синтаксисі не випадково розмежовується sentence-речення як самостійна комунікативна одиниця та clause - предикативна одиниця, яка входить до складу речення, але не відповідає йому. Залежно від кількості П. о., речення поділяються на прості (монопредикативні) і складні (поліпредикативні), Ураховуючи, що у складі П. о. можуть існувати напівпредикативні конструкції, прості речення з ними розглядаються як ускладнені. П. о. має логічну структуру, яка відповідає мисленнєвому аналогу позначеної події (диктуму пропозиції) і модальній суб'єктивній змінній (модусу пропозиції). Синтаксична структура П. о. представлена головними членами речення (підметом, присудком або предикативним центром) і другорядними поширювачами. Семантична структура П. о. є проекцією їїскладників і синтаксичних зв'язків на предикатно-актантну рамку або предикатно-аргументну структуру ситуації, яку ця одиниця позначає. **Clause** (П. о. складного речення), **sentence** (П. о. дорівнює реченню).

ПРЕДИКАТИВНІСТЬ (від лат. *praedicatum*- висловлене)-синтаксична категорія, головна ознака речення як комунікативної одиниці, що виявляється в наявності в ньому позначення центру певної події, ситуації, які оформлені у вигляді повідомлення, відносячи його до дійсності, часових планів і певного мовця. П. має кілька дефініцій, що відрізняються ядерним словом (одні дослідники кваліфікують П. як граматичну категорію або функцію простого речення, інші як його обов'язкову ознаку, пов'язану чи не пов'язану з дієслівним комплексом), підходом до визначення (вербоцентричним, вузькосинтаксичним, який зосереджується на відношенні між головними членами речення або на властивостях присудка як представника П.; і референційним, спрямованим на відношення змісту висловлення до дійсності), а також підпорядкованістю інших ознак предикативної одиниці (одні синтаксисти підпорядковують П. три категорії-темпоральність, модальність, персональність; інші -дві: модальність і темпоральність і т. ін.).

Дослідники вважають, що П. є головною ознакою, яка відрізняє одиницю синтаксичного рівня мови від інших рівневих одиниць. Із метою розмежування власне предикативних одиниць від синонімічних їм конструкцій з вербоїдами, які також є позначеннями певних подій і ситуацій, вводиться термін "напівпредикативність", яка є додатковим згорнутим предикативним центром у предикативній одиниці. При відсутності фінітних дієслів у функції предиката, синтаксичні одиниці також характеризуються П., оскільки вони є комунікативно пристосованими повідомленнями про подію, ситуацію. Співвіднесення предикативної одиниці з реальністю / ірреальністю є функцією модальності, яка в реальному плані корелює із планами минулого, теперішнього, майбутнього часу Отже, конститутивними ознаками П. є модальність і темпоральність. Найбільш перспективним при розгляді П. є врахування пропозиції як мисленнєвого аналога ситуації, що характеризується істинністю й несуперечливістю та представлена предикативною чи напівпредикативною одиницею. П. розглядалася ще античними логіками й філософами (Аристотель, Порфирій). Стоїки ввели термін "лектон" на позначення складного поняття, яке відповідає пропозиції, на відміну від простого поняття - відповідника слова. У логіці Середньовіччя були детально розроблені види предикації, однак у створеній пізніше логіці предикатів П. обмежувалася операціями твердження чи заперечення існування. **Predicativity**

ПРЕДИКАТНИЙ АКТАНТ- мисленнєвий аналог ситуації, представленої у вигляді складника іншої ситуації, позначеного компонентом висловлення. П. а. у глибинній семантичній структурі розгортається у пропозицію (предикатно-актантну рамку) й одночасно є предметним корелятом логічного предиката, відповідним актанту в іншій предикатно-актантній рамці. П. а. з огляду на закон мовної економії представляє компоненти згорнутої пропозиції, яка встановлюється контекстуально й референційно із залученням фонових знань носіїв мови. У функціональному аспекті П. а. розглядається як знак додаткової ситуації, яка отримує особливу номінативну функцію у складі комунікативної одиниці. Ю. Степанов вважає П. а. результатом перетворення всієї структурної схеми речення на еквівалент іменника, який, на думку О. Падучевої, набуває особливої презумпційної модальності. Роль

П. а. найчастіше виконують віддієслівні іменники (номшалапачії), *то* форм\–напівпредикативні конструкції (пор.: *любити матір* і *любити спів солов'я*, *М * появу на фабриці мало хто помітив*). Нерідко П. а. є іменником, валентна імплікованому знакові предиката (*Дуже мало часу на друзів*, тобто наспілкуван:– з друзями; *Ми привітали його з водою*, тобто з тим, що він спустив корабель на вод\ П. а. можуть позначатися іменниками з оцінним значенням, які згортають відповідь. оцінювану подію (*Я розповів усе про цей жах*). П. а. досліджувалися Т. Ломтеви». Н Арутюновою, С. Ширяєвим, В Храковським, "І Гул і пою, М Харитоновойа • –

ПРЕДИКАТНО-АКТАНТНА РАМКА – мисленнєвий аналог ситуації, який Г-репрезентує зв'язок предиката з глибинними відмінками. Крім предиката, містять актанти, які представляють обов'язкову предикатну валентність, і сірконстанти – факультативні валентності предиката, здебільшого обставини ситуації. Терм*~ відмінкової граматики Ч. Філлмора, який побудував теорію глибинних відмінків для пояснення асиметрії семантичних функцій і морфологічних відмінків. Базовим-для рольової граматики Ч. Філлмора були вчення американського дослідника К. Пайка, основоположника тагмеміки, методика субституцій американсько:-; мовознавця, розробника трансформаційного аналізу З. Харриса й синтаксична концепція французького лінгвіста Л. Теньєра, який розглядав дієслівний вузол речення як маленьку драму, де семантичним валентностям дієслова відповідають актанти, а обставинам – сірконстанти. Глибинні відмінки є актантами Р сірконстантами П. р., універсальними елементами системи смислів будь-якої мови й можуть бути представленими чи не представленими у морфологічних відмінках різних мов, мати різні можливості мовної репрезентації.

Мовознавці вважають, що витoki розгляду П. р. сягають ще давньоіндійське' граматики Паніні, де були визначені синтаксичні функції іменників як система актантів *Karaka*: *karta* – діяч, *karma* – дія, мета, об'єкт; *karana* – знаряддя, засіб, *sampradana* – давання; *apadana* – відбирання; *adnikarana* – місцезнаходження. Набір актантів П. р. у працях Ч. Філлмора обмежений 7 ролями (агентивом, дативом, інструменталісом, фактивом, локативом, об'єктивом, пізніше – агентивом. експерієнтвом, інструментом, метою, локативом, об'єктивом, включеним реченням із функцією модальності мовця). Кількість актантів у сучасних дослідженнях зросла до 25 (у Ю. Апресяна) і 100 (у Н. Леонтьєвої). Причинами такої різниці в кількості семантичних відмінків здебільшого є завдання й обсяг матеріалу досліджень, ступінь дроблення значень граматичних відмінків (наприклад, локатива, об'єкта, суб'єкта, медіатива і т. ін.), а також уведення до складу ситуації комунікативних і модальних показників як семантичних відмінків (перформативності, оцінки, фігури спостерігача, статусних ролей комунікантів тощо).

ПРЕДИКАТНО-АРГУМЕНТНА СТРУКТУРА – термін семантичного синтаксису й ситуаційного моделювання; глибинний синтаксичний аналог судження, центром якого є предикат, що корелює з аргументами й ад'юнктами Аргументу відмінкової граматики ізоморфний актанту, який репрезентує обов'язкових валентнісну позицію предиката. Факультативна валентність предиката представлена ад'юнктами – відповідниками сірконстантів у рольовій граматиці

- Філтмора. Компоненти П. с. розглядаються як синтаксеми- мінімальні семантико-синтаксичні одиниці мови, які одночасно є носіями елементарного змісту, ^гіструктивним компонентом речення й мають відповідний набір синтаксичних і>нкцій - конструктивних ролей у побудові певних комунікативних одиниць. Дослідники вбачають різницю між П. с. і предикатно-актантною рамкою в орієнтації "озишй дослідників: синтаксичній для першої й семантичній для другої. **Predicate-argument structure**

ПРЕПОЗИТИВАЦІЯ - різновид морфологічно-синтаксичного неморфологічного способу творення прийменників як перехід з інших частин мови чи їхніх слівформ. Творення прийменників супроводжується послабленням або втратою семантики, ..тратою граматичних ознак, словозміни, синтаксичних функцій. Прийменник доповнюється переважно за рахунок прислівників, прийменниково-іменникових конструкцій, дієслівних форм.

ПРЕСКРИПТИВНЕ МОВОЗНАВСТВО - розділ мовознавства, що вивчає проблеми унормування (кодифікації) мовних форм, їхньої оцінки під кутом зору правильності, прийнятності, естетичності, раціональності тощо. П. м. можна зіднести до маргінальної сфери соціолінгвістики і традиційних мовознавчих дисциплін. Результатами розробок у цій галузі є створення нормативних граматик Різних мов, укладання тлумачних словників і словників мовних норм орфографічних, орфоепічних, граматичних), робота над культурою мовлення, > порядкування мовного законодавства й суспільні заходи з регулювання мовного ф> нкціонування. **Prescriptive linguistics**

ПРЕСУПОЗИЦІЯ (від лат. прае - попереду, suppositio - припущення) - імпліцитний складник змісту висловлення або тексту, який є істинним і несуперечливим, передують хньому вербальному плану та сприяє їх успішному сприйняттю й розумінню. П. є терміном логічної семантики, уведеним у 1892 р. німецьким логіком Г. Фреге. Використання П. було зумовлене прагненням зіставити логічну структуру думки з її мовним вираженням, при цьому визначено, що мовні вирази не виявляють справжньої логічної структури думки, не відповідають їй. Першими П., які розглядалися Г. Фреге, були екзистенційні. Б. Рассел уважав такий підхід помилковим і непродуктивним, висунувши альтернативну теорію дескрипцій. Наприкінці 60-х р. р. XX ст поняття П. було повернене до лінгвістики англійським топком П. Стросоном і застосовувалося у багатьох мовознавчих дослідженнях. П. Стросон вкладав у П. те саме значення, що і Г. Фреге, однак він поставив істинність реченнєвого значення в залежність від умов використання. У подальшому П. наблизили до імплікацій, конверсаційних імплікатур (постулатів Х. Грайса) . навіть до підтексту, хоч це явища зовсім різної природи. Дослідники систематизували мовні засоби, які зумовлюють уведення П.-presupposition-triggers 'Л. Карттунен нарахував близько 30 їхніх розрядів), або відхилення П. (наприклад, *Иого відрахували до успішного захисту ніш курсової роботи). Були розроблені проєктивні правила П. щодо суми П. у складних синіакеичних конструкціях, текстах. Іакими правилами є такі: 1) П. зберігається при запереченні; 2) неістинність 'сертивного компонента не впливає на істинність П.; 3) П. можуть відповідати

умовам того чи іншого можливого світу. П. застосовувалася щодо аналізу семантик-дієслів, службових слів, граматичних категорій, обмежень семантичне комбінаторики і т. ін. Розрізняються такі типи П.; екзистенційні (існування фактів, предметів), прагматичні (презумпція зрозумілості повідомлення, що регулюється мовцем відносно адресата), категорійні (регламентації семантичної сполучуваності і фактивні (умови доведеності фактів), семантичні (умови істинності й несуперечливості повідомлення) тощо Presupposition

ПРЕТЕРІТ (від лат. praeteritus - минулий) - синтетична форма минулого часу\ переважно в оповідальній функції. При відсутності такої форми П. позначає сукупність різних форм минулого часу у певній мові. П. утрачений рядо\< індоєвропейських мов і замінений формою перфекта, який набув функції цієї наративної форми. Preterite

ПРЕФЕРЕНЦІЙНА СЕМАНТИКА - семантична концепція, яка застосовується при автоматичній обробці природних мов у комп'ютерній лінгвістиці та ґрунтується на зіставленні кожного знака з певною семантикою за умови фіксації його переважних змістовних зв'язків з іншими знаками й мінімізації ролі синтаксис\ Такий підхід дає змогу розв'язувати випадки семантичної неоднозначності й обирати значення слів без повного синтаксичного аналізу. П. с. розроблена у 70-ті р. р XX ст. Й. Уїлксом і подібна до моделі концептуальної залежності Р. Шенка Preference semantics

ПРЕФІКС (від лат. prae- попереду, fixus-прикріплений)-службова морфема, що в морфемній структурі слова знаходиться перед коренем або іншим префіксом і виконує формотворчу й переважно словотворчу функції Префіксація здебільшого не змінює частини мови й морфологічного вигляду твірного слова Серед морфем П. найчастіше запозичуються з інших мов або утворюються на базі наявних у мові прийменників. П. служать модифікаторами значення твірного слова. У процесі мовної еволюції П. можуть зливатися в один шляхом перерозкладу через утрату первинного твірного слова. До П. подібні префіксоїди - запозичені елементи у препозиції до кореня (*мікро-*, *полі-*, *вице-*), які в реципієнтній мові втратили повнозначність. Prefix

ІТРЕЦЕДЕНТНИЙ ФЕНОМЕН - компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний й використаний у когнітивному й комунікативному плані Розуміння текстів, *що* містять П. ф. ґрунтується на фонових й енциклопедичних знаннях адресатів М. Жинкін кваліфікував випадки вживання знаків, за якими стоїть культурно значима або енциклопедична інформація, як глибинні свердловини змісту. Знаки П. ф. характеризуються значним інформаційним обсягом, подібні до символів. Типами П. ф. є ім'я (індивідуальне ім'я відомої людини, персонажа твору, артефакту), ситуація (значима подія, яка реально відбувалася в житті етносу й цивілізації); текст (відомий твір, актуалізований в інших текстах, повернення до якого кероване механізмами інтертекстуальності). Поняття розроблене в етнопсихолінгвістиці, лінгвокультурології, лінгвокраїнознавстві (Ю. Караулов, В. Красних, В. Костомаров,

Ю Сорокін, Д. Гудков й ін.). П. ф. можуть мати універсальний і національно-специфічний статус (прикладом першого є світові війни, політичні події, катаклізми; зйомі усьому світові люди й герої творів, кінофільмів; твори скарбниці світової літератури тощо).

ПРИЙМЕНИК (калька гр. *prothesis*) - службова незмінна частина мови, що є посередником підрядних синтаксичних відношень, зокрема, дієслівного керування іменником або його відповідником у сполучі чи реченні, й не виконує самостійної синтаксичної функції. П. уживаються при іменниках і займенниках як керованих словах, хоч у деяких мовах він може поєднуватися з інфінітивом * наприклад, у французькій). Питання значеннєвої природи П. є дискусійним, адже деякі з них мають прозору внутрішню форму, яка виражає можливі семантичні відношення, опосередковані П. Проте ці відношення виникають лише > словосполученнях чи реченнях, а самостійної номінативної функції П. позбавлений. Дослідники виділяють категорійне й конкретне значення П. (наприклад, П. *біля* має категорійне просторове значення й конкретне "близько, поряд із чимось, кимсь"). Категорійними значеннями П. є об'єктні, атрибутивні, просторові, часові, причинові, цільові, допустові, порівняльні тощо. Більшість П. здатні опосередковувати значну кількість семантичних відношень. Вибір П. зумовлений семантикою головного й залежного слів, стилем мовлення, його узусом, а в мовах із відмінковими формами - відмінком. При відсутності систем відмінкової словозміни іменників П. здатні аналітично позначати граматичні значення глибинних відмінків, що іноді створює підстави для виділення граматистами аналітичної (прийменникової) відміни. За походженням розрізняються П. первинні (непохідні) і вторинні, утворені від інших слів. П. можуть поповнюватися за рахунок іменників, прислівників, прикметників, дієслів шляхом препозитивації. Препозиція П. відносно залежного слова звичайно фіксована, *що* становить у генеративній граматиці один з універсальних мовних параметрів, хоч можливі постпозитивні варіанти (рос. *рассудку вопреки, судьбе наперекор, скукиради*) і навіть у деяких мовах так звані прийменникові рамки (у НІМ мові *von Jugenci auf*'- із дитинства). П. був виділений як частина мови ще в античних граматиках разом із префіксами. **Preposition**

ПРИКЛАДКА - у граматиках слов'янських мов означення іменника, виражене іменником, яке перебуває з означуваним словом у синтаксичному зв'язку апозиції-відмінкової тотожності П. й означуваного іменника за умови змінюваності П. Незмінюваність П. перетворює апозицію на прилягання до означуваного іменника. Дослідники вважають такі випадки умовними П. Апозитивний зв'язок подібний до предикативного і, на думку О. Шахматова, є наслідком предикації. Ще у граматиці М. Греча відокремлені П. кваліфікувалися як скорочені речення О. Потебня також констатував реченнєву природу П. У сучасному синтаксисі П. розглядаються як напівпредикативні конструкції, тобто згорнуті предикативні одиниці. П. може бути поширеною, вираженою нефразеологізованою сполукою, і непоширеною (однослівною або вираженою стійкою сполукою); відокремленою як більш автономною, інтонаційно і змістовно акцентованою, й невідокремленою-з меншою граматичною автономністю. Проблемою є розмежування

П. дефісного написання з юкстапозитами, які мають іншу семантичну іаграмаїич-природу. **Apposition**

ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА - розділ мовознавства, спрямований на розв'язання практичних завдань різних галузей науки й техніки, повсякденного життя людини, суспільства на підставі теоретичного доробку досліджень мови й мовлення Н. Бардіна підкреслює, що П. л. протиставлена класичній (чистій) лінгвістиці. евристичними процедурними особливостями й зовнішньою орієнтацією на зміни матеріального світу, буття соціуму, втілення в життя ідей, планів, намірів Термін П. л. з'явився наприкінці 20-х р. р. XX ст., а як самостійна лінгвістична дисципліна вона виокремила у другій половині XX ст, хоч проблеми прикладного характеру (наприклад, створення алфавітів, систем письма, навчання іноземній мові, тлумачення й коментування текстів тощо) мовознавство розв'язувало ще з давніх-давен. Однак через майже одночасне виникнення прикладної й комп'ютерної лінгвістики та спрямування їх на прикладні задачі ці галузі спершу ототожнювалися Становлення комп'ютерної лінгвістики відбувалося у 50-ті р. р. XX ст. на базі комп'ютерної науки (обґрунтування та створення перших кібернетичних систем Н Вінером і Дж фон Нейманом у 40-і р. р.), теорії інформації (К. Шеннон, В. Вівер) і струйно-математичної лінгвістики. Проте, як зазначають дослідники, П. л. перебуває з комп'ютерною лінгвістикою в різних епістемологічних площинах: комп'ютерна вказує на інструментарій досягнення наукового результату, а П. л. орієнтована на результат. Комп'ютерна лінгвістика є настільки частиною П. л., наскільки вона може розв'язувати конкретні завдання повсякденного життя людини й суспільства. Сьогодні не підлягає сумніву той факт, що широкий спектр проблем П. л. вирішується за допомогою ЕОМ. Однак, по-перше, існує чимало інших завдань прикладного характеру, які безпосередньо не застосовують комп'ютерних технологій, а, по-друге, комп'ютерна лінгвістика має власний об'єкт, мету й завдання й може постачати так само, як й інші мовознавчі дисципліни, свої технології й теоретичний доробок П. л. як окремій галузі.

Комп'ютерна лінгвістика спрямована на розробку автоматизованих методів зберігання, обробки, переробки й використання лінгвістичних знань, а її метою *І* реконструкція знань про мову й у мові, які б забезпечували автоматизацію інтелектуальних функцій і когнітивної діяльності людини, автоматизоване породження мовлення та його комп'ютерну обробку й розпізнавання. У січні 1990 р. російський дослідник Ю. Городецький узагальнив три класи проблем комп'ютерного напрямку П. л. Перший об'єднує фундаментальні проблеми, пов'язані із предствленням і моделюванням мовної системи, тезаурусів знань; із комп'ютерною репрезентацією і семантики й рольової структури висловлень в автоматичних системах; із взаємодією вербаліки й невербаліки, мовних і фонових знань у комунікації; із метафоричним моделюванням і процесами розпізнавання повідомлень *іоі±/о*. Другий клас охоплює суто лінгвістичні проблеми штучного інтелекту: розпізнавання й синтез мовлення, тексту; розробка метамов і мов репрезентації знань, лінгвістичних процесорів, здатних опрацьовувати тексти у стандартний спосіб для будь-якої системи перетворення мовної інформації; інтелектуальних інтерфейсів, баз даних.

моделювання діалогу тощо. До третього класу проблем Ю. Городецький відносить лінгвістичне забезпечення різних прикладних систем: оброблення письмового тексту, автоматичного анотування (упорядкування стислих відомостей про документ), індексування (перекладу на інформаційно-пошукову мову), редагування (виправлення помилок) й реферування (стислого викладу змісту документа), перекладу, аналізу запитів користувача природною мовою до інформаційної системи, інтелектуальних машинних словників, машинних фондів мовних одиниць, природномовного інтелектуального інтерфейсу, а також моделювання дослідницької лінгвістичної діяльності, автоматизованих робочих місць лінгвіста і т. ін.

За допомогою комп'ютерних технологій П. л. вирішує проблеми, які мали багатовікову історію та спершу ґрунтувалися на механічних засобах. Це стосується, наприклад, синтезу звукового мовлення, ідея якого виникла ще у XVIII ст. і була втілена у перші механічні синтезатори мовлення (однією з перших машин, яка могла вимовляти п'ять голосних, був синтезатор створений співробітником Санкт-Петербурзького університету В. Кранценштейном наприкінці XVIII ст, приблизно в цей же час В. фон Кемпелен спроектував машину, яка відтворювала 20 мовоподібних звуків). У 1922 р. Стюарт опублікував результати розробки статичного електросинтезатора-форманта. Першим електричним синтезатором був вокодер американця Х. Дадлі (20—30-ті р. р.), який спочатку здійснював спектральний аналіз мовленнєвого сигналу й виділяв його акустичні параметри, а потім синтезував вихідний сигнал на підставі цих параметрів. Вокодером керував оператор за допомогою клавіш, які пов'язувалися з 10 смуговими фільтрами, що охоплювали весь спектр звукових частот. За таким самим принципом будувався формантний синтезатор, який базувався на звукових формантах. Для зміни дзвінкого мовлення на глухе оператор користувався наручним браслетом, а висоту тону змінював за допомогою ніжної педалі. Сучасні синтезатори звукового мовлення мають автоматизовану основу, є комерційними, застосовуються у навігації, військовій техніці, банківській справі, транспорті, зв'язку, діловодстві тощо. Вони необхідні людям, що погано бачать чи або втратили зір, для німих, для створення автовідповідачів, довідкових систем у місцях загального користування, управління складними об'єктами в аварійних ситуаціях, комп'ютерних ігор тощо. Синтез і розпізнавання звукового мовлення є проблемами прикладної фонетики.

Потужним напрямом П. л. є машинний переклад, головними завданнями якого є 1) формування теоретичної й експериментально-статистичної бази перекладу, яка передбачає розробку синтаксичних, морфологічних, семантичних, словникових систем і їхніх аналізаторів, трансформаційних правил і їхніх обмежень, моделей трансферних мов-посередників, підходів до синтезу вихідного тексту або фрази, 2) створення практичних моделей бінарного перекладу, орієнтованих на дві мови, або інваріантних, які працюють незалежно від типу мов; 3) забезпечення релевантності вибору еквівалентів на базі багатоваріантних рішень і їхньої лексико-синтаксичної фільтрації (шляхом розробки моделей синтаксичного керування, зворотного зв'язку між смислом і текстом, багаторівневої організації мови); 4) розробка діючих автоматичних або автоматизованих систем машинного перекладу;

5) удосконалення діючих моделей за рахунок інтелектуалізації машинного переюіа_ на підставі введення когнітивних компонентів декларативних і процедурних знань= (знань про світ, галузь науки або техніки, процедур інференції, прогнозування розвитку описуваних ситуацій з огляду на наявність структур інтерпретації ситуації і т. ін)

Поряд із використанням автоматизованих систем, П. л. має й інші вектори практичного застосування знань про мову й мовлення. По-перше, це патопсихолінгвістичний напрям, завданнями якого є розроблення методик діагностики й мовленнєво, симптоматики психічних захворювань із патологією мовлення. По-друге, це судова лінгвістика, орієнтована на розв'язання практичних завдань сфери судочинства й криміналістики, як-от: установлення авторства усного й письмового текстів, оцінка комунікативних намірів тексту, отримання інформації про адресанта тексту (його віковий, статевий, соціальний, національний статус, емоційно-психологічний стан), визначення способу створення тексту (запису під диктовку, наявності постредагування, навмисного викривлення письмового тексту і т. ін.), мовного забезпечення судової справи тощо. По-третє, це розробка і вдосконалення методик навчання рідній й іноземній мові, які потребують оптимізації з метою досягнення успішного ефективного результату. По-четверте, це лінгвістика комунікативного впливу, яка передбачає розробку методик і моделей нейролінгвістичного програмування, мовленнєвих технологій у сферах бізнесу, управління, ЗМІ, іміджмейкерства, рекламної справи, PR-технологій тощо. По-п'яте, це лінгвопроекування, спрямоване на створення штучних мов різного ґатунку (апріорних й апостеріорних, комп'ютерних). По-шосте, П. л. має лексикографічне та прескриптивне спрямування (створення систем транскрипції та транслітерації, упорядкування термінології, формування машинних фондів мови, словників тощо).

Applied linguistics

ПРИКЛАДНА ФОНЕТИКА—маргінальна галузь прикладнолінгвістики й фонетики, яка застосовує знання звукових механізмів мовлення, фонологічної системи мови, процедур сприйняття звукового мовлення для розв'язання різних прикладних завдань, як-от: навчання читанню, письму; вивчення іноземних мов, кодифікації норм вимови та правопису, усунення дефектів звукового мовлення, автоматичного синтезу й розпізнавання мовлення тощо. Сьогодні особливу вагу набувають комп'ютерні технології роботи зі звуковим мовленням. Головними напрямками такої діяльності є звукове введення й виведення інформації на підставі відповідних інтерфейсів, звукове управління комп'ютером й іншими технічними засобами, автоматичний звуковий переклад інформаціїтощо. Ідея синтезу звукового мовлення виникла ще у XVIII ст. і була втілена у перші механічні синтезатори мовлення (однією з перших машин, яка могла вимовляти п'ять голосних, був синтезатор створений російським дослідником В. Кранценштейном наприкінці XVIII ст., приблизно в цей же час В. фон Кемпелен спроектував машину, яка вимовляла 20 звуків). Першим електричним синтезатором був вокодер американця Х. Дадлі (20—30-ті р. р. XX ст.). Сучасні типи синтезаторів "Текст- Мовлення" ґрунтуються на акустичному синтезі й лінгвістичній обробці (фонетичній транскрипції, сегментному членуванні та просодії). Акустичний синтез здійснюється або за правилами,

або на підставі акустичних зразків у пам'яті комп'ютера. Перші спроби розв'язання прикладного завдання зворотного типу, тобто розпізнавання звукового мовлення, датуються ще 40-ми р. р. ХХ ст. Складність проблеми полягає в розбіжності лінійного фонемного ланцюга з фізичним членуванням звукового сигналу, диференційних ознак фонем із їхніми фізичними відповідниками. Застосовуються два способи розпізнавання: 1) попередня сегментація мовленнєвого сигналу; 2) повна чи часткова фонетична ідентифікація або розпізнавання слова як цілісного звукового образу, що зберігається в пам'яті машини, на підставі спектральних ознак. Сьогодні ця проблема потребує потужної технічної бази й відповідного обсягу еталонних одиниць для зіставлення. Розпізнавання звукового мовлення застосовує два підходи: лінгвістичний, що ґрунтується на використанні фонетичних знань, і статистичний, що передбачає використання статистики фонетичних варіантів. **Applied phonetics**

ПРИКМЕТНИК - повнозначна частина мови, ядро якої характеризується загальнограматичним значенням ознаки й типовою функцією позначення атрибута певної субстанції (предмета) або її предиката у висловленні. Морфологізованою функцією П. у реченні є означення. П. здебільшого не мають власного денотата і набувають його у поєднанні з іменником. В українській мові П. має морфологічні словозмінні категорії роду, числа, відмінка, якісні П. утворюють ступені порівняння, зважаючи на їхню семантику якості, що може виявлятися більшою чи меншою мірою. У балтійських мовах П. мають категорію означеності / неозначеності, яка була властива і праслов'янській мові, але зникла в результаті перетворення нечленних форм П. на членні. На периферії цієї частини мови перебувають відносні та присвійні П., оскільки вони позначають ознаку як відношення до матеріалу, часу, простору, належності, мети тощо (понад 30 таких відношень). У багатьох мовах П. не виокремлюється як частина мови. Універсальним вважається поділ прикметників на якісні й відносні при наявності перехідних явищ у межах цих розрядів, що значно розширює сферу ядра цієї частини мови, адже відносні, вживані у якісному значенні набувають деяких ознак якісних П. П. займають проміжне місце між іменниками й дієсловами. У деяких мовах вони мають дієвідміну. Дієслівними ознаками якісних П. є їхній семантичний динамізм, можливість предикації та сполучення зі зв'язочними словами, які аналітично надають П. значень способу дії й часу. Якісні П. мають здатність до інтенсифікації ознаки, що може бути представлене наявністю в них ступенів порівняння, синонімічних й антонімічних корелятів, сполучуваністю із прислівниками міри та ступеня (словами-інтенсифікаторами) і т. ін. Відносні П. здатні трансформуватися у конструкцію "іменник + іменник". Формально-граматичний принцип частиномовної диференціації значно розширив склад П. у флективних мовах, за морфологічними показниками до нього були віднесені атрибутивні займенники й порядкові числівники. Попри те, що таке поєднання порушувало лексико-граматичний принцип частиномовної класифікації, воно збереглося в деяких граматиках **Adjective**

ПРИЛЯГАШІ - різновид підрядного синтаксичного зв'язку у словосполученні й реченні, що не передбачає граматичної залежності ознак головного слова та слова,

змістовно йому підпорядкованого. Типовими морфологізованими формами залежних слів при П. є прислівники, дієприслівники. Термін належить переважно славістиці, адже він протиставлений керуванню й узгодженню. У граматиках багатьох мов він відсутній. П. є синтаксичним принципом аналітичних мов. Зв'язок П. переважно слабкий, оскільки залежне слово є факультативним компонентом, окрім випадків його інформативної обов'язковості в поєднанні зі зв'язками і т. ін. Типами П. є прислівне й детермінантне: перше відносить залежне слово до головного слова, друге підпорядковує залежне предикативному центру речення, - хоч у синтаксичних студіях детермінацію вид іляють й як особливий тип синтаксичного зв'язку. Виокремлюються відмінкове або прийменниково-відмінкове П. як синкретичні явища між слабким керуванням і П. (наприклад, *По обіді всі розійшлися*). **Adjunction**

ПРИНЦИП КОМПОЗИЦІЙНОСТІ - положення про те, що значення будь-якого мовного висловлення є сумою значень лексичних одиниць, із яких воно складається, і синтаксичних правил, що їх поєднують. П. к. був висунутий німецьким логіком Г. Фреге, хоч його авторство згодом оспорював Дж. Лайонз. У сучасній граматиці конструкцій Ч. Філлмора і П. Кея семантика самої конструкції завжди накладає обмеження на складники. П. к. застосовується щодо семантичної інтерпретації як допоміжної операції для синтаксичних структур у генеративній граматиці. Критика П. к. міститься у роботах Л. Щерби, Ю. Апресяна, В. Гака та ін.

ПРИНЦИП СМИСЛОВИХ ЗАМІН - фундаментальна закономірність роботи мовленнєвих механізмів людини, що ґрунтується на здатності переведення значень словесних знаків на мову думки. Дослідники називають П. с. з. перцептивною універсалією, зумовленою проєктивною здатністю мозку, за допомогою якої він розгортає модельний світ смислу зі своїми об'єктами, ознаками й відношеннями, що сенсорно відповідають об'єктам, ознакам і відношенням навколишнього світу. П. с. з. упроваджений радянським психологом М. Жинкіним у теорії універсального предметного коду (УПК), який не усвідомлюється людьми, функціонує на межі мовлення й інтелекту та служить денотативно-ситуаційною базою (моделлю фрагмента дійсності) для розуміння та продукування мовлення. О. Залевська виділяє 3 функції смислових заміні: 1) проєкційну, яка уможливорює вихід смислу на образ світу; 2) контролюючу, що здійснює контроль за правильністю ідентифікації денотатів при спілкуванні за умови постійного протиріччя між дискретністю мовних одиниць і конгінгуальністю багатовимірної картини світу; 3) компресії смислу або розгортки як деталізації з акцентуванням на різних фрагментах цілого.

ПРИСЛІВНИК- незмінна повнозначна частина мови, ядро якої характеризується загальнограматичним значенням додаткової ознаки чи обставини ситуації. Як самостійна частина мови П. був виділений ще в античних граматиках (Діонісій Фракійський і римські граматисти кваліфікували П. як дієслівний поширювач), однак різні принципи частиномовної класифікації зумовлювали то усунення П. зі сфери частин мови, то кваліфікацію його як синтаксичного явища, функції іменників, прикметників тощо (К. Аксаков, О. Потебня, О. Шахматов й ін.), то об'єднання П. із службовими словами в класі часток (М. Греч, О. Соболевський, Ф. Міклошич). До П. як частини мови нерідко залучалися частки, модальні слова. За образним

висловом В. Виноградова, П. був "звалищем" у системі частин мови. С. Карцевський назвав П. негативною категорією, куди включені всі слова, які не є ані ім'ям, ані дієсловом. Головними ознаками П. є відсутність словозміни, лексична та словотвірна співвіднесеність із головними частиномовними класами, особливий словотвір й переважно обставинна синтаксична функція, синтаксичні зв'язки прилягання або детермінації. П. є поширювачами не лише дієслів, а й іменників, прикметників, предикативів і самих прислівників, а також речень. Синтаксичними функціями П. є не лише обставинна, а й означальна та присудкова. П. поділяються на два розряди: означальні й обставинні. Перші диференціюються на якісні, що можуть утворювати ступені порівняння; кількісні, які позначають ступінь і міру вияву ознаки (у деяких граматиках їх відносять до обставинних як П. міри та ступеня); способу дії, уподібнювальні та спільності. Обставинні розмежовуються на П. місця, часу, причини, мети. За функцією в реченні виокремлюються незайменникові (П. з конкретним значенням) і займенникові П. - найбільш архаїчна група слів, які виконують функції дейксиса й анафори у висловленнях на підставі свого абстрактного значення. Їх поділяють на питально-відносні, вказівні, заперечні, неозначені. На периферії П. є деякі іменники, що остаточно не лексикалізувалися й функціонують у висловленні у прислівникових позиціях. П. поповнюються за рахунок адвербіалізації й лексикалізації. Дискусійними питаннями залишаються способи творення П, розмежування їхньої синхронічної та діахронічної морфемної структури й механізмів творення. У деяких граматиках до П. відносять і модальні слова, попри те, що це суперечить лексико-граматичному принципу частиномовної диференціації. **Adverb**

ПРИСУДОК- один із двох головних членів речення, найбільш типовими функціями якого є предикація через позначення дієсловом або прикметником процесуальної ознаки події, що передається предикативною одиницею, а також комунікативна функція реми висловлення. П. є уособленням предикативності (модальності й темпоральності) синтаксичної одиниці і передбачає наявність експліцитного чи імпліцитного підмета. Між підметом і П. існує як граматичне (координація), так і семантичне узгодження. Семантично узгоджені підмет і П. Ю. Степанов назвав довгим семантичним компонентом. У логічному синтаксисі розглядається логічний П. як компонент, що виражає суть повідомлення (може бути виражений групою П. або невласивою П. формою із фразовим наголосом). Психологічний П. кваліфікується як уявлення, друге за порядком появи у висловленні. П. може мати різні варіанти вираження: не лише дієсловом і прикметником, а й числівником, прислівником, іменником, сполученням слів і навіть фразеологізованими сполуками реченнєвої природи в поєднанні з дієслівною зв'язкою, яка вказує на граматичні ознаки способу дії, часу, іноді особи. Дослідники виокремлюють іменні й дієслівні П. В українській мові виокремлюються простий дієслівний і складені форми дієслівного й іменного П, із зв'язкою (експліцитною чи і м пл і цитною), а також усклад нені дієслівні й іменні форми П, сформовані поєднанням дієслівного й іменного складеного П {*Він має бути розумним*). Окрім того, виділяється подвійний (складний) П., який складається із двох повнозначних слів: переважно дієслова стательності й руху та прикметника чи дієприкметника {*Вона прийшла втомлена*}. Predicat

ПРОГРЕСІЯ - вияв текстової категорії континууму як безперервний рух у ча. та просторі дії, подій у тексті. П. протиставлена стагнації як уповільненню аб: припиненню руху дії за допомогою введення ліричних відступів, зверненн- до уявного читача або образу читача, описів інтер'єра, пейзажних уставок, портрета, зміни теми, повернення в минуле (ретроспекції) або перенесення в майбутню (проспекції) тощо. Механізм континууму описаний російським дослідником\ І. Гальперінім, який представляв цю категорію як синтез когезії й перервності. що композиційно порушує послідовність і логічну організацію повідомлення за рахунок відступів від теми, вставок, часових і просторових зсувів. **Progression**

ПРОЗОПОПЕЯ - стилістична фігура, різновид метафори, що ґрунтується на антропоморфному використанні знаків концептуальної сфери ЛЮДИНА на позначення інших концептуальних сфер (неживих предметів, явищ природи, тварин, рослин тощо): *Цей ліс живий. У нього добрі очі. Шумлять вітри у нього в голові. Старезні пні, кошлаті поторочі, літопис тиші пишуть у траві ... Ідесь на пні під сивою сосною ведмеді забивають доміно* (Костенко). П. є результатом антропометричності мови, яка фіксує людину, її ознаки, частини тіла, поведінк> як мірило всім речам. П. служить увиразненню, експресивізації мовлення, надає йому образності Те саме, що й **Персоніфікація (уособлення)**.

ПРОКСЕМІКА (від лат. *proximus* - найближчий) - 1) просторові параметри, які використовуються в комунікації як допоміжні, паравербальні (супровідні), зокрема, територія, де відбувається спілкування, дистанція між співрозмовниками; спосіб їхнього розташування, локалізація сторонніх осіб, предметів, явищ природи тощо,

2) галузь паралінгвістики, що вивчає особливості локалізації спілкування, комунікантів відносно один одного, їхнього розташування й переміщення у просторі у процесі комунікації. Дослідження П. передбачає визначення ваги різних просторових параметрів у комунікації (локалізації й переміщення сторонніх осіб, предметів, природних явищ тощо). Термін уведений американським лінгвістом Е. Холлом із метою аналізу впливу П. на характер міжособистісного спілкування у різних культурах і субкультурах. Дослідник виділив чотири зони комунікації (дистанції між співрозмовниками): інтимну (до 45 чи 60 см) для друзів, близьких людей; особисту (від 45 до 120 см) - відстань, яку тримає індивід при спілкуванні з іншими людьми; соціальну (від 120 до 360 см) - дистанцію між співрозмовниками при формальному та світському спілкуванні; публічну (від 3,5 м) - дистанцію комунікації на публічних заходах. При вторгненні неблизького співрозмовника до інтимної зони свого партнера по спілкуванню, останній відчуває тривогу, дискомфорт, формує негативне ставлення до партнера; при віддаленні від нього може виникати думка про байдужість, холодність, небажання спілкуватися. Американські дослідники Дж. Бургун і Дж. Хейл обґрунтували теорію очікування небезпеки, яка регулює відстань між партнерами комунікації Локалізація співрозмовників відносно один одного зумовлена національними традиціями, структурою комунікативного акту, статтю, станом здоров'я, соціальним статусом, характером, ставленням тощо. Особливості етнічної П. ураховуються при міжкультурній комунікації й повинні бути закладені до міжкультурної компетенції мовця

ПРОЛЕПСИС (від гр. *prolepsis*- попередження, запобігання)-стилістичнаознака розмовного й художнього мовлення, що полягає у плеонастичному вживанні займенників чи займенникових слів при наявності препозитивного вербального антецедента: *Петренко, він не з'явився*. П. може розглядатися як мовленнєва помилка або засіб акцентуації уваги читача художнього тексту й вираження мовлення (*Перше кохання, воно таке небезпечне*).

ПРОНОМІАЛІЗАЦІЯ (від лат. *pronomen* - займенник) - різновид морфологічно-синтаксичного неморфологічного способу творення займенників як перехід з інших частин мови чи їхніх словоформ. П. ґрунтується на десемантизаціїтвірного слова й набутті ним специфічних для займенників функцій: дейктичної й анафоричної. П. підлягають абстрактні іменники з найбільш загальним рівнем категоризації (*штука, річ, справа, діло, людина, чоловік* тощо), деякі прикметники неозначеної семантики (*певний, останній, застар. другий*), числівник *один*. **Pronominalization**

ПРОПОЗИЦІЯ (від лат. *propositio* - основне положення) - структура репрезентації знань про певну ситуацію (подію), що характеризується істинністю й несуперечливістю. П. є терміном логіки, уведеним англійським філософом і логіком Б. Расселом із метою логічного структурування атомарних речень, що складаються із предиката н аргументів і є базою наших знань про світ. Термін був транспонований до логічного аналізу мови, згодом -до семантичного синтаксису й відмінкової граматики. У логіці П. репрезентувала семантичну константу, судження, що відповідає істинному стану справ у світі дійсності або не містить внутрішньої суперечливості. П. розглядалася як змістовне ціле й відділялася від комунікативної мети висловлення. Поширеним було проектування П. на речення, причому П. виступала інваріантною схемою за умови її варіативного позначення у висловленнях, що впливало з розгляду в логіці пропозиційної функції як набору змінних \ константній логічній формулі судження У відмінковій граматиці й семантичному синтаксисі П. трактується як мисленнєвий аналог (прообраз) певної ситуації із притаманними їй семантичними відношеннями. Залежно від позиції дослідників П. обмежується лише прообразом певної ситуації без урахування комунікативних модусів (Ч. Філлмор, С. Кацнельсон) або містить два логічних блоки* об'єктивну семантичну константу -диктум (інгенсiонал у сучасній логіці), і суб'єктивну змінну - модус, що передає відтінки почуттів і волі, тобто оцінку повідомлення (Ш. Баллі, 1932 р.). Модус іноді розуміють як показник оцінки мовцем достовірності / недостовірності повідомлення у випадках, коли диктум не має ознак істинності й несуперечливості, а П. ототожнюється з мисленнєвим корелятом будь-якого, істинного чи неістинного висловлення. Диктум представлений сукупністю актантів предиката (предикатно-актантною рамкою) або синтаксичних ролей у їхньому співвідношенні (предикатно-аргументною структурою). Набір семантичних ролей, або глибинних відмінків, коливається від 7 до 25 (у Ю. Апресяна) і 100 (у Н Леонтьєвої). У працях Ч. Філлмора він обмежений 7 ролями (агентивом, дативом, :нструменталісом, фактитивом, локативом, об'єктивом, пізніше - агентивом, експерієнтивом, інструментом, метою, локативом, об'єктивом, уключеним реченням і функцією модальності мовця). Причинами такої розбіжності в кількості

семантичних відмінків здебільшого є завдання й обсяг матеріалу дослідження, ступінь дроблення значень граматичних відмінків (наприклад, локатива, об'єкта, медіатива іт. ін.), а також уведення до складу ситуації комунікативних і модальних показників як семантичних відмінків (перформативності, оцінки, фігури спостерігача, статусних ролей комун і канті в тощо). Мовознавці вважають, що витoki підходу до моделювання таких структур сягають ще давньоіндійської граматики Паніні, де були визначені синтаксичні функції іменників як система актантів Karaka; karta-діяч, karma-дія, мета, об'єкт; karana-знаряддя, засіб; sampradana-давання; aradana - відбирання; adnikarana - місцезнаходження. Базовими для розробок пропозиції як предикатно-актантної рамки були вчення американського дослідника К. Пайка, основоположника тагмеміки, методика субституцій американського мовознавця, розробника трансформаційного аналізу З. Харриса й концепція французького лінгвіста Л. Теньєра, який розглядав дієслівний вузол речення як маленьку драму, де семантичним валентностям дієслова відповідають актанти, а обставинам - сірконстанти.

Однак П. не завжди позначається простим реченням, оскільки її зміст може передаватися напівпредикативною конструкцією у простому чи складному реченні або імплікатурою, яка опосередкує каузальний зв'язок між контактними реченнями. П. є базовою одиницею когнітивного моделювання, природа якої підтверджена експериментально та співвідноситься із принципами організації пам'яті. Дискусійною є проблема пропозиційного статусу невербальної інформації. Деякі психологи вважають, що пам'ять обробляє навіть сенсорну, зокрема, візуальну інформацію у вигляді пропозиційних структур, що виключає можливість збереження в пам'яті, наприклад, гештальтів (Д. Норманн, Дж. Андерсон, Дж. Бауер, Дж. Фодор). Існує думка про те, що П. є головною формою зберігання знань (З. Пилішин), яка опосередкує зв'язок вербальних і невербальних репрезентацій. Інші дослідники визнають П. лише як один із способів організації пам'яті (О. Залевська, О. Кубрякова, А. Пейвіо й ін.). У когнітивній лінгвістиці П. трактується як особливий тип репрезентації знань і виокремлюється поряд із схемами, метафоричними й метонімічними моделями (Дж. Лакофф), образними моделями як мовоподібний спосіб представлення знань (А. Пейвіо), аналоговими структурами (З. Пилішин), ментальними моделями (Ф. Джонсон-Лерд). П. розглядається як ядро фрейму (Ч. Філлмор, Р. Ленекер, Д. Норманн, Д. Румельхарт) і широко застосовується в системах комп'ютерного моделювання, автоматичної обробки природної мови. **Proposition**

ПРОСІОПЕЗИС (ПРОЗІОПЕЗА) - явище мовлення або стилістична фігура, представлена опущенням початкового слова стійкої сполуки або початкової частини висловлення звичайно у фамільярному швидкому мовленні. Наприклад, скорочення імені й по-батькові до другого складника {Олександрівно замість Олено Олександрівно}. П. є виявом мовної економії поряд із представленим ненавмисно або навмисно незавершеним висловленням: *Він повернеться, і тоді...* **Prosiopesis**
ПРОСОДЕМА (від гр. prosodia - наголос, приспів) - одиниця супрасегментного нашарування на фонетичному рівні мови, що представляє особливості наголосу, темпу, тембру, ритму, тону, мелодики, гучності, паузації, які розглядаються в аспекті їхніх фізичних і рецептивних ознак. **Prosodeme**

ПРОСОДЕМІКА (від гр. *prosodia*- наголос, приспів) - галузь фонетики, яка вивчає супрасегментні одиниці звукового устрою мови: наголос, темп, тембр, ритм, тон, мелодику, гучність, паузацію в аспекті їхніх фізичних і рецептивних ознак. Головними напрямками П. дослідники вважають акцентологію й тонологію: перша спрямована на характеристику наголосу, його типів і функцій; друга досліджує супрасегментні ознаки мовлення на рівні сприйняття (висоту тону, тривалість звучання, гучність) і на фізичному рівні (частоту тону, інтенсивність, час). Хоч об'єктом П. є складники інтонації, вважається, що на відміну від інтонології, яка вивчає функціональний аспект цих складників, П. описує фізичний й акустичний аспекти. Проте у науковій літературі трапляється й ототожнення термінів П. й інтонологія, просодика й інтонація, супрасегментний рівень звукового строю нерідко називають просодичним. У зв'язку з активізацією уваги лінгвістів до тексту інтонацію почали розглядати лише щодо фразових структур, а просодіку - щодо всіх мовленнєвих сегментів: від складу до тексту. Отже, П. отримала більш широке значення та сферу вивчення, ніж інтонологія. Термін почав активно вживатися в мовознавчих дослідженнях у 70-ті р. р. XX ст., хоч він був відомий ще з часів античності, коли розділ граматики, який описував віршоване мовлення з боку його складових характеристик (кількісних, мелодичних, тонових і т. ін.), мав назву "Просодія". У сучасних мовознавчих студіях просодичні ознаки здебільшого ототожнюються із супрасегментними. **Prosody**

ПРОСОДИКА (від гр. *prosodia* - наголос, приспів) - система супрасегментних компонентів звукового устрою мови: наголосу, темпу, тембру, ритму, тону, мелодики, гучності, паузації, що розглядаються в аспекті їхніх фізичних і рецептивних ознак. П. здебільшого ототожнюється з інтонацією, хоч виокремлюють дві відмінності цих термінів: 1) інтонація є функціональною характеристикою супрасегментного рівня мовлення, а П. об'єднує фізичні ознаки одиниць цього рівня з особливостями їхнього сприйняття; 2) у зв'язку з активізацією уваги лінгвістів до тексту інтонацію почали розглядати лише щодо фразових структур, а просодіку - щодо всіх мовленнєвих сегментів: від складу до тексту. Термін почав активно вживатися у мовознавчих дослідженнях у 70-ті р. р. XX ст., хоч він був відомий ще з часів античності, коли розділ граматики, який описував віршоване мовлення з боку його складових характеристик (кількісних, мелодичних, тонових і т. ін.), мав назву "Просодія". **Prosody**

ПРОСПЕКЦІЯ - вияв хронотопу як часу та простору описуваних у тексті подій, що передбачає перенесення текстових подій у майбутній час і простір як прогнозування, передбачення майбутнього. П. зумовлює стагнацію текстового континууму й є ознакою його сюжетного різновиду

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ - найменша синтаксична одиниця з комунікативною функцією; різновид комунікативно, інтонаційно та змістовно завершеного речення, представлений однією предикативною одиницею. П. р. протиставлене складному, що характеризується наявністю двох і більше предикативних одиниць. П. р. класифікується за кількістю головних членів речення з урахуванням можливої еліптичності чи

неповноти на двоскладні, які мають підмет і присудок, й односкладні, головним членом яких є один предикативний центр; за наявністю / відсутністю другорядних членів речення – на поширені та непоширені; за імплікацією головних чи другорядних членів – на повні, неповні й еліптичні. П. р. поділяються за комунікативною метою висловлення на стверджувальні й заперечні, питальні й непитальні (розповідні, спонукальні й оптативні (бажальні)), за емоційним забарвленням – на окличні й неокличні. У формально-синтаксичному аспекті П. р. представлене мінімальними й розширеними структурними схемами. У семантичному аспекті П. р. репрезентує позиційна схема (семантична структура) – абстрагований від формальної структури, системно організований змістовний аналог події, про яку повідомляється. Цей аналог розглядається як предикатно-аргументна структура, складниками якої є предикат як вершина П. р. і його валентнісні місця (терми): обов'язкові (аргументи, або актанти) і факультативні (ад'юнкти, або сірконстанти). Парадигматика П. р. є сукупністю варіантів предикативності (темпоральності, модальності, персональності). За умови наявності у П. р. напівпредикативних конструкцій воно кваліфікується як ускладнене. У формально-синтаксичному аспекті ускладненість представлена наявністю у П. р. однорідних, відокремлених членів, звертань, вставних і вставлених конструкцій. Семантична структура П. р. з напівпредикативними конструкціями та предикатними актантами розгортається у кілька предикативних одиниць. У комунікативному аспекті П. р. розглядається як тема-рематична єдність, що створюється на підставі як вербальної організації висловлення, так і інтонаційних засобів мовлення. **Simple sentence**

ПРОСТОРІЧЧЯ – сукупність засобів усного розмовного мовлення, які не мають системного характеру, не є внормованими, характеризуються грубуватістю й факультативністю вживання переважно неосвіченими носіями мови у побутовій сфері спілкування. Термін виник із сполуки "просте мовлення" у XVI ст. у значенні "не книжне народне мовлення". Лексикографічна фіксація терміна належить словнику Нордстета (1782 р.). П. може мати писемну фіксацію в мові художньої літератури, уживатися для увиразнення мови персонажів, характеристики їхнього освітнього статусу, мовної конвергенції комунікантів тощо. Однак П. не може ставати елементом літературної мови, тому термінологічне сполучення "літературне просторіччя" на позначення грубуватих, знижених елементів у складі літературної мови не має права на існування. П. як відхилення від мовної норми на всіх мовних рівнях протистоїть літературній мові разом із діалектами й жаргонами. Елементи П. можуть переходити до літературної мови лише у випадку їхньої кодифікації.

Popular language

ПРОТЕЗА (від гр. *prothesis* – підстановка попереду) – поява додаткового неетимологічного приголосного чи голосного звука в абсолютному початку слова під впливом артикуляційної бази певної мови: укр. *вісім*, рос. *игда*, укр. *вухо* – пор. болг. *осъм*, укр. *голка*, рос. *ухо*. Причиною П. можна вважати прагнення уникнути небажаного збігу голосних у контактних фонетичних словах або збігу приголосних у складі одного слова.

ПРОТОТИП – мисленнєвий корелят найкращого зразка певного класу об'єктів, згідно з концепцією "родинної схожості" (*family resemblance*) Л. Вітгенштейна;

або найбільш типовий цілісний представник певної категорії, вибір якого пов'язаний із досвідом людини, виробленим шляхом її пізнавальної діяльності, й особливостями її мислення. У науковій літературі розмежовується два підходи до трактування П. Перший розглядає П. як одиницю, що виявляє найбільшою мірою ознаки, спільні з іншими одиницями відповідного класу, другий кваліфікує П. як одиниці, що реалізують ці ознаки в найбільш чистому вигляді. На відміну від концепції Л. Вітгенштейна, який уважав межу між категоріями дифузною й розмитою, а категоризацію найменувань речей випадковою, теорія П. ураховує традиційний підхід до виділення логічних категорій, які мають необхідні й достатні для впізнання критерії, за якими всі об'єкти категорії є рівними в ряду та відповідними всім наявним ознакам. Однак, на відміну від класичної теорії категоризації, яка визначала категорії як множини, утворені елементами зі спільними ознаками, об'єктивно наявними у світі, теорія П. розглядає ментальну процедуру категоризації як результат особливостей сприйняття світу, моторної активності, культури; притаманних мові метафоричності, метонімічності й образності. Причому така процедура може відбивати якоюсь мірою реальну спільність ознак речей і явищ поряд із суто людською здатністю приписувати їм таку спільність. На думку Дж. Лакоффа, зміна погляду на категорію ініціює інші зміни: модифікацію поняття істини, значення, раціональності й навіть граматики. Прототипний підхід ґрунтується на понятті типовості не лише певної сукупності ознак, а й ступеня значимості таких ознак для віднесення того чи іншого об'єкта (дії, явища тощо) до відповідної категорії. Тому на відміну від теорії родинної схожості Л. Вітгенштейна, який відстоював здатність кожного члена категорії бути представником цієї категорії, теорія П. постулює, що члени категорії розташовуються на певній дистанції від П. Дж. Лакофф стверджує, що центральні члени категорії, найближчі до П. швидше упізнаються, засвоюються, частіше вживаються, прискорюють ідентифікацію класу в цілому.

Підґрунтям прототипного підходу дослідники вважають феноменологічні концепції К. Штумфа, Е. Гуссерля, М. Мерло-Понті. Ідея П. належить американському психологу Е. Рош, наукові праці 70-х р. р. якої зумовили ряд експериментальних і теоретичних досліджень мовної категоризації. П., на думку Е. Рош, як точка когнітивної референції (*cognitive reference point*) утілює найбільш виразні (*salient*) ознаки категорії як рубрики досвіду, виокремленої шляхом пізнавальної діяльності людини, і дозволяє визначити всю категорію в цілому. Дослідниці належать положення про центральність і її градацію серед членів категорії, пріоритетність базового рівня, функціональне втілення категорій на неусвідомленому рівні, можливість заміщення всієї категорії частиною в деяких мисленнєвих процесах. Експериментальними результатами школи Е. Рош є аналіз прототипних ефектів (асиметрії центральних і периферійних членів категорії) й ефектів базового рівня (Б. Берлін, П. Кей, Р. Браун, Л. Заде, У. Лабов, Т. Пвон й ін.). Представники теорії П. пов'язують розуміння значення слів із прототипом, закладеним від народження. Застосування теорії П. до опису значення слова, механізму полісемії, мовного й концептуального рівнів значення належить американському дослідникові Дж. Тейлору. Прототипний підхід є актуальним

і для аналізу фразеології (Д. Добровольський). Критично налаштованими щодо теорії П. і її застосування в лінгвістичній семантиці є французькі науковці Ф. Растье та Ж. Клейбер, американці С. Армстронг, Дж. Ейч та ін. Вони вважають, що прототипний підхід не може пояснити всі семантичні факти, а думка людини навряд чи обмежується П.

Prototype

ПРОФЕСІЙНІ МОВИ - додаткові лексичні системи для певних форм існування мови, властиві представникам відповідної галузі виробництва, професії, роду занять. П. м. не є мовами в повному розумінні, адже професійна лексика проектується лише на окрему тематичну сферу діяльності людини, хоч існують ще професійно спеціалізовані етнічні групи (наприклад, африканські етнічні групи пастухів бороро, рибалок сорко і т. ін.). Деякі П. м. мали статус мови у давнину, однак згодом вони перетворилися на терміносистеми національної мови. Мовознавці відносять П. м. до соціальних діалектів, однак такі лексичні системи не мають власної специфіки фонетичного та граматичного рівнів, тому залишаються лексичним масивом певної мови. **Professional social dialect**

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ - слово або вислів, які є складниками додаткових лексичних систем, властивих представникам певної галузі виробництва, професії, роду занять. До П. відносяться специфічні найменування відповідної професійної сфери, емоційно забарвлені відповідники професійних назв. П. можуть мати локальний характер. На відміну від термінів, П. виникають стихійно на ґрунті наявних у мові словотворчих механізмів і засобів, лексичних одиниць. Уживання П. у художніх текстах служить засобом окреслення певного професійного середовища. **Professional word**

ПРОФІЛЮВАННЯ - принцип когнітивної граматики американського лінгвіста Р. Ленекера, згідно з яким будь-яка мовна одиниця викликає у свідомості певну базу й виокремлює в ній відповідні підпорядковані когнітивні структури - профілює їх відносно бази. П. ґрунтується на відомій психологічній антиномії фігури й фону, описаній ще у 1921 р. датським психологом Е. Рубіном і використаній у гештальтпсихології німецькими дослідниками В. Кьолером, В. Коффкою, К. Левіном й ін. Профіль є відповідником фігури, а база близька за змістом до фону, хоч відрізняється від нього відношенням до профілю. База представляє профіль у відношенні включення його до єдиної концептуальної структури свідомості. Наприклад, слово *берег* викликає у свідомості базу суміжності води й суші, яка у свою чергу виступає профілем концептуальної бази. Подібна протилежність щодо просторових концептів моделюється на підставі траектора й орієнтира (*trajectory* vs. *landmark*). Траектор є фігурою у профільованому відношенні, яка характеризується відносно фону чи орієнтира. У вузькому розумінні траектор є об'єктом, що рухається відносно орієнтира. Для просторової й часової концептуальних сфер траектор й орієнтир є відповідно рухомим об'єктом і точкою відліку, які опосередковують предикацію. Наприклад, два об'єкти в часі були об'єднані в одну сферу, а предикація англійського дієслова *go* робить один об'єкт траектором, другий - орієнтиром, поступово виключаючи першого зі сфери другого зі зміною дії в часі та просторі (на відміну від *gone*, профілем якого є *go* з огляду на обмеження його кінцевим

станом дії). Р. Ленекер будує свою граматику на антиноміях бази та профілю, орієнтира та траєктора, спостерігача й реципієнта, пояснюючи їхню взаємодію малюнками й діаграмами, які символізують зміст мовного знака. **Profiling**

ПРОЦЕДУРНА СЕМАНТИКА-напрямок лінгвістичної семантики, який розробляє метамову опису значення тексту чи речення та встановлює сукупність інструкцій як операцій над знаками, що сприяють уведенню нового знання до моделі світу реципієнта. П. с. має назви процесуальної, обчислювальної, комп'ютерної семантики, чим підкреслюється її маргінальний статус на межі між когнітивною й комп'ютерною лінгвістикою. Головним завданням П. с. є побудова семантичної теорії природної мови, що уможливила б створення такого комп'ютера, який зміг би розуміти людську мову наближено до того, як розуміє її людина. Застосовуючи традиційні для штучного інтелекту фрейми інтерпретації, скрипти, схеми, сценарії, прототипи й перспективи, які як сформовані структури направляють інтерпретацію нового матеріалу та ґрунтуються на процедурі упізнання (а не на розв'язанні проблем), представники П. с. пропонують додати внутрішні аспекти репрезентації знань, тобто програма намагається змоделювати той бік мисленнєвих процесів мовця та слухача, який є релевантним для інтерпретації. Дослідники виходять із тези проте, що існує фіксована кількість релевантних знаків, які конституують психологічний стан користувача мовою, і правил, що описують, як цей стан змінюється за допомогою будь-якого висловлення. Без цього, вважають вони, не можна мати строгого опису значення. Для того щоб комп'ютер зробив якісь висновки з уживання якогось слова чи сполуки, значення потрібно ототожнити з деякою сукупністю логічних предикатів (його умов істинності) або процедур, які необхідно застосувати. Тому представники П. с. досліджують відношення між мовними об'єктами та психічними процесами мовця й адресата, що зумовлюють породження й розуміння мовлення, і намагаються їх реконструювати в межах систем штучного інтелекту. У цьому напрямі плідно працюють Р. Шенк, Т. Виноград, Е. Чарняк, Ю. Городецький, У. Кук, Дж. Коупланд, Дж. Андерсон, В. Вудз та ін. **Procedural semantics**

ПРОЦЕДУРНЕ ЗНАННЯ-автоматична й переважно неусвідомлена інформація в довгочасній пам'яті людини про певні дії й відповідні умови їхнього здійснення. П. з. можуть бути вербалізованими у вигляді стійких навичок декларативної форми. Термін П. з. транспонований у психолінгвістику й когнітологію з інформатики та теорії штучного інтелекту. Дослідники пам'яті розмежовують знання фактів і знання процедур у довгочасній пам'яті людини, яка поділяється на декларативний і процедурний складники. На відміну від декларативних знань- інформації довгочасній пам'яті про факти, події, предмети, ситуації тощо, яка може мати візуальний характер (у вигляді образів) і вербальний у вигляді пропозиційних структур; П. з. ураховують умови здійснення відповідних дій і автоматично вилучаються з пам'яті людини при усвідомленні нею мети діяльності й особливостей ситуації. Вони сприяють переведенню у робочу пам'ять декларативних знань і разом із ними забезпечують мовленнєву діяльність. Процедурна пам'ять вважається фільтром, за допомогою якого нові декларативні знання обробляються й поступають до декларативного складника пам'яті. Взаємодія декларативних і П. з. розглядається по-різному- одні

дослідники вважають, що взаємодія між ними можлива лише в робочій (оперативній пам'яті й на її підставі, інші зауважують, що П. з. може отримати декларативний статус як навички діяльності. П. з. не має пропозиційної структури й не записане в мережі, тому декларативні знання легше засвоюються, вилучаються й можуть бути застосовані в будь-якому контексті, хоч їхнє вилучення є переважно усвідомленим і контрольованим процесом. П. з. використовується автоматично, а їхнє повторне застосування залежить від ефективності попереднього. Когнітивні психологи моделюють П. з. у вигляді пар умов і дій, які обираються, коли умови дій узгоджуються з контекстом й оперативною пам'яттю (Н. Бранскомб, Дж. Андерсон й ін.). Procedural knowledge

ПРЯМА МОВА - не пристосоване до мовлення автора, точно відтворене чуже висловлення, що здебільшого супроводжується так званими словами автора, які містять інформацію про адресанта П. м., іноді і про обставини, джерело фіксації, спосіб такого висловлення. П. м. зберігає інтонаційну, емоційно-експресивну природу чужого виразу. Синтаксично слова автора розглядаються як центр конструкції з чужим мовленням, що формально та структурно наближена до безсполучникового складного речення. П. м. може відтворювати вирази й самого автора чи персонажа, висловлені ним подумки або в минулому чи можливі у майбутньому. Така П. м. близька до невласне-прямой мови - стилістичного прийому, спрямованого на розкриття внутрішнього світу героя, його думок, почуттів, переживань, що характеризується введенням елементів П. м. як точно відтворених чужих висловлень до авторської мови при збереженні порядку слів, інтонації, емоційності й експресивності П. м. Альтернативним способом передачі чужих слів є непряма мова, репрезентована складнопідрядними реченнями з підрядними з'ясувальними або супровідними. Direct speech

ПСЕВДОЕТИМОЛОГІЯ - установлення походження слова від іншого слова, що ґрунтується на їхній уявній, зовнішній схожості й пояснюється прагненням народу пояснити невідоме через відоме, семантично зблизити формально схожі елементи. П. не може бути критерієм істинності в дослідженні історичної похідності слів, однак є цікавою як відбиток асоціацій етносвідомості. False etymology

ПСЕВДОМОТИВАЦІЯ - явище номінативних процесів, протиставлене мотивації, яке характеризується відсутністю когнітивного відповідника мотиватора(-ів) у структурі знань про позначене. У псевдомотивованих знаків ономазіологічна ознака вважається умовним, формальним мотиватором, семантика якого ніяк не впливає на формування значення слова. П. є результатом народної етимології, афективності вибору мотиватора, затемнення семантичного зв'язку із твірними словами, неправильного калькування, зближення запозиченого слова з наявними в реципієнтній мові словами і т. ін. Дослідники кваліфікують псевдомотивовані найменування як слова з парадоксальною внутрішньою формою.

ПСИХОЛІНГВІСТИКА - маргінальна галузь лінгвістики, спрямована на дослідження розвитку й застосування мовленнєвої здатності як психічного феномена, її реалізації у механізмах породження та сприйняття мовлення у проекції на психічну діяльність

людини в її соціально-культурній взаємодії й кодову систему мови. Сьогодні деякі зарубіжні дослідники розглядають П. і як галузь психології(когнітивної), і як розділ когнітивної науки в цілому. О. Залевська вважає, що П. є не стиковою наукою на межі психології й лінгвістики, а новим науковим підходом, що забезпечує нові ракурси розгляду фактів взаємодії психічних і мовних механізмів. П. має різні школи, що варіюють формулювання її мети, завдань, об'єкта. Предметом П. є співвідношення особистості із структурою й функціями мовленнєвої діяльності та мовою. Витоками П. були психологічний напрям у мовознавстві, який розробляв концепцію зв'язку мовлення й думки, духу народу (В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, О. Потєбня, Л. Щерба й ін.), лінгвістична психологія, що вивчала мовну експлікацію психіки й мовленнєву поведінку (В. Вундт, Г. Пауль, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.), біхевіористська й необіхевіористська психологія (Дж. Вотсон, Е. Торндайк, Л. Блумфілд, Дж. Міллер, Ч. Осгуд та ін.), гештальтпсихологія (К. Бюлер, В. Кьолер, К. Левін й ін.), американська дескриптивна лінгвістика (Дж. Гринберг, З. Харрис, Б. Скіннер); радянська теорія мовленнєвої діяльності (Л. Виготський і його послідовники).

Зародження психолінгвістики як галузі датується липнем-серпнем 1953 р., коли Комітет із лінгвістики та психології проводив семінар в університеті штату Індіана (США) під керівництвом Ч. Осгуда та Дж. Керрола. Цей період характеризувався підвищеною увагою лінгвістів і психологів до ідей усезагальної теорії зв'язку, до інформаційного підходу. За результатами семінару була видана книга Ч. Осгуда та Т. Себеока "Психолінгвістика: огляд теорії та методи дослідження", де розглядалися питання передачі мовленнєвого повідомлення, кодування й декодування інформації тощо. Термін П. уперше вжитий американським психологом Н. Пронко ще в 1946 р. У США період формування П. позначився впливом ідей структуралізму й біхевіоризму, що зумовив її дескриптивну течію. Другим етапом дослідники вважають лінгвістичний, який характеризується виникненням ще однієї течії американської П. - генеративізму (породжувальної граматики Н. Хомського, яка отримує ментальне спрямування на універсальні процеси перетворення глибинних синтаксичних структур поверхневі). Приблизно у 80-ті р. р. генеративізм постає у когнітивній варіації та проєктує проблеми П. у русло ментальних процесів, структур зберігання, обробки й використання знань.

У СРСР, починаючи із середини 30-х р. р. XX ст., активно розроблялася теорія мовленнєвої діяльності як частина загальної психології під впливом ідей Л. Виготського та С. Рубінштейна (О.М Леонтьєв, М. Жинкін, Т. Ахутіна, Л. Сахарний, О. Шахнарович, О.О. Леонтьєв, І. Зимня, Р. Фрумкіна, О. Залевська й ін.). Її проблематика й дослідницькі принципи свідчать про психолінгвістичну орієнтацію цієї теорії. Прийняття радянськими вченими терміна П. позначив проведений у 1966 р. у Москві перший семінар із П. під керівництвом О.О. Леонтьєва. В Інституті мовознавства АН СРСР було створено групу з П. і теорії комунікації, Лінгвістосторіографи вважають, що численні й різноманітні спроби періодизації розвитку П. не враховують головного - П. сформувалася й розвивалася не лише у США, а й у СРСР, до того ж не варто илюїаги когнітивну лінгвістику із П. (хоч вони, як і всі науки, *що* вивчають мову,

мають тенденцію до інтеграції*). Головними проблемами П. є моделювання процес. і породження, сприйняття й розуміння мовлення, механізмів формування у дитини мовної здатності, опис організації ментального лексикону й вербальних асоціацій, аналіз дитячого мовлення, мовної свідомості й образу світу, дослідження невербальних складників комунікації, психічних механізмів ефективності спілкування, кодування й декодування текстів, міжкультурного спілкування, оволодіння іншою мовою, білінгвізму тощо. **Psycholinguistics**

ПСИХОНЕТИЧНІСТЬ - принцип дослідження мови з урахуванням інших, ніж мислення смислопороджувальних механізмів свідомості людини (відчуттів, почуттів, інтуїції, трансценденції) і колективного позасвідомого. Підґрунтям цього принципу стала модель психіки швейцарського психолога К. Юнга, що складалася з п'яти психічних функцій, які створюють локальне психічне середовище, психофункціональний континуум. П. узгоджується із принципом сучасної когнітології- холізмом, який представляє людський дух у єдиному форматі, а мову яка є епіфеноменом когніції, розглядає як зумовлену спільними когнітивними законами. Психонетичний принцип доповнює менталістську орієнтацію сучасних когнітивних досліджень новим перспективним аспектом, який розроблявся у психолінгвістиці, психології, психоаналізі тощо. Спроби реалізації цього принципу у працях О. Потебні, В. Вундта, К. Бюлера, М. Бахтіна, Л. Виготського, К. Леві-Стросса, Ж. Лакана, Р. Варта, В. Налімова, О. Бахтіяровата ін. привели до цікавих висновків і вагомих результатів. Було встановлено необхідність урахування й аналізу відмінних від мислення, інших пізнавальних механізмів свідомості, які застосовувалися давньою людиною і можуть стати основою подальшої еволюції людства. Уперше термін "психонетика" прозвучав у 1970 р. на міжнародній конференції футурологів у Кіото в концепції SINIC К. Tateісі - керівника електронної корпорації "Омрон". Суть його концепції полягає у поступовому переході людства від суспільства інформатики до суспільства психонетики - нового типу організованого знання, здатного породжувати більш потужні засоби пізнання на підставі залучення позамисленнєвого психічного змісту. Психонетика не є заміною мислення як об'єкта лінгвістичного дослідження, а розширенням сфери усвідомленої маніпуляції смислами шляхом використання щодо аналізу природної мови тієї сфери свідомості, що була практично витісненою. Результатами застосування П. у сучасній лінгвістиці є аналіз синестетичної метафори, мовних відбитків синестезії та гештальтування як операцій свідомості, опис виявів різних типів оцінки й емоцій, дослідження мотиваційних процесів номінативних одиниць, особливостей пропозиційно-метафоричного синтаксису тощо (О. Селіванова). **Psychonetic principle**

ПУНКТУАЦІЯ (від лат. punctum - крапка) - 1) історично сформована система кодифікованих правил уживання на письмі розділових знаків. П. разом з орфографією становлять правопис мови.

2) Розділ мовознавства, що вивчає правила вживання на письмі розділових знаків (крапки, крапок, крапки з комою, коми, тире, двокрапки, знаків оклику й питання, астериска, виносок, лапок, дужок, груп знаків тощо). Існує кілька підходів до встановлення пунктуаційних правил: логічний, згідно з яким розділові знаки вказують на смислове членування думки повідомлення, логічні відношення між

складниками; синтаксичний, що пов'язує П. із синтаксичними ознаками певної мови (поділом мовлення на речення, позначення його ускладненості, вставних слів і речень тощо); інтонаційний, який відображає ритмомелодійне членування мовлення, наявність пауз; прагматичний, що позначає інтенційну спрямованість висловлень і зумовлює головне навантаження розділових знаків - полегшити розуміння читачем повідомлення, посилити ефективність комунікації. Як здається, поєднання цих принципів є підґрунтям П. Кожна мова має свої особливості П., специфічні розділові знаки. Формування П. починається ще з давніх-давен, із часів появи перших пам'яток писемності. XV ст. датується поява коми, а у 1513 р. завдяки граматиці венеціанця А. Манунція з'являються інші розділові знаки. У XVII ст. книги фіксують крапку, двокрапку, кому, крапку з комою, знаки питання й оклику, дужки, лапки, тире та крапки. У XVIII ст. П. отримує теоретичне обґрунтування. **Punctuation**

Р

.*—*—ГСФХС—*—.*

РАДІКСОЇД (від лат. radix - корінь і гр. eidos - подібний) - зв'язаний корінь, що вживається лише з афіксальними морфемами (префіксом, суфіксом, постфіксом). Р. протиставлений вільному кореню, який здатний поєднуватися лише із флексією. Причинами наявності зв'язаних коренів є втрата мовою його вихідного вільного корелята (наприклад, *палець* від д.рус. *падь*), переосмислення слова у процесі мовної еволюції (*запасти* від д.рус. *пасты*), запозичення й засвоєння слова мовою (*космос* - *космічний*) і т. ін. Термін уведений О. Реформатським.

РАПОРТ - стан людини у процесі комунікативної або психотерапевтичної взаємодії, який зумовлюється підсвідомою довірою, глибинним порозумінням комунікантів аболікаря й пацієнта (сугестолога й сугестента при застосуванні нейролінгвістичного програмування) і виникає внаслідок їхнього взаємного уподібнення. Р. є одним з основних термінів нейролінгвістичного програмування. Установлення Р. передбачає три операційні ланки; приєднання (досягнення синхронності дихання й пози комунікантів); закріплення (вилучення й відображення характерних жестів, міміки, ключових слів партнера по комунікації); ведення (реконструкцію внутрішньої програми співрозмовника відповідно до загальної мети комунікації, установлення емпатичних і впливових елементів).

РЕГІСТР - 1) сукупність соціальних ситуацій, які характеризуються певними правилами поведінки й визначають інтерпретацію дискурсу в конкретному спілкуванні разом із комплексом мовних засобів, властивих типологічно схожим комунікативним ситуаціям;

2) комплекс мовних засобів, властивих типологічно схожим комунікативним ситуаціям, які визначаються соціальними ситуаціями і певними правилами поведінки в них. Термін конверсаційного аналізу. **Register**

РЕГУЛЯРНА МОРФЕМА - морфема, що відтворюється у складі різних с ~ з Протиставлена нерегулярній морфемі (уніфіксу), яка вживається лише в одно-слові через вихід з ужитку твірних слів, контамінацію основ у складних словах запозичення й подальше ускладнення основи. Р. м. може бути непродуктивне, -: тобто не використовуватися на певному синхронічному зрізі розвитку мови дл> творення нових слів. **Regular morpheme**

РЕДЕРИВАЦІЯ - зворотне творення слів у супереч законностім словотвори:' підсистеми мови (наприклад, рос. *зонтик* -> *зонт*, англ. *editor* -> *edit*). Р. є результате* дії аналогії, яка прагне виправити аномалію. Іноді Р. ґрунтується на креації-творен>. нових слів (наприклад, рос. *промышленность*- новотвір М. Карамзіна, пізніше утворюється прикметник *промышленный*). **Back-formation**

РЕДУКЦІЯ (від лат. *reducere*- повертати, скорочувати, зменшувати)-фонетичний процес якісної чи кількісної зміни переважно ненаголошених голосних звуків у мовном> потоці. Виділяють два типи Р.: часокількісну, яка зумовлює лише скорочення час> звучання ненаголошених голосних, вони вимовляються менш напружено і зберігають характерний тембр, якість звучання, розпізнаються з основним видом фонем; якісну що змінює якість звучання ненаголошених голосних, і вони не ототожнюються з основним видом фонем без постановки їх у сильну позицію (за принципом Московської фонологічної школи). Якісна Р характерна для мов із більш слабкою, ненапруженою артикуляцією (наприклад, у російській простежується регулярна якісна редукція ненаголошених голосних *о, а, є*; в українській мові Р. голосних у ненаголошених складах- рідке й нетипове явище, зумовлене оточенням (після іншого голосного) чи початком слова; у французькій мові Р. практично відсутня). **Weakening**

РЕДУПЛІКАЦІЯ (від лат. *reduplicatio* - подвоєння) - повторення однакових звукосполучень, морфем і слів при творенні нових номінативних одиниць. Типами Р. є часткова (подвоєння якоїсь частини слова або морфем) і повна (повторення коренів у складі слова); а також складова (подвоєння складу), морфемна (повторення морфем) і словесна (словоскладання однакових слів). Іноді Р. розглядається ширше як повторення слів у складі сполуки, зокрема, й фразеологізмів (*яклизь злизав, валити валом, око за око, коли не коли*). Р. є засобом передачі граматичного значення (наприклад, множини у деяких африканських мовах, перфекта поряд з іншими засобами в індоєвропейській правові); модифікації лексичних значень (міри ознаки, величини, родів дієслівної дії тощо); творення вигуків і звуконаслідувань; надання емоційно-експресивної забарвленості мовленню. Поняття відоме ще із граматик санскриту, де термін "амредита" тлумачився як складання шляхом повторення. На Р. ґрунтується творення власних імен у міфології - тавтономів (від гр. *tautos* - такий самий, пор. тавтологія): *Капін Калиновим, Полкан Полканович* і под. Р. почасти лежить в основі плеоназму й тавтології. **Reduplication**

РЕЗУЛЬТАТИВ - семантичний глибинний відмінок із значенням результату дії; різновид об'єкта. Термін відмінкової граматика, логічної семантики. **Resultative**

РЕЛЯТИВ - термін семантичного синтаксису, відмінкової граматика, логічної семантики; мисленнєвий аналог носія певного відношення у структурі пропозиції

або предикатно-аргументній структурі, різновид суб'єкта *{Продавець отримав гроші. Він не має будинку}*. **Relative**

РЕМА (від гр. *rhgma* - висловлене) - компонент актуального членування речення, новий для адресата, протиставлений темі - відомому, даному змісту висловлення в живому мовленні, комунікативній перспективі речення. Р. створює предикативність, забезпечується логічним наголосом, особливою інтонацією виділення. Чимало висловлень живого мовлення можуть складатися лише з Р. (наприклад, при тематичності попереднього речення або імплікатури). Вони названі моноремними і представлені загальноінформативними повідомленнями, висловленнями з імпліцитною темою, неповними реченнями. Вторинна рематизація може відбуватися за рахунок парцеляції, присудково-підметових речень Термін комунікативного синтаксису, належить чеському лінгвістові В. Матезіусу. Празькі лінгвісти вважали домінантою мовця саме Р; Г. Пауль, О. Єсперсен стверджували, що головна увага мовця зосереджена на темі. **Rheme**

РЕМІНІСЦЕНЦІЯ (від плат, *reminiscentia* - спогад) - один із виявів текстової категорії інтертекстуальності, що полягає у введенні до певного тексту фрагментів, які нагадують адресатові події, факти, героїв, стилістичні прийоми, мотиви іншого тексту. Р. зумовлює рекурсивні відношення діалогічності тексту із семіотичним універсумом культури. Р. ґрунтуються на прецедентних феноменах культури (імені, ситуації, тексті). **Reminiscence**

РЕПРЕЗЕНТАТИВ - тип мовного акту за ілокутивною силою; згідно з класифікацією Дж. Сьорля, є виявом похвальби, скарги, зобов'язань мовця відповідати за істинність висловлення. **Representative**

РЕТЕРМШОЛОГІЗАЦІЯ - явище взаємодії різних терміносистем мови, яке являє собою перенесення терміна однієї терміносистеми до іншої, є виявом мовної економії й асиметричного дуалізму мовного знака. При Р. може відбуватися повне чи часткове переосмислення значення терміна. Найбільш поширеним процесом, що забезпечує Р. є метафоризація, яка сприяє використанню знака однієї предметної сфери на позначення іншої. Мовознавча терміносистема запозичувала власні терміни не лише із загальноживаної лексики мови, а й із терміносистем фізики, математики, логіки, філософії, біології, музики тощо.

РЕТІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ (від лат. *rete* - сітка) - різновид вербальної комунікації за способом адресованості, що характеризується адресованістю будь-якому адресатові. Р. к. є надперсональною комунікацією та протиставлена аксіальній комунікації, яка характеризується адресованістю конкретній особі чи особам. Р. к. ототожнюється з масовою.

РЕТРОСПЕКЦІЯ - вияв хронотопу як часу та простору описуваних у тексті подій, що передбачає перехід від теперішнього часу і простору модельного світу тексту до минулого. Р зумовлює стагнацію текстового континууму й є ознакою його сюжетного різновиду. Згідно з концепцією І. Гальперіна, Р. диференціюється на авторську, зумовлену авторською моделлю перебігу подій у тексті, та читачку, що ґрунтується на психологічній властивості адресата утримувати й актуалізувати в пам'яті вже

прочитані фрагменти тексту, попередню інформацію. Останній тип Р. не пов'язаний із текстовим хронотопом, а є особливістю процесів сприйняття й розуміння тексту,

Retrospective view

РЕФЕРЕНТ (від лат. *referens* - відношення, зіставлення) - об'єкт позамовної дійсності, який співвідноситься з мовним знаком у системі мови або акті мовлення. Р. є терміном логіки, транспонованим до логічної семантики, зокрема, до теорії референції. Не всі мовні знаки мають Р., інші отримують його лише у висловленні (займенники, дескрипції, загальні назви, деякі власні імена і т. ін.). Мовні знаки можуть мати подвійну референційну природу: бути позначенням класу предметів й отримувати конкретний денотат (наприклад, *Є комахи, що літають. - Ця комаха пролетить повз мене*). Специфіка Р. вигаданих міфологічних предметів є дискусійною проблемою теорії референції, так само як і особливості референційної співвіднесеності модельних текстових світів. Р. у значенні інтеріоризованого у свідомості носіїв мови предмета чи явища реального світу протистоїть денотату як їхньому понятійному й семантичному відповіднику. Деякі дослідники ототожнюють поняття Р. і денотата або використовують диференціацію віртуального й семантичного Р: перший співвідноситься з об'єктом позамовної дійсності, другий - із його понятійним змістом (денотатом, десигнатом, значенням, концептом).

У книзі американських логіків позитивістської орієнтації К. Огдена й А. Річардса "Значення значення" (1923 р.) уперше вживається термін Р., який розглядається як відповідник денотата (предмета дійсності). Однак у їхньому семіотичному трикутнику зв'язок денотата з іменем позначений пунктиром, тобто Р. актуалізується опосередковано, з огляду на його сприйняття людиною. Дослідники ґрунтувалися на потрійній диференціації знака модистами (XIII—XIV ст), що виокремлювали модуси існування, розуміння й позначення. Витоками вчення модистів були погляди стоїків (II-I ст. до н. е.), які дійшли до нас у суперечливих, більш пізніх викладах. З одного боку, стоїки розглядали дві сторони мовного знака: позначене й позначення, тобто те, що сприймається, і те, що під цим розуміється (*semblon* і *semainumenon*), внутрішній і зовнішній логос, що пов'язують світи думок і речей. З іншого боку, стоїки відмічали поєднання трьох речей, у викладі Секста Емпірика: позначеного, позначення й об'єкта, причому позначене також належало світу мови й було подібним значенню, тому об'єкт не сприймався приналежним до світу дійсності, а лише як внутрішній логос. Це стало підґрунтям діади семіозису європейської лінгвістики, яка слідувала за Ф. де Соссюром. Як зазначають А. Греймас і Ж. Курте, соссюріанці вважали виключення із семіозису Р необхідною умовою розвитку лінгвістики. І все ж до складника дійсності в мовному семіозисі ще неодноразово поверталася і європейська, й американська лінгвістика. Поняття Р. стало базовим в одному з напрямів логічної семантики - теорії референції, завданнями якої є 1) установлення природи співвіднесеності із фрагментами дійсності абстрактних імен, предикатів, дескрипцій, службових слів, власних імен, займенників, числівників; 2) аналіз особливостей кореферентності предметів і явищ у тексті; 3) дослідження співвідношення референції, значення та смислу; 4) вияв залежності істинності висловлень від доречності референції імен - складників висловлень; 5) вивчення референційної природи

контекстуальних презумпцій (пресупозицій); 6) обґрунтування текстової алюзивної референції (мімезису й дієгезису), можливих текстових світів; 7) проекція референції на мовленнєві акти, інтенційні дії мовців. **Reference**

РЕФЕРЕНЦІЙНА ЗВ'ЯЗНІСТЬ - різновид зв'язності тексту, який ґрунтується на співвідношенні його інформаційного масиву із ситуаціями й фактами світу дійсності, із реальним станом речей. Порушення відповідності змодельованого авторською свідомістю можливого текстового світу дійсному стану справ зумовлює появу белетристичних лакун, які виникають через неуважність, необізнаність автора. Р. з. значно оптимізує сприйняття й розуміння текстового повідомлення. З огляду на концепцію семантики можливих світів у її центрованому напрямі, що ґрунтується на принципі домінування реального світу й альтернативності та периферійності можливих світів як різних версій реального світу, Р. з. є механізмом проекційного зв'язку між реальним і можливим світом. **Referential coherence**

РЕФЕРЕНЦІЙНІСТЬ - текстова категорія, яка ґрунтується на співвідношенні модельного, породженого авторською свідомістю текстового світу з реальною дійсністю, її подіями, ситуаціями, фактами, предметами й особами. Р. багатьма дослідниками розглядається в межах категорії модальності як її логічний різновид. У такому розумінні модальність є реальним чи ірреальним співвіднесенням висловлень із дійсністю, яке встановлюється мовцем. Зважаючи на положення М. Бахтіна про те, що події життя тексту завжди розвиваються на межі двох свідомостей (авторської й читачкої), Р. може розглядатися як текстово-дискурсивна категорія, опосередкована кількома референційними ракурсами: авторським баченням подій у тексті, проекцією текстового світу на реальну дійсність, читачкою рецепцією першого та другого. Р. тексту завжди суб'єктивна, що зумовлює її кваліфікацію як імітованої, гіпотетичної, алюзивної, перетвореної, псевдореференції [Р. Фаулер, Р. Варт, П. Рікбор, Дж. Сьорль, Р. Карнап, Ю. Степановта ін.]. Залежно від мовленнєвого жанру Р. може бути максимально наближеною до дійсності (хроніка, репортажі, автобіографія, біографія, ділові документи тощо); пунктирною, яка передбачає залучення до тексту історичних постатей, реальних ситуацій, осіб (історична проза, теледискурс, політичний дискурс і т. ін.); рефлексивною, що відтворює особистісний світогляд автора, його переживання (ліричні твори); вигаданою, яка ґрунтується на стані справ у реальному світі, але цілком змодельована авторською свідомістю; фантастичною, що залучає нові ірреальні можливі світи (казки, романтичні твори, фантастика, тріллери тощо). Однак ця шкала Р. є досить умовною, адже навіть фантастика може містити елементи реального світу й навіть базуватися на реальних подіях і героях. Розгляд Р. урахує часову та просторову дискретність тексту, фонд знань автора й читача, культурно-семіотичні параметри, авторські стратегії й читачку інтерпретанту. **Reference**

РЕФЕРЕНЦІЯ (від лат. *referens* - відношення, зіставлення) - віднесеність мовленнєвих одиниць до позначених ними об'єктів дійсності. Р. поширюється не лише на номінативні одиниці, залучені до мовлення, а й на висловлення, тексти й є однією з передумов оцінки їхньої істинної чи неістинної природи відповідно до тих ситуацій, які вони позначають. Е. Бенвеніст відмічав наявність подвійної

Р., що полягає у здатності мовного знака ідентифікувати предмети, з одного боку аз іншого, інтерпретувати їхній змісту складі висловлень. О. Кубрякова підкреслює, що подвійність Р. полягає у співвідношенні мовних знаків із світом дійсності та світом мови (друге визначене зв'язком між предметами дійсності на підставі мотивованості мовного знака іншим). Р. може змінюватися залежно від ситуації вживання мовного знака. Проблемами теорії Р є встановлення природи Р абстрактних імен, предикатів, дескрипцій, службових слів, власних імен, займенників, числівників; аналіз особливостей кореферентності предметів і явищ у тексті; дослідження співвідношення Р, значення та смислу; вияв залежності істинності висловлень із доречністю Р. імен - їхніх складників; дослідження референційної природи контекстуальних презумпцій (пресупозицій); обґрунтування текстової ал юзивної Р, можливих текстових світів; проектування теорії Р на мовленнєві акти, інтенційні дії мовців. Засобами здійснення референційного співвіднесення є артиклі, займенники, власні й загальні назви, числівники, дескрипції.

Дослідники розрізняють три аспекти Р згідно з трьома вимірами мовного семіозису Ч. Морріса: семантики, синтактики та прагматики. Семантичні теорії Р. виходять із положення забезпечення Р значенням й абсолютизують дескриптивні властивості мови. Синтаксичний аспект теорій Р характеризується увагою до співвіднесення знаків у висловленні. Принципом еволюції теорій Р є послідовна прагматизація, тобто врахування відношення Р мовленнєвого продукту до мовця й адресата. Актуальними за таких умов є поняття комунікативної мети, установки мовця, фонду знань співрозмовників, контексту й конситуації. У прагматичному аспекті виокремлюються три типи Р: інтродуктивна- Р відомого лише адресантові; ідентифікаційна-Р відомого партнерам комунікації; неозначена - Р невідомого й непевного для комунікантів. Теорії референції сформувалися в логіці ХІХ-ХХ ст. (Дж. Мілль, Г. Фреге, Б. Рассел, Р Карнап, С. Крипке, У. Куайн, Л. Лінський, Б. Парті, Дж. Сьорль, П. Стросон, А. Тарський та ін.), де сприяли пошуку причин логічних парадоксів, однією з яких уважалася інтенціональна й екстенціональна подвійність семантики імен. Першими дослідженнями в цій галузі можна вважати семіотичні розвідки античних філософів, положення давньокитайської філософії Миньцзя. їхнім підґрунтям є роздуми про подвійну природу імен: понятійну та предметну. Ставлення до Р визначило специфіку семіотичних моделей з огляду на залучення до знакового процесу складника дійсності (див. Семіотичні моделі). **Reference**

РЕФЛЕКСИВІЗАЦІЯ - 1) спрямування дії, стану, ознаки і т. ін. на суб'єкт, репрезентоване в реченні знаками зворотних займенників. У граматиці встановлене правило Р, згідно з яким зворотний займенник має співіснувати у висловленні лише з одним суб'єктом. Наприклад, у реченні: *Викладач попросив студента віднести рукопис до себе* - наявність об'єктного інфінітива створює підстави для можливого співвіднесення зворотного займенника з двома суб'єктами, що вважається неприпустимим.

2) У генеративній граматиці трансформація, що приводить до утворення речень із зворотними займенниками. vReflexivisation

РЕФРЕЙМІНГ - зміна фрейму, переміщення певного образу чи переживання до нового фрейму на підставі трансформацій сенсової актуальності певних подій і розмежування наміру й поведінки. Термін уведений у 1982 р. американськими вченими програмістом і лінгвістом Дж. Гриндером і психологом Р. Бендлером (університет Санта-Круза, штат Каліфорнія) у розробленій ним теорії нейролінгвістичного програмування. Р. ґрунтується на невідповідності контексту як ситуативної рамки повідомлення й комунікативної поведінки: зміст будь-якої події залежить від того, до якої рамки він поміщений, тобто, змінюючи рамку, ви змінюєте і зміст. Наприклад, жанр анекдоту передбачає спершу поміщення події до певної рамки, а далі або раптову зміну рамки, або трансформацію події таким чином, що вона стає нерелевантною ситуативній рамці. Виокремлюють два види Р.: контекстний і змістовний. Перший скерований на зміну контексту події, що визначає перенесення її змісту до іншої ситуації, а другий зумовлений трансформацією змісту події при вкладанні її у невідповідну новому змістові ситуативну рамку. Р. значно розширює потенції мови й пізнавальний спектр людини. Р. застосовується в рекламній справі, іміджології, PR-технологіях тощо. Г. Почепцов пов'язує Р. із технікою позиціонування в іміджології як моделювання об'єкта (товару, особи політика) у найвигоднішому світлі через гіперболізацію певних ознак. У нейролінгвістичному програмуванні Р. є механізмом, що дає змогу утворити нову психологічну рамку навколо змісту переживання чи ситуації, розширити їхнє сприйняття, оцінити можливості уникнення чи усунення небажаних наслідків, виходу із ситуації. У теорії метафори Р. застосовується для пояснення перенесення знаків однієї предметної сфери на позначення іншої, що змінює зміст висловлень. хМетафора здебільшого є виходом за звичайні рамки, що стимулює уяву людини, створює певну психологічну напругу (синергетичний шок (М. Ептер)) через фіктивність змісту, яку усуває декодування метафори. **Refraining**

РЕЦИПІЄНТНА ЗОНА - предметна сфера, яка обирає знаки іншої предметної сфери (донорської) на позначення власних складників, що зумовлює набуття ними метафоричного характеру. Синонімом терміна є введений американськими лінгвістами Дж. Лакоффом і М. Джонсоном відповідник - сфера мішені (target domain). Термін Р. з. використовується Б. Рудзка-Остін у праці 1988 р. як запозичення зі етапі Е. Кітей і А. Лєгре (1981 р.). **Recipient domain**

РЕЦИПРОКАНТ - термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічної семантики; мисленнєвий аналог учасника взаємної симетричної дії, один з аргументів у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі {Вони торгують з багатьма країнами. Вони сплутали мене з **Петром**}.

РЕЧЕННЯ - одиниця синтаксичного рівня мовної системи, яка є інваріантом конкретних мовленнєвих висловлень і характеризується комунікативною, змістовною й інтонаційною завершеністю. Деякі дослідники не визнавали системно-мовного статусу Р, розглядаючи його як мінімальну одиницю мовлення при відсутності терміна "висловлення". Проблема дефініції Р й досі залишається дискусійною (у лінгвістиці наявні понад 250 тлумачень Р) через розбіжність розуміння тріади "речення - висловлення - предикативна одиниця". Лише в нетермінологічному

вживанні Р. може ототожнюватися із предикативною одиницею й висловленням. В англійському синтаксисі не випадково розмежовується sentence – речення як самостійна комунікативна одиниця та clause – предикативна одиниця, яка входить до його складу, але не відповідає йому. Р. може структурно збігатися із предикативною одиницею або складатися з предикативних одиниць відповідно до закономірностей синтаксичної підсистеми мови. Предикативність є ознакою простого Р., надаючи йому відповідної модальності й темпоральності. Предикативна одиниця не може бути системним репрезентантом синтаксичного рівня мови, адже складні речення мають у своєму складі кілька предикативних одиниць, а типам складних речень у мовній системі відповідають свої інваріанти. Залежно від кількості предикативних одиниць, Р. поділяються на прості (монопредикативні) і складні (поліпредикативні). Ураховуючи, що у складі монопредикативного Р. можуть існувати напівпредикативні конструкції, такі прості Р. розглядаються як ускладнені.

Р. має логічну структуру яка відповідає мисленнєвому аналогу позначеної події чи взаємно пов'язаних подій (диктуму пропозиції*) і модальній суб'єктивній змінній (модусу пропозиції). Формально-синтаксична структура Р. представлена головними членами (підметом, присудком або предикативним центром), другорядними поширювачами, синтаксичним зв'язком між предикативними одиницями у випадку поліпредикативного Р. Семантична структура Р. є проекцією його складників і синтаксичних зв'язків на предикатно-актантні рамки або предикатно-аргументні структури ситуацій, які Р. позначає, і зв'язки між ними. Комунікативна структура Р. пов'язана з його актуальним членуванням. Розмежування таких типів структур Р. зумовлює виокремлення в синтаксисі кількох напрямів: логіко-семантичного, структурного та комунікативного. Прагматичний аспект Р. представлений у теорії мовленнєвих актів. Окремим підходом до дослідження Р. є генеративний синтаксис, що існує в межах генеративної граматики та спрямований на аналіз універсальних правил трансформації й їхніх обмежень при перетворенні глибинних синтаксичних структур на поверхневі.

У сучасному синтаксисі накопичений і систематизований значний матеріал із синтаксичної синтагматики й парадигматики, семантичних структур Р. Дуже розгалуженою є класифікація речень. За комунікативною метою Р. поділяються на стверджувальні й заперечні або питальні й непитальні (розповідні, спонукальні й опитивні (бажальні)), за емоційним забарвленням – на окличні й неокличні. Уперше поділ Р. за метою висловлення здійснили стоїки, виокремивши стверджувальні, питальні двох типів, спонукальні, бажання, прохання, заклинання, звертання і т. ін. Прості Р. за кількістю головних членів диференціюються на одно- та двоскладні, за наявністю поширювачів – на непоширені й поширені, за повнотою структури – на повні, неповні й еліптичні. За способом зв'язку складні Р. поділяються на сполучникові, безсполучникові й комбіновані, а сполучникові – на складносурядні та складнопідрядні з подальшою їхньою структурно-семантичною ієрархією. Розгляд Р. як основної одиниці лінгвістичного опису був характерним ще для античних і давньоіндійських граматик. Стоїки вважали Р. репрезентацією реального порядку речей, знаком думки, яка за умови істинності є відбитком цього порядку. **Sentence**

РЕЧОВИННІСТЬ - лексико-граматична категорія іменників, інтегральною ознакою якої є значення однорідної за складом речовини, матеріалу, маси чогось, які підлягають виміру, але не лічбі, а також відсутність числової опозиції.

РИТОРИЧНА СТРУКТУРА- когнітивні зв'язки між висловленнями в дискурсі. Термін використовується в теорії риторичних структур У. Манна і С. Томпсон, розробленої у 80-ті р. р. У цій теорії дискурс розглядається як ієрархія, для всіх рівнів якої встановлюються ті самі риторичні відношення. Набір таких відношень обмежений й остаточно не визначений. Виокремлюються симетричні й асиметричні риторичні відношення. Симетричні відношення репрезентовані кон'юнкцією, послідовністю, протиставленням, тобто вони близькі до відношень сурядності. Асиметричні відношення представлені обґрунтуванням, обов'язком, фоном, антитезисом, альтернативою, переформулюванням, допустовістю, мотивацією, > мовою, оцінкою, метою, інтерпретацією, резюметою й нагадують підрядні зв'язки. Дискурсивна одиниця може у Р. с. відігравати роль ядерної або сателітної. Симетричні риторичні відношення поєднують ядерні структури, асиметричні - ядерну із сателітною. На підставі риторичних відношень моделюються графи Р. с, які можуть мати альтернативні варіанти. Побудова графів демонструє можливості реферування тексту без утрати ним своєї репрезентативної функції. **Rhetorical Structure**

РІД - морфологічна категорія, властива різним частинам мови, невідповідна семантиці статі. Родові ознаки притаманні не всім мовам. Опозиція цієї категорії містить члени чоловічого, жіночого, середнього та спільного Р, репрезентовані не у всіх мовах з ознакою Р. Показниками роду в деяких мовах, зокрема, і в українській, є тип основи і флексійна система словозміни, а також синтаксичне узгодження з означенням, яке за умови незмінюваності іменника демонструє його родові характеристики. Родова диференціація іменників (назв осіб) може мати лексичний (у різноосновних парах), словотвірний (у парах, утворених від однієї основи) і синтаксичний характер (для спільного роду). В аналітичних мовах Р перетворився на латентну категорію й виявляється шляхом анафоричних займенників 3 особи або артиклів (наприклад, у німецькій і французькій мовах). Руйнування категорії Р лінгвісти пов'язують із переходом мов до аналізму. В українській мові система родових протиставлень ускладнилася за рахунок поєднання з опозицією істот/ неістот. Для деяких найменувань істот Р може бути семантичною категорією. Загалом Р іменників є класифікаційною категорією, для особових займенників - анафоричною, для прикметників, деяких займенників, порядкових числівників, дієслів- словозмінною, узгоджу вальною. Рувагається рудиментарною категорією, походження якої пов'язане з опозиціями істот/не істот (А. Мейє), активності/пасивності (К. Уленбек). Найдавнішою опозицією Р, на думку дослідників, є протиставлення спільного (Р. істот) і середнього (Р. неістот). **Genus**

РОДИ ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ (калька нім. Aktionsarten від Aktion - дія, Arten - роди) - семантико-словотвірні групи дієслів, процесуальне значення яких модифіковане в часі, кількості й результаті. Р. д. д. кваліфікують і як лексико-граматичні розряди дієслів або як граматичну категорію, підпорядковану аспектуальності. Їхнє виокремлення було прогнозоване ще наприкінці XIX ст., зокрема, у працях

О. Потебні. Першим, хто охарактеризував відтінки значень префіксальних дієслів доконаного виду, був шведський славіст С. Агрелль. У роботі "Видові відмінності та творення родів дії у польських дієсловах" 1908 р. він виділив 20 Р. д. д., пізніше їхнє число збільшилося до 22. На матеріалі різних мов Р. д. д. були описані Е. Кошмідером, І. Немецом, Ю. Масловим, Л. Буланіним, О. Бондарко, В. Русанівським й ін. О. Ісаченко протиставив Р. д. д. категорії виду як нім. Aktionsart і Aspekt, розглядаючи можливість родів дії у дієслів не лише доконаного, а й недоконаного виду. Дослідники розмежовують характеризовані й нехарактеризовані Р. д. д.: перші передають загальне значення за допомогою спеціальних афіксів, другі містять це значення у коренях. До характеризованих родів дії відносять початковий, обмежувальний, тривалий обмежувальний, пом'якшувальний, результативний, однократний (миттєвий)-у дієслів доконаного виду; тривалий перерваний, супровідний, взаємно-тривалий, багатократний - у дієслів недоконаного виду. Нехарактеризовані Р. д. д. представлені односпрямованими й різноспрямованими парами дієслів. За семантикою Р. д. д. поділені на часові (фазові), кількісні, результативні типи з диференціацією підтипів. Кількість Р.д.д. сягає 50. Р.д.д. розширюють можливості видової кореляції, на відміну від видових пар.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ - графічні позначення пунктуаційної системи письма, які вживаються для змістовного, синтаксичного, інтонаційного членування мовлення та призначені для оптимізації сприйняття й розуміння письмових повідомлень. До складу Рз. віднесені крапка, кома, крапка з комою, двокрапка, тире, дефіс, три крапки, знак питання, знак оклику, дужки, лапки, скісна риска, абзац, проміжок. Існує поділ Р. з. за функцією на видільні, що служать на позначення межі певної синтаксичної конструкції (відокремлених членів речення, вставних слів і конструкцій, звертань, інтонаційно-змістовного виділення слова або частини речення, ремарок, порядку цитування тощо); роздільні, які позначають межу предикативних частин складних речень, окремих речень, прямої мови і слів автора, однорідних членів речення і т. ін. Окремо треба вказати на прагматично-модальну функцію Р. з., які передають інформацію щодо мети висловлення, ставлення мовця до повідомлення, його внутрішній стан, ситуацію мовлення (зовнішні перешкоди), апеляцію до адресата, реакцій слухачів на повідомлення (наприклад, знак питання, знак оклику, три крапки, лапки, дужки). Тире і три крапки виконують також еліптичну функцію й є сигналами неповноти речення, тексту. Залежно від способу використання Р. з. можуть бути парними й непарними. Парні здебільшого виконують видільну функцію (відокремлені члени у середині речення, вставні слова й конструкції і т. ін.). Парними є коми, тире, дужки, лапки, непарними - кома, крапка, тире, двокрапка, три крапки, скісна риска. Кожна мова має свої особливості постановки Р. з. і специфічні розділові знаки. Формування системи Р. з. починається ще з давніх-давен, із часів появи перших пам'яток писемності. XV ст датується поява коми, а у 1513 р. завдяки граматиці венеціанця А. Манунція з'являються інші розділові знаки. У XVII ст. книги фіксують крапку, двокрапку, кому, крапку з комою, знаки питання й оклику, дужки, лапки, тире та крапки. У XVIII ст. система Р. з. отримує теоретичне обґрунтування. **Punctuation marks**

РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ – особлива усна форма існування мови як стилістично однорідна функціональна система, яка застосовується в повсякденному побутовому спілкуванні носіїв певної мови. Таке тлумачення визнане не всіма лінгвістами через відмінності підходів до мовлення взагалі й до його диференціації. У сучасному мовленнєзнавстві висувається перспективна ідея щодо системності мовлення як функціональної реалізації мовної системи (на противагу індивідуальному мовленню), яке керується не лише мовною компетенцією, а й закономірностями мовленнєвої системи. М. Кожина підкреслює, що крім розуміння мовлення як конкретного говоріння індивіда, воно може мати другий аспект, пов'язаний із типологією мовлення; на цьому більш абстрактному рівні аналізу мовленнєва діяльність постає як сукупність усіх процесів говоріння, що розглядаються під кутом зору її специфічних рис. Зважаючи на це, Р. м. є сукупністю індивідуальних мовленнєвих процесів, що мають усний характер репрезентації й особливу сферу спілкування – побутову. Це визначає деякі системні риси Р. м., яке протиставлене, з одного боку, книжній, писемній літературній формі мовлення, з іншого, – усній літературній формі мовлення, і характеризується некодифікованістю, спонтанністю, безпосередністю, синхронністю, малою доступністю, неструктурованістю, однофазністю, прокурсивністю породження, невимушеністю, відсутністю офіційності, широким спектром паравербальних засобів, а також особливою репрезентацією мовних засобів різних рівнів (наприклад, компресією на всіх рівнях, викликану дією закону економії мовленнєвих зусиль, або надмірністю (повтореннями), особливими способами граматичного узгодження й синтаксичної будови).

Р. м. є загальнонародною формою, усною, але не кодифікованою. Усне кодифіковане мовлення є репрезентантом загальнонародної літературної мови, яка може мати усний і писемний характер. Нерідко лінгвісти включають до Р. м. не лише усне мовлення побутової сфери спілкування, а й саме таку літературну форму усного мовлення як різновид літературної мови або її стиль. З огляду на це всі зазначені вище властивості Р. м. утрачають свій сенс, позаяк усне літературне мовлення є кодифікованим, структурованим, здебільшого завчасно підготовленим, обдуманим і переважно офіційним. Така форма усного мовлення використовується в засобах масової інформації, у виступах перед аудиторією, лекціях тощо. У подібних випадках ознаки малої доступності, синхронності, однофазності та прокурсивності породження здебільшого усуваються, оскільки такі усні повідомлення можливі в перезапису, повторенні, є посередниками масової комунікації (ЗМІ). Р. м. протиставлене й територіальним діалектам, адже вони хоч і мають усний характер репрезентації і також побутову сферу спілкування, але не є загальнонародним мовленням і представляють різновид мови, що характеризується відносною єдністю різних мовних рівнів. Дискусійною проблемою є також співвідношення Р. м. із просторіччям як сукупністю засобів усного розмовного мовлення, що не має системного характеру, не є внормованою, характеризується грубуватістю й факультативністю вживання переважно неосвіченими носіями мови у побутовій сфері спілкування. Отже, просторіччя може включатися до Р. м. як особливий стилістичний засіб, адже воно не є окремою формою існування мови, на відміну

від діалектів, а лише лексичною підсистемою. Р. м. широко представлене у художній літературі як засіб увиразнення мовлення персонажів, наближення його до природних комунікативних ситуацій, експресивізації. Однак фрагменти Р. м. у художніх текстах набувають рис літературності (В. Виноградов), потребують компенсації паравербальними засобами за рахунок авторських кваліфікаторів мовлення персонажів. Вивчення Р. м. відбувається на матеріалі магнітофонних записів або відеозапису. **Colloquial speech**

РОЗУМІННЯ МОВЛЕННЯ - когнітивна операція осмислення й засвоєння інформаційного масиву повідомлення або тексту на підставі сприйняття семантичного змісту висловлень, їхньої мисленнєвої обробки із залученням імпліцитного плану тексту, процедур пам'яті, тобто власного тезауруса адресата та знань норм комунікації, притаманних певній культурі. Р. м. реалізується у взаємодії усвідомлюваного й неусвідомленого, вербалізованого і того, що не підлягає вербалізації. Р. м., представленого в усній і письмовій формі, має свою специфіку (наприклад, воно різниться легкістю / складністю сегментації мовлення, варіативністю / стійкістю, розподілом у часі / просторі, діяльністю різних механізмів головного мозку тощо), однак ці процеси підпорядковуються й загальним закономірностям переробки інформації*. Р. м. не є простим відтворенням задуму адресанта та змісту його повідомлення, воно є творчим процесом зв'язування сприйнятого з інформацією, що зберігається у пам'яті адресата з урахуванням процедур категоризації, а також обробки й переробки інформації, які визначають формування відмінного від породженого мовцем змісту, хоч і в межах заданих смислів (Ю. Лотман).

У психолінгвістичних теоріях тексту результатом Р. м. є формування текстового концепту - редукованої предикативно-сміслової організації тексту в новому кодуванні як цілісної картини. Психолінгвісти вважають регуляторним механізмом Р- м. антиципацію - психологічну здатність людини передбачати майбутні події й явища, при читанні тексту прогнозувати подальші розвиток сюжету на підставі власного досвіду, дискурсивної й культурної компетенції, установки. Термін уведений німецьким психологом В. Вундтом на позначення уявлень про результати дій до їхнього здійснення. Прогнозування, інтерпретаційні гіпотези подальшого розвитку подій у тексті, поєднуються з паралельним вербальним упізнанням, установленням смислових зв'язків й остаточним синтезом усіх попередніх рішень (І. Зимня, Ю. Караулов та ін.). І. Зимня у своїй концепції смислового сприйняття як єдиного процесу взаємодії сприйняття й розуміння виокремлює три рівні: спонукальний, формуючий і рівень реалізації. Другий рівень містить чотири фази: 1) смислового прогнозування, 2) вербального зв'язування, 3) установлення смислових зв'язків між словами та між смисловими ланками, 4) смислоформування. Ця концепція ґрунтується на фундаментальних положеннях Л. Виготського, М. Жинкіна, О. Лурія. Положення про прогностичне читання тексту з очікуванням відповідного змісту розроблялося в герменевтиці М. Гайдеггером, Е. Бетті, Г. Гадамером. Дослідники представляли розуміння тексту у вигляді моделі, що інтегрує текстовий світ подій з досвідом адресата.

Психологічна герменевтика застосовує з цією метою техніку герменевтичного кола як одночасної човникової операції співвіднесення частин із цілим і цілого

з частинами; емпатії як свідомого й підсвідомого перевираження текстової ситуації у відбитках онтологічних картин, що зберігаються у свідомості адресата. У когнітивній лінгвістиці така техніка Р. м. розглядається як повторне переживання - актуалізація у свідомості адресата досвідних сценаріїв, що адаптуються до прочитаного чи почутого (Ф. Бартлет, Д. Румельхарт, Ч. Філлморта ін.); як зіставлення текстових подій і фактів з епізодичними (ситуаційними) моделями, макро- й суперетруктурами досвідної бази адресата (Т. ван Дейк); фреймами інтерпретації (Ч. Філлмор); подійними фреймами (Л. Барсалу); скриптами і сценаріями (Р. Шенк); ментальними моделями (Ф. Джонсон-Лерд); пропозиціями (А. Пейвіо, С. Косслін та ін.), ідеалізованими когнітивними моделями (Дж. Лакофф) тощо. На думку голландського дослідника дискурсу Т. ван Дейка, Р. м. регулюється також керівною системою дискурсу - контекстуальною моделлю, яка містить знання про тип тексту й коригує комбінації ситуаційних моделей. Адресат насамперед бачить у тексті те, що він очікує й бажає бачити, на що його націлюють орієнтири особистості, мотиви, релевантність повідомлення (Д. Шпербер, Д. Вілсон, Р. Клацкі, Р. Солсо й ін.).

У сучасній психолінгвістиці й когнітивній психології головною одиницею Р. м. визнається слово, яке виконує роль лазерного променя, що поєднує внутрішній контекст із зовнішнім контекстом повідомлення (наприклад, у концепції спіральної моделі розуміння тексту О. Залевської, вихровій моделі М. Коритної, моделі маятника П. Рафікової). Моделі розуміння від синтаксису (мінімалістські), зумовлені домінуванням генеративної граматики, поступилися місцем семантичним, стратегічним моделям. Принцип інтерпретативної допоміжної ролі семантики, постульований генеративізмом, замінений принципом конструктивної й інтеграційної ролі семантики. У комп'ютерній лінгвістиці проблема розуміння природної мови має прикладну спрямованість: створюються моделі перетворення вхідної інформації на внутрішню репрезентацію, яка забезпечує оптимальне реагування на зміст повідомлень і його тлумачення. Перетворення здійснюється оператором розуміння (поняття Дж. Міллерата Н. Хомського).

Залежно від механізму розуміння виокремлюються чотири типи комп'ютерних моделей. Перші ґрунтуються на діалогових кліше як реакціях на лексичні сигналізатори реплік людини, другі - на шаблонах логічних каузальних зв'язків, треті - на граматичному аналізі повідомлень, і лише четверті - на змісті, установленому шляхом семантичного аналізу тексту чи повідомлення. Таким чином, розробка систем розуміння мови відбувалася від найпростіших клішованих систем діалогу до найсучасніших лінгвістичних процесорів, головним блоком яких є семантичний або когнітивний. Моделями розуміння вважаються діалогові системи (ELIZA Дж. Вейценбаума, США, середина 60-х р. р.; ПОЕТ, АІСТ Е. Попова, Росія, 80-ті р. р.; STUDENT Д. Боброу, SEMANTIC MEMORY Р. Куільяна, ДИСПЕТЧЕР А. Кібрика, ЗАПСІБ О. Нариньяні, TULIPS Г. Мальковського й ін.), системи мовленнєвого керування діями комп'ютера (SHRDLU Т. Винограда, США, кінець 60-х р. р.) і системи смислового аналізу тексту

Однією з таких систем є багатофункціональна, багаторівнева модель "Смисл <=> Текст", концепція якої була висунута І. Мельчуком у 1974 р. Розробниками цієї моделі стали

представники Мосювськї семантичної школи Ю. Апресян, І. Мельник, О. Жолковський та ін. Модель є основою лінгвістичного забезпечення відомої системи машинного перекладу) ЕТАП і має такі блоки: фонетичний, фонологічний, глибинний і поверхневий морфологічний, глибинний і поверхневий синтаксичний і семантичний. Вона орієнтована на синтез висловлень і здатність виражати той самий зміст у множині синонімічних речень; і на аналіз, тобто розпізнавання змісту речення, їхньої синонімії й омонімії; а також на контроль правильності речень. Принципами побудови цієї системи є членованість змісту на найменші компоненти, залежність змісту від комбінаторики і синтаксичної структури й урахування комунікативних чинників організації змісту. Тому базою моделі є тлумачно-комбінаторний словник, що застосовує метамову лексикографічного портретування, яка має власну граматику. Словник оперує різними типами інформації: 1) морфологічною, яка демонструє тип парадигми, можливі опозитивні кореляції грамем, алломорфи; 2) стилістичною, репрезентованою традиційними позначками сфери вживання, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості; 3) семантичною, яка містить істиннісні твердження, тлумачення пресупозицій, модальних рамок (оцінок, емотивності), різноманітні вживання в певних значеннях, комбінаторику слова в контекстуальних умовах, інформацію про семантичне протиставлення двох форм однієї графеми; 4) прагматичною, яка охоплює перформативну здатність слова, його нетривіальні ілюкативні функції, асоціації, що викликає слово; 5) просодичною й комунікативною, репрезентованою здатністю до виділення фразовим наголосом і можливостями прагматичного функціонування; 6) синтаксичною, яка представляє валентнісний спектр слова (обов'язковий і факультативний) і місце його в структурі валентностей пропозиції; 7) зоною моделей сполучення слів, яка містить правила сполучення й обмеження на них; 8) фразеологічною як здатністю слова залучатися до складу фраземи.

Широко відомими є проекти й концепції автоматичного розуміння мови американських дослідників Р. Шенка (концептуальні графи залежностей), Ч. Філлмора, Дж. Мея, В. Ленерта, М. Дайсера, П. Джонсона (фреймові репрезентації), моделі аналізу байок і казок російських учених Ю. Мартем'янова, В. Дорофєєва, система історичних описів STORYPOINTS Р. Віленські й ін. Дослідники виокремлюють рівні розуміння мови, які є одним із головних параметрів організації моделей. Р. Шенк виділяє шість рівнів: синтаксичний, семантичний, контекстний, діалогічний, енциклопедичний, культурний. Ю. Апресян пропонує два рівні розуміння: 1) рівень мовної компетенції і 2) рівень картини світу. Більшість моделей розуміння ґрунтується на домінуванні семантичного блоку (семантичні сітки, семантичні графи, предикатно-актантні рамки, глибинні відмінки). Сучасні багаторівневі лінгвістичні процесори передбачають послідовне або паралельне оброблення рівнів вихідного тексту й доповнюються рівнем прагматичної компетенції, інформаційної репрезентації (фонових, енциклопедичних знань) й афективно-тематичних блоків (емоційних компонентів інформації). Language (^Speech) understanding

РОЗШИРЕНА СТАНДАРТНА ТЕОРІЯ - один з етапів розробки генеративної граматики американським лінгвістом Н. Хомським та його послідовниками. На відміну від попереднього етапу Стандартної теорії, Р. с. т. приділяла більше уваги семантичному

представленню глибинних і поверхневих синтаксичних структур і їхніх правил трансформації, а також розробляла універсальні синтаксичні обмеження на породжувальну здатність трансформацій. На цьому етапі у 70-ті р. р. відбувається перехід до інтерпретативізму, або лексикалізму, однак незмінним залишається домінування формального синтаксису та трансформаційного підходу. Інтерпретативізм Р. с. т. полягає в розгляді значення синтаксичних структур як такого, що також може бути формалізованим і підлягає дії правил семантичної інтерпретації. Воно виникає на підставі знань інтерпретаторів, а також їхніх інтерпретаційних стратегій, а не у зв'язку з мовними формами. Зрозуміти мовну структуру означає аналітично переінтерпретувати смисл досягнутого усвідомлення того, що втілено у граматичних фактах. На етапі Р. с. т. здійснюється розробка Теорії принципів і параметрів, яка вводить правила обмежень на трансформації і шляхом їхньої перевірки на матеріалі різних мов намагається винайти універсальні принципи-обмеження, спільні для всіх мов (наприклад, обмеження сурядної конструкції як заборона винесення її елементів; обмеження сентенціального підмета як заборона винесення підмета підрядного речення тощо). Результатом перевірки концепції універсальних обмежень трансформацій на матеріалі різних мов, стало скорочення кількості трансформацій до однієї найбільш загальної - альфа-переміщення (Мінімалістська синтаксична теорія). Теорія принципів і параметрів була застосована щодо концепції нативізму - вродженої бази мовних знань, яка є універсальною та граматичною частиною біологічної спадщини людини, а оточення відіграє роль невелику, ніж у пускового регуляторного механізму цієї бази. Такими універсальними в генеративній концепції спершу були трансформаційні правила, згодом принципи управління та зв'язування й комплекс модулів обмежень на трансформації. Уроджений стан синтаксичного розвитку дитини характеризується наявністю обчислювальної системи таких правил і принципів. Завданням дитини є встановлення параметрів рідної мови щодо цієї системи на підставі мови середовища шляхом спроб і помилок.

Extended standard theory, EST

РОНДО - стилістична фігура, що ґрунтується на повторенні слова, сполуки чи речення на початку й наприкінці тексту чи його фрагмента: *Посмішки, цвітіння людських облич-червоні троянди пристрасті, білий гнів ломикаменю ... Хлопавкою для мух убивати б такі посмішки* (Костенко).

С

— i — Г Г Ф ^ - С — i - ^

СЕГМЕНТНИЙ РІВЕНЬ - членування мовленнєвого потоку на певні фонетичні одиниці: звуки (фони), склади, фонетичні слова, синтагми, фрази. С. р. взаємодіє із супraseгментним, який відображає нашарування на С. р. інтонаційних особливостей, наголосу, пауз. Segment level

СЕМА (від гр. sema - знак) - елементарний компонент значення як найменша

розрізнювальна риса, яка об'єктивно притаманна денотату, а на думку деяких дослідників, і конотату. Термін уведений Б. Потье. Семний склад установлюється шляхом компонентного аналізу, впровадженого у 1956 р. американськими антропологами У. Гуденафом і Ф. Лаунсбері. Компонентний аналіз виходить з ідеї розкладу значення на найпростіші елементи, висунутої Л. Ельмслевом і Р. Якобсоном. Концепція поділу значення на семантичні множники (диференційні семантичні ознаки, параметри, ноєми, семи) у 40-50-ті роки XX ст. транспонована з фонології, де фонема розглядалася як пучок розрізнювальних ознак на основі ряду їх бінарних опозицій (М. Трубецької). Принципи семної диференціації розроблялися у наукових працях Б. Потье, А. Греймаса, Е. Косеріу, А. Мартіне, Ю. Найди, С. Ульманна, Дж. Лайонза, Е. Бендікса, М. Бірвіша, Д. Шмельова, М. Толстого, Ю. Апрессяна, В. Гака, Й. Стерніна, Ю. Караулова - автора першого "Частотного словаря семантических множителей русского языка" (1980 р.) та ін. У США компонентний аналіз набув менталістської орієнтації, характеру універсальності, застосовувався у генеративній граматиці з метою семантичної інтерпретації граматично правильних речень, а також у породжувальній семантиці. У концепції Дж. Катца, Дж. Фодора та П. Посталя аналіз семантичної структури слова ґрунтувався на трьох категоріях: окремих значеннях слів - лексичних ридінгах, С. як семантичних маркерах і селекційних обмеженнях як правилах уживання.

У працях представників Московської семантичної школи компонентний аналіз отримав інший напрямок - опису значення на підставі встановлення семантичних компонентів, які вносяться певним словом до класу речень, тобто опису підлягає висловлення з відповідним словом (І. Мельчук). До того ж компонентний склад значення розглядається не як проста сукупність елементів, а організована структура. У сучасній семантиці семний аналіз застосовує певну метамову, що являє собою набір певних семантичних множників (сем), як-от: класеми - найбільш узагальненої частиномовної ознаки; інтегральної С. (архісеми) - ознаки тематичної групи чи лексико-семантичного поля; диференційних (гіпосем) - ознак, що відрізняють значення певного слова від слів того самого класу; потенційних (оказіональних) С, які виявляються в певних контекстах і суперечать ознакам лексичного класу. У лінгвістичній семантиці існують і більш розгалужені класифікації С. (наприклад, експліцитні й імпліцитні; яскраві, градуальні, граматичні, словотвірні; обов'язкові й факультативні тощо). Дискусійними питаннями залишаються статус відтінків конотату, граничність семного складу, семна динаміка у випадках метонімії, метафори, оксиморону, мерехтливого значення і т. ін. **Seme**

СЕМАНТИКА МОЖЛИВИХ СВІТІВ - напрям логічної семантики, який поєднує теорію смислу й теорію референції і вивчає взаємно несуперечливі стани справ, що узгоджуються із законами логіки, природи, прийнятими постулатами й певною зафіксованою системою знання. Такі альтернативні мисленнєві стани справ, припустимі з огляду на певні цінності, норми, названі можливими світами. Логічна семантика є маргіальною галуззю лінгвістики й логіки, сильною (за У Куайном) зовнішньою семантикою, яка досліджує співвідношення значення мовних висловлень з об'єктами предметної дійсності під кутом зору його істинності /неістинності.

До кола її проблем входить установлення співвідношення між вигадкою й інтеріоризованою реальністю у знакових продуктах мови. Таке завдання бере на себе С. м. с, підґрунтя якої закладене ще у працях Г. Лейбніца. Р. Карнап розглядав поняття можливих світів у зв'язку з істинністю висловлень: фактичною, яка реалізується у всіх можливих світах, й аналітичною, що існує у якомусь можливому світі. С. м. с. представлена працями американського логіка С. Крипке, фінського логіка Я. Хінтіки. У семантиці можливих світів висувається ідея нескінченної множини світів, у кожному з яких діють свої правила істинності, синонімічних замінів і свій етикет. Можливі світи взаємодіють між собою, тому кожний світ пов'язаний із певною кількістю можливих світів. Виокремлюють дві моделі можливих світів: нецентровану й центровану. Перша встановлює рівноправний статус усіх можливих світів без загальної інтегративної ролі реального світу, який є рівноправним членом системи і являє собою відображення фрагментів різних світів. Друга передбачає центральність, домінування реального світу й альтернативність і периферійність можливих світів як різних версій реального світу. При цьому всі можливі світи є потенційно реальними, адже ми можемо перенестися у своїй уяві до будь-якого світу, що визначається принципом децентрації.

У лінгвістиці С. м. с. *знайшла застосування при дослідженнях* референційної природи й інформативності художніх текстів. Ефективність читацької інтерпретації художнього тексту почасти визначається децентрацією як перенесенням текстового світу в центр буття читача. Оригінальна класифікація можливих світів на підставі типів модальності Л. Долежела представлена у працях М. Раян. Алетична модальність встановлює правила істинності в художньому тексті й корелює зі світом фантазії; деонтична модальність як система дозволу й заборони відтворюється у можливому світі обов'язку; аксіологічна модальність, що виражає оцінку текстових подій, репрезентує бажаний світ, а епістемічна модальність, закладена у знаннях, незнанні, передбаченні, формує можливий світ знання. Текстова інтерпретація можливих або фіктивних світів є предметом вивчення у лінгвістиці тексту, когнітивній поетиці, семіотиці, літературознавстві тощо Дж. Лакофф розглядає подібність С. м. с. до теорії інтеграції Ж. Фоконьє та М. Тернера, у якій застосовується базове поняття ментального простору - гіпотетичного середовища мислення й концептуалізації, що відображає уявний стан справ і не проектується на об'єктивний світ, хоч й актуалізується в умовах пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом, зокрема, у процесі породження або сприйняття повідомлення. Ментальні простори є динамічною формою мисленнєвого досвіду особистості, тобто вони не закладені в пам'яті й виникають у процесі дискурсивної діяльності, накладаючись як образ-ціль (target) на модель реальності (тригер) **Semantics of Possible World**

СЕМАНТИКО-СЛОВОТВОРЧЕ ПОЛЕ-сукупність похідних слів, які належать до одного словотвірного типу, тобто структурно-семантичної схеми творення слова, що характеризується спільністю частиномовного статусу твірного слова, словотворчого форманта та його значення. Термін уведений О. Ревзіною. **Semantic word-formation field**

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ - механізм творення одних лексико-семантичних варіантів від інших у багатозначних словах. Дослідники виокремлюють кілька концептуально зумовлених дериваційних зв'язків між значеннями: імплікаційні (метонімічні), класифікаційні (родо-видові), симілятивні (метафоричні). **Semantic word-formation**

СЕМАНТИЧНА ЗВ'ЯЗНІСТЬ - різновид зв'язності тексту за способом зв'язку, який застосовує механізми семного узгодження сполучуваних слів у взаємодії із семантичною структурою висловлення, а на основі міжфразових валентностей - з іншими висловленнями тексту. Узгодження сем (ітерація, імбрикація) є явищем лексичної синтагматики, що ґрунтується на повторенні спільних сем чи семи у сполучуваних слів. Показниками С. з. є синоніми, полісеманти, антоніми, гіпоніми й гіпероніми, партоніми й холоніми, повтори, однокореневі слова, слова однієї теми тощо. С. з. опосередкує створення в тексті лексико-семантичних, або тематичних мереж (топиків), які формують глобальну С. з. тексту (Т. ван Дейк, Е. Агрикола, Д. Брчакова, І. Арнольд). Різновидом С. з. є конотативна, опосередкована дублюванням (ірадіацією) оцінного, емотивного, експресивного й функціонально-стилістичного фону семантики сполучуваних слів. У художньому тексті тематичні мережі можуть сплітатися, формуючи контрапункт (І. Гальперін) - поєднання з метою створення виразності, експресивності двох номінативних планів тексту: прямого (первинного) і переносного, метафоричного й образного (вторинного), - яке ґрунтується на уподібненні двох предметних (концептуальних) сфер, одна з яких (донорська) постачає знаки для другої (реципієнтної), формуючи особливий номінативний план повідомлення. Наприклад, поєднання первинного плану світанку і вторинного, метафоричного плану **музики** характеризує фрагмент вірша Л. Костенко: *Відмикаю світанокскрипичним ключем ... Горизонт піднімає багряним течем день - як нотну сторінку вічності*. Для розшифровки С. з. контрапункту читач мусить утримувати у пам'яті два паралельних потоки інформації: логічний й образний. **Coherence**

СЕМАНТИЧНА СІТКА-формалізована модель представлення значення мовних одиниць, конкретної ситуації або їхньої сукупності у вигляді мережі зв'язків між елементами (вузлами) - значеннями чи концептами та їхніми знаками як складниками відповідних ситуацій. С. с. можуть бути мовні, що репрезентують семантичні відношення в лексичній підсистемі мови; і текстові, які представляють зміст тексту. Кожний вузол (вершина) може бути пов'язаний із певною кількістю інших вузлів залежно від складності представленої ситуації. Розробка поняття С. с. була здійснена в комп'ютерному форматі відповідей на запитання М. Куільяном і Б. Рафаелем у 60-ті р. р. XX ст. їхні С. с. уможливлювали миттєвий пошук інформації про ознаки концепту на підставі вияву гіпероніма-родового поняття із сукупністю інваріантних ознак. Одним із варіантів концепції С. с. можна вважати теорію концептуальних залежностей, які є базою породження й розуміння текстів, американського дослідника Р. Шенка, розроблену на початку 70-х р. р. Означена теорія передбачає застосування формалізованої метамови для створення глибинно-сміслової репрезентації текстів із метою аналізу й синтезу висловлень природною

мовою, причому цей зміст установлюється на підставі не лише значень мовних одиниць, а й структур екстралінгвальної інформації (знань дійсності й енциклопедичних), обов'язкових для розуміння. Формалізація змісту відбувається за допомогою мережі графів залежностей, які пов'язують метамовні позначення змістовних компонентів. Графи залежностей розглядаються як поєднання за допомогою дуг (логічних і ситуаційних зв'язків) відповідних вузлів - понятійних складників ситуації, репрезентованих словами природної мови, компонентами речень. Концептуальний рівень репрезентації інтегрує семантику та прагматику тексту із словником, який представляє слова у списках концептуальних (глибинних) відмінків - мисленнєвих аналогів ситуаційних ролей компонентів, або типових базових дій із правилами умовиводів і каузації.

Підґрунтям теорії концептуальних залежностей Р. Шенка можна вважати винахід Ч. Пірсом екзистенційних графів як альтернативних лінійному символічному логічному запису структур, що полегшували формулювання правил логічного висновку, а також граматику залежностей Л. Теньєра. Дослідники вважають прообразами С. с. семантичні інформаційні мови Д. Перрі й А. Кента, Ж. Гардена, Е. Скороходька, И. Уікса й ін. і ситуаційні моделі керування складними об'єктами. Принцип С. с. застосовується у 80-ті р. р. у конекціоністських моделях пам'яті, які відображають її адекватною фізіологічному устрою людського мозку, його мережі нейронних клітин і зв'язків між ними за умови паралельності (одночасності) переробки отриманої від різних джерел інформації різними процесорами й їхньої взаємодії (Д. Румельхарт, Дж. Делл, Д. МакКей, Дж. МакКлеланд, Дж. Андерсон, Д. Норманн й ін.). Механізмом, який забезпечує ефективність мережі, у конекціоністських моделях є поширена активація. Репрезентація якоїсь ментальної структури не є постійною й не записана у мережі пам'яті, а виникає завдяки активації та збудженню взаємно пов'язаних елементів (асоціативності). Активація може передаватися від одного вузла до іншого й одночасно блокувати інші фрагменти мережі, гасити непотрібну чи неактуальну інформацію. У конекціоністських моделях застосовуються різні підходи до структурування вузлів мережі, способів й особливостей поширення активації і т. ін. (наприклад, локалістські моделі розглядають безпосереднє кодування концептів у вузлах мережі, а паралельні пов'язують концепти з усією моделлю активованої сукупності конекцій).

Важливим доробком моделей С. с. є компактність представлення інформації (одиниця, що повторюється у текст, не повторюється в сітках, а позначається маркером стрілки), фіксація патернів відношень між концептами, які іноді несуть більше інформації, ніж самі вузли. Перевагою С. с. є подання двох типів семантичної репрезентації: ситуаційного (синтагматичного), який проектується на відповідний текст, й енциклопедичного (парадигматичного), що описує іманентні властивості концептів (місце в ієрархії понять, типові ознаки тощо). С. с. застосовують доробок відмінкової граматики Ч. Філлмора, адже вони є зручними для відтворення найпростіших пропозицій! їх структури або предикатно-активних рамок, С. с. юристуються популярністю в кібернетичних моделях свідомості (Д. Норманн, У. Ліндсей), у процедурній семантиці (Т. Виноград, У. Чейф, Ю. Чарняк, Г. Скрегг), у машинному

перекладі й інших моделях обробки природної мови. Недоліками С. с. є їхня надмірна спрощеність і логіцизм, тому С. с. поступаються місцем більш складним моделям репрезентації знань і механізмам оптимізації доступу до них. **Semantic net (work)**

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ - сукупність слів, об'єднана спільною семантичною ознакою. Термін "поле" запозичений із фізики і через психологію, біологію й соціологію введений до мовознавчих студій, зокрема, до семасіології, німецькими лінгвістами Г. Іпсеном (1924 р.) і Й. Триром (1931 р.). Теорія С. п. розроблена Л. Вейсгербером. Побудова С. п. застосовується при компонентному аналізі як схема опису інтегральних і диференційних семантичних ознак членів поля та при укладанні ідеографічних словників-тезаурисів, що тематично організують лексичну підсистему мови. **Semantic field**

СЕМАНТИЧНЕ УЗГОДЖЕННЯ - явище лексичної синтагматики, що ґрунтується на повторенні спільних сем чи семи у сполучуваних слів на підставі їхньої валентності й забезпечує семантичну зв'язність висловлення й тексту. Термін уведений Л. й А. Вунджеймерами у 1957 р. У радянській лінгвістиці проблема С. у. розроблялася В. Гаком й Ю. Апресяном у ракурсі семантичної структури висловлення. Модель С. у. подібна до схеми О. Зельца у психології (1981 р.) і концепції граматичного плеоназму Ш. Баллі. Порушення С. у. відбувається при метонімії, метафорі, оксимороні, мерехтливому значенні й компенсується семною динамікою (усуненням інтегральної семи, ряду диференційних, актуалізацією okazional'noї семи тощо). Ефект порушення узгодження змісту при метафоричному переносі відмічав ще Аристотель у "Поетиці". Те саме, що й **Імбрикація, ітерація сем.**

СЕМАНТИЧНЕ ШКАЛЮВАННЯ-методика психосемантики, що полягає в розподілі наявних лексичних одиниць одного лексико-семантичного поля в системі координат за двома заданими опозиціями параметрів відповідно до суб'єктивної оцінки слів. Ця методика не досить поширена й можлива не для всіх мовних одиниць. Вона дає змогу простежити вияв тих чи інших ознак у слів однієї тематичної групи (наприклад, характеристика птахів за параметричними опозиціями "дикий /домашній", "великий / малий"). С. ш. ґрунтується на розробках методики семантичного диференціала Ч. Осгуда, який пропонував одновекторні шкали таких параметричних опозицій і вимірював конотативні значення слів, обробляючи результати експерименту шляхом факторного й кореляційного аналізу. **Multidimensional scaling**

СЕМАНТИЧНІ ПРИМІТИВИ - визначені гіпотетичним шляхом польською дослідницею А. Вежицькою універсальні елементарні змістовні компоненти свідомості, що вважаються метамовою опису семантики природних мов (lingua mental is). Підґрунтям концепції С. п. послужили постулати картезіанства-напрямку у філософії та природознавстві XVII ст., основою якого були ідеї Р. Декарта. Картезіанство висувало принципи вроджених ідей і самодостовірності свідомості, яка здійснює категоризацію та класифікацію світу речей. Першим лінгвістом, який розглянув проблему елементарних смислів, А. Вежицька вважає Е. Сепіра,

хоч в алгебраїчній концепції датського лінгвіста Л. Ельмслева, який відстоював незалежну від конкретної мови, чисто дедуктивну методику логіко-математичного числення, внутрішня структура мови розглядається як система фігур - елементарних компонентів значення, які окремо не формують знаків, однак можуть бути використані для їхньої побудови. Фігури Л. Ельмслева дуже близькі до С. п. А. Вежбицької.

Список примітивів створений на підставі інтроспекції, а тому постійно змінюється й модифікується. Так, у роботі "Lingua Mentalis" 1980 р. подається список із 13 С. п., пізніше він скорочується до 10 і містить: 1) субстантиви (я, ти, хтось, щось, люди); 2) детермінатори, квантифікатори (цей, той самий, інший, один, два, все / увесь, багато); 3) предикати ментальних станів (знати, хотіти, думати, говорити, відчувати); 4) дії, події (робити, траплятися / відбуватися); 5) оцінки (гарний, поганий); 6) дескриптори (великий, маленький); 7) інтенсифікатор (дуже); 8) метапредикати (ні / не, якщо, через, могли, дуже, подібний / як); 9) час і місце (коли, де, після (до), під (над)); 10) таксономію, партонімію (вид, частина). У цьому списку також наявні відносні універсали, їхня кількість також із часом уточнюється. У 1991 р. список С. п. нараховував 27. Концепція А. Вежбицької застосовується у сучасній когнітивній семантиці для опису значень мовних одиниць і змісту концептуальних структур свідомості. Однак багатьма лінгвістами С.п. сприймаються досить критично через інтуїтивний й інтроспективний принцип їхнього визначення як універсальних елементів семантики. Дослідницю звинувачують у неточності, невідповідності її концепції потребам лексикографії, в обмеженості методики лише конкретними найменуваннями. **Semantic primitive**

СЕМАСІОЛОГІЯ (від гр. *semasia* - значення) - розділ лінгвістичної семантики, об'єктом якого є значення та зміст номінативних одиниць різних рівнів мови. Термін уведений німецьким лінгвістом Х. Рейзігом у 1839 р. Як самостійна лінгвістична дисципліна С. сформувалася наприкінці XIX ст. і перебувала під впливом компаративізму й порівняльно-історичного методу. Російський лінгвіст М. Покровський зробив спробу подібно до законів історичних змін сформулювати головні закони семасіологічних перетворень, які, на його думку, поширюються на групи слів, а не на окремі слова й керуються внутрішніми психологічними чинниками й зовнішніми чинниками змін у соціально-історичному житті суспільства. У 1903 р. німецький дослідник А. Цаунер виокремив два напрями лінгвістичної семантики: С й онемасіологію. С. фактично стає дублетом лінгвістичної семантики, однак згодом набуває більш вузького значення - її галузі, що вивчає зв'язок значення з формою номінативних одиниць і репрезентує слово відносно інших одиниць у лінійному ряді або парадигматичних групах. Корені С. сягають давньогрецької філософії: у діалогах Платона, працях софістів й Аристотеля наявні положення про природу змісту знаків мови. Автор нарисів з історії семантики Х. Кронассер початок лінгвістичного розгляду значення пов'язує із працями англійського філософа XVII ст. Дж. Локка, у яких увага зосереджується на способах наділення мовних знаків змістом і на їхньому зв'язку із процесами пізнання дійсності (чуттєво-емпіричним і внутрішньорефлексивним).

Розвиток С. на ґрунті структуралізму привів до розгалуження її інтересів у різних напрямках. Філософія позитивізму визначила логіко-синтаксичне спрямування семасіологічних студій, зближення С. із логікою й філософією, а на їхній підставі – із синтаксисом, адже постулювання значення слова як "його використання в мові" (Л. Вітгенштейн) приводило до аналізу речення як головної одиниці С, а дослідження семантики слова потребувало вияву сукупності слів як його синтагматичного потенціалу, тобто дистрибуції. Логічні постулати зумовили формування в межах логічної семантики теорії референції й теорії смислу, семантики можливих світів, функціонально-істиннісної семантики тощо. С. продовжила розробку семіотичних проблем під кутом зору зв'язку семантики зі смислом мовних одиниць, поняттям, знаком і предметом дійсності (варіанти семіотичного трикутника К. Огдена й А. Річардса, Г. Фреге, Дж. Лайонза, С. Ульманна й ін.).

У середині ХХ ст. семасіологи спрямовують увагу на семантичну таксономію: синхронний аспект значення, його семантичну структуру, парадигматику й синтагматику, – розробляють методики компонентного аналізу й інші процедури встановлення структури значень (метод опозицій, семантичного диференціала, дистрибутивний і трансформаційний аналіз, тезаурусний метод, метод кластерного аналізу семантичного шкалювання, асоціативного експерименту тощо). Формується окремий напрям С, орієнтований на моделювання семантичних полів, ідеографічну диференціацію лексики (Г. Іпсен, Й. Трир, Л. Вейсгербер, В. Порциг, Ф. Дорнзайф й ін.). Водночас в американському генеративізмі значення залишається на другорядному плані, оскільки перевага надається синтаксичним структурам, формальним трансформаціям й обмеженням на них, лише у 70-ті р. р. семантика отримує у генеративній граматиці вторинну інтерпретаційну функцію. Спроби фундаторів генеративної семантики (Дж. МакКолі, Дж. Катц, П. Постал, Дж. Грубер та ін.) перенести правила та прийоми синтаксичної трансформації на аналіз семантики речень, призвели до громіздкості процедур аналізу і, врешті-решт, до занепаду цієї галузі. З виникненням прагматичної парадигми формується функціональний напрям С. (А. Мартіне, В. Скалічка, Ф. Данеш, Й. Вахек, П. Сгалл, В. Шмідт, Г. Хельбіг, К. Дик, К. Гроот, О. Бондарко, В. Гак, Г. Золотова й ін.), у якому значення розглядається як функція, на базі якої здійснюється функціонально-семантична категоризація мовних явищ, а згодом до категорій залучаються й імпліцитні смисли, мовленнєві аномалії. У прагматичному аспекті С. аналіз значень у реальній конкретній комунікації з урахуванням її різних чинників значно розширює семантичний спектр за рахунок складників мети, намірів мовців, комунікативних смислів і ситуативного контексту.

У когнітивній лінгвістиці значення отримує статус концепту, зв'язаного знаком, і кваліфікується як результат категоризації й концептуалізації досвіду носіїв мови. Постульована Дж. Лакоффом експерієнталістська парадигма стає підґрунтям когнітивної семантики, яка пропонує нове пояснення процесів метонімізації й метафоризації, проектує зміст мовних одиниць на повсякденний культурний досвід народу Семантичні розробки отримують і прикладне застосування в комп'ютерній лінгвістиці при створенні багаторівневих і багатофункціональних лінгвістичних

процесорів, яке керується принципом домінування семантичної інформації, що подається спеціальною формалізованою метамовою і є відображенням наївної картини світу, буденного досвіду мовців (наприклад, модель "Смисл <→ Текст" Московської семантичної школи, ідо ґрунтується на концепції системної лексикографії Ю. Апресяна). Однак, на думку дослідників, слабкість загальної семантичної теорії значно віддаляє перспективи появи більш досконалих комп'ютерних систем машинного перекладу, автоматичної обробки природної мови.

Сучасна С. має певне коло завдань: 1) розкриття семіотичної, психологічної, логічної, етнокультурної, когнітивної природи значення; 2) розмежування значення та смислу; 3) установлення типології значення; 4) визначення семантичної структури лексики й лексико-семантичного варіанта; 5) пояснення природи метонімії й метафори, динаміки значень у мовленні й тексті; 6) розмежування валентності та сполучуваності; 7) опис польової організації семантики; 8) дослідження семантики як результату когнітивних процесів категоризації й концептуалізації досвіду; 9) вияв референційної природи значення; 10) аналіз особливостей індивідуальних смислів й їхнього функціонування; 11) установлення комунікативних смислів і їхніх функцій > дискурсі; 12) розробка методик аналізу семантики, її числення й репрезентації у системах штучного інтелекту тощо. **Semasiology**

СЕМІОТИЧНА ДИСКУСІЯ НОМІНАЛІЗМУ Й РЕАЛІЗМУ - дискусія філософів Середньовіччя з приводу знакової природи загальних імен. Номіналісти вважали загальні імена результатом конвенційного об'єднання під загальним знаком конкретних речей за умови відсутності між ними природної спільності, а також розмежовували процедури іменування для одиничних і позначення для загальних імен ("Металогіка" Дж. Солсберійського). Тим самим, суть семіозису зводилася лише до позначення класу понять. Найбільш послідовним номіналістом був англійський філософ Т. Гоббс, який уважав, що всезагальне ім'я не позначає ані наявної у природі речі, ані ідеї, ані образу - воно є тільки іменем імені. Реалісти, навпаки, дотримувалися концепції природної спільності речей, що зумовлювала поєднання їхніх знаків в одне загальне ім'я. Компромісне рішення можна знайти у Дж. Локка, який зазначав, що, з одного боку, загальне й усезагальне не відповідають дійсному існуванню речей і створені розумом для його внутрішнього користування; з іншого, абстраговані ідеї ґрунтуються на схожості речей, оскільки людський розум ніколи не пов'язує ідей, які не існують разом у дійсності чи не передбачаються як такі. Позиція Дж. Локка представляє третій підхід - концептуалізм, який поєднував пізнавальну здатність чуттєвої сфери й мисленнєвого абстрагування, визнаючи поряд із сенсорним досвідом людини внутрішній рефлексивний. Теорія Дж. Локка, Р. Абеяра, У. Оккама знайшла продовження у сучасній лінгвоконцептології, репрезентаційних теоріях когнітивної лінгвістики. Дискусія номіналістів і реалістів у цілому ґрунтувалася на античній дискусії між прихильниками концепцій тесеїта фісеї.

СЕМІОТИЧНИЙ ТРИКУТНИК - абстрактна модель семіозису, яка представляє зв'язок форми, змісту знака природної мови й позначеного. Моделювання С. т. у лінгвістиці стало предметом дискусій, починаючи із тріади семіозису Г. Фреге,

що включала складники форми, значення, через яке можуть здійснюватися зв'язки з позамовною дійсністю, і смислу; атакож із С. т. позитивістів, представників логічної семантики К. Огдена й А. Ричардса (робота "Значення значення" 1923 р.), що ґрунтувався на потрійній диференціації знака модистами (XIII-XIV ст.) - поділі на модули існування, розуміння й позначення. Витоками вчення модистів були погляди стоїків (II-I ст. до н. е.), які дійшли до нас у суперечливих, більш пізніх викладах. З одного боку, стоїки розглядали дві сторони мовного знака: позначення й позначене, - тобто те, що сприймається, і те, що під цим розуміється, внутрішній і зовнішній логос, які пов'язують світи думок і речей. З іншого боку, стоїки відмічали поєднання трьох складників знака, у викладі Секста Емпірика: позначеного, позначення й об'єкта, - причому позначене також належало світу мови й було подібним до значення, тому об'єкт не сприймався належним до світу дійсності, а лише як внутрішній логос. Отже, стоїки загалом відстоювали діаду мови й концептосистеми. У концепції К. Огдена й А. Ричардса кутами С. т. є ім'я як знак, десигнат як понятійний зміст чи значення та денотат як предмет дійсності. Треба зауважити, що сторона трикутника, яка поєднує денотат з іменем, позначена пунктиром, оскільки зв'язок між знаком і річчю, як уважали позитивісти, не може бути безпосереднім: він опосередкований пізнавальною спроможністю людини.

Модель С. т. не задовольняла багатьох дослідників різної методологічної орієнтації через її негнучкість: науковці вважали, що замкненість трикутника можлива лише за умови повної відсутності розбіжностей відносно об'єкта в уявленні різних індивідів. До того ж не всі поняття та значення безпосередньо ідентифіковані у сприйнятті, тобто предметні (не мають проєкції на дійсність абстрактні поняття, найменування класів предметів і віртуальні знаки). Крім того, поняття формуються у діяльності, яка пов'язана насамперед із ситуаціями, а не з об'єктами, а у процесі передачі інформації виникає невідповідність змісту, що передається мовцем, і змісту, отриманому адресатом. Усе це привело до заміни С. т. іншими семіотичними моделями або варіаціями трикутника. До таких варіацій слід віднести трикутники Дж. Лайонза та С. Ульманна, у яких застосовуються форма (ім'я), поняття (смысл) і предмет (референт), що повертають до традиційної моделі. С. т. російського семасіолога В. Звегінцева містить, окрім наведених складників, компонент значення, поміщений у центр трикутника.

Оригінальною концепцією семіозису є створена задовго до теорії К. Огдена й А. Ричардса тріада американського логіка Ч. Пірса: знаковий засіб - позначений об'єкт - інтерпретанта. Інтерпретантою він уважав дію на інтерпретатора у процесі семіозису об'єкта різних чинників (емоцій, логічних міркувань, впливу на поведінку). Перебуваючи на засадах прагматизму, Ч. Пірс розглядав інтерпретанту як особливе значення, віднесене до наслідків, практичних результатів, що сприяють успіху, ефективності комунікативних дій. Його тріада передбачає передусім урахування суб'єктів семіотичної діяльності, хоч не відкидає жорсткий зв'язок імені з об'єктом. Європейська семіотика здебільшого розглядала діаду мовного семіозису. Як зазначають А. Греймас і Ж. Курте, лінгвісти, що слідували за Ф. де Соссюром, уважали виключення із семіозису референта необхідною умовою розвитку лінгвістики.

Послідовник Ч. Пірса Ч. Моррис запропонував п'ятикомпонентну модель, що складається зі знака, інтерпретанти, інтерпретатора, сигніфіката й денотата. Першою моделлю комунікативного знака вважається схема повної конкретної мовленнєвої події К. Бюлера (книга "Теорія мови", написана у 1921 р. і видана у 1934 р.). Вона являє собою трикутник, який перетинається з колом, що позначає конкретне мовне явище. Три сторони трикутника символізують три чинники, які роблять це явище знаком. Це відправник інформації, який на підставі функції експресії подає знак як симптом; одержувач, який через функцію апеляції, сприймає знак як сигнал; і предмети й ситуації, що виконують функцію репрезентації на основі знака-символу. Моделі К. Бюлера і Ч. Морриса стали підґрунтям для подальшої схематизації комунікативного семіозису (наприклад, модель І. Сусова, в основі якої лежить С. т., кутами якого є адресант, адресат і референтна ситуація, поєднані із двома змістами одного повідомлення і двома прагматами: інтенцією й інтерпретантою).

Перспективним продовженням теорії Ч. Морриса можна вважати знакову концепцію комп'ютерного моделювання Р. Піотровського та О. Шингарьової, у якій розмежовуються два стани знака: поза комунікацією і під час комунікації. Перший стан виключає фактор адресата і представляє єдність знака для всіх можливих комунікантів, другий орієнтований на адресата-інтерпретатора. Дослідники пропонують шестикомпонентну структуру знака у вигляді подвійної піраміди, що містить денотат, десигнат, конотат, спроектовані, з одного боку, на референт і сигнальний референт, з іншого, на ім'я. Стереометричне моделювання знака має своєю основою концептуальний трикутник із трьома кутами (денотатом, десигнатом і конотатом). Кут верхньої піраміди відображає референтне відношення знака й об'єкта до реального світу, нижня піраміда - відношення номінації. Зважаючи на це, референтні знаки належать референтному плану, трикутник - семантиці, ім'я - синтактиці, сигнальний референт-лексиці.

Трикутник у ряді семіотичних досліджень замінений трапецією, у якій розділяються поняття та значення (Л. Новиков, Е. Лендвай). Учень Ж. Піаже Ж. Верній пропонує складну діаграму здійснення референції через ситуації, пов'язані зі схемами, і через об'єкти, пов'язані з операторними інваріантами, що забезпечують використання релевантної інформації у мовленні. З позицій експериментального дослідження смислів і значень підійшов до семіотичного моделювання патопсихолог Ф. Василюк, який застосував теорію діяльності О.М. Леонтьєва і запропонував психосеміотичний тетраedr. Зважаючи на детермінованість свідомості людини зовнішнім світом, внутрішнім світом, культурою й мовою дослідник розглядає кути тетраедра як предметний зміст, особистісний зміст, значення, слово. Кожний із цих кутів однією стороною пов'язаний із світом реальності (зовнішнім і внутрішнім світом, мовою, культурою), а другою - із суб'єктивним особистісним смислом. Модель Ф. Василюка підкріплена експериментально й доводить домінування того чи іншого кута у випадках психічної патології або розв'язання людиною відповідного завдання. **Semiotic triangle**

СЕМІОТИЧНИЙ УНІВЕРСУМ - система комунікативних механізмів, наявна в пам'яті етносу, людства й реалізована у знакових продуктах культури. Поняття

Су розроблене фундатором Московсько-Тартуської семіотичної школи Ю. Лотманом. Будь-який текст, згідно з концепцією Ю. Лотмана, занурений до С. у, стає знаковим актом, розглядається співвідносно із принципами й закономірностями С. у, і входить до нього як орган в організм, виявляючи ознаку ізоморфізму з культурою в цілому, що уможливорює його сприйняття й розуміння адресатом. У механізмі культури комунікація здійснюється щонайменше за двома каналами, які організовані різним способом. Це словесні й зображальні зв'язки. Перші є механізмами стійкості, що забезпечують текст від викривлень, від індивідуальної варіативності кодових пристроїв. Другі представляють творче кодування інформації і сприяють варіативності інтерпретації, але в межах заданих автором смислів. Розбіжність словесного й образного кодів дослідник пояснює функціональною асиметрією лівої та правої півкуль головного мозку, парністю органів чуття, які створюють стереоскопічність світосприйняття. Згідно з концепцією Ю. Лотмана, нетривіальний текст має риси інтелектуального пристрою із власною пам'яттю і, занурюючись до С. у, створює нові повідомлення, зважаючи на особистість адресата, що зберігає у пам'яті деякі попередні повідомлення, у яких наявна пам'ять культури. Концепція С. у. виявилася дуже плідною й розвивалася шляхом дослідження інтертекстуальності й інтерсеміотичності текстів і продуктів культури. Ідея рекурсивних зв'язків тексту з попередньою текстовою традицією була розвинута М. Бахтіним в аспекті діалогічності гуманітарного пізнання, Р. Бартом, Ю. Крістевою, О. Розенштоком-Хюссі й ін. **Semiotic universe**

СИГНІФІКАТ (від лат. *significatum* - позначуване) - понятійний зміст мовного знака. С. транспонований зі схоластичної логіки Середньовіччя (Дж. Солсберійський, XII ст.) до логічної семантики американським філософом Ч. Моррисом (у 1938 р.) як зміст поняття, інтенціонал, протиставлений екстенціоналу - обсягу поняття. Дослідник протиставляв С. денотату - предметній віднесеності знака. Г. Фреге розмежовував С. і денотат як смисл із значенням. У. Куайн ототожнював С. із значенням, А. Чьорч - із концептом, Ф. де Соссюр - із позначенням. У сучасній логічній семантиці С. протиставляється денотату як ідеальне матеріальному, системне - мовленнєвому, віртуальне - актуалізованому. Ототожнюють С. і з понятійним ядром значення (гіперонімічним аналогом). Дискусійними проблемами є наявність С. у речення, власних назв й індексальних знаків, розмежування С. із конотатом і т. ін. **Significance**

СИЛАБОГРАМА (від гр. *syllabe* - склад і *gramma* - буква) - різновид графеми, яка є буквеним позначенням складу. Наприклад, йотовані голосні букви у слов'янських мовах. **Syllabogram**

СИЛА (ІНТЕНСИВНІСТЬ) ЗВУКА-акустичний показник звука, що вимірюється в децибелах і є наслідком м'язового напруження органів мовлення. С. з. збільшується за умови зростання його відкритості й наголошеності. Найбільш інтенсивним в українській мові є наголошений звук [a]. У висловленні С. з. наголошених зменшується в напрямі кінця речення. С. з. є складником інтонації, має видільну смислову й емотивну функції. **Force (intensity) sound**

СИМВОЛ (від гр. *symbolon* - розпізнавальна прикмета) - естетично канонізована культурно значима концептуальна структура іншої, ніж первинний зміст реалії

чи знака, понятійної сфери. С. характеризується інтенційністю, образністю, мотивованістю, дейктичністю, імперативністю, психологічністю. На відміну від метафори, яка є знаковим підґрунтям виникнення С, він не займає предикатної позиції), а виражає загальну ідею лодійного характеру, тобто уособлює цілу ситуацію, є дейктичним, а не атрибутивним, не відноситься до сфери семантики, а швидше до фонових знань, до культурної, а не мовної компетенції. На відміну від образу, С. - це образ в аспекті знаковості. С. не тотожний образу. Смісл С. не можна розшифрувати простим зусиллям розуму, він існує в колективній свідомості певної культурної групи, зокрема, й етносу, в готовому вигляді й вилучається у разі потреби. На думку Ю. Лотмана, С. ніколи не належить до одного синхронічного зрізу культури - він завжди пронизує його по вертикалі, виходячи з минулого та йдучи в майбутнє. У цьому схожість С. із міфом, який також занурює кожне явище до стихії першоджерел і подає таким чином цілісний образ світу. Однак не всякий С. виходить із міфу, а якщо його джерелом і є міф, то він переходить у символ у сфері культурного зрізу. С., на відміну від алегорії, яка розпізнається будь-ким, є знаком, що вільно розпізнається лише "своїми" (етнічною й культурною спільнотою, елітою) і служить засобом їхнього згуртування, у чому виявляється його комунікативна специфіка. Семантика С. є багатошаровою, адже С. недостатньо звести до дефініції, оскільки за цією дефініцією також стоїть С, часто більш інтелектуалізований (наприклад, С. собору як духовної єдності України передбачає символіку цієї духовної єдності). Якщо С. утрачає таку безкінечну смислову перспективу, він руйнується. Те саме відбувається за умови втрати культурно-часової перспективи. Можливим є оновлення С. за умови його образної трансформації та переінтерпретації в іншій понятійній сфері культури. **Symbol**

СИМВОЛІЧНИЙ ЗНАК - згідно з класифікацією знаків Ч. Пірса, знак умовного, довільного зв'язку з позначеним. Мовні знаки переважно є символами, довільними заміниками змісту, який вони закріплюють за певною формою, однак ця довільність не поширюється на мотиваційний зв'язок знаків у межах певної кодової системи природної мови. **Symbolic sign**

СИМПЛОКА (від гр. symploke - сплетіння) - стилістична фігура, що ґрунтується на повторенні початкових і кінцевих слів двох контактних речень як поєднання анафори й епіфори: *Піднімеш думку - і иерозіб 'сш їй тім 'я. Піднімеш поезію - і не розіб 'сш їй тім я* (Костенко)

СИМУЛЬФІКАЦІЯ - один із засобів передачі граматичного значення в межах синтетичного способу як чергування основ. С. переважно супроводжує інші засоби представлення графем.

СИНГАРМОНІЗМ (від гр. syn - разом і harmonia - співзвуччя) - морфологічне явище, що характеризується однаковим вокалічним, а іноді й консонантним оформленням слова та забезпечує цілісність і відокремленість словоформи. С. властивий переважно аглютинативним мовам. Залежно від домінування певних фонологічних ознак С. поділяється на тембровий (за ознакою ряду), лабіальний (за огубленістю), компактний (за підйомом) тощо.

СИНЕКДОХА (від гр. *synekdoche* - співвіднесення, співрозуміння) - різновид метонімії, троп, стилістична фігура, яка є засобом позначення цілого найменуванням частини, яка сприймається як найбільш значима й суттєва, і навпаки або знака родового поняття знаком видового і навпаки, а також уживання однини замість множини і навпаки. В історичній поезії С. визнається першотропом як джерелом формування тропеїчного простору мов, зокрема, двох головних тропеїчних механізмів - метонімії й метафори (Ж. Дюбуа, Ц. Тодоров, П. Шофер, Д. Райс). **Synecdoche**

СИНЕРГЕТИЧНІСТЬ (від гр. *synergeia* - спільна дія, взаємодія) - принцип дослідження, згідно з яким предметом аналізу є складні, відкриті нелінійні суперсистеми, що функціонують за рахунок взаємодії їхніх підсистем і перебувають у стані більшої чи меншої рівноваги, а об'єктом - механізми, що регулюють динаміку, самоорганізацію та збереження цих систем. Самоорганізація здійснюється шляхом спільного функціонування елементів і підсистем, які кооперуються задля збереження системи. Система мови є цілісною, еволюціонуючою, а отже, і нестійкою. Термін "синергетика" уведений німецьким фізиком Г. Хакеном (Штутгартська школа) при описі лазерного випромінювання. У подальшому він проектував власні спостереження за самоорганізацією мікроскопічних структур на природні та соціальні системи, акцентуючи увагу на організаційній ролі внутрішніх системних процесів, які протистоять руйнівному для системи впливу зовнішнього середовища. Мову він називав одним із параметрів порядку у системі "людина-суспільство", виходячи з конвенційної природи мовних знаків. Близька ідеям Г. Хакена концепція дисипативних структур, розроблена російським дослідником І. Пригожиным (Брюссельська школа), який аналізує творення впорядкованих структур із хаосу з огляду на дисипацію - розсіювання надмірних речовини, енергії, інформації із системи до зовнішнього середовища. Дисипативні структури виникають у процесі самоорганізації системи шляхом кооперативної взаємодії елементів і сприяють переведенню її на якісно новий рівень організації.

Підґрунтям синергетичного принципу дослідники вважають деякі ідеї В. Вернадського, Ч. Дарвіна, Х. Габора, С. Капіці, С. Курдюмова та ін. Головними поняттями синергетики є самоорганізація як здатність системи до стабілізації деяких параметрів шляхом спрямованої впорядкованості її структури й функцій із метою протистояння ентропійним чинникам середовища; біфуркація - місце, де відбувається розгалуження шляхів еволюції системи; флуктуація - випадковості, ознаки хаосу, які перебувають у точках біфуркації й можуть визначити зміни системи у відповідному домінантному напрямку; атрактор як внутрішня тенденція до відносно стабільного стану системи. Принцип С. поширюється на аналіз когнітивних механізмів, діяльності людської свідомості, суспільних відносин, комунікативних процесів, дискурсу, мови, яка також кваліфікується як нерівноважна система, що має власні параметри самоорганізації, які протистоять дестабілізуючим чинникам. У гуманітарних науках синергетика розглядається як наукова парадигма, якісно новий виток системного підходу. У лінгвістиці набуває розвитку нова галузь - лінгвосинергетика, що претендує на створення цілісної концепції мови (семіофізика французького дослідника Р. Тома, розроблена у 60-ті р. р. XX ст. і відзначена

прагненням створити нелінійну біонейрофізичну модель мови; теорія німецького вченого В. Відгена; концепція зв'язку систем мови, мозку, етносу російських філософів і лінгвістів В. Аршинова, В. Базильова, І. Германа, В. Пищальникової, Г. Москальчук; теорія синергетичності функціональних полів мови харківської дослідниці О. Тарасової й ін.). Підґрунтям лінгвосинергетичних ідей можна вважати положення щодо мови ергон й енергеї В. фон Гумбольдта, розробки синкретичних явищ у мовній системі І. Бодуеном де Куртене, положення про хаотичність актуалізованої мови С. Булгакова, концепції асиметричності й умовності мовного знака Ф. де Соссюра, С. Карцевського, В. Скалічки, мовного дрейфу Е. Сепіра, теорію діалогічності тексту М. Бахтіна, сучасні розробки мовленнєзнавства й дискурсології тощо. **Synergetic principle**

СИНЕРЕЗА – злиття двох голосних в один висхідний дифтонг переважно у вірші, де він є довгим складом. **Syneresis**

СИНЕСТЕЗИЯ (від гр. *synaesthesia* – спільне відчуття) – психологічне явище виникнення одного відчуття під впливом неспецифічного для нього подразника іншого. У лінгвістиці цей термін використовується на позначення одного з механізмів концептуальної метафори, який є застосуванням знаків одних відчуттів на позначення інших, наприклад, слухових щодо зорових (укр. *гучні кольори*, рос. *кричащем одежде*) / соматичних щодо зорових (*теплі кольори*, *гострий блиск*, *холодні тони*), зорових щодо одоративних (*яскравий запах*, *різнобарвний аромат*); смакових щодо слухових (*солодкий спів*, *гірко це чути*) тощо. Ще Аристотель розглядав синестетичну природу метафори на прикладах лінгвістичних термінів *grave accent* та *acute accent* через паралелізм між цими типами наголосу, які сприймаються слухом, і якостями, що сприймаються органами дотику. С. кваліфікувалася як підґрунтя метафоричного переносу у 1912 р. голландським дослідником Й. ван Гіннекеном. С. Ульманн уважав С. найдавнішою, доволі поширеною, можливо, навіть універсальною формою метафори. Проблема С. на підставі зорових образів розглядалася представниками Вюрцбурзької школи гештальтпсихології. Зокрема, В. Вундт інтерпретував метафори, зумовлені образним сприйняттям міміки обличчя та смаковими відчуттями, К. Бюлер описував синестетичну метафору на базі технічної моделі скіоптикону (подвійної решітки). Американський логік Дж. Сьорль розробив універсальну схему сенсорних метафор на прикладі слів *warm*, *hard* і їхніх корелятивів у багатьох мовах світу. Механізм С. був покладений в основу методики семантичного диференціала американським дослідником Ч. Осгудом. Радянський психолог О. Лурія пояснював С. нейрофізіологічними процесами стимуляції певної модальності не лише у специфічних для неї проєкційних зонах свідомості, а у неспецифічних (бокових відгалуженнях аксонів – коллатералях). У сучасній теорії концептуальної метафори подібні процеси описані І. Світсер у ракурсі історичних змін значень, О. Селівановою – на матеріалі фразеології. **Synaesthesia**

СИНКОПА (від гр. *synkope* – скорочення) – 1) фонетичне явище випадіння звуку або звуків у середині слова як результат економії мовленнєвих зусиль при швидкому мовленні;

2) різновид складової або змішаної аббревіації, при якому творення слів здійснюється шляхом скорочення елементів середини слова або сполуки при збереженні першого складу й останнього складу або звука (англ. *specs b\j\spectacles\укр.рація ^радіостанція, есмінець від ескадрений міноносець*). С. ототожнюють із фузією. **Syncope**

СИНКРЕТИЗМ (від ф. *synkretismos*-поєднання)-злиття водній мовній одиниці одночасно кількох ознак. С. притаманний мові як системі (усім мовним рівням) через поєднання в ній аналогій й аномалій, а також мовленню як середовищу, де зароджуються аномалії й асиметричні відношення. С. на фонетичному рівні виявляється в нейтралізації диференційних ознак фонем, а найвищого рівня він досягає в гіперфонемі (згідно з концепцією Московської фонологічної школи), у якій поєднуються різні фонеми або їхні диференційні ознаки. На словотворчому рівні С. репрезентований здатністю морфем виконувати різні функції: формотворчу, словотворчу, основотворчу, - а також розбіжністю встановлення напрямків похідності слів (наприклад, похідність віддієслівних іменників і відсубстантивних дієслів). На лексичному рівні синкретичними є мовленнєве явище мерехтливого значення, а також системні явища метафоризації, метонімізації, оксиморона тощо. На морфологічному рівні С. є поєднанням у процесі розвитку мови в одній формі функціонально розбіжних граматичних категорій (наприклад, суміщення в одній формі слова кількох відмінкових значень: *совісті* -значення родового, давального й місцевого відмінків); а також виявляється у взаємній перехідності (конверсії") різних частин мови, граматичній транспозиції морфологічних категорій. С. пронизує всі частини мови, оскільки загальнокатегорійне значення певної частини мови поєднується з іншими, маргінальними (наприклад, віддієслівні й відаєктивні іменники, віддієслівні прикметники, віддієслівні прислівники, порядкові числівники, вербоїди тощо). С. розхитує частиномовну класифікацію і приводить до розгляду польової природи частини мови, ядром якої є найбільш яскраві ознаки, а периферією - проміжні явища. Найбільш широко С. представлений у синтаксисі. Його виявами на цьому рівні є маргінальні функції різних членів речення (наприклад, означального додатка, обставинного додатка), подвійні синтаксичні зв'язки, неоднозначність кваліфікації одно- та двоскладних, повних і неповних, простих і складних речень, типів підрядних предикативних одиниць, складнопідрядних і складносурядних речень за формою та змістом, наявність невластиве-прямої мови і т. ін. **Syncretism**

СИНОНІМИ (від гр. *5yπoπyγπo5*-однойменний)-розбіжні за звучанням і написанням лексеми одного частиномовного статусу або одиниці переважно одного мовного рівня (морфеми, граматичні форми, синтаксичні конструкції, фразеологізми) із близькими чи тотожними значеннями. Багатозначні слова можуть входити до кількох синонімічних рядів, оскільки підґрунтям установаження синонімії є лексико-семантичний варіант. На лексичному рівні, де синонімія представлена найбільш повно, виокремлюють лексичні й контекстуальні С: перші мають подібність значень у мовній системі, другі отримують її у контексті. Лексичні С. диференціюються на стилістичні, які різняться стилем уживання (*обличчя* - *лика*)\ семантичні (ідеографічні), що близькі за значенням, але не тотожні за семним складом (*швидкий* - *стрімкий*, *рвучкий*, *моторний*, *прудкий*); семантико-стилістичні, які суміщають

ознаки перших і других, й абсолютні, тобто еквіваленти {алфавіт - абетка, буква - літера, орфографія-правопис}. Функціями С. є заміщення й уточнення, увиразнення й експресивізація тощо. Домінантою синонімічного ряду є найбільш уживане, стилістично нейтральне, найменш експресивне й синтагматично найменш фіксоване слово. Окрім лексичних С, виділяються словотворчі (службові морфеми з тотожним чи близьким словотворчим або формотворчим значенням), морфологічні, що наявні у певних граматичних категорій і зумовлені транспозицією їх у мовленні; фразеологічні й синтаксичні, представлені близькістю чи тотожністю значень різних конструкцій, тобто словосполук, членів речення, підрядних предикативних одиниць, речень, які мають однакове значення, хоч і можуть відрізнятися за стилістичною забарвленістю, образністю, і розбіжні за граматичною структурою (наприклад, *до само*) *могили*, *до гробової дошки*, *до останнього подиху* - "до кінця життя"; *дівчина з руським волоссям* - *русоволоса дівчина*; *материна хата* - *хата матері*; *Соловей співає* - *спів солов'я* - *солов' "ший спів"*). Synonyms

СИНОНІМІЯ (від гр. synonymia - однойменність) - вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність однакового чи близького змісту у кількох знаків одного статусу (рівневого, частиномовного тощо). С. властива словотворчій, лексичній, фразеологічній, морфологічній, словотворчій і синтаксичній підсистемам мови. С. префіксів, суфіксів, постфіксів, флексій устанавлюється на підставі близькості граматичного чи словотворчого значень (наприклад, доконаний вид дієслова позначається широким спектром префіксів і суфіксів, назви осіб за місцем проживання мають різні суфікси з таким значенням). Лексична С. передбачає поділ синонімічних слів на лексичні й контекстуальні: перші мають подібність значень у мовній системі, другі отримують її у контексті. Лексичні синоніми диференціюються на стилістичні, які різняться стилем уживання; семантичні (ідеографічні), що близькі за значенням, але не тотожні за семним складом; семантико-стилістичні, які суміщають ознаки перших і других, й абсолютні, тобто еквіваленти (*алфавіт-абетка*, *буква-літера*, *орфографія-правопис*). Функціями С. є заміщення й уточнення, увиразнення й експресивізація тощо. Граматична С. реалізується в межах однієї або різних частин мови, що передають близьке значення (наприклад, С. прийменників із просторовим значенням: *біля будинку*, *поряд із будинком*), С. кількісних і збірних числівників, форм однини та множини тощо). Синтаксична С. представлена словосполуками, членами речення, підрядними предикативними одиницями, реченнями, які мають однакове значення, хоч і можуть відрізнятися за стилістичною забарвленістю, образністю, і розбіжні за граматичною структурою (наприклад, *залізний молот* - *молот із заліза*, *соловей співає* - *спів солов'я* - *солов'їний спів*). Фразеологічна С. ґрунтується на близькості значень фразеологічних зворотів (*пальця ніде ткнути*, *і курка не пролізе* - "тісно"). Деякі лінгвісти висувають до С. умову залежності її встановлення від сполучуваності. Дискусійними питаннями залишаються критерії встановлення С. і її семантична природа в мові й мовленні. Synonymy

СИНСЕМАНТИЗМ (від гр. syn - разом, semanticos - той, що позначає) - властивість мовних одиниць бути службовими, залежними від інших одиниць за змістом

і граматично. С. протиставлений автосемантизму - ознаці незалежності слова, самостійного статусу його значення тощо.

СИНТАГМА (від гр. syntagma - разом побудоване, поєднане) - 1) інтонаційно оформлена одиниця членування мовленнєвого потоку, мовленнєвий такт, що складається з фонетичних слів і вимовляється без пауз або змін тону одним напором видихуваного повітря. С. відділяються одна від одної короткими паузами, на відміну від більш тривалої паузації фраз, хоч С. може дорівнювати фразі за умови синтагматичної неподільності останньої. С. може членуватися на фонетичні слова-одиниці, об'єднані одним словесним наголосом. Інтонаційним центром С. є синтагматичний (тактовий наголос), який визначає її мелодику й темп. Членування на С. здебільшого узгоджується із синтаксичним, змістовним й актуальним членуванням, якщо синтагма складається з двох і більше фонетичних слів. Різновиди С. визначаються залежно від позиції у фразі (початкова, серединна, кінцева), залежно від типу інтонаційного контуру (завершені, незавершені, вставні, протиставні С. тощо).

2) Лінійна одиниця членування мовленнєвого потоку, об'єднана змістовно й інтонаційно як результат реалізації певної системно-мовної моделі, вияв мовної синтагматики. С. може збігатися із словом, словосполученням, частиною речення й реченням, однак не відповідати їм через різні параметри членування. Термін обґрунтований Ф. де Соссюром, який розглядав С. у ракурсі синтагматичних відношень мовної системи. **Phrase**

СИНТАГМАТИКА (від гр. syntagma - разом побудоване, поєднане) - наскрізний тип зв'язків у мовній системі, що визначає комбінаторну здатність одиниць будь-якого рівня, тобто потенційну можливість їхнього лінійного сполучення в мовленнєвому потоці. С. протиставлена в системі мови парадигматиці - відношенням, які існують між елементами мовної системи поза тими ситуаціями, у яких ці елементи пов'язані синтагматично. Парадигматичні відношення, на відміну від синтагматичних, є нелінійними і неодночасними в мовленні. Протиставлення асоціативних і синтагматичних відношень мовної системи висунуте швейцарським лінгвістом Ф. де Соссюром, пізніше термін "асоціативні відношення" датський мовознавець Л. Єльмслев замінив на парадигматичні. Він проектував це протиставлення на антиномію системи мови, якій притаманні парадигматичні відношення, і мовлення, якому властиві синтагматичні, а також на протиставлення морфології, яка має, на його думку, переважно парадигматичний характер, синтаксису, що є синтагматичним. Це руйнувало єдність двох системних відношень у мові як цілісній системі. Парадигматика кваліфікувалася і як відношення, підпорядковані логічній диз'юнкції (або / або), а С. як зв'язки логічної кон'юнкції (і / і). Російський дослідник І. Бодуен де Куртене також розглядав два типи відношень у мові: горизонтальні й вертикальні. Празькі лінгвісти відстоювали положення про наявність двох типів відношень на всіх рівнях мовної системи. Зважаючи на це, виокремлюють фонологічну, словотвірну, морфологічну, лексичну, синтаксичну й навіть текстову С. Процедура синтагматичного аналізу передбачає послідовне членування мовленнєвого потоку та встановлення специфіки поєднання одиниць із попередньою й наступною

за контрастом у лінійному ряді. У лінгвістичній семантиці синтагматична методика репрезентована валентнісним аналізом, у фонетиці, морфеміці, синтаксисі - дистрибутивним аналізом, який згодом почав застосовуватися і в семантичних дослідженнях. Дискусійним питанням залишається первинність С. чи парадигматики. З одного боку, сполучуваність мовних одиниць ґрунтується на їхньому парадигматичному потенціалі, з іншого, парадигматика визначається синтагматичними можливостями одиниць. Тому С. і парадигматика являють собою взаємопов'язані параметри системи мови. **Syntagmatics, syntagmatic relation**

СИНТАКСЕМА - термін семантичного синтаксису, мінімальна семантико-синтаксична одиниця, яка є одночасно носієм елементарного змісту, конструктивним компонентом речення й має відповідний набір синтаксичних функцій - конструктивних ролей у побудові певних комунікативних одиниць. На відміну від членів речення, які встановлюються формально-синтаксичним шляхом, С. визначаються на основі семантико-синтаксичних зв'язків. Головними функціями С. є їхнє самостійне вживання, застосування у складі речення та сполучення як їхнього компонента - знака складника ситуації. У реченні С. займають позиції носія предикативності, відповідника предикативності, поширювача речення і налівпредикативного складнозначача речення. У сполученні розрізняються такі позиції С: придієслівна, приіменна, приад'єктивна та приадverbіальна. Дослідники виділяють три функціональні типи С: вільні, які можуть використовуватися самостійно й у складі сполуки чи речення; зумовлені, що вживаються переважно як складники сполучення й речення; і зв'язані, які існують лише у складі сполук. С. має такі диференційні ознаки, як і категорійно-семантичне значення слова, від якого вона утворена; морфологічну форму та здатність синтаксично реалізовуватися в певних позиціях. Кількість синтаксичних функцій С. визначається належністю її до певного функціонального типу. Список С. російської мови укладений у "Синтаксичному словнику" нового типу за редакцією Г. Золотової. Зумовлені та зв'язані функціональні типи С. мають позиції, які визначаються із застосуванням концепції синтаксичних ролей Л. Теньєра, теорії глибинних відмінків Ч. Філлмора, що служить поясненням асиметрії семантичних функцій і морфологічних відмінків. У відмінковій (рольовій) граматиці (Ч. Філлмор, У. Чейф, Дж. Андерсен, У. Кук, Дж. Грубер, Ст. Староста, У. Фолі, Р. ван Валін) синтаксичні ролі є універсальними елементами системи смислів будь-якої мови й можуть бути представленими чи не представленими у морфологічних відмінках різних мов, мати різні можливості мовної репрезентації. Набір ролей, або глибинних відмінків, у працях Ч. Філлмора обмежений 7 елементами (агентивом, дативом, інструменталісом, фактитивом, локативом, об'єктивом, пізніше - агентивом, експерієнтивом, інструментом, метою, локативом, об'єктивом, включеним реченням із функцією модальності мовця). Із розвитком концепцій рольової граматики, семантичного синтаксису, фреймової семантики кількість ролей зросла до 100 (Р. Пенк виділяє 5 актантів події, позначеної елементарним реченням, В. Богданов - 14, 10. Апресян - 25, Н. Леонтьєва - 100). Причинами такої розбіжності в кількості семантичних ролей здебільшого є завдання й обсяг матеріалу досліджень, ступінь

дроблення значень граматичних відмінків і значень синтаксичних одиниць (наприклад, локатива, темпоратива, медіатива, об'єкта, суб'єкта і т. ін.), а також уведення до складу ситуації комунікативних і модальних показників як семантичних відмінків (перформативності, оцінки, фігури спостерігача, статусних ролей комунікантів тощо).

СИНТАКСИС (від гр. *syntaxis*- побудова, сполучення, порядок)- 1) граматична будова речень та словосполучень у мові та закономірності їхнього функціонування в мовленні;

2) галузь мовознавства, розділ граматики, що вивчає закономірності сполучення слів і предикативних одиниць у реченні, будову, ознаки й типи речень і висловлень. Розмежовують С. словосполучень, який установлює синтаксичні властивості окремих слів як частин мови, тобто правила їхньої сполучуваності з іншими словами; і С. речень, спрямований на дослідження типів, ознак речень, зв'язків слів і сполук у складі речення й висловлення. У середині ХХ ст. синтаксисти почали переходити до вивчення синтаксичних одиниць, більших за висловлення, що зумовило нові вектори традиційного С, створення С. складного цілого, зв'язного мовлення, тексту. З'явилися терміни "суперсинтаксис" (В. Дресслер), "макросинтаксис" (З. Харрис), "гіперсинтаксис" (Б. Палек), "граматика контексту" (Т. ван Дейк), що згодом привело до формування нової мовознавчої галузі - лінгвістики тексту.

Одиницями традиційного С. вважаються речення й висловлення, хоч С. словосполучень оперував власною одиницею - словосполученням як поєднанням двох слів на підставі певного семантичного та граматичного зв'язку. Речення є структурно-семантичною інваріантною одиницею мовної системи і характеризується комунікативною, змістовною й інтонаційною завершеністю. Висловлення є мовленнєвим варіантом речення, його реалізацією в конкретному мовленнєвому акті. Однак розробки логіко-семантичного напрямку С. сприяли появі поряд із реченням термінів "пропозиція", "предикативна одиниця", "позиційна схема", які корелюють із поняттям простого речення як системної одиниці за умови відсутності в ньому згорнутих напівпредикативних конструкцій. Просте речення розглядається як предикативна одиниця, позначення однієї події, ситуації, мисленнєвим аналогом яких є пропозиція, якщо речення не містить напівпредикативності. Позиційна схема трактується як інваріант можливого варіювання структур речення. Складне або ускладнене напівпредикативними конструкціями речення відповідає двом і більше пропозиціям, позначеним кількома предикативними одиницями, які перебувають у відповідних семантико-синтаксичних зв'язках. Дослідження семантико-синтаксичних відношень у реченні зумовили виникнення терміна "синтаксема", яка є мінімальним носієм елементарного змісту, конструктивним компонентом речення й має відповідний набір синтаксичних функцій як конструктивних ролей у побудові певних комунікативних одиниць. Синтаксема позначена словом як складником словосполучення й водночас фіксує позиційну роль слова в реченні.

Наявність такої кількості одиниць й аспектів С. спричинили дискусію навколо проблеми синтаксичної одиниці. Виходом із цього замкненого термінологічного кола став розгляд словосполучення як перехідної ланки між морфологічним

і синтаксичним рівнями мовної системи з огляду на подвійну природу сполуки: з одного боку, вона будується із синтаксичних одиниць подібно до речення, з іншого, її значення не формує комунікативного цілого й наближається до лексичних одиниць. Синтаксема ж є складником абстрактних позиційних схем простих і складних речень. Предикативна одиниця не може отримати статусу одиниці С. через її змістовну, комунікативну й інтонаційну незавершеність як компонента складних речень. Інваріантними синтаксичними одиницями можуть бути лише речення у термінологічному значенні цього слова. Відкритою й досі залишається проблема синтаксичних зв'язків, які загалом поділяються на сурядні й підрядні, сполучникові й безсполучникові й мають свої типи на рівнях простого та складного речення, однак наявність синтаксичного синкретизму, змістовної та формальної невідповідності відношень між словами або предикативними одиницями зумовлюють невизначеність сурядності або підрядності зв'язків координації, кореляції, апозиції, атакож установлення домінанти семантики чи форми при вияві типу відношень деяких складних речень.

Сучасний стан синтаксичних досліджень характеризується широким розгалуженням напрямів С. Традиційним С. є структурно-статичний, який розглядає синтаксичну будову словосполучень і речень, їхні типи й ознаки, структурні схеми, не пов'язані з контекстом і ситуацією мовлення. Семантичну природу предикативності речень, їхні синонімічні перетворення, пропозиційну відповідність, позиційні схеми, їхнє варіювання в мовленні й парадигматику, типи функцій синтаксем як складників речення, імпліцитність і компресію предикативних одиниць вивчає семантичний, або функціонально-семантичний С. На розробки у галузі семантичного С. значний вплив мали концепція актантної структури речення Л. Теньєра; двокомпонентна модель пропозиції Ш. Баллі, яка містила константний компонент (диктум) і суб'єктивну змінну (модус); генеративні синтаксичні теорії й відмінкова (рольова) граматики Ч. Філлмора, яка на початку свого становлення також ґрунтувалася на принципах генеративізму. Генеративний синтаксис американського дослідника Н. Хомського оперує універсальними глибинними й поверхневими синтаксичними структурами, встановлює універсальні правила синтаксичних трансформацій й обмеження на них, виявляє уроджені принципи й параметри, що коригуються процесом мовної соціалізації. Семантичний складник синтаксичних структур розглядається як вторинний, інтерпретаційний і не впливає на процеси синтаксизації. Попередниками генеративного напрямку С. були трансформаційна методика синтаксичного моделювання З. Харриса й розроблена дескриптивістами Р. Уеллзом, К. Пайком, Ч. Хоккетом, З. Харрисом на підставі положень учення Л. Блумфілда методика членування речення на безпосередні складники як побудова дерева залежностей і встановлення правил згортки до межі ядерної одиниці або розгортки синтаксичних конструкцій, що проектується на дослідження синтаксичних структур і схем.

Комунікативний С. спрямований на динамічний бік мовленнєвих одиниць - висловлень, на особливості їхнього актуального членування в конкретних

комунікативних ситуаціях, на встановлення мовленнєвих варіантів речень, комунікативної парадигматики, особливостей модальності й перформативності, ролі порядку слів й інтонації у формуванні змісту висловлень тощо. Стилістичний С. вивчає функціонування синтаксичних конструкцій у різних функціональних стилях мовлення, їхню стилістичну синонімію, стилістичні функції членів речення, порядку слів у реченні, варіантність синтаксичних зв'язків між різними членами речення, синтаксичні фігури тощо. С. тексту має на меті дослідження правил адаптації та зв'язності речень у контексті й ситуації мовлення, референційної природи висловлень у конкретних текстових масивах, ролі синтаксичних одиниць у формуванні концепту тексту, його тематичних ліній, образності, експресивності тощо. Становлення когнітивної парадигми у сучасному мовознавстві сприяло появі розробок когнітивного С, спрямованих на аналіз проєкції синтаксичних конструкцій на структури знань людини. Цьому передувала піввікова традиція комп'ютерного моделювання синтаксичних структур, яке ґрунтувалося на доробку семантичного й генеративного синтаксису. Перехід від комп'ютерної метафори розгляду мови до визнання її синергетичної, суто людської, творчої, евристичної природи зумовив потребу дослідження реальних мовленнєвих продуктів не лише строго логічної природи, які не вкладаються у традиційні пропозиційні рамки синтаксичних схем, а мають особливу нелінійну, образну, метафоричну, парадоксальну природу. Не випадково у статті 1996 р. 3. Попова підкреслювала відставання синтаксичних теорій від мовної практики, недостатність понять, дефініцій і термінів для нових пропозиційних смислів і засобів їхнього вираження, а Дж Лакофф відзначив, що "ані формальний синтаксис, ані формальна семантика в сучасному розумінні не здатні адекватно аналізувати есперієнційний, образний й екологічний характер мислення". Спроби дослідження синтаксичних структур такого типу здійснені нами на матеріалі паремій і поетичних текстів і відкривають нові обрії для синтаксичних розробок у когнітивному напрямі.

Вивчення С. сягає часів античності, коли було здійснено першу класифікацію речень за комунікативною метою (Протагор, Аристотель) і поділ речення на дві частини - ім'я й дієслово (Платон). Термін С. уперше використаний стоїками (III ст. до н. е.), які були засновниками європейської синтаксичної традиції й застосували його для аналізу логічного змісту речень. Стоїки ввели термін "категорема" на позначення предиката як складника висловлення (корелятами предиката у реченні вони вважали відмінки), виокремили комунікативні типи речень, установили специфіку складного речення й типи відношень між його частинами. Вивчення С. частин мови розпочалося у III ст. н. е. Аполлонієм Дисколом, який заклав підґрунтя формально-граматичного підходу до аналізу синтаксичних явищ, на відміну від логічного підходу стоїків. Історію розвитку С. до середини XX ст. можна розглядати як послідовну зміну логіко-психологічного підходу формально-граматичним і навпаки, а підхід до С. від слова й відречення відобразився в конкуренції подальших синтаксичних концепцій. Логічний підхід зумовив розгляд С. як учення про способи вираження думки й розроблявся філософськими граматиками під кутом зору раціоналізму й універсалізму (речення дорівнювало судженню/умовиводу,

члени речення розглядалися як виразники логічних складників). Психологічний підхід до С. виник у другій половині XIX ст. у концепціях Г. Пауля, Г. Штейнтала, О. Потебні, В. Вундта, однак за своєю сутністю був близький логічному, хоч зміст речень й отримував комунікативно-психологічну інтерпретацію. Формально-граматичний підхід спершу зосереджувався на засобах комбінації мовних одиниць, що знайшло відображення у структуралістських розробках дистрибутивного С. у концепціях дескриптивістів, ученні про синтаксичну валентність. Логічний підхід отримав новий поворот у концепціях логічного аналізу мови Г. Фреге, Л. Вітгенштейна, Б. Рассела й ін. і трансформувався в теорію мовленнєвих актів і прагматику. У другій половині XX ст. увага синтаксистів була перенесена на логіко-семантичний, комунікативно-дискурсивний, мовленнєвий, комп'ютерний і когнітивний аспекти. **Syntax**

СИНТАКСИЧНА ДЕРИВАЦІЯ - тип творення слів, при якому похідне слово зберігає понятійне ядро лексичного значення твірного слова, змінюючи при цьому частину мови. Термін уведений польським дериватологом Є. Куриловичем, який розмежовував лексичну й синтаксичну деривацію. Дослідники відносять до синтаксичних дериватів дієслів віддієслівні абстрактні іменники, деякі віддієслівні прикметники та прислівники; якісних прикметників - відад'єктивні абстрактні іменники, відприкметникові якісні прислівники, відприкметникові дієслова становлення; іменників-відносні прикметники, відсубстантивні дієслова і присвійні прикметники. Віднесення груп похідних слів до синтаксичних дериватів є предметом дискусій, адже синтаксичні деривати мають бути результатом лише частиномовної перекатегоризації за умови збереження загального понятійного ядра значення, що властиве не всім перерахованим групам. До того ж використання цих одиниць у мовленні нерідко усуває можливість їхнього понятійного ототожнення через різну синтаксичну позицію деривата та твірного слова й неможливість їхньої взаємозаміни.

Syntactic word-formation

СИНТАКСИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК - різні типи семантико-граматичних відношень у словосполученні й реченні. Розмежовують два типи С. з/ сурядний і підрядний. Сурядний зв'язок поєднує граматично рівноцінні й рівноправні мовні одиниці: однорідні члени речення, предикативні одиниці складносурядного речення й деякі безсполучникові, а також окремі речення. Його формальним показником є сурядні сполучники, однак за умови їхньої відсутності встановлення сурядного зв'язку ґрунтується на семантичних відношеннях рівноправності одиниць. Головними різновидами сурядного зв'язку є єднальний, приєднувальний, протиставний, зіставний, градаційний розділовий, пояснювальний. Сурядність приєднувального й пояснювального зв'язків між словами чи предикативними одиницями визнається не всіма синтаксистами (деякі розглядають їхню синкретичну природу).

Підрядний зв'язок репрезентує залежність однієї мовної одиниці від іншої. За семантико-синтаксичними відношеннями він диференціюється на об'єктний, означальний, обставинний (див. Складнопідрядне речення). Він може бути прислівним і детермінантним. Перший характеризується підпорядкуванням залежного складника підрядності (слова, сполучення чи предикативної одиниці)

опорному слову. Другий підпорядковує залежний компонент (детермінант у простому реченні чи підрядну предикативну одиницю) головним членам предикативної одиниці. За передбачуваністю підрядний зв'язок може бути передбачуваним і непередбачуваним. Перший властивий прислівному зв'язку, який на підставі опорного слова відкриває валентність для іншого слова, сполуки чи предикативної одиниці. Другий реалізується в детермінантному зв'язку, коли залежний компонент не є зумовленим головним компонентом. Із цими типами пов'язаний параметр обов'язковості / необов'язковості підрядності, розподіл яких залежить від протиставлення обов'язкових і факультативних валентностей слова або головних членів речення. Підрядний зв'язок може бути передбачуваним, але не обов'язковим за умови факультативної валентності залежного компонента.

На рівні словосполучення різновидами підрядного зв'язку є узгодження, керування та прилягання. Узгодження передбачає наявність у головному й залежному слові спільних граматичних ознак, які при зміні головного також відповідно змінюються. Узгодження властиве атрибутивним сполукам і прикладкам, хоч останній синтаксичний компонент, на думку деяких мовознавців, не формує з означуванним головним словом сполучення у строгому термінологічному розумінні. Їхній зв'язок названий апозитивним. Апозиція як С. з. означеного слова та прикладки в синтаксисі трактується неоднозначно. Керування є типом підрядного С. з. у словосполученні й реченні, коли головне слово з огляду на власне граматичне значення вимагає від залежного певної граматичної форми, яка не змінюється при словозміні головного. Форма залежного слова зумовлена лексичним і граматичним значенням головного, його частиномовним статусом і словотворчою структурою. Здатність керування в індоєвропейських мовах належить переважно дієслову й іменнику. Прилягання передбачає зв'язок за змістом за умови відсутності підпорядкованості граматичних ознак головного й залежного слів. У граматиках багатьох мов воно розглядається як принцип синтаксування аналітичних мов. Зв'язок прилягання переважно слабкий, оскільки залежне слово є факультативним компонентом, окрім випадків його інформативної обов'язковості в поєднанні зі зв'язками і т. ін. Виокремлюється відмінкове прилягання як синкретичне явище між слабким керуванням і зв'язком за змістом (здебільшого означальні й обставинні відмінкові зв'язки). У простому реченні підрядний С. з. виявляється в порівняльних зворотах, конструкціях із сполучником *як* і значенням "в якості когось або чогось", деяких конструкціях із вторинним сполучниковим зв'язком.

На рівні сполучення предикативних одиниць підрядність зумовлює їхні відношення у складнопідрядних реченнях і деяких безсполучникових із нерівнозначними семантичними відношеннями предикативних одиниць. У вузькому розумінні підрядний зв'язок обмежується лише зв'язком головної й підрядної предикативних одиниць у складнопідрядних реченнях. При наявності кількох підрядних предикативних одиниць у висловленні він має паралельний, послідовний і комбінований різновиди: перший характеризується однаковим смисловим зв'язком підрядних одиниць із спільною для них головною (супідрядністю), другий співвідносить головну предикативну одиницю з першою підрядною, яка у свою чергу є головною

для другої підрядної, третій комбінує паралельну й послідовну підрядність. Формальними репрезентантами підрядного зв'язку предикативних одиниць є підрядні сполучники і сполучникові слова, а також анафорична займенникова кореляція. Між підрядним і сурядним зв'язками у складних реченнях існують перехідні синкретичні явища з формальними показниками сурядного зв'язку, а смисловими відношеннями нерівнозначності, що зумовлює поширення підрядного зв'язку й наскладносурядні речення. І навпаки, при наявності підрядних сполучників у складному реченні між їхніми предикативними одиницями простежуються зв'язки рівнозначності. До С. з. у реченні належать також зв'язок предикативного характеру між підметом і присудком, що супроводжується їхнім морфологічним узгодженням, - координація. Координація не є ані підрядним, ані сурядним зв'язком. Такий самий статус має кореляція - тип синтаксичного зв'язку вільного поєднання вставних конструкцій із членом речення або реченням у цілому. **Syntactic relation**

СИНТЕЗ (від гр. synthesis - поєднання) - загальнонауковий метод як спосіб дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки, що полягає у поєднанні його складників і вивченні їх як єдиного цілого. Протилежним методом є аналіз, який передбачає розділення цілого на частини й опис кожної з частин і зв'язків між ними. Аналіз і С. перебувають у єдності й забезпечують адекватне пояснення об'єкта. У мовознавстві С. забезпечує побудову різних класифікацій мовних явищ, встановлення їхніх інваріантних ознак, категорій і т. ін. **Synthesis**

СИНТЕТИЧНИЙ СПОСІБ ВИРАЖЕННЯ ГРАМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ - спосіб передачі граматичного значення в межах одного графічного слова, на відміну від аналітичного, який закріплює граматичне значення за двома і більше графічними словами. Засобами синтетичного способу є флексії, формотворчі афікси, внутрішня флексія, суплетивізм, наголос, чергування основ. Синтетичні форми є типологічною рисою синтетичних мов, якими є флективні й аглютинативні, хоч деякі дослідники протиставляють синтезові аглютинацію як ознаку аналітичних мов (Ш. Баллі, Є. Поливанов, Дж. Гринберг) на підставі відсутності в аглютинативному афіксі двох і більше граматичних ознак (їхнього синтезу). С. с. в. г. з. розглядався під кутом зору мовного прогресу: у XIX ст. більш довершеними вважалися синтетичні мови, на початку XX ст. синтетизм почав трактуватися як архаїчна риса мови, а рух від синтетизму до аналітизму став прикметою розвитку та прогресу мови (О. Єсперсен). Проте не існує синтетичних або аналітичних мов у чистому вигляді, синтетичні форми можуть замінюватися аналітичними і навпаки.

СИНТЕТОСЕМІЯ (від гр. synthesis - поєднання) - явище закріплення за певним афіксом чи флексією слова одночасно кількох граматичних значень. С. властива флективним синтетичним мовам (в українській мові прикметник *жовтої (кулі)* має флексію -о/, що позначає родовий відмінок однини жіночого роду). С. протиставлена гаплосемії, яка, навпаки, зумовлює позначення одним афіксом лише одного граматичного значення та властива аглютинативним мовам (наприклад, у турецькій мові *Dallarda* - "на гілках", *-Iag* має значення множини, *-da*- місцевого відмінка).

СИНХРОНІЯ (від гр. *synchronos* - одночасний) - протиставлений діяхронії або доповнюваний до неї аспект лінгвістичних досліджень сучасного стану мовної системи або її стану у певний період розвитку. На відміну від С, діяхронія спрямована на вивчення мовних явищ в історичному розвитку й еволюційних змін мови як системи. Діахронія дає змогу простежити становлення мовних підсистем, дію історичних законів їхнього розвитку, визначити передумови, причини мовних змін, час їхньої дії й тенденції розвитку мови. Розмежування синхронії та діяхронії здійснив Ф. де Соссюр - основоположник лінгвістичного структуралізму, що стало альтернативою діяхронічному підходу порівняльно-історичного мовознавства, ознаменувало становлення нової лінгвістичної парадигми (системно-структурної) і поворот до вивчення сучасного стану мови як системи ієрархічно структурованих рівнів. Синхронічне вивчення мови є прерогативою описової, або статичної лінгвістики і покладене в основу загального в лінгвістиці описового методу. Ідея систематизації вивчення мови на одному часовому зрізі у жорсткому протиставленні діяхронії була висунута Ф. де Соссюром у курсі лекцій із загального мовознавства, який він читав у Женевському університеті у 1907 - 1911 р. р. і який посмертно видали його учні у 1916 р. Антиномія С. і діяхронії викликала критичні зауваження навіть у прихильників структуралізму: датського лінгвіста О. Єсперсена, англійця Дж. Фьорса, росіянина Р. Якобсона. Саме тому протиставлення змінилося взаємним доповненням С. і діяхронії, яке й сьогодні визнане не всіма лінгвістами, адже С. є науковою абстракцією постійно змінюваної мовної системи. Розробка проблематики цієї антиномії була здійснена Казанською лінгвістичною школою, очолюваною І. Бодуеном де Куртене, який висловлював подібні погляди, створюючи підґрунтя для досліджень його послідовниками синхронічного й діяхронічного словотвору (В. Богородицький, М. Крушевський).

Synchrony

СИНХРОННИЙ ПЕРЕКЛАД - різновид перекладу, який здійснюється безпосередньо, миттєво в усній формі, практично одночасно із сприйняттям повідомлення мовою оригіналу за допомогою перекладача-синхроніста та спеціальної апаратури передачі звукового повідомлення мовою перекладу в умовах дефіциту часу. Патент на С. п. був виданий у 1926 р. фірмі International Business Machines (IBM) на ім'я Г. Фінлі - радіоінженера фірми, який утілював ідею бостонського бізнесмена Е. Філена. Перше застосування С. п. відбулося у 1928 р. у СРСР на IV конгресі Комінтерну. Однак професійне використання С. п. датується 20 листопада 1945 р. - часом початку Нюрнберзького процесу. Теоретичні погляди та практичні розробки С. п. викладені у книгах радянських перекладачів-практиків Г. Чернова "Теория и практика синхронного перевода" (1978 р.), "Основы синхронного перевода" (1987 р.) й А. Ширяєва "Синхронный перевод" (1979 р.), "Пособие по синхронному переводу" (1982 р.). Завданнями С. п. є 1) обґрунтування поняття синхронності перекладу, адже на сприйняття тексту оригіналу накладається власна звукова репрезентація щойно почутого мовою перекладу; 2) розробка ймовірно-прогностичних моделей С. п., які б ураховували потенціал не лише лінгвістики, а й психології, теорії комунікації; 3) аналіз чинників впливу на прогнозування змісту в комунікативній

ситуації перекладу; 4) вивчення механізму пошуку та прийняття перекладацьких рішень; 5) систематизація помилок і неточностей, збоїв, хезитацій перекладача з метою пояснення психологічного й лінгвістичного механізмів С. п.; 5) опис труднощів С. п.; 6) дослідження механізмів економії й надмірності інформації, експліцитного й імпліцитного планів повідомлень, специфіки лінгвістичних трансформацій і т. ін. **Interpretation**

СИСТЕМА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ - у комп'ютерній лінгвістиці клас систем штучного інтелекту, які моделюють окремі інтелектуальні здатності людини і використовують їх із метою прийняття рішень, часткового контролю, інформування й аналізу. **Intelligent assistance system**

СИСТЕМА МОВИ-абстрагована від реальної мовленнєвої діяльності ієрархічна організація мовної компетенції, що складається з інваріантних одиниць (фонем, морфем, лексем, графем, речень, текстем), структурована на підставі синтагматичних, парадигматичних й епідигматичних зв'язків між цими елементами на всіх мовних рівнях і служить для реалізації номінативної, комунікативної, пізнавальної, фатичної, конативної, волюнтативної (впливу), акумулятивної, трансляторної, емотивної й ін. функцій. С. м. не має жорсткої структури, чому сприяють закони мовної економії й надмірності, асиметричного дуалізму мовних знаків, співіснування аналогії й аномалії, наявність мовного синкретизму тощо. Розуміння мови як системи склалося наприкінці XIX ст. у межах лінгвістичного структуралізму, який позначив перехід від атомізму до системності, від емпіризму до раціоналізму. Підґрунтям системного підходу до мови були спроби систематизації явищ різних мовних рівнів у давніх граматиках світу, дискусія Александрійської та Пергамської шкіл (аналогістів й аномалістів), логічний підхід до мовних явищ універсальних граматик Середньовіччя, методологія раціоналізму Р. Декарта, Г. Лейбніца й ін. У порівняльно-історичному мовознавстві XIX ст. також зароджуються ідеї системного розгляду мови (організмична теорія А. Шлейхера, розробка звукових законів молодогограматиками і т. ін.).

Дослідження мови як системи у структуралізмі керувалося його головними принципами, зокрема, онтологічним дуалізмом (існуванням інваріантів системи щодо сукупності їхніх реалізацій у мовленні на всіх рівнях), редукціонізмом (обмеженістю інтересів на внутрішній структурі мовної системи без урахування діяльності мовців у конкретних мовних ситуаціях), реляціонізмом (абсолютизацією відношень у мовній системі на противагу проблемам зв'язку мови й мислення, мови й суспільства, мови й комунікації, а також залежністю мовного елемента від системи в цілому та його місця відносно інших елементів), опозитивністю (визначенням диференційного змісту елементу шляхом перевірки його протиставлень іншим елементам у парадигматичному класі або в синтагматичній послідовності), логіцизмом (застосуванням реляційної логіки в семантиці й синтаксисі). Розгляд мови як системи ґрунтується на дихотомії мови й мовлення в межах лінгвальної діяльності, постульованій фундатором Женевської школи Ф. де Соссюром, трихотомії мови, мовлення й мовленнєвої діяльності, висунутої раніше німецьким дослідником Г. Габеленцом; протиставленні мові в потенції мови в реалізації

засновника Казанської і Московської лінгвістичних шкіл І. Бодуена де Куртене, емічного й етичного рівнів американського дескриптивіста К. Пайка тощо.

У лінгвістичній дискусії є проблема авторства дефініції мови як системи. Одні дослідники надають перевагу Ф. де Соссюру, інші - А. Мейє, який використав її у 1893 р., але не виключено, що він почув її під час паризьких лекцій Ф. де Соссюра. Г. Габеленц приблизно у той самий час визначив мову як систему, частини якої органічно взаємопов'язані та взаємозалежні. Ф. де Соссюру належить виділення синтагматичних й асоціативних відношень у мовній системі. Пізніше термін "асоціативні відношення" датський мовознавець Л. Єльмслев замінив на парадигматичні. Він проектував це протиставлення на антиномію С. м., якій притаманні парадигматичні відношення, і мовлення, якому властиві синтагматичні, що руйнувало єдність цих відношень. Парадигматика кваліфікувалася як зв'язки, підпорядковані логічній диз'юнкції (або / або), а синтагматика - як зв'язки логічної кон'юнкції (і / і). Російський дослідник І. Бодуен де Куртене також розглядав два ший відношень у мові, горизонтальні й вертикальні. Празькі лінгвісти відстоювали положення про наявність двох типів відношень на всіх рівнях С. м. Ф. де Соссюру й І. Бодуену де Куртене належить виділення системних одиниць мови. Представники Празького лінгвістичного гуртка поширили соссюрівську ідею системності мови у синхронії на діахронію мови, заклали підґрунтя найсучаснішого аспекту системного підходу - синергетичного. Вони розглядали С. м. як динамічну, телеологічну, що характеризується прагненням до рівноваги, якої вона ніколи не досягає, створюючи нові аномалії, нову асиметрію. С. м., на їхню думку, містить підсистеми рівнів і функціональних стилів, що робить її складною, системою систем.

Положення про суперсистему мови як складну, нелінійну, нерівноважну, відкриту для впливу зовнішнього середовища (мовлення, пізнавальної діяльності етносу, культури, соціуму), характеризує сучасні лінгвосинергетичні концепції, які претендують на створення цілісної теорії мови як нового витка системного підходу (семіофізика французького дослідника Р. Тома, розроблена у 60-ті р. р. XX ст. і відзначена прагненням створити нелінійну біонейрофізичну модель мови; теорія німецького вченого В. Відгена; концепція зв'язку систем мови, мозку, етносу російських філософів і лінгвістів В. Аршинова, В. Базильова, І. Германа, В. Пищальникової, Г. Москальчук; теорія синергетичності функціональних полів мови харківської дослідниці О. Тарасової та ін.). Мова як синергетична система регулює свій розвиток і самозбереження шляхом подолання деструктивних чинників за допомогою певних параметрів самоорганізації, якими є поява писемності, диференціація й удосконалення функціональних стилів, процеси кодифікації, демократизації, засвоєння мовою запозичень, усунення аномалій або перетворення їх на аналогії, тенденції до вирівнювання за аналогіями тощо. Сучасні системно орієнтовані лінгвістичні студії позбулися крайнощів структуралізму в розробці системного аспекту мови (до уваги беруться принципи відкритості й динамізму С. м., співвідношення її субстанційних і реляційних характеристик, взаємної детермінованості ряду екстралінгвальних чинників впливу на С. м.). Вагомим внеском до системного розгляду мови стали численні

структурні методики аналізу мовних структур (компонентного, дистрибутивного аналізу, опозиційного та трансформаційного методу, методик комутації й аналізу за безпосередніми складниками, моделювання семантичних полів тощо). Дискусійним питанням залишається співвідношення С. м. і структури мови, яка розглядалася по-різному: як реляційна база системи (Л. Єльмслев), як її синтагматична реалізація, як ієрархічна єдність різнорідних елементів (О. Реформатський), як склад і внутрішня організація єдиного цілого (О. Мельничук), як еквівалент терміна С. м. (В. Кодухов) і т. ін. **Language system**

СІРКОНСТАНТИ - мисленнєві аналоги показників місця, часу, причини, умови і т. ін. певної ситуації, понятійним корелятом якої є предикатно-актантна рамка або пропозиція. На відміну від актантів, пов'язаних із предикатом обов'язковими валентними зв'язками, С. репрезентують його факультативну валентність. Термін використаний у синтаксичній концепції французького лінгвіста Л. Теньєра, який розглядав дієслівний вузол речення як маленьку драму, де семантичним валентностям дієслова відповідають актанти, а обставинам - С У рольовій граматиці Ч. Філлмора актанти та С. розглядаються як глибинні відмінки, універсальні елементи системи смислів будь-якої мови, що можуть бути представленими чи не представленими у морфологічних відмінках різних мов, мати різні можливості мовної репрезентації. У термінах семантичного синтаксису С. можуть відповідати ад'юнктам предикатно-аргументної структури, яка відрізняється від предикатно-актантної рамки своєю синтаксичною орієнтацією.

СКЛАД - одиниця членування мовленнєвого потоку, що є результатом поділу фонетичного слова. С. може збігатися із звуком і фонетичним словом. Складотворчими елементами є голосні звуки, рідше - сонорні приголосні, які у С. "приголосний + голосний" експериментально ідентифікуються як голосні. На відміну від морфеми, С. не має значення, а є одиницею членування мовлення, хоч у складових кореневих мовах С. збігається з морфемою, формуючи значиму одиницю мови - морфосилабему. У фонетиці існують різні тлумачення С. залежно від аспекту його розгляду: артикуляційного (С. є послідовністю мовленнєвих рухів, об'єднаних одним поштовхом повітря - експіраторна теорія Р. Стетсона, 1951 р.; одним імпульсом мускульної напруги - теорія Л. Щерби, М. Граммона 1929 р.; однією керівною командою, яка визначає коартикуляцію цілісного комплексу (взаємний вплив цільових артикуляцій контактних звуків при вимові незалежно від виявів змін артикуляційних жестів) - концепція Л. Чистович); акустичного (С. - це хвиля підвищення й послаблення звучності - сонорна теорія О. Єсперсена, Р. Аванесова). У структурі С. виділяються ініціаль (початковий приголосний або група приголосних); вершина, якою вважається голосний або складовий приголосний, і фіналь (кінцевий приголосний). С. може бути відкритим (із закінченням на голосний), який, за даними експериментів, є мінімальною одиницею вимови, найбільш злитим і зв'язаним; закритим (із закінченням на приголосний), прикритим (із приголосним на початку) і неприкритим (із голосним на початку). С. поділяються на наголошені й ненаголошені: перші потребують більшої м'язової напруги голосових зв'язок, звучать із більшою силою, чіткістю; мають вищу тональність

і більшу тривалість, краще сприймаються на слух. Ненаголошені С. можуть бути переднаголошеними або післянаголошеними й мають свій порядок, який вираховується від наголошеного складу. В американській тагмеміці С. розглядався як фонематичне поняття. У мовах світу виявлені такі головні ознаки фонологічної природи С.: 1) обмеження фонематичних схем С. (наприклад, приголосний + голосний або приголосний + голосний + приголосний і т. ін.); 2) наростання звучності на початку складу; 3) наявність обмежень певних фонем залежно від розташування у С.; 4) залежність місця наголосу від кількості й якості (довготи / короткості) С. у слові, 5) тенденція до моносилабізму як збігу складоподілу і морфемних меж тощо. На рівні С. відбуваються різні фонетичні явища: акомодация, редукція, асиміляція. Більшість мов має фонологічні ознаки С. **Syllable**

СКЛАДНА СИНТАКСИЧНА КОНСТРУКЦІЯ - багатокомпонентне складне речення, що має три й більше предикативних одиниць, поєднаних сурядним, підрядним, сполучниковим, безсполучниковим і комбінованим типами зв'язку. До С. с. к. також належать синтаксичні структури зі своєрідною організацією: період, засоби передачі чужого мовлення. Безсполучникові багатокомпонентні речення - це переважно структури з однотипними частинами. Складносурядні багатокомпонентні речення представлені переважно єднальним або розділовим зв'язком, хоч до них може додаватися й одна предикативна одиниця із протиставним зв'язком. Складнопідрядні багатокомпонентні речення мають послідовну підрядність за умови зв'язку першої (головної) одиниці з другою (підрядною), а другою як головною з третьою підрядною; супідрядність (паралельний зв'язок) при наявності зв'язку двох підрядних з однією головною; а також комбінацію послідовної підрядності із супідрядністю. Супідрядні відношення можуть бути однорідними за умови однакового типу зв'язку підрядних із головною предикативною одиницею й неоднорідними, якщо підрядні одиниці перебувають у різних змістовних і формальних відношеннях із головною. Складні багатокомпонентні речення з різними типами зв'язку містять різноманітні поєднання сурядності, підрядності та безсполучникового зв'язку. Іноді С. с. к. називають і складні словосполучення з різними типами та способами зв'язку.

Complex sentence

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ - різновид конструктивно, комунікативно, інтонаційно та змістовно завершеного речення, представлений двома і більше предикативними одиницями, поєднаними певним типом зв'язку: за наявністю сполучників або сполучникових слів (сполучникового чи безсполучникового), залежно від рівноцінності/нерівноцінності пов'язаних предикативних одиниць (сурядного (паратакису) чи підрядного (гіпотакису)). Термін С. р. у русистичі, зокрема, визнавався не всіма синтаксистами через плеонастичність тези "С. р. складається із простих речень". Однак нове найменування поняття частини С. р. терміном "предикативна одиниця" остаточно розв'язало суперечність. Дискусійним питанням є визначення статусу речення (простого чи складного) у реченнях з однорідними присудками (однорідною предикацією), оскільки вони можуть розглядатися як поліпредикативні, особливо за умови особливого приєднувального порядку

однорідних дієслів, що супроводжується приєднувальними сполучниками. Остаточного не визначено є статус речень із зворотом мети *{Я приїшов, щоб дати вам волю}*, порівняльними зворотами *{Як грім серед ясного неба, приїшла ця новина}*, що можуть трактуватися як поліпредикативні.

С. р., яке має сполучниковий сурядний зв'язок між рівноцінними предикативними одиницями, є складносурядним. Його різновидами є єднальні, протиставні, зіставні й розділові, градаційні а також приєднувальні й пояснювально-приєднувальні, які кваліфікуються по-різному (вони або включені до єднальних, або існують як самостійні різновиди складносурядних речень; деякі синтаксисти останній різновид відносять до складнопідрядних речень). Порядок предикативних одиниць у складносурядних реченнях може бути відносно вільним або фіксованим, структура може бути відкритою й закритою, тобто незамкненою (для єднальних і розділових) й замкненою (для протиставних, зіставних, градаційних), хоч останній поділ є не завжди послідовним, особливо для речень із комбінаторикою різних сурядних відношень. Структурно-граматичними типами складносурядних речень є симетричні й асиметричні у співвідношенні зі зворотними й незворотними, які вказують на можливість перестановки та пропорційності предикативних одиниць.

Сполучниковий підрядний зв'язок між головною й підрядною одиницями є ознакою складнопідрядних речень. Їхня класифікація має кілька принципів: логіко-граматичний, згідно з яким розрізняють підметові, присудкові, додаткові, означальні й обставинні залежно від співвідношення предикативних одиниць із членами простого речення; структурно-семантичний, який урахує спрямованість підрядного зв'язку на слово чи на цілісну головну предикативну одиницю, засоби такого зв'язку та семантичні відношення між головною та підрядною одиницями. За останнім принципом російський синтаксист В. Белошапкова поділяє складнопідрядні речення на речення нерозчленованої та розчленованої структури. Нерозчленована структура характеризується поєднанням підрядної одиниці із словом чи сполукою головної, які потребують уточнення, конкретизації і т. ін., а головна частина не може функціонувати без підрядної. Зв'язок таких складнопідрядних речень може бути прислівним (для підрядних присубстантивно-атрибутивних, прикомпаративних і з'ясувальних) або займенниково-співвідносним (для підрядних отождошення, вміщення і фразеологічного типу). Речення розчленованої структури представлені зв'язком головної предикативної одиниці як цілісної з підрядною, залежною від неї. Зв'язок таких речень може бути детермінантним (для підрядних часу, умови, мети, причини, порівняння, допустових, наслідкових, відповідності) або кореляційним (для супровідних підрядних, які містять у собі додаткове повідомлення й з приводу висловленого у головних і мають формальний засіб такої додатковості).

Відсутність формальних засобів зв'язку між предикативними одиницями кваліфікує безсполучникові речення. Залежно від характеру інтонування вони поділяються на перелічувальні, протиставні, зумовлені, пояснювальні. За характером відношень між предикативними одиницями безсполучникові речення класифікуються на речення з однофункціональними та з різнофункціональними

частинами. Засобами смислового зв'язку цих частин можуть бути не лише інтонація, а й займенники, вставні слова, прислівники, частки тощо. Однофункціональні частини близькі до складносурядних речень і є рівнозначними. Серед них виокремлюють безсполучникові речення з перелічувальними й зіставно-протиставними відношеннями. Різнофункціональні частини наближені до складнопідрядних речень, нерівнозначні, залежні одна від одної й виражають відношення з'ясувальні, часові, причинові, умовні, наслідкові та ін. Між цими типами С. р. існують зони синкретизму; формально сурядний і підрядний сполучникові зв'язки можуть не відповідати змістовному співвідношенню поєднаних предикативних одиниць, безсполучникове речення може представляти обидва типи семантичної залежності. С. р. характеризується поліпредикативністю, особливою парадигматикою, яка репрезентує можливі варіанти сурядності й підрядності у двокомпонентних С. р.

Багатокомпонентні С. р. (складні синтаксичні конструкції, або С. р. з ускладненою синтаксичною структурою) реалізують можливості поєднання таких варіантів і можуть мати сурядний, підрядний, безсполучниковий і комбінований статус. Безсполучникові багатокомпонентні речення - це переважно структури з однотипними частинами. Складносурядні багатокомпонентні речення представлені переважно єднальним або розділовим зв'язком, хоч до них може додаватися й одна предикативна одиниця із протиставним зв'язком. Складнопідрядні багатокомпонентні речення мають послідовну підрядність за умови зв'язку першої (головної) одиниці з другою (підрядною), а другої як головної з третьою підрядною; супідрядність (паралельний зв'язок) при наявності зв'язку двох підрядних з однією головною; а також комбінацію послідовної підрядності із супідрядністю. Супідрядні відношення можуть бути однорідними за умови однакового типу зв'язку підрядних із головною предикативною одиницею й неоднорідними, якщо підрядні одиниці перебувають у різних змістовних і формальних відношеннях із головною. Складні багатокомпонентні речення з різними типами зв'язку містять різноманітні поєднання сурядності, підрядності та безсполучникового зв'язку.

Уперше диференціація складних і простих речень була здійснена стоїками, як і перша класифікація С. р. Подальше дослідження С. р. складалося на підставі ідей універсальних граматик і мало кілька напрямів: логіко-граматичний (теорія скорочення підрядних речень Ф. Булаєва, його класифікація складнопідрядних речень на підставі уподібнення підрядних другорядним членам простого речення; граматики ХІХ ст.); формально-граматичний (школа П. Фортунатова, яка розглядала засоби зв'язку С. р.); структурно-семантичний (класифікація С. р. за типом семантичних відношень між предикативними одиницями); генеративний, спрямований на реконструкцію глибинних синтаксичних і семантичних структур С.р., трансформацій та обмежень на них у різних мовах (породжувальна граMATика Н. Хомського, генеративна семантика); функціонально-семантичний, орієнтований на моделювання позиційних схем і парадигм С. р.; когнітивно-дискурсивний, що намагається реконструювати відношення інференції між компонентами С. р., установити типи риторичних (симетричних й асиметричних) структур у дискурсі, які корелюють із складносурядними та складнопідрядними реченнями (У. Манн, С. Томпсон) тощо. Complex sentence

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ - сукупність семантично та граматично поєднаних висловлень, яка характеризується єдністю теми й особливим синтаксичним зв'язком складників. С. с. ц. й абзац є одиницями різних принципів членування тексту, хоч абзац структурно й композиційно може виділяти С. с. ц. Засобами зв'язності С. с. ц. можуть бути повтори, анафоричні займенники, видо-часові та способові дієслівні форми, порядок слів і речень, кореферентні ряди, паралелізм, інтонування. Виокремлюють три основні структурні типи С. с. ц.: із ланцюжковим, паралельним і комбінованим зв'язком, - що залежать від змісту й мети С. с. ц. Термін уведений російським лінгвістом М. Пospelовим. Синонімами С. с. ц. є надфразна єдність (термін українського дослідника Л. Булаховського), прозаїчна строфа (Г. Солганік), мікротекст (Т. ван Дейк, У. Тіле), текстома (В. Кох), гіперсинтаксема та ін. **Paragraph**

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ-тип складного речення, предикативні одиниці якого переважно є нерівнозначними (одна залежить від іншої) й поєднані формально вираженим сполучниковим підрядним зв'язком у єдине семантичне, граматичне й інтонаційне ціле. Залежна предикативна одиниця С. р. є підрядною, а одиниця, яка її підпорядковує, - головною, хоч розподіл комунікативно значимого змісту може бути різним (більше смислового навантаження може припадати і на підрядну одиницю, що зумовлює певний ступінь несамотійності, залежності головної від підрядної). Найважливішими засобами зв'язку у С. р. є інтонація, підрядні сполучники, сполучникові слова та співвідносні вказівні слова. Класифікація С. р. має кілька принципів: логіко-граматичний, згідно з яким розрізняють підметові, присудкові, додаткові, означальні й обставинні залежно від співвідношення предикативних одиниць із членами простого речення; структурно-семантичний, який ураховує спрямованість підрядного зв'язку на слово чи на цілісну головну предикативну одиницю, засоби такого зв'язку й семантичні відношення між головною та підрядною одиницями.

За останнім принципом російський синтаксист В. Белошпкова поділяє С. р. на речення нерозчленованої та розчленованої структури. Нерозчленована структура характеризується поєднанням підрядної одиниці зі словом чи сполукою головної, які потребують уточнення, конкретизації і т. ін., а головна частина не може функціонувати без підрядної. Зв'язок таких С. р. може бути прислівним (для підрядних присубстантивно-атрибутивних, прикомпаративних і з'ясувальних) або займенниково-співвідносним (для підрядних ототожнення, вміщення та фразеологічного типу). Речення розчленованої структури представлені зв'язком головної предикативної одиниці як цілісної з підрядною, залежною від неї. Зв'язок таких речень може бути детермінантним (для підрядних часу, умови, мети, причини, порівняння, допустових, наслідкових, відповідності) або кореляційним (для супровідних підрядних, які містять у собі додаткове повідомлення із приводу висловленого у головних і мають формальний засіб такої додатковості). Дискусійним є питання про тип зв'язку речень із підрядними місця, які згідно з іншими класифікаціями виділені у складі речень розчленованої структури з детермінантним типом зв'язку, що є логічним за умови віднесення підрядних

до детермінантів місця *{Неподалік де вишні цвіли, була хатинка}*. Однак значення місця може бути і в підрядних нерозчленованій структурі як додаткове *(Там, де.)*. а також у розчленованій структурі з кореляційним зв'язком *(Де ми стояли дощу не було)*.

Існує й інша, традиційна структурно-семантична класифікація С. р. (пор., з підрядними означальними, з'ясувальними, часу, місця, умови, причини, мети, порівняння, допустовими, наслідковими), також поширена в синтаксисі. С. р. за умови формального підрядного зв'язку можуть передавати сурядні змістовні відношення. Такі випадки належать до зони синкретизму. С. р. може бути й багатокомпонентними. Вони мають послідовну підрядність за умови зв'язку першої (головної) одиниці з другою (підрядною), а другої як головної з третьою підрядною; супідрядність (паралельний зв'язок) при наявності зв'язку двох підрядних з однією головною; а також комбінацію послідовної підрядності із супідрядністю. Супідрядні відношення можуть бути однорідними за умови однакового типу зв'язку підрядних із головною предикативною одиницею й неоднорідними, якщо підрядні одиниці перебувають у різних змістовних і формальних відношеннях із головною. **Complex sentence**

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ-тип складного речення, предикативні одиниці якого переважно є рівнозначними й поєднані формально вираженим сполучниковим сурядним зв'язком у єдине семантичне, граматичне й інтонаційне ціле. Зв'язок між предикативними одиницями С. р. (в іншій термінології - кон'юнктами) іноді називають різновидом координативного, однак наявність терміна "координація" у значенні граматичного зв'язку між підметом і присудком, зумовлює усунення такої небажаної омонімії. Структурною ознакою С. р. є неможливість розриву однієї предикативної одиниці іншою. Інтонаційно С. р. характеризується здебільшого ознаками перелічення, протиставлення та зіставлення, градації, розділення Семантико-граматичними різновидами С. р. є єднальні, протиставні, зіставні, градаційні й розділові, а також приєднувальні й пояснювально-приєднувальні, які кваліфікуються по-різному (вони або включені до єднальних, або існують яксамостійні різновиди С. р.; деякі синтаксисти останній різновид відносять до складнопідрядних речень). Порядок предикативних одиниць у С. р. може бути відносно вільним або фіксованим, структура може бути відкритою й закритою, тобто незамкненою (для єднальних і розділових) й замкненою (для протиставних, зіставних, градаційних), хоч останній поділ є не завжди послідовним, особливо для речень із комбінаторикою різних сурядних відношень. Структурно-граматичними типами С. р. є симетричні й асиметричні у співвідношенні зі зворотними й незворотними, які вказують на можливість перестановки та пропорційність предикативних одиниць. Наявність у С.р. двох предикативних одиниць названо синдетоном, а більше двох - полісиндетоном, або поліномом. Дослідники висувують ідею бінарності С. р. як універсальної риси речення взагалі. Дискусійною є проблема межі кількості предикативних одиниць у полісиндетоні. Деякі лінгвісти вважають їхню кількість теоретично необмеженою, інші ставлять її у залежність із глибиною оперативної пам'яті людини й вираховують середнє число 5 предикативних одиниць. С. р. за умови формального сурядного зв'язку можуть передавати підрядність (причини й наслідку, умови

й результату тощо). Такі випадки належать до зони синкретизму. Семантично сурядні відношення наявні у безсполучникових реченнях. Такі речення іноді включають до С. р., розмежовуючи синдетичні зі сполучниковим зв'язком й асиндетичні, поєднуювані просодичними та пунктуаційними маркерами. Багатокомпонентні С. р. представлені переважно єднальним або розділовим зв'язком, хоч до них може додаватися й одна предикативна одиниця із протиставним зв'язком. **Compound sentence**

СКОПОС-ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ - концепція, згідно з якою оцінка ефективності перекладу залежить від ступеня досягнення поставленої перед перекладачем мети (scopos). С.-т. п. була розроблена у працях німецької дослідниці К. Райс. У книзі "Основи всезагальної теорії перекладу" (1984 р.) вона спільно з Х. Фермейєром обґрунтувала положення про переклад як вид практичної діяльності, успіх якої визначається ступенем досягнення мети цієї діяльності. Телеологічна установка перекладача може залежати від типу тексту, кола можливих адресатів, відповідно до поставлених цілей один текст може отримати кілька варіантів перекладу. При цьому дотримання еквівалентності оригіналу й перекладу не є важливим, якщо це не передбачено метою, головне - задовольнити попит замовників перекладу, відповідаючи цілям. Зважаючи на це, розмежовується адекватний й еквівалентний переклад: перший відповідає поставленій меті, другий ґрунтується на функціональній відповідності оригіналу й перекладу. С.-т. п. набуває крайньої форми (абсолютизація вирішальної ролі перекладача) у концепції німецької дослідниці Ю. Хольц-Мянттярі (Фінляндія). Скопос-теорія є певним внеском *до* студій перекладознавства, сприяє опису цільового аспекту перекладу, однак її обмеженість лише цим аспектом створює небажані умови для його абсолютизації. Критики С.-т. п. не погоджуються із твердженнями про самостійне право перекладача на остаточне рішення, про відсутність власної цінності оригіналу, про мотивований лише метою вибір перекладачем способу перекладу, адже переклад - це завжди реакція на оригінал (В. Білліс). **Scopos theory**

СКРИПТ - структура репрезентації процедурних знань (як і сценарій), що стосуються конкретних учасників ситуації (наприклад, обслуговування у магазині). Сценарії ж можуть прикладатися до різних ситуацій шляхом заповнення кінцевих термінальних позицій конкретною інформацією та зберігатися в довгочасній семантичній пам'яті комунікантів. На відміну від схеми, яка містить загальний алгоритм дій, С. засвоюється ще з дитинства в результаті прямого й безпосереднього досвіду або переживання шляхом спостереження. Поняття С. було розроблене Р. Шенком і Р. Абельсоном у 1977 р. у праці "Скрипти, плани, цілі й розуміння" із метою демонстрації однієї із процедур пам'яті. С. пояснюють автоматичність дій людини, коли інформація вилучається з довгочасної пам'яті миттєво й полегшує сприйняття відповідних С. текстових фрагментів. Формалізація змісту С. відбувається за допомогою мережі графів залежностей, які пов'язують метамовні позначення змістовних компонентів. Графи залежностей розглядаються як поєднання за допомогою дуг (логічних і ситуаційних зв'язків) відповідних вузлів - понятійних складників ситуації, репрезентованих словами природної мови, компонентами речень. Концептуальний рівень репрезентації інтегрує семантику та прагматику

тексту зі словником, який представляє слова у списках концептуальних (глибинних) відмінків - мисленнєвих аналогів ситуаційних ролей компонентів, або типових базових дій із правилами умовиводів і каузації. Типовими діями, які є центром більшості ситуацій, Р. Шенк називає 1) здійснення фізичного переміщення об'єкта (PTRANS), 2) передача комусь можливостей впливу на ситуацію (ATRANS). 3) передача інформації (MTRANS), 4) фокусування на актуальному стимулі (ATTEND), 5) докладання зусиль для забезпечення руху об'єкта у відповідном\ напрямку (PROPEL). Змістовне наповнення терміна з часом змінювалося. Спершу С. розглядався як структура знань, що уможливорює реконструкцію каузативних логічних відношень, згодом він почав використовуватися при автоматичній обробці текстів як модель перебігу подій, яка складається зі сцен. С. прирівнюється до однієї чи ряду предикативних структур (пропозицій, предикатно-актантних рамок), пов'язаних між собою певними відношеннями. С. трактувався і як набір очікувань розвитку подій і дій людини у відповідних ситуаціях. Змінним було і родове поняття С: він розглядався як тип фрейму, як різновид схеми, стереотип, прототип. На думку одного з фундаторів теорії прототипів Е. Рош, С. є достатньо ефективним засобом зберігання й використання знань, оскільки людина засвоює насамперед найбільш типові, середній рівень категоризації. С. дають змогу людині почуватися комфортно і діяти звично без внутрішньої напруги у типових ситуаціях. **Script**

СЛЕНГ - нелітературна додаткова лексична система, яка представляє паралельну експресивно-оцінну, найчастіше стилістично знижену синонімію позначень загальновідомих понять і належить певній соціальній субкультурі; різновид соціолекту - соціально маркованої лексики певної суспільної групи (професійної, вікової й ін.) у межах національної мови. Нерідко С. має атрибути "молодіжний", "студентський", що значно звужує його значення. С. не є формою існування мови, оскільки не має власної специфіки фонетичного та граматичного рівнів і ґрунтується на закономірностях національної мови. Іноді С. ототожнюється з аргі. На відміну від аргі - таємної, конспіративної форми існування мови замкнених соціально-професійних груп, С. зрозумілий пересічним мовцям, є надбанням відкритих соціально-професійних груп, характеризується стилістичною зниженістю, пейоративністю й не виконує функції утаємниченості, умовності, відмежування. Якщо така функція з'являється у С, то він набуває статусу аргі. С. - динамічна лексична система, вона характеризується нетривкістю в часі й може проникати до літературної мови. Дослідники вважають шляхом такого проникнення низку переходів від корпоративного С. до інтержаргону, далі - до просторіччя, розмовної лексики й до літературної мови. Сферою поширення С. до рівня інтержаргону є засоби масової комунікації (газети, журнали, телебачення, Інтернет), тексти художньої літератури. Термін С. здебільшого ототожнюється з термінами "соціальний жаргон" і "різновид соціолекту". **Slang**

СЛОВОСКЛАДАННЯ - 1) морфологічний спосіб творення композитів (складних слів), який включає складання слів, основоскладання, комбінований спосіб (складання з афіксацією). У результаті С. композит набуває цілісного написання (разом або через дефіс), нового граматичного статусу, переважно незалежного

від фаматичних ознак твірних слів або фаматично стрижнеюго словау мотиваційному сполученні; одного головного наголосу й іноді нового морфологічного вигляду. Деякі складні слова, утворені складанням слів, наближаються до сурядних сполук і навіть можуть зберігати словозміну обох компонентів: *вагон-ресторан, ракета-носіїв*). Основоскладання поділяється на атематичне й тематичне: перше не застосовує інтерфіксів, друге використовує наявні у мові сполучні голосні або такими виступають застигли суфікси чи флексії *{літературознавець, трирічний, горицвіт}*).

Однією з актуальних проблем теорії С. є встановлення способів формування номінативної структури складних слів у проекції на семантичні зв'язки ономазіологічних ознак й їхню роль у створенні значення складної назви. До середини 80-х р. р. XX ст. у словотворі й теорії номінації канонізованою була концепція синтаксичної природи деривації, зокрема, уважалося, що підґрунтям творення всіх композитів є синтаксична конструкція (словосполучення чи речення, сурядні чи підрядні конструкції). У русистичі ця концепція була висунута ще Ф. Буслаєвим, який зауважував, що механізм творення складних назв може бути вивчений шляхом установлення простого речення на базі самостійних слів, що складають композити. Подібні думки висловлювали Е. Бенвеніст, Ш. Баллі, підкреслюючи, що деривати та складні слова є трансформацією судження. В. Порциг розглядав похідні слова як резюме речення з певним присудком. Г. Якобі, Г. Марчанд, Р. Ліз, М. Ягич аналізували зв'язок композита з мотиватором - підрядним реченням. Домінування у західноєвропейській лінгвістиці генеративного синтаксису зумовлювало пошуки корелятив простих дериватів і складних слів на рівні глибинних синтаксичних структур або складних абстрактних фігур логічного синтаксису, близьких перифразі (Г. Брекеле, З. Вендлер, Ю. Балтова, В. Дорошевський, Р. Ліз та ін.).

Перетворення мотиваційних суджень у похідні слова визначило методику багатьох словотворчих досліджень. Навіть словотвірне тлумачення у критерії Г. Винокура мало синтаксичний статус. Проте спроби віднайти синтаксичні кореляти для композитів типу рос. *паровоз* залишаються марними. На початку 70-х р. р. російськими дослідниками Е. Шубіним і Н. Троїцькою була запропонована дефініційно-асоціативна теорія слова й висловлений сумнів щодо обов'язковості синтаксичного зв'язку між мотиваторами складних слів. Однак у 1988 р. знов-таки наголошується на тому, що у кожній моделі складного слова є своє синтаксичне джерело, за виключенням тих композитів, виникнення яких можна приписати дії аналогії. Навіть виокремлення у словотворі асоціативної мотивації (Р. Гжегорчикова, І. Пузиніна, О. Земська, В. Лопатін) не вносить змін у наявні концепції, позаяк асоціювання також розглядається на синтаксичній основі. Складні слова типу укр. *далекомір, богомаз, водоріз*, рос. *мракобес, словоохотливий, мясопуст, тепловоз, громоотвод, сухомятка* й ін. створюють підстави для встановлення інших механізмів деривації, що ґрунтуються на поєднанні асоціацій за аналогією при виборі мотиваторів із фрагментів знань про позначуване. Проблема способів формування складних слів отримує новий вектор дослідження - когнітивно-ономазіологічний, що сприяє розробленню нової типології мотиваційних відношень і типів композиції (О. Селіванова).

2) один із способів словоскладання, що полягає у складанні цілісних слів без інтерфіксації. Таким способом утворюються переважно юкстапозити – композити дефісного написання, які можуть зберігати при цьому словозміну обох компонентів. У нефлексивних мовах С. не розрізняється з основоскладанням. **Composition**

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ – синтаксична конструкція поєднання на підставі підрядного зв'язку двох і більше повнозначних слів. С. іноді кваліфікується як синтаксична одиниця, що зумовлює визначення синтаксису деякими лінгвістами як учення про С. (Московська формально-граматична школа), а С. надає статусу альтернанта реченню як незакінченого речення (П. Фортунатов, О. Шахматов), непередикативної синтагми (М. Трубецької), часткової синтагми (Ш. Баллі). Однак С. не передає завершеної думки й не формує повідомлення, позбавлене предикативності, на відміну від речення, а тому є лише репрезентантом синтаксичної синтагматики в системі мови. С. складається з головного й залежного слів, які перебувають у синтаксичних зв'язках узгодження, керування й прилягання. Узгодження передбачає наявність у головному й залежному слові спільних граматичних ознак, які при зміні головного також відповідно змінюються. Узгодження властиве атрибутивним сполукам та прикладкам, хоч останній синтаксичний компонент, на думку деяких мовознавців, не формує з означуванням головним словом сполучення у строгому термінологічному розумінні. Їхній зв'язок названий апозитивним і розглядається неоднозначно. Керування є типом підрядного зв'язку С, коли головне слово з огляду на власне граматичне значення вимагає від залежного певної граматичної форми, яка не змінюється при словозміні головного. Форма залежного слова зумовлена лексичним та граматичним значенням головного, його частиномовним статусом і словотворчою структурою. Здатність керування в індоєвропейських мовах належить переважно дієслову й іменнику. Прилягання передбачає зв'язок за змістом за умови відсутності підпорядкованості граматичних ознак головного й залежного слів. У граматиках багатьох мов воно відсутнє й часто розглядається як риса аналітичних мов. Зв'язок прилягання здебільшого слабкий, оскільки залежне слово є факультативним компонентом, окрім випадків його інформативної обов'язковості в поєднанні зі зв'язками і т. ін. Виокремлюється відмінкове прилягання як синкретичне явище між слабким керуванням і зв'язком за змістом (здебільшого означальні й обставинні відмінкові зв'язки).

Дискусійними питаннями є встановлення статусу С. щодо відношень підмета та присудка, однорідних членів речення та зв'язку речення або слова із вставними словами, а також кваліфікація апозитивних відношень. Зв'язок підмета та присудка названий координативним, предикативним і не формує С. За статусом головного слова С. поділяються на субстантивні, ад'єктивні, дієслівні та прислівникові. За типом синтаксичної функції залежного слова виокремлюються об'єктні, означальні й обставинні С. За типом семантичного зв'язку між компонентами С. розрізняються вільні та зв'язані сполуки: перші зберігають самостійні значення складників і допускають їхню варіативність, другі характеризуються втратою або послабленням незалежності компонентів і відповідають за функцією цілісної єдності слову. За структурою й типом зв'язку існує поділ С. на прості,

складні й комбіновані. Перші складаються із двох, трьох або чотирьох компонентів, пов'язаних одним сильним зв'язком, другі передбачають поєднання двох різних типів синтаксичного зв'язку, треті мають різні головні слова у своєму складі. За умови визнання С. сукупності слів, поєднаних сурядним зв'язком, багатокомпонентні С. суміщають різні модифікації підрядних і сурядних відношень. Сурядні сполуки поділяються на відкриті (із єднальними й розділовими відношеннями) і закриті (із протиставними та градаційними відношеннями). С. вивчалось переважно у славістиці, зокрема, у русистиці. Ще у граматиці О. Востокова (1831 р.) подано детальний опис системи С. у російській мові. С. розглядалось подвійно: як похідне від речення (О. Шахматов) і від слова (В. Виноградов). **Phrase**

СЛОВОТВІР - розділ мовознавства, що вивчає словотворчу підсистему мови, механізм творення слів на базі наявної в мові системи морфем і способів їхнього поєднання. Одиницями словотворчої підсистеми є морфеми як інваріанти, репрезентовані в мовленні морфами. Морфеми мають певні закономірності синтагматики, реалізують парадигматичні ознаки на підставі наявності їхньої синонімії, омонімії й антонімії. Парадигматика словотворчого рівня представлена зв'язками похідності й мотивації, які також актуалізують епідигматичні відношення в мовній системі (Д. Шмел'єв). Словотворча підсистема має тісні зв'язки з іншими підсистемами мови: фонологічною, зважаючи на зміни морфів на морфемних швах; морфологічною на підставі забезпечення словозміни й формотворення, частиномовного статусу певними стандартними афіксами; синтаксичною як підґрунтям значної кількості словотвірних процесів; лексичною з огляду на обов'язкове врахування семантичного виведення похідних основ від твірних. С. як лінгвістична дисципліна виокремився зі складу граматики у 40-і р. р. XX ст, хоч у деяких лінгвістичних школах світу С. залишився в межах граматики через особливості відповідних мов. В аморфних мовах і деяких аглютинативних, де важко відрізнити афікси від службових слів (ті самі елементи кваліфікуються то як невіддільні частки, то як мобільні афікси), особлива увага дослідників зосереджена на закономірностях лінійної сполучуваності одиниць, що описується за допомогою методик синтаксису. Це зумовлює розгляд С. у єдності із синтаксисом у складі граматики як окремої мовознавчої галузі. Іноді С. включають до лексикології, виходячи із семантичної забезпеченості дериваційних процесів і врахування значень при морфемному та словотворчому аналізі.

Проблематика С. зумовлює точки дотику з іншими мовознавчими дисциплінами (ономасіологією, теорією номінації, історією мови, лінгвістичною семантикою, граматиною, орфографією, психолінгвістикою, когнітивною й комп'ютерною лінгвістикою тощо) і створення маргінальних галузей. Однією з таких галузей є морфонологія, що вивчає зміни фонем у процесах словозміни та словотворення, фонологічну структуру морфем. Її об'єктом є варіювання фонем у складі морфів однієї морфеми. Морфонологія почала розроблятися у XIX ст. І. Бодуеном де Куртене, а її всебічне обґрунтування здійснене представником Празького лінгвістичного гуртка М. Трубецьким у праці "Grundzüge der Phonologie" (1939 р.). Головною

одиницею проміжного морфологічного рівня мови є морфонема - фонема, що чергуються в морфах однієї морфеми. Морфонема не є сегментною одиницею мовної системи, хоч представляє її проміжний рівень (морфологічний) і застосовується в динамічних і функціональних моделях морфологічного синтезу> (О. Залізник, Д. Ворт, М. Галле й ін.). Морфологічними явищами вважаються чергування аломорфів, усичення твірної основи, інтерфіксація, деякі випадки нульової суфіксації, дифузія і т. ін. Маргінальною дисципліною є також морфотактика, що вивчає правила лінійної сполучуваності морфів, особливо актуальна для аморфних й аглютинативних мов. У межах С виділяється морфеміка, спрямована на вивчення системи морфем певної мови з огляду на їхні типи, значення, сполучуваність, позиційні й історичні зміни.

Головними завданнями С. є 1) інвентаризація наявних у мові морфем і встановлення їхньої варіативності в мовленні; 2) розробка класифікації способів словотворення; 3) аналіз похідності, що зумовлює формальне й семантичне виведення похідних слів від твірних, і мотивації як наскрізної лінгвопсихоментальної операції формування номінативної структури слова; 4) систематизація словотворчих значень, типів, розрядів, моделей, класів, полів; 5) реконструкція діахронічних способів творення слова, словотворчих структур й їхніх історичних змін у процесі розвитку мови, встановлення історичної динаміки словотворчої підсистеми мови; 6) обґрунтування словотвірних правил як закономірностей дериваційних процесів, ознак їхньої продуктивності; 7) моделювання словотворчих гнізд й укладання морфемних і словотворчих словників; 8) дослідження залежності словотвірного потенціалу мовних одиниць від семантики, граматичних особливостей; 9) удосконалення процедур словотворчого аналізу; 10) опис функціонування й синтезу словотвірних моделей у мовленні й тексті і т. ін.

Історія С. відзначена зміною дослідницьких векторів: із морфологічного на синтаксичний і семантичний. Перший спрямовував словотворчий аналіз на встановлення комбінаторики морфем і закономірності синтезу похідної основи від твірної. Другий ґрунтувався на концепції синтаксичної природи деривації, яка протягом тривалого часу була канонізованою у С. і підкріплювалася моделями трансформаційного й генеративного синтаксису (Н. Хомський, Р. Ліз, Г. Брекеле й ін.). Третій орієнтував словотворчі дослідження на семантичні зв'язки мотивованості між похідним і твірним словами, на випадки розходження формальної семантичної похідності, на вагомість у словотвірних гніздах нерідко проігнорованої дериватологами ланки семантичної деривації, на залежність словотвірних потенцій слів від їхніх значень тощо. На сучасному етапі С. усе більше поєднується з ономасіологією та проектує власні проблеми в галузі, пов'язані з вивченням і моделюванням структур знань людини, на підставі яких і відбувається вибір певної номінативної структури похідних слів (когнітивний С.). Головними методами С. є морфемний і словотворчий аналіз, мета та процедури яких різні. Застосовуються також генеративно-синтетичний метод із метою ототожнення морфів однієї морфеми, етимологічний аналіз для встановлення діахронічної морфемної структури та способу словотворення. Протягом останнього десятиліття актуальним у словотворчих студіях став когнітивно-

ономасіологічний аналіз, спрямований на визначення мотивації похідних слів шляхом проєкції їхньої ономасіологічної структури на фрагменти знань про позначене у свідомості й мисленні. Те саме, що й **Дериватологія. Word-formation**

СЛОВОТВІРНА КАТЕГОРІЯ - сукупність похідних слів однієї частини мови, що мають однакове словотвірне значення й однаковий спосіб словотворення, проте застосовують різні словотвірчі форманти (наприклад, С. к. назв осіб чоловічої статі, утворених від назв міст із значенням належності до місця проживання; С. к. іменників, утворених від дієслів із значенням абстрактного опредметнення тощо).

Word-building category

СЛОВОТВІРНА МОДЕЛЬ - структурно-семантична схема побудови похідних слів, що має спільність частиномовної належності твірних слів, словотворчого форманта та його значення, однак характеризується морфологічною специфікою. С. м. існує в межах словотвірного типу (наприклад, словотвірний тип відносних прикметників, утворених від назв міст, має такі С. м.. без морфологічних змін {київський}, з інтерфіксами {ялтинський, бакинський} і з дифузією {одеський}).

Word-building pattern

СЛОВОТВІРНА ПАРАДИГМА-сукупність похідних слів однієї твірної основи на одному ступені деривації. На відміну від морфологічної парадигми, С. п. містить різні частини мови й різні слова, а не словоформи. Термін уведений російським лінгвістом О. Земською. Дослідники вважають, що схожість С. п. зумовлюється належністю слів до одного лексико-семантичного й лексико-граматичного розряду, а кількість складників С. п. зростає у твірних слів 1-3 ступеня похідності, а далі різко знижується (Н. Клименко). **Word-building paradygm**

СЛОВОТВІРНЕ ГНІЗДО - сукупність усіх словотвірних ланцюжків похідності однокоренових слів, вершиною якої є непохідна основа. У процесі еволюції мови С. г. може розпастися й утворити кілька С. г. або втратити чи набути певні складники чи ланцюжки похідності. Така динаміка С. г. пов'язана з послабленням семантичного зв'язку між твірними й похідними словами, втратою слів чи значень, процесами спрощення, а також із посиленням продуктивності певних основ тощо. С. г. має кілька рівнів похідності, визначених числом словотвірних парадигм. Гніздовий принцип є базовим при укладанні словотвірних словників. Дискусійною проблемою сучасного словотвору є внесення до С. г. ланок неморфологічних способів деривації, зокрема, лексико-семантичного й морфологічно-синтаксичного, які уможливають пояснення багатьох явищ похідності. **Family of words**

СЛОВОТВІРНЕ ЗНАЧЕННЯ - узагальнена категорійна семантика словотворчого форманта, зміст, що відрізняє значення похідного слова від семантики твірного. С. з. є необов'язковим для слова, повторюваним у похідних слів того самого словотвірного типу й категорії. С.з. пов'язане з лексичним і граматичним, адже воно ґрунтується на певній морфологічній віднесеності слова й нерідко його ядерній (інтенціональній) семантиці. С. з. може бути більш конкретним (назва сорту м'яса, назва особи за місцем проживання і т. ін.) чи абстрактним (значення дії, додаткової якості дії*, одиницності, збірності тощо). У складних

слів С. з. назване синтагматичним: воно демонструє симбіоз значень двох поєднаних твірних основ (у випадках складно-афіксального способу творення С. з. поєднує синтагматичне зі значенням форманта).

Залежно від типу відношень похідності С. з. диференціюється на модифікаційне (за умови збереження понятійного змісту твірного слова й утворення в семантиці похідного додаткових ознак інтенсивності, зменшувальності, пестливості, дієслівних родів дії*); транспозиційне, що позначає новий частиномовний статус похідного слова при збереженні спільного із твірним понятійного змісту; і мутаційне при творенні нового понятійного змісту в похідному слові. Існує два способи встановлення С. з. Перший окреслений у тлумаченні й є способом визначення різниці у семантиці пари слів: твірного й похідного. Другий спосіб передбачає семантичний аналіз ряду похідних слів, утворених за допомогою певного афікса С. з. називають спільне значення у семантиці членів ряду. Термін уведений російським дериватологом Г. Винокуром у середині ХХ ст. У сучасній дериватології С. з. іноді наближають до семантики службових слів й описують як семантичну сітку. У межах когнітивної лінгвістики такий опис здійснений Л. Яндою, Б. Рудзка-Остін, К. Бругман, Дж. Лакоффом, В. Плунгяном, О. Рахіліною, К. ван Схоневелдом й ін. Семантична сітка афіксів складається з конкретних значень, семантичних операцій як правил переходу від одного до іншого, правил реалізації значень у тексті й інваріантів (значень більш високого рівня абстракції). **Derivational meaning**

СЛОВОТВІРНИЙ АНАЛІЗ - комплексна методика встановлення механізму творення слова та його місця у словотворчій підсистемі мови; передбачає вияв зв'язку похідності, тобто твірної основи, словотворчого форманта, словотвірного значення, способу словотвору та словотвірного типу. Процедурами С. а. є 1) установлення твірної основи похідного слова в його початковій формі; 2) визначення словотворчого форманта; 3) тлумачення конкретного чи абстрактного словотвірного значення; 4) установлення способу словотворення; 5) формулювання словотвірного типу. Твірна основа встановлюється за критерієм Г. Винокура у випадку непрозорості її семантичного зв'язку зі значенням похідного слова (із цією метою застосовується прийом словотвірного тлумачення). **Word-building analysis**

СЛОВОТВІРНИЙ ЛАНЦЮЖОК - ряд однокореневих слів, побудований відповідно до їхньої послідовної похідності й мотивованості. С. л. є фрагментами словотвірного гнізда. Початковим компонентом С. л. є непохідне слово, кінцевим - похідне слово, що не може бути твірним. Побудова С. л. здійснюється при морфемному аналізі і служить для виділення словотворчих афіксів похідних слів. Дискусійною проблемою сучасного словотвору є внесення до С. л. ланок неморфологічних способів деривації, зокрема, лексико-семантичної морфологічно-синтаксичної, які уможливають пояснення багатьох явищ похідності (наприклад, творення прислівників, абстрактних іменників від дієприкметників, що перейшли спочатку до складу якісних прикметників). **Word-formation chainlet**

СЛОВОТВІРНИЙ ТИП- структурно-семантична схема побудови похідних слів, що мають спільність частиномовної належності твірних слів, словотворчого форманта та його значення. С. т. є головною класифікаційною одиницею словотвірної

парадигматики у системі мови. С. т. поділяються на високопродуктивні, малопродуктивні й непродуктивні. Перші активно утворюють за своїми зразками нові слова, другі не виявляють такої активності, треті зовсім не утворюють нових слів. **Word-building pattern**

СЛОВОТВОРЧА МОРФЕМА-афікс, що служить для творення слів, а не форм одного слова в межах його парадигми, а також модифікує чи змінює значення або граматичний статус твірної основи, із якою він безпосередньо взаємодіє. **Derivational morpheme**

СЛОВОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ - здатність слова бути твірним для нових слів у межах словотворчої підсистеми мови. С. п. слова залежить від його частиномовного й номінативного статусу, семантичних особливостей, ступеня похідності тощо.

Word-formation potential

СЛОВОТВОРЧИЙ ФОРМАНТ - морфема чи кілька морфем, що відрізняють похідну основу від твірної. С. ф. не може бути інтерфікс за умови визнання його асемантичності, а також основотворчі й формотворчі морфеми. Слова, утворені неморфологічним способом, аббревіатури й композити чистого слово- або основоскладання не мають форманта. С. ф. визначає спосіб творення афіксально похідних слів. **Derivational formant**

СЛОВОФОРМА - конкретна реалізація в мовленні слова як лексико-граматичної єдності (або графеми у значенні абстрактної одиниці морфологічного рівня мовної системи). На відміну від слова, С. характеризується лише граматичним значенням, зафіксованим у певних формальних показниках. С. може репрезентувати слово не лише однією графічною одиницею, синтетично, а й аналітичним способом за рахунок кількох графічних одиниць, зокрема, додаванням прийменників, часток, зв'язок, допоміжних слів тощо. Отже, С. може бути синтетичною й аналітичною. Сукупність С. одного слова формує його морфологічну парадигму. **Word form**

СЛОТ - термін дескриптивізму, зокрема, тагмеміки К. Пайка як варіанта дистрибутивного синтаксису, де С. розглядався як синтаксична позиція. В сучасній когнітивній лінгвістиці цей термін позначає компонент (вузол) мережі зв'язків верхніх рівнів фрейму як мисленнєвого аналога певної ситуації. С. є компонентом диктуму пропозиційного ядра фрейму, на відміну від термінала - компонента асоціативної частини. **Slot**

СЛУЖБОВА МОРФЕМА - допоміжна морфема, яка приєднується до кореня, модифікує й конкретизує його семантику, виражає різні граматичні та словотворчі значення слова. На відміну від кореневих, службові є закритим класом морфем, які, порівняно зі словами, лише відтворюються, а не створюються. Вони мають певний склад фонем, який може дещо варіюватися на морфемному шві під впливом закономірностей певної мови, утворюючи аломорфи. С. м. мають фіксований порядок розташування відносно кореня, хоч у деяких мовах існують амбіфікси - афіксальні морфеми, які мають здатність прикріплюватися до твірної основи чи кореня як у препозиції, так і в постпозиції (англ. *outcome, come-out*). До С. м. належать префікс, суфікс, постфікс (його називають аглютинативним суфіксом), конфікс (циркумфікс), інфікс, трансфікс. **Affix**

СМИСЛОВА ЗВ'ЯЗНІСТЬ - різновид зв'язності тексту за способом зв'язку, який ґрунтується на логічних відношеннях причини й наслідку, умови й результату, часу і простору, на інтегрованості певних асоціацій, думок, відчуттів, почуттів, емоцій, які створюють цілісний образ або метафоричне уподібнення однієї предметної сфери іншій. Різновидами С. з. є логічна, асоціативно-метафорична й образна. **Coherence**

СОЛЕЦИЗМ (від гр. soloikismos) - неправильний мовний зворот або його вимова, що не порушує змісту висловлення, а є мовною помилкою: *відігравати значення*. Термін утворено від назви афінської колонії Сол, де мешканці користувалися спрощеною, викривленою грецькою мовою. **Solecism**

СОМАТИЗМ - позначення частини тіла людини.

СОЦІАТИВ - граматичний відмінок у баскській мові зі значенням супровідної особи або предмета (разом із кимсь або чимось). В українській мові відповідає орудному відмінку **Sociative case**

СОЦЮЛЕКТ - соціально марковані лексеми та словосполучення певної суспільної групи (професійної, вікової й ін.) у межах національної мови. Термін С. уведений в обіг соціолінгвістики з метою уникнути багатозначності термінів "жаргон", "арго", "сленг", "соціальний діалект". С. розглядається як жаргон у первинному розумінні цього терміна, тобто додаткова лексична система для певних форм мовного існування, що представляє паралельну експресивно-оцінну, найчастіше стилістично знижену синонімію позначень загальновідомих понять і належить певній соціальній субкультурі. На відміну від жаргону, С. містить й інтержаргон - загальний жаргон, який у масовій свідомості значно послабив зв'язки з первинними сферами вживання, однак не втратив своєї стилістично зниженої маркованості. С. не є мовою, оскільки не має власної специфіки фонетичного та граматичного рівнів і ґрунтується на закономірностях національної мови. На відміну від арго-таємної, конспіративної форми існування мови замкнених соціально-професійних груп, С. зрозумілий пересічним мовцям, є надбанням відкритих соціально-професійних груп, характеризується стилістичною зниженістю, пейоративністю і не виконує функції утаємниченості, умовності, відмежування. С. -динамічна лексична система, вона характеризується нетривкістю в часі й може проникати до літературної мови. Дослідники вважають шляхом такого проникнення низку переходів від корпоративного жаргону до інтержаргону, далі - до просторіччя, розмовної лексики й до літературної мови. Засобами проникнення корпоративного жаргону до інтержаргону є засоби масової комунікації(газети, журнали, телебачення, Інтернет), тексти художньої літератури. Жаргонізацію літературних джерел пов'язують з утратою високого стилю, який був властивий літературі ще на початку ХХ ст.

СОЦІОЛІНГВІСТИКА - маргінальна галузь мовознавства, що вивчає вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну й функціональну диференціацію й функціонування мов, а також зворотний зв'язок мови й соціуму. С. виникла на теренах мовознавства, соціології, соціальної психології й етнографії у другій половині ХХ ст. Термін уведений у 1952 р. американським дослідником Х. Каррі, хоч напрям дослідження взаємовпливу мови й суспільства вже існував

протягом тривалого часу, а назви соціологічна лінгвістика й соціологія мови були відомі ще у 20–40-і р. р. XX ст. Соціологічний напряму мовознавстві виник на межі XIX–XX ст. як реакція на натуралістичну концепцію А. Шлейхера, індивідуалістичний психологізм молодогограматиків, іманентність структуралізму й естетичний ідеалізм К. Фосслера, Л. Шпітцера, які зближалися з позитивістськи налаштованими молодогограматиками на підставі положення про первинність індивідуальності людини, на відміну від колективного духу народу В. фон Гумбольдта і Г. Штейнтала. Цей напрям еkleктично враховував методологічно різномірні ідеї філософії Просвітництва, психологічного напряму мовознавства, марксистської філософії, філософії позитивізму, однак його завдання були чітко скеровані на соціальну природу мови, її комунікативну функцію, відношення мови й суспільства, мови й суспільно заангажованого індивіда. Соціологічний напрям створюється у ряді країн світу: у Франції (французька соціологічна школа під керівництвом А. Мейє), Швейцарії (Женевська школа), Великобританії (Лондонська школа під керівництвом Дж. Фюрса), США (У. Уїтні, Е. Сепір, Б. Уорф і представники антрополінгвістики), СРСР (Л. Щерба, Л. Якубинський, Є. Поливанов, В. Жирмунський, Б. Ларин, М. Марр, Р. Шор та ін.). Соціологічні концепції були висунуті і представниками Норвегії (А. Зоммерфельт), Японії (школа мовного існування М. Токієда), Чехії (Празька школа), Німеччини (Лейпцизька школа) тощо.

Дослідники виокремлюють у С. три течії: перша орієнтована на соціологію (досліджує норми мовного вживання, мету вибору варіантів мови, диглосію, теорію кодів залежно від різних соціальних детермінант), друга спрямована на лінгвістику і вивчає неоднорідність мовної системи з огляду на соціальні параметри, а також зв'язок мовних змін із соціальними умовами; третя має етнографічне й методологічне спрямування. Проблематика С. дуже широка, що зумовлює виділення окремих дисциплін на її ґрунті, зокрема, інтерлінгвістики, соціофонетики, соціальної діалектології, екологічної лінгвістики, тендерної лінгвістики тощо. Головними векторами досліджень С. залишаються проблеми мовної ситуації, мовного колективу, суспільних функцій мови, форм її існування в соціумі, соціальної диференціації мов залежно від різноманітності соціальних шарів (стратифікаційна) і соціальних ситуацій (ситуативна), двомовності, полілінгвізму, мовної політики, норми і т. ін. Згідно зі спрямуванням соціолінгвістичних досліджень виокремлюються синхронна С., об'єктом якої є форми існування мови та співіснування мов у суспільстві в певний історичний період його розвитку, та діахронічна С., що вивчає соціальні чинники мовного онтогенезу, соціально-історичні типи мов, історію розвитку мов, становлення певної мовної ситуації та зміни мовної політики тощо. С. застосовує спеціальні методи досліджень власного об'єкта: безпосереднє спостереження, включене спостереження (за участю спостерігача-дослідника), анкетування з використанням питальників, інтерв'ю, яке може стимулювати інформантів до природної комунікації чи свідомої орієнтації на еталон; кореляційний, факторний аналіз, лінгвостатистичний експеримент, моделювання (наприклад, імплікаційна хвильова модель поширення мовних інновацій у географічному й соціальному просторі, моделі мовленнєвої поведінки з урахуванням соціальних статусів і ролей). **Social linguistics**

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ЗОНИ - об'єднання комунікативних середовищ, що характеризується спільними ознаками мовної ситуації, тобто перевагою певних мов, специфікацією інших мов у різних сферах спілкування, вибором мови-підґрунтя для літературної мови тощо. Наприклад, у Західній Африці суданська С. з. має такі ознаки: високий престиж мов ісламізованих народів (йоруба, хауса), широке використання місцевих мов для міжетнічного спілкування (лінгва франка, койне міст і регіонів), офіційний статус європейських мов, створення літературних мов на підставі найбільш вагомих місцевих мов і мов регіонального спілкування. **Social linguistic areas**

СОЦІОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ МОВОЗНАВСТВА - сукупність лінгвістичних шкіл й окремих концепцій, які розглядають мову насамперед як засіб спілкування й діяльності людини в соціумі у зв'язку з її суспільним статусом і роллю. С. н. м. сформувався на межі XIX-XX ст. як реакція на натуралістичну концепцію А. Шлейхера, індивідуалістичний психологізм молодограматиків, формалізм й іманентність структуралізму, естетичний ідеалізм К. Фосслера, Л. Шпітцера, які зближалися з позитивістськи налаштованими молодограматиками на підставі положення про первинність індивідуальності людини, на відміну від колективного духу народу В. фон Гумбольдта і Г. Штейнталя. С. н. м. еkleктично враховував методологічно різні ідеї філософії Просвітництва, психологічного напрямку мовознавства, марксистської філософії, філософії позитивізму, однак його завдання були чітко скеровані на соціальну природу мови, її комунікативну функцію, відношення мови й суспільства, мови й суспільно заангажованого індивіда. С. н. м. створюється у ряді країн світу: у Франції (французька соціологічна школа під керівництвом А. Мейє), Швейцарії (Женевська школа), Великобританії (Лондонська школа під керівництвом Дж. Фьорса), США (У. Уїтні, Е. Сепір, Б. Уорф і представники антрополінгвістики), СРСР (Московська школа-Л. Щерба, Л. Якубинський, Є. Поливанов, В. Жирмунський, Б. Ларин, М. Марр, Р. Шор та ін.). Соціологічні концепції були висунуті представниками Норвегії (А. Зоммерфельт), Чехії (Празька школа), Німеччини (Лейпцизька школа), Японії (школа мовного існування М. Токієда) тощо. Дослідники пояснювали причини мовних змін й еволюцію мов соціальними чинниками, зокрема, диференціацію мов-розселенням народів, уніфікацію-війнами, еволюцію мови-ускладненням соціальних відносин, звукові зміни - прагматичними потребами суспільства як зручністю вимови (А. Мейє, Ж. Вандрієс, М. Коен та ін.). Значення тлумачилося як комплекс відношень у контексті ситуацій (Лондонська школа). Представники С. н. м. досліджували місце й роль мови в суспільстві, функціональне розшарування мови, зв'язок мови й культури, функціонування мови в різних соціальних ситуаціях, зв'язок мови, суспільства й особистості тощо. С. н. м. став підґрунтям для нової мовознавчої науки - соціолінгвістики та її галузей (інтерлінгвістики, соціофонетики, соціальної діалектології, екологічної лінгвістики, гендерної лінгвістики тощо). Він пов'язаний із становленням у той самий період структурної антропології, спрямованої на вивчення співвідношення соціальних і мовних структур у процесі розвитку мислення на різних стадіях етногенезу (Л. Леві-Брюль, Б. Малиновський, К. Леві-

Стросс); етнолінгвістики. С. н. м. визначив і розвиток діалектології, лінгвістичної географії, ареальної лінгвістики, теорії мовленнєвих актів, прагматики, функціональної лінгвістики, лінгвокультурології, теорії міжкультурної комунікації тощо. **Sociological linguistics**

СОЦІОФОНЕМА-лінгвістичний фонетичний знак, який породжується мовцем та сприймається адресатом не стільки інтелектуально, логічно й інформативно, скільки психологічно, емотивно, оціночно, естетично. Наприклад, деякі С. співвідносяться з певним кольором або набувають емотивної оцінки за даними експериментів. С. в умовах особливих метаконтекстів мовної особистості може отримувати план вираження. У художньому тексті С. кваліфікується як текстософонема, що виконує певні образні й естетичні функції, виражає оцінку, емоції й почуття.

СПЕКТРОГРАМА - графічне зображення спектра звукових коливань при вимові звуків, яке демонструє відносну амплітуду частотних складників звука. С. застосовуються в акустичній фонетиці у двох різновидах: миттєвому й динамічному. Найбільшу вагу мають динамічні С, розробка яких здійснена у 1946 р у США. Вони передбачають отримання тривимірного спектрально-часового зображення звуків, складів, слів і фраз.

СПІВЗВУЧЧЯ - фонетична стилістична фігура, повтор сукупності звуків: *Гроза мені погрожує грсті\iiiКтиязахлмішасьшам\}&от^* мовлення та ґрунтується на звуко символізмі.

СПІЛКУВАННЯ - цілеспрямований, соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах їхньої пізнавально-трудової та творчої діяльності, який реалізується переважно за допомогою вербальних засобів. У психології й соціології С. і комунікація не є синонімами. С. розглядається на трьох рівнях: комунікативному, де враховуються кодова система мови, культурні традиції комунікативної поведінки; інтерактивному орієнтованому на особистісні характеристики комунікантів, їхні цілі, стратегії, програму адресованості, взаємодію; перцептивному що полягає у взаємному пізнанні та зближенні людей, формуванні вмінь управління сприйняттям, у відчутті настроїв партнерів, розумінні психологічних ефектів сприйняття, здатності їхньої корекції та зміни тощо. З розширенням сфери досліджень комунікативної лінгвістики вербальна комунікація і С. наближатимуться до ототожнення за умови акцентування аспекту соціальної взаємодії у комунікації, а не лише інформаційного обміну. Ф. Бацевич розглядає такі функції С: контактну, інформаційну, спонукальну, координаційну, пізнавальну, емотивну, впливову й налагодження стосунків.

Існує розгалужена типологія С. За типом кодової системи, яку застосовує С, воно поділяється на вербальне (за допомогою знаків природної мови) і невербальне (за допомогою парамови жестів, символічних систем мистецтва, гри, математики, мов програмування, телепатії тощо). Вербальне спілкування неможливе у чистому вигляді, адже його супроводжують кодові системи паравербальних засобів, на які, за підрахунками дослідників, припадає 60-80 % інформації. До паравербал іки С. належать такі засоби: фонаційні (тембр, темп, мелодика, тон, гучність, дефекти

й індивідуальні особливості мовлення, паузи тощо), мануальні (жести), мімічні (рухи м'язів обличчя), пантомімічні (рухи тіла, голови, ніг, хода), ситуаційні (колір шкіри, характер дихання, окулістика (погляд), відстань комунікантів (проксемика), час спілкування (хронеміка), торкання (гаптика), одяг, загальна манера поведінки мовця) За формою знакового представлення С. поділяється на усне, письмове та друковане. За сферою С. виокремлюється наукове, політичне, релігійне, побутове, ділове, навчальне тощо. За кількістю учасників є С. внутрішнє, міжособистісне, групове, організаційне, публічне й масове. Заадресованістю С. диференціюється на персональне й надперсональне, за мірою офіційності - на офіційне й неофіційне. За способом інтерактивності виділяється монолог, діалог і як різновид останнього - полілог. Російський мовознавець Й. Стернін здійснив спробу встановити певні закони спілкування, тобто найбільш загальні тенденції, наявні у всіх типах С. У сучасних прагматичних, риторичних і комунікативних теоріях також виявляються намагання виробити постулати (максими) С, надати рекомендації мистецтва переконувати (Х. Грайс, П. Браун, С. Левінсон, Дж. Юл, Р. Лакофф, Дж. Ліч, К. Кеффі, Б. Фрейзер, В. Шейнов, О. Тарасова й ін.). **Communication**

СПОЛУЧНИК - незмінна службова частина мови, що виконує з'єднувальну функцію й опосередкує семантико-синтаксичні відношення сурядності й підрядності між словами у простому реченні, між предикативними одиницями складного речення й окремими реченнями. На відміну від прийменника, С. є посередником синтаксичних відношень незалежно від морфологічної природи пов'язаних ним компонентів. На відміну від сполучникового слова, яке є повнозначною частиною мови (займенником, прислівником), С. не є членом речення, не виконує дейктичної анафоричної функції, не співвідноситься з антецедентом. За структурою С. поділяються на прості (однослівні), складні (однослівні, але двокореневі) і складені (неоднослівні); за похідністю - на непохідні й похідні. С. походять від інших частин мови на підставі десемантизації останніх (кон'юнкціоналізації). За способом уживання С. диференціюються на одиничні, повторювані й подвійні (парні), а за характером зв'язку - на сурядні й підрядні. С. є посередником змістовних відношень між елементами речення й тексту. Сурядні С. передбачають здебільшого смислову та граматичну автономність, рівноправність членів речення, предикативних одиниць і цілих речень і поділяються на єднальні, зіставно-протиставні, розділові, градаційні, приєднувальні, пояснювальні. Підрядні С. указують на залежність однієї предикативної одиниці від іншої. Серед них виділяються з'ясувальні й обставинні (часу, мети, умови, допустовості, порівняння, причини, міри та ступеня, наслідку). Дискусійним питанням є статус пояснювальних С, які конкретизують, уточнюють зміст предикативної одиниці або слова. Один С. може репрезентувати різні типи смислових відношень. Явище синтаксичного синкретизму зумовлює формальну та змістовну розбіжність деяких синтаксичних відношень (наприклад, сурядний сполучник може поєднувати нерівноправні предикативні одиниці й навпаки). С. як частина мови виділений ще в античній граматиці Діонісія Фракійського (II-I ст. до н. е.). Аристотель відносив С. до зв'язок разом із прийменниками. **Conjunction**

СПОСІБ ДІЇ - граматична категорія дієслова, що виражає відношення процесу до дійсності, яке встановлюється мовцем. Існують кілька підходів до визначення С. д. Перший виходить із загального протиставлення прямого С. д. (дійсного, індикатива), який передає реальний стан дії, непрямым, які відображають цілий спектр відношень суб'єкта до висловлення. Причому до уваги беруться не лише парадигматичні варіанти мови, а й мовленнєві вияви С. д. У кожній мові кількість і тих, і других різна. Другий підхід представлений у працях Г. Гійома, який виходить із значень С. д. у мовній системі, тому їхня кількість звужується. Значним внеском до досліджень С. д. у слов'янських мовах є праці В. Виноградова, який уперше продемонстрував функціональний аналіз С. д. в ракурсі більш широкої категорії модальності, граматичним центром якої є С. д. дієслів. Дослідник виокремив два типи модальності* об'єктивну, представлену стандартно та граматично, способами дієслівної дії; і суб'єктивну, яка виражена іншими різнорівневими засобами мови. В українській мові виділено дійсний, наказовий, умовний С. д. з урахуванням випадків уживання одного С. д. у значенні іншого (деякі дослідники розглядають спонукальний і бажальний, які кваліфікуються або як окремі С. д., або як семантичні підкатегорії наказового й формальні різновиди умовного способів). Кожний С. д. має регулярні дієслівні показники та властивий їм спектр значень. Дослідження С. д. має давні традиції. Щодо індоевропейських мов французькі лінгвісти А. Мейєта Ж. Вандрієс установили 5 С. д.: індикатив, імператив (наказ, прохання), дезидератив (бажання й наміри), кон'юнктив (воля), оптатив (можливість і бажання). У мовах світу, наприклад, наявний дебітив - спосіб, що виражає обов'язковість дії, експектатив на позначення очікуваної події, когортатив, що позначає ввічливе спонукування до дії тощо. Відтінки значень непрямих С. д. перегукуються з розробленими пізніше типами мовленнєвих актів. **Mood of verb**

СПОСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ - структурно-семантичний механізм творення похідного слова від твірного. Класифікація С. с. і досі залишається відкритою проблемою мовознавства. Не викликає заперечень диференціація С. с. на синхронічні й діахронічні: перші встановлюються на одному часовому зрізі розвитку мови, другі враховують еволюційні зміни словотвірної, лексичної й морфологічної підсистем мови. За природою творення С. с. поділяються на морфологічні й неморфологічні або морфологічні й лексико-семантичні. Морфологічні С. с. представляють механізм творення слів за допомогою морфем (афіксацію), поєднання слів чи основ (композицію) й усічення слів або компонентів у складі сполук (абревіацію). На відміну від неморфологічних способів, вони здебільшого видозмінюють у процесі творення склад морфем похідних слів, на відміну від твірних, або вигляд слова у випадках композиції й абревіації. Афіксальні способи поділяються на префіксальний, суфіксальний, конфіксальний, постфіксальний, суфіксально-постфіксальний різновиди. Проблемним питанням є визнання флексійного способу, який є відповідником або нульової суфіксації, або безсуфіксного С. с. Словоскладання диференціюється на складання слів, основоскладання і словоскладання з афіксацією. Абревіація має кілька різновидів: звуковий, літерний, мішаний, складовий, скорочення слова, скорочення слова + ціле слово.

Неморфологічні С. с. є творенням похідних слів без участі морфем і представлені лексико-семантичним, морфологічно-синтаксичним, лексико-синтаксичним С. с. і словотвірним калькуванням. Лексико-семантичний спосіб є переосмисленням значення слова без зміни морфемного складу шляхом метонімізації, метафоризації, семантичної конденсації. Морфологічно-синтаксичний С. с. полягає в утворенні нової частини мови без зміни морфемного складу. Типами цього способу є субстантивація (перехід в іменники), ад'єктивація (у прикметники), прономіналізація (у займенники), вербалізація (у дієслова), нумералізація (у числівники), адвербіалізація (у прислівники), предикативізація (у слова категорії стану), модалізація (у модальні слова); перехід повнозначних частин мови у службові; прийменники (препозитивація), сполучники (кон'юнкціоналізація), частки (партикуляція), - а також перехід у вигуки (інтер'єктивація). Морфологічно-синтаксичний С. с. є конверсивним і транспозитивним за типом відношень між похідною та твірною основами. Він зумовлює разом із переходом слова до іншої частини мови зміну його синтаксичних функцій, загального категорійного значення й нерідко набуття словом нових ознак. Лексико-синтаксичний спосіб передбачає зрощення словосполучення в одне слово без зміни морфемного складу або, на думку деяких дослідників словотвору, із зміною морфемного складу. На відміну від словоскладання й основоскладання, він характеризується наявністю в мові твірної словосполучки, яка підлягає зрощенню. Дискусійними питаннями є визначення статусу конверсії та зрощення (вони розглядаються і як морфологічні способи або виділяються окремо). Остаточно не вирішеним є статус словотвірного калькування як поморфемного перекладу іншомовного чи запозиченого слова на іншу мову. Серед С. с. виділяються продуктивні й непродуктивні. Кожна мова має свою систему С. с, яка залежить від її морфологічного типу.

СПОСОБИ СПІЛКУВАННЯ-засоби регулювання інтерактивності в комунікації. Звичайно дослідники виділяють десять С. (стилів) с, які залежать від культурної компетенції й комунікативного досвіду співрозмовників: домінантний, що виражає прагнення знизити статус обличчя співрозмовника; драматичний, що характеризується перебільшеною емоційністю мовлення; дискусійний, який передає прагнення довести якусь тезу, положення; заспокійливий, спрямований на зниження тривожності спілкування; вражаючий, що має на меті вразити, здивувати, шокувати співрозмовника; точний, який характеризується точністю, недвозначністю висловлень; уважний, що виражає зацікавленість, увагу до партнера; дружній як заохочення до дальшого спілкування; відкритий як щире вираження власної думки, почуттів; натхненний, що передбачає часте використання жестикуляції, міміки тощо. Однак означена класифікація є непослідовною й потребує параметризації. С. с. широко застосовуються в міжкультурній комунікації та вважаються усталеними для певних культур й етносів.

СПРИЙНЯТТЯ МОВЛЕННЯ - психічний процес упізнання інформації, що передається, зв'язання її з наявними у свідомості знаками, подальша обробка й розуміння. Аналіз проблеми С. м. насамперед потребує, по-перше, розмежування вузького

й широкого тлумачення терміна, по-друге, урахування специфіки сприйняття звукового й письмового мовлення. Щодо останнього О. Залевська, зважаючи на різницю слухового й зорового сприйняття за рядом параметрів, підкреслює, що С. м. слухом і при читанні підпорядковується певним спільним законам переробки інформації, отримуваної через різні сенсорні канали. Так, усі сучасні теорії С. м. виходять з активності реципієнта мовлення, залучення сприйняття до системи діяльності як зв'язування сприйнятого з його відображенням, що зберігається в пам'яті індивіда; а також із цілеспрямованості сприйняття, його зумовленості рядом чинників (попереднім досвідом, організацією пам'яті, супутніх обставин тощо). Важливим є розуміння С. м. у вузькому та широкому значенні. Вузьке стосується лише першого сенсомоторного етапу (аперцепції), на якому мовний сигнал підлягає слуховому аналізу, виділенню акустичних ознак фонетичній інтерпретації, і розглядається у психології, перцептивній фонетиці й нейрофізіології мовлення. Широке тлумачення поєднує перший етап із дальшою мисленнєвою обробкою й розумінням змісту повідомлення й є об'єктом розгляду психолінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності, психологічної герменевтики. У науковій літературі існують різні теорії С. м. залежно від типу розуміння цього терміна. Акустична теорія передбачає розгляд послідовного сприйняття потоку мовлення з подальшим залученням складників до одиниці більш високого рангу. У перцептивній фонетиці найбільш поширеною є розроблена Хаскінською лабораторією (А. Л. Іberman) моторна теорія, що ґрунтується на положеннях про різні механізми обробки слуховою системою мовних і немовних сигналів; про встановлення слухачем на підставі акустичних ознак цільових артикуляційних жестів, реалізація яких зумовлює появу сигналу з такими акустичними ознаками, а цільові жести мають прямий зв'язок із фонологічними ознаками й є стандартними засобами досягнення відповідних акустико-слухових ефектів. Таким чином, С. м., згідно з моторними теоріями, визначається розпізнаванням його артикуляційних механізмів. В експериментальній фонетиці у зв'язку з цим досліджуються перцептивні відповідники диференційних ознак фонем і механізми їхньої ідентифікації адресатом. Сучасний варіант моторної теорії характеризується переходом до активного аспекту, коли враховуються не лише акустичні ознаки, а й когнітивні аспекти очікувань адресата, вплив контексту й уваги.

Сенсорна теорія, яка не існує в чистому вигляді, не заперечує моторного механізму, однак головною операцією визнається зіставлення акустичного сигналу з перцептивним еталоном за певними ознаками (Г. Фант). Артикуляційної реконструкції такі еталони не потребують. Психолінгвісти кваліфікують розпізнавання акустичних сигналів як перший аудиторний етап у С. м. Ототожнення акустичних сигналів із конкретними звуками мови відбувається на другому, фонетичному етапі, причому процесор сприйняття упізнає не елементи категорії, а цілісні категорії. Наступним є фонологічний етап, і далі здійснюється лексичне, синтаксичне і семантичне сприйняття. Компромісною теорією, яка визнає або збіг моторного й сенсорного образу мовленнєвої одиниці, або застосування при сприйнятті вже сформованого еталона, ознаки якого можуть бути як сенсорними, так і моторними, є теорія застосування звукового складу цілого слова як еталона С. м. Однією

з таких концепцій є модель логогена (Дж. Мортон, Д. Бродбент), механізм якої покладений в основу С. м. Модель поєднує артикуляційну й акустичну інформацію з контекстною й образом слова. Логоген як образ слова зберігається в довгочасній пам'яті в комплексі фонологічних, семантичних, морфологічних ознак й акумулює інформацію про частотність слова та його контекстуальне оточення. Кожний логоген має свій ступінь доступності, який зменшується при збільшенні частотності слова, тому слова з високою частотністю легше упізнаються. Обробка сприйнятих одиниць продовжується шляхом імовірнісного прогнозування семантичних і граматичних структур. Модель логогена належить до активаційних моделей прямого доступу до слова, паралельної переробки слова, на відміну від альтернативних моделей пошуку слів у лексиконі (когортної, каскадної та ін.). Теорії сприйняття письмового мовлення також ґрунтуються на еталонах, патернах або більш абстрактних прототипах.

У науковій літературі наявні й моделі гібридного типу, що поєднують паралельний пошук із послідовним доступом (Д. Массаро, К. Форстер та ін.). Автономні моделі С. м., орієнтовані лише на слово, поступаються місцем більш перспективним інтерактивним моделям, які розглядають перебіг операцій сприйняття за принципами bottom - up and top - down (знизу вгору й навпаки): постійно відбувається взаємодія всіх рівнів сприйняття із залученням контексту й фонових знань (М. Шварц). Нижнім рівнем є перцептивний аналіз сигналу, верхнім - когнітивна переробка як інтегрування фонологічної, лексичної, синтаксичної й семантичної інформації, що дає змогу відновлювати недочуте, прогнозувати, виправляти помилки, переглядати гіпотези. У когнітивній психології введено поняття фільтра, який просіює інформацію, відбираючи суттєву та блокуючи несуттєву. Експериментально встановлено, що цей фільтр діє на етапі сприйняття як фізичних, так і змістовних характеристик інформації (У. Найссер, Д. Бродбент). **Speech perception**

СПРОЩЕННЯ [ОСНОВИ СЛОВА] - процес діяхронічного словотвору; історична зміна морфемної структури слова як перетворення основи слова з похідної та членованої на непохідну й неподільну. Виокремлюється повне й неповне С: ознакою першого є повна втрата семантичного зв'язку з історично твірною основою, друге характеризується збереженням слабого семантичного зв'язку з нею. Місцем С. може бути поєднання кореня та префікса (укр. *закон* від д.рус. *кошь* - "межа"), кореня й суфікса (рос. *висок* від *висеть* \ *галка* від д.рус. *гадь* - "чорний"), префікса, кореня й суфікса (рос. *ожеередье* від д.рус. *жерело* - "горло"), коренів у складних словах (англ. *lady* від дангл. *hlaf-dige*). Причинами С. є вихід з ужитку історично твірного слова або його переосмислення, фонетичні перетворення (д.рус. *дьска* + *тьргь* - *скатерть*), стирання межі між компонентами фразеологізованої або лексикалізованої сполуки (д.рус. *кика* + *мора-кикимора*). С. може супроводжуватися деетимологізацією слова. Результатами С. стали виникнення нових коренів, витіснення деяких словотворчих афіксів, руйнування словотвірних ланцюгів і гнізд, творення нових гнізд. Уперше С. як морфологічну абсорбцію дослідили представники Казанської лінгвістичної школи В. Богородицький і М. Крушевський. С. часто супроводжує піджинізацію й креолізацію та пов'язане з фузійним поєднанням морфем. **Simplification**

СТАГНАЦІЯ - вияв текстової категорії континууму як уповільнення або призупинення руху дії у тексті шляхом уведення ліричних відступів, звернення до уявного читача або образу читача, описів інтер'єра, пейзажних уставок, портрета, зміни теми, повернення у минуле (ретроспекції) або перенесення в майбутнє (проспекції) тощо. С. протиставлена прогресії - безперервному рухові в часі та просторі текстових подій. Наявність текстової С. може служити показником розбіжності фабульного й сюжетного континуумів у випадках зміщення часових планів текстового перебігу подій.

СТАН ДІЄСЛОВА - граматична категорія дієслова, що виражає відношення процесу до суб'єкта й об'єкта. В деяких мовах категорії С. д. немає. Кількість опозицій С. д. також варіативна залежно від типу мови й підходу до його кваліфікації. Найбільш стандартною є опозиція активного й пасивного С. д., яка розмежовується залежно від позиції в реченні суб'єкта та прямого об'єкта дії: якщо суб'єкт займає позицію підмета, а об'єкт-додатка, то С. д. є активним; якщо об'єкт перебуває на позиції підмета, а суб'єкт займає позицію агентивного додатка, С. д. є пасивним (перехідність дієслова нейтралізується). В ергативних мовах такого протиставлення немає, адже функція суб'єкта неперехідної дії збігається з функцією об'єкта перехідної дії і позначається відмінком абсолютива, суб'єкт перехідної дії й непрямий об'єкт - відмінком ергатива. У номінативних мовах, крім стандартної опозиції, спостерігаються інші значення С. д.: середній, що вказує на замкненість дії в самому суб'єкті; зворотний, дія якого спрямована на діяча; взаємний, орієнтований на взаємодію суб'єктів; спонукальний, дія якого належить одному суб'єктові, каузативно залежному від дії іншого і т. ін. Категорія С. д. з'являється ще в давніх граматиках, у русистиці вона була закладена у граматиках М. Смотрицького, М. Ломоносова. Останній виокремив шість С. д.: дійсний (перехідний), зворотний, взаємний, середній, пасивний, спільний.

У славистиці С. д. пов'язувався з опозиціями перехідності / неперехідності, зворотності / незворотності дієслів. Перша опозиція керувалася тлумаченням С. д. як відношення дії до об'єкта: активність і пасивність розглядалася лише в межах перехідних дієслів, адже неперехідні не можуть утворити пасивну конструкцію через відсутність прямого об'єкта, тому ці дієслова виключалися зі категорійної опозиції С. д. Друга опозиція ґрунтувалася на дефініції С. д. як відношення дії до суб'єкта, чим значно розширювала кількість С. д., які пов'язувала зі зворотністю дієслова - лексико-граматичною категорією, що виражає спрямування процесу на його суб'єкт, який є підметом у висловленні. Ця категорія формує особливий різновид стану дієслова - зворотний (рефлексив), згідно з деякими теоріями дієслівного стану. Р. Якобсон і П. Фортунатов уважали зворотність дієслова визначальним параметром диференціації С. д., що зумовило виділення ними опозиції зворотного й незворотного С. д. Зворотний стан вважається багатозначним, семантично неоднорідним. Кількість значень зворотності у граматистів різна: п'ять - у П. Фортунатова (прямо- й непрямо-зворотне; взаємне; зміни стану суб'єкта дії, абстрагованого від об'єкта; пасивне), п'ятнадцять - у В. Виноградова (власне зворотне, середньо-зворотне, загально-зворотне, пасивно-зворотне, взаємно-зворотне, непряме зворотне, побічно-зворотне,

середньо-пасивно-зворотне, якісно-пасивно-безоб'єктне, активно-безоб'єктне інтенсивно-побічно-зворотне, пасивного вияву зовнішньої ознаки, непрямо-результативно-зворотне, взаємно-моторне, безособове інтенсивне).

У сучасних граматиках виокремлюється переважно шість значень зворотності власне зворотні, що передбачають ототожнення суб'єкта й об'єкта дії; непрямо-зворотні, процесуальність яких має цільову спрямованість для суб'єкта; загально-зворотні, що виражають внутрішній стан суб'єкта; взаємно-зворотні, які передають взаємодію суб'єктів; активно-безоб'єктні як позначення певної процесуальної здатності суб'єкта, пасивно-якісні як позначення статичної здатності суб'єкта піддаватися каузативному впливові іт. ін. Дискусійним є питання щодо віднесення до зворотних дієслів взаємно-зворотних і безособово-зворотних: перші формують особливий стан дії - взаємний, реципрок, на думку деяких мовознавців; другі - нульовий стан або вважаються словами, що не мають категорії стану У русистиці й україністиці по-різному розглядається статус зворотності у дієслів, що не вживаються без постфікса -ся, атакожу конфіксальних похідних дієслів із постфіксом -ся. Сучасна дефініція С. д. ґрунтується на поглядах О. Потебні, О. Шахматова, В. Виноградова й поєднує значення відношення процесу до суб'єкта й об'єкта. В українській мові врахування перехідності та зворотності дієслів зумовило виділення активного, пасивного, зворотно-середнього (із широким спектром значень), нульового С. д. У сучасній функціональній граматиці моделюється функціонально-семантичне поле стану, домінантою якого є граматична категорія С д. (школа О. Бондарка). Voice of verb

СТАНДАРТНА СИНТАКСИЧНА ТЕОРІЯ - один з етапів генеративної граматики американського лінгвіста Н. Хомського, представлений у книзі "Аспекти теорії синтаксису" (1965 р.), у якій викладено правила трансформацій глибинних синтаксичних структур у поверхневі синтаксичні структури мовлення. Головними положеннями С. с. т. були такі: 1) будь-яке висловлення походить із глибинної структури, яка створюється за правилами структури складників; 2) перетворення (породження) глибинної синтаксичної структури на поверхневу здійснюється на підставі правил трансформації; 3) лексикон має вторинну роль і застосовується при творенні глибинних структур за правилами структури складників; 4) безкінечна кількість глибинних структур не здатна породжувати безкінечну кількість поверхневих; 5) трансформаційне правило містить два компоненти - структурний опис і структурну зміну; 6) база правил структури складників є вродженою. Н. Хомський здійснив опис граматики англійської мови у межах трансформаційного підходу.

Провідна концепція цього етапу була запозичена, на думку дослідників, із раціоналістських теорій перших філософських граматик: протиставлення глибинних і поверхневих структур наявне ще у філософській граматиці Санкція (1587 р.), де філософ постулював більш абстрактний рівень, на якому зустрічаються речення й думка, - рівень глибинної структури; кожна людина мусить володіти набором правил і принципів взаємовідношення між глибинними й поверхневими структурами речень. У дещо зміненому вигляді ця ж ідея наявна у праці американського дескриптивіста Ч. Хоккета "Дві моделі граматичного опису"

1954 р., у якій використовуються поняття "похідних форм" і "глибинних форм". Критики С. с. т. відзначають її обмеженість лише мовно-синтаксичним матеріалом без урахування психологічних процесів, відсутність пояснювальної здатності теорії щодо мовленнєвої поведінки, поглиблення індивідуалізму дескриптивістів шляхом упровадження ідеї універсальних вроджених правил засвоєння й користування мовою, розгляд синтаксичних структур поза реальною ситуацією спілкування, поза індивідуальними особливостями конкретного мовця, а також ігнорування семантики при перетворенні глибинних структур на поверхневі. **Standard Theory**

СТЕРЕОТИП (від гр. stereos-твердий, typos- відбиток)-детермінована культурою, впорядкована й фіксована структура свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища. С. є засобами економії зусиль людини при сприйнятті складних об'єктів і захищають її цінності, позиції та права. Термін з атрибутом "соціальний" уведений американським соціологом У Ліппманном (1922 р.) при аналізі впливу знань про предмет на його оцінку та сприйняття й використаний не лише в лінгвістиці, а й у соціології, психології, етнографії, когнітології, культурології тощо. Підґрунтям формування С. є психологічна звичка людини повертатись до неодноразово повторюваних ситуацій і реакцій на них, що фіксується у свідомості у вигляді автоматичних стандартних схем і моделей мислення; а також прагнення звести різноманітність світу до небагатьох категорій і тим самим полегшити собі сприйняття, розуміння й оцінку. Визначальну роль у процесах стереотипізації відіграють закон економії зусиль і регуляторна природа установки. С. містять суспільний досвід людей і відображають спільне й повторюване в їхній повсякденній діяльності. На думку соціологів, механізм стереотипізації зумовлений потребами збереження, передачі й акумуляції соціокультурної інформації, відбору найбільш значимих фрагментів в умовах її постійного оновлення. С. засвоюються у процесах занурення людини до певного соціуму й культури (соціалізації й інкультурації). Етнічні С. виконують функції стабілізації й ідентифікації угруповання як єдиного етносу, акумуляції й систематизації його соціокультурного й історичного досвіду, трансляції знань носіїв певної мови від покоління до покоління, захисту групових інтересів, своєрідності національної культури в умовах міжетнічних контактів тощо. Дослідники виділяють такі ознаки етнічних С; образність, спрощеність, схематичність, цілісність, оціночність, символічність, суб'єктивність, категоричність, ілюзорність. Серед етнічних С. етнолінгвісти виокремлюють автостереотипи й гетеростереотипи: перші узагальнюють уявлення про представників власної етнічної групи та їхню оцінку, другі оцінюють представників інших етносів, що не завжди відображає реальні риси чужих етнічних груп. У цьому проявляється суб'єктивність й ілюзорність етнічних С. У мові така стереотипна оцінка міститься в етнізмах й етнофобізмах, у фразеології, текстовому матеріалі. Установлення авто- й гетеростереотипів відбувається також шляхом асоціативного експерименту. **Stereotype**

СТИЛІЗАЦІЯ - цілеспрямована організація мовного матеріалу в тексті, яка є імітацією особливостей і мовних ознак певного соціального середовища, історичної епохи,

літературного напрямку, жанру, індивідуального стилю певного автора. С. передбачає навмисну інтеграцію стилю створюваного тексту зі стилем укралень. Цілями С. є створення колориту певної епохи, уявлень про життя окремих соціальних верств населення, пародії, сатири, іронії, гротеску, а також поетизація, містифікація чи підробка. С. служить для перевтілення автора-функції наратора і здійснюється шляхом перемикавання мовних кодів оповіді. Кожний тип С. застосовує специфічні мовні засоби, композиційну й жанрову організацію. Особливі функції виконує С. при перекладі, яка залежить від його загальної установки й типу.

СТИЛІСТИКА (від лат. *stilus, stylus* - гостра паличка для письма, манера письма) - галузь лінгвістики, що вивчає принципи використання різнорівневих мовних засобів, спрямованих на досягнення певного прагматичного результату залежно від особливостей сфери спілкування. Єдиного визначення стилістики немає, через її розгалуженість і специфіку об'єктів і завдань. Термін С. з'явився на початку XIX ст. у працях німецьких романтиків братів Шлегелів і мав більше літературознавче тлумачення, пов'язане з індивідуальними особливостями творчості майстрів художнього слова (наприклад, у школі К. Фосслера), хоч саме явище відбору мовних засобів і поняття фігур мовлення було відомо ще з часів античності у риторичі. Спроби наукового обґрунтування С. здійснені у середині XIX ст. у роботах англійця Г. Спенсера й німця Г. Штейнталя. Становлення лінгвістичної С. починається із праць Ш. Баллі, який у своєму "Трактаті із французької стилістики" (1909 р.) висунув альтернативну фосслерівській концепцію спільних для всіх носіїв мови стилістично забарвлених позначень афективних категорій. Лінгвістична С. розглядається як самостійна галузь мовознавства у Празькій лінгвістичній школі (30-40-х р. р. XX ст.), де формується функціональний аспект С. на підставі залежності функціональних стилів від мети (функції) мовного акту. С. як лінгвістична дисципліна має різноманітну диференціацію, згідно з якою варіюється її об'єкт і предмет, ключові поняття та підходи до вивчення мовного й мовленнєвого матеріалу. Незважаючи на це, досить стабільною є доцентрова тенденція, прагнення до інтеграції всіх типів С.

Відповідно до розмежування мови й мовлення розрізняють С. мови, спрямовану на опис мовних підсистем (функціональних стилів), і С. мовлення, яка вивчає відхилення від мовної норми в окремих текстах. С. мовних ресурсів розгалужується на фоностилістику, словотвірну, граматичну, лексичну та фразеологічну С, кожна з яких орієнтована на опис додаткових стилістичних значень, створюваних ними стилістичних ефектів елементів різних мовних рівнів, їхнього функціонального навантаження у відповідних сферах спілкування. Разом із тим, виокремлюються функціональна С., яка ґрунтується на узагальненому розумінні стилю повідомлення й досліджує систему функціональних стилів, визначає їхні стильові доміанти й описує сукупність мовних засобів, властивих кожному зі стилів, а також значні масиви текстів, об'єднаних функцією, жанром тощо; зіставна С., спрямована на порівняння функціональних стилів у споріднених мовах, і С. індивідуального мовлення, орієнтована на дослідження закономірностей і мовних ресурсів індивідуальних стилів майстрів художнього слова. На перетині функціональної

й індивідуальної С. виникає С. тексту, яка спершу формується в англійській лінгвістиці тексту й орієнтована на аналіз специфіки текстової організації. Прагматичний підхід до стилістичних явищ зумовив виникнення С. декодування, яка вивчає сприйняття й розуміння адресатом стилістичного навантаження тексту, стилістичних фігур і їхнього поєднання. На тлі теоретичної С. існує практична С., а синхронне вивчення стилів і засобів мовлення поєднується з вивченням еволюції стилів, змін стилістичної забарвленості лексики в межах історичної С., підґрунтям якої була історична поетика О. Веселовського, О. Потебні. **Stylistics**

СТИЛІСТИЧНА ФІГУРА (ПРИЙОМ) - побудований за певною моделлю засіб мовлення, властивий відповідному стилю, сфері спілкування, який надає їм виразності, образності, експресивності шляхом свідомого посилення якихось рис мовних одиниць, відхилення планів змісту або форми від буквального простого способу повідомлення. С. ф. ототожнюються зі стилістичними прийомами, риторичними фігурами, фігурами мовлення. їхня фігуративність зумовлена особливим змістовним навантаженням, специфікою семіозису (не буквального, а фігурального, нетривіального позначення) і його формальною чи семантичною стереотипізацією - усталеністю форми, семантичних переносів і функцій. С. ф. вивчалися як фігури мовлення в античній риторичній та поетичній (Аристотель, Анаксимен, Горгій, Цицерон, Квінтіліан, Цецилій та ін.) і розглядалися як відновлення форми мовлення за допомогою деякого мистецтва. Таке відновлення, як уважав сицилійський софіст Горгій, можливе шляхом обману, створення ілюзій на підставі метафор і так званих "горгієвих фігур". Класифікація фігур міститься у працях Цецилія, Псевдо-Лонгіна (І ст. н. е.). В античній риторичній фігури мовлення пов'язувалися з характеристиками мовлення, *virtutes elocutiones* (достоїнствами висловлення): упорядкованістю, адекватністю, правильністю, зрозумілістю, прозорістю, красою тощо. С. ф. аналізувалися за двома принципами: структурним і семантико-стилістичним. Теорія фігур мовлення пов'язувалася з теорією тропів. Головними різновидами тропів уважалися метонімія й метафора, що було підтверджене встановленням Р. Якобсоном двох головних типів афазії, пов'язаних із руйнуванням асоціацій за суміжністю й за схожістю, що проектувалося на функціональну асиметрію лівої та правої півкуль головного мозку людини. Тропеїчний простір між метонімією й метафорою заповнений іншими різновидами, які мають ту чи іншу природу або ґрунтуються і на метафорі, і на метонімії. Як троп розглядають також синекдоху (троп метонімічної природи), порівняння, персоніфікацію, алегорію (тропи переважно метафоричної природи), епітет, іронію, перифразу, гіперболу й мейозис (їхня природа може бути і метафоричною, і метонімічною, і суміщеною).

Новий поштовх для вивчення С. ф. був даний лінгвістикою тексту та стилістикою декодування. С. ф. отримали лінгвістичний аспект дослідження й новий еквівалент - стилістичний прийом. І. Гальперін трактував стилістичний прийом як навмисне й усвідомлене посилення якоїсь типової, структурної або семантичної риси мовної одиниці, яке досягло узагальнення й типізації й перетворилося на модель породження. І. Арнольд висловлює сумніви із приводу цілеспрямованості й навмисності стилістичних прийомів, зауваживши, що в читача немає свідчень того, навмисно чи інтуїтивно вживався певний засіб. Дослідниця пропонує поряд із розглядом

окремих С. ф. новий підхід до опису тексту на основі принципів висування як способів його формальної організації, які фокусують увагу читача на певних елементах повідомлення. Головними типами висування є зчеплення як поява подібних елементів в однакових позиціях, конвергенція як сходження в одному фрагменті тексту комплексу стилістичних прийомів й обмануте очікування як порушення передбачуваності розвитку подій. У науковій літературі наявні різноманітні класифікації С. ф. Зокрема, за функцією в мовленні вони поділяються на номінативні, які створюють фігуральні позначення предметів, ознак, дій, явищ; і композиційні, що виступають засобами організації тексту. Параметрами поділу С. ф. є також типи синтаксичних відношень, ступінь повноти інформації і т. ін. Найбільш поширеним вважається рівневий принцип, тобто кваліфікація С. ф. за засобом створення стилістичних ефектів. Фонетико-змістовною фігурою є звукопис (асонанс, алітерація, співзвуччя), фонетико-графічною - графон. До графіко-змістовних С. ф. відносять дефісацію, анаграму, лапки, знаки питання, оклику, крапки, відсутність розділових знаків. Семантико-змістовні фігури представлені тропами (метафорою, метонімією, синекдохою, іронією, персоніфікацією, алегорією, порівнянням, перифразою, гіперболою, мейозисом, епітетом), атакою ампліфікацією, антитезою, оксимороном, каламбуром, евфемізмом і табу, параномазією тощо. Структурно-синтаксичні фігури включають анафору, епіфору, симплоку, анадиплосис, рондо, еліпсис, апосіопезис, парцеляцію, пуант, паралелізм, градацію, інверсію, апокойну, пролепсу, солєцизм, асиндетон і полісиндетон, хіазм, зевгму тощо. Проблема класифікації С. ф. залишається відкритою. **Figure of speech**

СТИЛЬ (від лат. stilus, stylus - гостра паличка для письма, манера письма) - парадигматична ознака мовленнєвої системи; ситуативно зумовлений стереотипний спосіб здійснення вербальної комунікації як цілеспрямованої діяльності на підставі суспільно усвідомленого вибору мовних засобів і принципів їхньої інтеграції в мовленні. Відповідно до типу стилістики С. отримує різні атрибути й модифікує свій зміст. Мовний С. у стилістиці мови, на відміну від стилістики мовлення, є усвідомленою суспільством підсистемою в системі загальнонародної мови, закріпленою за тими чи іншими ситуаціями спілкування, яка історично склалася й характеризується набором засобів вираження і певним принципом їхнього відбору. Мовленнєвий і функціональний С. кваліфікується як суспільно усвідомлена сукупність прийомів уживання, відбору та сполучення мовленнєвих засобів, функціонально зумовлена соціально значимою сферою спілкування. Система функціональних стилів кожної мови залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників. Перші представлені історією становлення національної літературної мови, мовною ситуацією, мовною політикою, розвитком науки, техніки, літератури й мистецтва, політичним, економічним і культурним станом країни тощо. Внутрішні чинники являють собою відповідні закономірності системи мови, що визначають її стилістичну диференціацію, наприклад, її морфологічний тип, характер варіативності, порядку слів і т. ін. Типами функціональних стилів традиційно є офіційно-діловий, публіцистичний, науковий, розмовний, художній, однак останнім часом у зв'язку з посиленням ваги комунікативної лінгвістики й мовленнєзнавства, стилістики тексту С. проєктуються

у відповідні сфери спілкування, що змінює загальну картину стилістичної системи мови. Виокремлюються політична, юридична, наукова, мас-медійна, педагогічна, рекламна, релігійна, побутова, бізнесова, художня, спортивно-ігрова й військова сфери спілкування (аботипи дискурсів). Це стає поштовхом до перегляду теорії функціональних стилів, що, можливо, стане завданням стилістики у майбутньому С уживається і в нестрогому не термінологічному варіанті: 1) форми існування мови або додаткової лексичної системи (нейтральний, книжний, розмовний, просторіччя тощо), 2) манери мовлення залежно від мовленнєвого жанру та сфери спілкування (ораторський, судовий, побутовий, епістолярний); 3) способу мовлення індивіда й характерних для нього засобів і прийомів (індивідуальний); 4) у ракурсі діакронії з метою виділення характерних рис мови певного періоду історії мови (стиль епохи). Проблема дефініції С. (їх понад 100) зумовлена специфікою аспекту розгляду цього поняття й визначається різноманітністю ключових слів (інваріант, підсистема, сукупність; спосіб комунікації, поведінки; закономірність, ознака, стереотип тощо) і параметрів його характеристики (ситуативність, комунікативність, цілеспрямованість, вибірковість засобів, типологічність жанрів, стереотипність). Style

СТРАТИФІКАЦІЙНА ГРАМАТИКА - одна з течій американського структуралізму, розроблена на підставі принципів дескриптивізму С. Лемом наприкінці 60-х р. р. XX ст. Головними положеннями С. г. були 1) виділення у мові як системі мережі ієрархічних відношень підсистем (стратів, стратумів), серед яких найвищою є семантика; 2) розгляд значення на кожному стратумі системи; 3) фіксація на кожному стратумі системи комбінаторних обмежень як правил семотактики, лексотактики, морфотактики й фонотактики; 4) виокремлення трьох планів характеристики мовних одиниць: інваріантів системи (емічного), складників цих інваріантів (конститутивного) і плану матеріальної реалізації (етичного); 5) кваліфікація мови як динамічної системи, страти якої дають змогу ступенево кодувати значення у звуках і розуміти мовлення шляхом руху від звуків до значень і т. ін. С. г. хоч і будувалася на засадах дескриптивізму, проте намагалася подолати його недоліки: асемантизм й атомізм. Модель аналізу С. г. була багатоступеневою й тому ускладнювала представлення результатів досліджень, зокрема в живому мовленні.

СТРУКТУРИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЗНАНЬ - умовні та спрощені моделі свідомості, які представляють різнопланову інформацію, набуту на підставі різних пізнавальних психічних механізмів людини в її взаємодії з навколишнім світом й у процесі внутрішньої рефлексії. К. Юнг розглядав свідомість як складний нелінійний психофункціональний континуум, діяльність якого забезпечується п'ятьма пізнавальними функціями: відчуттями, почуттями, мисленням, інтуїцією, трансценденцією - і їхньою взаємодією із процесами позасвідомого. Органами регуляції цієї взаємодії є людський мозок із кількома мільярдами нейронів і центральна нервова система. Нейрофізіологи вважають, що людський мозок є не просто системною організацією клітин, а системою, здатною до одночасного відображення різних якостей предмета, яка працює по голографічному принципу й має квантово-хвильову природу, що полягає не лише в моделюванні картинок об'єкта

й їхніх енграм, а й у кодуванні зв'язків і відношень структури моделюючих процесів. У зародковому стані квантово-хвильова гіпотеза кодування інформації існувала в ідеї резонансних явищ центральної нервової системи О. Ухтомського. Складний механізм когніції людського мозку будується на функціональній асиметрії правої й лівої півкуль, які мають свою спеціалізацію (уважається, що ліва півкуля забезпечує вербальну комунікацію, діяльність, логічне мислення, аналітичні та класифікаційні здатності, а права відповідає за цілісність зорового сприйняття, породження емоцій, невербальну комунікацію, має образний і синтетичний спосіб обробки інформації, індивідуалізує об'єкти шляхом миттєвого чуттєвого аналізу й інтуїтивної орієнтації); а також на взаємодії двох півкуль, поєднаних міжпівкульною спайкою (мозолистим тілом) і комісурами, через які відбувається синхронізація й інтеграція діяльності півкуль.

Сучасний стан проблеми моделювання С. р. з. характеризується спробами відобразити ці структури саме з урахуванням складної діяльності людського мозку у процесах отримання, обробки, переробки й використання знань, у тому числі вербалізованих. Не випадково, на одному з останніх конгресів когнітологів у Стокгольмі Дж. Лакофф наголосив на необхідності застосування у когнітивній лінгвістиці теоретичного та прикладного доробку нейронаук. Однак проблема проєкції С. р. з. на реальні пізнавальні механізми свідомості залишається практично не розв'язаною через домінування у когнітивних дослідженнях однієї пізнавальної функції - мислення, яке безпосередньо пов'язане з мовленнєвою діяльністю. Тому С. р. з. часто замінюються терміном "ментальні репрезентації", підкреслюючи тим самим їхню мисленнєву локалізацію. Підґрунтям поняття металних репрезентацій є раціоналістська філософія часів античності й Середньовіччя. Ще Платон розглядав Логос як раціональне, а Ейдос - як позараціональне у психіці безсвідомого. Р. Декарт, Г. Лейбніц уважали, що знання відкривається через судження в поєднанні з досвідом: досвід є засобом активації знання. У межах суб'єктивного ідеалізму у XVII ст. склалася особлива течія репрезентаціоналізму (Дж. Берклі, Г. Гегель). Ідея використання ментальних репрезентацій для опису свідомості була висунута у 1943 р. психологом К. Крейком у книзі "Природа пояснення", де сказано, що люди перетворюють зовнішні події на внутрішні моделі й розмірковують шляхом маніпулювання цими символічними моделями.

Особливої ваги С. р. з. набули у процесі становлення комп'ютерної науки, адже проблема моделювання штучного інтелекту потребувала символічного запису його структур, а інтелектуальна діяльність людини була ототожнена з операційною роботою ЕОМ над ментальними репрезентаціями. Панівна роль комп'ютерної метафори на першому етапі розвитку когнітивної психології й лінгвістики ще більше поглиблювала проблему С. р. з., обмежуючи їх жорсткими логічними структурами мислення, зокрема, в генеративізмі - глибинними синтаксичними структурами, трансформаційними правилами й обмеженнями на них без урахування семантики. Представник генеративного напрямку американський філософ і психолог Дж. Фодор обґрунтував ідею ментальних репрезентацій як мови мислення, яка має символну природу і є універсальною (подібне положення було одним із головних у концепції універсального предметного коду радянського психолога М. Жинкіна). Тому

інтелектуальні процеси можуть бути автоматизовані, адже навіть відчуття перетворюються через ментальні стани на символічні структури. Діяльність мозку людини прирівнювалася до комп'ютації, а найкращим засобом комп'ютації, на думку когнітивістів, могла бути природна мова, тому репрезентації знань здебільшого описувалися як вербалізовані структури

Криза когнітивної науки на етапі комп'ютерного когнітивізму була дещо послаблена розробками у 80-ті р. р. конекціоністських моделей, які представляли С. р. з адекватними фізіологічному устрою людського мозку, його мережі нейронних клітин і зв'язків між ними за умови паралельності (одночасності) переробки отриманої від різних джерел інформації різними процесорами й їхній взаємодії. Конекціонізм представив усі форми знання у вигляді мережі вузлів і зв'язків між ними. Вузли у різних конекціоністських моделях відповідні поняттям, пропозиціям, фреймам, однак інформативність значно підвищують патерни зв'язків. Одночасність й інтерактивність переробки інформації, на думку представників конекціонізму, значно прискорює когнітивні процеси й оптимізує їхню продуктивність. На зміну принципу комп'ютації приходить активація як збудження відповідної ділянки мережі пам'яті при одночасному гасінні неактуальної інформації.

Проблема збереження знань розглядалася й під кутом зору антиномії модуляризму й холізму як принципів когнітивного моделювання. Модулярні теорії розмежовували концептуальний і семантичний модулі, зважаючи на роздільність мовної й концептуальної систем, вербальної й невербальної інформації у людському мозку. С. р. з. розглядалися як концептуальні структури, які можуть бути вербалізовані при взаємодії мовної й концептуальної систем. Отже, припускалася можливість позамовних С. р. з. Так, А. Пейвіо розглядав картиноподібні й мовоподібні структури знань Ф. Джонсон-Лерд виділив три види ментальних репрезентацій: перцептуальні образи, пропозиційні структури й ментальні моделі. Перші відповідають зоровому сприйняттю світу й залежать від ракурсу спостерігача. Другі записані мовою логіки в мисленні й можуть відображати реальний та уявний світ, переважно у вербалізованій формі. Ментальні моделі перебувають у довгочасній пам'яті, відповідають струйтурі представленої ситуації й інтегрують інформацію всіх сенсорних систем і загальне знання проте, що є можливим у навколишньому світі Вони ґрунтуються на сприйнятті людиною світу залежно від самого світу й від її знань і досвіду, тобто межі наших моделей є межами нашого світу. Прихильники модуляризму виокремлюють аналогові й символічні ментальні репрезентації: перші більшою чи меншою мірою подібності фіксують фрагменти світу, другі умовно конвенціоналізують знання у вигляді пропозицій, які можуть бути вербалізованими. Американський дослідник З. Піл ішин називає пропозиційні С. р. з. головними, що опосередковують зв'язок вербальних і невербальних репрезентацій, хоч ця думка поділяється на всіма когнітологами.

Холістичний принцип репрезентації знань не відокремлює мовне від позамовного й об'єднує сенсорну, моторну інформацію на одному концептуальному рівні, де вона зіставляється з вербальною в одному форматі. На думку Р. Джекендоффа, чуттєвий і вербальний типи інформації можуть бути виведені на один рівень

концептуальної структури. Згідно з показниками експериментів С. Коссліна, ментальні операції з образними репрезентаціями аналогічні операціям із вербальними. Прибічник холізму американський лінгвіст Дж. Лакофф у 80-ті р. р. уводить поняття ідеалізованої когнітивної моделі, що розглядається як абстрактна схема фрагмента культурно-зумовленого досвіду, набутого у взаємодії зі світом дійсності. Ця модель створюється на підставі чотирьох типів структур знань: пропозиційних, образно-схематичних, метафоричних і метонімічних - і має властивості гешталту як цілісної константної структури свідомості. Пропозиційні моделі представляють елементи та їхні ознаки, ситуації, у яких вони фігурують. Схеми репрезентують емпіричне сприйняття предметів. Метафоричні моделі уможливають сприйняття елементів однієї предметної сфери в термінах іншої за аналогією. Метонімічні охоплюють різні можливості категорійної метонімії за суміжністю елементів у межах одного класу та стереотипи, які пов'язують суміжні поняття у стійку фіксовану структуру

Незалежно від принципів когнітивного моделювання дослідники виокремлюють кілька підходів до структурації знань. Перший - пропозиційний, який упорядковує знання у предикатно-аргументні структури, предикатно-актантні рамки, центром яких є предикат із властивими йому обов'язковими валентними компонентами (актантами, або аргументами) і факультативними (сірконстантами, або ад'юнктами). Позиції валентностей відповідають глибинним відмінкам у рольовій граматиці Ч. Філлмора, синтаксемам позиційних схем семантичного синтаксису (Н. Шведова, Г. Золотова, В. Богданов, І. Сусовта ін.). Пропозиція характеризується істинністю йнесуперечливістю, хоч єдумки і про можливість її проєкції на будь-яке висловлення. Згідно з концепцією НІ. Баллі, у межах пропозиції виокремлюються диктум і модус. Диктум є мисленнєвим аналогом ситуації, семантичною константою, а модусний компонент репрезентує суб'єктивну змінну якомотивну оцінку висловлення з боку мовця за умови істинності пропозиції. Модальна рамка може коригувати й реальність /ірреальність оцінки подій у випадку іншого тлумачення пропозиції.

Другий підхід - фреймовий - запозичений американським психологом М. Мінським (1974 р.) із соціології Е. Гоффмана з метою дослідження штучного інтелекту. Фрейм є С. р. з., у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію, про текст, що її описує, а також інструкцію по її використанню. У психології фрейм розглядається як фіксована система параметрів, що описують той чи інший об'єкт чи подію. Фреймовий підхід є доволі перспективним у сучасній когнітивній лінгвістиці, адже фреймова модель є гнучкою й узгодженою із психологічними концепціями пам'яті й експериментальними психофізіологічними даними. Структура фрейму розглядається по-різному. Деякі дослідники ототожнюють його із пропозицією, предикатно-актантною рамкою, чим засвідчують виключно вербальну природу й істинність, несуперечливість фіксованої інформації (Ч. Філлмор, Р. Ленекер, Д. Норманн, Д. Румельхарт та ін.). Вузлами фрейму на верхніх рівнях є слоти, на нижніх - термінали. Слотові структури здебільшого розглядаються як предикатно-актантні рамки, термінали фіксують поглиблену інформацію про ситуацію. За умови визнання декларативних і процедурних

знань фрейм розглядається як структура декларативних знань, на відміну від схеми, скрипту, сценарію, які представляють процедурні знання: перша-загальний алгоритм дій, другий стосується конкретних учасників ситуації, третій фіксує певну узагальнену неавтоматичну ситуацію.

Третій підхід- прототипний, який описує С. р. з. на підставі прототипів, що, на думку фундатора теорії прототипів, американського психолога Е. Рош, утілює найбільш виразні (salient) ознаки категорії як рубрики досвіду, виокремленої шляхом пізнавальної діяльності людини, і дозволяє визначити всю категорію в цілому. Конекціоністські моделі посприяли впровадження четвертого підходу - сіткового, який представляє знання у вигляді мережі зв'язків концептуальної інформації різного плану (онтологічної, модальної, прагматичної), а також зв'язків концептів у концептосферах (доменах) і концептуальній системі. Існують й інші підходи, не менш актуальні й важливі, наприклад, у когнітивній семантиці для опису наївних знань застосовується методики семантичних примітивів як універсальних категорій свідомості польської дослідниці А. Вежбицької, а також лінгвістичних гештальтів Дж. Лакоффа, цепцій Л. Талмі, просторового профілювання Р. Ленекера тощо.

Головним методом моделювання С. р. з. є концептуальний аналіз. Його становлення в когнітивній лінгвістиці, а також розроблення понять концептуальної системи й ментального лексикону привели до зближення термінів С. р. з. і концептів - інформаційних структур свідомості, що являють собою структуровану сукупність знань про об'єкт концептуалізації, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії різних пізнавальних механізмів. Ознаками концепту є неізолюваність, тобто зв'язаність з іншими концептами; відкритість як невичерпність їхнього змісту; наявність їх у межах структурованих концептуальних сфер, які є фоном концепту; цілісність і нежорстка структурованість; динамізм і креативність як здатність змінюватися, поповнюватися новим знанням, уточнюватися. Проблемою моделювання С. р. з. залишається концептуальна репрезентація фрагментів свідомості, які мають нечітку дифузну природу (наприклад, інтенцій, стратегій, переконань, віри, гадки тощо), однак вони присутні у випадках активації інших ментальних репрезентацій. На думку дослідників, це визначає потребу синтезу різних підходів і структур або створення інтегративної моделі поєднання різних типів інформації. Нами запропонована гнучка інтегративна концептуальна модель ментально-психонетичного комплексу, який представляє систему пізнавальних механізмів свідомості у взаємодії з позасвідомими процесами й використовується для опису мовної номінації, синтаксису й текстопородження.

Knowledge structure, mental representation

СТРУКТУРНИЙ МЕТОД- метод синхронного аналізу мовних явищ як варіантів складників цілісної системи мови - інваріантів, які перебувають у жорстко детермінованій внутрішній ієрархії відношень. С. м. служить пізнанню внутрішньої організації мови. С. м. є головним методом лінгвістичного структуралізму-напрямку досліджень, що виник як альтернатива порівняльно-історичному напрямку наприкінці XIX ст, остаточно сформувався і став домінуючим у 20-ті р. р. XX ст. С. м. передбачає дослідження мови як системи із притаманними їй а) інваріантними елементами

^сгялхсва-имл з ієрархію мовних рівнів. Структуралізм мав різні варіанти в лінгвістичних школах свтч. однак \ цілом\ спрям) вав \ вагу мовознавців на пош\ки строгого й об'єктивного наукового метод) синхронного опис> мовних явищ. Таким методом став С. м., який позначив перехід від атомізму до системності, від емпіризму до раціоналізму. Підґрунтям С. м. були спроби систематизації явищ різних мовних рівнів у давніх граматиках світу, універсальних граматиках Середньовіччя, методологія раціоналізму Р. Декарта, Г. Лейбніца й ін. На виникнення цього методу значний вплив мали розробки синхронічно-структурного підходу до дослідження мови в наукових працях Ф. де Соссюра, І. Бодуена де Куртене, О. Єсперсена, У. Уітні, Е. Сепіра, Л. Блумфілда, П. Фортунатова, Р. Якобсона, Є. Поливанова, М. Трубецького, В. Матезіуса, А. Мартіне, Дж. Фьорса й ін.

С. м. має різні методики, розроблені у різних школах лінгвістичного структуралізму. Найбільш дієвими й поширеними в сучасних дослідженнях є методики:

- 1) опозиційного аналізу, що служить для виділення різних класів мовних одиниць, визначення таксономії цих одиниць на підставі їхньої семантично релевантної розбіжності за однією диференційною ознакою при схожості інших, тобто опозиції;
- 2) дистрибутивного аналізу, спрямованого на встановлення характеристик і функціональних властивостей мовної одиниці з урахуванням її оточення (дистрибуції), представленого одиницями того самого рівня мовної системи;
- 3) трансформаційного аналізу, який виявляє схожість і відмінність між синтаксичними конструкціями шляхом встановлення правил перетворення їхніх ядерних структур і набору трансформацій за умови збереження лексичного складу конструкцій і синтаксичних зв'язків їхніх елементів;
- 4) аналізу безпосередніх складників, орієнтованого на представлення синтаксичної структури словосполучення (в американському варіанті - фразової структури) або речення у вигляді поділу цілого на його складники, компоненти яких також можуть бути розкладені до рівня кінцевих елементів;
- 5) компонентного аналізу, метою якого є встановлення структури значення слова як певним чином організованої сукупності елементарних змістовних одиниць - сем (семантичних множників);
- 6) комутації, спрямованої на вияв одиниць інваріантів і розмежування їх із варіантами шляхом взаємної підстановки зі зміною у плані змісту або форми;
- 7) ланцюжкового аналізу, що передбачає дослідження лінійних синтаксичних структур, представлених ядерними конструкціями та право- й лівобічними поширювачами - багатоконпонентними ланцюжками, членованими на інші елементарні одиниці. Означені методики С. м. розроблені в американських школах лінгвістичного структуралізму: дескриптивізмі, тагмеміці, трансформаційній граматиці, а також у ряді європейських шкіл (французькій, Женевській, Празькій, Копенгагенській тощо). С. м. сприяв упровадженню до лінгвістичних досліджень методик математики й логіки, як-от: топологічного аналізу, побудови графів, статистичного аналізу тощо. Structural method

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ - граматична категорія якісних прикметників і прислівників (у деяких мовах іменників і дієслів), яка представляє ознаку різною мірою вияву інтенсивності порівняно з такою самою ознакою інших предметів й явищ. С. п. не властиві всім якісним прикметникам чи прислівникам, а лише тим, які мають здатність до градуйованості ознаки. Розмежовуються два С. п.: вищий, який указує на більшу чи меншу міру вияву ознаки одного предмета порівняно з іншим чи із самим собою в часовій перспективі; найвищий, що виражає найбільшу чи найменшу міру вияву ознаки предмета порівняно з іншими. Іноді виокремлюється нульовий (звичайний) ступінь як початкова форма прикметника чи прислівника, однак це суперечить дефініції С. п. Виділяється також екватив, пов'язаний із явищем мезонімії, - особливий ступінь порівняння із значенням тотожності ознаки порівнюваних предметів чи явищ *{такий самий розумний, як ти}*. У деяких мовах наявний лише елятив, який поєднує вищий і найвищий С. п. В українській мові вищий і найвищий ступені порівняння мають синтетичні й аналітичні форми, тобто просту та складену. Проста форма утворюється додаванням афіксів, складена - додаванням допоміжних слів. **Degrees of comparison**

СТУПЕНІ ЧЛЕНУВАННЯ ОСНОВ - термін словотвору, рівень поділу слова на морфеми. Уперше ці рівні були описані в російському словотворі О. Земською на підставі словотворчого квадрата американського дослідника Дж. Гринберга. Перший ступінь найпростішого членування розглядається у слів із регулярними коренем й афіксом, другий - у слів із регулярним коренем й унікальним афіксом, який може мати синонімічні афікси; третій - у слів із регулярним коренем й унікальним афіксом, який не має синонімів. Четвертий ступінь наявний в основах із зв'язаним коренем і регулярним афіксом, який поєднується ще й із вільними коренями. П'ятий ступінь найскладнішого членування спостерігається в основах із зв'язаним коренем і регулярним афіксом, що сполучається лише зі зв'язаними коренями.

СУБ'ЄКТ- мисленнєвий аналог носія предикативних процесів, станів, відношень у певній події, ситуації. У відмінковій граматиці, семантичному синтаксисі, логічній семантиці С. разом із предикатом є ядром пропозиції, предикатно-актантної рамки, диктуму, предикатно-аргументної структури. У структурі речення суб'єкт не завжди є відповідником підмета. Термін запозичений із логіки і спочатку вживався як член речення, який позначає предмет думки, судження. Розрізняють граматичний С, що ототожнюється з підметом; семантичний С. як агенс, протиставлений пацієнсу - об'єкту дії; комунікативний С, що у термінах комунікативного синтаксису, актуального членування речення є темою, відомим, на противагу ремі; психологічний С. як перше вихідне уявлення; логічний С. як група підмета, яка відповідає предмету судження. Оскільки у ряді західноєвропейських мов термін "підмет" відсутній, С. у них збігається з цим поняттям, а диференціація формального й семантичного С. відбувається з метою розмежування формального підмета та змістовного С. як такого. У сучасному функціонально-семантичному синтаксисі С. розглядається диференційовано й має такі різновиди' агенс - активний діяч-істота, елементив - активний діяч-неістота; експерієнтив - носій психічного, фізіологічного, емоційного станів; релятив, або бенефактив,- носій відношень привласнення, втрати, володіння У номінативних

мовах С. може бути виражений не лише формою називного відмінка (номінатива) іменника як морфологізованого засобу, а й іншими відмінками, зважаючи на асиметрію планів форми та змісту (у пасивних реченнях С. репрезентований знахідним відмінком, або акузативом, у безособових - давальним або родовим відмінком). В ергативних мовах суб'єкти перехідної й неперехідної дії представлені різними відмінками: ергативом й абсолютивом відповідно. У відмінковій і фреймовій граматиці, валентнісному синтаксисі С. розглядається під кутом зору його вершинності. З одного боку, С. є одним з актантів предиката поряд з об'єктом, інструментивом й ін., а предикат - центром пропозиції, фрейму з огляду на власну сильну валентність і формує макет майбутнього висловлення. Така позиція висловлювалася Л. Теньєром, С. Кашнелльсоном, Ч Філмором й ін. З іншого боку, С. трактується як рівноправний член предикативного відношення між ним і предикатом (у лексико-відмінковій граматиці С. Старости, у концепції нексусу як предикативного ядра Дж. Лайонза, моделях предметноцентричного фрейму тощо). **Subject**

СУБМОРФ - колишній афікс, який утратив свою морфемну та значеннєву природу і злився з коренем або афіксом через спрощення або перерозклад (укр. *балк-а, скрипк-а, пірамід-альн-ий*; рос. *дар, нир, з/си-лец, не-вец*). У теорії інтерфіксації деякі С. розглядаються у складі похідних, вторинних суфіксів як інтерфікси - асемантичні прокладки, що служать для зручності вимови й усунення збігу приголосних чи голосних (наприклад, *купей-н-ий, ялтин-ськ-ий*). В. Лопатін відносить до С. також частини колишніх коренів, які відсікаються при словотворенні (*косм(ос) - космічний, скепс(ис) - скептичний*). **Submorph**

СУБСТАНТИВАЦІЯ - різновид конверсії, морфологічно-синтаксичного неморфологічного способу творення іменників як перехід з інших частин мови чи їхніх словоформ. Найчастіше субстантивуються іменні частини мови та дієприкметники. Розрізняють синхронічну й діахронічну С. Перша зумовлена паралельним існуванням у мові твірного й похідного слів як різних частин мови; друга передбачає остаточний перехід слова до класу іменників і втрату ним вихідного частиномовного статусу. Диференціюються системна (мовна) й оказіональна (мовленнєва) С. Остання існує лише в певному контексті. За механізмом творення С. буває еліптична при опущенні позначуваного слова й семантична при переосмисленні іменника. **Substantivization**

СУБСТРАТ (від лат. sub - під і stratum - шар) - 1) сукупність рис мовної системи як результат етнічної асиміляції та змішування мов прибульців і корінного населення через стадію двомовності. С. представлений різними змінами в мові переможців під впливом мови-підоснови переможених корінних жителів, сліди якої виявляються у мові чужинців (наприклад, галльські елементи у французькій мові). Такі зміни відбуваються на всіх мовних рівнях шляхом запозичення фонем, граматичних форм, слів, калькування тощо. Мова прибульців, перетворена під впливом мови корінних жителів, названа субстратною мовою. Теорія С. почала розроблятися ще на початку XIX ст. датським дослідником Я. Бредсдорфом. Дослідження С. здійснювалося Г. Асколі, Г. Шухардтом, В. Брьондалем, О. Єсперсеном, А. Мейє, І. Бодуеном де Куртене, О. Шахматовим та ін.

2) Наявність у мові індивіда поряд із літературною мовою слідів діалекту місцевості, де носій мови народився і певний час мешкав. Substratum

СУДОВА ЛІНГВІСТИКА - напрям прикладної лінгвістики, який розв'язує практичні завдання сфери судочинства та криміналістики, як-от: установлення авторства усного й письмового текстів, оцінки комунікативних намірів тексту, отримання інформації про адресанта тексту (його віковий, статевий, соціальний, національний статус), мовного забезпечення судової справи. Установлення авторства усного чи письмового тексту здійснюється за допомогою різних методик. Одна з них-текстологічна методика семантичного інтеграла, впроваджена російськими психолінгвістами Ю. Сорокіним і В. Батовим у 1973 р. Модель семантичного шкалювання, застосована у цій методиці, є аналоговою з методом семантичного диференціала Ч. Осгуда. Результати семантичного шкалювання тексту з відомим автором зіставляється з такими само результатами щодо тексту з невідомим автором. Це зумовлює підтвердження чи спростування гіпотези проте, що відомий автор першого тексту є автором другого. Методики атрибуції авторства, на жаль, не мають абсолютної вірогідності, особливо стосовно звукових усних текстів. Дослідження письмових текстів шляхом графічної експертизи (аналізу почерку) мають більшу міру достовірності. У С. л. розглядаються різні типи експертних ситуацій: установлення запису під диктовку, наявності пострєдагування, навмисного викривлення письмового тексту, перебування людини в стані афекту, емоційної напруги тощо (розробки Ч. Осгуда, Г. Уокера, С. Була, В. Батова, О. Леонтєва, О. Шахнаровича, В. Томіліна, О. Носенко й ін.). Дослідження таких ситуацій здійснюється на підставі постулатів, перевірених у результаті численних експериментів. Наприклад, у ситуації навмисного написання тексту з помилками спрацьовує постулат: наприкінці тексту зменшується кількість помилок і підвищується рівень грамотності мовлення. Атрибуція усного мовлення ґрунтується на індивідуальних й узуальних мовних ознаках (діалектних, застарілих, професійних словах, іншомовному акценті, рівні мовленнєвої культури, просодичних характеристиках і т. ін.). Важливою проблемою С. л. є оцінка комунікативних намірів автора тексту, наприклад, приховання істинної інформації, навмисного її викривлення, передачі неістинного повідомлення. Методики оцінки різноманітні: від детектора неправди (поліграфа), принцип якого був розроблений радянським нейропсихологом О. Лурія, до встановлення частотності певних слів, просодичних, жестових, мімічних й ін. паравербальних засобів - симптомів неправдивого повідомлення. Напрямок досліджень мовного забезпечення судової справи має широкий спектр проблем, які проектується в теорії нейролінгвістичного програмування, комунікативного впливу. У зв'язку з виокремленням юридичної сфери спілкування й дослідженнями юридичного дискурсу перебуває у стадії становлення юридична лінгвістика, спектр завдань якої дуже широкий: від комунікативно-прагматичного аналізу мовленнєвих жанрів цієї сфери спілкування, їхніх стилістичних домінант, інтерактивних моделей до вивчення параметрів і мовних засобів ефективності різних видів юридичної комунікації. Доробок С. л. стане для нової галузі вагомим підґрунтям. Forensic linguistics

СУПЕРЕСИВ - граматичний відмінок у фінно-угорських мовах із значенням перебування, знаходження на чомусь. **Superessive case**

СУПЕРСЕГМЕНТНИЙ РІВЕНЬ - просодичне, надсегментне членування мовленнєвого потоку, тобто виокремлення інтонаційних особливостей мовлення, які нашаровуються на сегментні вербальні одиниці: звуки (фони), склади, фонетичні слова, синтагми (такти), фрази. Складниками С. р. є наголос (фразовий, тактовий і словесний), мелодика й тон, ритм, інтенсивність (сила), темп, тембр вимови, паузація, - що перебувають у нерозривній єдності зі звуковим рівнем усного мовлення, служать засобами прискорення інформаційного обміну, носіями впливовості та стратегічності комунікації. Мелодика мовлення виявляється у підвищенні / зниженні голосу у фразі. Ритм є чергуванням наголошених і ненаголошених, довгих і коротких складів. Інтенсивність пов'язана з посиленням / послабленням видиху. Темп мовлення характеризується його швидкістю або уповільненістю в часі (скоромовка, повільне мовлення). Тембр є звуковою забарвленістю емоційно-експресивного типу. Наголос виявляється залежно від його фонетичного типу в певній мові у силі, тривалості тощо. Пауза є акустичним й артикуляційним призупиненням руху мовленнєвого потоку, засобом смислового й емоційного виділення синтагми та змістовно-синтаксичної завершеності фрази. Засоби С. р. виконують у мовленні функції забезпечення структурної цілісності висловлення й повідомлення, розрізнення комунікативних типів і в висловлень (спонування, питання, оклику, розповіді, імплікації); виділення інформативно найбільш навантажених слів і фрагментів; інтеграції й актуального членування висловлень; вираження граматичних значень і синтаксичних відношень, модальності й цілеспрямованості; визначення типу мовного акту (прямий чи непрямий); характеристики мовця й ситуації спілкування; емоційного та стилістичного забарвлення текстів; комунікативного впливу тощо. **Supersegment level**

СУПЕРСТРАТ (від лат. super- над і stratum- шар)-сукупність рис мовної системи як результат етнічної асиміляції та змішування мов прибульців і корінного населення. На відміну від субстрату, виявляється у вигляді різних змін у мові корінного населення під впливом мови-надоснови переможців-чужинців (наприклад, елементи норманського діалекту старофранцузької мови в англійській мові). Термін уведений швейцарським дослідником В. фон Вартбургом у 1936 р. **Superstratum**

СУПШ (від лат. supinum - обернений назад) - гібридна форма дієслова й іменника, вербоїд, віддієслівний іменник, який переважно передає мету дії. С. є нестійкою категорією, що вже у класичній латині замінювалася на герундій, дієприкметники тощо, у народній латині - на інфінітив. У старослов'янській мові С. уживався у формі з *-ть* (*идеширьіѡь ловить*). В українській мові відповідає інфінітиву мети (*Янпріхав відпочити*). С. зберігся у словенській і нижньолужицькій мовах. **Supine**

СУПЛЕТИВІЗМ (від лат. suppletivus-доповнюваний)-явище мовної асиметрії, наявність різнокореневих словоформ одного слова чи різнокореневих пар однієї словотворчої моделі. С. є мовною аномалією. Розрізняють повний і частковий С. (другий характеризується певною спільністю звуків коренів у суплетивних парах). С. служить засобом синтетичного способу передачі граматичного значення

(наприклад, однини та множини іменників, видової опозиції дієслів, ступенів порівняння прикметників та прислівників, словозміни деяких займенників). Лексичний С. є позначенням назв людей і тварин за статтю, назв малят тощо. **Suppletion**

СУРЖИК - наявні в мовленні певної частини населення штучно й неприродно поєднані елементи двох або кількох мов, що порушують норми літературної мови. Термін є метафоричним перенесенням від первинного значення С. як суміші зерен пшениці й жита, жита й ячменя, ячменя й вівса. С. переважно має пейоративне забарвлення як негативне явище, крайній вияв інтерференції. Деякі лінгвісти вважають С. територіальним діалектом з огляду на наявність зон мовної дифузії. Однак поза зонами такої дифузії, зважаючи на природу пристосування до рідного діалекту слів престижної у місті або у засобах масової інформації мови, С. не може отримувати статусу діалекту. Виникнення С. має соціальне та психологічне підґрунтя. Чинниками стійкості С. є 1) здатність до наслідування, що виявляється у перемиканні мовних кодів (пристосуванні мови села під мову міста) із метою підвищити статус власного "обличчя"; 2) адаптивні властивості людини (приїхавши до міста, людина прагне якнайшвидшої соціальної адаптації, що позначається й на мовленні); 3) устрій, культура мовлення сім'ї, які передаються від батьків до дітей; 4) мовна ситуація в країні й мовна політика держави тощо. Деякі сучасні дослідники пов'язують С. із проблемою деструкції особистості, духовною деградацією, однак такі думки потребують доведення шляхом психологічних досліджень і видаються тенденційними й заангажованими. Однією зі стратегій підвищення культури мовлення є боротьба із С. Одним із шляхів поширення С. є засоби масової інформації, література й мистецтво, де С. може застосовуватися як засіб створення комічного ефекту, іронії, стилізації мовлення персонажів.

СУРЯДНИЙ ЗВ'ЯЗОК - тип синтаксичного зв'язку граматично рівноцінних мовних одиниць: однорідних членів речення, предикативних одиниць складносурядного речення й деяких безсполучникових, а також окремих речень. Формальним показником С. з. є сурядні сполучники, однак за умови їхньої відсутності встановлення типу зв'язку ґрунтується на семантичних відношеннях рівноправності одиниць, що забезпечується інтонаційно, порядком розташування тощо. Головними різнovidами С. з. є єднальний, приєднувальний, протиставний, зіставний, розділовий, пояснювальний зв'язки (деякі синтаксисти виділяють градаційний різновид, який поєднує ознаки єднального та протиставного зв'язків). Пояснювальний зв'язок кваліфікується по-різному (він або включений до єднального, або існує як самостійний тип сурядності; або розглядається в межах підрядного зв'язку). Складносурядні багатокomпонентні речення представлені переважно єднальним або розділовим зв'язком, хоч до них може додаватися й одна предикативна одиниця із протиставним зв'язком. Порядок предикативних одиниць, поєднаних сурядними відношеннями, може бути відносно вільним або фіксованим і залежить від різновиду зв'язку. Сурядність протиставлена підрядності - синтаксичному зв'язку залежності однієї мовної одиниці від іншої, представленому у сполученні узгодженням, керуванням і приляганням, у простому реченні - порівняльними зворотами й деякими синтаксичними конструкціями, а також складнопідрядними

реченнями. Між С. з. і підрядним існують перехідні синкретичні явища з формальними показниками підрядності, а смисловими відношеннями рівнозначності, що зумовлює поширення семантики сурядності й на складнопідрядні речення. І навпаки, при наявності сурядних сполучників у складному реченні, предикативні одиниці можуть поєднуватися змістовно підрядним зв'язком. Молодограматики висунули гіпотезу про похідність підрядного зв'язку складного речення від сурядного. На матеріалі слов'янських мов доведення цієї гіпотези здійснив Х. Бірнбаум. Деякі цікаві спостереження висловлені з цього приводу О. Потебнею, В. Жирмунським, В. Адмоні й ін. Те саме, що й **Паратакис. Parataxis**

СУФІКС (від лат. *suffixus* - підставлений) - службова морфема, розташована після кореня або іншого суфікса, яка виконує як словотворчу, так і формотворчу функції. На відміну від префіксів, С. приєднуються до основи, а не до слова, здебільшого змінюють частиномовний статус, категорійні ознаки, морфонологічний вигляд твірного слова. С. поділяються на матеріально виражені й нульові, регулярні й нерегулярні, продуктивні й непродуктивні, первинні та вторинні. Вторинні С. виникають унаслідок злиття кількох С. в один. **Suffix**

СФЕРА ДЖЕРЕЛА - концептуальна сфера, що постачає власні знаки до іншої сфери (мішені), в якій вони стають метафоричними позначеннями. Термін уведений Дж. Лакоффом і М. Джонсоном у 1980 р. із метою опису концептуальної метафори.

Відповідником терміна є донорська зона, що використовується Б. Рудзка-Остін у праці 1988 р. як запозичення зі статті Е. Кітей і А. Легре (1981 р.). **Source domain**

СФЕРА ДИСКУРСИВНОСТІ - термін дискурс-аналізу, позначає сферу мовних знаків і значень, на якій ґрунтується певний дискурс, не виходячи за її межі. С. д. має привілейовані знаки певного дискурсу як його ключові слова та сполуки. Наприклад, політичний дискурс виключає кулінарну сферу дискурсивності, хоч можливим є вторгнення другої до першої і навпаки (*політична кухня, перетравлювати політичну новину* і т. ін.), що є резервним механізмом будь-якої С. д., джерелом її поповнення та збагачення. Розробка концепції належить представникам дискурс-аналізу Е. Лакло і Ш. Муфф. **Field of discourse**

СФЕРА МІШЕНІ - концептуальна сфера, що отримує знаки з іншої сфери (джерела), які стають у ній метафоричними позначеннями. Термін уведений Дж. Лакоффом і М. Джонсоном у 1980 р. із метою опису концептуальної метафори. Відповідником терміна є реципієнтна зона, що використовується Б. Рудзка-Остін у праці 1988 р. як запозичення зі статті Е. Кітей і А. Легре (1981 р.). **Target domain**

СФЕРА СПІЛКУВАННЯ - певний вид суспільної діяльності, який зумовлює відповідне застосування мови. С. с. передбачає використання певних форм існування мови, тематичну, жанрову і прагматичну специфіку спілкування. У сучасній комунікативній лінгвістиці й мовленнєзнавстві виокремлюються політична, юридична, наукова, мас-медійна, педагогічна, рекламна, релігійна, побутова, бізнесова, художня, спортивно-ігрова й військова С. с. **Discursive sphere**

СХЕМА - структура репрезентації процедурних знань, альтернативна фрейму, який представляє декларативні знання. Термін запозичений із комп'ютерного

модельовання Ф. Бартлета (1932 р.) Д. Румельхартом у 1975 р. Поняття С. було центральною ланкою концепції когнітивної психології американського дослідника У Найссера, який уважав її головним когнітивним засобом сприйняття, що формується шляхом накопичення досвіду. На думку У Найссера, С. дає змогу приймати інформацію, спрямовує дослідницьку активність, завдяки чому відкривається доступ до нової інформації, яка стає поштовхом видозміни схеми. У біологічному аспекті С. грабується як частина нервової системи. Вона є структурою дії та структурою для дії, у зв'язку з чим С. ототожнюється із планом. С. як і фрейм, працює на підставі прогнозування: інформація, що поступає, взаємодіє з форматом С. або фрейму, чим сприяє оптимізації сприйняття й розуміння повідомлення. У. Найссер розглядає можливість уродженості деяких перцептивних С. як нейронних зразків управління відчуттями, адже новонароджені частково готові до початку перцептивного циклу власного життя. С. є динамічною структурою, яка модифікується з подальшою переробкою досвідної інформації. У теорії С. значення не існують у тексті, вони вилучаються з нього завдяки інтеракції тексту і фонових знань інтерпретатора (див. Інтерпретаційну семантику).

У когнітивній граматиці Р. Ленекера С. уживається на позначення різновиду фрейму, що представляє узагальнену ситуацію або родове поняття класу об'єктів (суперординатний, найвищий рівень категоризації). Причому С., яка репрезентує загальні риси якогось концепту, властива всім різновидам цього концепту. С. застосовуються при інтерпретації повідомлень, текстів шляхом накладання конкретних подій на загальні конструкти – С. ситуації. У концепції Т. ван Дейка такими С. можуть бути макро- і суперструктури: перші демонструють загальні гоііки, теми дискурсу, другі подають конвенційні знання того чи іншого типу тексту (мовленнєвого жанру). У когнітивному напрямі лінгвістики тексту ця концепція розробляється Л. Діже, А. Нойбертом, Шривом, Т. Гівонем, У. Чейфом й ін. у різних ракурсах* когнітивної, прототипної і процедурної семантики, нараторології тощо. Структура С. подібна до концептуальних графів залежностей Р. Шенката Р. Абельсона, підґрунтям яких послужили екзистенційні графи Ч. Пірса, що стали альтернативними лінійному символічному логічному запису, і граматика залежностей Л. Теньєра, *то* покладена в основу відмінкової граматики Ч. Філлмора. С. має сіткову ієрархію як формалізована модель представлення конкретної ешущ* або їхньої сукупності у вигляді мережі зв'язків між елементами (вузлами) – концептами чи їхніми знаками як складниками відповідних ситуацій. Кожний вузол може бути й пов'язаний із певною кількістю інших вузлів залежно від складності представленої ситуації. **Scheme**

СХЕМА СИНТЕЗУ ТЕКСТУ – модель комп'ютерною породження (синтезу) описового тексту, яка передбачає 4 головних схеми його аналізу: атрибутивну (attributive schema) – зразок приписування властивостей, якісних ознак різним об'єктам; конститутивну (constituency), яка зумовлює опис текстом об'єктиву термінами їхніх складників і різновидів; ідентифікаційну (identification), спрямовану на встановлення класу, до якого належать об'єкти, й контрастивну (contrastive), яка визначає негативну протилежність головного уявлення тексту. Концепція С. с.т. розроблена американською дослідницею штучного інтелекту К. Маккьюїн і має різні аналоги в інших теоріях текстопородження. **Scheme of text synthesis**

СХЕМАТА - різновид фрейму, що представляє конкретні об'єкти чи ситуації, які мають візуальні образи у свідомості людини (базовий рівень категоризації). С поєднуються зі схемою графами, що репрезентують гіпо-гіперонімічні відношення. **Schemata**

СЦЕНАРІЙ - структура репрезентації процедурних знань, яка представляє неавтоматичну життєву ситуацію та правила цілеспрямованої поведінки в ній, на відміну від фрейму, що оперує декларативними знаннями. С демонструє послідовність процедур (сцен), які здійснюють учасники сюжету для досягнення мети. С. нерідко ототожнюють із фреймом і кваліфікують як різновид останнього. С, як і фрейм, широко використовувався дослідником у галузі штучного інтелекту М. Мінським, а також розробниками теорії концептуальних залежностей Р. Шенком і Р. Абельсоном. Рівнями сценарної структури, на його думку, є поверхнево-синтаксичний фрейм (знання про синтаксичну структуру, порядок слів, прийменникові зв'язки); поверхнево-семантичний фрейм (значення слів, які позначають подію, і відношення між актантами, сірконстантами та предикатом); тематичний фрейм пов'язаний із темою, портретами, оточенням; фрейм оповіді (наративна схема, що представляє загальні моделі сюжетів, фокус уваги оповідача і т. ін.). С. порівнюють із скриптом - також структурою репрезентації процедурних знань, що стосуються конкретних учасників ситуації. С, на відміну від скрипту, не прив'язаний до конкретних учасників і локалізації ситуації в часі та просторі. За словами Т. ван Дейка, С. можуть прикладатися до різних ситуацій шляхом заповнення кінцевих термінальних позицій конкретною інформацією та зберігатися в довгочасній семантичній пам'яті мовця й адресата. С. дає змогу поповнити знання про ситуацію та збагатити інформацію. Дослідник пропонував увести з метою когнітивного опису мовленнєвих актів терміни "модель* ситуації", "епізодична модель". Моделювання С. здійснюється на підставі пропозиційних структур, предикатно-актантних рамок із застосуванням глибинних відмінків, концептуальних графів, фреймів, семантичних сіток тощо. У комп'ютерній лінгвістиці С. використовується у системах розуміння коротких зв'язних текстів (модель BORIS В. Ленерта, М. Дайєра та П. Джонсона; моделі байок Ю. Мартем'янова, В. Дорофєєва, модель паремій М. Дайєра), у системах історичних описів (STORYPOINTS Р. Віленські). **Scenario**

Т

—*—ГЗГФХІ:—*—•*

ТАБУ (від плз. та - виділяти, відзначати і ри - зовсім, цілком, тапу - заборонений, священний)- вияв магічної функції мови, заборона вживання деяких слів, зумовлена соціально-політичними, історико-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками, що спричиняє навмисну заміну знака певного поняття

описовим найменуванням або іншим знаком (евфемізмом). У деяких меланезійських мовах Т. зумовлює наявність спеціальних афіксів на позначення деяких відношень, наприклад, відчуженої посесивності сміття. Т. поширюється на власні імена (померлих, родичів, вождів, богів), назви тварин, що є предметом полювання, на позначення смерті, небезпечної хвороби, деяких частин тіла, обценних, непристойних речей і дій тощо. Т. пов'язане з ритуалами, обрядами, забобонами, звичаями етносів. **Taboo**

ТАВТОЛОГІЯ (від гр. *tauto*-тесаме і *logos*-слово)-вияв надмірності в мовленні, що полягає у мимовільному або навмисному формальному чи смислового дублюванні елементів повідомлення. Розрізняють формально-граматичну (повторення спільнокоренових слів) і семантичну Т. (повторення слів з однаковим значенням). Семантична Т. ґрунтується на непрозорості значення запозичень (*перший дебют, меню страв*), поєднанні гіпоніма й гіпероніма (*у лютому місяці*), повторенні однієї із сем або відтінків конотата у значенні слова (*уперше познайомитися, більш краций*). На відміну від плеоназму, Т. не розглядається як стилістичний прийом або вияв системних явищ мови, а здебільшого є результатом недостатньої грамотності й культури мовців або парадоксального мислення. Т. поділяються на помилкові, що вживаються у просторічч і (наприклад, *більш найкрай ^иц хвороба хворого*), і етилістичні, які є засобами створення експресивності й переважно властиві фразеології мови (*відстоювати стояли, химородити химороди, пропадати пропадом, яклизь -злизав, литиливцем, морочити памороки, кипнем кипіти, німа німота*). Т. слід відмежовувати від повторів, які мають певний сенс і не дублюють смислових елементів повідомлення* *лата палати, з уст вуста, око за око, палець об палець не вдарити* і т. ін. **Tautology**

ТАГМЕМІКА (від гр. *tagma* - ряд, порядок, лад) - напрям американського структуралізму (дескриптивізму), очолюваний К. Пайком (третомна праця "Мова відносно інтегрованої теорії структури людської поведінки" 1954-1960 р. р) Становлення Т. датують 50-ми р. р. XX ст. Т. розвивалася на підставі метатеорії блумфілдівства й необіхевіоризму як альтернативна генеративній граматиці Н. Хомського та зберігала етнографічну й етнолінгвістичну орієнтацію Анн-Арборської школи дескриптивізму. Формування Т. проходило під впливом практичних потреб перекладу Біблії на ще не вивчені екзотичні мови й розробленої у формальному американському структуралізмі дистрибутивної методики. Головними положеннями Т. були: 1) виділення емічного й етичного рівнів мови як рівнів мовної системи з її абстрактними одиницями й мовленнєвого, у якому відбувається конкретна реалізація інваріантів, 2) визнання центральними одиницями мовної поведінки тагмем - мінімальних функціонально навантажених формальних елементів, наповнювачами яких є частини мови; 3) розгляд різноаспектності одиниці мови, яка має набір перспектив (тагмему), що містить позиції одиниці в тексті (функціональні слоти суб'єкта, об'єкта і под.), у поведінці людини, у певному класі одиниць, ролі в реченні й відношення до інших елементів висловлення, тексту, 4) протиставлення тагмем тагмів - конкретних реалізацій, фонів і морфів; 5) необхідність уведення нової емічної одиниці для характеристики поведінки людини в мовленнєвому акті - біхевіореми і т. ін. У межах Т., яка загалом виявилася неперспективною через

непослідовність і відсутність чіткої методики, були описані деякі маловідомі мови, розроблені ряди перспектив щодо деяких одиниць, переважно фонів і морфів. **Tagmemics ТАКСИС** (від гр. *taxis* - побудова, порядок, розташування) - функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення часу одного процесу до іншого у висловленні, тексті. Залежно від мови *T* дієслів має широкий спектр значень. Окрім відносного часу попередності, наступності й одночасності, виокремлюються давноминулий (плюсквамперфект), передмайбутній, перфект, майбутній у минулому, теперішній у минулому (імперфект) і т. ін. У деяких мовах такі відношення грамагікалізовані. В українській мові *T* установлюється переважно контекстуально, крім давноминулого часу, представленого аналітичними формами. Значення *T* властиве вербоїдам (гібридним формам дієслова й імені, дієслова та прислівника). *T* є інтегральною ознакою відповідного функціонально-семантичного поля і юліцентричної структури, яке переминається з полями темпоральності й аспектуальності. Домінантою поля *G* є дієприслівники та сполучення дієслів у різних висловленнях. Термін уведений Р. Якобсоном у праці ^{*}"Шифтери, дієслівні категорії й російське дієслово" у 1957 р. **Taxis**

ТАКСОНОМІЯ - загальний метод класифікації досліджуваного матеріалу. У лінгвістиці *T* є дуже поширеним методом. Головними його принципами є 1) відповідність певної класифікації лише одному параметру - категорії, яка є базовою для виокремлення й об'єднання певної множини явищ або фактів; 2) можливість певної матриці деяких параметрів для певного класу явищ чи фактів; 3) наявність маргінальних, синкретичних явищ чи фактів, які можуть бути на межі різних класифікаційних ознак. **Taxonomy**

ТАКТ (від лат. *tactus* - дотик) - інтонаційно оформлена одиниця членування мовленнєвого потоку, що складається з фонетичних слів і вимовляється без пауз або змін тону одним напором видихуваного повітря. *T* відділяються один від одного короткими паузами, на відміну від більш тривалої паузації фраз, хоч *T* може дорівнювати фразі за умови синтагматичної неподільності останньої. *T* може членуватися на фонетичні слова - одиниці, об'єднані, одним словесним наголосом. Інтонаційним центром *T* є синтагматичний (тактовий наголос), який визначає його мелодику й темп. Членування на *T* здебільшого узгоджується із синтаксичним, змістовним й актуальним членуванням, якщо *T* складається із двох і більше фонетичних слів. Різновиди *T* визначаються залежно від позиції у фразі (початковий, серединний, кінцевий), залежно від типу інтонаційного контуру (завершені, незавершені, вставні, протиставні *T*. тощо).

ТВІРНА ОСНОВА-осіюва, яка структурно й семантично служить вихідною для творення похідного слова. *T. o.* може бути немотивованою (непохідною) чи мотивованою (похідною). **Primary stem (word)**

ТЕЗАУРУС (гр. *thesauros*-скарбниця) - словник із понятійною диференціацією лексики за певними тематичними групами різного ступеня узагальнення й кількості. Синонімічними термінами *T* є ідеографічний, аналогічний, тематичний словник. Термін уведений П. Роже у 1852 р. у словнику англійських слів і висловів,

де лексикон було поділено на шість головних тематичних груп: абстрактних відношень, речовини, простору, інтелекту, волі, властивостей- із подальшою їхньою семантичною диференціацією (1000 понятійних груп). Схема цього словника була використана в багатьох країнах світу: Франції (Т. Робертсон, 1859 р.; П. Буасс'єр), Німеччині (Д. Зандерс, 1877 р.; А. Шлессінг, 1889 р.; Ф. Дорнзайф, 1933 р.), Іспанії (Х. Касарес, 1941 р.) й ін. Кількість тематичних груп у кожному зі словників різна. Наприклад, найбільш авторитетні словники П. Буасс'єра ("Аналогічний словник французької мови") і Ф. Дорнзайфа містили 2000 і 20 тематичних груп відповідно. Це залежить здебільшого від рівня деталізації понятійних рубрик. До того ж означені Т будуються за різними принципами систематизації: ієрархічним й алфавітно-предметним. Визначення принципів систематизацій й укладання словників тезаурусного типу є завданнями ідеографії- напряму лексикографії, що тематично упорядковує лексикон мови. У 1990 р. вийшов перший випуск ідеографічного словника російської мови А. Баранова, хоч перші спроби ідеографічного опису були здійснені Ю. Карауловим, В. Морковкіним. До того ж приблизно за 30 років до появи тезауруса П Роже російський лінгвіст І. Гул'янов висловив думку про необхідність ідеографічного опису рідної мови

Перші паростки ідеографічного опису мов світу з'явилися ще в період античності (грецька граматика директора Александрійської бібліотеки Аристофана Візантійського "Attikai Lexeis" 180 р. до н. е., десяти томний "Ономастикон" Юлія Поллукса II ст. н. е.). У Давній Індії прикладом ідеографічного упорядкування словника санскриту став відомий європейським ученим лише з XVIII ст. "Амаракоша" (II-III ст. н. е.) поета й лінгвіста Амара Сина. Словник містить 10000 слів із тлумаченнями у віршованій формі. В епоху Середньовіччя близька до тезаурусного принципу систематизація понять запропонована іспанським філософом Р. Луллем у книзі "Велике мистецтво" (XII-XIII ст.). На ідеографічній класифікації ґрунтувалися коди понять у філософській мові Дж. Дальгарно (1661 р.). У сучасній комп'ютерній лінгвістиці термін Т. набуває атрибута "інформаційно-пошуковий", який трактується як нормативний словник-довідник, що містить лексикон певної предметної галузі та встановлює парадигматичні відношення між одиницями (логіко-семантичні зв'язки між поняттями- родо-видові, причини й наслідку, партонімічні, схожості й суміжності тощо) і використовується для підвищення ефективності пошуку інформації й контролю лексики при індексуванні документів. У Т. наукових дисциплін відображаються також синтагматичні, асоціативні, текстуальні й ситуаційні зв'язки одиниць (наприклад, Т. теоретичної та прикладної лінгвістики С. Нікітіної, Т. термінів математики С. Шелова, термінів з іхтіології О. Герда). Функціями інформаційно-пошукових Т. є систематизація знань різних сфер науки, моделювання термінополів, фільтрація лексикону в машинному перекладі, систематизація знань у лінії вістичних процесорах автоматичної обробки мови тощо. В англomовній лексикографії Т. здебільшого позначають об'єднані словники синонімів й антонімів.

Thematic dictionary, thesaurus

ТЕКСТ (від лат. textum- тканина, сплетіння, поєднання)-цілісна семіотична форма лінгвоисихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрована,

що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури. У лінгвістиці існує чимала кількість дефініцій Т., які описують його типи в різних аспектах. Відсутність єдиного тлумачення феномена Т. пояснюється рядом причин. Першою причиною, яка сприяла появі суто формальних дефініцій Т., є абсолютизація його структурної організації та граматичних засобів зв'язності. Так, у період становлення текстової граматики Р. Гарвег визначав Т. як послідовність речень, об'єднаних безперервним займенниковим зв'язком. Х. Вайнрайх називав Т. упорядковану послідовність морфем, що складається мінімально із двох морфем. З. Харрис уважав, що текстом є довге речення, побудоване за допомогою набору зв'язок. М. Холлідей розглядав це поняття як головну одиницю семантики, яку не можна визначати як різновид надречення. Отже, таке розмаїття тлумачень Т. пояснюється пошуком прототипу, ключового слова, одиниці мовного рівня, яке б стало відправним моментом дефініції.

Друга причина криється у формально-структурній, жанровій, стилістичній різноплановості Т. і специфіці способу його репрезентації, за яким тексти поділяються на письмові, усні та друковані. Нерідко Т. називають лише письмовий (друкований) різновид через спонтанність, неупорядкованість, непослідовність усного мовлення, однак значне розширення жанрів і функцій усного мовлення не дають підстав для подібних обмежень. Структурно Т. може відповідати слову, сполучі, висловленню, якщо ці одиниці несуть цілісну інформацію, яка відповідає певній прагматичній ситуації (наприклад, таблички *Вихід*, *Ординаторська*), сукупності висловлень і надфразних єдностей тощо. Кожний текст маніфестує той чи інший мовленнєвий жанр, віднесений до певного стилю, і виконує різні функції. Тому, наприклад, дефініція І. Гальперіна охоплює лише частину текстів: "Т. є твір мовленнєвого процесу, що є завершеним, літературно обробленим відповідно до типу документа; твір, що складається з назви й ряду особливих одиниць (надфразних єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість і прагматичну установку". Навіть художній Т, який трактують як найвищу форму репрезентації Т є поліфункціональним. Ю. Лотман відмічав поєднання художньої функції з магічною, юридичною, морально-етичною, філософською, політичною як невід'ємну рису соціального функціонування того чи іншого художнього твору

Третьою причиною різноманітності текстових дефініцій є специфіка підходів до вивчення Т навіть у межах лінгвістики, що унеможливує вироблення якогось синтетичного тлумачення Т. Наприклад, З. Тураєва виокремлює п'ять підходів до вивчення Т: онтологічний, що відображає характер існування та статус Т; гносеологічний, який виявляє характер відображення дійсності; власне лінгвістичний, що ґрунтується на мовному оформленні Т; психологічний, орієнтований на сприйняття; прагматичний, спрямований на характер відношення автора до дійсності та змісту Т. Четверта причина полягає в канонізації Т як складника комунікативного процесу, посередника, засобу, процесу й мети комунікації, що пов'язане зі становленням комунікативного напрямку лінгвістики тексту й ототожненням Т і дискурсу. Е. Косеріу називав Т мовленнєвий акт або ряд пов'язаних

актів, що здійснюються індивідом у певній ситуації. Т. наділяють категорією комунікативності й розглядають як предметно-знаковий стан системи комунікації (Є. Сидоров). П'ятою причиною є абсолютизація певної категорії або кількох категорій Т. при його тлумаченні. Тривалий час Т. визначався на підставі зв'язності, хоч зв'язність притаманна й не-текстам. Як базові виступають також текстові категорії завершеності, проте не всі Т. є завершеними, через відкритість фіналу, серійність і т. ін.; цілісності, інтегративності, текстуальності, комунікативності *тощо*.

Проблема дефініції Т. пов'язана з питанням його рівневої системно-мовної природи, яке було поставлене Е. Бенвеністом у 1962 р. у зв'язку з виробленням критеріїв установаження рівнів мовної системи. Хоч дещо раніше радянські вчені Б. Горнунг у статті "Про характер мовної структури" (1959 р.) і Т. Ломтєв у праці "Мова й мовлення" (1961 р.) висвітлили проблему співвідношення системно-мовних і мовленнєвих закономірностей, зокрема, й питання про рівневий статус Т. як найвищий у мовній системі. Німецький дослідник В. Дресслер також розглядав два розуміння Т. з огляду на дихотомію емічного й етичного рівнів у тагеміці К. Пайка. З метою розмежування Т. як актуалізованої одиниці мовлення було введено термін "текстема" (спочатку у значенні фрагмента Т.), який позначав інваріантну одиницю текстового рівня мовної системи, а її кореляція з мовленнєвим жанром у мовленні перетворює актуалізований текст на комунікативний засіб. Проблема типології Т. є остаточно не розв'язаною й містить різні за параметрами диференціації Т. на 1) усні, писемні, друковані; 2) адресатні й безадресатні; 3) комунікативно спрямовані на процес і на результат; 3) жорсткі (клішовані), узуальні (частково регламентовані) і вільні (С. Гіндін); 4) дескриптивні (описові), наративні (оповідні), експланаторні (пояснювальні), аргументативні й інструктивні (Е. Верліх) і т. ін. Розгалуженими є класифікації Т. за стилем, жанром і типом дискурсу (наприклад, художні, публіцистичні, наукові, ділові, релігійні; або Т. протоколи, накази, дисертації, статті, репортажі тощо; або політичні, спортивні, юридичні, військові, рекламні тощо). Текст має систему певних категорій. Text

ТЕКСТЕМА- 1) абстрактна інваріантна одиниця текстового рівня мови, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною струкіурою, відбором лексико-фразеологічних, граматичних, етил істичних засобів та інтенційно-прагматичними особливостями. Т. як віртуальна одиниця протиставлена актуалізованому тексту як її конкретній реалізації у мовленні, зважаючи на визнання текстового рівня мовної системи як автономного (Б. Горнунг, 1959 р.; Т. Ломтєв, 1961 р., Е. Бенвеніст, 1962 р.) відповідно до протиставлення мови й мовлення в лінгвальній діяльності (Ф. де Соссюр). У когнітивній лінгвістиці Т. розглядається в ракурсі текстового прототипу як модель, схема класу текстів, що містить ієрархічно організовані прототипні ознаки класу текстів (семантичні, структурні, інтенційні, ситуативні, інтерпретаційні, соціокультурні тощо). Співвідношення інваріанта Т. і тексту може мати певну міру варіативності й аномальності. Аномальність тексту відносно Т. визначається як відхилення від її стандартних ознак і структури, застосування властивостей інших інваріантів. Типологія Т. є однією з актуальних проблем сучасної

лінгвістики тексту. Дослідники поділяють Т. за різними параметрами на жорсткі (клішовані), узувальні (частково регламентовані) і вільні (С. Гіндін); дескриптивні (описові), наративні (оповідні), експланаторні (пояснювальні), аргументативні й інструктивні (Е. Верліх) іт. ін. Т. є знаковим маніфестантом певного мовленнєвого жанру як одиниці мовленнєвої системи та дискурсу. **Textual prototype**

2) Сукупність семантично та граматично поєднаних висловлень, яка характеризується єдністю теми й особливим синтаксичним зв'язком складників. Т. розглядається В Кохом як одиниця членування тексту У такому значенні відповідниками Т є надфразні єдності, топіки. **Topic**

ТЕКСТОВА КАТЕГОРІЯ- надпарадигмальна інваріантна ознака, що відображає найбільш суттєві закономірності текстом й актуалізованих текстів. У лінгвістиці тексту дискусійними є проблеми статусу, принципів виділення, домінантності, типології й підпорядкованості Т. к. Існує два підходи до розгляду Т. к/ перший ірунтується на кваліфікації категорій тексту як бази для його створення, другий виявляє Т. к у вже створених текстів. Питання домінанти в системі Т. к. також розглядається неоднозначно: головною категорією тексту визнавалися зв'язність (М. Холлідей), хоч вона властива й реченню, словосполученню, фрагменту тексту, текстуальність (Р. Богранд, В. Дресслер), яка через плеонастичність терміна не мала чіткої'дефініції'; тема (Е. Агрикола), інформативність (С Василюв), що властивий текстовим фрагментам; концепт (В. Кухаренко), хоч це поняття розглядається неоднозначно; комунікативність (Є. Сидоров), яка притаманна й дискурсу в цілому, і діалогічним єдностям.

Класифікації Т. к. також є непослідовними (пор.: обов'язкові й факультативні; семантичні та структурні; змістовні та структурні; текстові й комунікативні тощо). Проблема кількості Т. к. пов'язана з їхньою ієрархією як підпорядкованістю одних категорій іншим, більш значимим. Крім того, складність питання полягає в тому, *що* всі ознаки тексту інтегровані й важко відділити їх одна від одної. Чимало ознак тексту, названих категоріями, мають природу явища, а не інваріантної ознаки (наприклад, І. Гальперін розглядає інтеграцію й цілісність як категорії, хоч перша є способом досягнення другої як результату). Перелік Т. к у дослідників тексту різний. Так, Х. Ізенберг виокремлює такі ознаки тексту, як лінійну послідовність речень, наявність лівобічної межі, відносну завершеність, зв'язність. І. Гальперін розмежовує семантичні Т. к. (інформативність, глибину, пресупозицію, прагматику) і структурні (інтеграцію, зчеплення, ретроспекцію, проспекцію, паргитурність, континуум) З Тураєва пропонує поділ Т. к. на структурні (зв'язність, інтеграцію, прогресію, стагнацію) і змістовні (образ автора, художній простір і час, інформативність, причиново-наслідкові зв'язки і підтекст). Пізніше дослідниця висуває параметри тексту: полісистемність, протогіпність, амбівалентність, антропоцентричність. Складну ієрархію ознак подає Є. Сидоров на підставі концепції комунікативності тексту (поділ якостей тексту на системні, системно-мовні й функціональні) Нами обґрунтовані текстово-дискурсивні категорії" цілісності, дискретності, інформативності (із підкатегоріями фактуальності, концептуальності, підтексту, аксіологічності, емотивності), зв'язності, континууму (із підкатегоріями прогресії,

стагнації, часу та простору), референційності, антропоцентричності (адресантності, адресатності), інтерактивності (із підкатегоріями інтенційності, стратегічності, інтерпретанти, ефективності) й інтерсеміотичності. **Category of text**

ТЕЛЕОЛОГІЧНІСТЬ - дослідницький принцип лінгвістичного аналізу, який застосовується в комунікативно-функціональній науковій парадигмі й передбачає розгляд мови як знаряддя досягнення певної мети. В. фон Гумбольдт уважав, що головна мета мови - взаєморозуміння. У 50-ті р. р. XX ст. Р. Якобсон висуває дві цілі комунікативного процесу, мету мовця й мету адресата. Принцип Т. застосовується в концепціях мотивованості мовленнєвої діяльності (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Московська психологічна школа), цілісності мовленнєвого акту (Ілокуція Дж. Остіна, П. Стросона й ін.), інтенційності комунікативних процесів (Дж. Сьорль), а також у функціональній і комунікативній лінгвістиці, лінгвопрагматиці, дискурсології, теорії перекладу (скопос-теорії) тощо. **Teleological principle**

ТЕЛЕСКОПІЧНИЙ СЛОВОТВІР особливий тип компресивного словоскладання або аббревіації шляхом поєднання (контамінації) двох слів, що перебувають у сурядному зв'язку: початкової частини першого слова і кінцевої другого (слова мовби вставляються одне в одне подібно до телескопу). Термін уведений в обіг російського мовознавства М. Маковським у 1970 р. Т. с. донедавна вважався okazіональним і застосовувався переважно гумористами й сатириками. Однак із розвитком нових наукових технологій, появою нових артефактів науки й техніки Т. с. стає нормативним способом творення слів: *біотика* від *біологія* + *кібернетики*, *кармат* від *картопля* + *томат*. Дослідники пов'язують поширення Т. с. із запозиченнями з англійської мови: *момель* від англ. *motel* = *motorist* - * *hotel*; *ескалатоп* від англ. *escalator* • = *escalating* + *elevator*, *транзистоп* від англ. *transistor* = *transjer* + *resistor*. У розмовному й okazіональному мовленні Т. с. є досить поширеним і виконує важливі змістовні, емотивні й експресивні функції. Приналежність Т. с. певному способу словотворення є дискусійною проблемою, адже, з одного боку, телескопзми будуються на скороченні слів до рівня складів або складів і звуків; з іншою, на відміну від аббревіації, Т. с. ґрунтується не на сполуках, а на складанні слів, поєднаних сурядним зв'язком. Іноді телескопія кваліфікується і як особливий спосіб словотворення. **Telescoped word-formation**

ТЕМА-термін комунікативного синтаксису, фрагмент речення, відомий адресатові і проти сі авлений ремі- новому змісту висловлення в живому мовленні, при актуальному членуванні речення. Термін належить чеському лінгвістові В. Матезіусу. **Theme**

ТЕМБР МОВЛЕННЯ - компонент інтонації як звукова забарвленість усного мовлення, то надає йому емоційно-експресивних відтінків. Т. м. треба відрізняти від тембру звука-якісної характеристики, що визначається співвідношенням висоти й інтенсивності основного тону звука з додатковими (забарвлення звуку надають обертони переважно третьої й четвертої формант). Т. м. залежить від будови голосового апарату людини, величини резонаторних порожнин, мети мовлення і т. ін. **Timbre of speech**

ТЕМП МОВЛЕННЯ (від лат. *tempus* - час) - компонент інтонації як швидкість вимови елементів усного мовлення; звуків, складів, слів. Розрізняють швидкий, пришвидшений, середній, уповільнений і повільний Т м., який вимірюється кількістю звуків або складів, що вимовляються протягом одиниці часу (найчастіше секунди), а також середньою тривалістю вимови звуків або складів (здебільшого вимірюється у міл ісекундах). Середній Т. м. дорівнює 5 складам за секунду, а середня тривалість складу становить 212 мс. Він залежить від індивідуальних особливостей мовця, його психічного складу, темпераменту, етнічної приналежності, від мети й комунікативних стратегій, від типу та стилю

того, що вимовляється, від обставин мовлення, наявності комунікативного шуму і т. ін. Дослідники відмічають залежність Т м від кількості звуків у слові чи синтагмі (наприклад, вважається, що чим більше звуків або складів у слові, тим менша середня тривалість звука у слові, що є наслідком прагнення до ізохронності вимови слова чи синтагми). Пришвидження Т. м. звичайно спричинене скороченням тривалості вимови голосних і приголосних, а уповільнення - переважним збільшенням тривалості вимови голосних. Патопсихолінгвістика досліджує деякі фонаційні розлади, виявом яких є зміна Т. м.: брадилалію - патологічно уповільнений Т. м.; тахілалію - патологічно прискорений темп мовлення; заїкання (логоневроз) - порушення темпо-ритмічної організації мовлення, зумовлене судорожним станом м'язів мовного апарату і т. ін. **Rate of utterance**

ТЕМЛОРАЛЬНІСТЬ (від лат. *temporalis* - часовий) - функціонально-семантична категорія, що виражає часові відношення в мовній системі, позначені стандартними граматичними, словотворчими, синтаксичними й лексичними засобами, й у мовленні у вигляді часової локалізації події її відношеннях до часу інших подій у висловленні, тексті. Т. є інтегральною ознакою функціонально-семантичного поля, домінантою (ядром) якого є дієслівний граматичний час, а периферією - імпліцитний час вербоїдів, часові показники словотворчих засобів, лексичних одиниць, зокрема, прислівників, іменників, прикметників із часовим значенням, а також синтаксичних конструкцій, порядку слів й інтонації. Т. пов'язана з категоріями таксису, аспектуальності, дієслівними категоріями виду, способу дії. **Category of time (tense)**

ТЕМПОРАТИВ-термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики, логічної семантики; мисленнєвий аналог часових параметрів ситуації, один з компонентів (ад'юнктив) у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі *{Ми приїдемо влітку. Хоч би так було завжди}*. **Temporative**

ТЕНЗОМЕТРУВАННЯ - прийом експериментальної фонетики, який поєднує динамічне палатографування, осцилографування й фіксацію тиску язика на піднебіння у процесі артикуляції з метою вироблення стандартів оцінки рухів органів мовлення та встановлення фонем у складах і словах й ототожнення алофонів однієї фонемі. Авторами цієї методики є українські фонетисти Л. Скалозуб і В. Лебедев.

ТЕОРІЯ ІНТЕГРАЦІЇ - концепція американських дослідників Ж. Фоконьє, М. Тернера, Л. Талмі, яка претендує на універсальність і є узагальненням механізмів поєднання *blending* (змішування, інтеграції) двох вихідних ментальних просторів

(input spaces 1 і 2), на базі якого формується породжувальний простір (generic space) і змішаний простір (blended space), що містить елементи вихідних просторів і генерує нову власну когнітивну структуру. Т. і. виникла на базі когнітивно-семантичної концепції ментальних просторів Ж. Фоконьє (книга "Mental Spaces" 1985 р., де викладена теорія представлення й обробки знань людини), що застосовувалася для пояснення механізму метафоричних аномалій, які виникали у змішаному ментальному просторі. Ментальний простір розглядався Ж. Фоконьє як гіпотетичне середовище мислення й концептуалізації, яке відображає уявний стан справ і не проектується на об'єктивний світ, але актуалізується в умовах пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом, зокрема, у процесі породження або сприйняття повідомлення. Ментальні простори є динамічною формою мисленнєвого досвіду особистості, тобто вони не закладені в пам'яті й виникають у процесі дискурсивної діяльності, накладаючись як образ-ціль (target) на модель реальності (тригер).

Дослідник розмежовує поняття ментальних просторів і когнітивних моделей як складників просторів, що його структурують й описуються в термінах фреймів й ідеалізованих когнітивних моделей (термін Дж. Лакоффа), зокрема, образних, пропозиційних, метафоричних, метонімічних і символічних. До ментальних просторів Ж. Фоконьє відносить наше розуміння реальності, вигадані ситуації, ситуації, змодельовані у творах літератури й мистецтва, гіпотетичні ситуації, сфери абстрактних категорій у різних галузях (економіки, політики, фізики тощо). Вони є підґрунтям загального механізму міркувань (модельюючого міркування -англ. *simulative reasoning*) як розподілу знань. Властивостями ментальних просторів визначені структурованість, пов'язаність з іншими за допомогою конекторів (такий зв'язок може мати й один складник ментального простору із складниками іншого), здатність до розширення за рахунок приєднання ідеалізованих когнітивних моделей. Ж. Фоконьє припускає, що в когнітивних процесах, які ґрунтуються на ментальних просторах, застосовуються такі стратегії; 1) усунення наявних у просторів суперечностей, 2) максимальне збільшення базових передумов суміжних просторів, 3) переведення центральних елементів наявного простору на другорядний план у майбутніх просторах. Ж. Фоконьє і М. Тернер пояснюють процеси метафоризації на підставі послідовної концептуальної інтеграції, яка складається з композиції; завершення, або доповнення; й уточнення, або розширення, кожний з яких може привести до створення нової структури. Інтеграція ґрунтується на здатності людини до образного мислення, до встановлення зв'язку між ментальними просторами, який, на перший погляд, видається неможливим.

У відповідь на закиди опонентів щодо інтуїтивізму й абстрагованості концепції інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернер вводять деякі обмеження на її застосування. Інтеграція ментальних просторів повинна відповідати принципам оптимізації: 1) інтеграції (єдності змішаного простору); 2) топології (відношення елементів у змішаному просторі повинне відповідати відношенням відповідних елементів в інших просторах); 3) сітки (збереження зв'язку з елементами вихідних просторів); 4) розпаковування (за інтегрованим простором легко встановити структуру інших); 5) здорового глузду (елементи змішаного простору повинні бути значимими);

б) метонімічного ущільнення (наявність близьких відношень між метонімічно пов'язаними елементами, які проектується у змішаний простір). Т. і. ґрунтується на теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона, близька до семантики можливих світів фінського логіка Я. Хінтікки. Різні типи метафоричного бленду знайшли відображення у встановленні зв'язку теми й носія метафори. Цей зв'язок розглядався як схожість (А. Ортоні, А. Тверські), взаємодія (М. Блек, Р. Стернберг, Д. Нігро), атрибуція рис (Д. Джентнер, Дж. Лакофф), включення до юіасу (С. Глаксберг, Б. Кейсар) тощо.

Т. і. застосовується у семантиці для пояснення формування значення мовної одиниці (значення інтегрованого простору не дорівнює сумі значень вихідних просторів) і процесів розуміння значення висловлень на підставі інтеграції структур власного знання з повою інформацією (І. Світсер, Л. Талмі). Т. і. прикладається до пояснення різних мовних явищ: до морфології й синтаксису (Н. Манделблїт, Д. Хофстадт, Д. Мозер, Р. Ленекер), символу, метонімії, аналогії (Ш. Коулсон, Т. Оуклі), до фразеологічних одиниць (Е. Каві, С. Глаксберг, Д. Добровольський), різних типів дискурсів в Зокрема, Т. Оуклі застосовує її щодо нарагивного аналізу лєтатурі юго тїору, розгоргання якою він пояснює змішуванням просторів події й оповіді, ментального простору "реальний світ" із наративним простором і т. ін. Загалом у Т. і. міститься багато положень, уже давно відомих і розроблених у російській і вітчизняній лінгвістиці, однак перевагою є узагальнення й універсалізація її механізму. **Blend**

ТЕОРІЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПРИСТОСУВАННЯ - концепція комунікативної лінгвістики міжкультурної комунікації, згідно з якою комуніканти змінюють моделі власної комунікативної поведінки з метою пристосування до моделі партнера спілкування, що зменшує комунікативний шум, оптимізує розуміння, сприяє досягненню кооперативного результату. **Theory of communicative adaptation**

ТЕОРІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ - концепція американського дослідника Р. Шенка, згідно з якою базою породження й розуміння текстів є концептуальні залежності. Підґрунтям Т. к. з. можна вважати винахід Ч. Пірсом екзистенційних графів як альтернативних лінійному символічному логічному запису структур, що значно полегшило формулювання правил логічного висновку; а також граматику залежностей Л. Теньєра. Комп'ютерна версія аналізу цих залежностей, розроблена Р. Шенком на початку 70-х р. р. XX ст., передбачає застосування формалізованої метамови для створення глибинно-сислової репрезентації текстів із метою аналізу й синтезу висловлень природною мовою, причому цей зміст установлюється на підставі не лише значень мовних одиниць, а й структур екстралінгвальної інформації (знань дійсності й енциклопедичних), обов'язкових для розуміння. Формалізація змісту відбувається за допомогою мережі графів залежностей, які пов'язують метамовні позначення змістовних компонентів. Графи залежностей розглядаються як поєднання за допомогою дуг (логічних і ситуаційних зв'язків) відповідних вузлів - понятійних складників ситуації, репрезентованих словами природної мови, компонентами речень. Концептуальний рівень репрезентації інтегрує семантику та прагматику тексту із словником, який представляє слова у списках концептуальних (глибинних)

відмінків - мисленнєвих аналогів ситуаційних ролей компонентів, або типових базових дій із правилами умовиводів і каузації.

Типовими діями, які є центром більшості ситуацій, Р Шенк називає 1) здійснення фізичного переміщення об'єкта (PTRANS), 2) передачу комусь можливостей впливу на ситуацію (ATRANS), 3) передачу інформації (MTRANS), 4) фокусування на актуальному стимулі (ATTEND), 5) докладання зусиль для забезпечення руху об'єкта у відповідному напрямку (PROPEL). У комп'ютерній лінгвістиці методика моделювання концептуальних графів застосовується з метою розуміння природної мови, прийняття рішень, розв'язання інтелектуальних завдань Т. к. з. Р Шенка і його колеги Р Абельсона застосовується в розширених варіантах у сучасній когнітивній і комп'ютерній лінгвістиці (пор. методику концептуальних графів Дж Сови, спрямовану на лінійну обробку тексту для створення бази знань відповідної галузі, що є контекстом, необхідним для адекватного розуміння повідомлень цієї сфери). **Conceptual Dependency Theory**

ТЕОРІЯ ЛІНІ ВОПРОЕКТУВАШЯ- концепція створення штучних мов із метою наднаціонального спілкування й передачі інформації шляхом усунення недоліків і недосконалості природних мов, їхніх аномалій, двозначності, зумовлених людським чинником. Прагнення представити універсальну філософську мову у вигляді граматики ідей характерне для раннього й пізнього Середньовіччя (трактати св. Августина "De Trinitate", Боеція "De Modis Significandi", який є фундатором традиції універсальних мов). Можливість штучної універсальної мови розглядається неоплатоніком Порфирієм як логічне дерево переходу від загального до конкретного, яке було застосовано у XVII ст Дж Уїлкінсом при створенні ним тезауруса поділу 40 родів на 25 1 вид і 2030 підвидів і Дж. Дальгарно при проектуванні усної мови логічного тезауруса. На першому етапі і Т. л., який можна кваліфікувати як ап'іорний, починаючи із 1629 р. були здійснені спроби створення штучних мов на кшталт математичної символічної системи (Р Декарт, Г. Лейбніц), музики (мова соль-рс-соль Ж Сюдра), філософської системи (мови Дж. Уїлкінса, М. Марсена, Дж. Дальгарно). Із XVI ст. починаються розробки пазіграфій - систем писемності, які ґрунтуються на не пристосованих до конкретних мов піктограмах й орієнтовані на подолання бар'єрів природних мов (неогліфи О. Баті, пікчо Х. Иснеена), однак вони не отримали визнання.

У межах першого етапу починається зародження другого шляхом формування штучних мов на підставі спрощення природних (спрощена латина Ф. Лаббе, всеслов'янська мова 10. Крижанича, спрощена французька І. Шипфера тощо) Другий етап погребує інших засад лінгвопроектування - емпіричних, які використовують при створенні штучних мов закономірності будови природних мов. У другій половині XIX ст. були запропоновані проекти апостеріорних штучних мов іншого гатунку - апостеріорні пазілалії" (звукописемні), створені за зразком природних мов: волапкж (1879 р., Й. Шлейер), есперанто (1887 р., Л. Заменгоф); - а у XX ст. висуваються проекти латино-сіне-флексіоне (1903 р., Дж Псано); ідо (1907 р., Л. Бофрон), окциденталія (1922 р., С Вап), універсал-глота, новіалія (1928р., О. Сперсен), інтерлшгви (1951 р., колектив під кер А Гоуда) Однією з останніх

робіт є спроба укладання граматики мови-посередника ел'юнді росіянином О. Колеговим у 1998 р., який запозичив деякі моменти з мови есперанто (абетка цієї штучної мови містить 10 ієрогліфів). Загалом, починаючи із XVII ст. було створено близько 1000 проектів штучних мов. Серед них найбільш вдалим став проект есперанто, ця мова має тенденцію до значного поповнення лексики, на неї перекладені художні твори з понад 50 мов світу, вона активно застосовується у ЗМІ. Занурення штучних мов у соціальну комунікативну взаємодію зумовило відгалуження від Т. л. напряму дослідження функціонування планових, тобто соціально реалізованих штучних мов. Проблема лінгвопроектування й функціонування планових мов стає предметом численних дискусій лінгвістів, які обговорювали саму можливість і необхідність створення штучних мов. І лише на початку XX ст. А. Мейє констатував завершення полеміки через активне й широке комунікативне використання есперанто. На захист лінгвопроектування постали Г. Шухардт, І. Бодуен де Куртене, О. Есперсен, Е. Сепір, III. Баллі, А. Фрей, Ж. Вандрієс, К. Уленбек та ін., хоч і надалі думки про непотрібність лінгвопроектування висловлювали А. Доза, Р. Келлог, Б. Спекман та ін.

До кола розробок Т. л. можна віднести і створення мов комп'ютерного програмування - спеціальних знакових засобів, що дають змогу записувати завдання для ЕОМ і забезпечують взаємодію людини й комп'ютера. Мови програмування розрізняються за ступенем абстрактності фіксованих ними дій. На найнижчому рівні перебувають мови машинних кодів - подвійних чисел, однак вони незручні для людини. Це стало причиною створення наприкінці 40-х р. р. мов більш високого рівня - автокодів, або мов асемблера, які застосовують десяткову систему позначень. Мовами ще більш високого рівня стали ФОРТРАН (1954 р., СІУА), АЛГОЛ (1958 р., Західна Європа), КОБОЛ (1959 р., США), БЕЙСІК, ПАСКАЛЬ, ПЛ-1, АДА, ЛІСП та ін., а також мови дещо іншої структури ПРОЛОГ і ЛОГО). До того ж засобами взаємодії з ЕОМ є мови запитів, моделювання, регламентовані фрагменти природних мов, мови специфікацій. До компетенції лінгвопроектування також відносять і спроби створення мови спілкування з інопланетянами для передачі математичних і технічних знань (такою мовою є лінкос).

ТЕОРІЯ МІЖМОВНИХ ВІДПОВІДНИКІВ - концепція встановлення закономірної відповідності між одиницями оригіналу й перекладу на системному й функціональному рівнях. Уперше ідею закономірних відповідників висунув Я. Рецкер у 1950 р., визначивши на підставі зіставлення текстів оригіналу й перекладу різні типи відповідності (еквівалентні, варіантні, контекстуальні) і різновиди перекладацьких трансформацій. Еквівалентами він уважав постійні рівнозначні відповідники, не залежні від контексту. Варіантний тип відповідності зумовлений вибором при перекладі одного з можливих синонімів (аналога). Контекстуальна відповідність залежить від оточення одиниці у тексті, змісту, стилю оригіналу та встановлюється за принципом адекватної заміни. Адекватність заміни досягається за допомогою перекладацьких прийомів: конкретизації в тексті перекладу недиференційованих й абстрактних понять оригіналу, логічного розвитку понять, антонімічного перекладу й компенсації (пізніше додано ще генералізацію значень

і цілісне перетворення). Пошук міжмовних відповідників не відкидає функціонально-контекстуальний чинник перекладацьких перетворень і налаштований на сприяння інформативно-комунікативному балансу між оригіналом і перекладом. Міжмовна відповідність забезпечується певними лінгвістичними універсалами, що не є запереченням специфіки концептуальної й мовної категоризації різних народів. Обмін культурною інформацією, контакти народів світу, процеси глобалізації підвищують ступінь змістовної кореляції мов, забезпечують накопичення досвіду міжмовної відповідності, який реалізується при перекладі.

ТЕОРІЯ МОВНИХ (МОВЛЕННЄВИХ) АКТИВ - логіко-лінгвістичний напрям дослідження одиниць вербальної комунікації як інтенційно й ситуаційно зумовлених, граматично й семантично організованих висловлень з огляду на супроводжувальну дію мовця і результуючу реакцію адресата. Т. м. а. сформувалася в межах неопозитивістської лінгвістичної філософії під впливом ідей Л. Вітгенштейна щодо взаємодії мови, життя й мовлення як діяльності людини за певними правилами соціальної гри. Абсолютизуючи інструментальну функцію мови, філософ постулював цілеспрямований і регламентований характер мовлення як діяльності людини, залежність мовлення від правил і конвенцій. Основоположником Т. м. а. став англійський філософ і логік Дж. Остін, який у посмертно виданій книзі "How to do things with words" 1962 р., створеній на основі його лекцій у Гарварді 1955 р., виклав головні постулати Т. м. а., які ґрунтувалися на деяких положеннях В. фон Гумбольдта, Ш. Баллі, Е. Бенвеніста, Е. Кошмідера, А. Гардинера, К. Бюлера, Л. Вітгенштейна. Слідом за В. фон Гумбольдтом, Дж. Остін проголошував діяльнісний і телеологічний характер мови, а мовлення розглядав як знаряддя здійснення цільової установки мовця в діяльнісній ситуації мовленнєвого акту.

Концепція Дж. Остіна близька розробленим ще 20-ті р. р. ХХ ст. теорії К. Бюлера, який висловив два найважливіших положення, що проєктуються у Т. м. а/ 1) альтернативне соціорівській дихотомії мови й мовлення у лінгвальній діяльності положення про тетратомію мовленнєвої дії, мовленнєвого акту, мовного твору й мовної речовини (перші два компоненти співвіднесені з мовцем, інші міжособистісні, абстрактні), 2) установлення трьох функцій мовного знака в комунікації - репрезентативної як символу, експресивної як симптому й апелятивної як сигналу. К. Бюлер чітко не визначав мовленнєвий акт, проте розрізняв мовленнєву дію як продукт однієї людини у конкретній ситуації і мовний акт як цю дію, сприйняту іншими. М. Трубецької уважав заслугою К. Бюлера ідею інтерактивності людського мовлення. Отже, одиницею вербальної комунікації, згідно з Т. м. а., є не висловлення, а мовленнєва дія як здійснення відповідного мовного акту.

У концепції Дж. Остіна цілісність мовленнєвого акту забезпечується трьома операціями, групами дій; 1) локуцією - говорінням у єдності фонетичного, фатичного (лексикалізація та граматицізація висловлення), ретичного (смыслопородження й референтного співвіднесення) компонентів; 2) ілокуцією, тобто наміром, метою, продуманим розрахунком (наприклад, інформування, наказ, попередження тощо); 3) перлокуцією - наслідками досягнення результату мовного акту, зважаючи на вплив мовця на свідомість і поведінку адресата (спонукання, залякування, подив тощо).

Дж. Остін розмежував 5 класів мовних актів за ілокутивною силою: вердиктиви, екзерситиви, комісиви, бегахітиви, експозитиви. Дослідник увів поняття перформативного речення як висловлення у процесі здійснення мовленнєвої дії, яке відповідає істинній пропозиції, намірам і самій дії. Перформативи, за Дж. Остіном, можуть буж експліцитними й імпліцитними та призначені забезпечити успішність мовленнєвого акту, якщо вони відповідають конвенційним умовам успішності (соціальним ролям комунікантів, передбачуваності їхньої поведінки і т. ш.). У випадках, коли дія, що супроводжується перформативом, є невдалою, то висловлення не є неістинним, а лише неуспішним. Тим самим дослідник заклав підґрунтя персї ієктивної теорії пер(і)ормагивних (комунікативних) невдач (провалів). Він розмежує два іипи невдач: осічку (misfire) як порушення процедурних дій і зловживання (abuse) у випадку нещирості співрозмовників. Дж. Оспн доходить до висновку про необхідність розгляду мовного акту в цілісній комунікативній ситуації, складниками якої є комуніканти та предмет повідомлення. Незважаючи на перспективність і вагомість концепції Дж. Остіна, її недопiками вважались нерозробленість перлокутивного складника мовного акту, ототожнення ілокутивного й мовного акту, орієнтація лише на ілокуцію, перлокуція ж передбачала лише позитивний резульі ш, тоб го досяп ієїїїя мети мовця, що часто розходиться з реальністю. Ці недоліки Т. м. а. намагалися усунути послідовники Дж. Остіна.

Англійський логік П. Стросон у праці "Наміри й конвенція в мовленнєвих актах" (1964 р.) критично оцінив положення Дж. Остіна про конвенційність ілокутивного акту, протиставивши їй заіальну конвенцію будь-якого мовного акту. Намір він розглядав як складний, виокремивши намір, спрямований на "упізнання" реципієнтом інформації, що передається, і намір мовця викликати в адресата певну реакцію. Дослідник співвідніс намір із суб'єктивним значенням Х. Грайса, а реакцію (response) уважав більш зручним терміном порівняно з перлокутивним ефектом Дж. Остіна, завжди відповідним інтенції мовця як досягнення його мети, що пояснюється спрямуванням остінівської теорії лише на успішні висловлення, відповідні ілокутивним силам мовців. Це положення стало підґрунтям розмежування в сучасній Т. м. а. двох тлумачень перлокутивного ефекту: як очікуваного мовцем результату здійснення власного наміру й як досягнення будь-якого результату мовних дій. Це зумовило новий рівень усвідомлення мовного акту не лише як спрямованої передачі інформації пасивному адресатові, а й як знаряддя управління діяльністю співрозмовника. Зважаючи на це, у мовленнєвому акті можуть бути виділені ілокутивний і перлокуі ивний акти: перший утілює намір, другий - можливість впливу.

Американський логік Дж. Сьорль у книзі "Мовленнєві акти" 1969 р. виокремив у складі мовного акту⁷ вимову, пропозицію, яка здійснює референцію та предикацію й описується на підставі глибинних структур, а також ілокуцію, усунувши перлокуцію за межі мовлення. Дослідник критично оцінив розроблену Дж. Остіном класифікацію мовних актів, запропонувавши власний їх поділ на репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви й декларативи. Дж. Сьорль висунув перспективну ідею існування прямих і непрямих мовних актів і визначив другі як такі, ілокутивний тип яких не збігається з ілокутивною силою: мовець передає інший за цільовою установкою зміст, ніж той, який він вербально повідомляє. Концепція непрямих

актів у сучасній Т. м. а. розглядається на новому рівні як невідповідність експліцитних й імпліцитних інтенцій за умови існування двох ілокутивних сил: спрямовуючої непрямої способу передачі змісту та змістовної. У 80-ті р. р. Т. м. а. набуває нових дослідницьких орієнтирів і намагається усунути недоліки й неясності концепції її фундаторів. Посилюється увага до перлокутивного складника, умов успішності спілкування, уточнюються класифікації мовних актів і створюються нові на підставі параметрів перформативності, психологічного стану мовця, постакової інтенції, статусів мовця і його партнера, імпліцитності іт. ін. (Д. Вундерліх, Дж. Ліч, Т. Балмер, В. Бренненштуль, Д. Вандервекен, Дж. Версурен, М. Бірвиш, Ж. Фоконьє, Ф. Реканаті, Ф. Кифер, В. Мотч, З. Вендлер, А. Вежбицька, Г. Почепцов, В. Богданов, Ю. Апресян й ін.). Понятійний апарат Т. м. а. застосовується у лінгво-прагматичі. Новими напрямками вивчення мовленнєвих актів стали дослідження їхньої успішності / неуспішності, складних актів, моделювання структур різних типів актів, опис мовних засобів їхнього представлення тощо. Т. м. а. інтегрується з аналізом дискурсу, конwersаційним аналізом, комунікативною лінгвістикою. **Speech acts theory**

ТЕОРІЯ МОВНОЇ (МОВЛЕННЄВОЇ) ДІЯЛЬНОСТІ - діяльнісна концепція мови як єдності спілкування й узагальнення, підґрунтям якої стали праці радянського психолога Л. Виготського. Т. м. д. спрямована на дослідження процесів породження та сприйняття мовлення, мовленнєвих операцій і механізмів, мотивованості мовленнєвої активності у складі структури немовної діяльності людини як члена соціуму, організації пам'яті, типів знань, зв'язку мислення й мовлення, значення та слова в мовленнєвому механізмі людини, нейропсихологічного підґрунтя мовленнєвих процесів, онтогенезу мовленнєвої здатності, стратегій оволодіння мовою та її використання тощо. Т. м. д. почала розроблятися із середини ХХ ст. у межах Московської психологічної школи і представлена в роботах О.М. Леонтьєва, О. Лурія, С. Рубінштейна, М. Жинкіна, А. Смірнова, Т. Ахутіної, Л. Сахарного, О. Шахнаровича, О.О. Леонтьєва, І. Зимньої, Р. Фрумкіної, О. Залевської й ін. Головними принципами Т.м.д. є 1) інтегрованість, цілісність дослідження процесу породження мовлення як низки операцій переходу від мотиву до думки, далі - до внутрішнього мовлення (програми) і через етап семантико-словесного синтаксису до зовнішнього мовлення; 2) спонтанність аналізу мислення й мовлення з огляду на контроль першого над другим; 3) мотивованість і цілеспрямованість мовленнєвої діяльності; 4) послідовний семантизм як обов'язкове урахування значеннєвої природи синтаксичних структур; 5) предметність мовленнєвої діяльності як кореляція її із середовищем, навколишнім світом; її суспільна і соціальна зумовленість; 6) вертикальна організація діяльності на всіх рівнях мови; 7) імовірнісне прогнозування діяльності на підставі власного досвіду тощо. Т. м. д. покладена в основу радянської психолінгвістики, адже прийняття радянськими вченими нового терміна засвідчив проведений у 1966 р. у Москві перший семінар із психолінгвістики під керівництвом О.О. Леонтьєва. В Інституті мовознавства АН СРСР було створено групу із психолінгвістики й теорії комунікації. У Т. м. д. закладене підґрунтя сучасного комунікативного підходу до аналізу мовних явищ, зважаючи на розгляд

активності суб'єкта діяльності у застосуванні символічних мовних засобів і його зануреності до комунікативної взаємодії при домінантній ролі мотивації й семантики.

Speech activity theory

ТЕОРІЯ МОНОГЕНЕЗУ (від гр. monos-один і genesis - народження, походження) - концепція походження природних мов від одного джерела. Первісними Т. м. можна вважати міфологічні й релігійні уявлення про наявність однієї прамови (наприклад, вавилонське змішування мов як божа кара, давньогрецька загадка Едіпа про те, що у людини була одна мова, і т. ін.) На початку ХХ ст. італійський лінгвіст А. Тромбетті вперше здійснив спробу об'єднати сім'ї мов у макросім'ї, припустивши наявність у них лексичних зв'язків. Ідеї А. Тромбетті розвинув у 60-ті р. р. американський дослідник М. Сводеш, розробник методу глотохронології. Він розглянув можливість існування зв'язків між макросім'ями, що було на користь гіпотези моногенезу. Інший варіант Т. м. був висунутий радянським дослідником М. Марром у 20-30 р. р. ХХ ст. під назвою "яфетична теорія", згідно з якою мови у процесі розвитку ускладнюються й удосконалюються, проходять шлях від дифузних вигуків до стану аморфної мови, що складалася з чотирьох елементів, із яких виникли лексикони всіх мов світу (sal, ber, uon, gosh), далі - до аморфно-синтетичної, аглютинативної стадії і, врешті-решт, до найвищої - флективної. Стадії мовного розвитку пов'язувалися з певними соціально-економічними формаціями. Дослідник висунув ідею особливої яфетичної сім'ї мов, яка вплинула на становлення інших мов, що отримали в результаті схрещення яфетичний компонент. Тим самим він прагнув довести особливу домінуючу історичну роль кавказьких народів, мови яких належали до яфетичної сім'ї. Ця гіпотеза, спроба підтвердження якої привела до численних цікавих спостережень при зіставленні мов, так і не була доведена.

У ракурсі Т. м. розглядається й концепція ностратичних мов - тих, що мають глибоку генетичну спільність й об'єднуються в одну макросім'ю. Термін "ностратичні мови" уведений датським лінгвістом Х. Педерсеном у 1903 р., який уперше сформулював положення про спорідненість певних мовних сімей (урало-алтайської, індоєвропейської, афразійської). Це положення ґрунтувалося на накопиченому компаративізмом і лінгвістичною типологією ХІХ ст. матеріалі порівнянь мов різних сімей (праці В. Шотта, Г. Меллера, А. Кюні, Ф. Боппа, А. Тромбетті й ін.). На базі порівняльних граматики ностратичних сімей, створених у 20-50 р. р. (Б. Колліндера, О. Соважо, К. Менгеса й ін.), здійснюється спроба реконструкції ностратичної прамови радянським дослідником В. Іллічем-Світичем (одним із розробників бореїської теорії). У 60-ті р. р. ХХ ст. він видав матеріали до порівняльного словника ностратичних мов (індоєвропейських, алтайських, уральських, дравидійських, картвельських, семітохамитських). Однак ця спроба засвідчує лише генетичну близькість мов деяких макросімей, але не всіх мов світу, тому достатніх доказів єдиного походження усіх макросімей ностратична теорія не має, хоч вона подає цікаві спостереження щодо елементів схожості реконструйованих прамов різних надродин (наприклад, граматичного чи займенникового позначення особи). Такі спостереження свідчать на користь Т. м. Альтернативною концепцією Т. м. є ідея кількох центрів расотворення, однак її доведення потребує безперечних

доказів повної відсутності контактів між правовами макросімей, що ще більш ускладнене, ніж доведення Т. м. **Monogenesis theory**

ТЕОРІЯ ПОЛЯ - напрям різних мовознавчих дисциплін, метою якого є моделювання на матеріалі різних мовних рівнів полів відповідних типів. Термін "поле" запозичений із фізики й через психологію, біологію й соціологію уведений до лінгвістики, зокрема, до семасіології німецькими мовознавцями Г. Іпсеном (1924 р.) і И. Триром (1931 р.). Згодом це поняття поширилося на інші галузі лінгвістики, набувши статусу гносеологічної категорії. Модель поля характеризується наявністю ядра (центра, домінанти) і периферії, межа яких є дискусійним питанням Т. п. Одні дослідники пропонують такі риси домінанти, як найбільша спеціалізованість щодо вираження значення, однозначність, систематичне використання; інші пропонують розглядати центр як сферу найбільш повної й експліцитної реалізації певного змісту, приписують домінанті найбільшу яскравість, регулярність вираження, стилістичну нейтральність і менший ступінь залежності від умов контексту. Сфера периферії характеризується послабленим змістом, нерегулярністю форми, імпліцитністю, аномальністю й асистемністю тощо. Елементи периферії одного поля можуть бути наявними у периферії інших полів або залежно від ситуації набувати їхніх значень. Різновиди полів залежать від рівня моделювання: у мовознавчих студіях наявні лексичні чи понятійно-тематичні, семантичні, лексико-семантичні поля, об'єднані спільною семою або темою (Е. Косеріу, Е. Оксаар, О. Духачек, С. Кашнелсон та ін.); синтаксичні, інтегровані варіантами граматичних і семантичних перетворень структурної схеми речення (В. Порциг, Г. Золотова, \ І Філ ічева, О. Лаптева); граматичні, поєднані спільністю граматичної категорії (Л. Вейсбергер, Ф. Брюно, Г. Мюллер, О. Есперсен, В. Адмоні, М. Гухман та ін.); словотворчі й семантико-словотворчі поля, об'єднані словотворчим типом (О. Ревзіна), фонологічні (Б. Плоткін), морфосемантичні (П. Гіро), функціонально-стилістичні (М. Кожина, Ю. Перліна) тощо. Перспективним виявилось моделювання поля на підставі спільності значення або функції одиниць різних мовних рівнів: граматико-лексичні поля (О. Гулига, Є. Шендельс), функціонально-семантичні поля (О. Бондарко та представники його школи).

Функціонально-семантичне поле (ФСП) - це певним чином організована сукупність різнорівневих одиниць, об'єднаних спільністю елементарного змісту як основи функціонально-семантичної категорії-ознаки мовних одиниць різних рівнів, яка концептуально інтегрує їх із мовленнєвими одиницями на підставі спільного призначення (функції). Оскільки моделювання ФСП не лише є результатом простого перерозподілу засобів мовної системи на підставі їхніх статичних функцій, а й орієнтоване на сферу мовлення, то до ФСП залучаються контекстуальні й ситуативні функції мовних одиниць, імпліцитні смисли тощо. ФСП має власну структуру у межах поля виокремлюються мікрополя як різновиди інваріантного змісту, вони також складаються з центра (ядра, домінанти) і периферії. У функціональній граматиці виділено два типи ФСП: моноцентричні з центром - граматичною категорією, яка є найбільш яскравою ознакою поля і має стандартизовані мовою формальні показники (ФСП аспектуальності, темпоральності, модальності,

компаративності, персональності і т. ін.); і поліцентричні, що ґрунтуються на сукупності мовних засобів, яка не утворює єдиної гомогенної системи форм (локативність, кількість, мета, умова, посесивність, таксис тощо). Поліцентричні ФСП мають дифузну й компактну структуру. Перша характеризується чіткою невизначеністю межі між центром і периферією, множинністю слабо пов'язаних одне з одним або ізольованих різнорідних компонентів. Друга має чітко окреслені центри, тісний зв'язок складників.

Т. п. застосовується для ілюстрації мовного синкретизму в різних галузях мовознавства. Наприклад, частини мови можуть визначатися за принципом поля як такі, що мають ядерну зону стандартних значень і граматичних ознак і периферію з маргінальними одиницями, аномальними явищами. За таким само принципом можна розглядати словотвірні класи. Зокрема, дискусійним питанням є напрямок похідності "іменник - дієслово". Отже, відіменникові дієслова можуть складатися з ядерної зони деривації, напрямок похідності яких не викликає сумнівів, і периферії* з можливим подвійним тлумаченням їхньої похідності. **Theory of field**

ТЕОРІЯ ПРИНЦИПІВ І ПАРАМЕТРІВ - концепція мінімалістської програми Н. Хомського на етапі переглянутої стандартної синтаксичної теорії, що виходить з універсального набору принципів організації мовної компетенції й параметрів варіювання різних мов. Конкретна мова задана вибором значень для певних параметрів - інваріантів, які складають уроджену універсальну базу мовних знань і за якими мови різняться, обираючи ту чи іншу варіацію параметра. Отже, різноманітність мов за типом, будовою є результатом різної параметризації загальних принципів. Параметрами є порядок слів, порядок частин складнопідрядних речень, ступінь синтетизму мови, тип інтонації, позиція прийменника, наявність підмета, відношення суб'єкта та предиката, предиката й об'єкта, означення й означуваного і т. ін. Параметризації підлягають усі рівні мовної системи. Параметри поєднують рівневі властивості мови, установлюючи їхню залежність. Наприклад, наявність у певних мовах нульового підмета (pro-drop parameter) пов'язана з розвинутою системою дієслівної словозміни. Ергативний тип мови передбачає параметри відмінкової системи, означеності / неозначеності. Н. Хомський уважав, що не всі принципи й параметри доступні дитині від народження, а перебувають у зародковому стані і з часом "визрівають". Уроджений стан синтаксичного розвитку дитини характеризується наявністю обчислювальної системи принципів і параметрів. Завданням дитини є встановлення параметрів рідної мови щодо цієї системи на підставі мови середовища шляхом "спроб і помилок", тобто гіпотез і їхнього підтвердження чи спростування. Дослідження розвитку мовлення дитини продемонстрували, що межею засвоєння мови в повному обсязі є 12-14 років. Це привело до висновку про втрату дітьми у цей період принципів універсальної граматики, що значно обмежило можливості засвоєння іноземної мови після 14 років. Деякі вчені дотримуються дещо інших поглядів, вважаючи, що дорослі мусять правильно визначити установку параметрів іноземної мови та змінити вже встановлені параметри рідної мови (М. Шварц). Т. п. і п. має характер гіпотези, адже необґрунтованою є техніка вияву параметрів (вона нагадує встановлення

мовних універсальїй дедуктивним способом на підставі обмеженої кількості мов). Потребує доведення й поведінка принципів і параметрів в онтогенезі. **Theory of Principles and Parameters**

ТЕОРІЯ ПРОТОТИПІВ – одна з концепцій мовної категоризації дійсності в сучасній когнітивній лінгвістиці. Основним поняттям Т. п. є прототип – мисленнєвий корелят найкращого зразка певного класу об'єктів, згідно з концепцією "родинної схожості" (family resemblance) Л. Вітгенштейна; або найбільш типовий цілісний представник певної категорії, вибір якого пов'язаний із досвідом людини, виробленим шляхом її пізнавальної діяльності, й особливостями її мислення. У науковій літературі розмежовується два підходи до трактування прототипу. Перший розглядає його як одиницю, що виявляє найбільшою мірою ознаки, спільні з іншими одиницями відповідного класу, другий кваліфікує прототипи як одиниці, що реалізують хі ознаки у найбільш чистому вигляді. На відміну від концепції Л. Вітгенштейна, який уважав межу між категоріями дифузною й розмитою, а категоризацію найменувань речей випадковою, Т. п. ураховує традиційний принцип виділення логічних категорій, які мають необхідні й достатні для впізнання критерії, за якими всі об'єкти категорії є рівними в ряду й відповідними всім наявним ознакам. Однак, на відміну від класичної теорії категоризації, яка визначала категорії як множини, утворені елементами зі спільними ознаками, об'єктивно наявними у світі, Т. п. розглядає ментальну процедуру категоризації як результат особливостей сприйняття світу, моторної активності, культури, притаманних мові метафоричності, метонімічності й образності. Причому така процедура може відбивати якоюсь мірою реальну спільність ознак речей і явищ поряд із суто людською здатністю приписувати їм таку спільність. На думку Дж. Лакоффа, зміна погляду на категорію ініціює інші зміни – модифікацію поняття істини, значення, раціональності й навіть граматики Т. п. ґрунтується на понятті типовості не лише певної сукупності ознак, а й ступеня значимості таких ознак для віднесення того чи іншого об'єкта (дії, явища тощо) до відповідної категорії. Тому на відміну від теорії родинної схожості Л. Вітгенштейна, який відстоював здатність кожного члена категорії бути її представником, Т. п. постулює, що члени категорії розташовуються на певній дистанції від прототипу. Дж. Лакофф стверджує, що центральні члени категорії, найближчі до прототипу, швидше упізнаються, засвоюються, частіше вживаються, прискорюють ідентифікацію класу в цілому.

Підґрунтям прототипного підходу дослідники вважають феноменологічні концепції К. Штумпфа, Е. Гуссерля, М. Мерло-Понті. Ідея прототипу належить американському психологові Е. Рош, наукові праці 70-х рр якої зумовили ряд експериментальних і теоретичних досліджень мовної категоризації. Проіогип, на думку Е. Рош, як точка когнітивної референції (cognitive reference point) утілює найбільш виразні (salient) ознаки категорії як рубрики досвіду, виокремленої шляхом пізнавальної діяльності людини, і дозволяє визначити всю категорію в цілому. Прототипи і категорії, які пов'язані з репрезентацією світу і ґрунтуються на чуттєвому досвіді, є семантичними, а ті, що пов'язані зі світом людини як носія матеріальної й духовної культури та виводяться із соціального досвіду, названі натуральними

(соціальними). Категоризація, за даними школи Е. Рош, має найвищий (суперординатний), базисний (середній) і найнижчий (субординатний) рівні, причому найбільш уживаним у мовленні є середній рівень незалежно від поділу рівнів від трьох до п'яти. Дослідниці належать положення про центральність і її фадацию серед членів категорії, пріоритетність базового рівня, функціональне втілення категорій на неусвідомленому рівні, можливість заміщення всієї категорії частиною в деяких мисленневих процесах. Еволюція поглядів Е. Рош привела до заперечення висунутої вихідної гіпотези про те, що прототипні ефекти характеризують внутрішню структуру категорії. Дослідниця наголосила на тому, що прототипи мають займати певне місце у психологічних теоріях репрезентації, обробки й навчання, однак не утворюють особливої моделі, а лише узгоджуються з нею; прототипи можуть бути представлені у вигляді системи пропозицій і системи зображень і тільки обмежувати, але не детермінувати моделі репрезентації знань.

Експериментальними результатами школи Е. Рош є аналіз прототипних ефектів (асиметрії центральних і периферійних членів категорії) й ефектів базового рівня (Б. Берлін, П. Кей, Р. Браун). Застосування Т. п. до опису значення слова, механізму полісемії, мовного й концептуального рівнів значення належить американському дослідникові Дж. Тейлору. Критично налаштованими щодо Т. п. і її застосування у лінгвістичній семантиці є французькі науковці Ф. РастьетаЖ. Клейбер, американці С. Армстронг, Дж. Ейчта ін. Вони вважають, що прототипний підхід не може пояснити всі семантичні факти, а думка людини навряд чи обмежується П. А. Вежбицька проголошує необхідність синтезу прототипного підходу із класичним. Дж. Лакофф, навпаки, припускає можливість розгляду Т. п. як пояснювальної для механізмів мислення й концептуальних структур. У російській психолінгвістиці прототипний підхід розробляється Р. Фрумкіною. **Prototype semantics, prototype theory**

ТЕОРІЯ РЕЛЕВАНТНОСТІ - прагматико-когнітивна концепція, згідно з якою процес пізнання повинен ґрунтуватися на доречності нової інформації, її пов'язаності з уже відомими фактами, а комунікація - на відповідності комунікативних дій мовця умовам певної ситуації спілкування, контексту. Завдяки системі релевантності людина породжує й розуміє мовлення, спілкується з найменшими втратами інформації. У когнітивному аспекті Т. р. інформація визнається релевантною, якщо вона взаємодіє з уже відомою. Чим більше вони пов'язані, тим менше зусиль потребує процес засвоєння нового змісту. Прагматичний аспект цієї теорії передбачає зв'язок доречності повідомлення, що компенсує когнітивні зусилля партнера комунікації, із контекстуальним ефектом (розумінням значення). Комуніканти неусвідомлено прагнуть до максимального когнітивного узгодження думок при мінімальних зусиллях, спрямованих на переробку інформації. Мовець поводить себе так, щоб його внесок мав релевантний вигляд для адресата й надійно гарантував би зусилля останнього щодо обробки повідомлення. Навіть структура висловлення підпорядкована принципу релевантності, адже зміст підмета (прагматичний пік, за Р. ван Валіном) уже передбачає можливий присудок. Нерелевантність їхнього поєднання створює підстави для стилістичного ефекту висування. Основи Т. р. розроблені в межах інтерпретативної прагматики британським лінгвістом Д. Вілсоном

і французьким антропологом Д. Шпербером (у спільній книзі "Relevance. Communication and Cognition") у розрізі ідей Х. Грайса (максими відношення, релевантності як відповідності темі, протиставлення природного й неприродного значень) і психологічної концепції Дж. Фодора. Зокрема, неприродне значення Х. Грайса, яке не відповідає умовам істинності й відтворює намір мовця щодо адресата, трансформується у концепцію процедурного значення, яке протиставляється концептуальному. Витоками Т. р. вважається когнітивна психологія. Т. р. розглядається багатьма лінгвістами як потужна пояснювальна модель комунікації й когніції. Проте критики Т. р. називають її редукціоністською, науково обмеженою, асоціальною (С. Левшсон, Дж. Мей, М. Талбот й ін.). **Relevance theory**

ТЕОРІЯ УПРАВЛІННЯ ТА ЗВ'ЯЗУВАННЯ - одна з концепцій генеративної граматики Н. Хомського та його послідовників на етапі переходу від розширеної до переглянутої (мінімалістської) синтаксичної теорії (80-90-х р. р.), коли були розроблені універсальні синтаксичні обмеження на трансформації й описані зв'язки між рівнями синтаксичного представлення висловлення та його-значенням, а також вплив на них параметрів і модулів конкретних мов. Т. у. та з. є розвитком розширеної стандартної теорії. У книзі Н. Хомського "Лекції про управління та зв'язування" (1981 р.) кількість універсальних трансформацій обмежена однією - а-переміщенням, яке в певних мовах має деякі обмеження (наприклад, принцип порожньої категорії). Теорія управління розробляє принципи побудови глибинних синтаксичних структур на підставі підпорядкованості вершині як центру речення інших залежних елементів, можливості їхніх трансформацій й обмежень правил переміщення складників речення. Теорія зв'язування пояснює кореферентні зв'язки займенників із їхніми антецедентами, а також співвіднесення кореферентних імен чи сполук **Government-binding theory**

ТЕРМІН (від лат. *terminus* - межа) - ^Теппіпізудавніхримлянбув богом межі і межового каменя, який охороняв недоторканність земельної ділянки, установлював межу) - слово чи сполука, що позначає поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві, у конкретній галузі знань чи людської діяльності. Уважається, що слово ^Термін" уперше з'явилося у 1876 р. у Німеччині. Т. є складником системи мовних знаків, яка обслуговує сферу спілкування в цій галузі разом із загальновживаним лексиконом. Головними вимогами до Т є системність; наявність класифікаційної дефініції (тлумачення, яке ґрунтується на ключовому гіперонімі й видовій специфіці або холонімі); прагнення до моносемічності й конкретизації в межах терміносистеми й до прозорості внутрішньої форми; жорстка конвенційність; стилістична нейтральність, залученість до системи понять певної галузі; відповідність нормам мови, що запобігає появі професійних жаргонізмів; точність і короткість; дериваційна здатність; інваріантність як відсутність варіантів і синонімів; висока інформативність.

Будь-яка терміносистема включена до відповідної мовної системи, але не подібна до неї за загальними принципами побудови (у терміносистемі відсутні фонетична, морфологічна, синтаксична специфіка й особливі семантичні процеси, наявні лише слова, сполуки і переваги у певних способах творення). Творення Т. відбувається

здебільшого шляхом метафоризації як використання знака однієї предметної сфери на позначення іншої; запозичення; калькування з інших мов і морфологічних способів словотворення, часто із застосуванням інтернаціональних елементів, стандартних спеціалізованих морфем (терміноелементів); аббревіації й аналогії. Між загальною системою мови і залученими до неї терміносистемами відбувається певна взаємодія, яка кваліфікується дослідниками як явище детермінологізації (переходу Т. до загальноновживаної лексики) чи термінологізації (переходу загальноновживаного слова чи сполуки до терміносистеми) Між терміносистемами також проходить процес ретермінологізації- перенесення Т з однієї терміносистеми до іншої при збереженні чи зміні понятійного змісту. Терміносистеми мови є об'єктом лінгвістичної галузі - гермінознавства. **Term**

ТЕРМІНАЛ - термін фреймового моделювання; вузол мережі зв'язків асоціативно-термінальної частини фрейму, репрезентований поглибленою інформацією про об'єкт моделювання. **Terminal**

ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ - явище мовної системи, яке являє собою перехід слів і сполук до терміносистем-упорядкованих і певним чином організованих лексичних масивів, що репрезентують понятійну систему галузі науки, техніки, виробництва, мистецтва тощо. Т. є виявом мовної економії, асиметричного дуалізму мовного знака. Вона забезпечується метафоризацією наявного в загальноновживаному лексиконі знака, *що* використовується на позначення поняття іншої предметної сфери, яке набуває місця у відповідній терміносистемі й отримує нове значення. Т. протиставлена детермінологізації - переходу термінів до загальноновживаної лексики, що супроводжується втратою його значеннєвих і системних характеристик.

Terminologization

ТЕРМІНОЛОГІЯ (від лат. terminus-межа і гр. logos-слово, учення)- 1) система слів і сполук, що позначають коло понять спеціальної сфери спілкування у науці, виробництві, техніці, мистецтві тощо. Т. як семіотичній системі властиві певні ознаки: 1) прагнення до одно-однозначної відповідності, тобто моносемії, яке порушується у всіх терміносистемах, що спричинене різними аспектами дослідження того самого поняття або невпорядкованістю термінологічного апарату певної течії, галузі чи теорії через їхню новизну; 2) прагнення до усунення синонімії шляхом конкретизації строгої дескрипції синонімічних пар чи дублетів; 3) відкритість і динамізм системи, що виявляється у процесах термінологізації, ре-і детермінологізації, постійному поповненні системи новими термінами; 4) прозорість внутрішньої форми терміна, що полегшує його сприйняття і збереження у терміносистемі; 5) жорстка конвенційність, що дає змогу застосовувати терміни у певній обмеженій сфері спілкування, 6) стилістична нейтральність. Т. відображена в галузевих термінологічних словниках, які є різновидом енциклопедичних словників і містять дефініції термінів.

2) Розділ лексикології, що вивчає терміносистеми мови, принципи їхньої організації, механізми творення термінів, вимоги до них, а також розв'язує прикладні завдання упорядкування й кодифікації терміносистем і їхніх відповідників у різних мовах. Синонімом Т. є гермінознавство **Terminology**

ТЕСТ ПІРСОНА - методика перевірки значимості кількісних результатів статистичного аналізу, оцінки розходжень між теоретичною моделлю та спостереженнями з точки зору їхньої достовірності. Т. П. у статистиці отримав назву "хі-квадрат", або критерій розбіжності (згоди, відповідності), що зумовлене його можливостями визначення відповідності й розбіжності між розподілом частот досліджуваних величин. Він обраховується за формулою $\chi^2 = (I - T)^2 : T$, де I - отримана за результатами експерименту величина, T - теоретична величина, що передбачає нульову гіпотезу й підрахунок кожного показника за відповідною формулою. Наприклад, при зіставленні кількості обставин часу у німецькій й англійській мовах отримано дані: 119 слів у нім. і 62 слова в англ. (їхня загальна сума складає 181). Загалом же досліджені інші типи обставин: у нім. мові числом 189, в англ. 97 (їхня загальна сума складає 286). Для підрахунку теоретичної кількості обставин часу у німецькій мові застосовуємо підрахунок $(181 - 189) : 286 =$ приблизно 120. За Т. П. отримуємо $\chi^2 = 0,008$. Ступінь похибки χ^2 можна перевірити за спеціальною таблицею. Якщо χ^2 і його суми перевищують критичні величини, треба відкинути нульову гіпотезу. Сума χ^2 прямо пропорційно залежить від збільшення відхилення емпіричних від теоретичних величин (I від T). Критерій χ^2 є зручним для використання й не потребує складних обчислень середньої арифметичної величини, варіанси, коефіцієнту варіації тощо. **Pirson's test**

ТЕСТ ТЬЮРИНГА - мисленнєвий експеримент англійського математика А. Тьюринга, що ґрунтувався на питанні про можливість наявності інтелекту в комп'ютера. Експеримент передбачав розпізнавання людиною співрозмовника (людини чи комп'ютера). Якщо таке розпізнавання неможливе, а результати експерименту адекватні для ЕОМ і для людини, то у комп'ютера повинен бути інтелект. Розгорнута у 50-ті р. р. XX ст. дискусія з цього приводу сприяла розвитку систем штучного інтелекту. Американський логік Дж. Сьорль висунув альтернативний принцип "китайської кімнати" (Chinese room), яким заперечив головний принцип Т. Т. - наявність у ЕОМ інтелекту. Дж. Сьорль представив людину, яка не знає китайської мови, замкненою в кімнаті з китайськими ієрогліфами. За допомогою поданої їй відповідної інформації ця людина інтерпретує й породжує китайські фрази. Така людина є ілюстрацією комп'ютера із закладеною до нього програмою, але знань китайської мови вона не має. На захист Т. Т. виступив у полеміці У. Рапапорт, який у 1988 р. запропонував принцип "кореїської кімнати" (Korean room). Дослідник представив відомого корейського професора-шекспірознавця, який не володіє англійською, однак розбирається у творчості У. Шекспіра. Так само і в китайській кімнаті людина досягає певного розуміння законів китайської мови, якщо вона породжує й інтерпретує фрази цією мовою. Це є свідченням можливості машини мислити. Т. Т. мав значний вплив на розвиток комп'ютерної лінгвістики й опосередковано когнітивної психології й когнітивної лінгвістики. **Turing test**

ТЕТА-ТЕОРІЯ - одна з концепцій генеративної граматики, розроблена у 80-ті р. р. XX ст. у межах розширеної стандартної синтаксичної теорії Н. Хомського. Т.-т. представляє аналог теорії валентностей і розкриває принцип побудови глибинної синтаксичної структури як предикатно-аргументної, де граматичні ознаки предиката

диктують наявність валентних позицій аргументів. Наприклад, перехідне дієслово має агенса і тему - прямий додаток, що дає змогу трансформувати активну конструкцію у пасивну **Theta theory**

ТИПОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ - диференціація мов світу залежно від їхніх структурних, граматичних і функціональних рис безвідносно до генетичної спорідненості. Базовим поняттям цієї класифікації є тип мови, що передбачає сукупність певних семантико-граматичних характеристик за умови домінування найбільш загальної й імплікації інших. Мови світу містять ознаки типологічного синкретизму (політипологізму), а їхні домінуючі типологічні риси є не абсолютними, а відносними, зважаючи на їхній динамізм у процесі розвитку мов. Т. к. м. може бути системно-цілісною та фрагментарною. Перша ґрунтується на домінуючій типологічній ознаці, друга обирає параметром типологізації конкретну ознаку одиниць певного мовного рівня (фонологічну, дериваційну, синтаксичну тощо). Одна мова може бути віднесена до різних класів відповідно до кількості членів класифікаційної матриці ознак. Такий підхід уможливило виділення типів мов на основі відношень між елементами мовної системи (структурна типологія, запроваджена Ф. де Соссюром й розроблена Р. Якобсоном, Ч. Вьогліном, А. Мартіне й ін.); позначень суб'єктів перехідної й неперехідної дії (поділ на номінативні й ергативні мови І. Мещанінова); способів вираження суб'єктно-об'єктних відношень у реченні (контенсивна типологія Г. Климова - поділ на класні, активні, номінативні й ергативні мови); фонологічних особливостей (типологія М. Трубецького) й ін. Е. Сепір у 1921 р. визначив 21 тип мов за способами вираження різних значень, синтагматикою морфем, рівнем складності граматичних форм, наявністю чергувань фонем і ступенем синтезу слова. Ця класифікація була концептуально-функціональною. Удосконалив її Дж. Грінберг шляхом уведення кількісних показників мовних ознак - типологічних індексів. Найбільш відомою та традиційною є морфологічна Т. к. м., яка є системно-цілісною й розроблена німецьким дослідником В. фон Гумбольдтом на базі опозиції флективних і нефлективних мов Ф. Шлегеля й диференціації синтетичних й аналітичних мов А. Шлегелем. В. фон Гумбольдт виокремив три класи мов: аморфних (ізолюючих, або кореневих), аглютинативних, флективних (фузійних), у класі аглютинативних виділені інкорпоруючі (полісинтетичні) мови. Аморфні мови - це безафіксні мови чистих коренів із відсутньою словозміною, у яких граматичні відношення виражаються за допомогою службових слів і зв'язку смислового прилягання, порядку слів. Аглютинативні мови передають граматичні значення регулярними однозначними афіксами, що приєднуються до кореня чи основи, і мають єдиний тип відміни й дієвідміни. У флективних мовах, які відзначаються розгалуженістю типів відміни й дієвідміни, граматичні значення виражаються здебільшого системою поліфункціональних (синтетосемічних) флексій. Інкорпоруючі мови характеризуються поєднанням у висловленні аморфних основ-коренів у складні комплекси з використанням певних службових елементів. Інкорпорація нерідко поєднується з аглютинацією й зумовлена нею. В. фон Гумбольдт відмічав ідеальність таких типів, що у конкретних мовах виявляються в суміщенні, наприклад, аморфних й аглютинативних, аморфних і флексійних тощо.

Його послідовник А. Шлейхер деталізував кожний тип мови за рахунок виділення синтетичного й аналітичного підтипів. **Typological classification of languages**

ТИПОЛОГІЧНИЙ МЕТОД - метод мовознавчих досліджень, спрямований на виділення загальних ознак і закономірностей мов світу і їхню класифікацію залежно від таких ознак. Головним принципом Т. м. є порівняння як установлення схожості й розбіжностей між мовами. Метою Т. м. є виділення мовного типу як сукупності відповідних ознак мов (універсалій) або сукупності мов, що їх мають. Типологічна класифікація мов може бути системно-цілісною та фрагментарною. Перша ґрунтується на домінантній типологічній ознаці, друга обирає параметром типологізації конкретну ознаку одиниць певного мовного рівня (фонологічну, дериваційну, синтаксичну тощо). Одна мова може бути віднесена до різних класів відповідно до кількості членів класифікаційної матриці ознак. Шляхом Т. м., на відміну від порівняльно-історичного, здійснюється аналіз синхронічного стану мов незалежно від їхньої генетичної спорідненості чи віддаленості. На відміну від контрастивної лінгвістики, типологічна не обмежується зіставленням двох споріднених мов, а простежує типологічні особливості багатьох мов і має метою створення типологічної класифікації мов світу. Традиційна типологічна класифікація мов здійснена в межах таксономічної лінгвістичної типології німецьким дослідником В. фон Гумбольдтом, який спирався на розробки братів Ф. й А. Шлегелів. Вона ґрунтується на загальних принципах граматикизації мов світу, які дають змогу виокремити типи аморфних (ізолюючих, або кореневих), аглютинативних, флективних (фузійних) й інкорпуючих (полісинтетичних) мов. Аморфні мови - це безафіксні мови чистих коренів, у яких граматичні відношення виражаються за допомогою службових слів і зв'язку смислового прилягання. Аглютинативні мови передають граматичні значення регулярними однозначними афіксами, що приєднуються до кореня чи основи. У флективних мовах граматичні значення виражаються здебільшого системою флексій. Інкорпуючі мови характеризуються поєднанням у висловленні аморфних основ-коренів у складні комплекси з використанням певних службових елементів. Інкорпорація нерідко поєднує! ьсл з аглютинацією й зумовлена нею. У науковій літературі наявні також різні фрагментарні типологічні класифікації. З метою їхньої перевірки Дж. Гринбергом запропоновані типологічні індекси - статистичні підрахунки мовних ознак у порівнюваних мовах.

Т. м. застосовує поняття мови-еталона як метамови опису систем порівнюваних природних мов, системи параметрів і правил опису. Ю. Рождественський називає мову-еталон метомовою типології, встановлюючи такі її ознаки: 1) еталон будується для перевірки універсальних дефініцій і впливає на типологічну теорію; 2) еталон містить два види твердження: перші пояснюють будову всіх мов, а другі відповідають розрізняльним універсальним дефініціям; 3) еталон- це об'єкт, що представляє всі мови світу в одній мові; 4) еталон має генеративне підґрунтя й застосовує символи. Б. Успенський принципами побудови структурної типології вважає метамову та трансформації переходу від неї до конкретних мов і навпаки. Дж. Буранов вважає, що мовою-еталоном можуть бути різні системи: спеціальна штучна мова зі штучними правилами; конкретна мова з гарно розробленою системою; певна система;

лінгвістична категорія; диференційні ознаки, граматичні правила; семантичне поле; фонетичні, морфологічні й синтаксичні моделі; певний метод; типологічні категорії і т. ін. **Typological method**

ТИРЕ (від фр. *tiret* - рисочка, *tirer* - тягнути) - розділовий знак, який уживається 1) між підметом і присудком у випадках відсутності зв'язки; 2) у випадках еліпсиса, структурної неповноти речення; 3) перед узагальнюючим словом у постпозиції до однорідних членів; 4) при розділенні предикативних частин безсполучникових складних речень за умови раптової зміни подій, протилежності, відношень умови й наслідку; 5) для виділення відокремлених поширених прикладок, 6) вставних слів і речень; 7) у препозиції прямої мови відносно слів автора; 8) у діалогових структурах; 9) між словами на позначення сурядного зв'язку між ними або просторових, часових і кількісних меж; 10) при тривалій паузації стилістично зумовленого характеру і т. ін. **Dash**

ТОН МОВЛЕННЯ (від гр. *tonos* - натягнута мотузка, напруга, натяг) - один із компонентів інтонації, висота вимови звуку в мовленні, яка формується при проходженні повітряного струменя крізь голосові зв'язки, глотку, рота й носа шляхом створення акустичного ефекту від коливань голосових зв'язок (глотка, ніс і рот є лише резонаторами, крізь які проходить повітряний струмінь). Т. м. є одиницею супрасегментного рівня звукового членування мовного потоку. Нижній рівень тону є основним і коливається в межах 60-450 Гц. Зміни частоти основного тону є параметром характеристики інтонації різних мов. У тональних мовах (китайській, в'єтнамській, бірманській тощо) відносна зміна Т. м. передає значення слів, їхню граматичну розбіжність. Крім основного тону виділені інші складники Т. м. - **форманти**. Фізичним носієм Т. м. є складовий звук, а функціональним - склад або силабоморфема в мовах складового строю. Т. м. є об'єктом тонології - галузі просодеміки поряд з акцентологією. У 1967 р. американський лінгвіст В. Уанг запропонував універсальну систему 13 можливих Т. м., які виокремлюються на підставі 7 диференційних ознак. До складу цих тонем - мінімальних одиниць тону - включені високий, два середніх і низький регістрові тони (рівні, незмінні за висотою протягом складу); контурні (ковзні, тобто змінні за висотою) тони, що мають висхідний і спадний односпрямовані різновиди, опуклий, увігнутий і циркумфлексний різноспрямовані типи і т. ін. Т. м. впливає на позиційні зміни фонем і навпаки. **Pitch**

ТОПІК - текстовий фрагмент або їхня сукупність, об'єднана певною темою. Сигналами Т. виступають ключові слова теми, об'єднані спільною семою або кількома семами. Термін уведений німецьким дослідником тексту Е. Агрикола. Відповідником Т. є введений російською лінгвісткою І. Арнольд термін "тематична (лексико-семантична) мережа тексту", ідея якої належить голландському лінгвістові Т. ван Дейку. Т. опосередкований семантичною, смисловою й референційною зв'язністю тексту. **Topic**

Т-О-Т-Е МОДЕЛЬ - модель поведінки, що містить у своїй структурі проміжний механізм, відправним моментом якої є ланка "стимул-реакція". Модель розроблена як суб'єктивно біхевіористська американськими психологами Дж. Міллером,

Ю. Галантером і К. Прибрамом у книзі "Плани та структура поведінки" під впливом розвитку комп'ютерної науки. Назва моделі пояснюється ланцюгом операцій поведінки Test - проба, Operate - операція, Test - проба, Exist - результат. Модель доводить, що операції, здійснювані організмом, постійно регулюються результатами різних проб. У цій моделі центральною є ідея зворотного зв'язку, який уможливорює корекцію поведінки та сприяє досягненню результату. Дослідники проводили аналогії поведінки людини з діями ЕОМ за принципом стимулу й реакції. Однак проміжним механізмом між стимулом і реакцією вони вважали образ і план. Образом є всі накопичені й організовані знання людини, а план розглядається як алгоритм процедур, що сприяє контролю й організації поведінки людини. План керується пробами, які здійснюються в умовах, створених образом. Ідея моделі загалом була перспективною, хоч і механістичною. Вона застосовується в сучасних когнітивних концепціях. **Tote-model**

ТРАЕКТОР-термін когнітивної граматики американського дослідника Р. Ленекера, є членом опозиції Т. й орієнтира як протилежності та єдності змісту певних мовних одиниць, одна з яких (орієнтир) може служити відправним моментом для існування іншої (траектора). Згідно із принципом профілювання будь-яка мовна одиниця викликає у свідомості певну базу й виокремлює в ній відповідні підпорядковані когнітивні структури - профілює їх відносно бази. Протиставлення Т. й орієнтира ґрунтується на відомій психологічній антиномії фігури й фону, описаній ще у 1921 р. датським психологом Е. Рубіном і використаній у гештальтпсихології німецькими дослідниками В. Кьолером, В. Коффкою, К. Левіним й ін. У когнітивній граматиці Р. Ленекера Т. й орієнтир подібні до профілю й бази. Профіль є відповідником фігури, а база близька за змістом до фону, хоч відрізняється від нього відношенням до профілю. База представляє профіль у відношенні включення його до єдиної концептуальної структури свідомості. Наприклад, слово *берег* викликає у свідомості базу суміжності води й суші, яка у свою чергу виступає профілем концептуальної бази. Т. є фігурою у профільованому відношенні, яка характеризується відносно фону чи орієнтира. У вузькому розумінні він є об'єктом, що рухається відносно орієнтира. Для просторової й часової концептуальних сфер Т. й орієнтир є відповідно рухомим об'єктом і точкою відліку, які опосередковують предикацію. Наприклад, два об'єкти в часі були об'єднані в одну сферу, а предикація англійського дієслова *go* робить один об'єкт Т., другий - орієнтиром, поступово виключаючи першого зі сфери другого із зміною дії в часі та просторі (на відміну від *gone*, профілем якого є *go* з огляду на обмеження його кінцевим станом дії). Trajector

ГРАНЗИТИВІШСТЬ/ІНТРАНЗИТИВНІСТЬ ДІЄСЛОВА-лексико-синтаксична категорія, закладена у значенні дієслів, які реалізують можливість чи неможливість валентності прямого об'єкта в синтаксичній позиції додатка. Транзитивність дієслова зумовлює таку можливість, на відміну від інтранзитивності. Т. / і. д. залежить від його загальної семантики (транзитивними є дієслова фізичної, донативної, мовленнєвої й мисленнєвої дії, сприйняття і т. ін., а інтранзитивними - дієслова стану, руху, агентивної дії, звучання тощо) і словотвірних особливостей (наприклад, префіксальне творення дієслова може надавати йому транзитивності: *йти по дорозі, перегини дорогу*).

Репрезентація Т. / і. д. визначається специфікою мови – номінативної чи ергативної, у яких різними способами вираження суб'єктів й об'єктів перехідних і неперехідних дієслів, і спостерігається не у всіх мовах. Дискусійним питанням є способи представлення в мові прямого додатка-об'єкта. В українській мові прямий об'єкт-додаток виражений іменником чи займенником у знахідному відмінку без прийменника й у родовому відмінку без прийменника зі значенням частини від цілого або за умови наявності при дієслові заперечення *не* чи дієслівної семантики повного досягнення результату (*вилити води, не читати книг, нарвати квітів, купити подарунків*). Заперечним для перехідності дієслів є наявність постфікса *-ся* (проте у дієслів із значенням повного досягнення результату спостерігається така перехідність: *наїтися сметани, напиться води тощо*). Неоднозначною є також позиція дослідників щодо контекстуальних чинників Т. / і. д. Якщо прямий додаток у висловленні відсутній, хоч і можливий, дієслово кваліфікується по-різному у функції інтранзитивного або вважається транзитивним чи інтранзитивним. Така ж непослідовність простежується у випадках реалізації дієсловом різних ЛСВ або навіть у межах одного значення (*кинути камінь і кинути каменем, спостерігати щось і спостерігати за чимось*). Уперше категорію Т. / і. д. виділили стоїки, хоч у давньогрецькій мові існував інший поділ дієслів на абсолютні (неперехідні) і нейтральні (подвійноореалізації). Те саме, що й Перехідність/неперехідність дієслова.

Transitivity / intransitivity of verb

ТРАНСГРЕСИВ – термін семантичного синтаксису, мисленнєвий аналог результату каузації перетворення, один з аргументів у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі. Т є мотиватором похідних слів типу *мінералізувати, леденіти, католичити, попеліти* тощо.

ТРАНСКРИПЦІЯ (від лат. transcriptio – переписування) – 1) спеціальний спосіб письмової фіксації звукових ознак вимови слова або певних фрагментів мовлення. Т має певну систему діакритичних позначок диференційних ознак фонем (м'якості, довготи, короткості), словесного та фразового наголосу, межі тактів і фраз, висоти складів, руху тону, інтенсивності звучання тощо. Різновидами Т. є залежно від рівня сегментна (звукова) і суперсегментна (інтонаційна). Інтонаційна Т. передає синтагматичне членування мовленнєвого потоку на такти (/), фрази (/ /), словесний (головний (')) або побічний (')) і фразовий (") наголос, інтонаційне оформлення, що фіксується в тонограмі або спеціальними рисками, стрілками. Залежно від фіксації мовних і мовленнєвих ознак розмежовується Т. фонетична (запис звуків у квадратних дужках за допомогою діакритичних знаків) і фонематична (запис фонем у косих або кутових дужках). Фонематична транскрипція використовує точне число знаків – наявних у мові фонем. Загальноприйнятою є Т. Міжнародної фонетичної асоціації, що ґрунтується на абетці латиниці і створена у 1886 р.

2) Спосіб передачі іншомовних слів у мові, що запозичує, на підставі звукового складу слова в донорській мові. Т. має систему правил і керується фонетичними особливостями мови, що запозичує, і фоноестетичними чинниками. Т. у цьому значенні протиставлена транслітерації, яка позначає іншомовні слова буквами мови, що запозичує, на підставі графічного запису слова в донорській мові. **Transcription**

ТРАНСЛАТИВ - глибинний відмінок, який виражає значення переміщення, зміни місцезнаходження, стану чи якості. У фінно-угорських мовах має форму граматичного відмінка, протиставлену есиву зі значенням статичного місцезнаходження, стану чи якості. В українській мові переважно відповідає родовому й орудному відмінкам *{Він поїхав до міста; Вона стала красунею}*.

Translative case

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ (від лат. trans - через і littera - буква) - спосіб передачі іншомовних слів у мові, що запозичує, на підставі графічного складу донорської мови орієнтовно на графічну систему реципієнтної мови. Т. ґрунтується на абетці мови, що запозичує, та припускає умовну тотожність літер у двох мовах. Альтернативним способом передачі іншомовних слів є транскрипція, що орієнтується на звуковий склад слова у донорській мові. Рекомендації правил Т. розробляються Міжнародною організацією стандартів (ISO). Тобто Т. існує у загальному розумінні як передача графічного вигляду слова будь-якої мови засобами міжнародної графічної системи відповідності. **Transliteration**

ТРАНСПОЗИЦІЯ (від срлат. transpositio -перестановка) - 1) термін словотвору, тип відношень між твірною й похідною основами слова, при якому твірна й похідна основи мають однакове понятійне ядро, однак різняться як частини мови. Т. дієслів й якісних прикметників передбачає творення абстрактних іменників *{читати - читання; співати - спів; молодий - молодість, гцедрий - щедрість}*, транспозитивними для прикметників є похідні від них якісні прислівники *{веселий - весело}*, для іменників, на думку деяких лінгвістів, такими є відносні прислівники *{скло - скляний}* і т. ін. Т. протиставлена мутації, модифікації й еквівалентності. Т. включає й випадки неморфологічного переходу з однієї частини мови в іншу без зміни вигляду слова (морфологічно-синтаксичний спосіб творення слів, або конверсія). Різновидами такого типу Т. є субстантивація, ад'єктивація, прономіналізація, вербалізація, нумералізація, адвербіалізація, предикативація, модалізація; перехід повнозначних частин мови у службові (препозитивація, кон'юнкціоналізація, партикуляція), перехід у вигуки (інтер'єктивація).

2) Термін морфології, використання однієї граматичної форми у значенні іншої в межах однієї парадигматичної опозиції. Дієсловам властива Т. способу дії (дійсний, умовний, наказовий), особи, числа, часу; іменникам - Т. чиела^ займенникам-особи, числа тощо.

3) Термін синтаксису, використання частин мови у функції неморфологізованих членів речення (наприклад, іменника у функції означення, інфінітива у функції підмета і т. ін.), а також одного комунікативного типу речення в значенні іншого (наприклад, питального речення у значенні розповідного). Т. є наслідком мовної асиметрії та служить засобом розширення номінативного фонду мови. Теорія Т. у різних її значеннях розроблена Ш. Баллі, О. Єсперсеном, Л. Теньером (застосовував термін "трансляція"), А. Сеше, А. Фреєм й ін. і використовувалася у трансформаційному аналізі. **Transposition**

ТРАНСФЕР - стратегія побудови програм машинного перекладу за допомогою введення проміжної мови-посередника. **Transfer**

ТРАНСФІКС (від лат. *transfixus* - пробитий) - афіксальна морфема, яка розділяє корінь, що складається із приголосних, голосними для вираження відповідних граматичних значень (араб, *kataba*- "він писав"; *kutiba*- "написаний"). **Transfix**

ТРАНСФОНОЛОПЗАЦІЯ (від лат. *transfixus* - пробитий) - історичний фонетичний процес зміни диференційних ознак фонemi (наприклад, у слов'янських мовах зміна опозиції довготи / короткості голосних опозицією за піднесенням). Т. протиставлена фонологізації - перетворенню слабкої позиції фонemi на сильну, у результаті чого варіанти можуть сформувати самостійні фонemi й виникнути нова фонологічна опозиція (наприклад, слов'янське [x], що виникло із *s і спочатку було алофоном); і дефонологізації - усуненню опозиції та статусу фонemi (наприклад, у результаті занепаду редукованих).

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ - методика вияву схожості й відмінності між синтаксичними конструкціями шляхом установлення правил перетворення їхніх ядерних структур і набору таких трансформацій за умови збереження лексичного складу конструкцій і синтаксичних зв'язків їхніх складників. Підґрунтям Т. а. вважається концепція функціональної транспозиції (трансляції) європейського мовознавства (Ш. Баллі, О. Есперсен, А. Фрей, Л. Теньєр, Є. Курилович та ін.). Так, Л. Теньєр розглядав трансляцію як перетворення однієї частини мови на іншу або використання слів у реченні в нетипових для них функціях. Такі нетипові синтаксичні функції можуть бути результатом трансформацій структур у реченні. Процедури Т. а. наближені до операційних тестів (проб) німецького дослідника Х. Глинца, який установлював можливості опущення, заміни, додавання й перестановки мовних елементів у певних контекстах. Теоретичні засади Т. а. закладені у працях початку 50-х р. р. XX ст. американського лінгвіста З. Харриса, який був одним з авторів дистрибутивного методу й методики безпосередніх складників. Т. а. розглядається як додаток до цих методів. Зокрема, положення методики безпосередніх складників щодо ядерних і периферійних (маргінальних) структур спрацьовує у Т. а.: ядерні структури кваліфікуються як елементарні речення, що описують елементарні ситуації і шляхом перетворень (упорядкованого набору обов'язкових і факультативних трансформацій) утворюють похідні, більш складні речення. Базовим принципом Т. а. є встановлення критерію домінації між безпосередніми складниками речення: якщо синтаксичне підпорядкування при трансформаціях зберігається, то між реченнями наявне відношення еквівалентності (*Студенти вивчають мову - Мова вивчається студентами-Вивчення мови студентами*). Т. а. усуває головний недолік методики безпосередніх складників - формалізм, оскільки збереження синтаксичного підпорядкування передбачає й семантичну тотожність (наприклад, конструкції *порушення правила*, *порушення працівника* не є трансформаційно подібними, адже мають різні еквіваленти: *Правило порушується (кимсь)*, *Працівник порушує (щось)*). Методика З. Харриса була покладена в основу генеративної теорії Н. Хомського, який на ранньому етапі своєї концепції розглядав перетворення глибинних синтаксичних структур на поверхневі як набір універсальних формальних трансформацій. Його послідовники здійснювали перевірку правил таких трансформацій на матеріалі багатьох мов, що спричинило перегляд стандартної

синтаксичної теорії Н. Хомським і створення ним теорій принципів і параметрів, управління та зв'язування і, врешті-решт, зумовило зведення правил трансформацій до а-переміщення. Т. а. застосовується у словотворі при встановленні твірних дефініцій (синтагм, речень) слів за умови синтактикоподібності дериваційних процесів; у лексичній семантиці - для розмежування нюансів значень слів; у граматичній семантиці - для характеристики на підставі трансформаційного потенціалу морфологічних і семантичних ознак лексем, належності їх до певних класів і розрядів; у прикладній лінгвістиці, зокрема, у машинному перекладі і т. ін. Проте Т. а. практично не використовується як спосіб представлення синтаксичної й семантичної структури речення у сучасному синтаксисі попри те, що означена методика зазнала критичного перегляду, знявши умову незмінності лексичного складу речення і синтаксичних відношень між лексемами. Т. а. залишився лише прийомом демонстрації ознак мовних явищ на підставі їхніх трансформаційних можливостей. **Transformational analysis**

ТРОП (від гр. tropos - поворот, зворот мовлення) - стилістична фігура мовлення, що характеризується образністю, виразністю і ґрунтується на суміщенні традиційного, буквального й ситуативного або фігурального номінативних планів, яке зумовлює позначення одного предмета, ознаки, явища найменуваннями інших. Ідея Т. закладена в його етимоні (пор. відповідник індійської середньовічної поезики vakrokti - вигнутий вислів). При номінативному перенесенні відбувається створення нового образу, збагачення семантики знака - функція образної характеристики переважає над номінативною. Дискусійним питанням поезики Т. є їхня класифікація. Ще Аристотель ототожнював Т. і метафору, а метафорою він називав будь-яке перенесення значення. Головними різновидами Т. уважалися метонімія й метафора, що було підтверджене встановленням Р. Якобсоном двох головних типів афазії, пов'язаних із руйнуванням асоціацій за суміжністю й за схожістю, що проектується на функціональну асиметрію лівої та правої півкуль головного мозку людини. Е. Курилович, пояснюючи відмінність метонімії й метафори, розглядав її на підставі критерію синтаксичної позиції: метонімія зумовлена зміною синтаксичної позиції, метафора-її збереженням за умови зміни одного знака іншим. У зв'язку із протиставленням метонімії й метафори в історичній поезиці виникла дискусія із приводу природи першотропа, який став підґрунтям для всього спектра інших Т. Ним було визнано синекдоху, яка, на думку дослідників, була базою метафори й метонімії (Ж. Дюбуа, Ц. Тодоров, П. Шофер, Д. Райс), або ширше метонімію (У Еко). Зважаючи на те, що метафора може бути метаморфною, тобто базуватися на метонімії, а найбільш прозорою формою метоніміїє синекдоха, така позиція видається найбільш реалістичною, хоч і потребує доведення. Адже існують концепції первинності метафору мові (О. Розеншток-Хюссі), згідно з якими метафори були першими словами, зважаючи на те, що емоційність й уподібнення речей собі були характерними рисами мислення первісних людей, а пізнання природи речей було більш пізньою операцією колективної свідомості. Тропеїчний простір між метонімією й метафорою заповнений іншими різновидами Т., які мають ту чи іншу природу або ґрунтуються і на метафорі, і на метонімії.

Як Т. розглядають також синекдоху (Т. метонімічної природи), порівняння, персоніфікацію, алегорію (Т. переважно метафоричної природи), епітет, іронію, перифразу, антифразис, гіперболу й мейозис, евфемізм, дисфемізм (їхня природа може бути метафоричною, метонімічною, суміщеною). Термін Т. виник ще в часи формування римської риторичної системи (Філодей, Цицерон, Гермоген), а розробка проблеми Т. до середини ХХ ст. практично не передбачала якихось відкриттів і вважалася найбільш шаблонною частиною поетики та стилістики. Однак формування прагматичної парадигми в лінгвістиці зумовило нові аспекти вивчення феномена Т. як телеологічного семіотичного процесу, психологічно й когнітивно зумовленого, такого, який служить засобом текстопородження, створює нову мову, асиметричну систему, фіксується в семіотичному універсумі й реалізується у вигляді тропеїчної інтертекстуальності і т. ін. Тропе

У

+—*—ГГФХс—н-^

УВАГА - когнітивна здатність до концентрації й фокусування сприйняття або інтелектуальної діяльності на певному об'єкті з метою його виділення, упізнання, осмислення, вивчення. Розмежовують У. пасивну й активну: перша є мимовільною, спонтанною, ашхзматичною; друга-усвідомленою, цілеспрямованою. У характеризується відносною стійкістю, розподіленістю як можливістю зосереджуватися на об'єктах різного типу, здатністю до переключення, керованістю, вибірковістю. У забезпечує деталізацію й конкретизацію людського досвіду, сприяє регуляції сприйняття та передачі інформації, ідентифікації й розрізненню об'єктів. У застосовується у психолінгвістиці й когнітивній лінгвістиці при аналізі процесів активації - збудження певних ділянок мозку у процесі мисленнєвої мовленнєвої діяльності (при породженні та сприйнятті мовлення) під впливом відповідних стимулів, що супроводжується фокусуванням У. на відповідних структурах знань. Дослідження активації на підставі У сприяє поясненню механізмів пам'яті в конекціоністських і процедурних моделях з огляду на здатність людини висвічувати (коагулювати) фрагмент певної мережі вузлів, які перебувають один з одним в асоціативному зв'язку, і гасити інші, що полегшує та пришвидшує обробку й переробку інформації. Таким самим способом здійснюються процеси номінації, де за допомогою У номінатор зосереджується на істотних рисах позначуваного й обирає мотиватором відповідний мовний знак. У когнітивній семантиці американського лінгвіста Р. Ленекера У. розглядається під кутом зору профілювання й бази, що подібні фігурі й фону у психології, взаємодія яких описана у 1921 р. датським психологом Е. Рубіном і використовувалася у гештальтпсихології німецькими дослідниками В. Кьолером, В. Коффкою, К. Левіним й ін. Принцип профілювання полягає в тому, що будь-яка мовна одиниця викликає у свідомості певну базу і виокремлює в ній відповідні підпорядковані когнітивні структури - профілює їх відносно бази. База представляє профіль у відношенні включення його до єдиної концептуальної структури свідомості. Наприклад, слово *берег* викликає

у свідомості базу суміжності води й суші, яка у свою чергу виступає профілем концептуальної бази. Профілювання пояснюється специфікою У людини, яка здатна на основі синтезу і навпаки. **Attention**

УЗГОДЖЕННЯ - тип підрядного синтаксичного зв'язку у словосполученні й реченні, при якому головне й залежне слова мають спільні граматичні ознаки, що при зміні головного також відповідно змінюються. У є граматичним зв'язком форм, на відміну від керування, не зумовленим лексичним значенням опорного слова, і спеціалізованим при розподілі головного й залежного слів для відповідних частин мови. У мовах із розвинутою системою флексій У властиве атрибутивним сполукам і прикладкам, хоч останній синтаксичний компонент, на думку деяких мовознавців, не формує з означуваним головним словом сполучення у строгому термінологічному розумінні. Зв'язок означуваного слова та прикладки кваліфікують як особливий і називають апозитивним. При У головним словом є іменник, а залежними можуть бути прикметники, дієприкметники, артиклі, порядкові числівники, деякі займенники. У відбувається в роді, числі, відмінку, або в роді й числі, або у числі й відмінку тощо. Дискусійним питанням є трактування предикативного зв'язку граматичної відповідності між підметом і присудком як У Проте ця конструкція не має характеру словосполучення й поєднується особливим типом предикативного зв'язку - координацією. **Agreement**

УЗУС (від лат. *usus* - використання, звичай) - загальноприйняте вживання слів і речень у мовленні, на відміну від норми літературної мови й ідіолектів (оказіонального вжитку). **Usage**

УНІВЕРСАЛЬНА ГРАМАТИКА (від лат. термін *grammatica universalis*) - систематизоване зведення граматичних ознак і категорій, властивих усім мовам світу чи більшості відомих мов, що проєктуються на всезагальні категорії мислення або принципи синтаксичної побудови висловлень. Принцип універсалізму категорій розуму простежується ще в античних граматиках і виходить із положень про вроджені ідеї Платона та про спільність понять для всіх людей Аристотеля, де всезагальними ознаками є категорії логіки, що втілюються в системі частин мови. Прагнення представити універсальну філософську мову у вигляді граматики ідей характерне для раннього й пізнього Середньовіччя (трактати св. АБрусТННа "De Trinitate", Боеція "De Modis Significandi", який є фундатором традиції універсальних мов). Термін *grammatica universalis* виникає ще у XIII ст. у філософських трактатах модистів. Р. Бекон у XIII ст. стверджував, що граматика однакова для всіх мов, хоч випадково може варіюватися. Лінгвістогоріографи зазначають, що поняття У г. розроблене англійцем Р. Кілворбі на початку XVII ст. Універсалізм пов'язаний із принципом логіцизму, який домінував у мовознавчих студіях XVI-XVIII ст., що призводило до ігнорування особливостей конкретних мов, історичних змін у мовах. Філософські принципи раціоналізму (картезіанства), емпіризму й сенсуалізму покладені в основу перших спроб створення У г. Першою У. г. вважається "Всезагальна й раціональна граматика Пор-Рояля" абатів монастиря Пор-Рояля А. Арно та К. Лансло (1660 р., Франція), у якій на матеріалі французької мови була здійснена спроба виявити загальні смислові категорії сприйняття людиною дійсності (операції розуму). В її другій частині "Слова

як засоби вираження й передачі думки" розглядаються такі операції розуму, як уявлення, судження, умовивід, кожна з яких репрезентована відповідними частинами мови та фрагментами тексту. Розробка У. г. була продовжена у XVIII-XIX ст. у Франції (С. Дюмарсе, Н. Бозе, Е. Кондільяк), в Англії (Дж. Харрис, Дж. Бітні, Дж. Пристлі й ін.), у Німеччині (К. Беккер), у Росії (І. Ризький, І. Орнатовський, Ф. Буслаєв). У другій половині XX ст. ідея У. г. відродилася в американській генеративній граматиці, починаючи з праці "Синтаксичні структури" Н. Хомського, який ґрунтувався на постулатах картезіанства. Подальші дослідження в цьому напрямі привели до формулювання універсальних принципів і параметрів, правил трансформації глибинних структур у поверхневі, поверхневих структур і обмежень на них. Згідно з концепцією Н. Хомського, У. г. є теорією вихідного стану мовної компетенції, яка має ряд принципів і параметрів варіювання знання конкретної мови. На цьому ґрунтується гіпотеза нативізму-вродженості бази принципів, які шляхом корекції спроб і помилок у процесі мовної соціалізації уможливають засвоєння параметрів будь-якої мови. Альтернативою спробам створення У. г. завжди були дослідження порівняльно-історичного мовознавства й неогумбольдтіанство.

Universal grammar

УНІКАЛЬНА МОРФЕМА (УШФПСС) (від лаг. *unus* - один і *fixus* - прикріплений) - нерегулярна морфема, що вживається лише в одному слові певної мови через вихід з ужитку твірних слів, контамінацію основ у складних словах, запозичення й подальше ускладнення основи. Типами У. м. є префіксальна, суфіксальна. Виділяється фразеологічна У. м., тобто така, що не має синонімів у мові. **Unique morpheme**

УСКЛАДНЕННЯ [ОСНОВИ СЛОВА] - термін діахронічного словотвору, історичний процес зміни у морфемній структурі слова як перетворення основи слова з непохідної й неподільної на похідну або подільну (рос. *зонт-ик* від гол. *Zonnedeck*, рос. *косм-ос* запозичене із грецької мови, *грав-юр-а-* із французької). Причиною У. є запозичення й засвоєння слова мовою, процеси аналогії, а результатом - поява нових коренів й унікальних афіксів.

УСТАНОВКА - регуляторна здатність психіки людини, що характеризується як готовність, схильність до конкретного виду діяльності, передбачена попереднім досвідом повторення певних дій в ідентичних умовах. Фіксована У. відображає не лише потреби індивіда й умови середовища, а й дії, які приведуть відповідну поведінку до успішного завершення. Теорія У. була розроблена грузинським психологом Д. Узнадзе (1966 р.), який уважав, що У. передуює усвідомленим психічним процесам, впливає на їхнє протікання та залежить від потреб людини й об'єктивних рівнів задоволення цих потреб. У. дає змогу зберегти визначеність діяльності та свідомості в постійно змінюваних ситуаціях. Л. Виготський кваліфікував У. як фіксоване відношення між мотивом і мовленням, що більше відповідає терміну "інтенція". У. використовується як при породженні мовлення на етапі спрямування мотиву до певної когнітивної програми висловлення, так і при сприйнятті мовлення, тексту для забезпечення стійкості й вибіркової аперцептивного механізму на підставі віднесення сприйнятого до відповідного мовного, жанрового, ціннісного і т. ін. стереотипу або прототипу (в інших концепціях, еталона). У. зумовлює інерційність сприйняття, ускладнює креативні

механізми, що руйнують усталені стереотипи, хоч, з іншого боку, затримка дій, пов'язаних із відхиленням від установочної поведінки, сприяє мисленнєвій активізації, яка визначає спрямування поведінки в адекватному ситуації напрямку й переведення її в установочний план. В естетиці ефект У. спрацьовує у випадках "очуждження" (Б. Брехт, В. Шкловський), або "недоречного слова" (М. Бахтін). Теорія У доповнювалася послідовниками ідей Д. Узнадзе й застосовувалася щодо аналізу процесів розуміння тексту, оволодіння другою та третьою мовами і т. ін. **Attitude**

УСТАНОВКА ПЕРЕКЛАДУ - головна регуляторна ланка перекладацької діяльності, що зумовлює мету та зміст роботи перекладача. У. п. зумовлює існування буквального й вільного перекладу (метафразу й парафразу, в термінології англійського перекладача Дж. Драйдена). Перший за рахунок буквальної точності форми та змісту, максимального копіювання порушує комунікативну релевантність оригіналу й перекладу, норму й узус мови перекладу, не передає художніх особливостей вихідного тексту. Другий руйнує адекватність змісту оригіналу й перекладу через додавання власної оцінки тексту, заміну певних фрагментів, компенсацію авторських недоліків для покращення стилю, змісту тощо. У. п. залежить від типу текстів, які уможливають універсалістську, етнокультурну й відчужену позиції перекладача. Універсалістська нівелює розбіжність деяких типів інформації задля передачі загального змісту тексту, покладаючись на міжкультурну компетенцію читачів перекладу, їхню енциклопедичну обізнаність, що дає змогу частково усунути наслідки такого нівелювання. Подібна У. п. властива переважно інформативним перекладам наукових, технічних текстів. У межах цієї установки склалася перекладацька теорія мови-посередника як гіпотетичного концептуального інваріанта, що створюється у "міжпороговому" просторі на етапі трансферу й дозволяє перетворити текст однією мовою на тексті іншою. На відміну відуніверсалістської, етнокультурна позиція перекладача визначає адаптацію-перетворення тексту оригіналу відповідно до культури й ментальності представників етносу, для яких здійснюється переклад. У такому випадку перекладач перемикає етнокультурну домінанту на іншу, близьку адресатам перекладу, для досягнення рівноцінного прагматичного впливу на їхню свідомість. Відчужена позиція спричиняє занурення читача перекладу до чужої культури, ментальності й навіть мови, надаючи своєму адресатові свободу адаптації в чужому текстовому середовищі. Концепція відчуженого перекладу сформувалася на підставі німецької перекладацької традиції й має певні риси необуквалізму. Відповідно до вузького розуміння еквівалентності, У. п. сприяє створенню точного, адекватного й еквівалентного перекладу. Точний породжує відповідність предметно-логічної частини змісту оригіналу й перекладу. Адекватний зберігає тотожність оцінок змісту адресатами оригіналу й перекладу, впливу текстів на своїх читачів. Еквівалентний переклад зумовлює збереження тотожності на певних рівнях еквівалентності. **Translation attitude**

Ф

ФАБРИКАТИВ-термін семантичного синтаксису; мисленнєвий аналог матеріалу, речовини, із яких виготовлений, складається предмет; один з аргументів у структурі пропозиції або предикатно-аргументній струюурі (*Я отримав золоту обручку Розбилася вітрина зі скла*).

ФАКТИТИВ - семантичний глибинний відмінок як мисленнєвий аналог предмета, що виникає в результаті дії, позначеної дієсловом. Термін відмінкової граматика.

Factitive case

ФАМІЛЬЯРИЗАЦІЯ - термін М. Бахтіна, пов'язаний із його теорією сміху; "особливий напрям мовної творчості, аналогічний із перетворенням імен на прізвиська і, навпаки, загальних назв на власні імена-прізвиська", тобто руйнування високої поетичної метафори до рівня прозаїчного, навіть лайливого, що створює сміхові ефекти.

ФАРИНГАЛІЗАЦІЯ (від гр. pharynx - глотка) - фонетичне явище, зумовлене звуженням глотки у нижній чи середній ділянці шляхом скорочення колових м'язів глотки або відсунення назад кореневої частини язика. **Ф.** може бути диференційною ознакою фонем у ряді мов або рідше є додатковою ознакою приголосних і голосних.

ФАУКАЛІЗАЦІЯ (від англ. faucal - глотковий) - фонетичне явище, місце артикуляції якого глоткове, що нагадує вибух із відкриттям носової порожнини. **Ф.** відбувається шляхом відриву м'якого піднебіння від задньої стінки фарингсат кваліфікується як злита сполука зімкненого шумного приголосного із сонантами [пм], [бм], [тн], [дн].

ФІНАЛЬ ОСНОВИ - кінцева частина основи, що здатна втрачатися, усікатися при творенні на її базі нового слова чи словоформи (*косм-ос - космічний, скепс-ис - скептичний*). Іноді **Ф.** о. ототожнюють із субморфом (В. Лопатін). **Final**

ФІНІТИВ - термін семантичного синтаксису; мисленнєвий аналог мети, призначення дії, один з ад'юнктів у структурі пропозиції або предикатно-аргументній структурі (*Яніду прати. Ця доріжка для бігу*).

ФЛЕКСІЯ (від лат. flexio - згинання) - службова змінювана морфема флексивних мов, що має реляційне значення, виражає граматичні значення слів і служить засобом синтаксичного зв'язку слів у реченні чи словосполученні. **Ф.** є кінцевою морфемою в слові, або стоїть перед постфіксом у випадках перерваної основи, або перед другою основою у композитів (наприклад, складних числівників, імеників-юкстапозитів із зміною першого та другого слова) за умови наявності двох флексій. **Ф.** протиставлена основі словоформи як змінна граматична морфема, що забезпечує функціонування основи, формування морфологічної парадигми слова й віднесення лексеми з цією основою до відповідного типу відміни чи дієвідміни. **Ф.** властива синтетосемія - суміщення кількох граматичних значень. Виокремлюються матеріально виражені

й нульові Ф., останні встановлюються на підставі аналогії з іншими граматичними формами у словозмінній парадигмі. Ф. у різних мовах походять від службових слів, займенників (з утратою в мові опозиції означеності / неозначеності). Термін уведений Ф. Шлегелем у 1808 р. у значенні засобу граматичного чергування. Пізніше Ф. застосовувалася з атрибутом "внутрішня" як чергування голосних у корені з метою передачі граматичного значення. Внутрішня Ф. була протиставлена зовнішній як словозмінному афіксу. Те саме, що й **Закінчення. Inflexion**, рідко **flexion**

ФЛЕКТИВНА МОВА - різновид мови, у якій граматичні значення виражаються здебільшого системою флексій. Протиставлена кореневим (аморфним), аглютинативним, полісинтетичним (інкорпоруєчим) мовам, згідно з типологічною класифікацією В фон Гумбольдта, що ґрунтувалася на розробках мовної типології братів Ф. й А. Шлегелів. Ф. м. не існує в чистому вигляді й має інші способи представлення грамем. До Ф. м. відносяться більшість індоєвропейських, афразійських мов. Те саме, що й **Фузійна мова. Inflexion language**

ФОКАЛІЗАЦІЯ - покладення мовцем або автором тексту певної функції на когнітивного суб'єкта, адресата (реального чи гіпотетичного) із метою введення його до наративного дискурсу. Ф. представлена апеляцією до образу читача, адресата. Термін використаний А. Греймасом і Ж. Курте. **Focalization**

ФОКУС ЕМПАТІЇ- у функціонально-семантичному синтаксисі субстантивний складник тексту або висловлення, до референта якого мовець виявляє емпатію. Ф. є. є той учасник, від якого відбувається відлік іншого (опису). Наприклад, у Ф. є. *Василь*, інші учасники позначені описами: *дружина Василя, батько Василя, невістка Василя* тощо. **Empathy focus**

ФОНАДІШНІ РОЗЛАДИ - вияв психічних захворювань із патологією звукового мовлення. Патологія мовлення є порушенням мовної здатності чи мовленнєвої діяльності, зумовленим несформованістю або розладнанням психофізіологічних механізмів, які забезпечують засвоєння, породження й адекватне сприйняття мовленнєвих повідомлень носіями певної мови. Різновидами Ф. р. є алалія - відсутність чи недорозвиненість мовлення в дітей при нормальному слухові й достатньому рівні інтелекту (виокремлюються два різновиди алалії, моторний і сенсорний, тобто дитина або не говорить, хоч і розуміє мовлення, або не розуміє чуже мовлення, хоч і говорить); дисфонія як відсутність або розлад фонації через патологічні зміни голосового апарату; брадилалія - патологічно уповільнений темп мовлення; тахіталія - патологічно прискорений темп мовлення; заїкання (логоневроз) - порушення темпо-ритмічної організації мовлення, зумовлене судорожним станом м'язів мовного апарату; дислалія - порушення вимови звуків при нормальному слухові й іннервації мовного апарату; ринолалія - порушення тембру голосу й вимови, зумовлене анатомо-фізіологічними дефектами мовного апарату (говоріння в ніс); дизартрія - порушення вимови, зумовлене недостатньою іннервацією мовного апарату.

ФОНЕМА (від гр. *phonema* - звук, голос) - гранична найменша одиниця системи мови, що не має значення, служить складником морфем із метою їхнього упізнання й розрізнення, а в мовленні як інваріант реалізується у звуках (фонах)

Ф. репрезентує певну кількість акустично й фізіологічно близьких між собою звуків мовлення. Термін уведений Ф. де Соссюром (у 1879 р.), за іншими версіями, А. Дюфрішом-Дженетом (у 1873 р.), у якого його запозичив Ф. де Соссюр; або І. Бодуеном де Куртене, який протиставляв звуку як "плинному фізично-акустичному явищу" Ф. як "психічний еквівалент звука", хоч саме поняття простежується ще в давньоіндійській граматиці Бхавртрихари (Уст. н. є.) під назвою "схюпта" у значенні неподільною мовного символу (фонемі, а не звука). Психічну природу Ф. відстоював Е. Сепір, на відміну від біхевіористів Д. Джоунза та Л. Блумфілда, які вважали її фізичною реальністю, й У. Твотдела, який наголошував на фіктивності Ф. і відносив її лише до штучної метамови опису природних мов. Графічну відповідність фонемі як фігури, що служить для побудови знаків, постулював Л. Єльмслев.

Одній Ф. можуть відповідати кілька реалізацій (алофонів), які не можуть уживатися в одній позиції. Ф. має диференційні й інтегральні ознаки. Диференційні ознаки формують опозиції Ф. (наприклад, за піднесенням, рядом, лабіалізацією, твердістю / м'якістю, дзвінкістю / глухістю, за способом і місцем творення, довготою / короткістю, назальністю / неназальністю, відкритістю / закритістю тощо). Універсальна матриця диференційних ознак фонем розроблена Р. Якобсоном й американськими фонетистами Г. Фантом, М. Галле. Кожна мова має свій список диференційних й інтегральних ознак фонем. Інтегральні ознаки дають змогу впізнати фонему. Позиції Ф. у слові, що уможливають розрізнення опозицій диференційних ознак названі сильними, а позиції, у яких протиставлення нейтралізується, збігається, є слабкими. М. Трубецької увів термін "нейтралізація", яка є усуненням опозиції одиниць мовної системи у певних позиціях, що пов'язує протиставлення елементів й їхні кореляції в цілісну систему. У фонології нейтралізація відбувається у слабких позиціях, коли фонема не упізнається й не розрізняється. Сила нейтралізації прямо пропорційна числу позицій нейтралізації та зворотно пропорційна числу позицій диференціації. Посилення нейтралізації може привести до усунення опозиції фонем, їхньої конвергенції. Згідно з концепцією Московської фонологічної школи, сильна позиція представлена основним видом Ф, сигніфікативно слабка - варіантом (у термінах М. Трубецького, архіфонемою), перцептивно слабка, але сигніфікативно сильна позиція - варіацією (у термінах М. Трубецького, варіантом). За умови неможливості отождоження варіанта Ф. з основним видом він позначається як гіперфонема. Ф. має широкий спектр різних функцій: конститутивну (використання для творення одиниць вищого рівня), дистинктивно-перцептивну (розпізнавальну), дистинктивно-сигніфікативну (при розрізненні морфем і слів), делімітативну (сигналізує про межі слів і морфем), кульмінативну (забезпечення виділення слова як цілого). Головною проблемою теорії Ф. є різні підходи до її ідентифікації: фізичний або функціональний. Перший виходить з акустичної подібності певних звуків і встановлення їхнього звукотипу (американський дескриптивізм), другий ґрунтується на морфемному принципі встановлення основного виду Ф. (Московська фонологічна школа, що виходить із концепції І. Бодуена де Куртене). Санкт-Петербурзька школа схиляється до тези фізичної реальності Ф., однак розглядає її в межах словоформи. **Phoneme**

ФОНЕТИКА (від гр. *phonetikos* - звуковий, голосовий) - 1) звукова будова мови;

2) розділ мовознавства, який вивчає звукову будову мови з огляду на акустичну й артикуляційну природу одиниць мовленнєвого потоку (звуків, складів, фонетичних слів, синтагм, фраз), а також інтонаційних засобів їхнього функціонування. Деякі дослідники не вважають Ф. наукою, а підпорядковують її фонології як теоретичній дисципліні, оскільки без знання системних явищ фонетичного рівня мови неможливе окреме дослідження звуків. Більш переконливою є інша позиція взаємної доповнюваності Ф. і фонології, їхнього нероздільного співіснування. Виокремлюють різні типи Ф.: загальну Ф., що вивчає спільні закономірності фонетичних явищ у різних мовах світу й загальні умови звукоутворення, виходячи з можливостей мовленнєвого апарату людини; описову Ф., спрямована на вияв синхронічної системи звуків і фонетичних особливостей певної мови, дослідження вживання звукових одиниць у мовленні, історичну Ф., об'єктом якої є еволюція звукового строю певної мови або групи споріднених мов, а також історичні фонетичні зміни, експериментальну Ф., яка досліджує емпірику фонетичного матеріалу за допомогою спеціальних інструментів, приладів і здійснює комп'ютерне моделювання процесів синтезу й розпізнавання звукового мовлення. Експериментальна фонетика має потужний арсенал інструментальних методик: палатографії, тенографії, рентгенографії, осцилографії, спектрографії тощо. Означена галузь проектується у прикладний аспект фонетичних розробок, що дає змогу розв'язувати завдання автоматичного синтезу й розпізнавання звукового мовлення, які застосовується у навігації, військовій техніці, банківській справі, на транспорті, для управління складними об'єктами в аварійних ситуаціях, необхідні людям, що погано бачать або втратили зір, німім, а також для створення різних засобів інформування та зв'язку. Прикладна Ф. передбачає розробку методик усунення фонаційних розладів, подолання дефектів мовлення, удосконалення дикції, вимови, навчання мові дітей із вадами слуху тощо.

Маргінальними галузями Ф є фоносемантика, орієнтована на встановлення значимості звукових одиниць і засобів інтонації у свідомості носіїв мови, психофонетика, спрямована на характеристику психічного підґрунтя звукової сторони мовлення, когнітивна Ф., що виявляє зв'язок фонетичних явищ із структурами й операціями мислення. Залежно від конкретного аспекту спрямування дослідження розрізняють також артикуляційну Ф., що розглядає анатомо-фізіологічну базу артикуляції (мовленнєвий апарат) і відповідні механізми породження звукового мовлення; акустичну Ф., яка надає фізичні характеристики звукових засобів мови, виявляє джерела голосу й шуму; перцептивну Ф. (Ф. сприйняття), що досліджує нейрофізіологічні механізми слухового аналізу й упізнання звукової оболонки висловлення, його фонетичних складників. Початок розробок у галузі Ф. датується XVII ст., коли виникла потреба навчання глухонімих (Х. Бонет, Д. Уїлліс, І. Амман). У XVIII ст. формується ідея синтезу звукового мовлення, яка була втілена в перших механічних синтезаторах (однією з перших машин, яка могла вимовляти п'ять голосних, був синтезатор, створений співробітником Санкт-Петербурзького університету В. Кранценштейном наприкінці XVIII ст., приблизно в цей же час

В. фон Кемпелен сконструював машину, яка відтворювала 20 мовоподібних звуків). Таким чином було створене підґрунтя для акустичної теорії голосних, розвинутої у XIX ст. Г. Гельмгольцем. Лінгвістична теорія звукового устрою була вперше представлена у 1876 р. у праці Е. Зіверса. Становлення Ф. як окремої галузі завдячує науковим розробкам англійця Г. Суїта, француза М. Граммона, датчанина О. Есперсена, російських дослідників, представників Казанської і Московської шкіл, а також Празького лінгвістичного гуртка, американського дескриптивізму й ін.

Phonetics

ФОНЕТИЧНЕ СЛОВО - одиниця членування мовленнєвого потоку, об'єднана одним словесним наголосом. Ф. с. може збігатися із графічним словом, а може об'єднувати з повнозначним словом службові й іноді повнозначні слова (артиклі, прийменники, сполучники, частки, займенники), створюючи клітики: енклітики як ненаголошені складники Ф. с. у постпозиції (*зрадів би*) і проклітики -у препозиції

(*навіюю, у р я д*). У мовленні може відбуватися перенесення наголосу з повнозначного слова на службове (проклітику *на ніч, при смерті*). Таке явище вперше було описане Р. Брандтом. Є. Курилович назвав подібний зміщений наголос рецесивним. Він спостерігається у повнозначних словах, які належали до енкліномену (термін Р. Якобсона), тобто слів без наголосу. У російській мові відбулося вирівнювання ритмічних вершин за силою, і наголос закріпився на службовому слові (*не било, не душі*). **Phonetics word**

ФОНОВІ ЗНАННЯ - імпліцитна інформація, спільна для співрозмовників, що додається до змісту вербального повідомлення й дає змогу оптимізувати його сприйняття й розуміння. У лінгвокраїнознавстві Ф. з. поділяють на такі типи: загальнолюдські (циклічний час, географічні знання, знання про людину, будову світу та Всесвіту, наукова, міфологічна, релігійна, фольклорна інформація); регіональні (знання, характерні для мешканців певного регіону); країнознавчі (знання традицій, обрядів, вірувань, забобонів, звичаїв певного етносу); соціальні, професійні (інформація певного роду занять людини). Розмежовують також макрофонові знання освіченої людини й мікрофонові знання пересічного мовця. У комунікативній лінгвістиці й лінгвістиці тексту Ф. з. розглядаються як затекстові, до яких залучаються пресупозиції й імплікатури. Розрізняють ситуативні й неситуативні Ф. з. Перші є інформацією, актуалізованою умовами конкретної ситуації спілкування (інтенції, стратегії комунікантів, знання про партнера, умови та предмет спілкування і т. ін.). Другі представлені знаннями про дійсність, культуру, буття, енциклопедичними знаннями тощо. **Background knowledge**

ФОНОГРАФЕМА (від гр. phone -звук і grapho-пишу, креслю, малюю)-різновид графеми, який відбиває закономірності графічної системи певної мови й об'єднує різні буквені позначення (алографи) однієї фонемі. Наприклад, у німецькій мові фонема f позначена буквами f, v, ph: *Jur, vor, Phonetik*. Ф. є ілюстрацією явища поліграфемності у графіці мови.

ФОНОЛОГІЗАЦІЯ - перетворення слабкої позиції фонемі на сильну, у результаті чого варіанти можуть перетворитися на самостійні фонемі й виникнути нова

фонологічна опозиція. Так, згідно із законом датського молодогограматика Х. Педерсена у слов'янських мовах індоєвропейське первинне *s змінюється на [x] після /, и, к к, якщо після s немає вибухових приголосних: *lik- -лихо, *teis- -тихий (але *aust--уста). Такий перехід відбувся ще до монофтонгізації дифтонгів і палаталізації. Слов'янське [x], що виникло із *s і спочатку було алофоном, у результаті процесів Ф. отримало статус фонем. Причинами Ф. можуть бути 1) конвергенція з алофоном іншої фонем (наприклад, конвергенція двох звуків [ч] як результатів першої палаталізації та йотації: тучний і свіча); 2) запозичення, коли нова фонема підкріплює позиції варіанта; 3) морфонологізація (закріплення фонем за певною стандартною морфемою). Ф. протиставлена дефонологізації - усуненню опозиції та статусу фонем (наприклад, у результаті занепаду редукованих); і трансфонологізації-зміні диференційних ознак (наприклад, опозиція довготи / короткості змінюється опозицією за піднесенням у слов'янських мовах).

ФОНОЛОГІЯ (від гр. phone - звук і logos - слово) - розділ мовознавства, який вивчає функціонально значиму систему найменших одиниць звукового рівня мови (фонем), їхній зв'язок з іншими мовними одиницями та звуками як одиницями мовлення, а також установлює принципи визначення фонемного складу мови. Ф. називають функціональною (соціальною) фонетикою. Типами Ф. є загальна, історична й описова. Метою першої є систематизація й аналіз фонематичних систем мов світу, другої-дослідження історичних змін фонологічної системи певної мови, третьої- опис фонемного складу певної мови на рівні синхронії. На відміну від фонетики, Ф. спрямована на вивчення не акустичного й артикуляційного аспекту звуків мовлення, а функціонально значимої звукової будови системи мови. Ф. досліджує не лише одиниці сегментного рівня членування - фонем, а й функціональну систему суперсегментних засобів-просодик, яку представляють інваріанти просодем (інтоном) Термін Ф. уведений російським лінгвістом, одним із засновників Празької школи М. Трубецьким у книзі "Основи фонології*" (нім. мовою, 1939 р., рос. переклад 1960 р.), якого вважають творцем теорії фонем, хоч уперше відмінність фонем (термін Ф де Соссюра) від звука обґрунтував російський мовознавець І. Бодуен де Куртене, протиставивши звуку як "плинному фізично-акустичному явищу" фонему як "психічний еквівалент звука" (Л Щерба відзначав функціональний аспект фонем) М Трубецької ґрунтувався на фонологічних поглядах лінгвістичної о структуралізму І. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, Л. Щерби, К. Бюлера. У 20—30-ті р. р. XX ст. у різних країнах світу склалися відповідні фонологічні концепції, в основі яких було протиставлення фонем як смислорозрізняювальної одиниці мови звукам, що реалізують її у мовленнєвому потоці. Треба зазначити, що поняття фонем наявне ще в давньоіндійській граматиці Бхавртрихари (У ст н. є.) під назвою ^спхота", що позначало неподільний мовний символ (фонему, а не звук). Психічну природу фонем відстоював Е. Сепір, на відміну від біхевіористів Д. Джоунза та Л Блумфілда, які вважали її фізичною реальністю, й У. Тводцела, який наголошував на фіктивності фонем й відносив її лише до штучної метамови опису природних мов. Графічну відповідність фонем як фігури, що служить для побудови знаків, постулював Л. Єльмслев.

У мовленні фонема реалізується у звуках (фонах). Одній фонемі можуть відповідати кілька реалізацій (алофонів), які не можуть вживатися в одній позиції. Фонема має диференційні й інтегральні ознаки. Диференційні ознаки формують опозиції фонем (наприклад, за піднесенням, рядом, за твердістю / м'якістю, дзвінкістю / глухістю, за способом і місцем творення, довготою / короткістю, назальністю/ неназальністю, відкритістю/закритістю тощо). Універсальна матриця диференційних ознак фонем розроблена Р. Якобсоном й американськими фонетистами Г. Фантом, М. Галле. Кожна мова має свій список диференційних й інтегральних ознак фонем. Інтегральні ознаки дають змогу впізнати фонему. Позиції фонем у слові, які уможливають розрізнення опозиції її диференційних ознак названі сильними, а позиції, у яких опозиції нейтралізуються, збігаються, є слабкими. М. Трубецької увів термін "нейтралізація", яка є усуненням протиставлення одиниць мовної системи у певних позиціях, що пов'язує опозиції елементів й їхні кореляції в цілісну систему. Нейтралізація відбувається у слабких позиціях, коли фонема не упізнається й не розрізняється. Сила нейтралізації прямо пропорційна числу позицій нейтралізації і зворотно пропорційна числу позицій диференціації. Посилення нейтралізації може привести до усунення опозиції фонем, їхньої конвергенції. Згідно з концепцією Московської фонологічної школи, сильна позиція представлена основним видом фонем, сигніфікативно слабка-варіантом (у термінах М.Трубецького, архіфонемою), перцептивно слабка, але сигніфікативно сильна позиція - варіацією (у термінах М. Трубецького, варіантом). За умови неможливості отождоження варіанта фонем з основним видом він позначається як гіперфонема. Розрізняють статичну й динамічну Ф. Перша спрямована на систематизацію фонемного складу мов і вияв законів побудови фонемних ланцюжків, друга моделює процедури побудови звукової оболонки висловлення за його семантичними та граматичними характеристиками в аспекті синтезу мовлення. Динамічна фонологія виникла у 60-ті р. р. XX ст. у межах генеративної граматики (книга Н. Хомського та М. Галле "Звукова модель англійської мови", 1968 р.) і має прикладне спрямування як формалізований опис фонемного складу мови для комп'ютерної програми синтезу звукового мовлення. У Росії динамічна фонологія почасти пов'язана з розробками моделі "Смисл <=> Текст" І. Мельчука й його послідовниками. **Phonology**

ФОНОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ - лінгвостатистична методика, метою якої є вивчення звукосимволізму певної мови шляхом реакцій інформантів на графічну фіксацію звуків і переважно звукових комплексів. Графічна фіксація застосовується через можливі похибки вимови дикторів (інтонації, експресивності, сили тощо), яка може вплинути на рішення інформантів. Ф. а. використовується у фоносемантиці та психофонетиці. Звукові комплекси будуються за принципом сполучення "приголосний - голосний - приголосний" і не повинні мати у відповідній мові значення. Для білінгвів і полілінгвів остання умова ускладнена, адже можуть виникати асоціації з іншою мовою, що порушує чистоту експерименту. Такі інформанти можуть стати об'єктом спеціального контрастивного аналізу. Якщо носіїв однієї мови використовують для перевірки їхніх реакцій на звуки іншої мови, варто довести, що їхня мовна компетенція відповідає мовній компетенції носіїв другої мови, шляхом

кореляційного аналізу. Для оцінки звукових комплексів застосовується методика семантичного диференціала Ч. Осгуда. Методика Ф. а. представлена в роботах зарубіжних й українських дослідників (О Журавльова, І. Тейлора, Дж. Вайса, Ж. Петерфальві, В. Левицького й ін.). **Phonosemantic analysis**

ФОРМА ІСНУВАННЯ МОВИ-зрозумілий носіям мови різновид її функціонування, що передбачає системну організацію й комунікативно-прагматичну орієнтацію, відповідні до потреб певної сфери спілкування чи застосування. Ф. і. м. має не лише особливі лексику й фразеологію, а й фонологічну та граматичну специфіку. Залежно від сфери використання Ф. і. м. має різний ступінь довершеності, унормованості чи узуальності, комунікативної придатності. Головними Ф. і. м. є літературна мова, народно-розмовна мова, койне, мова піджин, креольська мова, територіальні діалекти. Проблемою соціолінгвістики є протиріччя між доступністю, зрозумілістю всіх форм існування однієї мови й деякими додатковими лексичними системами (професійні діалекти, жаргони, аргі, сленг тощо), які незрозумілі всім носіям мови, але відносяться деякими дослідниками до форм існування мови. Отже, перелік Ф. і. м. є відкритим питанням. **Type of language existence**

ФОРМАЛІЗАЦІЯ - загальнонауковий метод співвіднесення досліджуваних об'єктів, їхніх ознак і відношень до сталих, спрощених, добре доступних для огляду й можливих для ототожнення матеріальних конструкцій, які дають змогу виявити та фіксувати сутнісні особливості предмета дослідження. У лінгвістиці Ф. застосовується для аналізу й опису складних явищ природних мов, визначення структури мовної системи та її інваріантних властивостей, параметризації та типологізації мовних фактів, пояснення їхньої семіотичної, функціональної, змістовної природи тощо. Ф. передбачає використання метамов опису. У мовознавстві такими метамовами є мови формальної логіки, математичної символіки, мова семантичного запису, різні типи *lingua mentalis* (мови думки), пропозиційна метамова, метамова числення предикатів і т. ін. Логічна Ф. спрямована на вияв і фіксацію логічної форми висновків і доказів і передбачає позначення всіх вихідних термінів, перелік аксіом і правил перетворення для отримання нових тверджень. Ф. є підґрунтям методу моделювання, яке на підставі принципу гомоморфізму об'єкта й спрощеної моделі дає змогу висунути гіпотези й довести або спростувати їх на емпіричному матеріалі, уточнюючи тим самим розроблену модель. **Formalization**

ФОРМАЛЬНА СЕМАНТИКА- напрям логічної семантики, об'єктом якого є значення речення, що розглядається як умова його істинності відносно моделі світу і за принципом композиційності складається зі значень компонентів речення. Ф. с. ґрунтується на ідеях американського логіка Р Монтегю. Представниками Ф. с. є Д. Льюїс, Е. Кінен, Х. Камп, Б. Парті та ін. Постулати Ф. с. застосовуються щодо семантичної інтерпретації як допоміжної операції для синтаксичних структур у генеративній граматиці. **Formal semantics**

ФОРМАНТА - частина звукового спектра, в якому зосереджена акустична енергія; посилена резонансна частота сигналу. На спектрограмі Ф. має найбільш темну частину. Формантні частоти формують картину кожного звука й вимірюються у Гц

(наприклад, для звука [a] F 1 - 700 Гц, F 2 - 1200 Гц, F 3 - 2500 Гц). Для голосних перша Ф. співвідноситься з артикуляційною відкритістю й закритістю звука, друга - із передньою або задньою артикуляцією. Значення цих частот залежать від конфігурації та розмірів мовленнєвого тракту кожного мовця та сприймаються на слух як суб'єктивна оцінка якості забарвлення голосу (тембр). Термін акустичної та прикладної фонетики. **Formant**

ФОРМОТВОРЕННЯ - варіювання словоформ одного слова шляхом словозміни (відмінювання або дієвідмінювання) і творення членів однієї граматичної парадигми. Засобами синтетичного Ф. є флексії, формотворчі суфікси, префікси, постфікси, конфікси; суплетивізм, переміщення наголосу, внутрішня флексія й чергування основ. Аналітичне Ф. репрезентують прийменники, частки, зв'язки, допоміжні слова, порядок слів, синтаксичні конструкції. Ф. протиставляється словотворенню, а у вузькому розумінні - і словозміні, коли словозміна виключається зі сфери Ф. Питання про розмежування слово- й формотворення має давні традиції й остаточно не розв'язане й сьогодні. Критеріями такого розмежування були синтаксичний (П. Фортунатов) і семантичний (Л. Щерба, В. Виноградов): перший обмежує Ф. синтаксичними відношеннями між словами або присудковістю в реченні (такими є відмінки іменника, рід, число й відмінок прикметника, спосіб дії й час дієслова), другий - єдністю лексичного значення. Однак обидва критерії мають свої неточності (наприклад, форми дієслова виражають різні синтаксичні відношення між словами, а синтаксичні деривати мають понятійну тотожність). З огляду на ці критерії неясними є статуси форм суб'єктивної оцінки іменників, прикметників і прислівників, які Л. Щерба і В. Виноградов відносили до форм одного слова. Л. Щерба кваліфікував як форми одного слова й назви осіб і тварин, протиставлені за статтю. Граматисти намагаються знайти шляхи розмежування формо- та словотворення в типах корелятивності граматичних значень. О. Бондарко виокремив три типи такої корелятивності на матеріалі російської мови: 1) послідовний (наприклад, спосіб дії, час, особа, число, рід дієслова, рід, число й відмінок прикметника, відмінок іменника); 2) непослідовний (вид і стан дієслова, число іменників, ступені порівняння прикметників); 3) некорелятивний (рід іменника, особа займенника). Ф. кваліфікують як регулярну й послідовну появу граматичних значень у зразках парадигм, однак словотворчі типи й моделі почасти демонструють також відповідну регулярність. З огляду на це дослідники висловлюють різні погляди щодо обсягу морфологічних парадигм (наприклад, включення до парадигми дієслова дієприкметників і дієприслівників, пар виду і стану). Залишаються нерозв'язаними питання кваліфікації формо- чи словотворення деяких форм ступенів порівняння прикметників і прислівників, кількісних дробових числівників, порядкових числівників, суплетивних пар частин мови тощо.

ФОРМОТВОРЧА МОРФЕМА - афіксальна морфема, що служить для творення форм одного слова в межах однієї парадигми. Ф. м. може бути словозмінною й основотворчою, яка входить до основи словоформи. Ф. м. протиставлена словотворчій, що служить засобом словотворення.

ФРАЗА (від гр. phrasis - вираз, спосіб вираження) - інтонаційно-синтаксична одиниця членування мовленнєвого потоку, яка характеризується смисловою й інтонаційною цілісністю й відділяється від інших фраз тривалою паузою. Ф. може дорівнювати слову, парцельованому фрагменту, простому та складному реченню. На рівні фонетичного членування Ф. складається із синтагм, що відділяються одна від одної менш тривалою паузою й вимовляються без пауз або змін тону одним напором видихуваного повітря. У Ф. відповідно до актуального членування речення фразовий наголос виділяє переважно нову інформацію, рему. В емоційно забарвленому мовленні Ф. має емпатичний наголос, який є виявом почуття мовця. Іноді Ф. називають речення, але це не є термінологічно виправданим. **Clause**

ФРАЗЕОЛОГІЗМ (від гр. phrasis - вислів і logos - слово) - у широкому розумінні стійкі, зв'язані єдністю змісту, постійно відтворювані в мовленні словосполучення або висловлення, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю й експресивністю. Ф. є продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне відношення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипне в етносвідомості. Психологічним підґрунтям фразеологічної стереотипізації є головне прагнення людини вилучити з наявної ситуації усе, що в ній є корисного, і відкласти про запас у вигляді рухливої звички вироблену в такому випадку реакцію, щоб використати її у ситуаціях того самого типу. Дискусійними проблемами фразеології залишаються 1) межі фразеологічного масиву мови та співвідношення Ф. із пареміями; 2) рівневий статус фразеологічних одиниць, наявність особливої фразеологічної підсистеми в мовній системі; 3) семіотична й номінативна природа Ф. як результатів вторинної номінації чи інших номінативних механізмів; 5) класифікація Ф.; 6) їхні мотиваційні особливості в діакронії та синхронії; 7) чинники зрушення у плані вираження та плані змісту Ф.; 8) співвідношення Ф. із текстом і дискурсом; 9) відображення у Ф. етносвідомості й культури.

Ф. є різними за своєю номінативною структурою (це і сполучки, і висловлення реченнєвої природи, і навіть мікротексти), тому фразеологи, прагнучи розділити ці структури, виділили окрему галузь у межах фразеології- пареміологію, об'єктом аналізу якої стали приказки, прислів'я, скоромовки, загадки, замовляння, крилаті вислови і т. ін. Деякі дослідники взагалі вивели цю галузь за межі фразеології до сфери фольклористики, залучивши до її компетенції вивчення стійких мікротекстів. Однак, на нашу думку, таке остаточне розмежування є невиправданим, оскільки всі ці мовні феномени об'єднані ознаками відтворюваності, стійкості, культурної маркованості, а також високим рівнем кумулятивності та трансляторності. Розгляд паремій у складі фразеології значно розширює її зв'язки з іншими лінгвістичними дисциплінами: лінгвістикою тексту, теорією мовної комунікації, дискурсологією, лінгвістичною генологією, мовленнєзнавством - й іншими науками (фольклористикою, літературознавством, текстологією, поетикою, філософією, логікою тощо). Проблема системності фразеологічного фонду мови також залишається остаточно не вирішеною, хоч розробці цього питання присвячено значну кількість наукових праць. Доведення системності фразеології ґрунтується на виділенні

інваріантної одиниці фразеологічного рівня - фраземи, на аналізі семантико-структурних і функціональних типів фразем, їхньої синтагматики й парадигматики, особливостей функціонування. Установлення співвідношення фразем з одиницями інших мовних рівнів може служити одним із доказів системності фразеології, її проміжного статусу в рівневій ієрархії системи мови. Разом із тим, дослідники кваліфікують фразеологію мови як одну з підмов, явище стилю, дискурсивний варіант, зважаючи на доволі поширену в сучасній лінгвістиці дефініцію Ю. Степанова, який пов'язує дискурс із можливим альтернативним світом у світі мови, що має особливі граматику, лексикон, семантику, правила слововживання. В. Телія розглядає Ф. як мікротексти, в яких у згорнутому вигляді закладено ілюкативні сили, що зближує Ф. із мовленнєвими актами. Тим самим, Ф. мають подвійну знакову природу; з одного боку, вони є явищем системи мови, з іншого, своєрідною етнокультурною рефлексією мовця в комунікативній ситуації, адже він свідомо або підсвідомо співвідносить власне емоційно-оцінне ставлення й ціннісну орієнтацію зі змістом фразеологічного знака, а образний зміст звороту - з еталонами та стереотипами культурно-національного світобачення й розуміння світу. В. Телія пов'язує завершення посткласичного періоду фразеології з усвідомленням того, що класифікаційно-системний підхід до вивчення фразеологічного складу мови вичерпав себе і що ізоляція фразеології від інших лінгвістичних дисциплін звукує її теоретичний простір.

Традиційно Ф. розглядаються в семіотичному аспекті як знаки вторинної непрямой номінації, фенотипи яких ґрунтуються на генотипах відповідних синтаксичних конструкцій, переосмислених у процесі фразеологізації. Дослідники проєктують звороти на вільні синтаксичні сполучення й ідентифікують значення Ф. шляхом їхнього зіставлення з вільними синтаксичними корелятами-омонімами. Така методика, розроблена ще Ш. Баллі, отримала поширення у фразеологічних студіях (пор. метод аплікації О. Куніна). Концепція вторинної номінативної природи Ф. ґрунтувалася на розробці внутрішньої форми фразеологічних зворотів у працях О. Потебні, який вважав, що внутрішня форма стійкого звороту пов'язана зі значенням і структурою вільного сполучення як бази фразеотворення з огляду на той спосіб вираження ідеї, що зумовила втілення нового значення саме в такій, а не в іншій зовнішній формі. Означена концепція підкріплювалася й канонізованою у словотворі теорією синтаксичної природи деривації і, на думку В. Телія, була "методичним виміром" як у класичний, так і в посткласичний періоди розвитку фразеологічної науки, хоч уже у класичний період визрівали ідеї, які виходили за межі пошуків синтаксичного співвіднесення. Із цим пов'язаний новий дослідницький вектор фразеологічної науки - когнітивний, що уможливив установлення інших механізмів фразеологічного семіозису. Ще В. Виноградов звертав увагу на необхідність аналізу Ф. одночасно як знаків думки мовця і позначень усіх інших психічних переживань. У сучасній когнітивно орієнтованій фразеології висувуються положення щодо асоціативно-образного підґрунтя фразеологічної номінації, яке може бути не пов'язаним ані з прямими значеннями компонентів, ані з метафоричними моделями (В. Телія, А. Баранов, Д. Добровольський, Т. Черданцева, Р. Гіббс, Дж. О'Брайєн, Н. Наяк, Е. Каві, С. Глаксберг, Р. Макін й ін.). Автором цієї

енциклопедії здійснено спробу проєкції ономазіологічних структур фразеологізмів на фрагменти структур знань про позначене, результатом чого стало виокремлення типів мотивації Ф. української мови: пропозиційного, асоціативно-метафоричного, інтеграційно-порівняльного, модусного, змішаного-і псевдомотивації. Коґнітивно-ономазіологічні дослідження Ф. вносять певну корекцію до класифікації Ф.

У славістиці найбільш традиційним є поділ Ф. на зрощення (ідіоми у вузькому значенні), єдності та сполучення (В. Виноградов). Перші характеризуються немотивованістю складу зворотів, абсолютною семантичною єдністю, другі - образною мотивованістю значень складників, треті - наявністю у Ф. вільних і фразеологічно зв'язаних значень. М. Шанський додає до цього поділу фразеологічні вирази - речення з переосмисленим складом компонентів. Існують класифікації Ф. за синтаксичною кореляцією (вони поділяються на організовані за моделями сполучення, простого та складного речення), за співвіднесенням опорного слова фразеологічних зворотів із певним граматичним класом слів, за способом створення конотації, за способом семантичних перенесень при формуванні значення Ф. метонімії, метафори, синекдохи, гіперболи і т. ін.). Дискусійним є питання щодо способу виникнення Ф. і паремій. Дослідники виділяють два таких способи: редукцію текстового генотипу Ф. і паремій та розширення фраземи. О.О. Потебня розглядав процес становлення внутрішньої форми фразеологічних зворотів від синтаксично ширшого до більш вузького й найвузького, тобто Ф. кваліфікувалися як "уламки" текстів (пісень, казок, байок) або їхніх фрагментів, які скорочувалися до прислів'їв або до приповідок чи до слів. Причому, на його думку, редукція може бути послідовно-залишковою, коли зберігається певний фрагмент речення або тексту, та перетворено-вибірковою, якщо синтаксично вузька одиниця є алюзією ширшої. Б. Ларін обстоював зворотну тезу щодо виникнення розгорнутих від фразем прислів'їв з огляду на значну варіативність останніх - давні стиснені лаконічні формули ідіоматичного плану розгортаються, розкриваються у більш повний зрозумілий образ. **Fixed phrase (expression)**

ФРАЗЕОЛОГІЯ (від гр. *phr^hsis* - вираз і *logos* - слово, вчення) - 1) сукупність фразеологічних одиниць певно мови, форми її існування, додаткової лексико-фразеологічної системи (жargonу, сленгу, професійній мові, аргo) або індивідуального стилю мовця;

2) розділ мовознавства, як їй вигідно фразеологічний склад мови, його семантичні, структурні, семіотичні, функціональні, комунікативні особливості, закономірності виникнення та творення фразеологізмів. Ф. виокремилася як лінгвістична дисципліна на початку ХХ ст. У книзі послідовника Ф. де Соссюра, представника Женевської школи Ш. Баллі "Французька стилістика" 1909 р. представлено спробу обґрунтувати Ф. як самостійну лінгвістичну дисципліну, здійснити класифікацію Ф. і розробити методику ідентифікації фразеологізмів із їхніми аналогами - вільними синтаксичними корелятами. У 20-40-х рр. питання про виділення Ф. в окрему галузь поставлене й радянськими лінгвістами - Поливановим, С. Лбакумовим, Л. Булаховським, які спиралися на розробки фразеологічної проблематики у працях О. Потебні, І. Срезневського, О. Шахматова, П. Фортунатова. У працях В. Виноградова

Ф. отримала своє комплексне обґрунтування- було здійснено класифікацію фразеологізмів російської мови на зрощення (ідіоми), єдності та сполучення. Увага до Ф. була посилена потребами лексикографічної фіксації фразеологічних масивів різних мов та їхнього зіставлення з метою встановлення їхньої еквівалентності при перекладі.

Головними напрямами Ф. є 1) системно-структурний аналіз організації фразеологічного фонду мови; 2) семантико-структурна характеристика особливостей значень фразем, їхніх типів, семантичних зрушень у процесі фразотворення; 3) діахронічне дослідження походження фразеологізмів, історичних закономірностей формування їхнього фонду в мові; 4) порівняльно-типологічний аналіз фразеологізмів споріднених мов, спрямований на встановлення типологічних особливостей знакової фіксації культурної досвіду народів; 5) функціональне дослідження фразеологізмів під кутом зору фразотворення в тексті, певній комунікативній ситуації й використання фразеологізмів у мовленні; 6) етнопсихолінгвістичні розробки мовних фразеосистем як відбитків матеріальної й духовної культури народів, їхніх звичаїв, обрядів, ритуалів, традицій, міфів, вірувань, забобон і в тощо; 7) когнітивний аналіз мотиваційних процесів фразеологічних одиниць у проекції на структури етносвідомості; 8) дискурсивний аналіз фразеологічного фонду як альтернативного світу у світі мови, осадового дискурсу, який зберігається та транслюється від покоління до покоління й має високу регуляторну здатність у процесі боротьби та зміни дискурсів. Традиційно виокремлюють такі галузі Ф., як описову й історичну. Перша вивчає Ф. мови нарівні синхронії і має такі напрями: семасіологічний, стилістичний, зіставний. Друга спрямована на реконструкцію етимології, походження фразеологізмів, механізмів творення в ракурсі діахронії мови. Теорією та практикою укладання тлумачних, ідеографічних, етимологічних словників фразеологізмів різних мов, словників фразеологічних синонімів, регіональних фразеологізмів займається фразеографія. У сучасній Ф. виникли нові перспективні напрями дослідження, як-от: етнопсихолінгвістичний, лінгвокультурологічний, когнітивний, дискурсивний, - розробка яких тільки починається

Дискусійними проблемами Ф. і сьогодні залишаються 1) межі фразеологічного масиву мови та співвідношення фразеологізмів із пареміями (прислів'ями, приказками, скоромовками, замовляннями, загадками, крилатими словами тощо); 2) рівневий статус фразеологічних одиниць, наявність особливої фразеологічної підсистеми в мовній системі; 3) семіотична й номінативна природа фразеологізмів як результатів вторинної номінації чи інших номінаційних механізмів; 5) класифікація фразеологізмів; 6) їхні мотиваційні особливості в діахронії й синхронії; 7) чинники зрушення у плані вираження та плані змісту фразеологізмів; 8) співвідношення зворотів із текстом і дискурсом; 9) параметри ідеографічної систематизації фразем 'ющо. Фразеологізми різні за своєю номінативною структурою (це і сполуки, і висловлення реченнєвої природи, і навіть мікротексти), тому фразеологи, прагнучи розділити ці структури, виділили окрему галузь в межах фразеології- пареміологію, об'єктом аналізу якої стали стійкі, відтворювані, культурно марковані й експресивно-емотивні одиниці реченнєвої природи. Деякі дослідники

взагалі вивели цю галузь за межі фразеології до сфери фольклористики, залучивши до її компетенції вивчення стійких мікротекстів. Однак, на нашу думку, таке остаточне розмежування є невинувачуваним, оскільки паремії та фразеологізми об'єднують ознаки відтворюваності, стійкості, культурної маркованості, а також високий рівень кумулятивності та трансляторності. Розгляд паремій у складі Ф. значно розширює її зв'язки з іншими лінгвістичними дисциплінами: лінгвістикою тексту, теорією мовної комунікації, дискурсологією, лінгвістичною генологією, мовленнєзнавством - й іншими науками (фольклористикою, літературознавством, текстологією, поетикою, філософією, логікою тощо).

Phraseology

ФРЕЙМ (від англ. framework - каркас) - структура репрезентації знань, у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує, а також інструкцію по її використанню. У психології Ф. розглядається як фіксована система параметрів, що описують той чи інший об'єкт чи подію. У соціології цей термін застосовувався Е. Гоффманом на підставі концепції понятійного змісту Г. Бейтсона (1951 р.), згідно з яким Ф. є базисними елементами, ідентифікованими дослідником у межах ситуацій, що генерують певні соціальні події й нашу участь у них. Пріоритет по впровадженню Ф. щодо досліджень штучного інтелекту належить американському психологові М. Мінському, концепція якого була інтерпретована Ч. Філмором із метою опису семантичних ролей складників ситуації як відмінкової рамки й розуміння нової інформації на підставі шаблону цієї рамки. Рівнями когнітивної структури тексту, на думку М. Мінського, є поверхнево-синтаксичний Ф. (знання про синтаксичну структуру, порядок слів, прийменникові зв'язки), поверхнево-семантичний Ф. (значення слів, які репрезентують подію, і відношення між актантами, сірконстантами та предикатом), тематичний Ф., пов'язаний із темою, портретами, оточенням; і Ф. оповіді (нарративна схема, що представляє загальні моделі сюжетів, фокус уваги оповідача і т. ін.).

Фреймовий підхід є доволі перспективним у сучасній когнітивній лінгвістиці, адже модель Ф. є гнучкою й узгодженою із психологічними концепціями пам'яті й експериментальними психофізіологічними даними Р. Шенк підкреслював, що винахід Ф. став справжньою сенсацією для штучного інтелекту, ця структура виявилася надзвичайно важливою для створення моделей розуміння природної мови. Структура Ф. розглядається по-різному. Деякі дослідники ототожнюють його із пропозицією, предикатно-актантною

несуперечливість фіксовано*! інформації (Ч. Філмор, Р. Ленекер, Д. Нормани, Д. Румельхарт та ін.). Вузлами предикатно-актантної структури Ф. є слоти. Інші когнітивісти доповнюють пропозиційне ядро Ф. периферією, модусом і концептуальним планом. Розширення структури Ф. забезпечує його нове розуміння не лише як вербальної структури знань, а й як багатовимірної, що поєднує з мисленнєво-вербальною інформацією образну, сенсорно-могорну, емоційну та прагматичну.

Когнітивне моделювання текстів, дискурсів передбачає використання Ф. інтерпретації (уведений Ч. Філмором), що активуються у свідомості адресата

у процесі сприйняття й розуміння тексту. **Ф.** інтерпретації близький до понять епізодичних і ситуаційних моделей одного з фундаторів когнітивної теорії дискурсу, голландського лінгвіста Т. ван Дейка, а також до схем **Ф.** Бартлета (1932 р.), які застосовувалися у когнітивній психології У. Найссером і в когнітивній лінгвістиці Д. Румельхартом. Підґрунтям їхнього структурування є принцип повторного переживання, тобто вторинної актуалізації життєвих сценаріїв, які прикладаються й адаптуються до прочитаного чи почутого і забезпечують ефективність рецепції інформації. Таке використання **Ф.** у когнітології має назву "приписування" (frame attachment). У найсучасніших когнітивних дослідженнях комунікативних процесів й комп'ютерних розробках проблем породження й розуміння мовлення отримують теоретичне обґрунтування й експериментальну верифікацію нові типи фреймових структур. Це **Ф. взаємодії** (interactive frame), які одночасно виступають схемами розуміння текстів і мовленнєвих дій. Такі **Ф.** ґрунтуються на комунікативному досвіді учасників спілкування й полегшують комунікативну діяльність, сприяють кооперації й ефективності мовлення У комп'ютерній лінгвістиці їм близькі події **Ф** (Л Барсалу), що зберігаються у довгочасній пам'яті й конкретизують умови розгортання комунікативної ситуації й ті дії, які необхідно здійснити для досягнення поставленої мети у відповідних умовах. У процедурній семантиці фреймові теорії дають змогу моделювати процеси розуміння на підставі операцій активації **Ф.**, висунення фрейм-кандидата й конкуренції **Ф.** (Ю. Чарняк, Т. Виноград, Р. Шенк, Ч. Ригер, Г. Скрегг, У Чейф та ін.). Із метою моделювання розуміння природної мови американські дослідники ввели динамічні та статичні **Ф.**: перші відображають перебіг подій, другі – стан. Динамічні **Ф.** поділяють на сценарії, які передають стандартні типові ситуації як набір сцен й елементарних дій, і плани, що встановлюють логічні зв'язки причин і наслідків між сценаріями. Одні дослідники називають різновидами **Ф.** схему, скрипт, сцену, сценарій, когнітивну модель, інші протиставляють **Ф.** як структуру репрезентації декларативних знань моделям скрипту, сценарію та схеми як структурам процедурних знань. **Frame**

ФРЕКВЕНТАЛІЯ (від лат. frequens- частий, численний)–ознака ряду мов, яка не може претендувати на статус універсали, однак має **ВИСОКИЙ** ступінь статистичної ймовірності. **Frequency universal**

ФУЗІЙНА МОВА (від лат. fusio - плавлення) - різновид мови, у якій граматичні значення виражаються здебільшого системою флексій. Протиставлена кореневим (аморфним), аглютинативним, полісинтетичним (інкорпорууючим) мовам, згідно з типологічною класифікацією В. фон Гумбольдта, що ґрунтувалася на розробках мовної типології братів **Ф.** й А. Шлегелів. **Ф.** м. не існує в чистому вигляді й має інші способи представлення грамем. До **Ф.** м. відносяться більшість індоєвропейських, афразійських мов. Те саме, що й **Флективна мова. Fusional language**

ФУЗІЯ (від лат. fusio - сплавка) - термін морфології, формальне взаємне проникнення контактних морфем, що зумовлює відсутність чіткої межі між такими морфемами й є регулярним у мові. Термін уведений Е. Сепіром у 1921 р. на позначення різновиду афіксації, що супроводжується чергуваннями звуків на морфемних швах

Ф може бути повною при відсутності слідів контактних морфем (*сер-ц-е - перед-серд-я*) і неповною при їхній наявності (*Галич -г ськ - гишиць-к-ии*). У фонетиці Ф. розглядається й як взаємне поглинання контактних фонем згідно із законом мовної економії. Виокремлюють внутрішньослівну й міжслівну Ф. (пор. англ. *maths* від *mathematics* та нім. *im* від *in + dem*). Інколи Ф. ототожнюють із кумуляцією та синкопою. **Fusion**

ФУНКЦІЇ МОВИ - призначення мови у співіснуванні її носіїв, у суспільстві, житті етносу, культурі. Ф. м. впливають із її семіотичної природи, законів і тенденцій розвитку, ознак і властивостей Установлення Ф. м. здійснювалося ще з часів античності, однак перші фундаментальні праці з цієї проблематики з'явилися на початку XX ст. К. Бюлер у 1921 р. у книзі "Теорія мови", виданій лише у 1934 р., висунув оригінальну концепцію мови як органону, що походила з ідеї Платона. Мова, згідно з його теорією, виконує як символічна система репрезентативну функцію (представлення предметів і ситуацій), як симптом є способом експресії світогляду відправника інформації, як сигнал - засобом апеляції до адресата. Приблизно в той же час (1929 р.) у "Тезах Празького лінгвістичного гуртка" обґрунтовувалися такі Ф. м., як соціально зумовлена, інтелектуалізована, афективна, поетична, а у книзі американського лінгвіста Е. Сепіра "Мова" (1921 р.) були охарактеризовані символічна, комунікативна, експресивна, соціальна, соціально-культурна Ф. м. і функція вплив\ А. Мартіне розглядав три Ф. м.: головну комунікативну, експресивну й естетичну. Р. Якобсон у своїй моделі комунікації додав ще кілька відповідно до залучення контексту, коду й контакту комунікантів - емотивну (вираження світогляду адресанта), конативну (апеляцію до адресата), референтивну (кодування мовцем факту дійсності), поетичну (створення певної художньої форми), метамовну (застосування мовцем мовного коду), фатичну (установлення контакту). У науковій літературі розмежовуються Ф. м. і функції мовлення, однак таке розділення, на нашу думку, невиправдане. Головними Ф. м. визнані комунікативна, пізнавальна (когнітивна), емотивна, метамовна. У межах цих функцій репрезентовані допоміжні Так, комунікативна передбачає реалізацію фатичної, конативної, волюнтативної (впливу), акумулятивної (накопичення в мові досвіду поколінь її носіїв) і трансляторної Ф. м. (збереження й передачі інформації від покоління до покоління) тощо. Когнітивна функція розшаровується на функції знаряддя пізнання, ціннісної орієнтації, номінації, предикації тощо. Емотивна функція передбачає й естетичну. Згідно з трьома вимірами семіозису Ч. Морріса, 10. Степанов установив три Ф. м.: номінативну (рівень семантики), синтаксичну (синтактики) і прагматичну (прагматики). Кількість Ф. м. у наукових працях різних лінгвістів сягає 25. **Functions of language**

ФУНКЦІЇ МОВНИХ ОДИНИЦЬ-головне поняття функціональної лінгвістики, розглядається переважно як призначення певної мовної одиниці для передачі якогось елементарного змісту. Предметом функціональної лінгвістики є функції мови і Ф. м. о. Німецький лінгвіст В. Дресслер у 1990 р. відзначав відсутність однозначності дефініції Ф. м. о. навіть у межах однієї функціональної школи. Дослідники виокремлюють кілька аспектів визначення функції. Чеські та французькі функціоналісти протиставляють два аспекти функції, потенційний і цільовий

(перший стосується значення своєї специфіки одиниць у мовній системі, другий – реалізацією цієї одиниці у мовленні). Рольовий аспект розглядає Ф. м. о. як синтаксичну або семантичну роль одиниці у висловленні (Женевська школа, функціональна граматики О. Бондарка, функціональний синтаксис). Функцію ототожнюють із значенням одиниці (В. Скалічка), однак це значно ускладнює кваліфікацію їхніх відмінностей. О. Бондарко висунув як один з аргументів проти ототожнення семантики й функції те, що функція стосується різних комунікативних сфер мови, на відміну від значення. Реляційне тлумачення функції передбачає її виокремлення як зв'язку між одиницями у реченні (гloseматика, математична лінгвістика). З метою матеріалізації цього зв'язку А. Маргіне ввів поняття монем, хоч це суттєво збільшує кількість одиниць у висловленні. Позиційний аспект відстоюють Л. Блумфілд, Ч. Філлмор та представники тагмеміки. Генеративна трансформаційна граматики ототожнюють Ф. м. о. із граматичним місцем у дереві трансформацій. Із кваліфікацією відповідного глибинного відмінка пов'язує функцію рольова граматики.

Останнім часом перспективним визнаний ситуаційно-комунікативний аспект Ф. м. о., що передбачає встановлення призначення мовних одиниць у певних категорійних ситуаціях і комунікативному акті (О. Бондарко, В. Гак). Функція приписується не лише мовним одиницям, а й складникам дискурсу, параметрам акту мовлення (інтерактивності, соціальній ролі комунікантів, каналу передачі інформації, інтенції й інтерпретації тощо (В. Гак, В. Дресслер). Інтеграція функціонального підходу з когнітивною лінгвістикою скерувала дефініцію Ф. м. о. у позамовний аспект (вона розглядається як компонент свідомості), що зумовило потреби розмежування функції та смислу, встановлення незначущої природи функції (пор.: функція має знакову природу настільки, наскільки вона може передаватися мовними засобами). Таким чином, Ф. м. о. є основою категоризації концептуальної системи етносвідомості та її внутрішнього лексику. Це сприяло переорієнтації системи функціонально-семантичних категорій, які раніше будувалися на граматичній категоризації мови, а сьогодні ґрунтуються на елементарному смислі та його виявах у комунікативній ситуації. Двовекторний підхід функціональної граматики О. Бондарка зміщується в інший ракурс (від зовнішнього світу через свідомість й мислення до мовних форм із їхніми значеннями і навпаки). **Functions of linguistic units**

ФУНКЦІОНАЛІЗМ – наукова методологія, що передбачає сприйняття об'єкта в його взаємодії із середовищем як діяльності, функціонування системи. Ф. у лінгвістиці забезпечує дослідження мови як діяльничого, цілеспрямованого живого організму, представленого численними мовленнєвими продуктами у відповідних актах комунікації. Дослідницькими принципами функціоналізму вважаються діяльничість, яка полягає у погляді на мову як джерело, продукт і посередник діяльності її носіїв й етносу в цілому; телеологічність як цілеспрямованість мовної діяльності та взаємодії; асиметрія системи й середовища, яка стимулює мовну креативність і розвиток системи; онтологічний дуалізм, що сприяє аналізу віртуальних інваріантів системи мови та мовлення на підставі екземплярних, емпіричних варіантів; релятивний антропоцентризм, орієнтований на розгляд мови в ракурсі людського чинника

антропної проекції мовної категоризації й діяльності тощо. Філософські корені Ф. наявні у працях І. Канта, В. Джемса, Ф. Шіллера, К. Поппера, Л. Виготського, М. Бахтіна та ін., хоч ще Аристотель вимагав вивчення об'єктів із двох сторін: структурної й функціональної, статичної й динамічної.

Найбільш яскравим виразником цієї методології у мовознавстві був німецький лінгвіст і філософ В. фон Гумбольдт, який головну мету науки про мову вбачав у переході її вивчення від "ергону" до "енергеї", тобто від системних явищ до їхнього функціонування в мовленні, хоч деякі лінгвістосторіографи ставлять під сумнів подібне тлумачення енергеї. Ф. представлений у дослідженнях Казанської, Празької, Лондонської, Женевської, Московської шкіл, японської школи мовного існування М. Токієда і французької мовознавчої традиції. Якісно новим рівнем поєднання Ф. із системним підходом у сучасному мовознавстві є синергетична парадигма, спрямована на розгляд мовної системи як складної, відкритої, нелінійної, що функціонує за рахунок взаємодії власних підсистем й інших зовнішніх систем (етносу, його культури, свідомості, соціуму) і перебуває у стані більшої чи меншої рівноваги, маючи регуляторні механізми, які забезпечують її динаміку, самоорганізацію та збереження. Самоорганізація здійснюється шляхом спільного функціонування елементів і підсистем, які кооперуються задля збереження системи. Система мови є цілісною, еволюційною, а отже, й нестійкою. В американській лінгвістиці Ф. розглядається інакше - як напрям мовознавства, який критично ставиться до положення генеративізму щодо автономності синтаксису й постулює вплив функціональних чинників на структуру мови. Генеративісти, проголошуючи первинність формальної теорії, зауважують, що лише у процесі формального аналізу (парсінгу) поверхневих структур спостерігаються цікаві явища функціонального аспекту мови (зв'язність, контроль, нульові елементи (сліди), конфігураційність тощо). Вони звинувачують функціоналістів в інтуїтивізмі, водночас пропонуючи досягти певної згоди у визначенні структурних можливостей передачі різних типів інформації, у встановленні ролі функціональних чинників при наданні форми нашим знанням (форма мови розглядається як продукт її функцій). **Functionalism**

ФУНКЦІОНАЛЬНА ГРАМАТИКА - напрям граматики, який досліджує категорійно-функціональну специфіку різнорівневих одиниць мовної системи та їхнє функціонування в мовленні, комунікативних ситуаціях. Ф. г. застосовує двовекторний підхід аналізу функцій мовних одиниць* від мовного засобу до сукупності його функцій - і зворотний - від функції до сукупності засобів різних мовних рівнів, що її виконують. Ф. г. сформувалася у 70-ті р. р. XX ст її підґрунтям можна вважати деякі лінгвістичні розробки XIX ст. та початку XX ст. (В. фон Гумбольдт, К. Аксаков, О. Потебня, Г. Габеленц, О. Шахматов, В. Матезіус, Р. Якобсон, Е. Курилович, Ш. Баллі, Е. Кошмідер й ін.). Першими зразками аналізу засобів вираження певного кола понять були концепція кількісності у мовному мисленні І. Бодуена де Куртене, наукові праці "Думка і мова" Ф. Брюно (1922 р.) і "Філософія граматики" О. Есперсена (1924 р.) У світовому мовознавстві існує чимало наукових шкіл функціонально-граматичного спрямування: французька, орієнтована на опис варіативності функцій різних граматичних одиниць у мовленні, аналіз мовної

дійсності в її природному необробленому, маргінальному вигляді (Е. Бенвеніст, А. Мартіне, М. Мамудян, Ж. Мунен й ін.); Лондонська, що досліджує ситуаційну й соціальну адаптацію мовних одиниць стосовно середовища й мовної особистості (Дж. Фьорс, М. Холлідей, Х. Батлер, У. Адлер); Празька, спрямована на опис функціональної різноманітності мовних одиниць у різних ситуаціях мовлення й на дослідження функціональної природи глибинних і поверхневих структур мови (Ф. Данеш, И. Вахек, П. Сталл, Е. Гаїчова та ін.); німецька (В. Шмідт, Г. Гельбіг, В. Бек та ін.), голландська (К. Дік, К. Гроот) й ін.

У радянській лінгвістиці найбільш вагомими для розвитку Ф. г. були вчення про понятійні категорії І. Мещанінова, концепція активної й пасивної граматик Л. Щерби, дослідження категорії модальності В. Виноградова. Найбільш представницькою школою Ф. г. у радянській лінгвістиці стала школа О. Бондарка, у межах якої здійснено опис функціонально-семантичних категорій різних мов, функціонально-семантичних полів, функціональний аналіз граматичної типології мов і численних функцій різних мовних засобів. Активно розроблялася також теорія функціонально-семантичного синтаксису (Г. Золотова, Д. Шмельов, Н. Слюсарєва, Є. Ширяєв, Н. Арутюнова й ін.). Радянська школа Ф. г. інтегрувала системний і функціональний підходи та ґрунтувалася на семантичних і комунікативних засадах. Наприклад, визначення комунікативності Г. Золотовою являє собою сукупність трьох ознак: системності, функціональності й семантичності. У сучасній російській й українській Ф. г. накопичений значний теоретичний доробок, представлений у кількох випусках колективних монографій "Теория функциональной грамматики" (починаючи з 1987 р.), книгах, підручниках і дисертаціях, де здійснено опис різноманітних функціонально-семантичних категорій і полів на матеріалі різних мов, розроблено комунікативно-функціональний аспект мовних явищ, проаналізовано позамовну природу функцій тощо. Сучасний стан Ф. г. О. Бондарка характеризується увагою до когнітивного підґрунтя функцій мовних одиниць, до їхньої репрезентації на мовленнєвому комунікативному матеріалі. **Functional grammar**

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД - напрям дослідження мови, що передбачає її розгляд у дії, у процесі функціонування з огляду на цілеспрямовану природу мовних одиниць і явищ. Ф. п. ґрунтується на функціоналізмі як методології й керується її основними дослідницькими принципами. Становлення Ф. п. датується червнем 1976 р., коли на 3-му Міжнародному колоквиумі мовознавців-функціоналістів у Франції було створене Міжнародне товариство функціональної лінгвістики, до складу якого увійшли А. Мартіне, М. Мамудян, Ж. Мунен, Е. Бюйсанс, Дж. Харві й ін. (у 1979 р. було опубліковано дві колективні монографії, у яких викладені головні постулати Ф. п.). Ф. п. зароджувався наприкінці ХІХ ст. і на початку ХХ ст. у різних мовознавчих школах світу як один з напрямів структурної лінгвістики (наукові праці Ф. Буслаєва, О. Потебні, Г. Габеленца, І. Бодуєна де Куртене, О. Єсперсена, Ф. Брюно, Р. Якобсона, Л. Щерби, В. Матезіуса, Е. Косеріу, І. Мещанінова, Е. Бенвеніста, Е. Кошмідера, В. Виноградова та ін.). У розробках Празької школи постулювалися принципи цільового призначення мови, функціонального розподілу між складниками комунікативної ситуації, зв'язку функції й середовища, функціональної перспективи

речення тощо (Р. Якобсон, В. Матезіус, М. Трубецької, Ф. Данеш та ін.). Представники Лондонської школи перенесли увагу з мови на людину як суб'єкт комунікації суспільства, розглядали ситуативну та соціальну адаптацію мовних одиниць у середовищі й мовній особистості (Х. Батлер, М. Холлідей, Р. Фьорс та ін.). У Женевській школі були розроблені теорії функціональної транспозиції одиниць мови, їхньої мовленнєвої динаміки й аномальності (Ш. Баллі, А. Сеше, Х. Фрей та ін.). Французька функціональна традиція здійснила аналіз виявів мовної економії, взаємодії й динаміки одиниць у мовленні, принципів реалізації його комплементарності, варіативності, маргіальності відповідно до людських потреб, суспільних й ін. чинників (А. Мартіне, Л. Прієто, Г. Гійом, Ж. Мунен та ін.). У радянській лінгвістиці найбільш вагомими для розвитку Ф. п. були вчення про поняттєві категорії І. Мещаншова, концепція активної й пасивної граматик Л. Щерби, дослідження категорії модальності В. Виноградова. Найбільш представницькими функціональними школами сучасної російської лінгвістики є школи функціональної граматики О. Бондарка, моделювання мовленнєвої діяльності (Г. Ільїн, М. Откупщикова, О. Падучева, О. Селівєрстова та ін.), функціонального синтаксису (Г. Золотова, Н. Слюсарєва, Є. Ширяєв, Н. Арутюнова та ін.). В українській лінгвістиці функціональні дослідження здійснюються школами І. Вихованця, А. Загнітка та ін. **Functional analysis**

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА КАТЕГОРІЯ (ФСК) - ознака мовних одиниць різних рівнів, яка концептуально інтегрує їх із мовленнєвими одиницями на підставі спільного призначення (функції). Розробка цього поняття й виокремлення різних ФСК у функціональній граматиці О. Бондарка ґрунтувалося на концепціях поняттєвих категорій І. Мещанінова, активної й пасивної граматик Л. Щерби, дослідженнях категорії модальності В. Виноградова. Основою категоризації внутрішнього лексикону мови представники функціональної граматики вважають функцію, яка не виділяється знаково, а є лише певним смислом серед інших смислів, позначених елементами мови. Еволюційність функціональної концепції О. Бондарка полягає в тому, що категоризація мовних одиниць на підставі функцій як переважно граматичних категорій поступилася місцем новим принципам категоризації-концептуально-комунікативним. Зміна поглядів позначилася спочатку на концепції типів функціонально-семантичних полів (компактних і дифузних) й остаточно оформилася у положеннях про застосування імпліцитних смислів у процесі функціонально-семантичної диференціації мови, про комунікативну й позамовну природу функцій мовних одиниць. Відтак сучасні підходи до ФСК ураховують інтеграцію концептуального, мовного й комунікативного аспектів функції. ФСК має мисленнєво-мовленнєву природу, що дає змогу залучати до неї імпліцитні смисли мовних одиниць і комунікативні вияви значень у відповідних категорійних ситуаціях. ФСК не ізоморфні формально-логічним, хоч деякі функціональні категорії можуть відповідати фрагментам логічної категоризації. ФСК лише частково ґрунтуються на граматичних категоріях, що зумовлює нетотожність їхнього термінологічного позначення (пор.* граматична категорія часу і ФСК темпоральності й таксису,

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ (ФСП) - певним чином організована сукупність різнорівневих мовних одиниць і явищ мовлення, об'єднаних спільністю елементарного змісту як бази функціонально-семантичної категорії. Оскільки моделювання ФСП є не лише результатом простого перерозподілу засобів мовно-мовної системи на підставі їхніх статичних функцій, а й орієнтоване на сферу мовлення, то до ФСП залучаються контекстуальні й ситуативні функції мовних одиниць, імпліцитні смисли тощо. ФСП має власну структуру: у межах поля виокремлюються мікрополя як різновиди інваріантного змісту, вони складаються з центра (ядра, домінанти) і периферії. У функціональній граматиці виділено два типи ФСП. моноцентричні з центром - граматичною категорією, яка є найбільш яскравою ознакою поля й має стандартизовані мовою формальні показники (ФСП аспектуальності, темпоральності, модальності, компаративності, персональності і т. ін.); і поліцентричні, що ґрунтуються на сукупності мовних засобів і не утворюють єдиної гомогенної системи форм (локативність, кількість, мета, умова, посесивність, таксис тощо). Поліцентричні ФСП мають дифузну й компактну структуру. Перша характеризується чіткою невизначеністю межі між центром і периферією, множинністю слабо пов'язаних один з одним або ізольованих різнорідних компонентів. Друга має чітко окреслені центри, тісний зв'язок складників.

Дискусійним у функціональній граматиці є з'ясування ознак центра й периферії. Одні дослідники пропонують такі риси домінанти, як найбільша спеціалізованість щодо вираження значення, однозначність, систематичне використання; інші розглядають центр як сферу найбільш повної й експліцитної реалізації певного змісту, приписують домінівності найбільшу яскравість, регулярність вираження, стилістичну нейтральність і менший ступінь залежності від умов контексту. З введенням категорійної ситуації й застосуванням теорії ФСП до висловлень здійснюється диференціація центрів поля: предикатного, суб'єктно-об'єктного, якісно-кількісного, обставинного, тобто домінуючою стає інваріантний зміст членів пропозиції. Сфера периферії характеризується послабленим змістом, нерегулярністю форми, імпліцитністю, аномальністю й асистемністю тощо. Елементи периферії одного ФСП можуть бути наявними у периферії інших полів або залежно від ситуації набувати їхніх значень. Структура ФСП у різних мовах має певні відмінності і залежно від типу мови, граматикалізації значень. Термін ФСП уживаний у наукових працях представників функціонально-граматичної школи О. Бондарка та її прихильників, а термін "поле" запозичений із фізики і через психологію, біологію та соціологію уведений до лінгвістики, зокрема, до семасіології, Г. Іпсеном (1924 р.) і Й. Триром (1931 р.). **Functional semantic field**

X

—*—ГГФХІ—І—*

ХАОС - динамічний природний стан фізичного, соціального, культурного, мисленнєвого й ін. середовища, протиставлений порядку, який є вторинним щодо Х. і залежить від заданої позиції його моделювання, оцінки, осмислення та здійснення. Порядок дослідники вважають зрізом Х. Ознакою Х. є зовнішньо неупорядкований рух, тонка структура якого не вирізняється у глобальному масштабі, однак Х. має здатність до структуризації світу, його впорядкування. Термін транспонований до гуманітарних наук із фізики і, починаючи з 80-х р. р. XX ст., застосовується в синергетичних дослідженнях суспільства, культури, свідомості, дискурсу, мови тощо. Уведене навіть поняття хаології як нового етапу розвитку теоретичної думки постструктуралізму. Головними теоретиками хаології у сфері гуманітарних наук вважаються Ж. Балансьє, Ж. Дельоз, Ж. Бодрийяр та ін. Урахування Х. як універсали зумовлює усунення жорстких бінарних антиномій оцінки, суб'єктивованої нормативності; абсолютизацію пріоритету множинності й імовірності інтерпретацій смислу в його заданих межах; увагу до будь-якого аномального явища, дифузності виявів середовища і т. ін. Уведення до лінгвістичних досліджень цього поняття уможливорює пізнання мови й її дискурсивних продуктів у складних відношеннях різних зовнішніх і внутрішніх детермінант, поглиблює уявлення про взаємодію мовної аналогії й аномалії, про еволюцію мови, мовні зміни, деталізує знання про комунікативні процеси, зв'язок мови та свідомості тощо. Підґрунтям для лінгвістичних розробок проблематики Х. можна вважати наукові праці М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Р. Барта, Ж. Лакана й ін. **Chaos**

ХАРАКТЕРОЛОГІЯ- напрям лінгвістичної типології, який досліджує типологічну специфіку генетично близьких угруповань мов шляхом порівняння з іншими угрупованнями безвідносно до їхніх генетичних зв'язків. Так, фоном для встановлення типологічних рис германських мов є слов'янські мови. Метою такого аналізу може ставати пошук спільних типологічних рис споріднених мов або поглиблення знань про певну мову на підставі її типологічного порівняння з генетично неспорідненими. Х. виникла як альтернатива структурній типології через однорівневий характер останньої. Термін уведений чеським лінгвістом, одним із засновників Празького лінгвістичного гуртка В. Матезіусом у 1929 р. у стані "Лінгвістична характерологія на матеріалі сучасної англійської мови". Дослідник уважав, що підґрунтям Х. є наукові розробки В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, Ф. Фінка, Штрומайєрата П. Аронштайна, і вбачав завдання Х. у поглибленні наукового аналізу певної мови. Однак сьогодні Х. є варіантом лінгвістичної типології й розширює власні завдання, які виходять за межі однієї мови до рівня типологічних рис мов світу.

ХЕРЕМА (від гр. *hejros*-рука)-мінімальна одиниця парамов як окремих знакових систем невербальної природи, план вираження яких будується на жестикуляторно-

мімічній і пантомімічній основі (мови глухонімих, мови жестів деяких племен). Кількість Х. порівнюється з числом фонем у природних мовах.

ХІАЗМ (від гр. *chiasmus* - перехресчування у форми грецької літери "хі") - етил істична структурно-синтаксична фігура мовлення, що ґрунтується на перехресненні, семантичній трансформації синтаксичних структур двох суміжних відрізків тексту: *Не для того ми живемо, щоб їсти, а їмо, для того щоб жити.*

ХІ-КВАДРАТ (χ^2) - критерій перевірки значимості кшккісних результатів статистичного аналізу, оцінки розходжень між теоретичною моделлю та спостереженнями з точки зору їхньої достовірності, χ^2 У статистиці отримав назву тест Пірсона, або критерій розбіжності (згоди, відповідності), що зумовлене його можливостями визначення відповідності й розбіжності між розподілом частот досліджуваних величин. Він обраховується за формулою $\chi^2 = \sum (I - T)^2 / T$; Т, де І - отримана за результатами експерименту величина, Т-теоретична величина, що передбачає нульову гіпотезу й підрахунок кожного показника за відповідною формулою. Наприклад, при зіставленні кількості обставин часу в німецькій й англійській мовах отримано дані:] 19 слів у нім. і 62 слова в англ. (їхня загальна сума складає 181). Загалом же досліджені інші типи обставин: у нім. мові числом 189, в англ. 97 (їхня загальна сума складає 286). Для підрахунку теоретичної кількості обставин часу в німецькій мові застосовуємо формулу $(181 \cdot 189) : 286 =$ приблизно 120. За тестом Пірсона отримуємо $\chi^2 = 0,008$. Ступінь похибки за χ^2 можна перевірити за спеціальною таблицею. Якщо χ та його суми перевищують критичні величини, треба відкинути нульову гіпотезу. Сума χ^2 прямо пропорційно залежить від збільшення відхилення емпіричних від теоретичних величин (І від Т). Критерій χ є зручним для використання й не потребує складних обчислень середньої арифметичної величини, варіанси, коефіцієнту варіації тощо.

ХОЛІЗМ - один із принципів когнітивного аналізу структур зберігання, обробки, переробки й використання мовних знань, що передбачає розгляд людської свідомості як цілісної функціональної системи, у якій мова є однією з підсистем, підкореною спільним когнітивним законам. Х. протиставлений модуляризму, який виокремлює у свідомості комплекс субсистем - автономних модулів. Х. виходить із принципу паралельності (одночасності) переробки інформації, отриманої від різних джерел, і її взаємодії, тобто переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів. На думку Р. Джекендоффа, чуттєвий і вербальний типи інформації можуть бути виведені на один рівень концептуальної структури. Згідно з показниками експериментів С. Коссліна, ментальні операції з образними репрезентаціями аналогічні операціям із вербальними. У сучасній когнітивній психології, порівняно з її початковим етапом комп'ютерної метафори, висувається думка про неперервність психічного, у якому шляхом взаємних динамічних переходів усі стадії психічного онтологічно невіддільні одна від одної. Згідно з принципом Х., здійснюється опис спільних закономірностей, що рівною мірою властиві всім ментальним процесам (концептуалізації, категоризації, розпізнаванню інформації тощо).

Х. є альтернативним реалізму теорії референції як принцип, що постулює ментальний характер засвоєння світу, й універсалізму генеративних теорій, оскільки підходить до семантичної структури мови як до національно-специфічної й ґрунтується на конвенційній образності сприйняття світу етносом. Підтримкою Х. стала антилокалізаціоністська теорія афазії, яка відкидає положення про те, що певні ділянки нейронної мережі мозку відповідальні за виконання конкретних когнітивно-перцептивних і мовленнєвих завдань. Принцип Х. є базовим для багатьох представників когнітивної семантики, які постулювали ізоморфізм значення й концептуальних одиниць людського мислення (Р. Джекендофф, Дж. Ейтчисон, Дж. Лакофф, Л. Талмі, Р. Дірвен, Д. Герартс, Ж. Фоконьє, І. Світсер, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі й ін.). Р. Ленекер у своїй семантичній теорії когнітивної граматики також керується принципом Х., дотримуючись положень про холістичність різних мовних рівнів, зокрема, неавтономність граматичних структур, аналіз яких обов'язково передбачає врахування їхньої семантичної значимості, а опис семантичних структур потребує цілісного пізнавального підходу. Дослідник характеризує семантичні структури відносно способів інтеріоризації дійсності, причому формальний опис значень мовних висловлень із позицій істинності вважається недостатнім, адже вони відображають не стільки зміст ситуації, скільки спосіб її тлумачення й мовної організації. **Holism**

ХОЛОНІМ - позначення предмета як цілого при наявності в мові знаків його частин - партонімів.

ХРОНЕМІКА-часові параметри, які використовуються в комунікації як допоміжні, паравербальні (супровідні), зокрема, тривалість спілкування, часові показники реплік діалогу, регламентованість часу спілкування, сприйняття часу партнерами комунікації (спізнєння, точність, обов'язковість, дотримання регламенту) і т. ін. За результатами досліджень виділено дві головні моделі часу* монохронну у вигляді шляху, розділеного на сегменти; поліхронну у вигляді спіральних траєкторій чи кола. Ці моделі зумовлюють ставлення різних етносів до часу: пунктуальність і точність для монохронних і відсутність часового розкладу, необхідності знати точний час - для поліхронних. Це знаходить відображення в мовах (наприклад, практична відсутність часових позначень у деяких мовах північноамериканських індіанців, іспанське "маньяна", що може означати "завтра, післязавтра, коли-неб\дь") Американський дослідник Т. Джеймс виділив два типи часу* англо-європейський, згідно з яким людина сприймає час поряд із собою лінійно, послідовно, й арабський тип часу, який мовби пронизує людину, що існує "крізь час". Тип часу визнав-: деякі характерологічні риси етносів, що зумовлюють відповідні стратегії й тактики проведення міжнародних перемов із ними. Феномен часу у сприйнятті людини описав основоположником паралінгвістики Е. Холлом. Х. застосовується у нейролінгвістичному програмуванні, адже лінію часу вважають складовою відчуття людиною реальності

ХРОНОТОП-вияв текстової категорії континууму, час і простір описуваних \ текс^, подій. Термін уведений російським філологом М. Бахтіним У лінгвістиці текст вважається категорією художнього тексту, сприймається читачем як час і простір художньої дійсності, модельного, імітованого текстового світу. Виявами Х. \ текст,

є проспекція - перенесення текстових подій у майбутній час і простір як прогнозування, передбачення майбутнього, і ретроспекція як повернення до минулих подій у часі та просторі художнього світу. Проспекція й ретроспекція зумовлюють стагнацію текстового континууму, що отримує статус сюжетного, на відміну від фабульного, якому притаманна послідовна хронологізація подій. Треба відмежовувати X від часу та простору дискурсу як комунікативної ситуації. Час і простір дискурсу є ознаками континууму комунікативної ситуації і має три режими згідно з концепцією часу німецького дослідника Х. Рейхенбаха, який розрізняв подію, момент мовлення й момент референції, тобто спостереження читача за подією.

X (ІКС)-ШТРИХ-ТЕОРІЯ - одна з теорій генеративної граматики, розроблена в 70-ті р. р. XX ст., що представляє синтаксичну групу як зв'язки послідовної підпорядкованості у дереві залежностей, де кожний складник є проекцією (поширенням) своєї вершини. Вершина має залежні компоненти, які створюють дві її проекції різного рівня, а рівень проекції позначається кількістю штрихів при категорійному символі. Отже, підпорядковані вершини складники X отримують проекцію штрих, далі - два штрихи, три штрихи і т. ін. залежно від рівнів розгортання дерева залежностей. **X-Bar Theory**

Ц

^—«—ГГФХС—*—•*

ЦЕПЦІЯ - структура репрезентації знань, яка поєднує й узагальнює категорії чуттєвого сприйняття світу з категоріями понятійного мислення. Ц. уведена в обіг когнітивної лінгвістики американськими дослідниками С. Палмером й Е. Рош, а розроблена представником когнітивної семантики Л. Талмі. **Ception**

ЦИРКУМФІКС (від лат. *circus* - коло і *fixus* - прикріплений) - службова морфема, що одночасно у процесі творення слова приєднується до твірної основи та складається із префікса й суфікса, або префікса, суфікса й постфікса, або префікса й постфікса. Здебільшого Ц. трактують не як морфему, а як словотворчий формант, який актуалізується лише у словотвірному акті. Ц. є формантом префіксально-суфіксального, префіксально-постфіксального та префіксально-суфіксально-постфіксального способів. Дискусійним є питання циркумфіксальної природи суфіксально-постфіксального способу. Те саме, *що й Конфікс, біморфема дистантна. Circumfix*

ЦИТАТА (від лат. *cito*-викликаю, привожу, проголошую; нім. *Zitat*)-^НН із виявів текстової категорії інтертекстуальності, дослівне введення до тексту фрагмента іншого тексту або висловлення. Ц. зумовлює рекурсивні відношення діалогічності тексту із семіотичним універсумом культури. Функціями Ц. є забезпечення достовірності думки автора тексту посиланнями на авторитетні джерела, уточнення застосованих у тексті дефініцій, критика цитованої думки й розгортання полеміки

навколо неї; посилення образності, виразності тексту; орієнтація на найкращий зразок чужої думки, ілюстрація наукових положень чужими текстовими зразками як прикладами тощо. Цитування супроводжується відповідною пунктуацією (лапками), паравербальними засобами (курсив, виділення жирним шрифтом), посиланнями на джерело. Ц. припускає скорочення, що позначаються крапками - [...]; якомога наближений до оригіналу переклад іншою мовою або збереження мови оригіналу; вставні конструкції автора, який удається до цитування, що потребує позначення його ініціалів (наприклад, [підкреслено мною - О. С.]). **Quotation**

ЦІЛІСНІСТЬ - текстова категорія, яка відображає відносну закритість знакової системи тексту, забезпечується інтеграцією всіх його рівнів, синтезованою конденсацією змісту та сприйняттям тексту як одного континуального об'єкта. Ц. зумовлена розглядом тексту як нерозчленованого сигналу, макрознака (Ю. Лотман, Я. Петефі, В. Дресслер, А. Нойбертта ін.) у співвідношенні з текстом чи мовним жанром на рівні текстової парадигматики. Психолінгвісти пояснюють Ц. на основі ієрархічної організації планів мовних висловлень, яка зберігається у випадках різного ступеня компресії й усвідомлюється реципієнтом як змістовна тотожність (О. Леонтьєв, Т. Дрідзе). Ц. розглядається як текстово-дискурсивна категорія з огляду на замкнутість дискурсу двома фазами: породженням тексту і його сприйняттям й інтерпретацією. Причому замкнутість дискурсу як цілісної комунікативної події не тотожна його закритості, адже текст може ставати об'єктом інтерпретації будь-якого читача. Дослідники ототожнювали Ц. з інтеграцією (З. Тураєва), завершеністю (Кв. Кожевнікова). І. Гальперін розрізнив Ц. й інтеграцію, підкресливши спрямованість другої як процесу на результат-створення Ц. Завершеність є одним із виявів Ц, однак якщо розглядати її як закритість змісту, то виникають певні сумніви щодо такої ознаки у текстів із відкритим фіналом, не завершених через об'єктивні й суб'єктивні причини, у серійних текстів, які можуть мати різну правобічну межу (диалогії, трилогії, збірки віршів, цикли лекцій, телепередач іт. ні., продовження тексту іншим автором тощо). Літературознавці виділяють особливий спосіб організації Ц. тексту в постмодерністських художніх іворах - ризому. Ризоматичність руйнує уявлення про семантичну центрованість будь-якої структури, це нелінійна, аструктурна організація тексту, яка нагадує гіпертекст, містить у тексті інші текстові структури різних жанрів, має варіативний спосіб інтерпретації. Проте ризоматичність не заперечує Ц. як текстової категорії, а є її виявом **Integrity**

ЦІЛЬОВА АРТИКУЛЯЦІЯ - статична одиниця породження звукового мовлення, взаємодія органів мовного апарату, результатом якої є вимова потрібного звука. Ц. а. мають певні характеристики згідно з підходом до їхнього розгляду: вртикуляційному аспекті Ц. а. є ментальними образами, що фіксують певні обов'язкові при вимові звуків положення органів мовлення у просторі мовленнєвого тракту; в акустично-перцептивному аспекті Ц. а. трактуються як стандартні засоби досягнення відповідного слухового ефекту; у функціональному аспекті вони є проміжною ланкою між фонемами й фізичними звуковими коливаннями, за допомогою яких адресат звукового мовлення сприймає повідомлення. Кожна фонема має власну Ц. а., яка може бути зафіксована у вигляді артикуляційного профілю - графічного

зображення роботи органів мовлення, необхідної для вимови певного звука. Деякі фонетисти ототожнюють Ц. а. з терміном "артикуляційний жест", хоч цей термін має й інше значення. Ц. а. не визнається тими дослідниками, які вважають мінімальною одиницею вимови склад. **Target**

Ч

— н — г з Г Ф Г д — * - •

ЧАС ДІЄСЛОВА- граматична категорія дієслова, яка виражає відношення процесу до моменту мовлення або до часу іншого процесу у висловленні. Розрізняють абсолютний Ч. д., безвідносний до часу іншої дії чи стану у висловленні, і відносний, співвіднесений із часом іншого процесу в реченні. Залежно від типу мови відносний Ч. д. має різний спектр значень. Окрім відносного часу попередності, наступності й одночасності, виокремлюються давноминулий (плюсквамперфект), передмайбутній, перфект, майбутній у минулому, теперішній у минулому (імперфект) іт ін. Відносний час властивий і вербоїдам, зокрема, гібридним формам дієслова й іменника, дієслова та прикметника, дієслова та прислівника. Час українських дієприкметників поділяють на внутрішній і зовнішній: перший властивий формам теперішнього і минулого часу активного стану дії, другий - дієприкметникам пасивного стану, які можуть варіювати час аналітично (*Іспит буде складений, був складений*). В інших мовах час дієприкметників має іншу кваліфікацію.

Дослідники інтегрують значення відносного часу в окрему функціонально-семантичну категорію - таксису, що поєднується у функціональній граматиці з функціонально-семантичною категорією темпоральності, домінантою якої є граматичний дієслівний час. Ч. д. корелює із граматичними категоріями виду та способу дії, які в деяких мовах є нерозчленованими. Розгалуженість відповідних часових опозицій властива певним мовам і має в них відповідні граматичні показники. В українській мові виділено чотири форми часу: теперішній, що співвідноситься з моментом мовлення (актуальний) або в тому числі з моментом мовлення (неактуальний, панхронічний); минулий, який указує на час до моменту мовлення (доконаного чи недоконаного виду); майбутній як час після моменту мовлення (доконаного чи недоконаного виду) і давноминулий (аналітична форма), що вказує на час перед іншим часом минулого процесу. У мовленні Ч. д. може підлягати транспозиції - використанню форми одного часу у значенні іншої. Ч. д. розглядався ще в граматиці Аристотеля. Учення про Ч. д. було розроблене стоїками. М. Ломоносов у "Російській граматиці" виділяв 10 часових значень дієслова. Ч. д. і відносний час формує складову мережі хронотопу в тексті й опосередкує формування текстового континууму. **Tense**

ЧАСОКІЛЬКІСТЬ ЗВУКА- три вал ість вимови звука в часі. Ч. з. розрізняється у довгих і коротких звуків за умови наявності їхньої фонематичної опозиції в мові, у наголошених

і ненаголошених голосних, зумовлених позицією у слові; у довгих приголосних, тривалість яких у півтора рази більша, ніж у їхніх звичайних корелятивів.

ЧАСТИНИ МОВИ - граматичні класи слів, об'єднані на підставі спільності загального категорійного значення, морфологічних категорій і парадигм, синтаксичних властивостей і функцій. Ще з часів давніх індійських і грецьких граматик (IV ст. до н. е.) було виділено чотири Ч. м.: ім'я, дієслово та дві службових (прийменник і частка-Паніні; член (займенник + артикль) і сполучник-Аристотель, стоїки). В Александрійській школі (II ст. до н. е. - II ст. н. е.) список Ч. м. складався за семантико-граматичним принципом класифікації з восьми: імені, дієслова, дієприкметника, члена, займенника, прислівника, прийменника та сполучника (Діонісій Фракійський). У китайській граматичній традиції особливу увагу звертали на службові Ч. м. Крім традиційних, до службових слів відносили заперечення, питальні та вказівні слова, деякі прислівники та прикметники.

У різних граматиках мов світу Ч. м. виокремлювалися згідно з критеріями найбільш загальної понятійної ознаки (логічний принцип), загального категорійного значення (логіко-семантичний принцип), спільності формотворення та словозміни (формально-граматичний принцип), поєднання другого та третього принципів з урахуванням синтаксичних ознак слів (лексико-граматичний принцип), функціональної природи в мовленні (функціональний принцип). Для кожного типу мов спрацьовує той чи інший принцип частиномовного поділу, наприклад, для кореневих й аналітичних мов домінантним узагалі є синтаксичний принцип, тобто синтаксична позиція слова у реченні. У сучасних граматичних теоріях Ч. м. розглядаються як класи слів, яскраві частиномовні ознаки яких властиві не всім елементам класу. Ще у іраматиці Пор-Рояля відзначено наявність "ясних" та "смутних" значень Ч. м. Тим самим виникає потреба кваліфікувати Ч. м. за принципом поля як функціонально-граматичне поле, домінанта (ядро) якого має відповідні загальне категорійне значення, морфологічні категорії й парадигми, синтаксичні ознаки, а периферія характеризується можливою розмитістю цих властивостей класу, виключеннями, синкретизмом. Отже, ядро Ч. м. є прототипом певного класу слів як найкращим зразком, якщо користуватися термінами прототипної семантики. Такий підхід дає змогу розв'язати проблему частиномовного синкретизму й усунути непослідовність поділу Ч. м. у граматиках різних мов. Традиційною є диференціація Ч. м. на повнозначні та службові; перші мають лексичну семантику в мові або отримують мовленнєвий зміст, характеризуються наявністю морфологічних парадигм або граматичних категорій, вступають у синтаксичні відношення і мають синтаксичну функцію в реченні; другі не співвідносяться з поняттями, не мають словозміни, граматичних категорій, самостійних синтаксичних функцій. Межа між повнозначними та службовими Ч. м. є дифузною, адже серед повнозначних слів трапляються незмінні, не співвіднесені з окремими поняттями, а службові слова іноді мають доволі прозору семантику. Статус деяких Ч. м. у цій опозиції й досі залишається невизначеним.

Першою спробою пристосування граматичного вчення греків і візантійців до східнослов'янської частиномовної класифікації лінгвістосторіографи вважають статтю "Про вісім частин слова", яка дійшла до нашого часу у списках XV - XVII ст.

У 1522 р. з'явився переклад із латинської мови однієї з редакцій фаматики Доната (IV ст. н. е.), де перекладач Д. Герасимов увів термін "части речи или вещания" замість "части слова", адже термін "речь" позначав дієслово. Український вигляд терміна запровадив П. Залозний у 1906 р. У давніх слов'янських граматиках ("Адельфотес" (греко-слов'янська граматика, видана у Львові у 1591 р.), "Граматики Словенская..." Л. Зизанія (1596 р., Вільно), "Грамматіки славенския правильное Синтагма" М. Смотрицького (1619 р.) розглядалося переважно 8 Ч. м. Граматична нормалізація російської мови була здійснена у "Российской фамматике" М. Ломоносова (1755-1957 р. р.). Першою українською граматикою називають граматику А. Павловського (1818 р.). У граматиках XVIII-XIX ст. здійснюється термінологічне упорядкування Ч. м. (з'являються нові Ч. м.). У сучасних східнослов'янських граматиках кількість Ч. м. коливається від 13 до 8. Дискусійними й остаточно не розв'язаними проблемами частиномовної класифікації є єдність дієслова, місце порядкових числівників, єдність займенників, повнозначний чи службовий статус займенників, числівників, прийменників, модальних слів, вигуків; систематизація прислівників, частиномовний статус предикативів (слів категорії стану), модальних слів, звуконаслідувань, етикетних і спонукальних слів і т. ін. **Part of speech**

ЧАСТКА-службова незмінна частина мови, що виражає додаткові логічні, модальні й емоційні відтінки у висловленні. Ч. характеризуються тісним зв'язком із прагматичною установкою мовця, його емоційним станом. На відміну від прислівника, Ч. не прилягає, а є прикомпонентною, тобто тяжіє до певного члена речення або речення в цілому, не має самостійної синтаксичної функції. Дискусійним є питання наявності у Ч. власної семантики. За відтінком значення Ч. поділяються на логіко-сміслові (обмежувально-видільні, вказівні, підсилювальні, уточнювальні, порівняльні, кількісні й ін.), модальні (стверджувальні, питальні, заперечні, модально-вольові (спонукальні), власне модальні (сумніву, припущення, непевності, бажальності) тощо) й емотивні. За будовою виокремлюються прості (однослівні) і складені (неоднослівні) Ч. Класифікація Ч. є відкритою проблемою граматики. Розмежування типів Ч. ускладнене їхньою омонімією з модальними словами, прислівниками, деякими займенниками, іменниками й дієсловами, а також динамічністю й багатофункціональністю Ч., тобто наявністю кількох відтінків в одній знаковій формі. Ч. іноді безпідставно називають і постфіксальні морфеми, які належать до іншого рівня мовної системи. У деяких мовах виокремлюються формотворчі Ч. (наприклад, в українській мові частка *би* служить для формотворення умовного способу дії дієслова). В аморфних мовах і деяких аглютинативних важко відрізнити афікси від службових слів: ті самі елементи кваліфікуються то як невіддільні Ч., то як мобільні афікси. Ч. отримали самостійний статус у 50-ті р. р. XX ст., хоч ще у давньоіндійській граматиці Паніні (IV ст. до н. е.) було виділено дві службових частини мови: прийменник і частка. У граматиці Аристотеля частка не розглядалася як частина мови, що зумовило ігнорування граматистами. Першим ґрунтовним описом Ч. дослідники вважають розробки німецького лінгвіста Г. Гельбіга. **Particle**

ЧЕРГУВАННЯ (АЛЬТЕРНАЦІЯ) - парадигматичне відношення між структурно конгруентними одиницями одного мовного рівня, що ґрунтується на їхній здатності

заміняти одна одну за певних синтагматичних і (або) парадигматичних умов. Ч. насамперед є зміною звуків або фонем, які займають те саме місце в морфемі в різних умовах її вживання. Ч. фонем є засобом словозміни й передачі граматичного значення словоформи. За характером диференційних ознак фонем, що чергуються, розрізняють кількісне (за довготою / короткістю) і якісне Ч. (за місцем, способом творення і т. ін.). Залежно від характеру умов альтернації виокремлюють фонетичне й нефонетичне Ч. (друге є історичним, традиційним). Фонетичні Ч. є позиційними, а історичні - позиційними й непозиційними. Позиційні Ч. залежать від позиції у слові й вивчаються морфонологією, тому їх іноді називають морфонологічними. Згідно з концепцією морфематичного принципу виділення фонем Московської фонологічної школи, у межах позиційних Ч. виділяють паралельне й непаралельне Ч. звуків. Перше утворює паралельні ряди, не має спільних членів і представляє варіації фонем. Друге має спільний член або кілька спільних членів і представляє варіанти фонем. Непозиційні Ч. не залежать від позиції у відповідних морфемах і служать для розмежування окремих словоформ або слів, тому називаються граматичними. Залежно від повторюваності й наявності відхилень від аналогії Ч. поділяються на регулярні (повторювані за аналогією), відносно регулярні, повторюваність яких є жорсткою лише в межах певних парадигм і частин мови, і спорадичні (нерегулярні). Найбільший ступінь регулярності мають фонетичні Ч., а найменший - нефонетичні, лексично зумовлені. Чергуватися можуть і суперсегментні одиниці фонетичного рівня на підставі зміни наголосу в мовах із рухомим наголосом або тону. Теорія Ч. була відома ще з часів давніх індійських граматик. Детальна розробка Ч. належить І. Бодуєну де Куртене, Ф. де Соссюру, молодограматикам.

ЧИСЛІВНИК - повнозначна частина мови, ядро якої характеризується загальнограматичним значенням кількості й типовими функціями позначення кількості субстанцій (квантитативності), абстрактно-математичного числа (нумеративності) у висловленні. На периферії Ч. перебувають іменники, прикметники, дієслова, займенники, прислівники з кількісною семантикою, які неоднозначно кваліфікуються дослідниками, а також позначення порядку рахування, розподілу, кратності тощо. Кожна мова має власні морфологічні ознаки й розряди Ч. Виокремлюються такі загальні розряди Ч.: кількісні, порядкові, збірні, дробові, неозначено-кількісні, дистрибутивні, кратні. Кількісні позначають ціле число як кількість предметів. Порядкові служать знаками рахункового порядку, який присвоюється предметам. Збірні виражають сукупність кількості однорідних предметів і є рудиментарним розрядом багатьох мов. Дробові є знаками частини від цілої кількості. Неозначено-кількісні передають невизначену, приблизну, нечітку кількість предметів, величин. Дистрибутивні виражають кількісний розподіл множини на однорідні групи. Кратні є знаками кількості повторень якоїсь дії чи явища. Існує й поділ Ч. на означені (кількісні, дробові, збірні), неозначені та приблизні (апроксимативні). Здебільшого Ч. характеризуються опозицією кількості й порядку, інші розряди розглядаються у складі кількісних разом із власне кількісними. За номінативним статусом і структурою Ч. поділяються на прості, складні та складені.

Морфологічні ознаки Ч. специфічні в кожній мові й залежать від її типологічних рис. Словотвір Ч. ґрунтується на повторенні числових компонентів відповідно до системи числення (переважно десяткової, хоч у різних мовах зберігаються рудименти інших систем). Зважаючи на особливу рамочну семантику Ч. у мові, на відміну від її денотативної конкретизації в мовленні, ця частина мови в деяких граматиках не виділялася, а розподілялася по різних частинам мови, або визначалася як службова. Починаючи з XVIII ст. Ч. усе частіше з'являвся у частиномовних класифікаціях, однак й у XX ст. різні граматики не мають послідовного й остаточного погляду на цей клас слів. **Numeral**

ЧИСЛО - морфологічна категорія, що здебільшого відображає кількісні показники складників ситуації, позначеної висловленням, або є формальною (синтагматичною) ознакою частини мови, її парадигматики згідно з граматичними аналогіями мовної* системи Ч як категорійний показник кількості притаманне звичайно іменнику й особовим займенникам. Залежно від типу мови Ч. є морфологічним показником певних частин мови. Так, в українській мові ця категорія властива іменникам, прикметникам, більшості займенників, дієсловам, у тому числі дієприкметникам. Ч. не відповідає семантиці кількості звичайно у іменників *singularia* та *pluralia tantum*, у прикметників воно служить засобом узгодження з іменником у флективному синтезі Ч., роду, відмінка. Аналітичні мови не репрезентують такого узгодження. Опозиція Ч. співвідноситься за планами форми та змісту зі збірними іменниками (їхня однина є формальним показником, а збірність змістовно корелює із множиною - трикутник О. Реформатського). Транспозиція Ч. властива деяким формам іменників, особових і присвійних займенників і дієслів. Категорія Ч. має опозицію граматичних значень однини та множини, однак у деяких мовах існує двоїна, три або чотири числові форми. У різних мовах Ч. має синтетичний й аналітичний способи представлення (флексії, суфікси, внутрішні флексії, наголос, суплетивізм, артиклі, частки, редуплікація, синтаксичні конструкції). **Number**

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ - мінімальні синтаксичні одиниці членування речення, виражені повнозначними словами або їхніми сполуками, які структурують його граматично та змістовно. Кожний Ч. р. має свій морфологізований і неморфологізований спосіб вираження: перший передбачає найбільш регулярне, типове використання у функції певного Ч. р. відповідної частини мови; другий - навпаки, нетипове вживання частин мови у функції Ч. р. Розрізняють головні та другорядні Ч. р. Перші є предикативним центром двоскладного речення, самодостатнім для його створення, від яких залежать другорядні члени. Головними Ч. р. є підмет і присудок, які відповідно мають залежні від них групу підмета та присудка. Підметом є один із двох головних членів речення, найбільш типовими функціями якого, принаймні у номінативних мовах, є позначення іменником чи займенником у називному відмінку суб'єкта події, що передається предикативною одиницею, а також комунікативна функція теми висловлення. Для ергативних мов підмет не має такої природи. У номінативних мовах він може брати на себе функцію об'єкта перехідної дії у пасиві. До того ж функція підмета може бути властива іменникам у називному відмінку, які не є суб'єктами пропозиції, а позначеннями

предиката для віддієслівних іменників, кількості, якості тощо. Дискусійними питаннями залишаються вершинність підмета в реченні, яка підлягає сумніву через визнання його одним з актантів, валентних предикату як центру речення (Л. Теньєр); а також ознаки підмета як члена речення з особливим статусом (реляційна граматики) і його межа. Найбільш типовими функціями присудка є предикація шляхом позначення дієсловом або прикметником процесуальної ознаки події, що передається предикативною одиницею, а також комунікативна функція реми висловлення. Присудок є уособленням предикативності синтаксичної одиниці й передбачає наявність експліцитного чи імпліцитного підмета, адже в деяких мовах підмет є необов'язковим і може ставати нульовим у висловленні. Присудок може мати різні варіанти вираження: не лише дієсловом і прикметником, а й числівником, прислівником, іменником, сполученням слів і навіть фразеологізованими сполуками реченнєвої природи. Речення, у складі якого наявні лише підмет і присудок або предикативний центр, є непоширеними. У неповних реченнях головні Ч. р. можуть бути імплікованими (скритими). В односкладних реченнях наявний предикативний центр, який не є ані підметом, ані присудком, а формує самостійне ядро речення.

Другорядні члени речення залежні від головних і служать для змістовного уточнення, пояснення, доповнення речення, що за умови їхньої наявності кваліфікується як поширене. До складу другорядних належать означення, додаток й обставина. Найбільш типовою функцією означення є вираження атрибутивних ознак як внутрішніх властивостей предметів. У флективних мовах означення поділяються на узгоджені й неузгоджені: перші узгоджуються з означуванним словом, другі - керовані чи поєднані зв'язком прилягання, прикладки формують особливий тип зв'язку - апозитивний. Означення, виражені вербоїдами, та прикладки є напівпредикативними й можуть розгортатися в окремі предикативні одиниці. Найбільш типовою функцією дodatка є позначення процесуального об'єкта (на який спрямовано дію, стан; який є знаряддям, допоміжним засобом дії тощо). І причому процес може мати предикативний і напівпредикативний статус, що уможливило зв'язок додатка не лише з фінітним дієсловом і предикативним прикметником, а й з віддієслівним іменником, дієприкметником, дієприслівником, інфінітивом. Функцію додатку деяких мовах може брати на себе суб'єкт у пасивних конструкціях. Виокремлюються прямі й непрямі додатки залежно від відмінка, семантики й наявності прийменника, який опосередковує керування додатком. Найбільш типовою функцією обставин є представлення умов, у яких відбувається певна подія (зокрема, часу, місця, причини, мети). Обставина може позначати і спосіб здійснення дії, кількісний вияв ознаки, дії тощо. За значеннями виокремлюються такі типи обставин: місця, часу, міри та ступеня, образу та способу дії, причини, мети, умови, допустовості. Додатки й обставини можуть виконувати функцію детермінантів речення. Між дуюрядними Ч. р. немає чіткої межі" вони можуть виявляти ознаки синкретизму (наприклад, обставинний додаток, означальний додаток, обставинне означення). У синтаксисі теорія Ч. р. є неоднозначною. Критеріями диференціації Ч. р. є семантичний і формальний, що створює дискусійні питання щодо кваліфікації статусу Ч. р. у ряді випадків. Прикладання інших критеріїв (логічного, психологічного, комунікативного)

узагалі призводить до руйнування усталеної системи Ч. р., оскільки на перший план висуваються інші вимоги до головних і другорядних членів (наприклад, згідно із психологічним критерієм, у висловленні перше уявлення належить підмету, друге – присудку, а на першому місці в реченні, наприклад, стоїть детермінант). Застосування подібних критеріїв потребує насамперед додавання нової термінології до теорії Ч. р.

Parts of sentence

ЧЛЕНОВАНІСТЬ ТЕКСТУ – текстова категорія, передбачена різними способами його поділу* графічним (на слова, речення, абзаци, розділи, параграфи тощо), композиційно-змістовним (на змістовні блоки, надфразні єдності, періоди, топіки і т. ін.), комунікативним (актуальне членування речень, надфразних єдностей), когнітивним (на пропозиції й оператори поєднання, фрейми, макроструктури^ ментальні моделі, сценарії тощо). Ч. т. здійснюється як на етапі породження, так і на етапі сприйняття, полегшуючи його, і має горизонтальну й вертикальну площину. Перша – лінійною, друга – наскрізною. Ч. т. забезпечує його цілісність.

Ш

ШТАМП (від італ. stampa – печатка) – стилістичний засіб мовлення; стійка, регулярно відтворювана формула у вигляді слова, сполуки, речення, що ґрунтується на мовній стереотипізації й має негативне забарвлення. Уживається з нейтральним значенням як кліше в офіційно-діловій сфері мовлення, оскільки його застосування забезпечує точність, традиційність, економність вираження змісту. На відміну від кліше, які виконують функцію економії мовленнєвих зусиль, забезпечують відтворення певних жанрів ділового спілкування, Ш. характеризуються "стертістю", заяложеностю, не мають ані змістовної, ані стилістичної цінності. Користування Ш. призводить до збіднення й знебарвлення мови. **Stamp**

ШТУЧНА МОВА – спроектована з огляду на системи природних мов або інші знакові коди семіотична система, яка може обслуговувати з тою чи іншою мірою успішності носіїв різних природних мов із метою їхнього порозуміння й обміну інформацією в багатомовному світі. Ш. м. виникають як спроби запропонувати етнічно нейтральні засоби спілкування, доступні для засвоєння. В історії інтерлінгвістики, яка здійснювала такі проекти й вивчала можливості їхньої оптимізації, проблема створення міжнародних мов пройшла довгий шлях трансформацій: від проектів всесвітньої Ш. м. до світової Ш. м. і далі до міжнародної й допоміжної Ш. м. (А Дул іченко). Прагнення представити універсальну філософську мову у вигляді граматики ідей було характерне для раннього й пізнього Середньовіччя (трактати св. Августина "De Trinitate", Боеція "De Modis Significandi", який є фундатором традиції універсальних мов). Можливість штучної універсальної мови розглядалося неоплатоніком Порфирієм як логічне дерево переходу від загального до конкретного, що було застосоване у XVII ст. Дж. Уілкінсом при створенні ним

тезауруса поділу 40 родів на 251 вид і 2030 підвидів і Дж. Дальгарно при проектуванні усної мови логічного тезауруса.

Спроби створення Ш. м. об'єднані у теорію лінгвопроекування. На першому її етапі, який можна кваліфікувати як ап'юріорний, починаючи із 1629 р., було здійснено проектування Ш. м. на кшталт математичної символічної системи (Р. Декарт, Г. Лейбніц), музики (мовасоль-ре-сольЖ. Сюдра), філософської системи (мови Дж. Уілкінса, М. Марсена, Дж. Дальгарно). Із XVI ст. починаються розробки пазіграфій - систем писемності, які ґрунтуються на не пристосованих до конкретних мов піктограмах й орієнтовані на подолання бар'єрів природних мов (неогліфи О. Баті, пікто Х. Йенсена), однак вони не отримали визнання. У межах першого етапу починається зародження другого шляхом формування Ш. м. на підставі спрощення природних (спрощена латина Ф. Лаббе. всеслов'янська мова Ю. Крижанича, спрощена французька І. Шипфера тощо) Другий етап потребує інших засад лінгвопроекування - емпіричних, які використовують при створенні Ш. м. закономірності будови природних мов. У другій половині XIX ст. були запропоновані проекти апостеріорних Ш. м. пазілалій (звукописемних), створених за зразком природних мов: волапюка (1879 р., Й. Шлейер), есперанто (1887 р., Л. Заменгоф), - а у XX ст. укладаються проекти латино-сіне-флексіоне (1903 р., Дж. Пеано), ідо (1907 р., Л. Бофрон), окциденталія (1922 р., Е. де Валь), універсал-глота, новіалія (1928 р., О. Єсперсен), інтерлінгви (1951 р., колектив під кер. А. Гоуда). Дослідники розглядають чотиріступеневу модель розробки апостеріорних проектів: апостеріорність на підставі реформи етнічної мови, на базі споріднених мов однієї групи, однієї сім'ї і різних сімей (остання перебуває на шляху до ап'юріорності, наприклад, волапюк). Однією з останніх робіт є спроба створення граматики мови-посередника ел'юнді росіянином О. Колеговим у 1998 р., який запозичив деякі моменти з мови есперанто (абетка цієї Ш. м. містить 10 ієрогліфів). Із XVII ст. запропоновано близько 1000 проектів Ш. м. За структурою Ш. м. диференціюються на нові за структурою, аналітичні, симетричні, синтетичні, ідеальні, логічні, короткі та спрощені

До Ш. м. можна віднести й мови комп'ютерного програмування-спеціальні знакові засоби, що дають змогу записувати завдання для ЕОМ і забезпечують взаємодію людини й комп'ютера. Мови програмування розрізняються за ступенем абстрактності фіксованих ними дій. На найнижчому рівні перебувають мови машинних кодів - подвійних чисел, однак вони незручні для людини. Це стало причиною створення наприкінці 40-х р. р. мов більш високого рівня - автокодів, або мов асемблера, які застосовують десяткову систему позначень. Мовами ще більш високого рівня стали ФОРТРАН (1954 р., США), АЛГОЛ (1958 р., Західна Європа), КОБОЛ (1959 р., США), БЕЙСІК, ПАСКАЛЬ, ПЛ-1, АДА, ЛІСП та їм., а також мови *д'юшо* іншої структури ПРОЛОГ і ЛОГО. До того ж засобами взаємодії з ЕОМ є мови запитів, моделювання, регламентовані фрагменти природних мов, мови специфікацій. До Ш. м. також відноситься й мова спілкування з інопланетянами для передачі математичних і технічних знань (лінкос). **Artificial language**

Ю

- • — « — г з ф а с — • — *

ЮКСТАПОЗИТ (від лат. *juxta* - поряд, біля і *positio* - положення) - складне слово дефісного написання, утворене шляхом складання слів без інтерфіксації. До Ю. іноді залучаються складні слова, написані разом, утворені словоскладанням без інтерфіксів (типу *неначебто*, *нібито*, *деколії*). Більшість Ю. має фразеологізовані й лексикалізовані значення. Розряд Ю. поповнюється здебільшого за рахунок іменників дефісного написання Ю.-іменники можуть зберігати словозміну обох слів, що залежить від ступеня злитності значення Ю. і семантичної ваги в ньому обох компонентів. Термін уведений французьким лінгвістом А. Дармштеттером. **Juxtaposed compound**

Я

^ - 1 — г г ф ж х — • — *

ЯКОРІННЯ - психологічний пусковий механізм каузації, що характеризується тенденцією будь-якого елементу досвіду викликати в пам'яті весь досвід і має рефлексорну й асоціативну природу. Наприклад, смакове чи одоративне відчуття викликає відповідні видимі образи або переживання, якісь сильні враження зумовлюють певну емоцію; кінестетичні явища викликають певну поведінку і т. ін. Якір є сегментом психічної структури особистості й має неувідомлену чи сплановану природу. Я. застосовується в нейролінгвістичному програмуванні, адже усвідомлене позитивне Я. сприяє корекції психічних станів, керуванню настроєм і поведінкою (наприклад, позбавлення від поганої звички потребує усунення якоря задоволення, пов'язаного з цією звичкою). Якір повинен бути унікальним, легко відтворюваним, виразним і не може ставати частиною буденної поведінки. Виникнення якорів пояснюється повторенням, що сприяє фіксації подразників у довгочасній пам'яті; емоційним навантаженням подразника. Ефективним є поліякоріння, оскільки чим більше стимулів пов'язуватимуться з певним психологічним станом, тим до більшого числа напрямків це записується в пам'яті. І навпаки, зв'язок одного якоря з кількома психічними станами призводить до його послаблення та втрати. Надзвичайно вагомим є Я. у рекламному дискурсі, PR-технологіях, іміджелогії і т. ін.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- Baker M. (ed.) Routledge Encyclopedia of Translation Studies. L., N.Y., 1998.
- Crystal D. A dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford, N.Y., 1985.
- Ducrot O., Todorov T. Dictionnaire encyclopedique des sciences du langage. Paris, 1972.
- Moeschler J., Reboul A. Dictionnaire encyclopedique de pragmatique. Paris, 1994.
- The encyclopedia of Language and Linguistics. In 10 vol. Oxford, N.Y., 1994.
- Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1966.
- Васильева Н.В., Виноградов В.А., Шахнарович А.М. Краткий словарь лингвистических терминов. М., 1995.
- Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы. М., 1964.
- Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985.
- Горский Д.П., Ивин А.А., Никифоров А.Л. Краткий словарь по логике. М., 1991.
- Греймас А.Ж., Курте Ж. Семиотика. Объяснительный словарь теории языка // Семиотика. М., 1983.
- Демьянков В.З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической обработке текста. М., 1979. Вып. 1. Порождающая грамматика.
- Демьянков В.З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической обработке текста. М., 1982. Вып. 2. Методы анализа языка.
- Добровольский Д.О. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике. М., 1996 Т. 1.
- Землянова Л.М. Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества. Толковый словарь терминов и концепций. М., 1999.
- Искусственный интеллект: В 3 кн. Справочник. М., 1990
- Краткая философская энциклопедия. М., 1994.
- Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М., 1996.
- Культурология. XX век. Словарь. СПб, 1997.
- Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990.
- Литературная энциклопедия терминов и понятий. М. 2001
- Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. М., 1960.
- Никитина Н.Е. Тезаурус по теоретической и прикладной лингвистике. М., 1978
- Розенталь Д.З., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. М., 1985.
- Русский язык. Энциклопедия. М., 1979.
- Словарь гендерных терминов. М., 2002.
- Современная психология; Справочное руководство. М., 1999.
- Стилистический энциклопедический словарь русского языка. М., 2003.
- Українська мова. Енциклопедія. К., 2004.
- Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. К., 2001
- Хзмп 3 Словарь американской лингвистической терминологии. М., 1964
- Штерн І.Б. Вибрані тоїки і а лексикон сучасної лінгвістики. К., 1998.
- Эстетика. Словарь. М., 1989.

JITEPATYPA

1. Adam J.-M. Les textes: types et prototypes. Recit, description, argumentation, explication et dialogue. Paris, 1992.
2. Aitchison J. Linguistics. Chicago, 1993.
3. Amerykanska antropologia kognitywna. Warszawa, 1996.
4. Barsalou L.W. Cognitive Psychology: An Overview for cognitive scientists. Hillsdale, 1992.
5. Beaugrande R. Linguistic Theory: The Discourse of Fundamental Works. L., N.Y., 1991.
6. Chafe W. Discourse, Consciousness, and Time. Chicago, L., 1994.
7. Clark H.H. Using Language. Cambridge, 1996.
8. Cobley P., Jansz L. Introducing Semiotics. N.Y., 1997.
9. Cognitive Linguistics in the Redwoods. The Expansion of a New Paradigm in Linguistics. N.Y., 1996.
10. Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology. Berlin, N.Y., 1999.
11. Cognitive Semantics: Meaning and Cognition. Amsterdam, 1999.
12. Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis. Amsterdam, Philadelphia, 2002.
13. Computational Approaches to the Lexicon. Oxford, 1994.
14. Conceptual Structure, Discourse and Language. Stanford, 1996.
15. Conceptualization and Mental Processing in Language. Berlin, 1993.
16. Concise History of the Language Sciences from the Summering to the Cogmtivists. Cambridge, 1995.
17. Cook G. Discourse and Literature. Oxford, 1995.
18. Cook G. Discourse. Oxford, 1990.
19. Croft W. Typology and Universals. Cambridge, 1990.
20. Cultural Psychology: Essays on Comparative Human Development. N.Y., 1990.
21. Di Sciullo A.M. Asymmetry in Grammar. Amsterdam, 2003.
22. Dijk van T.A. Discourse as Social Interaction. L., 1997.
23. Dik S.C. The Theory of Functional Grammar. Complex and Derived Constructions. Berlin, N.Y., 1997.
24. Dinsmore J. Partitioned representations. A study in mental representation, language, understanding, and linguistic structure. Dordrecht, 1991.
25. Dirven R., Verspoor L. Cognitive Exploration of Language and Linguistics. Amsterdam, Philadelphia, 1998.
26. Discourse Studies* A Multidisciplinary Introduction. 2 vols. L., 1997.

27. Dobrzynska T. Tekst. Proba syntezy. Warszawa, 1993.
28. Dufays J.-L. Stereotype et lecture. Mardaga, 1994.
29. Duszak A. Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa. Warszawa, 1998.
30. Dutoit T. An Introduction to Text-to-Speech Synthesis. Dordrecht, 1997.
31. Dyskurs jako structura i proces. Warszawa, 2001.
32. Ellis H.C., Hunt R.R. Fundamentals of Cognitive Psychology. Madison, 1993.
33. Etnoligwistyka. Problemy języka i kultury. Lublin, 2003.
34. Ewen C.J., Hulst H. The Phonological Structure of Words. Cambridge, 2001.
48. Fairclough, N. Discourse and Social Change. Cambridge, 1992.
35. Fauconnier G. Mappings in Thought and Language. Cambridge, 1997.
36. Fauconnier G. Mental Spaces. Cambridge, 1994.
37. Fauconnier G, Turner M. The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities. N.Y., 2002.
38. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. Oxford, 1996
39. Fiske S.T., Taylor S.E. Social Cognition. N.Y., 1991.
40. Frames, Fields, and Contrasts. New Essays in Semantics and Lexical Organization. Hillsdale, 1992.
41. Franke W. Elementare Dialogstrukturen: Darstellung, Analyse, Diskussion. Tübingen, 1990.
42. Freidin R. Foundations of Generative Syntax. Cambridge, 1992.
43. Garman M. Psycholinguistics. Cambridge, 1990
44. Geerarts D. Cognitive Linguistics. Amsterdam, 1995.
45. Geerarts D. Diachronic Prototype Semantics. A Contribution to Historical Lexicology. Oxford, 1997
46. Giles H., Coupland N. Language* Context and Consequences. 1991.
47. Goldberg A.E. Constructions. A construction grammar approach to argument structure. Chicago, L., 1995.
48. Grabias S, Język w zachowaniach społecznych Lublin, 2003.
49. Grzegorzczak R. Wprowadzenie do semantyki językoznawczej, Warszawa, 1990.
50. Gussmann E. Phonology Analysis and Theory. Cambridge, 2002.
51. Gutt E. Translation and Relevance Oxford, 1991.
52. Halliday M A K. An Introduction to functional Grammar. L., 1994.
53. Handbook of psycholinguistics. San Diego, 1994.
54. Jackendoff R. Patterns in the Mind. Language and Human Nature N Y, 1994
55. Jackendoff R. Semantic Structures. Cambridge, 1990.

56. Jackendoff R. *Semantics and Cognition*. Cambridge, 1993.
57. Janda L. *Cognitive Linguistics*. North California, 2000.
58. Kasher A. *Chomskyan Turn*. Cambridge, 1991.
59. Kintsch W. *Comprehension: A Paradigm for Cognition*. Cambridge, 1998.
60. Kleiber G. *La sémantique du prototype: Catégories et Sens Lexical*. Paris, 1990.
61. Kovecses Z. *Emotion concepts*. N.Y., 1990.
62. Kovecses Z. *Metaphor; A Practical introduction*. Oxford, 2004
63. Kreidler Ch.W. *Introducing English Semantics* L,N Y, 1998/
64. Kuhlen R. *Hypertext*. Berlin, Heidelberg, 1991.
65. Laclau, E. *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London, 1990.
66. Lakoff G. *Metaphor and Thought*. Cambridge, 1993.
67. Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. N.Y., 1998.
68. Langacker R.W. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 2. Stanford, 1991.
69. Langacker R.W. *Grammar and Conceptualization*. (Cognitive Linguistics Research 14). Berlin, N.Y., 1999.
70. Laver J. *Principles of phonetics*. Cambridge, 1994.
71. Levinson S.C. *Pragmatik*. Tübingen, 2000.
72. Lyons J. *Chomsky*. Warszawa, 1998.
73. Lyons J. *Natural language and universal Grammar essays in linguistic theory*. Cambridge, 1991.
74. Mandelblat N. *Grammatical Blending: Creative and schematic aspects in sentence processing and translation*. San Diego, 1997.
75. Mann W.C., Thompson S. *Discourse Description*. Amsterdam, 1992.
76. Martin J.H. *Computational Theory of Metaphor*. San Diego, 1990
77. Matthews P.N. *Grammatical Theory in the United States from Bloomfield to Chomsky*. Cambridge, 1993.
78. McShane J. *Cognitive Development*. Cambridge, 1991.
79. Meibauer J. *Pragmatik: eine Einführung*. Tübingen, 2001.
80. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin, N.Y., 2000.
81. *Metaphor and Thought*. Cambridge, 1993.
82. *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam, 1999.
83. Mey J. L. *Pragmatics. An Introduction*. Oxford, 1993.
84. Moeschler J., Reboul A., Lusher J., Jayer J. *Langage et pertinence: reference,*

- temporelle, anaphore, connecteur et metaphore. Nancy, 1994.
85. Neubert A. Models of Translation. W., 1991.
 86. Nunan D. Introducing Discourse Analysis. L., 1993.
 87. Nuyts J. Aspects of a Cognitive-pragmatic Theory of Language. On Cognition, Functionalism and Grammar. Amsterdam, 1992.
 88. Paltridge B. Genre, Frames and Writing in Research Settings. Amsterdam, Philadelphia, 1997.
 89. Pisarek L. Речевые действия и их реализация в русском языке сопоставлении с польским (экспрессивы). Wroclaw, 1995.
 90. Pisarska A., Tomaszewicz T Wspolczesne tendencje przekladoznawcze. Poznah, 1998.
 91. Political Linguistics. Amsterdam, 1998.
 92. Ramers K.H. Einfuhrung in die Syntax. Munchen, 2000.
 93. Rickheit M. Wortbildung: Grundlage einer kognitiven Semantik. Opladen, 1993.
 94. Riffaterre M. Functional Truth. Baltimore, L., 1990.
 95. Romaine S. Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics. Oxford, N.Y., 1994.
 96. Schank R.C. Tell me a story A new look at real and artificial Memory. N.Y., 1990.
 97. Schiffrin D Approaches to Discourse. Oxford, 1994.
 98. Schiffrin D. Discourse Markers. Cambridge, 1991.
 99. Schwarz M. Einfuhrung in die kognitive Linguistik. Tübingen, 1992.
 100. Searl J. Expression and Meaning. Cambridge, 1994.
 101. Soutet O. Linguistique. Paris, 1995.
 102. Speaking of Emotions. Berlin, 1998.
 103. Sperber D, Wilson D. Relevance* Communication and Cognition. Oxford, Cambridge, 1996.
 104. Sternberg R J Metaphors of Mind. Conceptions of the Nature of Intelligence. Cambridge, 1995.
 105. Stevens K.N. Models of Speech Production and Perception // European Studies in Phonetics and Speech Communication. Utrecht, 1995.
 106. Styhstyka V Opole, 1996.
 107. Styhstyka VIII Opole, 1999.
 108. Swales J M Genre Analysis. Cambridge. 1990.
 109. Sweetser E From etymology to pragmatics, metaphorical and cultural aspects of semantic structure. Cambridge, 1990.
 110. Synergetics of Cognition Berlin, 1990.

111. Tabakowska E. J[^]zykoznavstwo kognitywne a poetyka przekJadu. Krakow, 2001.
112. Tannen D. Gender and Discourse. N.Y., Oxford, 1994.
113. Taylor J.R. Linguistic categorization: Prototypes in Linguistic Theory. Oxford, 1995.
114. Tekst: problemy teoretyczne. Lublin, 1998.
115. The Construction of Mental representations during Reading. Mahwah, N.Y., 1999.
116. Thomas J. Meaning in Interaction. L., N.Y., 1995.
117. Tomasello M. The Cultural Origins of Human Cognition. Cambridge, 1999.
118. Ungerer F., Schmidt H.J. An Introduction to Cognitive Linguistics. L., N.Y., 1996.
119. Universal Human Concepts in Culture: Specific Configurations. N.Y. Oxford, 1992.
120. Verbale Interaktion. Studien zur Empirie und Methodologie der Pragmatik. Stuttgart, 1991.
121. Werth P. Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse. N Y, 1999.
122. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin, 1991.
123. Wierzbicka A. Semantics: Primes and Universals. Oxford, N Y, 1996.
124. Yule G. Pragmatics. Oxford, 1996.
125. Аверина С.А., Азарова И.В., Алексеева Е.Л. и др. Прикладное языкознание. СПб, 1996.
126. Агибалов А.К. Вероятностная организация внутреннего лексикона человека. СПб, 1995.
127. Аймермахер К. Знак. Текст. Культура. М., 1998.
128. Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. М., 1990.
129. Алефиренко Н.Ф. Поэтическая энергия слова: синергетика языка, сознания, культуры. М., 2002.
130. Алефиренко Н.Ф. Проблемы вербализации концепта. Волгоград, 2003.
131. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. М., 2005.
132. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в системе современного русского языка. Волгоград, 1993.
133. Алпатов В.М. История лингвистических учений. М., 1998.
134. Амирова Т.А. Из истории лингвистики XX века. М., 1999.
135. Антологія світової літературно-критичної думки. Львів, 1996.
136. Апресян Ю.Д. Избранные труды. В 2 т. М., 1995.
137. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. М., 1991.
138. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. М., 1990.
139. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М., 1998.

140. Ашурова Д.У. Производное слово в свете коммуникативной теории языка. Ташкент, 1991.
141. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж, 1996.
142. Багмут А.Й., Бровченко Т.О., Борисюк І.В., Олійник Г.П. Інтонаційна виразність звукового мовлення засобів масової інформації. К., 1994.
143. Базылев В.Н. Язык- ритуал - миф. М., 1994.
144. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М., 2001.
145. Баранов А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста. Ростов-наДону, 1993.
146. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. М., 2001.
147. Бардина Н.В. Языковая гармонизация сознания. Одесса, 1997.
148. Баронин А.С. Этническая психология. К., 2000.
149. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М, 1994.
150. Бахтияров О.Г. Постинформационные технологии: введение в психонетику. К., 1997.
151. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. Львів, 2005.
152. Бацевич Ф. Основы коммуникативной лингвистики. К., 2004.
153. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики. Львів, 2003.
154. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной девиатологии. Львів, 2000.
155. Бацевич Ф.С. Функционально-ономасиологическое изучение лексики Львов, 1993.
156. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии Львов, 1997.
157. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії. К., 1991.
158. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. К., 1997.
159. Белянин В.П. Психолингвистика. М., 2003.
160. Белянин В.П. Психолингвистические аспекты художественного текста. М., 1998.
161. Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект. Херсон, 2002.
162. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. К., 1997.
163. Блум Х. Страх влияния. Теория поэзии. Карта перечитывания. Екатеринбург, 1998
164. Богданов В.В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты. Л., 1990.
165. Богданов В.В. Текст и текстовое общение. СПб, 1993.

166. Богданович Г.Ю. Русский язык в аспекте проблем лингвокультурологии. Симферополь, 2002.
167. Богин Г.И. Субстанциональная сторона понимания текста. Тверь, 1993.
168. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. Тамбов, 2001
169. Бондаренко И.П. Русско-японские языковые взаимодействия XVIII века. Историко-лингвистическое исследование. Одесса, 2000
170. Бондарко Л.В. Фонетика современного русского языка. СПб, 1998.
171. Бондарко Л.В., Вербицкая Л.А., Гордина М.В. Основы общей фонетики. СПб, 1991.
172. Бондарь О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Одеса, 1996.
173. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. М., 1990.
174. Брудный А.А. Психологическая герменевтика. М., 1998.
175. Бублейник Л.В. Особенности художьного мовлення. Луцьк, 2000.
176. Бульгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). М., 1997.
177. Бурбело В.Б. Лингвопоетика французской словесности IX-XVIII ст. К., 1999.
178. Бурлак С.А., Старостин С.А. Введение в лингвистическую компаративистику. М., 2001.
179. Бурлаков Ю.А. Механизмы речи и мышления. М., 1995.
180. Бюлер К. Теория языка. М., 1993.
181. Варпахович Л.В. Лингвистика в таблицах и схемах. Минск, 2003.
182. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. М., 1990.
183. Введение в гендерные исследования. Харьков, СПб, 2001.
184. Вежбицкая А. Язык. Познание. Культура. М., 1997.
185. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. М., 1999.
186. Вейсгербер И. Л. Родной язык и формирование духа. М., 1993
187. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. М., 1990
188. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. М., 2001.
189. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения. М., 1993.
190. Вихованець І.Р. Грамматика української мови. Синтаксис. К., 1993.
191. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. К., 1992.
192. Вихованець І.Р. Таїна слова. К., 1990.
193. Вовк П.С. Теорія центрів і периферії фонологічної та акцентологічної систем. К., 1997

194. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика. Волгоград, 1997.
195. Волков В.В. Введение в психолингвистику. Ужгород, 1994.
196. Волошин В.Г. Комп'ютерна лінгвістика: Навчальний посібник. Суми, 2004.
197. Вопросы словообразования в индоевропейских языках. Томск, 1991.
198. Вопросы словообразования в индоевропейских языках. Томск, 1994.
199. Воробьев В.В. Лингвокультурология. М., 1997.
200. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. К., 1993.
201. Воронин С.В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании. Л., 1990.
202. Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. М., 2000.
203. Гак В. Г., Григорьев Б.Б. Теория и практика перевода. М., 2000.
204. Гак В.Г. Языковые преобразования. М., 1998.
205. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. М., 1996.
206. Гачев Г. Национальные образы! мира. Космо-психо-логос. М., 1995.
207. Гачев Г.Д. Наука и национальные культуры. Ростов-на-Дону, 1992.
208. Гендерные исследования в лингвистике. Симферополь, 2004.
209. Герд А.С. Введение в этнолингвистику. СПб, 1995.
210. Герман И.А., Пищальникова В.А. Введение в лингвосинергетику. Барнаул, 1999.
211. Гиздатов Г.Г. Когнитивные модели в речевой деятельности. Алматы, 1997.
212. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. М., 1992.
213. Гик М.Л., Холиок К.Дж. Когнитивная основа переноса знаний. М., 1990.
214. Гладун В.П. Процессы формирования новых знаний. София, 1994.
215. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации. М., 1997.
216. Голянич М. Внутрішня форма слова і художній текст. Коломия, 1997.
217. Горелов И. Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики. М., 1997.
218. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. К., 1991.
219. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. М.-Харьков, 2001.
220. Горошко Е.И. Функциональная асимметрия мозга, язык, пол. Аналитический обзор. М.-Харьков, 2005.
221. Горошко Е.И. Языко́воеосознание: тендерная парадигма. М.-Харьков, 2003.
222. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. М., 1998.
223. Гречко В.А. Теория языкознания. М., 2003.

224. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации. М., 2003.
225. Грязнухина Т.А., Дарчук Н.П., Клименко Н.Ф. и др. Использование ЗВМ в лингвистических исследованиях. К., 1990.
226. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. М., 2003.
227. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці, 1999.
228. Даниленко В.П. Ономастическое направление в грамматике. Иркутск, 1990.
229. Девидсон Д. Истина и интерпретация. М., 2003.
230. Делез Ж. Логика смысла. М., 1998.
231. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация и ее жанры. Саратов, 2000.
232. Деятельность- теории, методология, проблемы. М., 1990.
233. Диалог: Теоретические проблемы и методы исследования. Сборник научно-аналитических обзоров. М., 1991.
234. Донец П.Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации. Харьков, 2001.
235. Дридзе Т.М. Социальная коммуникация и культура* введение в семиосоциопсихологию. М., 1998.
236. Ееремен Ф.Х. ван, Гроотендорст Р. Речевые акты в аргументативных дискуссиях. СПб, 1994.
237. Ейгер Г.В., Рапопорт И.А. Язык и личность. Харьков, 1991.
238. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка). М., 1992.
239. Жаналина Л.К. Номинация словообразовательные отношения. Алма-Ата, 1993.
240. Жаналина Л.К. Сопоставительное словообразование русского и казахского языков. Алматы, 1998.
241. Жанры речи. Саратов, 1997, 1999, 2002, 2005.
242. Жельвис В.И. Змотивный аспект речи: Психолингвистическая интерпретация речевого воздействия. Ярославль, 1990.
243. Жинкин Н.И. Язык. Речь. Творчество. М., 1998.
244. Журавлев А.П. Звук и смысл. М., 1991.
245. Журавлев В.К. Язык. Языкознание. Языковедение. М., 1991.
246. Загнітко А.П. Основи функціональної морфології української мови. К., 1993.
247. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. Донецьк, 2001.
248. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. М., 2000.
249. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: Психолингвистические исследования. Воронеж, 1990.

250. Залевская А.А. Текст и его понимание. Тверь, 2001.
251. Зарецкая Е.Н. Риторика: теория и практика речевой коммуникации. М., 1998.
252. Зарубежная лингвистика. М., 1999.
253. Звегинцев В.А. Мысли о лингвистике. М., 1996.
254. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. М., 1992.
255. Зернецкий П.В. Речевое общение на английском языке (коммуникативно-функциональный анализ дискурса). К., 1992.
256. Зимняя И.А. Лингвopsихология речевой деятельности. М., 2001.
257. Златоустова Л.В., Потапова Р.К. и др. Общая и прикладная фонетика. М., 1997.
258. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. М., 1999.
259. Зубкова Л.Г. Фонологическая типология слова. М., 1990.
260. Иванова Л.П. Методы лингвистических исследований. К., 1995.
261. Из работ московского семиотического круга. М., 1997.
262. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. М., 2003.
263. Ишмуратов А.Т. Конфлікт і згода. Основи когнітивної теорії конфліктів. К., 1996.
264. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози. К., 2002.
265. Каменская О.Л. Текст и коммуникация. М., 1990.
266. Каминская З.Е. Слово и текст в динамике языкового взаимодействия. психолінгвістическе дослідження. Новгород, 1998.
267. Карабан В.І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську. Вінниця, 2003.
268. Карасик В.И. Язык социального статуса. М., 2002.
269. Карасик В.И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс. М., 2004.
270. Караулов Ю.Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная речь. М., 1999.
271. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М., 2002.
272. Караулов Ю.Н. Словарь Пушкина и эволюция русской языковой способности. М., 1992.
273. Карпенко Ю.А. Вступ до мовознавства. Одеса, 1991.
274. Карпов В.А. Язык как система. Минск, 1992.
275. Картина мира, лексикон и текст. М., 1991.
276. Категоризация мира. М., 1997.
277. Категория количества в современных европейских языках. К., 1990.
278. Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. М., 1999.
279. Кибрик А.Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания. М., 2001.
280. Кирилина А. В. Тендер: лингвистические аспекты. М., 1999.

281. Кісь Р. Мова, думка і культирна реальність (від О. Потебні до гіпотези мовного релятивізму). Львів, 2002.
282. Клакхон К.К.М.Зеркало для человека. Введение в антропологию. СПб, 1998.
283. Клименко Н.Ф. Як народжується слово. К., 1991.
284. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. К., 1998.
285. Ключев Е.В. Речевая коммуникация. М., 2001.
286. Ключев Е.В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Злокуция). М., 1999.
287. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. М., 2000.
288. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса, 2001.
289. Коваль В. И. Восточнославянская этнофразеология; деривация, семантика, происхождение, Гомель, 1998.
290. Когнитивная и компьютерная лингвистика. Казань, 1994.
291. Когнитивная наука и интеллектуальная технология: Реферативный сборник. М., 1991.
292. Когнитивные аспекты лексики. Тверь, 1991.
293. Когнитивные аспекты языковой категоризации. Рязань, 2000.
294. Кодзасов С.В., Кривнова О.Ф. Общая фонетика. М., 2001.
295. Кодзасов С.В., Кривнова О.Ф. Современная американская фонология. М., 1981.
296. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. М., 1993.
297. Коллегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. Одесса, 1991.
298. Колесов В.В. Философия русского слова. СПб, 2002.
299. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. М., 1999.
300. Комиссаров В.Н. Лингвистическое переводоведение в России. М., 2002.
301. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. М., 2002.
302. Комиссаров В.Н. Теория перевода. М., 1990.
303. Копыленко М.М. Основы этнолингвистики. Алматы, 1995.
304. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики. Львів, 2000.
305. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. М., 1994.
306. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. К., 2000.
307. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. К., 2003.
308. Кравченко А.В. Язык и восприятие. Когнитивные аспекты языковой категоризации. Иркутск, 1996.

- 309 Красиков Ю.В. Алгоритмы порождения речи. Орджоникидзе, 1990.
- 310 Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). М., 1998.
- 311 Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. М., 2001.
312. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. М., 2002.
- 313 Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика. М., 2002.
314. Кронгауз М.А. Семантика. М., 2001.
315. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. М., 1997.
316. Кубрякова Е.С. Язык и знание. М., 2004.
317. Кудрявцева В.А. Соотношение явных и скрытых значений в семантике производного слова. Алма-Ата, 1991.
318. Кузнецов В.Г. Герменевтика и гуманитарное познание. М., 1991.
319. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. Одесса, 2002.
320. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение. М., 2003.
321. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе. М., 1995.
322. Лангаккер Р.У. Когнитивная грамматика. М., 1992.
323. Лассан З. Дискурс власти и инакомыслия в СССР: когнитивно-риторический анализ. Вильнюс, 1995.
324. Левицкий А.З. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка. К., 1998.
325. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике. Черновцы, 2004.
326. Лендваи З. Лексическая семантика русского языка. Будапешт, 1998.
327. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. М., 1999.
328. Лещева Л.М. Лексическая полисемия в когнитивном аспекте. Минск, 1996,
- 329 Лингвистика на исходе XX века; Итоги и перспектива. В 2 т. М., 1995.
330. Лингвистические исследования в конце XX века: Сборник обзоров. М., 2000.
331. Логический анализ языка. Культурные конценгты. М., 1991.
332. Логический анализ языка. Образ человека в зеркале языков и культур М., 1998.
333. Логический анализ языка. Язык и время. М., 1997.
334. Логический анализ языка. Языки пространств. М., 2000.
335. Логический анализ языка. Языки эстетики: концептуальные поля прекрасного и безобразного М., 2004.
336. Логический анализ языка. Языки этики. М., 2000.
337. Логический анализ языка- Истина и истинность в культуре и языке. М., 1995.
338. Логический анализ языка: Модели действия. М., 1992.

339. Логический анализ языка: Понятие судьбы в контексте разных культур. М., 1994.
340. Логический анализ языка: Язык речевых действий. М., 1994.
341. Логический анализ языка: Языки динамического мира. Дубна, 1999.
342. Лосев А.Ф. Имя. СПб, 1995.
343. Лосев А Ф Философия имени. М., 1990.
344. Лотман Ю.М. Избранные статьи: В 3 т. Таллинн, 1992.
345. Лотман Ю.М. Культура и взрив, М., 1992.
346. Лотман Ю.М. Семиосфера. СПб, 2000.
347. Лукашевич Е.В. Когнитивная семантика: эволюционно-прогностический аспект. М., 2002.
348. Лютикова В.Д. Языковая личность и идиолект. Тюмень, 1999.
349. Макаров М.Л. Интерпретативный анализ художественного текста. Тверь, 1998.
350. Макаров М.Л. Коммуникативная структура текста. Тверь, 1990.
351. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. М., 2003.
352. Маковский М.М. У истоков человеческого языка. М., 1995.
353. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. К., 2004.
354. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. Харків, 2004.
355. Марчук Ю.Н. Компьютерная лингвистика и ее приложения Научно-аналитический обзор. М., 1998.
356. Марчук Ю.Н. Основы компьютерной лингвистики. М., 2000.
357. Марчук Ю.Н. Основы терминографии. М., 1992.
358. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. М., 1997.
359. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. М., 2004.
360. Маслова В.А. Лингвокультурология. М., 2001.
361. Мацюк Г.П. Прескриптивне мовознавство в Галичині. Львів, 2001.
362. Мегентесов С.А. Семантический перенос в когнитивно-функциональной парадигме. Краснодар, 1993.
363. Медведева Е.В. Рекламная коммуникация. М., 2003.
364. Межкультурная коммуникация. Нижний Новгород, 2001.
365. Межличностное общение. Хрестоматия. СПб, 2001.
366. Мельчук И.А. Русский язык в модели «Смысл - Текст». М. - Вена, 1996.
367. Ментальная репрезентация: динамика и структура. М., 1998.
368. Методологические основы новых направлений в мировом языкознании. К., 1992.

369. Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Воронеж, 2001.
370. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. М., 1994.
371. Миронова Н.Н. Дискурс-анализ оценочной семантики. М., 1997.
372. Мишланов В.А. Семантика и структура русского предложения в свете динамического синтаксиса. Пермь, 1996.
373. Модели мира. М., 1997.
374. Мокиенко В.М. Загадки русской фразеологии. М., 1990.
375. Морозова Е.И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект. Харьков, 2005.
376. Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. Стилистика английского языка. К., 1991.
377. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс. М., 2003.
378. Мурзин Л.Н., Штерн А.С. Тексты его восприятие. Свердловск, 1991.
379. Мышкина Н. Динамико-системное исследование смысла текста. Красноярск, 1991.
380. Налимов В.В. В поисках иных смыслов. М., 1993.
381. Наумова Т.Н. Психологически ориентированные синтаксические теории в русской и советской лингвистике. Саратов, 1990.
382. Нелюбин Л.Л. Компьютерная лингвистика и машинный перевод. М., 1991.
383. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). К., 1997.
384. Неретина С.С. Слово и текст в средневековой культуре. М., 1995.
385. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. СПб, 1997.
386. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. К., 1992.
387. Новиков А.И., Ярославцева Е.И. Семантическое расстояние в языке и тексте. М., 1990.
388. Норман Б.Ю. Грамматика говорящего. СПб, 1994.
389. Норман Б.Ю. Основы языкознания. Минск, 1996.
390. О'Коннор Дж., Сеймор Дж. Введение в нейролингвистическое программирование. Челябинск, 1997.
391. Общие проблемы строения и организации языковых категорий. М., 1998.
392. Овчинникова И.Г. Ассоциации и высказывание* структура и семантика. Пермь, 1994.
393. Огуй О.Д. Полісемія в синхронії, діяхронії та панхронії: Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи. Чернівці, 1998.

394. Озерова Н.Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного. К., 1990.
395. Ору С. История. Эпистемология. Язык. М., 2000.
396. Откупщикова М.И. Общая парадигматика в морфологии. СПб, 1995.
397. Падучева Е.В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке Семантика нарратива). М., 1996.
398. Панкратов В.Н. Манипуляции в общении и их нейтрализации. М., 2000.
399. Панкрац Ю.Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц различных уровней. Минск - М., 1992.
400. Парыгин Б.Д. Анатомия общения. СПб, 1999.
401. Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів. Вінниця, 2002.
402. Переходность и синкретизм в языке и речи. М., 1991.
403. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. Смоленск, 1997,
404. Петрова Т.Е. Особенности построения текста в аспекте функциональной асимметрии мозга. СПб, 2001.
405. Петрухина Е.В. Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками. М., 2000.
406. Пешак М.М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики. Ужгород, 1999.
407. Пиз А. Язык телодвижений. М., 1995.
408. Пименова М.В. Ментальность: Лингвистический аспект. Кемерово, 1996.
409. Пирогова Ю.К. и др. Рекламный текст: Семиотика и лингвистика. М., 2000.
410. Пихтовникова Л.С. Синергия стиля басни. Харьков, 1999.
411. Пищальникова В.А. Психопозтика. Барнаул, 1999.
412. Плотников Б.А. Семиотика текста. Параграфемика. Минск, 1992.
413. Подюков И.А. Народная фразеология в зеркале народной культуры. Пермь, 1990.
414. Полюжин М.М. Функциональное словосложение и префиксальные ономазиологические категории в английском языке. Ужгород, 1997
415. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. Ужгород, 1999.
416. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. К., 1993.
417. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж, 2001.
418. Потапова Р.К. Коннотативная паралингвистика. М., 1997.
419. Потапова Р.К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика. М., 1997.
420. Потебня А.А. Мысль и язык. К., 1993.
421. Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре. М., 2000.

422. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. М., 1990.
423. Почепцов Г.Г. История семиотики до и после 1917 г. М., 1998.
424. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии XX века. М., 2000.
425. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. К., 1996.
426. Представление и использование знаний. М., 1990.
427. Прикладное языкознание. СПб, 1996.
428. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. Запоріжжя, 2002.
429. Проблемы сучасної ареалогії. К., 1994.
430. Проблемы международного вспомогательного языка. М., 1991.
431. Проблемы функциональной грамматики: Категории морфологии и синтаксиса в высказывании. СПб, 2000.
432. Происхождение мифа. М., 1996.
433. Прокопчук А.А. Сложноподчиненное предложение и текст. Харьков, 2000.
434. Прохорова С.М. Еще раз о языковой непрерывности. Минск, 2002.
435. Психолингвистические исследования слова и текста. Тверь, 1997.
436. Психолингвистические проблемы функционирования слова в лексиконе человека. Тверь, 1999.
437. Психология памяти. ГИ., 1998.
438. Пятигорский А.М. Мифологические размышления. М., 1996.
439. Радзівєвська Т.В. Текст як засіб комунікації. К., 1993.
440. Радченко О.А. Язык как мирозерцание Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства. М., 1997. Т. 1,2.
441. Рассел Б. Исследования значения и истины. М., 1999.
442. Рафикова Н.В. Психолингвистическое исследование процессов понимания текста. Тверь, 1999.
443. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость М., 2000.
444. Ревуцкий О.И. Анализ художественного текста как коммуникативно обусловленного связного целого. Минск, 1998.
445. Реферовская Е.А. Философия лингвистики Г. Гийома. СПб, 1997.
446. Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. М., 1990.
447. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. М., 1995.
448. Різун В.В., Мамалига А.І., Феллер М.Д. Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації. К., 1998.
449. Рождественский Ю.В. Лекции по общему языкознанию. М., 1990.

450. Рождественский Ю.В. Философия языка. Культурология и дидактика. Современные проблемы науки о языке. М., 2003.
451. Розеншток-Хюсси О. Речь и действительность. М., 1994.
452. Руденко Д.И., Сватко Ю.И. Философия имени: В поисках новых пространств. Харьков, 1993.
453. Рузавин Г.И. Методологические аспекты аргументации. М., 1997.
454. Русистика: лингвистическая парадигма конца XX века. СПб, 1998.
455. Русская словесность. Антология. М., 1997.
456. С любовью к языку. Посвящается Е.С. Кубряковой. М.- Воронеж, 2002.
457. Седов К.Ф. Дискурс и личность. М., 2004.
458. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. К., 2000.
459. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. К., 2002.
460. Селиванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. К., 1999.
461. Селиванова О.О. Складне слово: мовні моделі світу. Черкаси, 1996.
462. Селиванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). К. - Черкаси, 2004.
463. Селиверстова О.Н. Контрастивная синтаксическая семантика. Опыт описания. М., 1990.
464. Семантика слова и текста: психолингвистические исследования. Тверь, 1998.
465. Семиотика. Антология. М., 2001.
466. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. К., 1997.
467. Сепир З. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М., 1993.
468. Сидоренко Е.Н. Теоретические и практические материалы по морфологии современного русского языка* В 5 ч Симферополь, 2005.
469. Символ в системе культуры. М., 1996.
470. Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. М., 2002.
471. Скороходько Е.Ф. Сіткове моделювання лексики: лінгвістична інтерпретація параметрів семантичної складності. К., 1997.
472. Славянское и балканское языкознание. Проблемы лексикологии и семантики. Слово в контексте культуры. М., 1999.
473. Словарь. Грамматика. Текст. М., 1996.
474. Слово. Знак. Дискурс. Антология світової літературно-критичної думки XX ст. Львів, 1996.
475. Слово. Фраза. Текст. М., 2002

476. Словообразование. Стилистика. Текст. Казань, 1990.
477. Сльїшкін Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. М., 2000.
478. Смирнов И.П. Порождение интертекста. СПб, 1995.
479. Смушинська І.В. Суб'єктивна модальність французької прози. К., 2001.
480. Современная американская лингвистика: фундаментальные направления. М, 2002.
481. Соколов О.М. Имплицитная морфология русского языка. Морфемика. М, 1991.
482. Соколова Е.Е. Проблема целостного сознания в Лейпцигской школе (Обзор эмпирических и экспериментальных исследований). М., 1991.
483. Соколова С.О. Префіксальні дієслова у системі міжрівневих відношень. К., 2004.
484. Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики. К., 1990.
485. Солганик Г.Я. Стилистика текста. М., 1997.
486. Соломоник А. Семиотика и лингвистика. М., 1995.
487. Соломоник А. Язык как знаковая система. М., 1992.
488. Солсо Р.Л. Когнитивная психология. М., 1996.
489. Сонин А.Г. Когнитивная лингвистика: Становление парадигмы. Барнаул, 2002.
490. Сорокин Ю.А. Введение в этнопсихолингвистику. Ульяновск, 1998.
491. Сорокин Ю.А. Переводоведение: Статус переводчика и психогерменевтические процедуры. М., 2003.
492. Социальные и гуманитарные науки: Реферативный журнал М, 2002.
493. Степанов Ю.С., Язык и метод. М, 1998.
494. Стернин И.А. Анализ коммуникативных ситуаций. Воронеж, 1998.
495. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие. Воронеж, 2001.
496. Сукаленко Н.И. Отражение бытийного сознания в образной языковой картине мира. К., 1992.
497. Супрун А.Е. Лекции по теории речевой деятельности. Минск, 1996.
498. Сусов И.П. История языкознания Тверь, 1999.
499. Сухих С.А., Зеленская В.В. Прагмалингвистическое моделирование коммуникативного процесса. Краснодар, 1998.
500. Тарасова Е.В. Время и темпоральность. Харьков, 1992.
501. Тарасова И.П. Речевое общение, толкуемое юмором, но всерьез. М., 1992.
502. Текст в коммуникации. М., 1991.
503. Текст как структура. М, 1992.

504. Текст: аспекты его изучения. Позтика. Прагматика. Семантика. М., 1990.
505. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвистический аспекты. М., 1996.
506. Теория метафоры. М., 1990.
507. Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность. СПб, 1996.
508. Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. СПб, 1991.
509. Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность. Неопределенность. СПб, 1992.
510. Теория функциональной грамматики. Темпоральность и модальность. Л., 1990.
511. Терехова Д.И. Особливості сприйняття лексичної семантики слів. К., 2000.
512. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М., 2000.
513. Тестелец Я. Г. Введение в общин синтаксис. М., 2000.
514. Тихонов А.Н. Русский глагол: проблемы теории и лексикографии. М, 1998.
515. Тищенко О.В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі. К., 2000.
516. Ткаченко О.Б. Українська мова і мовне життя світу. К., 2002.
517. Томсон М. Философия науки. М., 2003.
518. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического. М., 1995.
519. Тороп П. Тотальный перевод. Тарту, 1995.
520. Трубаев О.Н. Зтногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. М., 2003.
521. Трубецкой Н.С. Основы фонологии. М., 2000.
522. Туллио де Мауро Введение в семантику. М., 2000.
523. Ужченко В.Д. Східноукраїнська фразеологія. Луганськ, 2003.
524. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. Харків, 1990.
525. Узнадзе Д.Н. Психология установки. СПб, 2001.
526. Уфимцева А.А. Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики. М., 2002.
527. Фатеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности, или интертекст в мире текстов. М., 2000.
528. Фесенко Т.А. Концептуальные основы перевода. Тамбов, 2001.
529. Филлипс Л., Йоргенсен М.В. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков, 2004.
530. Философия языка. М., 2004.
531. Философия языка: в границах и вне границ. Харьков, 1993.

532. Фрумкина Р.М. Психолінгвістика. М., 2001.
533. Фрумкина Р.М., Мостовая А.Д., Михеев А.Б., Рюмина Н.А. Семантика и категоризация. М., 1991.
534. Фундаментальніе направлення в сучасній американській лінгвістиці. М., 1997
535. Хабермас Ю. Моральнеєсознання і комунікативнеєдіє. СПб, 2000.
536. Хомський Н. Роздуми про мову. Львів, 2000.
537. Цивьян ТВ Лінгвістическіє основи балканської моделі світа. М., 1990.
538. Цурикова Л.В. Проблема естєственності дискурса і міжкультураної комунікації. Воронеж, 2002.
539. Чєловєк-тєкст-культура. Єкатєрінбург, 1994.
540. Чєловєчєський фактор в язїкє. Комунікація, модальність, дєйксіс. М., 1992.
541. Чєловєчєський фактор в язїкє. Язїк і порождєніє рєчї. М., 1991.
542. Чєловєчєський фактор в язїкє. Язїковєє механїзмї експрєссївності. М., 1991.
543. Черемїсіна-Єніколопова Н.В. Законї і правїла рускої інтонації. М., 1999.
544. Шаклєін В.М. Лїнгвокультураної сїтуація і ісслєдованїя тєкста. М., 1997.
545. Шафіков С.Г. Тїпологія лєксїчєскїх сїстєм і лєксїко-сємантїчєскїх унївєрсалїй. Уфа, 2000.
546. Шаховський В.І., Сорокін Ю.А., Томашєва І.В. Тєкст і єго когнїтївно-змотївнїє мєтаморфозї (мїжкультуранє понїманїє і лїнгвєзкологія). Волгоград, 1998.
547. Шевчєнко І.С. Історїчєскаї дїнамїка прагматїкї прєдлєжанїя. Харьков, 1998.
548. Шєйгад Є. І. Сєміотїка політїчєского дїскурса. М., 2004.
549. Шєїнов В П Рїторїка. М., 2000.
550. Шєлякін М.А. Функціональна грамматїка руского язїка М., 2001
551. Шємакін Ю.І. Начала компьклерної лїнгвісгїкї, М., 1992,
552. Широков В А. Інформатїйна тєорїя лєксїкографїчнїх сїстєм К , 1998.
553. Шмєлєва ТВ. Введєніє в общую філологію. Красноярск, 1993
554. Шмєлєва ТВ Рєчєведєніє. Тєорєтїчєскїє і практичєскїє аспєктї (матєріалї для обсудждєнїя). Новгород, 1996
555. Шпєт ГГ. Фїлософскїє зтюдї. М., 1994.
556. Штєрн А С. Пєрцєптівнїй аспєкт рєчєвой дєятєльности (експєрїментальнє ісслєдованїє). СПб, 1992.
557. Шульжук К.Ф. Сїнтаксїс української мовї. К., 2004.
558. Шумарова Н.П. Мовна компєтєнція особїстостї всїтуаціїбїлїнгвізму. К., 2000.

559. Зко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. М., 1998.
560. Этническое и языковое самосознание. М., 1995.
561. Этнокультурная специфика языкового сознания. М., 1996.
562. Ю.М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. М., 1994.
563. Юнг К. Архетип и символ. М., 1991.
564. Юнг К.Г Психология бессознательного. М., 1996.
565. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика. Мова. Культура. Влада. К., 2000.
566. Язык и интеллект. М., 1996.
567. Язык и наука конца XX века. М., 1995.
568. Язык и сознание: парадоксальная рациональность. М., 1993.
569. Язык и структура представления знаний: Сборник аналитических обзоров. М., 1992,
570. Язык и эмоции. Волгоград, 1995.
571. Язык, дискурс и личность. Тверь, 1990.
572. Языки мира; Германские языки. Кельтские языки. М., 2000.
573. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. Волгоград, 2000.
574. Языковое сознание: формирование и функционирование. М., 2000.
575. Якобсон Р. Язык и бессознательное. М., 1996.
576. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). М., 1994.
577. Янко-Триницкая Н.А. Словообразование в современном русском языке. М., 2001.

ШИФРИ ЛІНГВІСТИЧНИХ НАПРЯМІВ

- Ге - генеративізм
- Гр - орфографія, графіка, граматологія, пунктуація
- Ді - діалектологія, ареальна лінгвістика
- Ет - етнолінгвістика
- Зі - зіставне мовознавство
- Зм - загальне мовознавство
- їм - історія мови
- Ін - інтерлінгвістика
- Кл - комунікативна лінгвістика, паралінгвістика, дискурсологія
лінгвопрагматика
- Ко - когнітивна лінгвістика
- Лк - лінгвокультурологія
- Лт - лінгвістикатексту, герменевтика
- Ме - методологія лінгвістики
- Мр - морфологія
- Пе - перекладознавство
- Пл - прикладна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика
- Пс - психолінгвістика, нейролінгвістика, психопатолінгвістика
- Се - семантика, лексикологія, лексикографія, фразеологія
- Си — синтаксис
- Сі - стилістика
- Сл - словотвір, морфеміка
- Со - семіотика, ономасіологія, ономастика
- Ст - лінгвостатистика
- Сц - соціолінгвістика
- Тн - лінгвістична типологія, універсологія
- Фо - фонетика, фонологія
- Фу - функціональна лінгвістика

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

Абдукція Се, Лт	Актант Си, Мр, Ко
Абзац Лт, Си	Активация Пс, Ко
Аблатив Мр	Активний словниковий запас Се
Аблаут Мр	Актуальне членування речення Си
Абревіатура Сл	Акустична теорія мовлення Фо
Абревіація Сл	Акцентна парадигма Фо
Абруптивация Фо	Акцентологія Фо
Абсолютив Ти, Мр	Алатив Мр
Абсорбція Фо, Сл	Алегорія Се, Сі
Абсурд Се, Лт, Сі	Алексія Пс
Автоетноніми Ет, Се	Алітерація Сі
Автокомунікація Кл	Алогізм Сі, Лт
Автоматична обробка природної мови Пл	Алограма Гр
Автоматичне розпізнавання звукового мовлення Пл, Фо	Апограф Гр
Автоматичний синтез звукового мовлення Пл, Фо	Алоетноніми Ет, Се
Автосемантизм Мр, Си	Алолекс Сі
Агенс Си, Мр, Ко	Аломорфи Сл
Аглютинативна мова Ти, Мр	Алофон Фо
Аглютинація Мр, їм	Алюзія Лт
Аграфія Пс	Альфа-переміщення Ге
Агрегативання Се, Сл	Амбівалентність Лт
Ад'єктивація Мр	Амбіфікс Сл
Ад'юнкт Си, Мр, Ко	Аморфна мова Ти, Мр
Адвербіалізація Сл, Мр	Ампліфікація Сі
Адесив Мр	Амфіболія Сі
Адресант Кл	Анаграма Сі
Адресантиність Лт, Кл	Анадиплосис Сі
Адресат Кл	Анаколуф Сі
Адресати ість Лт, Кл	Аналіз дискурсу Кл
Адстрат Сц	Аналіз Ме
Акумуляція Лк	Аналітична мова Ти, Мр
Акомодация Фо	Аналітичний спосіб вираження фаматичного значення
Акролект Сц	Аналогізація Ко, Се
Аксіальна комунікація Кл	Анафора Се, Мр, Сі, Си
Аксіологічність Ме, Се, Лт	Антецедент Мр
	Антиклімакс Сі
	Антиметабола Сі

- Антитеза Сі
Антиципація Пс
Антоніми Се
Антонімія Се
Антономазія Се
Антропометричність Пс, Се
Антропоморфізм Се
Антропонім Со
Антропонімізація Со
Антропоніміка Со
Антропоцентризм Ме
Аорист Мр
Апелятив Со
Апелятивація Со
Аплікативно-породжувальна модель Ге
Апозиція Си
Апокойну Сі
Апокопа Фо, Сл
Апосіопезис Сі
Апостроф Гр
Апроксимація Се, Фу
Арго Сец
Аргумент Си, Мр, Ко
Ареальна лінгвістика Ді, Зм
Артикль Мр
Артикулятор Фо
Артикуляційна база Фо
Артикуляційна редукція Фо
Артикуляційний жест Фо
Артикуляція Фо
Архаїзми Се
Архетип Пс, Ко, Лт
Архісема Се
Архіфонема Фо
Асемантема Сл
Асиметричний дуалізм мовного знака Со
Асиметрія системи і середовища Лт
Асиміляція Фо
Асиндетон Сі, Си
Асонанс Фо, Сі
Асоціативна структура слова Се, Пс, Ко
Асоціативне поле Се, Пс
Асоціативний експеримент Ме, Се, Пс, Ко
Асоціація Пс, Ко
Аспектологія Мр, Фу
Аспірація Фо
Астериск Гр
Атомізм Ме, Пс
Атрибут Се, Си, Ко
Аттітюд Пс, Ко, Лт
Аугментатив Се, Ко
Афазія Пс
Афективна сюжетна одиниця Пл
Афективність Пс, Со
Афереза Сл, Фо
Афікс Сл
Афіксація Сл
Афіксоїд Сл
База знань Пл
Бахуврих Се, Сл
Безеквівалентна лексика Пе, Зі
Безособові дієслова Мр
Безсполучникове речення Си
Белетристична лакуна Лт
Бенефактив Си, Ко
Бехабітив Кл
Білінгвізм Сц
Біморфема дистантна Сл
Біхевіоризм Пс, Зм
Бленд Ко
Бустрофедон Гр
Валентність Си, Се
Варваризм Се
Варіант фонемі Фо
Варіанти морфеми Сл
Варіантність мови Зм
Варіація фонемі Фо
Веляризація Фо

Вербалізація Мр, Сл
 Вербальна комунікація Кл
 Вербоїд Мр
 Вердиктив Кл
 Вибір Ко
 Вигук Мр
 Вид дієслова Мр
 Висловлення Си
 Висування Сі, Лт
 Відміна Мр
 Відмінкова граматики Мр, Ко
 Відмінковий фільтр Ко, Ге
 Відмінок Мр, Ко
 Відокремлені члени речення Си
 Відчуття Пс, Ко
 Власне ім'я Со
 Внутрішнє мовлення (ендофазія) Пс
 Внутрішній лексикон Пс, Ко, Се
 Внутрішня програма мовлення Пс
 Внутрішня реконструкція Ме, їм
 Внутрішня флексія Мр
 Внутрішня форма слова Со, Сл
 Вокалізм Фо
 Вокатив Си, Се
 Вставлені конструкції Си
 Вставні речення Си
 Вставні слова Мр, Си
 Вузол Се, Ко, Пл
 Вульгаризм Се
 Гаплогія Сл, Фо
 Гаплосемія Ти, Мр
 Гаптика Кл
 Генеалогічна класифікація мов Зм
 Генералізація Се, Фу
 Генеративна граматики Ге, Си
 Генеративна семантика Ге, Се
 Генетична психологія Пс, Ко
 Герменевтика Лт
 Герменевтичне коло Лт

Герундив Мр
 Герундій Мр
 Гетероклізія Мр
 Гештальт Пс, Ко
 Гештальтпсихологія Пс
 Гіпалага Сі, Се, Си
 Гіпербола Сі, Се
 Гіперонім Се
 Гіпертекст Пл
 Гіперфонема Фо
 Гіпонім Се
 Гіпонімія Се
 Гіпосема Се
 Гіпостазис Мр, Сл
 Гіпотаксис Си
 Гіпотеза асиметрії Ко
 Гіпотеза глибини Лт
 Гіпотеза Катца - Посталя Ге, Се
 Гіпотеза лінгвістичної відносності
 (гіпотеза Сепіра - Уорфа) Ет
 Гіпотеза моновокалізму Зм
 Глайд Фо
 Глибина зв'язності Лт
 Глибинна структура Ге, Си, Ко
 Глибинний відмінок Ко, Мр
 Глосематика Зм
 Глосолалія Пс
 Глоталізація Фо
 Глотогенез Зм
 Глотогонічна теорія Зм
 Глотогонія Зм
 Глотохронологія Ме, Зм,
 Говірка Ді
 Головні члени речення Си
 Гомоморфізм Ме, Зм
 Градація Сі, Си
 Градуальна сема Се
 Градуальне шкалювання Ме, Се

- Граматика безпосередніх складників Си, Ге
 Граматика залежностей Си
 Граматика Мр, Си
 Граматикалізація Мр
 Граматична зв'язність Лт
 Граматична категорія Мр
 Граматична форма Мр
 Граматичне значення Мр
 Граматичне поле Мр
 Граматологія Гр
 Грамема Мр
 Граф Ко, Се, Пл
 Графема Гр
 Графіка Гр
 Графіті Гр
 Графон Сі
 Графофонема Гр
 Гумбольдтіанство Зм
 Тендер Сц
 Двокрапка Гр
 Двоскладне речення Си
 Дедуктивний метод Ме
 Деетимологізація Се, їм
 Дезаспірація Фо
 Дейксис Мр, Си
 Декларатив Кл
 Декларативне знання Ко
 Деконструкція Лт
 Де корелят я Сл
 Декреолізація Сц
 Делібератив Си, Ко, Се
 Делятив Мр
 Демінутив Се, Мр, Ко
 Денотат Се
 Депалаталізація Фо
 Депрефіксація Сл
 Дериват Сл
 Дериватологія Сл
 Деривація Сл
 Десемантизація Се, Мр
 Десигнат Се
 Дескриптивізм Пс
 Дескриптори Пл
 Дестинатив Се, Си, Ко
 Детермінант Си
 Детермінологізація Се
 Дефіс Гр
 Дефісація Сі
 Дивергенція Зм, їм, Ді
 Диглосія Сц
 Диктум Си, Ко
 Директив Кл
 Дисиміляція Фо
 Дискретність дискурсу Кл
 Дискурс Кл
 Дискурсивна практика Кл
 Дискурсивна психологія Кл
 Дискурсивний час і простір Кл, Лт
 Дистаксія Се, Со
 Дистрибутив Се, Си, Ко
 Дистрибутивний аналіз Ме, Се, Фо, Со
 Дистрибутивно-статистичний аналіз Ст, Ме
 Дистрибуція Зм, Фо, Мр, Сл
 Дисфемізм Се, Сі
 Диференційна ознака фонемі Фо
 Диференційна сема Се
 Дифузія морфем Сл
 Діакритика Гр
 Діалексія Зі, Ді, Сц
 Діалект Ді, Сц
 Діалектизм Ді, Се
 Діалектний ареал Ді, Сц
 Діалектологія Ді
 Діалог Кл
 Діалогічність Лт, Кл
 Діаморф Со, Ді, Зі, Сц

Діаморфія Со, Ді, Зі, Сц
 Діасемія Се, Ді, Зі, Сц
 Діафон Фо, Зі, Ді, Сц
 Діафонія Фо, Зі, Ді, Си
 Діахронія Зм, їм
 Дієгезис Лт, Со
 Дієреза Фо
 Дієвідміна Мр
 Дієприкметник Мр
 Дієприслівник Мр
 Дієслово Мр
 Діяльнісність Ме, Зм, Фу
 Довгий семантичний компонент Се
 Додаток Си
 Доксальність Се, Со
 Донорська зона Ко
 Другорядний присудок Си
 Другорядні члени речення Си
 Дужки Гр
 Евфемізм Се, Сі
 Екватив Мр
 Еквівалентність (похідності) Сл
 Еквівалентність перекладу Пе
 Еквівокація Се
 Еквонім Се, Ко
 Екзерситив Кл
 Екзотизми Се, Ет
 Еколінгвістика Кл
 Експансіонізм Ме
 Експерієнтів (експерієнцер) Ко, Се, Си
 Експланаторність Ме
 Експліцитність Зм
 Експозитив Кл
 Експресив Кл
 Експресивність Се, Лт
 Екстенсiонал Се
 Екстралінгвальна інформація Лт, Кл, Сц
 Електрокімограма Фо
 Електроміограма Фо

Електропалатограма Фо
 Елементив Се, Си, Ко
 Елізія Фо, Сі
 Еліпс (еліпсис), Си, Сі
 Еліптичне речення Си
 Елятив (елатив) Мр
 Емотивність Се, Лт
 Емпатія Лт, Кл, Пс
 Емфаза Фо, Сі
 Еналага Се, Си
 Енантіосемія Се
 Енциклопедичне знання Ко, Лт, Кл
 Епентеза Фо
 ЕпідигматикаЗм
 Епістемологія Ме
 Епітет Се, Сі
 Епіфора Сі
 Ергатив Ти, Мр
 Ергативна мова Ти
 Есив Мр
 Етимологічний аналіз (слова) їм, Сл
 Етимологія їм, Ме
 Етнічна ідентичність Ет
 Етнічний стереотип Ет, Ко
 Етнографія мовлення Кл
 Етнолінгвістика Ет
 Етніміка Ет, Со
 Етноцентризм Ет, Лк, Ме
 Ефект псевдоочікування
 (обманутого очікування) Лт, Сі
 Ефектив Кл
 Ефективність комунікації Кл
 Жаргон Сц
 Завершеність тексту Лт
 Задум тексту Лт, Пс
 Займенник Мр
 Закінчення Мр, Сл
 Закон Вернера їм, Фо
 Закон Гавлика їм, Фо

Закон Гримма їм, Фо
Закон мовної економіїЗм
Закон Педерсена їм, Фо
Закон Фортунатова - Соссюра їм, Фо
Закон Ципфа Ст
Заміщення морфем Сл
Заперечення Се, Фу
Запозичення Се
Збірність Мр
Зв'язка Мр
Зв'язність Лт
Звертання Си
Зворотна деривація Сл
Зворотне узгодження Си
Зворотність дієслова Мр
Звук Фо
Звуконаслідування Мр, Фо
Звукосимволізм Фо, Се
Зевгма Се, Сі
Зіставне мовознавство Зі
Зіставний метод Зі, Ме
Зіяння Фо
Змінені стани свідомості Пс, Кл
Змістовно-концептуальна інформація Лт
Змістовно-підтекстова інформація Лт
Змістовно-фактуальна інформація Лт
Знак оклику Гр
Знак питання Гр
Знання Ко
Значення Се, Ко
Зовнішня лінгвістика Зм
Зовнішня реконструкція Ме, їм
Зооморфізм Се, Ко
Зрошення Сл
Ідеалізація Ме
Ідеалізована когнітивна модель Ко
Ідеограма Гр
Ідеографія Се
Ідеофон Мр, Фо

Ідіолект Сц
Ідіоматичність Се, Си, Со
Ізафет Си
Ізогласа Ді, Сц
Ізолююча мова Ти
Ізоморфізм Зм
Ізотопія Се, Лт
ІконічнийзнакСо
Ілатив Мр
Ілокутивна сила Кл
Ілокутивний акт Кл
Ілокуція Кл
Іменник Мр
Імперфект Мр
Імплікатура Лт, Кл
Імплікатури мовної поведінки Кл
Імплікаціонал Се
Імплікація Лт, Се, Ко
Імпліцитна зв'язність Лт
Імпліцитна морфологія Мр, Фу
Інверсія Си, Сі
Індекс мовної різноманітності Сц, Лт
Індекс синтетичності Ти
Індексальний знак Со
Індуктивний метод Ме
Інесив Мр
Інкорпорууюча мова Ти
Інкультурація Лк
Інструктив Мр
Інструментив Мр, Си, Се, Ко
Інтегральна ознака фонемі Фо
Інтегральна сема Се
Інтеграція тексту Лт
Інтелект Ко
Інтенціонал Се
Іntenція Кл, Пс, Ко
Інтепретанта Кл, Со
Інтер'єктивіація Мр
Інтерактивність Кл

ІнтердіалектСц, Ді
 ІнтержаргонСц
 Інтеріоризація Ме, Се, Ко
 Інтеркаляція Сц
 Інтерлінгвістика Ін
 Інтернаціоналізм Се
 Інтерпретативізм Ге, Ко
 Інтерпретаційна семантика Се, Ге, Ко
 Інтерпретація тексту Лт
 ІнтертекстуальністьЛт
 Інтерфейс Пл
 Інтерференція Сц
 Інтерфікс Сл
 Інтонанційна конструкція Фо
 Інтонанція Фо
 Інтроекція Ме, Пс
 Інтуїція Пс, Ко, Лт
 Інференція Ко, Лт
 Інфікс Сл
 Інфінітив Мр
 ІнформативністьЛт, Ко
 Інформаційно-пошукова мова Пл
 Інформаційно-пошукова система Пл
 Інформація Лт, Ко
 Іронія Се, Сі
 Історизми Се
 Ітерація Се, Лт, Сл
 Какологія Сі
 Каламбур Сі, Се
 Калібрування Пс
 Калька Се, Сл
 Канцеляризм Се
 Катафора Си
 Катахреза Сі, Се
 Категоризація Ко
 Категорійна сема Се
 Категорія безглузлого Се, Сі
 Категорія Зм, Ко, Фу
 Категорія стану Мр

Каузатив Мр, Ко, Се, Си
 Квазіморф Сл
 Квазісимвол Се, Лк
 Квантитивна лінгвістика Ст
 Квантор Мр, Си
 КенінгСі
 Керування Си
 Кінема (кінеморф, кіне) Кл
 Кінесика Кл
 Кінорентгенологічний аналіз Фо
 Класема Се
 Кластерний аналіз Ме, Се, Ко
 Клімакс Сі, Си
 Клітики Фо
 Кліше Се
 Коартикуляція Фо
 Когезія Лт
 Когерентність Лт
 Когнітивізм Ко, Пл
 Когнітивна граматика Ко
 Когнітивна лінгвістика Ко
 Когнітивна прагматика Ко, Кл
 Когнітивна психологія Ко, Пс
 Когнітивна семантика Ко, Се
 Когнітивний дисонанс Кл, Ко
 Когнітивно-ономасіологічний аналіз Ко, Со, Сл
 Когніція Ко
 Код культури Лк
 Койне Сц
 Колективне позасвідоме (безсвідоме) Ко, Пс
 Кома Гр
 Комбінаторна семантика Се
 Комбінаторний вибух Пл
 Комісив Кл
 Комітатив Ко, Мр, Се, Си
 Комп'ютерна лінгвістика Пл
 Комп'ютерна метафора Ко, Пл
 Компаратив Мр
 Компаративна лінгвістика Зі, їм

- Композит Сл, Со
 Композитна рамка Лт
 Композитоїди Сл, Со
 Компонентний аналіз Се, Ме
 Компресія Се, Си, Сл
 Комуникант Кл
 Комуникативна адаптивність Кл
 Комуникативна компетенція Кл, Ко
 Комуникативна кооперація
 (співробітництво) Кл
 Комуникативна лінгвістика Кл
 Комуникативна метамодель Кл
 Комуникативна перспектива речення Си
 Комуникативна стратегія Кл
 Комуникативна сумісність Кл
 Комуникативна тактика Кл
 Комуникативне середовище Кл, Сц
 Комуникативне суперництво Кл
 Комуникативний канал Кл
 Комуникативний самоконтроль Кл, Пс
 Комуникативний статус Кл
 Комуникативний хід Кл
 Комуникативний шум Кл
 Комуникативно-функціональна
 відповідність (еквівалентність) Пе
 Комунікація Кл
 Комутація Зм, Фо
 Кон'юнкціоналізація Мр, Сл
 Конвергенція Зм, Сц
 Конверсацийний аналіз Ме, Кл
 Конверсиви Се, Си
 Конверсія Мр, Сл, Се
 Конгруентність Пс
 Конскціонізм Ко, Пл
 Конотація Се
 Консонантизм Фо
 Константи культури Лк, Ко
 Констатив Кл
 Конструктивний метод Ме
 Контамінація Си, Се
 Контекст Лт
 Контекстолопчний аналіз Се, Лт, Ме
 Контекстуальність комунікації Кл
 Контекстуально-інтерпретаційний метод
 Ме,Лт
 Континуум Лт
 Контрагент Ко, Мр, Се, Си
 Контрапункт Лт
 Контраст Сі, Се
 Контрастивна (конфронтативна)
 лінгвістика Зі, їм, Ти
 Конфікс Сл
 Концепт Ко
 Концептуалізація Ко
 Концептуальна картина світу Ко
 Концептуальна система Ко
 Концептуальний аналіз Ме, Ко
 Концептуальний граф Ко, Пл
 Концепція "ментальних програм" Лк
 Концепція синтаксичної природи
 деривації СЛ, Си
 Концепція тесеїСо
 Концепція фісеїСо
 Координація Си
 Корелятив Ко, Мр, Се, Си
 Кореляція Си
 Коренева мова Ти
 Корсферентність Лт, Се
 Корінь слова Сл
 Корпусна лінгвістика Пл
 Корпусний аналіз Пл, Ме
 Крапка Гр
 Крапка з комою Гр
 Крапки (гри) Гр
 Креативність Зм, Ко
 Креолізована мова Сц
 Креольська мова Сц

Крилаті слова (вислови) Се
 Критерій Г. Винокура Сл
 Критерій зіставлення Зі
 Критичний аналіз дискурсу Кл
 Культура Лк
 Культурна ідентичність Лк
 Культурна інформація Лк, Лт, Ко
 Культурний релятивізм Лк
 Культурний шок Лк
 Культурні норми Лк
 Культурно-мовна компетенція Лк
 Кумуляція Ти, Сл, Фо
 Лабіалізація Фо
 Лакуна Лк, Пе, Зі
 Ланцюжковий аналіз Ме, Си
 Лапки Гр
 Ларингограф Фо
 Ларингоскоп Фо
 Латералізація Фо
 Лексема Се
 Лексикалізація Се
 Лексико-граматична категорія Мр
 Лексикографічне портретування Се, Пл
 Лексикографія Се
 Лексикологія Се
 Лексико-семантична сітка тексту Лт
 Лексико-семантичне поле Се
 Лексико-семантичний варіант (ЛСВ) Се
 Лексико-семантичний спосіб
 словотвору Сл
 Лексико-синтаксичний спосіб
 словотвору Сл
 Лексична деривація Сл
 Лексична солідарність Лт
 Лематизація Пл
 Лімітатив Ко, Мр, Се, Си
 Лінгвокультурема Лк
 Лінгвістика тексту Лт
 Лінгвістична гендерологія Сц

Лінгвістична прагматика Кл
 Лінгвістична семантика Се
 Лінгвістична статистика Ст
 Лінгвістична типологія Ти
 Лінгвістична філософія Се
 Лінгвістична фоноскопія Фо
 Лінгвістичний аналізатор (парсер) Пл, Пе
 Лінгвістичний натуралізм Зм
 Лінгвістичний процесор Пл
 Лінгвістичний структуралізм Зм
 Лінгвогенристика (лінгвістична генологія)
 Лт, Кл
 Лінгвогеографія Ді
 Лінгвокраїнознавство Лк
 Лінгвокультурологія Лк
 Лінгвосеміотика Со
 Лінгвосинергетика Зм
 Лінгвостатистичний експеримент Ме, Ст
 Лінеаризація Лт, Си
 Літературна мова Сц
 Літота Сі
 Логічна семантика Се
 Логічний аналіз мови Се, Ко
 Локуція Кл
 Магічне число Дж. Міллера Пс
 Максими спілкування Кл
 Мас дар Мр
 Математична лінгвістика Пл
 Машинний (автоматичний) переклад
 Пл, Пе
 Медіатив Ко, Мр, Се, Си
 Мезонімія Се
 Мейозис Сі
 Мелодика Фо
 Мем Пс, Ко
 Менталізм Ко, Зм
 Ментальна мова Ко
 Ментальна модель Ко

- Ментальний лексикон Ко
 Ментальний простір Ко
 Ментально-психонетичний комплекс Ко
 Мерехтливе значення Се, Лт
 Меронімія Се
 Металепсис Сі
 Металінгвістика Ме, Лк
 Метамова Ко, Пс, Пл
 Метатеза Фо
 Метатеорія Ме
 Метатонія Фо, їм
 Метафора конструювання Се, Лт
 Метафора Се, Ко
 Метод аплікації Се, Ме
 Метод гіпотез Ме
 Метод глотохронології Ме, Ти, їм
 Метод діалогічної інтерпретації тексту Ме, Лт, Кл
 Метод інтерактивного моделювання Ме, Кл
 Метод комутації Ме, Фо
 Метод лінгвогеографії Ме, Ді
 Метод Ме
 Метод опозицій Ме, Фо, Мр
 Метод польового моделювання Ме, Фу, Се
 Метод порівняння Ме, Зм, їм
 Метод рольових ігор Ме, Лк
 Метод спостереження Ме
 Метод фальсифікації Ме
 Методи лінгвістики Ме
 Методика безпосередніх складників Ме, Си
 Методика доповнення Ме, Лт, Пс
 Методика прямого тлумачення слів Ме, Се
 Методика семантичного диференціала Ме, Се
 Методика семантичного інтеграла (атрибуції) Ме, Лт, Пл
 Методологія Ме
 Метонімія Се, Ко
 Метрична фонологія Фо
 Механізми мовлення Пс
 Міжкультурна комунікація Лк
 Міжнародна мова Ін, Сц
 Мілтон-модель Пс
 Мімезис Лт
 Мінімалістська синтаксична теорія Ге
 Мітігація Кл
 МіфСе, Лк
 Мова програмування Пл
 Мова-еталон Зі, Пл, Пе
 Мова-посередник Пе, Пл
 Мовленнєва агнозія Пс
 Мовленнєва апраксія Пс
 Мовленнєва дизартрія Пс
 Мовленнєва дисоціація Пс
 Мовленнєвий вплив Кл
 Мовленнєвий етикет Кл, Лк
 Мовленнєвий жанр Кл, Лт
 Мовленнєвий такт Фо
 Мовленнєві помилки Пс
 Мовленнєзнавство Кл
 Мовлення Зм
 Мовна аналогія Зм
 Мовна аномалія Зм
 Мовна девіація Пс, Лт, Кл
 Мовна дивергенція Кл
 Мовна економія Зм
 Мовна картина світу Зм, Ко
 Мовна компетенція Ко, Ге
 Мовна конвергенція Кл
 Мовна надмірність Зм
 Мовна норма Сц
 Мовна опозиція Зм
 Мовна особистість Ко
 Мовна політика Сц
 Мовна свідомість Ко
 Мовна ситуація Сц
 Мовна універсале Ти, Зм

Мовне оточення Сц, Лк
 Мовне середовище Лк
 Мовний (мовленнєвий) акт Кл
 Мовний анклав Сц
 Мовний ареал Ді, Сц
 Мовний знак Со, Се, Зм
 Мовний союз Сц
 Мовні зміни Сц
 Мовні контакти Сц
 Мовні рівні Зм
 Модальна рамка Мр, Си
 Модальні слова Мр
 Модальність Се, Си, Кл, Фу
 Моделі перекладу Пе
 Моделювання Ме
 Модель аккультурації Лк
 Модель логогена Пс
 Модель Ме
 Модель семіозису Со
 Модифікація Сл
 Модуляризм Ко, Пл
 Модус Ко, Си
 Молодограматизм Зм, їм
 Моногосія Сц
 Монолог Лт, Кл
 Морф Сл
 Морфема Сл
 Морфеміка Сл
 Морфемний аналіз Сл
 Морфемний шов Сл
 Морфологізовані члени речення Си
 Морфологічна парадигма Мр
 Морфологічні способи словотвору Сл
 Морфологічно-синтаксичний спосіб
 словотвору Сл
 Морфологія Мр
 Морфонема Сл, Фо
 Морфонологія Сл, Фо
 Морфосилабема Сл, Фо

Морфотактика Сл
 Мотив Пс
 Мотиватор Сл, Со
 Мотиваційна база, Сл, Со, Ко
 Мотивація Сл, Со, Ко
 Мотивована основа Сл
 Мотивувальна основа Сл
 Мутація Сл
 Наголос Фо
 Надфразна єдність Си, Лт
 Назалізація Фо
 Наївна картина світу Ко
 Напівпрєдикативна конструкція Си
 Наративний аналіз Лт, Ме
 Наріччя Ді
 Народна етимологія Со. Ет
 Народно-розмовна мова Сц
 Нативізм Ге
 Наукова картина світу Зм, Ко
 Наукова парадигма Ме
 Національний варіант мови Сц
 Невербальна комунікація Кл
 Невласне-пряма мова Сі, Си
 Негативний мовний матеріал Ме
 Нейролінгвістичне програмування Пс
 Нейропсихолінгвістика Пс
 Нейтралізація Фо, Мр
 Нексус Си
 Немотивована основа Сл
 Неогумбольдтіанство Зм
 Неологізм Се
 Неповне речення Си
 Непохідна основа Сл
 Непоширене речення Си
 Непродуктивна морфема Сл
 Непряма мова Си
 Нерегулярна морфема Сл
 Нечленоване речення Си

- Нове вчення про мову Зм
 Номінативна мова Ти
 Норми перекладу Пе
 Ностратичні мови Зм, їм, Ти
 Нульова морфема Сл
 Нумералізація Се, Сл, Мр
 Об'єктив) Си, Ко, Се, Мр
 Обставина Си
 Одиничність Мр
 Однорідні члени речення Си
 Односкладне речення Си
 Означення Си
 Оказіоналізм Се
 Оказіональна сема Се
 Оксюморон Се, Сі
 Омоніми Се
 Омонімія Се
 Онім Со
 Ономасіологічна зв'язність Со, Лт
 Ономасіологічна категорія Со
 Ономасіологічна структура Со
 Ономасіологія Со
 Ономастика Со
 Ономатопоєя Фо
 Ономатопоетична теорія їм, Зм
 Онтогенез мовлення Зм
 Оператор порівняння Си
 Описовий метод Ме
 Органи мовлення Фо
 Орієнтир Ко
 Орфографія Гр
 Орфоепія Гр
 Основа слова Сл
 Основа словоформи Сл
 Основоскладання Сл
 Основотворча морфема Сл
 Особа Мр, Фу
 Осцилографічна методика Фо
 Оцінка Се, Лт
 Палаталізація Фо
 Палатографія Фо
 Паліндром Се, Сі, Си
 Пам'ять Ко, Пс
 Панхронія Лт
 Паравербальні засоби комунікації Кл
 Парадигматика Зм
 Парадокс обличчя Кл
 Парадокс Се
 Паралелізм Сі, Си
 Паралінгвістика Кл
 Парамова Кл
 Парасинтез Сл
 Паратаксис Си
 Паремія Се
 Паронім Се
 Паронімічна атракція Сі
 Парономазія Сі
 Партикуляція Сл, Мр
 Партитив Се, Ко, Мр, Си
 Парцеляція Си
 Пасивний словниковий запас Се
 Патопсихолінгвістика Пл, Пс
 Пауза Фо
 Пацієнс (пацентив) Се, Ко, Мр, Си
 Переглянута розширена стандартна
 синтаксична теорія Ге
 Переклад Пе
 Перекладацькі лексичні відповідники Пе
 Перекладацькі трансформації Пе
 Перекладознавство Пе
 Перемикання кодів Кл
 Переповідний спосіб Мр
 Перерозклад (основи слова) їм, Сл
 Перехідність / неперехідність дієслова Мр
 Перифраза Сі, Си
 Перифразування Ме, Си
 Період Си, Лт
 Перлокутивна реакція Кл

Перлокутивний акт Кл
 Перлокутивний ефект Кл
 Перлокуція Кл
 Персональність Мр, Фу
 Персоніфікація (уособлення) Сі, Се
 Перфект Мр
 Перформативне речення Кл
 Перформативні невдачі Кл
 Перцептив Се, Ко, Мр, Си
 Перцептивна фонетика Фо
 Письмо Гр
 ПіджинСц
 Підмет Си
 Підрядний зв'язок Си
 ПідтекстЛт
 План Ко, Пл
 Плеоназм Зм, Мр, Се
 Плюсквамперфект Мр
 Поверхневі структури Ге, Ко, Си
 Повне речення Си
 Подвійна мотивація Сл
 Показники зв'язності Лт
 Полісемія Се
 Полісиндетон Сі, Си
 Полісинтетична мова Ти
 Політична лінгвістика Кл, Сц
 Порівняльно-історичне мовознавство
 Зм, їм
 Порівняльно-історичний метод Ме, Зм
 Порівняння породження (продукування)
 мовлення Пс
 Порядок слів Си, Фу
 Посесивність Фу, Мр
 Постфікс Сл
 Потенційна сема Се
 Похідна основа Сл
 Похідність Сл
 Походження мови їм, Зм
 Почуття Ко, Пс

Поширене речення Си
 Прагматика Кл, Сц
 Прагматична зв'язність Лт
 Прагматограма Кл, Ме
 Прамова їм, Зм
 Предикат Се, Ко, Мр, Си
 Предикати в Мр
 Предикативна одиниця Си
 Предикативність Си
 Предикатний актант Си
 Предикатно-актантна рамка Се, Ко, Мр, Си
 Предикатно-аргументна структура Се, Ко,
 Мр, Си
 Препозитивація Сл, Мр
 Прескриптивне мовознавство Сц
 Пресупозиція Лт, Ко
 Претеріт Мр
 Преференційна семантика Пл, Ко
 Префікс Сл
 Прецедентний феномен Лк, Ет
 Прийменник Мр
 Прикладка Си
 Прикладна лінгвістика Пл
 Прикладна фонетика Пл, Фо
 Прикметник Мр
 Прилягання Си
 Принцип композиційності Се, Си
 Принцип смислових заміन Пс
 Прислівник Мр
 Присудок Си
 Прогресія Лт
 Прозопопея Сі
 Проксеміка Кл
 Пролепсис Сі
 Прономіналізація Сл, Мр
 Пропозиція Се, Ко, Мр, Си
 Просіопезис (прозіопеза) Сі
 Просодема Фо
 ПросодемікаФо

Просолика Фо
Проспекція Лт
Просте речення Си
Просторіччя Сц
Протеза Фо
Прототип Ко, Се
Професійні мови Сц
Професіоналізм Се, Сі
Профілювання Ко, Мр
Процедурна семантика Пл, Ко
Процедурне знання Ко
Пряма мова Си, Лт
Псевдоетимологія їм, Ет
Псевдомотивація Сл, Со
Психолінгвістика Пс
Психонетичність Ме, Пс, Ко
Пунктуація Гр
Радіксоїд Сл
Рапорт Пс
Регістр Кл
Регулярна морфема Сл
Редеривація Сл
Редукція Фо
Редуплікація Со, Мр
Результатив Се, Ко, Мр, Си
Релятив Се, Ко, Мр, Си
Рема Си
Ремінісценція Лт
Репрезентатив Кл
Ретермінологізація Се
Ретіальна комунікація Кл
Ретроспекція Лт
Референт Се, Со
Референційна зв'язність Лт
Референційність Лт, Кл
Референція Се, Со
Рефлексивізація Мр
Рефреймінг Се, Ко, Кл
Реципієнтна зона Ко, Се

Реципрокант Се, Ко, Мр, Си
Речення Си
Речовинність Мр
Риторична структура Ко, Си
Рід Мр
Роди дієслівної дії Мр
Розділові знаки Гр
Розмовне мовлення Сц
Розуміння мовлення Пс
Розширена стандартна теорія Ге
Рондо Сі
Сегментний рівень Фо
Сема Се
Семантика можливих світів Се, Лт
Семантико-словотворче поле Сл
Семантична деривація Сл
Семантична зв'язність Лт
Семантична сітка Пл, Ко, Се
Семантичне поле Се
Семантичне узгодження Се, Лт
Семантичне шкалювання Ме, Се, Пс
Семантичні примітиви Ко
Семасіологія Се
Семіотична дискусія номіналізму й реалізму Со
Семіотичний трикутник Со
Семіотичний універсум Со, Лт, Кл
Сигніфікат Се, Со
Сила (інтенсивність) звука Фо
Силабограма Фо
Символ Се, Ет, Ко
Символічний знак Со
Симплока Сі
Симульфікація Мр
Сингармонізм Фо
Синекдоха Се, Сі
Синергетичність Ме, Зм
Синереза Фо
Синестезія Се, Пс, Ко

- Синкопа Фо, Сл
 Синкретизм Зм, Си, Мр, Се
 Синоніми Се
 Синонімія Се
 Синсемантизм Зм, Мр
 Синтагма Фо, Си
 Синтагматика Зм
 Синтаксема Си, Ко
 Синтаксис Си
 Синтаксична деривація Сл
 Синтаксичний зв'язок Си
 Синтез Ме
 Синтетичний спосіб вираження
 граматичного значення Мр
 Синтетосемія Мр, Ти
 Синхронія Зм
 Синхронний переклад Пе
 Система інтелектуальної підтримки Пл
 Система мови Зм
 Сірконстанти Се, Ёс, Мр, Си
 Склад Фо
 Складна синтаксична конструкція Си
 Складне речення Си
 Складне синтаксичне шле Си
 Складнопідрядне речення Си
 Складносурядне речення Си
 Скопос-теорія перекладу Пе
 Скрипт Ко, Пл
 Сленг Сц
 Словоскладання Сл
 Словосполучення Си
 Словотвір Сл
 Словотвірна категорія Сл
 Словотвірна модель Сл
 Словотвірна парадигма Сл
 Словотвірне гніздо Сл
 Словотвірне значення Сл
 Словотвірний аналіз Сл, Ме
 Словотвірний ланцюжок Сл
- Словотвірний тип Сл
 Словотворча морфема Сл
 Словотворчий потенціал Сл
 Словотворчий формант Сл
 Словоформа Мр
 Слот Ко, Пл
 Службова морфема Сл
 Смислова зв'язність Лт
 Солецизм Сі
 Соматизм Се
 Соціатив Мр, Си, Се, Ко
 Соціолект Сц
 Соціолінгвістика Сц
 Соціолінгвістичні зони Сц
 Соціологічний напрям мовознавства Сц, Зм
 Соціофонема Фо, Лт, Се
 Спектрограма Фо
 Співзвуччя Сі, Фо
 Спілкування Кл
 Сполучник Мр
 Спосіб дії Мр
 Спосіб словотворення Сл
 Способи спілкування Кл
 Сприйняття мовлення Пс
 Спрощення [основи слова] їм, Сл
 Стагнація Лт
 Стан дієслова Мр, Фу
 Стандартна синтаксична теорія Ге
 Стереотип Ко, Ет, Лк
 Стилзація Се, Сі
 Стилїстика Сі
 Стилїстична фігура (прийом) Сі, Лт
 Стилї Сі
 Стратифікаційна граматика Зм
 Структури репрезентації знань Ко, Пл
 Структурний метод Ме, Зм
 Ступені порівняння Мр
 Ступені членування основ Сл
 Суб'єкт Мр, Си, Се, Ко

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

Субморф Сл, ім
Субстантивация Мр, Сл
Субстрат Зм, Ет
Судова лінгвістика Пл
Супересив Мр, Се
Суперсегментний рівень Фо
СуперстратЗм, Ет
Супін Мр
Суплетивізм Мр
Суржик Сц
Сурядний зв'язок Си
Суфікс Сл
Сфера джерела Се, Ко
Сфера дискурсивності Кл
Сфера мішені Се, Ко
Сфера спілкування Кл
Схема Ко, Пл
Схема синтезу тексту Лт, Пл
Схемата Ко
Сценарій Ко, Пл
Табу Се
Тавтологія Пс, Се
Тагмеміка Зм
Таксис Мр, Фу
Таксономія Ме
ТактФо
Твірна основа Сл
Тезаурус Се, Пл
Текст Лт
Текстема Лт
Текстова категорія Лт
Телеолопчність Ме, Кл, Пс
Телескопічний словотвір Сл
Тема Си
Тембр мовлення Фо
Темп мовлення Фо
Темпоральність Мр, Фу
Темпоратив Мр, Си, Се, Ко
Тензометрування Фо

Теорія інтеграції Ко
Теор.Я КОМУНІКАТИВНОГО ПРИСТОС) Бо - - * * *'
Теорл концептуальних залежності З v Z-
Теор.ч л.нгвопроекування Ін
Теорія міжмовних відповідників З Ге
7ест'« мовних (мовленнєвих) ак- в ?~s
~e:Г «мсзної (мовленнєвої) дія.-=>:-c~ ~;
7есг 5 вс-.огенезу Зм
7e:z_* -;:-« Зм
7еег-£ ."^Ипципів і параметрів Ге
760С-€ -ГГСТОТИЛІВ КО
Тесел гегезантності Кл
7e:c ? ;~Гo5_-; ння та зв'язування Ге

~есх -^~ •". Пл
"Ге** о г х л і Се
"Гег^ -o*i; ~» Се

ег~ г»+:c^-"с Пл
7?~Г-~^c>* ~±
Г'-'С*: -"^^*~~іс,<фікація мов Ти
^<'~LT':-~ ~<*:*п~д Ме, Ти

7с - w:йте-;-д і*;

Тр=-:~::~іт Г~» нтранзитивн :~
Z €~ -Ф& ^"3
Гг2~:-ге:-з ^ Г-. ;*, Ко
Т~І-~»Т'-~_ f ? Сс
Т?а---..з ^Г :- . Ге ло

Трz-:і^ "7-. ~г

Увага Ко, Пс
 Узгодження Си
 Узус Сц
 Універсальна граматика Ти, Мр
 Унікальна морфема (уніфікс) Сл
 Ускладнення [основи слова] Сл, їм
 Установка перекладу Пе
 Установка Пс, Лт, Кл
 Фабрикатив Мр, Си, Се, Ко
 Фактитив Мр, Си, Се, Ко
 Фамільяризація Се, Лт
 Фарингалізація Фо
 Фаукалізація Фо
 Фіналь основи Сл
 Фінітив Мр, Си, Се, Ко
 Флексія Сл, Мр
 Флективна мова Ти
 Фокалізація Кл, Пт
 Фокус емпатії Кл, Лт, Пс
 Фонаційні розлади Пс, Пл
 Фонема Фо
 Фонетика Фо
 Фонетичне слово Фо
 Фонові знання Кл, Лт
 Фонографема Фо, Гр
 Фонологізація Фо
 Фонологія Фо
 Фоносемантичний аналіз Фо, Се, Лт
 Форма існування мови Сц
 Формалізація Ме
 Формальна семантика Се
 Форманта Фо
 Формотворення Мр, Сл
 Формотворча морфема Сл
 Фраза Фо
 Фразеологізм Се
 Фразеологія Се
 Фрейм Ко, Пл
 Фреквенталія Ти

Фузійна мова Ти
 Фузія Фо, Мр, Сл
 Функції мови Зм
 Функції мовних одиниць Фу
 Функціоналізм Зм, Ме
 Функціональна граматика Мр, Фу
 Функціональний підхід Ме, Фу
 Функціонально-семантична категорія (ФСК) Фу, Мр
 Функціонально-семантичне поле (ФСП) Фу, Мр
 Хаос Ме
 Характерологія Ти
 Херема Кл
 Хіазм Сі
 Хі-квадрат Ст
 Холізм Ко
 Холонім Со, Ко, Се
 Хронеміка Кл
 Хронотоп Лт
 Х-штрих-теорія Ге
 Цепція Ко
 Циркумфікс Сл
 Цитата Лт
 Цілісність Лт
 Цільова артикуляція Фо
 Час дієслова Мр
 Часокількість звука Фо
 Частини мови Мр
 Частка Мр
 Чергування (альтернація) Фо
 Числівник Мр
 Число Мр
 Члени речення Си
 Членованість тексту Лт
 Штамп Сі
 Штучна мова Ін, Пл
 Юкстапозит Сл
 Якоріння Пс

ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

(Ге) Генеративізм

Альфа-переміщення. Аплікативно-породжувальна модель. Відмінковий фільтр. Вузол. Генеративна граматики. Генеративна семантика. Гіпотеза Катца - Постала. Глибинна структура. Інтерпретативізм. Інтерпретаційна семантика. Мінімалістська синтаксична теорія. **Морфологія**. Нативізм. Переглянута розширена стандартна синтаксична теорія. Поверхневі структури. **Психолінгвістика**. Розширена стандартна теорія. **Синтаксис**. Стандартна синтаксична теорія. Теорія принципів і параметрів. Теорія управління та зв'язування Тета-теорія. Трансформаційний аналіз. X-штрих-теорія.

(Гр) Орфографія, графіка, граматики, пунктуація

Алітерація. Алограма. Апограф. Апостроф. Астериск. Бустрофедон. Граматики. Графема. Графіка. Графіті. Графонема. Двокрапка. Дефіс. Діакритика. Дужки. Знак оклику. Знак питання. Идеограма. Кома. Крапка. Крапка з комою. Крапки (три). Лапки. Орфографія. Орфоепія. Письмо. Пунктуація. Розділові знаки. Тире. Транслітерація. **Фонетика, фонологія**.

(Ді) Діалектологи́я, ареальна лінгвістика

Ареальна лінгвістика. Говірка. Дивергенція. Діалект. Діалектний ареал. Діалектологи́я. Діаморф. Діафон. **Етнолінгвістика**. Ізогласа. Інтердіалект. Лінгвогеографія. Лінгвокультуро́логія. Метод лінгвогеографії. Мовний ареал. Наріччя. **Соціолінгвістика**.

(Ет) Етнолінгвістика

Автоетноніми. Алоетноніми. Гіпотеза лінгвістичної відносності (гіпотеза Сепіра - Уорфа). Гумбольдтіанство. Етнічна ідентичність. Етнічний стереотип. Етнолінгвістика. Етноніміка. Етноцентризм. Лінгвокультуро́логія. Міжкультурна комунікація. Народна етимологи́я. Неогумбольдтіанство. **Психолінгвістика**. Символ. Стереотип

(Зі) Зіставне мовознавство

Безеквівалентна лексика. Діалексія. Діаморфія. Діасемія. Діафонія. Зіставне мовознавство. Зіставний метод. Зовнішня реконструкція. Компаративна лінгвістика. Контрастивна (конфронтативна) лінгвістика. Критерій зіставлення. Лакуна. **Лінгвістична типологи́я**, універсологи́я. Мова-еталон. Мова-посередник. Перекладознавство. Теорія міжмовних відповідників.

(Зм) Загальне мовознавство

Адстрат. Асиметрія системи і середовища. Варіантність мови. Генеалогічна класифікація мов. Глосематика. Глотогенез. Глотогонічна теорія. Глотогонія. Глотохронологи́я. Гумбольдтіанство. Дивергенція. Дистаксія. Дистрибуція. Діалогічність. Діахронія. Діяльнісність. Експансіонізм. Експланаторність. Експліцитність. Епідигматика. Етноцентризм. Закон мовної економії. Зовнішня лінгвістика. Ізоморфізм. Інтерлінгвістика. Історія мови. Категорія. Категоризація. Компаративна лінгвістика. Комутація. Конвергенція. Креативність. Лінгвістична типологи́я, універсологи́я. Лінгвістичний натуралізм. Лінгвістичний структуралізм. Лінгвосинергетика. Лінгвостатистика. Методологи́я лінгвістики. Мовлення. Мовна аналогія. Мовна аномалія. Мовна економія. Мовна

надмірність. Мовна опозиція. Мовна універсалія. Мовний знак. Мовні рівні. Мовні зміни. Молодограматизм. Неогумбольдтіанство. Нове вчення про мову. Онтогенез мовлення. Парадигматика. Плеоназм. Порівняльно-історичне мовознавство. Походження мови. Синергетичність. Синкретизм. Синтагматика. Синхронія. Система мови. Соціологічний напрям мовознавства. Субстрат. Суперстрат. Тагмеміка. Теорія моногенезу. Теорія поля. Функції мови. Функціоналізм. Аглотинація.

(Ім) Історія мови

Внутрішня реконструкція. Гіпотеза моновокалізму. Декореляція. Дивергенція. Діалектологія, ареальна лінгвістика. Етимологічний аналіз (слова). Етимологія. Закон Вернера. Закон Гавлика. Закон Гримма. Закон Педерсена. Закон Фортунатова - Соссюра. Заміщення. Зовнішня реконструкція. Компаративна лінгвістика. Конвергенція. Лінгвостатистика. Метатонія. Метод глотохронології. Молодограматизм. Ностратичні мови. Ономастопоетична теорія. Перерозклад [основи слова]. Порівняльно-історичне мовознавство. Порівняльно-історичний метод. Прामова. Спрощення [основи слова]. Ускладнення [основи слова].

(Ін) Інтерлінгвістика

Інтерлінгвістика. Лінгвістична типологія, універсологія. Міжнародна мова. Прикладна лінгвістика. Соціолінгвістика. Теорія лінгвопроекування. Штучна мова.

(Кл) Комунікативна лінгвістика, паралінгвістика, дискурсологія, лінгвопрагматика

Автокомунікація. Адресант. Адресат. Аксіальна комунікація. Аналіз дискурсу. Агтітюд. Бехабітив. Вербальна комунікація. Вердиктив. Гаптика. Декларатив. Директив. Дискретність дискурсу. Дискурс. Дискурсивна практика. Дискурсивна психологія. Дискурсивний час і простір. Діалог. Діалогічність. Екзерситив. Еколінгвістика. Експозитив. Експресив. Етнографія мовлення. Ефектив. Ефективність комунікації. Ілокутивна сила. Ілокутивний акт. Ілокуція. Імплікатура. Імплікатури мовної поведінки. Іntenція. Інтерпретанта. Інтерактивність. Кінема (кінеморф, кіне). Кінесика. Когнітивна лінгвістика. Когнітивна прагматика. Когнітивний дисонанс. Комісив. Комунікант. Комунікативна адаптивність. Комунікативна компетенція. Комунікативна кооперація (співробітництво). Комунікативна лінгвістика. Комунікативна метамодель. Комунікативна стратегія. Комунікативна сумісність. Комунікативна тактика. Комунікативне середовище. Комунікативне суперництво. Комунікативний канал. Комунікативний самоконтроль. Комунікативний статус. Комунікативний хід. Комунікативний шум. Комунікація. Конверсаційний аналіз. Констатив. Контекстуальність комунікації. Критичний аналіз дискурсу. Лінгвістика тексту, герменевтика. Лінгвістична прагматика (лінгвопрагматика). Лінгвогенристика (лінгвістична генологія). Локуція. Максими спілкування. Метод діалогічної інтерпретації тексту. Метод інтерактивного моделювання. Міжкультурна комунікація. Мітігація. Мовленнєвий вплив. Мовленнєвий етикет. Мовленнєвий жанр. Мовленнєзнавство. Мовна дивергенція. Мовна конвергенція. Мовна особистість. Мовний (мовленнєвий) акт. Монолог. Невербальна комунікація. Паравербальні засоби комунікації. Парадокс обличчя. Паралінгвістика. Парамова. Перемикання кодів. Перлокутивна реакція. Перлокутивний акт. Перлокутивний ефект. Перлокуція. Перформативне речення. Перформативні невдачі. Політична лінгвістика. Прагматика. Прагматограма. Прикладна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика. Проксеміка. Психолінгвістика, нейролінгвістика. Регістр. Репрезентатив. Ретіальна

комунікація. Рефреймінг. Семіотичний універсум. Соціолінгвістика. Спілкування. Способи спілкування. Стилїстика. Сфера дискурсивності. Сфера спілкування. Теорія комунікативного пристосування. Теорія мовних (мовленнєвих) актів. Теорія релевантності. Херема. Хронеміка.

(Ко) Когнітивна лінгвістика

Агенс. Ад'юнкт. Актант. Активация. Аналогізація. Аргумент. Архетип. Асоціація. Аттїтюд. Бенефактив. Бленд. Вибір. Відмінкова граматика. Внутрішній лексикон. Вузол. Генеративізм. Гештальт. Гіпотеза асиметрії. Глибинний відмінок. Граф. Декларативне знання. Делібератив. Дестинатив. Диктум. Дистрибутив. Донорська зона. Експерієнтив (експерієнцер) Екстралінгвальна інформація. Елементив. Енциклопедичне знання. Знання. Ідеалізована когнітивна модель. Інструментив. Інтелект. Інтеріоризація. Інтерпретаційна семантика. Інференція. Інформація. Категоризація. Каузатив. Когнітивізм. Когнітивна граматика. Когнітивна лінгвістика. Когнітивна прагматика. Когнітивна психологія. Когнітивна семантика. Когнітивно-ономасіологічний аналіз. Когніція. Колективне позасвідоме (безсвідоме). Комітатив. Комп'ютерна метафора. Комунікативна компетенція. Конекціонізм. Контрагент. Концепт Концептуалізація. Концептуальна картина світу. Концептуальна система. Концептуальний аналіз. Концептуальний граф. Корелятив. Креативність. Лімітатив. Логічний аналіз мови. Медіатив. Мем. Менталізм. Ментальна мова. Ментальна модель. Ментальний лексикон. Ментальний простір. Ментально-психонетичний комплекс. Метамова. Метафора. Метонімія Мовна картина світу. Мовна компетенція. Мовна свідомість. Модуляризм. Модус. Мотивація. Наївна картина світу. Наукова картина світу. Об'єкт(ив). Орієнтир. Пам'ять. Партитив. Пацієнс (пацієнтив). Перцептив. План. Почуття. Предикат. Предикатно-актантна рамка. Предикатно-аргументна структура. Прикладна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика. Пропозиція Прототип. Профілювання. Процедурна семантика. Процедурне знання. Психолінгвістика, нейролінгвістика Психонетичність. Результатив. Релятив. Рефреймінг. Реципієнтна зона Реципрокант. Риторична структура. Семантика. Семантична сітка. Семантичні примітиви Синестезія. Синтаксис. Сірконстанти. Скрипт. Слот. Стереотип. Структури репрезентації знань. Суб'єкт. Сфера джерела. Сфера мішені. Схема. Схемата. Сценарій. Темпоратив. Теорія інтеграції Теорія прототипів. Термінал. Траектор. Трансгресив. Транслатив Увага. Фабрикатив Фінітив Фрейм. Холізм, Холонім. Цепція.

(Лк) Лінгвокультурологія

Акультурація. Архетип. Зіставне мовознавство. Етнолінгвістика. Етноцентризм. Інкультурація Код культури. Константи культури. Концепція "ментальних програм" Культура. Культурна ідентичність. Культурна інформація. Культурний релятивізм. Культиуриг" шок. Культурні норми. Культурно-мовна компетенція. Лакуна. Лінгвокультурема. Лінгвокраїнознавство Лінгвокультурологія. Метод рольових ігор. Міжкультурна комунікація Міф Мовленнєвий етикет. Модель акультурації. Перекладознавство. Прецедентний феномен. Семантика Семіотичний універсум. Символ. Соціолінгвістика Стереотип

(Лт) Лінгвістика тексту, герменевтика

Абдукція. Абзац Адресантність. Адресантність. Аксіологічність. АЛЮПМ. Амбівалентність Антиципація. Архетип. Асиметрія системи і середовища. Белетристична лак>:-і Герменевтика. Герменевтичне коло. Гіпотеза глибини Глибина зв'язності Грамат/- - зв'язність. Дейксис Деконструкція. Дієгезис. Екстралінгвальна інформація Емотиз ~_

Емпатія. Завершеність тексту. Задум тексту. Зв'язність. Змістовно-концептуальна інформація. Змістовно-підтекстова інформація. Змістовно-фактуальна інформація. Ізотопія. Імплікатура. Імплікація. Імпліцитна зв'язність. Інтеграція тексту. Інтерпретація тексту. Інтертекстуальність. Інференція. Інформативність. Інформація. Когезія. Когерентність. **Когнітивна лінгвістика**. Комунікативна лінгвістика, паралінгвістика, дискурсологія, **лінгвопрагматика**. Композитна рамка. Контекст. Контекстуально-інтерпретаційний метод. Континуум. Контрапункт. Кореферентність. Лексико-семантична сітка тексту. Лексична солідарність. Лінгвістика тексту. Мерехтливе значення. Метафора конструювання. Метод діалогічної інтерпретації тексту. Методика доповнення. Методика семантичного інтеграла (атрибуції). Мімезис. Наративний аналіз. Ономасіологічна зв'язність. Панхронія. Перекладознавство. Період. Підтекст. Показники зв'язності, Прагматична зв'язність. Пресупозиція. Прогресія. Проспекція. Психолінгвістика, нейролінгвістика. Ремінісценція. Ретроспекція. Референційна зв'язність. Референційність. Рефреймінг, Семантика. Семантична зв'язність. Семіотика. Семіотичний універсум. Сміслова зв'язність. **Соціолінгвістика**. Соціофонема. Стагнація. Стилзація. Схема синтезу тексту. Текст. Текстема. Текстова категорія. Топік. Фокалізація. Фокус емпатії. Фонові знання. Хронотоп. Цитата. Цілісність. Членованість тексту.

(Ме) Методологія лінгвістики

Аксіологічність. Аналіз. Антропоцентризм. Асоціативний експеримент. Атомізм. Внутрішня реконструкція. Глотохронологія. Гомоморфізм. Градуальне шкалювання. Дедуктивний метод. Діалогічність. Дистрибутивний аналіз. Дистрибутивно-статистичний аналіз. Експланаторність. Епістемологія. Етноцентризм. Зіставний метод. Зовнішня реконструкція. Ідеалізація. Індуктивний метод. Інтеріоризація. Інтроспекція. Кластерний аналіз. Компонентний аналіз. Конверсаційний аналіз. Конструктивний метод. Контекстологічний аналіз. Контекстуально-інтерпретаційний метод. Концептуальний аналіз. Корпусний аналіз. Ланцюжковий аналіз. Лінгвостатистичний експеримент. Металінгвістика. Метатеорія. Метод. Метод апікації. Метод гіпотез. Метод глотохронології. Метод діалогічної інтерпретації тексту. Метод інтерактивного моделювання. Метод комутації. Метод лінгвогеографії. Метод опозицій. Метод польового моделювання. Метод порівняння. Метод рольових ігор. Метод спостереження. Метод фальсифікації. Методи лінгвістики. Методика безпосередніх складників. Методика доповнення. Методика прямого тлумачення слів. Методика семантичного диференціала. Методика семантичного інтеграла (атрибуції). Методологія. Моделювання. Модель. Наративний аналіз. Наукова парадигма. Негативний мовний матеріал. Описовий метод. Перифразування. Порівняльно-історичний метод. Психонетичність. Семантичне шкалювання. Синергетичність. Синтез. Структурний метод. Таксономія. Телеологічність. Типологічний метод. Трансформаційний аналіз. Формалізація. Функціональний підхід. Хаос.

(Мр) Морфологія

Аблатив. Аблаут. Автосемантизм. Аглотинація. Ад'єктивація. Адвербіалізація. Адесив. Алатив. Аналітичний спосіб вираження граматичного значення. Анафора. Антецедент. Аорист. Артикль. Аспектологія. Безособові дієслова. Вербалізація. Вербоїд. Вигук. Вид дієслова. Відміна. Відмінок. Внутрішня флексія. Вокатив. Вставні слова. Гаплосемія. Герундив. Герундій. Гетероклізія. Гіпостазис. Граматика. Граматикалізація. Граматична категорія. Граматична форма. Граматичне значення. Граматичне поле. Грамема. Дейксис.

Делібератив. Делятив. Дестинатив. Дієвідміна. Дієприкметник. Дієприслівник. Дієслово. Екватив. Експерієнтив(експерієнцер). Елементив. Елятив(елатив). Ергатив. Есив. Займенник. Збірність. Зв'язка. Зворотність дієслова. Идеофон. Ілатив. Іменник. Імперфект. Імпліцитна морфологія. Інєсив. Інструктив. Інструментив. Інтер'ективація. Інфінітив. Категорія стану. Каузатив. Квантор. Компаратив. Конверсія. Контрагент. Корелятив. Лексико-фаматична категорія. Лімітатив. Масдар. Медіатив. Метод опозицій. Модальні слова. Модальність. Морфологічна парадигма. Морфологія. Об'єкт(ив). Одини́чність. Особа. Партикуляція. Партитив. Пацієнс(пацієнтив). Переповідний спосіб. Перехідність/ неперехідність дієслова. Персональність. Перфект. Перцептив. Плюсквамперфект. Посесивність. Предикат. Предикатив. Препозитивація. Претеріт. Прийменник. Прикметник. Прислівник. Пропозиція. Редуплікація. Результатне. Релятив. Рефлексивізація. Реципрокант. Речовинність. Рід. Роді дієслівної дії*. Симульфікація. Синсемантизм. Синтетичний спосіб вираження фаматичного значення. Синтетосемія. Словоформа. Соціатив. Сполучник. Спосіб дії. Стан дієслова. Ступені порівняння. Суб'єкт. Супересив. Супін. Суплетивізм. Таксис. Темпоральність. Транзитивність / інтранзитивність дієслова. Трансфесив. Транслатив. Транспозиція. Універсальна фаматика. Фабрикатив. Фінітив. Формотворення. Функціональна фаматика. Час дієслова. Частини мови. Частка. Числівник. Число.

(Пе) Перекладознавство

Ампліфікація. Безеквівалентна лексика. Еквівалентність перекладу. Етнолінгвістика. Зіставне мовознавство. Комунікативна лінгвістика, паралінгвістика. Комунікативно-функціональна відповідність(еквівалентність). Лакуна. Машинний(автоматичний) переклад. Міжкультурна комунікація. Мова-посередник. Моделі перекладу. Норми перекладу. Переклад. Перекладацькі лексичні відповідники. Перекладацькі трансформації. Перекладознавство. Прикладна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика. Синхронний переклад. Скопос-теорія перекладу. Соціолінгвістика. Трансфер. Установка перекладу.

(Пл) Прикладна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика

Автоматична обробка природної мови. Автоматичне розпізнавання звукового мовлення. Автоматичний синтез звукового мовлення. Афективна сюжетна одиниця. База знань. Вузол. Генеративізм. Гіпертекст. Граф. Дескриптори. Інтерлінгвістика. Інтерфейс. Інформаційно-пошукова мова. Інформаційно-пошукова система. Когнітивна лінгвістика. Комбінаторний вибух. Комп'ютерна лінгвістика. Комунікативна лінгвістика, паралінгвістика, дискурсологія.лінгвопрагматика. Лінгвостатистика. Корпусна лінгвістика. Корпусний аналіз. Лексикографічне портретування. Лематизація. Лінгвістичний аналізатор(парсер). Лінгвістичний процесор. Математична лінгвістика. Машинний(автоматичний) переклад. Металінгвістика. Метамова. Методика семантичного інтеграла(атрибуції). Мова програмування. Мова-еталон. Перекладознавство. План. Предикатно-актантна рамка. Предикатно-аргументна структура. Преференційна семантика. Прикладна лінгвістика. Прикладна фонетика. Процедурна семантика. Психолінгвістика, нейролінгвістика, психопатолінгвістика. Семантична сітка. Система інтелектуальної підтримки. Скрипт. Слот. Соціолінгвістика. Структури репрезентації знань. Судова лінгвістика. Схема. Схема синтезу тексту. Сценарій. Теорія концептуальних залежностей. Теорія міжмовних відповідників. Тест Тьюринга. Трансфер. Фонетика, фонологія. Фрейм.

(Пс) Психолінгвістика, нейролінгвістика, патопсихолінгвістика

Афафія. Активація. Алексія. Асоціативна структура слова. Асоціативне поле. Асоціативний експеримент. Асоціація. Атомізм. Агтітюд. Афазія. Біхевіоризм. Відчуття. Внутрішнє мовлення (ендофазія). Внутрішній лексикон. Внутрішня профама мовлення. **Генеративізм**. Генетична психологія. Гештальт. Гештальтпсихологія. Глосолалія. Дескриптивізм. Емпатія. **Етнолінгвістика**. Змінені стани свідомості. Інтуїція. Калібрування. **Когнітивна лінгвістика**. Когнітивна психологія. Колективне позасвідоме (безсвідоме). Конфуентність. **Лінгвостатистика**. Магічне число Дж. Міллера. Механізми мовлення. Мілтон-модель. Мовленнєва агнозія. Мовленнєва апраксія. Мовленнєва дизартрія. Мовленнєва дисоціація. Мовленнєві помилки. Мовна девіація. Модель логогена. Мотив. Нейролінгвістичне профамування (НЛП). Нейропсихолінгвістика. Пам'ять. Патопсихолінгвістика. Породження (продукування) мовлення. Почуття. **Прикладна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика**. Принцип смислових заміни. Психолінгвістика. Психонетичність. Рапорт. Розуміння мовлення. Семантичне шкалювання. Синестезія. Сприйняття мовлення. Стереотип. Тавтологія. Тагмеміка. Теорія мовної (мовленнєвої) діяльності. Т-О-Т-Е модель. Увага. Установка. Фонаційні розлади. Якоріння.

(Се) Семантика, лексикологія, лексикографія, фразеологія

Абдукція. Абсурд. Автоетноніми. Афегатування. Аксіологічність. Активний словниковий запас. Алоетноніми. Алолекс. Аналогізація. Анафора. Антоніми. Антонімія. Антономазія. Антропоморфізм. Апроксимація. Архаїзми. Архісема. Асоціативна структура слова. Асоціативне поле. Асоціативний експеримент. Аугментатив. Афективність. Валентність. Варваризм. Вульгаризм. Генералізація. Гіперонім. Гіпонім. Ппонімія. Гіпосема. Градуальна сема. Градуальне шкалювання. Граф. Деєтимологізація. Демінутив. Денотат. Десемантизація. Десигнат. Детермінологізація. Дистрибутивний аналіз. Дистрибуція. Дисфемізм. Диференційна сема. Діалектизм. Довгий семантичний компонент. Доксальність. Евфемізм. Еквівокація. Еквонім. Екзотизми. Експресивність. Екстенціонал. Емотивність. Енантіосемія. Епітет. Заперечення. Запозичення. Значення. Зооморфізм. Ідеографія. Ідіоматичність. Імплікаціонал. Інтефальна сема. Інтенціонал. Інтернаціоналізм. Інтерпретаційна семантика. Іронія. Історизми. Ітерація. Калька. Канцеляризм. Категорійна сема. Категорія безглузлого. Квазісимвол. Класема. Кластерний аналіз. Кліше. **Когнітивна лінгвістика**. Когнітивна семантика. Комбінаторна семантика. Комітатив. Компонентний аналіз. Компресія. Конверсиви. Конотація. Контамінація. Контекстологічний аналіз. Корелятив. Крилаті слова (вислови). Лексема. Лексикалізація. Лексикографічне портретування. Лексикофафія. Лексикологія. Лексико-семантичне поле. Лексико-семантичний варіант (ЛСВ). Лімітатив. Лінгвістична семантика. Лінгвістична філософія. Логічна семантика. Логічний аналіз мови. Мезонімія. Меронімія. Метамова. Метафора. Метод аплікації. Метод польового моделювання. Методика прямого тлумачення слів. Методика семантичного диференціала. Метонімія. Мовний знак. Неологізм. Нумералізація. Оказіоналізм. Оказіональна сема. Омоніми. Омонімія. Оцінка. Парадокс. Паремія. Паронім. Партитив. Пасивний словниковий запас. Пацієнс (пацієнтів). Перцептив. Полісемія. Порівняння. Потенційна сема. Предикат. Предикатно-актантна рамка. Предикатно-аргументна структура. Пресупозиція. Преференційна семантика. Принцип композиційності. Пропозиція. Професіоналізм. Результатив. Релятив. Ретермінологізація. Референт. Референція. Реципрокант. Сема. Семантика можливих світів. Семантична сітка. Семантичне поле. Семантичне узгодження. Семантичне шкалювання. Семасіологія. **Семіотика, ономасіологія, ономастика**.

Сигніфікат. Символ. Синекдоха. Синестезія. Синоніми. Синонімія. Синтаксис. Сірконстанти. Соматизм. Стилїстика. Стратифікаційна граматика. Суб'єкт. Табу. Тезаурус. Темпоратив. Термін. Термінологізація. Термінологія. Фактивитив. Фамільяризація. Фінітив. Формальна семантика. Фразеологізм. Фразеологія. Функціональна лінгвістика.

(Си) Синтаксис

Абзац. Автосемантизм. Агенс. Ад'юнкт. Актант. Актуальне членування речення. Апозиція. Аргумент. Асиндетон. Атрибут. Валентність. Висловлення. Відокремлені члени речення. Вокатив. Вставлені конструкції. Вставні речення. Вставні слова. Генеративізм. Гіпотаксис. Головні члени речення. Граматика. Граматика безпосередніх складників. Граматика залежностей. Двоскладне речення. Делібератив. Дестинатив. Детермінант. Диктум. Дистрибутив. Додаток. Другорядний присудок. Другорядні члени речення. Експерієнтив (експерієнцер). Елементив. Еліпс (еліпсис). Еліптичне речення. Звертання. Зворотне узгодження. Ізафет. Інверсія. Інструментив. Каузатив. Керування. Когнітивна лінгвістика. Комітатив. Комунікативна перспектива речення. Контрагент. Координація. Кореляція. Ланцюжковий аналіз. Лінеаризація. Медіатив. Методика безпосередніх складників. Модальна рамка. Модальність. Модус. Морфологізовані члени речення. Надфразна єдність. Напівпредикативна конструкція. Невласне-пряма мова. Нексус. Неповне речення. Непоширене речення. Непряма мова. Нечленоване речення. Об'єкт(ив). Обставина. Однорідні члени речення. Односкладне речення. Означення. Оператор порівняння. Паратаксис. Парцеляція. Пацієнс (пацієнтив). Перифразування. Період. Перцептив. Підмет. Підрядний зв'язок. Поверхневі структури. Повне речення. Полісиндетон. Порівняння. Порядок слів. Поширене речення. Предикат. Предикативна одиниця. Предикативність. Предикатний актант. Предикатно-актантна рамка. Предикатно-аргументна структура. Прикладка. Прилягання. Присудок. Пропозиція. Просте речення. Пряма мова. Результатив. Релятив. Рема. Реципрокант. Речення. Семантика. Синтагма. Синтаксема. Синтаксис. Синтаксичний зв'язок. Сірконстанти. Складна синтаксична конструкція. Складне речення. Складне синтаксичне ціле. Складнопідрядне речення. Складносурядне речення. Словосполучення. Словотвір. Слот. Стилїстика. Суб'єкт. Сурядний зв'язок. Тема. Темпоратив. Трансгресив. Транспозиція. Трансформаційний аналіз. Узгодження. Фабрикатив. Фактивитив. Фінітив. Члени речення.

(Си) Стилїстика

Абсурд. Алєгорія. Алогізм. Ампліфікація. Амфіболія. Анаграма. Анадиплосис. Анаколұф. Анафора. Антиклімакс. Антимстабола. Антитеза. Апокойну. Апосіопезид. Асиндетон. Асонанс. Висчання. Гіпалага. Гіпербола. Градація. Графон. Дефісація. Еліпс (еліпсис). Гналага. Епітет. Епіфора. Ефектпсевдоочікування (обманутого очікування). Зевгма. Інверсія. Іронія. Какологія. Каламбур. Катафора. Катахреза. Кенінг. Клімакс. Комунікативна лінгвістика. Контраст. Лінгвістика тексту. Лішвогенристика. Лінгвосгаїстика. Літота. Мейозис. Металепсис. Метафора. Метонімія. Мовленнєвий жанр. Мовленнєзнавство. Невласне-пряма мова. Оксюморон. Паліндром. Паралелізм. Паронімічна атракція. Парономазія. Перифраза. Персоніфікація (уособлення). Плеоназм. Полісиндетон. Політична лінгвістика. Порівняння. Прозопопея. Пролепсис. Просіопезис (ирозіопеза). Рондо. Семантика. Симплока. Синекдоха. Синтаксис. Солецизм. Соціолінгвістика. Співзвуччя. Стилїзація. Стилїстика. Стилїстична фігура (прийм). Стилї. Троп. Фонетика. Хіазм. Штамп.

(Сл) Словотвір, морфеміка

Абревіатура. Абревіація. Абсорбція. Ад'єктивація. Адвербіалізація. Аломорфи. Амбіфікс. Апокопа. Асемантема. Афереза. Афікс. Афіксація. Афіксоїд. Бахуврих. Біморфема дистантна. Варіанти морфеми. Вербалізація. Гаплогія. Деетимологізація. Декореляція. Депрефіксація. Дериват. Дериватологія. Дери́вація. Дифузі́я морфем. Еквівалентність (похідності). Етимологічний аналіз (слова) Закінчення. Заміщення морфем. Зворотна дери́вація. Зрошення. Ідіоматичність. Інтер'єктивація. Інтерфікс. Інфікс. Калька. Квазіморф. Когнітивна лінгвістика. Композит. Композитоїди. Компресія. Кон'юнкціоналізація. Конверсія. Конфікс. Концепція синтаксичної природи дери́вації. Корінь слова. Критерій Г. Винокура. Кумуляція. Лексико-семантичний спосіб словотвору. Лексико-синтаксичний спосіб словотвору. Лексична дери́вація. Модифікація. Морф. Морфема. Морфеміка. Морфемний аналіз. Морфемний шов. Морфологічні способи словотвору. Морфологічно-синтаксичний спосіб словотвору. Морфологія. Морфонема. Морфологія. Морфосилабема. Морфотактика. Мотиватор. Мотивація. Мотивована основа. Мотивувальна основа. Мутація. Немотивована основа. Непохідна основа. Непродуктивна морфема. Нерегулярна морфема. Нульова морфема. Нумералізація. Основа слова. Основа словоформи. Основоскладання. Основотворча морфема. Парасинтез. Партикуляція. Перерозклад [основи слова]. Подвійна мотивація. Постфікс. Похідна основа. Похідність. Препозитивація. Префікс. Проніміналізація. Псевдомотивація. Психолінгвістика. Радіксоїд. Регулярна морфема. Редери́вація. Семантика. Семантико-словотворче поле. Семантична дери́вація. Семіотика, ономасіологія, ономастика. Синкопа. Синтаксис. Синтаксична дери́вація. Словоскладання. Словотвір. Словотвірна категорія. Словотвірна модель. Словотвірна парадигма. Словотвірне гніздо. Словотвірне значення. Словотвірний аналіз. Словотвірний ланцюжок. Словотвірний тип. Словотворча морфема. Словотворчий потенціал. Словотворчий формант. Службова морфема. Спосіб словотворення. Спрощення [основи слова]. Ступені членування основ. Субморф. Субстантивіація. Суфікс. Твірна основа. Телескопічний словотвір. Транспозиція. Трансфікс. Унікальна морфема (уніфікс). Ускладнення [основи слова]. Фіналь основи. Флексія. Формотворча морфема. Циркумфікс. Юктапозит.

(Со) Семіотика, ономасіологія, ономастика

Антропометричність. Антропоморфність. Антропонім. Антропонімізація. Антропоніміка. Апелятив. Апелятивіація. Асиметричний дуалізм мовного знака. Афективність. Власне ім'я. Внутрішня форма слова. Етнолінгвістика. Етніміка. Денотат. Значення. Іконічний знак. Індексальний знак. Інтерпретанта. Історія мови. Когнітивна лінгвістика. Когнітивно-ономасіологічний аналіз. Комунікативна лінгвістика. Концепція тесеї. Концепція фісеї. Лінгвістика тексту. Лінгвістична семантика. Лінгвістична філософія. Лінгвосеміотика. Логічна семантика. Логічний аналіз мови. Метафора. Метонімія. Мовний знак. Модель семіозису. Мотиваційна база. Мотивація. Народна етимологія. Онім. Ономасіологічна категорія. Ономасіологічна структура. Ономасіологія. Ономастика. Псевдоетимологія. Референт. Референція. Семантика. Семіотична дискусія номіналізму й реалізму. Семіотичний трикутник. Сигніфікат. Символічний знак. Синестезія. Словотвір, морфеміка.

(Ст) Лінгвостатистика

Дистрибутивно-статистичний аналіз. Закон Ципфа. Історія мови. Квантитивна лінгвістика. Лінгвістична статистика. Лінгвістична типологія. Лінгвостатистичний експеримент. Метод глотохронології. Методика семантичного диференціала. Прикладна лінгвістика,

комп'ютерна лінгвістика. **Психолінгвістика**. Семантика. Соціолінгвістика. Стилїстика. Тест Пірсона. Хі-квадрат. **Фонетика, фонологія**.

(Сц) Соціолінгвістика

Адстрат. Акролект. Арго. Білінгвізм. Тендер. Декреолізація. Диглосія. Діалектологія, ареальна лінгвістика. Діафон. Діалекс. Еколінгвістика. Екстралінгвальна інформація. Жаргон. Іділект. Індекс мовної різноманітності. Інтердіалект. Інтержаргон. **Інтеркаляція**. Інтерлінгвістика. Інтерференція. Койне. Комунікативна лінгвістика, паралінгвістика, дискурсологія, лінгвопрагматика. Креолізована мова. Креольська мова. Лінгвістична гендерологія. Лінгвокультурологія. Лінгвостатистика. Літературна мова. Міжнародна мова. Мовленнєвознавство. Мовна норма. Мовна політика. Мовна ситуація. Мовне оточення. Мовне середовище. Мовний анклав. Мовний союз. Мовні зміни. Мовні контакти. Моноглосія. Народно-розмовна мова. Національний варіант мови. Піджин. Політична лінгвістика. Прескриптивне мовознавство. Прикладна лінгвістика. Просторіччя. Професійні мови. Розмовне мовлення. Сленг. Соціолект. Соціолінгвістика. Соціолінгвістичні зони. Соціологічний напрям мовознавства. Суржик. Сфери мовлення. Узус. Форма існування мови.

(Ти) Лінгвістична типологія, універсологія

Абсолютив. Аглютинативна мова. Аглютинація. Аморфна мова. Аналітична мова. Ергативна мова. Зіставне мовознавство. Ізолююча мова. Індекс синтетичності. Інкорпоруюча мова. **Інтерлінгвістика**. Компаративна лінгвістика. Коренева мова. Кумуляція. Лінгвістична типологія. Лінгвостатистика. Метод глотохронології. Мовні універсали. Номінативна мова. Ностратичні мови. Полісинтетична мова. Прикладна лінгвістика. Типологічна класифікація мов. Типологічний метод. Універсальна граматика. Флективна мова. Фреквенталія. Фузійна мова. Характерологія.

(Фо) Фонетика, фонологія

Абруптизація. Абсорбція. Автоматичне розпізнавання звукового мовлення. Автоматичний синтез зв> нового мовлення. Акомодация. Акустична теорія мовлення. Акцентна парадигма. Акцентологія. Алофон. Апокопа. Артикулятор. Артикуляційна база. Артикуляційна редукція. Артикуляційний жест. Артикуляція. Архіфонема. Асиміляція. Аспірація. Афере́за. Варіант фонем. Варіація фонем. Веляризація. Вокалізм. Гіперфонема. Гіпотеза моновокалізму. Глайд. Глоталізація. Дезаспірація. Депалаталізація. Дисиміляція. Диференційна ознака фонем. Діалектологія. Діереза. Електрокімограма. Електроміограма. Елеюропалатограма. Елізія. Емфаза. Епентеза. Закон Вернера. Закон Гавлика. Закон Гримма. Закон Педерсена. Закон Форту натова- Соссюра. Звук. Звуконаслідування. Звукосимволізм. Зіяння. Інтегральна ознака фонем. Інтонанційна конструкція. Інтонанція. **Історія мови**. Ітерація. Кіноренттенологічний аналіз. Клітнки. Коартикуляція. Консонантизм. Кумуляція. Лабіалізація. Ларннгограф. Ларингоскоп. Латералізація. Лінгвістична фоноскопія. Лінгвостатистика. Мелодика. Метатеза. Метатонія. Метод комутації. Метод опозицій. Метрична фонологія. Мовленнєвий такт. Наголос. Назалізація. Нейтралізація. Ономато́пеза. Органи мовлення. Осилографічна методика. Палаталізація. Палатографія. Пауза. Перцептивна фонетика. **Прикладна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика**. Просодема. Просодеміка. Просоднка. Протеза, Ред>кція. Сегментний рівень. Сила (інтенсивність) звука. Силабограма. Сингармонізм. Синереза. Синкопа. Синтагма. Склад. Соціофонема.

Соціолінгвістика. Спектрограма. Суперсегментний рівень. Такт. Тембр мовлення. Темп мовлення. Тензометрування. Тон мовлення. Транскрипція. Трансфонологізація. Фарингалізація. Фаукалізація, Фонаційні розлади. Фонема. Фонетика. Фонетичне слово. Фонографема. Фонологізація. Фонологія. Фоносемантичний аналіз. Форманта. Фраза. Фузія. Цільова артикуляція. Часокількість звуку. Чергування (альтернація).

(Фу) Функціональна лінгвістика

Аспектологія. Генералізація. Заперечення. Імпліцитна морфологія. Когнітивна лінгвістика. Комунікативна лінгвістика. Метод польового моделювання. Модальність. Морфологія. Персональність. Посесивність. Семантика. Стилїстика. Таксис. Темпоральність Теорія поля. Функціїмовпих одиниць. Функціоналізм. Функціональна граматика. Функціональний підхід. Функціонально-семантична категорія (ФСК). Функціонально-семантичне поле (ФСП).

Наукове видання

СЕШВАНОВА Олена Олександрівна

Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія

Підписано до друку 15.02.06.

Формат 70х100/16.

Ум. друк. арк. 58,01.

Наклад 1000 прим.

Видавництво ТОВ «Довкілля-К»
36034, м. Полтава, вул. Примакова, 12 а.

Віддруковано у ПП «Інарт»
36040, м. Полтава, вул. Героїв Сталінграда, 34/24, 1, к. 128.

